

“ યૂયમપિ ભો ભવ્યા ! इदं संसारिजीवचरितमनुभवागमासिद्धमवबु-
 “ ध્યધ્વં, अवबोधानुरूपं चाचरत, विरहयत कपायान्, स्थगयताश्रवद्वाराणि,
 “ निराकुरुतेन्द्रियगणं, दलयत सकलं मनोमलजालं, पोपयत सद्भूतगुणगणं,
 “ सुब्रूत भवप्रपञ्चं, यात तूर्णं शिवालयं, येन यूयमपि सुमतयो भव्यपुरुषा
 “ भवथ । अथ नास्ति भवतां तादृशी लघुकर्मता ततो यथा सुललिता भूयो
 “ भૂयः प्रचोदिता सप्रणयं सुहुसुहुनिर्भर्तिता बहुविधमुपालब्धा पुनः पुनः
 “ स्मारिता सती गुरुकर्मिकापि प्रतिबुद्धा तथा बुध्यध्वम्..... यथा स्वदुश्च-
 “ रितपश्चात्तापेन सद्भूतगुणपक्षपातसारो निखिलकर्ममलविलयकारी सदा-
 “ गमबहुमानस्तस्याः सुललितायाः प्रतिबोधकारणं संपन्नः तथा भवन्निरपि
 “ तथैव स विधेयो येन संपद्यते भवतामपि विशिष्टस्तत्त्वावबोध इति ।

સિદ્ધર્પિંગણિ—

આ શ્રેય શ્રી મુખર્ષિનાં નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં રામચંદ્ર ગેશૂ શેઠગેએ
 મુદ્રિત કર્યો અને શ્રી રત્ન ધર્મ પ્રસારક સભા (ભાવનગર)ના
 પ્રમુખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો.

પૂજ્ય શ્રી ગિરધરલાલ આણંદજી.

વડીલશ્રી ગિરધરલાલ આણંદજી.

તીર્થસ્વરૂપ પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી !

આપે મને અતન્ય વાતરાહ્યભાવે ઉછેર્યો; મારામાં નીતિ, ધર્મ અને અધ્યાત્મનાં બીજ રોપ્યાં; આધુનિક શિક્ષણનાં સર્વ સાધનો મને મુલબ્ધ કરી આપ્યાં; આપના નિર્મળ આરિત્ર અને ધર્મપરાયણ હવન વડે આદર્શ હવનની મને ઝાંખી કરાવી; મારી પ્રસંગોપાત યતી રૂબરૂના આ મુદ્દાશી ધર્મમાર્ગે સ્થીર રાખવા આપે નિરંતર પ્રયત્ન રોચ્યો; અનુકૂળ મુલભતા છતાં સંતતિપરના વાતરાહ્યભાવે અને આત્મહિતાર્થે ભર યોજનમાં પ્રહાર્યધોને આદર કર્યો-આવા મારી ઉપરના અગણિત ઉપકારોનાં સ્મરણોની કાબૂખુદિથી નમ્ર બનતું માફ હૃદય આપને ભંજિતભાવે નમન કરેછે.

‘ઉપગિતિ ભવપ્રપંચ’ મૂળ ગ્રંથ આપના વાંચવામાં આવતાં તે તરફ આપે માફ ધ્યાન ઐચ્છું, તેમાં રહેલી અલોકિત ઘટનાનો આપે મને પરિચય કરાવ્યો અને તેનું શુજરાતી ભાષામાં અવતરણ કરવા આપે મને પ્રેરણા કરી તેના પરિણામે ઉક્ત અનુવાદનો પ્રથમ ભાગ આપને અર્પણ કરી હું મારી જાતને અંશે કૃતકૃલ માનું છું. આશા છે કે એક ભાવે માફ આ નૈવેદ્ય આપ સ્વીકારશે અને આત્મશ્રેયનાં અનેક કાર્યો સાધવાનું આંતર બળ મને સપિશેષ પ્રાપ્ત થાય એવા આપના મુલ આગિવાંદથી મને કૃતાર્થ કરશે.

આપનો સેવક

બાળ ભંજિત.

જખ લગ ઉપસમ નાહિ રતિ, તખ લગે જોગ ધરે કમું હોવે, ૧
કપટ કરે તું બહુ વિધ ભાતે, કોધે જલે છતી, જખ. ૧

તાકો ફેલ તું ક્યા પાવેગો, જ્ઞાનવિના નાહિ બતી, જખ. ૨
ભૂખ તરસ ઝોર ધૂપ સહતું હે, કહેતું બ્રહ્મવતી, જખ. ૨

કપટ કેલવે માયા મંડે, મનમે ધરે વ્યકતી, જખ. ૩
ભસ્મ લગાવત ઠાઠો રહેવત, કહત હૈ હું વસતી, જખ. ૩

જંત્રમંત્ર જડી બૂટી ભેષજ, લોભ વશ મૂઠમતી, જખ. ૪
બડે બડે બહુ પુરવધારી, જિનમે સકતિ હતી, જખ. ૪

સોભી ઉપસમ છોડી બિચારે, પાચે નરક ગતી, જખ. ૫
કોઉ શ્રુતસ્થ કોઉ હોવે વૈરાગી, જોગી ભગત જતી, જખ. ૫

અધ્યાતમ ભાવે ઉદાસી રહેંગો, પાવેંગો તખહી મુકતી, જખ. ૬
શ્રી નયવિજય વિબુધ વર રાજે, જાને જગ કીરતી, જખ. ૬

શ્રી જસવિજય ઉવઝાય પસારે, હેમ પ્રભુ સુખસંતતી, જખ. ૭

જસવિલાસ.

પ્રસ્તાવના.

ઉપદેશ આપવાનું પ્રબળ સાધન કથાનુયોગ છે. કથાવાર્તા કરનાર લેખકમાં ત્યારે વિવિધવિષયગ્રાહી લોકોત્તર આદર્શોથી નિયંત્રિત અદ્ભુત બુદ્ધિચાતુર્ય, અસાધારણ પ્રતિભા, ઉત્તમ કાવ્યકુશળતા અને અપૂર્વ રસપોષકતા જોડાયલા હોય ત્યારે જે કાર્ય કથાનુયોગ સાધી શકે છે તે શુદ્ધ ઉપદેશ કદિ પણ સાધી શકતો નથી એ નિઃસંદેહ છે. ભારતવર્ષના કથાસાહિત્યમાં જૈન કથાનુયોગ અગ્રપદ લોગવે છે એમ ઘણા વાંચન અને વિવેચનને પરિણામે જણાતાં અને સમગ્ર સમાજપર એ સાહિત્યની એકસરખી અસર નીપજાવી શકાય છે એમ નિર્ણય થતાં આ ગ્રંથ વાંચવાનો પ્રસંગ બન્યો. વધારે તપાસ કરતાં જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનો પાસેથી એમ પણ જણાવ્યું કે કથાની અદ્ભુત સંકલના સાથે આંતર દ્યનિમાં ઉપદેશનું અસાધારણ ગૌરવ ધરાવનાર આ ગ્રંથ આખા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે એટલે તે વારંવાર વાંચ્યો અને વાંચતા ઉક્ત નિર્ણયની સાર્થકતા અને સત્યતા સમજાણી.

કથાસાહિત્ય બાળકથી માંડી વૃદ્ધ પર્યંત સર્વને ઉપકારી બને છે. દરેક પ્રાણી પક્ષી તે સામાન્ય બુદ્ધિમાન હોય કે વિશેષ અભ્યાસી હોય તે સર્વને એ સાહિત્ય અભ્યાસ ગ્રાહકતા અને શીઘ્ર-વેદિત્વના પ્રમાણમાં ઓછો વધતો લાભ કરે છે; એટલા માટે આ ઘણા મોટા ગ્રંથનું ભાષામાં અવતરણ કરવા વિચાર થયો અને એ કાર્ય સંવત ૧૯૭૧ માં થઈ કર્મ્ય. એ પ્રયત્નના પરિણામનો પ્રથમ વિભાગ આજે બહાર પ્રગ્ન સમક્ષ ધરવામાં આવે છે. એ પ્રયત્નના શુભ પરિણામ કે લોકપ્રિયતા માટે જરા પણ શંકા નથી, કારણ કે એક અવાજે મૃગગ્રંથની વિશિષ્ટતા એનો લાભ લેનાર ગાઈ રહ્યા છે. માત્ર જો ભાષાઅવતરણમાં કાંઈ ક્ષતિઓ આવી ગઈ હોય, તદન સ્વરૂપ ભાષા રાખવાનો ઇરાદો રાખવા છતાં કોઈ જગ્યાએ તે અધરી થઈ ગઈ હોય તો તે દોષ મારો છે. મારી ભાવના ગુરુ સતી પાંચ ચોપડી બહેલી સી પણ આ નથ સમજી શકે તેટલો

સરળ ગતાવધાની હતી તે દેટલે દરજ્જે સફળ થઇ છે તે વિચારવાનું કાર્ય હવે તો વાંચકોનું છે.

આ ગ્રંથના કર્તા ક્યારે થયા, એમનું જીવનવૃત્ત કેવું હતું એમનો આદર્શ કેટલો શુદ્ધ હતો, એમણે ગ્રંથકર્તા તરીકે કેટલું જીવિચાનુર્ય ગતાવ્યું હતું, એમનો અનુભવ કેટલો સર્વગ્રાહી હતો એમનું જ્ઞાન કેટલા વિષયોમાં વ્યાપી રહેલું હતું અને એમનો જન-મનાજનો અભ્યાસ, માનસશાસ્ત્રની હિસાઇએ ઉતારવાની શક્તિ અને ભાષાપદનો કાણુ કેટલા મજબૂત હતા તે ઉપર એક સવિસ્તર ઉપોદ્ધાત ત્રીજા ભાગમાં આપવામાં આવશે. એમના સમયના સંબંધમાં ઘણું મતભેદ છે; પ્રો. જેકોબી સાથે આ વિષયમાં ઘણો પત્ર-વ્યવહાર થયો હતો તે આખો પત્રવ્યવહાર શ્રી જૈન ડોન્કરન્સ હે-રન્ડના ખાસ અંકમાં જાહેર પાઠવામાં આવ્યો છે; ત્યાર પછી મને એ વિષયપર વધારે અજવાળું પાડે તેવાં અનેક સાધનો મળ્યાં છે, તે પર સવિસ્તર વિવેચન ત્રીજા ભાગમાં થશે. ગ્રંથ સમજવા માટે તેની ઉપયુક્તતા તો ગણાય, પણ તે સિવાય પણ ગ્રંથ સમજવામાં અગવડ નહિ આવે અને હજી ઉપોદ્ધાત લખાયેલ નથી, તેથી આ પ્રથમ વિભાગ માત્ર સાદી પ્રસ્તાવના સાથે જ જાહેર પાઠવામાં આવેલ છે. અહીં એટલું જણાવી દેવાની જરૂર છે કે આ ગ્રંથમાં જતાવી છે તેવી સરળ ભાષામાં માનસ શાસ્ત્રના હિસામાં હિસા ભાવી જતાવવાની અપૂર્વતા અન્યત્ર પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. આ અતિ મહત્વની પ્રાજ્ઞતાપર ઉપોદ્ધાતમાં વિવેચન કરવાનું છે તેથી અત્ર માત્ર તેનો નિર્દેશ જ કર્યો છે.

૩૨. ત્રિદર્શિંગલિનો ઇસાનો ઉપમિતિ દ્વારા સંસારનો સર્વ પ્રપંચ જતાવવાનો છે. એક વાર્તા કહી તેની અંદરના રહસ્ય તરીકે સંસારને મને-વિચરે, દોષો અને દુઃખો કેવી રીતે કામ કરે છે તે જાણવા જતાવી તે દ્વારા સંસારપરથી ચિત્તને ફેરવી એના યોગ્ય માર્ગે હલ કરાવવાનો છે અને તે કાર્ય તેઓ જાડુ સફળ રીતે કરી શકે છે. વિષયને ખીલવવાની તેમની શક્તિ અદ્ભુત છે અને પો-તાને કહેવાને આશર તેઓ જાડુ મુંઝવે અને સચોટ રીતે કહી શકે છે. મને-વિચરેનું જે માત્ર વર્ણન કરવામાં આવે તો વાંચ-

નાર કે શોતાને તેમાં મળત આવતી નથી અને વિષય તદ્દન લુપ્ત થઈ જાય છે. આથી તેમણે કથાદ્વારા મનોવિકારો વર્ણવ્યા છે; અને સાથે એમણે અંદર એવા એવા પાત્રો રચી કરી દીધા છે કે તેમનો કહેવાનો આશય તેઓ બહુ સારી રીતે વ્યક્ત કરી શક્યા છે.

આધુનિક પદ્ધતિએ આપણે જેમ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત મોટા ગ્રંથમાં લખીએ છીએ તેમ તેમણે પણ કર્યું છે. આખા ગ્રંથમાં આઠ પ્રસ્તાવ રાખ્યા છે તે આઠ પ્રસ્તાવમાં આવનારી હકીકતનો ટુંકો સાર પ્રથમ કહી દીધો છે. આવા પ્રકારની ગ્રંથશૈલી આગમ-પ્રમાણયુક્ત છે તેમ જાતાવ્યું છે. ગ્રંથભાષા સંસ્કૃત રાખવાનું કારણ કહી દીધું છે અને સર્વ વાતનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મળી જશે એમ જણાવ્યું છે. આટલી પ્રસ્તાવના કરી પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે અને તેના પ્રત્યેક શબ્દમાં રહેલ જોડો આશય જાતાવ્યો છે. આ સર્વ હકીકત કથાના ટુંકા સારમાં સાથે આપી છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. અત્ર વક્તવ્ય એ છે કે તેઓએ આ રીતે આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપોદ્ઘાત લખ્યો છે અને પોતાની લઘુતા પોતાને 'નિષ્પુણ્યક' તરીકે જાતાવી જણાવી દીધી છે; સાથે તેઓથીએ આ ગ્રંથને લોકોની પેઢીમાં મૂકવા યોગ્ય જણાવ્યો છે એટલે સોના રૂપા કે બીજી મૂલ્યવાન વસ્તુઓની પેઢીને યોગ્ય ગ્રંથો તો પૂર્વાચાર્યરચિત જ હોય એમ જણાવી દીધું છે. તેમના મનની ટેટલી વિશાળતા હશે તે આ પ્રસંગે વિચારવા જેવું છે. આવો અપૂર્વ ગ્રંથ રચી લોકોને અર્પણ કરતા તેઓ વાંચવા માટે આમંત્રણ કરે છે અને તે પણ તેમના ઉપર ઉપકાર કરવા સારૂ વાંચવા પ્રેરણા કરે છે. અહીં નમ્રતા શુભ પરાકાષ્ઠાને પામે છે! પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં આવી રીતે તેઓ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત પૂરા કરે છે. એની રચના ચોક્કસ પ્રકારની હોવાથી મારાથી તેના પ્રકરણો પાઠી શક્યા નથી અને ઉપોદ્ઘાતને પ્રકરણ હોઈ શકે પણ નહિ.

બીજા પ્રસ્તાવમાં ખરી વાર્તા શરૂ થાય છે. કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ દેવીને ચીતરી તેમને ત્યાં સુમતિ નામના પુત્રને ઉપજા કરે છે; પ્રજાવિશાલા જેવી બુદ્ધિશાળી ધાત્રીને

તેને ઉલ્લેખ્ય સોષે છે અને અગ્રાહીતસંકેતા જેવી સખીને લોળી બતાવે છે; મહાન મહાવર્તનને ચોરનો આકાર આપી વધ્યસ્થાનકે તથા જ્યાં તેને મહાગમ પાસે લાવી તેની પાસે ચરિત્ર કહેવરાવે છે અને તેનું ચરિત્ર આગમ પ્રસ્તાવ સુધી ચાલે છે. બીજા પ્રસ્તાવમાં પ્રમુખી નીચા નિચેર નામના વિભાગમાંથી નીકળી વિકાસક્રમમાં તેને મહાપુત્રની રૂપિ સુધી ઉપર લઇ આવે છે. એ સ્થાનામાં નિજોદ વિજેર મહાનોદ મહાસુત વર્ણન આવે છે અને તે સર્વ શાસ્ત્રશૈલીને મહાપુત્ર છે.

બીજા પ્રસ્તાવમાં બીજા સંસારીજીવ રાજપુત્ર નંદિવર્ધન અને મહા છે, તેના ઉપર ક્રોધ નામનો મનોવિકાર કેવું કાર્ય કરે છે અને પ્રાણુતિષ્ઠન-દિશા તેને કેવી બંધકર સ્થિતિમાં મૂકે છે તેનું લેખકજી લખે છે. એક મનોવિકાર અથવા દોષ પ્રાણીને કેટલો અ-શક્ત બનાવે છે તેનો વિસ્તારથી લેખક અત્ર આપ્યો છે. અંતર કથા તરીકે સ્પર્શનિદ્રાની અવસ્થા પ્રાણીને કેટલો ત્રાસ આપે છે અને તેનો અત્ર પ્રાણીને કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિપર મૂકે છે તે પર કથાત મજબૂત અને મનુષ્યની વાર્તા એક રાજપુત્રપના મુખમાં મૂકી છે. નિદ્રાની કાર્ય દરમ્યાન એક નિદ્રાનદ્રાની કથા પણ કહી નાખી છે અને સ્પર્શનિદ્રા મુત્ર મોઢવા પ્રયત્ન કર્યો છે. એક પ્રસંગે ચાર પાંચક વાર્તાઓના વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે અને ખાસ પ્રસંગે એક કરીને મનોવત્તન નામના આચાર્યના મુખમાં ખાસ ઉ-લ્લેખ કર્યો છે. એમાં અનેક યાત્રા અને સ્થાનો આવે છે તે સર્વ યાત્રા અને સ્થાન નિર્મીત કરેલાં જણાય છે. કોઇનાં ભયંકર મોઢવા નામના અત્ર નિદ્રાને કેવળે કથાદ્વારા જ બતાવ્યા છે.

ત્રીજા બીજા બીજા પ્રસ્તાવની કથાનો ઉપનય બતાવ્યો નથી. એ મુત્ર સર્વ એટલી તારી રીતે કરી છે કે દરેક વાંચનાર ખોટી નિર્ણયના પ્રમાણમાં તેની અત્ર સૌકો બાવાર્ય સમજી જાય છે. કથાના કથાનાં તથાત મુત્ર બાવાર્ય મનુષ્યપર અસર કરે તેના નો તેન સ્થાને અને તેની અત્ર સૌકો દરતરે ઉદય-વત મુત્ર તેની સર્વ આ કથાવાચન સ્પષ્ટ છે.

ચોથા અને પાંચમી રીતે એક પ્રસ્તાવથી અંતરમાં અને ખાસ

સહિના પ્રકારો શરૂ થાય છે, તેનો તફાવત ગ્રંથકર્તાએ સારી રીતે બતાવ્યો છે અને તે બહુ મુદ્દાસરનો છે. અંતરંગ રાજ્યને સમજવાનું છે અને તે માટે હલ્લુ આગળના પ્રસ્તાવોમાં બહુ વિવેચન થવાનું છે. આ બાદ અને અંતરંગ રાજ્યને અલગ રાખવા, સ્પષ્ટ રીતે જુદા રાખવા અને તેનો પ્રત્યેકનો અવકાશ ક્યાં અને કેટલો છે તે સંમતનું એટલે જનસ્વભાવનો ઉડામા ઉડો અભ્યાસ થઈ જશે. આ અતિ મહત્વની બાબત છે.

ગ્રંથકર્તાએ ઉપદેશના પ્રસંગો એવી મુદ્દર રીતે યોજ્યા છે કે એ મગજ ઉપર દબાણ ન કરતાં શાંતિ પાથરે અને પોતાનું કાર્ય બરાબર કરી આપે.

કથા ઘણી લાંબી છે અને પાત્રો તથા સ્થાનો ઘણાં છે તેથી જરૂર પડે ત્યારે સંક્ષેપમાં પૂર્વનો ભાગ યાદ કરી લેવાય તેવી સરળ શુદ્ધિ માટે કથાનો સાર શરૂઆતમાં આપ્યો છે. એ બહુજ જરૂરી છે ને કથા વાંચતાં જણાશે.

સંસ્કૃત ભાષાપરનો અસાધારણ કાણુ, હકીકત કહેવાની સ્પષ્ટતા, વક્તાવ્ય પદાર્થની પ્રતીતિ અને હકીકત, પાત્રો અને સ્થાનોને જરૂર પડે ત્યાં કાવ્યચાતુર્યથી અને સાહુજિક વર્ણનથી શોભાવવાની કર્તાની અદ્ભુત ખૂબી ખાંસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. આથી પણ વધારે ચમત્કાર એવાં પ્રસ્તાવમાં આવનાર છે. એમાં માગા બાણેજ નગરચર્યા જેવા નીકળે છે ત્યાં કંઈ કંઈ અદ્ભુત આશ્ચર્યો તેમણે જેયેલાં વર્ણવ્યાં છે. જો આ પ્રથમ વિભાગમાં રસ પડે તો આગળના ભાગો વાંચવા તૈયાર થઈ રહેવું. આગળ હલ્લુ પણ વધારે આશ્ચર્યો અને હૃદયદ્રાવક પ્રસંગો આવનાર છે. આ ગ્રંથમાં પ્રકરણો મેં પાઠ્યા છે, મધ્યાણાંઓ મેં જાંધ્યાં છે. એ માત્ર વાંચનારની સગવડ ખાતર છે. પાત્રો ઘણાં આવ્યાં છે અને હલ્લુ ઘણાં આવનાર છે તેથી દરેક પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં તેનું પત્રક આપ્યું છે. ભાષા જેમ બને તેમ સાદી રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જેનેતર વાંચનાર પણ સમજી શકે તેથી બને તેટલી જરૂરી જગોએ પારિભાષિક શબ્દોપર નોટ આપી છે અને શ્લેષો સામાન્ય વાંચનારની માહિતી માટે છોડી બતાવ્યા છે. અક્ષરશઃ ભાષાંતર નથી કર્યું; ભાષાસૌષ્ટવ

જળવાય અને કર્તાનો આશય ઘરાબર બન્યો રહે તેવી લખાણમાં છટ લીધી છે.

આ ગ્રંથના આઠ પ્રસ્તાવો પૈકી આ વિભાગમાં પ્રથમના ત્રણ પ્રસ્તાવોનું લાપાંતર આપવામાં આવ્યું છે. એક છુક ઘણી મોટી ઘડ જાય તેથી ત્રણ વિભાગે બહાર પાડવા ધાર્યું છે.

ગ્રંથ અદ્ભુત છે, શાંતિ આપે તેવો છે, ઘણીવાર વાંચવાથી દરેક પ્રસંગે નવું નવું વધારે અજવાળું પાડે તેવો છે, આખા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અદ્વિતીય છે અને વાંચતા મનને વિચારમાં પાડી નાખે તેવો છે. એના પર વિસ્તૃત વિવેચન હાલ મુલતવી રાખી વાંચનારને એકજ વિજ્ઞાપિ કરવાની છેવટે રહે છે અને તે એ છે કે આ ગ્રંથમાં ત્યાં ત્યાં સ્ખલના જણાય, ત્યાં ત્યાં ક્લિષ્ટતા જણાય ત્યાં ત્યાં તારવીને તે તે મને લખી જણાવવા જેથી તેનો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં ઉપયોગ થાય.

મારા કાકાશ્રી કુંવરજી આણંદજીએ આખું અવતરણ વાંચી સુધારી આપ્યું છે તેમજ લાઘ પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીઆએ મુક લેવામાં સહાય કરી છે અને શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સલાએ આ ગ્રંથ જાહેરમાં મૂકવા ઇચ્છા દર્શાવી છે તે સર્વનો આભાર માની સ્ખલના માટે હમા યાચી વાંચકને ગ્રંથમાં પ્રવેશ કરવા વિજ્ઞાપિ કરી અત્ર વિરમીશ.

સેવક

વીજાપારલા, વસંતવિહાર.
સંવત ૧૯૭૭, અશ્વયુજીયા. } મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.

પ્રથમ અસ્તાવ-કથાસાર.

અંધકર્તાની અસ્તાવના. આદિ મંત્રણ, (૫. ૧). દેવ, કર્તવ્ય, શ્રદ્ધા અને શ્રોત્રમની વિચારણા (૩). શ્રોત્રવ્યમાં સર્વજ્ઞવચન (૪). કથાના ચાર પ્રકાર-ધર્મ, અર્થ, કામ અને સંકીર્ણ (૫). ચાર પ્રકારના શ્રોતાઓ (૬). સંકીર્ણ કથાની સાત-જનિક આકર્ષક શક્તિ (૭). સંસ્કૃત ભાષા અને સર્વમનરંજન (૮). અંધ રચનાનું કથાસરીર (૯). અંતરંગ કથાસરીર (૯). આઠ પ્રવચનની આંતર કથાનો દુક સાર (૯-૧૧). ચૂત્રમાં રૂપકો (૧૧). બહિરંગ કથાસરીર (૧૨). આ કથાના અવિહારી (૧૩).

૫. ૧ થી ૧૪

ઉપોદ્ધાત રૂપે દષ્ટાન્ત કથા.

અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નામના નગરમાં નિષ્પુણ્યક નામનો એક બીધુક રહે છે, તેને સરીરે અનેક આધિઓ છે, સરીરે ફટલાં વટેલાં કપડાં છે, અને બીખ માટે આખા નગરમાં ફરે છે તે વખતે તોફાની ડાકરાઓ તેને ત્રાસ આપે છે. એકદરે એ બીખારી સજ્જનને દયાનું પાત્ર બની રહ્યો છે. ઘેર ઘેર બીખ માગવા છતાં એને દુકાડાઓ મળતાં તે વરત જ ખોદ જતો તેથી તૃપ્તિ પાતી નહિ, બીખ વધારે વધારે લાગતી અને પેટમાં દુઃખાવો થતો દત્તો. આખા નગરમાં ફરતાં અને રખડતાં તેનો પહેલો કાળ ચાલ્યો ગયો (૧૮). સાતમે માળ રાજબુવનમાં સુરિયત મદારાજ એકેલા છે તેના દુકમથી એ રખડતા બીખારીને સ્વર્કર્મવિવર નામના દ્વારપાળે રાજમહેલમાં દાખલ થયો. રાજમંદિરમાં અનેક શોભાઓ, વૃદ્ધાઓ, નિયુ-ક્તકો, ગાયકો અને લલનાઓ દતાં. મંદિરમાં દાખલ થયા પછી નિષ્પુણ્યકને થયેલ આહવાદ અને જિજ્ઞાસા. તે વખતે સુરિયત રાજાએ તેના હપર નજર કરી તે નજર ધર્મબોધકર નામના રસોડાના હપરીએ પડતી જોઈ અને તે પર તક કરી તેણે બીખારીને બીકા આપવા ઇચ્છા જણાવી એટલે તોફાની ડાકરાઓ જે નિ-ષ્પુણ્યકની પછવાટે પડ્યા દતા તે નાસી ગયા. નિષ્પુણ્યકને દાન આપવાનો ધર્મ-બોધકરે હુકમ આપ્યો (૨૩). ધર્મબોધકરની તદ્દય નામની દીકરી દત્તી, તે મદાકદયાળુ નામનું સુંદર ભોજન બીખારી પાસે લઈ આતી, પણ બીખારીને વિચાર થયો કે 'પરાણે ભોજન આપવા આ કન્યા આતી છે તેથી તેની અંતર જાવના જરૂર મશીન દરો, પાતાનું (મારું) બીકાનું અન્ન લઈ લેવા સાર એ તેની યુક્તિ દરો.' આ પ્રમાણે તે તો વિચારમાં પડી ગયો તેથી તદ્દય ભોજન લેવાનો આમદ કરે તે વરુદ્ધ તે જરા પણ ધ્યાન આપતો નથી (૨૪). આવો અધટિત બનાવ જોઈ વિચાર કરી ધર્મબોધકરે જરાવરીથી તેની આંખમાં વિમળાલોક અંજન આંછ દીધું અને તરવરીતિકર પાણી પાછ દીધું. વ્યાધિઓ દૂર કરવાનો આ અદ્ભુત પ્રયોગ દત્તો. તે બંને વરુથી બીખારીને બહી શાંતિ થઈ, પણ

સલાહ આપી શકે એવી એક સદ્ગુણિ નામની પરિચારિકા તેને આપી. સદ્-
ગુણિની દાઝની પછી નિષ્પુણ્યમાં જન્મ ફેર પડી ગયો અને તુચ્છ બોજનપરની
આસક્તિ પડી ગઈ. ત્રણે ઔપધોનો પ્રયોગ એણે મોટા પ્રમાણમાં કરવા માંડ્યો
અને તેને પરિણામે એના વ્યાધિઓ એછા થતા ગયા. પછી તે એણે સદ્ગુણિ
સાથે પાતો કરવા માંડી. સદ્ગુણિએ વ્યાધિના દારણોમાં જીખારીનું તુચ્છ બોજન
અને તેનો ઉપયોગ જણાવ્યો એટલે તરત નિષ્પુણ્યક ઠેકાણે આગ્યો અને તુચ્છ
બોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવા ઇચ્છા જણાવી. (૪૨). સદ્ગુણિએ એને જાણાવ્યું
કે 'સર્વથા ત્યાગ કરવા પહેલાં પાકો નિર્મુલ્ય કરવાની જરૂર છે, એક વાર લાગ
કર્થી પછી તેના પર મન નય તો એવડું તુચ્છાન થાય.' એટલે વળી નિષ્પુણ્યક
વિચારમાં પડી ગયેલ છેવટે એણે કુબોજન ત્યાગ કરવાનો પાકો નિર્મુલ્ય કર્યો ત્યારે તેને
મહત્તમ ભેદને સદ્ગુણિએ તે સંબંધમાં ધર્મબોધકરનો અભિપ્રાય લેવાની સલાહ
આપી (૪૩). સદ્ગુણિ અને નિષ્પુણ્યક ધર્મબોધકર પાસે ગયા, ધર્મબોધકરે
સંમતિ આપી પણ નિષ્કલ પાકો કરવાની જરૂરીઆત પર વધારે ભાર મૂક્યો.
આખરે જીખારીનું ઠીકરું ફેંકાવી દીધું અને તેનામાં મુંદર પરમાત્મ સારી રીતે ભર્યું.
તે દિવસે ધર્મબોધકરને ધણો આનંદ થયો, તદ્વા દરખરેલી યદ્ ગદ્, સદ્-
ગુણિ શાન્ત થઈ ગઈ અને આખું રાજમંદિર ખુશી યદ્ ગયું. તે દિવસથી તેનું નામ
ફેરવીને સ્વપુણ્યક કરવામાં આવ્યું. (૪૪). પછી સ્વપુણ્યક રાજમંદિરમાં જ રહેવા
લાગ્યો, તદ્વા અને સદ્ગુણિના પ્રતાપ અને પરિચયથી આખો વખત ત્રણે ઔપ-
ધોનો ઉપયોગ કરતો રહ્યો અને તેની અસર તેની તંદુરસ્તી પર ધણી સારી થઈ,
તેના વ્યાધિઓ પડી ગયા અને તેનો આકાર મુંદર થયો (૪૫). સદ્ગુણિને પૂછતાં
એને જાણાવ્યું કે 'ત્રણે ઔપધો કે એના ઉપયોગથી પોતાને ધણો લાભ થયો હતો તેનું
પણું દાન દેવાને પરિણામે તે દરરોજ મળ્યા કરશે' એટલે જે માગે તેને ત્રણે
ઔપધોનું દાન કરવાનો તેણે નિર્મુલ્ય કર્યો. એ સ્વપુણ્યક જેવા ત્રણે ઔપધોનો ઉપ-
યોગ કરનાર અને દેનાર તે મંદિરમાં ધણા દોવાથી તેની પાસે કોઈ ઔપધ લેવા
આવડું નહિ, તેથી વળી તેણે સદ્ગુણિને પૂછતાં તેણે જાણાવ્યું કે 'બહેર રીતે તેણે
જણાવડું કે જે માગે તેને ઔપધો આપવામાં આવશે.' તેણે તે પ્રમાણે ઘેર ઘેર
ફરી આયોજણા કરી, પણ પૂર્વનું તેનું દરિદ્રીપણું યાદ કરી કોઈ તેની પાસે લેવા
આવડું નહિ (૪૬). પોતાની ભાવના ધણાને દાન આપવાની દત્તી તે આ રીતે
ભ્રમ થતી ભેદ તેણે સદ્ગુણિને પૂછ્યું એટલે જવાબમાં તેણે ત્રણે ઔપધો લાક-
ડાની પેટીમાં ઠાંસી ઠાંસીને બરી વગર નામે બજારમાં તે પેટી મૂકી દેવા જણાવ્યું
અને હજુ કે દાનમય પાત્ર તારા ઔપધોનો ઉપયોગ સ્વયમેવ કરશે. સંદેશ ઉપ-
નયમાં દરેક રથાન અને પાત્રનો ત્યાર પછી નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. પૃ. ૪૮ થી ૪૯.

દાર્દ્યનિતક યોજના અને કથાનો ઉપનય.

૫૪ થી ૫૦

૫૪ થી ૫૦ થી ઉપરની કથાના દરેક સંજ્ઞાને વિસ્તારથી ઉપનય બતાવવામાં
આવ્યો છે, આખું પોતાનું ચરિત્ર સર્વ પ્રાણીને લાગુ પડે તેવા આકારમાં સમભ-
વમાં આવ્યું છે, એમાં નીચેની ખાસ બાબતો લેઈ જાયવા યોગ્ય છે.

અદ્ભુતપૂર્ણ નગરપર વિવેચન (૫૨). નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી (૫૩). તોફાની
ઠાકરાઓ (૫૪). ચાર ગતિનાં કુખો (૫૭). રોગોનાં ઉપાદાન કારણો (૬૦).

ભીખારીની વિવિધ પાત્રતા (૬૨). ભીખારીના કાંકાં (૬૪). ભીખારીનો આંતર
 આવ. રોડ ધ્યાનનાં દૃષ્ટાન્તો (૬૫). શિક્ષાભોજનના સાદરથો (૬૬). ભીખારી શા-
 મદે અને કેમ ? (૭૧). સામાન્ય જીવનપ્રસંગો અને ભીખારીપણું (૭૨). ધન-
 વાનની ખરી દશાનું વર્ણન (૭૬). સ્ત્રીઆસક્તની ચેષ્ટાઓ (૭૮), તૃપ્તિનો અભાવ
 (૭૯). પેટનો દુઃખાવો (૮૦). અનંત કાળથી રખડપાટો (૮૧). પુદ્ગલપરાવર્ત-
 નર નોટ (૮૨). સુસ્થિત મહારાજ અને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ (૮૫). યથાપ્રવૃત્તિ-
 કાળપર નોટ (૮૬). ખાર અંગપર નોટ (૮૯). શીલાંગપર નોટ (૯૨). મંદિરમાં
 રાખ, મંત્રી, ચોદા, કામદાર, કોટવાળ, વૃદ્ધ, સુભટો, રમણીઓ, વિપયો (૯૭).
 મંદિરલોકનની અસર (૧૦૦). સુસ્થિતરાજની નજર (૧૦૯). ધર્મબોધકરની તેપર
 વિચારણા (૧૧૨). શિક્ષાદાનપર વિચારો અને તત્વાનુસંધાન (૧૧૬). ધર્મનો
 હપદેશ (૧૧૯). તાડ્યા (૧૨૦). ઉપદેશકપર વહેમ (૧૨૨). ઉપદેશકની નિઃસ્પૃહતા
 (૧૨૫). ત્રણે ઔષધોની વિચારણા (૧૨૭). કીકરા ઉપર અદ્ભુત પ્રેમ (૧૩૪).
 અર્ધપુરપાથ (૧૩૭). કામપુરપાથ (૧૩૮). ધર્મપુરપાથ (૧૪૧). સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ
 (૧૪૭). હપદેશની મહાનુભાવતા (૧૪૬). કવિકલ્પના પ્રકારો (૧૫૧). મૂર્છા અને
 ત્યાગની ખોંટ (૧૫૩). હપદેશકનો અસરકારક ઉપદેશ (૧૫૬). આસક્તનો વિષ-
 શોષરૂપ પ્રેમ (૧૫૮). પ્રતીતિમાટે ખાસ પ્રયાસ (૧૬૦). રસીઆની શરત અને
 સ્વીકાર (૧૬૫). હપદેશનો સર્વ અથવા દેશત્યાગને અંગે કેમ (૧૬૬). ઉપદેશકની ગંભીર-
 રતા (૧૭૧). કાંઈ સરળતાથી કહેલી કથુકાતો (૧૭૨). ત્રણ પ્રકારના અધિકારી
 (૧૭૫). અલ્પ સ્વીકારમાં પણ મોટો લાભ (૧૮૦). રોગો અને સ્થિરીકરણ (૧૮૪).
 સંદેહજી (૧૮૮). પોતાના પર આધાર રાખવામાં વિશિષ્ટતા (૧૯૧). સર્વત્યાગ
 (૧૯૫). નિષ્પ્રભુચક સપ્રભુચક (૨૦૦). વૈરાગ્યના પ્રસંગો (૨૦૧). આત્મભાવરમ-
 સ્થા (૨૦૬). કંઈ દર્શન પ્રસંગ (૨૦૭). અંતિમ પ્રાર્થના (૨૧૪). અને આત્મલઘુતા
 (૨૧૫). હપદેશક (૨૧૬).

ખરિદિત સ.

(૧) આવરવડમાંથી મનસોળીઆ અને પુસ્કરાવર્તની સ્પર્ધા.

પૃ. ૨૧૯.

(૨) આવરવડમાંથી નામદત્તકથા.

પૃ. ૨૨૨.

(૩) વિનિર્મુક્તિમાંથી મત્સ્વચરિત્ર.

પૃ. ૨૨૮.

(૪) હપદેશકનું સુવર્ણ-દ્રુમપત્રક અધ્યયન.

પૃ. ૨૩૦.

ખરિદિત સ.

પુદ્ગલપરાવર્તન સ્વરૂપ.

પૃ. ૨૪૬.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ-કથાસાર.

અકરણુ ૧ હું-મનુજગતિ નગરી. સર્વ મનોરમ પૂરનાર અનેક આશયો અને બતાવેથી સરપૂર મનુજગતિ નામની અદ્ભુત નગરીનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ નગરીના મહોદ્ધા પરા વિગેરે વિસ્તારથી બતાવવામાં આવી છે અને ઉપરે એ નગરીની અદ્ભુતતા વર્ણવી છે. પૃ. ૨૫૨-૨૫૭

અકરણુ ૨ હું-કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ. એ મનુજગતિ નગરીના રાજા કર્મપરિણામ નામનો છે. એના દુક્રમ ત્રણે લોકમાં ચાલે છે, એ ધણે બળવાન છે અને એનું સાસન પ્રચંડ છે. એને નાટકો જોવાનો ધણો શોખ છે અને લોકોને (હરેને) તેથી તે નવા નવા વેશો લેવરાવે છે અને અનેક પ્રકારના ચાળા તેમની પાસે કરાવે છે. એનું સંસારનાટિક અતિ વિચિત્ર પ્રકારનું છે અને એના નાટકોના રાજા આખો સમજવા થાય છે. રાજદાર્યમાં સલાહ આપનાર, લાવણ્યનો નમુનો અને રાજની અત્યંત પ્રીતિ સંપાદન કરનાર કાળપરિણતિ નામની તેની રાણી છે, તે પતિની બાજુમાં રહી નાટકના દુક્રમો આપે છે અને લોકો મુખે મહોદે રાણીના દુક્રમો અમલમાં મૂકે છે. પૃ. ૨૫૮-૨૭૦

અકરણુ ૩ હું-ભવ્યપુરુષ સુમતિજન્મ. રાણીને પુત્ર નથી તે બાબતનું દુઃખ યાચ છે. પતિનો મત મળતાં પુત્ર જરૂર થશે એમ રાણીની ખાતરી યાચ છે. ત્યજ સ્વપ્ન આવ્યા પછી થાય છે એ પુત્રનો જન્મ યાચ છે, જન્મનો મુંદર મહોત્સવ આખા નગરમાં યાચ છે અને ત્યાર પછી તેનું ભવ્યપુરુષ નામ પાડવામાં આવે છે; રાણી તેને સુમતિ (કાશી) એવું કપનામ આપે છે. પૃ. ૨૭૧-૨૭૪

અકરણુ ૪ હું-અશ્વદીવસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા. એજ નગરીમાં અશ્વદીવસંકેતા નામની બ્રાહ્મણી રહેલી હતી. તેણે પોતાની સખી પ્રજ્ઞાવિશાલાને પૂછ્યું કે રાજા અને રાણી વંધ્ય કહેવાય છે હતાં તેને પુત્ર કેમ થયો? પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યું કે રાજાની નિર્બીજતા તો તેના અવિવેક વિગેરે મંત્રીએ તેનું પૂર્વક જાહેર કરી છે, બાકી તો સર્વ પ્રાણીઓ તેનાજ પુત્ર છે. હતાં પુત્રજન્મનો આવડો મહોત્સવ ધવાનું કારણ પૂછતાં પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યું કે આ નગરમાં એક સદાચમ (શુદ્ધ જ્ઞાન) નામનો યાજ્ઞો પુરુષ છે, તે રાજા રાણીના મર્મ જાણનાર છે, તેણે એ વાતનું રહસ્ય પોતાને કહ્યું છે; તેમાં રાણીના ખાસ આગ્રહથી વંધ્યાધવાનું મેલું ટાળવા પુત્રજન્મ થયો છે એમ તેમનું કહેવું થયું છે. એ પુત્રના જન્મથી સદાચમ પણ રાજ થયા છે. જનરમાં સદાચમે એના જન્મથી આનંદ જણાવ્યો તે વાત અશ્વદીવસંકેતાએ સાંભળી હતી તેથી તેણે પણ તે વાતમાં સંમતિ બતાવી વળી અશ્વદીવસંકેતાએ જણાવ્યું કે હોહો એના જન્મથી બહુ રાજ થયા છે. સદાચમ કાણ છે તેના સમાચાર મેળવવાની અને રાજપુત્રના જન્મથી તેના આનંદનું કારણ જાણવાની નેને યજ્ઞો હજી હતી તે સમયે તેણે પણ પ્રજ્ઞાવિશાલાને સલાહ કરી. પૃ. ૨૭૪-૨૮૦

અકરણુ ૫ હું-સદાચમપરિણતિ પ્રજ્ઞાવિશાલા જવાનમાં સદાચમના

ઓળખાણ આપતાં જોણી કે તે મહાપુરુષ છે અને સર્વ ભાવને કહેનારા છે. સદા-
ગમ સાચો ઉપદેશ આપનાર છે છતાં લોકો તેને જરાબર ઓળખતા નથી. હાલ
જન્મેલ રાજપુત્ર તેને જરાબર ઓળખશે અને અનુસરશે તેવા જ્ઞાનથી સદાગમને
આનંદ થયો છે. સદાગમનું મહાત્મ્ય જળકે છે: ઘણાને તેણે કર્મપરિણામ રાજર્ન
લજમાંથી છોડાવ્યા છે. બધાને કેમ છોડાવ્યા નથી? તેના વિસ્તારથી તેઓ કારણ
જતાયે છે. સદાગમના સ્વરૂપનો અદ્ભુત હેવાલ સાંભળતાં અગૃહીતસંકેતાને પણ
તેના દરોન કરવાનું મન થાય છે.

પૃ. ૨૮૦-૨૮૨

અકરણ ૬ કું-સંસારીજીવતસ્કર. ઉપરની વાતને પરિણામે મહાવિદેહ
જનરમાં સદાગમ મહાત્મા અનેક જનોથી વેદિત બેઠા હતા ત્યાં બન્ને સખીઓ
ગઈ. તેને નજરે લેતાં અગૃહ રાજ થઈ ગઈ અને પોતાને ત્યાં લઈ આવવા માટે
સખીનો આજાર માન્યો અને તેને પણ સદાગમની આરાધના કરવા તીવ્ર ઇચ્છા
થઈ. ત્યાર પછી સખીઓ અવારનવાર સદાગમ પાસે આવવા લાગી. સદાગમે એક
દિવસ પ્રજાવિશાલાને રાજપુત્રની ધાવ થવાનું કહ્યું તે તેણે કબુલ કર્યું. ત્યારપછી
તે રાજપુત્રને સદાગમ પાસે લાવી અને અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણૂક કરી.
રાજપુત્ર સદાગમ પાસે અભ્યાસ કરે છે. એક વખત અગૃહીતસંકેતા સદાગમ
પાસે આવી અને પ્રજાવિશાલાના કુશળ પુછ્યા તેવામાં રસ્તાપર મોટા કોળાહળ
થયો અને જાણ્યું કે કોઈ ચોરને ફાંસી દેવા લઈ જાય છે. ચોરે સદાગમનો આશ્રય
લેધો. સદાગમે તેને અભય આપ્યું, એટલે તે છૂટો થઈ ગયો. અગૃહીત સંકેતાએ
ચોરને પૂછ્યું કે ક્યા ગુન્દાને અંગે તેને ફાંસીની સજ થઈ હતી? જેના જવાબમાં
ચોર પોતાના ગુન્દાની વાર્તા વિસ્તારથી કહે છે જે અગૃહીતસંકેતા, પ્રજાવિશાલા
સુમતિ અને સદાગમ સાંભળે છે. હવે પછીની આખી વાર્તા ચોરે (જેનું નામ
સંસારીજીવ છે તેણે) કહેલી છે.

પૃષ્ઠ ૨૯૩ થી ૨૯૯

અકરણ ૭ કું-અસંવ્યવહાર નગરે. અસંવ્યવહાર નગરમાં મહારાજા કું-
રૂપરિણામના તાબાનો અત્યંતઅગ્રોધ નામનો સેનાપતિ અને તીવ્રમોહોદય
નામનો સરલુકો રહે છે. ત્યાંના લોકોને તેઓ તદ્દન અંધકારમાં રાખે છે, નિગોદ
નામના ચોરામાં તેમને બરી રાખે છે. ત્યાં સંસારીજીવ પણ વસતો હતો. એક
વખત તત્પરિણામ પ્રતિહારીએ કર્મપરિણામ રાજના દૂત તન્નિયોગને પેલા જે અ-
ધિકારીઓની રાજસભામાં રાખ્યા થયો. તેણે જાણ્યું કે 'મહારાજાની બહેન લો-
કસિદ્ધિ જેનું કામ સદાગમે નિવૃત્તિનગરીએ મોકલેલા લોકોની ખાલી પડેલી જગા
પૂરવાનું હવે તેણે મને અહીં મોકલ્યો છે.' તીવ્રમોહોદયે પોતાના નગરની વિશાળતા
અને હરોટી બહોળતા બતાવવા સારૂ દૂતને નગરમાં ફેરવ્યો અને મહારાજાને ભય
હવે બતાવ્યો અને સદાગમની મરફત કરી. પછી ત્યાંથી કોને મોકલવો તે કાર્ય
ભવિતવ્યતા જે સંસારીજીવની સ્ત્રી થતી હતી તેને સોંપ્યું. ભવિતવ્યતાનું વિસ્તા-
રણ કર્યું. તેણે સંસારીજીવને ઐશ્વર્યનિવાસનગરે મોકલવાની ભલામણ
કરી.

પૃષ્ઠ. ૩૦૦-૩૧૨

અકરણ ૮ કું-ઐશ્વર્યનિવાસનગરે. ભવિતવ્યતા પણ સંસારીજીવ
ને સહી ઐશ્વર્યનિવાસનગરના પહેલા પાટા 'વનસ્પતિ'માં પ્રથમ તે પો-

ના પતિને લઈ ગઈ ત્યાં સાધારણ અને પ્રત્યેક-બંને વિશાગ્રામાં ખૂબ ફેરવ્યો. સ્વેદ થવા પાત્ર એક એક ગોળી આખા બલ સુધી ચાલે તેવી આપવા માંડી. ગોળીની અસરથી આખા બલમાં સંસારીછવને અનેક નાટકો કરવા પડતા. ગોળી પૂરી થાય ત્યારે અવિતચ્ચતા નવી ગોળી આપી નવો વેશ કઢાવતી. પછી તેને પૃ-ત્વીકાય નામના બીજા પાટામાં લઈ ગઈ, ત્યાં તે પથ્થર આદિ પાથિવ ધણીવાર થયો. ત્રીજા અપૃકાય નામના પાટામાં અપૃકાયકૃષ્ણીના ધણા વેશો તેણે લીધા. ચોથા તેજ-સ્કાય પાટામાં અગ્નિના રૂપો અનેક લીધાં અને પાંચમા વાલકાય પાટામાં પવનનાં રૂપો લીધાં. આ દરેક પાટામાં વારંવાર નવી નવી ગોળીઓ તેને અવિતચ્ચતા આપતી રહી.

પૃષ્ઠ. ૩૧૩-૩૨૦

અકરણ ૬ સું-ચિત્કાક્ષનિવાસનગરે. ત્યાર પછી અવિતચ્ચતા સંસારી-છવને ચિત્કાક્ષનિવાસ નગરે લઈ ગઈ. ત્યાં તેને ત્રણ પાટામાં ખૂબ ફેરવ્યો અને તેની પાસે નવાં નવાં રૂપો સેવસાવ્યાં. પ્રથમ દ્વિદ્રિય (બેદ્રિય) પાટામાં કૃમિ બનાવી મૂત્રમાં નાખ્યા. આ આખા નગરના મુખા ઉન્માર્ગોપરેયે અને તેની સ્ત્રી માધાદેવીએ તેને ધણો રંભડ્યો. બીજા ત્રિકરણ (તેઈદ્રિય) પાટામાં માંકડ ભૂ થયો. ત્રીજા ચતુરક્ષ (ચૌરિદ્રિય) પાટામાં આખી ડાંસ વિગેરે થયો. આમ તેને ખૂબ રંખડાવ્યો.

પૃ. ૩૨૦-૩૨૩

અકરણ ૧૦ સું-પંચાક્ષપશુસંસ્થાને. પછી અવિતચ્ચતાએ સંસારીછવને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનનગરે આપ્યો. ત્યાં ધર્મજસમુર્ભમણે તેને જળચર, રમજચર અને એથર બનાવ્યો, અનેક રૂપો આપ્યાં. ઉવટે દરણ બનાવ્યો, બીજો સંભળાવ્યો. પછી દ્વાધી બનાવ્યો અને દાવાનળ વખતે કુવામાં પાડ્યો. ત્યાં કમ્બી (આકામ) નિર્ગંધ થઈ, પુષ્પોદય નામનો મિત્ર પ્રગટ થયો અને દેવીએ તેને વધારે સારી નગરીમાં લઈ જવાનું વચન આપ્યું. (અહીં સંસારીછવ સંબંધી કેટલાક જરૂરી ખુલાસા અનુદાના પૂર્વથી પ્રકાશિત કરે છે.)

પૃ. ૩૨૪-૩૩૧

નિગોઠ સ્વરૂપ-પરિચિત્

પૃ. ૩૩૨-૩૩૫

તૃતીય પ્રસ્તાવ-કથાસાર.

અકરણ ૧ સું-નંદિવર્ધન અને સંસ્થાનર. દબે સંસારીછવ નવી શોળા લઈને મનુષ્યવતિ નામની નગરીના જંગલ નામના મહોદ્ધામાં જયસ્થળનગરે પહોંચ્યા અને નંદાકાવ્યીને ત્યાં પુત્રપાત્ર દરપત થયો. તેણે નંદિવર્ધન નામ પાડ્યું. પુત્રપાત્ર તેનો સહચારી મિત્ર થયો. અસંખ્યવદાર નગરથી સંસારીછવ ચાલ્યો ત્યારથી તેની સાથે અવરંજ અને બાહ્ય એમ બેવડો પરિચાર હતો. અંતરન પરિ-ચારમાંથી અવિરેષિતા પ્રાદ્યપૂર્ણ તે જ દિવસે સંસ્થાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેણે આખું દરોર અંતક કુર્ચ્છાથી જ ભરેલું હતું. સંસ્થાનર અને નંદિવર્ધનને પ્રતી દિવસ ૧૦-૧૨ મોને એક પુષ્પોદયને પાંગા મિત્ર થયો. એ દોસ્તીને પરિણામે નંદિ-વર્ધન તેના મિત્રને પણ પાંગા ચારે લઈ પડ્યો. પિત્રાને તેને અવકાશ કરવા

યુદ્ધિસમુદ્ર નામના કળાચાર્ય પાસે મૂક્યો જ્યાં તેના રાજગિરોને પણ તે સત્તા વતો રહ્યો અને ગુરુ ઉપર પણ તેણે પોતાનો ધાક બેસાડી દીધો. વૈશ્વાનર ઉપર તેનો પ્રેમ વધતો જ ચાલ્યો એટલે વૈશ્વાનરે એને કૂરચિત્ત નામનાં વડાં ખાવા આપ્યાં અને જરૂર પડે ત્યારે પ્રસાદ આરોગવા જણાવી દીધું. રાજાએ એક વખત વિદુર નામના વક્રાદાર સેવકને કુમારના અભ્યાસ સંબંધી ખબર લાવવા આજ્ઞા કરી. વિદુર તો કુમારનો ધમધમાટ અવલોકી આભો જ બની ગયો અને પદ્મરાજને બધી હકીકત જણાવી. રાજાએ કળાચાર્યને બોલાવ્યા અને સત્ય હકીકત જણાતાં વૈશ્વાનરનો સંગ મૂકાવવાના ઉપાયની ચિંતવના કરી. કળાચાર્યે જિનમતજ્ઞ નામના નિમિત્તિઆની એ બાબતમાં સલાહ લેવા સૂચના કરી, તે રાજાએ સ્વીકારી.

પૃષ્ઠ. ૩૪૪-૩૬૦

પ્રકરણ ૨ જીવં-ક્ષાંતિકુમારી. જિનમતજ્ઞ નિમિત્તકને ઉપાય પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે 'ચિત્તસંદર્ભ નામના અતિ પવિત્ર નગરમાં એક બહુ ભલો શુભ પરિણામ નામે રાજા રહે છે. તેને અતિ પવિત્ર નિષ્પ્રકંપતા નામની રાણી છે, એ રાણીને શુભોનું ધામ ક્ષાંતિ નામની દીકરી છે, એની સાથે જો નંદિવર્ધનના લગ્ન થાય તો તેને વૈશ્વાનરનો સંગ મટે-' રાજાને તે વાત ગળે ઉતરી એટલે કન્યા માટે કહેણ મોકલવા વિચાર કર્યો. નિમિત્તિએ જણાવ્યું કે 'એ નગર, રાજા અને પુત્રી અંતરંગ છે, ત્યાં આપણો પ્રવેશ નથી, ત્યાં તો કર્મપરિણામ રાજા જે સર્વનો ઉપરી છે તેનું જોર ચાલે છે અને તે પોતાની બહેન લોકસ્થિતિ, ભાર્યા કાળપરિણતિ અને સ્વભાવ તથા ભવિતવ્યતાની સલાહ પ્રમાણે કામ કરે છે. તે રાજા જ્યારે પ્રસન્ન થઈ હોય ત્યારે કન્યા પરણાવશે ત્યારે નંદિવર્ધન ઠેકાણે આવશે.' રાજા તે વાત સાંભળીને નિરાશ થયો પણ કળાચાર્યનો અને નિમિત્તિઆનો આભાર માન્યો. રાજાએ આમ છતાં પણ બનતો પ્રયત્ન કરવા વિદુરને ફરી કુમાર પાસે મોકલ્યો. વિદુરને કુમારે એક દિવસ વચ્ચે ન આવવાનું કારણ પૂછતાં પોતે સાંભળેલી વાત કહેવા માંડી. તે વાર્તા ઘણી લાંબી છે. નીચેની વાર્તા વિદુર કહે છે અને સંસારીજીવ (નંદિવર્ધન) સાંભળે છે.

પૃ. ૩૬૧-૩૭૩.

સ્પર્શન-કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જીવં-મનીષી અને બાળ. ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં કર્મ-વિલાસ નામનો રાજા હતો, તેને શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે મનીષી અને બાળ નામના પુત્ર થયા હતા. સ્વદેહ નામના મનીષીમાં અને લાહરો એક વખત રમતા હતા ત્યાં કોઈ પુરૂષ ફાંસીએ લટકવાની દેશીમાં દેખાયો. બાળે જટ દોડીને દોરડું કાપી નાખ્યું અને આપઘાત કરવાનું કારણ પૂછ્યું. તે પુરૂષે જણાવ્યું કે તેનું નામ સ્પર્શન હતું, તેને એક ભવજંતુ નામનો મિત્ર હતો, તેનાપર બહુ પ્રીતિ રાખતો હતો અને પોતે કદે તેમ કરતો

તો, પણ તેને એક સદામત્ર નામના માણસે બહેકાવ્યા; પછી તો સવન્નતુએ નો પરિચય એકાએક થયો અને આખરે તેનો સંત તરીકે છાડી દઇને તે નિર્વૃત્તિ પુરીએ ચાલ્યો ગયો. તેના વિરહે પોતે આપધાવ કરે છે. સ્પર્શનને બાળે દિલાસો માપ્યો અને પોતાની સાથે મૈત્રી એકવા કહ્યું. સ્પર્શને તે વાત કળૂલ કરી. વાત-વીત દરમ્યાન મનીષી તો વિચાર જ કર્યો કરતો હતો પણ લોકશક્તિ ખાતર તેણે ત્યજ્ય સ્પર્શન ઉપર પ્રેમ દેખાડ્યો. ત્રણે જણા નગરમાં પાછા ફર્યા અને સ્પર્શનની મેળખાણ થયાની વાત કરવા લાગ્યા. તે હકીકતથી કર્મપરિણામ રાત્ર રાત્ર થયા, અકુશળમાળા પણ ધુણી થઇ પણ શુભસુંદરી તો વ્યાકુળ થઇ ગઇ. પૃષ્ઠ ૩૭૪-૩૮૩

અકરણ ૪ સું-સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ. સ્પર્શન તો હવે બન્ને રાજપુત્રોનો મિત્ર થયો, પણ મનીષીને તેની સાથે ખરાબ વાત બેઠી નહિ. પછી એ સ્પર્શન કોણ છે તેની ખરાબ ખાતરી મેળવવા પોતાના અંગરક્ષક બોધને મનીષીએ આજ્ઞા કરી. બોધે પોતાના માણસ અસાવને આજ્ઞા કરી એટલે તેણે પરદેશમાં ફરી વધારા કરી આવી નીચે પ્રમાણે અહેવાલ કહ્યો:—

અંતરંગમાં રાજસચિવ નગરે રાજકેશરી રાત્ર રાત્ર્ય કરે છે. તેને વિધવા-લિલાય નામનો અમાલ્ય છે. તે નગરે હું ગયો. ત્યાં મોટા અગમજાત ભેધો. ત્યાં વિપાક નામના એક રાજપુત્રને તેનું કારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે ‘અમારા રાત્રને આખી દુનિયાપર જય મેળવવાની ઇચ્છા થઇ છે, તેથી મંત્રીએ પોતાના સ્પર્શન વિગેરે પાંચ પુત્રને બધે મોકલી આપ્યા છે. તેઓ વિજય મેળવતા ચાલ્યા પણ માર્ગમાં એક સંતોષ નામનો તેમનો દુસ્ત્રમ મળ્યો તે કેટલાકને નિર્વૃત્તિપુરીએ મોકલી આપે છે. રાજકેશરીરાત્રને એ વાતની ખબર પડતાં પોતે લડાઇમાં જવા તૈયાર થયા. ચાલતી વખત પોતાના શત્રુ પિતા મહામોહને પગે પડવા ગયા. એ મહામોહ બહુ જબરો સત્તાધારી છે પણ પડપણને લઇને તેણે પુત્રને રાત્ર્ય સોંપ્યું છે. તેણે રાજકેશરી પુત્રની વાત સાંભળી એટલે પોતે પણ લડવા તૈયાર થઇ ગયો. અંતે એમ કહ્યું કે પિતા અને પુત્ર બન્નેએ સાથે લડવા જવું-તેનું લશ્કર લડવા જવાનું છે તેની તૈયારીનો આ અવાજ છે, એમ હતી વિષાક વિદાય થયો. આ પ્રમાણે સ્પર્શનનું ઉત્પત્તિસ્થાન જાણીને પ્રજાએ બોધને જણાવ્યું અને બોધે તે વાત મનીષીને કહી બતાવી.

પૃષ્ઠ ૩૮૩-૩૮૬

અકરણ ૫ સું-સ્પર્શનની યોગસંક્રિત. વાતનો મેળ મેળવવા એકવાર મનીષીએ સ્પર્શનને પૂછ્યું કે ‘સવન્ન સાથે કોણ દુર્લભ?’ તેના જવાબમાં કેટલીક આનામાંની પણ સ્પર્શને જણાવ્યું કે ‘તેની સાથે સંતોષ હતો.’ મનીષીએ તે વ-અંતે મનમાં નિર્ણય કર્યો કે ‘સ્પર્શનનો વિશેષ પરિચય સારો નથી, ઉપર ઉપરથી સનેદ કરવા યોગ્ય જ તે છે.’ એકવાર સ્પર્શને આજ્ઞા કરવા માંડી, સુખ આપવાને બદલે યોગસંક્રિતને આવિર્ભાવ કર્યો અને સમાધિનો ટોળ કરી બન્નેના સરી-રમાં પ્રવેશ કર્યો. બાળ તો સ્પર્શસુખમાં રાગી ગયો, જોડો જોડો ઉતરતો ચાલ્યો અને તેમાં સુખ માનવા લાગ્યો. મનીષી તો પ્રવચી ચેતેલો હતો તેથી ઉપરથી દેવ બતાવે પણ સ્પર્શનને મચક આપે નહિ. બાળ સ્પર્શન ઉપર વધારે આસક્ત થતો ગયો, પણ મનીષી તો તેની ત્રુટી રીતે મરતી જ કર્યો કરતો હતો. બાળની

મૂળીધમાં તેની માતા અકુશળમાળાએ વધારે ક્યો અને સ્પર્શનની સોખત વધારે કરવા સૂચના કરી. વિચક્ષણ શુભસુંદરીએ પોતાના પુત્ર મનીષીને તેનાથી સાવધ રહેવા ભલામણ કરી અને વખત આવ્યે તેનો સંબંધ તદ્દન તોડી નાખવા ભલામણ કરી. બાળનો વિલાસ દરેક વધતો ચાલ્યો અને તેથી શિષ્યામણને તે અવગણવા લાગ્યો.

પૃ. ૩૬૭-૪૦૭

પ્રકરણ ૬ સું-મધ્યમણુદ્ધિ. કર્મવિલાસ રાજાને ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી હતી, તેનો પુત્ર મધ્યમણુદ્ધિ પરદેશ ગયો હતો. તે પાછો આવતાં તેના પર સ્પર્શને લળ પાથરવા માંડી, પણ મનીષીએ તેને ચેતાવ્યો. તેથી પોતાની માતા સામાન્યરૂપાને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે 'એવી સંસયવાળી બાળતમાં કાળક્ષેપ કરવો સારો.' તેના પર તેણે એક નાની વાર્તા કહી તે આ પ્રમાણે—

મિથુનદ્વય અંતરકથા-તથાવિધ નગરમાં મ્હજી રાજા અને પ્રણણા રાણી હતા. તેને મુગ્ધ નામનો પુત્ર હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ અકુટિલા હતું. મુગ્ધ અને અકુટિલા એકવાર બગીચામાં ફીડા કરવા ગયા. ફુલની છાંયડી પ્રથમ કોણ ભરે છે તે પર હોડ કરતાં બંને ભૂદી ભૂદી દિશાએ ગયા. હવે તે વખતે આકાશમાં કાળજ અને વિચક્ષણા નામના વ્યંતર અને વ્યંતરી આવ્યા. તેમને અનુક્રમે અકુટિલા અને મુગ્ધ કુમાર તરફ રાગ થયો. પરસ્પર એક બીજાથી તે હકીકત છાની રાખવા ખાતર બહાના કાઢી બંને છટા પડ્યા. કાળજે મુગ્ધકુમારનું રૂપ લીધું અને અકુટિલા પાસે ગયો, ત્યારે વિચક્ષણાએ અકુટિલાનું રૂપ લીધું અને મુગ્ધકુમાર પાસે ગઈ. બનાવ એવો બન્યો કે લતામંડપમાં બંને જોડલાં એકઠાં થઈ ગયાં. બંને જોડલાંને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને મુગ્ધકુમારે તો માન્યું કે દેવકૃપાથી પોતે અને ભાર્યા એકના જેવડા થઈ ગયા છે. ત્યાંથી પિતા પાસે ગયા, વાત કરી, એટલે સર્વને આશ્ચર્ય હતપત્ત થયું. કાળજને પોતાની સ્ત્રીનું જેવકૃપણું જોઈ ઘણો ગુસ્સો થયો. પરંતુ પોતાનો પણ દોષ હોવાથી તે મૌન રહ્યો. વિચક્ષણા પણ એવા નિર્ભય હપર આવી, ઘણું સરમાણી, પણ મનને સમજાવી લાંબ રહી.

પૃષ્ઠ ૪૦૮-૪૪૧

પ્રકરણ ૭ સું-અંતરકથા ચાલુ-પ્રતિબોધકાચાર્ય. તથાવિધ નગર બહાર મોહવિલય નામના હવાનમાં પ્રતિબોધક નામના આચાર્ય પધાર્યા. મ્હજી રાજા આખા પરિવારને અને બંને પુત્ર તથા પુત્રવધૂઓને લઈને વંદન કરવા ગયા આચાર્યે મોક્ષમુખપર દેશના આખી તે વખતે કાળજ અને વિચક્ષણાને ઘણો પસ્તાવો થયો અને તે વખતે તેમના શરીરમાંથી એક કદરૂપી સ્ત્રી બહાર નીકળી જઈને બેઠી. કાળજે બહુ પસ્તાવો ક્યો એટલે ભગવાને એના કારણ રૂપે પેલી કદરૂપી સ્ત્રી જેનું નામ ભોગવતૃષ્ણા હતું તેને બાળખાવી અને તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું, તેમજ તેને સર્વ પાપોનું કારણ જણાવી. એના પાસમાંથી છટવાનો ઉપાય પૂછતાં આચાર્યે સમ્યક્દર્શનરૂપ મુદ્ગરને ઉપયોગ કરવા સૂચયું. આ વાત સાંભળતાં રાજા રાણી અને કુમાર તથા વધુને બહુ ખેદ થયો, અકાર્ય થઈ જવા માટે પશ્ચાત્તાપ થયો. તે વખતે તેમના શરીરમાંથી એક સુંદર બાળક બહાર નીકળ્યું અને ભગવાન સામે બેસી ગયું, તેની પછવાડે બીજું કાણું બાળક બહાર નીકળ્યું. તેમ બાળકમાંથી ત્રીજું ઘણું ખરાબ બાળક બહાર નીકળ્યું અને વધતું જતું

જાણું. મેંતા પ્રથમના રૂપાળા જાણે વધતા જતા ત્રીજા જાણનાં માથામાં મુઠ્ઠી મારી વધતું અટકાવી દીધું એટલે બન્ને બેઠાજ જાણે. સમામાંડી જલાર નીકળી નવાં. આથાવે જણાવું કે પ્રથમનું મુંદર જાણે જ્યાં-તે દર્જ. બીજું અજ્ઞાન હતું અને ત્રીજું પાપ હતું. આજેવ પાપને વધતું અટકાવી અજ્ઞાનને ધોતી દે છે. આ સર્વ મોટાભો કરનાર અજ્ઞાન છે. પોતાના કર્તવ્યનો વધાર્ય ઉપદેશ સાંભળી આદેએ આથાવે પાસે દીકરા લીધી, અંતરબંતરીએ તેમના સરીરમાંથી નીકળી જઈ પ્રમદ મધ સ્થિતિન આદ્યું અને અરરપરશ ખુલાસા કર્યા અને કાનવિદ્યબધી દેહો લાખ છે તે પર વિચાર કર્યો. (અંતરકથા સંપૂર્ણ.)

આ વાત હતીને સામાન્યરૂપા અધ્યમજુદિ પુત્રને હતે છે કે બીવી મુંગવજી થાય ત્યારે વળત મારવો, દુષીત વપાસવી અને પછી નિર્જીવપર આવડું. અધ્યમ-જુદિએ માતાની આજ્ઞા માથે ચડાવી. પૃ. ૪૧૦-૪૩૧.

પ્રકરણ ૮ મું-મદનકંદણી. જાણ તો સ્પર્શનના સંબંધમાં વધતો જ ચાલ્યો. એાળમાં પૂરે એની માતાએ એને પોતાની યોગસક્તિ જતાવી એના સરીરમાં પ્રવેશ કર્યો અને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે યોગસક્તિ જલાવવા વચન આપ્યું. ત્યાર પછી હલકી જતની સ્ત્રીએને પણ જાણ જોમવવા લાગ્યો, વિવેકજાદ થયો અને લોહમાં મોટા અપવસાને પાત્ર થયો. અધ્યમજુદિની સલાહ એણે અવગળી નાખી. અન્યદો વચુંતસમય આપ્યો. લીલાધર ઉવાનમાં સેલો કીકા કરવા ગયા. જાણ પણ અધ્યમજુદિને સાથે લઈ જમીયામાં ગયો. તેરસનો દિવસ હતો. કામદેવના મંદિરમાં દાખલ થયો. જાણમાં વાસજુવન હતું તેમાં અત્રિ કામજ કામદેવની રાધ્યા હતી તે પર મુતો. દેવસાધ્યા ઉપર આલોટી સ્પર્શનું મુખ અનુભવવા લાગ્યો. દહે તેજ નગરમાં બદિરમ રાજ્યમાં શશુમદન રાજ હતો, તેની મદનકંદણી નામની અત્યંત સૌંદર્યવાળી રાણી હતી, તે લાં કામદેવની પૂજા કરવા આવી. તેને જાણને સ્પર્શ થઈ ગયો. જાણને તેનાપર અત્યંત મોહ થયો. રાણી વિદાય થઈ થઈ, પણ જાણ તો વિરલના નિઃસાસા નાખતો રહ્યો. અધ્યમજુદિ મંદિરના દ્વાર-પર અત્યાર મુઠ્ઠી ઊભો હતો તે દહે અંદર આપ્યો, જાણને કામસાધ્યાપર જોયો, તેને કપડો આપ્યો, પણ જાણે તેને જવાબ ન આપ્યો. તે વળતે મંદિરને આધ-કાયક વ્યંતર લાં આવી પહોંચ્યો, તેણે જાણને ખૂબ કૂટકાવ્યો, જલાર ધકેલી મૂક્યો અને વિરરકર્યો. લોહમાં તેની ગેરઆખર થઈ. અધ્યમજુદિ વચ્ચે પડ્યો ન દોડ તો જાણના આને જાર વાગી જત. જાણે અધ્યમજુદિ પાસેથી એ સૌંદર્યવાન સ્ત્રીનું નામ જણ્યું અને તેની પાછળ ગાંડો થઈ ગયો. અધ્યમજુદિએ એને ધણી સલાહ આપી પણ જાણ તો મદનકંદણી પાછળ ઘેલો જ થઈ ગયો. પૃ. ૪૩૨-૪૪૨

પ્રકરણ ૯ મું-જાણઅધ્યમમનીથી અને સ્પર્શન. મદનકંદણીપર આ-સજ થયેલો જાણ તેજ સાતે તેના મહેલમાં જવા નીકળ્યો. અધ્યમજુદિ બધુંપ્રમથી તેની પછવાડે ગયો. રસ્તામાં કોઈ આકાસચારી પુરૂષ જાણને અદ્ધર ઉપાડ્યો. અ-ધ્યમજુદિ જમીનપર તેની શોધ માટે તેજ દિશાએ ગયો, સાત દિવસ કર્યો પણ જાણનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે બંધુરનેદથી કુવામાં પડી આપવાત કરવાનો તેનું નિર્ણય કર્યો. લાં નંદન નામના વલિકે તેને લેમ કરતાં અટકાવ્યો અને જાણનો

પત્તો આપ્યો. સાંના રાજ હરિચંદ્રનો તે નોકર હતો. તે રાજાએ વિદ્યા સાધવા રતિદેલિ વિદ્યાધર મારફત બાળનું હરણ કરાવ્યું હતું અને તેના લોહી માંસથી સાત રાત હવન કર્યા અને હવે બાળ તો તદન શુષ્ક અને લોહી માંસવગરનો નિર્બળ થઇ ગયો છે. બાળને ખાંધપર ઉપાડી મધ્યમશુદ્ધિ રાજભયથી જંગલોમાં ચાલ્યો. બાળને જે દુઃખનો સાત રાત અનુભવ થયો હતો તે તેણે ઘરે આવ્યા પછી વિસ્તારથી કહી સંભળાવ્યો, મનીષી પણ લોકાચાર અનુસાર ખખર પૂછવા આવ્યો. તેણે બાળને સ્પર્શનનો સંગ મૂકવા કહ્યું. બાળે સલાહ માની નહિ. મધ્યમ-શુદ્ધિએ સાર પછી મનીષીની વાત વિચારી, બાળની અધમ દશાના કારણ તરીકે સ્પર્શનનો સંગ જાણી લીધો અને લોકોમાં તેની કેટલી માનહાનિ થઇ છે તે સમ-જતાં બાળનો સમાગમ તજ દેવાનો નિર્ણય કર્યો.

પૃ. ૪૪૩-૪૫૫

પ્રકરણ ૧૦ સું-બાળના હાલહવાલ. માતા અકુશળમાળા બાળ ઉપર પોતાની ખરાબ અસર જમાવતી રહી. આગલું દુઃખ બાળ તે અસરમાં ભૂલી ગયો. રાત્રે ચોરીથી મદનકંદળીના વાસભુવનમાં દાખલ થઇ ગયો. શયનગૃહમાં જઈ રાત્રી ઉપર સુતો. સભા વિસર્જન કરી ચોડી વારમાં શત્રુમર્દન રાજા તે તરફ આવ્યા. સત્વલીન બાળ રાત્રીમાંથી જમીનપર પડી ગયો, અવાજ થયો, પકડાઈ ગયો. વિભીષણ નામના સેવકે રાજાના હુકમથી તેને આખી રાત બહુ ત્રાસ આપ્યો. તેના આકંઠથી લોકો સવારે આવી પહોંચ્યા, તેને ઠાર કરવાની માગણી કરી. રાજાએ બાળને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો. ગધેડે બેસાડી નગરમાં ફેરવી તેને ફાંસીએ લટકાવ્યો. દેવયોગે ફાંસીનું દોરડું તૂટી ગયું અને બાળ લંપાતો છુપાતો ઘર આવ્યો અને શુભપણે રહ્યો. મધ્યમશુદ્ધિએ દયાથી તેને આશ્રય તો આપ્યો પણ તેનો પરિચય છોડી દીધો.

પૃ. ૪૫૬-૪૬૨

પ્રકરણ ૧૧ સું-પ્રબોધનરતિ આચાર્ય. હવે તે વખતે નગર બહાર નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય પધાર્યા. ત્રણે ભાઈઓ -મનીષી, મધ્યમશુદ્ધિ અને બાળ-પણ ઉદ્યાનમાં જોવા આવ્યા અને આચાર્યની ન-છક ગોઠવાઈ ગયા. શત્રુમર્દન રાજા પોતાના સુશુદ્ધિ મંત્રી અને રાણી મદનકંદળી સાથે સાં વંદન કરવા આવ્યા. નછકમાં આદિનાથનો પ્રાસાદ હતો તેમાં સુશુદ્ધિએ પૂજા કરી અને શુદ્ધ ભાવે અદ્ભુત સ્તુતિ કરી. પછી સર્વ આચાર્યની દેશના સાં-ભળવા બેઠા. આચાર્યશ્રીએ કર્મબંધનાં કારણો અને નિર્વાણપર વિકૃતાભરેલું વિવે-ચન કર્યું.

પૃ. ૪૬૩-૪૭૩

પ્રકરણ ૧૨ સું-ચાર પ્રકારના પુરૂષો. સામાન્ય ધર્મદેશના થઇ રહ્યા પછી રાજા શત્રુમર્દનના સવાલના જવાબમાં આચાર્યશ્રીએ ધર્મઆચરણ અને સુ-ખનો સંબંધ બતાવ્યો. ધર્મોપાધનને અંગે ઇન્દ્રિયજનની મુખ્યતા બતાવી અને ઇન્દ્રિયનું સ્વરૂપ બતાવતાં તેનું દુર્લભપણું બતાવ્યું. પછી પાંચમાંથી એક સ્પર્શદ્રિયનો વિષય લઈ તેને અંગે ચાર પ્રકારના પુરૂષોનું વર્ણન કર્યું. ઉત્તમોત્તમ ઇન્દ્રિયસંગ ત્યાગ કરી સંતોષની સાથે સંબંધ કરે છે, દીક્ષા લેછે અને નિર્વૃત્તિનગરીએ જાય છે. આવા છઠ્ઠા બહુજ ચોટા દોષ છે. મનીષી સમજી ગયો કે આ કક્ષામાં મૂકવા યોગ્ય તો ભવનંદુ જવાબ છે અને જે ઇન્દ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે સ્પર્શન જણાય છે.

અધ્યમશુદ્ધિને તેને આ સર્વ સુચવી લીધા. જાણ તો આચાર્યની વાન પશુ સાંભળતો નહોતો, તે તો મદનકંદણીને શતવણિથી નીંદાળી રહ્યો હતો. વિચારની આકુળતામાં તે તો મૂઠ એવો થઈ ગયો. બીજા વિભાગમાં ઉત્તમ પ્રશ્નો દોષ છે, તેઓ સ્પર્શ-ત્રિષથી ચેતના રહે છે, તેની ભજનાં કુસાના નથી એમ આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું. આ વિભાગનું વર્ણન મનીષીને મળતાં આવ્યું. ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓને આચાર્યશ્રીએ અધ્યમ કલા: તેવા પ્રાણીઓ કાળક્રોધ હરે છે, મોટાં પાપ કરતા નથી અને સુંદરમાં રહે છે; નળી દોષ સત્ત્વ સિખામળ આપે છે ત્યારે ચોંકે છે, હલકાની ચોગવ હરે છે તેથી મુખદુઃખ પામ્યા કરે છે, પ્રમુગ્ધ મળતાં તેઓ ઠેકાણે પશુ આવે છે. અધ્યમશુદ્ધિને વાળ્યું કે આ વર્ણન પોતાને લાગુ પડે છે. ચાળા જાળન્ય પ્રકારના પ્રશ્નો તે ઉદ્ધિયને લાગે રહે છે, સર્વ પ્રકારનાં પાપો હરે છે, ઉપરેસ આપનાર વરુદ્ધાન પશુ આપતા નથી, સંસારમાં લાગી હવરતા નવ છે. આવે! પ્રાણી બાળ છે એમ સમજવામાં આવ્યું.

ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ નૂદા નૂદા વિભાગમાં કમંની વિચિત્રતાથી આવે છે. પ્રથમ સિવાયના ત્રણે વિભાગના પ્રાણીઓની માતા તેમને તે પ્રકારે પ્રેરે છે. પ્રથમના વર્ણવતા તો પોતાના સ્થાનમાં રિયત રહે છે. બાકીના ત્રણે વિભાગવાળા સંયોગ પ્રમાણે એક બીજા વર્ણમાં જાય છે અને આવે છે. પ્રાણી પોતાના વીર્યથી જ પ્રથમ વર્ણમાં રિયત થાય છે. એના ઉપાય તરીકે આચાર્યશ્રીએ દીક્ષા બતાવી. મનીષી તે મઠિ તૈયાર થઈ ગયો, અધ્યમશુદ્ધિ તેની રીત પ્રમાણે કાળક્રોધ કરતો રહ્યો અને ચુદ્ધસ્વધર્મે આદરવાના વિચારવાલો થયો. પૃષ્ઠ. ૪૭૪-૪૮૨

પ્રકરણ ૧૩ મું-આળનું અધ્યમ વર્તન-તેપર વિચારણા. આચાર્યના આખા ઉપરેસ દરમ્યાન બાળ તો મદનકંદણી સાથું જ બેઠા રહ્યો હતો. એણે દેશનાનો એક શબ્દ પણ સંભળ્યો નહિ. સર્વની સમક્ષ સ્પર્શનની અસરતરંગે આવી બાળે મદનકંદણીપર સમામાં જ ધસારો કર્યો. એને બેઠા બોળખી રાત્રીએ ઢોઢારો કર્યો એટલે બાળનો મદનજ્વર ઉતરી ગયો અને તે પાછો પગે પાછો ઢક્યો. સ્પર્શન તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી દૂર બેઠો. રાત્રીને એતાપર દયા આવી. આચાર્ય જણાવ્યું કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળાએ બાળની એ દશા કરી હતી. કેટલાક કમોં એવાં આકારો દોષ છે કે જે મદાતમા પ્રશ્નોની દાજરી છતાં પણ જણાઈ જતાં નથી, તેઓ તો ખૂદ તીવ્રકર ઉપર પણ ઉપદ્રવ કરે છે. 'આળનું શું થયું?' તેના જવાબમાં બતવાને હતું 'અદોંથી નારસીને દૂર એક સરાવર પાસે જરો, તેમાં ન્દાવા પડ્યો, અંદર ચંદાળની સ્ત્રીના સ્પર્શ થયો, તેના ઉપર તે લંપટ થયો, તેનાપર બળા-ત્તાર કર્યો, કાંઠાપર રહેલો ચંદાળ બાળને બાલુથી વીંધ્યો અને મરીને નરકમાં જઈ લાં અને ત્યાર પછી બીજા ગતિઓમાં મદા દુઃખ પામ્યો.' પૃ. ૪૮૩-૫૦૦

પ્રકરણ ૧૪ મું-અપ્રમાદચંત્ર-મનીષી. શત્રુમદન રાત્રીએ પછી આચાર્યને પૂછ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાની શક્તિ બાળપર જ ચાલતી હશે કે બીજા પ્રાણી ઉપર પણ ચાલે છે? તેના જવાબમાં આચાર્યે હતું કે એની શક્તિ સર્વ પ્રાણીઓપર ચાલે છે; એટલે રાત્રીએ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને દેદાન્ત કરવાનો દુકમ કર્યો. જ્યારે આચાર્યે જણાવ્યું કે એ જાણે તો અંતરંગ નગરના રહે-

વાશી છે તેથી તેની ઉપર તમારો હુકમ ચાલતો નથી એટલે રાજાએ તેના નાશનો ઉપાય પૂછતાં આચાર્યશ્રીએ તેના નાશ માટે અપ્રમાદ્યંતનું વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું અને છેવટે મનીષીને જણાવ્યું કે 'અપ્રમાદ્યંત અને ભાવ દીક્ષા એક જ છે.' એટલે મનીષીએ પોતાને દીક્ષા આપવા આચાર્યશ્રીને વિજ્ઞાપિત કરી. આચાર્યે કર્મવિલાસના રાજ્યનો પરિચય કરાવ્યો અને એના અખંડ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર જતાવ્યો. મધ્યમણ્ડલને રાજની ઇચ્છાથી આચાર્યે શુદ્ધસ્થાનમાં જતાવ્યો અને તેની પાસે તે સ્વીકારાવ્યો.

પૃ. ૫૦૧-૫૧૨

અકરણુ ૧૫ સું-શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રમોદ. શત્રુમર્દન રાજાએ ઉત્સવ કરવા નિમિત્તે મનીષીને જરા ઢીલ કરવા વિજ્ઞાપિત કરી. દીક્ષા લેનાર મનીષીએ દક્ષિણયથી તે માગણી સ્વીકારી. રાજાએ દેવવિમાનની જેવી ઉત્તમ અદ્ભુત રચના કરાવી. સ્નાન કરીને મનીષીને અગ્રસ્થાન આપી શ્રી જિનબિંબને મહા અભિષેક તેની પાસે રાજાએ કરાવ્યો. રાજાએ મનીષીના પ્રભુતાસ્થાનની ઉદ્દેશપણા કરાવી અને મોટા આડંબર સાથે તેને નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. આખા નગરમાં ચોમેર આનંદ પસરી રહ્યો. મનીષીના સ્નાન, લોજન વિગેરે માટે બહુ સુંદર વ્યવસ્થા થઈ, પણ મનીષીનું મન એમાં જરા પણ આસક્ત બન્યું નહિ. રાજાએ આજ્ઞા કરી સુંદર કરી આપવા માટે અને આચાર્યનો યોગ સાધી આપવા માટે શુભુદ્ધિમંત્રીને અભિનંદન આપ્યું.

પૃ. ૫૧૩-૫૨૩

અકરણુ ૧૬ સું-નિજવિલસિત ઉદ્યાનપ્રભાવ. હવે શુભુદ્ધિ મંત્રીને ધરે આનાદિ કરી મધ્યમણ્ડલ પણ રાજા પાસે આવી પહોંચ્યો અને રાજા સામે પોતાની મધ્યમ રૂપતાપર વિચાર ચલાવી રહ્યો. રાજાને મંત્રીએ પ્રમોદશોખર ચેલ્યો અને નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો પ્રભાવ કહી સંભળાવ્યો; બાળ છવોપર ક્ષેત્રની અસર થતી નથી તે વાત પણ તેણે જણાવી દીધી; ક્ષેત્રપ્રભાવમાં સહકારી કારણો ક્યાં ક્યાં છે તે પર વિવેચન કર્યું અને કર્મવિલાસ રાજાના આખા પરિવારપર દૃષ્ટિપાત કરી નાખ્યો. મનીષીપર રાજાને બહુ પ્રેમ થયો, એને દીક્ષા સમય લંબાવવા ફરી માગણી કરી પણ શુભુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો કે દીક્ષાની મહત્તા અદ્ભુત છે અને તે લેવાની ઇચ્છાવાળા આ સંસારના કાચડમાં રગદોળાતા નથી. રાજાએ દીક્ષાનો પ્રભાવ વિચારી અવસરયોગ્ય મહોત્સવ કરવા નિર્ણય કર્યો.

પૃ. ૫૨૪-૫૩૪

અકરણુ ૧૭ સું-નિષ્કમણોત્સવ- દીક્ષા-દેશના. મનીષીની દીક્ષાનું મુંદત્ત લેવરાવ્યું, આઠ દિવસ સુધી તન્નિમિત્તે મોટો ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો. મોટી સવારી અને આખા રાજ્યના સરંજામની સાથે મનીષી બહાર નીકળ્યા. નગર નર-નારીઓ ટોળાબંધ લેવા આવ્યા. સવારી નિજવિલસિત ઉદ્યાન તરફ ચાલી. એક પણ આનંદ કે આકર્ષણ પ્રસંગની અસર મનીષીના ઉદાત્ત મનપર થઈ નહિ. રાજા પણ આ વાત ધારી ધારીને જોયા કરતો હતો, તેને વિયોક્ષાસ થયો અને અરસ્થ-રસ સંભાવણું થઈ ગયા પછી યોગ્ય વિચારણાને પરિણામે શત્રુમર્દન રાજા, મદન-દેવ, શુભુદ્ધિ મંત્રી અને અનેક નગરજનો દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયા. રાજપુત સુલોચનને રાજ્યચિક્ષો આપી સર્વ આચાર્ય પાસે આવ્યા. આચાર્યે પણ અવસરો-વિત્ત દેશના આપી. પછી શુભમુંદરીના ઓકરાઓને ઝોળખાવ્યા, મધ્યમણ્ડલ

વા ધણા બાળકો છે એમ જણાવ્યું અને છેવટે કંતબ્યનો ઉપદેશ કર્યો; દુર્જનની યોગ્યતા ન કરવા ખાસ વિવેચન કર્યું. સર્વેએ દીક્ષા લીધી. મનીષી તેજ ભવે મોક્ષે ગયા, રાત્રિ આદિ મધ્યમ છવે દેવલોકે ગયા. પૃષ્ઠ ૫૩૫-૫૪૩

(સ્પર્શન કથાનક સંપૂર્ણ.)

પ્રકરણ ૧૮ મું-કનકશેખર. દહે અસલ વાર્તા આગળ ચાલે છે. પ્રકરણ ૩ ના સાથે સંબંધ છે. વિદુરે અંતર કથા કરી છે. વિદુર વાર્તા કહી રહ્યા પછી તેનો સાર કહેતાં કુસંગતિથી દૂર રહેવા કુમાર નંદિવર્ધનને સલામત કરતો આપણે દહે ભેટએ ખાએ. નંદિવર્ધન સમન્વેષ પલ્લુ ન્યાં વૈશ્યાનરની સંગતિ મુશ્કેલી વાત વિદુરે કહી ત્યાં તે ચમક્યો અને તત્કાલીન વિદુરને એક તમાચો ખેંચી કાઢ્યો. વિદુર ગમ ખાઈ ગયો પણ પદ્મરામને તેણે જણાવ્યું કે નંદિવર્ધનને કુસંગત છૂટવી મુશ્કેલી છે.

નંદિવર્ધન દહે સુવળ ગયો. તેને રહેવા માટે તેના પિતા પદ્મરામને જુદું વાસબુવન આપ્યું. ત્યાંથી તે દરેકજા પિતાને નમન કરવા સવારે જતો હતો. એક વખત પિતાને નમીને આવ્યો ત્યાર પછી તુરત જ ધવળ નામનો રોતાપતિ તેને પાછો તેડવા આવ્યો અને જણાવ્યું કે 'કુસાવર્તપુરના રાત્ર કનકચૂડનો પુત્ર નગર બહાર વનમાં આવ્યો છે તેને તેડી લાવવા રાત્ર સાથે કુમારે પણ સાથે જવાનું છે.' કુમારે આજ્ઞા માથે ચડાવી અને તપાસ કરતાં બંધુ કે કનકશેખર પોતાના મા-માનો ઠાકરા થાય છે. કનકશેખરને કહ્યું નંદિવર્ધનના વાસબુવનમાં આપવામાં આવ્યો. પૃ. ૫૪૮-૫૫૩

પ્રકરણ ૧૯ મું-ખટપટી દુર્ગુણ અને કનકશેખર. નંદિવર્ધન અને કનકશેખરને બન્ને સારી મિત્રતા થઈ. એક વખતે નંદિવર્ધને કનકશેખરને આવવાનું કા-વળ પડ્યું એટલે કનકશેખરે પોતાની વાત નીચે પ્રમાણે કહી—

એક વખત દસ નામના જેન સાધુ ખાસ નગર બહાર આવ્યા. તેમનો ઉપ-દેશ મને ધણી સારો લાગ્યો. તેમને મેં ધર્મનો સાર પૂછતાં તેમણે અદિત્યા, ધ્યાન-યોગ, રાગાદિપર અંકુશ અને સાધર્મીપર પ્રેમ-એ ચાર વાત કહી. મને સાધર્મીપર પ્રેમની વાત ઘણી રસી અને કંતબ્યરૂપે થઈ રહી તેવી લાગી. પિતાને જણાવીને સા-ધર્મીપર-તેનીઓપર કર કાઢી નાખ્યો અને તેમને અનેક રીતે સદાય કરવા માંડી. લોકો પાસુ એથી ધર્મસન્નુષ વધારે થયા. અમારે ત્યાં એક દુર્ગુણ નામનો ખટપટી કાલકારી હતો તેણે રાત્રના કાન બંધેલાં, ખાસ ભોજનપણનો કેટલાક લોકો ગેર-લાભ લેતાં એમ જણાવ્યું, સરળ પિતાને એ ખટપટીએ ખેડે માથે દોરવા. પછી એ મારી ખારો આવ્યો અને સ્વામીવાતસલ્યના ગેરલાભ કહેવા લાગ્યો. મેં તેના મુદામ જવાબ આપ્યા. મારી ચુરવટા ભેટ દુર્ગુણે બાછ બદલી નાખી પણ મને તેમા ગેરિ જણાયા એટલે મારા સેવક ચતુરને મેં તપાસ કરવા કહ્યું. તેણે તપાસ કરી જણાવ્યું કે દુર્ગુણ તો જેનો પાસેથી પળુ કર લેતાં અને પિતાશ્રીની તેને સંમતિ મળે તે. એ વાત બહુતાં મને ધણી ખેદ થયો અને હું કુસાવર્તનગર ઠાકી અપ-માન થવાને લીધે અહીં આવ્યો આવ્યો. પૃ. ૫૫૪-૫૬૩

અકરણ ૨૦ સું-વિમલાનના અને રતવતી. ઉપરની વાત થયાને દસ દિવસ થયા ત્યાં તો કનકશેખરને તેડવા તેના પિતાના માણસો આવ્યા. નંદિવર્ધન અને કનકશેખર પથરાજ પાસે આવ્યા. ત્યાં તો સુમતિ, વરાંગ અને કેશરિ-કનકશેખરના પિતાના પ્રધાનો બેઠા હતા તે કનકશેખરને નમ્યા. પછી વાત ઉપરથી સુમત્યુ કે કનકશેખરના વિદાય થયા પછી રાજ કનકચૂડ બહુ દુઃખી થયા, અત્યંત દુઃખથી કુમાર ગયાના સમાચાર જાણ્યા અને અનુમાનથી તે જયસ્થળે ગયેલ હશે એમ ધાર્યું. માતાએ બોજનનો ત્યાગ કર્યો. રાજાએ દુર્મુખને દેશવટો આપ્યો. તે વખતે વાત નોક બીજી વાત બની. વિશાળાનગરીના નંદનરાજ તરફથી એક પત્ર કુમારવર્ધનને આવ્યો. એ નંદનરાજને જે રાણીઓ હતી. તેમાં અભાવતીથી વિમલાનના પુત્રી યદ અને બીજી પદ્માવતીથી રતવતી પુત્રી યદ. એ અભાવતી કાળે પ્રભાતર નામનો બાહ દત્તો જે કનકપુરનો રાજ હતો. એ ભાહ બહેને સંતતિ થવા ખટ્ટેલો નિર્ધન થયો હતો કે જે તેમને પુત્ર પુત્રી થાય તો તેમને વિવાહ સંબંધથી મેળવે. તે દિસાને વિમલાનના અને વિભાકર (પદ્માકરના પુત્ર)નો સંબંધ થયો. તેમણે દહે બન્યું એમ કે વિમલાનનાએ કનકશેખરનું નામ જાણ્યું ત્યારથી તેનાપર કેમકો પ્રેમ થયો અને તેને જ વરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી હતી. તેના પિતાએ જોયું કે પુત્રી તેના કાંઈક પતિને વધાં સિવાય છવે તેમ નથી તેથી તેણે વિમલાનનાને કુમારવર્ધનને મોકલી આપી તેની સાથે તેની બહેન રતવતી પણ ત્યાં આવી. ત્યાં તો કુમાર ન હોવા જોયું કુમારના પિતા કનકચૂડને ચિંતા થઈ. તેથી પોતાના ત્રણ મુખ્ય પ્રધાનોને તેડવા સાર જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા હતા.

પ્રધાનોએ સમજ્યા આ વાત જણે પ્રધાનોએ કરી હતી અને કનકશેખરને મોકલ્યા તેમણે તેની સાથે નંદિવર્ધનને પણ રતવતીનું પાણિગ્રહણ કરવા માટે મોકલ્યા. વિચાર કરી. ઉપરની સુમતિ લઈ પથરાજાએ એ વાત સ્વીકારી અને જોઈને કુમારવર્ધનને મોકલ્યા.

પૃ. ૫૬૪-૫૭૦

અકરણ ૨૧ સું-સૌંદર્યિને દિસા લગ્ન. નંદિવર્ધન આહ્યો ત્યારે તેને સારું દુરકાર્ય અને વૈધાનર થયું ગયા. દહે સૌંદર્યિત નગરમાં દુષ્ટાકિસન્ધિ રાજના રાજા અને નિઃકરણના નામની રાણીથી દિસા નામની પુત્રી યદ હતી અને કનકચૂડ મહામિત્રનો પુત્ર થાય. નંદિવર્ધન કહે છે કે જે મારા મિત્રની માતા છે તેણે મારા મિત્રની માતાના આગ્રહથી મારે નિઃકરણની સાથે રસતામાં લગ્ન અવિવેકિતા થઈ પડ્યાં છે. દિસાની સાથે પ્રેમ વધારવાના હેતુથી વૈધાનરે નંદિવર્ધનને સલાહ કરી કે જો તેને દિસા કાઢે પત્ન માની નામવામાં સંકેત ન કરવો જેથી દિ-કનકચૂડ નગરે તેને મોકલે. નંદિવર્ધને માન્ય કરી અને દિસા કાઢવા કનકચૂડ નગરમાં જઈને અનુભવવાની શરૂઆત કરી.

પૃ. ૫૭૧-૫૭૮

અકરણ ૨૨ સું-સૌંદર્યિય બહારવટીઆનો નાશ અને લગ્ન. નંદિવર્ધન અને કનકચૂડ નગરમાં જઈને કનકચૂડ નગરના કુમારવર્ધનના સિમાસમાં એક-કેસરિયો બાહ દત્તો જે કનકચૂડ નગરમાં જઈને મોકલી દેવાઈ ગયો. તેમને આજવાન પ્રવરતેન

આખરે નંદિવર્ધન સાથે વડતાં પડ્યો અને એ વિજયનું માન ધુળોદયને પાટવું હતું છતાં નંદિવર્ધને તો એ સર્વ માન દેવી હિંસાને આપ્યું. બન્ને કુમારો આનંદ પૂર્વક કુસાવર્તનનગરમાં દાખલ થયા. વિમલાનનાનું લગ્ન કનકશેખર સાથે થયું અને રતવતી નંદિવર્ધન સાથે પરણી.

૫. ૫૭૫-૫૮૨

અંક ૨૭ ૨૩ શું-વિલાહર સાથે મહાયુદ્ધ. ઉપરના બનાવને ત્રણ દિવસ થયા પછી વિમલાનના અને રતવતી નગર ભેગા માટે બહાર નીકળ્યા. બગીચામાં ફરતા બંનેનું કાષ્ઠએ દરણુ હતું. મોટા સોરજકેર થઇ રહ્યો. નંદિવર્ધન અને કનકશેખરનું લગ્ન તેની પુંડે પડ્યું. જણાયું કે 'એ' કન્યાઓને દરી જનાર પ્રભાકર રાજનો પુત્ર વિભાકર છે. વળી તેની સદાયમાં કલિંગ દેશનો રાજ સમરસેન અને વંશદેશનો રાજ દુમ છે. બંને લગ્ન ભેગાં થતાં ભયંકર લડાઇ થઇ, કનકચૂડના લગ્નમાં બંગાળ પરાવાની તૈયારી હતી તે વખતે નંદિવર્ધન ધુળો, સમરસેનને સક્તિવડે કેકાણે પાડી લીધો, દુમને અર્ધચંદ્ર બાલુવડે કાર ક્યો અને ખીછ બાલુએ કનકશેખરે વિભાકરને દસાંચો પણ છવતો પડી લીધો. વિજયનું આપું માન નંદિવર્ધનને મળ્યું. નંદિવર્ધને તે માન હિંસાદેવીની કૃતાને અને વૈશ્વનારને આપ્યું અને મોટા વિજયના ભવ્ય દેખાવ સાથે તેનો નગરપ્રવેશ થયો. ૫. ૫૮૨-૫૮૮

અંક ૨૭ ૨૪ શું-કનકમંજરી. નગરપ્રવેશપ્રસંગે ન્યારે નંદિવર્ધનનો ૨૫ રાજમઠ પાસે આવ્યો ત્યારે તેણે ઝરખામાં કનકચૂડરાજની પુત્રી-કનકશેખરની બહેન-કનકમંજરીને જોઇ અને જોતા જ તે તેના ઉપર આસક્ત થઇ ગયા. ચતુર સારથિ થીતી ગયો-સમજી ગયો અને સોઠની ફોલ્ટી ન થાય માટે ૨૫ને હંકારી ગયા. નંદિવર્ધન મુકામે પહોંચ્યો અને એણે આખી રાત બહુ વ્યાકુળપણે શ્રુતી. કનકમંજરીની સૌંદર્યવાવરુદ્ધ મૂર્તિ એના હૃદયપર ઓટી રહી અને તેણે એને ગાંઠો બનાવ્યાં. સવારે સારથિ આવ્યો અને નંદિવર્ધને પણ ખોટા વાજ્યા પણ એણે ચતુરાધથી નંદિવર્ધન પાસેથી વાત કઢાવી. તેણે છેવટે કહ્યું કે એ દુઃખનું ઝીલધ તે ભણે છે એટલે નંદિવર્ધનની આતુરતા વધી પડી. સદૃશ મશકરી કરીને પછી સારથિએ વાત કરી કે ન્યારે તે કુંવર પાસે આવતો હતો ત્યારે તેને એક વૃદ્ધ દારી કપિજલા મળ્યો, તેની પાસેથી તેની સોઠણી દેવી મલયમંજરી અને કુંવરી કનકમંજરીના સંબંધમાં ગદ્ય રાત્રે શું બન્યું હતું તે પોતાના બાલુવામાં આવી ગયું. વાત એમ બની કે સવારી પૂરી થતી વખતે તે દારીએ કનકમંજરીને તાલન મુગી અને એકામ ધ્યાનરથ સ્થિતિમાં જોઇ તેને જોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો. આખરે કાઢીને તેણે દેવી મલયમંજરીને ત્યાં જોલાવ્યા. અનેક બાલ ઉપચારો કર્યા પણ કનકમંજરીની સ્થિતિ વધારે બગડતી ચાલી, એના દાદાજીવર વધતો જ ચાલ્યો અને એ વધારે દુઃખી થતી જણાઇ. છેવટે એને હંકાર માટે અગારીમાં લઇ ગયા પણ એની સ્થિતિ વધારે વધારે બગડતી ચાલી રાત્રીએ કનકમંજરીની આ પ્રકારની સ્થિતિનું કારણ ચોખવા માડ્યું. નંદિવર્ધનને જોયા પછી એ સ્થિતિ કુંવરીની થઇ મઠ એમ તેને ખીછ દાસીએ કહેવા અવલોકનની વાતથી જણાયું અને તેજ વખતે ત્યાં કનકમંજરીની મોટી બહેન મણિમંજરી આવી પહોંચી, તે દરખાવી દેખાઇ અને દરખનું કારણ પૂછતા જણાયું કે તે તે વખતે કનકચૂડમદારાજ અને બાઇ કનકશેખર પાસેથી આવી હતી, પિતાપુત્રે વાતચીત દરમ્યાન ગદ્ય કાલે નંદિ-

પાંતેનો જયરથળ નગરમાં પ્રવેશ થયો અને તે બનાવથી વૈશ્યાનરદ્વિસાપર નંદિનો પ્રેમ વધ્યો. પ્રુથ્વોદયનો ખરો પ્રતાપ નંદિવર્ધનને જાણખો નહિ. પૃ. ૬૧૮-૬૨૪

અકરણ ૨૭ સું-કથાકુમારી. જયરથળ નગરમાં નંદિવર્ધન આવ્યો, વિહરના કહેવાથી પદ્મારાજને ખબર પડી કે હિસાને પરણ્યા પછી કુમાર શિકારને બસને ચડી ગયો છે અને આવ્યો વખત છવને માદવામાં મળ માને છે. વૈશ્યાનર સાથે હિસા પણ આવી છે એ જાણી રાજને ખેદ થયો અને એનો ઉપાય સોધવા સાર ફરીવાર જિતમત્ત નિમિત્તિઆને જોવાવ્યો. તેણે કહ્યું કે ચિત્તસોદર્યનગરે શુભ પરિણામ રાજ છે, તેની એક બીજી આજ્ઞા રાણી છે, તેની કથા નામની દીકરી છે, તેની સાથે કુમારના લગ્ન થાય તો હિસાની અસર ભય, પણ સાથે જાણાવ્યું કે એ સર્વ અંતરંગ રાજ્યના પાત્રો છે અને લગ્ન તો જ્યારે કર્મપરિણામરાજની કૃપા થાય ત્યારે થાય તેમ છે. કમને રાજાએ મીન ધારણ કરવાની અને થાય તે જોયા કરવાની સલાહ આપ્યું કરી. પૃ. ૬૨૫-૬૩૨

અકરણ ૨૮ સું-વૈશ્યાનર હિસાની ભયંકર અસરતળે. કેટલાક દિવસ પછી પદ્મારાજને નંદિવર્ધનને સુવરાજપદે સ્થાપવાના નિશ્ચય થયો. શુભ દિવસે સર્વ તૈયારીઓ થઈ રહી. બરાબર તેજ વખતે એક દુવ આવ્યો. તેણે જાણાવ્યું કે સાર્ફલપુરના અરિદ્રમન રાજાને મદનમંલુષા નામની દીકરી છે તેના નંદિવર્ધન સાથેના વેળીયાજનું કહેલું દેવા તે આવ્યો હતો. રાજાએ મંત્રીઓની સલાહથી કહેલું સ્વીકાર્યું. ત્યાં નંદિવર્ધન અને દુવ સ્ફુટવચન વચ્ચે જયરથળ અને સાર્ફલપુરના અંતરંગી વાત થઈ. સ્ફુટવચને ૨૫૦ યોજન કલા અને નંદિવર્ધનને એક આક્રમણ કહ્યું. દુતે ભડે અંતર માથું દડું તેથી તે મગ્ન રહ્યો. નંદિવર્ધનને એથી અપમાન લાગ્યું. પિતા તો કાંઈ પાસે સાંભળ્યું દડું તે વીસરી ગયો અને વૈશ્યાનરની અસર તળે આવી ગયો. તે વખતે પ્રુથ્વોદય રીસાઈ આવ્યો ગયો. નંદિવર્ધનને તરવારના એક ઝટકાથી દૂતના એ કટકા કરી નાખ્યા, પિતા વચ્ચે પડ્યા તેને પણ તરવારથી મારી નાખ્યા, રહતી માતાપર તેજ તરવારનો કટકો મારી તેને હેવલોક પદોચારી દીધી, મલ્હિમંજરીને તેના પતિ રીલવર્ધનને અને દેવી રતવતીને એક પછી એક વચ્ચે પડવા માટે ઠાર કર્યા અને છેવટે દેવી કનકમંજરીનું પણ ખૂન કર્યું. રંગમાં ભંગ પડ્યો, યોવરાજ્ય મહોત્સવ તો દૂર રહ્યો પણ ખીલ અનેક ખૂન કર્યાં, લોકોએ પડી તેને આખરે દેખાનામાં નાખ્યા. એક માસ ત્યાં રહ્યો, જૂખ્યા તરસ્યા દિવસો કાઢ્યા, રાત્રે અકરમાત્ર બંધ ઊંદરવડે વૃટયા, બહાર આવી આખા નગરને સળગાવી મૂક્યું અને ચોતરફ કળકળાટ રાટો અને જૂથો વચ્ચે નંદિવર્ધન બાળ્યો. પૃ. ૬૩૩-૬૪૧.

અકરણ ૨૯ સું-ખૂની કોપીને રખડપાટો. નંદિવર્ધનને નાસતાં નાસતાં જંગલમાં આગળ ચલાવ્યું. જૂખથી યાકથી આખરે તે પડ્યો, બેભાન થયો, બીલ લોકોએ તેને હાથપાદ બંધીને વેચવા માટે ઉપાડ્યો. અને કનકપુર નજીકની પહીમાં તેને ઉપરી પાસે આવ્યો. ઉપરીએ તેને એક બીલને સોંપ્યો અને તેને સારી રીતે ખવરાવી પીવરાવી વેચવા સાર બંદો બનાવવા કહ્યું. તે બીલ તેને ધરે લઇ આવ્યો એટલે પાઉ એ (નંદિવર્ધન) તો માલો કાઢવા લાગ્યો. પરિણામે ખૂન માર ખાધો.

પ્રકરણ ૩૨ સું-ત્રણ કુટુંબો. ક્ષમા માનસાન વિષે પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબ છે, ક્રોધ, રાગદ્વેષાદિ બીજું અંતરંગ કુટુંબ છે અને બાહ્ય માતૃપિતાદિત્ર ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ છે. પ્રથમ કુટુંબ સ્વાભાવિક છે, બીજું આત્મેષ્ટક છે પણ દોર એવો ચલાવે છે કે સામાન્ય પ્રાપ્ત કરી બેરો છે અને ત્રીજું કુટુંબ તો તફાવત અરિધર છે. પ્રથમ કુટુંબ દબાયેલી રિચતિમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રાણી જાયો આવતો નથી, બીજાને દડાવી પ્રથમને જય થાય ત્યારે પ્રાણી પ્રગતિ કરે છે અને આખરે સિદ્ધ થાય છે. બીજે અંતરંગ કુટુંબના ગુણદોષના જ્ઞાનની અત્યંત જરૂર છે અને તે જ્ઞાન સાથે વર્તન હોય ત્યારે સાધ્ય સાધી શકાય છે. બીજે અંતર કુટુંબો વચ્ચે અનાદિ કાળથી યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે, તેમાં નિર્દય સંદાર ચાલે છે અને પરિણામો ભણવા જેવા નિપજની રાકાય છે. બીજા અંતર કુટુંબને ઝાળખી તેનો નિર્દયપણે નાશ કરવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યાજ પહેલા તેવારી કરવાની જરૂર છે અને પોતાની શક્તિ મટિ બરાબર ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે. બીજા કુટુંબના વિજય વગર બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ નકામો છે.

પૃષ્ઠ ૧૭૦-૧૭૬.

પ્રકરણ ૩૩ સું-અરિદમનનું ઉત્થાન. ત્રણ કુટુંબની વાત સાંભળી અરિદમન રાત્રીને તો વિચાર થઈ પડ્યો. તે સહુદય હતો. આચાર્ય પણ વખત જોઈને વાત આગળ ચલાવતા રહ્યા હતા. તેઓશ્રી પ્રથમ કુટુંબનો સ્વીકાર, બીજા પરનો વિજય અને ત્રીજાના ત્યાગની વાત નવા નવા આધારમાં કરતા ચાલ્યા. પછી તેમણે તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂરીયાત સ્વરોપપણે કરી અને તે વગર ત્યાગ કે વિજયની અશક્યતા બતાવી. રાત્રી અરિદમન બન્યો, દીક્ષા લેવા હથુક્ત થયો, સાથે સુદ્ધિશાળી પ્રધાન વિભજનમતિ પણ તેવાર થઈ ગયો અને અંતઃપુરની સત્તારીઓ, અન્ય રાજપુત્રો અને જનસમાજનો કેટલોય ભાગ પણ ત્યાગ કરવા-દીક્ષા લેવા તેવાર થઈ ગયો. પ્રસંગાનુરૂપ આગમદોષસવ થયો અને અનેક લઘુકર્મો છવો સાથે રાત્રીની દીક્ષા થઈ.

પૃ. ૧૮૦-૧૮૩

પ્રકરણ ૩૪ સું-નંદિવર્ધન અરણ્ય-ઉપસંહાર. નંદિવર્ધન-સંસારીછવ તો તે નો તે જ રહ્યો. એને તો વિવેક કેવળીની વાતો ટાપલા જેવી લાગી, પોતાની વગેવણી કરનાર આચાર્ય તરફ ધૂણા હૃદય થઈ અને સત્તા વિસર્જન થતાં તે ત્યાંથી વિજયપુરને માગે નિકળ્યો. રસ્તે વિજયપુરનો રાજકુંવર ધસાધસ મળ્યો. તે પણ દોષી હતો. બીજાને નજીવી બાબતમાં બોલાચાલી થતાં લડાઈ થઈ, પરસ્પર ધા માધાં અને આખરે કપાઈ મુઆ. નંદિવર્ધન અને તે મરીને છટ્ટી નરકે ગયા. ત્યાં પણ ખૂબ દુઃખ. પછી નંદિવર્ધન સર્પ થયો, પાંચમી નરકે ગયો. પછી સિંહ થયો, ચોથીએ ગયો. પછી બાજ થયો, ત્રીજી નરકે ગયો. નોળાઓ થયો, બીજી નરકે ગયો. અને દરેક સ્થાને અને ખાસ કરીને નારહી તરીકે બહુ દુઃખ પામ્યો. દિસાવેધાનરના વિષાક અનુસવી આખરે મૃતપુરે આહર થયો, ત્યાં કાંઈક અકામ નિર્જરા થઈ અને ગુણપ્રાપ્તિ થઈ ગઈ. દેવી ભવિતવ્યતાએ આખરે સંસારીછવને સિદ્ધાંતપુરે જવા આદેશ આપ્યો અને પુણ્યોદયને તેનો સદચર બતાવ્યો. સિદ્ધાંતપુરનું તેનું જીવન ચોથા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તરશે.

પૃ. ૧૮૪-૧૮૮.

પ્રસ્તાવ પ્રથમ.

પૃષ્ઠાંક.	પૃષ્ઠાંક.
ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના. ૧	દાન-ગ્રંથોત્પત્તિ ૨૦૭
ઉપોદ્ધાતરૂપે દૃષ્ટાન્તકથા. ૧૫	ઉપસંહાર. ૨૧૬
સંક્ષિપ્ત ઉપનય. ૪૮	મગશેળીઆનું દૃષ્ટાત. પરિશિષ્ટ અ. (૧) ૨૧૬
દાદાન્તિક યોગના. ૫૦	આવશ્યકમાં નાગદત્તકથા (૨) ... ૨૨૨
ઉપનય-અદ્યમૂલપર્યન્ત. ૫૧	પિંડનિર્યુક્તિમાં મત્સ્યચરિત્ર (૩) ૨૨૮
તદ્વ્યા પરિચારિકા. ૧૨૦	દ્રુમપત્રક અધ્યયન (૪) ૨૩૦
ત્રણ ઔપધો. ૧૨૭	પુદ્ગલાવર્તસ્વરૂપ પરિશિષ્ટ વ. ... ૨૪૬
સદ્યા પરિચારિકા. ૧૮૮	

પ્રસ્તાવ બીજો.

પ્રકરણ. વિષય. પૃષ્ઠાંક.	પ્રકરણ. વિષય. પૃષ્ઠાંક.
૧ મનુજમતિનગરી ૨૫૨	૭ અસંખ્યવહારનગરે. ૩૦૦
૨ કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ. ૨૫૮	૮ એકાક્ષિનિવાસનગરે. ૩૧૩
૩ લગ્નપુરુષ-સુમતિજન્મ. ... ૨૭૧	૯ વિકલાક્ષિનિવાસનગરે. ૩૨૦
૪ અશુભીતસંકેતા અને પ્રજાવિશાવારણ ૫	૧૦ પંચાક્ષપશુસંસ્થાને. ૩૨૪
૫ સદાગમ પરિચય. ૨૮૦	નિગોદસ્વરૂપ-પરિશિષ્ટ. ... ૩૩૨
૬ સંસારીષ્ટ તરંગર. ૨૯૨	

પ્રસ્તાવ ત્રીજો.

પ્રકરણ. વિષય. પૃષ્ઠાંક.	પ્રકરણ. વિષય. પૃષ્ઠાંક.
૧ નંદિવર્ધન અને વૈદ્યાનર. ... ૩૪૪	૫ સ્પર્શનની યોગશક્તિ. ... ૩૯૭
૨ ક્ષાન્તિકુમારી. ૩૬૧	૬ મધ્યમખુદ્ધિ-મિથુનદંવ કથા. ૪૦૮
સ્પર્શનકથાનક.	૭ અંતરકથા (ચાતુ). પ્રતિબોધકા-ચાર્ય. ૪૧૭
૩ મન્દીર અને બાગ. ૩૭૮	૮ મલ્લકંઠી. ૪૩૨
૪ સંસ્કૃતપુરુષદિ. ૩૮૪	૯ બાગમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન. ૪૪૩

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.	પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧૦	બાળના દ્વારદ્વાર. ...	૪૫૬	૨૩	વિચારસાથે મદદપુર્વક. ...	૫૮૨
૧૧	પ્રત્યેકનરતિ આચાર્ય. ...	૪૬૩	૨૪	સ્નહમજરી. ...	૫૮૬
૧૨	ચાર પ્રકારના પુરુષો. ...	૪૭૪	૨૫	દ્વિતીયાની અસરતળે. ...	૬૧૪
૧૩	બાળનું અધ્યયન-વિચારણા. ૪૮૩		૨૬	પુરુષોદયથી વંશાધિપતિ પર	
૧૪	અપ્રમાદયંત્ર-મનીષી. ...	૫૦૧		વિજય ...	૬૧૮
૧૫	રાત્રમહનાદિનો આંતર પ્રભાવ. ૫૧૩		૨૭	સ્વાધ્યુભારી. ...	૬૨૫
૧૬	નિજવિકસિત દલાનપ્રભાવ. ૫૨૪		૨૮	વૈશાલની બંધકર અસરતળે. ૬૩૩	
૧૭	નિષ્કમલોત્સવ-રીક્ષા-દેશના. ૫૩૫		૨૯	ખૂની કોપીનો રખડપાટો. ...	૬૪૧
ઇતિ સ્પર્શન કથા			૩૦	મગવિલયદલાનમાં વિવેક દેવળી. ૬૫૧	
૧૮	સ્નહરીખર ...	૫૪૮	૩૧	ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યમર્મ-	
૧૯	ખટપટી દુર્મુખ. ...	૫૫૪		દુર્લભતા ...	૬૬૪
૨૦	વિમલાનના અને રત્નવતી. ...	૫૬૪	૩૨	ત્રણ કુટુંબો. ...	૬૭૦
૨૧	શૌદ્રધિતે દ્વિસાક્ષ. ...	૫૭૧	૩૩	અરીદમનનું ઉત્થાન. ...	૬૮૦
૨૨	અંબરીશ બદારવટીઆનો નાશ		૩૪	નંદિવર્ધન મરણ-ઉપસંહાર. ...	૬૮૪
	અને સમ. ...	૫૭૮			

કિં હારે: કિસુ કટ્ટણે: કિમસમે: કર્ણોક્તસૈરલં,
કેચૂરેર્નણિકુન્દલેરલમલં સાદમ્બૈરગ્ધરૈ: ।

પુંસામેકમણ્ણિદંતં પુનરિદં મન્યામહે મણ્ણનં,

યન્નિપ્પીઢિતપાર્યણામૃતકરસન્દ્રોપમા: સુક્કય: ॥

“અજાના દારથી શું અને દારના કુંભોથી શું? નાનાં ગોઠાં
“દાનનાં ધરેણીથી શું અને બાબુબંધથી શું? હીરાના કુંભથી શું અને
“સારે સારે કપડાઓથી શું? એ સર્વથી સર્વ! અમારી માન્યતા પ્રમાણે
“તો પુર્યોતું અખંડ ધરેણું એકજ છે અને તે અમૃતકિરણથી ભરેલા
“પૂર્ણચંદ્રને દાખીને કાઢેલા રસના ઝરણા સાથે સરખાવી શકાય તેવી
“ખંડિતની કક્ષિ (વાણી) છે.
—સુભાષિત.

સિદ્ધં ચાપિ સુભાષિતેન રમતે સ્વીયં મન: સર્વદા,
શ્રુત્વાન્યસ્ય સુભાષિતં સલ્લ મન: શ્રોતું પુનર્યાન્વરતિ ।
અજ્ઞાન્જ્ઞાનવતોઽપ્યનેન હિ વશીકર્તું સમર્થો ભવેત્,
કર્તવ્યો હિ સુભાષિતસ્ય મનુર્જરાવશ્યક: સદ્ગ્રહ: ॥

“મન ગમે તેટલું નારાજ ગયેલું હોય કે યાદી ગયેલું હોય પણ
“સુભાષિતવડે તે રમવા-આનંદ કરવા મંડી જાય છે; અન્ય સુંદર વાત
“કરે તો વારંવાર સાંભળવા ઇચ્છા થયા કરે છે; એનાથી જ્ઞાની અને
“અજ્ઞાની વચ્ચે થઈ જાય છે; તેટલા માટે માણસે સુભાષિત (સારા
“લેખ કે કાવ્ય)નો જરૂર સંગ્રહ કરવો.
—સુભાષિત.

સત્યં તપો જ્ઞાનમહિંસતા ચ, વિદ્વત્પણામં ચ સુશીલતા ચ ।

પુતાનિ યો ધારયતે સ વિદ્વાન્ન કેવલં ય: પઠતે સ વિદ્વાન્ ॥

“જે પ્રાણી સત્ય જોલે છે, તપ આચરે છે, જ્ઞાન ધારણ કરે છે,
“અહિંસા પાળે છે, વિદ્વાનને (નમ્રતાથી) નમે છે, હૃત્તમ વર્તન રાખે
“છે તે વિદ્વાન છે, માત્ર જે ભણી જોણી જાય તે ખરો વિદ્વાન નથી.
—પ્રાચીના:

માનુષ્યં ત્રિફલં વદન્તિ હૃદયં વ્યથં વૃથા શ્રોત્રયો-
ર્નિર્માણં ગુણદોષમેદકલનાં તેપામસંભાવિની ।

દુર્વારં નરકાન્ધકૃપપતનં મુક્તિં વૃથા દુર્લભાં,

સાર્વજ્ઞસમયો દયારસમયો યેપાં ન કર્ણોત્તિયિ: ॥

“સર્વજ્ઞ આગમ જે દયા રસથી ભરપૂર છે તે જેના કણ્ઠગોચર
“થતો નથી તેનો મનુષ્યજન્મ ડાહ્યા માણસો નકામો ગણે છે, તેના
“દાનો નિરર્થક છે, તેવાને સારા ખરાબનો વિવેક અસંભવીત છે,
“તેઓને નરકના અંધ કુવામાં પડતું અનિવાર્ય છે અને મુક્તિ તેઓને
“માટે દુર્લભ છે.”
—સિદ્ધરત્નકર.

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

પ્રથમ પ્રસ્તાવ.

અવતરાણુ.

જયજયવંતી (રાગ)

ધર્મકે વિલાસ વાસ, જ્ઞાનકે મહા પ્રકાસ
દાસ ભગવંત કે, ઉદાસભાવ લગે હૈ.

સમતા નદી તરંગ, અંગાદી ઉપંગ અંગ;
મજ્જન પ્રસંગ રંગ, અંગ ઝગમગે હૈ.

ધર્મકે. ૧

કર્મકે સંશ્રામ ઘોર, લરે મહામોહ ચોર;
જોર તાકો તોરવેકું, સાવધાન જગે હૈ.

શીલકો ધરી સત્તાહ, ધનુષ મહા ઉત્સાહ,
જ્ઞાન ખાન કે પ્રવાહ, સખ વેરી ભગે હૈ.

ધર્મકે. ૨

આયોહ પ્રથમ સેન, કામકો ગયો હ રેન,
હરિ હર બ્રહ્મ જોણે, એકલેને ઠગે હૈ.

કોધ માન માયા લોભ, મુલટ મહા અખોભ;
હારે સોચ છોડ થોભ, મુખ દેધ ભગે હૈ.

ધર્મકે. ૩

નોકપાય ભયે ખીન, પાપકો પ્રતાપહીન;
ઉરભટ ભયે દીન, તાકે પગ ઠગે હૈ.

કોઈ નહિ ભયે ઠાઠે, કર્મ જો ભિલે તે ગાઠે;
ચરનકો જીહાં કાઠે, કરવાલ નગે હૈ.

ધર્મકે. ૪

જગત્રય ભયો પ્રતાપ, તપત અધિક તાપ;
તાતે નહિ રહી ચાપ, અરિ તગતગે હૈ.

સુજસ નિસાન સાજ, વિજય વધાધ લાજ;
ઐસે મુનિરાજ, તાકું હમ પાય લગે હૈ.

ધર્મકે. ૫

અવધુ નર નાગરકી બાજી, જાણે ન ખાંભણ કાજી. અવધુ.
થિરતા એક સમયમેં હાને, ઉપજે વિણસેં તખહી;

ઉલટ પુલટ દ્રુવ સત્તારાજેં, યા હમ મુની ન કબહી. અવધુ. ૧
એક અનેક અનેક એક કુંની, કુંડળ કનક સુભાવે;

જલતરંગ ઘટ માટી રવિકર, અગનિત તાહી સમાવે. અવધુ. ૨
હૈ નાંહિ હૈ વચન અગોચર, નયપ્રમાણ સતભંગી;

નિરપખ હોય લગે કોઇ વિરલા, કયા દેખે મતજંગી. અવધુ. ૩
સર્વમયી સરવંગી માને, ન્યારી સત્તા ભાવે;

આનંદવન પ્રભુ વચન મુધારસ, પરમારથ સો પાવે. અવધુ. ૪
ચોગી આનંદવન.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ગુજરાતી અવતરણ.

સિદ્ધાર્પિ ગણિની પ્રસ્તાવના.

“જે પરમાત્માએ મહામોહની સર્વ હંડી^૧ પીડાઓનો નાશ કર્યો છે અને જે લોકલોકનાં વિશુદ્ધ દર્શન કરાવવા માટે નમસ્કાર અને સૂર્ય સમાન છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. જે મંત્રગાયરણ. પરમાત્મા શુદ્ધ ધર્મમાં રત છે, જેઓ સ્વરૂપસ્વભાવની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગયા છે અને જે મહાસત્ત્વોની મૂર્તિ સાંસારિક વિકારના વિસ્તારથી દૂર થઈ ગયેલી છે એટલે કે જેમના સર્વ વિકારો નાશ પામી ગયા છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ.

“નાભિ રાજના પુત્ર શ્રી આદિનાથ ભગવાન (ઋષભદેવ ત્રામી) જેઓએ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળના છવોને ત્રાસ આપનાર

* જે કથામાં સંસ્કાર (ભવ)ની ધ્રુવવણોનો અંદરથી રદત્વ તરીકે સમગ્રવટ નીચે છે તે કથા. પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ધાત રૂપે છે, તેમાં પણ પ્રથમનો ભાગ પ્રસ્તાવના એવો છે. ભાષાન્દર અક્ષરે અક્ષર કર્યું નથી, પણ અવતરણરૂપ છે. આ લંબથી વિશેષ દૃષ્ટિવ મદિ બુદ્ધિએ અવતરણકારનો ઉપોદ્ધાત.

† પ્રંવની નિર્વિગ્ન સમાપ્તિ મદિ મંત્રગાયરણ કરવાનો સંપ્રદાય પ્રથમથી ચાલ્યો આવે છે.

૧ મોહની પીડાને હંડી પીડા ગણવામાં આવી છે, કારણ કે પ્રેમથી ત્યાં પીડા માય છે. પરિણામે પીડામાં તેો ઉક્તજાત્મ થાય છે, પણ તેનું કારણ હંદુ છે. યાદ રાખવું એટલે કે હંડી પીડા દમેશાં વધારે સખત હોય છે અને તે બદ ત્રાસ આપે છે. ત્રામીના હનરો ઉપાય છે, સરતીનો ઉપાય નથી.

૨ મોહમાં જ્યાં પછી-પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થવા પછી ઉદ્ધિવના કે મનના મોહ પણ પ્રકાશના વિકારો રહેવા નથી એ ભાવના દુદ્ધમાં રિયત કરવા જે પરમ પ્રકરોએ પાતાળના વિકારો દૂર કર્યા છે તેમને સ્વઆત્મમાં નમસ્કાર કર્યો છે.

વિચાર કરી શકે છે. અને જે વસ્તુસમુદ્રના બન્ને કાંઠા યુધી પહોંચી જાય છે તેમજ જે સર્વ પાપોને ધોઈ નાખે છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું.

“સરસ્વતી દેવી જે પોતાના ચંદ્ર જેવા મુંદર અને ગોળ મુખનાં ફિરણોથી વિક્ષિત થયેલ કમળને અતિન્ન્ય તેજથી હાથમાં ધારણ કરે છે તેને નમસ્કાર કરું છું.

“મારા જેવો (સામાન્ય મનુષ્ય) પણ જે શુરુ મહારાજના પ્રભાવથી અન્યને ઉપદેશ દેવા તત્પર થઈ જાય છે તે શુરુ મહારાજને ખાસ કરીને નમસ્કાર થાઓ.”

આવી રીતે નમસ્કાર-મંગળાચરણ કરવાથી ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં આવતી મારી મુશ્કેલીઓ શાંત થઈ ગઈ છે. હવે હું આકુળતા રહિત થઈ સ્વસ્થપણે મારે કહેવાની વસ્તુનો પ્રસ્તાવ જણાવું છું.

* * *

અતિ મુશ્કેલીથી ગ્રાસ થઈ શકે એવું દુર્લભ મનુષ્યપણું પામીને તેમજ શુભ કર્મોના ઉદયથી કુળ વિગેરે સારી અ-આમુખમાં ૬. ઉદ્ગતતાઓ ગ્રાસ કરીને ભત્ર પ્રાણીએ તજવા યોગ્ય ભાવોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, કરવા યોગ્ય કર્મો કરવાં જોઈએ, પ્રશંસા કરવા યોગ્ય બાબતો અથવા ભાવોનાં વખાણ કરવાં જોઈએ અને સાંભળવા યોગ્ય બાબતો સાંભળવી જોઈએ. (આ પ્રમાણે હેય, કર્તવ્ય, રસાધ્ય અને શ્રોતવ્ય એ ચાર બાબત પર ધ્યાન આપવાનું કર્યું તે ચારનું કાંઈક વિશેષ વર્ણન કરે છે. આ ચારે બાબતો મુમુક્ષુએ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.)

જે કાંઈ ચિત્તની સહજ પણ મલિનતા કરે તેવું હોય અને મોક્ષને અટકાવે તેવું હોય-પછી તે મન સંબંધી હોય, વચન સંબંધી હોય કે સારીર સંબંધી હોય-તે સર્વને જે પ્રાણી પોતાનું હિત કરવા ઇચ્છતો હોય તેણે તજી દેવું જોઈએ. (આ હેય ભાવ વિચારણા થઈ.)

૧ સરસ્વતીને વાળીની દેવી ગણવામાં આવેલ છે, તેના હાથમાં પદ્મ-કમળ આપવામાં આવેલ હોય છે. ચંદ્ર જેવા ગોળ અને આકર્ષક મુખમાંથી તે દેવીનું તેજ હાથમાં રહેલ કમળ પર પડે છે તે ભાવ અત્ર જતાળ્યો છે.

૨ આવી રીતે તીર્થંકર મહારાજ, સિદ્ધના છવો, વાનદેવી અને શુકને નમસ્કાર કરી કપની સરેઆત જાડુ સારી રીતે કરવા મઠિ પ્રથમ મંગળાચરણ કરે છે. આ સિદ્ધાચાર જાડુ આકર્ષણીય અને અનુકરણીય છે.

૩ અનુદગતાઓ અનેક પ્રકારની છે. આવેષ્ટવ, હાતમ કુળ, સરીર નીરોગ, દિવ્યશુભ, તુલિ, મદ્મુસાગિ, સદ્ગુરુનો જોય, તરવ ધવજેચ્છા, આજસાદિ મહિવાનો નાથ વિગેરે વિગેરે.

જે કર્મ કરવાથી મન મોતીની માળા, બરફ, ગાયનું દુધ, ડોલ
રતું પુષ્પ કે ચંદ્ર જેવું નિર્મળ થાય તેવું કર્મ બુદ્ધિવાન માણસોને
કરવું નેહ્યો (આ કર્તવ્ય વિચારણા થઈ.)

વિશુદ્ધ અંતરાત્માવડે ત્રણ લોકના નાથ, તેમનો બતાવેલો સદ્ગુણ
અને તેને આદરનાર મહાસત્ત્વોનાં નિરંતર વખાણુ કરવાં, તેઓનાં
વારંવાર પ્રશંસા કરવી. (સુદેવ,^૧ સુગુરુ અને સુધર્મની પ્રશંસા કરવાનું
અત્ર જરૂર બતાવી શલાધ્ય વિચારણા કરી.)

સર્વ દોષોનો નાશ કરવા માટે શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલ બુદ્ધિપૂર્વક
સર્વજ્ઞ મહારાજનાં કહેલાં વચનો ભાવપૂર્વક સારી રીતે સાંભળવાં
(અત્ર શ્રોતવ્ય વિચારણા થઈ.)

આ ચારમાંથી શ્રોતવ્ય હકીકત સાંભળવી નેહ્યો, કારણ કે તેથી
જગતના પ્રાણીઓનું હિત થાય છે, તેથી સર્વજ્ઞ મહારાજનું વચન અત્ર
શ્રોતવ્ય વિભાગમાં પ્રસ્તુત ગણવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણે હોવાથી
મહામોહ વિગેરે અંતરંગ શત્રુનો નાશ કરનારી અને આ સંસારનો
વિસ્તાર બતાવનારી આ કથા કહેવામાં આવે છે.

શ્રોતવ્ય વિભાગમાં સર્વજ્ઞવચન કેવા ભાવ બતાવે છે તેનો વિચાર
કરતાં જણાશે કે તે પાંચ આશ્રવના^૩ મહાદોષો, પાંચ
શ્રોતવ્યમાં સ- ઇન્દ્રિયો,^૪ મોહના આર્તિભાવરૂપ ચાર કપાયો^૫ તથા
વર્જવચન. મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષરૂપ અંતરંગ લશ્કરના દોષોને
બતાવે છે. એ આશ્રવ ઇન્દ્રિય, કપાય વિગેરે અંતરંગમાં
રહી આ પ્રાણીને કેટલો સંસારમાં રખાયે છે તેવું સ્વરૂપ 'સર્વજ્ઞ-

૧ મન ઇવ મનુષ્યાણાં કારણં વન્ધમોક્ષયોઃ સંસારબંધન અને મોક્ષનું કારણ મન
હોવાથી તે બહુ અગત્યનો ભાગ કર્તવ્ય વિચારણામાં બળવે છે. એને પવિત્ર કર-
વાની અને તેના પર અંકુશ રાખવાની બહુ જરૂર છે અને તેને જ્યાં ત્યાં ચંચળપણે
લટકતું અટકાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

૨ સમ્યક્ત્વની યોગ્યતામાં સુદેવ, સુગુરુ અને સદ્ધર્મની જરૂરીઆત મુખ્યપણે
છે. એને બરાબર ઓળખવા, આદરવા અને સદ્દેવતા એ સમ્યક્ત્વ છે કે જે યોગમાં
બહુ આગળ પડતો ભાગ લે છે.

૩ અન્ય હવે દુઃખ ઉપજવવું, તેનો પ્રાણનાશ કરવો તે પ્રાણાતિપાત;
અસત્ય વચન બોલવું તે મૃધાવાદ; પારકા વસ્તુ લઈ લેવી તે અદનાદાન; પર
રમણીમાં વિષયાસક્તિ તે મૈથુન અને વનક, ધન, દહેલી પર મૂર્છા તે પરિગ્રહ.
આ પાંચ આશ્રવ કહેવાય છે અને તેથી બહુ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. કર્મ મહણ
કરવાના માર્ગો-પ્રણાલિઓ-નરનાગને આશ્રવ કહેવાય છે.

૪ સ્પર્શન, રસ (જિહ્વા), ગાતિકા, ચતુ અને શ્રોત-એ પાંચ ઇન્દ્રિયો છે
અને તેના વિષયો કેટલા અને કેવી રીતે મન કરનારા છે તે સર્વજ્ઞવચન બતાવે છે.
૫ દોષ, માન, માયા અને દાન એ ચાર કપાયો છે, સંસારને વધારનાર છે
અને બહુ રીતે વાલ આપનાર છે. આ પાંચ આશ્રવ પાંચ ઇન્દ્રિય અને ચાર
કપાય પર બહુ વિસ્તારથી વર્તેલા આ વચનના આવડ

વચન' સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. તેમજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સંતોષ, પ્રશમ, તપ, સંયમ, મત્ય વિગેરે કરોડો લક્ષ્યવાળું બીજું અંતરંગ લક્ષકર છે તેના શુભસમૃદ્ધિની શ્રેષ્ઠતા પણ 'સર્વજ્ઞવચન' પગલે પગલે બતાવે છે. એક બાબુએ જ્યારે તે વચન મોઢ મિથ્યાત્વરૂપ અંતરંગ લક્ષકરના દોષો બતાવે છે ત્યારે બીજી બાબુએ સમ સંયમરૂપ અંતરંગ લક્ષકરના શુભો બતાવે છે. આ ભવ (સંસાર)નો પ્રપંચ એકદ્રિય આદિ જાતિમાં કેવા પ્રકારનો થાય છે, તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે અને કેવી રીતે અનંત કાળ સુધી ચાલ્યા કરે છે તે સર્વ હકીકત પણ સર્વજ્ઞ-વચન બહુ સારી રીતે બતાવે છે. આપી મહાન મહાન ભીંતનો મુંદર ટેકો મેળવીને મારા જેવો કાંઈ બોલે (લખે) તે સર્વજ્ઞસિદ્ધાન્તનાં નિઝરણું છે એમ સમજવું. (આ વાર્તા શ્રોતાઓમાં સમાય છે એમ અત્ર બતાવ્યું.)

લોકમાં અર્થ સંબંધી, કામ સંબંધી, ધર્મ સંબંધી અને સંકીર્ણ (અર્થ, કામ અને ધર્મ મિથ) એમ ચાર પ્રકારની કથા 'કથા' સંબંધી કહેવાય છે. સામાદિ' નીતિ સંબંધી, ભુક્તર વિધા ને વિચારો. કૃષિ વિધાના વિષયોને બતાવનારી અને ધન ઉપાર્જન કરવાની બાબતોથી ભરેલી કથાને અર્થકથા કહેવામાં આવે છે; એ કથા મનને ખરાબ કરનારી હોવાથી પાપ સાથે સંબંધ કરાવનારી છે અને તેટલા માટે તેને દુર્ગતિના માર્ગ પર લઈ જનારી ગણવામાં આવે છે. વિષયનું ગ્રહણ થાય એવો અર્થ જેમાં સમાયલો હોય તે, વયર અને દાક્ષિણ્યનું સ્વયંવન કરનારી અને એમ તથા ચિ-હાથી ઉત્પન્ન થતી કથાને કામકથા કહેવામાં આવે છે; એ કથા પણ અત્યંત મહિન વિષયો ઉપર રાગને વધારનારી અને વિપર્યાસ (ઉલ-ટાપણું) કરાવનારી હોવાથી દુર્ગતિની હેતુ થાય છે. જે કથા, દયા, દાન, કામા આદિ ધર્મનાં અંગોમાં ખ્યાતિ પામેલી હોય છે અને જેમાં ધર્મ

૧ વ્યવહારમાં ફોદા મેળવવા માટે કેટલીક નીતિઓ ઉપયોગી ગણવામાં આવી છે. મુખ્ય ચાર નીતિ ગણાય છે. સામ (અન્યને મીઠાં વચને સમજવડું), દામ (પેસા સંબંધી લાલચ આપવી), દંડ (શિક્ષાનો જલ્ય બતાવવો-દમ આપવો) અને ભેદ (શિક્ષા કરવી).

૨ વય-દમર સ્થાને પાઠાવરે વચન સખ્દ પણ છે. વચન અથવા વચને કામ-કથા સાથે ખાસ સંબંધ શું છે અને તે વચનું દાક્ષિણ્ય બતાવે છે કે અન્ય અર્થમાં મંચકારે એ વાલ્ય જાણવું છે તે ખરાબર સ્પષ્ટ થતું નથી.

કેવી રીતે આદર કરવા યોગ્ય છે તે હકીકતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય છે તે કથાને ડાહ્યા માણસો ધર્મકથા કહે છે; આ કથા ચિત્તને નિર્મળ કરનારી હોવાથી પુણ્યનો બંધ અને કર્મની નિર્જરાને કરે છે, તેથી તેને સ્વર્ગ અને મોક્ષના કારણભૂત સમજવી. જે કથા અનેક પ્રકારના રસ યુક્ત ધર્મ, અર્થ, કામ એ ત્રણે વર્ગના સાધનભૂત ઉપાયોનું પ્રતિપાદન કરનારી હોય છે તેને સંકીર્ણ કથા કહેવામાં આવે છે. વિચિત્ર પ્રકારના અભિપ્રાયને બતાવનાર આ કથા અનેક પ્રકારના જૂદાં જૂદાં ફળ આપનારી છે અને પ્રાણીઓને વિદ્વાન બનાવવામાં હેતુભૂત થાય છે.

*

*

*

આ કથાઓના સાંભળનાર શ્રોતાઓ પણ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે તેનું લક્ષણ ટુંકામાં કહું છું તે સાંભળો: શ્રોતાના પ્ર- માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદથી કાર- યુક્ત જે પ્રાણીઓ ‘અર્થકથા’ સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને તામસી પ્રકૃતિવાળા અધમ મનુષ્યો જાણવા. જે પ્રાણીઓનું મન રાગમાં રાચી માચી રહેલું છે અને જેઓ વિવેકથી રહિત છે તેવા રાજસી પ્રકૃતિવાળા પુરુષો ‘કામકથા’ સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને મધ્યમ મનુષ્યો સમજવા. જે સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળા મહા પુરુષોની ઇચ્છા મોક્ષ મેળવવા માટે એક તાન થઈ રહી હોય છે અને તે સાથે જેઓ અંતઃકરણપૂર્વક શુદ્ધ ‘ધર્મકથા’ જ સાંભળવાને ઇચ્છે છે તેને ઉત્તમ પ્રાણીઓ જાણવા. જેઓ આ લોક અને પરલોક બન્નેની અપેક્ષાવાળા હોય છે અને કાંઈક સત્ત્વવાળા (તેજ) હોય છે તે ‘સંકીર્ણ કથા’ સાંભળવા ઇચ્છા રાખે છે તેવા પ્રાણીઓને ‘વર મધ્યમ’ મનુષ્યો જાણવા.

રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓ ધર્મશાસનને ચલાવનાર અને કામ અને અર્થકથાનું નિવારણ કરનાર મહાપુરુષોની અવગણના કરીને પોતે અર્થ અને કામકથા કરવામાં આનંદ માને છે. એવા પ્રાણીઓનો રાગ, દ્વેષ અને મહામોહરૂપ અગ્નિ અર્થ કામકથારૂપ

૧ પુણ્ય વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ સોનાની સાંકળ છે, તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે, સુખ મળે છે, સગવડ મળે છે. ભોગવ્યા વગર કર્મને બારોબાર દૂર કરી દેવાં તેને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે. તે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપથી થાય છે. એ તપ ધર્મકથાનો વિષય છે, તેથી ધર્મકથા પુણ્ય અને કર્મનિર્જરા કરે છે એમ અત્ર કહું.

૨ રસ નવ છે. શુગાર, હાસ્ય, કંડણ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત અને શાંત. સંકીર્ણ કથામાં આ નવે રસ હોય છે.

ધૃતની આહુતિથી ઘણો વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ મયૂરના ટાંકા સરીરના રોમરાયને વધારે વિકસિત કરે છે તેમ કામ અને અર્થકથા પાપકાર્યમાં ઉત્સાહની વૃદ્ધિ કરે છે. તેટલા માટે કામકથા અને અર્થકથા કદાપિ પશુ કરવી નહિ. ક્યો ઘણો માણસ ક્ષેત્ર ઉપર ક્ષાર નાખવાનો વિચાર કરે? પદોપકાર કરવામાં તત્પર વિચક્ષણુ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રાણીઓનું ભયું થાય તેવું કામ કરવું જોઈએ કે જેથી પોતાનું ભયું પશુ આ ભવ અને પરભવમાં જરૂર થાય. આ પ્રમાણે હોવાથી લોકોને કામકથા અને અર્થકથા સારી લાગે છે તોપણ સમજી પ્રાણીએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કર્યો ઉચિત છે, કારણ કે તે બન્ને પ્રકારની કથાઓ જો કે કરતી વખતે જરા દીક લાગે છે, પણ પરિણામે બહુ ભયંકર છે. પરિણામે દુઃખ આપનારી વસ્તુ કોઈ પણ રીતે આદરવી ઉચિત ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે હકીકત સમજીને ભાગ્યવાન પ્રાણીઓ આ લોક અને પરલોકમાં સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી અમૃત જેવી શુદ્ધ ધર્મકથા કરે છે.

કેટલાક આચાર્યો ધર્મ-અર્થ-કામ મિશ્ર સંકીર્ણ કથા આકર્ષણ કરનારી હોવાથી અને માર્ગ પર તથા આવનારી હોવાથી સંકીર્ણ કથાને વાધી તેને પશુ સારી માને છે. જે કોઈ પ્રકારે પ્રાણીને બોધ આપી શકાય તે પ્રકાર આદરીને તેને ઉપદેશ આપવાનો પ્રયત્ન હિતેન્દ્રુઓએ કર્યો થાય છે. અંશરસિક મોહાસક્ત મુઘ્ધ પ્રાણીઓનાં મનમાં શરૂઆતમાં ધર્મ ભાગ્યમાન થતો નથી, કળકતો નથી, તેના તરફ આકર્ષણ થતું નથી અને તેમ હોવાથી કામ અને અર્થ સંબંધી વાતો કરીને તેઓનાં મનનું આકર્ષણ કરી શકાય છે. એક વખત આવી રીતે કામ અને અર્થની કથા દ્વારા તેઓને ધર્મકથા તરફ દોર્યા હોય તો પછી તેઓ ધર્મ સહાય કરવાને સક્તિવાન થાય છે. આવી રીતે ત્રિશ્લેષ-કારથી સંકીર્ણ કથાને પશુ સત્કથા કહેવામાં આવે છે. તેટલા માટે

૧ જાતિમાં થી પડવાથી જેમ તે વધારે જોસથી બચવા માટે છે, પ્રત્યક્ષિત થાય છે તેમ શત્રુ દ્રેષ ને નિવેશન અગ્નિ ઉપરોક્ત કથાઓ જે થી જેવું કામ કરે છે તેવાથી બહુ સમ્પત્તિ થઈ વધારે આકર્ષે થઈ શકે છે

૨ રાગ-મા, રુદ્ધ, ક્ષાર-ખાર, મીઠુ. આ ઉપર મીઠુ નાખવાથી બચવા માટે થઈ ભય છે.

૩ વિદ્યેષદારથી એટલે આકર્ષણી રીતે, ઉપચારથી પરિણામે મુદર દોવાથી માનવ જ્વાનમાં શાખી નિશિષ્ટ દેવને અને ઉપચારથી સજ્જન કથાને શુદ્ધ કથા ગણવામાં આવે છે. પણ અર્થ તેને દેવ ન દોષ તો સર્વજ્ઞ કથા સજ્જન થઈ નથી એ ખાસ જ્વાનમાં શાખવા થાય છે.

તા (ઉપનિષિ સવપ્રપંચા કથા) શુદ્ધ ધર્મકથાજ છે, પણ કોઈ
પણ વ્યક્તિને તે સંપૂર્ણ રૂપ લે છે ત્યાં ત્યાં તે ધર્મકથાના ગુણની
અનુભૂતિ રાખે છે એમ સમજવું.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત અને બાપાઓ પ્રાધાન્યને યોગ્ય છે. તેમાં
પણ દુર્લભિયમ^૧ મનુષ્યોનાં હૃદયમાં સંસ્કૃત ભાષા
જાણવિમાન તરફ વળવું વધારે હોય છે. પ્રાકૃત ભાષા બે કે
ત્રણ વાક્યોને મુંદર બોધ કરનારી અને કાનને સુંદર
લાગે તેવી છે, છતાં દુર્લભિયમ પ્રાણીઓને તે (પ્રાકૃત)
ભાષા તેવી લાગતી નથી. ઉપાય તે વિદ્યમાન હોય તો સર્વનાં
મનનું સંસ્કૃત કરવું પોત્તય છે તેટલા માટે તેઓની ખાતર આ કથા
સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવી છે. આવી સંસ્કૃત ભાષા વાપરવામાં
આવી છે, પણ તે મોટાં મોટાં વાક્યો અને અપ્રસિદ્ધ અર્થથી અતિગૂઢ
અર્થવાદી નથી અને તેથી તે સર્વ પ્રાણીઓને ઉપયોગી થાય તેવી
(દુર્લભિયમ) છે.

હવે આ કથાના વિષયો પર મૂકામાં વિવેચન પ્રસ્તાવનારો કર્યું છે. આ કથા બે પ્રકારની છે: અંતરંગ અને બહિર્ગંગ. આ બે પ્રકારમાંથી અંતરંગ કથાસરીર શું છે તે પ્રથમ કહ્યું છે.

આ કથાના આઠ પ્રસ્તાવો (વિભાગો) સ્પષ્ટ રીતે પાઠવામાં આવશે. તે પ્રત્યેકમાં જે લક્ષીકૃત કહેવામાં આવશે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે તે ધ્યાનમાં રાખશે. પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં જે દેતુથી આ કથા આ પ્રકારે અને આ આકારમાં રચવામાં આવી છે તે દેતુનું સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ધાત જેવોજ છે.

બીજા પ્રસ્તાવમાં એક 'ભવ્યપુરુષ' મુંદર મનુષ્યપણું પામીને આત્મહિત કરવા તત્પર થઈ 'સદાગમ'ની સોળત મેળવે છે અને તેની પાસે રહે છે. સદાગમના સૂચવવાથી 'અશ્રુલીતસંકેતા'ને ઉદ્દેશીને તેના બદ્ધનાથી સદાગમની સમક્ષ રહીને એક સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહે છે અને 'પ્રજ્ઞાવિસાસા' સહિત ભવ્યપુરુષ તે સાંભળે છે. આ બીજા પ્રસ્તાવમાં 'તિર્યચ જાતિમાં બનેલા સંસારીજીવના અનેક ભાવો પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા છે, તે સર્વ પર તે વિચાર કરે છે તેનું અત્ર પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે.

ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં હિંસા અને ક્રોધને વશ થવાથી તેમજ સ્પર્શ-દ્રિયમાં મૂઢ થવાથી અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થવાને લીધે અત્યંત પીડા પામવાથી સંસારી જીવ મનુષ્યજન્મથી બ્રહ્મ થઈ જાય છે તે સર્વ ઉલ્લેખિત સંસારી જીવના મુખથીજ નિવેદન કરવામાં આવશે. અહીં

૧ 'સદાગમ' શબ્દ સુવજ્ઞાન. 'અશ્રુલીતસંકેતા'—સોળા લોક, દીર્ઘ વિચાર વગરના, જતાનુગતિક વ્યવહાર પ્રાણીને જતાવનાર પાત્ર. 'પ્રજ્ઞાવિસાસા' તીવ્ર દીર્ઘ વિચાર કરનાર વિચક્ષુ પાત્ર. આ સર્વ પાત્રો બીજા પ્રસ્તાવમાં આવશે ત્યારે તેનું સ્વરૂપ બરાબર સમજાશે. એ બીજા પ્રસ્તાવથી ખરેખરી જલપ્રપંચની કથા ચાલે છે. પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં ઉપોદ્ધાત છે.

૨ એકથી ચાર ઉદ્રિયવાળા સર્વ જીવો તથા જળચર, સ્થળચર અને ખેચર જનાવરો, પશુઓ, પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓને જૈન પરિભાષામાં તિર્યચ કહે છે. એકેન્દ્રિયપણાથી ઉત્ક્રાંતિમાં પાંચ ઉદ્રિયવાળા તિર્યચ જતાં સુધી કેવી રીતે થાય છે તે બીજા પ્રસ્તાવમાં જતાવે છે. ત્રીજા પ્રસ્તાવથી મનુષ્યમતિની ઉત્ક્રાંતિ જતાવે છે અને અંતિમ ઉત્ક્રાંતિ આદ્ય પ્રસ્તાવમાં જતાવે છે.

૩ પાઠ છાપેલ પુઠમાં તથા અવમાં છે તે પ્રમાણે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે: તે સર્વ સંસારીજીવ મુખથી જણાવે છે' મુદેન એવો પાઠ જોઈએ એમ સંબંધ પડી મને લાગે છે. ભા. ૬.

પ્રથમ અત્રત હિંસા, પ્રથમ કષાય ક્રોધ અને પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી પ્રથમ ઇન્દ્રિય સ્પર્શ ઇન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તેનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

ચોથા પ્રસ્તાવમાં માન, જિહ્વા ઇન્દ્રિય અને અસત્યમાં આસક્ત થઈ સંસારી હવ દેવો દુઃખથી પીડા પામે છે અને અનેક દુઃખોમાં ફેળેલો તે અપાર, અનંત સંસારમાં કેવી રીતે વારંવાર રખડે છે તે સર્વ બતાવવામાં આવશે. અહીં દ્વિતીય અત્રત અસત્ય, દ્વિતીય કષાય માન અને પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી બીજી ઇન્દ્રિય રસેન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

પાંચમા પ્રસ્તાવમાં ચોરી, માયા તથા ઘ્રાણેન્દ્રિયનો વિપાક સંસારી હવ વિસ્તારથી કહેશે. અહીં ત્રીજા અત્રત સ્તેય, ત્રીજા કષાય માયા અને પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી ત્રીજી નાસિકા ઇન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં લોભ, મૈથુન અને ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનું પરિણામ સંસારી હવ કહેશે. અહીં ચોથા અત્રત મૈથુન (સ્ત્રીસંગ), ચોથા કષાય લોભ અને પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી ચોથી ચક્ષુ (આંખ) ઇન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

સાતમા પ્રસ્તાવમાં મહામોહનો પરિગ્રહ અને શ્રવણ ઇન્દ્રિયને લઈને દેવો પ્રપંચ થાય છે તે બતાવવામાં આવશે. અહીં પાંચમા અત્રત પરિગ્રહ (વસ્તુઓ પર માલીકપણું) અને પાંચ ઇન્દ્રિયમાંથી છેલ્લા શ્રવણેન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે બન્નેનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે ત્રીજીથી સાતમા મળીને પાંચ પ્રસ્તાવમાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન તથા પરિગ્રહ એ પાંચ આશ્રવોથી તથા શરીર, જિહ્વા, નાસિકા, ચક્ષુ અને કાન એ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોથી તથા મહામોહના વશવર્તી પાણ્ડુથી સંસારી હવ ઉપર અનેક દુઃખો પડે છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવશે. એ સર્વ હકીકતમાંની કેટલીક સંસારી હવે પોતે અનુભવેલી છે અને તેને પોતાને તેવીજ રીતે પ્રાપ્ત થયેલી છે અને કેટલીક બીજાઓએ તેની પાસે નિવેદન કરેલી છે. પણ તે સર્વ તેણે પોતે સ્વીકારેલી હોવાથી તે સર્વ સંસારી હવની પોતાની છે એમ અત્ર કહેવામાં આવશે.

આઠમા પ્રસ્તાવમાં પૂર્વે સૂચવેલી સર્વ હકીકતના મંજા મળે છે અને સંસારી હવ પોતાના આત્માનું હિત કરે છે. તેમજ ત્યાં કહેવામાં

આવશે કે સંસારીજીવનું સંસાર પર અત્યંત વિરાગ ઉત્પન્ન કરે તેનું ચરિત્ર સાંભળીને ભગ્યપુરુષ બોધ પામે છે. સંસારીજીવે વારંવાર પ્રેરણા કરેલી અગૃહીતસંકેતા ઘણી મુરકેલીથી બોધ પામે છે એમ પણ ત્યાં જણાવવામાં આવશે. કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યથી ભાસમાન નિર્ભળાચાર્યને પૂર્વ ભવમાં મળેલ તે વખતે સંસારીજીવે પોતાનો સર્વ જ્ઞાતાંત પૂછીને સારી રીતે સમજી રાખ્યો હતો અને સદાગમે સંસારીજીવને વારંવાર સ્થિર કરવાથી તેનો અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું, તેથી આ સર્વ વાત તેણે પ્રતિપાદન કરી છે.

* * *

આ કથામાં અંતરંગ લોકોનાં જ્ઞાન, અરુપરસ બોલચાલ, ગમન આગમન, વિવાહ, સગપણ વિગેરે સર્વ લોકસ્થિતિ આરંભકાળે કહેવામાં આવી છે, તેને કોઈ પણ પ્રકારે ગેરવાજબી આવમથી બચાવ ન ધારવી; કારણ કે સુણાન્તરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દ્વારથી બોધ કરાવવા માટે તેનું નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે. વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે 'પ્રત્યક્ષથી કે અનુભવથી જે સિદ્ધ થતું હોય અને યુક્તિથી જેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો દોષ આવતો ન હોય તે 'સત્કલ્પિત ઉપમાન કહેવાય છે અને સિદ્ધાન્તમાં પણ એવાં ઉપમાન ઘણી જગ્યાએ કરેલાં જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે શ્રીઆવશ્યક સૂત્રમાં મગશેળીઆ પાપાણુ અને પુષ્કરાવર્તકના પરસાદની સ્પર્ધા-હરીકાઈ બતાવવામાં આવી છે અને તેજ સૂત્રમાં નામદત્તના ચરિત્રમાં ક્રોધ વિગેરેને સર્પનું ઉપમાન આપવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત પિંડેપણા આધ્યયનમાં માછલાએ પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે અને શ્રીકૃત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં સૂકાં (ખરી જતાં) પાંદડાંઓએ મોંઘો કહ્યો છે. મૂળ સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે દોવાથી આ કથામાં જે દર્શકત કહેવામાં આવશે તે યુક્તિયુક્ત છે એમ સમજવું અને ઉપમાનથી સર્વ કહેવામાં આવેલ છે એમ જાણવું.* આ પ્રમાણે અંત-

૧ કલ્પના પર આધાર રાખનાર મુંદર અનુમાન ઉપમાન દ્વારા આ કાર્ય બદ્ધ તિલ્લનીયી થાય છે.

* ઉપમા દ્વારા દર્પણ આપવાની પદ્ધતિ આગમસંમત છે તે બતાવવા આ વાર રાખવાનો અવશ્યકને આપ્યા છે. આ વારે દાખલાઓ યમ્ના મુંદર છે, મૂળ સૂત્રમાંથી છે. અત્ર નોટમાં તે જગ્યાએ નોટ બદ્ધ હોયો પણ નવ્ય તેથી તે વારે પરિરેખા આપ્યા છે. મગશેળ આ પ્રમાણે કથા કરવી તે યાજ્ઞસંમત છે એમ બતાવવાનો હેતુકારનો આશય છે. વિસ્વાસ અર્થે પુસ્તકને છેડે આપેલ પરિરેખા જુઓ.

રંગ કથાશરીર આ ગ્રંથનું શું છે તે કહેવામાં આવ્યું, હવે અહિંરંગ કથાશરીર કહીએ છીએ.

*

*

*

મેરૂ પર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલા મહાવિદેહ^૧ ક્ષેત્રમાં સુકન્થ નામનો એક વિજય છે. તે વિજયમાં ક્ષેમપુરી નામની એક નગરી છે જે તે વિજયની રાજધાનીનું શહેર છે. આ વિશાળ નગરમાં સુકન્થ વિજયના પ્રભુ અનુસુંદર નામે ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયા. એ અનુસુંદર ચક્રવર્તી પોતાના આયુષ્યના છેવટના ભાગમાં પોતાનો દેશ જોવાની ઇચ્છાથી આનંદ કરતા બહાર નીકળી પડ્યા. એ પ્રમાણે કરતાં કરતાં તે એક વખત શંખપુર નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તે નગરની બહાર મનને અત્યંત આનંદ ઉપજાવે તેવું ચિત્તરમ નામનું ઉદ્યાન-મુંદર બગીચો છે. તે સુંદર બગીચાની વચ્ચે મનોનંદન નામનો એક મુંદર જૈન પ્રાસાદ છે. આ બગીચામાં આવેલા સુંદર પ્રાસાદમાં એક વખત સમન્તભદ્ર નામના મહા ધુરંધર આચાર્ય પધાર્યા. તેમની પાસે મહાભદ્રા નામની પવિત્ર સાધ્વી, સુલલિતા નામની અતિ લોણી અને પવિત્ર રાજકુંવરી, પુંડરિક નામનો રાજપુત્ર અને બીજા અનેક લોકોની મોટી સભા મળી છે. અનુસુંદર ચક્રવર્તીએ મહાપાપ કર્યું છે એમ જ્ઞાનદષ્ટિવડે જોઈને તે વખતે તે વિદ્વાન સમન્તભદ્ર સૂરિએ આ પ્રમાણે કહ્યું. “બહાર લોકોમાં જેનો મોટો ડોળાહળ અત્યારે સંભળાય છે તે સંસારીજીવ નામનો ચાર છે અને તેને વધ્ય સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે.” આચાર્ય મહારાજનું આવું વચન સાંભળીને મહાભદ્રા સાધ્વીએ વિચાર કર્યો કે જે જીવનું સૂરિ મહારાજે આવી રીતે વર્ણન કર્યું તે કોઈ નરકગામી જીવ હોવો જોઈએ. આવા વિચારથી તે સાધ્વીને તે જીવ ઉપર ક્રૂણા ઉત્પન્ન થઈ, તેથી તે વધ્ય સ્થાનકે લઈ જવાતા તે જીવની પાસે ગયા. સાધ્વીના દર્શનથી તે જીવને સ્વગોચર જ્ઞાન^૨

૧ જૈન ભૂગોળ પ્રમાણે મેરૂ પર્વત પાસે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર શ્રીજંબૂદ્વીપમાં આવેલ છે. તે ક્ષેત્રમાં સર્વદા ચોથા આરાના ભાવો વર્તે છે. તેના ૩૨ વિભાગ પાટવામાં આવ્યા છે, જેને વિજયના નામથી યોજાખવામાં આવે છે. ચક્રવર્તી આખા વિજય પર જય મેળવી તેના પર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે.

૨ મારી નાખવાનું સ્થાન, ફાંસી દેવાની અથવા શૂળીએ ચઢાવવાની જગાને વધ્ય સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

૩ જ્ઞાનરમણજ્ઞાન. આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, એનાથી પૂર્વ ભવનો વર્તમાન ભાદ આવે છે.

યયું. પછી તેણે સાંધી પાસેથી આચાર્ય મહારાજને કહેલી હકીકત સાંભળી એટલે લેક્ચર લખીધી^૧ તેણે ચારનો વેષ ધારણ કર્યો અને સાંધી સાથે આચાર્ય મહારાજ સમક્ષ તે આવ્યો.^૨ રાજપુત્રી સુલલિતા ને આચાર્ય સમક્ષ બેઠી હતી તેણે આ નવા આવનાર તરફ (ચાર)નો અને તેની કુલ ચોરીનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. સૂરિ મહારાજે તેને તે જાણુ-વવા કહ્યું, તે ઉપરથી તે ચારે આ રાજપુત્રીને બોધ થવા માટે તીવ્ર સ્વેચ્છા ઉત્પન્ન થાય તેવું પોતાનું ભવસ્વરૂપ ઉપમા દ્વારવડે કહી બતાવ્યું. રાજપુત્ર લલિતાંગ ને બાલુએ બેઠો બેઠો પ્રસંગને લઈને આ અદેવાલ સાંભળતો હતો તે લઘુકર્મી હોવાથી તુરત બોધ પામી ગયો. પેલી ભોળી રાજપુત્રી સુલલિતામાં પૂર્વેના અજ્ઞાન (કર્મ) દોષ બહુ હતો, તેથી વારંવાર તેને ઉદ્દેશીને વાત કહેવામાં આવતી હતી તો-પણ તે બોધ પામતી નહોતી, તેને વિશેષ પ્રેરણા થતાં આખરે ઘણી મુશ્કેલીએ તે પણ બોધ પામી; ત્યારપછી તે સર્વેએ તેઓના આત્માનું દ્વિત કર્યું અને આખરે સર્વ મોક્ષે ગયા. આ કથારાસીર મનમાં બરાબર ધારણ કરી રાખવું, લક્ષ્યમાં રાખવું. આ સર્વ બાબતનો વિગ-તવાર ખુલાસો અને સ્પષ્ટીકરણ આઠમા પ્રસ્તાવમાં થશે.

*

*

*

સર્વેજ્ઞ મહારાજના નિરૂપણ કરેલા સિદ્ધાન્તરૂપ સમુદ્રના બિન્દુ તુલ્ય આ કથા તે મહારાજસમુદ્રમાંથી ઝેંચીને બહાર આ મંથના કાઢવામાં આવી છે એમ સમજવું. દુર્જન માણસ અધિકારી. તેટલા માટે આ કથા સાંભળવાને યોગ્ય નથી. અ-મૃતબિન્દુ અને કાળકૂટ એરનો સંયોગ કોઈ પણ રીતે પસંદ કરવા લાયક નથી. દુર્જન-અધમ મનુષ્યના દોષોની વિ-ચારણા પણ કરવી નહિ. એવી પાપને પેદા કરનારી પાપી મનુષ્યોની કથા કરવાની પણ શી જરૂર છે? કદાચ દુર્જનની સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય તોપણ તે કાવ્યમાંથી તે દોષોજ ચોંધી કાઢશે અને તેને વિશેષ બહેરાત આપશે અને તેઓની નિંદા કરવામાં આવી હોય તો ઉલટા વિશેષે કરીને તે પ્રમાણે કરવા પ્રયત્ન કરશે. આ પ્રમાણે દો-વાથી એવા પ્રાણીઓ તરફ બેદરકારી રાખવી એજ ઉચિત છે.

૧ આ એક એવા પ્રકારની લખિ છે કે તેનાથી મનુષ્ય મનમાં ઇચ્છે તેવું રૂપ કરી શકે છે. (Power of Personation).

૨ રીલાઈઝ જેનો સંજ્ઞાતો હતો અને મોરનું રૂપ લઈ ગુરૂ પાસે આવ્યો તે અવર્ણી પેતે છે એમ સમજવું.

“અધમ દુર્જન પ્રાણીની નિંદા કરવામાં પોતામાં કાંઈક દુર્જનપણું આવે છે અને તેઓની સ્તુતિ કરવામાં અસત્ય ભાવણ થાય છે, માટે તેઓના સંબંધમાં તો આંખ આડા કાન કરવા તેજ વધારે યોગ્ય છે.” તેટલા માટે હીર સમુદ્ર જોવા નિર્ભળ અને વિશાળ મન-વાળા, ખંભીર દૃઢયવાળા, લઘુકર્મી, ભવ્ય સજ્જનો આ કથાના અધિ-કારી છે. આવા અધિકારી સજ્જન પ્રાણીઓની નિંદા કરવી નહિ, તેમજ તેની પ્રસંસા કરવાની જરૂર નથી, તેઓના સંબંધમાં મૌન ધારણ કરવું તે યિત કરનાર છે. એનું કારણ એમ છે કે એવા અનેક જુગુપ્સા ભરેલા મન પુરુષોની નિંદા કરવી એ તો મહા પાપ છે અને ખાસ જોવા જરૂર નહિ, તેઓનું યોગ્ય સ્તવન કરી શકે, તેઓની પૂરતી પ્રસંસા કરી શકે તે તત્ત્વ અશક્ય છે. આવા સજ્જન પુરુષોની ખા-લીજન જે મોંઘ છે કે તેઓની સ્તુતિ કરવામાં આવી ન હોય તો-પણ મનમાં જે મુલ્લુ દોષ છે તો તે તેઓ પોતાની જાતે જોઈ શકે તે સમજી શકે છે અને દોષ દોષો દોષ તો તેને ઢાંકી દે છે, એટલે અહિંયા તેઓ દુધને ચંદાણ કરી પાણીને ફેંકી દેનારા હોય છે અને તેમ કરવામાં પોતાની પ્રસંસાની તેઓ સાદ જોતા નથી. તેઓની સ્તુતિ કરવાની તેટલા માટે ખાસ જરૂર નથી, માત્ર આવા વિશાળ પુરુષોના સજ્જનોને વિવ્રતિ કરવાની છે કે તેઓએ આ કથા અમારે સંભળવી અને એટલી વાત કરવા માટેજ આટલી હપ્તકલ સ્વીકારવામાં આવી છે.

હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમારું મન સ્થિર કરી કાન દહીં મારા ઉપર રૂપ કરી હું જે કહેવા માગું છું તે યાદી વાર અચળર સાંભળશો.

સંશ્ચર્યાની પ્રસ્તાવના.

આ કથાના અધિકારી સજ્જન પ્રાણીઓની નિંદા કરવામાં પોતામાં કાંઈક દુર્જનપણું આવે છે અને તેઓની સ્તુતિ કરવામાં અસત્ય ભાવણ થાય છે, માટે તેઓના સંબંધમાં તો આંખ આડા કાન કરવા તેજ વધારે યોગ્ય છે.” તેટલા માટે હીર સમુદ્ર જોવા નિર્ભળ અને વિશાળ મન-વાળા, ખંભીર દૃઢયવાળા, લઘુકર્મી, ભવ્ય સજ્જનો આ કથાના અધિકારી છે. આવા અધિકારી સજ્જન પ્રાણીઓની નિંદા કરવી નહિ, તેમજ તેની પ્રસંસા કરવાની જરૂર નથી, તેઓના સંબંધમાં મૌન ધારણ કરવું તે યિત કરનાર છે. એનું કારણ એમ છે કે એવા અનેક જુગુપ્સા ભરેલા મન પુરુષોની નિંદા કરવી એ તો મહા પાપ છે અને ખાસ જોવા જરૂર નહિ, તેઓનું યોગ્ય સ્તવન કરી શકે, તેઓની પૂરતી પ્રસંસા કરી શકે તે તત્ત્વ અશક્ય છે. આવા સજ્જન પુરુષોની ખાલીજન જે મોંઘ છે કે તેઓની સ્તુતિ કરવામાં આવી ન હોય તો-પણ મનમાં જે મુલ્લુ દોષ છે તો તે તેઓ પોતાની જાતે જોઈ શકે તે સમજી શકે છે અને દોષ દોષો દોષ તો તેને ઢાંકી દે છે, એટલે અહિંયા તેઓ દુધને ચંદાણ કરી પાણીને ફેંકી દેનારા હોય છે અને તેમ કરવામાં પોતાની પ્રસંસાની તેઓ સાદ જોતા નથી. તેઓની સ્તુતિ કરવાની તેટલા માટે ખાસ જરૂર નથી, માત્ર આવા વિશાળ પુરુષોના સજ્જનોને વિવ્રતિ કરવાની છે કે તેઓએ આ કથા અમારે સંભળવી અને એટલી વાત કરવા માટેજ આટલી હપ્તકલ સ્વીકારવામાં આવી છે.

ઉપોદ્ધાતરૂપે દષ્ટાન્ત 'કથા.

લોકમાં અનેત પ્રાણીઓથી ભરેલું અને સનાતન^૧ એક અદૃષ્ટ-
મૂલપર્યન્ત નામનું નગર છે. એ નગર આકાશ જે-
ટલાં છાંયાં અને મનોહર ચેત ધરોની હારોથી આપી
રહેલું છે; જેની સરઆત કે છેડે મળી શકે નહિ
એવાં અનેક બજારોથી તે યુગોભિત છે; અપાર
અને અતિ વિસ્તારવાળા જૂદા જૂદા પ્રકારનાં^૨ કંરિયાણાંથી તે ભરેલું છે
અને દરિયાણાને ખરીદી શકાય એવા મહામૂલ્યવાળાં કરોડો રત્નોથી
ભરપૂર છે. તે નગરીમાં અનેક દેવાલયો મુંદર રીતે શોભી રહ્યાં છે, એ
દેવાલયોમાં અનેક પ્રકારનાં જૂદી જૂદી જાતનાં ચિત્રો ચિતરવામાં
આવ્યાં છે અને તેને એવી મુંદર રીતે આળેખવામાં આવ્યાં છે કે બા-
ળકો તેના ઉપર આંખો નિશ્ચય કરીને તેને જોયાં કરે છે. કીડામાં
કચકચ કરતા વાયાળ બાળકોના મુંદર અવાજથી તે નગર ગાજી
ઉઠ્યું છે, અલંકાર^૩ અને તુંગ^૪ કિસાઓથી તે વીંટાયેલ છે. તે શહેરની
રચના એવી છે કે તેના મધ્ય ભાગ અતિ ગંભીર હોવા સાથે પ્રાપ્ત
થઈ શકે નહિ એટલે એને મેળવવો અતિ મુશ્કેલ પડે તેવો^૫ અને
તે નગરની ચાતરફ મોટી ખાઈઓ દોવાથી તે નગર 'દુર્ગમ' છે. તે
નગરમાં અવાજ કરતાં ચપળ ક્ષોણવાળાં અનેક નાનાં મોટાં સરો-
વરો છે તેનાથી તે સર્વને વિસ્મય પમાડે છે. તે નગરના કિસાની બાળુમાં

૧ આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ધાત એવો છે. આ દષ્ટાન્તના દરેકે દરેક વાક્યનો
દૃષ્ટાન્ત સંપૂર્ણ પોતે ક્યો છે અને તે આગળ વિસ્તારથી જણાવવામાં આવ્યો.
૨ એ સમગ્રવાની આવી એવો આ વિભાગ છે. દરેક વિશેષણ જે અર્થવાળાં દોવાથી
આવાન્તરમાં અસલ સખ્ત સખી નોટમાં તેનો અર્થ આપ્યો છે. તેના રસેષ અર્થો
૩ અન્ય પ્રસંગે વિચારવામાં આવશે. સખ્તો અને તેના અર્થ ધ્યાનમાં રાખવા
પાયા છે.

૪ કાચમી, નિર્વરતું. નિશ્ચય. ૫. વેપાર કરવાની સર્વ વસ્તુઓ, ૫૧૫.
૬ જોગની ન સકાય તેવા. ૭ હાથ. ૮ અતિ મહેનતે થઈ શકાય તેવું.

કે તેના લેરથી તે મુંઝાઈ ગયો. હોય, એમ લાગતું હતું. તેને દંડીની, ગરમીની, ઠંડાની, મચ્છરની, ભુખની, તરસની-એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી દેરાન થતો, દુઃખ પામતો, ત્રાસ પામતો નાર-કીના શબોના જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો.

એ નિધુપુષ્પ દરિદ્રીને બેઠને સજ્જન પુરુષોને મોટી દયા આવે તેવું હતું, અભિમાની પુરુષોને તે મરફરી કરવાનું રથાન ગઈ પડ્યો હતો, બાળકોને તે રમત કરવાનું રમકડું થઈ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવા થઈ ગયો હતો.^૧

આ અદૃશ્યમૂલપર્યન્ત નગરમાં બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિધુપુષ્પ એટલો દુઃખી હતો કે તેના જેવા નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમાં બીજા કોઈ નહિ હોય એમ લાગતું હતું.

તે નિધુપુષ્પ મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ, કર્યા કરતો હતો, રોદ્રધ્યાન^૨ ધ્યાતો હતો અને વારંવાર વિચારતો હતો કે 'મને આ ઘરમાંથી ભિખ મળશે, ત્યાંથી મળશે' એવી રીતે આખો વખત દુધ્યાન કર્યા કરતો હતો. એ પ્રમાણે કરવા છતાં તેને કંઈ પણ મળતું નહિ, માત્ર પરિતાપજ પામતો હતો. કોઈ જગોએ માગતાં ભિખતાં જરા એકું છૂટું અન્ન મળી જાય તો જાણે પોતાને સત્ય મળી ગયું હોય એમ માની તે મનમાં રાજ રાજ થઈ જતો હતો. અનેક પ્રકારે અપમાન કરીને આપેલ એકું છૂટું અન્ન જે જ્યાંમાં બહુજ થોડું હતું તે આતાં જાણે કોઈ બળવાન માફે આ અન્ન લઈ જશે એમ^૩ રા-કથી પણ વધારે બયમાં રક્ષા કરતો હતો. વળી તે આપરાને એવાં ભોજનથી કોઈ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને હિલદી તેની ભુખ વધારે વધારે ભેર પકડતી જતી હતી. તે અન્ન પચતાં પચતાં વળી તેના

૧ અહીં જે પેરેમાફ પાડવામાં આવ્યા છે તે ઉપનય સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેથી પારાઓમાં અવ્યવસ્થા દાઢ જણાય તો તેનો ખુલાસો આગળ ઉપનય વાંચવાથી સ્પષ્ટ થઈ જશે. બીજા પ્રસ્તાવથી તો જરાજર નિયમસર પેરેમાફ અને પ્રકરણો પાડવામાં આવ્યાં છે.

૨ કૂર આરાયથી ઉપનય ચનાર દુધ્યાનને રોદ્રધ્યાન કહેવામાં આવે છે. એનાથી દેસાના, અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના અને વરદુરદશણના નકામા વિચારો થવા કરે છે.

૩ ઉદ્ર. ઉદ્રને તેનું ઉદ્રાસન કોઈ વિશેષ તપ કરીને લઈ જશે એવી બીક નહીં રહે છે. આ દરિદ્રીને પણ રાક જેટલોજ અથવા તેથી વધારે બય રહે છે એમ દેવાનો આરાય જણાય છે.

કે તેના ભેરથી તે મુંઝાઈ ગયો હોય એમ લાગતું હતું. તેને દંડીની, ગરમીની, ટાંસની, મચ્છરની, ભુખની, તરસની-એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુઃખ પામતો, ત્રાસ પામતો નાર-દીના છવેના લેખી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો.

એ નિબંધુપુસ્તક દરિદ્રીને ભેષને સજ્જન પુરુષોને મોટી દયા આવે તેવું હતું, અભિમાની પુરુષોને તે મરકરી કરવાનું સ્થાન થઈ પડ્યો હતો, બાળકોને તે રમત કરવાનું રમકડું થઈ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઈ ગયો હતો.^૧

આ અદૃશ્યમૂલ્યવર્ધન નગરમાં બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિબંધુપુસ્તક એટલો દુઃખી હતો કે તેના જેવો નિર્ભાગી બાલુધા તે આખા શહેરમાં બીજો કોઈ નહિ હોય એમ લાગતું હતું.

તે નિબંધુપુસ્તક મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ, કર્યા કરતો હતો, શૈદ્રધ્યાન^૨ ધ્યાતો હતો અને વારંવાર વિચારતો હતો. લિખારીનાં દરારીયાં દે 'મને આ ઘરમાંથી ભિખ મળશે, ત્યાંથી મળશે' એવી રીતે આખો વખત દુધ્યાન કર્યા કરતો હતો. એ પ્રમાણે કરવા છતાં તેને કાંઈ પણ મળતું નહિ, માત્ર પરિતાપજ પામતો હતો. કોઈ જગોએ માગતાં ભિખતાં જરા એકું છુટું અન્ન મળી નય તો બાજુ પોતાને રાત્રી મળી ગયું હોય એમ માની તે મનમાં રાજી રાજી થઈ જતો હતો. અનેક પ્રકારે અપમાન કરીને આપેલ એકું છુટું અન્ન જે જ્યામાં બાલુજ થોડું હતું તે ખાતાં બાજુ કોઈ બળવાન માફે આ અન્ન લઈ જશે એમ^૩ સ-કથી પણ વધારે ભયમાં રહ્યા કરતો હતો. વળી તે બાપડાને એવાં ભોજનથી કોઈ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને હલદી તેની ભુખ વધારે વધારે ભેર પહોંતી જતી હતી. તે અન્ન પચતાં પચતાં વળી તેના

૧ મદી જે પેરેમાફ પાડવામાં આવ્યા છે તે ઉપનય સાથે સંબંધ ધરાવે છે, તેથી પાસાઓમાં અન્નવસ્થા દાઢ જણાય તો તેનો ખુધારો આગળ ઉપનય વાંચવાથી સ્પષ્ટ થઈ જશે. બીજા પ્રસ્તાવથી તો જરાજર નિવમસર પેરેમાફ અને પ્રાર્થના પાડવામાં આવ્યાં છે.

૨ શૈદ્રધ્યાનથી ઉત્પન્ન થનાર દુધ્યાનને શૈદ્રધ્યાન કહેવામાં આવે છે. એનાથી દિશાના, અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના અને વસ્તુરક્ષણના નામા વિચારો થઈ શકે છે.

૩ ઉદા. ઉદને તેનું ઉદાસન કોઈ વિશેષ તપ કરીને લઈ જશે એવી બીજા મદ રહે છે. આ દરિદ્રીને પણ સહ એટલેજ અથવા તેથી વધારે ભય રહે છે એમ મેંવાને આશય જણાય છે.

શરીરમાં વાતવિસૂચિકા^૧ ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજવતું હતું. વળી તે ભોજન સર્વ રોગોનું કારણ હતું અને પૂર્વે થયેલા સર્વ આયિઓને વધારનાર હતું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં તે નિષ્પ્રયુક્ત તો તેનેજ સાફ માનતો હતો અને તેથી વધારે સુંદર ભોજન તરફ નજર પણ કરતો નહોતો. આથી થયું એમ કે ખરેખરા સુંદર અને લીજત આપનાર ભોજનનો સ્વાદ આખવાનો તેને પ્રસંગ પણ કદિ આવ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવો હશે તેનું તેને સ્વપ્ન પણ આવ્યું નહિ. આવી રીતે ભિખ માગતો અને ત્રાસ પામતો અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરનાં ઊંચાં નીચાં ઘરોમાં, જૂદા જૂદા આકારવાળી શેરીઓમાં અને ગલીઓમાં જરા પણ થાક ખાધા વગર બહુ વખત તે દરિદ્રી ભટક્યો. એ મહા દુર્ભાગી જીવને એવી રીતે રખડતાં રખડતાં કેટલો કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી.

સુસ્થિત રાજા—

સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ—

ધર્મબોધકર મંત્રી.

હવે તે નગરમાં સુસ્થિત નામે એક અતિ પ્રખ્યાત રાજા છે. તે પોતાના સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણીસમૂહ પર બહુ પ્રેમ રાખે છે. એકદા પેલો નિષ્પ્રયુક્ત ભિખારી રખડતો રખડતો તે સુસ્થિત મહારાજના મંદિર પાસે જેમ તેમ કરીને આવી પહોંચ્યો. હવે તે મંદિરના દરવાજા પર સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ છે. તે દ્વારપાળે અત્યંત કડ્ડણ ઉપજાવે તેવા આ ભિખારીને જોઈને તેના પર અત્યંત કૃપા કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમંદિરમાં દાખલ કર્યો.

અનેક રત્નોની પ્રભાના તેજથી તે મંદિરમાં કોઈ જગાએ અંધ-
કારનું તો નામજ નહોતું; કટિમેખલા (કેડનો કંદોરો)
રાજમંદિરનો અને પગનાં ઝાંઝરમાંથી અનેક સુંદર રાગો તે રાજ-
વૈભવ. મંદિરમાં ઉત્પન્ન થયા કરતા હતા; જીલતી મુક્તાદ્વળની^૨

માળાઓથી શોભી રહેલાં દૈવી વસ્ત્રોના ચંદરવાઓ
ઠેકાણે ઠેકાણે તે મંદિરમાં બાંધી દીધા હતા; મંદિરમાં રહેનાર લોકો
તાંજીલ આવવાથી મનોહર મુખવાળા થયેલા હતા અને તેના વડે તે
મંદિર બહુ શોભતું હતું. જે પુષ્પની માળાઓમાં ચિત્રવિચિત્ર વિભાગો

૧ પેટનો દુઃખાવો, દસ્તનો કોલેરા જેવો વ્યાધિ.

૨ કર્મ ન્યાયે વિવર એટલે માર્ગ આપે ત્યારેજ જીવની ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. સુસ્થિત અને સ્વકર્મવિવર વિગેરે પાત્રોના ભાવ ઉપનય પરથી બરાબર સ્પષ્ટ થશે. દાલ તો વાર્તા અને નામો ધ્યાનમાં રાખી આગળ વધવું. ૩ મોતી.

પાંડવામાં આપ્યા હતા, જેમાંથી યુગંધી પસર્પા કરતી હતી, જેનો રંગ સોના જેવો આકર્ષક દેખાતો હતો અને જે કલરવ કરતા લામરાઓના ખીતથી ગાજી રહી હતી તેથી અનેક માળાઓ આ અતિ મુંદર રાજ-મંદિરના આંગણમાં આવી રહી હતી. શરીર પર વિલેપન કરવાની મુંદર વસ્તુઓ જમીન પર એટલી બધી પડી હતી કે તેનો જાણે કાદવ થઈ ગયો હોય એમ લાગતું હતું. તે રાજમંદિરમાં રહેનારા સર્વ પ્રાણીઓ હર્ષથી સંતુષ્ટ થયેલા હોવાથી નિરંતર આનંદનાં વાજિત્રો વગાડતા હતા. અનેક રાજપુરુષો જેઓનાં અંતરમાં બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના બાહ્ય આપારો સર્વ સાંત થઈ ગયા હતા એવાઓ વડે આ રાજમંદિર વસાયલું હતું. અનેક મંત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જણાઈ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની કુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ બરાબર ઓળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રનો પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમંદિરમાં વસતા હતા. જેઓ પોતાની આગળ યમને લડાઈના મેદાનમાં લેઈ જરા પણ ગભરાતા નહોતા તેવા અસંખ્ય યોધાઓ એ રાજમંદિરમાં રહેતા હતા.

એ વિશાળ રાજમંદિરમાં અનેક નિયુક્તકો^૧ હતા જેઓ જરા પણ બાકાતના વગર કરોડો નગરોનું તથા અસંખ્ય ગામ અને ખાણોનું પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વ પ્રબંધ ચલાવતા હતાં. ત્યાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ધણા બળવાન તેમજ ખરેખરા હંફાપણવાળાં તલવચ્ચિકો^૨ અનેક રહેલા હતા. તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા^૩ રહેલી હતી કે જેમણે પોતે વિષયનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત^૪ થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમાં રાખવાને શક્તિવાન હતી. તે રાજમહેલની ચોક્કી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઈને રહેતા હતા. વિલાસ કરતી અનેક રમણીય મુંદર સ્ત્રીઓથી તે મંદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતું હતું.

આ રાજમંદિરમાં મુંદર કંકવાળા, પ્રયોગ જાણનારા ઉસ્તાદ ગાયકો વીણા વેણુ સાથે મુંદર આલાપોવડે મધુર રાગ ગાઇ શ્રોત્રે-

૧ ભમરાઓ કુલની આસપાસ ચુંબરવ કર્યા કરે છે તેના પર આ રૂપક જણાય છે.
૨ મરણનો દેવ જેને 'જમ' કહેવામાં આવે છે તે. ૩ કામદાર, રાજસેવકો.
૪ કોટવાળ. ૫ રૂદ્ધ-ધરી સ્ત્રીઓ. ૬ જુરસાવાળી, વિષયી. ૭ સર્વ ઇન્દ્રિયને આનંદ યાય-વૃષ્ટિ યાય તેવાં સાધનો આ રાજમંદિરમાં હતાં તે કુશ્મિપુરઃસર બતાવે છે.

દ્રિયને અનેક પ્રકારે શાંતિ પમાડતા હતા. મનને આકર્ષણ કરે તેવાં અનેક સુંદર જૂદી જૂદી જાતનાં ચિત્રો એવી સુંદર રીતે ત્યાં ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં કે જેને જોઈને આંખો તેના પર સ્થિર થઈ જતી હતી અને ત્યાંથી તેને ખસેડવી ન ગમે. તેવી રીતે તે નિશ્ચય થઈ જતી હતી. ત્યાં ચંદન, અગર, કપૂર, કસ્તૂરી વિગેરે સુગંધી દ્રવ્યો એટલા બધાં ચારે તરફ પડી રહેલાં હતાં કે તેનાથી નાસિકાને ઘણી વૃદ્ધિ મળતી હતી. કોમળ વસ્ત્ર, કોમળ શય્યા અને સુંદર લલનાઓનાં યોગથી તેને યોગ્ય સર્વ જનોની સ્પર્શદ્રિય ત્યાં પ્રસન્ન થતી હતી. ત્યાં મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર અને જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવાં અતિ ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજનથી સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ થઈ જતા હતા.

સર્વ ઇન્દ્રિયોને તત્ત્વથી નિર્વાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિરને જોઈને 'આ શું હશે?' એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક મંદિરદર્શનથી વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજી ઉન્માદ ઘણો હતો સ્કુરણા. તેથી આ રાજમંદિર સંબંધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો, પરંતુ હવે તેને ચેતના પ્રાપ્ત થવા માંડી તેથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્કુરણા થવા લાગી.

તે વિચાર કરે છે કે 'જે રાજમંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે અને જે મંદિર દ્વારપાળની કૃપાથી હું આજે જ જોઈ છું તે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં કદિ પણ આવ્યું નહોતું! આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ હું ઘણી વાર રખડતો રખડતો આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ આવે છે, પણ હજી તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વારપાળો મને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા. ખરેખર મારું નામ નિષ્પુણ્યક છે તે પ્રમાણે હું પુણ્ય વગરનો જ છું, જેને લઈને આવું દેવાને પણ મળવું મુશ્કેલ સુંદર રાજમંદિર મેં અત્યાર સુધી અગાઉ કદિ જોયું પણ નહિ અને તેને જોવાનો ઉપાય પણ કયો નહિ!! મોહને લીધે મારી વિચારણાશક્તિ એટલી બધી મંદ પડી ગઈ હતી કે આ રાજમંદિર કેવું હશે તે જાણવાની મને જિજ્ઞાસા પણ અત્યાર સુધી ઉત્પન્ન થઈ નહિ! ચિત્તને અત્યંત આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર આ સુંદર રાજમંદિર બતાવનાર અને મારી ઉપર મોટી કૃપા કરનાર આ દ્વારપાળ

૧ સીએ. ૨ શાંતિ. પાંચે ઇન્દ્રિયોને વૃદ્ધિ થવાની બાબત બહુ યુક્તિસર લખી છે, તેનાથી ઇન્દ્રિયનું નિર્વાણ થઈ જાય છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એના આધ્યાત્મિક જ્ઞાન વિચારના ધ્યાન્ય છે. નિર્વાણનો અર્થ વિશ્રાંતિ યાવ છે અને વિતારા પણ યાવ છે એ બરાબર લેવામાં લેવું. ૩ નવું જાણવાની ઇચ્છા, હોંટ.

ગારો ખરેખરો બંધુ છે. હું નિર્વાણી છું છતાં મારી ઉપર આ બાઈને ધણી મોટી કૃપા કરી છે. સર્વ પ્રકારના 'અંશયથી' રહિત થઈને અને ચિત્તમાં પરિપૂર્ણ હવે લાવીને આ મંદિરમાં રહેવાને આનંદ લેવો લાગ્યે છે તેઓ ખરેખર આગ્રહાળી છે.

એ નિધુલ્લપક દરિદ્રીને કાંઈક ચિંતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પાતાના મનમાં તે વિચાર કરે છે તે વખતે ત્યાં એક અનાવ અન્ધો તે સાંભળેા: આ મુદર રાજમંદિરના સાતમા માળ ઉપર મંથથી ઉપરની બમિદાએ લીલામાં લીન થઈ મુનિચત્ર મહારાજ ગિરાજમાન થયા છે. ત્યાં બેઠા બેઠા પાતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જુદા જુદા જાપાર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનંદોમાં મગી રહ્યા છે તે સર્વે એથી વખતે એક સાથે બેઠ રહ્યા છે. તે નગરની બહાર અથવા નગરમાં એવી કોઈ વસ્તુ કે એવો કોઈ ભાવ નથી કે જે સાતમી બુમિ ઉપર બેઠેલા પરમ અંશર્યવાળા મુનિચત્ર રાજની નજર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓથીની નજર ન પહોંચી શકતી હોય. અત્યંત મયંકર દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી બરેલા સારીરવાળા અને સારા માણસોને અત્યંત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે મંદિરમાં દાખલ થયેલા નિધુલ્લપક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજની નિર્મળ નજર કશ્ચાપૂર્વક પડી અને તેની દષ્ટિ પડવા માત્રથીજ તે દરિદ્રીનાં પાપ કેટલેક અંશે ધોવાઈ ગયાં.

એ મુનિચત્ર મહારાજે રસોડાના ઉપરી તરીકે ધર્મબોધકર નામના રાજચેવકની નિમણુક કરેલી છે તેણે તે વખતે એ દરિદ્રી ઉપર મહારાજની કૃપાદષ્ટિ થઈ છે એમ ભ્રેયું; એટલે તે વખતે તે કાંઈક આરાયપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો! હું શું અદ્યુત નવાઈ ઉપજાવે તેથી હકીકત બેઠું છું! જેના ઉપર આ રાજની નજર-દષ્ટિ ખાસ કરીને પડે છે તે તુરતજ ત્રણ લોકનો રાજ થઈ જાય છે અને આ નિધુલ્લપક

૧ હંદનો અર્થ શીતકષ્ણ જેવાં વિરોધદ્રવ્યો થાય છે, કલેરા પશુ થાય છે. અર્ધા તેના અર્થ સંસાય બંધબેસતો આવે છે. એ પણ તેના અર્થ છે. સંસાય હોય લાંબુથી મંદિરમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

૨ પાપ તદ્દન ધોવાઈ જવાને દબ્બ વખત લાગવાનો છે, પણ ધોવાઈ જવાના માં પર ચડી જવાની સરખાવ થઈ અને મુનિચત્ર મહારાજની કૃપા થઈ એ વાતનું મહત્ત્વ બતાવવા આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

તો ભિખારી છે, રાંકડો છે, આખા શરીરે રોગથી ભરેલો છે, લક્ષ્મીને અયોગ્ય છે, મૂર્ખ છે અને આખા જગતને અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે તેવો છે. એવા દીન રાંકડા ઉપર મહારાજની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં કેમ બેસતું આવી શકે? એવાની તરફ પરમાત્મા નજર કેમ કરે? અરે હા! પણ ખરાબર છે! એની તરફ નજર કરવાનો એજ હેતુ જણાય છે કે એને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે અહીં દાખલ કર્યો છે. એ સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ બહુ ચોકસાઈથી પરીક્ષા કરીને પછીજ કોઈ પણ પ્રાણીને મંદિરમાં દાખલ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોયું હોય એમ જણાય છે. વળી એમ પણ જણાય છે કે જે પ્રાણીનો આ રાજભુવન તરફ પક્ષપાત થાય છે તે મહારાજ સુસ્થિતરાજને વહાલો થઈ પડે છે. આ દરિદ્રી નિરંતર આંખોની પીડાથી હેરાન થતો હતો તે મહેલનાં દર્શનથી પોતાની આંખો સારી રીતે ઉઘાડે છે; અત્યાર સુધી તે દરિદ્રીનું મોઢું અત્યંત ભયંકર દર્શનવાળું દેખાતું હતું તે અત્યારે સુંદર રાજમંદિરના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રમોદને લઈને કાંઈકે સાફ થઈ ગયું જણાય છે; તેનાં ધૂળથી ખરડાયેલાં અંગો વિકસ્વર થઈ ગયાં છે અને તેને વારંવાર રોમાંચ થયા કરે છે, તેથી તેને આ રાજભુવન ઉપર ખરેખરી પ્રીતિ થઈ હોય એમ જણાય છે. આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિક્ષુકને આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણાં તેના ઉપર મહારાજની કૃપાદૃષ્ટિ થઈ છે તેથી તે વસ્તુપણને પામી જશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મંત્રી પેલા દ્રમક ઉપર કંઈ કરવામાં તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લોકોમાં વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે ‘યથા રાજ તથા પ્રજા.’ રાજાનું જેવું વર્તન એક પ્રાણીના સંબંધમાં થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રજાનું પણ તેની તરફ થઈ જાય છે. આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદર ભાવ લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને ‘આવ, આવ! તને (ભિક્ષા) આપીએ’-એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા નિષ્પ્રભુકને અનેક પ્રકારની પીડા કરવા માટે તોફાની છોકરાઓ પાછળ પડ્યા હતા તે ધર્મબોધકર મંત્રીના

૧ સારી નજર. સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ પારિભાષિક શબ્દ છે. છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં ન્યારે ંચિભેદ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતની સ્થિતિને-તે યોગ બળને સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. આ બાબત ઉપર આગળ વધારે વિવેચન આવશે. સમ્યક્ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે.

૨ ધનાઢયપણું, રાજપણું. વસ્તુપણને પામવું તેનો ખીલો અર્થ સમ્યક્ બોધ થઈ છેવટે અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવું એમ પણ થાય છે. એ શ્લેષ છે.

આવા શબ્દો સાંભળીને તુરત નાસી ગયા. પછી ધર્મબોધકર મંત્રી
ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ તે દ્રમકને લઈ ગયા.
અને તેને યોગ્ય દાન આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો.

તદ્વત્થા.

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને એક તદ્વત્થા^૧ નામની અતિ મુંદર મુશીળ
દીકરી છે. પોતાના પિતાના ઉપર જણાવેલાં વચનો
મહાકલ્યાણક સાંભળીને તે તુરતજ ઉભી થઈ અને મહાકલ્યાણક^૨
ભોજન. નામનું મુંદર પરમાત્મ^૩ લઈને પેલા દ્રમકને તે ભોજન
આપવા માટે જલદી તેની પાસે આવી પહોંચી. આ
મહાકલ્યાણક ભોજન સર્વ વ્યધિઓનો નાશ કરે તેવું, શરીરના વર્ણ
(રૂપ), શક્તિ અને પુષ્ટિને વધારનાર, મુગંધી, સારા રસવાળું, દેવતાઓને
પણ મળવું દુર્લભ અને અત્યંત મનોહર હતું. હવે તે દરિદ્રીના વિચારો
ફળુ ઘણા હલકા છે અને તેના મનમાં હજુ અનેક પ્રકારની શંકાઓ છે
તેથી ભ્યારે તેને ભોજન લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામાં આવ્યો.
ત્યારે તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘મને જાતે ચાલી ચલાવીને-
બોલાવીને આ માણસ ભિક્ષા આપવા માટે આવેલો. બધો પ્રયત્ન કરે છે
તે વાત મને કોઈ પણ રીતે દીક (લાભકારી) લાગતી નથી. મને
હાગે છે કે આ માંડે ભિખ માગવાનું ઘડાનું દીકડું ભિક્ષાના અત્યંત ભરેલું
છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
તોડી નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે
શું હું અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક કંથાને બેસીને માંડે ભોજન
કરી લઉં? અથવા માંડે કાંઈ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને ચાલ્યો
જઈ? આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં વધારો
થતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં આવ્યો છે અને ક્યાં બેઠો છે તેનું
પણ તે જ્ઞાન બૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને એવી ગાઢ મૂઝાઈ
આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક રોદ્રધ્યાનમાં^૪ તે પડી ગયો અને

૧ તેના ઉપરની દયા-કરુણા આ તદ્વત્થા નવીન પાત્ર છે. એનું કામ પ્રત્યેક
પ્રાણી ઉપર પ્રેમ બતાવવાનું છે. એના સંબંધી દેશીકવત યોજના વખતે સ્પષ્ટ થશે.

૨ અત્યંત મોટા કલ્યાણને કરનાર, સર્વવિધમાં બદ્ધ સાર કરનાર.

૩ ક્ષીર, ખીર. એનો અર્થ પશુપાત્ર પણ થાય છે. બન્ને અર્થ અહીં લાગુ પડે છે.

૪ પોતાની વસ્તુઓ ભજવવા માટે દુધ્યાન થાય તે રોદ્રધ્યાનનો સ્વરૂપ બેદ છે.
એના વધારે વિસ્તાર અતિ ‘જેન દરિએ યોગ’ (પ્ર. વિ.) પૃ. ૧૭૭ જુઓ.

તે દુર્ધર્મમાં તેની અન્ને આંખો મીંચાઈ ગઈ. તેના મન પર આ વિચારની
 ઝેરથી અધી અસર થઈ ગઈ કે તેની સર્વ ઇંદ્રિયોના વ્યાપારો જાણે થોડો
 વજન તદ્દન અંધ થઈ ગયા અને લાકડા જેવો ચેતના વગરનો તે થઈ
 ગયો અને તે જગ પણ હોલતો ચાલતો પણ અંધ થઈ ગયો. પેલી
 તદ્દય તેની પાસે ઊભી ઊભી વારંવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે
 એમ કહેતી કહેતી યાદી ગઈ, પણ નિબ્બુણ્યક દ્રમક તો તેના તરફ
 જરા ધ્યાન પણ વ્યાપતો નથી અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભો-
 જન આજો દુનિયામાં કોઈ જગોએ થવું નથી-મળવું નથી એવા
 વિચારમાં ફરવાઈ મરેલો તે ફરિદ્રી તદ્દયાએ આણેલા અમૃતભોજનની
 વિશ્વ પણ સમજતો નથી.

વિભજાલોક અંજન:

તત્ત્વપ્રોતિકર જળ:

મહાકલ્યાણક સોજન:

‘તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિભજાલોક નામનું મળનું આંખ છે, તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન છે. તેને પરાંપર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંખનું દોષ તો સૂક્ષ્મ રીતે ગોઠવાયલા અતીત અને અનાગત એટલે અત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વ માથેને લેઈ શકે તેવી મુદર આંખો તે બનાવી શકે છે.

‘વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રોતિકર નામનું તીર્થજન છે, તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને શરીરમાં જે કાંઈ દુર્માદ દોષ તેના એકદમ તે નાશ કરે છે અને પંચિત પુરુષો કહે છે કે સમ્યક્ રીતે લેવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે.

‘વળી આ તદ્દયા અહીં લઈ આવી ઢાંકીને મૂકી ગઈ છે તે મહા-કલ્યાણક નામનું પરમાત્મ છે, તે સર્વ વ્યાધિઓના મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન છે. તેને પરાંપર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યું હોય તો તે શરીરનો વર્ણ વધારે છે, પુષ્ટિ કરે છે, ધૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરે છે, મનને આનંદમાં રાખે છે, પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિરંતર સુવાંચન્યા ટકાવી રાખે છે, વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજંશમરપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમાં જરા પંચ શક નેવું નથી. એ પરમાત્મ એટલું બધું સાફ ઔષધ છે કે તેના કરતાં વધારે મુદર ઔષધ આ દુનિયામાં બીજું હોય એમ હું માનતો નથી.’

‘આ પ્રમાણે દોષાથી આ આપણને આ ઔષધોવડે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યક્ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું’-આ પ્રમાણે આંખનો અ-ધર્મબોધકર મંત્રીશરે પાતાના મનમાં વિચાર કર્યો. ફલત પ્રભાવ. પછી તે મંત્રીશરે શલાકા આણીને અંજન ઉપર મૂકી, તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું મુછાવતો રહ્યો છતાં જોરાવરીથી તેની આંખમાં તે અંજન આંજ દીધું. તે અંજન અત્યંત આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું દોષાથી, બહુ દંડ દોષાથી અને ન સમજી શકાય તેવા અનેક ગુણવાળું દોષાથી પેલા ભિખારીને નેવું તે આંખનું કે તેની ચેતના-સમજશક્તિ ચાલી ગઈ

૧ આંખમાં આંજવાની દવા. ૨ પવિત્ર ભમિનું પાણી. ૩ અંજન આંજવાની સળી.

હતી અને તેથી તે જહાસરત જેવો થઈ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવવા માંડી. પરિણામ એ થયું કે થોડી વારમાં તેણે આંખો ઉઘાડી, તેના વ્યાધિઓ જાણે નાશ પામી ગયા હોય તેવા થઈ ગયા અને તેના મનમાં પણ જરા આનંદ થયો. તેને પોતાને પણ એમ થવા માંડ્યું કે આ તે શું થઈ ગયું? આટલો લાભ જણાયો છતાં પણ પોતાના ભિખના ઠીકરાને જાળવી રાખવાનો તેનો વિચાર પૂર્વ કાળના લાંબા અભ્યાસને લઈને હજી જતો નથી, હજી તેને સંરક્ષણ કરવાનો વિચાર વારંવાર થવા કરે છે. આ એકાંત સ્થાન છે, તેથી પોતાનું ભિક્ષા-પાત્ર કોઈ ઉપાડી જશે એવો હજી પણ વારંવાર તેને વિચાર આવ્યા કરે છે અને નાસી જવા સાથે લાગ શોધવા ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે.

દ્રમકને અંજન આંજવાથી કાંઈક ચેતના પ્રાપ્ત થઈ છે એમ જોઈને ધર્મબોધકર મંત્રી હવે મીઠાં વચ્ચનોથી તેને જાળવે આ-
ભુત પ્રભાવ. સાથે વાત કરવા લાગ્યા. તેણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું

“ભાઈ ! તારા સર્વ તાપોને શમાવી દેનાર આ પાણી જરા પી. આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમાં સમ્યગ્ પ્રકારની સ્વસ્થતા થઈ જશે.” ધર્મબોધકર મંત્રી આ પ્રમાણે તેને પ્રેરણા કરે છે ત્યારે જેલો ભિખારી પોતાના મનમાં શંકા હોવાથી વિચાર કરે છે કે આ પાણી પીવાથી શું થશે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી-એવા એવા વિચાર કરીને તે પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ધર્મબોધકર મંત્રીજીએ આવી તેની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઈને તે ભિક્ષુકનું એકાંત હિત કરવાની શુદ્ધિથી તેની મરહુ નહોતી તોપણ તેનું મોઢું જોરથી ઉઘાડીને તેમાં પાણી રેડી દીધું. તે પાણી (જળ) તદ્દન દંડું હતું, અમૃતના જેવું સ્વાદિષ્ટ હતું, ચિત્તને અત્યંત આહ્લાદ ઉપજાવે તેવું હતું અને સર્વ સંતાપ દૂર કરે તેવું હતું. તેને પીવાથી તે તદ્દન સ્વસ્થ જેવો થઈ પડ્યો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નહિ જેવો થઈ ગયો, તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમાં દાહની પીડા થતી હતી તે સર્વ શમી ગઈ, તેમજ તેની સર્વ ઈદ્રિયો પ્રસન્ન થઈ. આવી રીતે તેનો અંતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાંઈક વિભળ ચેતનાવાળો થઈને તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો:—

“ભાઈ ! આ અત્યંત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને જે મહામોહન જોરથી સુખાદિને અને કામાદિ ધાર્યા હતા. એ મહાપુરુષે મારા ઉપર

મોટો ઉપહાર કરીને મારી આંખો પર અંજનનો પ્રયોગ કર્યો, મારી આંખો તરફ સારી બનાવી દીધી અને મારી દુષ્ટી નજર હતી તે દૂર કરી! વળી તેણે મને પાણી પાડ્યું અને અત્યંત સ્વસ્થ બનાવી દીધો. ખરેખર તે મારા ઉપર મોટો ઉપહાર કરનારા છે. મેં તો અત્યાર સુધીમાં તેઓ ઉપર શું ઉપહાર કર્યો છે? તેઓએ મારા ઉપર આટલો ઉપહાર કર્યો તેમાં તેઓના મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કંઈ પણ કારણ નથી.

આવા આવા શાશ વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત ધાતું લાગી રહેલું હતું, તેથી તેના ઉપરની તેની 'મૂર્છા' કોઈ પણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર વારંવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન)ની ઉપર નાખ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ વસ્તુ ઉપર નજર નાખતો જોઈ તેના મનને આશય સમજી જઈને ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે "અરે મૂર્ખ દ્રમક!" આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી? આ દુનિયામાં પાપી બિખારીઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે ઘણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઈ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લંપટપણું છે કે જેથી આ માફ ભોજન અમૃત જેવું છે તે તને આપી દેવામાં આવે છે, છતાં તેને તું લેતો નથી. તને એક બીજી વાત કહું. આ રાજમહેલની બહાર અનેક દુઃખી માણસો રહે છે, પરંતુ તેમને આ મહેલ જોઈને આનંદ થયો નથી અને અમારા મહારાજાની તેના ઉપર મોટી દૃષ્ટિ પડી નથી, તેથી અમારો તેઓ તરફ ખાસ આદર હોતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી; તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઈને તારા મનમાં આદ્વાદ થયો અને અમારા રાજાની તારા ઉપર દૃષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે. પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામી-ભક્ત સેવકોએ કરવું જોઈએ એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઈએ છીએ. અમને અત્યાર સુધી ચાકસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા યોગ્ય પ્રાણી શોધીને તેના ઉપરજ પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઈ મૂઢ આવતોજ નથી એવી અમને ખાતરી હતી તે વિશ્વાસ પણ આજે તું ખોટો પાડે છે. તારા અત્યંત તુચ્છ ભોજન ઉપર તારે મન ચોંટ્યું છે, તેથી તું આ અતિ સુંદર અમૃત જેવા

પણુ નેતો નથી કે આ તારે શરીરે હજારો વ્યાધિઓ છે. તે સર્વ તારી પાસેના. તુમ્હો ભોજનના સંબંધથી થયેલા છે? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામાં આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી સારી શુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. તારા ભોજન ઉપર તને અત્યારે પ્રેમ આવે છે અને તેને તું સાફ ગણે છે, પણ તેમાં તારી મોટી બૂલ થાય છે, તને વસ્તુ અત્યારે ઉલટી સમજાય છે, તેથી તું એમ માને છે; પરંતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એક વાર બરાબર તત્વથી સ્વાદ હઈશ ત્યારે તને અટકાવવામાં આવશે તોપણ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારું ભોજન તું તજ દઈશ. અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી તે કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે ઝર પીવાની ઇચ્છા કરે? વળી હું તને પૂછું છું કે તે મારા અંજનની શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શું હમણાંજ જોયા નથી? છતાં તને મારા વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો? તું એમ કહે છે કે 'તે ભોજન તે બહુ મહેનતે મેળવ્યું છે તેથી તારાથી તેના ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી' તેના સંબંધમાં હું તને ખુલાસો કરું છું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. એ ભોજનને મેળવવામાં બહુ ક્લેશ થાય છે, એ પોતે ક્લેશરૂપ છે અને એનાથી ભવિષ્યમાં પણ અનેક ક્લેશના ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા માટેજ તેના ત્યાગ કરવાનું ઉપર નિર્વાહ છે, તેથી તું તેના ત્યાગ કરી શકતો નથી' તેનો ખુલાસો નિર્વાહ કરે તેણે ભોજન છે, તેથી કદાચ તું માને છે તેમ તેના ઉપર તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુઃખમાં રૂબેસો તું તેને સર્વદા રાખી શકીશ? (રાખી શકીશ નહિ). વળી તે કહ્યું કે 'આ માફક' તે બાબતમાં હું તને ખુલાસો કરું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સંભળ. તને હોઈ પણ જાતનો ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે હમેશાં તારી જેટલી ઇચ્છા હશે તેટલું આ મુંદર ભોજન હું આપ્યા કરીશ, માટે તું જરા પણ મુંઝવણ રાખ્યા વિનાય આ રમાજને મહણ કર. આ મુંદર ભોજન તારાં સર્વ દરદોને નૂળનાથી

૧ ભરણપાપણ. ૨ પાપણ, શિરાણ.

૩ બદીયો બમાલ એરડીઆલિક સોસાવદિવાળા મૂળ પુસ્તક ૫ ૬૧ ૮.

દૂર કરી નાખે તેવું છે અને ઉપરાંત શરીરને અને મનને સંતોષ આ
છે, પુષ્ટ કરે છે, બળ વધારે છે, શરીરનો વર્ણ સુધારે છે અને વીર્ય
વૃદ્ધિ કરે છે. એ ભોજન સારી રીતે ખાવાથી અનંત આનંદથી ભરપૂર
થઈ અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી રીતે અમારા રાત્રી સુસ્થિ
મહારાજ સુખમાં રમણ કરે છે તેવી રીતે તેના જેવો તું પણ થ
જઈશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર! તું આગ્રહ તજી દઈને તારું ભોજન
અનેક રોગોનું કારણ છે તેને છોડી દે, તજી દે, મૂકી દે અને આ પર
ઓપધ જેવું મહા આનંદનું કારણ સુંદર ભોજન લે, ગ્રહણ કર અને
તેનો ઉપયોગ કર.”

ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લંબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભળી
નિઃપુણ્યકે જવાબ આપ્યો “ ભદ્રારક મહારાજ! મ
મારા ભોજન ઉપર એટલો બધો સ્નેહ છે કે તે
ત્યાગ કરવા માત્રથી તેના પ્રેમના ગાંડપણમાં હું મ
જઈશ એમ મને લાગે છે, માટે મહારાજ!

શરત અને
સ્વીકાર.

ભોજન મારી પાસે રહેવા દઈને આપ મને આપનું ભોજન આપો
તેનો આ પ્રમાણે અત્યંત આગ્રહ જોઈને ધર્મબોધકરે મનમાં વિચ
કર્યો કે આ બિચારાને સમજણ આપવાનો હાલ તો બીજો ક
ઉપાય નથી, માટે તે તેનું ખરાબ ભોજન તેની પાસે ભલે રા
અને આ આપણું ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ મું
ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળેજ પેલા ખરાબ ભો
નનો ત્યાગ કરી દેશે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધ
બોધકર મંત્રીશ્વરે તેને કહ્યું, “ ભાઈ! તારું ભોજન તારી પાસે રહે
દઈને આ સુંદર ભોજન હાલ તું લે અને લઈને તેનું ભક્ષણ કર
દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો “ ભલે, તેમ કરીશ.” આવો તેનો જવા
સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયને સંજ્ઞા કરી એટલે તેણીએ દરિદ્રી
ભોજન આપ્યું. તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યાં બે
લેશજ તેનું ભક્ષણ કર્યું. આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઈ ગ
તેના શરીર ઉપર અનેક વ્યાધિઓ થયા હતા તે લગભગ નાશ પ
મયા જેવા થઈ ગયા. અગાઉ આંખમાં અંજન આંજવાથી અને પા
ખીવાથી જે સુખ તેને થતું હતું તેના કરતાં હજારો ગણ સુખ આ
સુંદર ભોજન કરવાથી તે નિઃપુણ્યકે દરિદ્રીને થયું. આ પ્રમાણે થવા
તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મંત્રી ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, તેના મન
કે સંજ્ઞા હતી તે ફરે થઈ ગઈ અને તે હર્ષ પામીને બોલ્યો, “ હું જ
અહીં છું, સર્વ પ્રજા કરતાં ઘણું અધમ છું અને આપના ઉપ

કોઈ પ્રકારનો મેં ઉપકાર ક્યો નથી છતાં આપ મારા ઉપર આટલી બધી કૃપા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય હું પ્રભો ! મારો બીજો કોઈ નાથ નથી.”

તેને આ પ્રમાણે બોલતો. સાંભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર બોલ્યા, “જે એ પ્રમાણે છે તો હું જે કહું તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાંભળ અને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કર.” દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યાં બેઠો એટલે તેનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનંદ પમાડે તેવા મુંદર રાજદોમાં ધર્મબોધકર બોલ્યા, “તે કહું કે તારો મારા સિવાય બીજો કોઈ નાથ નથી, પણ એવું તારે બોલવું યોગ્ય નથી, કેમકે આપણા રાજના રાજ મહા ઉત્તમ ભૂપાળ શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે. એ મહારાજ સ્થાવર અને જંગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે; અને તેમાં પણ આ રાજભુવનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજનું દાસપણું સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખું ભુવન યોડા કાળમાં દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વ લોકો તેના દાસ થઈ જાય છે. જે પ્રાણીઓ અત્યંત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનો ઉદય થવાનો સંભવ નથી તેઓ આપણા આ મહારાજનું આપણ છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ અંદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની શંકા વગર આ રાજને વસ્તુતઃ સ્વીકારે છે. અંદર દાખલ થનારમાં કોઈ મુગ્ધ (મોહને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી ત્યારે હું તેને બધી વાત કહું છું ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્બોધને યોગે આ વિશાળ રાજના સ્વામી થયેલા છે. હવે તારે મારા વચનથી શુદ્ધ આત્માવડે ત્યાંમુઘી શુભ ત્યાંમુઘી આ રાજને તારા મહારાજ તરીકે નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા. જેમ જેમ તું તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઈશ તેમ તેમ તારા શરીરમાં જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે સર્વ પડતા જશે. તને જે રોગો થયેલા છે તેને ઘટાડવાના અને

1 ભવિષ્યમાં જેમનું કલ્યાણ થવાનું છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ.

તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય સદરાદુ ત્રણે ઔષધોનો વારં-
વાર ઉપયોગ કરવો એજ છે, તેથી હે ભાઈ ! સર્વ પ્રકારના સંશયને
છોડી દઇને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર
અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર. એવી રીતે એ ત્રણે
ઔષધનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી
નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજની વિશેષ સેવા કરતાં કરતાં
આખરે પોતે પણ નૃપોત્તમ (મહારાજ) થઇ જઇશ. આ તદ્દયને હું
ભલામણુ કહું છું, તે તને દરરોજ ત્રણે ઔષધો આપતી રહેશે. હવે
મારે તને વધારે તો શું કહેવું ? પણ તને ફરીવાર પુનરાવર્તન કરીને
કહું છું કે તારે ત્રણે ઔષધનો અરાખર ઉપયોગ નિરંતર કર્યા કરવો.”

ધર્મબોધકર મંત્રીની ઉપરની વાત સાંભળીને દરિદ્રી ખુશી થઇ
ગયો અને મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યો, “સ્વામિન !
દરિદ્રીનો આગ્રહ. આપે આટલી બધી વાત કહી તોપણ હજી હું મારે
તુચ્છ ભોજન તજી શકતો નથી, એ સિવાય મારે જે
કરવાનું હોય તે આપ મને ઘણી ખુશીથી ફરમાવો.”

દરિદ્રીનો આવો વિચાર સાંભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને મનમાં
વિચાર થવા લાગ્યો કે આને તો ત્રણ ઔષધનો ઉપ-
યોગ કરવાની વાત કહેવામાં આવી તેના જવાબમાં
જણીરતા. આ શું બોલવા મંડી ગયો છે ? પણ અરે ! હવે
સમજાય છે કે અભારે તેના મનમાં એવોજ વિચાર
ચાલે છે કે હું હાલ તેની સાથે જે વાત કહું છું તેમાં મારો ઉદ્દેશ ગમે
તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના અરાખ ભોજનનો ભાગ કરાવવાનો
છે. આ વિચાર તે તુચ્છપણાને લીધે કરે છે. ક્લિષ્ટ^૧ ચિત્તવાળ
પ્રાણીઓ આખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચારવાળા
પ્રાણીઓ આખા જગતને પવિત્ર માને છે. આવી રીતે પોતાના
પ્રયત્નનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો બેઠો ધર્મબોધકર જરા હસ્ય
અને તેને કહ્યું, “ભાઈ ! તું જરા પણ ગભરાઇશ નહિ. હું તારી પા-
સેથી તારું અન્ન હાલ છોડાવવા માગતો નથી, તારે ગભરાયા વગર
તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો. હું તને પહેલાં તે અરાખ ભોજન તજી
દેવાનું વારંવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારું ભલું કરવાની ઇચ્છાથીજ
કહેતો હતો, પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસંદ આવતી નથી તે
હાલ હું એ બાબતમાં તદ્દન ચુપ રહીશ, પણ વાક, તારે શું કરવ

ચોખ્ખ છે તે સંબંધી મેં તને અગાઉ અહીં ઉપદેશ આપ્યો હતો તે-
માંથી કંઈ તે તારા હૃદયમાં ધારણ કર્યું છે કે નહિ ?”

દરિદ્રીએ કહ્યું—“આપે કહ્યું તેમાંની કોઈ પણ હકીકત મેં ધ્યાનમાં
રાખી નથી. માત્ર તમે તે વખતે કાનને પરાંદ આપે
જિભારીના તેવું બોલતા હતા તે સાંભળીને હું મારા મનમાં
કષ્ટાતો. રાજી થતો હતો. સજ્જન પુરુષોની વાણીનો

આશય સમજાયો ન હોય તોપણ તે વાણી જન-
તેજ અતિ મુંદર હોવાથી અનુષ્ઠાનાં ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે. બીજું
ન્યારે આપ બોલતા હતા ત્યારે મારી આંખો આપની સન્મુખ રહેતી
હતી, પણ માફ મન બીજી જગોએ ભટકતું હતું, તેથી આપ જે
બોલતા હતા તે એક કાનમાં પેસીને બીજે કાનેથી બહાર નીકળી
જતું હતું. મારા મનની એવી તદ્દન ખરાબ સ્થિતિ થવાતું તે વખતે
એક કારણ હતું. તે વખતે મને જે બીક લાગતી હતી તેના હવે
નાશ થઈ જવાથી તે વખતે એવી સ્થિતિ મારા મનની થઈ હતી
તેવું જે કારણ હતું તે આપને કહેવામાં મને કંઈ વાંધો નથી. મારા
મનની અંશજ સ્થિતિતું કારણ આપ સાંભળો: આપે મારા ઉપર અ-
ત્યંત કડ્ડા કરીને મને ભોજન આપવા માટે પ્રથમ બોલાવ્યો ત્યારે
મારા મનમાં એમ થવા માંડ્યું કે આ માણસ ભોજન આપવાને
બદ્ધને મને કોઈ જગો પર લઈ જઈને માફે ભોજન લઈ જશે. આવા
વિચારને વશ થઈને હું તે વખતે તદ્દન મુંઝાઈ ગયો હતો. આપે
ત્યારપછી મારા ઉપર પ્રેમ લાવી મારી આંખમાં અંજન આંજી ન્યારે
મને ભક્ત ક્યો અને મારી મુંઝવણ કાંઈક દૂર કરી ત્યારે અહીંથી
દેવી રીતે જલદી નાસી જઈ એવો વિચાર કરવા લાગ્યો હતો. ત્યાર-
પછી આપ સાહેબે ન્યારે જળ પાછને મારા શરીરને શાંત કર્યું અને
મારી આંખે વાતચીત કરી ત્યારે મને કાંઈક તમારો વિચાર આવ્યો.
તે વખતે મેં વિચાર ક્યો કે જે ગ્રાણી મારા ઉપર આટલો બધો ઉપ-
કાર કરે છે અને જેની પાસે આટલી મોટી વિભૂતિ (દાલત) છે તે
મારી પાસેથી મારા અન્નને ચોરી જતાર કે ચૂકાવી દેનાર કેમ હોઈ
શકે? ત્યારપછી ન્યારે આપે ‘આ (માફે ખરાબ ભોજન) છોડી
દે અને આ (તારૂં સાફે ભોજન) ગ્રહણ કર ’ એમ કહ્યું ત્યારે વળી
પાછું શું કરું એવા વિચારની ધુંધમાં પડીને હું મુંઝાઈ ગયો અને
વિચાર કરવા લાગ્યો કે તે પોતે તો માફે ભોજન લઈ લેતા નથી,
પણ મારી પાસેથી તેના ભાગ કરાવે છે; પણ મારાથી તો તેના ભાગ
પણ શકે તેમ નથી ત્યારે હવે તેમને ઉત્તર શું આપવો? છેવટે માફે

લોજન મારી પાસે રહે અને આપનું લોજન મને મળે એવી મેં
પને વિનંતિ કરી. આપે તે સ્વીકારી મુંદર લોજન મને આપવા હું
કર્મ અને તેનો ત્યારે મેં સ્વાદ આખ્યો ત્યારે મને વિશેષ પ્રેમ
થઈ કે આપ મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમવાળા છો. તે વખતે વળી
વિચાર થવા લાગ્યો કે 'આપના કહેવાથી મારા લોજનનો લાગ
દઈ? પણ ના, જો હું તેને છોડી દઈશ તો તે લોજન પરની મૂઠ
આમુળ આમુળ થઈને હું જરૂર મરી જઈશ. આ ધર્મબોધકર
કરે છે તે તત્ત્વથી ખરેખરી છે, પણ હું તેનો લાગ કરી શકું
નથી, અરે! આ તો મારે માથે મોટું ધર્મસંકટ આવી પહોંચું!' આ
આચાર અનેક વિચારો મારા મનમાં થવા કરતા હતા, તેથી આપ
વખતે જે સોલતા હતા તે જેમ ભરેલા ઘડા ઉપરથી પાણી આ
ત્ય જેમ ઉપર ઉપરથી ચાલ્યું જતું હતું. આપ સાહેબે માંડે
વળી લાંબે મારા લોજનનો લાગ કરાવવામાં આવશે નહિ એમ
માથું તારે કાંઈક સ્વસ્થતા થવાથી આપના કહેવાનો આશય મ
વાળામાં સહજ આવ્યો છે. માંડે ચિત્ત આવું અસ્થિર છે અને
પાણી હું, તેથી મારે શું કરવું જોઈએ તે આપ સાહેબ હવે મને
મારો કે તેથી આપની કહેલી હકીકત હું મારા મનમાં ધારણ કરું

નિમ્નુલ્લક્ષની આ સર્વ હકીકત સાંભળીને દયાના સમુદ્ર

બોધકરે પ્રથમ જે વાત હુંકામાં સમજાવી હતી
સંજ્ઞાના અધિ- પાછી કરીવાર અતિ વિસ્તારથી સમજાવી. હ
મોટું હકીકત. પછી પોતાનાં વિમળાલોક અંજન, તત્ત્વપ્રીતિ
પાણી અને મદ્યકલ્યાણક અન્નની અને ખાસ કરી
સુસ્થિત મદ્યરાજ સંબંધી અને તેના અનેક ગુણો સંબંધી હકીકત
તેને અમલદેવે જાણીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું, "હે ભાઈ! મને મ
મન સાહેબે અમારે હૃદય ક્યો છે કે તેનાં ત્રણે ઔપધો મારે જે
મદ્યકલ્યાણ આપવા જે એ ત્રણે ઔપધો કોઈ અવ્યોગ્યને આપવા
આવશે તે તે ઉપકાર નહિ કરે એટલુંજ નહિ, પણ ઉક્તિ અ
પકારના અન્યથાને કલ્પના કરશે. અમારા મદ્યરાજનો આવો આદે
સંજ્ઞાને અમુક પ્રવૃત્તિ પાત્ર છે કે નહિ તેને કેવી રીતે જોજાવું
કોઈ સુસ્થિતિને ને સ્વસ્થ હૃદયને હતા તેના જવાબમાં મદ્યરાજની
તેણે આ અમલદેવને સમગ્ર પ્રવૃત્તિ હમણે જતાવ્યાં તે આ પ્રમાણે
પ્રમાણે તેને પ્રવૃત્તિ આ અવધ દેવાને હજુ મુખી લાગ્યું
તેણે તેને સ્વસ્થ વિચાર કરવાના આ સંજ્ઞાને અમલદેવને નહ
ને સ્વસ્થ વિચાર કરવાને હૃદય આપી રાખ્યો છે કે તેણે જે

ત્રણે ઔષધને યોગ્ય હોય તેવા પ્રાણીનેજ રાજભુવનમાં દાખલ કરવા અને જેઓ એ ઔષધને યોગ્ય ન હોય તેને દાખલજ કરવા નહિ. તેમ છતાં કોઈ પ્રાણી આ મંદિરમાં દાખલ થઈ ગયેલ હોય, પણ જે મારો મહેલ ભેળને આનંદ પામે નહિ તેઓના ઉપર મારી દષ્ટિ મોટે ભાગે પડતી નથી, તેથી એવા પ્રાણીઓને કોઈ બીજા દ્વારપાળે ગમે તેમ કરીને અંદર દાખલ કરેલા છે એમ તારે તેઓનાં ચિહ્ન ઉપરથી સમજી લઈને તેઓના સંભાળથી ત્યાગ કરવો. જેઓ માંડું મંદિર ભેળને પોતાનાં મનમાં આનંદ પામે છે-હર્ષમાં આવી જાય છે અને જેઓના આત્મા વિકરવર થાય છે તેવા રોગીઓનું ભવિષ્યમાં સાંડું થવાનું હોવાથી તેવાઓ ઉપર હું ખાસ કૃપાદષ્ટિ કરું છું. સ્વકર્મવિપરે જેને મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હોય અને જેના ઉપર મારી કૃપાદષ્ટિ પડતી હોય તે પ્રાણીઓ આ ત્રણે ઔષધને યોગ્ય છે એમ તારે સમજવું. આ ત્રણે ઔષધો તે પ્રાણીઓની કસોટી કરનારાં છે. એ ઔષધ પ્રાણીઓને આપવાથી તેના તે પ્રાણી ઉપર કેવો ગુણ થાય છે તે જાણવા ઉપરથી તે આ મંદિરમાં રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની ખબર પડી આવે છે. આ ઔષધ ઉપર જે પ્રાણીઓનાં મનમાં પ્રેમ થાય અને તેના ઉપયોગ કરવાથી ગુણ કરનાર થાય અને તેમ થવામાં પ્રયાસ કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને મુસાધ્ય^૧ વિભાગના છવો તારે પ્રયાસ કરીને ઔષધો વાપરવા માટે સમજાવવામાં આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔષધો વાપરે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય^૨ વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવું. જેઓને આ ઔષધ ઉપર જરા પણ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔષધ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે તે પડી ભાંગે અને જેઓ ઔષધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્રેષ કરે તેઓને અસાધ્ય^૩ વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા.

“આ પ્રમાણે અમારા મહારાજાવિરાજ સુરચિતરાજે મને પ્રસાદપ્રદાયથી કહી રાખ્યું છે તે ઉપરથી હું વચલા કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્ગને પ્રાણી છે એમ તારાં લક્ષણ ઉપરથી જણાવ્યું છે. બીજી પણ તને એક વાત કહું તે સાંભળ: મારી આ ઔષધ કરવાની ક્રિયા જે અનંત કાલથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ જાતિઓના નાશ કરે તેવી છે તે

૧ સહેલાઈથી સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ.

૨ કૃચ્છ્ર=મુશ્કેલી. પ્રયાસ કરવાથી મહેનતે સમજી શકે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય પ્રાણીઓ.

૩ ન સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ.

૪ પાણી માગથી આવતા આવેલા પ્રવાહથી, ઉત્તરોત્તર ઉતરી આવેલ દરીયાવધી.

જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજને પોતાની આખી જીંદગી સુધી ખાસ કરીને ભાવથી રાજ તરીકે સ્વીકારે છે અને તે સંબંધમાં પોતાના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની શંકા રાખતા નથી તેનેજ ગુણુ કરે છે, કૃપા કરે છે, લાભ કરે છે; તેથી તું અમારા મહારાજને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર, કારણ કે મહાત્મા પુરૂષો ભાવપૂર્વક ભક્તિથીજ પોતાના થાય છે. અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ આ મહારાજનો નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનંદ પામ્યા, રોગ રહિત થઈ ગયા અને પોતાનું કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોજુદ છે. તારા રોગો ઘણા આકરા છે, તારું મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હજી લાગેલું છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સંબંધમાં અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ. તેટલા માટે હે ભાઈ! સાવધાન થઈ યત્ન કરી તારું મન સ્થિર કરી આ વિશાળ રાજભવનમાં રાજ ખુશીથી રહે અને આ મારી દીકરી તેને વારંવાર ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે તે લઈને તારા આત્માનું આરોગ્ય કર. ”

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે આટલી વિગતથી જે લંબાણુ વાત કરી તે તેણે બરાબર સ્વીકારી લીધી અને મંત્રીશ્વરે જે અલ્પ સ્વીકાર- તાની દીકરી તદ્દયાને તેની પરિચારિકા^૧ બનાવ નો મોટા લાભ. નિષ્પુણ્યકે પોતાના ભિક્ષા માગવાના પાત્રને એ સ્થાનકે હમેશને માટે મૂકી દીધું અને તેની પાલના જળવણી કરતાં તેનો કેટલોક કાળ એ પ્રમાણેની સ્થિતિમાં ત્યાં નીકળી ગયો. તદ્દયા-મંત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે છે, પરંતુ આ નિષ્પુણ્યકને પોતાના કુભોજન ઉપર હજી આસક્તિ ઘણી છે, તેથી તેના ઉપર જોઈએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી મોહથી પોતાની પાસેનું તુચ્છ ભોજન તે વધારે ખાતો હતો આ તદ્દયાએ આપેલ ભોજન બાકુ થોડું ખાતો હતો, તદ્દયા તેને સંભાર આપે ત્યારે કોઈ વખત જરા અંજન આંખમાં આંજતો હતો આં તીર્થજળ પણ તદ્દયા વારંવાર કહે ત્યારે કોઈ વખત જરા પીતો હતો તદ્દયા અને હાથથી મહાકલ્યાણક ભોજન બાકુ સારી રીતે આપતી હતી ત્યારે તેનાનું જરા ખાઈને ખાકીનું અન્ન તે પોતાના ભિક્ષાપાત્રમાં નાખી દેતો હતો. તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ મુંદર ભોજન મળવાથી તેના અન્નમાં નિરતર વધારો થયા કરતો હતો અને તેથી તેનું અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તોપણ પૂરું થતું નહોતું

૧ મુંદર. ૨ અન્ન આપવાનું વાદન્ય કરવાનું છે તે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. ૩ અન્ન દરરોજ, ચારે દિવસ.

પીતાના ભોજનમાં આવી રીતે વધારો થતો જોઈને તે મનમાં બહુ રાજી થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પીતાના ભોજનમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો. પીતાના ભોજનમાં આસક્ત થયેલો નિષ્પુષ્પક મુંદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદરવાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાંઈક સમજતો હતો છતાં જાણે તદ્દન અજાણ્યો હોય. તેમ સાંસારિક મોહમાં કાળ ગાળતો હતો. પીતાનું તુલ્ય ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે કૃષ્ણપુષ્પ થતો ગયો, પણ ત્રણે સ્ત્રીયોએ આદર વજર માત્ર જરા જરા કોઈ વખત વાપરતો હતો તેથી તેના વ્યાધિઓના સમૂહો નાશ થયો નહિ. એટલું મહાકૃત્યાણુક અન્ન તે ચોડું ચોડું લેતો હતો તેનાથી પણ તેને કાપડો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ તેથી ઓછા તો થતા ગયા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર જ્ઞાન ન હોવાને લીધે અને અપ્રમથ ભોજનનું જોર વધારે હોવાને લીધે તેના શરીર ઉપર કુભોજનના વિકાર વારંવાર દેખાતો હતો: અપ્રમથ ભોજનના વિશેષ ઉપયોગથી કોઈ વાર તેને મૂળી નીકળતું હતું, કોઈ વખત શરીરે દાહ થઈ આવતો હતો, કોઈ વાર તેને મુંઝવણ થઈ આવતી હતી, કોઈ વખત તાવ આવી જતો હતો, કોઈ વાર શરદી થઈ આવતી હતી, કોઈ વાર જડપણું જણાતું હતું, કોઈ વાર છાતીમાં અને પડખાંમાં વેદના થઈ આવતી હતી, કોઈ વાર ઉન્માદની પીડા થઈ આવતી હતી અને કોઈ વાર શરીરને પ્રમથ વસ્તુ ઉપર અરુચિ થઈ આવતી હતી. આવી રીતે એ સર્વ રોગો તેના શરીરમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરીને કોઈ કોઈ વાર તેને ત્રાસ આપતા હતા.

આવી રીતે વ્યાધિઓની પીડાથી વેરાયલા અને રડતા નિષ્પુ-
ષ્પકને એક વખત દયાળુ તદ્દમાએ જોયો અને તેના વસ્તુવિચારણા સંબંધમાં વિચાર કરીને તે બોલી, “ભાઈ! પિતાજીએ વડવાદિયરીદાણુ. તને પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે તારા શરીરે આ સર્વ વ્યાધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઈનેજ છે. અમે આ તારી સર્વ હકીકત જોઈએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સારૂ તને તારા ખરાબ ભોજનનું બદલાણુ કરવાથી વારતા નથી. આ મુંદર ત્રણે સ્ત્રીયો

૧ બને બાળનું પડખાંમાં વસતા આવે તેને સૂણ કહે છે.

૨ મૂળી આવી જાય તેને હીસ્ટીરીઆનો વ્યાધિ કહે છે.

૩ જડપણું. ભ્રમ. એનાથી મુરતી જણાય છે, કાંઈ પર અરુચિ થાય છે.

૪ સનેપાત જેવું માંદાપણું. ૫ મદવાડમાં શરીરને લાલ કરે તેવા ભોજન પર અરુચિ-અનિષ્ઠા થવી એ જાહેર સાધારણ છે. માંદાને અપ્રમથ ઉપરજ બહુ ધ્યાનિ થાય છે.

જે મહા શાંતિ કરનારા છે તેના ઉપર તારી શિથિલતા છે ! અને સર્વ પ્રકારના સંતાપને કરનારા ભોજન ઉપર તારી રુચિ છે ! ખરેખર તારી સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર છે. તું અત્યારે રહે છે, પણ તને શાંતિ આપે તેવી બાબત કોઈ અત્યારે તો વિદ્યમાન જણાતી નથી. ખીટા એમ પણ વાત છે કે જેને અપથ્ય ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે તે ઔષધ લાગુ પડી શકતાં નથી. હું તારી પરિચારિકા હોવાથી મને પણ આ બાબતમાં અપવાદ આવે છે. હું તને આટલી વાત સમજાવું, પણ તને સાંઠે કરવાની હાલ મારામાં શક્તિ નથી.”

આ પ્રમાણે તદ્દયાની વાત સાંભળીને નિષ્પુણ્યક બોલ્યો, “જે તેમને હોય તો તમારે મને હવેથી તુચ્છ ભોજનનો ઉપયોગ કરતાં વારંવાર વાર્તા કરવો, કારણ કે એ ભોજન કરવાની મને એટલી બધી પ્રેમપૂર્વક ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે મારી પોતાની મેળે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ મારામાં આવે એમ મને લાગતું નથી. તમારા પ્રભાવથી એ ખરાબ ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ કરતાં સર્વનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ મારામાં આવશે.” તદ્દયાએ હર્ષના આવેશમાં આવી જઈને કહ્યું, “શાબાસ છે, શાબાસ છે ! તારા જેવાને એ પ્રમાણે કરવું તે ચોખ્ખું છે.” આ પ્રમાણે કહીને પછી તેને વધારે ખરાબ ભોજન લેત વારંવાર તે વારવા લાગી. આવી રીતે વારંવાર કહેવાથી તે અપથ્ય ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ પણ કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેમ આધિઓ ઓછા પણ થવા લાગ્યા, વિશેષ પીડા થતી હતી તે અટકતી ગઈ અને ઔષધો શરીર પર અસર કરવા લાગ્યાં.

અત્યારે તદ્દયા નજીકમાં હોય ત્યારે નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન કરે અને અપથ્ય ભોજન થોડું લે, તેથી આધિઓ ઓછા થાય, પરંતુ તે જરા દૂર જાય એટલે હજી તેનામાં અપથ્ય ભોજન ઉપર લંપટપણું ઘણું હોવાથી તે ખાવા મંડી જાય અને ઔષધો જરા પણ લે નહિ, તેથી વળી પાછો અજીર્ણવિકાર થઈ આવે.

સંકલ્પદિ.

ધર્મઔષધકરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને આખા લોકના પાલક તરીકે અગાઉથી નીમેલી હતી, તેથી તેને તો અનંત લોકની સંભાળ રાખવાના કામમાં રોકાય રહેવાનું હતું, તેને લઈને તે આ નિષ્પુણ્યક પાસે તો કોઈ કોઈ વાર આવી શકતી એટલે બાકીનો બધો વખત તે તદ્દય દોડે રહેતો હતો. એવા વખતમાં અપથ્ય ભોજન ખાવાથી તેને કોઈ

૧ : કપડો, લોહમાં અગ્રિયપણું.

ધારતું નહિ, તેને લીધે બ્યાધિ સંબંધી વિકારો પાછા ઉદ્ભવી નીકળતા હતા, તેથી પાછું એ ભગવાન એના એ-એના જેવું થઇ જતું હતું. એ તો પછી તેજ ખાણ અને તેજ મેંદાંવાળી વાત થતી હતી.^૧

આવી રીતે બ્યાધિઓથી તેને પીડા પામતો ધર્મબોધકરે એક વખત લેણે તે વખતે ધર્મબોધકરે તેને આ પ્રમાણે હજુ પણ પીડા પામવાનું કારણ પૂછ્યું. એ સવાલના જવાબમાં નિબુણ્ણકે પોતાની સર્વ હકીકત તેને જણાવી અને પછી કહ્યું, “સાહેબ! આપની દીકરી તથા મારી પાસે દરરોજ રહી શક્તી નથી અને તેની ગેરહાજરીમાં આ મારા બ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે, તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાંઈ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નમાં પણ જરાએ પીડા થાય નહિ.”

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે જણાવ્યું, “ભાઈ! તને શરીરે વારંવાર પીડા થઈ આવે છે તેવું કારણ અપથ્ય ભોજનનું સેવન છે. આ તદ્દયને ધણું કામો સોંપેલાં હોવાથી તે તો આખો વખત કામમાં અને કામમાં બ્યાકુળ રહે છે, તેથી તને અપથ્ય સેવતાં વારંવાર વારે એવી કોઈ સ્ત્રી હોય તો તેને તારી પરિચારિકા નીમી આપું. તું તારા આત્માને હિત થું કરવાથી યાય છે તે જાણતો નથી, પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો દૂર છે અને તારું તુચ્છ ભોજન કરવામાં નિરંતર પ્રેમ રાખ્યા કરે છે, તેથી મારે તારા સંબંધમાં થું કરવું?” નિબુણ્ણક ધર્મબોધકરનાં આવાં વચન સાંભળી ઉત્તરમાં બોલ્યો, “પ્રભુ! આપ આપું હવે કદિ બોલશો નહિ. આપનો હુકમ હવે કદિ ઉલ્લંઘીશ નહિ, દરવીશ નહિ, આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ.”

નિબુણ્ણકનું બહું યાય તેના ખ્યાલમાં ચોરો વખત ધર્મબોધકરે તેની વાત સાંભળ્યા પછી વિચાર કર્યો અને પછી તેઓ બોલ્યા, “એક સદ્ગુણિ નામની મારા હુકમમાં રહેનારી છોકરી છે તેને બીજું બહુ કામ નથી, મારો વિચાર તેને તારી પરિચારિકા (દાસી) બનાવવાનો છે. તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને પથ્ય-

સદ્ગુણિને
પરિચારિકાપદ.

^૧ સાંજે ગોવાળ જૂમ મારે તો બકરાં એકઠાં થઇ જાય છે, પણ મેંદાં ચાસ્યાં ખાવતાં નથી; પણ મેંદાંની ખાસીજાત એવી હોય છે કે તે દરરોજ અમુક ખા-
માંજ એસે છે અને સાંજે ગોવાળ તેને દાંડી લેવા લાંજ જાય છે. મતલબ એ
કે તેજ ખાણ વરફ મેંદાં જાય છે. જેવા-તેવા એ રીતે આ અર્થ જોવાનો છે.
૨ આ સદ્ગુણિ તે Conscience છે. એના પર બરાબર ખ્યાલ કરવો.
૩ મોડર, દાજનીમાં રહેનાર, પાસે રહેનાર, a female attendant.

હિત કરનાર શું અને અપથ્ય શું છે તેના વિચાર અતાવશે. આવી સારી દાસી હું તને આપું છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ, પરંતુ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર જરા પણ ઉપકાર કરી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુઃખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરશે. એ પ્રમાણે હું તને ખાસ હુકમ કરું છું, ભલામણ કરું છું અને તને ભાર દઈને કહું છું કે તારે તેના કહેવા પ્રમાણેજ કરવું. તેને જે પસંદ ન આવે તે મને પણ પસંદ નથીજ એમ તારે સમજી લેવું. તદ્દયને અનેક જગોએ કામ હોય છે તોપણ વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર તે પણ તારી પાસે આવી જઈને તને જાત્રત રાખ્યા કરશે. માત્ર તારું હિત કરવાની બુદ્ધિથી અમે તને હુકામાં સારભૂત વાત કહીએ છીએ કે જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન તું કર્યા કરશે જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ સારી રીતે આરાધના-સેવા કરીને સદ્બુદ્ધિને પ્રસન્ન કરતા નથી તેના ઉપર આપણા મહારાજ, હું પોતે કે આ મંદિરમાં રહેનાર બીજું કોઈ પ્રસન્ન થતું નથી. જેના ઉપર તે સદ્બુદ્ધિની અવકૃપા થાય છે તે પ્રાણીઓ દુઃખ ભોગવવાને લાયક ગણે છે. એના પ્રસાદ સિવાય લોકમાં સુખ આપનાર બીજું કોઈ પણ કાં નથી. મારી જેવા તો તારાથી છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસેજ રહેશે, માટે તારા પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે.” નિબુણુયકે : આખતમાં સંમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્બુદ્ધિને તેની પરિચારિ બનાવી અને ત્યારથી ધર્મબોધકર નિબુણુયકના સંબંધમાં નિશ્ચિત થયું હવે થોડા દિવસ સદ્બુદ્ધિ પેલા દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખત

સદ્બુદ્ધિનું
પરિણામ.

તેના સંબંધમાં જે બન્યું તે ખાસ જાણવા લાગે હોવાથી અહીં કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો. અલ્પ સુધી તે દરિદ્રી બાહુ રાગપૂર્વક તુચ્છ ભોજન ધ્યાતો હતો છતાં ધરાતો નહિ તેટલું બધું તુચ્છ ભોજન હવે તે ખાતો નહિ અને તેના સંબંધની ચિંતા પણ ને તે બાહુ રહેતી હતી તે હવે નાશ પામી હતી. ઘણા કાળથી તેને દેવ પાસે હતી તેથી કોઈ કોઈ વાર હજી પણ તુચ્છ ભોજન કરતો હતો પરંતુ તે વૃત્તિ પૂરતુંજ કરતો હતો, અને તે પણ બાહુ ગૃહિ-આરંભિથી કરતો નહોતો, તેથી તેના મનની શાંતિનો નાશ થતો નહોતો.

માર મુધી બહુ આગ્રહ કરવામાં આવે ત્યારે ત્રણે ઔષધોનો ઉપ-
 વાર તે કરતો હતો તેને બદલે હવે તે પોતાની મેળે રાજ્યખુશીથી
 ઔષધો વાપરવા લાગ્યો અને તે લેવામાં તેને હોંશ પણ વધારે
 નાદે થવા લાગી. પોતાની જાતને ગુસ્સાન કરે તેવા અપદ્ધ ભોજન
 પર તેની પ્રીતિ ઓછી થવાને લીધે અને પોતાની જાતને લાભ કરે
 શી ત્રણે વસ્તુઓ ઉપર તેની પ્રીતિ વધવાને લીધે તેને જે લાભ
 થો તે હવે કદેવામાં આવે છે. અગાઉ જે વ્યાધિઓનાં નામે ગ-
 ન્યાં હતાં તે હવે તેના શરીરને પીડા કરતા નહોતા અને કાંઈ કાંઈ
 રમ પણ પડવા લાગ્યા હતા. તેને કદાચ કોઈ વખત સહજ પીડા
 ઇ આવતી તો તે પણ ચોરા વખતમાં ઓછી થઈ જતી અને આખરે
 ઇ જતી હતી. એ દરિદ્રીને હવે ખરા મુખનો રસ કેવો છે તેનો
 વાદ આવવા લાગ્યો, તેનું ભયંકર રૂપ હતું તે દૂર થતું ગયું અને
 નામાં શાંતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સંતોષ પણ
 હું દેખાવા લાગ્યો.

એક દિવસ એકાન્તમાં રહેલો તે પોતાના મનમાં અત્યંત રાજ્ય
 થઈને નિરાકુળપણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો,
 સદ્બુદ્ધિ સા. “ભદ્રે! મારા શરીરમાં આ શું બહુ નવાઈ જેવું
 થાય છે! તું જો તો ખરી, અત્યાર મુધી જે શરીર
 સર્વ દુઃખથી ભરપૂર હતું તેજ શરીર હવે મુખથી
 ભરપૂર થઈ ગયું જણાય છે.”

સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, “ભાઈ! સારી રીતે પદ્ય સેવવાથી
 અને તારા શરીરને ગુસ્સાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી
 એ સર્વ લાભ થયો છે, લાંબા વખતની ટેવથી ખરાબ ભોજન કદાચ
 કોઈ વાર તું કરે છે ખરે, પણ તે વખતે હું નજીકમાં હોવાથી તને
 તેમ કરતાં બહુ શરમ આવે છે. એ ખરાબ ભોજનનો ઉપયોગ
 ત્યારે શરમ સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની અસર નહિ જેવી
 થઈ જાય છે, ઉપરાંત તેના ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી-ગૃહિ નહિ હોવાથી
 વારંવાર તે ખાવાની ઇચ્છા પણ થવા કરતી નથી. આવા પ્રકારની
 વૃત્તિ થઈ ગયા પછી તેનું ખરાબ ભોજન કદાચ થોડું ખાઈ લીધું
 હોય તો તેથી શરીરે વ્યાધિઓને વધારનાર તે થઈ જતું નથી. તારા
 મનમાં આનંદ અને મુખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે.”

નિષ્ક્રુપકે કહ્યું, “જો એમજ હોય તો તે ખરાબ ભોજનનો હું

સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં કે જેથી મને ઊંચા પ્રકારનું સુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય.”

સદ્બુદ્ધિએ જવાબમાં કહ્યું, “વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરંતુ તેનો ત્યાગ બરાબર વિચાર કરીને કરવો, કારણકે તબીબ પછી તેના ઉપરના પૂર્વ પ્રેમને લઈને એના જેવી આકુળ વ્યાકુળતા તને થવી ન જોઈએ એક વાર એનો ત્યાગ કર્યા પછી વળી ફરીવાર તે ઉપર સ્નેહ થઈ આવે તેના કરતાં તો ત્યાગ ન કરવો એજ વધી ઠીક ગણાય, કારણ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર સ્નેહ રાખવાથી વધારે વધી જાય છે. ખરાબ ભોજન થોડું થોડું કરવાથી અત્રણે ઔષધનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નાશ પડ્યા છે અને તને શાંતિ થયેલી છે તેટલું થવું પણ અત્યંત દુર્લભ છે. એક વાર સર્વથા ત્યાગ કર્યા પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનારા તો મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા^૧ પણ જલદ મેળવી શકતા નથી. આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનને બે ખરેખર ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાસે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેને સર્વથા ત્યાગ કરવો ઉચિત છે.”

સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને તેનું મન જરા ગભરાટમાં પડી ગયું તેથી શું કરવું? તેનો બરાબર નિશ્ચય તે સર્વથા ત્યાગ નો નિશ્ચય. કરી શક્યો નહિ. ત્યારપછી એક દિવસ એમ અત્યંત કે મહાકલ્યાણક ભોજન ખૂબ સારી રીતે ખાધા પછી લીલામાત્રથી તેણે ખરાબ ભોજન જરા લીધું. તે વખતે સુંદર ભોજન ખાવાથી તે ધરાઈ ગયેલો હોવાને લીધે અને સદ્બુદ્ધિ તેની પાસે હોવાને લીધે સુંદર ભોજનના ગુણો તેના મન ઉપર બહુ અસર કરવા લાગ્યા, તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો—“આ માંડ પોતાનું તુચ્છ ભોજન છે તે અત્યંત ખરાબ થઈ ગયેલું, શરમ ઉપજાવે તેવું, મેલથી ભરેલું, કંટાળો ઉપજાવે તેવું, ખરાબ રસવાળું, નિંદવા યોગ્ય અને સર્વ દોષોનું સ્થાન છે. આવું હું જાણું છું છતાં તેના ઉપરનો મોહ હજી નાશ કેમ પામતો નથી? મને એમ લાગે છે કે એનો સર્વથા ત્યાગ કર્યા વગર મને સંપૂર્ણ સુખ કદિ મળશે નહિ. હું એનો ત્યાગ કરી દઉં અને અત્યાર સુધીના તેના પરના રાગથી કદાચ પાછો હું તેને ત્યારપછી યાદ પણ કરું તો તે પણ દુઃખનું કારણ છે

એમ સદ્બુદ્ધિએ મને કહ્યું છે અને જો તેના એકદમ ભાગ નથી કરતો તો દુઃખના દરિયામાં હું હમેશાં પડ્યોજ રહું છું; ભારે મારે શું કરું? હું તદ્દન સક્રિય વગરનો નિર્ભાગી છું. અથવા તો મોહને લીધે આવા સંકલ્પ મને થયા કરે છે; પણ તેમ કરવાની જરૂર શું છે? હું તો આ કુલોજનનો સર્વથા ભાગ કરી દઉં, પછી જે થવાનું હશે તે થશે! અને વાસ્તવિક રીતે એમાં બીજું થવાનું પણ શું છે? ભાગ ક્યાં પછી તુચ્છ ભોજનનું મને નામ પણ યાદ આવશે નહિ. રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાનું અગાઉનું ચંદાળપણું તે કોણ યાદ કરે?" આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરીને તેણે સદ્બુદ્ધિને કહ્યું, "આ માફ ભોજન ભરવાનું વાસણ લે અને તેમાંથી ખરાબ ભોજન ફેંકી દઇને તેને ઘોઘને સાફ કરી આપ." સદ્બુદ્ધિએ તેને જવાબમાં કહ્યું, "આ બાબતમાં તારે ધર્મબોધકને પૂછવું વધારે સાફ છે. સારી રીતે વિચાર કરીને કરેલાં કામમાં પાછળથી ફેરફાર કરવો પડતો નથી."

નિબુદ્ધ્યક-સપુદ્ધ્યક.

પછી તે દ્રમક પોતાની સાથે સદ્બુદ્ધિને લઇને ધર્મબોધકની પાસે ગયો અને ત્યાં જઇને તેની પાસે પોતાની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ધર્મબોધકે કહ્યું, "તે બહુ સારો વિચાર કર્યો છે અને વાત બહુ સારી છે. માત્ર જે કરવું તે ચોક્કસ નિશ્ચય કરીને કરવું કે નેથી ભવિષ્યમાં કોઈ પણ દિવસ લોકોમાં હાંસીને પાત્ર થવાનો વખત આવે નહિ." દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો, "નાથ! વારંવાર તેને તેજ વાત મને શામાટે કહ્યા કરો છો? મારો હવે એ બાબતમાં એટલો નિશ્ચય થઈ ગયો છે કે કુલોજન ખાવા તરફ માફ મન જરા પણ જતું નથી." તેના આવે જવાબ સાંભળીને વિચક્ષણ ધર્મબોધકે પીઠ ડાહ્યા માણ્યો સાથે વિચાર કરી તે દ્રમકની પાસે ઠીકરાવું વાસણું હતું તે તગવી દીધું, તેને આખા પાણીવટે સારી રીતે સાફ કર્યું અને તેમાં મહાકથાણુક ભોજન સારી રીતે ભર્યું. પેલા દ્રમકને તેમાં પ્રમોદ થવાથી તે દિવસથીજ તેમાં વધારો થવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે થવાથી ધર્મબોધક બહુ રાજ થયા, તદ્વા દરખાસેલી થઈ ગઈ, સદ્બુદ્ધિના આનંદમાં ઘણો વધારો થયો અને આખું રાજ-મંદિર ખુશી ખુશી થઈ ગયું. તે વખતે લોકો આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા.—"આ નિબુદ્ધ્યક જેના ઉપર મુદ્ધિત મહારાજની કૃપાદષ્ટિ થઈ હતી, જે ધર્મબોધકને પ્રિય હતો, જેનું તદ્વા લાલનપાલન

કરતી હતી, જે સદ્ગુણથી દરરોજ અવિષ્ટિત હતો અને થોડો થોડો અપમ્ય ભોજનનો જે સ્વાગ કર્યા કરતો હતો તે ત્રણ ઔપધના સેવ-
નથી આવડે અનેક વ્યાધિઓથી રહિત જેવો થઈ ગયો છે અને તેથી
તેને તે નિષ્પુણ્યક નથી, પણ સપુણ્યક છે.” સારપછીથી લોકો તેને
નિષ્પુણ્યકને બદલે સપુણ્યકના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. પુણ્ય
વચરના પ્રાણીઓને આવી અતુદ્ગતાઓ અને સગવડો ક્યાંથી મળી
સકે? જે જન્મથી દરિદ્રી અને ઓછા નશીબવાળો હોય છે તે
મહાવર્નાયકાને યોગ્ય યતોજ નથી.

આવશ્યક તે સપુણ્યક સદ્બુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે સજ્જન
દિગ્ધર્મા રહેવા લાગ્યો. આરથી તેની જે સ્થિતિ બની
પાપમંદિરમાં તે હવે ક્ષીણે ક્ષીણે. તે શરીરને નુકશાન કરે તે
અપ્રમદ્ય બોજન કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીર
પ્રમદપણે મોટી પીડા થાણું ખઈ તો થતીજ ન
હોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઈ આવતી તો તે બહુ
પીડા અને ઘેણ વખત સુધી રહે તેવી થતી હતી. અને હવે કોઈ પ્રકાર
મરી હોવાથી રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો
હતો અને અત્યંત આનંદમાં આવીને પૂર્ણ હોવાથી વિમળાલોક અંજન
પિંડની આંખોમાં ચારંચાર અંજનો હોતો, જરા પણ થાક્યા વગર
તપશ્ચર્યાનિરૂપ પાણી હરોજ પીતો હતો અને જેવું મુંદર મહાકલ્યા
નુંક બોજન હરોજ સારી રીતે ખાતો હતો. આ અંજન, જળ અને
બોજનના હરોજથી દરેક મનિરે તેના બળમાં વધારો થવા લાગ્યો,
સુખનો વધારો થવા લાગ્યો, શાંતિમાં વૃદ્ધિ થવા લાગી, તેમજ રૂપમાં
સમિત્તો. પ્રસન્નપણમાં તેમજ બુદ્ધિની અને દંડિયોની પટ્ટનામાં ઘણું
વધારો થવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં રોગો બહુ હોવાને લીધે હજુ
સુધી તેને તદ્દન અસ્થન થયે હોવાનો છતાં તેના શરીર પર ઘણું
રોગો દેવકાર થઈને દેવાતો હતો. આવાર સુધી જે બહુ પ્રેમ લેવો
આવેતો જ્યેષ્ઠર મને કારણે લાગતો હતો અને કોઈને તેના સાનું
રોગું જેવું મરતું જોઈતું તે હવે મહાવળા મુંદર આકાર ધારણ કરે
તે રૂપ મળે તેમજ અનેક દરિદ્રાપણના તુલ્યતા અર્થે. લોકપુત્રના
જેવું ને હા અને સિનેરે હરકા નામ. તેનાના બહુ હતા તે રૂપ
કારણેના આભેરથી અત્યંત સ્વચ્છ સ્વચ્છ જેવા થઈ ગયા અને તે
જેવું જન, કાંઈ કોઈ હરકા ને કારણે ને સિનેર આત્મી મનવરો
જેવું જન

ઔપચારનિર્ણય, કથાની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ.

એક દિવસ અત્યંત આનંદમાં આવી જઈને સદ્યુદ્ધિને તેણે પૂછ્યું, “ભદ્રે! આ સુંદર ત્રણે ઔપચાર મને કયા કર્મના ચોગથી મળ્યા?” સદ્યુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, “ભાઈ! અગાઉ જે આપું હોય છે તેજ પાછું મળે છે એમ લોકોમાં કહેવાય છે, તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ તે હોય વખત અન્યને એ વસ્તુઓ આપી હશે.”

અર્થસૂચક
સવાલ.

ઔપચારન
રસા નિર્ણય.

સદ્યુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો ‘જે હોઈને દીધેલું હોય તેજ પાછું મળતું હોય તો અનેક પ્રકારે કથાણું કરનાર આ ત્રણે ઔપચાર હું ચોગ્ય પાત્રોને સારી રીતે આપું કે જેથી ભવિષ્યમાં-અન્ય જન્મમાં તે ન ખૂટે તેટલાં મને મળ્યાં કરે.’ તેના મનમાં આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે મુશ્કિલત મહારાજે સાતમે માળે બેઠા બેઠા લેયો, ધર્મભોષકરને તે બાહુ પરસંદ આપ્યો, તદ્વાચે તેને વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રસંસા કરી અને સદ્યુદ્ધિને તો તે બહુજ ગમી ગયો. આ હકીકત તેના જાણવામાં આવવાથી તેને પોતાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માંડ્યું કે ‘હું પુણ્યવાન હોવાથી લોકોમાં બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવું છું. હવે હોઈ મારી પાસે આવીને આ ત્રણે ઔપચાર માગશે તો તેને હું જરૂર આપીશ’ એવા વિચારથી આપી દેવાની હઠ્ઠાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ લેઈને બેસી રહેતો હતો. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્મુખી હોય, પણ મહાત્મા પુરુષો જે તેની ગોઠાઈ વધારે તો તે આ અપ્રમદ દરિદ્રીની પેઠે અભિમાની થઈ જાય છે.

હકીકત એમ હતી કે મંદિરમાં જે લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔપચારો સારી રીતે ઉપયોગ કરનારા હતા. એમ તેના બેરથી હોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા પીઠ વગરના હોઈને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઈ ગયેલા હતા. જેઓએ ગુરુનમાંજ એ રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો

જોવાનો
નિરાંદર.

તો અને જેઓ દ્રમકની લેવા (પોતાનું ત્રણ ઔપચાર ધન જેઓ પાસે હોઈ ન હોય તેવા નિર્ધનીઆ) હતા તેઓ બીજા પાસેથી ત્રણે ઔપચાર સારી રીતે મેળવી ચાકતા હતા. આ પ્રમાણે હોવાથી મંદિરના આ ભાગથી આવી રહેલા અથવા નવા આવનારાઓમાંથી હોઈ પાત્ર મેળવી લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સપુણ્યક સ્થાનરહ

ચાચના કરનારની રાહ લેતો ચક્રુ ફેરવતો બેસી રહેતો હતો. આવ
 રીતે ઘણો વખત રાહ લેઈને બેસી રહેવા છતાં જ્યારે ઔપચર
 ખર્ચા કોઈ તેની પાસે આવ્યો નહિ ત્યારે વળી તેણે એક દિવસ સ
 શુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનું કારણ પૂછ્યું. સદ્યુદ્ધિએ કહ્યું, “ભા
 તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ ત્રણે ઔપચો પોકારી ગા
 રીને બે કોઈ હે તેને આપવાં અને એમ કરતાં લે કોઈ લેનાર મળ
 આવશે તો બહુ સાફ થશે.” સદ્યુદ્ધિની આવી સલાહથી “ભાઈઓ
 આવી પાસેથી આ ઔપચો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો” એ પ્રમા
 નેના ચરણે આવતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો. તેની આવી આયો
 પાણી સાંભરીને બે અત્યંત લક્ષ્મીપ્રાણીઓ હતા તે કોઈ કોઈ વખત
 જઈ જઈ ઔપચ તેની પાસેથી લેતા હતા અને બીજા તેનાજ હસ્ત
 પ્રાણીઓ મનમાં વિચાર કરતા હતા કે ‘અહો! અગાઉ આ ભિખારી
 આવ્યો હોયો હતા તે અત્યારે આટો થઈ ગયો હોય એમ જણા
 ા. જુઓ તો મરા! રાજસેવક પાસેથી ઔપચ મેળવીને હવે તે આ
 પાણી આપવા નીકળી પડ્યો છે!’ આવો વિચાર તેના સંબંધમાં કરી
 તે માન્યતા તેની મક્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને ઉચાવતા હતા અને
 કેટલાક તેના તરફ બેરસદારી બતાવી તેના તરફ તદ્દન નિરાદર બતા
 વતા હતા.

આવી રીતે સમુદાયને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી
 રીતિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાંગી નાખે એવી તુચ્છ
 સદ્યુદ્ધિએ લોકોની વર્તણૂક લેઈને તે સદ્યુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો
 કરેલ હમામના. “ભાઈ! સાફ ઔપચ તો બિખારીઓ હોય છે
 તેજ ભાગ્ય ગ્રહણ કરે છે, કોઈ મોટા માણસો તે
 મારી પાસેથી લેના નથી અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વે લોકો
 મારા ઔપચને ઉપવેશ કરે. ત્રિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશય! બ
 ભવિષ્યના વિચારનું કરવામાં તું બહુ પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરુષ
 મારી પાસેથી ઔપચ ગ્રહણ કરતા નથી તેનું કોઈ કારણ હોયું લેઈને
 તે તું વિચાર આપે.”

આનો સંતોષક તરફનો પ્રશ્ન સાંભળીને સમુદાયકે અને મોટા
 મનમાં તેની એવો વિચાર કરતી વિવશજી સદ્ય
 દિવસે મહા અનુભવ પ્રવેશ કર્યો અને આ પ્રમા
 નેના અવકાશ બતાવવા કારણ જુ છે તેના વિચાર
 અનુભવ વિવિધ કરીને તે આવી મહત્વ પ્રાણીઓને
 ઔપચો ગ્રહણ કરે તેને વિચાર ઉત્પન્ન છે અને તે છે કે મ

રાજમાર્ગમાં લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યાં લોકશાના વિશાળ પાત્રમાં આ ત્રણે ઔષધો મૂકીને પછી પોતાના મનમાં વિચારા રાખીને તારે દર બેસી રહેવું. તારે અગાઉનું દરિદ્રીપણું સંભારીને જે લોકો આ ઔષધો તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી તેઓમાંથીજ કોઈ કોઈ તેના અર્થો હશે તે ત્યાં કોઈને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાંથી ઔષધો ગ્રહણ કરશે. તેમાંથી કોઈક ખરો શુભવાન પ્રાણી પણ તારે ઔષધ લેનારો નીકળી આવે તો તું તરી ગયો (તારો મનોરથ પૂર્ણ થઈ જશે) એમ હું માનું છું. કારણ કે કોઈ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઈ તપમય પાત્ર આવશે એમાં જે જ્ઞાનપાત્ર આવશે તે તને તારશે.”

સદ્બુદ્ધિના આવા કુશળ જવાબથી સપ્તપુત્રના આનંદમાં સારી રીતે વધારો થયો અને સદ્બુદ્ધિએ તેને જે પ્રમાણે કશું તે પ્રમાણે તેણે કહ્યું. તેટલા માટે આ હકીકત કહેવામાં આવી છે કે જે દરિદ્રીએ અતા-વેલાં ઔષધને જે પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરશે તે સર્વ રોગ વગરના થઈ જશે, કારણ કે નીરોગી થવાનાં કારણભૂત તે ત્રણે ઔષધોજ છે. જે હકીકત અહીં કહેવામાં આવી છે તે તમામને માટે (જે આવે તે સર્વને માટે) કહી છે અને તે ગ્રહણ કરવાથી રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમાં મારી ઉપર દયા (કૃપા)વાળા સર્વએ તે (ત્રણે વસ્તુઓ) લેવાની કૃપા કરવી, સર્વ તે લેવાને યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે દશાન્ત આપની પાસે દુંકમાં કહી સંભળાવ્યું, હવે તેના ઉપનય (ગર્ભિત આશય-રહસ્ય-સાર) કહેવામાં આવે છે તે સંભળો.

૧ જ્ઞાન અને તપ (જ્ઞાન અને ક્રિયા). જ્ઞાનનો ઇચ્છક પાત્ર દરો તે તારે યોગ્ય છે જે અત્ર બતાવવાનો આશય છે. ખુલાસો આગળ થયો.

૨ અહીં સુધી ઉપોદ્દયાવશ્યે સિદ્ધિ મિશ્રિએ પોતાની વાર્તા કહી. જે વા-
નને દરેક સંબંધ અર્થગર્ભિત છે તે ઉપનયની યોગ્યતાથી જણાયો. આ ઉપોદ્દયાવ-
શ્ય રીતે અર્થવિચારણાથી પૂર્ણ કરી આ પ્રાયશ્ચિક વિષય બંધ કરવામાં આવશે
અને તેથી રીતે શ્રાવણોને તેવાર કરી પણ વિષયની સરખાવ કરવામાં આવશે.
આ પદ્ધતિ ચાલુ ઉપોદ્દયાવની પદ્ધતિને દેલ્લી મળતી છે તે માટે ઉપોદ્દયાવ
અંત લા. ૬

સંક્ષિપ્ત ઉપનય.

અહીં જે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું નગર કહેવામાં આવ્યું તે આ સંસાર જેની શરૂઆત અને છેલ્લે કાંઈ દેખાતો નથી તે છે એમ સમજવું. આં એક દરિદ્રીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે મહામોહથી હણાયલો, અનંત દુઃખથી ભરેલો અને પુણ્ય વગરનો પૂર્વ કાળનો મારો જીવ સમજવો. ભિક્ષા લેવા માટે તેની પાસે એક વાસણ છે એમ જે અગાઉ બતાવવામાં આવ્યું હતું તે શુણ્ણ અને દોષના આધારરૂપ આયુષ્ય^૧ સમજવું. તે નિષ્પુણ્યકને તોફાની છાકરાઓ ત્રાસ આપતા હતા. તે કુતીર્થીઓ સમજવા, તેને વેદના થાય છે એમ કહ્યું તે તેના મનની ખરાબ સ્થિતિ સમજવી, રાગ વિગેરે રોગો સમજવા અને અજીર્ણ-અપચો તેને થતો કર્મનો સંચય^૨ સમજવો. ભોગોની આવાત કરવામાં આવી છે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે સમજવા. તે જીવની અત્યંત આસક્તિનું નિમિત્ત હોવાથી સંસાર વધારનાર ગણાય છે અને તેથી તેને કદન્ત-તુચ્છ અધમ ભોજન તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે. આં સુસ્થિત મહારાજ રાજમંદિરના ઉપરના માળ ઉપર બેઠા છે એમ કહેવામાં આવ્યું તેને પરમાત્મા સર્વજ્ઞ શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન સમજવા. આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર અને અનેક પ્રકારની રાજલક્ષ્મીથી ભરપૂર રાજમંદિરનું આં વર્ણન કર્યું તે જિનશાસન સમજવું. એ રાજમંદિરમાં સ્વકર્મવિવર નામે દ્વારપાળ છે તે પોતાનો કર્મોનો ઉચ્છેદ-નાશ સમજવો. તે કર્મવિવર સિવાય અન્ય દ્વારપાળો પણ આં છે એમ કહેવામાં આવ્યું તે મોહ, અજ્ઞાન, લોભ વિગેરે છે એમ તત્ત્વવિચારકોએ સમજી લેવું.

તે રાજભુવનમાં રાજાઓ તે આચાર્યો સમજવા, મંત્રી ઉપાધ્યાય સમજવા, યોધાઓ તે ગણની ચિંતાનું કાર્ય કરનાર વિક્ષાન્ ગીતાર્થો સમજવા, મૂલવર્ગિક (ભાયાત ગરાસદારો) તે સામાન્ય સાધુઓ સમજવા, શાંત પ્રકૃતિની વૃદ્ધ સ્થવિરાઓ તે આર્યા-સાધ્વીઓ સમજવી, સેનાનીઓ તે રાજભુવનનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રાણ આપે તેવા શ્રાવકો સમજવા. આં વિલાસિનીઓ બહુ છે એમ કહ્યું તે ભક્તિ કરવાની રૂચિવાળી શ્રાવિકાઓ સમજવી. એ રાજભુવનમાં શબ્દ વિગેરે

૧ Span of Life. ૨ સંચય=એકઠું કરવું તે.

૩ આ શબ્દનો અર્થ કોઈ કોઈમાંથી મળતો નથી, સંબંધ પરથી અર્થ કહેવામાં આવેલો છે. આનંદસાગર મહારાજે તેનો અર્થ કોટવાળ-તળાદી કહ્યો છે.

વિષયમાં બહુ આનંદ થાય છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવીજ હકીકત વિશુદ્ધ ધર્મના પ્રભાવથી સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. મને પ્રતિબોધ કરનાર સૂરિ મહારાજ તે ધર્મબોધકર મંત્રી સમજવા અને તેઓની મારા ઉપર કૃપા થઇ તે તદ્દય સમજવી. વિમળાલોક અંજનની વાત કરી તે જ્ઞાન સમજવું, તત્ત્વપ્રીતિકર જળ તે સમ્યક્ત્વ સમજવું અને (વિદ્યાન માણસોએ) મહાકલ્યાણક ભોજન તે ચારિત્ર સમજવું, સદ્બુદ્ધિને પરિચારિકા બનાવી તે સારે માર્ગે પ્રવર્તાવનારી સારી બુદ્ધિ સમજવી અને એ ત્રણે વસ્તુઓને ધારણ કરનાર કાષ્ઠનું પાત્ર કહેવામાં આવ્યું તે આ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા સમજવી. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે યોજના કરી બતાવી. હવે એજ હકીકત વિસ્તારથી કહેવામાં આવે છે.

૧ નેત્રી.

૨ મૂળ અંધમાં અહીં સુધી પહોંચે છે, હવેથી જથ્થા આવે છે અને પ્રથમ પ્રસ્તાવના બાકીના આખા વિભાગમાં જથ્થા છે. ત્યાં અંધનું ખરેખરે ગૌરવ શું છે તે આ ઉપોદ્ધાવ જેવા પ્રથમ વિભાગથીજ જણાય છે. આ વિરોધાદિ યોજના અગાઉની વાતો સાથે રાખીને વાંચવાથી બહુ આનંદ આવશે. સમવડ મટિ પછવાડેનાં પૃષ્ઠોના અંધ આખ્યા છે એટલે તે પાના પરનો પેરમાફ વાંચી લેવો. આ પ્રથમ પ્રસ્તાવ વાંચ્યા પછી આખો અંધ સમજવો એકદમ સહેલો થઈ જશે. ભા. ૬.

દાર્શનિક યોજના-કથાનો ઉપનય.

અવતરણ:—તત્ત્વવેદી પુરુષોનો એ માર્ગ છે કે અન્યનું કલ્યાણ કરવામાં જોડાયલા હોવાથી કારણ વગર તેઓ કાંઈ વિચાર^૧ કરે નહિ. કદાચ અજ્ઞાનપણમાં તેઓનાં મનમાં કોઈ વિચાર પ્રયોજન વગર આવી જાય તોપણ તેઓ નિમિત્ત વગર કાંઈ જોલે^૨ નહિ, તત્ત્વને નહિ જાણનાર માણસોની વચ્ચે તેઓ રહેતા હોય અને કદાચ કાંઈ જોલે તો તેઓ હેતુ વગર ચેષ્ટા^૩ તો કરેજ નહીં, તેઓ જો કારણ વગર ચેષ્ટા કરે તો પછી તત્ત્વ નહિ જાણનારમાં અને તેઓમાં કાંઈ તક-વત રહેતો ન હોવાથી તેઓનું તત્ત્વજાણપણું નાશ પામી જાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જેઓ પોતાની ગણતરી તત્ત્વના જાણકાર પ્રાણીઓમાં કરાવવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ દરેક વખતે પોતાના વિચાર વાણી અને વર્તનનું સાર્થકપણું^૪ વારંવાર વિચારવું અને આ હકીકત જેઓ સમજી શકતા હોય તેઓની પાસે તે કહી સંભળાવવી. આવા તત્ત્વવેદી પુરુષો નકામા વિચાર, ઉચ્ચાર અને વર્તનમાં ખોટી રીતે સાર્થકપણું માનનારાઓને તેમ કરતાં કૃપા કરીને વારે છે—અટકાવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હું પણ મારી પ્રવૃત્તિનું સાર્થકપણું પ્રથમથી જાણવું છું. મારી ઇચ્છા ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો આરંભ કરવાની છે તે તમે જાણો છો, તે વાત મેં બીજું દૃષ્ટાંત આપીને તમને બતાવી છે તે હકીકત જો તમારા ધ્યાનમાં આવી ગઈ હોય તો હે ભગ્ન પ્રાણીઓ! મારા ઉપર કૃપા કરી બીજા વિદ્યેષોનો ત્યાગ કરીને આ કથાનો આંતરંગ અર્થ સાંભળો કે જેથી તેનો આશય—અભિપ્રાય થું છે તે આપના ધ્યાનમાં આવે.

૧ સંકલ્પ. આ મનયોગની પ્રવૃત્તિ યદ્.

૨ આ વચનયોગની પ્રવૃત્તિ યદ્.

૩ આ કાલયોગની પ્રવૃત્તિ યદ્.

૪ ચેન્દ્ર જાજનમાં મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ.

અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગર.

દશાન્તમાં અનેક પ્રાણીઓથી ભરપૂર અને સદા સ્થિર રહેનારું એક અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નામનું નગર કહ્યું તે આ આદિ અને અંત વગરનો, અવિચ્છિન્ન રૂપવાળો અને અનંતા પ્રાણીઓના સમૂહથી ભરેલો સંસાર સમજવો.

આ સંસારનું નગરપણું કહ્યું છે તે બરાબર છે. એ નગરમાં યોગાં ઘરોની હાર બતાવી છે તે આ સંસાર નગરમાં દેવલોક વિગેરે સ્થાનો સમજવાં; બલ્લરના માર્ગો તે નગરમાં કહ્યા છે તે આ સંસાર નગરમાં એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં અવતાર લેવાની નિયતિ સમજવી; ભૂદા ભૂદા વેપાર કરવાનાં કરિયાણાંરૂપ નાના પ્રાણીનાં મુખદુઃખો સમજવાં; તેની (ચીજોની) કિંમત સમાન અહીં અનેક પ્રકારનાં પુણ્ય પાપ સમજવાં; તે નગરમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં ચેત્રોથી ઉજળાં લાગતાં અનેક દેવકુળો કહેવામાં આવ્યાં છે તે આ સંસારનગરમાં મુગત,^૧ કલ્પભક્ષ,^૨ અક્ષપાદ,^૩ કપિલ^૪ વિગેરે.

૧. ૫. ૧૫ પરનો આખો પેશ અહીં વાંચી લેવો.
૨. બલ્લરમાં વસ્તુ ખરીદવા માટે જેમ પૈસાની જરૂર પડે છે તેમ અહીં પુણ્ય અને પાપથી મુખ અને દુઃખ અનુક્રમે ખરીદી શકાય છે.
૩. કલ્પદેવ. આ બીજા વિગેરે સર્વ મતોનું સ્વરૂપ આનંદદાયક પદ્યરસાવલી પ્રથમ ભાગમાં ૫. ૩૬૧ પર વિસ્તારથી આપ્યું છે. બીજો ક્ષણિકવાદી છે, આ વાતના સ્થાપક કલ્પદેવને મુખત કહેવામાં આવે છે. આ મતો પર પાંચમા પ્રવાણમાં પુષ્કળ વિવેચન આવશે.
૪. કલ્પભક્ષ. વૈશેષિક દર્શનના સ્થાપનારને કલ્પભક્ષ અથવા કલ્પાદ કહેવામાં આવે છે. સદર પુસ્તકના ૫. ૩૬૮ પર આ સંબંધમાં વિશેષ દર્શકત બતાવવામાં આવી છે. એ મત પરમાણુવાદીના નામથી ઓળખાય છે.
૫. અક્ષપાદ. ન્યાયદર્શનના પ્રણેતા. તે જૈનમતના નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. વાલિકા સાત પદાર્થ માને છે, વૈશેષિકો સોળ માને છે. જુઓ સદર પુસ્તક ૫. ૩૬૨.
૬. કપિલ. સાંખ્યદર્શન બતાવનાર કપિલના નામથી ઓળખાય છે. આ દર્શન તત્ત્વ માને છે. આ કપરાંત પાંચમું લૈમિનીય દર્શન આવે છે. આ દર્શન બધી વિસ્તારથી હજીજ્ઞ શ્રીપદદર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથમાં શ્રી હરિભદ્ર સુરિએ વિવેચનમાં અવતરણરૂપે કરી છે.

ખતાવેલાં કુદર્શન-કુમતો સમજવાં; એ રાજમંદિરમાં કીડામાં કલક અવાજ કરનારા બાળકોની વાત કહેવામાં આવી છે તે આગળ પાછળની હકીકતનો વિચાર નહિ કરનારા મોહથી ભ્રમમાં પડી જનાર બાળ લોકો-લોળા અજ્ઞાની જીવો સમજવા, બીજી રીતે એ કુમત પોતાં પણ કલકલ કરતા બાળક જેવી એણે કરે છે અને આગળ પાછળની સંબંધ વિચાર્યા વગર જેમ આવે તેમ પરસ્પરવિરોધી વાક્યો પણ કહી દે છે.

એ નગરમાં ઊંચા ઊંચા કોટ-કિલ્લાઓ કહ્યા તે આ સંસાર નગરને ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચારે કપાયો છે; એ કિલ્લા જેવા ગણવાનું કારણ એ છે કે જેમ કિલ્લાઓથી ઘેરો ઘાલવા આવનાર શત્રુઓનાં મનમાં ઉદ્વેગ થાય છે તેમ આ ચારે કપાયો વિવેકી મહાપુરુષોના

નગર વ-
હું ન વિવેક.

મનમાં પણ ઉદ્વેગનું કારણ ઉત્પન્ન કરે છે. તે નગરની આસપાસ ઝોળંગી ન શકાય એવી ખાઇ કહેવામાં આવી છે તે રાગ દ્વેષરૂપ તૃષ્ણા સમજવી, કારણ કે જેવી રીતે સાધારણ ખાઇ ચાર વિગેરેથી ઝોલંધી શકાતી નથી; માત્ર પ્રખળ શત્રુજ તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવે તેને ઝોલંધી શકે છે તેમ આ તૃષ્ણારૂપ ખાઇ સંસાર નગરને બરાબર ચોતરફ વીંટાઈ રહી તેનું રક્ષણ કરે છે અને મહામોહમાંજ એટલું સામર્થ્ય છે કે તે તેને ઝોલંધી જાય છે; એટલે એ ખાઇ કરતાં પણ મહામોહનું જોર વધારે છે. તે નગરમાં મોટાં સરોવરો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે શબ્દ વિગેરે વિષયો સમજવા, કારણ કે તે વિષય જળથી કદિ ભરાઈ શકતા નથી અને ઘણા ગંભીર છે. એટલે જ મોટાં સરોવરો જળથી કદિ પૂરાં ભરાઈ શકતાં નથી તેમ આ ઈંદ્રિયોના વિષયો પણ વિષયરૂપ જળથી કદિ પૂરા ભરાઈ શકતા નથી એટલે એને ભોગવનાર કદિ તૃપ્ત થઈ શકતા નથી અને સરોવરોની પેઠે તે બહુ ઊંડા હોય છે એટલે તેનાં મૂળ સુધી પહોંચવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે. તે નગરમાં શત્રુને ત્રાસ કરે તેવા મોટા ભયંકર કુંવાઓ કહ્યા તે આ સંસાર નગરમાં પ્રિય^૧ (વસ્તુ અથવા વહાલા) નો વિયોગ, અનિષ્ઠ (પસંદ ન પડે તેવા પદાર્થો અથવા સંબંધીઓ) નો સંયોગ, સંબંધીનું મરણ, ધનનું હરણ વિગેરે ભાવો સમજવા, કારણ કે

૧ પ્રિયવિયોગ, અનિષ્ઠસંયોગ એ આર્તધ્યાનના ભેદો છે. એનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જાણવાના હચ્છકે જૈન દષ્ટિએ યોગ (પ્ર. ભાગ) પૃ. ૧૩૧-૧૩૩ ની હકીકત વિચારણાપૂર્વક મનન કરવી.

અર્થે કૃપામાં જેમ પાણીમા કલોલ થયા હરે છે અને અનેક પક્ષીઓ
ત્યાં આવીને બસે છે તેવી રીતે આ અંશાર પણ દરવિદ્યન ગનિષ્ટ-
રસિયન વખતે પડેલાં આંતુઓથી ભરપૂર રહે છે અને મિથ્યાત્વવશિત
પ્રાણીઓના તે આધારભૂત દોષ છે એટલે દરવિદ્યન ગનિષ્ટરસિયન
વખતે જે અપ્રધાન થાય છે તે બહુધા મિથ્યાત્વવશવામાં ભડ-
બેરમાં દોષ છે તેવા મિથ્યાત્વવાળા પ્રાણીરૂપ પક્ષીઓ આવા બંધ
કૃપમાં આવીને પીતાના માળા નાખે છે. ને નગરમાં ફળ ફૂલથી ભરપૂર
અનેક બનો છે એમ કહ્યું છે તે આ અંશાર નગરમાં પ્રાણીઓનાં
શરીર સમજવાં, કારણ કે જેમ બનો-જંગલો ભમરાના ઝુંબારથી
અનેક પ્રકારનો ત્રાસ આપે છે અને તેનું મૂળ શોધી કાઢવું અસાધ્ય
થઈ પડે છે તેવી રીતે શરીરરૂપ વનમાં દરિદ્રો અને મનરૂપ ભમરા
નિરંતર ઝુંબારવ કર્યાં કરે છે અને ત્રાસ આપ્યા કરે છે તેમજ પા-
તાનાં કર્મરૂપ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં જાડો, ફૂલ અને ફળના ભારથી
ભરેલ દોવાને લીધે તે દુઃખનું કારણ થાય છે અને તેના મૂળનો પત્તો
લાગતો નથી; એટલે જીવનો અને શરીરનો સંબંધ ક્યારથી સારૂ થવો
તે સંબંધી સમજવું એકદમ પડી શકતી નથી. આવી રીતે જેમ તે
અદૃશ્યમૂલપર્યત નગર અનેક આશ્ચર્યોથી ભરપૂર કહ્યું છે તેવી રીતે
આ સંસારનગરમાં પણ અનેક પ્રકારનાં આશ્ચર્યો થયાં કરે છે.

નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી.

એ અદૃશ્યમૂલપર્યત નગરમાં 'નિષ્પુણ્યક' નામનો બિખારી છે
એમ કહ્યું છે તે આ સંસારમાં 'સર્વત્ર સાસનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં
મહી તહીં આરે ગતિમાં રખડનારો મારો જીવ' બલુવો. તે પુણ્ય
નગરનો દોવાથી તેનું નિષ્પુણ્યક નામ આપવામાં આવ્યું છે તે યો-
ગ્ય છે. તે દરિદ્રીને મોટા પેટવાળો કહેવામાં આવ્યો છે તેમ આ જીવ
વેપવરૂપ કુલોજનથી કદિ ધરાતો ન દોવાને લીધે ઘણું ખાવાથી મોટા
પેટવાળો છે એમ સમજવું. એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી સગા સંબંધી વગરનો
એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આ જીવના સંબંધમાં પણ બરાબર
સમજવું એટલે કે તે અનાદિ કાળથી સંસારની રખડપટ્ટીમાં એકલો

૧ જુઓ આ પુસ્તકનું પૃષ્ઠ ૧૬. આનો સંબંધ તે પૃષ્ઠ સાથે છે. ૨ નેત્રસાસન.
૩ આ મંથના કરનાર સિદ્ધર્ષિ ગણ્ધિ આ આખા પ્રસ્તાવમાં પોતાની વાત
છે. તેઓ માર્ગ પર આવ્યા પહેલાં પોતાની ભતને કેટલી નિદે છે તે વિચારવા
જાય છે. દરેક જીવે એ દૃષ્ટિકોણ તેટલેજ દરજ્જે પોતાની ભતને લાગુ પડે છે એમ
મજલેલું. નિષ્પુણ્યકની આખી દૃષ્ટિકોણ આસ મનન કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

૧૨ આગોટતો હોવાથી આ ગ્રાણીનાં સર્વ અંગો અને હાંપોગો જાણે
જાણાઈ ગયાં હોય એવો તે દેખાય છે. જેમ તે ભિખારીનું આખું શ-
રીર ધૂળથી મલિન થઈ થયેલું હતું તેમ નિરંતર અંધારામાં પાપકર્મોનાં
પરમાણુરૂપ ધૂળથી આ જીવનું આખું શરીર મલિન છે. જેમ ફટેલ
ફટેલ કપડાથી તે ભિખારીનું શરીર નહિ જેવું ઢંકામણું હતું તેમ આ
જીવની આકૃતિ પણ એકની 'કળાઓને સૂચવનારી નાની નાની ધળ-
ઓથી વીંટાયેલી છે અને મહા ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે. તે દરિદ્રીને
નૈવનીક અને દીન. (ગરીબડો-રાંક) કહેવામાં આવ્યો તેમ આ જીવ
જીવિવેકના સ્થાનભૂત સત્તજનોથી નિદા પામે છે અને ભય શોક
તપન કરનારાં તુચ્છ કર્મોથી ભરેલો હોવાને લીધે અત્યંત દીન-રાંક છે
તેમ સમજવું.

પેલો નિષ્પુરુષક ભિખારી અદ્યમૂલપર્યંત નગરમાં આખો વખત
ભિખ લેવા માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે એમ કહ્યું તેમ આ
ભિક્ષાપાત્ર જીવ પણ સંસારનગરમાં વિષયરૂપ તુચ્છ ભોજન
અને અટન. મેળવવાની આશાના પાશમાં વીંટાળાઈ રહી એક
જન્મમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ
પાં નીચાં ઘરોમાં આખો વખત ભટક્યા કરે છે. ભિખ લેવા માટે
૧૧ પાસે ભાંગેલું-ખોખરું દીકરું છે. એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે
જાણુને સ્થાનકે આ જીવનું આયુષ્ય સમજવું, કારણ કે તે વાસણુજ
૧૨૨૫ ફુલિસત અત્રને અને આરિત્રરૂપ મહાકલ્યાણ કરનાર ભોજનને
૧૩૦ આધાર છે અને તે શરીરને લઈનેજ આ જીવ વારંવાર રા-
૧૪ નગરમાં ભટકે છે.

તે રાંક ભિખારીને દુર્દાન્ત છોકરાઓ વારંવાર મારતા હતા અને
તેના પર થયેલા લાકડી, મુઠી અને માદીના પ્રહારથી
તે અધમુઓ થઈ ગયો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું
તે આ જીવના ખોટા વિકલ્પો, શુષ્ક તણ, તેને ઉત્પન્ન
કરનાર ગ્રંથો અને તેવા ગ્રંથના હપટેશક કુતીયાઓ
જવા. તેઓ ત્યારે આ બાપડા જીવને જીવે છે ત્યારે તેના તરફ
૧૫ ખોટા હેતુરૂપ મુદગદોના ઘા કરીને તેના તત્વાભિમુખ 'શરીરના
કુચ્છ કરી નાખે છે. આવી રીતે પાતાનું શરીર જર્જરિત થઈ ગયા

૧ મોહના બદલા બદલા આવેલાં.

૨ જીવનમાં જીવે છે અને ખોટી દલીલ પૂરી પાડે છે અને સવ્ય મા-
૩, બેઠી 'અમુખ શરીરને ઘા લાગ્યા કરે છે એટલે તે
કાલો

આખોટો દોષથી આ પ્રાણીનાં સર્વ અંગો અને હિપાંગો બધે
ગાંધ ગયાં હોય એવો તે દેખાય છે. જેમ તે બિખારીનું આખું શ-
ર ધૂળથી મલિન થઈ થયેલું હતું તેમ નિરંતર અંધારાં પાપકર્મોનાં
રમાણરૂપ ધૂળથી આ જીવનું આખું શરીર મલિન છે. જેમ ફાટેલ
ફેલ કપડાથી તે બિખારીનું શરીર નહિ જોઈું દંકાયેલું હતું તેમ આ
જીવની આકૃતિ પાંચ મોહની 'કળાઓને સૂચવનારી નાની નાની ધત્ત-
મોથી વીંટાપદી છે અને મહા ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે. તે દરિદ્રીને
દેહનીક અને દીન (મરીબટો-રાંક) કહેવામાં આવ્યો તેમ આ જીવ
જીવિત વિવેકના સ્થાનભૂત સત્જનોથી નિંદા પામે છે અને ભય શોક
ઉત્પન્ન કરનારાં તુચ્છ કર્મોથી ભરેલો હોવાને લીધે અત્યંત દીન-રાંક છે
એમ સમજવું.

પેલો નિષ્પ્રભુક બિખારી અદ્યમૂલપર્વત નગરમાં આખો વખત
બિખ લેવા માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે એમ કહ્યું તેમ આ
બિખાપાત્ર જીવ પણ સંસારનગરમાં વિષયરૂપ તુચ્છ ભોજન
અને અદન. મેળવવાની આશાના પાશમાં વીંટાળાઈ રહી એક
જન્મમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ
ક્રમાં નીચાં ઘરોમાં આખો વખત ભટક્યા કરે છે. બિખ લેવા માટે
તેની પાસે ભાંગેલું-ખોખડું ઠીકડું છે. એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે
વાસણને સ્થાનકે આ જીવનું આયુષ્ય સમજવું, કારણ કે તે વાસણજ
વિષયરૂપ કુત્સિત અન્નને અને ચારિત્રરૂપ મહાકલ્યાણ કરનાર ભોજનને
પ્રેવાનો આધાર છે અને તે શરીરને લઇનેજ આ જીવ વારંવાર સં-
સાર નગરમાં ભટકે છે.

તે રાંક બિખારીને દુર્દાન્ત છોકરાઓ વારંવાર મારતા હતા અને
તેના પર યથેલા લાકડી, મુઠી અને માટીના પ્રહારથી
તે અધમુઓ થઈ ગયો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું
તે આ જીવના ખોટા વિકલ્પો, શુષ્ક તર્કો, તેને ઉત્પન્ન
કરનાર ગ્રંથો અને તેવા ગ્રંથના હિપદેશક કુતીયાઓ
સમજવા. તેઓ જ્યારે આ બાપડા જીવને જુએ છે ત્યારે તેના તરફ
સંકટ ખોટા દેતુરૂપ મુદગરોના ધા કરીને તેના તત્વાભિમુખ 'શરીરના
કુદરે કુદરે કરી નાખે છે. આવી રીતે પોતાનું શરીર જર્જરિત થઈ ગયા

૧ મોહના બદા બદા આચિર્ભાવો.

૨ રૂપ વડો આ જીવને ખોટી દલીલ પૂરી પાડે છે અને સત્ય માર્ગથી દૂર
રાખે છે, એથી એના તત્વાભિમુખ શરીરને ધા લાગ્યા કરે છે એટલે તે સત્ય તત્વ
પામી શકતો નથી.

છે, વજ જેવા ઢાંઠાઓથી ભરેલા શાકભાજી વૃક્ષ ઉપર તેને ચઢાવવામાં આવે છે, ચીંચીઆવડે મોઢું ઉઘાડીને ચીસ પડાવે તેવું તપાવેલું સીમું તેના મોંમાં રેડવામાં આવે છે, ત્યાં તે પોતાનું જ માંસ ખાય છે, અત્યંત તપાવેલી ભૂટીઓમાં ભુંજાય છે, પર, ચરબી, લોહી, મળ, મૂત્ર અને આંતરડાંથી અત્યંત ભયંકર બનેલી વૈતરણી નદીમાં તેને તરવું પડે છે અને તરવારની ધાર જેવાં આબીદાર પાંદડાંવાળાં વૃક્ષોથી ભરપૂર જંગલોમાં ખંડ ખંડ થાય છે. આ સર્વ પ્રીકાઓ તેને પોતાનાં પાપથી પ્રેરાયલા પરમાધાર્મિક નામના અમુરો કરે છે.

નરકગતિમાં આ છવ્ઠ હોય છે ત્યારે તેને બૃખ ઓપી સખ્ત

૧ એક ભવના ટીવ ઢાંઠાથી ભરેલું ભયંકર નારણીનું ઝાડ.

૨ નારણી સાવ છે. તે દરેકમાં મોટા આયુષ્યવાળા છવો જન્મે ત્યારથી તે મરણ પામે ત્યાંસુધી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવે છે. ત્યાં સુખર્તુ નામ પણ હોતું નથી અને દુઃખ એટલું આકરે દોય છે કે તેની કચના કરવી પણ મુશ્કેલ છે. નારણીમાં વેદના ત્રણ પ્રકારની દોય છે: હેત્રવેદના, અન્યોન્યકૃત વેદના અને પરમાધામીકૃત વેદના.

(૧) હેત્રવેદનાનો વિચાર કરતાં નરકાવાસ બે પ્રકારના છે: શીવ અને ઉખ્ય. તે બન્ને પ્રકારના નરકાવાસમાં શીવ અને તાપની વેદના અસહ્ય છે અને એટલી સખ્ત છે કે તેનો ખ્યાલ કરવો પણ મુશ્કેલ છે. નારણીનાં સરીરનાં પરમાણુઓ પણ તેને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે તેવાં દોય છે. શીવ અને ઉખ્ય વેદના ઉપરાંત ખીલ આઠ પ્રકારની વેદના હેત્ર સંજોગી અણુવવામાં આવી છે: બૃખ મટે નદિ, તરસ ઊપે નદિ, ખરજ મટે નદિ, પરવસ રહે, નિર્વંદર સરીરમાં ટીવ તાવ-તાપ રવા કરે, સરીર તાપમય થઈ જાય, બધા આવેલ થવા કરે, ચીકે બહુ સખ્ત રહે. આવી રીતે કુલ હેત્રવેદના દસ પ્રકારની બતાવી છે.

(૨) અન્યોન્યકૃત વેદના: નારણીના છવો વેદિય સરીરવાળા દોવાથી તેમણે પાસ એવું સરીર શરૂ પડતાં પાણું એક થઈ જાય છે. પૂર્વ વૈર સંજારી નારક છવો એક ખીલ સાથે અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધો મચાવે છે, કાપાકાપી કરે છે, સામા છવને ત્રાસ આપે છે અને બંને દુઃખી થાય છે: તેવાં યુદ્ધ કરવા માટે પોતાનાં સરીરો અને સસો પણ અનેક આકારના બનાવે છે અને આવી રીતે પરસ્પર એક બીજના દુઃખમાં મોટો વખોરો કરે છે.

(૩) પરમાધામીકૃત વેદના: કુચ્છ ભનિના અમુરો કે જેઓ અન્વને દુઃખ દેવામાજ રાજ થાય છે તેઓ ઉપર અથમા જમ્યાન્યુ તેમ નારણીના છવોને અનેક પ્રકારના દુઃખો આપે છે, થાસ પમાડે છે અને તેઓને રડતા, રોડો પાડતાં, દુખી થતા એવું આનંદ બાને છે. આ અમુરોને પરમાધાર્મિક અમુરો કહેવામાં આવે છે નરકગતિનાં દુઃખનો વિચાર નૈન દષ્ટિએ થાયમા (પ્ર. વિ) ૫ ૧૫૧-૧૫૨ સુધી વાંચે વિચારી જવા બહામણ છે. બે વિષય પર ત્યાં નિસ્તારણી દેખ માન્ય પડે.

લાગે છે કે આખી દુનિયાનાં સર્વ પુદ્ગલો ખાઈ જવાથી પણ તે ખની શાંતિ થાય નહિ; તેને તરસ એટલી આકરી લાગે છે કે દુનિયાના સર્વ સમુદ્રોનાં પાણી એક સાથે પીવાથી પણ તે છીપે. ત્યાં તે ઠંડા ક્ષેત્રની ઠંડીથી મહા પીડા પામે છે; ઉષ્ણ-ગરમ ગરમીથી મહા હેરાનગતિ ભોગવે છે; અને એ ઉપરાંત ખીજા કીના છવો^૧ તેને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે છે. તે વખતે આ મહા દુઃખથી આકુળઆકુળ થઈ 'હે માતા! રક્ષણ કર, હે તાત! નાથ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો,' એમ રાડો પાડીને બોલ્યા કરે છે, તેના શરીરનું રક્ષણ કરનાર કોઈ ત્યાં હોતું નથી અને આવા ભય દુઃખમાંથી કોઈ તેને બચાવી શકતું નથી.

નારકીનાં આવાં ભયંકર દુઃખમાંથી કદાચ મહા મુરકેલીએ છૂટે તો તિર્યચ^૨ ગતિમાં જન્મ લઈને ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડા છે અને દુઃખો સહન કરે છે: તેની પાસે પુષ્કળ બોલે ઉપડાવવા આવે છે, લાકડીવડે તેને કુટવામાં આવે છે, એનાં કાન, પૂછડાં વિ. છદી નાખવામાં આવે છે, હજારો કીડાઓ વિગેરે એવું લોહી પીંચ કરે છે, તેને ભૂખ સહન કરવી પડે છે, તે તરસથી મરી જાય છે અને જૂદી જૂદી અનેક પ્રકારની પીડાઓથી દુઃખી થાય છે.

સારપછી વળી કોઈ વાર આ જીવ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે છે તો ત્યાં પણ અનેક દુઃખોથી પીડા પામે છે: હજારો પ્રકારના રોગો તેને દુઃખ ઉપજાવે છે, ત્રાસ આપે છે, હેરાન કરે છે, ઘડપણના નિઃકારો તેને શિથિલ કરી નાખે છે, નીચ દુર્જનો તેને દુઃખ આપે છે. વહાલાના વિયોગો તેને મુંઝવી નાખે છે, અનિષ્ટ વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓ સાથેના સંયોગો કે પ્રસંગો મન ઉપર ખરાબ અસર કરે છે, ખીજાએ તેનું ધન હરણ કરીને તેને રાંક બનાવી દે છે, સગા સંબંધીઓનાં અકાળ મરણો આકુળઆકુળ કરી નાખે છે અને જૂદા જૂદા પ્રકારનાં અધ્યવસાયો તેને વિહ્વળ કરી નાખે છે.

કદાચ એ જીવ દેવગતિમાં જન્મ લઈ દેવતા થાય છે તો ત્યાં

૧ આ ક્ષેત્રવેદના કહી.

૨ આ અન્યોન્યદૃત વેદના કહી.

૩ દેવતા, મનુષ્ય અને નારકી સિવાયના સર્વ જીવોને તિર્યચ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે. તેમાં એકથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા (દિવ, મનુષ્ય અને નારક સિવાયના) સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં જળચર, સ્થળચર, એવા આદિ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. અહીં ખાસ કરીને તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

જુ જુદા જુદા પ્રકારની વેદનાઓ સંપૂર્ણ કરે છે: ઇંદ્ર કાંઈ પણ દુઃખ તેને ફરમાવે તો પરવશ થઈને તે દુઃખ તેને ઉઠાવે પડે છે, અન્ય દેવોનો વૈભવ જોઈને તેને વારંવાર અદેખાઈ આવ્યા કરે છે, પૂર્વ જ્ઞાનમાં પોતે બૂલો કરી દોષ તેનું સ્મરણ થવાથી દુઃખ થાય છે મેટલે ગુણ ક્રિયા કરવામાં ગયા ભવમાં અમુક અમુક કચાશ રાખી રાખી આ ભવમાં પૂર્ણ કરાજી, અધિકાર કે મહત્તા મળ્યાં નહિ એવી કંપના વારંવાર થયા કરે છે, અન્ય દેવોની મુંદર મુવતીઓ કે જે પોતાને શ્રી થાય તેમ ન હોય તેની પ્રાર્થના કરવાને પરિણામે નારીપાસી થવાથી અથવા તેઓ પોતાની પ્રાર્થના કરે તો તેને તૃપ્ત કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોવાથી મનમાં બળી જાય છે, તેનો સંયોગ કેવી રીતે થાય તેના વિચારો વારંવાર થતા હોવાથી મનમાં શંકા રહ્યા કરે છે, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓથી વારંવાર નિંદા પામે છે, પોતાને મરવાનો (અવવાનો) સમય નજીક લાલ્હી અત્યંત વિશ્વાસ કરે છે અને ઉવડે સર્વ પ્રકારના અશુચિના સ્થાનકભૂત ગર્ભના કાદવમાં પડે છે.

આવા પ્રકારની ક્રિયતિ હોવાથી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં સર્વ અંગો

ઉપર મોટા મોટા ઘા વાગવાથી થયેલ તાપને લીધે

દરિદ્રીના આકુળઆકુળ થઈને તે બાહુ હેરાન થઈ ગયો હતો

દીન શબ્દો અને “ઓય મા! મરી ગયો, મને બચાવ, મને બચાવ,

એવા એવા શબ્દો તે વારંવાર બોલતો હતો.” એ

મતલબની હકીકત કહેવામાં આવી હતી તે આ જીવને સર્વ બરાબર બંધબેસતી આવે છે, કારણ કે નારકી, તિર્થંક, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવતો વારંવાર તે નિરાસા મૂકે છે, તેના શરીરમાં તાપ આવ્યા કરે છે અને તે વારંવાર સંક-બાપટો-બિચારો થઈ જાય છે. આ સર્વનું કારણ તેના પોતાના જુદા જુદા પ્રકારના માદા વિકલ્પો, તેને સંપાદન કરાવનાર કુદર્શનમંત્રો (અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકો) અને તે પુસ્તકોના બનાવનાર અને મત ચલાવનાર કુચુરઓ છે.

૧ દેવતા અવાધજ્ઞાન કે વિભંજજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વ ભવ સંબંધી હકીકત ઉપયોગ મળીને બહારી શકે છે. એઓને સમ્ભવ બોધ થયો હોય તેને અવધિજ્ઞાન હોય અને બાકીનાને વિભંજજ્ઞાન હોય છે. આ જાતિ આશ્રયી જ્ઞાન હોવાથી સર્વ દેવોને હોય છે.

૨ જુઓ આ પુસ્તકનું પૃષ્ઠ ૧૬ થી (નિષ્પુરુષનું વર્ણન). બેમાથ રા. એ. સોસાયટીના મૂળ પુસ્તકનું અહીંથી ૫૧ થી પૃષ્ઠ સાર થાય છે.

લાગે છે કે આખી દુનિયાનાં સર્વ પુદ્ગલો ખાઈ જવાથી પણ તે ખની શાંતિ થાય નહિ; તેને તરસ એટલી આકરી લાગે છે કે આ દુનિયાના સર્વ સમુદ્રોનાં પાણી એક સાથે પીવાથી પણ તે છીપે નહિ. ત્યાં તે 'હંડા ક્ષેત્રની ઠંડીથી મહા પીડા પામે છે; ઉષ્ણુ-ગરમ ક્ષેત્રમાં ગરમીથી મહા હેરાનગતિ ભોગવે છે; અને એ ઉપરાંત ખીલ નારકીના જીવો તેને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે છે. તે વખતે આ મહા દુઃખથી આકુળઆકુળ થઈ 'હે માતા! રક્ષણુ કર, હે તાત! નાથ! રક્ષણુ કરો, રક્ષણુ કરો,' એમ રાડો પાડીને બોલ્યા કરે છે, તેના શરીરનું રક્ષણુ કરનાર કોઈ ત્યાં હોતું નથી અને આવા ભય દુઃખમાંથી કોઈ તેને બચાવી શકતું નથી.

નારકીનાં આવાં ભયંકર દુઃખમાંથી કદાચ મહા મુશ્કેલીએ છૂટે તો તિર્યચ્ચ ગતિમાં જન્મ લઈને ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડા પામે છે અને દુઃખો સહન કરે છે: તેની પાસે પુષ્કળ બોલે ઉપડાવવામાં આવે છે, લાકડીવડે તેને કુટવામાં આવે છે, એનાં કાન, પૂછડાં વિગેરે નાખવામાં આવે છે, હજારો કીડાઓ વિગેરે એનું લોહી પી કરે છે, તેને જૂખ સહન કરવી પડે છે, તે તરસથી મરી જાય છે જૂદી જૂદી અનેક પ્રકારની પીડાઓથી દુઃખી થાય છે.

સારપછી વળી કોઈ વાર આ જીવ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે તો ત્યાં પણ અનેક દુઃખોથી પીડા પામે છે: હજારો પ્રકારના રોગો તેને દુઃખ ઉપજાવે છે, ત્રાસ આપે છે, હેરાન કરે છે, ઘડપણના વિગેરે તેને શિથિલ કરી નાખે છે, નીચ દુર્જનો તેને દુઃખ આપે છે. વહાલાના વિયોગો તેને મુંઝવી નાખે છે, અનિષ્ટ વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓ સાથેના સંયોગો કે પ્રસંગો મન ઉપર ખરાબ અસર કરે છે, ખીલને તેનું ધન હરણુ કરીને તેને રાંક બનાવી દે છે, સગા સંબંધીઓનાં કાળ મરણો આકુળઆકુળ કરી નાખે છે અને જૂદા જૂદા પ્રકારના અધ્યવસાયો તેને વિહ્વળ કરી નાખે છે.

કદાચ એ જીવ દેવગતિમાં જન્મ લઈ દેવતા થાય છે તો

૧ આ ક્ષેત્રવેદના કહી.

૨ આ અન્યોન્યકૃત વેદના કહી.

૩ દેવતા, મનુષ્ય અને નારકી સિવાયના સર્વ જીવોને તિર્યચ્ચ સંજ્ઞાથી કહેવામાં આવે છે. તેમાં એકથી પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા (દેવ, મનુષ્ય અને નારક સિવાયના) સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચમાં જળચર, સ્થળચર, એવા આદિ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. અહીં ખાસ કરીને તિર્યચ્ચ પંચેન્દ્રિય જીવોને નિર્દેશ છે એમ સંબન્ધ પરથી જણાય છે.

પણ જુદા જુદા પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છે: ઈંદ્ર કાંઈ પણ હુકમ તેને ફરમાવે તો પરવશ થઈને તે હુકમ તેને ઉઠાવવો પડે છે, અન્ય દેવોનો વૈભવ જોઈને તેને વારંવાર અદેખાઈ આવ્યા કરે છે, પૂર્વ જીવમાં પોતે બૂલો કરી દોષ તેનું સ્મરણ^૧ થવાથી દુઃખ થાય છે એટલે શુભ ક્રિયા કરવામાં ગયા જીવમાં અમુક અમુક કચાશ રાખી તેથી આ જીવમાં પૂર્ણ ક્ષતિ, અધિકાર કે મહત્તા મળ્યાં નહિ એવી કલ્પના વારંવાર થયા કરે છે, અન્ય દેવોની મુંદર યુવતીઓ કે જે પોતાને પરવશ થાય તેમ ન દોષ તેની પ્રાર્થના કરવાને પરિણામે નાસીપાસી થવાથી અથવા તેઓ પોતાની પ્રાર્થના કરે તો તેને તૃપ્ત કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોવાથી મનમાં બળી જાય છે, તેનો સંયોગ કેવી રીતે થાય તેના વિચારો વારંવાર થતા હોવાથી મનમાં શય રહ્યા કરે છે, ઈદ્રી ક્ષત્રિયાણા દેવતાઓથી વારંવાર નિંદા પામે છે, પોતાને મરનો (અવવાનો) સમય નજીક જાણી અત્યંત વિસાપ કરે છે અને વટે સર્વ પ્રકારના અશુભિના સ્થાનકભૂત ગર્ભના કાદવમાં પડે છે.

આવા પ્રકારની રિયતિ દોષાથી^૨ તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં સર્વ અંગો ઉપર મોટા મોટા ધા વાગવાથી થયેલ તાપને લીધે દરિદ્રીના આકુળવ્યાકુળ થઈને તે બહુ હેરાન થઈ ગયો હતો એવું જાણી અને “ઓય મા! મરી ગયો, મને બચાવ, મને બચાવ, એવા એવા શબ્દો તે વારંવાર બોલતો હતો.” એ તત્કાળની હકીકત કહેવામાં આવી હતી તે આ જીવને સર્વ બરાબર મંથમેસતી આવે છે, કારણ કે નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવતો વારંવાર તે નિસાસા મૂકે છે, તેના મરીરમાં તાપ આવ્યા કરે છે અને તે વારંવાર રાંક-આપડો-બિચારો થઈ જાય છે. આ સર્વનું કારણ તેના પોતાના જુદા જુદા પ્રકારના માહા વિકલ્પો, તેને અંપાદન કરાવનાર કુદર્શનમંથો (અન્ય ધર્મના પુસ્તકો) અને તે પુસ્તકોના બનાવનાર અને મત ચલાવનાર કુશુરો છે.

૧ દેવતા અવધાન કે વિભંજનથી પોતાના પૂર્વ જીવ સંબંધી હકીકત કથોચ મૂળને બાંધી રાકે છે એમને સમજતું બોલ થયો દોષ છે તેને અવધાન દોષ છે અને બાળનાને વિભજન દોષ છે. આ ગતિ આત્મથી જાન દોષથી સર્વ દેવોને દોષ છે.

૨ જુદા જુદા પુસ્તકો ૫૪ ૧૧ મુ (નિપુણનું વર્ણન). બેવાલ ૨૮ એ. સોસાવરિના મુવ પુસ્તકનું બહોળી જા કુ ૫૪ ૯૨ ૫૪ છે.

આગળ તે સિંધારીના શરીરમાં ઉન્માદ વિગેરે રોગો

વામાં આવ્યા તે આ જીવના સંબંધમાં મહા

विशेष- विवेके समन्वया. छिन्नाद अनेपात द्वेवो व्यापि

જેની આસર તમે પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્નનાં અશ્રમે

ॐ, तैसी शीते मोह-मिथ्यात्व अज्ञानथी अनेक प्रका

॥ अथ भूत-कर्म-विषय-प्रश्न-उत्तर-प्रकरणम् ॥

આપણા અર્ચક ગરુડી આપણે

પ્રશ્ન : ગરમીના સમયે શરીરમાં થતી ગરમી ક્યાંથી આવે છે ?

... (b) ... (c) ... (d) ... (e) ... (f) ... (g) ... (h) ... (i) ... (j) ... (k) ... (l) ... (m) ... (n) ... (o) ... (p) ... (q) ... (r) ... (s) ... (t) ... (u) ... (v) ... (w) ... (x) ... (y) ... (z) ...

જાવ્યા આવે છે, તેથી તાપ તે રાગ

જાણીતી જગ્યા સુધી પહોંચવાની જગ્યાથી હૃદય ઉપર અને ખાંસમાં

જાન્યવરુ અને પ્રાણી તરફ

સાચા જીવન માટે જીવનના દરેક ક્ષણમાં સત્ય અને નિષ્ઠા સાથે સેવા કરવાની જરૂર છે. આવી જ રીતે આજના સમયમાં પણ આપણને આવી જ રીતે જીવવાની જરૂર છે. આવી જ રીતે આજના સમયમાં પણ આપણને આવી જ રીતે જીવવાની જરૂર છે.

... तेनैव समस्तवदनां नास्ति ...

...तुम्हारे ...

[illegible]

न्याय अथ तं न्याय उपपत्त्योः

[illegible]

पुनः प्रविष्टः।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

સાચા જીવનના અભ્યાસ માટે જોઈએ તેવા પુસ્તકોની યાદી

અને દીન પ્રાણીને પાલ

... ..

જ્ઞાન) પીવા યોગ્ય ન પીવા યોગ્યતા વિવેક (પેચાગેચ વિચાર) ન હોવાથી તેના પોતાના સંબંધમાં મોટો અંધકાર પ્રવર્તતો હતો અને તે અંધકારમાં તે મુજાઈ ગયો હતો એમ હકીકત દરિદ્રીના વર્ણનમાં અગાઉ બતાવી હતી અને પરલોક નથી, શુભ અશુભ કર્મનું કશું નથી એવા અને એવી જ્ઞાતના અનેક કુવિકલ્પો તેને થતા હતા. આ અજ્ઞાન અને કુવિકલ્પ બન્નેને ઉત્પન્ન કરનાર સહકારી કારણ તરીકે બાહ્ય કારણોમાં કુતર્કના ગ્રંથો અને તેને પ્રવર્તવાનારા તેના ઉપદેશકો છે એમ સમજવું અને રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે ઉપાદાન કારણ તરીકે આંતરંગ કારણ પૂરાં પાડે છે એમ વિચારવું અને તે ઉપરથી આ પ્રાણીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ થાય છે તેને ઉત્પન્ન કરનાર અને દેશાવનાર પરમાર્થથી એ રાગ, દ્વેષ ને મોહ છે એમ સમજવું. 'એમાં એટલી હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે કુશાસ્ત્રના સંસ્કાર તો કોઈ કોઈ વખત થાય છે અને એ પીડાઓને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત રાગ, દ્વેષ ને મોહ વિગેરે તો પોતાનો ભાગ સર્વ વખત ભજવ્યા કરે છે, નિરંતર આ પ્રાણીને અનર્થપરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને હમેશા તેને અજ્ઞાનદશામાં રાખે છે. એ ઉપરાંત એમાં બીજી પણ એક વાત છે અને તે એ કે કુદર્શનના અભિપ્રાયોનું શ્રવણ કરવામાં આવે છતાં તે અનર્થપરંપરાનું કારણ થાય અને ન પણ થાય, એટલે અન્ય મતના દર્શન ગ્રંથોના વાંચન મનનથી અનર્થપરંપરા કોઈ પ્રાણીઓને થાય અને કોઈને ન પણ થાય એવા તેમાં વિકલ્પ છે, એક સરખો નિયમ નથી; પરંતુ રાગ દ્વેષ વિગેરે આંતર કારણો જે ઉપર બતાવ્યાં છે તે એવવામાં આવે તો જરૂર અનર્થપરંપરા થાયજ છે. એમાં કોઈ જ્ઞાતની શંકા કે કોઈ પ્રકારનો વિકલ્પ નથી. એ રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરેને વશ પડેલો અને તેઓના જોરથી દબાઈ ગયેલો પ્રાણી અજ્ઞાનરૂપ મહાન અંધકારમાં પ્રવેશ કરે છે, મનને વિપરીત કરી નાખે તેવા ખોટા વિકલ્પો કરે છે, સેકડો ન કરવા યોગ્ય અકાચો કરે છે અને તેને લઈને મહા આકરાં કમોનો સમૂહ એકઠો કરે છે. આવાં આકરાં કમો એકઠાં કરવાને પરિણામે કોઈ વખતે તે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોઈ વખત મનુષ્યગતિમાં જન્મ લે છે, કોઈ વખત પશુભાવ ધારણ કરે છે અને કોઈ વખત નરકમાં પડે છે અને ઉપર ચારે નિર્ણયના

૧ અહીં આ પ્રાણીના સંબંધમાં અનર્થપરંપરા કરતે કે કાનૂનના બાબત

અને આંતર કારણોનો એક પાટલામાં બાંધ્યા છે તે બરાબર સમજવા નિયમ મુજબ બાહ્ય કારણ છે, ઉપાદાન કારણ તો બિન-અજ્ઞાનજ છે એ બરાબર બ્યાનના રૂ ૧૩

દુઃખનું વર્ણન આપ્યું છે તે પ્રમાણે ત્યાં અનંત વાર અરવદ ન્યાયે^૧ મહા દુઃખોને વારંવાર જાતે અનુભવે છે અને ચારે તરફ ટક્યા કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ભિખારીના વર્ણનમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે “તેને ઠંડીની, ગરમીની, ડાંસની, મચ્છરની, ભૂખની તરસની-એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુઃખામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોની જેવી વેદનાઓ તે કરતો હતો.” તે સર્વ આ પ્રાણીના સંબંધમાં બરાબર મળતું બંધાયેલું આવે છે એમ સમજવું.

ત્યારપછી તે દરિદ્રીના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે “તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીની સ્થિતિ જોઈને સજ્જન પુરુષોને ભિખારીના વિ- મોટી દયા આવે તેવું હતું, અભિમાની પુરુષોને તે વિધ પાવતા. મરકરી કરવાનું સ્થાન થઈ પડ્યો હતો, બાળકોને રમત કરવાનું રમકડું થઈ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઈ ગયો હતો.” એ સર્વ હકીકતની યોજના આ જીવના સંબંધમાં પણ બરાબર કરે છે તે આ પ્રમાણે:-આ પ્રાણી નિરંતર અશાતા વેદનીયરૂપ કર્મના કાદવમાં દબાયેલો રહે છે તેને જ્યારે અત્યંત પ્રશમ સુખમાં આસક્ત થયેલા અને નિરંતર વિશિષ્ટ આત્મસુખનો અનુભવ કરનારા મહાત્મા સાધુઓ જુએ છે ત્યારે તેઓનાં ચિત્તમાં સર્વદા કંઠણાભાવ જાગી રહેતો હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે આ પ્રાણી ઉપર તેઓને ઘણી દયા આવે છે. દેટલાક સરાગસંયમી^૨ સાધુઓ-યતિઓ વીર રસના ભેરથી તપસ્યા કરે છે, તેઓને ધર્મ ઉપર રાગ હોય છે, પાતે તેઓને તે રાગ એક પ્રકારની ઘેલછા જેવો હોય છે અને તપસ્ય વિગેરે જે તેઓ આદરતા હોય છે તેને માટે તેઓનાં મનમાં અભિમાન હોય છે. આવા સરાગસંયમી^૩ યતિઓને આ પ્રાણી મરકરી કરવાનું સ્થાન પૂરું પાડે છે. તેઓ પાતાનાં મનમાં આ જીવ સંબંધ

૧ જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૫૭ થી ૫૮.

૨ અરવદુષ્ટી એટલે દેહ એ કારણે ઉપર યોજવામાં આવે છે. આ તેમાં ધરાયેલી એકી રીતે મોક્ષવા દેવા છે કે ઉપર આવતાં ધરા ફલવાય છે ત્યારે નિવેદના બદલાવ જાય છે; મનદન કોઈ વખત વદન સર્વ ધરા ખાલી થઈ નથી અને પ્રાણીની સ્થિતિ થતી નથી. દેહધારણ અને કર્મચક્રણ એ ધરાના જગ કરી બદલાવે તેરવાવવા વાન્ય છે.

૩ જાન્ય ૧૫૨ નામના જુદા જાનની ખાતર જાન કરનાર નહિ, પણ મોટા જાનને કરનારને સરાગસંયમી કહેવામાં આવે છે.

નિચાર કરે છે કે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાંથી ધર્મ નામના મુખ્ય પુરુષાર્થના સાધન વગરના આ પ્રાણીમાં માનુ-સાઈજ દેમ સંભવે? એવો ખ્યાલ કરી તેના તરફ અનાદરની નજરથી તેઓ જુએ છે-આવા પ્રાણીઓનું આ શવ હાસ્યસ્થાન થઈ પડે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓનાં મનમાં મિથ્યાત્વ પેસી ગયું છે અને જેઓને કોઈ પ્રકારે થોડું થોડું વિષયમુખ મળી ગયું છે તેઓને આ શવ કીડા કરવાનું રમત કરવાનું-સ્થાન થઈ પડ્યો છે. આપણે દુનિયામાં જોઈએ છીએ કે પૈશાના મદમાં અંધ થઈ ગયેલાઓ બીજા સામાન્ય માણસો તરફ અનેક પ્રકારની પીડાઓ-દેરાનગતીઓ કરે છે અને તેઓ તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોઈ તેઓ જાણે તદ્દન મૂર્ખા-અક્ષલ વગરના કે ઠેકાણા વગરના હોય તેમ તેઓને બનાવે છે. દુનિયામાં પાપી પ્રાણીઓ કેવી રીતે પાપ એકઠું કરે છે અને તેનાં દેવાં ફળ થાય છે તે હકીકત બતાવવાની હોય છે ત્યારે તે બાબતને દાખલો આ પ્રાણી પૂરો પાડે છે તે આ પ્રમાણે: પાપ કાર્યોની હકીકત જ્યારે ભગવાન બતાવે છે ત્યારે ભલ્લ પ્રાણીઓને સંસાર પર વૈરાગ્ય થાય તેટલા માટે આ પ્રાણીઓના જેવા શવનું દેશાન્ત આપે છે. આવી રીતે આ શવ દૃષ્ટા, હાસ્ય અને કીડાનું સ્થાન થાય છે અને પાપીઓનું દેશાન્ત પૂરું પાડે છે.

વળી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે “આ અદૃશ્યમૂલપર્યન્ત નગરમાં બીજાં પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી એટલો દુઃખી હતો કે તેના જેવો નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમાં બીજો કોઈ નહિ હોય એમ લાગતું હતું”

તે મારા પોતાના શવનું અત્યંત વિપરીત વર્તન જોઈને અને અતુલ-નીને મેં કહ્યું છે, કારણ કે જન્મથી અંધપણને પણ હલકો પાડી નાખે તેવો તેને મહામોહ છે, નારકીના તાપને પણ હસી કાઢે તેવો તેને રાગ છે, જેને કોઈ સાથે સરખાવી ન શકાય તેવો એને અન્ય ઉપર દ્રેષ છે, વૈશ્યાનરને પણ હસી કાઢે એવો તેનો ક્રોધ છે, મેર પર્વતને પણ નાનો બતાવે તેવું તેને માન છે, નાગણી (સર્પણી)ની ગતિને પણ

૧ તેને મહામોહ એટલો આકરો થાય છે કે કોઈ પ્રાણી અત્યંત-જન્મથી અંધ હોય તેવું વિકલ ચક્રપલ્લું પણ તેની પાસે કાંઈ દિશાબળમાં નહિ. જન્માંધ-પણી પણ આકરો તેના મહામોહ છે, એવી રીતે બાકીના જાવો માટે પણ

છતી જાય તેવી તેને માયા છે, 'સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રને પણ દેખાડે તેવો તેને લોભ છે અને સ્વપ્નામાં લાગેલી તૃષ્ણા (પીવાની ઇચ્છા) જેવું તેવું વિષયસંપટપણું છે. ભગવાનના પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં આ પ્રમાણે સર્વ મારા જીવના સંબંધમાં હતું તે મેં જાતે અનુભવેલું હતું અને મને પોતાને એમ લાગે છે કે પ્રાણીઓમાં દોષોની આવી ઉલ્લટતા નહિ હોય. આ વાત જીવના સંબંધમાં યુક્તિથી કેવી રીતે અંધએસતી આવે છે તે આ મને પ્રતિજ્ઞાથ થાય છે તે વખતે વિસ્તારથી કહી બતાવીશ.

ભિખારીનાં હવાંતીઆં.

ત્યારપછી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેની મત લખ 'આ પ્રમાણે છે. " તે ભિખારી અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરના દરેક ઘરમાં નિશ્ચા માટે રખડતો રખડતો વિચારતો હતો કે ' મને અમુક દેવદત્તના અથવા અંધુમિત્રના અથવા જિનદત્તના ઘેરથી રસકસવાળી રસાદિષ્ટ, યુક્તિ અને સારી રીતે રાંધેલી ભિક્ષા મોટા પ્રમાણમાં મળે, તે નિશ્ચાને એકદમ લઈને બીજા ભિખારીઓ ન જુએ તેને નિશ્ચાન જગા પર હું ચાલ્યો જઈશ. પછી એવી રીતે માગીને આજુબુદ ભિખારી વસ્તુઓમાંથી થોડી હું ખાઈ લઈશ અને બાકીની બીજા દિવસ માટે ઢાંચી મૂકીશ. બીજા ભિખારીઓ કદાચ કોઈ પણ કંઈ ભૂધી અને નિશ્ચા સારી રીતે મળી છે એમ જાણી જશે તો તેઓ સારી પાત્રેથી તેમાંથી લેવાની માગણી કરશે અને મને એક પ્રકારે અપમાન કરાવશે. પરંતુ હું મરીશ તોપણ તેઓને મારી ભિક્ષામાંથી એક જગા જાગ પણ આપીશ નહિ. જ્યારે તેઓ જખરજસ્તી કરી મારી પાત્રેથી મનેથી નિશ્ચા છોડાવવા થત કરશે ત્યારે હું તેઓ સામે જાણ કરવા નહીંશ. જ્યારે તેઓ મને ત્રાકડીવડે, મુઠીવડે અને પગવડે મારવા લાગશે ત્યારે હું એક માટે મુદ્દગર લઈ આવું તેનાવડે તે એકે એકના મુદ્દેવરા કરી નાખીશ. તે બુદ્ધ્યાઓ મને એકે એકને કંઈ જશે? આવા આવા અનેક પ્રકારના માણ

સાચાં કહે છે. હું એક દરજ્જાના નામના છે. એનાથી વધારે નહીં. મને એક જગા જાગ લેવાની અર્થે જાગને તે રોકે છે ને મને એક જગા જાગ લેવાની અર્થે જાગને તે રોકે છે.

આવાં કહે છે. હું એક દરજ્જાના નામના છે. એનાથી વધારે નહીં. મને એક જગા જાગ લેવાની અર્થે જાગને તે રોકે છે ને મને એક જગા જાગ લેવાની અર્થે જાગને તે રોકે છે.

કહ્યોથી તે દરિદ્રીના મનમાં બાકુળતા રહ્યા કરે છે અને દરેક ક્ષણે નકામું રોદ્રધ્યાન કર્યા કરે છે. તે ભિખારી તે નગરમાં દરેક ઘરે રખડે છે, પણ તે બાપડને જરા પણ ભોજન મળતું નથી, એટલે ઉલટો તેના હૃદયનો ખેદ વધ્યા કરે છે અને પ્રતિદિવસ અનેક ગણો વધારે વધારે થયા કરે છે. કંદાચ કોઈ વખત દૈવવશે તેને જરા તુચ્છ ભોજન મળી જાય છે તો બાણે પોતાને મોટું રાજ્ય મળ્યું હોય તેમ તે આખી દુનિયાને પોતાથી હલકી માને છે.” દરિદ્રીના સંબંધમાં ઉપર પ્રમાણેની મતલબની હકીકત કહી હતી તે સર્વે મારા જીવના સંબંધમાં બરાબર યોજવી તે આ પ્રમાણે:-

આ સંસારમાં હમેશાં પરિભ્રમણ કરતાં રાજદ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચે ઇન્દ્રિયના વિષયો, સગા સંબંધીઓનો સમૂહ, ધન કનક વિગેરે તથા કામ, ક્રીડા ને વિકૃતિ^૧ વિગેરે સંસારવૃદ્ધિનાં કારણો હોવાથી અને અજીર્ણ કરનાર હોવાથી તેને કંદન, તુચ્છ-અધમ ભોજન તુલ્ય સમજવાં; કારણ કે તે સંસારવૃદ્ધિનાં કારણો હોવાથી અને કર્મ-તત્ત્વરૂપ અજીર્ણ કરનાર હોવાથી ભોજનની સાથે બરાબર સર-માવી શકાય તેવાં છે. મહામોહમાં આસક્ત થયેલો આ જીવ વિચારે છે તે ઉપર બતાવેલા દરિદ્રીના રોદ્રધ્યાન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે. આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે ‘હું ઘણી સ્ત્રીઓને પરણીશ; તે મારી સ્ત્રીઓ એટલી રૂપવંત હશે કે પોતાનાં રૂપમાં તેઓ સ્વર્ગ મૃત્યુ પા-ગાળની સર્વ સ્ત્રીઓને હરાવી દેશે, એટલી સૌભાગ્યવાળી હશે કે તેમાં તેઓ કામદેવ(ની સ્ત્રી રતિ)ને પણ હરાવી દેશે, એટલી વિલાસવતી હશે કે તેવડે તેઓ મોટા મોટા મુનિઓનાં મનને પણ હોભ પમાડશે, એવી કળાવાળી હશે કે તેમાં તેઓ બૃહસ્પતિને પણ હસ્તી કાઢશે અને વેદાન (કળા કૌશલ્ય)માં એટલી પ્રવીણ હશે કે તેવડે તેઓ પા-તાની બાતને પરિત માનનારાઓનાં ચિત્તને પણ રીઝવી શકશે. આવી તુલ્ય લક્ષણુવાળી મુંદર આકર્ષક સ્ત્રીઓનાં હૃદયનો વલ્લભ પતિ હું હંદા. એ મારી વહાલી સ્ત્રીઓ પારકા પુરુષની ગંધને પણ સહન કરે નહિ, મારી આજ્ઞાને કદિ પણ લોપશે નહિ, મારા મનને તેઓ રોજ અત્યત આનંદ આપશે, હું તેઓ ઉપર જરા ઉપર ઉપરનો માટે કોપ બતાવીશ ત્યાં તો તેઓ મને રાજી કરવા મંડી જશે, મહીડાની પાનાની હન્ધા પૂરી પાડવા માટે તેઓ મારી અનેક

^૧ રાજકાયા, દેશકાયા, સ્ત્રીકાયા અને બાળનકાયા.

પ્રકારે ખુશામત કરશે, ઇસારા કરીને અને તેવીજ બીજી નિ કરીને તેઓ મારા તરફ પ્રેમ બતાવ્યા કરશે, જૂદા જૂદા બિબ્બોક ભાવો^૧ ધારણ કરીને મારા મનને પોતાના તરફ તેઓ અને અરસપરસ એક બીજાની ઈચ્છાને લઈને તેઓ મારા ઉપર આણુ ફેંકીને મને વારંવાર અભિલાષપૂર્વક ઘાયલ કરશે. વળી ઇંદ્રના પરિવારને પણ હસી કાઢે તેવો, વિનયવાન, ચતુર, શુદ્ધ ચિત્ત સુંદર વેશવાળો, અવસર જાણનાર, મનને પસંદ આવે તેવો, મારા પર રાખનાર, સર્વ પ્રકારના ઉપાય કરવામાં કુશળ, શૂરવીર, ઉદાર, કળામાં કુશળતાવાળો, સેવાભક્તિ કરવામાં હુશિયાર પરિવાર^૨ વળી ઇંદ્રના આવાસને પણ હસી કાઢે એવા સાત માળના મારે મહેલો થશે, જે પોતાના યશસ્વ ચળકતા અમૃતને લીધે ઘો પામેલા હોવાથી મારા ચિત્તના જેવા નિર્મળ^૩ હશે, જે ઘણું હોવાથી હિમાલય પર્વત હોય એવો ખ્યાલ કરાવે તેવા હશે, નાના પ્રકારનાં ચિત્રો મૂકવામાં આવેલાં હોવાથી જે જેવા લાયક ગશે, જે ચંદ્રવાથી સુંદર લાગશે, જે આંખોને આનંદ આપનારી બીજા તેમજ બીજા જૂદી જૂદી જાતના આકારોથી શોભા લાગશે, જેમાં ભોજનશાળા, ગૌશાળા, કામશાળા આદિ અનેક શા આરકાઓ હશે, જે અત્યંત વિશાળ હશે, જેમાં અનેક પ્રકારના મૂકવામાં આવ્યા હશે, જેમાં લાંબા પહોળા અને જૂદા જૂદા આકાર અનેક સભામંડપો કરવામાં આવ્યા હશે, જેની ચોતરફ મોટો આવી રહ્યો હશે અને જે એકંદર રીતે બહુ આકર્ષક, આનંદદાયક રહેવા લાયક હશે-આવા અનેક રાજમહેલો-પ્રાસાદો મારે થશે. ત મારા રાજમહેલોમાં 'મરકત', 'ઇંદ્રનીલ', 'મહાનીલ', 'કર્કેતન', 'પદ્મ

૧ પતિ તરફ ઉપર ઉપરથી અનાદર બતાવી તે દ્વારા તેને પોતા બેચાણ કરવાના હાવભાવને વિવેક અથવા બિબ્બોક કહેવામાં આવે છે.

૨ કુટુંબી સંબંધી નોકર ચાકર વર્ગના સમૂહને પરિવારનું નામ આ આવે છે.

૩ મેલ વગરના, કલંક વગરના.

૪ લીલું મણિ.

૫ પત્તું, પાતું.

૬ રાત્રિની એક જાત sapphire.

૭ રત્નની એક જાત.

૮ માણેક (લાલ રંગનો મણિ).

‘વજ્ર’, ‘વૈદ્ય’, ‘ચંદ્રકાન્ત’, ‘સૂર્યકાન્ત’, ‘સૂક્ષ્મહિ’, ‘પુષ્પરાગ વિગેરે અનેક જાતિનાં રત્નો હમેશાં પ્રકાશ કરશે, સોનાના ઢગલાઓ મારા મહેલમાં ચારે તરફ પીળા રંગનો પ્રકાશ બતાવશે, મારા ઘરમાં ધાન્ય, ચાંદી અને બીજી ધાતુઓ ઝોટલી બધી વધી પડશે કે લોકો તેટલી બધી વસ્તુઓ મારા ઘરમાં છે એ વાત માનશે પણ નહિ. વળી મુગટ, ‘બાલુબંધ’, ‘કુડળ’, ‘પ્રાલંબ વિગેરે અનેક જાતનાં ઘરેણાંઓ મારા હૃદયને બહુ આનંદ આપશે. તથા સ્ત્રીનનાં વસ્ત્ર (રેશમી કાપડ), સુતરનાં વસ્ત્ર તથા દેવદૂધ્ય (દેવતાનાં આગેલાં કપડાં) વિગેરે વસ્ત્રો મારા ચિત્તને આનંદ ઉપજાવશે. વળી મારા મહેલની સામે આવેલા કીડા કરવાના બગીચાઓ મારા મનનાં આનંદમાં ઘણો વધારો કરશે; એ બગીચાઓ એવા સુંદર હશે કે તેમાં રત્ન અને સોનાવટો જુદી જુદી જાતના વિભાગોથી ચોખી નીકળેલા અનેક બનાવટી પર્વતો દીપી રહ્યા હશે, તેમાં વાવ, શુંભલિકા અને કુવારા વિગેરે અનેક જળાશયો આવી રહેલ હોવાથી તે અત્યંત મનોહર લાગતા હશે, તેમાં બકુલ, ‘પુત્રાગ’, ‘નાગ’, ‘અશોક, ચંપક વિગેરે અનેક જાતનાં સુંદર ઝાડોનો વિસ્તાર આવી રહેલો હશે, પાંચ જાતનાં ગંધી અને મનોહર ફૂલનાં બારથી જેની ‘શાખાઓ નમી ગઈ છે

૧ હીરો.

૨ વિદુર પર્વતમાંથી હતપત્ર મળેલ રત્ન જેને *Lopita latpali* ના નામથી યાજ્ઞવલ્ક્યમાં આવે છે.

૩ મહિનો પ્રકાર જે ચંદ્રદર્શનથી ઓળખવા માંડે છે.

૪ મહિનો પ્રકાર જે સૂર્યદર્શનથી ઓળખવા માંડે છે.

૫ માયાના મુગટમાં રાખવાનો મોટો હીરો.

૬ પોખરાજ, હીરો.

૭ દાંચે બાંધવાનું ધરેલું. બાલુના નામથી ઓળખાય છે.

૮ કાનમાં પહેરવાનું ધરેલું.

૯ જળાથી નીચે લટકતી હૃદય સુધી પહોંચતી માળા (સોનાની અથવા મોતીની).

૧૦ શુંભલિકા કયા પ્રકારનું જળાશય છે તે સમજાઈ નથી. સંબંધ પડતી તેની આસપાસ ધણી લગભગ મધમાખીઓ ફરતી હોય તેવું ખાલીનું સ્થાન જણાય છે.

૧૧ દેશનું ઝાડ. સ્ત્રી એને સ્પર્શ કરે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે.

૧૨ સોનગીનું ઝાડ.

૧૩ નાગ દેશનું ઝાડ.

૧૪ અંત ભાગો.

એવા કુમુદ^૧ તથા દોહનદથી તે અતિ સુંદર હશે અને ગુંબરવ કરતાં
ભમરાઓના અવાજથી સુંદર ગીતો તેમાં આપ્યાં કરતાં હશે—આવા
અનેક સુંદર ઝગીયાઓ મારા મહેલની પાસે હશે. સૂર્યના રથની મુદ્ર
રતાને પણ છતી છે તેવા અનેક રથો મને પ્રમોદ કરાવશે. ઇંદ્રના
ઔરવત હાથીની મોટાઇને પણ બાલુએ મૂકી દે એવા મારા કરોડો
હાથીઓની શ્રેણી મારો હર્ષ વધારશે. દેવતાના પતિ ઇંદ્રના ઘોડા
ઓની આડને પણ હલ્લકી દેખાડે એવા અનેક-કરોડો ઘોડાઓ મારી
જીતને સંતોષ આપશે. મારી આગળ દોડતા, મારા ઉપર પ્રીતિ ભક્તિ
વાળા, ખીજાઓને તકાવી દેવામાં કુશળ, પરસ્પર એક ચિત્તવાળા
(ભિન્ન ધુનિ વમરના) અને સ્વાર્થ વગરના^૨ ન ગણી શકાય તેટલા
પાળાઓ (પાયદળ સરકર) મારા મનનો ઉદ્ધાર વધારશે. મને
નમવાની ઇન્દ્રાવાળા અનેક રાજાઓ પોતાના મુગટમાં રહેલાં મહિ
રબોધી મારા પગને લાલ કરશે. હું મોટી પૃથ્વીનો સ્વામી માંડશો
રાજા યદ્યપ! સુદ્ધિમાં દેવતાઓના મંત્રી (ગૃહસ્પતિ)ને પણ હસી
ઠારે તેજા મારા મોટા પ્રધાનો^૩ મારા રાજ્યનો સર્વ કારભાર ચલાવશે.
આ સર્વ વિચારો (અભિલાષાઓ) સારી મિશ્રા મેળવવાના લાભથી
તે ઇન્દ્ર પેલા દરિદ્રીને થયા કરતી હતી તેની બરાબર સમજવાં.

વળી આ હવે આમળ વિચાર કરે છે—‘આવી રીતે હું મોટો

ધનદોહનવાળો થયેલો હોવાથી અને મને કોઈ જાતની

દુઃખદુઃખ- વિના ન હોવાને લીધે તેમજ મારાં સર્વ સાધન પ્રત્યે

ના ચિન્તો- થઈ ગયેલાં હોવાથી હું ‘કુટ્ટીપ્રાવેશિક નામનું રસાયણ

સિદ્ધ કરીશ—ગ્રાંથીશ. એ રસાયણના ઉપયોગથી મારો

સરીર વધીશ. ઘોળવાળ, માથામાં તાલ તેમજ કોઈ પણ પ્રકારની

૧ કુમુદ, ૫૨, પેાચણ.

૨ કુટ્ટી પેાચણ.

૩ મોટો સુંદર મંત્રી જઈ રાજ્ય વિસ્તર બળવો ઉઠાવે નહિ તેવાન્દુષ
ધનના પેાચણો મને સિદ્ધિવાર્ધનવમાં આવાજ વિદેવજીવાળો શ્લોક છે, હવે
વિરાટ પ્રવેશ કરે—(પેાચ ૧૬)

મર્મોક્તો માનવના ધનાર્ચના ધનુર્મુતઃ સંયતિ લઘ્યકૌતેયઃ ।

ન મર્મનાલ્લભ્ય ન નિઃકૃત્તયઃ પ્રિયાણિ વાંછન્ત્યમુનિઃ સર્માદ્રિતુમ્ ।

ન સ્વપ્નને ભરે પ્રિયાર નેકાવેશિક ન શય તેજા નિર કરે છે. તેથી કોઈ

દુઃખર ના નથી નેકાવેશિક બાદ હવે મને તેથી કૃતિવાળા નથી અને તેમ કોઈ
સ્વપ્ન નેકાવેશિક રજાનેનું માન કરવાનું છે નેકાવેશિક સ્વપ્ન સમજવો.

૨ માનવના, પેાચ ૧૬, ૧૭.

૩ કુટ્ટી પેાચણ, પેાચ ૧૬, ૧૭. તેથી કોઈ સ્વપ્ન નેકાવેશિક સ્વપ્ન સમજવો.
તેથી કોઈ કુટ્ટી પેાચણ નેકાવેશિક સ્વપ્ન સમજવો.

ખોડ ખાપણુ વગરનું, ઘડપણુ અને મરણુના વિકારથી રહિત, દેવકુમારોથી પણ વધારે કાંતિ તેજવાળું, સર્વ પ્રકારના વિષયો ભોગવવાને સમર્થ અને બહુ બળવાળું યશો. પ્રાપ્ત થયેલી બિજાને એકાંત સ્થાનમાં લઇ જવાના મનોરથ તે બિખારી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થયા પહેલાં અગાધિથી ક્યાં કરતો હતો તેની સાથે આ હકીકત સરખાવવી.

વળી તે ગાંઠ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે-‘સારપછી આવું સુંદર શરીર મળવાથી મારા મનમાં અત્યંત આનંદ એકાંતમાં ભિક્ષા પ્રાપ્ત થશે, પછી ગંભીર પ્રેમસમુદ્રમાં ડૂબીને મારી નેખાવાને વિચાર. ઉપર વર્ણવી તેવી અનેક સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે આવી રીતે ફીટા ફરીશ-કોઇ વખત નિરંતર પ્રવર્તતા મદનરસને વશ પડીને ઘણા વખત મુઠ્ઠી ‘મુરતકીટા’ કરી સ્પર્શ-ન્દ્રિયને તૃપ્ત કરીશ; કોઇ વખત રસેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા માટે જે મનને પંચેન્દ્ર આવે તેવા રસો બાકીની સર્વ ઇન્દ્રિયોને પણ સ્વસ્થ કરનાર હોય તેનો સ્વાદ લઇશ; કોઇ વખત ઘણી મુગંધીવાળા કપૂરથી મિશ્ર કરેલ મુખક કેશર કસ્તૂરી વિગેરેનું વિલેપન કરીને તેમજ પાંચે મુગંધી પદાર્થોથી ભરપૂર તાંબુલ (પાન) ખાઇને ક્ષાણેન્દ્રિય (નાસિકા-નાક)ને તૃપ્ત કરીશ; વારંવાર વાગતા મૃદંગ (ઢોલ)ના અવાજથી મુક્ત, બંધે દેવતાઓની મુદરીઓ (દેવાંગનાઓ) નૃત્ય કરતી હોય એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી સુંદર સ્ત્રીઓના કટાક્ષના જેમાં પાઠ આવતા હોય અને જે નાટકોમાં અનેક પ્રકારના શરીરના આકાર કરવામાં આવે તેવા અંગહાર નામના નાચો આવતા હોય તેવાં સુંદર નાટકો ભેષ્મને કોઇ વાર અક્ષુધેન્દ્રિયને આનંદ આપીશ; કોઇ વખત મધુર કંઠવાળા અને ગાયનવિદ્યા (સંગીત)ના પ્રયોગમાં સારી રીતે પ્રવીણ થયેલા ગાંધર્વોનાં વેણુ, વીણા, મૃદંગ, ઠાકલી આદિ વાજિત્રો સાથે ગાયનોનો સ્વર સાંભળીને શ્રોત્રેન્દ્રિયને આહ્વાદ આપીશ; કોઇ વખત સર્વ કળાઓમાં હુશળ, સરખી વયના, પોતાના હૃદયની શુભ વાત એક ખીળ પાંચે કહે તેવા, શીર્ષે, ઔદાર્ય અને વીર્યથી ઘેષ અને રૂપમાં કામદેવને પણ હસી દાઢે તેવા મિત્રો સાથે જૂદા જૂદા પ્રકારની ફીટા કરતો અને ઇન્દ્રિયોને સામટી-એક સાથે તૃપ્ત કરીશ.’ પેલા બિખારીને પોતાની ભિક્ષા એકાંત સ્થાનમાં લઇ જઇને ત્યાં ખાવાની ઇચ્છા થતી હતી તેની બરાબર આ સર્વ હકીકત સમજવી.

૧ સ્ત્રીસંયોગ. ૨ તજ, એલચી, લવંગ, બદામ, નવચી. ૩ એક ભવનો નાચ આ નાચમાં ગાંગળી અને શરીરનાં ખીલ અવયવોનાં લટકાંઓ બદ્ધ કરવામાં આવે છે.

વળી આ જીવ વિચાર કરે છે-‘હું આવી રીતે ઘણા વ
સુધી બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ ભોગવીશ. એ
કુલોજન- રીતે સર્વોત્તમ સુખ ભોગવતાં મારે દેવકુમા
નો સંગ્રહ. આકારને ધારણ કરનાર, શત્રુઓની સ્ત્રીઓનાં
યમાં ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ સગા સંબંધી
તથા વહાલા ભેડીઓના નૂદા નૂદા સ્વભાવને એક સરખી રીતે ર
રાખનાર અને મારા જેવાજ સેંકડો પુત્રો થશે. આવી રીતે મ
મનના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થશે, મારા સર્વ શત્રુઓ અસ્ત પામી
અને તેવી રીતે અનંતો કાળ હું મારી મરજી આવશે તે પ્ર
રહીશ-વિહાર કરીશ.’ પોતાની પાસેનું કદમ્બ (ખરાબ ભોજન)
દિવસ સુધી રાખી મૂકવાની-ઢાંકી મૂકવાની ઇચ્છા તે ભિખારીને
કરતી હતી તેની બરાબર આ સર્વે મનોરથો સમજવા.

વળી પેલો દરિદ્રી જીવ વિચાર કરે છે:-‘મારી પાસે આ
અને આવી સંપત્તિ છે એ બાબતની હકીકત ત
રૌદ્ર ધ્યાન અ- પછી કોઈ વાર બીજા રાજાઓ સાંભળશે ત્યારે તે
ને ભિખારી. મારી ઉપર ઇર્ષ્યા કરીને સર્વ એકઠા થઈને મારા
ઉપર ચઢી આવશે અને ધમાધમ મચાવવાની
આત કરશે. એ હકીકત જાણીને હું મારી ચતુરંગિણી^૧ સેના ર
તેઓ ઉપર ચડાઈ કરી તૂટી પડીશ ત્યારે તેઓ પોતાના બળ ઉ
મુસ્તકીમ રહીને મારી સાથે લડાઈ કરશે. તે વખતે લાંબા વ
સુધી ચાલે તેવો મોટો-મહાભારત વિગ્રહ થશે. સર્વ શત્રુઓ
બીજા સાથે મળી ગયેલા હોવાથી અને સંખ્યામાં વધારે હોવાથી
તેઓનાં સાધનો મારા કરતાં ઘણાં વધારે હોવાથી તેઓ મને
પાછો હઠાવશે. તે વખતે પછી મારો ગુસ્સો ઘણો વધી જશે
મારામાં લડાયક જુસ્સો પણ ઘણો ઉશ્કેરાઈ જશે, તેના આવેશમાં સ
બાળુના દરેક રાજાને અને તેના લશ્કરને હું મારી નાખીશ, તેઓ
ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ, તેઓના ઘણા કાઠી નાખીશ.^૨ મારાવડે
કાવાયલા-કેદી તરીકે પકડાયલા સર્વ શત્રુસેનાનીઓ કદિ પાતાળ
જશે તોપણ તેઓનો છુટકારો થશે નહિ.’ અગાઉ દરિદ્રીની હ

૧ હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ, એ ચાર અંગવાળી સેનાને ચતુર્થ
સેના કહેવામાં આવે છે.

૨ આવા આવા અનેક વિચાર આ જીવ મનમાં કરે છે તે વખતે તેની
કાંઈ પણ હોઈ નથી, ખાલી રૌદ્રધ્યાન કરી કર્મબંધ કરે છે.

કતમાં તે કારણ વગર અકાળે લડાઈ કરવા તત્પર થઈ ગયો એમ કહ્યું હતું તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

વળી આ શ્રવ વિચાર કરે છે:- ‘આવી રીતે આખી પૃથ્વી પરના સર્વ રાજાઓને મેં જીતી લીધેલા હોવાથી મારા ઉપર ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવામાં આવશે. ત્યાર પછી સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળલોકમાં એવી કોઈ પણ વસ્તુ નહિ રહે કે જે મને પ્રાપ્ત ન થઈ હોય.’

રાજપુત્ર વિગેરે અવસ્થામાં વર્તતો આ શ્રવ આવી રીતે કારણ વગર નકમા હાલે સંકલ્પ વિકલ્પ કરી પાતાની જાતને વારંવાર આકુળ-આકુળ કર્યા કરે છે અને સૌદ્રધ્યાન કરે છે, તેને લઈને મહા આકરાં કર્મ બાધે છે અને તેને લઈને નારકીમાં પડે છે. આવી રીતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અને માનસિક વેદનાઓ તેને ચાપ છે છતાં પૂર્વ ભવમાં પુણ્ય રહિત હોવાથી પાતાના કૃદ્યના તાપ સિવાય તે બીજા કોઈ પણ અર્થ પ્રાપ્ત કરતો નથી, તેનું કંઈ વળતું નથી. આટલા ઉપરથી સમજવાની હકીકત એ છે કે જ્યારે આ શ્રવ રાજાના પુત્ર જેવી ઉદાર સ્થિતિમાં હોય છે કે જે વખતે કૃદ્યની વિરાજતાને લીધે બરાબર વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાનો તો તેને મનોરથ પણ ઘણે ભાગે થતો નથી અને ઘણા માણસો તેની પાસે ધનની પ્રાર્થના કરતા હોવાથી જ્યારે તેનું મન ઘણું ઉદાર વિચારનું પાતાની બુદ્ધિથીજ હોય છે તે વખતે પણ સાધુ પુરુષો-મહાત્માઓ કે જેઓએ શાંત રસરૂપ અમૃતનું પાન કરેલું હોવાથી તેના રસની કિમત જેઓ સમજે છે અને જેઓ વિષય ભોગવવાનાં ભયંકર પરિણામો જાણી રહ્યા છે અને જેઓએ સિદ્ધ (મોક્ષ) સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવામાં પાતાના અધ્યવસાયો બરાબર નેહી દીધા છે તેમને આ શ્રવ ભિખારી-દરિદ્રી-સંક જેવો લાગે છે તો પછી બીજી અવસ્થામાં જ્યારે આ પ્રાણી વર્તતો હોય ત્યારે તેઓ એને માટે શું ધારે? (રાજપુત્રને સર્વ પ્રકારની સગવડો હોય છે, પાણી ભાગે ત્યાં દુધ હાજર થતું હોય છે, સેવકો સેવામાં હાજર હોય છે, ધનના લાલચુ લોકો બિરુદાવળી બોલતા હોય છે અને ખમા ખમા થતી હોય છે તેવા ઉત્તમ મનુષ્યજન્મને માટે જો ખરેખરા સંતપુરુષનો અભિપ્રાય પૂછ્યો હોય, જે સંતો સંસારનું બરાબર અવલોકન કરી રાક્ષા હોય તેના આશય જાણવાની દરકાર કરી હોય તો તેમના તરફથી તમને એકજ જવાબ મળશે કે રાજપુત્રની સ્થિતિ શ્રેષ્ઠ ભિખારી જેવીજ છે. રાજપુત્ર જેવા ઉત્તમ જન્મ માટે તેઓ

આવો અભિપ્રાય આપે તો પછી સાધારણ ઘરે જન્મ થયો હોય તેવ મનુષ્ય માટે તો તેઓ કેવો અભિપ્રાય આપે તે વિચારી લેવું !) અ હકીકત ઘણી અગત્યની હોવાથી તે અત્ર વધારે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.

તત્ત્વમાર્ગ (શુદ્ધ-સાચા ધર્મ) ને નહિ જાણનારો આ રાંક છ:

જીવનના

ખેદ પ્રસંગો.

ગ્રાહણ, વાણીઆ, આલીર^૧ કે અંત્યજ (અસ્પર્શ વર્ગ-ટેક લંગી વિગેરે) જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તેનો વિચારમાર્ગ બહુ ટુંકો અને તુચ્છ હોવા લીધે તેને કદિ જે ત્રણ નાનાં ગામોનો લાભ થાય તો જાણે પોતે ચક્રવર્તીપણું પામી ગયો હોય એમ માને છે; પોતે એકાદ ખેતરના ટુકડાનો સ્વામી થઈ જાય તો જાણે પોતે મોટો મલિક થઈ ગયો હોય એમ ગણે છે; કોઈ અભિચાર કરનાર કુલટા સ્ત્રી તેને મળી જાય તો જાણે પોતે દેવાંગનાને પ્રાપ્ત કરી હોય એમ કલ્પના કરે છે; પોતાના શરીરનાં અમુક અવયવો તદ્દન એકો દોષ તોપણ જાણે પોતે કામદેવ જેવો રૂપાળો છે એમ ધારી લે છે; કોઈ વખત બળેલા ઢેઢના પાડામાં રહેનારની જેવા આત્મ પરિજન (પોતાના પરિવારને) શક (ઈંદ્ર) ના પરિવાર જેવો ગણે છે; કોઈ વખત ત્રણ ચાર હજાર, ત્રણસો ચારસો અથવા તો ત્રણ ચાર કોઠિ રૂપ આનો લાભ થાય તો જાણે પોતે કરોડાધિપતિ થઈ ગયો એમ ગણે છે; કદાચ તેને પાંચ છ દ્રોણ^૨ અનાજની ઉત્પત્તિ થાય તો જાણે પોતે મોટો કુબેર ભંડારી થઈ ગયો હોય એમ સમજે છે; કોઈ વખત પોતાના કુટુંબનું સુખે ભરણ પોષણ કરવું તેને મહાન્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયેલા અમીર માને છે; કોઈ વખતે મુશ્કેલીથી ભરી શકાય તેવા પોતાના પેટનું પૂરું કરવાના કામને મોટા ઉત્સવ જેવું ગણે છે; કોઈ વખત બિંદા મળવી તે જાણે જીવન મજ્યું હોય તેમ ગણી લે છે; કોઈ વખત રાત્રીને અથવા બીજા કોઈને શબ્દ, સ્પર્શ કે બીજી કોઈ ઈન્દ્રિય ભ્રાંતિ ભોગવતો જોઈને તેના સંબંધમાં એ વિચાર કરે છે કે અહો! એ શક (ઈંદ્ર) છે ! દેવ છે, વાંદવા યોગ્ય છે, પુણ્યવાન છે, મહાન્ છે !! ખરેખર તે વાતુ ભ્રાંત્યશાળી મનુષ્ય છે; મને પણ જો એ વિષયો ભોગવવા માટે કદાપિ મળી જાય તો હું પણ તેની જેમ વિચાર કરું-આવા પ્રકારના નકામા નકામા વિચારો કરીને વારંવાર ખેદ પામે છે.

૧ એ. રા. પૂ. આદેર. ૨ બગીચા ઘેરના વજનનું માપ (શેર અહીં એક રૂબીયારાકે. લેખકનો).

વળી આવા આવા વિચારોથી હેરાન થઈને તેવી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી તે રાજસેવા ઉઠાવે છે, રાજની રાજસેવા અ- ઉપાસના (ચાકરી) કરે છે, તેના તરફ વિનય બ- ને ધનપ્રાપ્તિ. તાવે છે, તેને અનુકૂળ લાગે તેવું બોલે છે, તેની ખુશામત કરે છે, પોતે દિલ્લગીરીમાં હોય તોપણ તે રાજને હસતો દેખીને પોતે હસે છે, પોતાને ઘરે પુત્રજન્મ થ- વાથી ઘણો આનંદ થતો હોય ત્યારે પણ રાજને રડતો જોઈને પોતે પણ રડવા લાગી જાય છે, રાજના માનીતા લોકો પોતાના દુરમન હોય તોપણ તેનાં વખાણ કરે છે, રાજના દુરમનો પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર હોય તોપણ તેની નિંદા કરે છે, રાજની આગળ રાત દિવસ દોડે છે, પોતે તદ્દન યાદી ગયો હોય તોપણ રાજના પગ આંપવા બેસી જાય છે, રાજનાં અપવિત્ર સ્થાનો^૧ પોતાને હાથે ધુએ છે, રાજની આજ્ઞાથી ગમે તેવું હલકું કામ ઉપાડી લે છે, યમનાં મ્હો જવા રણમેદાનમાં જાતે પ્રવેશ કરે છે, તરવાર ભાણાના ઘા સહન કરવા માટે પોતાની છાતી આગળ ધરે છે અને ધનની ઇચ્છાવાળો આ રાંક હવ આવી રીતે દુઃખો ભોગવીને પોતાની ધનપ્રાપ્તિ વિગેરેની ઇચ્છા પૂરી થયા અગાઉજ મરણ પામે છે.

વળી આ હવ કોઈ વખત ખેતી કરવાનો આરંભ કરે છે તો ભાં રાત દિવસ હેરાન થાય છે, હળ જોડે છે, જંગ- ખેતી. લમાં રહીને પશુની અંદગીને અનુભવ કરે છે એ- ટલે જાળે પોતેજ પશુ હોય તેવી અંદગી વહન કરે છે, નાના પ્રકારના સંખ્યાબંધ છોડોના ઘાત કરે છે, વરસાદ ન થાય તો સંતાપ પામે છે અને બીજનો નાશ થઈ જાય તો દુઃખી થાય છે.

વળી આ ગ્રાહી કોઈ વખત વેપાર કરે છે તો તેમાં સાચું ખોટું બોલે છે, વિચાર્યું અને જોણા લોકોને હગે છે, પર- આપારો. દેશ જાય છે, હંડીની પીડા સહન કરે છે, ઉનાળાની ગરમી ખમે છે, જળ વેઠે છે, તરરાની બાબતમાં બેદરકાર રહે છે, અનેક પ્રકારના ત્રાસ અને પરિશ્રમથી થતાં સંકટો દુઃખો અનુભવે છે. ધનપ્રાપ્તિ માટે મોટા સમુદ્રોની સફર કરે છે, વહાણ ભાંગી જવાથી અથવા દુખી જવાથી પોતે નાશ પામવાની સ્થિતિ પર આવી જાય છે અને પોતે પાણીમાં રહેનારા છોડોનું બંધન

થઈ પડે છે. ધનપ્રાપ્તિ માટે કોઈ વખત પર્વતની ગુફાઓમાં ભમે છે, રાક્ષસોની ગુફાઓમાં જાય છે, રસકૃપિકા^૧ શોધે છે અને તે વખતે (કૃપિકાનું) રક્ષણ કરનાર રાક્ષસો તેનું પોતાનું જ ભક્ષણ કરી જાય છે. વળી કોઈ વાર મોટું સાહસ ઉપાડે છે, રાત્રે શ્મશાનમાં જાય છે, મરેલા મનુષ્યોનાં શરીર (મડદાંઓ)ને ઉઠાવે છે, તેનું માંસ ચુંથે છે, ભૂત કર વૈતાળોની સાધના કરે છે અને સાધનામાં કાંઈ ભૂલચૂક થતાં તે વૈતાળ તેના પર જ ગુસ્સે થઈ આખરે તેને મારી નાખે છે. કોઈ વાર અન્યવાદનો^૨ અભ્યાસ કરે છે, એનાવડે જે જમીનમાં ભંડારો દટાયલા હોય તેનાં લક્ષણો જુએ છે, તેમ કરતાં કોઈ જગોએ નિધાન મળી જાય તો તે દેખવાથી રાજી રાજી થઈ જાય છે, તેને અલ્પ કરવા માટે રાત્રિએ જીવોનું અગ્નિદાન આપે છે અને એવી રીતે અગ્નિદાન આપીને બહાર કાઢેલા નિધાનના વાસણમાં પાછા કોલસા જોઈને અત્યંત ખેદ પામે છે. વળી આ જીવ કોઈ વખત ધાતુવાદનો^૩ અભ્યાસ કરે છે, ધાતુવાદ જાણનારની સેવા ઉઠાવે છે, તે જે કાંઈ કહે છે તે માન્ય રાખે છે, અનેક જાતની જડીબુટ્ટીઓ એકઠી કરે છે, ધાતુની માટી^૪ લઈ આવે છે, પારાને નજીક લાવી રાખે છે, તે પારાને ગરમ કરવો, ઉઠાવવો અને મારવો-એ સર્વ કામમાં રાત્રિ દિવસ અનેક પ્રકારે ખેદ પામે છે, અહોરાત્ર તેને ધમે છે, દરેક ક્ષણે તેને કુંકે છે, પીળા કે સફેદ રંગની જરા પણ સિદ્ધિ થવાના દેખાવાથી જાણે હવે સોનું કે રૂપું જરૂર થઈ જશે એવા વિચારથી રાજી રાજી થઈ જાય છે, દરરોજ આશાના લાડવાઓ ખાધા કરે છે, પોતાની પાસે થોડા ઘણા પૈસા હોય છે તે પણ આવી સિદ્ધિઓ મેળવવાની ખાતરી ખરાબ કરે છે અને આખરે કોઈ પણ પ્રકારની સિદ્ધિ ન થવાથી નિરાશ થઈને મરણ પામે છે.

વળી આ ગ્રાણી પોતાને વિષયભોગ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેટલા સારા પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે અને તેને માટે ચોરી ભોગ સાફ ધ- કરે છે, જુગટું રમે છે, જક્ષણીની આરાધના કરે છે, નની શોધમાં. મંત્રોનો જાપ કરે છે, જ્યોતિષની ગણતરી કરે છે, નિમિત્તનો યોગ મેળવે છે, લોકોનાં ચિત્તનું પોતા

૧ એના રસથી લોકોનું સોનું થઈ જાય છે એવી માન્યતા હતી.

૨ Minerology. જમીનમાં કઈ જગ્યાએ કઈ ધાતુ નીકળશે તે. ભુસ્તરવિજ્ઞાન (Geology) નો પણ આ અન્યવાદમાં સમાવેશ થાય છે.

૩ Metallurgy. ધાતુનો ખાસ અભ્યાસ એ પણ ભુસ્તરવિજ્ઞાનનો વિભાગ છે. ૪ જેમકે તેજમણરી વિગેરે.

તરફ આકર્ષણ કરે છે, સર્વ પ્રકારની કળાઓનો અભ્યાસ કરે છે, વધારે શું કહેવું? હુંકામાં કહીએ તો ધન મેળવવા ખાતર એવું કોઈ કામ નથી કે જે તે ન કરતો હોય, એવું કોઈ વચન નથી કે જે તે બોલતો ન હોય, એવો કોઈ વિચાર નથી કે જે તે ચોતાના વિચાર-પથમાં લેતો ન હોય; આવી રીતે પૈસાની ખાતર અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ભ્રમ્યા કરે છે, રખત્યા કરે છે, દોડાદોડ કર્યા કરે છે, છતાં તેની પાસે પૂર્વ ભવનાં પુણ્યનો જથ્થો નહિ હોવાથી તેની ઇચ્છા નેટકું પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે તેના પ્રમાણમાં તેને તત્કાલા દેશરાનો ત્રીજો ભાગ પણ મળતો નથી, માત્ર આથી કરીને તેના ચિત્તમાં મોટો અંતાપ નિરંતર રહ્યા કરે છે અને તેને લંછને તેને કર્મનો મોટો ભારો મળે છે, જેના પરિણામે ચોતાની દુર્ગતિમાં જવા યોગ્ય સ્થિતિમાં તે અત્યંત વધારો કરે છે.

કદાચ પૂર્વ પુણ્યનો જરા ઉદય થઈ આવે અને તેથી કોઈ વખતે તેને હજાર કે લાખ રૂપીઆની પ્રાપ્તિ થઈ જાય અથવા પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી, સુંદર શરીર અથવા વિનયી હુંડુંબ પરિવાર મળી જાય અથવા તો તેને ધાન્યનો સમૃદ્ધ અથવા થોડાં ગામોનું સ્વામીપણું અથવા માનું સરખું રાજ્ય મળી જાય તો પછી જેમ પેલા દરિદ્રીને જરા મુશ્કેલી જન મળતું હતું તે વખત તેના લાભથી તે રાજી રાજી થઈ જતો હતો તેમ આ જીવને મદ. (અહંકાર)રૂપ સન્નેપાત થઈ જાય છે અને ત્યારે તે એવો મીઠાશમાં આવી જાય છે કે ત્યારપછી કોઈ તેને કંઈ વિનતિ કરે તો તે સાંભળતો નથી, બીજા લોકોની સામે નજર પણ કરતો નથી, ચોતાની ટોક જરા પણ નમાવતો નથી, મીઠાં વચન બોલતો નથી, હેતુ કે કારણ વગર દમમાં ને દમમાં આંખો મીચે છે અને વૃદ્ધ વરિલોનું પણ અપમાન કરે છે. આવી રીતે અતિ હલકા અભિપ્રાયથી જેનું મૂળ સ્વરૂપ નારા પામી ગયું છે એવો આ જીવ જ્ઞાનરત્નથી પરિપૂર્ણ મહાત્મા ભગવાન મુનીશ્વરોને અતિ દુદ્ધ દરિદ્રીથી પણ વધારે અધમ લાગે તેમાં નવાઈ શું છે? આધારણ વસ્તુને મોટી માનનાર, અદ્યસ્થાથી વસ્તુની વાસ્તવિક કિંમત નહિ સમજનાર, પરવસ્તુની પ્રાપ્તિના અહંકારમાં ઉદ્ભૂત થઈ અધર માલનાર આ જીવને જ્ઞાની મહાત્માઓ યથા સ્વરૂપમાં દેખે છે અને તેની મૂર્ખતા પર વિચાર કરી તેને આત્મદ્રવ્યને અંગે ભિખારી જેવો લે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે.

વાસ્તવિક
ભિખારીપણું

ત્યારે આ પ્રાણી પશુભાવ (તિર્યચગતિમાં) અથવા નરકઅવસ્થા ધારણ કરતો હોય છે ત્યારે તેને ભિખારીની ઉપમા વધારે અંધબેચતી આવે છે અથવા વધારે રૂપણ રીતે કહીએ તો તે ભિખારીની ઉપમાથી પણ આગળ વધી જાય છે; કારણ કે અનેક પ્રકારની મોટી કઢિસિદ્ધિવાળા, અતિ આકર્ષક તેજ કાંતિવાળા, અતિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવવાને યોગ્ય અને ઘણી લાંબી સ્થિતિ સુધી સુખી કહેવાતી અવસ્થામાં રહેનારા શક વિગેરે દેવતાઓ પાતુ તે સમ્યક્ દર્શનરૂપ રત્નથી રહિત હોય તો વિવેકરૂપ ધનવાળા નિર્મલોની નજરે રહતાની અભિ

હોવાથી કોઈની મદદ વગર રાત્રિએ ઉઠીને તે એકલો જમીનમાં બહુ-
 ઉંડો ખાડો ખોદે છે, ધીમે પગલે ચાલીને જરા પણ ઘરમાં સંચાર
 થતો હોય તો તેને છુપાવી દઈને પોતાની પુંછ ખાડામાં ધીમે રહીને
 મૂકે છે, પછી ખાડો પૂરી દઈને જમીનના તળીઆને સરખું કરે છે,
 તેના ઉપર ધૂળ કચરો વિગેરે નાખે છે, તેને તદ્દન ન ઓળખી-પારખી
 શકાય તેવું બનાવે છે, વળી તે ધન દાટેલ સ્થાન કદાચ પોતે પણ
 ભૂલી જાય તો મોટા ગોટાળો થઈ જાય તેથી અનેક પ્રકારનાં ચિહ્નો
 (અંધાળો) રાખી મૂકે છે (જેને લઈને અમુક જગાએ પોતે ધન દાઢ્યું
 છે એમ જાણી શકાય), કોઈ કામ સાફ આવેલો બહારનો કોઈ માણસ
 જે વિભાગમાં પોતે ધન દાઢ્યું હોય તે તરફ અથવા ત્યાં જાય આવે
 છે તો તેને વારંવાર જોયા કરે છે, તે પ્રદેશ ઉપરજ પેલા માણસની
 વારંવાર નજર પડતી જોઈને આ બાઈશ્રીને શંકા થાય છે કે જરૂર
 પોતે ધન ઘરમાં કંઈ જગાએ દાઢ્યું છે તેની આ માણસને ખબર
 પડી ગઈ છે, આવા વિચારથી ગભરાઈ જઈ રાત્રે ઉઠી પણ શકતો
 નથી, ચિંતામાં તેની હંથ ઉડી જાય છે, વળી ચિંતામાં ને ચિંતામાં
 રાત્રે ઉઠીને પાછો ખાડો ખોદે છે, તેમાં દાટેલ ધનને બહાર કાઢે છે
 અને પીછ જગો પર તેને મૂકે છે અને બીકમાં ચાતરફ પોતાની નજર
 નાખતો આમતેમ ભયમાં જોયા કરે છે, રખે કોઈ પોતાને જોઈ જશે
 કેમકા ભયથી પોતે હાલવા ચાલવાની ક્રિયા કરે છે તે પણ શરીર
 માવથીજ કરે છે, પણ તેનું મન તો પેલા ધનના બંધનમાં એવું બંધાઈ
 પકડી દોય છે કે તે બ્યાનથી એક દનડું પણ આગળ પાછળ જતું
 નથી આથી તેને કલ્પને પ્રયત્નોથી જાગૃતી મેળવે પણ કોઈ વખત

એવીજ રીતે પોતાની સ્ત્રીના પ્રતિબંધમાં લેવાઈ ગયેલો આ
 યુવક અન્ય યુવકોની કીર્તિ કરીને બીજા માણસો
 ની આંખમાં પોતાની સ્ત્રી સામી નજર પણ ન કરી શકે એવ
 ની દેખાઈ. વિચારથી પોતાના ઘરની બહાર પણ નીકળતો નથી
 રાતે સૂઈ જાય પણ નથી, માત્ર પિતાનો ભાગ કરે છે.
 મહા મહાશયેના એકને સિધ્ધિ કરી નાખે છે, પોતાના ખાસ છા
 ત્રિગોને પણ વહે વ્યાપવાનું વ્યામંત્રણ વ્યાપતો નથી. ધર્મનાં કાળોને
 નિરસાઈ કરે છે. બેઠામાં પોતાની નિંદા ગાય છે તેની પણ દરકાર
 કરતો નથી. જાણ સ્ત્રીનું મુખ વારંવાર જોઈને તેજ જાણે પરમાત્માની
 મુક્તિ દેવા અને તેને જાણે એક જોડી દેવા તેમ બીજું સર્વ કામ
 કાજ છે. હા તેમજ પાન કરતો અને તેનીજ ચિંતવના કરતો પાતે
 ખરબચડ કરે છે; ને સ્ત્રી જે કરે છે તે એને સાહે લાગે છે, તે જે
 જાણે તે ને દેખે એવું અપમાન થાય છે અને તે પોતાના મનમાં
 ઈર્ષા અને દેવદાસને વિચાર કરે ને તેની બાજુ ચેષ્ટા અને આશ્ચર્યથી
 જાણે. જોકે તે નિરાશવા દેખાય છે એમ માની લે છે. વળી મોહને લીધે
 ને પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે એ અદેખર મારા ઉપર પાત્ર
 અપમાનથી છે, અપમાન વ્યામંત્ર છે. સાહે મિત્ર કરનારી છે, એના
 દેહમાં સુખ દુઃખ કૌલમનમાંથી બીજા કોઈ પણ સ્ત્રી આપી દુનિયામાં
 દેખા એક તેને હાથનું નથી. કોઈ માણસ તેની સ્ત્રીને મા, અદેખર કે
 ફેલો સમજા. કોઈની નહીં જાણે પણ તેના સામું જુવે તો આ ભાઈ
 સારુંજ તેના ઉપર કોઈ કરે છે. આકૃષ્ટવ્યાકૃષ્ટ મન જાય છે અને
 બીજા જાણે. જોકે જોકે મનમાં મન કરતું તેના ખ્યાલ પામી કરી શકતો
 નથી. ફેલો કામનુકૂળ તેની સાથે પોતાનો વિચાર આવ આવવા ને મનમાં
 જાણે તો આ કામ કરવા કરતો છે. એક કરવા નહીં જાય છે અને
 જાણે મનમાં જાય અને તે. વિચાર આકૃષ્ટવ્યાકૃષ્ટવ્યાકૃષ્ટ તે સ્ત્રી જે
 અને તેના ને અનુકૂળ સારું પ્રેમ ને નવાની કામ આવવા. પરમુક્ત
 અપમાનને લેતો જાય છે. અપમાનના વ્યામંત્ર આ પ્રાણી અને
 અનુકૂળ કૌલમન. અપમાન કરતો અપમાન પણ ફેલો કરતો
 કરતો પણ ફેલો ને વિચાર. ને તે એક એક વસ્તુના અપમાનના કામ
 કરતો જાય છે. આ ઉપર અપમાન ફેલો કરતો પણ વિચાર
 ને વિચાર વિચાર ને અનુકૂળ અપમાન કરતો અપમાન કરતો અને
 આ કરતો ફેલો ફેલો એક એક ને અપમાન કરતો કરતો.

“વળી તે આપણને એવા બોજનથી દોઢ દિવસ તુમિ થતી ન-
 હોતી અને ઉલટી તેની શુખ વધારે વધારે ભેર
 તુમિને પકડતી જતી હતી” એ પ્રમાણે અગાઉ નિમ્બુપુષ-
 અમાવ. કની વાર્તાના પ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે
 આ કુવને પણ પૈસા, સ્ત્રી કે વિષયભોગો ને સર્વ
 પ્રેમજન કુભોજન નેવા છે તે પેટ ભરીને પૂરતાં મળે તોપણ તેની
 પ્રાણને મારા થતો નથી, પણ તે નિરંતર વધ્યા કરે છે; તે આવી
 રીતે દોઢ વખત કદાચ સો રૂપીઆ મળી જાય છે તો હજાર મેળવવાની
 ઇચ્છા રાખે છે, કદાચ હજાર પણ મળી જાય છે તો લાખ રૂપીઆ
 મેળવવાની વાંછ તેને થાય છે, કદાચ લાખ રૂપીઆ મળી જાય તો
 કરોડ મેળવવાની તેને અભિલાષા થાય છે, કદાચ કરોડ રૂપીઆનો
 લાભ થઈ જાય તો રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, કદાચ તે રાજ્ય
 થઈ જાય તો ચક્રવર્તીપણાની શોધ કરે છે, કદાચ ચક્રવર્તીપણું મળી
 જાય તો દેવપણાની હોંશ રાખે છે, કદાચ દેવપણું મળી જાય તો
 શકપણું શોધે છે અને કદાચ શકપણું મળી જાય તો તેનાથી ઉપર
 ઉપરના દેવલોકનું સ્વામીપણું મેળવવાના વિચારથી તેના મનમાં
 આકુળતા રહ્યા કરે છે-આવી રીતે તેના મનોરથો કદિ પૂરા થતા
 નથી. જેવી રીતે સખત ઉનાળામાં જેનું શરીર ચારે તરફથી લાગતી
 ગરમીથી બળી રહ્યું હોય, જેને સખત તૃષ્ણા લાગી હોય અને જેને
 મૂર્છા આવી અડ દોષ એવો દોઢ મુસાફર સ્વપ્નામાં જળતરંગમાં મુ-
 દર લાગતાં મોટાં જળાશયોમાંથી અમે તેટલું પાણી પીએ તેથી તેની
 તૃષ્ણા છીપતી નથી તેવીજ રીતે આ કુવને ધન વિષયોના સંબંધમાં
 સમજવું: અનાદિ સંસારમાં રખડપટ્ટી કરતાં આ પ્રાણીને અનેક વખત
 અતિ મુંદર પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયભોગો ભોગવવા માટે મળ્યા, મહા-

૧ તુમિ અમાડનો નિમ્બુપુષક કયાપ્રસંગ પૃ. ૧૭.

૨ પ્રથમ દેવલોકનો ઇન્દ્ર, દેવોનો સ્વામી.

૩ આલેખ વિચાર ઉપાધ્યાયજીએ લેખનાં સંક્રામમાં બતાવ્યા છે:—

છે મારે નિર્ધનને સવ ચાહે, સવ ચાહે સદસે લોડીએ,	છરેછ.
છે મારે સદસ લહે લખ લાભ, લખ લાભે અને કોડીએ,	છરેછ.
છે મારે કોડીયર તૃપ્તકરિ, તૃપ ચાહે ચટ્ટીપણું,	છરેછ.
છે મારે ચક્રી ચાહે સુરભોચ, સુર ચાહે સુરપતિ મુખ પણું,	છરેછ.
છે મારે મૂળ લપ્ત જમ્મ લોભ, વાંધ થાય પડે સહી,	છરેછ.
છે મારે ઉપશાંતિવને અનંત, ઇચ્છા આકાશ સમી કહી.	છરેછ.

મૃત્યુવાન અનેક રત્નો તેને પ્રાપ્ત થયાં, કામદેવની સ્ત્રી રતિના વિભ્રમ પાતુ બાણુએ મૂકે એવી મુંદર યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે તેણે અને પ્રકારના વિલાસો ભોગ્યા અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળલોકને અતિ મુંદર ગણાતી હોવા પ્રકારની કીડાઓ તેની સાથે તેણે કરી તે પાતુ ધણી બધા લાગવાથી જેમ પેટ પાતાળમાં પેસી ગયું હોય તે તેમ આગાહના દિવસોમાં ભોગવેલ વિષય કે ખાધેલ ભોજનની વાત પણ તે ભણતો નથી, યાદ પણ લાવતો નથી, માત્ર નવા નવા વિષયભોગ મેળવવાના મનોરથો કરી કરીને નકામો સુકાયા કરે છે.

વળી પૂર્વે કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આવી લોકો તાથી ખાધેલું અન્ન તેને પચતું નહોતું અને “પચતાં પચતાં વળી તેના શરીરમાં વાતવિમૂચિકા (પેટને દુઃખાવો) ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજાવતું હતું.” તે આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવી રીતે થાય.

જુદું રામ મોહમાં લેવાઈ ગયેલો આ પ્રાણી કુભોજન જેવાં ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો સ્વીકાર કરી લે છે અને તેમાં આનંદ માની તેને ભોગ ઉપભોગ કરે છે ત્યારે તેને કર્મસંચયરૂપ અણર્ણુ થાય છે. પછી ત્યારે ઉદય દ્વારા એ કર્મોને પચવે છે-નિર્જરે છે ત્યારે નારકી, નિર્વચ, મહુચ કે દેવગતિમાં રખાવારૂપ તેને ચૂકો આવે છે, પેટનો દુઃખાવો થાય છે અને એવી રીતે સદરહુ કર્મો તેને અત્યંત પીડા આપે છે, તેને ત્રાસ પમાડે છે અને તેને હેરાન કરે છે. “વળી તે કુભોજન સર્વ રંગોનું કારણ હતું અને પૂર્વે થયેલા સર્વ આધિઓને વધારનાર હતું.” એમ જે આગાહ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ લેખ્ય છે, કારણ કે એ કુભોજનની સાથે સરખાવેલ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ભોગ ઉપભોગ આ જીવ રાગપૂર્વક કરે છે ત્યારે તેને લગતે નકામોહના લક્ષણવાળા અનેક નવા આધિઓ તેને થાય છે અને પૂર્વે હોય છે તેમાં વધારો પણ થાય છે. આથી સર્વ આધિઓને ઉત્પન્ન કરવાનું અને તેમાં વધારો થવાનું કારણ એ કુભોજન છે. નહીં તો કોઈ અન્ય કારણ હોય છે અને પૂર્વે કર્મોના સ્થિતિ અને અનુભાવ (સર્વ વધારો) નો જ કારણ છે.

આમ જોઈએ તો કહી શકાય છે કે તે નિમ્નપૂર્વક તે સંવેદનશીલ જીવનને જ. આમ જાતેના હોય અને તેમાં વધારો મુંદર ભોજન કરતું નહીં પણ કરતો હોય તેના આધારે પણ એમ કે અદેખરા મુંદર જે અન્ન આગેલાને ભોજનને નવાદ આપવાનો છે.

પ્રસંગ પલુ આબ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવો હશે તેનું તેને સ્વપ્ન
 પલુ આબ્યું નહિ." આ પ્રમાણે નિષ્પ્રયુષકના સંબંધમાં કથાપ્રસંગે
 કહેવામાં આવ્યું છે તે આ જીવના સંબંધમાં બરાબર મળતું આવે
 છે. આ જીવની ચિત્તવૃત્તિ મહામોહથી હણાયલી હોવાને લીધે અનેક
 દેવોનાં ધરણ્યુત ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે તેને હેરાન કરનાર-ત્રાસ
 આપનાર હોવા છતાં તેને પોતાની બતને સુખ આપનાર અને આ-
 ત્માને હિતકારી માને છે અને પોતે ઇચ્છે ત્યારે મેળવી શકે તેનું સ્વા-
 ધીન, અતિ હ્રસ્વ પ્રકારના વિશિષ્ટ આનંદને આપી શકે તેનું મહા-
 કલાણુ કરનાર આરત્રરૂપ ક્ષીરબોજન છે તેને એ આપડો કદિ
 અકતો પલુ નથી, કારણ કે મહામોહની નિદ્રામાં પડેલા તે જીવનાં
 વિવેકરૂપ નેત્રો મીચાઈ ગયેલાં છે, તેથી જેમ હંધમાં પડેલા માણસને
 સાશસારનો વિવેક રહેતો નથી તેમ પોતાને કંઈ વસ્તુથી લાભ છે
 અને હોનાથી નુકશાન છે તેનો વિચાર આ પ્રાણીને મહામોહની નિ-
 દ્રામાં પડ્યા પછી રહેતો નથી. અનંત કાળ મુધી આ સંસારમાં પરિ-
 ભ્રમણ કરતાં કદાચ કોઈ વખત તે સુંદર બોજન આ પ્રાણીને મળેલ
 હોત તો સર્વ કલેશોના નાશ કરનાર મોક્ષ આ પ્રાણીને ક્યારનું મળી ગયું
 હોત, આટલો બધો કાળ એ સંસારમાં રખડતો હોતજ નહિ અને મારો
 જીવ તો સંસારમાં હજી પલુ રખડ્યા કરે છે, તેથી એમ નિશ્ચય થાય
 છે કે આ જીવે સમ્યગ્ચિત્રરૂપ મુલોજન પૂર્વે કદિ પલુ મેળવ્યું નથી."

"આવી રીતે બિખ માગતાં અને ત્રાસ પામતાં અદૃશ્યમૂલપર્વન્ત
 નગરનાં હાંઆ નીચાં ઘરોમાં, જૂદા જૂદા આકાર-
 વાળી શેરીઓમાં અને ગલીઓમાં જરા પલુ થાક
 લીધા વગર બાહુ વખત તે દરિદ્રી ભટક્યો." આ
 પ્રમાણે હકીકત નિષ્પ્રયુષકના કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં

અનંત કાળ-
 થી રખડપડી.

૧ આવેજા વિચાર કલાણુમંદિરમાં બતાવ્યો છે તે સરખાવે.

બ્રહ્મણ્યપારમવર્ણારિપ્યા મુનીશ ! સમ્યે ન મે શ્રવણગોચરતાં શતોઽસ્તિ;

ભાવગિતે નુ ત્વ ગોત્રપવિગ્રમંત્રે, કિં વા વિપદિષ્યધી સચિયં સમેતિ.

"તે પ્રત્તી આ અપાર સંત્રાસનુદ્રમાં વાટે નામ પલુ મે સાંભળ્યું નહિ
 દોષ એમ મને લાગે છે, કેમકે કાનને પવિત્ર કરનાર વાશ નામને મંત્ર સાંભળ્યા પછી
 વિપતિરૂપ સંપંજી કદિ આવે ખરી?" આવી પળનાં એ કાળો પલુ હાંધમાં લેવા
 શકે છે.

૨ જૂદા જૂદા આકારવાળા શેરીઓ તે વિગ, ચતુષ્ક, ચતુષ્ક આદિ સમજવા.
 ૩ જો: ૫૧ વલુ રસ્તા મળે તેને 'ચિત્' કહેવામાં આવે છે, માર રસ્તા સાથે
 યોગ થાય તેને 'અનુષ' કહેવામાં આવે છે. સહેર વચ્ચે ચીક દોષ તેને 'અત્ર'
 કહેવામાં આવે છે.

આથી છે તે બરાબર મારા જીવના સંબંધમાં મળતી આવે છે; કારણ કે કાળની આદિ નહિ હોવાથી આ જીવે પણ અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત

૧ ‘પુદ્ગળપરાવર્ત’ સંબંધી હકીકત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. અસંખ્ય વર્ષોએ એક ‘પલ્લોપમ’ થાય છે. એનો સામાન્ય ખ્યાલ આપવા નહિ ચાર ગાઢ લાંબો, ચાર ગાઢ પહોળો અને ચાર ગાઢ જડો ખાડો કદપી તેમાં યુગળીઆના બારીક વાળના નાનામાં નાના ટુકડાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરવામાં આવે છે અને તેમાંથી સો સો વર્ષે એક એક વાળ કાઢતાં ખાડો પૂરો થાય ત્યારે ‘બાદર અદ્ધા પલ્લોપમ’ થાય છે. તે વાળના ટુકડાને અસંખ્યાત ગુણ કદપી પાંચ સો સો વર્ષે એકેક ટુકડો કાઢતાં તે ખાલી થાય ત્યારે ‘સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્લોપમ’ થાય છે અને એવા દશ કોડાકોડિ પલ્લોપમે એક સૂક્ષ્મ અદ્ધા સાગરોપમ થાય છે. સાગરોપમનું વિશેષ સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રંથમાં તેમજ લોકપ્રકાશ વિજેરેમાં બતાવવામાં આવ્યું છે તે જિજ્ઞાસુએ લાંબી જાણવા યોગ્ય છે. આવા દસ કોડાકોડિ સાગરોપમનો એક ઉત્સર્પિણી અને દશ કોડાકોડિ સાગરોપમનો એક અવસર્પિણી કાળ થાય છે. (કોડાકોડિ અથવા કોડાકોડિ એટલે કરોડને કરોડ ગુણીએ તેટલા; મતલબ કે એકડા ઉપર સોળ મીંડાં ચઢાવવાથી કોડાકોડિ થાય છે) અવસર્પિણી કાળના છ આરા હોય છે. ભરત ને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા ત્રણ આરા જીવગતીઆ હોય છે, બેઓને કલ્પવૃક્ષ સર્વ વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે અને હપાધિ બચ્હાર કોઈ પ્રકારનો હોતો નથી. ચોથા આરામાં દુઃખ થવા માંડે છે, પણ ત્રીજા આરાના પ્રાંત ભાગથી ચોથા આરાના પ્રાંત ભાગ સુધીમાં ચોવીસ તીર્થંકર થાય છે. પાંચમા આરામાં પાછો મોક્ષમાર્ગ બંધ થાય છે, પણ ધર્મ રહે છે અને છઠા આરામાં તેા ધર્મનો પણ લોપ થાય છે. આવા અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ અ ચાર કોડાકોડિ સાગરોપમનો, બીજો ત્રણ કોડાકોડિ સાગરોપમનો, ત્રીજો બે કોડાકોડિ સાગરોપમનો અને ચોથો બેતાળીસ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ અને પાંચમો તથા છઠો દરેક એકવીસ હજાર વર્ષના હોય છે. એવી રીતે કોડાકોડિ સાગરોપમથી એક ‘અવસર્પિણી કાળ’ થાય છે. તેમાં કર્મે દુઃખ વા જાય છે અને સ્થિતિ સર્વ બાબતમાં વધારે વધારે ખરાબ થતી જાય છે. ઉત્સર્પિ કાળ પણ એવી રીતે દસ કોડાકોડિ સાગરોપમનો હોય છે, પણ એમાં સ્થિ સુધારતી જાય છે, તેથી એની સ્થિતિ અવસર્પિણીના પ્રત્યેક આરાથી ઉલટી સમજાવે એટલે ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરાની સ્થિતિ એકવીસ હજાર વર્ષની, બીજીની એક હજાર વર્ષની, ત્રીજીની બેતાળીસ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમ ચોથા, પાંચમા અને છઠા આરાની સ્થિતિ અનુક્રમે બે, ત્રણ અને ચાર કોડાકોડિ સાગરોપમની હોય છે તેના ત્રીજા આરામાં ૨૩ અને ચોથા આરાના પ્રારંભમાં એમ ૨૪ તીર્થંકરો થાય છે આ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી બે મળીને એક કાળ ચક્ર કહેવાય છે. આવા અનંત કાળચક્ર આ પ્રાણીએ કર્યા. પુદ્ગળપરાવર્ત કાળનું જ્ઞાન બહુ કષ્ટવોળી છે, કારણ કે આ પ્રાણીએ અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત કાળ વળે એને છઠ્ઠા કાળના પરાવર્તમાં માટે ફેરફાર થાય છે જે પ્રગટિને ને અન્યત્ર વિચારેલ છે. (જેન દષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૭ પ્રથમ વિભાગ). ૨

છે એટલે અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત નેટલો કાળ સંસારમાં
 જ્યો છે. “ એ મહા દુર્ભાગી જીવને (તે નગરમાં) એવી રીતે
 ત્યાં રખડતાં કેટલો કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી ”
 મ અગાઉ કહ્યું છે. આ જીવના સંબંધમાં પણ તે અરાબર સમજ
 ; એટલે કે આ સંસારમાં તે કેટલો કાળ રખડ્યો તેના નિર્ણય
 ; રાકે એમ નથી, કારણ કે કાળની આદિ-રાશિઆત ન હોવાથી તેની
 ; બાંધવી અશક્ય છે.

આવી રીતે મારો રાંક જીવ આ સંસારનગરમાં માદા સંકલ્પ
 કલ્પ, સાચી ખોટી દલીલો અને ખોટાં દર્શનારૂપ તોફાની છોકરાઓનાં
 જાંથી દરેક ક્ષણે તત્ત્વ સન્મુખ સુંદર શરીર પર વ્રાંતિ (મિથ્યાત્વ)-
 પ માર ખાતો હોવાથી મહામોહ વિગેરે રોગવાળા શરીરવાળો
 છે ગયો છે અને તેવા ખરાબ વ્યધિઓને તાબે થઇને નરક વિગેરે
 થાનોમાં અત્યંત ખીડા સહન કરવાથી સ્વરૂપબદ્ધ થઇ ગયો છે. તેની
 રાવી સ્થિતિ થઇ ગયેલી હોવાથી જે પ્રાણીઓનાં ચિત્ત વિવેકબુદ્ધિથી
 ર્મેજ ગયેલાં છે તેમને તેના પર અત્યંત દયા આવે છે. આટલું છતાં
 માત્ર પાછળનો વિચાર તે નહિ કરતો હોવાથી તત્ત્વબોધ (સ-
 મન્વિજ્ઞાન)થી બહુ છેડા રહે છે. આ સર્વ બાળતોને લીધે તે લગભગ
 જીવોથી અધમ-હલકો છે અને એવી સ્થિતિનો તે થઇ ગયેલો
 વાથી ધન વિષય ત્રી પુત્રાદિ પ્રાપ્ત કરવાની ખોટી આશારૂપ તુચ્છ
 મોજનનો લોહુપી થઇ કદાચ જરા તુચ્છ લોજન મળે તો તેથી
 મોંઘ સંતોષ (વૃત્તિ) પામી જાય છે, પણ તે વૃત્તિ ટકતી નથી તેથી
 દિ પણ તે ધરાતો નથી અને તેથી સર્વ બાલ વસ્તુઓ કેમ વધારે

પ્રમાણે હોવાથી પુદ્ગલપરાવર્તની દલીલ આસ સમજવા યોગ્ય છે. એના પર
 વિસ્તારથી નોંઠ અપ્યાયકલ્પદ્રુમના દશમા પ્રસ્તાવની સાતમી બાધામાં આપ-
 વામાં આવી છે તે વાંચવાથી જણાશે કે તેના બાદર અને સૂર્ય એવા બે વિચાર
 પાત્રી તે પર દ્રવ્ય, ક્રેત્ર, કાળ અને ભાવની યોજના કરી દરેક પર સૂર્ય અને
 બાદર પરાવર્તની મોઠજણ બતાવવામાં આવી છે, બધી રીતે વિચારના બદ્ધ લાગે
 કાળ દરેક પુદ્ગલપરાવર્ત લે છે એમ જણાઇ આવે છે અને એ કાળ એટલો લાંબો
 છે કે તેનો વિચાર કરતાં આ દુઃખનો છેડો કોઇ પણ રીતે લાવવો લેઈએ એન
 મુદ્દજ વિચાર આવ્યા વગર રહેતો નથી. પુદ્ગલપરાવર્ત સમયી દલીલો બતાવે
 રપદ રીતે સમજવાની ખાસ જરૂર છે. એ સમયી વધારે દલીલો વિસ્તાર રૂપે
 પ્રિયવનસારોદ્ધાર કથના બતાવવામાં આવી છે. (જુઓ પ્રકરણ રજાકર રાંત
 કાંધ પ. ૪૧૧. સહેલથી વાંચી શકાય તે સાથે અપ્યાયકલ્પદ્રુમના મારી નોંઠ
 રીતે રૂપમાં ઉતારી લીધી છે. જુઓ પરિચિદ્ધ વ.)

મેળવવી, તેને કેવી રીતે વધારવી, તેનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરવું તે બાબતનો નિરંતર વિચાર કર્યા કરે છે, જેને પરિણામે તે મહા આક્રમક આઠ કર્મોરૂપ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય ઘણું કાળે પણ ખર્ચે નહીં તે અને ન પચી શકે તેવું ભાતું બાંધી લે છે અને તેવું અપરિણામી બાવાથી તેના રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે; એમ એ સમજી શકે છે છતાં પણ તે સર્વ વ્યાધિનું કારણ શું છે તેની તપાસ કરવામાં વિપરીત બુદ્ધિવાળો હોવાથી ઉલટો અપરિણામી વધારે ખર્ચ કરે અને સચ્ચારિત્રરૂપ પરમાત્મ-અતિ સુંદર, પચે તેવું અને દુઃખ ત્રણે તરફ નાશ કરે તેવું સુંદર ભોજન ચાખતો નથી અને તેવી રીતે અનંત પુદ્ગલપરાવર્ત સુધી અરઘદ્ઘટ્ટી ચંત્રના ન્યાયથી^૧ સર્વ ઉત્પત્તિ સ્થાનોમાં રખડ્યા કરે છે, ભટક્યા કરે છે, કર્યા કરે છે.^૨ હવે આગળ તે દરિદ્રીના સંબંધમાં શું બન્યું તે અત્ર કહેવામાં આવે છે.

સુસ્થિત મહારાજ.

સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ.

ધર્મબોધકર મંત્રી.

તે નગરમાં સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણીઓ તરફ અત્યંત પ્રેમાળ વૃત્તિ

૧ રેટ.

૨ આ કથાનો વિષય ત્રણ કાળનો છે, તેથી ક્રિયાપદના કાળના નહિ પ્રયોગો આ કથામાં કહેવામાં આવ્યા છે તેનો આશય એક સરખો છે એમ સમજ લેવું. વ્યાકરણવેત્તાઓ કહે છે કે વિવક્ષાનુસારેણ કારકપ્રવૃત્તિઃ કે કહેનારની ઇચ્છા પ્રમાણે કારકની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કારક પ્રમાણે કારક પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેઓ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે કારકની પેઠે કાળ પણ એક રૂપવાળી વસ્તુમાં તે વસ્તુની સ્થિતિના ફેરફારથી નહિ નહિ પ્રકારના કહેવા આવે છે એમ અમે જોયેલ છે અને તે અમને અસહ્ય છે. એનો દાખલો બતાવે તેમાં કહે છે કે પાટલીપુરથી રાત્રી થતા આ માર્ગમાં એક કુવો હતો, હોતો હતો, ઘસો, ઘસો, હસો વિગેરે કાળનાં રૂપો એકજ કુવો માટે છે, તોપણ તે માટે નહીં વિવક્ષા થઈ શકે છે અને તે સર્વ ઉચિત છે. ભાષાન્તરમાં આ મુશ્કેલી વારંવાર જણાઈ છે. ભૂત અને વર્તમાન કાળનો પ્રયોગ કરવામાં ઘણી વખત અસહ્ય છે અને તેનો ખુલાસો ઉપર પ્રમાણે છે. ત્રણ કાળ (ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન)ને લગતી આ વાર્તા હોવાથી જ્યાં અનુકૂળ પડે ત્યાં કથાને અનુરૂપ બોલો પ્રયોગ કર્યો છે. આ બાબતમાં અત્ર કરેલો ખુલાસો સુદ્ધ વાંચનાર વિચારશે તો દલીલનો કદો અને કથાસારીર કાળપ્રયોગનું કારણ બરાબર બતાવશે. સા. ૬.

વાળા સુવિખ્યાત મુસ્લિમ^૧ નામના મહારાજ છે એમ પૂર્વે કહ્યું છે તે આ સંસારનગરમાં પરમાત્મા જિનેશ્વર ભગવાન સમજવા. તેમના સર્વ ક્લેશો નાશ પામી ગયેલા હોવાથી, અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય યુક્ત હોવાથી તેમજ ઉપમા રહિત રવાધીન અતિશય અનંત આનંદસ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક રીતે તેજ મુસ્લિમ નામને યોગ્ય છે. (મુસ્લિમ એટલે સારી રીતે સ્થિત થયેલા, રહેલા). અવિધા (અજ્ઞાન) આદિ ક્લેશમાં રચી પચી પડેલા બીજા કોઈ પણ મુસ્લિમ નામને યોગ્ય નથી, કારણ કે મિધ્યાત્વને ક્ષીણે એવા બીજાઓ ખરાબ રીતે (દુઃસ્થિત) રહેલા છે અને અજ્ઞાન અથવા અલ્પ જ્ઞાન સાથે મુસ્લિમપણું સંપૂર્ણ અંશે કદિ પ્રાપ્ત થતું નથી. એ પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓનું અતિ સૂક્ષ્મપણે રક્ષણ કરવાનો ઉપદેશ આપનારા હોવાથી (અહિંસા પરમો ધર્મનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી બતાવનારા હોવાથી) અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી આપે એવો કુશળ સિદ્ધાન્તમાર્ગ આદ્યેષ દ્વારા કહેનારા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતેજ તે અત્યંત પ્રેમાળ હૃદયવાળા છે. નર અને દેવોના નાયક ચક્રવર્તી અને ઇંદ્રથી પણ તેઓ વધારે પ્રખ્યાત હોવાથી તેમને સુવિખ્યાત કહેવામાં આવ્યા છે, કારણ કે દેવો અને મનુષ્યો પ્રગણ્ય મન વચ્ચેના યોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ નિરંતર તેમની સ્તુતિ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વજ્ઞ જિનેદ્ર ભગવાન ‘મહારાજ’ શબ્દ ધારણ કરવાને યોગ્ય છે.

“ જેણે નિમ્બુપુષ્પક બિખારી રખડતો રખડતો તે મુસ્લિમ મહારાજના મંદિર પાસે જોમ તેમ કરીને આવી પહોંચ્યો, હવે તે મંદિરના દરવાજા પર સ્વકર્મવિવર નામનો દારપાળ છે. તે દારપાળે અત્યંત કષ્ટણ ઉપજાવે તેવા આ બિખારીને જોઈને તેના પર અત્યંત ક્રોધ કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમંદિરમાં દાખલ કર્યો.” આ પ્રમાણે વાત અગાઉ કથાપ્રસંગમાં સ્વારપછી કહેવામાં આવી છે તેની આ પ્રમાણે યોજના કરવી: કોઈ વખત આ જીવ ચર્યણુ-

૧ અહીં મૂળ કથાકારીર પૃષ્ઠ ૧૮ જુઓ. એ પારિવાર સાથે આ ઉપનયને અંતરંગ છે. ૨ આદ્યેષથી ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ ગ્રંથકર્તાએ આ ગ્રંથમાં પચમ-વીજ સ્ત્રીકારી છે. સંકીર્ણ કથાને અંગે સરજાતમાં આ વાત કરી છે. જુઓ પૃષ્ઠ. ૭ ૩ નદીમાં અથવા સમુદ્રમાં પથ્થર એક બીજ સાથે અથડાઈ પડાઈને તદન બગી જતી બને છે. એવા પથ્થરને એવો હોય તો એમ લાગે કે તેને ગોળ બનાવવાં થયું મહેનત પડી દશે, પણ તે અથડાઈ કુટાઈનેજ એવી રીતિએ પડોચલ હોય છે. એને ‘ચર્યણુધુર્જન’ ન્યાય કહેવામાં આવે છે. આ પ્રાણી પણ સંસારમાં રખડતો અપડાતો કુટાતો આગળ જણાવેલી રીતિ પ્રાપ્ત કરે છે.

ધૂણું ન્યાયથી યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે છે ત્યારે આયુષ્ય કમ

૧ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ: અનાદિ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં આ પ્રાણી મિથ્યાત્વમાં-અજ્ઞાનદશામાં અનંત કાળ સુધી રહ્યા કરે છે. તે વખતે તેનું સ્વરૂપ જોયું હોય તો રાગ દ્વેષમાં આસક્ત, ધર્મથી વિપરીત વર્તન કરનાર, અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ઉપાધિઓ સહન કરનાર અને ચારે ગતિમાં રખડનાર હોય છે. કોઈ વખત તે નારક તિર્યચગતિમાં એકાંત દુઃખો ખમે છે, કોઈ વખત દેવગતિમાં સુખો ભોગવ્યાં એમ માને છે, પણ તે એક સ્થાનકે ઠરીને ખસતો નથી અને તેનું સ્વરૂપ જોયું વિચાર્યું કે જાણ્યું હોય તો તે બહુ ખેદ ઉત્પન્ન કરે તેવું હોય છે. આ ગ્રંથમાં ઉપર આપણે તે સ્વરૂપ કાંઈક જોઈ ગયા છીએ. ન્યાસુધી તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય નહિ, શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મની ઓળખાણ પડે નહિ, ઓળખાણ પડ્યા પછી અંતઃકરણપૂર્વક તે દેવ ગુરુ ધર્મને શુદ્ધ સ્વરૂપ આદરે નહિ ત્યાંસુધી તેને કદાચ કોઈ વખત સહજ સુખ જોઈ લાગે છે તોપણ અંતે ચક્રભ્રમણમાં તો તેને પડવું પડે છે, તેથી તેવી સ્થિતિનો છોડા લાવવા માટે તેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. આ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે ઉત્કાન્તિમાંથી પસાર થવું પડે છે. તે ઉત્કાન્તિ કેવા પ્રકારની છે તે અત્ર બતાવ્યું છે. સમ્યક્ત્વ આ જીવનાં સર્વ દુઃખોનો છોડા લાવનાર હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી જે પોતાની આ રખડપટ્ટીની સ્થિતિનો છોડા લાવવા ઇચ્છતા હોય તેની પ્રબળ વાંછા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની રહેવીજ જોઈએ. એ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કર્મની નિવિડ ગાંઠનો ભેદ-છેદ થાય છે તેને ગ્રંથિભેદ કહે છે. એ ગ્રંથિભેદ કરવાની સ્થિતિનો વિચાર જરા વિસ્તારથી કરવા યોગ્ય છે તે આપણે આ પ્રસંગે કરી જઈએ.

અંતિમ-છેદા પુદ્ગળપરાવર્તમાં મિથ્યાત્વની મંદતા થાય તે વખતે આ પ્રાણી ઓછા દૃષ્ટિ મૂકી યોગ દૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કરે છે. એ સંબંધમાં વિશેષ વિષય 'જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' પ્રથમ ભાગના પૃ. ૧૬ થી કરવામાં આવ્યો છે તે પર અધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. જૈનનો ઉત્કાન્તિવાદ સમજવા માટે આ સર્વ બાળ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. સાધારણ લોકોની દૃષ્ટિ તજ યોગ દૃષ્ટિ આ પ્રાણી પ્રવેશ કરે છે ત્યારપછી તે આગળ વધતો જાય છે, આત્મનિ ચારણા, નિયંત્રણા અને યોગ્ય માર્ગ આદરી નીતિને પંથે વિચરી પોતાની યોગ કરતો અધિકાર, ઇચ્છા અને અનુકૂળતા પ્રમાણે બળવી અનેક ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે, વ્યવહારકૌશલ અને આત્માર્થી થાય છે. સમક્ષિત પ્રાપ્ત કરવા પહેલે જીવ તણ કરણ કરે છે. આ તણ કરણ તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનાં કારણો છે. વૈરાગ્ય વાસનાથી હૃદાસીન વૃત્તિરૂપ પ્રથમ કરણને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ નામ આપવામાં આવ્યું છે. અહીં પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વે હતી તેવીજ રહે છે, તેની અનાદિની ચાલ હોય છે તેમાં ફેરફાર થતો નથી, પરંતુ તેની પ્રગતિ વિશેષ ચયેલી હોવાથી અને સાતે કર્મોની સ્થિતિ ઘટેલી હોવાથી મિથ્યાત્વનું જોર મંદ થવું જાય છે. પ્રાણી કર્મને ફેંકી દેવા માટે-ફર કરવા માટે સકામ અને અકામ નિર્જરા કરે છે. ઇચ્છાપૂર્વક શુદ્ધ આત્મસંયમવટે ચાલ તેને 'સકામ નિર્જરા' કહેવામાં આવે છે-જેમકે તપસ્યા, વાંચન, ધ્યાન, વિચારપૂર્વક, ઇરાદાપૂર્વક કરવાં તે. ઇચ્છા વગર

સિવાય બીજાં સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ જોણી કરી સર્વ

પણ પાણી વાર નિર્જરા થઈ નય છે; એમકે એ ત્રણ ચાર ઉદ્વિગ્ધવાળા છરો મન વાર દુઃખો સદન કરે છે તેઓ અહામ નિર્જરા કરે છે. પશુઓ અને મનુષ્યો પણ પરાધીનપણે થઈ સદન કરે છે. એવી રીતે પોતાનાં ઉદન ભેદનથી પણ પાણી નિર્જરા દુઃખ વાર થઈ આવે છે; સ્વાભાવિક રીતે કપાવની મંદતા પણ કેટલીક વાર થઈ નય છે. આવી રિપતિ થતાં પ્રાણી ધણાં કર્મોને ખરાવી દે છે અને નવીન બંધ થોડો કરે છે. એવી રિપતિ પ્રાપ્ત થતાં મુખીમાં આ પ્રાણીને કેટલાક ક્ષેત્રો એવા સારા પ્રાપ્ત થઈ નય છે કે તેને નિર્જરા કરવાનું સકામશક્તિએ પણ બહુ વખત બની આવે છે. આવી રીતે યથાપ્રવૃત્તિ કરજી કરે તે વખતે આયુષ્ય કર્મ સિવાય સાતે કર્મોની વધારેમાં વધારે રિપતિ એક કોડાકોટિ સામરોપમથી ઠાંક જોણી રહે છે. એવી દુર્લભ જોમ છે કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, નેદનીય અને અંતરાય એ ચારે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ ત્રીસ કોડાકોટિ સામરોપમની છે. સામરોપમનો રિપતિકાળ આપણે અગ્રાજ એક ગયા ધીએ (જુઓ પૃ. ૮૨ ની નોટના. ૧) એવા એકાદ ઉપર પંદર મીડાં ચડે ત્યારે કોડાકોટિ થતાં સામરોપમે ૩૦ વખત થાય ત્યારે નેટલા કાળ નય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ ઉપરનાં ચાર કર્મોની ઢોધ છે એટલે એક વખત બાધેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વધારેમાં વધારે ઉદયકાળ ઉપર જણાવું તેટલો થાય છે એટલે તેટલા વખત મુખી તે પોતાનું પરિણામ-ફળ બતાવી શકે છે, એવા એવા બીજા અનંત ભવમાં બાધેલાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મો આત્મા સુધેલાધેલાં ઢોધ છે, પણ તે પ્રત્યેકની રિપતિ વધારેમાં વધારે ઉપર કહી તેટલીજ ઢોધ છે-તેવી રીતે સર્વ કર્મ માટે સમજ લેવું. એવી રીતે નામ અને જોત કર્મની ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ વીસ કોડાકોટિ સામરોપમની ઢોધ શકે છે અને મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ ૭૦ કોડાકોટિ સામરોપમની ઢોધ શકે છે. આવી રીતે સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ વિચારી. આકાશ આયુષ્ય કર્મની રિપતિ ભવ આશ્રયી ઢોધ છે તેથી અત્ર તે સંબંધી કંઈ વિચાર કરવાનો નથી. આ રીતે સાત કર્મોની જે ઉત્કૃષ્ટ રિપતિ બગાળી છે તે પ્રત્યેક ભવનાં જમે તેટલાં કર્મો ઢોધ તે દરેકની કંઈક જોણી એક કોડાકોટિ સામરોપમની રિપતિ આ પ્રાણી કરી નાખે છે (કંઈક જોણી એટલે પશ્યોપમના અસંખ્યાતમા બાગે ન્યૂન સમજવી). આવી રીતે સર્વ કર્મોની રિપતિનો યોગ થઈ આવે અથવા પ્રાણી પોતે પુરુષાર્થ વાપરી કરે તેને યથાપ્રવૃત્તિ કરજી કહેવામાં આવે છે. પ્રમાણમાં અહીં કર્મરિપતિ ધણી જોણી છે, છતાં આત્મ કરજી તે ભવરિપતિમાં પ્રાણી અનેક વાર કરે છે, કારણ કે કોઈ વાર તે પુરુષાર્થ વાપરી-વીર્યોક્ષાત્ર દાખવી એ રિપતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઈ વાર તેમ સંયોગ-બળે થઈ આવે છે. આવી રિપતિ થાય છે ત્યારે તે ક્રંપિ (મિથ્યાત્વની ગાંઠ) નો ભેદ કરવાની નજરની રિપતિમાં આવે છે, પરંતુ શુભ પરિણામ વિશેષ આજગ ન વધવાથી કંઈ પ્રવૃત્તિ કર્યા સિવાય ખાણા ચાલ્યા નય છે અને વધારે રિપતિવાળાં કર્મો બધે છે. આવી રીતે ધણી વાર પ્રાણી ક્રંપિની નજર આવી નય છે અને અનંત વખત આવીને ખાણા ચાલ્યા નય છે. આત્મપ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ સમજનાર અહીં સમજ સારો કે આદરેલ પ્રવૃત્તિને વળગી રહેવામાં ચીવટ રાખવામાં ન આવે તો

૩ અને તે સર્વે કર્મોની ઉપરની સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે. એ બેક કોણકોડિ સાગરોપમની સામે કર્મોની સ્થિતિમાંથી પલ્લુ યોડી સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે ત્યારે આચારંગથી માંડીને દૃષ્ટિ-સાદ પર્યંત ખાર અંગ-આગમરૂપ અથવા તેના આધારભૂત

૧ અહીં યોડી સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે તે પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જે-વડી સમજવી.

૨ ખાર અંગ. પીરતાળીયા આગમના પ્રથમ વિભાગમાં અગ્યાર અંગ આવે છે તે સંબંધી કાંઈક દર્શાવત અહીં બતાવીએ. અત્યારે ખારમું અંગ દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ બધું છે, બાકીનાં ૧૧ અંગો એક વધતે અંગે ઉપલબ્ધ છે.

(૧) આચારંગ સૂત્ર. આમાં ૨૫ અધ્યયન છે, મૂળ શ્લોક ૨૫૦૦ છે. એની ઉપર શીર્ષાંગાર્યકૃત ૧૨૦૦૦ દીકા છે. પૂર્વાચાર્યકૃત સૂક્તિ અને ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિયુક્તિ પણ તેના ઉપર છે. એનાં બાબ્ય તથા લઘુવૃત્તિ મળી ચક્રતાં નથી. સર્વે મળીને એ ગ્રંથના કુલ ૨૩૨૫૦ શ્લોક હાલ ઉપલબ્ધ છે. મૂળ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર શ્રી. નેકાબીએ કર્યું છે.

(૨) સુપ્રમહાંગ સૂત્ર. એનાં ૨૩ અધ્યયન (પ્રકરણ) છે. પાખંડ મતોનો એમાં વિચાર છે અને દલીલો સુદાસર બતાવી છે તેમજ આચાર વિચારની દર્શાવત તેમાં બતાવી છે. મૂળ શ્લોક ૨૧૦૦, શીર્ષાંગાર્યની દીકા ૧૨૮૫૦ અને સૂક્તિ ૧૦૦૦૦ છે. એના પર ભદ્રબાહુસ્વામીની નિયુક્તિ છે. સર્વે મળીને આ ગ્રંથના ૨૫૨૦૦ શ્લોકો છે. આ ગ્રંથ દ્રવ્યાનુયોગનો છે. આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર શ્રી. નેકાબીએ કર્યું છે.

(૩) કાષ્ઠાંગ સૂત્ર. એનાં ૬૨ અધ્યયનો (અધ્યયનો) છે. મૂળ શ્લોક ૩૭૭૦ છે. એના પર શ્રીઅભયદેવ સુરિની દીકા છે જેનું પ્રમાણ ૧૫૨૫૦ શ્લોક છે. સાવાળે એ ગ્રંથના ૧૬૦૨૦ શ્લોક છે.

(૪) સમવાયંગ સૂત્ર. મૂળ શ્લોક ૧૧૧૭ છે. એના પર અભયદેવ સુરિની ૩૭૭૧ શ્લોક પ્રમાણ દીકા છે. સરવાળે એના ૫૮૪૩ શ્લોક ઉપલબ્ધ છે.

(૫) બ્રમ્હલી સૂત્ર અથવા વિવાહપદ્ધતિ. એનાં ૪૧ સત્ક (અધ્યયનો) છે. એમાં શ્રીગમસ્વામીએ શ્રી મહાવીર પરમાત્માને છત્રીયા દબર સવાલો પૂછ્યા છે તેના ઉપર છે. મૂળ ગ્રંથ ૧૫૭૫૨ શ્લોક પ્રમાણ, તેના પર અભયદેવ સુરિની દીકા ૧૮૧૧૧ શ્લોકની છે. એના પર ૪૦૦૦ શ્લોકની સૂક્તિ છે. એકંદરે એ ગ્રંથ ૩૮૭૬૮ શ્લોક પ્રમાણ હાલ ઉપલબ્ધ છે. ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ દીપ્તિ પણ પ્રાપ્ત છે.

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથા. અગાઉ આ ગ્રંથના ધર્મકથાભાગમાં નવીન સાહિત્ય શ્રી. દયાબો દત્તી. આ ગ્રંથ કથાનુયાયનો છે. હાલ તેમાં ૧૯ ફાતો અને ૧૦ કથાઓ બાકી રહી છે, જેનું પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોકનું છે. અભયદેવ સુરિએ તે પર ૪૧૧૧ શ્લોક પ્રમાણ દીકા લખી છે.

(૭) ઉપાસકદર્શાવ. આમાં શ્રીવીરના મુખે દસ ભાવકોનો અધિનાર ૭

ચાર પ્રકારના સંઘલક્ષણવાળું સદરહુ સુસ્થિત મહારાજનું મંદિર પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવવાને તત્પર પોતાના કર્મનો વિવર (વિચ્છેદ-વિનાશ) તેને મુખ્ય સાધનભૂત થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞમંદિરના દ્વારપાળ તરીકે કાર્ય કરનાર 'સ્વકર્મવિવર' એ પોતાનું નામ બરાબર સાર્થક કરે તેવો તે દરવાજા છે. ત્યાં રાગ, દ્વેષ, મોહ વિગેરે પણ દ્વારપાળ તરીકે કામ કરે છે, પરંતુ ખરેખરી રીતે તેઓ આ પ્રાણીને રાજમંદિરમાં દાખલ કરનારા નથી, પણ તેના માર્ગમાં મુશ્કેલી નાખનારા છે અને તેને અટકાવનારા છે. સર્વજ્ઞ મહારાજના મંદિરના દરવાજા નહીં આ જીવ અનંતી વાર આવી ગયો અને આવ્યા કરે છે, પણ તે રાગ દ્વેષ મોહાદિ દ્વારપાળો તેને વારંવાર રોકી પાડે છે, તેને અંદર દાખલ થવા દેતા નથી. કદાચ કોઈ વખત એ રાગ દ્વેષાદિ દ્વારપાળો આ પ્રાણીને સર્વજ્ઞમંદિરમાં દાખલ કરે છે, પરંતુ તેઓવડે એ મંદિરમાં દાખલ થયેલો પ્રાણી વાસ્તવિક રીતે દાખલ થયોજ નથી એમ જણાઈ આવે છે, કારણ કે જેઓનું ચિત્ત રાગ દ્વેષથી આકુળ વ્યાકુળ રહેલું હોય તેઓ કદાપિ બહારથી યતિ કે શ્રાવકના

એમાં મૂળ શ્લોક ૮૧૨ અને તેના પર અભયદેવ સૂરિની ટીકા ૯૦૦ શ્લોક લખ છે. આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. ખુલરે કર્યું છે.

(૮) અંતગઢદશાંગ. એના ૩ વર્ગ અને બધાં મળી ૯૦ અધ્યયન છે. શ્લોક ૯૦૦ અને તેના ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિની ટીકા ૩૦૦ છે.

(૯) અનુત્તરોવવાધ સૂત્ર. એનાં તેત્રીશ અધ્યયન છે. મૂળ શ્લોક ૨૬૨ એના ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિ મહારાજની ટીકા ૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે.

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ. એનાં દશ અધ્યયન છે. મૂળ સૂત્ર ૧૨૫૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. અભયદેવ સૂરિ મહારાજે તેના ઉપર ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા લખી છે.

(૧૧) વિપાકસૂત્ર. તેના બે વિભાગ છે. સુખવિપાક ને દુઃખવિપાક. દરેકનાં દશ હોવાથી આ સૂત્રનાં વીશ અધ્યયન છે. એના મૂળ શ્લોક ૧૨૧૬ છે. એના ઉપર અભયદેવ સૂરિ દ્વિતીય ટીકા ૯૦૦ શ્લોકની છે.

સર્વ મળીને અગ્નિ અંગની મૂળ સંખ્યા ૩૫૬૫૯, ટીકાના શ્લોક ૭૩૫૫ મૂળિ ૨૨૭૦૦, નિર્મુક્તિ ૭૦૦. કુલ શ્લોક ૧૩૧૬૦૩. પ્રથમનાં બે સૂત્રો પર શીલાંગ ચાર્યની ટીકા છે, બાકીનાં નવે ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિની ટીકા છે, તેથી તેમ નવાંગત્તિકારના નામથી જાણખવામાં આવે છે. બારમું દષ્ટિવાદ અંગ જે આ વિસ્તારવાળું હતું અને જેના એક વિભાગ તરીકે ચૌદ પૂર્વ હતાં તે તદ્દન વિચ્છેદનું છે, અત્યારે તેનો નાનો ટુકડો પણ મળતો નથી.

૧ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ.

ચિહ્નો ધારણ કરે તોપણ તેઓ સર્વજ્ઞશાસનની બહારજ છે એમ સમજવું. આવા બાલ દૃષ્ટિથી સાધુ કે શાવકનો આડંબર રાખનારા મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સાધી શકતા ન હોવાથી તેઓ વસ્તુતઃ સર્વજ્ઞ-શાસનની બહારજ છે એમ માનવું બરાબર. યોગ્ય લાગે છે, તેથી સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ ને પ્રાણી રાજબુવન સુધી આવી પહોંચ્યા હાય છે તેને અંધિબેદ કરાવીને રાજબુવનમાં પ્રવેશ કરાવે છે એમ કહી શકાય છે તે બરાબર ઉચિત જણાય છે.

રાજમંદિરનો વૈભવ.

નિમ્નપુણ્યકની કથામાં એવી મતલબની હકીકત જણાવી હતી કે ૧ દરિદ્રીએ અમાઉ કદિ પણ નહિ જોયેલું, અનેક પ્રકારની વિભૂતિ-રોથી ભરેલું, રાત્ર, પ્રધાનો, ચોટા ચોધાઓ, કામદારો અને કોટવાળોથી અધિષ્ઠિત, સ્થવિર (વૃક્ષ, ઘરડી) સ્ત્રીઓથી યુક્ત, લરકરી સુખટોથી ભરપૂર, વિકાસ કરતી અનેક મુંદર સ્ત્રીઓથી સનાથ, અતિ ઉત્તમ પ્રકારના અને ઉપમા વગરના શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયના ભોગોથી મુંદર અને ત્યાં દરરોજ ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે એવું રાજમંદિર દેખ્યું તે પ્રભાણે આ જીવે સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં અત્યાર સુધી કર્મની નિવિઠ ગાંઠનો ભેદ કયો હોતો નથી તેને સ્વકર્મવિવર પ્રાપ્ત થવાથી જ્યાં કિલ્લ કર્મઅંધિનો ભેદ થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞ-મંદિરમાં તે પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને પણ આ રાજમંદિર (સર્વજ્ઞ-શાસન) એવાંજ વિશેષણોથી ભેદાયેલ જણાય છે. મતલબ એ છે કે કર્મવિવર મળ્યા પછી ઉપર ને વિશેષણો મંદિરને લગાડ્યાં તે જૈન શાસનને લાગુ પડતાં બરાબર જોઇ શકાય છે તે આ પ્રભાણે:—

આ મૌનીંદ્ર શાસનમાં અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનાં પડોળાને ફર કરનાર, ભૂદા ભૂદા પ્રકારનાં રત્નના સમૂહના આકારને ધારણ કરનાર, ચળકતા નિર્ભંગ પ્રકારથી ત્રણ બુવનના સર્વ ભાગોને પ્રકાશિત કરનાર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન (પાંચમું કેવળજ્ઞાન જેનાથી લોક અલોકના સર્વ ભાવો જણાય આવે છે તે) દેખાય છે. વળી આ ભગવાનના પ્રવચનમાં મહાત્મા મુનિઓનાં શરીરને શોભાવનાર હોવાથી મુંદર રત્નોથી જડેલાં ઉત્તમ ઘડેલુઓના મુંદર આકારને ધારણ કરનાર આમર્યઓપધિ^૧

૧ મૌનિન આઠલે મુનિ, તેને વિષે હન્દ્ર એટલે શ્રેષ્ઠ મુનિએ ખતાવેલા.

૨ વપના પ્રભાવથી અનેક રાજિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ઓપધિતું કામ કરે તેને આમર્યઓપધિ નામની લખિષ્ઠિ હોય છે.

પ્રકારની 'ભક્તિ' (રચના)થી ગોઠવવામાં આવે છે. આ પારમેશ્વર

કેવું છે અને ત્યાં એક કોણે આપ્યું છે તે લેવાથી ૧૮૦૦૦ શીલાંગના અંદાર દબાર
જરૂર જતાવી શકાય તેવું છે. જિજ્ઞાસુએ આ ભાગ તે પુસ્તકમાંથી જરૂર પાંચી જવા
પોત્તે છે. એ લેખાની વિશિષ્ટ શક્તિનું જ્ઞાન કરાવે છે. પ્રસ્તુત અંદાર દબાર ભેદ કેવી
રીતે પડે છે તે આપણે અહીં વિચારી લઈએ:—

યોગ ત્રણ છે: મનયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ.
કરણ ત્રણ છે: કરવું, કરાવવું અને અનુમોદનું.
સંજ્ઞા ચાર છે: આદારસંજ્ઞા, ભવસંજ્ઞા, પરિમલસંજ્ઞા અને મૈથુનસંજ્ઞા.
ઇન્દ્રિય પાંચ છે: સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય.
પૃથ્વીકાયદિ દસનો આરંભ થાય છે: પૃથ્વીકાય આરંભ, અગ્નિકાય આરંભ,

તેજકાય (અગ્નિ) આરંભ, વાતકાય આરંભ, વનસ્પતિકાય આરંભ, જેઠેન્દ્રિય આરંભ,
તેજેન્દ્રિય આરંભ, ચૌરિન્દ્રિય આરંભ, પંચેન્દ્રિય આરંભ અને અણુવ આરંભ.

યતિધર્મે દસ પ્રકાર છે: ક્ષમા (કોપત્યાગ), માર્દવ (માનત્યાગ), આર્જવ
(માણસત્યાગ), મુક્તિ (લોભત્યાગ), તપ, સંયમ, સત્ય, સૌચ (પવિત્રપણું-
અલ્પત્યાગ), અશ્વિચ (ધન પર નિઃસ્પૃહતા) અને બ્રહ્મચર્ય.

આ ક્રમાંથી દરેકના એક વિભાગ લેવાથી એક શીલાંગ થાય છે. દાખલા તરીકે
પ્રથમ ભેદ આવી રીતે થાય: "મને કરી આદારસંજ્ઞા" રહિત થઈ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો 'સંવર'
કરી ક્ષમા યુક્ત રહી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે નહિ." દરે આ વાક્યમાંથી બીજું બધું
કાઢી રાખી 'ક્ષમા યુક્ત' શબ્દને બદલે 'માર્દવ યુક્ત' એ શબ્દ મૂકવાથી બીજો ભેદ
શીલાંગનો થાય, તેવી રીતે 'આર્જવ યુક્ત' શબ્દ મૂકવાથી ત્રીજો શીલાંગનો ભેદ
થાય. આવી રીતે દસ યતિધર્મના ભેદને ઉપર જતાવવામાં આવ્યા છે તેનાં દસ વાક્યો
કરી દસ શીલાંગો કરવાં. આ દસ વાક્યો લખી રાખવાં. એ સર્વ પૃથ્વીકાયના આરંભને
એને થયા. એ દસ વાક્યોને પ્રથમથી વારાફરતી લઈ 'પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે નહિ'
એવા દસ પ્રકારના આરંભને બદલવાં સૌ શીલાંગ થાય. એવી રીતે સૌ વાક્યો
રૂપથી, રસ, શ્રાવણ અને ચક્ષુના સંવરની દબીકવ લખવાથી પાંચસે શીલાંગો થાય. આ
સર્વ 'આદારસંજ્ઞા રહિત' ને અંગે લેદો ગણાય છે. તે પાંચસે વાક્યો સાથે ત્યાર-
પછી ભવસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા અને પરિમલસંજ્ઞા રહિત હોવાની દબીકવ લખવાથી
જે દબાર ભેદ થાય. આ જે દબાર વાક્યો અનુક્રમે લખી જવાં. આ સર્વ ભેદ 'મને
કરીને થયા તેને 'વચને કરી' અને 'કાયએ કરી' એમ લખવાથી ૩ દબાર ભેદ
થાય. એ ૩ દબાર ભેદમાં 'કરે નહિ' એમ જણાવેલ છે, તેની સાથે બીજા 'કરાવે
નહિ' અને 'અનુમોદન કરે નહિ' એવા ૩ દબાર ભેદ લખવાથી અંદાર દબાર
શીલાંગો થાય છે. આવી રીતે યોગ, કરણ, સંજ્ઞા, ઇન્દ્રિય, આરંભ અને યતિધર્મનો
પરસ્પર યોગ કરવાથી અંદાર દબાર શીલાંગ થાય છે. આવી રીતે ૧૮૦૦૦ શીલાંગ
બીજા પક્ષ બદ્ધ રીતે થાય છે. જુઓ, તેની જુદા બદાર પડેલી છે તે. પ્રકારક
બીજા પક્ષ બદ્ધ રીતે થાય છે. જુઓ, તેની જુદા બદાર પડેલી છે તે. પ્રકારક

વિભાગ, ભેદ કુલને ગોઠવવામાં આવે છે તેમ શીલાંગના ભેદો ગોઠવવામાં
આવે છે.

મતમાં 'સમ્યગ્દર્શન' ગોચર (ગોચીર્વ) ચંદનના વિલેપનનું કરે છે, કારણ કે ગોચરચંદન જેમ મનુષ્યનાં શરીરને લગાડવાથી શાંતિ આપે છે તેમ આ સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાત્વ અને કષાયના સંતાપ બળી રહેલા ભવ્ય જીવોનાં શરીરને અત્યંત શાંતિ આપે છે તે આ રીતે:-સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા જૈન દર્શનમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની મુખ્યતા છે એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે. હજારો ભાગ્યવાન પ્રાણીઓ એ દર્શનમાં વર્તતા હોય છે તેઓએ નરકને મહા અંધકારમય રૂપ પોતાને માટે અંધ કરી દીધો છે,^૧ તિર્યચ ગતિ રૂપ અંદિખાનાને ભાંગી નાખ્યું છે,^૨ અધમ મનુષ્યપણામાં થતા દુઃખોને દળી નાખ્યાં છે, હલકી જાતના (તુચ્છ) દેવોનાં મનમાં થતા અનેક સંતાપોનું મર્દન કર્યું છે, મિથ્યાત્વરૂપ વૈતાળનો નાશ કરી નાખ્યો છે, રાગ વિગેરે શત્રુઓને હીલચાલ વગરના કરી નાખ્યા છે, કર્મને એકઠાં કરવારૂપ અજીર્ણને જીર્ણ કરી નાખ્યું છે, વૃદ્ધાવસ્થાના વિકારોને તિરસ્કારી નાખ્યા છે, મરણભયને હસી કાઢ્યો છે તથા દેવલોક અને મોક્ષનાં મુખને કરતલવર્તી (હાથમાં આવેલાં) કરી મૂક્યાં છે. અથવા તો એ દર્શનમાં વર્તતા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સાંસારિક મુખની જરા પણ દરકારજ કરતા નથી, તેઓ આ આખા સંસારના પ્રપંચને ત્યાગ કરવા યોગ્યપણાની ખુદ્દિથીજ જુએ છે, તેઓ એમ સમજે છે કે આ ભવપ્રપંચમાં કાંઈ પણ આદરવા યોગ્ય નથી, સર્વ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેઓએ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે એક તાન લગાવી પોતાનાં અંતઃકરણને તેમાં જોડી દીધેલાં હોય છે અને પોતાને મોક્ષ મળવાનું છે એ સંબંધમાં તેઓનાં મનમાં કદિ જરા પણ રહી જાય નથી, કેમકે 'ઉપાય અને ઉપેય' પરસ્પર વિરુદ્ધ હોતાં નથી તેઓ સમજે છે કે પરમપદ જે મોક્ષ છે તેની પ્રાપ્તિ માટે સદ્જ્ઞાન દર ચારિત્રરૂપ માર્ગ છે તે અપ્રતિહત શક્તિવાળો છે-કદિ પણ પાપર તેવો નથી, સીધો, સરળ અને પ્રેરણા કરનાર છે અને એવો મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય અમને મળી ગયો છે. આવા મુંદર માર્ગનો તેઓ લાભ થવાથી તેઓનાં મનમાં નિશ્ચય થયેલો હોય છે કે આથી વધી

૧ એટલે એવા પ્રાણીઓ કદિ નરકગતિમાં જાય તેવો સંભવ નથી. તેઓ માટે નારકી અંધ છે.

૨ તિર્યચગતિગમન પણ તેને માટે અંધ છે.

૩ ન્યાં આનંદ ભોગ નહિ એવું તુચ્છ મનુષ્યપણું, દરિદ્રીગૃહમાં જન્મ વિગેરે

૪ મેજવવાનાં સાધનો.

૫ મેજવવાની વસ્તુ, સાધ્ય. (અત્ર મોક્ષ ઉપેય છે).

દર વસ્તુ હવે દોષ પ્રાપ્ત કરવાની બાકી રહેતી નથી. આ રાંસારમાં જે પ્રાસમાં સારી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે તેઓને મોશમાર્ગ પ્રાપ્ત કરવામાં મળી ચૂકી છે. આથી તેઓનું મન તૃપ્ત થઈને સંપૂર્ણ મોરચાણું થયેલું હોય છે અને તેથી તેઓને શાંતિ થયેલી હોય છે તેને સરીરે લગાડેલા ગોરૂચંદનથી થયેલી શાંતિ સાથે યોગ્ય રીતે પ્રભાવવામાં આવેલ છે.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહાત્મા જિનેશ્વર દેવના મતમાં વર્તતા પ્રાણીઓને શોક કદિ હોતોજ નથી, તેઓમાં મંદિરમાં નિરં- દીનતા દેખાતી નથી, તેઓની આતુરતા સંતાઈ ગયેલી- વર હિંસા. હોય છે, કામદેવનો વિકાર છુપાઈ ગયેલો હોય છે, અન્ય વસ્તુ કે પ્રાણી તરફ ચીડ (દુર્ગંધા) આવવાની હકીકત ઉપર તેમને ચીડ આવે છે, તેઓના સંબંધમાં મનનો ઉદ્વેગ તદ્દન અસંભવિત છે, તૃષ્ણા તેઓથી ઘણું દૂર નાસી ગયેલી હોય છે અને ત્રાસને તેઓએ મૂળથીજ ત્રાસ પમાડેલો-દૂર કરેલો હોય છે, તેઓનાં મનમાં ધીરતા રહે છે, ગંભીરતા ધર કરીને વાસો કરે છે, ઉદારપણું અત્યંત પ્રબળ થતું જાય છે અને આત્મવિશ્વાસ ઘણો વધી જાય છે. સ્વાભાવિક શાંતિ સામ્રાજ્યરૂપ સુખના અમૂ- તનો તેઓ વારંવાર સ્વાદ લેતા હોવાથી તેઓનાં હૃદયમાં નિરંતર હિંસાવાદ વ્યાપ્ત કરતો હોય છે અને તેને લીધે તેઓનો પ્રબળ રાગ મંદ થઈ ગયો હોય છે તોપણ તેઓનાં ચિત્તમાં રતિનો પ્રકર્ય વૃદ્ધિ પામે છે, તેઓનો મદરૂપ વ્યાધિ નાશ પામ્યો હોય છે તોપણ.

૧ આ આખો પારિમાર્ગ મુશ્કિલ શાળના મંદિરમાં ચાલતા હિંસાવાદી હકીકત સાથે યોજવાનો છે. એ મંદિરમાં નિરંતર મહાત્મ્ય કેવી રીતે ચાલે છે તે અત્ર બતાવ્યું છે.

૨ રતિનો પ્રકર્ય એટલે શુભ રાગ સમજવો. રાગ વિના રતિ હોય નદિ છતાં તેઓને શુભ રાગ હોય છે. અહીં રતિ ચન્દ સ્તેષ છે. રાગ વગરના છે તોપણ રતિ- પાળા છે એ વિરોધાભાસ છે. રાગનો પ્રથમ અર્થ મોહ અને બીજો અર્થ શુદ્ધાત્મ- રાગ સમજવો.

૩ મદ-અટકાર, અભિમાન. તેઓ અર્થ રહિત છે તોપણ તેઓનાં મનમાં હર્ષ નો છે. સાચા શુભો જોઈને તેઓને પ્રમોદ થાય છે, મદનો અર્થ હર્ષ પણ થાય છે. તેથી અહીં વિરોધ જવાવળાં કહે છે કે તેઓ મદ (અર્થ) રહિત છે તોપણ તેઓ મદ (હર્ષ) પાળા છે.

અગાઉ કહેલી કથામાં રાજભુવનનાં બે વિશેષણ કહેવામાં આવ્યાં હતાં: એક તો તે અદ્યપૂર્વ હતું (એટલે તેને અગાઉ કદિ લેયેલું નહોતું) અને બીજું અનેક સંપત્તિઓથી તે ભરપૂર હતું (એટલે તેમાં અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓ ભરેલી છે) એ વિશેષણને લગતી સર્વે હકીકતનો ઉપર ભરાબર ખ્યાલ આપ્યો છે. ત્રીજું વિશેષણ સ્વારં પછી તે રાજભુવનના સંબંધમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેમાં અનેક રાજાઓ, પ્રધાનો, મોટા યોધાઓ, મંત્રીઓ, કામદારો વિગેરે રહેતા હતા તે વિશેષણનો ઉપનય અત્ર હવે સ્પષ્ટ કરીએ:—ત્યાં કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “અનેક રાજપુરુષો જેઓનાં અંતરમાં બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના ખાસ વ્યાપારો સર્વે શાંત થઈ ગયા હતા એવા-ઓવટે આ રાજમંદિર વસાયલું હતું.” આ રાજાઓ તે સર્વશાસનના આચાર્યો સમજવા. તેઓનાં અંતરમાં મહા તપસ્યાનું તેજ બળકળાયમાન હોવાથી તેઓના રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હોય છે અને બહારના સર્વ વ્યાપારો શાંત થઈ ગયેલા હોવાથી તેઓ આખા જગતને આનંદ આપવાના હેતુભૂત હોય છે. તેમ રાજાઓ રાજથી ભરપૂર હોય છે અને પ્રભુત્વવાળા હોય તેમ તેઓ (આચાર્યો) શુભુરતથી ભરપૂર હોવાને લીધે અને ખુલાસા સાધે બેઠાઈ ગયેલા હોવાને લીધે ‘રાજ’ રાજને સર્વે કારે થાય છે.

“અનેક મંત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જળાઈ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ ઝાળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વે નીતિશાસ્ત્રોને પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમંદિરમાં વસતા હતા” આ પ્રમાણે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં સર્વશાસનમાં મંત્રીને રાજને દિપાધ્યાય સમજવા. તેઓને પીતરાય ભગવાનના આગમને સાર સારી રીતે જાણાયેલા હોવાથી તેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા જળાયેલી છે એમ કહ્યું છે. તેઓએ પોતાની બુદ્ધિના દેરથી રાગ મોહ વિગેરે પોતાના ખરા શત્રુઓ દોલુ છે તેને ઝાળખી લીધેલા હોય છે અને રાજનું ખરૂં રહસ્ય બતાવનાર ચાવી જેવા મંત્રીનું તે.

ઓને બહુ સારી રીતે જ્ઞાન થયેલું હોવાથી અને તેને વિચારવાને તેઓએ ઘોડી દુરાગતા પ્રાપ્ત કરેલી હોવાથી તેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રને બંધુનારા છે. જેમ રાજમંત્રીઓ બુદ્ધિવરે આખા રાજ્યનાં સર્વ અંગોની તુલના કર્યા કરે છે તેમ આ ઉપાધ્યાયો પોતાના અસાધારણ બુદ્ધિ-વૈભવથી આખા સર્વજ્ઞશાસનનાં સર્વ અંગોની તુલના કર્યા કરે છે. તેથી તેઓ 'મંત્રી-અમાલ' શબ્દને યોગ્ય રીતે ધારણ કરતા શોધી રહ્યા છે.

“જેઓ પોતાની આગળ યમને પણ લડાઈના મેદાનમાં જોઈ જરા પણ ઝભરાતા નહોતા તેવા અસંખ્ય યોધાઓએ એ રાજમંદિરમાં વસતા હતા”-આ પ્રમાણે અંગોની કહેવામાં આવ્યું છે. મહાયોધાઓ તે અત્ર ‘ગી-’ તાર્થો સમજવા. તેઓનાં અતઃકરણમાં તત્ત્વની

વિશિષ્ટ ભાવના હોવાથી દેવતાઓ કદિ મહા ભયંકર ઉપસર્ગો કરે પણ તેનાથી તેઓ જરાએ ધ્રોણ પામતા નથી અને ઘોર અપરિપક્વ જરા પણ કરતા નથી. તેઓના સંબંધમાં વધારે વાત શી કરવી? કે તેઓ પોતાની સામે યમ જેવા ભયંકર ઉપદ્રવ કરનારને લુચ્છે એ કે પોતાને મરાણું ભય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓને તેનો જરા ત્રાસ પતો નથી. જેમ મહાયોધાઓ લડાઈનો છેલો વિજયમાં લાવી છે તેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ પ્રમાણે ‘ગન્ધ, દુગ્ધ, ગણ અને સૌંદર્ય’ પ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા તેઓના સંચારનો તેઓ છેલો લાભ હોવાથી આ નીતાર્થ વૃથાને ‘મહાયોધા’ કહેવામાં આવ્યા છે.

“એ વિશાળ રાજમંદિરમાં અનેક નિયુક્તકો (કામદારો) જેઓ જરા પણ આકૃષ્ટતા વખર કરેલો નગરોનું અસંખ્ય ગામ અને ખાણોનું પરિપાતન કરતા અને તેનો સર્વ પ્રબંધ ચલાવતા હતા” એમ અતઃકરણમાં આવ્યું છે. તેમાં કામદારો તે આ સર્વ

૧ એમ અર્થ કહેલું જાત ભરાવનાર કામ, પરચાલનાં નિયુક્તકો વિદેશના કામદારનાં કહેલું હોય તેને ‘નિતાર્થ’ કહ્યું હોવાના આને છે.

૨ કે જેને કહેલું-નિયમવેદ, દુ. ન. અન્વયદાર અદ્વત્ત પ્રતિજ્ઞ સ્વપરિણામ રહે કામદારો કહેવામાં આવે છે.

૩ કુંડલુપા સદન કહેલી છે. તેના બાહ્યેષ્ટ પ્રકાર છે તે માટે કહ્યું.

૪ અતઃકરણમાં કહેલું. એમાં વિવિધ નામો છે, પણ અનેક મન્ત્ર કહેવામાં આવે છે. એમાં કહેવામાં આવેલું જાત ભરાવનાર કામદારો.

ગ્રાસનમાં ગણચિતકો^૧ સમજવા. કુળ, ગણ અને સંઘમાં રહેલા
 'બાળ, વૃદ્ધ, રોગી અને અતિથિ'૨૫ પાલન કરવા યોગ્ય અનેક
 પુરુષોથી તેઓ પરવરેલા હોય છે અને કરોડો નગર જેવા 'કોટિ
 ગચ્છો'૩૫ અસંખ્ય ગામ અને આકરોમાં રહીને તેઓ ગીતાર્થ હોવાથી
 અનેક પ્રકારના ઉત્સર્ગ^૪ અને 'અપવાદભાર્ગના તેઓ જાણનાર હોય
 છે અને યોગ્ય સ્થાનકે યોગ્ય પુરુષોને જોડી દેવામાં અત્યંત કુશળ
 હોય છે; તેમજ 'પ્રાચુક અને ઔષણીય ભક્ત, પાન, ઔષધ, ઉપકરણ'^૫
 અને 'ઉપાશ્રય મેળવી આપવા સંબંધી કાર્ય તેઓ જરા પણ આકુળ
 વ્યાકુળ થયા વગર નિરંતર કાર્ય કરે છે. ઉત્સર્ગભાર્ગમાં સ્પષ્ટ આ-
 દેશો હોય છે અને અમુક સંયોગોમાં અપવાદ સેવવાની રજા આપ-
 વામાં આવી હોય છે. અમુક સ્થાનકે, અમુક પદ પર કે અમુક
 દેશમાં આ સાધુ યોગ્ય કામ કરશે એવી યોજના કરવી, સર્વની સંભાળ
 રાખવી, તેઓ માટે દોષ વગરના આહાર પાણીની યોજના કરવી,
 તેઓને માટે સ્થાન અને વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણોની વ્યવસ્થા કરવી-
 એ રીતે આખી રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાનું કાર્ય ગણચિતકો કરે છે.
 સર્વ રીતે યોગ્ય અને અગ્રકુળ સમજીને આ સ્થાન પર તેમની નિમણૂક
 આમાર્ય મહારાજે કરેલી હોવાથી તેઓ 'નિયુક્તક' (કામદાર-સ્થાન પર-
 યોજેલ) નામને બરાબર યોગ્ય છે.

"ત્યાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ઘણા બળવાન

૧ ગણ-ગચ્છ સંબંધી ચિંતા કરનાર સાધુઓ.

૨ બાળ એટલે નાની વયના, વૃદ્ધ અને રોગી એ ત્રણે અન્ય પાસેથી સંભાળ
 જમાવવાની અપેક્ષા રાખે છે. તેની સાથે વપરથી સખ્દ જેન કંથમાં આવે છે તેથી
 પ્રાપ્તકરને તે અર્થ દોરેા જોઈએ, પણ કોશમાં તે અર્થ મળતો નથી. વપરથી સખ્દ
 મુનિ વાચક છે. આ પ્રાદુરુ મુનિ તેના સુચક હોય તેમ જણાય છે.

૩ સાધુ 'અતિથિ' કહેવાય છે. 'અતિથિ કહ્યા અસુમારને.' એક સાધુ
 ઉવેલા હોય તે સ્થાન પર બીજા સાધુ આવે તો તે પણ અતિથિ કહેવાય છે.

૪ કોટિ ગચ્છ એટલે કરોડો. ગચ્છ એ અર્થ કરવા કરતા કોટિ ગચ્છ નામનો
 ગચ્છ એ સર્વથી નિશાળ ગચ્છ હતો તે અર્થમાં તે સખ્દ સમજવો વધારે ઠીક લાગે છે.

૫ બુધ માસ.

૬ સંદેશને લાગે તેમાં કરવો પડતો પડતો ફેરફાર.

૭ 'પ્રાચુક' એટલે ટપલ વચનું. ઔષણીય એટલે સાધુને ખાવા દેવા.

૮ સાધુને રાજવાનાં વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ 'ઉપકરણો' કહેવાય છે.

૯ સાધુને વસવાળા સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' કહે છે.

મંદિરમાં
કોટવાળ.

તેમજ ખરેખરા હાપણવાળા કોટવાળો રહેલા હતા. એમ પ્રથમ કહ્યું છે. આ તલવર્ગિક-કોટવાળો સર્વજ્ઞરાજમંદિરમાં રહેલા સામાન્ય સાધુઓ સમજાવા. તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા ઉઠાવી લે છે, ઉપાધ્યાયના હુકમોને અમલમાં મૂકે છે, ગીતાર્થનો વિનય કરે છે, ગણચિતક ને મર્યાદા-હદ બાંધી આપે તેનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી, ગમ્મટ ફલ ગણુ કે સંઘનાં કામમાં પોતાની જાતને ભેગી દે છે અને ગમ્મટ ફલ ગણુ કે સંઘ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ આવી પડે તો પોતે પોતાની હંદગીને જોખમે પણ તે વિપત્તિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓમાં શુરાતન, ભક્તિ અને વિનય એટલાં બધાં હોય છે કે તેઓ 'કોટવાળ'ની સાથે સરખામણી કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે કોટવાળનું કામ પણ શુરાતનથી ભરપૂર હોય છે. તેઓને સ્વામી ઉપર અત્યંત ભક્તિ હોય છે અને તેઓ પોતાના ઉપરી અધિકારી તરફ બહુ વિનયપૂર્વક વર્તે છે. એવી રીતે જે જૈન શાસનને અમલ રાખી રાખવા તરીકે જોખખાવવામાં આવ્યું છે તેમાં આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય તેનું ચિતવન કરે છે, ગીતાર્થો તેનું રક્ષણ કરે છે, ગણચિતકો તેની પુષ્ટિ કરે છે અને સાધુ મહાત્માઓ ચિંતા વગરના થઈને નિર્ણીત થયેલા માર્ગને યથાચોગ્ય રીતે અનુસરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સદરહુ રાજ્યભુવન આચાર્ય આદિથી વ્યાપ્ત છે એમ સમજવું.

“તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) રહેતી હતી કે જે મણે પોતે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને જેને મદોન્મત્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશ રાખવાને શક્તિનાત હતી.” એ પ્રમાણે આ નિષ્પ્રભુલકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેની યોગ્ય

મંદિરમાં
કોટવાળ.

સર્વજ્ઞશાસનમાં આ પ્રમાણે કરવી. સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) તે મંદિરમાં આચાર્ય (સાધુઓ) નમજવી. સ્થવિર સ્ત્રીઓને માં ઉપર એ વિશેષણો ક્યાં છે એક તો તેઓ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓ નિવારણ કરનાર છે એમ કહ્યું છે અને પોતે હંદ્રિયા સંબંધી વિષયોનેથી નિવૃત્ત થયેલી છે એમ કહ્યું છે. આ બન્ને વિશેષણો 'આચાર્ય' માટેની અત્યંત જરૂરનાં આવે છે. તેઓનો પોતાનો શિષ્યવર્ગ અને કમળપુષ્પસક (નિવૃત્તતા ભક્તિ આવક) વગેરેની સ્ત્રીઓ જ્યારે પ્રમાણમાં નથી વધુ થતે ત્યારે આગળ કરતી હોય છે ત્યારે તેને સર્વજ્ઞરાજ કરવાના તાવન વચ્ચે અને જગવાનના આગમમાં બતાવે

હાનિર્જરાનું કારણ સાધર્મિકવાત્સલ્યને^૧ બલ્લીને વારંવાર તેઓને મના કર્તવ્યની યાદી આપે છે (સ્મારણા), અયોગ્ય કામ કરતાં રહે છે (વારણા), શુભ કાર્ય કરવા પ્રેરણા કરે છે (ચોપણા), સારાં ભો માટે વારંવાર પ્રેરણા કર્યાં કરે છે (પરિચોપણા) અને તેમ કરીને ભાતાના શિષ્યવર્જને તેમજ આવિકાવર્જને ખોટે રસ્તે જતાં વારંવાર મટકાવે છે અને સારે માર્ગે તેઓને લઇ આવે છે. વળી તેઓને વિષય વિપના વિષમ વિચાર વિદિત હોવાથી વિષયભોગથી નિવૃત્ત વૃત્તિ-શાળા થઇને સંયમમાં તેઓ રહે છે, અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવામાં દીકા કરે છે, નિરંતર સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ અને મનન) કરવામાં આનંદ માને છે, પ્રમાદોને જરા પણ સેવતી નથી અને કોઇ પણ પ્રકારની શંકા ઉદાઘ્યા વગર આચાર્ય મહારાજના આદેશને ઉઠાવી લે છે.

“તે રાજમંદિરની ચોટી કરવા માટે અનેક મુશ્કટો આદે તરફ વીંટાઇને રહેતા હતા” એ પ્રમાણે અગાઉ કહ્યું છે.

મંદિરમાં આ મુશ્કટો તે ભગવાનના શાસનમાં અમલોપાસક મુશ્કટો. આવકો સમજવા. તેઓની સંખ્યા મોટી હોવાથી તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાપ્ત થઇને રહેલા

કે, કારણ કે દેવગતિમાં અસંખ્ય આવકો હોય છે, મનુષ્યગતિમાં અંખ્યાતા હોય છે, તિર્યચગતિમાં બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારક-ગતિમાં પણ બહુ હોય છે. તેઓ શુરાતન, ઉદારતા અને ગંભીરતા આદિ અનેક ગુણુવાળા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુશ્મનો જેઓનાં દૃઢ્યમાં મિથ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી તાખવામાં ઘણી ચતુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે તેઓ ‘મુશ્કટ’ના ઉપમાને બરાબર રીતે યોગ્ય છે. તેઓ સર્વદા સર્વજ્ઞ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજઓની આરાધના કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાલનો ઉપદેશ આવરે છે, ધર્મધુરંધર ગીતાચંદીની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમાં જોડાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર અનુમદ કરનાર ગણ્યિતકો જેમને કામદારનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેઓને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભાત, પાણી, ઔષધ, આસન, સંચારો, ઉપા-યવ વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, કોટવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમાં આ સાધુ આજ્ઞો દીક્ષિત છે-આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો

૧ પોતાના ધર્મજંકુઓનું હિત કરવું તે.

૨ ઉદિયના નિષ્વસ્ય ઉરનું બર્ષકર પરિણામ તેઓ બલુવા હોવાથી.

૩ આ આવકો ચતુર્થ ગુણુસ્થાનકે સિધ્ધ થયેલા સમજવા.

મંદિરમાં
કોટવાળ.

તેમજ ખરેખરા હાપણવાળા કોટવાળો રહેલા હતા. એમ પ્રથમ કહ્યું છે. આ તલવર્ગિક-કોટવાળો સર્વજ્ઞરાજમંદિરમાં રહેલા સામાન્ય સાધુઓ સમજાવા. તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા

ઉઠાવી લે છે, ઉપાધ્યાયના હુકમોને અમલમાં મૂકે છે, ગીતાર્થનો વિનય કરે છે, ગણચિતક જે મર્યાદા-હદ બાંધી આપે તેનું ઉલ્લંઘન કરત નથી, ગરુડ કુલ ગણુ કે સંઘનાં કામમાં પોતાની જાતને જોડે છે અને ગરુડ કુલ ગણુ કે સંઘ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ આવી પડે તો પોતે પોતાની જાંદગીને જોખમે પણ તે વિપત્તિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓમાં શુરાતન, ભક્તિ અને વિનય એટલે બધાં હોય છે કે તેઓ 'કોટવાળ'ની સાથે સરખામણી કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે કોટવાળનું કામ પણ શુરાતનથી ભરપૂર હોય છે. તેઓને સ્વામી ઉપર અત્યંત ભક્તિ હોય છે અને તેઓ પોતાના ઉપરી અધિકારી તરફ બહુ વિનયપૂર્વક વર્તે છે. એવી રીતે જે જૈન શાસનને અનુસરનારો જીવન તરીકે જોળખાવવામાં આવ્યું છે તેમાં આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય તેનું ચિંતવન કરે છે, ગીતાર્થો તેને રક્ષણ કરે છે, ગણચિતકો તેની પુષ્ટિ કરે છે અને સાધુ મહાત્માઓ ચિંતા વગરના થઈને નિર્ણયિત થયેલા માર્ગને યથાચોગ્ય રીતે અનુસરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સદરહુ રાજ્યભુવન આચાર્ય આદિથી વ્યાપ્ત છે એમ સમજવું.

“તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) રહેતી હતી કે જે મળે પોતે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમાં રાખવાને શક્તિમાન હતી.” એ પ્રમાણે અગાળિયુષ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેની યોગ્ય

મંદિરમાં
વૃદ્ધાઓ.

સર્વજ્ઞશાસનમાં આ પ્રમાણે કરવી. સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) તે જ રાજમંદિરમાં આર્યા (સાધ્વીઓ) સમજાવી. સ્થવિર સ્ત્રીઓને માં ઉપર બે વિશેષણો કહ્યાં છે: એક તો તેઓ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓ નિવારણ કરનાર છે એમ કહ્યું છે અને પોતે ઇન્દ્રિયો સંબંધી વિષયો લોગોથી નિવૃત્ત થયેલી છે એમ કહ્યું છે; આ બન્ને વિશેષણો 'આર્યા' સાધ્વીને બરાબર મળતાં આવે છે. તેઓનો પોતાનો શિષ્યવર્ગ અને શ્રમણોપાસક (તીર્થંકરના ભક્ત શ્રાવક) વર્ગની સ્ત્રીઓ જ્યારે પ્રમાદ (આળસ)ને વશ થઈ ધર્મકાર્યમાં આળસ કરતી હોય છે ત્યારે પોતે પરોપકાર કરવામાં તત્પર થઈને અને ભગવાનના આગમમાં બતાવેલ

પ્રાણનિર્જ્વાલું કારણ સાધનિકવાત્સલ્યને^૧ જાણીને વારંવાર તેઓને
સેવના કર્તવ્યની યાદી આપે છે (સમારણા), અયોગ્ય કામ કરતાં
સારે છે (વારણા), શુભ કાર્ય કરવા ટ્રેરણા કરે છે (ચોપણા), સારાં
કામો માટે વારંવાર ટ્રેરણા કર્યા કરે છે (પટિચોપણા) અને તેમ કરીને
પોતાના શિષ્યવર્ગને તેમજ આવિકાવર્ગને ખોટે રસ્તે જતાં વારંવાર
અટકાવે છે અને સારે માર્ગે તેઓને લઇ આવે છે. વળી તેઓને
વિષય વિષના વિષમ વિષાક વિદિત હોવાથી વિષયભોગથી નિવૃત્ત વૃત્તિ-
વાળા થઇને સંયમમાં તેઓ રહે છે, અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવામાં
કૃદ્ધા કરે છે, નિરંતર સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ અને મનન) કરવામાં
આનંદ માને છે, પ્રમાદોને જરા પણ સેવતી નથી અને કોઇ પણ પ્રકાર-
ની શંકા ઉદાઘા વગર આચાર્ય-મહારાજના આદેશને ઉઠાવી લે છે.

“ તે રાજમંદિરની ચોષી કરવા માટે અનેક મુંઝટો ચારે તરફ
વીંટાળીને રહેતા હતા ” એ પ્રમાણે અંગાઉ કહ્યું છે.
મંદિરમાં આ મુંઝટો તે ભગવાનના શાસનમાં અમલોપાસક
મુંઝટો. આપડો સમજવા. તેઓની સંખ્યા મોટી હોવાથી
તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાપ્ત થઇને રહેલા
છે, કારણ કે દેવગતિમાં અસંખ્ય આપડો હોય છે, મનુષ્યગતિમાં
સંખ્યાતા હોય છે, તિર્થંથગતિમાં બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારક-
ગતિમાં પણ બહુ હોય છે. તેઓ શુરાતન, ઉદારતા અને ગંભીરતા
માદિ અનેક ગુણવાળા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુશ્મનો તેઓનાં
દેશમાં નિધ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી તાપવામાં ઘણી
યતુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે
તેઓ ‘શુભટ’ના ઉપમાનને બરાબર રીતે યોગ્ય છે. તેઓ સર્વદા
સર્વજ્ઞ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજઓની આરાધના
કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યનો ઉપદેશ આચરે છે, ધર્મધુરંધર
ગીતાર્યોની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમાં લેડાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર
અનુમદ કરનાર ગણ્યિતકો જેમને કામદારનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું
છે તેઓને વસ્ર, પાત્ર, ભાત, પાણી, ઔષધ, આસન, સંચારો, ઉપા-
શય વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, કોટવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમાં આ
સાધુ આજનો દીક્ષિત છે-આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો

૧ પોતાના ધર્મબંધુઓનું દિવ કરવું તે.

૨ ઉદ્રિયના વિષયરૂપ હોય તેને અર્થકર પરિણામ તેઓ બહુવા હોવાથી.

૩ આ આપડો મનુષ્ય ગુણસ્થાનકે રિયલ યથેલા સમજવા.

મંદિરમાં
કોટવાળ.

તેમજ ખરેખરા હાથપણવાળા કોટવાળો રહેલા હતા. એમ પ્રથમ કહ્યું છે. આ તલવર્ગિક-કોટવાળો સર્વજ્ઞરાજમંદિરમાં રહેલા સામાન્ય સાધુઓ સમજાવા. તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા ઉઠાવી લે છે, ઉપાધ્યાયના હુકમોને અમલમાં મૂકે છે, ગીતાર્થનો વિચાર કરે છે, ગણચિતક જે મર્યાદા-હદ બાંધી આપે તેનું ઉલ્લંઘન કરી નથી, ગરબ્બ ફૂલ ગણુ કે સંઘનાં કામમાં પોતાની જાતને મેદો છે અને ગરબ્બ ફૂલ ગણુ કે સંઘ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધ્યાયી પડે તો પોતે પોતાની જાંદગીને જોખમ પળુ તે વિપત્તિને કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓમાં શુરાતન, ભક્તિ અને વિનય એટલા બધાં હોય છે કે તેઓ 'કોટવાળ'ની સાથે સરખામણી કરવા પામે છે, કારણ કે કોટવાળનું કામ પણ શુરાતનથી ભરપૂર હોય છે. તેઓ સ્વામી ઉપર અત્યંત ભક્તિ હોય છે અને તેઓ પોતાના ઉપરી આજ્ઞા કરી તરફ બહુ વિનયપૂર્વક વર્તે છે. એવી રીતે જે જૈન શાસનને અરાજ્યભુવન તરીકે જાળખાવવામાં આવ્યું છે તેમાં આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય તેનું ચિંતવન કરે છે, ગીતાર્થો તે રક્ષણ કરે છે, ગણચિતકો તેની પુષ્ટિ કરે છે અને સાધુ મહાત્માઓ ચિંતા વગરના થઈને નિર્ણયિત થયેલા માર્ગને યથાચોગ્ય રીતે અનુસરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સદરહુ રાજ્યભુવન આચાર્ય આદિથી બચી છે એમ સમજવું.

“તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) રહેતી હતી કે જે મળે પોતે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને જેને મંદોન્મત્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશ રાખવાને શક્તિમાન હતી.” એ પ્રમાણે આગા નિધુણ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેની યોગ્ય

મંદિરમાં
વૃદ્ધાઓ.

સર્વજ્ઞશાસનમાં આ પ્રમાણે કરવી. સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) તે જ રાજમંદિરમાં આર્યા (સાધ્વીઓ) સમજાવી. સ્થવિર સ્ત્રીઓને મા ઉપર જે વિશેષણો કહ્યાં છે: એક તો તેઓ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓ નિવારણ કરનાર છે એમ કહ્યું છે અને પોતે ઇન્દ્રિયો સંબંધી વિષયોનો નિવૃત્ત થયેલી છે એમ કહ્યું છે; આ બન્ને વિશેષણો 'આર્યા' સાધ્વીને બરાબર મળતાં આવે છે. તેઓનો પોતાનો શિષ્યવર્ગ અને અમણોપાસક (તીર્થંકરના ભક્ત શ્રાવક) વર્ગની સ્ત્રીઓ જ્યારે પ્રમાણ (આજ્ઞા)ને વશ થઈ ધર્મકાર્યમાં આજ્ઞા કરતી હોય છે ત્યારે પોતે પરીપક્ષર કરવામાં તત્પર થઈને અને ભગવાનના આગમમાં બતાવે

નિર્જરાતું કારણ સાધાર્મિકવાત્સલ્યને^૧ જાણીને વારંવાર તેઓને
ના કર્તવ્યની યાદી આપે છે (સ્મારણ), અધ્યાત્મ કામ કરતાં
છે (વારણ), શુભ કાર્ય કરવા પ્રેરણા કરે છે (ચોપણ), સારાં
સા માટે વારંવાર પ્રેરણા કર્યાં કરે છે (પરિચોપણ) અને તેમ કરીને
તાના શિષ્યવર્ગને તેમજ આવિકાવર્ગને ખોટે રસ્તે જતાં વારંવાર
ટકાવે છે અને સારે માર્ગે તેઓને લઇ આવે છે. વળી તેઓને
વિષય વિષના વિષમ ચિંતાક વિદિત દોષાથી વિષયભોગથી નિવૃત્ત વૃત્તિ-
ના ધર્મને સંપન્નમાં તેઓ રહે છે, અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવામાં
હા કરે છે, નિરંતર સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ અને મનન) કરવામાં
અંતર માને છે, પ્રમાદોને જરા પણ સેવતી નથી અને કોઇ પણ પ્રકાર-
ની શંકા ઉદાભ્યા વગર આચાર્ય મહારાજના આદેશને ઉઠાવી લે છે.

“ તે રાજમંદિરની ચોટી કરવા માટે અનેક શુભદેા ચારે તરફ
વીંટાળીને રહેતા હતા ” એ પ્રમાણે અગાઉ કહ્યું છે.

મંદિરમાં આ શુભદેા તે ભગવાનના શાસનમાં અમલોપાસક
સુધેા. આવડે સમજવા. તેઓની સંખ્યા મોટી હોવાથી
તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાપ્ત થઇને રહેલા

૧, કારણ કે દેવગતિમાં અસંખ્ય આવડે હોય છે, મનુષ્યગતિમાં
સંખ્યાતા હોય છે, તિર્થંચગતિમાં બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારક-
ગતિમાં પણ બહુ હોય છે. તેઓ શુરાતન, ઉદારતા અને ગંભીરતા
વાદિ અનેક શુભવાણા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુરમનો જેઓનાં
દયમાં મિથ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી નાખવામાં ઘણી
ખુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે
જો ‘શુભદેા’ના ઉપમાનને બરાબર રીતે યોગ્ય છે. તેઓ સર્વદા
વૈષ્ણ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજમંદિરની આરાધના
કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યનો ઉપદેશ આચરે છે, ધર્મધુરંધર
વીર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમાં ભેગાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર
અનુકંપ કરનાર ગણ્યવિતકો જેમને કામદારનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું
કે તેઓને વચ, પાત્ર, ભાત, પાણી, ઔષધ, આસન, સંચારો, ઉપા-
ધ્ય વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, દોષવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમાં આ
સાધુ આજનો દીક્ષિત છે—આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો

૧ પોતાના ધર્મબંધુઓનું હિત કરવું તે.

૨ ઇદ્રિયના વિષયરૂપ કરતું બંધકર પરિણામ તેઓ બહુવા હોવાથી.

૩ આ આવડે ચતુર્થ શુભસ્થાનકે સિવત ધર્મેલા સમજવા.

અરવાં અને તીર્થકર મહારાજ તથા સાધુની ભક્તિ કરવી-એ બાબ-
માં જેઓનું મન લાગી રહ્યું છે એવી શ્રાવિકાઓ સમજવી. તેઓ
જુ મંભણોપાસકે (આવકે)ની પેઠે સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના
સ્વાર્માં તત્પર રહીને નિરંતર આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરે છે (આજ્ઞા પ્રમાણે
તે છે), વિશુદ્ધ ચક્ષુ (દર્શન)માં પોતાના આત્માને વિરોધ દૃઢ
રે છે, અણુવતોને ધારણ કરે છે, 'ચુલુનતોને ગ્રહણ કરે છે, 'શિક્ષા-
તોને અભ્યાસ કરે છે, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં 'તપો કરે છે, સ્વાધ્યાય
સ્વાર્માં રમણ કરે છે, સાધુઓને પોતાનું ભક્તું કરે તેવું ઉપકરણ
મેળવેનું દાન આપે છે, સદ્ગુરુ મહારાજના પાદમાં વંદન કરીને હર્ષ
પામે છે, સારા સાધુને નમસ્કાર કરીને સંતોષ પામે છે, મુંદર ધર્મ-
સ્થા કરવામાં ભોજ માને છે, સ્વધર્મી બંધુઓને પોતાના નજીકના
કાળા સંબંધી કરતાં પણ વધારે ગણે છે, જે દેશમાં સ્વધર્મી બંધુ ન
હોય ત્યાં રહેવું પડે તો મનમાં ઉદ્વેગ પામે છે, સાધુ મહાત્માને વહો-
રાયા સિવાય પોતાને ભોજન લેવું પડે તો તે તેમને પસંદ પડતું નથી
અને ભગવાનના ધર્મની સેવા કરવાથી જાણે પોતાનો આત્મા આ
સંસારરૂપ દુઃખસમુદ્રનો પાર પામી ગયો હોય એમ અંતઃકરણપૂર્વક
માને છે. આ પ્રમાણે દેવાથી તેઓ પણ સર્વજ્ઞશાસનમંદિરના
મધ્ય ભાગમાં પૂજનાં 'ઉપકરણનો આકાર ધારણ કરનારી હોઈ અમ-
ણોપાસકો સાથે બંધાઈને (તેઓની સ્ત્રી તરીકે-શુદ્ધસ્થ સ્ત્રી તરીકે)
'અથવા તેઓથી છુટી' (વિધવા અથવા કુમારી શ્રાવિકાઓ તરીકે)
રહીને વસે છે. જે સ્ત્રીઓ આવા પ્રકારની ન હોય તે પણ કદાચ તે
રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેતી બહારથી જણાય તોપણ પરમાર્થથી

૧ જે દેવની આરાધના હોય તેની આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવો તેજ છે.

પણ આરાધનોપાય: સદ્ગુરુશ્રાવિકા એવું હિં.

હરિભદ્ર સુરિ-પ્રથમ અષ્ટક રચેલ છે.

૨ વિશુદ્ધિમાણ, ભોગોપભોગપ્રમાણ અને અનર્થદેહલાગ.

૩ સામાયિક, દેશાવગાથિક, ધૌપધ અને અતિથિસંવિધામ.

૪ તપના અને પ્રકાર છે: બાહ્ય અને અભ્યંતર-તે પ્રત્યેકના પણ બહુ ભેદ છે.

૫ મંદિરમાં જાણે ત્યાં કોઈ દેશર બસાય કુલ વેચાર રાખે ત્યારે જાણે તે
પૂજનાં ઉપકરણનો આકાર ધારણ કરનાર હોય તેવી લાગે છે. પાઠાંતરે-પૂ-
જનાં ઉપકરણ હાથમાં લઈ જાણે કહેલી હોય કે આવો, પધારો, પૂજ કરો-એવી
શ્રાવિકાઓ ત્યાં છે. પાઠાંતર વૃજોપકરણકાર: એમ છે.

૬ શુદ્ધસ્થ ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ એટલે જેઓ કુમારી અથવા નિ-
તે પણ શ્રાવિકા નામને યોગ્ય છે (જે તેનામાં શ્રાવિકાપણના સુણે.

ધરમાં અને તીર્થકર મહારાજ તથા સાધુની ભક્તિ કરવી—એ બાળ-
 ાં જોએનું મન લાગી રહ્યું છે એવી આવિકાઓ રામજીવી. તેઓ
 મોખોપાસક (આવક)ની પેઠે સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના
 માં તત્પર રહીને નિરંતર આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરે છે (આજ્ઞા પ્રમાણે
 છે), વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા (દર્શન)માં પોતાના આત્માને વિશેષ દૃઢ
 છે, અણુમતોને ધારણ કરે છે, 'શુણુમતોને મહણુ કરે છે, 'શિલા-
 ાનો અભ્યાસ કરે છે, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં 'તપો કરે છે, સ્વાધ્યાય
 વામાં રમણુ કરે છે, સાધુઓને પોતાનું ભક્તું કરે તેનું ઉપકરણ
 મેરેલું દાન આપે છે, સદ્ગુરુ મહારાજના પાદમાં વંદન કરીને હૃદય
 ને છે, સારા સાધુને નમસ્કાર કરીને સંતોષ પામે છે, મુંદર ધર્મ-
 ય કરવામાં મોજ માને છે, સ્વધર્મી બંધુઓને પોતાના નજીકના
 આ સંબંધી કરતાં પણ વધારે ગણે છે, જે દેશમાં સ્વધર્મી બંધુ ન
 ાય ત્યાં રહેતું પડે તો મનમાં ઉદ્વેગ પામે છે, સાધુ મહાત્માને વહો-
 ત્યા સિવાય પોતાને બોજન લેવું પડે તો તે તેમને પસંદ પડતું નથી
 અને ભગવાનના ધર્મની સેવા કરવાથી જાણે પોતાનો આત્મા આ
 સારૂપ દુઃખસમુદ્રનો પાર પામી ગયો હોય એમ અંતઃકરણપૂર્વક
 માને છે. આ પ્રમાણે દોષથી તેઓ પણ સર્વશાસનમંદિરના
 મધ્ય ભાગમાં પૂજનાં 'ઉપકરણનો આકાર ધારણ કરનારી દોષ શ્રમ-
 નોપાસકો સાથે બંધાઈને (તેઓની સ્ત્રી તરીકે—ગૃહસ્થ સ્ત્રી તરીકે)
 અથવા તેઓથી છુટી' (વિધવા અથવા કુમારી આવિકાઓ તરીકે)
 રહીને વસે છે. જે સ્ત્રીઓ આવા પ્રકારની ન હોય તે પણ કદાચ તે
 મંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેલી બહારથી જાણુય તોપણ પરમાર્થથી

૧ જે દેવી આરાધનનો ઉપાય તેની આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવો તેજ છે.

બલ ચારાષનોપાય: સદ્ગુણમ્યાસ ધ્વ દિ.

દરિલદ્ર મુનિ-પ્રથમ અષ્ટક શ્લોક છો.

૨ રિપુપરિભાણુ, ભોજોપભોગપ્રમાણુ અને અનર્થદંડલાગ.

૩ સામાયિક, દેશાવમાયિક, મૌષધ અને અતિમિત્તવિભાગ.

૪ તપના અનેક પ્રકાર છે: બાહ્ય અને અર્થવંતર-તે પ્રત્યેકના પણ બહુ ભેદ છે.

૫ મંદિરમાં જઈએ ત્યાં કેઈ દેશર બસત કુલ તેવાર રાખે ત્યારે જાણે તે
 પૂજનાં ઉપકરણનો આકારજ ધારણ કરનાર હોય તેવી લાગે છે. પાઠાંતરે—પૂ-
 જનાં ઉપકરણ દાયમાં લઈ જાણે કહેલી હોય કે આવો, પધારો, પૂજ કરો—એવી
 આવિકાઓ ત્યાં છે. પાઠાંતર વૃત્તોપકરણકરા: એમ છે.

૬ ગૃહસ્થી ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ એટલે જેઓ કુમારી અથવા વિધવા હોય
 તે પણ આવિકા નામને ધોગ્ય છે (જે તેનામાં આવિકાપણના ગુણો હોય

કરવેયોમાં પ્રતિબંધ કરતો નથી એટલે તે વિષયોમાં અંધ લોકો પી. થઈ
 પ્રતિ આસક્ત થઈ જતો નથી. એ પ્રભાલે વિષયભોગ ઉપર અત્યંત
 ત્યાગ ન હોવાને લીધે વિષયો ભોગવતાં પણ પ્રાણી પૂર્વે બાંધેલ પાપ પર-
 માણ્યોના અંધને શિથિલ કરે છે અને મુંદર ફળ આપે તેવાં પુણ્યનાં
 પરમાણ્યોને અટકાવ કરે છે. આવા પુણ્યને ન્યાયે વળી ઉદય થાય
 છે ત્યારે સંસાર પરથી આ પ્રાણીને વિરાગ ઉત્પન્ન કરાવે છે, મુખની
 પરંપરા આપે છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે—તેટલા માટે
 પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનાં ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજ-વિગેરે વિષયોના
 ઉપભોગનેજ મુંદર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે અને પાપાનુ-
 બંધી પુણ્યના ઉદયથી જે વિષયભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે એકદમ ભારી
 નામે તેવા ઝેરથી લેપ કરાયલા લાડવા (લડુ)ની જેમ ભયંકર પરિણામ
 ઉપજવનાર હોવાથી વાસ્તવિક રીતે ‘ભોગ’ નામનેજ ઉચિત નથી,
 કારણ કે મરૂ ભૂમિ (મારવાડ)ની મૃગતુષ્ણા (ઝાંઝવા)માં દેખાતા
 માળીના ક્ષોડોની જેમ તેને માટે દોડનાર પુરુષોને શ્રમ તદ્દન નિષ્ફળ
 હોવાથી તે તુષ્ણાને વધારી મૂકે છે, પણ મનધાર્યા વિષયો કદિ પ્રાપ્ત
 થતા નથી. (ઝેરી લાડવા ખાવાથી તુરત પ્રાણ લે છે અને ભયંકર
 પરિણામ લાવે છે તેવા તે વિષયો છે. ઉજ્જવળમાં ઝાંઝવાનું જળ
 પીવા માટે જમે તેટલું દોડવામાં આવે તે સર્વ પ્રયત્ન નકામે
 લાય છે અને પાણી મળતું નથી તેમ આવા વિષયો તુષ્ણા વધારે છે
 અને મેતે મળતા નથી). કદાચ મહામુશ્કેલીએ મળી જતાં તેને
 ભોગવવામાં આવે તો તે વખતે તે કિંચિદ આશયોને વધારે છે
 અને તેથી અધમ વિચારોથી વ્યાપ્ત થઈ જઈ પ્રાણી પોતાની ખુદ્દિ
 ઉપર અંધી ઘટાવે છે અને વિષયો ઉપર બહુ રાગ-પ્રીતિ આસક્તિ
 કરે છે. આવી રીતે ચોરા દિવસ રહેનાર વિષયોને ભોગવતી વખત
 તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર અરૂપ પુણ્યને પ્રાણી ખપાવી દે છે, વા-
 પરી નામે છે અને તીવ્ર પાપકર્મના ભારથી પોતાના આત્માને ભારે
 કરે છે. એવી રીતે બાંધેલાં પાપકર્મો ન્યાયે ઉદયમાં આવે છે અને
 તેનાં પરિણામો ભોગવવાં પડે છે ત્યારે આ પ્રાણી અનંત દુઃખથી
 ભરેલા સંસારસમુદ્રમાં અનંત કાળ ભટક્યા કરે છે; તેટલા માટે
 પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજ-વિગેરે દિવ્યના
 ભોગોને ભયંકર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે.

સંસારમાં રહેલા દેટલાક પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થયેલા રાજ-વિગેરે વિ-
 ૧ બેસાડ રાયલ ક્રિસ્ટીઆનિક સાંસારીએ કપારેલ નજ મથન ૫. ૭૧
 નીચી સર રાય ૯.
 ૧૪

એવી સ્ત્રીઓ તે રાજમંદિરની બહારજ છે એમ સમજવું. આ સર્વરૂપ મંદિર ભાવવરેજ મહાણુ કરવાનું છે, તેથી બહારની છાયામાં તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા છે એમ દેખાતા પ્રાણીઓને પરમાર્થથી દાખલ થયેલા સમજવા નહિ.

તે રાજમંદિરમાં પાંચે ઇન્દ્રિયના અનેક પ્રકારના ઉપલોભ સહે તેવા અનુપમ વિષયો હતા અને તેથી તે બહુ મુંદર લાગતું હતું એમ કહીને તે પર વિરૂધ્ધાપ્રસંગમાં ભારપછી કરવામાં આવ્યું છે. યોજના આ પ્રમાણે કરવી: સર્વ ઇન્દ્રો તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં વસે છે. એ શિવાય બીજા પાણુ મહદ્દિક દેવતા પાણુ ઘણું કરીને ભગવાનના મતરૂપ રાજમંદિરની બહાર હોતા નથી. આવી રીતે જ્યાં વિમાનના સ્ત્રામી દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો વસતા હોય ત્યાં શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયના અનુપમ વિષયોપલોભની મુંદરતા હોય એ કાંઈ નવાઈ લાગતી નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ઇન્દ્રિયના વિષયોની પ્રાપ્તિના સંબંધમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવા જે છે કે વિષયલોભ પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પુણ્ય પ્રકારનું હોય છે: પાપાનુબંધી અને પુણ્યાનુબંધી. તેમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયના વિષયોને અનુપમ વિશેષણ ઘટે છે, કારણ કે સારી રીતે રાંધેલાં મનેદા ભોજનની પેઠે તેનું પરિણામ મુંદર આવે છે. જેમ સારી રીતે તૈયાર કરેલું ભોજન ખાતી વખત મુંદર લાગે છે અને ભારપછી શરીરમાં અજીર્ણ કર્યા વગર શરીરની તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરે છે તેમ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો પ્રાણીના અધ્યવસાયને વિદિત ઉજળા કરે છે અને આવી રીતે તે પ્રાણીનો આશય ઉદાર થવાથી તે

૧ મોટી ઋક્ષિવાળા.

૨ ઇન્દ્રો તથા મહદ્દિક દેવતાઓના જીવો પ્રાપ્ત ભવ્ય અને સમકિતી ભવ છે, ઘણું ખર્ચ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અને અભવ્ય એ સ્થાન પામતા નથી.

૩ જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પુણ્યનો બંધ થાય તે પુણ્યાનુબંધી, જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પાપનો બંધ થાય તે પાપાનુબંધી. બન્ને પુણ્ય છે, પણ એકમાં અનુબંધ પુણ્યનો અને બીજામાં પાપનો છે. બન્નેના ઉદય વખતે તે ભોગ મળે છે, પણ આગળના પરિણામને લઈને આ ભેદ પાડ્યા છે. આથી પેરા વાંચવાથી તે વાત સ્પષ્ટ થશે.

૪ આત્માના વ્યજ આવિર્ભાવો (વિચારને મળતું બાહ્ય સ્ફુરણ).

વેપરોમાં પ્રતિબંધ કરતો નથી એટલે તે વિષયોમાં અંધ લોકો પી. થઇ
વળતી આરાધના થઇ જતો નથી. એ પ્રમાણે વિષયભોગ ઉપર અત્યંત
ભાગ્ય ન હોવાને કારણે વિષયો ભોગવતાં પણ પ્રાણી પૂર્વે બાંધેલા પાપ પર-
માણુઓના બંધને શિથિલ કરે છે અને સુંદર રૂઝ આપે તેવાં પુણ્યનાં
પરમાણુઓને પ્રદાન કરે છે. આવા પુણ્યનો જ્યારે વળી ઉદય થાય
છે ત્યારે સંસાર પરથી આ પ્રાણીને વિરાગ ઉત્પન્ન કરાવે છે, સુખની
પરંપરા આપે છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે—તેટલા માટે
પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજદિ વિગેરે વિષયોના
ઉપભોગને સુંદર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે અને પાપાનુ-
બંધી પુણ્યના ઉદયથી જે વિષયભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે એકદમ ભારી
નાખે તેવા ઝેરથી લેપ કરાયેલા લાડવા (લડુ)ની જેમ ભયંકર પરિણામ
ઉપજાવનાર હોવાથી વાસ્તવિક રીતે 'ભોગ' નામને જ ઉચિત નથી,
કારણ કે મરૂ બુદ્ધિ (ભારવાડ)ની મૃગતૃષ્ણા (ઝાંઝવા)માં દેખાતા
પ્રાણીના ક્ષોભોની જેમ તેને માટે દોષનાર પુરુષોનો શ્રમ તદ્દન નિષ્ફળ
હોવાથી તે તૃષ્ણાને વધારી મૂકે છે, પણ મનધાર્યા વિષયો કદિ પ્રાપ્ત
થતા નથી. (ઝેરી લાડવા ખાવાથી તુરત પ્રાણ લે છે અને ભયંકર
પરિણામ લાવે છે તેવા તે વિષયો છે. ઉજડ જંગલમાં ઝાંઝવાનું જળ
પીવા માટે ગમે તેટલું દોષવામાં આવે તે સર્વ પ્રયાસ નકામો
જાય છે અને પાણી મળતું નથી તેમ આવા વિષયો તૃષ્ણા વધારે છે
અને પોતે મળતા નથી). કદાચ મહામુશ્કેલીએ મળી જતાં તેને
ભોગવવામાં આવે તો તે વખતે તે કિલ્લે આશયોને વધારે છે
અને તેથી અધમ વિચારોથી વ્યાપ્ત થઇ જઇ પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ
ઉપર અંધી ચઢાવે છે અને વિષયો ઉપર બહુ રાગ-પ્રીતિ આસક્તિ
કરે છે. આવી રીતે થોડા દિવસ રહેનાર વિષયોને ભોગવતી વખત
તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર અદ્ય પુણ્યને પ્રાણી ખપાવી દે છે, વા-
પરી નાખે છે અને તીવ્ર પાપકર્મના ભારથી પોતાના આત્માને ભારે
કરે છે. એવી રીતે બાંધેલાં પાપકર્મો જ્યારે ઉદયમાં આવે છે અને
તેનાં પરિણામો ભોગવવાં પડે છે ત્યારે આ પ્રાણી અનંત દુઃખથી
ભરેલા સંસારસમુદ્રમાં અનંતો કાળ ભટક્યા કરે છે; તેટલા માટે
પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજદિ વિગેરે ઇન્દ્રિયના
ભોગોને ભયંકર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે.

સંસારમાં રહેલા કેટલાક પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થયેલા રાજદિ વિ-
ભોગ દેવતા સ્વામીઓએ સંસારથી જીવાલે મૂળ અંધનું પ
૧૪

એવી સ્ત્રીઓ તે રાજમંદિરની બહારજ છે એમ સમજવું. આ સર્વજ્ઞ
રૂપ મંદિર ભાવવડેજ ગ્રહણ કરવાનું છે, તેથી બહારની છાયા
તેમાં દાખલ થઈ ગયેલા છે એમ દેખાતા પ્રાણીઓને પરમાર્થથી
દાખલ થયેલા સમજવા નહિ.

તે રાજમંદિરમાં પાંચ ઇંદ્રિયના અનેક પ્રકારના ઉપસોગ
શકે તેવા અનુપમ વિષયો હતા અને તેથી તે
મંદિરમાં બહુ સુંદર લાગતું હતું એમ કહીને તે પર
વિષયો. કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કરવામાં આવ્યું છે
યોજના આ પ્રમાણે કરવી: સર્વ ઇંદ્રો તે રાજ
રના મધ્ય ભાગમાં વસે છે. એ સિવાય બીજા પાંચ મહદ્દિક દેવતા
પાંચ ઘણું કરીને ભગવાનના મતરૂપ રાજમંદિરની બહાર હોતા ન
આવી રીતે જ્યાં વિમાનના સ્વામી દેવતાઓ અને ઇંદ્રો વસતા
ત્યાં રાજદ વિગેરે ઇંદ્રિયના અનુપમ વિષયોપસોગની સુંદરતા હોય એ
કાંઈ નવાઈ લાગતી નથી. રાજદ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ
ઇંદ્રિયના વિષયોની પ્રાપ્તિનાં સંબંધમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવા
છે કે વિષયભોગ પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પુણ્ય
પ્રકારનું હોય છે: પાપાનુબંધી અને પુણ્યાનુબંધી. તેમાં પુણ્યાનુ
પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા રાજદ વિગેરે ઇંદ્રિયના વિષયોને
અનુપમ વિશેષણ ઘટે છે, કારણ કે સારી રીતે રાંધેલાં મને
ભોજનની પેઠે તેનું પરિણામ સુંદર આવે છે. જેમ સારી રીતે તે
કરેલું ભોજન ખાતી વખત સુંદર લાગે છે અને ત્યારપછી શરીર
અછલું કર્યા વગર શરીરની તુષ્ટિ અને તુષ્ટિ કરે છે તેમ પુણ્યાનુ
પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો પ્રાણીના અધ્યવસાયને વિશે
ઉજળા કરે છે અને આવી રીતે તે પ્રાણીનો આશય ઉદાર થવાથી

૧ મોટી કહ્નિવાળા.

૨ ઇંદ્રો તથા મહદ્દિક દેવતાઓના છવો પ્રાયે ભવ્ય અને સમકિતી હો
છે, ઘણું ખરું નિત્યાદિતિ છવો અને અસંખ્ય એ સ્થાન પામતા નથી.

૩ એ પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પુણ્યનો બંધ થાય તે પુણ્યાનુબંધી
તે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પાપનો બંધ થાય તે પાપાનુબંધી. બન્ને પુણ્ય
છે, પણ એકના અનુનંદ કામ્યનો અને બીજાના પાપનો છે. બન્નેના ઉદય વખતે
તેના ભાવ મને છે, તેના ભાવના પરિણામને લઈને આ ભેદ પાડ્યા છે. ન
આના તેના ભાવના પરિણામને લઈને આ ભેદ પાડ્યા છે.

૪ આત્માના અન્ન આત્માના (નિવારને મળતું બાહ્ય સ્કુરણ).

વિષયોમાં પ્રતિબંધ કરતો નથી એટલે તે વિષયોમાં અંધ લોકો પી. યમ
પ્રતિ આરાધ્ય થઈ જતો નથી. એ પ્રમાણે વિષયભોગ ઉપર અત્યંત
પ્રાપ્ત ન હોવાને કારણે વિષયો ભોગવતાં પણ પ્રાણી પૂર્વે બાંધેલા પાપ પર-
માણ્યોના અંધને શિથિલ કરે છે અને મુંદર ફળ આપે તેવાં પુણ્યનાં
પરમાણ્યોને પ્રહાણ કરે છે. આવા પુણ્યનો જ્યારે વળી ઉદય થાય
કે ત્યારે સંસાર પરથી આ પ્રાણીને વિરાગ ઉત્પન્ન કરાવે છે, સુખની
પરંપરા આપે છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે—તેટલા માટે
પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ગ્રન્થ વિગેરે વિષયોના
ઉપભોગનેજ મુંદર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે અને પાપાનુ-
બંધી પુણ્યના ઉદયથી જે વિષયભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે એકદમ ભારી
નાખે તેવા ઝેરથી લેપ કરાયેલા લાડવા (લડુ)ની જે ભયંકર પરિણામ
ઉપજવનાર હોવાથી વાસ્તવિક રીતે ‘ભોગ’ નામનેજ ઉચિત નથી,
કારણ કે મરૂ બૂમિ (મારવાડ)ની મૃગતુષ્ણા (ઝાંઝવા)માં દેખાતા
પાણીના ક્ષોભોની જેમ તેને માટે દોષનાર પુરુષોનો અમ તદ્દન નિષ્ફળ
હોવાથી તે તુષ્ણાને વધારી મૂકે છે, પણ મનધાર્યા વિષયો કદિ પ્રાપ્ત
થતા નથી. (ઝેરી લાડવા ખાવાથી તુરત પ્રાણ લે છે અને ભયંકર
પરિણામ લાવે છે તેવા તે વિષયો છે. ઉજડ જંગલમાં ઝાંઝવાનું જળ
પીવા માટે ગમે તેટલું દોષવામાં આવે તે સર્વ પ્રયત્ન નકામો
જાય છે અને પાણી મળતું નથી તેમ આવા વિષયો તુષ્ણા વધારે છે
અને પીતે મળતા નથી). કદાચ મહામુશ્કેલીએ મળી જતાં તેને
ભોગવવામાં આવે તો તે વખતે તે કિલ્લ આશયોને વધારે છે
અને તેથી અધમ વિચારોથી વ્યાપ્ત થઈ જઈ પ્રાણી પોતાની ભુદ્ધિ
ઉપર આંધી ચઢાવે છે અને વિષયો ઉપર બહુ રાગ-પ્રીતિ આસક્તિ
કરે છે. આવી રીતે થોડા દિવસ રહેનાર વિષયોને ભોગવતી વખત
તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર અદ્ય પુણ્યને પ્રાણી ખપાવી દે છે, વા-
પરી નાખે છે અને તીવ્ર પાપકર્મના ભારથી પોતાના આત્માને ભારે
કરે છે. એવી રીતે બાંધેલાં પાપકર્મો જ્યારે ઉદયમાં આવે છે અને
તેનાં પરિણામો ભોગવવાં પર છે ત્યારે આ પ્રાણી અનંત દુઃખથી
બરેલા સંસારસાગરમાં અનંતો કાળ ભટક્યા કરે છે; તેટલા માટે
પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ગ્રન્થ વિગેરે કદિયના
ભોગોને ભયંકર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે.

સંસારમાં રહેલા દેટલાક પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થયેલા ગ્રન્થાદિ વિ

૧ એકાદ રાવણ અદ્યમાદિક તોસાવલીએ ઉપાવલ નજ નવડ ૧ જ
જાદીથી રીર થાય છે.

પયો સુંદર પરિણામ લાવે તેવા હોય છે. આવા પ્રાણીઓ ઉપર વેલી હકીકત પ્રમાણે ભગવાનના શાસનની બહાર હોતા નથી, તે માટે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારે (વિદ્વાને) અવશ્ય શીઘ્ર મોક્ષ અવનાર આ ભગવાનના શાસનમાં ભાવપૂર્વક રહેવું ઉચિત છે. ભગવાનના શાસનમાં જે પ્રાણી રહે છે તેઓને તો અવશ્ય હોજો પ્રયાસ વગર પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર બીજો કોઈ હોતો નથી એ હકીકત ઉપર જણાવી છે. મતલબ એ છે કે કારણોથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ કારણથી વિષયભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી આ શાસન સર્વ રીતે બુદ્ધિમાનને પરંદા આવે તેવું છે. આવી રીતે અપ્રતિપાતી^૧ સુખને પ્રાપ્ત કરાવી આપવાનું કારણ બાકી આ પરમેશ્વરનું રાજમંદિર નિરંતર ઉત્સવવાળું છે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું. ઉપરનાં સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત રાજમંદિર જેમ કથાનકમાં કહેલા દરિદ્રીએ જોયું તેવી રીતે તે સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત સર્વજ્ઞશાસન આ જીવ જીવે છે.

મંદિરદર્શનથી સ્ફુરણ.

“સર્વ ઇન્દ્રિયોને તત્ત્વથી નિર્વાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિરને જોઈને ‘આ શું હશે?’ એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજી ઉન્માદ ઘણો હતો તેથી આ રાજમંદિર સંબંધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો.” આ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્કૃષ્ટ પુણ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે આ જીવને કર્મ વિષય (માર્ગ) આપે છે ત્યારે મહામુશ્કેલીએ જૈન શાસન પામીને ‘એ શું હશે!’ એમ જાણવાની જિજ્ઞાસા કરે છે, પરંતુ ઉન્માદની સાથે સર્વ આવવા યોગ્ય મિધ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ના અંશો તેનામાં હજી બહુ હોવાથી તેવી અવસ્થામાં હોય ત્યાંમુધી જિનમતના વિશેષ ગુણો તે તત્ત્વથી જાણતો નથી. ત્યારપછી તે કથાનકમાં કહેલા નિષ્કૃષ્ટપુણ્યકને “હવે ચેતના પ્રાપ્ત થવા માંડી છે તેથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્ફુરણ થવા લાગી. તે વિચાર કરે છે કે ‘જે રાજમંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે અને જે રાજમંદિર દ્વારપાળ કૃપાથી હું આજેજ જોઈ રહ્યો છું તે અત્યાર મુઠ્ઠી મારા જોવામાં કદિ પા આવ્યું નહોતું! આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ :

૧ સુખની પાછળ હું જ ન યાય તેવું, પાત ન યાય તેવું, અંત વચસ સુખ. આનું સુખ મોક્ષમા પાતે છે.

૨ આ હકીકતના સમય ૬૬ રૂ. ૫. ૧૧ થી સર થતા પાદિઆદ સાથે છે.

હતો રખડતો ઘણી વાર આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ ને છે, પણ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વાર-
જો અને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા” આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેવામાં
આવ્યું છે તે સર્વ આ શ્રવણ સંબંધમાં બરાબર મળતું આવે છે; તે
થી રીતે:-

થોડા સમયમાં જોઈતું કદાચ થવાનું છે એવા ભવ્ય પ્રાણીઓ
મહા મુરકેલીએ જ્યારે સર્વશાસનને પ્રાપ્ત કરે છે
તે સમયનાર- ત્યારે જો કે તે વખતે તેઓ સર્વશાસન સંબંધી
શુદ્ધ વિચારો. વિશેષ હકીકત જાણતા નથી તોપણ તેઓ ‘માર્ગાનુ-
સારી થયેલ હોવાથી તેઓનાં મનમાં એવો વિચાર
પણ છે કે અહો! આ અદ્ભુત ભગવાનનું દર્શન અત્યંત અદ્ભુત છે!
હાં જો લોકો વચ્ચે છે તેઓ જાણે આઈઓ હોય, મિત્રો હોય, એક
પર્યે સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય, હૃદય અર્પણ કરી દેનારા હોય,
મેક આત્માવાળા હોય તેમ અરરપરર વર્તે છે; તેઓ જાણે અમૃ-
તનું પાન કરીને ધરાઈ ગયા હોય તેવા જણાય છે, તેઓને કોઈ પણ
રકારનો ઉદ્વેગ હોયજ નહિ તેવા દેખાય છે, તેઓને કોઈ પ્રકારની
ચેતા જણાતી નથી, તેઓ હિત્તાહતી ભરપૂર દેખાય છે, તેઓનાં
મનના સર્વ મનોરથો જાણે પૂરા થઈ ગયા હોય તેવા તે જણાઈ આવે છે
અને તેઓ સર્વ વખત આખી દુનિયાના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કર-
વામાં તત્પર દેખાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ સર્વશ્રમદિર ઘણું
સુંદર છે, પણ અગાઉ કદિ બરાબર વિચાર કરેલો ન હોવાથી તે મંદિર
આવું સુંદર છે એમ કદિ જાણ્યું નહોતું. આ શ્રવણ અંચિપ્રદેશ મુઘી
બનેક વખત આવી ગયો, પરંતુ તે ગાંઠનો બેદ કરીને તેણે કદિ પણ
સર્વશાસનનું અવલોકન કર્યું નહોતું, કારણ કે રાગ દ્વેષ વિગેરે દૂર
દરવાનો વારંવાર તેને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા તેથી તેણે મંદિરના
અંશને કદાચ જોયો હોય, પરંતુ જે વિભાગમાં સમ્યક્પ્રાપ્તિ યાય
છે તે તેણે અત્યાર મુઘી કદિ પણ જોયો નહોતો અને તે સંબંધમાં
તેણે કદિ કોઈ વિચાર પણ કર્યો નહોતો.

અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહ્યું કે તે દરિદ્રીને વારંવાર વિચારણા

યથો મુંદર પરિણામ લાવે તેવા હોય છે. આવા પ્રાણીઓ ઉપર
વેલી હકીકત પ્રમાણે ભગવાનના શાસનની બહાર હોતા નથી.
માટે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારે (વિદ્વાને) અવશ્ય શીઘ્ર મોક્ષ
પનાર આ ભગવાનના શાસનમાં ભાવપૂર્વક રહેવું ઉચિત.
ભગવાનના શાસનમાં જે પ્રાણી રહે છે તેઓને તો અવશ્ય
કોમો પ્રયાસ વગર પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મ
દેવનું નથી એ હકીકત ઉપર જણાવી છે. મતલબ એ છે
કારણથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ કારણથી વિષયભોગોની
પ્રાપ્તિ છે, તેથી આ શાસન સર્વ રીતે બુદ્ધિમાનને પસંદ આવે
આથી રીતે નવપ્રતિપાતી મુખને પ્રાપ્ત કરાવી આપવાનું કારણ
આથી આ પરમેશ્વરનું રાજમંદિર નિરંતર ઉત્સવવાળું છે એમ કહે
આવું હતું. ઉપરનાં સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત રાજમંદિર જેમ કયા
કહેલા દિગ્ગજીવે તેવું તેની રીતે તે સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત સર્વ
શાસન આ યવ લુએ છે.

મંદિરદર્શનથી સ્ફુરણા.

“સર્વ દિગ્ગજીવે તત્ત્વથી નિર્વાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિર
દેહારે ‘આ શું દેશ?’ એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગે
તેનામાં હવે ઉન્માદ થયો હતો તેથી આ રાજમંદિર સંબંધી
પ્રશ્નો હકીકત તે જાણતો નહોતો.” આ પ્રમાણે અગાઉ
દર્શનથી કયામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે આ જીવને કંઈ
દેશમાં જાય છે ત્યારે મહામુશ્કેલીએ જૈન શાસન પામીને
‘જે!’ એમ કહીને જિજ્ઞાસા કરે છે, પરંતુ ઉન્માદની સાથે
જાણતાં જાણ નિષ્પ્રાણ (અજ્ઞાન)ના અંશે તેનામાં હવે જાણ
તેથી અવસ્થામાં હોય લાંમુથી જિનમતના વિશેષ સુણા તે તર
જાણતાં નહીં. ત્યારેપણ તે કથાનકમાં કહેલા નિષ્પ્રાણને
કેવળ પ્રાપ્ત થવા જાય છે તેથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મન
માં મનમાં સ્ફુરણા થવા લાગે. તે વિચાર કરે છે કે ‘તે શાસન
જિનને જિનને ઉન્માદ થઈ ગયો છે અને જે રાજમંદિર કારણ
દેશમાં હવે જાય તેવી જુ તે અજ્ઞાન મુઠ્ઠી મારા નેતાનાં કંઈ
જાણતાં નહીં. આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અજાણે કંઈ

તે મુખને, પાસે હવે ન જાય તેમ પાસ ન જાય તેમ કંઈ
મુખને હવે જાય તેમ પાસ ન જાય તેમ કંઈ

તે જાણતાં નહીં. આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અજાણે કંઈ

જાણે તે જાણે ઘણી વાર આવી પર્વોએ હતો એમ મને થાત
જાણે છે, પણ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મદાપાપી દાર-
સંજો મને ત્યાંથી ઢાંકી ચૂકતા હતા” આ પ્રમાણે પ્રથમ દેવતામાં
આવું છે તે સર્વ આ કૃપાના સંબંધમાં બરાબર મળતું આવે છે; તે
આવી રીતે:-

યોગ સમયમાં તેઓનું કલ્યાણ મવાનું છે એવા બધા પ્રાણીઓ
મહા મુરદેલીએ ત્યારે સર્વજ્ઞાસનને પ્રાપ્ત કરે છે
તે સ્થાન. ત્યારે જ તે વખતે તેઓ સર્વજ્ઞાસન સંબંધી
મહા વિચારો, વિશેષ મુશ્કેલ બળુતા નથી તોપણ તેઓ ‘માર્ગાનુ-
સારી’ મયેશ દેવાથી તેઓનાં મનમાં એવો વિચાર
પડે છે કે અહો! આ અદ્વિત ભગવાનનું દર્શન અત્યંત અદ્ભુત છે!
પર્વો જે લોકો વસે છે તેઓ જાણે બાહ્ય દોષ, ગિત્રો દોષ, એક
મયેશિફ, કરવાની ઇચ્છાવાળા દોષ, કૃદ્ય અર્પણ કરી દેનારા દોષ,
એક આત્માવાળા દોષ તેમ અરમરસ વર્તે છે; તેઓ જાણે અમ-
નું પાન કરીને ધરાઈ મયા દોષ તેવા જણાય છે, તેઓને કોઈ પણ
પ્રકારનો ઉદ્દેશ દોષજ નહિ તેવા દેખાય છે, તેઓને કોઈ પ્રકારની
જિતા જણાતી નથી, તેઓ ઉત્સાહથી ભરપૂર દેખાય છે, તેઓનાં
મનના સર્વ મનોરથો જાણે પૂરા થઈ મયા દોષ તેવા તે જણાઈ આવે છે
અને તેઓ સર્વ વખત આખી દુનિયાના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કર-
વામાં તત્પર દેખાય છે. આ પ્રમાણે દેવાથી આ સર્વજ્ઞમંદિર ઘણું
મુંદર છે, પણ અગાઉ કદિ બરાબર વિચાર કરેલો ન દેવાથી તે મંદિર
આવું મુંદર છે એમ કદિ જાણ્યું નહોતું. આ કૃપા અંધિપ્રદેશ મુધી
અનેક વખત આવી ગયો, પરંતુ તે ગાંડનો ભેદ કરીને તેણે કદિ પણ
સર્વજ્ઞાસનનું અવલોકન કર્યું નહોતું, કારણ કે રાગ દ્વેષ વિગેરે દૂર
દરવાનો વારંવાર તેને ત્યાંથી ઢાંકી ચૂકતા હતા તેથી તેણે મંદિરના
અંતરે કદાચ જોયો દોષ, પરંતુ જે વિભાગમાં સમ્પત્તિપ્રાપ્તિ થાય
છે તે તેણે અત્યાર મુધી કદિ પણ જોયો નહોતો અને તે સંબંધમાં
તેણે કદિ કોઈ વિચાર પણ કર્યો નહોતો.

અગાઉ કયાપ્રસંગમાં કહ્યું કે તે દરિદ્રીને વારંવાર વિચારણા

૧ રસ્તાપર આવી ગયેલને ‘માર્ગાનુસારી’ કહે છે. એના ૩૫ મુખો-બાહ્ય ચિહ્નો
બતાવ્યાં છે તે માટે જુઓ યોગસાસ (જી. મા. જાણાંતર) પૃષ્ઠ ૬૨-૩
(પ્રથમ પ્રકાશ.)

માં આગળ વધી અંગિભેદના પ્રદેશની નજીક આવી ગયેલાની છે. સમજવું. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં પ્રાણીની આવી દશા થાય તેમ વિસ્તારથી જણાવવાનો અત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે. સમ્યક્ત્વ વિમળા સૂચવે છે, પણ તે પ્રાપ્ત થયા પહેલાં ચેતનની પ્રગતિ ઘણી થાય અને તે કેવી રીતે થાય છે તે આ નિબ્ધુણ્યકતા દશાન્તથી બરા- વિચારવા યોગ્ય છે.

મુસ્થિત મહારાજની નજર.

ત્યારપછી સર્વ કથ્યાણના કારણભૂત પરમાત્માની નજર આ બી ઉપર પડે છે તેને અંગે કથાનકમાં કહેલો દરિદ્રી ચેતના પ્રાપ્ત ને ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે વિચાર કરે છે ત્યારથી તે મહારાજની ઉપર નજર પડી ત્યાંસુધીની હકીકત પર વિચારણા કરવાની છે. માટે મૂળ કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “એ નિબ્ધુણ્યક ને કાંઈક ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમાં તે કરે છે તે વખતે ત્યાં એક બનાવ બન્યો તે સાંભળો: આ રાજમંદિરના સાતમાં માળ ઉપર સર્વથી ઉપરની ભૂમિકાએ લી- લીન થઈ મુસ્થિત મહારાજ બિરાજમાન થયા છે. ત્યાં બેઠા પોતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જૂદા જૂદા ર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનંદોમાં મગ્ની રહ્યા છે તે એકી વખતે એક સાથે બેઠ રહ્યા છે. તે નગરની બહાર ના નગરમાં એવી કોઈ વસ્તુ કે એવો કોઈ ભાવ નથી કે જે મો ભૂમિ ઉપર બેઠેલા પરમ ઐશ્વર્યવાળા મુસ્થિત મહારાજની ર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓથીની નજર ન પહોંચી હોય. અત્યંત ભયંકર દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી ભરેલા શરી- રા અને સારા માણસોને અત્યંત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે રમાં દાખલ થયેલા નિબ્ધુણ્યક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજની નિર્ભળ ર કરણાપૂર્વક પડી અને તેની દષ્ટિ પડવા માગ્રથીજ તે દરિ- રાં પાપ દેહલેક અંશે ધોવાઈ ગયા” આ સર્વ હકીકત આ શ્રવના ધમાં બરાબર વિચારવી. અહીં પણ જ્યારે તેનાં કર્મ જરા હલકાં હ અને બદકભાવમાં વર્તેતા આ પ્રાણી જ્યારે માર્ગસન્નિગ્ધ રે થતા જાય છે તે વખતે તેના સંબંધમાં પરમાત્માની તેના પર પડવારૂપ અતિ મુદર બનાવ બને છે. ત્યાં રાજમંદિરમાં સાતમા ગની સર્વથી ઉપરની ભૂમિકા ઉપર બેઠેલા, પોતાની નીચે આવી

૧ તેનામાં માર્ગસન્નિગ્ધતા શુભા વધારે વધારે આવવા જાય છે.

એવા દીન-રંક ઉપર મહારાજની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં કેમ બેસતું આવી શકે? એવાના તરફ પરમાત્મા નજર રાકે?" વિશેષમાં તેને વિચાર થવા લાગ્યો કે અત્યંત કમનસીબ ભૂતોનાં ઘરમાં અમુલ્ય રત્નની વૃષ્ટિ થતી નથી, ભારે અહીં પ્રમાણે કેમ બન્યું હશે એમ તેને વિચાર કરતાં આપણે કથા-સંગમાં જોયા, તેથી રીતે આ જીવના સંબંધમાં વિશુદ્ધ ધર્મ બતાવનાર પ્રાર્થના મહારાજના મનમાં વિચાર થાય છે તેની યોજના આ પ્રમાણે થી: પ્રથમ અવસ્થામાં વર્તતા આ જીવને ભારે કર્મો લાગેલાં હોવાથી સર્વ પ્રકારનાં હિંસાદિ પાપો કરતો હોય છે, સર્વ પ્રકારનાં અસહ્ય બોલો વચનો બોલતો હોય છે, રૌદ્રધ્યાન આપેલ વખતે કર્યા કરતો હોય છે, તેજ જ એકાએક સારા નિમિત્તને પામીને સારા વર્તનવાળો, સહ્ય અને પ્રિય બોલનારો અને શાંત ચિત્તવાળો દેખાવા માંડે છે તે વખતે આગળ પાછળનો લાંબો વિચાર કરનાર અતુર દેવરૂપના મનમાં સાધારણ રીતે વિચાર થાય છે કે 'કોઈ પણ શુભ ધર્મને નોંધી આપનારી આવી મુંદર મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ ભગવાનની કૃપા વગર કોઈ પ્રાણીની થતી નથી અને અમે આ પ્રાણીની મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ તો આ ભવમાંજ અતિ અધમ જોઈ છે, તેથી આ બાબતમાં આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં ઘણો વિરોધ દેખાઈ આવે છે! વળી એવો પણ વિચાર તેમને થાય છે કે એવા પાપથી ભ્રષ્ટાયલા પ્રાણી ઉપર ભગવાનની કૃપા કેવી રીતે થઈ કે હોઈ શકે? કારણ કે ભગવાનની કૃપા એક વખત થઈ તો પછી તે પ્રાણીને મોક્ષ મેળવીને થોડા વખતમાં તેને ત્રણ જીવનનો નાથ બનાવી દે છે; તેથી માટે ભગવાનની કૃપા આ પ્રાણી ઉપર થઈ હોય અથવા ભગવાને તેના ઉપર નજર કરી હોય એ વાત તો સંભવતી નથી. વળી એવો પણ વિચાર થાય છે કે આ પ્રાણીમાં હાલ જે મન વચન કાયાની થોડી થોડી મુંદર પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તેનું ખીલું કાંઈ કારણ હોવાથી ભગવાનની તેના ઉપર મુંદર નજર પડી હોય એમ માનવાનો નિશ્ચય પણ થઈ શકે છે. આવી રીતે સંદેહને દૂર કરવાનું એક માર્ગ તો મળી જાય છે તોપણ હજી "આ કેવી નવાઈ જેવી બાબત છે કે?" એવા એવા વિચારો મનમાં આવ્યા કરે છે."

આવી રીતે વિચાર કરતાં અને તેનો સાર શોધતાં ધર્મજોષકરે નિશ્ચય કર્યો કે 'મહારાજ રાજરાજેન્દ્ર શ્રીમુનિચિત મહારાજની આ ભિખારી ઉપર નજર પડવાનાં બે કારણો સંભવે છે, તેથી તે રંક ઉપર અસ્થરવાળી ભગવાનની દૃષ્ટિ પડી છે એમ નિર્ણય થઈ શકે છે

ભાગ્યને આ જીવના સંબંધમાં નિર્ભય કરવામાં પણ ઉપર લખ્યાનાં
જ મને કારણે સાધનમૂલ છે એટલે કે સ્વકર્મ આપેલ વિચર અને
મવાનના સાસન તરફ પક્ષપાત અથવા તેના તરફ મનનો પ્રસાદ
જ મને કારણેને કામને પ્રાપ્તી સાધનસમુખ થાય છે.

ત્યારપછી તે ધર્મબોધકર મંત્રીએ આ જીવના સંબંધમાં વિ-
ચાર્યું કે “આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે ને કે એ
પ્રવિ- દરિદ્રી બિશુકનો આહાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણું
નિર્ભય. તેના ઉપર મદાસનની કૃપાદષ્ટિ યદ્યપિ તેથી તે
વસ્તુપણને પામી જશે” આ પ્રમાણે દરિદ્રીના
આપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે ધર્માચાર્યો પણ ભગ-
વાનની નજર આ જીવ ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય કરીને ત્યારપછી
માગામી કાળે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતાં છેવટે તેનું પરમ ઈશ્વરપુ થશે
મિત્રો તેના સંબંધમાં સંદેહ વચરનો નિર્ભય કરે છે. તેઓને આ જીવ
વિ પાતાના આત્માની પ્રગતિ કરી આગળ વધી અંતે ‘સર્વ દુઃખથી
સ્વૃષ્ટ થવાના માર્ગ પર આવી’ ગયો છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા
હિવી નથી.

“આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મંત્રી પેલા દ્રમક
ઉપર કંઠણા કરવામાં તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લો-
પ્રાણી વર- કોમાં માત્રવિક રીતે કહેવાય છે કે ‘યથા રાજ તથા
ક કરણ. પ્રજા’ : રાજનું જેવું વર્તન એક પ્રાણીનાં સંબંધમાં
થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રજાનું પણ તેના તરફ
યદ્યપિ લાય છે” આ પ્રમાણે અગાઉ દરિદ્રીના દશાન્તમાં કહેવામાં
આવ્યું છે તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહા-
રાજ ન્યારે જુએ છે કે પરમાત્માની આ પ્રાણી ઉપર કૃપા થઈ છે
ત્યારે તેઓ પોતે પરમાત્માની આરાધના કરવામાં તૈયાર હોવાથી આ
પ્રાણી તરફ કંઠણાભાવથી જુએ છે. ભગવાનની જેના ઉપર મીઠી
દષ્ટિ થઈ હોય તેના તરફ કંઠણાભાવ દેખાડવો એ તેઓના સંબં-
ધમાં ભગવાનની આરાધનાજ છે.

ત્યારપછી નિષ્પ્રદુષ્ટના કથાપ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે કે
“આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદરભાવ
મિત્રા આપવા- લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની તજીક ગયા અને
ની સન્મુખતા. ‘આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ,’ એ પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યા” તેની આ જીવના સંબંધમાં આવી

ચાર્યને આ જીવના સંબંધમાં નિર્ણય કરવામાં પણ ઉપર જણાવ્યાં બંને કારણો સાધનબૂત છે એટલે કે. સ્વકર્મે આપેલ વિવર અને પાનના શાસન તરફ પક્ષપાત અથવા તેના તરફ મનનો પ્રસાદ બંને કારણોને લઈને પ્રાણી શાસનસન્મુખ થાય છે.

ત્યારપછી તે ધર્મબોધકર મંત્રીએ આ જીવના સંબંધમાં વિચાર્યું કે “આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિષ્મકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણાં તેના ઉપર મહારાજની કૃપાદષ્ટિ થઈ છે તેથી તે વસ્તુપણાને પામી જશે” આ પ્રમાણે દરિદ્રીના પ્રશંસકોમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે ધર્મચાર્યો પણ ભગવાનની નજર આ જીવ ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય કરીને ત્યારપછી આગામી કાળે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતાં છેવટે તેનું પરમ કલ્યાણ થશે એવો તેના સંબંધમાં સંદેહ વગરનો નિર્ણય કરે છે. તેઓને આ જીવને પોતાના આત્માની પ્રગતિ કરી આગળ વધી અંતે સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાના માર્ગ પર આવી ગયો છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા હોતી નથી.

“આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મંત્રી પેલા દ્રમક ઉપર કહણા કરવામાં તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લોકોમાં વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે ‘યથા રાજ તથા પ્રજા’ : રાજાનું લેવું વર્તન એક પ્રાણીના સંબંધમાં થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રજાનું પણ તેના તરફ થઈ જાય છે” આ પ્રમાણે અગાઉ દરિદ્રીના દણ્ડાન્તમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહારાજ જ્યારે જુએ છે કે પરમાત્માની આ પ્રાણી ઉપર કૃપા થઈ છે ત્યારે તેઓ પોતે પરમાત્માની આરાધના કરવામાં તૈયાર હોવાથી આ પ્રાણી તરફ કહણાભાવથી જુએ છે. ભગવાનની જેના ઉપર મીઠી દષ્ટિ થઈ હોય તેના તરફ કહણાભાવ દેખાડ્યો એ તેઓના સંબંધમાં ભગવાનની આરાધનાજ છે.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે કે “આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદરભાવ લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને ‘આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ,’ એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા” તેની આ જીવના સંબંધમાં આવી

તે યુક્તિયુક્ત છે. સારી રીતે બરાબર પરીક્ષા કરીને દાખલ
સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે અને
ભગવાનની વિશેષ દૃષ્ટિ અને કૃપાને યોગ્ય છે તે પ્રથમ
ખીજું આ રાજમંદિર જોઈને જેને મનમાં આનંદ થાય છે
મહારાજને બહુ વહાલો થાય છે એમ તો અગાઉથી નક્કી કર
છે. આ રંક હવે રાજ્યભુવન દેખવાથી બહુ આનંદ થ
એમ જણાય છે, કારણ કે તેની આંખો અનેક રોગોથી ભરપ
છતાં આ રાજ્યભુવનના દર્શનથી દરેક ક્ષણે ઉઘટે છે, કોઈ
થાય છે, તેનું ભયંકર દેખાવવાનું મુખ પ્રભુકૃપાની સંપત્તિ
ધ્યેયું જણાય છે અને ધુળથી ખરડાયલાં સર્વ અંગો અને
રોમરાય વિકસ્વર થવાથી પુલકિત થયેલાં દેખાય છે. આ સર્વ
અંદરના દર્શન-આનંદ વગર બની શકતી નથી, તેથી ત
તરફ પદપાતરૂપ રાજેન્દ્ર દૃષ્ટિપાતનું ખીજું કારણ છે. (એક
વિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે તે અને ખીજ
પાનાના મનમાં સર્વજ્ઞમંદિર તરફ પ્રમોદ થયો છે તે: આ બંને
જોને લઈને ભગવાનની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડી છે એમ ધર્મ
મંત્રીશ્વરે નિશ્ચય કર્યો.) આવી રીતે શુદ્ધ ધર્મચાર્યો પણ આ
સંબંધમાં વિચાર કરે છે તે આ પ્રમાણે: વિચારપૂર્વક જ્યાં
હવે ઉપર તેઓ લક્ષ્ય આપે છે ત્યારે તેમને જણાય છે કે આ
હીનાં કેમ વિવર (માર્ગ) આપ્યું છે તેથી ભગવાનનું શાસન
કરીને તેને મનમાં આનંદ બહુ થયો છે તેથી વારંવાર આંખો
આ મીચવારૂપ હવે અહવે આદિ પદાર્થો તરફ જિજ્ઞાસાપૂર્વક
નજર કરે છે, શાસ્ત્રના થોડા પદાર્થો સમજવામાં આવતાં મુંદર કે
કૃતિરૂપ સંવેગ તે બતાવે છે અને ધુળથી ખરડાયલાં અંગોમાં
રેતા આકરને ધારણ કરનાર મુંદર અનુષ્ઠાનની થોડી થોડી પ્ર
તેજમાં દેખાય છે, તેથી ભગવાનની મુંદર દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડ
એમ નિશ્ચય થાય છે. (અહીં આંખો ઉઘાડવા મીચવાને 'તત
સર્વમ્' સાર્વક સરખાવેલ છે. મુંદર મુખાકૃતિને 'સંવેગ' (વૈરાગ્ય)
સરખાવેલ છે અને રોમરાયને અનુષ્ઠાન સાથે સરખાવેલ છે તે
અહીંને સદ્ગુણ સદ્ગુણ અને નરવ્યવિવરનો વિષય છે અને
જાતકમોક્ષમિત્રાણી મોક્ષમાર્ગે એ પ્રસિદ્ધ ઉક્તિ છે.) આ પ્ર

૧. અવરૂપે મુંદરવિવર.

૨. આ પ્રમાણે આ વાક્યના અર્થ નહીં પણ વાક્ય આપે છે તે.

જોવાર્યને આ જીવના સંબંધમાં નિર્ણય કરવામાં પણ ઉપર જાણીયાં
 અને કારણો સાધનબળ છે એટલે કે સ્વકર્મે આપણ વિવર અને
 જીવનના સાધન તરફ પક્ષપાત અથવા તેના તરફ મનનો પ્રસાદ
 અને કારણોને લઈને પ્રાણી સાધનસામુખ ગાય છે.

ત્યારપછી તે ધર્મબોધકર મંત્રીએ આ જીવના સંબંધમાં વિ-
 ચાર્યું કે “આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે એ કે એ
 પ્રતિ- દરિદ્રી બિશુકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણું
 નિર્ણય- તેના ઉપર મહારાજની કૃપાદષ્ટિ થઈ છે તેથી તે
 વસ્તુપણાને પામી જશે” આ પ્રમાણે દરિદ્રીના
 સાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે ધર્માચાર્યો પણ ભગ-
 નીની નજર આ જીવ ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય કરીને ત્યારપછી
 મામા કાળે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતાં છેવટે તેનું પરમ કલ્યાણ થશે
 એ તેના સંબંધમાં સંદેહ વગરનો નિર્ણય કરે છે. તેઓને આ જીવ
 રે પોતાના આત્માની પ્રગતિ કરી આમળ વધી અંતે સર્વ દુઃખથી
 વૃત્ત થવાના માર્ગ થર આવી ગયો છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા
 પડી નથી.

“આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મંત્રી પેલા દ્રમક
 ઉપર કંઈક કરવામાં તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લો-
 પ્રાણી તર- કોમાં વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે ‘થયા રાજ તથા
 કે કર્મ. પ્રભ’ : રાજનું જેવું વર્તન એક પ્રાણીના સંબંધમાં
 થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રભનું પણ તેના તરફ
 નય છે” આ પ્રમાણે અગાઉ દરિદ્રીના દહાન્તમાં કહેવામાં
 થ્યું છે તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહા-
 ત્થારે જુએ છે કે પરમાત્માની આ પ્રાણી ઉપર કૃપા થઈ છે
 કે તેઓ પોતે પરમાત્માની આરાધના કરવામાં તૈયાર હોવાથી આ
 કૃપા તરફ કંઈભાવથી જુએ છે. ભગવાનની જેના ઉપર મીઠી
 થઈ હોય તેના તરફ કંઈભાવ દેખાડવો એ તેઓના સંબં-
 ધ ભગવાનની આરાધનાજ છે.

ત્યારપછી નિષ્પ્રવૃત્તના કથાપ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે કે
 “આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદરભાવ
 આપવા- લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને
 સન્મુખતા. ‘આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ,’ એ પ્રમાણે
 કહેવા લાગ્યા” તેની આ જીવના સંબંધમાં આવી

રીતે યોજના કરવી:-અગાઉ બતાવેલી હકીકત પ્રમાણે અસારમાં રખડતાં જ્યારે આ જીવની ભવિતવ્યતા પાછી જાય છે, કિલ્લ (આકરાં) કર્મો જ્યારે લગભગ નાશ પામવા જેવાં થઈ માત્ર તેમાંથી થોડાંજ બાકી રહે છે, તે બાકી રહેલાં કર્મો પણ આપે છે, મનુષ્યભવ વિગેરે સુંદર સામગ્રી તેને મળી આવે છે, સર્વસાસનનું દર્શન કરે છે, તે સાસન અતિ સુંદર છે એવો મનમાં નિર્ણય થાય છે, પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા છે અને જ્યારે તેને સારાં કર્મો (પુણ્યકાર્ય) કરવાની કાંઈક થઈ હોય છે-આવે વખતે આવા સુંદર ભદ્રકભાવમાં વર્તતાં સહજ પાપકળાઓ હજી પણ વર્તતી હોય છે તોપણ તેના તીવ્ર કરુણા લાવીને તેનામાં વિશુદ્ધ માર્ગ પર આવી જવાની થોડી એમ નિર્ણય કરી આચાર્ય મહારાજ અથવા ઉપદેશકો તેની થાય છે. એવા મહાત્માઓ જુઓ છે કે આં પ્રાણી હજી પાપ આચરતો હોય છે, તોપણ તેની વૃત્તિ માર્ગસન્મુખ થઈ ગઈ છે, ભગવાનની તેના ઉપર કૃપા થઈ છે. આથી એવા જીવ પર કૃપા લાવીને ધર્માચાર્યો તેની સન્મુખ થાય છે એ ભાવને અહીં ધર્મ ધકર દરિદ્રી સન્મુખ જાય છે તેની સાથે સરખાવવો. સારાં કૃપા લાવીને આચાર્ય તેને આ પ્રમાણે કહે છે “હે ભદ્ર! આ છે “અકૃત્રિમ” છે. કાળ અનાદિ અનંત છે. આપણો આત્મા શાક “છે, અવિનાશી છે. આ સંસારનો આખો પ્રપંચ કર્મનો કરે “છે. પ્રવાહથી આત્માનો અને કર્મનો સંબંધ અનાદિ છે અને “અત્યંત અવિરતિ કષાય અને યોગ કર્મબંધ “કારણો છે. સંસારપ્રપંચને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ “પ્રકારનાં છે: કુશળરૂપ અને અકુશળરૂપ અથવા “શુભ અને અશુભ. તેમાં કુશળરૂપ શુભ કર્મો “પુણ્ય અથવા ધર્મ કહેવાય છે અને જે અકુશળરૂપ અશુભ કર્મો “તે પાપ અથવા અધર્મ કહેવાય છે. પુણ્યના ઉદયથી પ્રાણીને શુભ “અનુભવ થાય છે, પાપના ઉદયથી પ્રાણીને દુઃખનો અનુભવ થાય છે “આછાં વધનાં પાપ અને પુણ્યના અનંત ભેદો થાય છે અને તે “જુદા જુદા ભેદથી પ્રાણી અધર્મ મધ્યમ ઉત્તમ વિગેરે અનંત “કારનાં રૂપો પામે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વિચિત્ર સ્વરૂપનાં

લિક્ષાદાન-

તત્વાનુસંધાન.

૧૦
 યો સંસારપ્રપંચ કર્મજનિત છે.” વિશુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક
 પાર્થનાં આવાં વચનો સાંભળીને પૂર્વ કાળની અનાદિ કુવાસના-
 લીધે આ પ્રાણીને અત્યાર મુઠી જે અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો
 કરતા હોય છે: જોવા દે આ જગત ‘ઇકામાંથી ઉત્પન્ન થયું
 કે તેને મુશ્કેરે બનાવ્યું હશે? કે બ્રહ્માએ તેને કર્યું હશે? અ-
 તે ‘પ્રકૃતિના વિકાર છે? અથવા તે ‘દરેક ક્ષણે નારા પામનાર
 રાણી પાંચ ‘સ્વસ્વરૂપ આ જીવ ‘પંચ મહાભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થયો
 અથવા તો ‘જ્ઞાન માત્રજ છે કે આ સર્વ ‘શૂન્ય છે? કર્મ
 કોઈ વસ્તુ હશે કે નહિજ હોય? કે ‘મહેશ્વરને લીધે આ
 જૂદાં જૂદાં રૂપો ધારણ કરે છે?—આવાં આવાં અનેક પ્રકારના
 વાનાં તેના મનમાં થયાં કરતા હોય છે તે ભયંકર રણુસંગ્રામમાં
 વાનાં શત્રુસમૂહને લોધને જેમ બીકણ મનુષ્યો નાસી જાય છે તેમ
 સર્વ કુવિકલ્પો) દૂર હટી જાય છે. એ વખતે આ જીવની ખાતરી
 છે કે આ મહાત્મા ધર્માચાર્ય જે વાતો મને કહે છે તે સર્વ ખરે-
 છે અને સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવામાં તેઓ મારાથી વધારે
 તવાળા છે અને વસ્તુવું ખરું સ્વરૂપ તેઓજ જાણે છે. આ પ્રમાણે

૧ દશેક દર્શનમાં છવ્વ, જગત્ અને ઉચિત એ ત્રણે પ્રકારે ખાસ સુદાના હોય
 ૨ સંબંધમાં પરદર્શનસમુચ્ચય ક્ષેત્ર વાંચવે. સાધારણ સમજણ માટે જુઓ
 ૩ પદ્યરજાવલી પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૦.
 ૪ ઉદામાંથી જગતની ઉત્પત્તિ પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. અને સ્માર્ત મત
 માં આવે છે.

અહીં સમાવેશ થાય છે.

આ જગત પ્રકૃતિનો વિકાર છે એમ વૈજ્ઞેયિક દર્શન માને છે.

૧૫. વેદના, વિજ્ઞાન, સંસ્કાર અને સંસ્કાર આ પાંચ સ્તંભ છે. (જુઓ આ પંચ બ્રુમણી નામના પૃષ્ઠ ૩૬૧).

પણ જૂઠાંથી વરપત્ત થઈ તેમાં મણી જવાની માન્યતા બીધે મળતી છે.
પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ જૂત છે.
શબ માત્ર જમતીની માન્યતા છે.

સાન માત્ર જનતાની માન્યતા સૌવાનિક બૌધ્ધ દર્શનની છે.

આ બાબતે બોધના એક પ્રકાર છે. આ ઉદ્ધાત્ત પ્રભુ અભિપ્રાયે બોધ

આ ચાપાંના સ્થિતિનો મત છે. તેને લોકાવલીક પણ કહે છે.

જો સંસારપ્રપંચ કર્મજનિત છે." વિશુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક
પાર્થનાં આવાં વચનો સાંભળીને પૂર્વ કાળની અનાદિ કુવાસના-
લીધે આ પ્રાણીને અત્યાર સુધી જે અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો
કરતા હોય છે: જેવા કે 'આ જગત્ ઈશામાંથી ઉત્પન્ન થયું
કે તેને ઈશ્વરે બનાવ્યું હશે? કે બ્રહ્માએ તેને કર્યું હશે? અ-
તે પ્રકૃતિનો વિકાર છે? અથવા તે દરેક ક્ષણે નાશ પામનાર
વળી પાંચ સ્કંધરૂપ આ જીવ પંચ મહાભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થયો
અથવા તો જ્ઞાન માત્રજ છે કે આ સર્વ 'શૂન્ય છે? કર્મ'
હોય વસ્તુ હશે કે નહિય હોય? કે 'મહેશ્વરને લીધે આ
જીવો જાડાં રૂપો ધારણ કરે છે?—આવા આવા અનેક પ્રકારના
રૂપો તેના મનમાં થયાં કરતા હોય છે તે ભયંકર રણસંગ્રામમાં
વાન રાત્રિસમૂહને જોઈને જેમ બીકણ મનુષ્યો નાસી જાય છે તેમ
સર્વ કુવિકલ્પો) દૂર હઠી જાય છે. એ વખતે આ જીવની ખાતરી
છે કે આ મહાત્મા ધર્માચાર્ય જે વાતો મને કહે છે તે સર્વ ખરે-
છે અને સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવામાં તેઓ મારાથી વધારે
જાણ છે અને વસ્તુતું ખરું સ્વરૂપ તેઓજ જાણે છે. આ પ્રમાણે

૧ દરેક દર્શનમાં જીવ, જગત્ અને ઈશ્વર એ ત્રણે પ્રશ્નો ખાસ મુદ્દાના હોય.
સંબંધમાં વર્ણનસમુચ્ચય અંધ વાંચવો. સાધારણ સમજણ મટે જીવો
પણ પદરત્નાવલી પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૦.

૨ દર્શનમાં જગત્ની ઉત્પત્તિ પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. અને સ્માર્ત મત
ઈશ્વરજીવ સૃષ્ટિને વિચાર સૈશ્વર સાંખ્ય અને જૈમિનીયં દર્શનનો છે.
૩ બ્રહ્માજીવ ઈશ્વરનો વિચાર પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. દેવતા સર્વ પ્રકા-
રમાં સમાવેશ થાય છે.

૪ આ જગત્ પ્રકૃતિનો વિકાર છે એમ વૈશેષિક દર્શન માને છે.
૫ દરેક ક્ષણે નાશ પામવાની માન્યતા બૌદ્ધ દર્શનની છે.

૬ પ, વેદના, વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા અને સંસ્કાર આ પાંચ સ્કંધ છે. (જીવો આ
સ્કંધ મટે આનંદપણ પદરત્નાવલી પૃષ્ઠ ૩૮૧).

૭ પંચ ભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તેમાં મળી જવાની માન્યતા બૌદ્ધ મતની છે.
૮ પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ ભૂત છે.

૯ જ્ઞાન માત્ર જગત્ની માન્યતા સૌત્રાંત્રિક બૌદ્ધ દર્શનની છે.

૧૦ શૂન્ય બાજુ બોધનો એક પ્રકાર છે. આ ઉદ્ધા ત્રણે અભિપ્રાયો બૌદ્ધ

૧૧ આ ચાર્યાન્નાસ્તિકનો મત છે. તેને હોકાશનીય પણ કહે છે.

૧૨ આ મતનું નામ ઔલુક્ય દર્શન કહેવાય છે.

જો સંસારપ્રપંચ કર્મજનિત છે.” વિશુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક
ધાર્મિકો આવાં વચનો સાંભળીને પૂર્વ કાળની અનાદિ કુવાસના-
લીધે આ પ્રાણીને અત્યાર મુખી ને અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો
કરતા હોય છે: નેવા કે ‘આ જગત ઇંદ્રામાંથી ઉત્પન્ન થયું
કે તેને ઈશ્વરે બનાવ્યું હશે? કે બ્રહ્માએ તેને કર્યું હશે? અ-
તે પ્રકૃતિનો વિકાર છે? અથવા તે દરેક શણે નાશ પામનાર
વળી પાંચ રૂકંધરૂપ આ જીવ પંચ મહાભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થયો
અથવા તો ‘જ્ઞાન માત્રજ છે કે આ સર્વ ‘શૂન્ય છે? કર્મ’
કોઈ વસ્તુ હશે કે નહિન હોય? કે ‘મહેશ્વરને લીધે આ
ભૂદાં ભૂદાં રૂપો ધારણ કરે છે?—આવા આવા અનેક પ્રકારના
રૂપો તેના મનમાં થયાં કરતા હોય છે તે ભયંકર રણરંગ્રામમાં
યાનુસમૂહને લેઈને જેમ બીકણ મનુષ્યો નાસી જાય છે તેમ
સર્વ કુવિકલ્પો) દૂર હડી જાય છે. એ વખતે આ જીવની ખાતરી
છે કે આ મહાત્મા ધર્માચાર્ય ને વાતો અને કહે છે તે સર્વ ખરે-
છે અને સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવામાં તેઓ મારાથી વધારે
વાળા છે અને વસ્તુનું ખરું સ્વરૂપ તેઓ જ જાણે છે. આ પ્રમાણે

૧ દરેક દર્શનમાં જીવ, જગત્ અને ઈશ્વર એ ત્રણે પ્રશ્નો ખાસ મુદ્દાના હોય
સંબંધમાં પરદર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ વાંચવો. સાધારણ સમજણ મારે જુઓ
પદ્ય પદ્યનાવલી પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૦.
૨ ઇંદ્રામાંથી જગતની ઉત્પત્તિ પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. એને સ્માર્ત મત
માં આવે.

૩ ઈશ્વરહૃત સૃષ્ટિનો વિચાર સૈશ્વર સાંખ્ય અને જૈમિનીયં દર્શનનો છે.
૪ બ્રહ્માહૃત ઈશ્વરનો વિચાર પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. દેવતા સર્વ પ્રકા-
રમાં સમાવેશ થાય છે.

૫ આ જગત્ પ્રકૃતિનો વિકાર છે એમ વૈશેષિક દર્શન માને છે.
૬ દરેક શણે નાશ પામવાની માન્યતા બૌદ્ધ દર્શનની છે.

૭ રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા અને સંસ્કાર આ પાંચ રૂકંધ છે. (જુઓ આ
જીવ મારે આનંદધન પદ્યનાવલી પૃષ્ઠ ૩૯૧).

૮ પંચ ભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થઈ તેમાં મળી જવાની માન્યતા બૌદ્ધ મતની છે.
૯ પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ ભૂત છે.

૧૦ જ્ઞાન માત્ર જગતની માન્યતા સૌત્રાંતિક બૌદ્ધ દર્શનની છે.

૧૧ શૂન્ય જાવ બૌદ્ધનો એક પ્રકાર છે. આ ઇંદ્રા ત્રણે અભિપ્રાયો બૌદ્ધ
છે.

૧૨ આ ચાર્યાનુસારનો મત છે. તેને હોઝાચીક પશુ કહે છે.
૧૩ આ મતનું નામ બૌદ્ધ દર્શન કહેવાય છે.

મેજ ત્રણ ભુવનને લેવા સમર્થ કલ્યાણદર્શી આંખો છે, ધર્મજ
ને પ્રમોદ કરાવનાર અમૂલ્ય રત્નના હગડો છે, ધર્મજ ચિત્તને
પ્રમોદ ઉત્પન્ન કરનાર અને વિષધાતાદિ આઠ ગુણને ધારણ કર-
નાર સોનાનો હગડો છે, ધર્મજ શત્રુને હરાવવામાં પ્રવીણ ચતુર્વિંગ
ના છે, ધર્મજ અનંત રતિસાગરમાં અવગાહન કરાવનાર વિ-
દ્યાની સ્થાનો છે; વધારે શું કહેવું? અનંત કાળ પર્યંત કોઈ પણ
કારના અંતરાય વગર એકાંત ગુણને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મજ છે, તેને
પ્રાપ્ત કરવાનું બીજું કોઈ પણ કારણ નથી.”

મધુર બોલનાર મહાત્મા ધર્મોચાર્ય એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે
ત્યારે આ પ્રાણીનું ધ્યાન કાંઈક ભગવાન તરફ
જાય છે અને તેથી તે પાતાની આંખો કાંઈક ઊંચી
કરે છે, મ્હોં ઉપર પ્રસન્નતાનાં ચિહ્નો બતાવે છે, રાજ-
ક્યા, સ્ત્રીક્યા આદિ નકામી વાતોના વિદ્યેષો તથા
અને કોઈ વખત હૃદયમાં ગુણ ભાવ આવવાથી મુખેથી હસે છે,
અપરી વગાટે છે-આવી રીતે આ પ્રાણીને ધર્મની બાબતમાં કાંઈ
રસ પડવા માંડે છે એવી ધર્મોચાર્યને ખબર પડતાં તેઓ વળી
પ્રમાણે આગળ કહે છે:—

“હે બાઈ! ઉપર મેં જે ધર્મની આટલી બધી પ્રશંસા કરી તે
તારાં મનમાં પ્રકારનો છે. દાનમય, શીલમય, તપમય અને ભાવનામય.
જો બાઈ! જો તને ગુણ મેળવવાની બહુ ઇચ્છા હોય તો એ ચારે
વિધકારનો ધર્મ તારે કરવા ચોખ્ખો છે. તું ચોખ્ખો પાત્રને તારી શક્તિ
પ્રમાણે દાન આપ (દાન), સર્વ પાપોને તું છોડી દે (સર્વવિરતિ થા)
અથવા સ્થૂળ પાપોનો ત્યાગ કર (દેશવિરતિ થા) અથવા બને તે
પ્રમાણમાં પ્રાણાતિપાતથી, અસત્ય વચનથી, ચેરી કરવાથી, પર-
દારા ગમનથી, અપરિમિત વસ્તુસંચયથી, રાત્રિભોજનથી, મધ-
પાનથી, માંસભક્ષણથી, સચિત (જીવવાળાં) ફળો ખાવાથી,
મિત્રદ્રોહથી, ગુરુપત્ની સાથે વિહાર કરવાથી અને તેવી બીજી
તારાથી તથા સકાય તેવી બાબતોથી નિવૃત્ત થા (શીલ), તારી

૧ સોનાના આઠ ગુણો માટે જુઓ દસવેકાલિક નિર્ણયિત ગાથા ૩૫૨
(દ. ૨૧૩). વિષધાત, રસાયણ, મંગળ, વાળી સકાવાપણું, જમણો આવડે પડે
ગુણ, ભારેપણું, ન બળે તે ગુણ અને કોહાય નહિ તે ગુણ. સોનાના એ ગુણો છે.
૨ દાથી, પોદા, રથ અને પાવણ લગનારા. એવા લોકોને ચતુર્વિંગ સોના

જે પ્રભુ ભુવનને જોવા સમર્થ કલ્યાણદર્શી આંખો છે, ધર્મજ
ને પ્રમોદ કરાવનાર અમૂલ્ય રતના હંગા છે, ધર્મજ ચિત્તને
દૃઢ ઉત્પન્ન કરનાર અને વિવિધતાદિ આઠ શુભને ધારણ કર-
નાર સોનાનો હંગલો છે, ધર્મજ રાત્રીને હરાવવામાં પ્રવીણ ચતુરંગ
છે, ધર્મજ અનંત રતિસાગરમાં અવગાહન કરાવનાર વિ-
સરથાનો છે; વધારે શું કહેવું? અનંત કાળ પર્યંત કોઈ પણ
કારના અંતરાય વગર એકાંત શુભને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મજ છે, તેને
અને પ્રાપ્ત કરવાનું બીજું કોઈ પણ કારણ નથી. ”

મધુર ભોલનાર મહાત્મા ધર્મોચાર્ય એ પ્રભાણે ઉપદેશ આપે છે
ત્યારે આ પ્રાણીનું ધ્યાન કાંઈક ભ્રમવાન તરફ
વિશેષ ઉપદેશ એવાય છે અને તેથી તે પાતાની આંખો કાંઈક ઊંચી
કરે છે, મહો ઉપર પ્રસન્નતાનાં ચિહ્નો બતાવે છે, રાજ-
કથા, સ્ત્રીકથા આદિ નકામી વાતોના વિદ્યેષો તણ
અને કોઈ વખત હૃદયમાં શુભ ભાવ આવવાથી મુખેથી હસે છે,
ચપટી વમાટે છે-આવી રીતે આ પ્રાણીને ધર્મની બાબતમાં કાંઈ
રસ પડવા માંડ્યો છે એવી ધર્મોચાર્યને ખબર પડતાં તેઓ વળી
પ્રભાણે આગળ કહે છે:—

“ હે ભાઈ ! ઉપર મેં જે ધર્મની આટલી બધી પ્રશંસા કરી તે
જે ચાર પ્રકારનો છે. દાનમય, સીલમય, તપમય અને ભાવનામય.
ભાઈ ! જો તને શુભ મેળવવાની બહુ ઇચ્છા હોય તો એ ચારે
કારને ધર્મ તારે કરવા યોગ્ય છે. તું યોગ્ય પાત્રને તારી શક્તિ
માણે દાન આપ (દાન), સર્વ પાપોને તું છોડી દે (સર્વવિરતિ થા)
અથવા સ્થૂળ પાપોને ત્યાગ કર (દેશવિરતિ થા) અથવા બને તે
માણુમાં પ્રાણાતિપાતથી, અસત્ય વચનથી, ચોરી કરવાથી, પર-
નાશ મનથી, અપરિમિત વસ્તુસંચયથી, રાત્રિભોજનથી, મધ-
નથી, માંસભક્ષણથી, સચિત્ત (જીવવાળાં) ક્ષેત્ર ખાવાથી,
વ્રદ્રોહથી, શુરુપત્ની સાથે વિહાર કરવાથી અને તેથી બીજી
સાથી તણ સકાય તેવી બાબતોથી નિવૃત્ત થા (શીલ), તારી

સોનાના આઠ શુભ માટે જુઓ દસવેકાલિક નિર્બુદ્ધિ ગ્રામ્ય ૩૫૨
૧૧૩). વિવિધાત, રસાયણ, મંત્રજ, વાળી સકાવાપણું. જમણે આવત ૫૮
કારેપણું. ન બળે તે શુભ અને કોદાય નહિ તે શુભ. સોનાના એ શુભ છે.
દાણી, પોણા, રથ અને પાવણ લડનારા. એવા લોકરને ચતુરંગી સેના

હું હું આ માટે લિખ્ય માગવાનું ઘડનું ઠીકરું બિદ્યાનાં અતથી
 હું હું તે આ (ધર્મબોધકર) અને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
 નાખશે, બાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ભારે
 નું અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને માટે ભો-
 કરી લઈ? અથવા મારે કાંઈ બિદ્યાની જરૂર નથી એમ કહીને
 ચો જઈ?—આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના બચમાં
 રો થતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં આવ્યો છે અને ક્યાં
 છે તેનું પણ તે જ્ઞાન બૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને
 આઠ મૂર્છા આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક શૈદ્રધ્યાનમાં
 પડી ગયો અને તે દુર્ધર્મમાં તેની બન્ને આંખો મીચાઈ ગઈ.
 મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઈ કે તેની સર્વ
 યોજના આપાદો બાજુ ચોડો વખત તદ્દન શાંત થઈ ગયા અને તે
 કદા જોવો એતના વગરનો થઈ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો
 લેતો પણ બંધ થઈ ગયો. પેલી તદ્દવા તેની પાસે લીધી લીધી
 રવાર 'આ બોજન લે, આ બોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી
 ય, પાનુ નિષ્પ્રયુક્ત-દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી
 ને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ બોજન આખી દુનિયામાં કોઈ જગ્યા-
 ન થતું નથી-મળતું નથી એવા વિચારમાં ગુંચવાઈ ગયેલો તે દરિદ્રી
 માએ આજેલા અમૃતબોજનની કિમત પણ સમજતો નથી." આ
 બંદોમાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અઝાઉ વાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ
 ના હવના સંબંધમાં બરાબર યોજાય છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે
 થયી.

જ્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત દિત કરવાની શુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય
 વિસ્તારથી ધર્મના ગુણનું વર્ણન કરીને પછી ચાર
 પ્રકારના ધર્મનું અનુદાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે
 તે વખતે આ હવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અંધકારમય
 નિધ્યા જ્ઞાનરૂપ 'કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે
 અધિઓથી જોવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં હોવાથી, અનાદિ
 અસંપૂર્ણતાના અભ્યાસથી મહાનિધ્યાત્વના સંતાપ તથા હિન્માદવરે તેનું
 કાંઈ કમિન થઈ ગયેલું હોવાથી તેમજ પ્રબળ 'ચારિત્ર નોહનીવરૂપ

૧ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ અંજના અધિઓનાં નામ છે,
 અત્યંત જોવાની શક્તિ ધરાવી જાય છે.

૨ કાચ, કારક, શતિ, અરતિ, શોકાદિ તથા વેરોત્પન્ને ચારિત્ર નોહનીવરૂપ
 એવાનાં નામે છે.

છે કે આ માફે ભિખ માગવાનું ઘડાનું રીકડું બિજાના અત્રથી
 નું છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
 નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ભારે
 અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને માફે ભો-
 કરી લઈ? અથવા મારે કાંઈ બિજાની જરૂર નથી એમ કહીને
 જઈ?''-આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં
 રો થતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં આવ્યો છે અને ક્યાં
 છે તેનું પણ તે જાન ભૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને
 ગાઢ મૂઝાઈ આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક શૈલ્પ્યાનમાં
 પડી ગયો અને તે દુર્ધ્યાનમાં તેની બન્ને આંખો મીચાઈ ગઈ.
 મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઈ કે તેની સર્વ
 વિના વ્યાપારો તાણે થોડો વખત તદ્દન શાંત થઈ ગયા અને તે
 દેહ લેવો એટલા વગરનો થઈ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો
 રાવતો પણ બંધ થઈ ગયો. પછી તદ્દપા તેની પાસે જીભી જીભી
 રાવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી યાત્રી
 થઈ, પણ નિષ્પ્રવૃત્ત દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી
 અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામાં કોઈ જગ્યા-
 ઠ પર નથી-મળતું નથી એવા વિચારમાં ગુંચવાઈ ગયેલો તે દરિદ્રી
 માએ આણેલા અમૃતભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી." આ
 દેહમાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અગાઉ વાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ
 જીવના સંબંધમાં બરાબર ચોક્કસ છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે
 નું છે.

જ્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત હિત કરવાની શુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય
 વિસ્તારથી ધર્મના શુભનું વર્ણન કરીને પછી ચાર
 પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે
 તે વખતે આ જીવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અંધકારમય
 મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે
 વ્યાધિઓથી ભેવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં હોવાથી, અનાદિ
 સારમયના અભ્યાસથી મહામિથ્યાત્વના સંતાપ તથા ઉન્માદવડે તેનું
 જ્ઞાન ભ્રમિત થઈ ગયેલું હોવાથી તેમજ પ્રબળ ચારિત્ર મોહનીયરૂપ

૧ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ આંખના વ્યાધિઓનાં નામ છે,
 જ્યારે વ્યાધિઓથી ભેવાની શક્તિ પટલી બધ છે.

૨ કાચ, કાચ, રતિ, અસ્તિ, ચોક્કસ તથા વેદાદ્યને ચારિત્ર મોહનીય
 રૂપોમાં આવે છે.

છે કે આ માફે બિખ માગવાનું ઘડાનું દીકરું બિદ્યાના અત્રથી
 છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
 નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે
 અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને માફે ભો-
 કરી લઈ? અથવા મારે કાંઈ બિદ્યાની જરૂર નથી એમ કહીને
 જઈ? આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં
 રહેતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં ગયાં છે અને ક્યાં
 છે તેનું પણ તે જ્ઞાન બૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને
 કોઈ માફ મૂઝાઈ આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક શૈદ્ધ્યાનમાં
 પડી ગયો અને તે દુર્ધર્મમાં તેની બન્ને આંખો મીંચાઈ ગઈ.
 મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઈ કે તેની 'સર્વ
 બિદ્યાના આધારો જાણે થોડો વખત તદ્દન શાંત થઈ ગયા અને તે
 જોયો ચેતના વગરનો થઈ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો
 નહોતો પણ બંધ થઈ ગયો. પેલી તદ્દયા તેની પાસે બેસી બેસી
 'વાર આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી
 ગઈ, પણ નિષ્પ્રયત્નક દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી
 અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામાં કોઈ જગ્યા-
 થયું નથી-મળ્યું નથી એવા વિચારમાં ગુંચવાઈ ગયેલો તે દરિદ્રી
 જાણે આલેલા અમૃતભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી." આ
 કંદોમાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અગાઉ વાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ
 જીવના સંબંધમાં બરાબર ચોક્કસ છે, તેની ચોક્કસ નીચે પ્રમાણે
 આવી.

ત્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત હિત કરવાની બુદ્ધિથી ધર્મચાર્ય
 વિસ્તારથી ધર્મના શુભનું વર્ણન કરીને પછી ચાર
 પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે
 તે વખતે આ જીવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અધિકારમય
 મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ 'કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે
 બિદ્યાઓથી ભેવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં દોષાથી, અનાદિ
 સંસારપ્રભાવના અભ્યાસથી મહામિથ્યાત્વના સંતાપ તથા ઉન્માદવડે તેનું
 દેહ બનિત થઈ ગયેલું દોષાથી તેમજ પ્રબળ ચારિત્ર મોહનીયરૂપ

૧ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ આંખના બ્યાધિઓનાં નામ છે,
 જ્યેષ્ઠી ભેવાની શક્તિ પટલી ભય છે.

૨ કાચ, દારૂ, રતિ, અરતિ, ચોકાદિ તથા વેદાદ્યને ચારિત્ર મોહનીય
 દોષમાં આવે છે.

“શક્તિ પ્રમાણે કાંઈક તપસ્યા કર (તપ) અને તું વારના
 “ભાવના (ભાવના) ભાવ. આ પ્રમાણે કરવાથી તને જરા
 “વગર સર્વ કલ્યાણ આ ભવમાં અને પરભવમાં જરૂર પ્રાપ્ત

તદ્યા,

અગાઉ નિષ્પુણ્યકની કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે

મહાકલ્યા-
 ણક લોજન.

બોધકર મંત્રી ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા
 જગ્યાએ તે દ્રમકને લઈ ગયા અને તેને
 આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ
 ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને એક તદ્યા નામની
 મુંદર સુશીલ દીકરી છે. પોતાના પિતાના ઉપર જણાવેલા
 સાંભળીને તે તુરતજ ઊભી થઈ અને મહાકલ્યાણક નામનું
 પરમાત્મ લઈને પેલા દ્રમકને તે લોજન આપવા માટે તેની
 આવી પહોંચી. ” આ સર્વ હકીકતની ઉપર ચોજના થઈ
 છે તે આવી રીતે: ચાર પ્રકારના ધર્મનું ઉપર વર્ણન
 આવ્યું તે જીવને બોલાવવા તુલ્ય સમજવું; તે દરિદ્રીનું ચિત્ત તે
 ખેંચાવું તે ભિક્ષાચરને ચોજ્ય જગ્યા તરફ તેને લઈ જવા તુલ્ય
 જવું; ધર્મના ભેદ પાડીને તેના ઉપર ધર્મચાર્ય જે આખ્યાન
 પોતાના સેવકોને ભિક્ષા આપવાના હુકમ તુલ્ય સમજવું અને
 ચુર મહારાજ ધર્મચાર્યની આ જીવ ઉપરની કૃપા તે તદ્યા (તે
 જીવે દયા-કૃપા તદ્યા) નામની મંત્રીશ્વરની પુત્રી સમજવી; દાન
 તપ અને ભાવરૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું તે મુંદર
 માત્ર (ઉત્કૃષ્ટ લોજન, ક્ષીર, દૂધપાક)ના લોજન તુલ્ય સમજ
 એ ધર્મરૂપ પરમાત્મ ધર્મચાર્યની કૃપાથીજ પ્રાણી મેળવે છે, બીજા
 પણ કારણથી મેળવી શકતો નથી એમ લક્ષ્યમાં રાખવું.

મહાકલ્યાણક લોજનનું સામાન્ય વર્ણન કર્યા પછી અગાઉ
 પ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “તે દરિદ્રીને
 ચારો હજુ થણા હલકા છે અને તેના મનમાં
 અનેક પ્રકારની સંકાઓ છે તેથી જ્યારે તેને
 લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામાં આવ્યો
 તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘મને જાતે ચાલી ચલાવીને
 લાવીને આ મનુષ્ય ભિક્ષા આપવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન
 ને વાત મને કાંઈ પણ રીતે કીક (લાભકારી) લાગતી નથી
 ૧. ૨૩ સાથે છે.

છે કે આ માંડે ભિન્ન માંગવાનું ધડાનું ઠીકરું ભિક્ષાના અત્રથી
 છે તે આ (ધર્મબોધકર) અને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
 નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે
 અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને માંડે ભો-
 ઠરી લઈ? અથવા મારે કાંઈ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને
 ચો જઈ? આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના બપમાં
 રો થતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં આગ્યો છે અને ક્યાં
 છે તેનું પણ તે જ્ઞાન બધી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને
 આઠ મૂઝાં આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક શૈદ્રધાનમાં
 પડી ગયો અને તે દુર્ધાનમાં તેની બન્ને આંખો મીચાઈ ગઈ.
 મન પર આ વિચારની ઝેરથી બધી અસર થઈ કે તેની સર્વ
 યોના આપણે જાણે થોડો વખત તદ્દન શાંત થઈ ગયા અને તે
 જોઈને જોઈને ચિંતના વખરનો થઈ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો
 નહોતો પણ બંધ થઈ ગયો. પછી તદ્દપા તેની પાસે જિભી જિભી
 વિચાર 'આ જોજન લે, આ જોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી
 કે, પણ નિષ્પ્રવચક દ્રમકે તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી
 અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ જોજન આખી દુનિયામાં કોઈ જગ્યા-
 ન થવું નથી-મળવું નથી એવા વિચારમાં ગુંચવાઈ ગયેલો તે. દરિદ્રી
 માએ આજેલા અમૃતજોજનની કિમત પણ સમજતો નથી." આ
 દોષમાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અમારું પાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ
 જીવના સંબંધમાં બરાબર યોજાય છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે
 થાય.

જ્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત હિત કરવાની બુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય
 વિસ્તારથી ધર્મના સુલુનું વર્ણન કરીને પછી ચાર
 પ્રકારના ધર્મનું અનુદાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે
 તે વખતે આ જીવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અંધકારમય
 મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ ક્રમ્ય, પરલ, તિમિર, કામલ વિગેરે
 પ્રાણીઓની જોવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં હોવાથી, અનાદિ
 અસાધ્યમહાન અસ્વાસથી મહામિથ્યાત્વના સંતાપ તથા ઉન્માદવડે તેનું
 દષ્ટિ ભ્રમિત થઈ ગયેલું હોવાથી તેમજ પ્રબળ ચારિત્ર મોહનીવદ્ધ

૧ ક્રમ્ય, પરલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ અંધજના બાધિઓનાં નામ છે,
 પ્રાણીઓની જોવાની શક્તિ થાકી ગયે છે.

૨ ક્રમ્ય, કાર્મ, રવિ, આરવિ, રોહિણિ તથા મોહાવને ચારિત્ર મોહનીવદ્ધ
 રૂપનાં નામ છે.

છે કે આ માફ ભિખ માગવાનું ઘણું કીકરું ભિક્ષાના અત્તથી
 છે તે આ (ધર્મબોધકર) અને કોઈ એકાંત જગ્યાએ લઈ જઈને
 નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે
 અહીંથી નાસી જઈ? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને માફ લો-
 કારી લઈ? અથવા મારે કાંઈ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને
 જઈ?—આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં
 રહેતો ગયો અને તેને લઈને પોતે ક્યાં આવ્યો છે અને ક્યાં
 છે તેનું પણ તે જ્ઞાન બુદ્ધી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને
 ગાઠ મૂઝાઈ આવી ગઈ કે તેના સંરક્ષણ નિમિત્તક સૈદ્ધધ્યાનમાં
 પડી ગયો અને તે દુર્ધ્યાનમાં તેની બન્ને આંખો મીંચાઈ ગઈ.
 મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઈ કે તેની સર્વ
 શિના આપાદો જાણે થોડો વખત તદ્દન સાંત થઈ ગયા અને તે
 જેવો ચેતના વગરનો થઈ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો
 હોતો પણ બંધ થઈ ગયો. પેલી તદ્દથા તેની પાસે જોભી જોભી
 ઉવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી
 પછી નિષ્પ્રયુક્ત-દ્રમકે તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી
 પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામાં કોઈ જગ્યા-
 થયું નથી-મગનું નથી એવા વિચારમાં ગુંથવાઈ ગયેલો તે દરિદ્રી
 જાણે આજેલા અમૃતભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી." આ
 જોડામાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અગાઉ વાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ
 જીવના સંબંધમાં બરાબર યોજાય છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે
 દેવી.

જ્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત હિત કરવાની બુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય
 વિસ્તારથી ધર્મના ગુણનું વર્ણન કરીને પછી ચાર
 પ્રકારના ધર્મનું અનુદાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે
 તે વખતે આ જીવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અંધકારમય
 મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ 'કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે
 બિંબોથી ભેવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં હોવાથી, અનાદિ
 સારવજનમણના અભ્યાસથી મહામિથ્યાત્વના સંતાપ તથા હિન્માદવરે તેનું
 હૃદય ભ્રમિત થઈ ગયેલું હોવાથી તેમજ પ્રબળ ચારિત્ર મોહનીયરૂપ

૧ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ આંખના બિંબોનાં નામ છે,
 જોવાથી ભેવાની શક્તિ પડતી બધી છે.

૨ કાચ, દારુ, રતિ, અરતિ, ચોખાદિ તથા વેદોદયને ચારિત્ર મોહનીય
 દેવામાં આરે છે.

રોગથી તે વિહ્વળ ચેતનાવાળો હોવાથી વિષય ધન સ્ત્રી વિ
ગાઠ મૂર્ચ્છાવડે તેની ચિત્તવૃત્તિ પરાભવ પામી જવાથી તે અ
વિચાર કરે છે કે હું પહેલાં ધર્મ અધર્મના વિચારોની
કરતો નહોતો ત્યારે કોઈ કોઈ વખત કદાચ આ સાધુ મહારાજ
આવી ચઢતો તો તેઓ મારી વાત પણ પૂછતા નહોતા, મા
પણ પૂછતા નહોતા અને કદાચ મને કાંઈક ધર્મપ્રાપ્તિ થ
ધારીને કાંઈક બોલતા તોપણ બેદરકારીથી એક એ વચન કે
બોલતા હતા; અત્યારે તો હવે મને ધર્મ અને અધર્મ શી વસ્તુ
જાણવાની હોશવાળો જોઈને તેઓ મને પોતાના આદેશમાં (હું
રહેલ માને છે અને તેથી ભવિષ્યમાં તેમના ધર્મનો અનુયાયી
એમ ધારીને હું તેઓને કાંઈ પૂછતો નથી તોપણ પોતાના
ગમે તેટલું એવું પડે અથવા તાળવાને શોષ પડે તેની પણ
કર્યા વગર ઊંચા સ્વરથી અને ઘણી સુંદર વચનરચનાવડે
લોકોનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરનાર આ મહારાજ ધર્મચાર્ય મારી
ધર્મના ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને ત્યારપછી માંડે એવી બાબતો
મન દોરાયલું જાણીને મારી પાસે દાન દેવરાવે છે, શીલ ગ્રહણ
છે, તપસ્યા કરાવે છે અને ભાવનાઓનું ચિતવન કરાવે છે. આવી
આ શુરુ મહારાજ એકદમ મારા તરફ આટલો અધો ભાવ બતાવે
અને મને દાન આપવા વિગેરેની વાતો કહે છે તો આવા પ્રસંગ વ
રના વિચિત્ર વચનઆડંબરનું કારણ શું હોયું જોઈએ? અરે હ
તે કારણ બરાબર સમજાય છે! મારે સુંદર સ્ત્રીઓ છે, મારી
બહુ ધનનો સંગ્રહ છે, જૂદા જૂદા અનાજના મોટા કોઠારો છે અને
ગાય, ભેંસ, ઘોડા વિગેરે ચાર પગવાળાં જનાવરો તથા વાસણુ કુસણો
(ધરવકરી) મારી પાસે બહુ છે, તેથી તેઓ મને ખાસ તક લઈને
અને ઉદ્દેશીને ઉપદેશ આપે છે તેનો હેતુ એ હોય
જોઈએ કે મારી પાસે શું છે તે સર્વ તેઓ જાણી
ગયા છે અને તે જાણપણનો લાભ લઈ તેઓ
જણાવે છે કે-તને દીક્ષા આપીએ, તારાં પાપો કા
નાખીએ, તારાં કર્મબીજનો નાશ કરીએ, તું અમારો વેશ ધાર
કર, શુરુના ચરણકમળની પૂજા કર, તારાં ધન, સ્ત્રી વિગેરે ત
સર્વસ્વ શુરુચરણમાં સમર્પણ કર-આ તેઓના કહેવાનો તાત્પર્ય
જણાય છે. વળી તે વિચારે છે કે “અમારા કહેવા પ્રમાણે ક
વાથી તું પિંડપાત કરીને એટલે શરીર છોડી દઈને શિવ
તાં કલ્યાણ થઈ જશે અને તું પરમાત્મા સાથે એક ૩”

ઉપદેશક
પર વહેમ.

આવી મુંદર વચનરચના કરીને એ જૈન ધર્માચાર્ય મને શૈવા-
 પેઠે ઠગશે અને મારી પાસેની વસ્તુઓ હઠાવી જશે અથવા
 નિર્ભો નેમ દુનિયાને કહે છે કે-“સોનાનું દાન આપવું તે મહાકૃણ
 નાર છે, ગાયનું દાન આપવાથી મહા ઉદય થાય છે, પૃથ્વીનું
 આપવાથી અવિનાશી થવાય છે, પૂર્ત ધર્મનું અતુલ્ય ફળ છે,
 પાર-પામેલા હોય તેને દાન આપવું તે અનંત ગુણ કરનાર છે,
 દુઝટી, તરતની વીઆયેલી, વાછડાવાળી, વસ્ત્ર ઝોઢાડેલી,
 શીંગડાવાળી, રોથી મંદિત અને હિપચાર કરાયેલી ગાય જે
 દાનમાં આપવામાં આવે તો તેને ચાર સમુદ્રની વચ્ચે
 રહેલી અનેક નગર અને ગામોથી બરેલી અને પર્વતો તથા
 બોધી યુક્ત પૃથ્વીનું દાન આપવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને
 કૃણ અક્ષય છે-” આ પ્રમાણે મિથ્યા શાસ્ત્રોમાં ખોટાં બનાવીને
 કરેલાં મૂર્ખ પ્રાણીઓને છેતરનારાં શ્લોકો તથા વાક્યોથી નેમ
 આપી દુનિયાને છેતરે છે તેમ આ જૈનાચાર્ય પણ જરૂર
 પેસા હરી જશે. અથવા “અતિશય મુંદર વિહાર (બોધ સાધુ-
 ને રહેવાનું સ્થાન) બંધાવો, બહુચુત (પંડિત) સાધુઓનાં તેમાં
 સ કરાવો, સંઘની પૂજા કરો, બોધ સાધુ (ભિક્ષુ)ઓને દક્ષિણા
 આપો, સંઘના ડોરા (ભંડાર)માં તમારું ધન મેળવી દો, સંઘના
 ઘરમાં તમારું ધાન્ય (અનાજ-દાણા) મેળવી દો, સંઘના ગોકુ-
 માં તમારો ચતુષ્પદ વર્ગ-સર્વ આપમાં જનાવરો આપી દો, બોધ
 મને અનુસરનારા આઓ-એવી રીતે કરવાથી તમને ચોરા વખતમાં
 હાત્મા ભગવાન યુદ્ધર્ત પદ પ્રાપ્ત થશે” આવી રીતે પોતાના વાચાળ-
 યુનો હિપચોગ કરીને રક્ત ભિક્ષુ પોતાની માયાળજ દેહાવીને
 પોતાનાં શાસ્ત્રો બતાવીને નેમ પ્રાણીઓને છેતરે છે તેમ આ શ્રમણ
 યુ પણ મારું સર્વસ્વ હપાડી લેવાને પ્રયત્ન કરતા હોય એમ
 લાગે છે. અથવા “સંઘને જમણુ આપો, ઋષિઓને જમારો, સારા

- ૧ યજ્ઞ કરવા અથવા વજાવ, ડુવા ખોદાવવા તે.
- ૨ બોધ ધર્માનુયાયીને સમૂદ. પ્રતમાં સંયતની પૂજા કરો એવો પાઠ છે.
- ૩ ‘સંઘાતિ’ એવો સમ્પદ છે. તેનો અર્થ ગોકુળ લાગે છે. પાંજરાપોળ જેવા
 સંઘાતિ’ બોધો કરવા દશે એમ અનુમાન થાય છે.
- ૪ યુદ્ધ ધર્મના ભિક્ષુઓ લાલ રંગનાં કપડાં પહેરે છે તેથી રક્ત ભિક્ષુના
 મધી ભોળાપાય છે.

સારા આવાતા પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી વસ્તુ
બેઠ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે ” આવી રીતે મને લોભમાં નાંખી
છેતરીને પોતાના સારીરતું પોપણુ કરનાર દિગંબરની પેઠે આ
અમલુને માફ ધન હરણુ કરવું તો નહિ હોય ? જો એમ ન હો
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પાસે
માટે કહેતા હોય ? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો જ
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (અમલો) લાંબુધી સારા છે કે નહીં
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એટલે
માથાથી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆહંબરથી તેને લોભથીને
સર્વસ્વ હુંદી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અભારે તેઓ મારી
પાસુ એજ ધોરણુપર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્મચાર્ય તો પોતાની વાત સર કરી દીધી છે ત્યારે
હવે હું કરવું ? હું તો એ બાબતમાં વધારે નધારે વિચાર કરતાં જ
વધારે મુંઝાતો જઈ હું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કાંઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કર
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઈ ? અથવા તો ચોર
માફે ધન હુંદી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહેલા
કે જે હું પાચને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્મનિષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કહે કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્મચાર્યને ઉડાવું ? અ
થવા હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
કેધથી ભલાં ચલાવું ? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચ
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પચાતમાંથી કેવી રીતે છોડ્યો તે સમજતું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માણ

૧. કહી ‘વિનયર’ અનેકો એવનો વિનયર સપ્રદાય હોવા કે વેદવેદ
પ્રાચીનકાલે વિનયસ્તન રહે છે તે મન હોવા તે સ્પષ્ટ નથી. કાંઈ કાલ
સિદ્ધ થઈ હોય તે સ્પષ્ટ નથી. કાંઈ કાલે વેદવેદ સુચરે છે. કહેવાની મનસુખ
મારે ઉપર નહિવત્ હોય નહિ, પણ પ્રાચીનકાલે મનમા આવ્યા વિચાર થાય કે
અત્ર કાલે જે વિનયર સપ્રદાયે પદ ‘સતિ’ કહેવામાં આવતા હતા
મારે એ સ્વેચ્છા મન હતા. તેનું વિનયર સપ્રદાય વધારે સ્તુતિ થઈ.

ચારે પોતાના મનમાં આ પ્રાણી કર્યા કરે છે, પણ તેનો અંતરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે આપણને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્મચાર્ય અત્યંત જ્ઞાનવાન હોવાથી સંસારમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને સંતરોની મુઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠી ભરીને ફ્રાતરોં હોય તેની કાંઈ કિમત નથી અને તે પવનની કુંક લાગતાં ઉડી જાય તેવાં હોય છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિમત વગરના અને ઉડી જનારા (નાશ પામનારા) છે એમ તેઓ જ્ઞાનમળથી જાણે છે; તે જ્ઞાન ધર્મચાર્યો માપ ન કરી શકાય તેવા સંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી સંતોષ થયેલા હોય છે; તેઓ વિષયરૂપ ભયંકર એટલું તીવ્ર દુઃખ આપનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા હોવાથી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્પૃહી હોવાથી અને તેઓનું મન મોક્ષ માત્ર કરવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું હોવાથી તેઓ જ્યારે ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઇંદ્ર જેવું સિદ્ધિ વચ્ચે જરા પણ તકાવત હોતો નથી, મોટી ક્રદ્ધિવાળા દેવો નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ આંતરો રાખતા નથી, મોટા પદ્મવતીમાં અને રંક પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર રસાદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી જોતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું ઐશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રતના ઢગલા કોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો ઢગલો માટીનાં ઢેકાંઓ જેવો છે, રૂપાનો સંયવ ધૂળના ઢગલા જેવો છે, ધાન્યના ઢાઢારો ખાર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને શાપગાં જનાવરો અને બીજાં ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજા સાર વગરની વસ્તુઓમાં તેઓને કાંઈ તકાવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી મુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાનાં સ્તંભ સંભલામાં તેઓ કાંઈ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પડોષકાર કરવાની તેઓની વિચિત્ર વૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) માન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફ કોઈ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના જાલની તેઓનાં મનમાં આશા હોયી તે તો તદ્દન અસંભવિયજ છે. આ સર્વ લક્ષિત બરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી વસ્તુ
લેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે ” આવી રીતે મને લોભમાં નાખી
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે આ
શ્રમણને માફ ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય ? જો એમ ન હોય
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પાસે
માટે કહેતા હોય ? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માણસ પડ્યો એટલે
માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને લોભથી
સર્વસ્વ હુંટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અભારે તેઓ મારી
પણુ એજ ધોરણસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્મચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે ત્યારે
હવે શું કરવું ? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેના કાંઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઈ ? અથવા તો ચોર
માફ ધન હુંટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહેલા
કે જે હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્મનિષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કદિ કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્મચાર્યને ઉડાવું ? અથવા
આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
કોઈથી લવાં ચઢાવું ? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચન
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાવું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માણસો

૧ અહીં ‘દિગંબર’ શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવા કે વેદાદિ
પરમહંસ આદિ દિગંબર-નમ્મ રહે છે તે મત લેવો તે સ્પષ્ટ નથી. સંધ્ય શબ્દ
વિસાગ સૂચવે છે ત્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતલબ
મત ઉપર આશ્વપની છેજ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવા વિચાર થાય છે કે
અત્ર ભાવ છે. દિગંબર સાધુઓને પણ ‘ઋષિ’ કહેવામાં આવતા હતા, તે
આવકને ત્યાં લોજન કરતા હતા. જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંભવિત છે.

આદેશ પાનાના મનમાં આ પ્રશ્નો ઈશ્વરે છે, પણ તેનો સ્વંનશરણા મુદ્ધ થયેલ દોષાદો ને જાણીને ખબર પડતી નથી કે એ પ્રમાણમાં અન્યત્ર જાનવાને દોષાથી દોષારમાં ફરેલા શરૂ પડાઈ જવને જાણીને જાણની મુદ્ધ લેવા સમજી શકા છે એમથી મુદ્ધ બનીને જાણના દોષની કાંઈ કિમત નથી અને ને પશવની કુદ લાગતાં હડી બદલ તેવાં કાંઈ છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને જાણે કિમત વગરના અને હડી જનારા (નારા પામનારા) છે એમ તેઓ જાનજળથી ભરે છે; તે મન પ્રમાણમાં માપ ન કરી શકાય તેવા અતિશય અમૂલના પાનથી વચાઈ ગયેલા દોષ છે; તેઓ વિચરણ બંધ કરીને તોય દુઃખ માપનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા દોષાથી અને જાણે અત્યંત નિઃશય દોષાથી અને તેઓનું મન મોટા સમ કરવાની બાબતમાં એક તાનથી જાણેલું દોષાથી તેઓ જાણે ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઉદ્ધ મિથુન વચ્ચે જરા પાન તકાવત દોષો નથી, મોટી કાઠિયાણા દોષો નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પાન આંતરે રાખતા નથી, મોટા કંઠવનમાં અને રૂંક પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર પ્રસાદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી જોતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું એકાદ અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રતના ટમલા કોર પથ્થરના ટમલા જેવા છે, તાવેલ યોનાનો ગમલો માટીનાં ઢેકાંઓ જેવા છે, રૂપાનો સંચય ધૂળના ટમલા જેવા છે, ધાન્યના ઢોલારો ખાર (મીઠા)ના ટમલા જેવા છે અને ચાપમાં જનાવરો અને ખીંટ ધાતુઓ વિગેરેમાં અને ખીંટ સાર વગરની મેનુઓનાં તેઓનાં કાંઈ તકાવત જાણીતો નથી, તેમજ કામદેવની રી રીતના ઉપને પાન હડી કાંઈ એવી નુકસાંઓમાં અને લાકડાના ઝાંડામાં તેઓ કાંઈ કંઈ લેતા નથી. આ પ્રમાણે દોષાથી રાણીને ઉપદેશ દેવાનો તબલ કરવાના પદોષકાર કરવાની તેઓની વચ્ચે વૃત્તિ સિવાય ખીંટ કાંઈ પાન કારણ નથી. તેઓ પાનાને વાય તારે છે તે પાન સ્વાસ્થ્ય (વાચન અન્યાસ મનન આદિ) પાન તપસ્વી વિગેરે કરીને તારે છે અને તેથી જ્ઞાનની ખાતર પાન આંતરે ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફથી કાંઈ પાન પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કાંઈ પાન પ્રકારના લાભની તેઓના મનના આગા દોષો તે તો તબલ અસભ્ય વગર છે. આ સર્વ હડીકત બરાબર છે. પાન આ પ્રાણીની અંતર

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી
ભેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે” આવી રીતે મને લોભમાં ન
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે આ
શ્રમણને માફ ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય? જો એમ ન હોય
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પાસે
માટે કહેતા હોય? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માણસ પડ્યો એટલે
માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને લોભથી
સર્વસ્વ હુંટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અત્યારે તેઓ મારી
પણ એજ ધોરણસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્મચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે ત્યારે
હવે શું કરવું? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતા
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કાંઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાદું કહી દઈ? અથવા તો મારા
માફ ધન હુંટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહેલા
કે ને હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્મનિષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કદિ કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્મચાર્યને ઉડાવું? આ
આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
કોઈથી ભવાં ચલાવું? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચન
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજતું નથી

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક મા

૧ મહી ‘દિગંબર’ શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવો કે વૈદ્ય
પરમહંસ આદિ દિગંબર-નગ્ન રહે છે તે મત લેવો તે સ્પષ્ટ નથી. સંપ્રદાય
વિચાર સૂચવે છે ત્યારે કવિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતલબ
મત ઉપર આદેશની હેતુ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવા વિચાર યાદ કે
અર હાલ છે. દિગંબર સાધુઓને પણ ‘કવિ’ કહેવામાં આવતા હતા.
આવાને ત્યાં લોભન કરતા હતા. જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંતવિત છે.

ચારે પોતાના મનમાં આ પ્રાણી કર્યા કરે છે, પણ તેનો અંતરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે આપડાને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્માચાર્ય અત્યંત જ્ઞાનવાન હોવાથી સંસારમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને સોની મુઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠી ભરીને ફાતરાં હોય કાંઈ કિંમત નથી અને તે પવનની કુંક લાગતાં ઉડી જાય તેવાં છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિંમત વગરના અને ઉડી જાય (નાશ પામનારા) છે એમ તેઓ જ્ઞાનબળથી જાણે છે; તે ધર્માચાર્યો માપ ન કરી રાકાય તેવા સંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી ભરેલા હોય છે; તેઓ વિષયરૂપ ભયંકર ઝેરનું તીવ્ર દુઃખ પનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા હોવાથી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્પૃહી હોવાથી અને તેઓનું મન મોક્ષ મેળવવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું હોવાથી તેઓ જ્યારે ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઇદ્ર મિશ્રુક વચ્ચે જરા પણ તફાવત હોતો નથી, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવો નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ અંતરે રાખતા નથી, મોટા દેવતામાં અને રંક પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર સાદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી જાણતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું ઐશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રત્નના, ઢગલા કોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો ગોલો માટીનાં ઢેફાંઓ જેવો છે, રૂપાનો સૂચ્ય ધૂળના ઢગલા જેવો, ધાન્યના કોડારો ખાર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને ચોપગાં નાવરો અને બીજી ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજી સાર વગરની વસ્તુઓમાં તેઓને કાંઈ તફાવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી મુદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાના ડાંડે યાંલદામાં તેઓ કાંઈ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની વૈશિષ્ટ્ય વૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો વાગ્યે સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) માન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફથી કાંઈ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના લાભની તેઓનાં મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભવિતજ છે. આ સર્વ લોકીકત જરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી
લેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે ” આવી રીતે મને લોભમાં
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે
શ્રમણને માફ ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય ? જો એમ ન
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પા
માટે કહેતા હોય ? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એ
માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને ભોળવી
સર્વસ્વ હુંદી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અભારે તેઓ મારી
પણ એજ ધોરણસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્માચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે ત્યારે
હવે શું કરવું ? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેના કાંઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઉં ? અથવા તો ચોર
માફ ધન હુંદી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહે
કે જે હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઉં ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્માનુષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કદિ કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્માચાર્યને ઉડાવું ?
આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
કોઈથી ભલાં ચઢાવું ? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વ
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજતું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક મામલા

૧ અહીં ‘દિગંબર’ શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવા કે વેશી
પરમહંસ આદિ દિગંબર-નમ્મ રહે છે તે મત લેવા તે સ્પષ્ટ નથી. સંધ્ય સમયે
વિસાગ સૂચવે છે ત્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતલબ
મત ઉપર આશ્રેયની છેજ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવ્યા વિચાર યાય છે
અત્ર ભાવ છે. દિગંબર સાધુઓને પણ ‘ઋષિ’ કહેવામાં આવતા હતા,
આવડને ત્યાં ભોજન કરતા હતા. જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંસ્કૃતિ છે.

આદેશ પોતાના મનમાં આ પ્રાણી ક્યાં હશે, પણ તેનો અંતરમાં મૂકે પહેલે દોષથી તે આપણને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્મિયાર્યે અત્યંત જાનવાન દોષથી અંતરમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને આદેશો

તરોની મુદી જેવા સમજી શકા છે એટલે મુદી બરીને કોનમાં દોષ નથી કાંઈ કિમત નથી અને તે પત્રની કુંઠ સામનાં હોય અને તેવાં દોષ છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિમત વગરના અને હોય નાશ (નાશ પામનાશ) છે એમ તેઓ જાનવળથી ભાંગે છે; તેમ ધર્મિયાર્યો માથે ન કરી શકાય તેવા પ્રતિપક્ષ અભૂતના પાનથી ગ્રાહ્ય ગણેલા દોષ છે; તેઓ વિપક્ષ અવકાર કેરું લોભ દુઃખ આપનાર પરિણામ ભાંગે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સખભાર રાખના દોષથી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્પૃહી દોષથી અને તેઓનું મન મોક્ષ દોષ કરવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું દોષથી તેઓ ન્યાયે મોક્ષ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ભાદે તેઓનાં મનમાં ઉદ્ભવેલ વસ્તુ જરા પણ તક્ષવત દોષો નથી, મોટી ક્ષતિવાળા દોષો નિર્ધન પુરુષ વસ્તુ તેઓ જરા પણ આંતરે રાખતા નથી, મોટા ક્ષતિમાં અને રૂંઠે પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર સાદાર તરફ કે દુષ્ટતા માનુષ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી તેણે નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું એકરૂપ અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રતના દગલા કદોર પથ્થરના દગલા જેવા છે, તાવેલ ચીનાનો અલો મોટાનાં દેહોમાં જેવા છે, રૂપાનો અંચલ મૂળના દગલા જેવા છે, ધાન્યના કોડારો ખાર (મીઠા)ના દગલા જેવા છે અને ચાપમાં નાવરો અને બીજા ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજા સાર વગરની સ્તુઓમાં તેઓને કાંઈ તક્ષવત જાણાતો નથી, તેમજ કામદેવની રી રીતના રૂપને પાત્ર હોય કાદે એવી મુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકરના કાંઈ યાબદામાં તેઓ કાંઈ ફેર જતા નથી. આ પ્રમાણે દોષથી પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની અશક્તિ જ્ઞાતિ સિવાય બીજા કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો વાચ સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) થી તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ આની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફ કાંઈ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઈ પણ કારણ લાભની તેઓનાં મનમાં આશા હોય તો તો તદન અસંભવ છે. આ સર્વ હકીકત બરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી
લેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે” આવી રીતે મને લોભમાં
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે
શ્રમણને માફ ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય? જો એમ ન હો
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પાસે
માટે કહેતા હોય? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એટલે
માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને લોભથી
સર્વસ્વ હુંટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અભ્યારે તેઓ મારી
પણ એજ ધોરણુસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્મચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે સાર
હવે શું કરવું? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કોઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કે
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઈ? અથવા તો ચાર
માફ ધન હુંટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહેલા
કે જે હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્મનિષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કદિ કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્મચાર્યને ઉડાવું? આ
આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
કોઈથી ભવાં ચઢાવું? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચન
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાવું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માણસો

૧ અહીં ‘દિગંબર’ શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવા કે વેદવિદ્ય
પરમહંસ આદિ દિગંબર-નમ્ર રહે છે તે મત લેવા તે સ્પષ્ટ નથી. સંઘ શબ્દ
વિભાગ સૂચવે છે જ્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતભેદ
મત ઉપર આધેપની હેજ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવા વિચાર થાય છે
અત્ર ભાવ છે. દિગંબર સાધુઓને પણ ‘ઋષિ’ કહેવામાં આવતા હતા,
આવડને ત્યાં લોગન કરતા હતા. જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંતવિત છે.

આરો પોતાના મનમાં આ પ્રાણી કયાં દરે છે, પણ તેનો અંતરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે બાપડાને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્મચાર્ય અત્યંત જ્ઞાનવાન હોવાથી સંસારમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને જ્ઞાતરાંની મુઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠી ભરીને જ્ઞાતરાં હોય તેની કાંઈ કિમત નથી અને તે પવનની ફુંક લાગતાં ઉડી જાય તેવાં હોય છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિમત વગરના અને ઉડી જાય (નાશ પામનારા) છે. એમ તેઓ જ્ઞાનબળથી જાણે છે; તે જ્ઞાન ધર્મચાર્યો માપ ન કરી શકાય તેવા અંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી રસાળ ગયેલા હોય છે; તેઓ વિષયરૂપ ભયંકર એરડું તીવ્ર દુઃખ માપનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા હોવાથી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્પૃહી હોવાથી અને તેઓનું મન મોક્ષ માર્ગ કરવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું હોવાથી તેઓ જ્યારે ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઈંદ્ર મિથુન વચ્ચે જરા પણ તક્ષવત હોતો નથી, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવો નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ આંતરો રાખતાં નથી, મોટા ક્ષવર્તમાં અને રૂંક પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર આદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી જોતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું ઐશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રતના ઢગલા ઠંઠોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો ઢગલો માટીનાં ઢેફાંઓ જેવા છે, રૂપાનો સંચય ધૂળના ઢગલા જેવા છે, ધાન્યના ઢેફાંઓ ખાર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને ચોપગાં નાવરો અને બીજી ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજી સાર વગરની વસ્તુઓમાં તેઓને કાંઈ તક્ષવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની પત્ની રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી મુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાના ઢાંચાંમાં તેઓ કાંઈ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની શક્તિ વૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો વાચ સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) થી ન પડતર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફ કાંઈ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કાંઈ પણ આશાના લાભની તેઓનાં મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભવનું છે. આ સર્વ ઉચ્ચકૃત બરાબર છે. આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી ને
લેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે ” આવી રીતે મને લોભમાં
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે આ
શ્રમણને માફ ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય ? જો એમ ન હોય
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પાડે
માટે કહેતા હોય ? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે
આપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ થઈ રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એટલે
માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆહંબરથી તેને લોભથી
સર્વસ્વ હુંટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અત્યારે તેઓ મારી
પણ એજ ધોરણસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્માચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે તારે
હવે શું કરવું ? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતા
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કાંઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન
મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઈ ? અથવા તો ચોર
માફ ધન હુંટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઈ બાકી પૈસા રહેલા
કે જે હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ ? અથવા
કાંઈ તમારા ધર્માનુષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બા-
કદિ કાંઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્માચાર્યને ઉડાવું ? આ
આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
દોષથી ભવાં ચઢાવું ? હુંકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચ-
સમજી જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાવું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માણસો

૧ અહીં ‘દિગંબર’ શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવા કે વેદ-
પરમહંસ આદિ દિગંબર-નમ્ર રહે છે તે મત લેવા તે સ્પષ્ટ નથી. સંધ શબ્દ
વિભાગ સૂચવે છે જ્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતભેદ
મત ઉપર આધેપની છેજ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવ્યા વિચાર થાય છે
અત્ર ભાવ છે. દિગંબર સાધુઓને પણ ‘ઋષિ’ કહેવામાં આવતા હતા,
આવડને ત્યાં લોજન કરવા હતા. જૈન દિગંબર સંપ્રદાય વધારે સંભવિત છે.

આદો પાનાના મનમાં આ પ્રાણી કયાં કહે છે, પણ
સાધુની નિઃ
સ્વદના. તેનો અંતગત્મા મુદ્ધ અર્થેલ દોષથી ને ભાવનાને
અભય પાત્રી નથી કે એ ધર્માચાર્ય સ્વતંત્ર જ્ઞાનવાન
દોષથી જ્ઞાનમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભારેમિ
નરોનો મુદ્ધ લેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુદ્ધ ભરીને જાતમાં દોષ
ની કાંઈ કિમ્મત નથી અને તે પવનની કૂંદ લાક્ષણિક હોય તેવાં
પણ છે તેમ સંગ્રહના પદાર્થો અને ભારે કિમ્મત વધરના અને હરી
જ્ઞાન (નાશ પામનાશ) છે એમ તેઓ જ્ઞાનભજારી જાણે છે; તે
ધર્માચાર્યો આપ ન કરી શકાય તેવા સંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી
કાંઈ મગેલા હોય છે; તેઓ વિચરરૂપ ભયંકર ભરતું તીવ્ર દુઃખ
માપનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ સમતા
હોવાથી અને તત્તે અત્યંત નિરપેક્ષ દોષથી અને તેઓનું મન મોક્ષ
સમ કરવાની બાબતમાં એક તાનથી તાગેલું દોષથી તેઓ ત્યાગે
ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઉદ્ધ
મિશ્રુક વચ્ચે જરા પણ તફાવત હોતો નથી, મોટી કાઢિવાળા દેવો
નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ આંતરો સમતા નથી, મોટા
કિંમતમાં અને રંક પ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર
સાદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી
જેતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું ઔચર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે,
મોટા રતના ઢગલા કોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો
જ્યોત્સ્ના મોટાનાં ઢેકાંઓ જેવા છે, રૂપાનો સંયમ ધૂળના ઢગલા જેવા
જે, ધાન્યના ઢોળાં આર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને ઘોષમાં
નાવરો અને બીજા ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજા સાર વગરની
વસ્તુઓમાં તેઓને કાંઈ તફાવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની
રી રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી મુદ્ધ સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાના
જાંલલામાં તેઓ કાંઈ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે દોષથી
પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની
કૃતેશ્વર વૃત્તિ ક્ષિયત બીજું કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો
વાયે સાથે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ)
સાધન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાથે છે અને તેથી સ્વાર્થની આતર પણ
તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તર-
ફથી કાંઈ પણ પ્રકારની આશા સમતાજ નથી અને અન્ય કાંઈ પણ
વિચારિકરના લાલની તેઓનાં મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભ-
વિતજ છે. આ સર્વ હકીકત બરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

સારા ખાયાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી
બેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો
દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે” આવી રીતે મને લોભમાં
છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર દિગંબરની પેઠે
અમણને માફ થત હરણ કરવું તો નહિ હોય? જો એમ ન હોય
સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઈને મારી પામે
માટે કહેતા હોય? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો
છે કે આ સર્વ સાધુઓ (અમણો) ત્યાંમુખી સારા છે કે
સ્વાપણે તેઓની પાસે જઈએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ
તેઓને વશ માર રહેનાર કોઈ શ્રદ્ધાળુ માણસ પછો એટલે
આવામાં સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને લોભથી
સંસ્કર હુટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અભારે તેઓ મારી
પણ એજ ધોરણુસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા
નથી. આ ધર્માચાર્ય તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે તારે
હવે શું કરવું? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં
વધારે મુંઝાતો જઈ છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કોઈ
જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઈ? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરી
મારામાં સહિ નથી એમ સાફ કહી દઈ? અથવા તો ધોર
માફ થત હુટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કોઈ બાકી પૈસા રહે
કે ને હું પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઈ? અથવા
કોઈ તમામ ધર્મહિંસાનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબત
કદિ કોઈ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્માચાર્યને ઉઠાવું? અ
મારે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા
રેખિથી ભગ્ન સહનું? હુંકમાં હવે આ સાધુ મારાં કહેણાં જ
અમર જઈને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી
અમર મને આ પચાનમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાવું નહિ

કેમને જાણુએ તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માં

૧. અહીં 'વિનયર' અનેકથી એકનો વિનયર સુપ્રદાય લેવા કે વિનયર
પરમહંસ સ્વામિ વિનયરના કંઈ છે કે મન લેવા તે સ્પષ્ટ નથી. એમ કહીને
વિનયર સુપ્રદાય છે એમ ને કહીને એકનેતર સૂચવે છે. કહેવાની સત્યતા
એક ઉપર આપેલાં બધાં તરિકા, પદ્ધતિના મતમાં આવ્યા વિચાર મત કે
એક કાલ કે વિનયરના પદ્ધતિના પદ્ધતિ 'કરિ' કહેવામાં આવતા હતા
કેમને જાણુએ તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માં

આરો પોતાના મનમાં આ પ્રાણી કર્યા કરે છે, પણ સાધુના નિઃસ્વદતા. તેનો અંતરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે બાપકાને અખર પડતી નથી કે એ ધર્માચાર્ય અત્યંત જ્ઞાનવાન હોવાથી સંસારમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને તારાંની મુઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠી ભરીને ફાતરાં હોય ની કાંઈ કિમત નથી અને તે પવનની ફુંક લાગતાં ઉડી જાય તેવાં હોય છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિમત વગરના અને ઉડી જનારા (નાશ પામનારા) છે, એમ તેઓ જ્ઞાનબળથી જાણે છે; તે મન ધર્માચાર્યો આપ ન કરી શકાય તેવા સંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી તારાં બચેલા હોય છે; તેઓ વિષયરૂપ ભયંકર ઝેરનું તીવ્ર દુઃખ માપનાર પરિણામ જાણે છે; તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા બ્રાહ્મી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્વદ હોવાથી અને તેઓનું મન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું હોવાથી તેઓ જ્યારે પદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઇંદ્ર બિશુક વચ્ચે જરા પણ તક્ષવત હોતો નથી, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવો નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ આંતરો રાખતા નથી, મોટા ક્ષત્રીમાં અને રાંક ગ્રાણીમાં કાંઈ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર ક્ષાદાર તરફ કે કૃપણ માણસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી ત્યાં નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું એશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, ટા રતના, ઢગલા કોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો ચો માટીનાં ઢેફાંઓ જેવા છે, રૂપાનો સંચય ધૂળના ઢગલા જેવા ધાન્યના હોદાદો આર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને ચોપમાં તાવરો અને બીજાં ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજાં સાર વગરની ટુઓમાં તેઓને કાંઈ તક્ષવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની રતિના રૂપને પણ હસી દાઢે એવી મુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાનાં કું ધાંભલામાં તેઓ કાંઈ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી શ્રીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની હિંસ્ર વૃત્તિ સ્થિતિ બીજાં કાંઈ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો યે સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) ન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ કાંઈ ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ યતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફ કાંઈ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઈ પાત્ર રના લાભની તેઓનાં મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભવ છે. આ સર્વે ઉડીકત બચાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

અત્યંત બહેર મારી ગયેલી હોવાથી તે આ સર્વ હકીકત નથી, તેથી જે ગુરુ મહારાજ અત્યંત ઉદાર આશયવાળા હોય મને પણ પોતાની અત્યંત તુચ્છ વૃત્તિને લઇને પોતાના જેવા ધારી લે છે અને મહામોહને વશ પડીને પેલા તત્ત્વને નહિ જોવાચાર્ય, ગ્રાહણ કે બૌદ્ધના ભિક્ષુની જેવા તેમને પણ ગણે થિનાં ભેદ ક્યાં હોય તોપણ તેણે દર્શન મોહનીયના ત્રણ (શુદ્ધ, અર્ધ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ) કરેલા હોવાથી ન્યામુધી અત્ત્વ પુંજમાં આ પ્રાણી વર્તેલા હોય છે ત્યાંમુધી ઉપર સર્વ કુવિકલ્પો તેને સંભવે છે.

મિથ્યાત્વ પુંજના ઉદયથી પ્રાણીમાં મિથ્યાત્વનું ઝેર વધારે જાય છે અને હૃદયમાં વ્યાકુળપણું સ્પષ્ટ અને તેના પરિણામે તેનામાં વળી પાછું ઝેર વધારે પ્રસરે છે. આ મિથ્યાત્વને વશ પ્રાણી વળી પાછો સંસાર તરફ વધારે સરતો છે, તેને અત્યાર મુધી જૈન દર્શન ઉપર પક્ષપાત થયો હોય વળી પાછો શિથિળ થઇ જાય છે, તેને નવા નવા પદાર્થો સમજી મેળવવાની ઇચ્છા થઇ હોય છે તેને તે છોડી દે છે, અન્ય વિશુદ્ધ ધર્મનું આચરણ કરતા હોય છે તેમને જોઇને તેઓને ભાઇશ્રી તિરસ્કાર કરે છે, વિચાર વગરના પ્રાણીઓ (અન્ય ધર્મ) હોય છે તેને એ બહુમાન આપે છે, અગાઉ પોતે થોડું થોડું કામ કર્યા કરતો હતો તેમાં પણ આજસ-પ્રમાદ કરે છે, ભ્રમ છોડી દે છે, નિરંતર વિષયમાં રાગ્યો ભાગ્યો રહે છે અને તેમાં પામે છે, વિષયને મેળવી આપનાર સાધનો-ધન અને સુવર્ણ વિ સર્વ બાબતનાં તત્ત્વ જેવાં ગણે છે, જે ગુરુ મહારાજ પોતાને કૃણ આવે તેવો અને વિષયનાં સાધન મેળવી આપવાની હકીકતને આપનારો ઉપદેશ આપે તેને ગુરુ તરીકે ગ્રહણ કરે છે, એવા ગુરુ ઉપદેશ આપે છે તે છેતરવા સાડ આપે છે એમ ન સમજતાં વાસ્તવિક ઉપદેશ આપે છે એમ પોતાની જાતને મનાવી લે છે, ધર્મની નિંદા કરે છે, ધર્મગુરુનાં મર્મસ્થાનો ઉઘાડાં પાડે છે,

૧ મોહનીય કર્મના ત્રણ પુંજ (હગલા) કરે છે. તેમાંના અશુદ્ધ મિથ્યાત્વ મોહનીય કહેવામાં આવે છે. તેનો ઉદય વર્તેલા હોય ત્યારે પ્રાણી હમાં મુઝાઇ જાય છે. શુદ્ધ પુંજને પણ ભોગવી લેતાની સાથે સમ્યગ્દર્શન થાય છે. પ્રથમ કર્મગ્રંથની ચક્રદમી ગાથાની રીકામાં આ ત્રણ પુંજની બહુ સુંદર રીતે આપવામાં આવી છે તે જુઓ.

માદ લેલા કરે છે, પ્રતિકૂળ બાબતોમાં ધ્યાન લગાડે છે અને તેને શુરુ મહારાજ તરફથી કમલે અને પૂતલે અપમાન પામે છે. બી રીતે શુરુ મહારાજ તરફથી અપમાન પામે છે ત્યારે વળી આ હી વિચાર કરે છે કે આ સાધુઓ માયાવીપણાને લીધે પોતાની સારી રીતે પ્રથમથી રચીને તૈયાર કરેલા ક્રમો રાખતા દોષથી એને વાદવિવાદમાં લકાવવા એ મારા જેવા માટે મુશ્કેલ છે. હવે એ પોતાની માયાલળ વધારે ભેરથી ફેલાવી અને યોદ્ધા સામ્યી તો સમજાવી સાચા ખોટા વિદ્વંસી હાંપીને મારા આત્માને પોતાનું ક્ષય બનાવશે, માટે એવા ધર્માચાર્યને તો આપણે દુરથીજ નમસ્કાર આપીએ, તેઓને છોડી દેવાં, તેઓ ધરે આવતાં દોષ તો અટકાવી દેવાં તેઓનું નામ પણ સહન કરવું નહિ એટલે જો કોઈ તેઓનું બોલે કે મને સંભળાવે તો તેમ કરનારને ભેસ કરીને અટકાવીએ. આ પ્રમાણે મહામોહને વશ પડેલો આ પ્રાણી ખરાબ અલ્પ બાધન, વિપય, સ્ત્રી વિગેરે ઉપર મૂર્ખા કરીને અને તેઓના રક્ષણમાં હાનિ તત્પર થઈને સારો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર શુરુ મહારાજને ઉત્તરનાર તરીકે મહી લે છે અને તેમ કરીને પછી આખો ખત નકામું દુધ્ધાન કરે છે. આવી રીતે ભ્યારે આ પ્રાણીની સારી યોદ્ધા વસ્તુ તપાસવાની વિવેકબુદ્ધિ નાશ પામી દોષ છે ત્યારે તેને સાચા મહારાજ જમીનમાં નાખેલા લેખા લાંકણના ખીલા જેવાં લે છે. આવી દશામાં તે વર્તેલો દોષ છે તેથી શુરુ મહારાજ ધર્માચાર્યની દયા સુંદર ભોજન તુલ્ય સારાં સારાં અનુદાનો કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેને એ આપણે સમજતો નથી. આવી હકીકત જોઈને વિવેકી પ્રાણીએ પાંજી નવાઈ લાગે છે કે વિપય ધન આદિ જે મહારાજમાં પાડનારા છે તેના ઉપર આસક્તિ રાખી શુરુ મહારાજ દયા કરી આપણનાં કુખ ઉત્પન્ન કરી આપે તેવાં સુંદર અનુદાનો બતાવે છે તેના આ પ્રાણી તિરસ્કાર કરે છે, તેની અવહેલના કરે છે અને તેના તરફ નેરોધ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે તે શું ? આ પ્રમાણેની વિચિત્ર હકીકત જોઈ વિવેકી પ્રાણીને ખેદ થાય છે કે આ પ્રાણી જે પોતાનું અહિત તરફ તેને આદરે છે અને હિત કરનારને હાંકી કાઢે છે. આ હકીકત જોઈને નવાઈ ઉપજાવનારી લાગે છે.

મજા ઔપધીની વિચારણા.

સારપણી નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીના કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું

નિરર્થક
પ્રવચ.

છે કે “આવો તદ્દન અસંભવિત બનાવ બનતો એ
ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર પોતાના મનમાં વિચાર કર
લાગ્યા કે ‘આ રાંકને આતું પ્રત્યક્ષ સુંદર ભોજ
આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને

ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનું કારણ શું હશે? ઉલટું તેનું મો
જાણું પડી ગયું છે, તેની આંખો મીંચાઈ ગઈ છે અને મોહથી ભરે
તેનું સર્વેશ્વર હુલાઈ ગયું હોય તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે મેદા
ગરબો થઈ ગયો છે! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુંદર
ભોજનને લાપક હોય એમ લાગતું નથી.” આ જીવના સંબંધમાં
સર્વ હરીફત બરાબર બંધબેસતી આવે છે. શુર મહારાજ એવી રીતે
વિસ્તારથી ધર્મની દેશના આગે અથવા બીજી રીતે પ્રયત્ન
કર્તા પણ નવારે તેઓ આ પ્રાણીનો ભદ્રકભાવ નાશ પામતો જુએ
અને તેને ઉલટો વિપરીત માર્ગે પ્રવર્તતો જુએ ત્યારે તેઓના મનમાં
સ્વાભાવિક રીતે વિચાર થાય છે કે આ જીવનું કલ્યાણ થવાનું નથી
હોવાથી તે ભવવન્તના ધર્મને લાપક નથી, તે સારી ગતિમાં જવાને
રોગ્ય જણાતો નથી, ખરાબ ગતિમાં જનારો જણાય છે. વળી એમ
મનમાં અનેક માા હનિકર્ષણ ઉઠતા હોવાથી ધર્માત્માઓવડે સંસ
રિત થવાને તે રોગ્ય જણાતો નથી. આવા મોહથી હજીયલા પ્રાણી
મારે પ્રધાસ કરવો તે નકામો છે, તેને માટે પરિશ્રમ ઉઠાવવો તે
વધારનો છે, તેની ઉપર મહેનત લેવી નિરર્થક છે.

ત્યારપછી વધારે વિચાર કરીને આપણે કથાપ્રસંગમાં ધર્મબોધ

કરને નહીં કરતાં જોયા કે “અથવા બીજી રીતે

દે.પૂં ૬-

અર્થકારણ

હવે તે તેમાં એ બાપડનો કાંઈ પણ હોય નથી. કે

બાપડો શરીરની અંદરના તથા બહારના એટલે

બધા અપિચિત્તથી કાતરક વેરાઈ ગયેલો છે એ

તેની ખીલથી એટલે બધો કુંકાઈ ગયો છે કે તે કાંઈ પણ જાણી શકે

નથી. સમજ શકતો નથી. વિચારી શકતો નથી. એ એમ ન હોય કે

તે કોઈકા અંતર હવત હવત જાગત પર એટલી બધી પ્રીતિ કે

શરે કરે કે એ એ તેમનાં જન્મ પણ સમજાવું હોય તો આતું અંદર

જોજાત તો શરે અંદર ન કરે કે તેની જ રીતે આચાર્ય મહારાજ

તેમનાં જેવું કોઈક વિચાર શકતો હોય છે. તેઓ વિચારે છે કે

આ હવે કોઈકનાં સંદેશ કરે છે. અહમ જાને કાય છે, ત્યાંથી કોઈ

દેશ આપણે જતાં સમજ કરતો નથી તેમાં એ બાપડનો કાંઈ દેશ

નથી. કાંઈ દેશ શરતો દેશ નિર્ભાવ વિનંદે જાત રોકેલો છે. એ

થી તેની ચેતના હળવાશથી દોષને 'શીથે' તે કાંઈ જાણી શકતો નથી. વિચારી શકતો નથી. એ તે રોગોથી મુક્ત તો. પોતાની જાતને (આત્માને) નિત કરનારી પ્રવૃત્તિ તો. પોતાની જાતને પ્રકાશ કરે તેથી વાચનમાં આ માટે પ્રવૃત્તિ કરે ?

વિમળાલોક અંજન:

તત્ત્વપ્રીતિકર જગ:

મહાકલ્યાણક બોજન.

જળી તે ધર્મબોધકર મંત્રીશરે વિચાર કરવા માંલો કે "આરે (નિષ્પુણ્યક) આપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે આરે પાપ કરવો જોઈએ. અરે તા ! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા આરી પાસે ત્રણ મુદર ઔષધો છે. તેમાં પ્રથમ તો આરી પાને સોડા નામનું મનનું આંજળુ છે, તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંજળું દોષ મ રીતે ગોઠવાવડા અતીત અને અનામત એટલે જન કાળના વિધ્ય કાળના સર્વ ભાવોને જોઈ શકે તેવી મુદર આંખો તે શકે છે. વળી આરી પાને બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થ-તે સર્વ રોગોને એકદમ જોછા કરી શકે છે. ખાસ કરીને જે કાંઈ ઉન્માદ હોય તેના એકદમ તે નાશ કરે છે અને રોગો કહે છે કે સમ્યક્ રીતે જેવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ વળી આ તથ્યા આર્દ્રા લઈ આવી દાંઝીને મૂકી મઠ છે તે નામનું પરમાત્મ છે તે સર્વ વ્યાધિઓને મૂળમાંથી નાશ શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આમ્નું દોષ રીરનો વાનું વધારે છે. પ્રુષ્ટિ કરે છે. પ્રુતિ આપે છે. જગ છે. મનને આનંદમાં રાખે છે. પરાદેનીપણું લાવી આપે છે. ચાચરથા દેકાવી ગમે છે. ચીંચમાં વધારો કરે છે અને અજ-પ્રામ કરે છે એનાં બરા પાનું રાકે જેનું નથી. એ પરમાત્મ આ આંજળું છે કે તેના કમ્તા વધારે મુદર ઔષધ આ આંજળું વડે કેવચાર કરીને તેને સમ્યક્ આ પ્રમાણે ધર્મમાંથી કરે પોતાના મનના વિચારે આંજળું પાનું આ કલ્પના વ્યવધના એવીજ રીતે

નિરર્થક
પ્રયત્ન.

છે કે “આવો તદ્દન અસંભવિત બનાવ બનતો ને”
ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર પોતાના મનમાં વિચાર કર
લાગ્યા કે “આ રાંકને આતું પ્રત્યક્ષ સુંદર લોજ
આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને
ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનું કારણ શું હશે? ઉલટું તેનું મો
ઝાંખું પડી ગયું છે, તેની આંખો મીંચાઈ ગઈ છે અને મોહથી
તેનું સર્વસ્વ લુંટાઈ ગયું હોય તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા
ગરનો થઈ ગયો છે! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુંદર
લોજનને લાયક હોય એમ લાગતું નથી.” આ જીવના સંબંધમાં
સર્વ હકીકત બરાબર બંધબેસતી આવે છે. શુરુ મહારાજ એવી રીતે
વિસ્તારથી ધર્મની દેશના આપે અથવા ખીજી રીતે પ્રયત્ન
છતાં પણ જ્યારે તેઓ આ પ્રાણીનો દુઃકલાવ નાશ પામતો હતો
અને તેને ઉલટો વિપરીત ...

રોગોથી તેની ચેતના હણાયલી હોવાને લીધે તે કાંઈ જાણી શકતો નથી. સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી. જો તે રોગોથી મુક્ત હોય તો પોતાની જાતને (આત્માને) હિત કરનારી પ્રવૃત્તિ છોડી દઈને પોતાની જાતને નુકસાન કરે તેવી બાબતમાં શા માટે પ્રવૃત્તિ કરે ?

વિમળાલોક અંગન:

તત્ત્વપ્રીતિકર જળ:

મહાકલ્યાણુક ભોજન.

વળી તે ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે વિચાર કરવા માંડ્યો કે “આરે હવે એ (નિષ્પુણુક) બાપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. અરે હા ! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રણ મુંદર ઔષધો છે. તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનું મજાનું આંજણુ છે, તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંજ્યું હોય તો સ્વસ્થ રીતે જોડવાયજા અતીત અને અનાગત એટલે જૂત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વ ભાવોને જોઈ શકે તેવી મુંદર આંખો તે બનાવી શકે છે. વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થ-જળ છે તે સર્વ રોગોને એકદમ જોછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને શરીરમાં જે કાંઈ ઉન્માદ હોય તેના એકદમ તે નાશ કરે છે અને પોતે પુરુષો દહે છે કે સમ્મત રીતે જોવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે. વળી આ તદ્દપા અર્ધાં લઈ આવી ઢાંકીને મૂકી ગઈ છે તે મહાકલ્યાણુક નામનું પરમાણુ છે તે સર્વ વ્યાધિઓને મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યું હોય તો ને શરીરનો વર્ણ વધારે છે. પુષ્ટિ કરે છે. મૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરે છે, મનને આનંદમાં રાખે છે. પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિર્નર કુવાવરતા ટકાવી રાખે છે. વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજ-ગમરપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમાં જરા પાત્ર શકે એવું નથી. એ પરમાણુ એટલું બધું શાકે ઔષધ છે કે તેના કરતાં વધારે મુંદર ઔષધ આ દુનિયામાં બીજું કોઈ હોય એમ હું માનતો નથી. આ પ્રમાણે દોવાથી આ બાપડોના આ ઔષધાવટે ઉપચાર કરીને તેને નવનવીન રીતે આવીશી દોશવું.” આ પ્રમાણે ધર્મબોધકરે પોતાના મનના વિચાર કયા.

ધર્માચાર્ય પાત્ર આ હવના અજધના એવીજ રીતે વિચાર કરે છે

निर्देश
प्रथम.

છે કે “આવો તદ્દન અસંભવિત અનાવ અનતો જોઈ
 ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર પોતાના મનમાં વિચાર કર
 લાગ્યા કે ‘આ રાંકને આવું પ્રલક્ષ સુંદર ભોજ
 આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને કાં
 ઉમર પણ આપતો નથી તેવું કારણ શું હશે? ઉલટું તેવું મો
 કાંઈ પડી ગયું છે, તેની આંખો મીંચાઈ ગઈ છે અને મોહથી ભરે
 તેવું સંવેદ્ય હુડાઈ ગયું હોય તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા વ
 ગરમો થઈ ગયો છે! જોઈતા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુંદર
 ભોજનને લાયક હોય એમ લાગતું નથી.” આ જીવના સંબંધમાં આ
 સર્વ હીનતા અરાજક લંબનેસલી આવે છે. ગુરુ મહારાજ એવી રીતે
 વિસ્તારથી મનની દેશના આપે અથવા ખીજી રીતે પ્રયત્ન કરે
 છતાં પણ જ્યારે તેઓ આ પ્રાણીનો ભદ્રકભાવ નાશ પામતો જુએ
 અને તેને ઉલટો વિપરીત માર્ગે પ્રવર્તે તો જુએ ત્યારે તેઓના મનમાં
 સ્વાભાવિક રીતે વિચાર યાદ છે કે આ જીવનું કંટ્યાણુ થવાનું નથી
 હોવાથી તે ભવવન્તાના ધર્મને લાયક નથી, તે સારી ગતિમાં જવાને
 શોધ જણાતો નથી, અરાજક ગતિમાં જનારો જણાય છે. વળી એના
 મનમાં અનેક માઠા હવિષ્કારો ઉડતા હોવાથી ધર્માત્માઓવડે સંસ્કા
 રિત મળાને તે શોધ જણાતો નથી. આવા મોહથી હણાયલા પ્રાણી પર
 જ્યારે પ્રલક્ષ કર્યો તે નહામો છે, તેને માટે પરિશ્રમ ઉઠાવવો તે કશ
 વગરનો છે, તેની ઉપર મદેનત લેવી નિર્થક છે.

[illegible]

રોગોથી મેની ઇનના હજીયાથી દોષાને કીધે ને કાંઈ જાણી શકતો નથી. સમજી શકતો નથી. વિચારી શકતો નથી. એ તે રોગોથી મુક્ત હોય તો પોતાની જાતને (આત્માને) ડિન કરનારી પ્રવૃત્તિ હોવી હશે પોતાની જાતને નુકસાન કરે તેથી આત્મનમાં શા માટે પ્રવૃત્તિ કરે ?

વિમળાલોક અંદરન:

તત્ત્વપ્રીતિકર જગ:

મહાકલ્યાણક બોલન.

વળી તે ધર્મબોધકર મંત્રીશ્રી પ્રેમાર કરવા માંગ્યો કે “આરે હવે એ (નિષ્પુલક) બાપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાંઈ ઉપાય કરવો જોઈએ. અરે હા ! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રાન્સ મુંદર આંખો છે. તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનું મળતું આંજાનું છે, તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંજ્યું હોય તો સર્વ રીતે જોડવાપણા અનીત અને અનામત એટલે જૂત કાગળા અને બરિધ્ય કાગળા સર્વ બાવોને જોઈ શકે તેથી મુંદર આંખો તે બનાવી શકે છે. વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થ-જળ છે તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને સ્ત્રીરોમાં ને કાંઈ ઉન્માદ હોય તેના એકદમ તે નાશ કરે છે અને પંચિત પુરુષો કહે છે કે સમ્યગ્ રીતે જોવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે. વળી આ તદ્દય અહીં લઈ આવી ઠાંકીને મૂકી ગઈ છે તે મહાકલ્યાણક નામનું પરમાત્મ છે તે સર્વ વ્યાધિઓને મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યું હોય તો તે સ્ત્રીરોમાં વર્તુ વધારે છે, પુષ્ટિ કરે છે, શ્રુતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરે છે, મનને આનંદમાં રાખે છે. પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિરંતર સુવાવરયા ટકાવી રાખે છે. વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજ-સમરપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમાં જરા પાણુ શક જેવું નથી. એ પરમાત્મ એટલું બધું સાકે આંખ છે કે તેના કરતાં વધારે મુંદર આંખ આ દુનિયામાં બીજું કોઈ હોય એમ હું માનતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી આ બાપડોના આ આંખધાવડે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યગ્ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું.” આ પ્રમાણે ધર્મબોધકરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો.”

ધર્માચાર્ય પાણુ આ જીવના સંબંધમાં એવીજ રીતે વિચાર કરે છે

રોગનો
ઉપાય.

તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી: આ જીવની અ-
ભાર સુધીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ જોઈને ધર્માચાર્યના
મનમાં જ્યારે નિર્ણય થાય છે કે આ જીવ ભલ્ય છે,
માત્ર આકરાં કર્મોથી હેરાન થયેલો હોવાને લીધે તેનું
મન આકુળ રહે છે અને તેથી તે ખરા રસ્તાને ચૂકી ગયેલો છે, ત્યારે
તેઓનો એવો અભિપ્રાય થાય છે કે આ આપડાનો રોગરૂપ કર્મસમુ-
હથી કેવી રીતે છુટકારો થાય? આ આખતનું તાત્પર્ય શોધતાં શોધતાં
અને લંબાણુ વિચાર કરતાં કરતાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ત્રણ ઔષધો
આ પ્રાણીને રોગથી મૂકાવવાના ઉપાય છે અને એ સિવાય બીજો
કોઈ ઉપાય ધ્યાનમાં આવતો નથી કે જેથી એ કર્મરોગની પીડાથી
મુક્તિ પામે એ પ્રમાણે તેઓશ્રીને જણાય છે.

અંજનની
યોજના.

અહીં જ્ઞાન તે અંજન સમજવું. એ સર્વ વસ્તુઓને સ્પષ્ટપણે
અતાવતું હોવાથી તેનું નામ વિમળાલોક કહેવાય છે.
આંખની અંદર થતા વ્યાધિઓના સમૂહરૂપ અજ્ઞાનનો
નાશ જ્ઞાનજ કરે છે, તેમજ થઈ ગયેલા, થનારા અને
થતા સર્વ સ્વભાવોને પ્રગટ કરનાર વિવેકચક્ષુને તે
સંપાદન કરી આપે છે.

તીર્થજળ-
ની યોજના.

દર્શન તે તીર્થજળ સમજવું. જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોમાં
અદ્વા ઉત્પન્ન કરવાનું તે હેતુભૂત હોવાથી તેનું નામ
તત્ત્વપ્રીતિકર આપવામાં આવ્યું છે. આ દર્શનનો
જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે સર્વ કર્મોની સ્થિતિ
જોઈ થઈ એક કોડાકોડિ સાગરોપમમાં પણ
કાંઈ જોઈ^૩ આડી રહે છે અને તે વખતે દર્શન (દેખવું-તત્ત્વ-
અજ્ઞાન) પ્રાપ્ત થઈને એ કર્મસ્થિતિમાં ધીમે ધીમે ઘટારો કરતું જાય
છે. કર્મોને અહીં રોગનું રૂપક આપ્યું છે તેથી સર્વ રોગોને ઘટારવાનું
એ દર્શન કારણ થઈ પડે છે. વળી દૃષ્ટિને નિર્ભંગ કરનાર જ્ઞાનમાં પણ
યથાવસ્થિત અર્થે અહણુ કરવાની અતુરાઈ આ દર્શન પ્રગટ કરે છે
એટલે જ્ઞાનથી ઘણી હકીકત જણાય છે, પછી યોગ્ય હકીકતને જાણુ-
વાનું અને અયોગ્યને રદ કરવાનું કાર્ય દર્શન કરે છે. આ ઉપરાંત મહા
ઉન્માદ તુલ્ય મિથ્યાત્વનો એ દર્શન નાશ કરે છે એટલે અજ્ઞાનદશાનો
દર્શનપ્રાપ્તિથી છેલો આવે છે અને સન્માર્ગ તરફ આદર થાય છે.

૧ અતુલ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તો મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતાવાળો જીવ.

૨ આયુષ્ય સિવાય બાકીનાં સાતે કર્મોની.

૩ જુઓ નોટ પૃષ્ઠ. ૮૨.

આરિત્ર તે પરમાત્મ સમજવું. આરાં અનુષ્ઠાનો, ધર્મ, સામાયિક,
મત વિગેરે એના સમાનઅર્થવાચી પર્વાયો છે.
જોજનની મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું તે પ્રયત્ન કારણ હોવાથી અને
સામાના મોક્ષપ્રાપ્તિમાં પ્રાણીનું વધારેમાં વધારે કલ્યાણ રહેલું
હોવાથી તેનું નામ મહાકલ્યાણક કહેવાય છે. રાગ
વિગેરે મહા આકરા આધિઓનો એ પરમાત્મ મૂળથી નાશ કરે છે. એ
પરમાત્મ (ધીરજોજન) વર્તુ, પુષ્ટિ, ધૃતિ (ધીરજ), ખજ, મનની
પ્રસન્નતા, શક્તિ, સુવાવસ્થાનું આણુ રહેવાપણું અને પરાક્રમ-એના
તેવા આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરે છે. પ્રાણીમાં એ પ્રમાણે વર્તવું સ-
આરિત્ર ધૈર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ઉદારતાનું કારણ, ગંભીરતાની ખાણ,
પ્રગમ ભાવનું શરીર, વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, આંતર વીર્યની સ્ફુરણાનું મોર્ડ
કારણ, કંકાસ રહિત સ્થિતિનું આશ્રમ, ચિત્તની શાંતિનું મુખ્યસ્થાન
અને દયા વિગેરે ગુણુરજોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. વળી તે પરમાત્મ
(આરિત્ર) અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય અને આનંદથી પરિપૂર્ણ, અક્ષય,
અચ્ચ અને અચ્ચાભાથ સ્થાનને આ પ્રાણી માટે મેળવી આપે છે,
અને તેથી આ પ્રાણીને માટે અજરામરપણું પણ તેજ ઉત્પન્ન કરે છે,
તેટલા માટે આ જ્ઞાન, દર્શન અને આરિત્રનો પ્રયોગ આ બિચારા કર્મ-
નોમથી હાવાપણા પ્રાણી ઉપર કરી તેને રોગમુક્ત કરે. આ પ્રમાણે
સફળશુભ પોતાના મનમાં આ પ્રાણી માટે વિચાર કરે છે.

આંજલુનો અદ્યુત પ્રયોગ.

ભારપણી પેલા નિધ્યુષ્ટકના 'કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું
છે કે "પણી તે મંત્રીશ્વરે શલાકા (સળી) આણીને અંજન ઉપર મૂકી,
તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું ધૂણાવતો રહ્યો
છતાં જોશવરીથી તેની આંખમાં તે આંશ દીધું. તે અંજન અત્યંત
આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી. બાહુ દંડ હોવાથી અને ન સમજી
શકાય તેવા અનેક ગુણુવાળું હોવાથી પેલા બિખારીને જેવું તે આંજનું
કે તેની ચેતના-સમજશક્તિ આવી ગઈ હતી અને તેથી તે જગભરન
જેવો થઈ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવવા નાંડી. પરિણામ એ
થયું કે પોરી વારમાં તેને આખા ઉધારી. તેના આંધિએ જાણ નાના
પામી ગયા હોય તેવા થઈ ગયા અને તેના મનમાં પાવુ જરા આત્મ-
યોગ. તેને પોતાને પાવુ એમ થવા માણું કે આ તે શું થઈ ગયું
આ પ્રમાણે તે વાર્તા કરી હતી તે આ પ્રાણીના નયનમાં આવી ગઈ

ઉપાધ્યયે જ્યા લાગ્યો. દરરોજ સાધુ મહારાજના સંબંધમાં આવવાથી તેમનાં દેવાભાવિક શુભ અનુષ્ઠાનો દેખવાથી, તેઓના નિઃસ્પૃહતા વિશેષે શુભે તેના લેવામાં આવવાથી અને તેનાં પાપપરમાણુઓનો નાશ થતો જતો હોવાથી તેને જે વિવેકકળાની પ્રાપ્તિ થઈ તે તેની નાશ પામીથી ચેતના તેને ફરીવાર પ્રાપ્ત થઈ એમ પૂર્વે કહ્યું છે તેની બરાબર સમજવું: વારંવાર તેને ધર્મ પદાર્થને જાણવાની હચ્છા થયા કરે છે તે આંખો ઉધારવા મીચવાના બનાવ તુલ્ય સમજવું: અને કોઈક ક્ષણે તેની અજ્ઞતાનો નાશ થતો જતો હતો તે તેની આંખની ધીરાના ઉપવાસરૂપ સમજવું. એટલે જેમ તેના આંખના રોગો આંખ થતા મૂળા તેમ તેની અજ્ઞતા દૂર થતી હતી. આવી રીતે આમ થવાથી મનમાં જે જરા જરા સંતોષ થતો હતો તે તેને વિરમપ-આધાર થયા તુલ્ય સમજવું.

ત્યારપછી આમમ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “આ કહેતા સામ જાણ્યો છતાં પણ પોતાના ભિખના પ્રીતિયા દેખ કરાને જાણવી સમજાતો તેનો વિચાર પૂર્વકાળના કોઈએ અભ્યાસને કરીને હતો જતો નથી, હતો તેને સંસ્કાર કરવાનો વિચાર વારંવાર થયા કરે છે. આ એકાંત સ્થાન છે તેથી પોતાનું નિઃશ્વાસ કોઈ ઉપાધી જ્યાં કોયે હતો પણ વારંવાર તેને વિચાર આવ્યા કરે છે અને નારી જ્યાં સાર સામ કોઈએ માટે ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે.” આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેવીજ હરીકત અને છે તે આ પ્રમાણે સમજવાથી ત્યાંસુધી આ પ્રાણી પ્રેમન, સ્વેચ્છ, નિર્દોષ, આદિત્ય અને સ્વદુષ્કારના કલ્પણથી મુક્ત અધિયમ સન્નિધિ પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાંસુધી સ્વાસ્થ્ય ઉપર હેતુનો ભાવ થયા છતાં પ્રાણીનાં વિવેકની અકબત દોષને કીધે તેને જન વિષય નથી વિશેષમાં સદ્માર્ગનુદિ દોષથી મુક્ત નથી એટલે થઈ વિષય નથી જે પરતુલ્ય: અભ્યસ નામન થયાં છે તે પિતાનું જન્મ કરે કરનાર છે એમ જે પ્રાણીના નુદિ દોષ છે તે વિશેષ કરીને કહે કરી નથી આવી તુલ્ય વિચારણાવાળા પ્રાણી એવો

૧. જરા જરા સમજાને જે આ સ્થાનના પ્રેમન નથી

૨. જરા જરા સમજાને જે આ સ્થાનના પ્રેમન નથી સમજાને જે આ સ્થાનના પ્રેમન નથી

૩. જરા જરા સમજાને જે આ સ્થાનના પ્રેમન નથી સમજાને જે આ સ્થાનના પ્રેમન નથી

વિરાગ દૃઢ્યવાંછા નિઃસ્પૃહી મુનિ મહાત્માઓને પોતાના અંધમ મનને અનુસારે પોતાની જેવા ધારે છે અને તેઓની પાસે વધારે વખત રહેવાથી મારી પાસે તેઓ કોઇ વસ્તુ માગશે એવી વારંવાર શંકા લાગ્યા કરે છે. આમાં દેતુથી એવા મહાત્મા પુરુષોનો વધારે પરિચય કરતો નથી અને તેઓની પાસે વધારે વખત આ પ્રાણી રોકાતો પણ નથી.

જળનો અદ્ભુત પ્રભાવ.

વળી પૂર્વે કહેવામાં આવ્યું છે કે “દ્રુમકને અંજન આંજવાથી કાંઈક ચેતના પ્રાપ્ત થઈ છે એમ જોઈને ધર્મજોષકર મંત્રી હવે મીઠાં વચ્ચેનાથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા. તેણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું ‘ભાઈ! તારાં સર્વ તાપોને શમાવી દેનાર આ પાણી જરા પી. આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમાં સમ્પન્ન પ્રકારની સ્વસ્થતા થઈ જશે.’ ધર્મજોષકર મંત્રી તેને આ પ્રમાણે પ્રેરણા કરે છે ત્યારે પેલો બિખારી પોતાના મનમાં શંકા હોવાથી વિચાર કરે છે કે એ પાણી પીવાથી શું થશે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી—એવા એવા વિચાર કરીને તે પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ધર્મજોષકર મંત્રીશ્રી આવી તેની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઈને તે બિધુકનું એકાંત હિત કરવાની શુદ્ધિથી તેની મરછ નંદાની તોપાનુ તેનું મોઢું જોરથી ઉઘાડીને તેમાં પાણી રેડી દીધું. તે પાણી (જળ) તદ્દન દંડું હતું, અમૃતના જેવું સ્વાદિષ્ટ હતું, ચિત્તને આદ્વાદ ઉત્પત્ત કરે તેવું હતું અને સર્વ સંતાપ દૂર કરે તેવું હતું. તેને પીવાથી તે તદ્દન સ્વસ્થ જેવો થઈ ગયો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે જગભગ નહિ જેવો થઈ ગયો, તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમાં દાહની પીડા થતી હતી તે સર્વ શમી ગઈ તેમજ તેની સર્વ દુઃખો પ્રસન્ન થઈ. આવી રીતે તેનો અંતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાંઈક વિમળ ચેતનાવાળો થઈને તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.” આ પ્રાણીના સંબંધમાં સર્વ એજ પ્રમાણે ઘણું ખરું બને છે. તેની યોજના આ પ્રમાણે સમજવી.

કાંઈ વખતે જરા વખત મેળવીને આ બાઈસાહેબ સાધુ નંદા-
દારાજને ઉપાધ્યયે આવે છે તે વખતે સાધુ નંદારા-
જના સંબંધથી તેને ઉપર ઉપરનું કેટલુંક જ્ઞાન (દ્રવ્ય-
મુત) થાય છે અને તેવા દ્રવ્યમુતને લઈને કાંઈક
સુડજ વિવેકશુદ્ધિ પણ પ્રગટ થાય છે, તોપાનુ

તેનામાં વિશિષ્ટ શ્રદ્ધા હોતી નથી અને ધન વિષય સ્ત્રીને તે પરમાર્થ-
 શુદ્ધિથી શ્રદ્ધા કરતો હોય છે અને તેનામાં અત્યંત આસક્ત શુદ્ધિ
 રાખતો હોય છે; વળી તેના ઉપરની પોતાની અત્યંત મૂર્છા (નિર્વાર-
 વગરના પ્રેમ)ને લીધે મહાત્મા સાધુઓ પણ તેનેજ શોધતા હોય
 એવી આશંકા મનમાં તે રાખતો હોય છે અને તેથી કરીને ધર્મની
 કથા ચાતાં યજ્ઞાં ચાલતી હોય તેના ઇરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરતો હોય છે-
 આવી નિયતિમાં આચાર્ય મહારાજ આ જીવને મળે છે. તે વખતે ગુરુ
 મહારાજ પોને અન્નંન દયાળુ હોવાથી આ પ્રાણીને વધારે શુભાનું
 ભાજન કરવા તેમને વિચાર થાય છે. આના સંયોગમાં જ્યારે કાંઈ
 વખત તે ગુરુ મહારાજ પાસે આવે છે ત્યારે તેના સાંભળતાં બીજા
 પ્રાણીને દેહમાં રાખ્યદર્શનમાં કરવા યુક્ત છે તેનું ગુરુ વર્ણન કરે
 છે. સાથે જાણે છે કે એને પ્રાપ્ત કરવું તે બહુ મુશ્કેલ છે અને
 કરે છે કે જે પ્રાણીના જેને (સમનદર્શનને) આદરે છે તે દયાર્થ
 અને નોકસ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી વિશેષમાં જાણાવે છે કે પરજા-
 નમાં ઉપર પાણીનું તેનું મંદર ફળ થવા ઉપરાંત આ ભવમાં પણ
 તેનાથી મનની અપૂર્વ શાંતિ થાય છે. આ પ્રાણીને ચેતના આચાર્ય
 પાસે ગુરુ મહારાજ તેને પાણીનો ઉપયોગ કરવાનું આમંત્રણ કરે છે
 તેની બરાબર આ લોકીકત મનજથી.

વાનો શો ઉપાય કરવો તેનો વિચાર કરે છે. એ બાબ-
 માર્ગદેશના: તમાં અનેક પ્રકારની વિચારણા કરતાં તેઓ ત્યાર-
 અર્થપુરુષાર્થ. પછી આ પ્રમાણે કરે છે: કોઈ વખતે આ પ્રાણી
 સાધુના ઉપાશ્રયે આવવાનો છે એમ જાણીને અન્ય
 પ્રાણીઓને ઉદ્દેશીને તેના આવવા પહેલાં ગુરુ મહારાજ માર્ગદેશના
 આપવાની સરખાત કરી દે છે: “હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમે સર્વ પ્રકા-
 “રના વિશેષ તજ દબને હું જે ઉપકૃત તમને કરું છું તે બરાબર
 “સાંભળો. આ સંસારમાં ચાર પ્રકારના પુરુષાર્થ હોય છે: ધર્મ, અર્થ,
 “કામ અને મોક્ષ. કેટલાક પ્રાણીઓ આ ચાર પુરુષાર્થમાંથી અર્થનેજ
 “પ્રધાન (મુખ્ય) પુરુષાર્થ ગણે છે.” આટલી પ્રસ્તાવના થઈ રહે છે તે વ-
 ખતે આ પ્રાણી આવી પહોંચે છે. પછી તેના સાંભળતાં ગુરુ મહારાજ
 બ્યાખાન આગળ ચલાવે છે. “પૈસાના ભંડારથી શોભતા પુરુષનું શરીર
 “ધડપણથી છર્જી થઈ ગયેલું હોય તોપણ પચીસ વર્ષની વયવાળા
 “જુવાન પુરુષ જેવો તે ગણાય છે; અત્યંત ખીકણુ હોય તોપણ જાણે
 “મોટી મોટી લગ્નગણોમાં તેણે સાહસ કરી બતાવ્યું હોય અને જાણે તે
 “અનુકૂળ બળ પરાક્રમવાળો હોય એવાં તેનાં ગીતણં ગવાય છે; પૂરા
 “કામ ગ્રંથ પણ ન આવડતા હોય અને પાટી ઉપર જરા ધૂળ પણ ન
 “નાખી હોય છતાં જાણે ભાઈ સાહેબ સર્વ શાસ્ત્રોનું અવગાહન કરી શકે
 “તેવા અને બહોળી ચક્રેલા (પારંગત થયેલા) હોય એવી તીવ્ર સુદ્ધિવાળા
 “છે એ પ્રમાણે ભાટ લોકો તેની સ્તુતિ કરે છે; પાતે એટલો કદરૂપો
 “અને બેટોળ હોય કે કોઈને તેની સામે જોઈ પણ ગમતું ન હોય તો-
 “પણ ખુશામત કરનારા તેના એવકો તે રૂપમાં કામદેવને પણ હરાવી
 “નાખે તેવો છે એ પ્રમાણે તેની સ્તુતિ કરે છે; તેનામાં પ્રભાવ (શેફ)-
 “ની એક જરા ઝંઘ સરખી પણ ન હોય તોપણ સર્વ વસ્તુઓ સાધ-
 “વામાં તેનો પ્રભાવ સમર્થ હોય એમ તેના ધનના લાલસુ લોકો જણાવે
 “છે; નીચ અધમ પાણી ભરનારીનો દીકરો હોય છતાં જાણે તે કોઈ
 “પ્રખ્યાત મોટા વંશમાં ઉત્પન્ન થયો હોય એમ તેના ધનની ઇચ્છા કર-
 “નારાઓ તેને કહે છે; સાત પેઢી મુઘીમાં કોઈ જાતનું સગપણ ન હોય
 “તોપણ જાણે તે પોતાનો સગો ભાઈ હોય એવી રીતે સર્વ લોકો
 “તેની સામે સંબંધ રાખે છે-આ સર્વ ભગવાન અર્થ-ધન-દેવની લીલા
 “છે. વળી પુરુષત્વ સર્વ પ્રાણીઓનું એક સરખું હોવા છતાં અને આંખ
 “કાન નાક હાથ પગ એક સરખાં અને સરખી સંખ્યાવાળાં છતાં લો-

“કોમાં કેટલાક પ્રાણીઓ (દાન) આપનાર હોય છે અને કેટલાક યાગ
 “હોય છે; કેટલાક રાત્રી હોય છે અને કેટલાક પાખા હોય છે; કેટલાક
 “હાંચા પ્રકારના ઇંદ્રિયના મુંદર વિષયો ભોગવવાને યોગ્ય હોય છે અને
 “કેટલાક દુઃખો કરીને પૂરી શકાય તેવું પેટ ભરવાને પણ અસમર્થ હોય
 “છે; કેટલાક અન્યને પોષનારા હોય છે અને કેટલાક બીજાંવડે પોષાય
 “છે. આવા આવા અનેક તકાવતો ને દુનિયામાં જણાય છે તે ધન-
 “અર્થના સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે
 “હોવાથી અર્થ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે. એને લઈને કહેવામાં આવે છે કે,

અર્થાભ્યઃ પુરુષાર્થોડયં, પ્રધાનઃ પ્રતિભાસતે ।

તૃણાદપિ લઘું લોકે, ધિગર્થરદ્ધિતં નરમ્ ॥

“અર્થ નામનો પુરુષાર્થ સર્વથી મુખ્ય લાગે છે, તેથી ઘાસના તર-
 “ણથી પણ હલકા જેવા ધન વગરના મનુષ્યને આ લોકમાં મિશ્કાર છે.”

આચાર્ય મહારાજે આ પ્રમાણે વાત કરી તે સાંભળીને વ્યાખ્યા-
 નની શરૂઆત થઈ ગયા પછી મોટો આવેલો આ
 અર્થ દ્વારા આક્ષેપ. પ્રાણી વિચાર કરે છે કે મહારાજે હાલ તો બહુ સારી
 વાત કહેવા માંડેલી જણાય છે! એટલો વિચાર કરીને
 તે બહુ ધ્યાન રાખીને વાત સાંભળવા લાગી જાય
 છે, સાંભળીને જાણે સમજતો હોય એમ બતાવે છે અને જાણે પોતે
 સમજતો હતો એમ બતાવવા માટે પોતાની ડોક પણ હલાવ્યા કરે
 છે, આંખો ઉઘાડે મીચે છે, અને મુખ વિકસ્વર કરે છે અને મુખે
 ધીમે ધીમે બોલતો જાય છે કે ‘અહો ! મહારાજશ્રીએ વાત તો બહુ
 સારી કરી !’ તેનાં અવયવો ઉપર આવી નિશાની જોઈને શુરુ મહારાજ
 સમજી જાય છે કે આ પ્રાણીને વાત સાંભળવાનું કુતૂહળ ઉત્પન્ન થયું
 છે. આટલું અવલોકન કરી લઈ શુરુ મહારાજ વ્યાખ્યાન આગળ
 ચલાવે છે.

“વળી કેટલાક પ્રાણીઓ કામ (ઇંદ્રિયભોગ-વિષયમુખના અનુ-

“ભવ)ને પ્રધાન પુરુષાર્થ માને છે. તેઓ વિચાર કરે

કામ પુરુષાર્થ
 પર વિવેચન.

“છે કે લલિત લલનાના મુખકમળમાં રહેલ મધુનું

“પાન કરવામાં ચતુર ભમરાઓના ગુંજરવનું આચરણ

“કરવામાં ન આવે અથવા જ્યાંસુધી નવ યૌવના

“સ્ત્રીના મુખકમળના મધ્યમાં આવેલ અધરોષમાંથી અમૃતનું પાન

“કરવામાં ન આવે ત્યાંનુધી પુરુષમાં વારતવિક રીતે પુરુષપણું ઘટતું
 “નથી; કારણ કે પૈસાના સંગ્રહનું, કળામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાનું, ધર્મ
 “પ્રાપ્ત કરવાનું કે આ મનુષ્યજન્મ પામવાનું વારતવિક કળ તો ‘કામ’જ
 “છે અને એ સર્વ મુંદર સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થઈ હોય પણ કામનાં સા-
 “ધનો તરીકે તેનો ઉપયોગ ન થાય તો તે સર્વ નકામું છે. જે પ્રા-
 “પ્તીઓ કામભોગની સેવના કરવામાં તત્પર હોઈ તેના ભોગી હોય છે
 “તેઓને ભોગનાં સાધનભૂત ધન, સ્ત્રી, ગુણર્થ વિગેરે પોતાની મેળે
 “આપીને મળે છે. સંપત્તિ મોગીનાં મોગા: (એટલે ભોગીને ભોગ મળી
 “શકે છે) એ વાત બાળ ગોપાળ અને સ્ત્રીઓ પણ જાણે છે. કહ્યું છે કે-

સ્મિતં ન લક્ષેણ ઘચો ન કોટિમિ-

નં કોટિલક્ષે: સવિલાસમીક્ષિતમ્ ।

અવાપ્યતેડન્યરદયોપગૂહનં,

ન કોટિકોટ્યાપિ તદસ્તિ કામીનામ્ ॥

“‘બીજા પુરુષોને લાખ યોનામદોર ખરચવાથી પણ જે મંદ
 “લાભ પ્રાપ્ત થતું નથી, કરોડ યોનામદોર ખરચવાથી પણ જે વચન
 “સાંભળવાનું બની શકતું નથી, લાખ કરોડ યોનામદોર ખરચવાથી પણ
 “તેની સામે જે કટાક્ષ ફેંકાતું નથી અને કરોડ કરોડ યોનામદોર ખરચ-
 “વાથી પણ નિપુરતાપૂર્વક જે આલિંગન પ્રાપ્ત થતું નથી તે સર્વ કામી
 “પુરુષોને શક્ય પ્રાપ્ત થાય છે.’ ત્યારે કામી પુરુષોને તે કંઈ વાતની
 “કમીના છે? તેટલા માટે કામજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે. આપી લોકોમાં
 “કહેવાય છે કે:

કામાલ્યા: પુરુષાર્થોડયં, પ્રાધાન્યેનૈય મીયતે ।

નીરત્વં કાષ્ટકલ્પં દિ, ઘિકામવિકલં નરમ્ ॥

“‘આ કામ નામનો પુરુષાર્થજ દુનિયામાં પ્રધાનપણે ગણાય છે,
 “તેથી રક્ષ વગરના અને લાકડા જેવા કામરહિત પુરુષને ધિકાર છે.’”
 “આ કામ પુરુષાર્થની વાત સાંભળીને આ પ્રાણીનો દુર્ગ તેના
 “પુરુષમાં ન સમાઈ શકવાથી અંદર હિછળવા લાગે છે. તેથી તે પ્રકટ-
 “પોતે બોલવા લાગે છે કે “અહો! મહારાજ ત્યાંડે બહુ સારી વાત
 “કરી! થાડા વખત પછી મહારાજશ્રીએ આજે બહુ તારે આખ્યાન
 “કરવા માંડ્યું છે. આખું આખ્યાન આપ ત્યાંડે બરેરોજ આપ્યા કર્યો
 “તો હું કે અમારે સંસારનાં કામોમાંથી પાત્લી પીવાની પાન કુરસદ
 “નથી તોપણ અને તેમ કરી વખત કાઢી બરાબર ધ્યાન રાખી આપ
 “ત્યાંડે બહુ આખ્યાન સાંભળવા માટે આવવાનો નિમંત્ર કર્યું. તુર

મહારાજે પોતાના સામર્થ્યથી તે નિબુણ્યકનું મોઢું ઉઘાડ્યું હતું તેની ખરાબર આ હકીકત સમજવી.

જ્યારે પેલો પ્રાણી ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે બોલતો હોય છે ત્યારે

શુરુ મહારાજના મનમાં એવો વિચાર થાય છે કે ‘અહો મોહરાયની અસર: મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ ! એ મહામોહની અસર શરૂનું પર્યાયોચન. તમે આવી રહેલા પ્રાણીઓ પ્રસંગોપાત્ત કહેલી અર્થ

અને કામની કથાથી રીઝ પામે છે અને ખાસ યત્ન કરી કહેલી ધર્મની કથા સાંભળીને જરા પણ રીઝ પામતા નથી. અર્થ અને કામમાં પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળા ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓનાં મનમાં કેવા અભિપ્રાયો વર્તતા હોય છે તેનું અમે અત્રે વર્ણન કરી બતાવ્યું ત્યારે આ બાપડો તો તેમાંજ સુંદરપણાની સ્થાપના કરીને બેસી ગયો છે ! આટલું કરવાથી તે અમે જે કહીએ તે સાંભળવા તત્પર થયો છે તેથી એ રીતે પણ અમે જે પરિશ્રમ કર્યો અને જે જેહમત ઉપાડી તે એક રીતે સફળ થઈ છે. આ પ્રાણીને બોધ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો કરવા માટે મેં જે બીજ વાવવાની વિચારણા કરી રાખી હતી તે બીજને આજે કાંઈક અંદરે કુટ્યા છે. આને લઈને હવે એ પ્રાણી રસ્તા ઉપર આવી જશે.’ આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરી શુરુ મહારાજ તેનો જવાબ આપતાં બોલ્યા કે “ રે ભદ્ર ! અમે તો વસ્તુ જેવી હોય તેવા પ્રકારની કહી બતાવીએ છીએ, અમને બોઢું બોલતાં આવડતું નથી.” શુરુ મહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને તે પ્રાણીને શુરુ ઉપર વધારે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો તેથી તે ફરી વાર બોલ્યો “ હે ભગવન ! આપ કહો છો તેમજ સર્વ હકીકત છે, એમાં કોઈ પ્રકારનો શક નથી.” ત્યારે શુરુ મહારાજ કહે છે “ ભદ્ર ! જો એમ છે તો કહે, અર્થ અને કામનું માહાત્મ્ય મેં હમણાં કહી સંભળાવ્યું તે તારી સમજણમાં આવી ગયું ?” પેલો ‘પ્રાણી જવાબ આપે છે કે “ હા, મહારાજ ! બહુ સારી રીતે મારા ધ્યાનમાં અર્થ અને કામની સર્વ હકીકત આવી ગઈ.” શુરુ મહારાજે કહ્યું “ ભાઈ ! અમે ચાર પુરુષાર્થનું માહાત્મ્ય કહેવાનો આરંભ કર્યો હતો, તેમાંથી અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી. હવે અમે ત્રીજા પુરુષાર્થની વાત કરીએ છીએ તે પણ તારે ખરાબર ચિત્ત લગાડીને સાંભળવી ” પેલો પ્રાણી જવાબમાં કહે છે “ મહારાજ ! માફે ખરાબર ધ્યાન છે, આપ વાત આગળ ચલાવો.”

૧ પ્રા. જેકોબી (જેનાલ રો. એ. રો) વાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ ૧૦૧ અહીંથી શરૂ થાય છે.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી ગુરુ મહારાજે વ્યાખ્યાન આગળ
 ચલાવ્યું “વળી કેટલાક પ્રાણીઓ ધર્મનેજ પ્રધાન
 ધર્મ પુરુષાર્થ- “પુરુષાર્થ માને છે. સર્વ પ્રાણીઓનું હવિતત્વ સરખું
 નું રચાઈ વર્ણન. “હોવા છતાં કેટલાક પ્રાણીઓ એવા કુળમાં ઉત્પન્ન
 “થાય છે કે જ્યાં ઘણી પેટી મુખી પરંપરાગત દ્રવ્ય
 “આકર્ષણ આવતું હોય છે, જે કુળો મનને અનેક પ્રકારના આનંદ ઉપ-
 “ભવવાનાં સ્થાન હોય છે અને જે કુળનું આખો સંસાર સારી રીતે
 “માન જાળવે છે. વળી કેટલાક એવાં કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યાં
 “ધનની મંધનો પણ સંબંધ થતો ન હોય, આખી દુનિયાનાં સર્વ દુઃખો
 “જ્યાં આવીને વસી રહેલાં હોય અને જે કુળની સર્વ પ્રાણીઓ નિદાજ
 “કર્તા કરતા હોય—આવો તફાવત શા માટે પડતો હશે? તથા એક
 “માત્રાપથી જુદે જુદે વખતે જન્મ પામેલા ભાઈઓ અથવા ભેડલાના
 “(સાથે જન્મેલા) ભાઈઓમાં મોટો તફાવત જોવામાં આવે છે: તે
 “એથી રીતે કે તેમાંનો એક રૂપમાં કામદેવ^૧ જેવો હોય છે, શાંતિમાં
 “મુનિ મહારાજ જેવો હોય છે, શુદ્ધિના વૈભવમાં અભયકુમાર^૨ જેવો
 “થાય છે, મંજીરતામાં હીરમુદ્ર જેવો થાય છે, સ્થિરપણામાં મેરૂ પર્વ-
 “તના સ્થિર જેવો થાય છે, શ્રેયીરપણામાં ધનંજય^૩ જેવો થાય છે,
 “ધનની આબતમાં કૃષ્ણે ભંડારી જેવો થાય છે, દાન દેવામાં કર્ણ જેવો
 “થાય છે, નીરોગીપણામાં વજ્ર જેવા સખ્ત સરીરવાળો થાય છે, દર-
 “રોજ પ્રસન્ન રહેવાની આબતમાં મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓ જેવો થાય
 “છે; આથી રીતે સર્વ ગુણ અને કળાન સમૃદ્ધથી અલંકૃત થયેલો તે
 “ભાઈ સર્વ પ્રાણીઓનાં મનને આનંદનું કારણ થાય છે અને આંખોને
 “દેહ આપનાર થાય છે; ભારે તેજ આપાપનો ખીલે પુત્ર પોતાના
 “અપંગ દર્શનથી સર્વ લોકોને ઉદ્દેગ પમાડે છે, પોતાનું ચિત્ત અત્યંત
 “દુષ્ટ હોવાથી પોતાનાં માતા પિતાને પણ સંતાપ આપે છે, મૂર્ખશિરો-
 “મુખિ હોવામાં આખી પૃથ્વીને ‘હતી લે છે, તુચ્છપણાએ કરીને
 “આકાશનાં તેમજ ‘શાદ્ધમલી વૃક્ષના રૂથી પણ વધારે હલકો હોય છે,

૧ કામદેવનું રૂપ સર્વથી ગુદર ગણાય છે.

૨ અભયકુમાર-બ્રહ્મિક રાજનો પુત્ર શુદ્ધિમાં જહ્નુ એક ગણાય છે. તેને
 દેવાપિત્રી શુદ્ધિ હતી તેને માટે જુઓ, અભયકુમાર ચરિત્ર.

૩ અર્જુન. પાંચ પાદવોમાંથી એક.

૪ એટલે તેના જેવો આખી પૃથ્વીમાં કોઈ મૂર્ખ હોતો નથી.

૫ આકાશના રૂને અકાશીયું કહેવામાં આવે છે.

૬ સીમળાનું ઝાડ. તેના રેસા થાય છે.

“અપજપણામાં વાંદરાની લીલાને પણ હસાવે છે, બીકણપણામાં ઉંદરને
 “પણ પાછા પાડે છે, નિર્ધન હોવાને લીધે દરિદ્રીનો આકાર ધારણ કરે
 “છે, કૃપણપણામાં ‘દેશ વાજિત્ર વગાડનાર અધમ મનુષ્યોને પણ ઉશ્વેષી
 “નત્ય છે, આખા શરીરમાં રોગો ભરેલા હોવાથી અને તેમાંના ઘણા
 “તેના શરીર પર પ્રગટ દેખાતા હોવાથી તે પોકાર કરતો અને રોગ
 “પાડતો આખા જગતને પોતાની ઉપર કર્ણા ઉપજાવે છે, તેનું મિત્ર
 “દીનપણું, ઉદ્વેગ અને શોકથી ભરપૂર હોવાથી તેને મહા ભયંકર ધોર
 “નારદી જેવો સંતાપ થયા કરે છે, અને તે પ્રમાણે એ સર્વ દોષનું
 “સ્થાન હોવાથી લોકો અને પાપિષ્ઠ અને અદર્શનીય (નહિ જોવા લાયક)
 “કહી તેની વારંવાર નિંદા કરે છે-આવી રીતે એક માળાપના બે
 “પુત્રોમાં પણ આટલો મોટો તફાવત પડે છે તેનું કારણ શું હશે?

“વળી બીજા પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે એવા બે પુરુષો કે

તફાવત અને “તે હોવા પ્રકારનાં બળ, શુદ્ધિ, ઉદ્યોગ અને પરાક-
 તફાવત. “મની બાબતમાં જરા પણ તફાવત વગરના હોય
 “એટલે જેઓની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ

“સરખી હોય અને ઉદ્યોગમાં પણ એક સરખો પ્રયાગ

“કરનારા હોય અને કુશમાં સર્વ બાબતમાં સરખા દેખાતા હોય, તેઓ
 “પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેઓમાંના એક બેટી-
 “વાડીનો આરંભ કરે, પણ પાળવાનું કાર્ય કરે, વેપાર કરવા લાગે,
 “રાતની સેવા કરવાનું કામ હાથ પર લે કે બીજું કોઈ પણ કામ કરવા
 “લાગે તે સર્વમાં કોઈ પામે છે અને ઇચ્છિત મેળવે છે ત્યારે બીજા
 “તેવાજ કોઈ કમો કે વ્યાપારો શરૂ કરે તેમાં સફળ થતો નથી કે
 “ઇચ્છિત મેળવતો નથી એટલુંજ નહિ પણ પોતાના વડીલો તરફથી
 “તેને એ થોડું ઘણું દ્રવ્ય મળેલું હોય છે તે પણ ઉશ્વેષ આપતિઓ
 “હારા મુમાવી બને છે. એમ શા માટે થતું હશે?

“વળી પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે બે પુરુષોને કપડો, રસ,

“કાળ, સ્વદુ કે કાનના કેન્દ્ર પ્રકારના વિષયો એક સાથે

રિલેશનનાં “પ્રદત થાય છે ત્યારે તેઓમાંના એક એ સર્વ વિષ-

કારણો સંતોષ “કેને પ્રવૃત્તિ શક્તિવાળો અને વધારે વધારે પ્રીતિ-

“વાળો વડે વારંવાર નેત્રવે છે અને બીજાને અકાંક્ષે

“પુરુષોના અલેખ કેટ પ્રકારનાં તેના કેવળ થાય છે તેમાં પરિણામ

“કેટલાક જાણુ એક વસ્તુ કે વસ્તુ કે વસ્તુ અલિપ્ત, અલિપ્ત, અલિપ્ત કે
 “કે અલિપ્ત કે વસ્તુ કે વસ્તુ કે વસ્તુ અલિપ્ત, અલિપ્ત, અલિપ્ત કે

“જો યાચ છે કે તેને તે સર્વ ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તોપણ તે
 “ભોગવી શકતો નથી-આ પ્રમાણે મનનું ધત્તી વાર ભોગમાં આવે છે
 “તેનું કારણ શું હશે? સંસારી પ્રાણીઓમાં ઉપર જણાવી તેવી અને
 “બીજી અનેક પ્રકારની વિશેષતાઓ (લૂદાપણું) વારંવાર ભોગમાં
 “આવે છે તેનું ઉપર ઉપરથી જોતાં કોઈ કારણ દેખાતું નથી અને કોઈ
 “પણ બાબત કારણ વગર તો થઈ શકે નહિ. જો એવા પ્રકારના તક્ષ-
 “વનો કારણ વગરજ બનતા હોય તો આકાશની પેઠે દુર્મેશાં બન્યા કરવા
 “લેઈએ અથવા તો તે સસલાનાં સંજિહાંની પેઠે કોઈ દિવસ પાણુ ન
 “હોવા લેઈએ? તે તક્ષવતો કાં તો દોવાજ લેઈએ અને કાં તો નજ
 “દોવા લેઈએ, પણ આ તો બને છે એમ કે એવા તક્ષવતો કોઈ
 “વખત દેખાય છે અને કોઈ વખત બિલકુલ દેખાતા નથી; માટે એ
 “તક્ષવતો કારણ વગરના નથી એમ ચોક્કસ જણાય છે અને તેથી સ-
 “હજ અનુમાન થાય છે કે એ તક્ષવતોનું કાંઈ પણ કારણ જરૂર હોયું
 “લેઈએ.”

આટલી હકીકત સાંભળીને પેલા પ્રાણીને આ વાત કાંઈક સમજાણી
 હોય તેવી રીતે તે શુરુ મહારાજને પૂછે છે “હે ભગવન!
 ધર્મનું કા- ત્યારે એવા તક્ષવતો ભોગમાં આવે છે તેનું કારણ
 રૂપણું. શું હશે?” શુરુ મહારાજ તેને પ્રત્યુત્તર આપતાં કહે
 છે “ભદ્ર! સાંભળ. સર્વ પ્રાણીઓને જે મુંદર વિશે-
 “પતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ઉપર જે જૂદી જૂદી હકીકત પ્રાણી-
 “ઓની બતાવી અને તેમાં તક્ષવત રહેતો બતાવ્યો એમ જે અવ-
 “લોકન કરતાં ભોગમાં આવે છે તેનું અંતરંગ (છુપું) કારણ ધર્મ
 “છે. એ મહાત્મા ધર્મ પ્રાણીને સારા કુળમાં ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ તેને
 “સારા મુજોનું સ્થાન બનાવે છે, એનાં સર્વ અનુષ્ઠાનોને તે સફળ કરે
 “છે, પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને તે વારંવાર ભોગવાવે છે અને બીજા અનેક
 “પ્રકારના શુભ વિશેષોને તે પ્રાપ્ત કરાવે છે અર્થાત્ એ ધર્મના પ્રતા-
 “પથી પ્રાણી એવા મુંદર સંયોગોમાં મૂકાય છે કે એ જે કાર્ય હાથમાં
 “લે તેમાં તે સફળ થાય છે અને તેને ઇચ્છિત સર્વ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત

૧ એટલે આકાશને દત્ત વવાનું કાંઈ કારણ નથી તેથી તે સદા દેજ હી
 એ નથી એમ કદિ યદું નથી અને સસલાનાં સંજિહાં યવાનું કારણ નથી તો
 તે કદિ યવાજ નથી. તેમાં કદાપિ યદ બય છે એવું બની શક્યું નથી તે નિયમ
 પ્રમાણે એવા તક્ષવતો કાં તો દુર્મેશાં દોવાજ લેઈએ અથવા કદિ પાણુ નજ દોવા
 લેઈએ.

“થાય છે. એવીજ રીતે આ પ્રાણીઓમાં નહિ પસંદ આવે તેવા તક-
 “વતો વારંવાર જોવામાં આવે છે તેનું કારણ અધર્મ છે: એ ખરાબ
 “પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર અધર્મ આ પ્રાણીને અધર્મ કુળમાં ઉત્પન્ન
 “કરે છે, સર્વ દોષોનું જાણે તે સ્થાન હોય એવી ખરાબ સ્થિતિ તેને
 “પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે, તે પ્રાણી જે જે ધંધાઓ કે વ્યવસાયો આદરે
 “તે તે સર્વ નિષ્ફળ બનાવી દે છે અને પ્રાપ્ત થયેલા ભોગ ન ભોગવી
 “શકાય તેવી નિર્બળતાને ઉત્પન્ન કરે છે. આવા આવા ન પસંદ પડે તેવા
 “અનેક તકાવતો આ પ્રાણીમાં તે અધર્મ ઉત્પન્ન કરે છે, તેટલા માટે
 “જે ધર્મના પ્રભાવથી આ સર્વ સંપત્તિઓ પ્રાણીઓને આવી મળે છે
 “તેજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે. અર્થ અને કામની પ્રાણી ગમે તેટલી વાંછા
 “કરે, પરંતુ ધર્મ વગર તે પ્રાપ્ત થતા નથી અને ધર્મ જે પ્રાણીમાં હોય
 “છે તે એવી કોઈ પણ વસ્તુની ઇચ્છા કરે કે ન કરે તોપણ પોતાની
 “મેળે સર્વ સુંદર વસ્તુઓ તેને આવી મળે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી
 “જે પ્રાણીઓ અર્થ કામ પુરુષાર્થ સાધવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે
 “પણ ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાની ખાસ જરૂર છે, તેટલા માટે ધર્મ પ્રધાન
 “પુરુષાર્થ છે. અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત આનંદરૂપ
 “આત્માની મૂળ અવસ્થા પ્રગટ કરનાર મોક્ષ નામનો ચોથો પુરુષાર્થ
 “જો કે છે અને તે સર્વ પ્રકારના કલેશસમૂહને કાપી નાખનાર હોવાથી
 “અને સ્વાભાવિક આનંદ પોતે સ્વતંત્રપણે ભોગવી શકે એવી અતિ
 “આહ્લાદજનક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી મુખ્ય પુરુષાર્થ તેજ છે,
 “પરંતુ ધર્મ પુરુષાર્થનું તે કાર્ય હોવાથી એટલે ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાને
 “પરિણામે મોક્ષ પુરુષાર્થ પરંપરાએ ‘સાધ્ય થતો હોવાથી જ્યારે એ
 “પુરુષાર્થ સર્વથી મુખ્ય છે એમ કહેવા લાગીએ ત્યારે પણ તેને પ્રાપ્ત
 “કરાવનાર ધર્મજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે એમ અર્થ બતાવાય છે. ભગવાન
 “તીર્થંકર મહારાજ પણ તેટલા માટે કહી ગયા છે કે—

ધનદો ધનાર્થિનાં ધર્મઃ, કામાર્થિનાં ચ કામદો ।

ધર્મ ઇવાપવર્ગસ્ય, પારમ્પર્યેણ સાધકઃ ॥

“ધર્મ ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન આપે છે, કામની ઇચ્છાવાળાને
 “કામ આપે છે, અને પરંપરાએ ધર્મ મોક્ષને પણ અપાવે છે,’ તેટલા

૧ મોક્ષમાં જવા માટે ધર્મની રાશિની પ્રથમ જરૂર પડે છે. જો કે સર્વ ક્રમના
 નાશથીજ મોક્ષ થાય છે તોપણ શુભ રસ્તે ચડવા માટે ધર્મની આવશ્યકતા છે.
 આથી ધર્મ મોક્ષનું કારણ બને છે અને તેથી મોક્ષ પુરુષાર્થને પ્રાધાન્ય આપ-
 વામાં આવે તે પણ તેના સંપાદક ધર્મના ઉત્કર્ષમાં વધારો કરનાર છે.

માટે ધર્મથી કોઈ વધારે મોટો પુરુષાર્થ નથી. આ પ્રમાણે દેવાથી તેઓ કહે છે:-

ધર્માદયઃ પુરુષાર્થોડયં, પ્રધાન इति गम्यते ।

पापग्रस्तं पशोस्तुत्यं, धिग् धर्मरहितं नरम् ॥

‘ધર્મ નામનો આ પુરુષાર્થ છે તે સર્વથી મુખ્ય છે એમ જાણાય છે. એવા પાપમાં પડી રહેલ અને ધર્મ વગરના તેમજ જનાવરની જેવા અવતરવાશાને ધિક્કાર છે.’”

શુર મહારાજની આવી ધર્મદેશના સાંબળી પેલો પ્રાણી કહે છે “મહારાજ! અર્થ અને કામ તો સાક્ષાત્ જોઈ વામાં આવે છે અને આપ સાહેબે હુમણાં ધર્મનું ધર્મનાં કારણ, સ્વભાવ, કાર્ય, વર્તુન કરી બતાવ્યું તે તો અમે કોઈ જગોએ હજી સુધી જોયો નથી, તેથી આપ સાહેબ તેનું સ્વરૂપ અમને બતાવો.” આ પ્રશ્નના જવાબમાં ધર્માચાર્ય કહે છે “ભદ્ર! “જે પ્રાણીઓ મોઢથી અંધ થઈ ગયા હોય છે તેઓ ધર્મને જોઈ શકતા નથી, પરંતુ જે પ્રાણીઓમાં વિવેક હોય છે તેઓની નજરમાં ધર્મ “પ્રલક્ષ દેખાય છે. સામાન્ય રીતે ધર્મનાં ત્રણ સ્વરૂપ આપણે વિચારી “જઈએ: કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય, તેમાં સારાં સારાં અનુધાનો કરવાં “તે ધર્મનું કારણ છે એ તો સર્વના જેવામાં આવે છે: દાખલા તરીકે “સામાયિક, પૌષધ, દેવપૂજા, શુસ્વંદના વિગેરે. ધર્મનો સ્વભાવ એ “પ્રકારનો છે: આશ્રવ અને અનાશ્રવ. સાશ્રવ સ્વભાવ પ્રાણીમાં શુભ “પરમાણુઓના સંપ્રદરૂપ છે અને અનાશ્રવ સ્વભાવ તે પૂર્વે એકઠાં “કરેલાં કર્મપરમાણુઓના નાશરૂપ છે. (આશ્રવ દ્વારા સર્વ કર્મો આવે “છે અને અનાશ્રવ અથવા સંવર દ્વારા તે આવતાં અટકે છે અને “નિર્જરા દ્વારા તેનો નાશ થાય છે. અનાશ્રવમાં સંવરનો અને નિર્જરાનો “સમાવેશ થાય છે.) આ બન્ને પ્રકારના ધર્મનો સ્વભાવ યોગીઓ “તો બરાબર (પ્રલક્ષ) જોઈ શકે છે અને અમારા જેવા અનુમાનથી “જોઈ શકે છે. ધર્મનું કાર્ય તો પ્રત્યેક જીવમાં જે તફાવતો છે તે સ્પષ્ટ “રીતે દેખાઈ આવતા હોવાથી સર્વને ઉઘાડી રીતે દેખાય છે. આ પ્ર- “માણે ધર્મનાં કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે તું દેખે છે છતાં તે “ધર્મ જોયોજ નથી એમ શા માટે બોલે છે? આ ધર્મનાં કારણ, સ્વ- “ભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે બતાવ્યાં તેમાંથી ધર્મનાં કારણ છે તેને ધર્મ “શબ્દથી લોકો ઓળખે છે. તેમાં જાણુવા જેવું એ છે કે મુંદર અનુ- “ધાનરૂપ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેને પણ કોઈ વખત ધર્મ “કહેવામાં આવે છે. જેમકે આપણે એમ બોલીએ છીએ કે વરસાદ

“ચાખા વરસે છે-અહીં વરસાદ તો પાણીજ વરસાવે છે, પણ તે પા-
 “ણીના પડવાથી કાર્યરૂપે ભાતતો પાક નીપજશે, તે કારણમાં કાર્યનો
 “આરોપ કરીને વરસાદ ચાખા વરસે છે એમ કહેવામાં આવે છે-તે પ્ર-
 “માણે સુંદર અનુષ્ઠાન એ ધર્મનું કારણ છે તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે.
 “ધર્મનો સાશ્રવ સ્વભાવ ઉપર કહેવામાં આવ્યો તે પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય-
 “રૂપ સમજવો. જે સ્વભાવ ઉદયમાં આવતાં વિપાકકાળે વિશેષ
 “નવીન પુણ્યનો બંધ કરાવે તેને પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય કહેવામાં આવે
 “છે, અને જે સ્વભાવ વિપાકકાળે આગળનાં બાંધેલાં શુભ કે અશુભ
 “કર્મોનો નાશ કરે છે તેને અનાશ્રવ સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે. જેન
 “પરિભાષામાં આ અનાશ્રવ કર્મસ્વભાવને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે.
 “નિર્જરાનો સામાન્ય અર્થ આત્મપ્રદેશથી કર્મોનું ખરી જવું એવો થાય
 “છે. આ સાશ્રવ અને અનાશ્રવ બન્ને પ્રકારના સ્વભાવને કોઈ પણ
 “પ્રકારના ઉપચાર વગર સાક્ષાત્ ધર્મ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.
 “પ્રાણીઓમાં આરોગ્ય, સૌભાગ્ય, યશ, કીર્તિ, ધનપ્રાપ્તિ વિગેરેને અંગે જે
 “મોટા તક્ષવતો દેખાય છે તે કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરીને લોકો તેને
 “પણુ ધર્મ નામથી ઓળખે છે એટલે કે એવા જે તક્ષવતો દેખાય છે
 “એટલે કોઈને ધનવાન અને કોઈને ગરીબ, કોઈને કીર્તિમાન અને કોઈને
 “કીર્તિ વગરના વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારના તક્ષવતો જોવામાં આવે છે
 “તે ધર્મનું કાર્ય-પરિણામ છે, છતાં તે કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરી
 “તેને પણુ લોકો ધર્મના નામથી ઓળખે છે: દાખલા તરીકે આપણે
 “લોકોને એમ જોલતાં સાંભળીએ છીએ ‘આ માંડ શરીર પૂર્વ કર્મ છે.’
 “અહીં શરીરરૂપ કાર્યનું કારણ પૂર્વકૃત કર્મ છે, છતાં શરીરરૂપ કાર્યમાં
 “કારણનો આરોપ કરી તેનેજ ધર્મ કહેવામાં આવે છે.” એ વાત સાં-
 ભળીને આ પ્રાણી જોલે છે-“ભગવન્! આપે ધ-
 સદનુષ્ઠાન આ- દરવા યોગ્ય. મનાં કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણ વસ્તુઓ
 બતાવી તે ત્રણમાં પ્રાણીએ આદરવા યોગ્ય શું છે?”

ધર્મગુરુ—“એ ત્રણમાં સદનુષ્ઠાનરૂપ કારણ જે પ્રથમ કહેવામાં
 “આવ્યું હતું તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે બાકીના બન્નેને
 “એટલે ધર્મના સ્વભાવને અને કાર્યને મેળવી આપનાર છે.”

પ્રાણી—“એ સદનુષ્ઠાન ક્યાં ક્યાં છે?”

ધર્મગુરુ—“સદનુષ્ઠાનના મુખ્ય બે પ્રકાર છે: સાધુધર્મ અને
 “ગૃહસ્થધર્મ. આ બન્ને પ્રકારનાં ધર્મનું મૂળ સમ્યગ્દર્શન છે.”

પ્રાણી—“આપ સાહેબે પ્રથમ મને એક વખત સમ્યગ્દર્શન
 સંબંધી કાંઈક ઉપદેશ કર્યો હતો એવું મને યાદ આવે છે, પરંતુ તે

વખતે એ વાત ઉપર મેં કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહોતું, માટે કૃપા કરીને હવે એ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું છે તે મને દહી બતાવો.”

આ પ્રમાણે દહીકત સાંભળીને શુર મહારાજ ‘પ્રથમ અવસ્થાને ઉચિત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ કહી બતાવે છે. તેઓ કહે છે—“બદ્ધ ! જે પરમાત્મા રાગ, દ્વેષ અને મોહ સામાન્ય સમ્ય- ગ્દર્શનસ્વરૂપ. “વિગેરેથી રહિત હોય, જે અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય “આનંદસ્વરૂપ હોય, જે આખી દુનિયાના સર્વ પ્રા-
“ણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તત્પર હોય, જે ‘સકલ અને નિઃકલરૂપ
“હોય એવા અનેક ગુણ યુક્ત પરમાત્મા છે તેજ ખરેખરા દેવ છે એવી
“બુદ્ધિથી અંતઃકરણપૂર્વક તેઓની ભક્તિ કરવી (દેવતત્ત્વ) અને તે રાગ
“દ્વેષ રહિત ભગવાને બતાવેલા શુભ, અશુભ (જડ), પુણ્ય (શુભનો
“અનુભવ), પાપ (દુઃખનો અનુભવ), આયુષ (કર્મ પ્રહણ કરવાના
“માર્ગો), સંવર (કર્મને રોકવાનાં દ્વારો), નિર્જરા (કર્મને ખેરવી નાખવાં),
“બંધ (કર્મ અને આત્માનું જોડાણ) અને મોક્ષ (સર્વ કર્મથી આત્માને
“મુક્ત કરવો) એ નવ પદાર્થોને બરાબર સમજવા, કબૂલ કરવા અને
“તેમાં વિશ્વાસ રાખવો (ધર્મતત્ત્વ) અને તે પરમાત્માએ બતાવેલા
“જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમાં જે પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ખરા સાધુઓ
“અને તેજ શુર થવાને અને વંદન કરવાને યોગ્ય છે એવી ‘બુદ્ધિ થવી
“(શુરતત્ત્વ) એનું નામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. પ્રાણીમાં આ
“સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ તે જાણવા માટે પાંચ લક્ષણ અથવા બાહ્ય
“ચિહ્નો બતાવવામાં આવ્યાં છે જેને સમકિતનાં પાંચ સિંગ કહેવામાં
“આવે છે તે આ પ્રમાણે: ૧. પ્રશમ એટલે શાંતિ-દ્રોષનો ત્યાગ; ૨. સંવેગ
“એટલે મોક્ષ મેળવવા યોગ્ય છે એવા નિર્ભયપૂર્વક તેને પ્રાપ્ત કરવાની
“અંતઃકરણની અભિલાષા; ૩ નિર્વેદ એટલે સાંસારિક સર્વ પદાર્થો ઉપર
“ખેદ-તે તરફ અશ્ચિ; ૪ આસ્તિક્ય એટલે ઉપર જાળાવેલા શુદ્ધ દેવ,
“શુદ્ધ શુર અને શુદ્ધ ધર્મતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા અને ૫ અનુકંપા એટલે દીન
“દુઃખી પ્રાણી ઉપર દયા. આવા સમ્યગ્દર્શનને અંગીકાર કરીને પ્રાણી
“સાત્ત્વિક ગુણોથી પાત્ર અધિક વિનય ગુણવત્તે યુક્ત થઈને સર્વ પ્રાણીઓ

૧ શરૂઆતમાં બદ્ધ દહી દહીકત બતાવવા જતાં પ્રાણી રહસ્ય સમગ્ર રાકે નહિ તેથી તે વખતે સામાન્ય સ્વરૂપ બતાવવાની યોગ્ય પદ્ધતિ શુર મહારાજ અત્ર સ્વીકારે છે.

૨ સકલ એટલે સંપૂર્ણ એટલે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને નિપ્પલ એટલે વિમાન વગરના ‘સંપૂર્ણ અંશે એકરૂપ’ એવા બનેલો અર્થ સાથે થાય છે. ગિહ્દ-દયામાં દરેક આત્માનું બક્ષિત્વ રહે છે એવો ભાવ અત્ર બતાવવાનો આશય છે

હતી તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી, કારણ કે તે પ્રાણીને ઉપર પ્રમાણે જ્યારે સર્વ બાબતમાં સામાન્ય પ્રકારે પ્રતીતિ થઈ ત્યારે તેને જે બિધ્યાત્વ ઉદયમાં હતું તે સર્વ ક્ષીણ થઈ ગયું અને જે ઉદયમાં નહોતું આવ્યું તે ઉપશાંત અવસ્થાને પામી ગયું એટલે ઉદયમાં નહિ આવેલું તે હવે પછી પ્રદેશ ઉદયથી અનુભવવું બાકી રહ્યું; તેટલા માટે અમારું એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ પ્રાણીમાં જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નાશ પામી ગયો, પણ ઉન્માદનો સર્વથા નાશ થઈ ગયો એમ કહેવામાં આવ્યું નહોતું તેનું એ કારણ સમજવું. એ તીર્થજળ પીવાથી આ પ્રાણીના ખીજ બાધિઓ પણ નરમ થઈ ગયા એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તેનું કારણ એ કે કમ્બો બાધિઓ જેવા છે અને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં કમ્બો હલકાં પડવા માંડે છે. આ સમ્યગ્દર્શન પ્રાણીને થાય છે ત્યારપછી ચર (ચર) અને અચર (સ્થાવર) સર્વ પ્રાણીઓને દુઃખ દેવારૂપ દાહને તે દળી નાખે છે અને તેને સર્વ જંતુ ઉપર દયાભાવ પ્રગટ થાય છે, તેથી તે (દર્શન)ને અત્યંત શીતળ કહેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે દેવાથી આ પ્રાણીના શરીરમાં અમારું જે દાહની (જ્વર-તાપની) ખીજ થતી હતી તે નાશ પામી ગઈ અને તેના મનમાં સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ—એવી મુંદર સ્થિતિ જેને સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિથી થઈ એ પ્રમાણે સમજવું. અન્ય પ્રાણીઓને દુઃખ દેવાથી તે પ્રાણીને દુઃખ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ દુઃખ આપનારના શરીરમાં પણ એક જાતનો દાહ થઈ આવે છે. તે સર્વ બાબતમાં આ સમ્યગ્દર્શન શાંતિ કરી આપે છે તેથી તે અત્યંત શીતળ છે એ પ્રમાણે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે સમજવી.

આ પ્રમાણે પેલા દ્રમકનો અંતર આત્મા સ્વસ્થ થવાથી તેણે મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો. તે વિચારો દેવા પ્રકારના હતા તે બતાવના કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “અહો! આ અત્યંત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને મેં મહાનોદના જોરથી મૃત્યુદને અંગે ક્યારે પાપો હતા. એ મહાપુરુષે મારા ઉપર માટેા ઉપકાર કરીને મારી આંખો પર અંજનનો પ્રયોગ કર્યો. મારી આંખો નદન સારી બનાવી દીધી અને મારી હંકી નજર હતી તે દૂર કરી! વગી તેમજ મને પાણી પાદને અત્યંત સ્વસ્થ બનાવી દીધા. ખરેખર, તે મારા ઉપર માટેા ઉપકાર કરનાર છે. મેં તો અત્યાર મૃત્યુમાં તેમના ઉપર મુંદર કૃતજ્ઞતાથી તેમના અંગે મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો ને મારા મનમાં

મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કંઈ પણ કારણ નથી.” તેજ પ્રમાણે આ પ્રાણીને જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે તેના સંબંધમાં પણ તેવોજ પ્રકાર બને છે. એ વખતે આ પ્રાણી આચાર્ય મહારાજના સંબંધમાં વિચાર કરે છે. વસ્તુનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ આ પ્રાણીના જણવામાં આવેલું હોવાથી તે વખતે આ પ્રાણી રૌદ્ર પરિણામનો સાગ કરે છે (ક્રોધભાગ), મદથી અંધ થઈ જવાની પોતાની પદ્ધતિ છોડી દે છે (માનભાગ), કાવાદાવા કરીને કામ લેવાની દેવને દૂર કરે છે (માયાભાગ), બહુ લોભ કરવાની રીતિને દેશવટો આપે છે (લોભભાગ), રાગવડે જ્યાં ત્યાં માથું મારતો હોય છે તે ચાલને મંદ પાડી દે છે, અન્ય પ્રાણી ઉપર દ્વેષનો ઝપાટો મારતો હોય છે તેને દૂર કરી દે છે અને મહામોહના દોષોને કાપી નાખે છે. આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણીનું મન પ્રસન્ન થાય છે, અંતરાત્મા નિર્મળ થાય છે, બુદ્ધિનું ચાતુર્ય વધે છે, ધન, કનક અને સ્ત્રીમાં સર્વસ્વપણાની બુદ્ધિ હોય છે તે નિવૃત્ત થાય છે, જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોના જ્ઞાન તરફ આકર્ષણ અને આગ્રહ થાય છે અને તેના સર્વ દોષો કાંઈક ઓછા થાય છે, પાતળા પડે છે. આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણી પારકા શુભોને સમજી શકે છે, પોતામાં કેવા કેવા અને કયા કયા દોષો છે તે તેના લક્ષ્યમાં આવે છે, પોતાની પ્રાચીન (પહેલાંની-અસલ) અવસ્થા સંભારે છે, તે વખતે શુરુ મહારાજે પોતાને માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે યાદ કરે છે, પોતાની અત્યારે કાંઈક યોગ્યતા થઈ છે તેનું કારણ એ શુરુ મહારાજનો પ્રયત્નજ છે એમ તેને જણાય છે અને પછી તે વખતે જે પ્રાણી મારા જેવો અગાઉ અત્યંત તુચ્છ પરિણામને લીધે ધર્મ-શુરુની આખતમાં પણ અનેક પ્રકારના સાચા ખોટા વિકલ્પો ઉઠાવનારો હોય છે તેને પણ કાંઈક વિવેકદૃષ્ટિ જાગ્રત થવાથી તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે-“ અહો મારી પાપિષ્ઠતા ! અહો મારી મહામોહાંધતા ! ધિક્કાર છે મારા ભાગ્ય ઉપર ! તિરસ્કાર છે મારી કૃપણતા ઉપર ! માંડે અવિચારીપણું તો જુઓ ! થોડા ઘણા પ્રાપ્ત થયેલા ધનાદિ ઉપર પ્રતિબંધ રાખી તેના પર તીવ્ર પ્રીતિ કરીને અને તેમાં દૃઢ રાગ લાવીને મેં કેવા ખોટા વિચાર કર્યા કે આ મહાત્મા પુરુષ જેઓ નિરંતર પારકાનું હિત કરવા માટેજ તૈયાર રહેનાર છે, જેઓ કોઈ પણ પ્રકારના દોષ રહિત હોઈ સંતોષથી પોતાના શરીરનું પોષણ કરનારા છે, જેઓ મોક્ષમુખરૂપ ધન પેદા કરવામાંજ પોતાના અંતઃકરણની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જેઓ આ સંસારના વિસ્તારને દ્વારસાની મુદી જેવો નિઃસાર (નકામો, ફાકટ, કિમત વિગરનો) સમજી રહ્યા છે,

તેઓ પોતાના સારીને પણ પીજસરૂપ બનીને તેના ઉપરની કોઈ પણ પ્રકારની મમત્વશુદ્ધિનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, તેવાઓને માટે મેં મારા મનમાં ધાર્યું હતું કે તેઓ મારી પાસે આ ધર્મકથાનો પ્રપંચ કરીને કે બીજી કોઈ રીતે મને હેતરીને મારી પાસે ને થોડું ઘણું કંઈ છે તેને શું હુંદી જશે કે હરી જશે કે પડાથી જશે ? આવા આવા અભ્યાર શુદ્ધીમાં મેં અનેક વખત વિચાર કર્યા—આવા મારા તુચ્છથી પણ તુચ્છ મહા અધમ વિચારો પર ધિક્કાર પડે ! ને આ ધર્મચાર્ય મહાત્મા મારા ઉપર માત્ર પરમ ઉપકાર કરવામાં તત્પર ન હોત તો સારી ગતિરૂપ નગરમાં જવાના સુંદર અને નિર્દોષ માર્ગને બતાવતાં સમ્યગ્દર્શનનું દાન આપવાને બદલે મહા નરકમાં જવા યોગ્ય મારી ચિત્તવૃત્તિને તેઓ શા માટે રોકે ? તેમજ વિપર્યાસભાવથી (મિથ્યાદર્શનથી) ભરેલા મારા મનને પોતાની શુદ્ધિવટે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવીને પછી પોતાના આસ પ્રયત્નથી શા માટે જેમ બને તેમ મારા સર્વ દોષો મુકાઈ જાય એવી રિયતિ મારે માટે ઉત્પન્ન કરે ? એ મહાત્માને અન્ય પદાર્થની સ્પૃહા એટલી ઓછી છે કે તેઓ લોહા અને ચોના તરફ એક સરખી શુદ્ધિ રાખનારા છે, એ નિઃસ્પૃહી મહાત્માને પારકાનું હિત કરવાનું યત્ન લાગી રહ્યું છે અને તેને લઈનેજ તેઓ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેઓમાં ખરેખરી ખુબી તો એ છે કે જે પ્રાણી ઉપર તેઓ ઉપકાર કરે છે તેની તરફથી બદલામાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યુપકાર થાય એટલે પોતાને કોઈ પણ પ્રકારે બદલો મળે તેવી તેઓ જરા પણ આશા રાખતા નથી. આવા પારકું હિત કરનારા મહાત્માઓના ઉપકારનો બદલો મારા જેવા સાધારણ પ્રાણીઓ પોતાના પ્રાણથી પણ વાળી શકે નહિ, તો પછી પૈસા કે ધાન્યથી તો એવા ઉપકારનો બદલો વાળવાની વાતજ શી કરવી ? આ પ્રાણીને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થવાથી તે હવે અભ્યાર શુદ્ધીનું પોતાનું ચરિત્ર યાદ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને સમ્યગ્દર્શનનો બોધ કરનાર ગુરુ મહારાજ ઉપર ને હૃલ્લેખ વદેમ તેને પડ્યા કરતો હતો તે દૂર થવા લાગ્યો અને તેને પરિણામે તે પ્રાણીના મનમાં ઉપર જવાન્યા તેવા સારા વિચારો થવા લાગ્યા એમ સમજવું.

અહીં પ્રથમ જણાવ્યા તેવા કુવિકલ્પો (માહા વિચારો) એ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે: એક તો કુશાસ્ત્ર (મિથ્યાગાન્ધ) ના ધ્રુવણથી ને મિથ્યા વાસનાઓ બધાં જ વચ્ચે તેને ઉત્પન્ન થાય છે. દાખલા તરીકે આ મનના મૃત્યુ અને પાતાળરૂપ સ્થિતિ દંડમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ

નિવૃત્તિ-
ના પ્રકાર.

મૂર્ખે કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કહેવામાં આવ્યું છે કે તે દરિ-
 દ્રીને પોતાની આંખમાં ઝંજન આંજનાર અને પો-
 તાને પાણી પાનાર મહારાજા પુરુષ ઉપર વિશ્વાસ
 દુષ્ટ ભોજન ૧૨ મૂર્છા. આગ્યો અને તે પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરે
 છે એમ તેને લાગ્યું તોપણ તેને પોતાના તુષ્ટ
 ભોજન ઉપર જે તીવ્ર મૂર્છા અત્યાર મુઠી હતી તે ઝાણી થઈ નહિ-
 દર થઈ નહિ-આ બાબતની આ શુભના સંબંધમાં આપી રીતે પો-
 જના કરવી:-

જે જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અને દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ
 થવાને લીધે આ પ્રાણીને સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્-
 દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને લઈને તેને સંસારના
 લાગની બી ક. પ્રપંચ ઉપર અત્યાર મુઠી જે તત્ત્વમુદ્ધિ હતી એ-
 ટલે આ સંસારને અને તેના પદાર્થોને તે અત્યાર
 મુઠી પોતાના માનતો હતો તે મુદ્ધિ તેની નાશ પામે છે, આ દુનિ-
 યામાં હવે અહવે વિગેરે કેટલા પદાર્થો છે તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે
 અને તેના ઉપર આસ્થા થાય છે, અને સમ્યક્ જ્ઞાનદર્શનને આપ-
 નાર શુદ્ધ મહારાજ પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે એમ તે
 કમૂલ કરે છે; તોપણ જ્યાંમુઠી આ પ્રાણીને ખાર કપાયો ઉદયમાં
 વર્તે છે અને નવ નોકપાય^૧ જ્યાંમુઠી પ્રગળપણે વર્તતા હોય છે ત્યાં-
 મુઠી અનાદિ અસ્થિરાની વાસનાઓથી પરવશ થયેલ હોવાને લીધે
 ધન વિવેચ ત્રી વિગેરે જે ખરાબ ભોજન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે
 તેના ઉપર થતી મૂર્છાને અટકાવવાને તે શક્તિવાન થતો નથી. એનું

૧ આ પૃ. ૨૬ ઉછી જે ઇંજિ અને પૃ. ૨૭ ની સરખાવની હકીકતને લાગ્યું છે.

૨ કપાય ચાર છે: ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એની તરતમતા પ્રમાણે દેહના ચાર ચાર વિભાગ પાદવામાં આવેલ છે. અતિ તીવ્ર ક્રોધ માન માયા લોભને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે. ત્યારપછી આછા આછા ધટતા હોય તેમને અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્ઞલન કહેવામાં આવે છે. સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન થવા પહેલાં અનંતાનુબંધિ કપાયની આક્રી નાશ પામે છે, ૧૨મું ભાગની ૧૨મું આક્રી અટલે ખાર કપાય ભાગી રહે છે. તે કપાયની અર્ધી થાય ચાલે છે.

૩ દારવ, રવિ (આનંદ), અરવિ (પસંદ ન આવે તે), શોક, ભય, દુનખા (વીર), શ્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નર્મસકવેદ. આ નવ કપાયને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના સંદર્ભારી હોય છે તેમને નોકપાયના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

કારણ એ છે કે આ પ્રાણીને મિથ્યા શાસ્ત્રો સાંભળવાથી જે ખોટા સંસ્કારો પડેલા હોય છે તેને લઇને 'મહા અંડ (ઇંડા)માંથી આ વ્રણ ભુવનની ઉત્પત્તિ થઇ છે' એ અને એવા એવા જે કૃતકો થયા કરે છે તેને સંસ્કારજ્ઞ એટલે સંસ્કારથી થયેલા વિતર્કો કહેવામાં આવે છે અને ધન સ્ત્રી એજ પરમ અર્થ છે અને ખાસ મેળવવા યોગ્ય છે એવા વિચારથી તેનું સંરક્ષણ કરવાના વિચારો આ પ્રાણીને થાય છે તેને લઇને જેના ઉપર કદિ શંકા લાવવી ન જોઇએ એવા ગુરુ મહારાજ તરફ તે વહેમની નજરથી જુએ છે—આવા સહજ અભિપ્રાયો અને કૃતકો મિથ્યા દર્શનના ઉદયથી તેનામાં પ્રવર્તે છે તે મારવાડ દેશમાં જણાતા ઝાંઝવામાં દેખાતી જળકલ્લોલની માળા (મોજાં) જેવા ખોટા હોય છે; આ અને પ્રકારના-સંસ્કારથી થયેલા અને સહજ વિકલ્પો તેનાથી વિરુદ્ધ હકીકત અને દલીલો મળવાને લીધે અને તે સંબંધમાં યથાયોગ્ય પ્રમાણ મળવાને લીધે ન્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે નાશ પામી જાય છે; પરંતુ ધન વિષય સ્ત્રી ઉપર મૂર્ખા આવવારૂપ જે મોહ (આસક્તિ) પ્રાણીમાં હોય છે તે તો ઘણો જખરો છે અને તેનામાં એટલું બધું જોર હોય છે કે તત્ત્વબુદ્ધિ થયા છતાં પણ જાણે દિશામોહ થયો હોય નહિ તેમ તે પ્રાણી સાથે ચોંટ્યો રહે છે; એટલે કુવિકલ્પો નાશ પામે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો પણ મોહ જતો નથી. એ મોહને લઇને આ પ્રાણી ડાલને છેડે લાગેલા પાણીના ઊંદુ જેવું સર્વ ચપળ છે એમ જાણતા છતાં પણ જાણે તે કાંઈ નજ જાણતો હોય, ધનનો નાશ સગા સંબંધી એહીનાં મરણ દેખતાં છતાં પણ જાણે તે નજ દેખતો હોય એમ વર્તે છે, અત્યંત વિશાળ બુદ્ધિવાળો વિચક્ષણ હોવા છતાં જડ જેવું વર્તન કરે છે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં પંડિત હોવા છતાં જાણે પોતે મૂર્ખનો સરદાર હોય તેમ વર્તે છે. આવી સ્થિતિને પરિણામે એ ભાગ્યશ્રીને સ્વતંત્રપણું પસંદ આવે છે, વર્તનમાં પોતાની મરજી આવે તેવી ચેષ્ટા કરવી ગમે છે, કાંઈ વ્રત નિયમ લેતાં બીદે છે અને તેની એવી સ્થિતિ થઇ જાય છે કે વધારે તો શું પણ કાગડાનું માંસ^૧ ભક્ષણ કરવાની બાબતથી પણ નિવૃત્ત થઇ શકતો નથી, મનત્રય કે એક સામાન્યમાં પણ સામાન્ય ભાગની બાબત પણ સ્વીકારી શકતો નથી.

બોજન લેવાના આગ્રહ.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે

૧ કાગડાનું માંસ ઘણું દુસ્વચ્છ ગણાય છે છતાં એનો ભાન કરવાના નિયમ આ પ્રાણી કરી શકતો નથી.

કે " આવા આવા સારા વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત લાગી રહેલું હતું તેથી તેના ઉપરની તેની મૂર્છા કોઈ પણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર ચારંવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન)ની ઉપર નાખ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ ભોજન ઉપર નજર નાખતો જોઈ તેના મનને આશય સમજી જઈ ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે 'અરે મૂર્ખ દ્રમક! આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી? આ દુનિયામાં પાપી લિખારાઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે ઘણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઈ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લંપટપણું છે કે જેથી આ માફ ભોજન અમૃત જેવું છે અને તે તને આપી દેવામાં આવે છે છતાં તેને તું લેતો નથી. તને એક બીજી વાત કહું. આ રાજમહેલની બહાર તો અનેક દુઃખી માણસો રહે છે, પરંતુ તેમને આ મહેલ જોઈને આનંદ થયો નથી અને અમારા મહારાજની તેના ઉપર મોટી દષ્ટિ પડી નથી તેથી અમારો તેઓ તરફ આદર લેતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી; તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઈને તારા મનમાં આદ્વાદ થયો અને અમારા રાજની તારા ઉપર દષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે. પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામિભક્ત સેવકોએ કરવું જોઈએ એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઈએ છીએ. અમને અત્યાર મુખી શાસ્ત્રસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજ યોગ્ય પ્રાણીને યોગ્યને તેના ઉપરજ પોતાની દષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઈ મૂઠ આપતોજ નથી એવી અમને ખાતરી હતી તે વિશ્વાસ પળુ આજે તું ખોટો પાડે છે. તારૂં તારા અત્યંત તુચ્છ ભોજન ઉપર મન ચોટ્યું છે તેથી તું આ અત્યંત સુંદર અમૃત જેવા સ્વાદવાળા પરમાત્મને લેતો નથી, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂત થાય છે. એ ભોજન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરે તેવું છે અને અધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ છે તેને તું શા માટે લેતો નથી? માટે દુર્બુદ્ધિ દ્રમક! તારી પાસેનું કુભોજન તજી દે અને આ સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન જેના પ્રતાપથી આ રાજમહિરમાં રહેતા પ્રાણીઓ લહેર કરે છે તેને સારી રીતે વિશેષ પ્રકારના આદર સહિત મહાનુ કર અને તે અમના માહાત્મ્યથી થયેલો આ નદિરમાં રહેતા પ્રાણીઓનો આનંદવૈભવ જગા અવલોકન કરીને જો.' " શુર મહારાજ પણ આ હવના નજરના આવી રીતે આજ્ઞા કરે છે તેની વિનય આપવું હવે ન રાજા નહીં.

આ પ્રાણીમાં રહેલ જ્ઞાન અને દર્શન પ્રગટ થયા પછી પણ જ્યારે કર્મની સત્તા તળે પોતે દબાઈ ગયેલ હોવાથી એક શુક્રનો સ્નેહ-લગાર માત્ર પણ લાગભાવ (વિરતિ) કરી શકતો નથી ત્યારે તેને શુરુ મહારાજ એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલો અને વિષયલોગમાં આનંદ પામતો નેહ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે ‘અહો! આત્માની સાથે આ પ્રાણીનું કેવું દુશ્મનપણું છે! રત્નક્રીપમાં કોઈ ભાગ્ય વગરનો પુરુષ ગયો હોય અને જેમ અમૂલ્ય રત્નો તેને મળતાં હોય તેનો સ્વીકાર ન કરતાં કાચના કટકા લઈને પાછો આવે તેમ આ પ્રાણીને અમૂલ્ય રત્ન જેવાં વ્રત નિયમ મળી આવ્યાં છે તેની અવગણના કરીને તૂટેલા કાચના કટકા જેવા વિષયલોગ ઉપર તે પ્રેમ લાવે છે અને તેનો સ્વીકાર કરે છે!’ આવા વિચારથી પ્રભાદ કરનાર આ પ્રાણી ઉપર શુરુ મહારાજને સ્નેહપૂર્વક ક્રોધ થઈ આવ્યો હોય તેમ તેને કહે છે “અરે જ્ઞાન દર્શનને દોષ લગાડનાર! તારી તે કેવી અનાત્મજ્ઞતા! અમે “પ્રત્યેક ક્ષણે યુમ પાડી પાડીને તને કહીએ છીએ તે તું શું સાંભળતો “નથી? અમે બીજા ઘણાએ પોતાનું અકલ્યાણ કરનારા પ્રાણીઓ નેયા છે, “પણ તે સર્વમાં તું તો ખરેખરો મૂર્ખશિરોમણિ જણાય છે! કારણ “કે તું પરમાત્મા ભગવાન વીતરાગનું વચન જાણે છે, છવ અછવ “આદિ જે પદાર્થો ભગવાને બતાવ્યા છે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે, મારા “જેવા તને ઉત્સાહ આપનાર અને પ્રેરણા કરનાર છે, આવી સર્વ સા- “મગ્રીઓ મળી આવવી અત્યંત મુશ્કેલ છે એમ તું સમજે છે, સંસારનો “છેરો આવવો અત્યંત મુશ્કેલ છે એવી ભાવના તું ભાવ્યા કરે છે, “કર્મનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવે છે તે તારા ધ્યાનમાં છે, રાગ દ્વેષનું “કેવું ભયંકરપણું છે તે તું અનુભવે છે, છતાં પણ આ વિષયો જે સર્વ “પ્રકારના અનર્થોને પ્રવર્તાવનારા છે-થોડાક દિવસજ રહેનારા છે અને “મુઠીભર દ્રાવણ જેવા સાર વગરના છે તેના ઉપર તું પ્રીતિ કરે છે, “તેના વડે રંજિત થાય છે અને તેમાં સુખ માને છે! અમે તને મહા “અનર્થના કુવામાં પરતો જોઈ તારી ઉપર દયા લાવી સર્વ ક્લેશ દોષોનો “નાશ કરનારી સર્વ પાપથી વિરતિ (લાગભાવ)નો ઉપદેશ આપીએ “છીએ તેના તરફ તું નિરસ્કારની નજરથી જૂલ જૂલમાં પણ નજર “નાખતો નથી! અમારો તારા તરફ આટલો આદર શા માટે થયો છે “તેનું કારણ તું જાણતો નથી તો તે તને હું કહી સમજાવું છું તે બરા- “બર જ્ઞાન દર્શન સાંભળ. તું જ્ઞાન દર્શન કુદા દોવાને લીધે સર્વદ-

“શાસનમાં દાખલ થયો છે, તેથી અમે તારા તરફ આટલું ધ્યાન ખાસ
 “કરીને આપીએ છીએ. પ્રથમ તો ભગવાનનો મત પહેલી વાર તે
 “જેવો ત્યારે તારા મનમાં આનંદ થયો હતો, તું ભગવાનના મતનું
 “દર્શન કરતો હતો ત્યારે ભગવાનની દૃષ્ટિ તારા ઉપર પડી એમ અમે
 “જેવું હતું અને તેથી અમને ત્યારે એમ જાણ્યું કે ભગવાનની આના
 “ઉપર કૃપા થઈ છે ત્યારે અમને પણ તારી ઉપર આદર થયો. ભગ-
 “વાનના સેવકોએ જે પ્રાણી ભગવાનને વહાણા હોય તેના તરફ
 “પ્રેમ રાખવો એ ઉચિત છે. જે પ્રાણીઓ અત્યાર મુઠ્ઠી સર્વજ્ઞસાક્ષ-
 “રૂપ મંદિરમાં દાખલ થયા નથી અને જેઓ કોઈ પણ પ્રકારે દાખલ
 “થઈ ગયા હોય પણ અંદર આવ્યા પછી જેઓને મંદિરના દર્શનથી
 “આનંદ થતો નથી અને તેથીજ એવા પ્રાણીઓ ઉપર ભગવાનની
 “કૃપાદૃષ્ટિ થઈ હોય એમ અમને જાણતું નથી એવા પ્રાણીઓને અમે
 “દેખીએ છીએ તોપણ તેઓ તરફ ઉદાસીન ભાવ રાખીએ છીએ
 “એટલે એવા પ્રાણીઓનાં કર્મ માટે અને તેઓની અધમ સ્થિતિ માટે
 “અમે દિલ્હીર થઈએ છીએ-એવા પ્રાણીઓ અમારા આદરને કોઈ
 “પણ રીતે યોગ્ય નથી. અમારા મનમાં આ બાબતમાં અત્યાર મુઠ્ઠી
 “નિષ્વાસ હતો અને આરા માર્ગે લઈ જવા યોગ્ય જીવો કયા કયા છે
 “તેનો આ ઉપાયથી અમે નિર્ણય કરતા હતા. અમે આ પરીક્ષા કરવાનો
 “ઉપાય અત્યાર અગાઉ બહુ પ્રાણીઓ ઉપર અજમાવ્યો હતો, પરંતુ તે
 “નિયમમાં અત્યાર મુઠ્ઠી જરા પણ વાંધો આવ્યો નહોતો. આવી રીતે
 “તપાસ કરીને પ્રયોગ કરીને નિર્ણય કરેલો અમારો ઉપાય તું ઉલટા
 “પ્રકારનું આચરણ કરીને ખોટો પાડે છે. પરીક્ષા કરીને નિર્ણય કરવાની
 “અમારી રીતિ જે સર્વત્ર એક સરખી સાચી માલૂમ પડી છે તે તારા
 “સંબંધમાં ખોટી પડે છે, તો દે દુર્મતિ! તું એ પ્રમાણે કર નહિ; હજી
 “પણ કું તને કહું છું તે પ્રમાણે કર: આ તારું ખરાબ વર્તન તજ દે,
 “દુર્ગતિ નગરીના માર્ગે જેવી અવિરતિનો ત્યાગ કર, અને એક સરખો
 “આનંદ આપનારી સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલી સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનનું કળ
 “આપનારી વિરતિને ગ્રહણ કર. એ પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો તારાં
 “જ્ઞાન દર્શન પણ નિષ્ફળ થશે, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનનું કળ વિરતિ-
 “ભાવ આવે છે અને આરિત્ર વગર-વિરતિભાવ આદર્યા વગર અકલા
 “જ્ઞાન દર્શનથી મોક્ષ મળી શકતું નથી. ભગવાન તીર્થકર દેવે બતાવેલી
 “આ વિરતિને આદરવાથી અને સમ્યક પ્રકારે તેનું પરિપાકન કરવાથી
 “તે સર્વ કલ્યાણપરંપરાને આપનાર થાય છે અને પરલોકમાં એ વિ-
 “રતિભાવ ગ્રહણ કરવાથી સાલ થાય છે તે વાતને હાલ કદાચ બાળુ

“ઉપર રાખ તોપણ ભગવાને બતાવેલી એ વિરતિ ઉપર પ્રેમ રાખ-
 “નાર અને તેને આદરનાર સાધુઓ આ લોકમાં કેવી મોજ માણે છે
 “તે તું શું જોતો નથી? જાણે સારી રીતે અમૃત રસનું પાન કર્યું હોય
 “તેવા તેઓ સ્વસ્થ દેખાય છે, વિષયની ઇચ્છાથી અને કામને પરવશ
 “થવાથી જે ઉત્સુકપણું પ્રિયવિરહવેદના વિગેરે અનેક દુઃખો પ્રાણીને
 “થાય છે તે તેઓનાં (સાધુનાં) મનને જરા પણ અસર કરતાં નથી અને
 “તેઓને એવી કોઈ ઉપાધિ ભોગવવીજ પડતી નથી, તેઓમાં ક્યાય
 “ન હોવાથી લોભના નાશને લીધે ધન પેદા કરવામાં, રક્ષવામાં અને
 “તેના નાશમાં જે અનેક દુઃખો દુનિયાદારીવાળા પ્રાણીઓને થાય છે
 “તેને તેઓ જાણતા પણ નથી, ત્રણ ભુવન તેવા સાધુઓને નમસ્કાર
 “કરે છે અને મહાદુઃખથી ભરેલા સંસારસમુદ્રથી પોતાના આત્માને
 “પાર પામેલો માનનારા એ સાધુઓ કેવો શ્રેષ્ઠ આનંદ કરે છે? આ
 “ભવમાં કેટલું માનસિક અને આત્મિક સુખ સાક્ષાત્ અનુભવે છે? આ
 “સર્વ સુંદર સ્થિતિ તેઓ વિરતિભાવ આદરવાથી અનુભવે છે તો
 “આવી અનેક ગુણથી ભરેલી વિરતિ શું તું તારા આત્મવૈરીપણાથી
 “આદરતો નથી?

તુચ્છ ભોજન પર દૃઢ પ્રેમ.

સારપછી કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ધર્મબોધકર
 મંત્રીશ્વરનાં આવાં વચનો સાંભળી તેને કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો અને
 મનમાં કાંઈક નિર્ણય પણ થયો કે આ પુરુષ માફ હિત કરનાર છે તો-
 પણ પોતાની પાસેના ભોજનના ત્યાગની વાતથી તેના મનમાં એવું
 થવા લાગ્યો. આખરે તેણે જવાબમાં ધર્મબોધકર મંત્રીને કહ્યું
 ‘આપ સાહેબે જે વાત કહી સંભળાવી તે સર્વ તદ્દન સાચી હોય
 એમ મને લાગે છે, પણ મારે આપને એક બાબતની પ્રાર્થના કરવી
 છે તે આપ બરાબર સાંભળો: આ મારા હીકરામાં ભોજન છે તે
 સ્વભાવિક રીતે મને મારા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલું છે, એને મેં
 બહુ મહેનત કરીને મેળવેલું છે અને ભવિષ્યમાં એના ઉપર મારો
 નિર્વાહ થશે એમ હું ધારું છું. વળી આપનું ભોજન કેવું છે તે
 ખરેખર હું જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હું સ્વામિન! માફ
 પોતાનું ભોજન મારી પાસે છે તે તો કોઈ રીતે છોડવું નહિ એવો
 મારો નિશ્ચય છે, માટે મહારાજ! જે આપને આપનું ભોજન મને
 આપવાની ઇચ્છા હોય તો માફ ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનું
 ભોજન મને મળે એવી રીતે ગોઠવણ કરી આપો.” આ પ્રમાણે
 અગાઉ જે હકીકત કહી છે તેના આશય હવે વિચારી જઈએ.

આ પ્રાણીને ચારિત્ર આદરવાનાં પરિણામ હોય છે તોપણ કર્મને પરવશ હોવાથી ગુરુ મહારાજ પાસે ઉપર કહ્યું તેવીજ રીતે તે બોલે છે. તેને ગુરુ મહારાજ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે અને જ્ઞાન દર્શનથી કેટલો લાભ છે તે સંબંધમાં તેને પૂર્ણ પ્રતીતિ પણ થયેલી હોય છે, પરંતુ સાંતુથી તેને ધન સ્ત્રી વિગેરે ઉપરની મૂર્છા જરા પણ ઓછી થયેલી દોતી નથી અને ગુરુ મહારાજ તો તેને એકદમ ધન સ્ત્રી આદિ તેણે પોતાની માનેલી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનું અને ચારિત્ર મૂલ્ય કરવાનું કહે છે તે વખતે આ પ્રાણી એકદમ ગરીબ-સંકે જેવો બની જાય છે અને ગુરુ મહારાજને કહે છે, “આપ સાહેબ જે આજ્ઞા કરો છો- જે વાત કરાવો છો તે બરાબર છે, પરંતુ મારે આપ સાહેબને એક નાની સારખી વિનંતિ કરવી છે તે આપ જરા સાંભળવાની મહેરબાની કરો. મારો આત્મા ધન વિષયની બાબતમાં અત્યંત ગાઢ થઈ ગયો છે, તેમાં અત્યંત આસક્તિ બની ગયો છે, અને તેમાંથી નિવર્તવાનું કોઈ પણ રીતે બની શકે તેમ નથી. એ ધન વિષયના ત્યાગથી તો હું મરી જઈશ! એ ધન વિષયો તો મહારાજ! એ બધું મહેનત કરીને એકઠાં કર્યા છે, એને સંપાદન કરવામાં મારે કંઈ કંઈ જાતનાં કષ્ટ વેડવાં પડ્યાં છે તો હવે આકળે તેનો તે સાહેબ! કેવી રીતે ત્યાગ કરી શકું? મારા જેવા પ્રમાદી પ્રાણીઓ આપે બતાવેલી વિરતિનું સ્વરૂપ કદિ બરાબર સમજતા નથી. ખીજું પણ એક વાત આપને કહું: આ ધન વિષયો વિગેરે આજે મેળવી શાખ્યાં હોય તો મારા જેવાને આગળ ભવિષ્યમાં પાત્ર થિતને આનંદ આપવાનું કારણ થઈ પડે અને આપ સાહેબ જે અનુદાનો કરાવો છો તે તો ‘શાધાવેદ’ ની પડે મેળવવાં અત્યંત મુશ્કેલ છે, તેથી આપ મારા જેવા ઉપર આટલો બધો પ્રયાસ કરો છો તે અરધાને હોય એમ મને તો લાગે છે. કહ્યું છે કે-

‘મદનાપિ પ્રયત્નેન, તસ્યે શિષ્ટંડપિ પિષ્ટનૈઃ,

પ્રદાતિ યાન્તિ મૃતાનિ, પ્રયામસ્ટેષુ નિષ્ફલઃ ।

• પરિણે કારણ મોટા પ્રયત્નથી પ્રાણીએ તરવ જાણ્યું હોય તોપણ

પ્રાણી પોતાની પ્રકૃતિ તરફ એવાઈ જાય છે અર્થાત્ પોતાની પ્રકૃતિ ઉત્તેજા નથી, જેવાં હોય તેવાં ને તેવાં રહે છે. આવા પ્રાણીના નજં-પમાં જે કાંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે તે સર્વ નિષ્ફળ છે. આ પ્રમાણે

૧ પ્રમાણ આ પ્રમાણે પ્રયત્ન પરિણે : મદનાપિ પ્રયત્નેન, તસ્યે ઇત્યાદિ

આગ્રહજ હોય તો મારાં ધન વિષય વિગેરે મારી પાસે છે તે રહે અને આપનું ચારિત્ર આપ મને આપી શકતા હો તો આપો, નહિ તો મારે આપના ચારિત્રથી સર્યું ! કાંઈ નહિ, તેના વગર હું ચલાવી લઈશ.”

પ્રતીતિ મારે દૃઢ પ્રયત્ન.

પ્રાણીએ-આ જીવે જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે વિશુદ્ધ હિત-કારી સુંદર ભોજન ગ્રહણ કરવાના સંબંધમાં આ પ્રાણીને વિ-મુખ (બેદરકાર) જાણીને કથાપ્રસંગમાં ધર્મબોધકરને ત્યારપછી આપણે વિચાર કરતા જોઈએ છીએ. તેઓ વિચારે છે કે ‘અહો ! અત્યંત શક્તિવાળા મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ ! એ બિચારો દ્રમક સર્વ વ્યાધિ કરનાર પોતાના તુરંત ભોજનમાં એટલો બધો આસક્ત થઈ ગયો છે કે તેના મનમાં મારા ઉત્તમ ભોજનની એક તૃણ જોડી પણ કિમત કરતો નથી, છતાં હજુ પણ બની શકે એટલાં એ આપણાં રાંક જીવને શિક્ષાવચન કહી સંભળાવું; કદાચ એનો મોહ એથી નાશ પામશે કે આછો થશે તો એ આપણનું હિત થશે.’ વિશુદ્ધ ધર્મને ઉપદેશ કરનાર ગુરુ મહારાજ પણ આ પ્રાણીના સંબંધમાં એવાજ પ્રકારના વિચારો કરે છે. તેઓ વિચારે છે, ‘અહો ! આ પ્રાણીનો મોહ મોહ તો કોઈ અપૂર્વ પ્રકારનો જણાય છે ! એ મહામોહના પ્રતાપથી અનંત દુઃખના હેતુભૂત અને રાગાદિ ભાવ રોગને વધારી મૂકનાર ધનાદિ વિષય ઉપર પોતાનું મન સ્થાપિત કરી દઈને ભગવાનનાં વચ-નોને જાણતા છતાં એક તદ્દન અજાણ્યા પ્રાણીની પેઠે તે વર્તે છે, જીવ અજાણ્યા તત્ત્વ ઉપર તેને શ્રદ્ધા થયેલી હોવા છતાં એક નાસ્તિકની પેઠે આચરણ કરે છે અને તેને લઈને સર્વ દોષ અને કલેશનો નાશ કરનાર મારી બતાવેલી વિરતિને ગ્રહણ કરતો નથી, આદર કરતો નથી. તેના ઉપર પ્રીતિ કરતો નથી; પરંતુ વધારે વિચાર કરતાં મને જણાય છે કે એમાં આ આપણનો કાંઈ દોષ નથી, સર્વ દોષ તેનાં કર્મોના છે. એ કર્મો આ જીવના સારા અધ્યવસાયોને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે છે. હું તેને તેને પ્રતિબોધ આપી ઠેકાણે લાવવાના કામમાં જોડાયેલા છું અને તેને તેનો લાભ લઈ શકતો નથી તેથી એ પ્રાણી કાંઈ ઉપદેશકની મા-વિરતિ અંગીકાર કરવાનો નથી એમ ધારી લઈને નસિક સ્થિરતા. મારે તેના તરફ વિરક્ત થઈ જવું ન જોઈએ-એના સંબંધનો પ્રયત્ન છોડી દેવો ન જોઈએ.’

અનેકશઃ કૃતા કુર્યાદેશના જીવયોગ્યતામ્ ॥

યથાવસ્થાનમાધત્તે, શિલાયામપિ મૃદ્ધટઃ ॥ ૧ ॥

યઃ સંસારગતં જંતું ષોધયેઽન્નિનદેશિતેઃ
ધર્મે દ્વિતકરસ્તસ્માન્નાન્યો જગતિ વિધતે ॥ ૨ ॥
વિરતિઃ પરમો ધર્મઃ સા ચૈન્મત્તોઽસ્ય જાયતેઃ
તતઃ પ્રયત્નસાફલ્યં કિં ન લભ્યં મયા ભવેત્ ॥ ૩ ॥

અન્યથા

મહાન્તમર્મમાશ્રિત્ય યો વિધતે પરિશ્રમમ્,
તત્સિદ્ધૌ તસ્ય તોયઃ સ્યાદસિદ્ધૌ ધીરચેષ્ટિતમ્ ॥ ૪ ॥
તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન પુનઃ પ્રત્યાવ્ય પેશલૈઃ,
ચત્તૈર્દોષયામ્યેન શુશ્રિષ્તેઽધધારયેત્ ॥ ૫ ॥

શુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં આગળ વિચાર કરે છે 'પ્રાણીને
અનેક વાર દેશના આંપી દોષ તો તે તેનામાં યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરે
છે, જેમકે સખ્ત પથ્થર ઉપર માટીનો ઘરો વારંવાર સખવામાં આવે
તો ધીમે ધીમે તે પોતાનું સ્થાન ત્યાં કરી લે છે. (પથ્થરના ચોરસા
ઉપર દરેક જગનો કુબ-ઘરો મૂકવામાં આવે તો ત્યાં ઘસાઈ
પસાઈને પથ્થરમાં એક નાનું ચાણું પોતાને માટે તે બનાવી લે છે.
એવી જ રીતે કુવા ઉપરના કાળા પથ્થરાઓમાં દોરડી નીચે ઉપર જવા
આવવાનો માર્ગ કરી લે છે.) આથી જો હું તેના ઉપર મારો પ્રયત્ન
આકુ સખીશ તો જરૂર મારો માર્ગ આગળ જતાં સરળ થઈ જશે.
પ્રાણીને તીર્થકર મહારાજનો બતાવેલો ધર્મ કહેવો તેનાથી વધારે ઉત્તમ
આ પ્રાણીનું દ્વિત કરનાર બીજો કોઈ ઉપાય આ દુનિયામાં નથી,
કારણ કે એ ધર્મ આદરવાથી વિરતિભાવને અંગે છેવટે સર્વ દુઃખથી
મુક્તિ થાય છે અને દુઃખથી મુક્તિ એ પ્રાણીનું પરમ સાધ્ય છે. તેને
મુક્તિ અપાવવાનું કારણ એ ઉપદેશ આપનાર શુરુ બને છે, તેથી આ
પ્રાણીનું ઉત્કૃષ્ટ દ્વિત સાધનાર એને શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપનાર છે
એમ લાગે છે. વિરતિ-સ્વામીભાવ એ સર્વથી ઊંચા પ્રકારનો ધર્મ છે,
એ જો હું કોઈ પણ પ્રકારે આ પ્રાણીને અપાવી શકું એટલે એ વિ-
રતિભાવ આદરે એનું કોઈ પણ રીતે હું તેને સમજાવી શકું તો પછી
મારે બીજું શું કરવાનું બાકી રહે? વિરતિભાવને આદરે એટલે
પછી એ રસ્તા પર બરાબર આવી જાય અને તેવા ઉત્તમ સાધન સાથે
તેને લેવાનો મારા મનમાં સંતોષ થાય તો તો બહુ ટીક થયું કહેવાય.
જો કોઈ મોટું કામ ઉપાડી લઈ તેને માટે મહેનત કરવામાં આવે
તો કામ કરનારને તો બન્ને રીતે આનંદ છે; કામ સિદ્ધ થાય તો
તેને મનમાં મોટો સંતોષ થાય છે અને કદાચ કોઈ કારણથી કાર્ય-
સિદ્ધિ ન થઈ તોપણ તેણે બહાદુરીનું કામ તો હાથમાં લીધુંજ

કહેવાય, માટે હજી પણ સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરી સુંદર વચનોથી આ પ્રાણીને સમજાવીને તેને મારા ઉપર વિશ્વાસ પમાડી બોધ કરું અને સુંદર માર્ગ બતાવી તેનું સ્વરૂપ, કૃષ્ણ અને આદેયતા સમજાવીને તેને માર્ગ પર લઈ આવું.' આ પ્રમાણે ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે.

કથાપ્રસંગમાં સ્વારપછી કહેવામાં આવ્યું હતું કે “આ પ્રમાણે

પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રી-

એક વિશેષ

મહા પ્રયત્ન.

શ્વરે ભિખારી નિષ્પુણ્યકને કહ્યું “અરે ભાઈ! તું

એટલું પણ જાણે નથી કે આ તારે શરીરે હજારો

વ્યાધિઓ છે તે સર્વ તારી પાસેના તુચ્છ ભોજનના

સંબંધથી થયેલા છે? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામાં

આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી

સારી ખુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ

તારા ભોજન ઉપર તને અત્યારે પ્રેમ આવે છે અને તેને તું સાંકે ગણે

છે, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે; તને વસ્તુ અત્યારે ઉલ્લેખ

સમજાય છે તેથી તું એમ માને છે; પરંતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એ

વાર બરાબર તત્ત્વથી તું સ્વાદ લઈશ ત્યારે તને અટકાવવામાં આવે

તોપણ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારું હુભોજન તું તજી દઈશ

અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી તે કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે એ

પીવાની ઇચ્છા કરે? વળી હું તને પૂછું છું કે તે મારા અંજન

શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શું હમણાંજ જોયાં નથી? છતાં ત

મારાં વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો? તું એમ ક

છે કે ‘તે ભોજન તેં બહુ મહેનતે મેળવ્યું છે તેથી તારાથી તે

ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી’ તેના સંબંધમાં તને ખુલાસો કરું છું

ધ્યાન રાખીને સાંભળ. એ ભોજનને મેળવવામાં બહુ ક્લેશ થાય

એ પોતે ક્લેશરૂપ છે અને એનાથી ભવિષ્યમાં પણ અનેક પ્રકાર

ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલા માટેજ તેનો ત્યાગ કરવાનું કહેવા

આવે છે. તેં સ્વારપછી એમ કહ્યું કે ‘ભવિષ્યમાં તારો તેના ઉ

નિર્વાહ છે તેથી તું તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી’ તેનો ખુલાસો

મનની ધુંચો છોડી દઈને સાંભળ. એ ભવિષ્યમાં અનેક દુઃખોનો

વાહક કરે તેનું ભોજન છે, તેથી કદાચ તું માને છે તેમ તેના ઉ

તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુઃખમાં દૂબેલો તું તેને સ

રાખી રાકીશ ? (રાખી રાકીશ નહિ). નળી તે કહ્યું કે ‘આ માંડું
મુંદર ભોજન તને આપવામાં આવે છે તે કેવું છે તે તું જાણતો નથી’ તે
બાબતમાં હું તને ખુલાસો કરું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને વિશ્વાસ
લાવીને સંભળ : તને કોઈ પણ જાતનો ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે
હમેશાં તારી જોટલી ઇચ્છા હશે તેટલું આ મુંદર ભોજન હું
તને આપ્યા કરીશ, માટે તું જરા પણ મુંઝવણ રાખ્યા સિવાય
આ પરમાત્મને શ્રદાળુ કર. આ મુંદર ભોજન તારાં સર્વ દર-
દોને મૂળમાંથી દૂર કરી નાખે તેવું છે અને તે ઉપરાંત તે શરીરને
અને મનને સંતોષ આપે છે, પુષ્ટ કરે છે, બળ વધારે છે, શરીરનો
વર્ણ મુધારે છે અને વીર્યમાં વૃદ્ધિ કરે છે. એ ભોજન સારી રીતે
ખાવાથી અનંત આનંદથી ભરપૂર થઈ અસાધ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી
રીતે અમારા રાજા મુસ્થિત મહારાજ મુખમાં રમાયું કરે છે તેવી રીતે
તેના જેવો તું પણ થઈ જઈશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર ! તું આશ્રય
તણ દઈને તારું ભોજન જે અનેક રોગોનું કારણ છે તેને છોડી દે,
તણ દે, મૂકી દે અને આ પરમ ઔષધ જેવું મહા આનંદનું કારણ
મુંદર ભોજન લે, શ્રદાળુ કર અને તેના ઉપયોગ કર.” ” આવી રીતે
રસવતીપતિએ ખરાબ ભોજનના દોષો તે નિષ્પ્રયુક્તને સમજાવ્યા,
તે તજવા યોગ્ય છે એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી, કાળાંતરે એ ભોજન
ઉપર તેના નિર્વાહ થવાનો છે એવી તેની જે માન્યતા હતી તે ખોટી
હતી એમ બતાવી આપ્યું, પોતાની પાસેના મુંદર ભોજનનાં વખાણ
ક્યાં, તે આ પ્રાણીને દરરોજ મળ્યા કરશે એમ જણાવી દીધું અને
અમારું તેને જળ અને અંજનથી કેવો કાયદો કર્યો હતો તેના દાખલો
આપી છેવટે હુમોજન છોડી દેવાનો અને પોતાનું મુંદર ભોજન લેવાનો
આશ્રય કર્યો. વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર શુરુ મહારાજ પણ આ
છવના સંબંધમાં એવીજ રીતે કામ લે છે તે હવે આપણે જોઈએ.

શુરુ મહારાજ પણ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે રાગનાં કારણ છે એમ
નિવેદન કરે છે, કર્મ સંચય થવાનું કારણ છે એમ
તેને સમજાવે છે, દુઃખે કરીને પાર પડેલી રાકાય
તેવા અનંત સંસારનાં તે નિમિત્ત કારણ છે એમ
સ્પષ્ટ કરે છે અને પછી તેને કહે છે “ભદ્ર ! ધન

“વિષય વિગેરે ક્લેશથી મેળવાય છે, એનો અનુભવ કરતી વખતે-
“તેનો ભોગ ભોગવતી વખતે અનેક પ્રકારના ક્લેશ થાય છે અને
“ભવિષ્યમાં તે અનેક ક્લેશો ઉત્પન્ન કરે છે-આ પ્રમાણે ધન વિષયથી
“આમળ અને પાછળ સર્વ રીતે અનેક પ્રકારના ક્લેશ થતા હોવાથી તે

શાસ્ત્ર રસના
સ્વાનું વર્ણન.

“ભાગ કરવા યોગ્ય છે. હે ભદ્ર ! મોહને લીધે તારૂં મન અભારે ફરી
 “ગયેલું છે તેથી તે વિષયો બાહુ સારા છે એવી તારી બુદ્ધિ થાય છે,
 “પરંતુ બ્યારે તું એક વાર ચારિત્રનો રસ આખીશ ત્યારે તો અમારા
 “કહ્યા વગરજ તું એ ધન વિષયની જરા પણ સ્પૃહા-ઇચ્છા કરીશ
 “નહિ. કોઈ સર્વકર્ણકોડમૃતં વિદ્યાય વિપમમિલપતિ મતલબ એવો કોણ
 “બુદ્ધિમાન પ્રાણી હોય કે જે અમૃતનો ત્યાગ કરીને ઝરની ઇચ્છા
 “કરે ! અમે જે ચારિત્રપરિણામનો ઉપદેશ આપીએ છીએ તે તને
 “કોઈ કોઈ વારજ પ્રાપ્ત થનાર હોવાથી તેના ઉપર તારો નિર્વાહ થઈ
 “શકશે નહિ એમ તું ધારે છે અને ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે પ્રકૃતિ-
 “ભાવમાં રહેનાર હોવાથી હમેશાં તારી પાસે રહેનારાં છે તેથી તેના
 “વડે તારો નિર્વાહ થઈ શકશે એમ તું માને છે તે પણ બરાબર નથી,
 “કારણ કે ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે પણ ધર્મ રહિત પ્રાણીઓની પાસે
 “સર્વદા રહેતાં નથી અને કદાચ રહે તોપણ બુદ્ધિમાન પુરુષ એને
 “પોતાનો નિર્વાહ કરનાર તરીકે કદાપિ સ્વીકારે નહિ, કેમકે સર્વ
 “પ્રકારના રોગોને વધારી દેનાર અપથ્ય ભોજન હોય તે કદાચ સર્વ
 “કાળ પ્રાપ્ત થયાં કરે તોપણ તે નિર્વાહ કરનાર છે એમ કોઈ માને
 “નહિ. આ ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે જેના ઉપર તારી આટલી બધી
 “પ્રીતિ છે તે સર્વ અનર્થપરંપરાનાં કારણ છે, માટે તે સુંદર છે કે
 “તારો નિર્વાહ કરનારાં છે એવો વિચાર તેઓના સંબંધમાં લાવવો
 “ઘટતો નથી. વળી તું એમ કહે છે કે તે ધન વિષયાદિ પ્રકૃતિભા-
 “વમાં રહેનારાં છે તે પણ તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. આ પ્રાણી
 “અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય આનંદરૂપ છે, તેથી જ્ઞાન દર્શન વિગેરે તેની
 “સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ છે અને આ ધન સ્ત્રી વિષય વિગેરે ઉપર જે રાગ
 “થાય છે, તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે અને તેમાં આ પ્રાણી બંધાઈ
 “રહે છે તે તો માત્ર કર્મને લીધે થયેલા વિભ્રમ (વિભાવ)નું પરિ-
 “ણામ છે એ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે. ચારિત્રનાં પરિણામ
 “આ પ્રાણીને થાય છે તે કોઈ કોઈ વખત થનાર તરીકે (અલ્પ-
 “કાલીન) માત્ર ત્યાંસુધીજ રહે છે કે ત્યાંસુધી
 વિષયો વિનં “આ પ્રાણી પોતાના વીર્ય (શક્તિ)ને ફારવતો નથી.
 ચારિત્રભાવ. “એક વખત વીર્યસ્કુરણ આ પ્રાણીએ કરી એટલે
 “ચારિત્રપરિણામ દીર્ઘ કાળ સુધી નિરંતર બન્યાં
 “બન્યાં રહે છે અને તેજ આ પ્રાણીનો ખરેખરો નિર્વાહ કરનાર થાય
 “છે. આટલા માટે ડાહ્યા માણસોએ તો એ ચારિત્રપરિણામને માટેજ
 “પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. એ ચારિત્રપરિણામના બળથીજ મહા

“પુત્રો અનેક પ્રકારના મરીપહ અને ઉપસર્ગો (અન્ય તરફથી અનુ-
 “કૂળ પ્રતિકૂળ સંસાર તરફ ખેંચનારાં વિરુદ્ધ વર્તેના) ઉત્પન્ન થાય
 “તેને સહન કરે છે, ધનાદિનો તિરસ્કાર કરે છે, રાગ દ્વેષ વિગેરેને દબી
 “નાખે છે, કર્મની જાળને ઉખેડી નાખે છે, સંસારસમુદ્રને તરી જાય
 “છે અને અનંત કાળ સુધી સતત આનંદવાળા મોક્ષસ્થાનમાં નિવાસ
 “કરે છે. વળી જે જ્ઞાન મેં તને આપ્યું તેને લીધે શું તારા અજ્ઞાનનો
 “અંધકાર દૂર થઈ ગયો નથી ? મેં જે દર્શન તને બતાવ્યું તેને લઈને
 “તારા વિષયો (સાચા ખોટા વિચારો-મિથ્યાત્વ) રૂપ દેલેનો નાશ
 “થઈ ગયો નથી ? ત્યારે હવે તું શા માટે મારાં વચન ઉપર જરા
 “મળુ અવિશ્વાસ લાવે છે ? તને લાભ તો સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપ્યો
 “છે અને તે લાભ તને નિરંતર મળ્યા કરશે તે તને બરાબર સમ-
 “જાવી પણ આપ્યું છે, માટે હે બદ્ ! આ સંસારને વધારનાર ધન
 “શ્રી વિષય વિગેરેને છોડી દે અને મારી દયાએ (દીકરીએ) લાવેલું
 “આ પરમાત્મ (ચારિત્ર) ગ્રહણ કર, એ પ્રમાણે કરવાથી તારા સર્વ
 “દુઃખો નાશ પામી જશે, કષ્ટાઈ જશે, હુમેશને માટે દૂર થઈ જશે
 “અને તું શાશ્વત સ્થાનમાં જઈને નિવાસ કરી શકીશ.”

શરત અને સ્વીકાર.

“ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લંબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભ-
 “ળીને નિપુણપદે જવાબ આપ્યો “ભદ્રારજ મહારાજ ! મને મારા
 “જોજન ઉપર એટલો બધો એક છે કે તેનો ત્યાગ કરવા માત્રથી
 “તેના પ્રેમના માંડપલુમાં હું મરી જઈશ એમ મને લાગે છે, માટે
 “મહારાજ ! આ જોજન મારી પાસે રહેવા દઈને આપ મને આપનું
 “જોજન આપો.” ” આ પ્રમાણે મૂળ કથાપ્રકરણમાં કહેવામાં
 “આવ્યું છે તે પ્રમાણે આ પ્રાણીને શુરુ મહારાજ વારંવાર પ્રેરણા કરે
 “છે ત્યારે મળીઆ બળદની જેમ પગ પસારીને તે શુરને ઉત્તર આપે
 “છે “મહારાજ ! મારાં ધન વિષયાદિક છે તેને હું કોઈ રીતે છોડી શકું
 “તેમ નથી, તેથી આ મારા ધન વિષયાદિક મારી પાસે રહે અને
 “તમારૂં દોષ પ્રકારનું ચારિત્ર મને અપાય તેવું હોય તો તે આપો.”

ત્યારપછી આજળ કહેવામાં આવ્યું છે કે “તેનો આ પ્રમાણે
 અત્યંત આગ્રહ બંદને ધર્મબોધકરે મનમાં વિચાર
 કર્યો કે આ બિચારાને સમજાવું આપવાનો દાવ તો
 બીજે કાંઈ ઉપાય નથી. માટે તે તેનું ખરાબ
 જોજન તેની પાસે બંધ રાખે અને આ આપણું

જોજન
રહ્યું

ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ સુંદર ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળેજ પેલા ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરી દેશે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રી શ્વેરે તેને કહ્યું. “ભાઈ! તારું ભોજન તારી પાસે રહેવા દઇને આ સુંદર ભોજન હાલ તું લે અને તેનું ભક્ષણ કર.” દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો. “ભલે, તેમ કરીશ.” આવો તેનો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયાને સંસાર કરી એટલે તેણીએ દરિદ્રીને ભોજન આપ્યું. તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યાં બેઠા બેઠાજ તેનું ભક્ષણ કર્યું. આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઇ ગઇ તેના શરીર ઉપર અનેક આધિઓ થયા હતા તે લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા. અગાઉ આંખમાં અંજન આંજવાથી અને પાણી પીવાથી જે સુખ તેને થયું હતું તેના કરતાં હજારો ગણું સુખ આ સુંદર ભોજન કરવાથી તે નિઘ્રુણ્યક દરિદ્રીને થયું. આ પ્રમાણે થવાથી તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મંત્રી ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ તેના મનમાં જે શંકા હતી તે દૂર થઇ ગઇ અને તે હર્ષ પામી બોલ્યો. “હું ભાગ્યહીન છું, સર્વ પ્રાણી કરતાં ઘણો અધમ છું અને આપના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો મેં ઉપકાર કર્યો નથી છતાં આ મારા ઉપર આટલી બધી દયા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય પ્રભો! મારો બીજો કોઇ નાથ નથી.”

આ પ્રાણી ચારિત્ર ગ્રહણ કરે એટલે ગુરુ પાસેથી પરમાત્મા ગ્રહણ કરે તેનો ક્રમ આવા પ્રકારનો હોય છે

સર્વવિરતિ	આપણે વિચારીએ:-જ્યારે આ જીવને બહુ પ્રકારના
વિ.	ઉપદેશ આપવા છતાં તે બદ્ધઆગ્રહપણુને લીધે
દેશવિરતિ.	ધન વિષયાદિનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ત્યારે ધર્મચાર્ય

ચાર્ય તેના સંબંધમાં વિચાર કરે છે કે આ પ્રાણી હાલ તુરત સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરી ધન વિષયાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરે એમ તો લાગતું નથી, માટે એને હાલ દેશવિરતિ (અમુક અંશ ત્યાગભાવ) આપીએ. એને (દેશવિરતિને) પાળવાથી તે પ્રાણી વિશેષ ગુણો ઉત્પન્ન થશે અને ત્યાગભાવની મહત્તા તે સમજી એટલે પછી પોતાની મેળેજ સર્વસંગનો ત્યાગ કરી દઇ તે સર્વવિરતિ અંગીકાર કરશે. આ પ્રમાણે લંબાણથી દીર્ઘ દષ્ટિપૂર્વક વિચાર કરી આ પ્રાણી બહાનું કાઢી છટકી ન જાય તેટલા સાડ તેને દેશવિરતિ ગુરુ મહારાજ આપે છે. (મહાવ્રતને સર્વવિરતિ કહેવામાં આવે જેમાં સર્વથા ત્યાગ કરવામાં આવે છે; જ્યારે અણુવ્રતને દેશવિરતિ કહેવામાં આવે છે જેમાં થોડો થોડો ત્યાગભાવ સર્વ વ્રતોને અંગે હોય)

આહી ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે:-સર્વથી પહેલાં તો સર્વવિરતિનો ઉપદેશ આપવો, પરંતુ ત્યારે એમ માલુમ પડે કે આ પ્રાણી સર્વવિરતિ પ્રહાન કરવાથી પરાશ્રમુખ (ત્રિમુખ) છે, તેને તે પ્રહાન કરવાનું અને સર્વથા ભાગ કરવાનું મન થતું નથી

ઉપદેશ-
નો ક્રમ.

ત્યારે તેને દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવો અને તે તેને આપવી. જે શરૂઆતમાં પહેલેથીજ દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો આ પ્રાણી તેમાંજ પ્રતિબંધ કરી દે અને તેમાં રક્ત થઈ જાય અને શુરુ મહારાજ સૂક્ષ્મ (સ્થાવર) પ્રાણીઓના નાશના સંબંધમાં સંમતિ આપે છે તેવો તેને ખ્યાલ બેસી જાય. વળી આ પ્રાણીને જે જરા ભાગ મળે તો તેને છટકી જવાની ટેવ હોય છે તેથી છટકી પણ જાય, માટે શરૂઆતમાં સર્વવિરતિનો બોધ આપવો અને તે લેવાને સક્ષિમાન ન હોય તો પછી દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવો. આવી રીતે કરવાથી આ પ્રાણી દેશવિરતિ આદરે છે તે થોડું થોડું પરમાત્મ-મુંદર ભોજન ભક્ષણ કરે છે તેની બરાબર સમજણું. એ થોડા ભોજનનો ઉપયોગ કરવાથી આ પ્રાણીને વિષયભોગો ભોગવવા સંબંધી જે તીવ્ર શુધ્ધા રહેતી હતી તે જરા શાંત થાય છે, રાગ વિગેરે ભાવ-રોગો કાંઈક ઓછા થાય છે, જ્ઞાન દર્શનની પ્રાપ્તિથી જે મુખ થયું હતું તે કરતાં અત્યંત વધારે સ્વાભાવિક શાંતિરૂપ પ્રશમશુખ હવે તેને બહુ સારી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે,^૧ આરી ભાવનાના યોગથી મનમાં આનંદ આનંદ થઈ જાય છે, આવી મુંદર દેશવિરતિ બતાવનાર શુરુ મહારાજ પોતાની ઉપર ઘણો મોટો ઉપકાર કરનાર છે એવી ભાવનાને લઈને તેના ઉપર તેને ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આ પ્રાણી શુરુ મહારાજને કહે છે “આપજ મારા ખરેખરા નાથ છો. હું દુઃખ દાઢ લેવો તદ્દન નાશાયક હોવા છતાં આપે પોતાના જોરથી મને લાયક બનાવીને શુભોનું પાન ભોજન કર્યો, તેથી આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે.”

ઔપધસેવનનો ઉપદેશ.

ભારપછી કયાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું તે હવે વિચારીએ. “તેને (ભિખારીને) આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળીને ધર્મ-

^૧ જ્ઞાન દર્શનથી થતાં મુખ કરતાં પણ ચારિત્રથી વધારે આત્મસુખ થાય છે, કારણ કે તેમાં આત્મરમણતા છે.
૨ શુભો પૃષ્ઠ ૩૧.

બોધકર મંત્રીશ્વર બોલ્યા “ જો એ પ્રમાણે છે તો હું જે કહું તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાંભળ અને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કર.” દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યાં બેઠો એટલે તેના ઉપર હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનંદ પમાડે તેવા સુંદર શબ્દોમાં ધર્મબોધકર બોલ્યા “ તેં કહ્યું કે મારા સિવાય બીજો કોઈ નાથ નથી, પણ એવું તારું કથન યોગ્ય નથી, કેમકે આપણા રાજાના રાજા મહા ઉત્તમ ભૂપાળ શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે. એ મહારાજ સ્થાવર અને જંગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે; અને તેમાં પણ આ રાજભુવનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજનું દાસપણું સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખું ભુવન થોડા કાળમાં દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વ લોક તેના દાસ થઈ જાય છે. જે પ્રાણીઓ અત્યંત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનો ઉદય થવાનો સંભવતો નથી તેઓ આપણા મહારાજનું નામ પણ જાણતા નથી. જે ભાવિભદ્ર મહાત્માઓ (ભવિષ્યમાં જેમનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ આ રાજભુવનમાં દેખાય છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારા પાળ અંદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઈ પણ પ્રકારની શંકા વગર આ રાજાને વસ્તુતઃ સ્વીકારે છે. અંદર દાખલ થનારમાં કોઈ મુગ્ધ (મોહિત) હોને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી જ્યારે હું તેને બધી વાત કહું છું ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્ભાગ્યને યોગે આ વિશાળ રાજમંદિરમાં જ્યારથી તારો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી આ સુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી થયેલા છે. હવે તારે મારાં વચન શુદ્ધ આત્માવડે જ્યાંસુધી જીવ ત્યાંસુધી આ રાજાને તારા મહારાજ તરીકે-નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા. જેમ જેમ તું તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઈશ તેમ તેમ તારા શરીરમાં જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે નરમ પડતા જશે. તને જે રોગો શરીરે થયેલા છે તે ઘટાડવાનો અને તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય-સદરતુ ત્રણ ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવો એજ છે, તેથી હે ભાઈ! સત્પ્રકારના સંકાયને છોડી દઈને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર. એવી રીતે એ ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજની વિશેષ સેવા કરતો

નામ પણ જાણતા નથી. ભવિષ્યમાં જેઓનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા ભાવિભદ્ર પ્રાણીઓજ તેઓનાં કર્મો વિવર આપે તે માર્ગે આ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે એટલે આ દર્શનાલયમાં સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ તેને પ્રવેશ કરાવે છે. તું આ સીડી પર ચઢ્યો છે અને તને સ્વકર્મ-વિવરે અહીં દાખલ કરાવ્યો છે, તેથી તે ભાવથી આ ભગવાનને આ-દર્યા છે એમ ધારી શકાય છે. એ ભગવાનને મેળવવાનાં અને મેળવ્યા પછી આગળ વધવાનાં અનેક સ્થાનો છે જેના ભેદો તરતમતાને અંગે પડે છે. તને વધારે સાફ સ્થાન પ્રાપ્ત થાય અને તું પોતે આગળ પ્રગતિ કરે તેને માટે અમારો આ સર્વ પ્રયત્ન છે. હકીકત એમ છે કે પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે એ ભગવાનને કદાચ ઓળખતા હોય છે તો પણ સહશુર દ્વારા સંપ્રદાયના જ્ઞાન વગર તેને વિશેષ પ્રકારે જાણી શકતા નથી.” આવી રીતે શુર મહારાજ આ જીવ પાસે ભગવાનનાં શુણોનું વર્ણન કરે છે, પોતે પણ એ ભગવાનના સેવક છે એમ બતાવે છે, ભગવાનને વિશેષ કરીને નાથ તરીકે સ્વીકારવાનું તેને સમજાવે છે, ભગવાનમાં વિશેષ શુણો કયા છે તે બતાવીને તે સંબંધી વધારે જ્ઞાન મેળવવા માટે આ પ્રાણીમાં કૌતુક ઉત્પન્ન કરે છે, ભગવાનના શુણો જાણવાનો ઉપાય રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવા તે છે એમ તેને જણાવે છે, એ રાગાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવાનો ઉપાય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની ત્રિપુટીરૂપ ત્રણ ઔષધો છે એમ બતાવે છે, વારંવાર બની શકે તેટલું એ ત્રણે ઔષધોનું સેવન કરવું બહુ જરૂરનું છે એમ તેને ઉપદેશ આપે છે, એ ઔષધનું સેવન કરવું (ઉપયોગ કરવો) એ ભગવાનની આરાધના છે એમ નિવેદન કરે છે અને એવી રીતે ભગવાનની આરાધના કરવાથી મહારાજ્યપ્રાપ્તિ જેવી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

જે શુણો પ્રાણીએ આદરેલા-સ્વીકારેલા છે તેમાં વિશેષ સ્થિરતા

વિશેષ સ્થિરતા	પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સૂરિ મહારાજ આ પ્રમાણે હિત કરવાના હેતુથી પ્રાણીને કહે છે, પરંતુ જેવી રીતે
અને પ્રગતિ.	પેલો દરિદ્રી રસોઈઆનું વચન સાંભળીને બોલી ઉઠે

મારાં ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે છે તેનો ત્યાગ કરાવવાનો હોવો જોઈએ, પણ હું દોષ પણ રીતે તેનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, માટે હવે તો તેમને જોવી છે તેથી મારા મનની ચાખી વાત કરી દઉં કે 'સાહેબ ! તમે નકામા તમારું ગળું ખેંચી રહ્યા છો.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પોતાના મનમાં જે વિચારો આવતા હતા તે ગુરુ મહારાજને આ પ્રાણી કહી બતાવે છે.

ઉપદેશની ગંભીરતા.

“દરિદ્રીનો આવો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને વિચાર થતા હાથો કે આને તો ત્રણે ઔપધાનો વારંવાર ઉપયોગ કરવાની વાત કહેવામાં આવી તેના જવાબમાં આ શું બોલવા મંડી ગયો છે ? પણ અરે ! હવે સમજાય છે કે અત્યારે તેના મનમાં એવાજ વિચાર આવે છે કે હું હાલ તેની સાથે જે વાત કરું છું તેમાં મારો ઉદ્દેશ ગમે તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવવાનો છે. આ વિચાર તે તુચ્છપણાને ક્ષીણ કરે છે. કિલ્લે ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ આંખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચારવાળા પ્રાણીઓ આંખા જગતને પવિત્ર માને છે. આવી રીતે પોતાના પ્રયત્નનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો જોઈને ધર્મબોધકર જરા હસ્યા અને તેને કહ્યું “ભાઈ ! તું જરા પણ ગભરાઈશ નહિ. હું તારી પાસેથી તારું અન્ન હાલ છોડાવવા માંગતો પણ નથી, તારે ગભરાયા વગર તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો. હું તને પહેલાં તે ખરાબ ભોજન તથા દેવાનું વારંવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારું ભરું કરવાની ઉચ્છાધીજ કરતો હતો, પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસંદ આવતી નથી ત્યારે તો હાલ હું એ બાબતમાં તદ્દન સુપ રહીશ, પણ વાંકું, તારે શું કરવા યોગ્ય છે તે સંબંધી મેં અગાઉ ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમાંથી કાંઈ તેં તારા હૃદયમાં ધારણ કર્યું છે કે નહિ ?” ગુરુ મહારાજ પણ જ્યારે જાણે છે કે પોતે આ પ્રાણીને શાન દર્શન ચારિત્ર અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેને આ પ્રાણી પોતાના વિચારમાં આકુળ રહી ધનાદિ ત્યાગના અર્થમાં સમજી જાય છે ત્યારે તેને ગભરાઈ ન જવાનું કહી ગુરુ પૂછે છે કે અગાઉ તારી પાસે મહારાજના ગુણગુણ મેં વર્ણન કર્યું હતું તે તેને યાદ છે કે નહિ ? આ સર્વ હકીકત સમજાઈ જાય તેવી છે, બુદ્ધિમાન વાંચનારે તેની યોગના છવ અને ગુરુના સંબંધમાં યોગ્ય રીતે કરી લેવી.

ભિખારીની કબુલાતો (Confessions).

શુરુ મહારાજનો આવો પ્રશ્ન સાંભળી પેલા દરિદ્રીએ લંબાણથી જવાબ આપ્યો હતો 'તે આપણે' કથાપ્રસંગમાં વાંચી ગયા છીએ. ત્યાં તેણે જવાબમાં જણાવ્યું તેની મતલબ એ હતી કે "હે નાથ! આપે જે કહ્યું તેમાંનું કાંઈ પણ મેં ધારણ કર્યું નથી, પણ સજ્જનની વાણી સમજાણી ન હોય તોપણ તેના કોમળપણથી આનંદ થાય તેવા પ્રકારનો આનંદ આપને બોલતાં સાંભળીને મને થયો હતો." ત્યારપછી જૂદી જૂદી વાત ધર્મબોધકરે કરી ત્યારે પોતાનું મન આ રખડતું હતું તેની સર્વ હકીકત દરિદ્રીએ કહી સંભળાવી. છેવટે જ્યારે શુરુ મહારાજે તેને ખાત્રી આપી કે તેની પાસેનું ભોજન તેઓ લાભ કરાવવા માગતા નથી ત્યારે તેના મનમાં ભય અને આકુળતા હતાં તે દૂર થઈ ગયાં અને પોતાની સર્વ વાત કરી વાર કહી સંભળાવી છેવટે દરિદ્રીએ ધર્મબોધકરને કહ્યું "મહારાજ! આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ છે અને આવી મારી હકીકત છે! માટે ચિત્ત આનું અસ્થિર છે અને હું પાપી છું તેથી મારે શું કરવું જોઈએ તે આપ સાહેબ હવે મને જણાવો કે જેથી આપની કહેલી હકીકત હું મારા મનમાં ધારણ કરું." આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં બને છે તે હવે આપણે જોઈએ.

અહીં શુરુ મહારાજ પણ આ પ્રાણીના મનનો અભિપ્રાય જાણીને

તેને કહે છે "હે ભાઈ! તું સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કર-

ઉપદેશકનો

સીધો પ્રશ્ન.

વાને શક્તિવાન નથી તો અમે તારી પાસે સર્વ

સંગનો ત્યાગ હાલ કરાવવા પણ માગતા નથી; હાલ

તો તને સ્થિર કરવા માટે તારી પાસે ભગવાનના

શુભો અમે અનેક પ્રકારે કહી સંભળાવ્યા છે અને તે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન

ચારિત્ર થોડું થોડું આદરેલું છે તેને વારંવાર-વધારે વખત સુધી આ-

દરવા માટે ઉપદેશ આપીએ છીએ. એવી રીતે અને એ માટે તને હ-

કીકત કહી સંભળાવી તે તારી ધારણામાં બરાબર આવી છે કે નહિ?"

શુરુ મહારાજ આવો સીધો પ્રશ્ન પૂછે છે તેનો આ પ્રાણી જવાબ

આપે છે: "આપ સાહેબે ઘણી વાર કહ્યું પણ તેમાંની

અમતાનો

નમુનો.

કોઈ પણ બાબત મારી ધારણામાં બરાબર આવી

નથી. આપ સાહેબ જ્યારે જ્યારે એવી વાતો કરો

છો ત્યારે ત્યારે આપના અતિ પ્રિય શબ્દોથી મારા

૧ જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૩૩ પંક્તિ ૩ થી શરૂ થતા પારિશ્રાદમાં આવેલા દરિદ્રીનો જવાબ. લંબાણ ન થાય તે માટે તેનો ભાવાર્થ અહીં દાખલ કર્યો છે.

મનમાં આનંદ પામું છું અને વિચારું છું કે ભગવાનની (ગુરુની) કહેવાની કબજા બધું સારી છે ! આપ તેથી ત્યારે કાંઈ બોલતા હો છો ત્યારે મારું મુદ્દય એ કે તદ્દન શૂન્ય દોષ તોમણુ આંખો વિકસર કરીને જાણે અત્યંત શુદ્ધિમાન દોડ અને આપ બોલતા હો છો તે સર્વ સમજીને મુદ્દયમાં ઉતારતો દોડ એવો ઉપર ઉપરનો રોળ કરીને સાંભળું છું, પરંતુ સાહેબ ! મારા જેવા પ્રાણીમાં તત્ત્વજ્ઞાન સ્થિરતા તો કેવી રીતે પામી શકે ? મને તેનું જાણપણું કેવી રીતે થાય ? કારણ કે આપ સાહેબ ત્યારે તત્ત્વના શુદ્ધ પ્રદેશોના સંબંધમાં અસાધારણ પ્રધાસ લઈ વ્યાખ્યાન કરતા હો છો ત્યારે જાણે હું ઉઘતો દોડ, પીધેલ દોડ, ઉન્મત્ત (ગરિ) દોડ, મન વગરનો દોડ, શો-કથી લેવાઈ ગયેલો દોડ અથવા તો જાણે મૂર્છા પામેલ દોડ તેની પેઠે હું કાંઈ પણ ધ્યાન આપતો નથી, આપનું બોલેલું મારા મુદ્દયમાં ઉતારતો નથી અને તે પર કદિ જરા લક્ષ્ય પણ આપતો નથી. મારા મનની આવી ખરાબ સ્થિતિ થયેલી છે તેનું કારણ પણ આપની સમક્ષ હું શુદ્ધ દિલથી કહી બતાવું છું તે આપ સાંભળો. ” આવી રીતે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સર્વ બાબતની કબજાત કરતો આ પ્રાણી શુરુ મહારાજ પાસે પોતાના ખરાબ વર્તનની નિંદા કરે છે, પોતાના ખરાબ ભાવણો માટે એક કરે છે, અગાઉ પોતાને શુરુ મહારાજ સંબંધી, પોતા સંબંધી, સંબંધીઓ સંબંધી અને વસ્તુઓ સંબંધી કેવા કેવા ખોરા કુવિકલ્પો થતા હતા તે કહી સમજાવે છે અને પ્રથમથી શરૂ કરીને અત્યાર સુધીનું પોતાનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર શુરુ મહારાજ સમક્ષ નિવેદન કરે છે. સારપછી તે જણાવે છે કે “ આપ સાહેબ મારું એકાંત દિત કરવાની ઇચ્છા રાખો છો એ વાત હું જાણું છું. મને એટલી યજ્ઞ ખચર છે કે આપ વિષયાદિકની નિંદા તેટલાજ માટે કરો છો, એજ હેતુથી વસ્તુસંગનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપો છો, એવી રીતે ત્યાગ કરનારના મનમાં કેવું શાંતિસામ્રાજ્ય પથરાય છે તેનું આપ વર્ણન કરો છો અને એવા મુંદર જીવનના પરિણામે પ્રાપ્ત થતું પરમ પદ (મોક્ષ) છે તેનાં આપ મારા દિત સાડ વખાણુ કરો છો,

૧ વ્યાખ્યાન કરનાર શુદ્ધ સંબંધમાં આવીજ રીત અને વાતો કરતાં આપણે ઘોળને અનુસરીએ છીએ. સુદા કરતાં મહારાજની કહેવાની કબજા પરજ વિવેચન વધારે થાય છે. સારમદલને અંગે ચોવાનો મોટો વર્ષ તો સાદુકારી રાખે છે. શુરુ પાસેથી કાંઈ પણ લઈ જતો નથી. આસજિનું અને પરસાવરમણનું આ પરિણામ છે, જ્યાં અવગણન કરવાથી માલ થાય તેવું છે અને પરિણામે સોચનીય દસામાં હવે જનાર છે.

છતાં જેવી રીતે કોઈ માણસે રીંગણાં અને ભેંસનું દહીં વધારે ખાધાં હોય તો તે જેમ ઉંઘ (નિદ્રા) નું નિવારણ કરી શકતો નથી અથવા તો જેમ કોઈએ મંત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલું આકરં ઝેર પીધું હોય તે પોતાની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિનો-વિહ્વળતાનો લાગ કરી શકતો નથી તેવી રીતે કર્મની પરતંત્રતાને લીધે ધન વિષય ઉપર અનાદિ કાળથી થતી મૂર્છાનિ (અજ્ઞાનજન્ય પ્રીતિરાગને) કોઈ પણ પ્રકારે રોકવાને હું શક્તિવાન થતો નથી. ઘણા વખતના અભ્યાસથી એ વસ્તુ ઉપરની મૂર્છાનું બહુજ નેર મારા પર ચાલ્યા કરે છે અને તેનાથી વિહ્વળ થયેલો હોવાથી જેમ કોઈ બહુ ઉંઘમાં પડી ગયેલા માણસને કોઈ રાહો પાડી પાડીને જગાડે તેના શબ્દો આકરાં બાણ જેવાં લાગે તેમ આપની ધર્મદેશના મને ઉદ્દેગ કરાવતી હતી. આપ જે હકીકત બોલતા હતા તે હું સાંભળતો હતો અને તેમાં રહેલી મધુરતા, ગંભીરતા, ઉદારતા અને પરિણામસુંદરતા વિચારતાં વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર મને આનંદ પણ થતો હતો. પછી ‘તું અશક્ત છે તેથી અમે સર્વ વસ્તુઓનો લાગ કરાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી’ એ પ્રમાણે જ્યારે આપ સાહેબે જણાવી દીધું ત્યારે મારા મનમાં જે ઊંડી ખીક પેસી ગઈ હતી તે દૂર થઈ અને તેથીજ આટલી વાત ખુલ્લા મનથી આપની સમક્ષ હું કહી શક્યો છું. નહિતર તો જ્યારે જ્યારે આપ સાહેબ દેશના (ઉપદેશ) દેવા પ્રવૃત્ત થતા ત્યારે ત્યારે મારા મનમાં એવાજ સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરતા કે-આ સાહેબ પોતે પૈસા કે વિષયની કોઈ પણ પ્રકારની સ્પૃહા (ઇચ્છા) કરનાર ન હોવાથી મારી પાસેથી પણ બધું છોડાવવા ચલ કરે છે અને એ ધન વિષય વિગેરેનો લાગ કરવાને હું શક્તિવાન નથી, મારાથી તેનો કોઈ પણ પ્રકારે લાગ થઈ શકે તેમ નથી, તેથી એઓ મારે માટે જે પ્રયાસ કરે છે તે સર્વથા નકામો છે-આ પ્રમાણે વિચાર મારા મનમાં ચાલતા હોવાથી ખીક લીધે મારા મનના વિચારો આપની સમક્ષ કહી પણ શકતો નહોતો મારામાં આટલી તાકાત છે એ આપને મેં નિવેદન કર્યું, હવે મારે શું કરવું યોગ્ય છે તે આપ કૃપા કરીને ફરમાવો. ”

૧ માદક પદાર્થો વધારે ખાવાથી ઉંઘ બહુ આવે છે તે દરરોજના અનુભવને વિષય છે. દૂધપાક કે કેરીનો રસ ખાધા પછી બપોરે ઝાઝાં આવવા સંભવિત તેવી રીતે દહીં અને રીંગણાંથી પણ ઉંઘ બહુ આવે છે એમ તેના ખાનારા કહે છે.

૨ મંત્રથી પવિત્ર કરેલું-મંત્રિત ઝેર વિહ્વળતા કરવું નથી, મંત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલું-સાધારણ ઝેર તેના પ્રમાણમાં વિહ્વળતા જરૂર કરે છે.

હુવા ઉપરથી તે આ મંદિરમાં રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની ખબર પડી આવે છે. આ ઔપધ ઉપર જે પ્રાણીઓનાં મનમાં પ્રેમ અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી શુભ કરનાર થાય અને તેમ કરવામાં પ્રયત્ન કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને મુસાધ્ય વિભાગના હોવા તારે સમજવા. જેઓ રાજઆતમાં ઔપધોને ગ્રહણ કરે નહિ, પરંતુ જેઓને પ્રયત્ન કરીને ઔપધો વાપરવા માટે સમજાવવામાં આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔપધો વાપરે તે કૃત્વમુસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવું. જેઓને આ ઔપધ ઉપર જરા પણ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔપધ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે તે પડી ભાંગે અને જેઓ ઔપધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્રેષ કરે તેને અસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા—આ પ્રમાણે અમારા મહારાજા પિરાજ મુસ્તિનરાજે મને સંપ્રદાયથી કહી રાખ્યું છે તે ઉપરથી તું વચ્ચે કૃત્વમુસાધ્ય વર્ગનો પ્રાણી છે એમ તારાં લક્ષણ ઉપરથી જાણાય છે. ખીલ પણ તને એક વાત કહું તે સાંભળ: મારી આ ઔપધ કરવાની ક્રિયા જે અનંત શક્તિથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેથી છે તે જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજાને પોતાની આખી હંદગી મુઠી ખાસ કરીને ભાવથી રાત્ર તરીકે સ્વીકારે છે અને તે સંબંધમાં પોતાના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની શંકા રાખતા નથી તેને જ શુભ કરે છે, કાયદો કરે છે, લાભ કરે છે; તેથી તું અમારા મહારાજાને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર, કારણ કે મહાત્મા પુરુષો ભાવપૂર્વક ભક્તિ ધીજ પોતાના થાય છે. અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ મહારાજાને નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનંદ પામ્યા, રોગ રહિત થઈ ગયા અને પોતાનું કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોબુદ છે. તારા રોગો ઘણા આકરા છે, તારું મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હળુ લાગેલું છે. તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સંબંધમાં અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યો હોવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ, તેટલા માટે હું ભાઈ! સારવારનું યત્ન, ચર્ચ કરી તારું મન સ્થિર કરી આ વિદ્યાળ રાજાનું નામ સહાનુકૂળથી રાઉ અને આ મારી દીકરી તને ચારંચાર પ્રયત્ન સરેરેલા આપેલા કરશે તેને લઈને તારા આન્માનું આરોગ્ય કર.” આ હોવાનું હરીકૃષ્ણની આ હવના લખવાનાં યોગ્યતા નીચે પ્રમાણે કરવી

ઉપર વિસ્તારથી હરીકૃષ્ણ જાણુવી તે પ્રમાણે જ્યારે આ પ્રાણી

૧૭. મિત્ર

૨૭. મિત્ર

૩૭. મિત્ર સમજ પોતાને સર્વ કૃત્વાંત કહી દે છે અને ત્યારપછી તેમની પાસેથી પોતે હરે શું કરશે તે સમજના મહાકા નામે છે ત્યારે મુને મહાકા નામે કરે આનુકૂળ (દયા) લાવીને આગાઉ પોતે જે

હકીકત કહી ગયા હતા અને મોહને લીધે જે સર્વ હકીકત આ પ્રા-
ણીએ પાનમાં રાખી નહોતી તે સર્વ વાત ફરી વાર તેને કહી સંભ-
ભારે છે. સ્વારપણી ધર્મ સંબંધી બાબતમાં તેને એવો પછો બનાવવો
કે જેથી ભવિષ્યમાં પાતુ તે આચારક્ષણ થઈ ન જાય, તેટલા માટે તેની
પામે શુરુ ધર્મની સામગ્રી મેળવવી કેટલી મુશ્કેલ છે તેનું દિગ્દર્શન
કરાવે છે, રાગ વિગેરે અંદરના અરેખરા ભાવરોગો કેવા પ્રબળ છે
તે પર આધ્યાન આપે છે અને આવી બાબતમાં ધોતે પાતુ સ્વતંત્ર
નથી, આજ્ઞાનુસાર કામ કરનારા છે એ હકીકત રજુ કરે છે. આ સર્વ
બાબતનું પ્રતિપાદન કરતાં શુરુ મહારાજ આ પ્રાણીને કહે છે “હે
“ભદ્રા! તને જેવી સામગ્રી હાલ મળી આવેલી છે તેવી નરીબ વગરના
“(અધન્ય) પ્રાણીઓને કદિ પણ મળતી નથી; વળી અમે અપાત્ર પ્રા-
“ણીઓના સંબંધમાં પ્રયાસ પણ બનતાં મુધી કરતા નથી; કારણ કે
“અમને મુસ્તિયત મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે એમનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર
“યોગ્ય પ્રાણીઓનેજ આપવાં અને અયોગ્ય પ્રાણીઓને આપવાં નહિ.
“અયોગ્ય પ્રાણીને આપવાથી તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વાર્થ સાધન કરી આપતા
“નથી એટલુંજ નહિ, પણ ઉલટું વિપરીતપણું કરી અનેક ઉપાધિઓ
“અને દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે અને વધારી મૂકે છે.

घर्मानुष्ठानयैतद्व्यात्मन्यपायो महान् भवेत् ।

रौद्रदुःखौघजनको, दुःप्रयुक्तादियौषधात् ॥

“મતલબ એ છે કે જેમ ઔષધને યોગ્ય રીતે આપ્યું ન હોય
“તો લાભ થવાને બદલે તેનાથી દેરાનગતિ થાય છે તેવી રીતે ધર્માનુ-
“ષ્ઠાનનું ચિત્તધપણે આચરણ કરવાથી-અયોગ્યને ઉપદેશવાથી તે
“ભયંકર દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર થઈ પડે છે.”

“હે ભાઈ! ભગવાનની કૃપાથી આ જીવ યોગ્ય છે કે યોગ્ય નથી તે
“જાનવું અનનં શુરુપરંપરાથી બની આવ્યું છે અને
“તેથી ભગવાનના એ નબંધમાં લુકમ શું છે તે અમે
“જાણીએ નહિ. આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એવી વસ્તુ
“છે કે એ અનુકે જીવ નાથ્ય છે કે અસાથ્ય છે, યોગ્ય
“છે કે અયોગ્ય છે તે બરાબર બતાવી આપે છે. અનુકે જીવને આજ્ઞાવી
“તેની પરીક્ષા કરવાનું સાધન તે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર કાગ બાનુ ના
“પ્રાપ્ત થાય છે એમ ભગવાને પ્રતિપાદન કર્યું છે. જે પ્રાણીઓ પહેલી
“અવસ્થામાં વર્ગના હોય છતાં તેનની પાને એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સમજી
“વાતો કહેવામાં આવે તો તે જેઓને બાનુ પસંદ આવતી હોય, જેને

“ તેવી હકીકત પર બહુ પ્રીતિ થતી હોય, એ ઔષધો સેવન કરનાર
 “ પ્રાણીઓ જાણે કોઈ જૂદાજ હોય એવો જેઓનાં મનમાં પ્રતિભાવ
 “ પડતો હોય, જેઓ સુખે સુખે એ ઔષધો પ્રયોગ
 સુસાધ્ય. “ કરતા હોય અને જેઓ એ ઔષધો સેવવા માટે
 “ તુરતજ પોતામાં કાંઈ મોટો ફેરફાર બતાવી શકે
 “ હોય તે પ્રાણીઓ લઘુકર્મી હોઈને થોડા વખતમાં મોક્ષે જનાર
 “ અને મુંદર લાકડાની પેઠે યોગ્ય રૂપ આળેખવાને લાયક છે એમ સાર
 “ જવું. ભાવરોગ મટાડવાની હકીકતને અંગે તેઓ ‘સુસાધ્ય’ વર્ગમાં
 “ આવે તેવા છે એમ જાણવું એટલે જેના ભાવરોગો જલદી નાશ
 “ પામી જવાના છે એવા તે પ્રાણીઓ છે એમ સમજવું.

“ જે પ્રાણીને એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી આપવામાં આવે
 “ ત્યારે તેને તે બહુ સારી ન લાગે, જે પ્રાણીઓ
 સુસાધ્ય. “ રત્નત્રયનું આરાધન કરવા તત્પર થયેલા બીજા પ્રાણીઓ
 “ ણીઓ તરફ આદરવાળી નજરથી ન જુએ, તેઓ
 “ શુદ્ધ મહારાજના બહુ સખ્ત પ્રયાસ પછીજ કાંઈક બોધ પામે, જે
 “ એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધનું સેવન કરે તોપણ બહુ વખત બંધ થઈ
 “ તેનો કાંઈ ફેરફાર પોતામાં સંદેહસાજ બતાવી શકે અને તેને
 “ અતિચાર - દોષો કેવા છે અને કેમ લાગે છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય કરી
 “ વખરના હોવાથી અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરે તેઓ ભારે કર્મી
 “ અને લાંબે કાળે મોક્ષમાં જનારા છે એમ જાણવું અને જેમ મધ્ય
 “ પ્રકારનું લાકડું રૂપ આળેખવાના સંબંધમાં સારા શિક્ષકની જરૂર બને
 “ છે તેમ તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓ સદ્ગુણ તરફથી ચારંવાર પ્રેરણા પામે
 “ પછીજ સોગ્યતા પામતા બંધ છે એમ સમજવું. ભાવરોગની શાંતિ
 “ માટે આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને કૃષ્ણસાધ્ય (મુશ્કેલીથી ટેકાણે લાવવા
 “ શકાય તેવા) વર્ગના સમજવા.

“ જે પ્રાણીઓને એ ઔષધના સંબંધમાં કંદેલી વાત પર પ્રીતિ
 “ થતી નથી, જે પ્રાણીઓના સંબંધમાં કંદેલી પ્રતિભાવ
 અસાધ્ય. “ કરીને એ ઔષધો આપવામાં આવે તોપણ જે
 “ એ ઔષધોને અંગપ્રકાર કરતા નથી અને એ સંબંધમાં
 “ સેવકનો હિન્દેશ આપનાર ઉપર હલકા દ્રેષ કરે છે તેવા મધ્યમ
 “ પ્રકારના પ્રાણીઓ એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધને માટે તરફનું અવગણન

૧. જેને સમજ નહીં તેને આપવા નહીં શકે તેવા પ્રાણીઓ.

૨. જેને સમજ નહીં તેને આપવા નહીં શકે તેવા પ્રાણીઓ.

“હે એમ સમજવું. ભાવવ્યાધિને અંગે તેઓ અસાધ્ય વર્ગના છે એમ સમજવું.”

“ભદ્ર! આ ભગવાનની એવા કરવાથી અમુક પ્રાણી મુરસાધ્ય
 “હે, કદાચ એ કે અસાધ્ય છે તેનું લક્ષણ અમે
 જણાવી અ. “આવી રીતે જાણી શક્યા હીએ. અમે કોઈ પણ પ્રા-
 ધિાર નિર્ણય. “જીની એવા જોઈને તેની ઉપર ઉપર જાણાવેલી બા-
 “અત્રેનો પ્રયોગ અજમાવી જોઈએ છીએ તેથી અમને
 “તરતજ ભાલૂમ પર છે કે ત્રણમાંથી કયા વર્ગમાં એ પ્રાણી આવી
 “શકે છે. એવી પરીક્ષા અમે કરી જાણીએ છીએ તેથી અને અત્યારે
 “તું તારૂં પિતાનું આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે ઉપરથી તેમજ અમે અત્યારે
 “તારૂં સ્વરૂપ જોઈ રહ્યા છીએ તે ઉપરથી અમને એમ લાગે છે કે તું
 “પરિશિષ્ટનાને યોગ્ય છે એટલે તારા ઉપર ઔષધોના વારંવાર પ્રયોગ
 “કરવાની જરૂર છે. તું ઉપર જાણાવેલા કદાચ નામના વચલા વર્ગનો
 “પ્રાણી છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ન્યાંમુધી તારા રાગ વિગેરે વ્યાધિ-
 “એનો નાશ કરવા માટે અમે અસાધારણ પ્રયાસ નહિ કરીએ ત્યાં-
 “મુધી તારા તે વ્યાધિઓ નાશ પામી જાય અથવા થટી જાય એમ
 “અમને લાગતું નથી. હવે બાઈ! જો સર્વ પ્રકારના સંબંધનો ત્યાગ થઈ
 “શકે એટલી તારામાં અત્યારે શક્તિ ન હોય તો હાલ તો તું આ ભગ-
 “વાનના શાસનમાં ભાવપૂર્વક નિશ્ચય મન કરી સર્વ બહારની આકાંક્ષા
 “(એટલે અમે તે દર્શનને અનુસરવાની ઇચ્છા) છોડી દે અને અર્થિત્ય
 “વીર્યના અતિરાયથી જે ભગવાન સર્વ દોષોનો નાશ કરવાને શક્તિમાન
 “છે તેઓને પરિપૂર્ણ ભક્તિથી તારા મનમાં સ્થાપન કર અને દેશ-
 “વિરતિપણમાં (ઘોરો ઘોરો ત્યાગ કરવો તે અવસ્થાને દેશવિરતિ-
 “પણું કહે છે. દેશ એટલે ખંડ) સ્થિર થઈ જા. તારે આ જ્ઞાન દર્શન
 “આરિત્રને દરરોજ વધારે વધારે પ્રમાણમાં સેવ્યા કરવાં, આજે સેવ્યાં
 “હોય તેથી વધારે આવતી કાલે સેવવાં અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર
 “તેની આસેવનામાં આગળ વધતા જવું. એ રીતે જ્ઞાન દર્શન આરિત્રની
 “વિશેષ વિશેષ સેવના કરવાથી તારા ભાવરોગો શાંત પામતા જશે. તે
 “સિવાય બીજી કોઈ પણ રીતે તારા આ ખરેખરા આકરા વ્યાધિઓ
 “નાશ પામે એમ તું માનીશ નહિ.”

આવી રીતે ઉપદેશ આપવાને તૈયાર થયેલા શુરુ મહારાજના મનમાં આ છવ માટે જે દયા ઉત્પન્ન થાય છે તેને તદ્દયા નામની

આ પ્રાણીની પરિચારિકા કહી છે એમ સમજવું. ગુરુ મહારાજના મનમાં જે લાગણી થાય છે તે આ પ્રાણી પાસે આવી તેની પરિચારિકા દારી તરીકે કામ કરે છે એમ ઉપનય સમજવો.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજના વચન અંગીકાર કરે છે, મારે આ ભવમાં ન્યાસુધી જવું ત્યાંથી આ પ્રમાણે કરવું એવો નિશ્ચય કરે છે, ભગવાનના મંદિરમાં કેટલોક કાળ દેશવિરતિ તરીકે રહે છે અને ધન વિષય કુટુંબ વિગેરેના આધારભૂત ભિક્ષાપાત્ર જેવા પોતાના જીવિતવ્યને પાળે છે (ભિક્ષા પાત્ર તે સાંસારિક અપેક્ષાવાળું જીવન ઉપમાન કરાયેલું છે એમ અન્ય સમજાય છે). આ પ્રમાણે હકીકત ચાલતી હતી તે વખતે એક બાવ બન્યો તે સંબંધી હકીકત હવે આપણે વિચારીએ.

અદ્ય સ્વીકારના મોટા લાભ.

મૂળ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ તદ્યા-મંત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે છે, પરંતુ એ નિષ્પ્રયુજ્યકને પોતાના કુલોજન ઉપર હજી આસક્તિ ઘણી છે તેથી તેને ઉપર જોઈએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી.” આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેમજ બને છે. ગુરુ મહારાજની દયા આ પ્રાણીને વારંવાર જાણ દર્શન ચારિત્ર મેળવી આપે છે એટલે ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણી ઉપર દયા લાવીને વારંવાર તેને જ્ઞાનાદિ આપવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ આ પ્રાણીને ધન વિષય કુટુંબ સ્ત્રી આદિ ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોવાને લીધે અંતઃકર્મની સત્તા તળે તે દયાયજ્ઞો હોવાને લીધે એ હકીકતને તે પોતાના મનમાં કોઈ મોટી વાત તરીકે માનતો નથી અને ગુરુ મહારાજની દયાનો વધારે લાભ લઈ શકતો નથી.

જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી “ મોહથી પોતાની પાસેનું તુચ્છ ભોજન

વધારે ખાતો હતો અને તદ્યાએ આપેલ ભોજન નાશ આસક્તિ- નને બહુ થોડું ખાતો હતો ” તેવી રીતે આ પ્રાણી સહજ ત્યાગ. પણ મહામોહને વશ પડીને પૈસા પેદા કરવાની

આબતમાં, વિચારોના ઉપભોગ કરવાની આબતમાં અને તેવાં બીજાં સાંસારિક કાર્યોમાં ગાદપણે આસક્ત રહે છે, તે તે કાર્ય બહુ દોશથી કરે છે અને ગુરુ મહારાજે દયાપૂર્વક બતાવેલાં ત્રત નિ

૧ આવા નિશ્ચયને પરિણામપ્રાપ્ત કહેવામાં આવે છે અને તેથીજ પ્રાણી વિરતિ જીવુ ધામ્મો કહેવાય છે. નિશ્ચયપૂર્વક ત્યાગ ન કરે ત્યાંસુધી વિરતિ થતી નથી.

યમો વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર જરા જરા સેવે છે અથવા બિલકુલ સેવતો નથી. તેમ “તદ્યા તેને સંભારી આપે ત્યારે કોઈ વખત જરા અંજન આંખમાં આંજતો હતો” તેમ આ પ્રાણીને શુરુ મહારાજ વારં-વાર પ્રેરણા કરે ત્યારે શુરુ મહારાજની ખાતરજ તેમાં બાણે પ્રવૃત્તિ કરતો ન હોય તેમ જ્ઞાનનો થોરો થોરો અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ તે પણ કોઈ વખતજ કરે છે, દરરોજ તો કરતોજ નથી. “અને તીર્થજળ પણ તદ્યા વારંવાર કહે ત્યારે કોઈ વખત જરા પીતો હતો” તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ પ્રભાદને વરા થઈને જ્યારે શુરુ મહારાજ ખાસ પ્રેરણા કરે છે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનને વધારે વધારે પ્રદીપ્ત કરતો આગળ વધતો જાય છે, પરંતુ તે માત્ર શુરુ મહારાજની ખાતર અને તેમની પ્રેરણાને અંગેજ કરે છે, પણ પોતાના અંતઃકરણના ઉત્સાહથી કરતો નથી.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યની વાતમાં જરા વિસ્તારથી આ પ્રમાણે ઉક્તિ કહેવામાં આવી છે કે “તદ્યા એને હોંશથી મહાકલ્યાણુક ભોજન બાહુ શારી રીતે આપતી હતી ત્યારે તેમાંનું જરા ખાઈને ખાકીનું અન્ન પોતાના ભિક્ષાપાત્રમાં તે નાખી દેતો હતો. તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ મુંદર ભોજન મળવાથી તેના અન્નમાં નિરંતર વધારો થયા કરતો હતો, તેથી તેનું અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તો-પણ તે કદિ પૂરૂ થતું નહોતું (ઘટતું નહોતું). પોતાના ભોજનમાં આવી રીતે વધારો થતો જોઈને તે મનમાં બહુ રાજી થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પોતાના ભોજનમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો. પોતાના ભોજનમાં આસક્ત થયેલો નિષ્પુણ્યક મુંદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદર-વાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાંઈક સમજતો હતો છતાં બાણે તદન અવગણ્યો હોય તેમ સાંસારિક મોહમાં કાળ માગતો હતો. પોતાનું તુચ્છ ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે હૃદયપુષ્ટ થતો મરો, પણ ત્રણે આંધો આદર વગર માત્ર જરા જરા કોઈ વખત વાપરતો હતો તેથી તેના વ્યાધિઓનો સમૂહો નાશ થયો નહિ એટલે મહાકલ્યાણુક અન્ન તે યાહું યાહું લેતો હતો તેટલાથી પણ તેને કાપડો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ નથી ઓછા ઓછા તો થયા મર્યા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર જ્ઞાન ન હોવાને લીધે

હોય તોપણ તે આ બધામાં અથવા પરબવમાં જરૂર ધન વિષયનાં સાધનો વધારી આપે છે તે આ મુંદર ભોજનના સંબંધથી તુચ્છ ભોજનનો વધારો થાય છે એ બાબતની બરાબર સમજવું. મંદ સંવેગથી અહણુ કરેલાં ત્રત નિયમોના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયેલાં ધન વિષય વિગેરેનો વારંવાર ઉપભોગ કરવામાં આવે તોપણ પેલાં ત્રત નિયમો મજબૂત કારણ હોવાને લીધે ધન વિષય ખૂટતાં નથી એટલે જેમ ધન વિષય વપરાતાં બંધ છે તેમ ત્રત નિયમના પ્રભાવથી બીજાં મળતાં બંધ છે. આ પ્રાણી તો મનુષ્યપણામાં અથવા દેવગતિમાં પોતાની સંપત્તિ વારંવાર વધતી જતી જોઈને બહુ આનંદમાં આવી બંધ છે; પરંતુ એ આપણને એમ માણ્ય પડતું નથી કે એ ધન વિષય વિગેરે પોતાને વધારે પ્રાપ્ત થતાં બંધ છે તે તો માત્ર ધર્મના પ્રભાવથીજ થાય છે તેમાં આનંદ પામવા જેવું શું છે? વાસ્તવિક રીતે તો જે ધર્મના પ્રભાવથી એ વધે છે તેજ કરવો યુક્ત છે-પણ આવી હકીકત તેના ધ્યાન પર આવતી નથી. આવા વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન ઉપર લક્ષ્ય નહિ આપતાં તે ધન વિગેરે ઉપર વધારે આસક્તિ રાખે છે અને જ્ઞાન દર્શન અને દેશથી આરિત્ર તે અહણુ કરતો હોય છે તેના તરફ વધારે શિથિલતા બતાવે છે. વળી આવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ જાણતાં છતાં અજાણ્યા મનુષ્યની પેઠે મોહના દોષને લીધે તે નકામો વખત ગાળે છે. આવી રીતે જ્યાંમુધી તેનું ધન વિષય ઉપર મન ઘણું ચોટિલું રહે છે અને ધર્માનુષ્ઠાન કરવા તરફ ઓછો આદર રહે છે ત્યાંમુધી ગમે તેટલો વખત તે ગાળી નાખે પણ તેના રાગ વિગેરે બાવરોગો નાશ પામતા નથી. ગુરુ મહારાજના આગ્રહથી મન્દ ભાવે પણ થોડાં થોડાં મારાં અનુષ્ઠાનો કરે છે તેથી તેને થોડો ઘણો ગુણ થાય છે. મતલબ એ છે કે તેના બાવરોગો તેથી તદ્દન શાંત પડતા નથી, કારણ કે એનામાં હજી ધર્મ માટે અંતઃકરણનો આદર નથી, ગુરુ મહારાજના આગ્રહથીજ સારી પ્રવૃત્તિ જરા જરા કરે છે તેથી બાધિઓ શાંત રહે છે, પણ ક્ષય પામી જતા નથી.

હવે આ પ્રાણીને પોતાના આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે ધન વિષય ઉપર બહુ આસક્તિ રાખે છે, ઘણો પરિ-
 બ્રહ્મ (ધન ધાન્ય વસ્તુઓને સંગ્રહી, તેઓ ઉપર
 પોતાપણું સ્થાપન કરવું તે) રાખે છે, મોટી જાળ
 પાથરી હોય તેવો મોટા પાયા ઉપર વ્યાપાર શરૂ
 કરે છે, ખેતીવાડીનો ધંધો આદરે છે અને આવા પ્રકારના બીજાં
 અનેક આરંભો શરૂ કરે છે. આ પ્રમાણે થવાથી રાગ વિગેરે બાવ-

બાવરોગ-
 માં વધારો.

રોગોને વધી જવાનું મજબૂત કારણ મળી જાય છે. આધિઓને વધી જવાનું એક વાર કારણ મળી આવે એટલે તે જેમ વધી જાય છે અને પ્રાણીને હેરાન કરે છે તેમ તેઓ આ પ્રાણી ઉપર પોતાની અસર બરાબર બતાવે છે, પોતાના અનેક પ્રકારના વિકારોની અસર આ પ્રાણી ઉપર કરી મૂકે છે, તે વખતે આદર વગર કરેલાં સહેજ સાજ સારાં અનુષ્ઠાનોથી આ પ્રાણીનો બચાવ થઈ શકતો નથી. એટલે પછી અકાળે જેમ શૂળની પીડા થઈ આવે તેના જેવી ધન (પૈસા) ન ખર્ચની ચિંતાથી કોઈ વખત તે પીડાય છે, કોઈ વખત પારકાની ઈર્ષ્યાના દાહ (બળતરા) થી બળી જાય છે, કોઈ વખત તેનું સર્વસ્વ નાશ પામી ગયું હોય ત્યારે જાણે મરવાની અણી પર આવી ગયો ન હોય તેમ મૂર્ચ્છા પામી જાય છે, કોઈ વખતે કામજવરથી થતી પીડાને લીધે તરફડે છે, કોઈ વખત લેણુદારો તેનું ધન લઈ જાય તેની પીડાથી જાણે શરદીથી ઠરી ન ગયો હોય તેવો થઈ જાય છે, ‘અહો આ તો જાણે કાર છે છતાં કેવો ઉલટે રસ્તે ચાલે છે’ એ પ્રમાણે લોકોમાં કહેવાત મૂર્ખતાવડે હૃદયમાં ખેદાય છે, કોઈ વખત ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ જેને બન્ને પડખાંમાં અને હૃદયમાં થતી શૂળ વેદના સાથે સંસ્ખાવવા યોગ્ય છે તેનાથી હેરાન થયાં કરે છે, કોઈ વખત તે પ્રમાદી (આળસુ, સુસ્ત) પ્રાણીને ફરીવાર ‘મિથ્યાત્વ’ ઉન્માદનો સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે, સારાં અનુષ્ઠાન કરવાં એ આ મટાડવા માટે પથ્ય-પચે તેનું ભોજન છે તેના તરફ અરૂચિ થવે પણ ઉપાધિ કોઈ વખત તેને થઈ આવે છે-આવી રીતે અપથ્ય સેવવામાં આસક્ત થયેલો આ જીવ દેશવિરતિની કોટિ પર ચઢવા લાગેલો હોય છે તોપણ એવા એવા વિકારોથી હેરાન થયાં કરે છે.

વસ્તુવિચારણા-તદ્વ્યા સ્થિરીકરણ.

ત્યારપછી કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે “આ રીતે આધિઓની પીડાથી ઘેરાયલા અને રહતા નિબુલુચકને એક વખત દયાળુ તદ્વ્યાએ જોયો અને તેના સંબંધમાં વિચાર કરીને તે બોલે “લાઈ! પિતાજીએ તને પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે તારા શરીરે આ આધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઈનેજ છે અને આ તારી સર્વ હકીકત જોઈએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સાડ તને તારા ખરાબ ભોજનનું ભક્ષણ

૧ પાત થતાથી મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યો જાય ત્યારે એ પ્રમાણે થાય છે.

૨ જુઓ કથાપ્રસંગ પૃ. ૩૭.

કરવાથી વારતા નથી. આ મુંદર ત્રણે ઔષધો જે મહા શાંતિ કરનારાં છે તેના ઉપર તારી સિધિગતા છે ! અને આ સર્વ પ્રકારના સંતાપને કરનારા બોજન ઉપર તારી રૂચિ છે ! ખરેખર તારી સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર છે. તું અત્યારે રડે છે પણ તને શાંતિ આપે તેવી બાબત કોઈ અત્યારે તો વિદ્યમાન જણાતી નથી. બીજી એમ પણ વાત છે કે જેને અપચ્ચ ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે તેને ઔષધ લાગુ પડી શકતાં નથી. હું તારી પરિચારિકા હોવાથી મને પણ આ બાબતમાં અપવાદ આવે છે. હું તને આટલી વાત સમજાવું છું પણ તને સાફ કરવાની હાલ મારામાં શક્તિ નથી.” આ પ્રમાણે તદ્દયાની વાત સાંભળી નિષ્પ્રયુષક બોલ્યો “જે તેમજ હોય તો તમારે મને હવેથી તુચ્છ બોજનનો ઉપયોગ કરતાં વારંવાર વાર્યા કરવો, કારણ કે એ બોજન કરવાની મને એટલી પ્રેમપૂર્વક ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે મારી પોતાની મેજે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ મારામાં આવે એમ મને લાગતું નથી. તમારા પ્રભાવથી એ ખરાબ બોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ કરતાં સર્વનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ મારામાં આવશે.” તદ્દયાએ હર્ષના આવેશમાં આવી જઈને કહ્યું “શાબાશ છે, શાબાશ છે ! તારા જેવાને એ પ્રમાણે કરવું તે યોગ્યજ છે.” આ પ્રમાણે કહીને પછી તેને વધારે ખરાબ બોજન લેતાં તે વારંવાર વારવા લાગી. આવી રીતે વારંવાર કહેવાથી તે અપચ્ચ બોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ પણ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના વ્યાધિઓ ઓછા પણ થવા લાગ્યા, વિશેષ ખીણ થતી હતી તે અટકતી ગઈ અને ઔષધો શરીર પર અસર કરવા લાગ્યાં. ત્યારે તદ્દયા નજીકમાં હોય ત્યારે નિષ્પ્રયુષક મુંદર બોજન કરે અને અપચ્ચ બોજન થોડું લે તેથી વ્યાધિઓ ઓછા થાય, પરંતુ વળી તે જરા દૂર જાય એટલે હજી તેનામાં અપચ્ચ બોજન ઉપર લપટ-પણું ઘણું હોવાથી તે ખાવા મંડી જાય અને ઔષધો જરા પણ લે નહિ તેથી વળી પાછો અશુભવિકાર થઈ આવે. ધર્મબોધકરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને આખા લોકના પાલક તરીકે અગાઉથી નીમેલી હતી તેથી તેને તો અનંત લોકની સંભાળ રાખવામાં રોકાઈ રહેવાનું હતું અને તેને લઈને તે આ નિષ્પ્રયુષક પાસે તો કોઈ કોઈ વાર આવી શકતી એટલે બાકીનો બધો વખત તે તદ્દન છૂટો રહેતો હતો. એવા વખતમાં અપચ્ચ ખાવાથી કોઈ તેને વારતું નહિ, તેને લીધે વ્યાધિ સંબંધી વિકારો પાછા ઉદ્ભવી નીકળતા હતા, જેથી પાછું ‘એ ભગવાન એના એ-એના જેવું તેને થઈ જતું હતું. એ તો પછી તેજ ખાણ અને તેજ મેઢાવાળી વાત થતી હતી.”

આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ એવીજ હકીકત લગભગ બની ગઈ છે.

તદયત્ની

સંભાવના.

શુરુ મહારાજને આ જીવ ઉપર દયા આવે છે તે

મુખ્ય કાર્ય કરનારી છે તે વાત પર રૂપક કરીને પ્ર

ધાનપણે તેને 'કર્તા' બતાવી છે. આશય એવો છે

કે શુરુ મહારાજ પોતેજ કર્તા છે, પરંતુ તેમની આ પ્રાણી ઉપરની દયા

મુખ્ય ભાગ ઉપદેશને અંગે ભજવે છે તે હકીકતને સ્પષ્ટપણે સન્નિ

રાખ્યા માટે દયાને રૂપક આપી જાણે તે જુદું પાત્ર હોય તેવી સ

ંભાવના કરી છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ સર્વ ઉપદેશ શુરુ મહારાજ

પોતેજ આપે છે અને ઔષધ આપનાર અને માર્ગ બતાવનાર તેજ

છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

શુરુ મહારાજ જેમના ચિત્તમાં દયા ભરેલી છે તેઓ

આજયુ-પ્રમાદી જીવને કરી વાર મળે છે સારે તેને

સમજ આપવાની સાંસારિક અનેક ઉપાધિઓથી આકુળ વ્યાકુળ થતો

એ વધારે રીતિ. એક તેને રૂપકો આપતાં કહે છે "હે ભાઈ! મે

પ્રાણીઓ વિષયમાં આસક્ત હોય છે તેઓને મન

અનેક પ્રકારના સંતાપ થવા એ કાંઈ દુર્લભ બાબત નથી એમ અને

તને અમાદધીજ કમું હતું; એટલે તેઓ વિષયમાં આસક્ત હોય

તેઓને મનના સંતાપો થયાજ કરે છે. વળી અમે તને વિશેષમાં કહ

હતું કે જે પ્રાણીઓ પૈસા પૈસા કરવાની બાબતમાં અને તેનું રક્ષ

કરવાની બાબતમાં મંડ્યા રહે છે તેઓથી આપત્તિઓ બાધુ દૂર રહે

નથી (એના પ્રાણીઓની નહક દુઃખો-પીડાઓ રજા કરે છે અને

જાણુ દુઃખ વખતમાં તેની સાથે મળી જાય છે). આ પ્રમાણે હકીકત

અમે તને કહી હતી છતાં તને તો તેના ઉપરજ વધારે વધારે પ્રે

કરો લાય છે. વળી એક બીજી પણ વાત છે તે એ કે જાન દર્શન

રિજ એ જરૂર ક્લેશરસિદ્ધિ મહા અવધાનને નાગ કરનાર છે અને તે

દર્શન કે યજ્ઞ સાગિ આપનાર છે તેના ઉપર તું બનાદરની નજર

જુલો છે; સારે અમે તે હવે શું કરીએ? એ અમે લાગ કરવા

સંબંધમાં કાંઈ નહીં કરીએ તો તું આકુળ વ્યાકુળ થઈ જાય

અર્થાત્ તારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો થવા કરે છે તે અનાદ

પ્રાણી આંખરો અને એના કીર્તિ કીર્તિ તોજાનું તને ખરાબ રહે

જનાં કરીએ તો તું આકુળ વ્યાકુળ થઈ જાય તે ભવથી અમે તને

વિદા કરીએ કીર્તિ જે પ્રાણીઓને જે જાન દર્શન આપે છે ઉપર આદ

દેશ છે એવો વિરૂદ્ધ કલ્પના લગા કરનાર જલદે હોય છે અને એ

એ રત્નપ્રદાન કરતાં દોષ છે તેના વિકાસનું નિવારણ પણ શકે તો બરા છે; જોએને એ રત્નપ્રદાન ઉપર મનમાં જરા પણ આદર નથી તેએને રાક્ષસની અમાદે કાંઈ જરૂર પણ નથી. જ્યારે તું અમારા દેખનાંજ રાગાદિ બાળવેગોથી પીડા પામે છે ત્યારે લોકો પણ અમને તારા ગુણ જાણીને કપકો આપવા લાગે છે અને અમારી નિંદા પણ કરે છે." તદ્વાચે નિષ્પ્રયુષકને ઉપર કથાપ્રસંગમાં જે કપકો આપ્યો હતો તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

ગુરુ મહારાજ તરફથી આ પ્રમાણે કપકો સાંભળીને આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજને પ્રત્યક્તર આપતાં કહે છે કે "અ-
હમ્, આશ્ચર્ય નાદિ કાળથી અભ્યાસ પડી ગયેલો દોષને લીધે
અને ભાવના તુલ્ય લોકપ્રતા વિગેરે ભાવો મને મુઝવે છે. એ
તુલ્ય-લોકપ્રતાને તાલે થઈને કહેલા આરંભ અને
પરિશ્રમનું પરિણામ કેવું બરાબર આવે છે તે જાણવા છતાં તેને હું
એડી શકતા નથી. આ પ્રમાણે દોષથી આપ સાહેબે મારા સંબંધમાં
ઉપેક્ષા ન કરવી, બેદરકારી ન બતાવવી, મને ખોટું રસ્તે પ્રવૃત્તિ
કરતો જોઈને આપે માફ યોગ્ય નિવારણ કરવું, તેથી કદાચ એમ પણ
બને કે હાલ હું દોષોનો ઘોટો ઘોટો ભાગ કઈ છું તે આપ સાહેબની
મહેરબાનીથી પરિણતિના ફેરફારને અંગે મારામાં સર્વ દોષનો ભાગ
કરવાની શક્તિ પણ આવજા જતાં આવે-તેવી શક્તિ હું પ્રાપ્ત કરું."

આ પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે ગુરુ મહારાજને કહે છે તેની તે સર્વ
વાત ગુરુ મહારાજ સ્વીકારી લે છે અને તે પ્રમાદ
કરતો દોષ છે ત્યારે ગુરુ મહારાજ તેનું કોઈ કોઈ
વાર નિવારણ પણ કરે છે. ગુરુ મહારાજ કહે છે તે
પ્રમાણે કરવાથી અત્યાર સુધી પ્રાણીને અશુભ પ્રવૃત્તિ
કરવાને લીધે જે પીડા થતી હતી તે ઉપશાંત થાય છે, જ્ઞાન દર્શન
વિગેરે ગુણો વધારે વિકાસ પામે છે અને એને લઈને આ પ્રાણીમાં
તદ્વાનાં વચન પ્રમાણે અનુકરણ કરવાથી આરોગ્ય યવારૂપ ઘોટો
ઘોટો ફેરફાર થયો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તેને બરાબર મળતું
આવે છે. માત્ર હકીકત એ બને છે કે આ પ્રાણીમાં વધારે જ્ઞાન અને
દીર્ઘ દષ્ટિ ન હોવાને લીધે જ્યારે ગુરુ મહારાજ તેને પ્રેરણા કરે છે
ત્યારેજ માત્ર તે ઘોટાનું ખરું હિત કરનારી બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે,

૧ કોઈ પણ સાંસારિક બાબતની સરખાવ કરવી. જેમકે ઘર બાંધવું, મીલ
ચલાવવી વિગેરે.

ચારિકા નીમી આપું. તું તારા આત્માને હિત શું કરવાથી થાય તે જાણતો નથી, પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો ફરે છે અને તારું ગુચ્છ ભોજન કરવામાં નિરંતર ત્રેમ રાખ્યા કરે છે તેથી મારે તારા સંબંધમાં શું કરવું ?' નિષ્પ્રભુચક બોલ્યો 'આપ આપું કદિ હવે પછી મોક્ષશો નહિ, આપનો હુકમ હું હવે કદિ પણ ઉલ્લંઘીશ નહિ, દેરવીશ નહિ, આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ.' ધર્મબોધકર સારપછી વિચાર કરી બોલ્યા 'એક સદ્ગુણિ' નામની મારી છોકરી છે તેને બીજું બહુ કામ નથી. મારો વિચાર તેને તારી પરિચારિકા બનાવવાનો છે. તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને પથ્ય અને અપથ્ય શું છે તેનો વિચાર બતાવશે. આવી સારી દાસી હું તને આપું છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ, પરંતુ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વખતના પ્રાણી ઉપર તે જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને મુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુઃખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જો કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરજો.....તદ્યાને અનેક જગાએ કામ હોય છે તોપણ વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર તે તારી પાસે આવી જઈને તને જાતે રાખી જશે. જો તારે મુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્ગુણિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કર્યા કરજો.....મારા જેવા તો છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્ગુણિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસેજ રહેશે, માટે તારાં પોતાનાં મુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે.' નિષ્પ્રભુચકે આ બાબતમાં સંમતિ આપવાથી ધર્મબોધકે સદ્ગુણિને તેની પરિચારિકા બનાવી.....થોડા દિવસ સદ્ગુણિ દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખતમાં તેના સંબંધમાં ઘણા ફેરફાર થઈ ગયા. તેના ઉપદેશથી દ્રમકની અપથ્ય ભોજન ઉપર પ્રીતિ હતી તે ઉડી ગઈ, આથી અમાઉ જેટલું ગુચ્છ ભોજન તે ખાતો નહિ. વળી હવે તે ત્રોતું આંધળી વધારે પ્રમાણમાં રાજી ખુશીથી ખાવા લાગ્યો. આ બંને ફેરફારને લઈને તેને જો બાધિઓ થયેલા હતા તે ઓછા થવા લાગ્યા અને રોગના નિકારો તો લગભગ નાશ પામી ગયા. એ દરિદ્રીને હવે મુખનો સ્પર્શ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનું બચકર રૂપ હતું તે ફર થઈ ગયું અને તેનામાં શાંતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સંતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો." આ પ્રમાણેની મતલબની હકી-

કત કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવી હતી. આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ
લગભગ એનેજ મળતી હકીકત બને છે તે આપણે હવે વિચારી નેહ્યે.

જેમ કોઈ આંધળો માણસ દોડતાં દોડતાં ભીંત અથવા થાંભલા

ખુદ્ધા દિલના
એ ક રા રો.

સાથે ચઢનાઈ જવાથી પીડા પામે અને તેને કેટલું

પીડા થાય છે તે વાત જેમ તે બીજા માણસને કહી

સંભળાવે તેવી રીતે ગુરુ મહારાજે જે આચરણો કર

વાની મના કરી હોય તેવાં આચરણ કરવાથી વિપ

ત્તિઓ આવે છે તે જાણીને અને અનુભવીને ગુરુ મહારાજ ઉપર

પ્રાણી વિશ્વાસ મૂકે છે અને માને છે કે ગુરુ મહારાજ જે વાત કહે

હતા તે બરાબર હતી અને સ્વારપછી ગુરુ મહારાજ સમક્ષ એ વિ

ત્તિઓ અને કષ્ટો કેવી રીતે આવે છે અને તે વખતે પ્રાણીની

સ્થિતિ થાય છે તે કહી સંભળાવે છે: “લગવન! આપ સાહેબના સ

પદેશથી જ્યારે હું ચોરીથી કોઈ પણ પદાર્થ લેતો નથી, રાત્ર્યવિ

કોઈ પણ કાર્ય કરતો નથી, વેશ્યા અથવા પારકી સ્ત્રી તરફ દૃષ્ટિ કર

તો નથી અને એવું ધર્મવિરુદ્ધ અથવા લોકવિરુદ્ધ કોઈ પણ આચ

આપના ઉપદેશ પ્રમાણે કરતો નથી અને મહા આરંભ અને મ

પરિગ્રહમાં રીઝી જતો નથી સારે લોકો મને સાધુ (સારા માણ

તરીકે ગણે છે, મારામાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને મારાં વખાણ કરે

એ વખતે શરીરને મહેનત પડવાથી કંદાચ કાંઈ થોડું થોડું દુઃખ થાય

તે મને જાણાતું નથી અને હૃદય તદ્દન સ્વસ્થ થઈ જાય છે. આ

પ્રકારનાં શુભ આચરણ કરનારને ધર્મ સારી ગતિ અપાવનાર થાય

એટલે એવાં સુકૃત્યને પરિણામે પ્રાણી સદ્ગતિમાં જાય છે એ વિ

ચારથી મનમાં બહુ આનંદ થઈ આવે છે અને જ્યારે આપ સા

તરફથી કોઈ પણ પ્રકારની નિવારણા^૧ થતી નથી અથવા આપના

કૃતિ થયેલી નિવારણાની દરકાર ન કરતાં ધન વિષય વિગેરે

અત્યંત આસક્તિ હોવાને લીધે ગુરુ મહારાજ કાંઈ જાણી જવાના

એમ ધારી લઈને પૈસા ઉપરની મૂઝવણ લઈને હું ચોરીથી ધન

ડવા માંડું છું, વિષયલોહપતાને લીધે વેશ્યા કે પરસ્ત્રીગમન કે

અને તેવું બીજું કાંઈ પણ ભગવાને નિવારણ કરેલું આચરણ કે

સારે લોકો તરફથી નિંદા, રાત્ર્ય તરફથી શિક્ષા અને સર્વ ધનહ

શરીરનો ખેદ, મનનો તાપ અને બીજા અનેક પ્રકારના અનર્થો

લોકમાંજ પ્રાપ્ત કરે છું. આવી રીતે વર્તનારાઓને દુર્ગતિરૂપ મહા

ખારામાં ફેંકી દેનાર પાપ થાય છે એવા વિચારથી મારે હૃદય

૧ અટકાવવું તે, અમુક કાર્ય ન કરવાનો ઉપદેશ.

જાય છે. અને એક મીનિટ પણ મને મુખ મળતું નથી. આ પ્રમાણે દોષાથી દે કૃપાનાથ ! આપ કાંઈ એવું કરી આપો કે જેથી આપના કહેવા પ્રમાણે, આચરણ કરવારૂપ બખતર પહેરીને અનર્થોરૂપ ભા-
લોના સમૂહથી રક્ષણ કરાયેલો હું રહું.”

છવનાં આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળીને ગુરુ મહારાજે તેને કહ્યું :
“ ભદ્ર ! બીજાના નિવારણ કરવાથી અને તેના પરના
સ્વાધરૂપા- “ નિશ્વાસથી અકાર્ય વર્જવાનું બની આવે છે તે તો
વું મહાય. “ કોઈ કોઈ વખતજ બની શકે છે. આ પ્રમાણે અન્યના
“ ઉપદેશથી કોઈ કોઈ વાર અકાર્ય વર્જવાનું પરિણામ
“ તને પોતાને અને બીજાને કેવું સાફ આવે છે તે તે જોયું. અને તેમ
“ કરવાથી તને કેટલો મોટો ફર પડી જાય છે તે તે અનુભવ્યું. અમારે
“ તો અનેક પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવાનો હોય છે, તેઓને ઉપદેશ
“ આપવાનો હોય છે અને તેઓને યોગ્ય રીતે-સમજાવવાના હોય છે
“ તેથી તારી પાસે આખો વખત રહીને દરેક બાબતમાં તને નિવારણ
“ કરવાનું અમારાથી બની શકે નહિ. આ પ્રમાણે દોષાથી જ્યાંસુધી
“ તારી પોતાની સદ્બુદ્ધિ જાગ્રત નહિ ત્યાં જ્યાંસુધી જે આચરણોનું
“ અમે નિવારણ કરવાના તને ઉપદેશ આપીએ છીએ તે આચરણ
“ ઉપર તારી આસક્તિ હોવાને લીધે તેનાથી થતી અનર્થપરંપરા રોકી
“ શકાયે નહિ; તે અનર્થપરંપરા એ ને એ પ્રમાણે થયાંજ કરશે. સદુ-
“ દિરેષ દિ વામસ્યવમનપેદ્ય સ્વપ્રત્યયેનૈવ જીવમકાર્યાન્નિવારયતિ. સદ્બુદ્ધિજ
“ એક એવી વસ્તુ છે કે જે અન્ય તરફની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા
“ વગર પોતાના પ્રયત્નથી-જાતપ્રેરણાથીજ છવને અકાર્ય કરતાં
“ નિવારણ કરે છે અને અસરકારક રીતે નિવારણ કરી શકે છે.
“ એના પ્રતાપથીજ પ્રાણી અનર્થોથી બચી શકે છે. ”

આ પ્રમાણે સાંભળીને છવે કહ્યું “ ભગવન ! તે કદાચ મને
મળવાની હશે તો તે પણ આપના પ્રસાદથીજ મળશે,
સદ્બુદ્ધિ- બીજી કોઈ રીતે મળી શકવાની નથી. ” ગુરુ મહાર-
ની મહાય. રાજે ઉત્તરમાં જણાવ્યું “ વારૂ, તો હું તને સદ્બુદ્ધિ
“ આપું છું. અમારા જેવાને તો તે (સદ્બુદ્ધિ) વચન-
“ નેજ તાબે રહે છે, પરંતુ તારે આ સંબંધમાં આટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું
“ છે કે સદ્બુદ્ધિ આપવામાં આવી હોય તોપણ જે પ્રાણીઓ પુણ્ય-
“ આળી હોય છે તેઓનેજ તે સારી રીતે પરિણમે છે, બીજાઓને તે

“ સારી રીતે પરિણામી શકતી નથી. એનું કારણ એ છે કે પુણ્યમાં
 “ પ્રાણીઓ દોષ છે તેઓનેજ તેના ઉપર આદર થાય છે, બીજા પ્રાણીઓને
 “ તેના ઉપર લેઈએ તેવો આદરજ થતો નથી. શરીર ધારણ કરનાર
 “ પ્રાણીઓને જેટલાં કષ્ટ થાય છે-જેટલા અનર્થ થાય છે એ સર્વ મન
 “ બુદ્ધિ નહિ હોવાને લીધે થાય છે અને આ સંસારમાં જેટલાં કષ્ટો
 “ છે-જેટલાં મુખો છે તે સર્વનો આધાર સદ્બુદ્ધિ ઉપરજ છે. જે મન
 “ સદ્બુદ્ધિના સંબંધમાં પ્રયત્ન કરે છે, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ
 “ છે અને તેના સંબંધમાં નિર્ણય કરવા યત્ન કરે છે તેઓજ સર્વમં મન
 “ રાજની ખરેખરી આરાધના કરે છે અને જેઓ તેમ કરતા નથી તે
 “ સર્વમં મહારાજની આરાધના કરી શકતા નથી. હું તારી પાસે આવું
 “ બધી વાત કહું છું, ઉપદેશ આપું છું અને યોગ્ય માર્ગે લઈ આવું
 “ પ્રયત્ન કહું છું તે સર્વ પ્રયત્ન તને હરકોઈ પ્રકારે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત
 “ વધા માટેજ છે. સદ્બુદ્ધિ વગરના પ્રાણીઓને કદાચ વ્યવહારથી-કે
 “ ઉપરથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તોપણ તેમાં અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 “ થાય તેમાં કાંઈ મોટો ફેર પડતો નથી, કારણ કે એવા પ્રકારનું
 “ પોતાનું કામ કરવું નથી અથવા આવી રીતે માત્ર વ્યવહારથી જે
 “ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પોતાનું સ્વકાર્ય (મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું અથ
 “ આત્મ કલ્યાણ કરવાનું કાર્ય) કરી શકતા નથી અને પરિણામ વગર
 “ જ્ઞાન તે લગભગ નકામો જેવું છે. વધારે તો શું કહેવું ? પણ
 “ બુદ્ધિ વગરના મનુષ્યમાં અને પશુમાં કાંઈજ તફાવત નથી
 “ તેવો પ્રાણી જતાવરથી કોઈ પણ આખતમાં ચરતો હોય એમ લા
 “ નથી. તેરકા માટે જો તારે મુખ મેળવવાની ઇચ્છા-દોશ હોય
 “ તો તને દુઃખથી ખરેખરો ભય થયો હોય તો અમે આજે તને
 “ સદ્બુદ્ધિ આપીએ છીએ તેને તું યત્ન કરીને જાગવી રાખજો
 “ તેના ઉપર પૂર્ણ આદરભાવ બતાવજો. તેના ઉપર જો તું
 “ કરીશ અને તે સંબંધમાં જો બરાબર યત્ન કરીશ તો તેને કરવા
 “ અમારે વચન આપ્યું. જુવનના માલિક પરમાન્માને બધું પ્રકારે
 “ આપ્યું. અને તે કોઈય પશુઓ, ભેદ પડેલાનાર વાદનનો સર્વ
 “ (અર્થકર) કષ્ટો, દેહકલકલોત્થાન કષ્ટો, ધનઆચરણ કષ્ટો
 “ કલેશકલમુદ્રકાં આ નાને તારી દૈવિક દેવ અને આવી હેતુ અને
 “ તારે કલેશ કલેશ.

મુર મહારાજના આવા વચન, જુવન, પ્રવાહથી તે પ્રાણીનું

પ્રકૃષ્ટિત થયું અને તેથી તેણે ગુરુ મહારાજના વચ-
 નને સ્વીકાર્યું. સ્વારપછી ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીને
 સદુપદેશ આપે છે “ભદ્ર ! હું તને એક ખાસ ગુહા’
 “હકીકત કહું છું તે તારે બરાબર ધ્યાન રાખીને
 કરવી: જ્યાંમુઘી આ પ્રાણી વિપરીત જ્ઞાનને લઈને દુઃખથી
 રેલાં ધન વિષય વિગેરેમાં મુખનો આરોપ કરે છે અને સુખથી
 મરેલાં વૈરાગ્ય તપ સંયમ વિગેરેમાં દુઃખનો આરોપ કરે છે ત્યાં-
 મુઘીજ એને દુઃખની સાથે સંબંધ થાય છે; જ્યારે એને જાણાય છે
 કે દ્વિધના વિષયોમાં અથવા વિષય સાર પ્રવૃત્તિ કરવી તેમાં
 દુઃખ છે અને ધન વિગેરે પદાર્થોની આકાંક્ષા દૂર કરવી એજ સુખ
 છે ત્યારે એની સર્વ ઇચ્છાઓનો વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી તેને કોઈ
 પણ પ્રકારની આકુળતા વગર સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ થાય છે અને
 નિરંતર તે આનંદમાં રહે છે. વળી તને એક બીજી પણ મુદ્દાની
 વાત કહું તે તારા હૃદયપટ પર આજેખી રાખજે: જેમ જેમ આ
 પ્રાણી સ્પૃહા (ઇચ્છા, પારકી આશા) વગરનો થતો જાય છે તેમ
 તેમ તેનામાં પાત્રતા આવતી જતી હોવાથી તેને સર્વ સંપત્તિઓ
 મળતી જાય છે અને જેમ જેમ એ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા-
 વાળો-અભિલાષાવાળો થતો જાય છે તેમ તેમ તેની અયોગ્યતા
 વિચારીને સંપત્તિઓ તેનાથી વધારે ને વધારે દૂર નાસતી રહે છે.
 આ પ્રમાણેનો તારા મનમાં નિશ્ચય કરીને તારે સાંસારિક પદાર્થો
 નેજવવાને માટે દે જોગવવાને માટે અભિલાષા કરવી નહિ. જો તું
 એ પ્રમાણે કરીશ તો સ્વભાવસ્થામાં પણ તને મનની કે શરીરની
 પીડાની ગંધ પણ આવશે નહિ એટલે જન્યતાવસ્થામાં તો શું પણ
 સ્વપ્નામાં પણ તને કોઈ પ્રકારની માનસિક કે શારીરિક પીડા થશે
 નહિ.” ગુરુ મહારાજ આ પ્રમાણે પ્રાણીને ઉપદેશ આપે છે તેને
 અમૃતની જેમ આ પ્રાણી અહમ્ કહે છે. આ પ્રાણીને સદૃશ્ય પ્રાપ્ત
 થઈ છે એમ ધારીને ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે
 હવે પછી એ પ્રાણી ઉલટા માને કદિ પણ જશે નહિ. આવા વિચારથી
 ગુરુ મહારાજ એ પ્રાણીના સંબંધમાં નિશ્ચિન્ત થયા.

આ પ્રાણીને સદૃશ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી તે આવડઅવસ્થામાં

૧ સ્વામીજીનારને લાજા કરે તેથી, યજ્ઞ ન જાને તેથી જાનની દરજ્જા અન્યથી
 નહિ સમાનવકે સુખ રહસ્ય
 ૨ વિન્યા રહિત, ફિકર વગરના
 ૩૫

પીડા: શુભ
અને પ્રમોદ.

વર્તેતો હોય અને તેથી ઇન્દ્રિયના વિષયોનો ઉપભોગ કરતો હોય, ધન સ્ત્રી વિગેરે તે ગ્રહણ કરતો હોય તોપણ તેની સાથે તેને એવો સંબંધ થતો નથી જેથી તે કદિ તૃપ્ત ન થાય, મનમાં સંતોષ પામે નથી અને નિરંતર વધારે મેળવવાની અભિલાષા કર્યા કરે. વળી તેના મનમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોવાને લીધે તેને ધનભોગ વિષયો જેટલા મળે તેટલામાં તેને સંતોષ રહે છે. વળી તે ઉપરાંત સદ્બુદ્ધિના પ્રભાવથી જેટલો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર મેળવવા માટે કરે છે તેટલો યત્ન ધન અથવા ભોગના પદાર્થો મેળવવા માટે કરે નથી. આને પરિણામે અગાઉ ન થયા હોય તેવા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ નવીન વધતા નથી અને અગાઉ જે થયા હોય તે ઓછા ઓછા થઈ જાય છે. એ વખતે પણ પૂર્વે (અગાઉના વખતમાં) ઉપાર્જન કરે કર્મનાં ફળ તરીકે જો કે કોઈ કોઈ વખતે શરીર અને મનની પીડા આવે છે તોપણ તેના ઉપર આ પ્રાણીનો તીવ્ર અનુબંધ થતો ન હોવાથી તે લાંબો વખત ટકતી નથી, સારે પછી આ પ્રાણીને સંતોષ અને અસંતોષમાં શુભ દોષનો કેટલો તફાવત છે તે માલુમ પડે અને ઉત્તરશુણ્યાની પ્રાપ્તિને લીધે તેના મનમાં પ્રમોદ પણ થવા લાગે છે.

સદ્બુદ્ધિ સાથે વાતચીત.

આગળ કથાપ્રસંગમાં વાત કરી તે આપણે હવે વિચારી “એક દિવસ એકાન્તમાં રહેલો તે (નિષ્પુણ્યક) પોતાના મન અત્યંત રાજ થઈને નિરાકુળપણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો. “ભદ્રે! મારા શરીરમાં આ શું બધું નવાઈ જેવું લાગે છે! તું જો ખરી, અત્યાર મુઠ્ઠી જે શરીર સર્વ દુઃખથી ભરપૂર હતું તેજ રાત્રે મુખથી ભરપૂર થઈ ગયું છે!” સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો. “ભાઈ! સારી રીતે પથ્ય સેવવાથી અને તારા શરીરને નુકસાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી એ સર્વ લાભ થયો. લાંબા વખતની દેવથી ખરાબ ભોજન કઠાચ કોઈ વાર તું લે છે ખરું.”

૧ આસન્નિ, ચાતુ પ્રવાહ. બીજો અર્થ કરતો હોય તો વાક્ય આ પ્રમાણે: “તેનો ચાતુ પ્રવાહ નદિ રહેતો હોવાથી.” બન્ને અર્થ ઘટે છે.

૨ આવકના રાત્રીના વધારે લંચા આકારમાં અહીં પ્રાણી પ્રાપ્ત કરી મન પ્રવૃત્તિ કરતો ભવ છે તે ઉત્તરશુણ્યા પર સુચવન જણાય છે.

૩ શુભો મુને કથા માટે અગાઉનું પૃષ્ઠ ૪૧.

તે વખતે હું નહીંકમાં દોષાથી તને તે બાળનમાં શરમ બહુ
 ને છે. એ ખરાબ બોજનનો ઉપયોગ જ્યારે શરમ સાથે કરવામાં
 વિશે સારે તેની અગર નહિ જેથી થઈ જાય છે અને તે ઉપરાંત
 ૥ ઉપર તિરસ્કાર દોષાથી-શુદ્ધિ નહિ દોષાથી વારંવાર તે ખાવાની
 છા પણ થયા કરતી નથી. આવા પ્રકારની વૃત્તિ થઈ ગયા પછી
 હું ખરાબ બોજન કદાચ થોડું ખાઈ લીધું હોય તો તેથી શરીરે
 વિચિત્રને વધારનાર તે થઈ જતું નથી. તારા મનમાં આનંદ અને
 ખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે.” આવી રીતે પોતાના મનમાં
 ને શરીરમાં પ્રભાદ થતો હતો તેનું કારણ સદ્બુદ્ધિ સાથે પ્રાણીએ
 આયુ અને તેના જવાબમાં સદ્બુદ્ધિએ કદમ પર લોકુપતાનો કરેલો
 ૥ અને ત્રણે આયુષ્યનું કરેલું સેવન કારણ તરીકે બતાવ્યું અને
 મ કરવાની યુક્તિનું પણ પ્રતિપાદન કર્યું તે પ્રમાણે આ પ્રાણીના
 બંધમાં પણ બને છે.

સદ્બુદ્ધિની સાથે વિચાર કરવાથી આ પ્રાણીના ધ્યાનમાં આવે
 છે કે શરીરમાં અને મનમાં નિવૃત્તિરૂપ મુખ હાલમાં
 સદ્બુદ્ધિથી પ્રથમ મુખ. પોતાને પ્રાપ્ત થયું છે તેનું કારણ વિષય વિગેરે પર
 વસ્તુ પર આસક્તિનો ભાગ અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર
 તરફ આદર અને તેની આવરણ છે. પૂર્વ અભ્યા-
 થી કદાચ આ પ્રાણી વિષયાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેનામાં
 સદ્બુદ્ધિ જન્મત થયેલ હોવાને લીધે તે વારંવાર એવો વિચાર કર્યા
 ને છે કે તેના જેવાને તે પ્રમાણે કરવું કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી.
 ખાવા વિચારને પરિણામે તેને વિષયો ઉપર આસક્તિ થતી નથી, તેથી
 તેના પર તીવ્ર લાલસા થતી નથી અને તેને લઈને આ પ્રાણીને પ્રશમ
 મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સદ્બુદ્ધિએ આવી રીતે આ પ્રાણીને યુક્તિપૂર્વક
 સમજાવ્યો એમ સમજવું.

સર્વથા ત્યાગ.

પ્રાપ્ત થયેલા મુખના રસમાં આનંદ પામી તેણે સદ્બુદ્ધિને જે
 કર્યું તે હકીકત સારપછી કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં
 સર્વથા ત્યાગને આવી છે. “નિષ્પ્રયુક્તે કલ્પે કે ‘જો એમ હોય તો
 અને સાવચેતી. તે ખરાબ બોજનનો હું સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં કે
 જેથી મને મુંદર મુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય.’ સદ્-
 બુદ્ધિએ જવાબમાં કહ્યું ‘વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરંતુ તેનો ત્યાગ

ખરાબર વિચાર કરીને કરજે, કારણ કે તબ્યા પછી તેના ઉપરના પ્રેમને લઈને અગાઉના જેવી આકુળ વ્યાકુળતા તને થવી ન લેઈએ. એક વાર એનો લાગ કર્યા પછી ફરી વાર તેના ઉપર એક થઈ એને તેના કરતાં તો લાગ ન કરવો એજ વધારે ઠીક ગણાય, કારણ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર એક રાખવાથી વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે. ખરાબ ભોજન થોડું થોડું કરવાથી અને ત્રણે ઔષધોનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નરમ પડેલા છે અને તને શાંતિ થયેલી છે તેટલું થવું પણ અત્યંત દુર્લભ છે. એક વાર સર્વથા લાગ કર્યા પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનાર મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા (ઓછાશ) પણ જલદી મેળવી શકતા નથી. આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનમાં જે ખરેખર લાગ કરવા યોગ્ય ભાસે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેનો સર્વથા લાગ કર્યો ઉચિત છે.' સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને તેનું મન જરા ગભરાટમાં પડી ગયું તેથી પોતે શું કરવું તેનો ખરાબર નિશ્ચય તે કરી શક્યો નહિ." આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ એવીજ હકીકત અને છે તે આપણે વિચારીએ.

ગૃહસ્થઅવસ્થામાં વર્તતા આ પ્રાણીને જ્યારે સાંસારિક પદાર્થો પરની લાલસા તૂટી જાય છે અને જ્ઞાન દર્શન ચાલે ત્યારે સર્વસંગલાગ માટે ત્રણી આચરણ કરવા પર અત્યંત પ્રેમ થાય છે સાંસારિક પર્યાયોચના. ખરેખર મુખ્ય શું છે અને ક્યાં છે તે તેના જાણવામાં આવે છે. પછી તેને પરમ શાંતિનું-પ્રશમનું મુખ્ય અવિચ્છિન્નપણે પ્રાપ્ત થાય એટલે એક વાર તે મુખ્ય થયા પછી નિતર અન્યું ને અન્યું રહે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેની ઇચ્છા તે મનમાં જતનથી થાય છે અને તેને પરિણામે તેના મનમાં સર્વ પરમ વતો લાગ કરવાની બુદ્ધિ થઈ આવે છે. તે વખતે તે પોતાની સંબુદ્ધિ સાથે પોતે સર્વસંગનો લાગ કરવાને સમર્થ છે કે નહિ તે સંબંધમાં લંબાણુ પર્યાયોચના (વિચાર) કરે છે. સદ્બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી એને માલુમ પડે છે કે અનાદિ સંસારમાં દીર્ઘ અભ્યાસ આ પ્રાણી વિષયો ઉપર રસપૂર્વક બુદ્ધિ રાખ્યા કરે છે અને તે રસ જાણે પોતાનો હોય તેમ માનીને વિષયો સાથે કામ લે છે. આ પ્રમાણે દેવોમાં સર્વ પ્રકારના દેવોમાં નિવૃત્તિરૂપ લગવાને બતાવેલી દીર્ઘાંશુકાર કરીને વધી પાછો અનાદિ કાળથી કમોંએ કરેલી પોતાની વિભાવસ્થિતિમાં જે આવ્યો જાય અને 'પૂર્વ પ્રકૃતિને અનુસરવા લ

તો પોતાના આત્માને ઉલટો વિરંબના^૧ કરે. આ પ્રમાણે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને વિષયાદિ પર આસક્તિ થાય અને મન લોહુપી રહે તેના કરતાં તો દીક્ષા પહેલેથી ન ગ્રહણ કરવી તે વધારે સાફ, કારણ કે ત્રિવિધ અભિલાષા વગર વિષય વિગેરે સેવતો ગૃહસ્થ (શ્રાવક) પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમાં આવરણ કરવારૂપ દ્રવ્ય સ્તવનો આશ્રય કરીને કર્મરૂપ અહર્ણનો નાશ કરતો જાય છે અને તેથી રાગાદિ ભાવરોગને ઓછા કરીને કર્મને હલકું કરી નાખે છે. આવી ભાવરોગની ઓછાશ પણ અનાદિ કાળથી સંસારમાં રખડતાં આ જીવને અગાઉ કદિ પ્રાપ્ત થઈ હોતી નથી અને તેથી ઓછાશ પ્રાપ્ત થવી એ પણ ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે. આ પ્રમાણે હોવાથી દીક્ષા લઈને પણ ત્યારપછી જો વિષયની અભિલાષા થાય તો પછી જે બાબતની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તે નહિ કરવાથી મનમાં ઘણોજ આકરો દ્વેશ થાય છે અને તેથી મનમાં ધારે વધારે રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વૃદ્ધિ પામતા જાય છે. પરિણામે જે ભાવરોગોની ઓછાશ તેને ગૃહસ્થાવસ્થામાં (દેશવિરતિને અંગે) પ્રાપ્ત થઈ શકી હતી તેટલી પણ તે મેળવી શકતો નથી.

જે વખતે પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે નરમ નરમ વિચાર કરે છે તે વખતે સર્વસંગનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિને ચારિત્ર ચારિત્ર મોહ-મોહનીય કર્મના અંશે વારંવાર હયમચામ્યા કરતા નીચનો કદય. હોય છે તેથી એને અત્યારે જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ હોય છે તે પાછી રોગાઈ જાય છે; ત્યારપછી ત્યાગબુદ્ધિ રોગાવાને લીધે તેના વીર્યની હાનિ થાય છે અને તેથી નીચ જણાવ્યાં છે તેવાં અને તેને ગળતાં ખોટાં ખડાનાંઓનો તે આશ્રય લે છે. તે ચારિત્ર મોહનીયને લીધે વિચાર કરે છે અથવા જાણાવે છે કે “જો હું દીક્ષા લઉં તો આ મારા મોટા સામું જોઈને જીવનાર મારા કુટુંબનું શું થાય ? મારા વિરહથી આખું કુટુંબ સીંદાય” અને જરૂર જવેલ નહિ. ત્યારે અવગર વગર અત્યારે મારા નિરાધાર કુટુંબને કેવી રીતે છોડી દઉં ? આ મારા છોકરામાં હજુ કોઈ પ્રકારની તાકાત આવી નથી, આ મારી છોકરીને હજુ પરણાવી નથી. મારી બહેનનો પતિ

૧ દેરાનચત્રી, ત્રાસ.

૨ વ્યવહારથી આવરણ કરવી તે.

૩ ૪૫૪ મોહનીય અને નોહ્યાય મોહનીય કર્મો પ્રાણીને ચારિત્ર આવશ્યક દેવા નથી તેવા પ્રમાણમાં કર્મોને ચારિત્રનાંદનીય કર્મો કહેવામાં આવે છે.

૪ દેરાન ચાપ.

પરદેશ ગયો છે અથવા તે બિચારી વિધવા છે, તેથી મારે તેનું ભરણ પોપણ કરવું જોઈએ. વળી આ મારો ભાઈ ઘરનો બોલે ઉપાડવાને શક્તિવાન થયો નથી, આ મારાં મા બાપ ઘડપણથી અર્ધા ખોખરાં થઈ ગયેલાં છે અને મારા ઉપર તેઓનો ઘણોજ શ્રેષ્ઠ છે; મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનારી આ મારી સ્ત્રી અત્યારે ગર્ભવતી છે અને મારા વગર એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે તેવી છે. આવા વિસંસ્થુનાં હૃદય બનો હું કેવી રીતે ત્યાગ કરું? મારી પાસે મોટો ધનનો સમૂહ છે, ઘણા માણસો પાસે માંડે મોટી રકમનું લેણું છે તે ઉઘરાણી મારા વગર કોણ લાવે? અને તે ઉઘરાણી મારા વગર તકરુકે થઈ જાય; અને માંડે હુંજ અને ભાઈઓ સારી રીતે ભક્તિ કરનારા અને મોટી સંખ્યામાં છે તે સર્વનું મારે ભરણપોપણ કરવું જોઈએ તેથી લોકોની પાસેથી ઉઘરાણી વસુલ કરીને અને તે રોકડ નાણું મારા હૃદયની અને ભાઈઓને યોગ્ય રીતે વહેંચી દઈને પછી તેમાંથી કેટલાક દ્રવ્યને ધર્મની બાબતમાં સખાવત દ્વારા ખરચ કરીને, પોતાની હોંશથી માતા પિતા પાસેથી રજા મેળવીને અને મારા ગૃહસ્થ તરીકેનાં સર્વ કાર્ય પૂર્ણ કરીને પછી દીક્ષા લઈશ. ઉઘરાણી વસુલ થઈ નથી, હૃદય વ્યવસ્થા હજી કરી નથી તેથી આ દીક્ષાનો વખત ન હોવાથી દીક્ષાના વિચારોથી અત્યારે શું?

“વળી દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો સાક્ષાત્ હાથવડે મો

“સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રને તરવા જેવું છે, ગંગા

કાયરનાં

“પૂર જોરથી ચાલતા પ્રવાહની સામે તરવા જેવું

ખડાનાં

“લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે, લોઢાના લાડુ ભક્ષ

“કરવા જેવું છે, છિદ્રવાળી (મોકળી) કામળ

“સૂક્ષ્મ પવનથી ભરવા જેવું છે, મેરૂ પર્વતને પોતાના માથાથી

“નાખવાના પ્રયત્ન જેવું છે, સમુદ્રનું ડાલના અગ્ર ભાગથી માપ

“જેવું છે, તેલથી સંપૂર્ણ ભરેલા પાત્રને હાથમાં લઈને સો ચો

૧ અસ્તત્રસ્ત સ્થિતિમાં, ઢંગઘડા વગરના, પોતાની મેળે વ્યવસ્થા ચલાવી શકે તેવા.

૨ આ આખું વાક્ય નિર્બળ-સંસારરસિક અથવા ખડાનાં કાઢનારનાં બિન્દુથી જોલાયલું છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૩ સર્વથી મોટો દરિયો. તેનું પ્રમાણ જાદુ મોટું છે અને તે સર્વથી આવેલો છે.

૪ અથવા ગંધેડા ઉપર નાખવાની શુભો.

“દોડતાં દોડતાં તેમાંથી તેલનું એક પળુ ટીપું બહાર નહિ પડ્યા દેવા
 “જેવું છે, જમણાં અને ડાબાં કરતાં આઠ ચક્રોના વચલા ભાગથી
 “પ્રસાર થનાર બાણુવટે તે આઠે ચક્રની ઉપર રહેલી ચુતળીની ડાબી
 “આંખમાં બાણુ મારવા જેવું છે અર્થાત્ રાધાવેધ સાધવા જેવું છે,
 “પ્રથમ ક્યાં પડે છે તેની દરકાર ક્યાં વગર લીફળુ તરવારની ધાર પર
 “ચાલવા જેવું છે; કારણ કે અહીં પરિપક્વો સહન કરવા પડે છે,
 “દેવતાઓ વિગેરેની તરફથી ઝમે તે પ્રકારના ઉપસર્ગો થાય તેની
 “સામું થવું પડે છે, સર્વ પ્રકારનાં પાપના સંબંધથી નિવૃત્તિ કરવી
 “પડે છે, ચાવતુલ્ય (હવે ત્યાંમુધી) મેરૂ પર્વત જેટલો ભારે શીલનો
 “ભાર વહન કરવો પડે છે, નિરંતર પોતાના આત્માને માધુકરી^૧
 “વૃત્તિથી વહન કરવો પડે છે, તેમાં શરીરને ભારે તપથી તપાવવું
 “લેઈએ, સંયમને આત્મભાવમાં લઈ આવવો લેઈએ, રાગ વિગેરે
 “ભાવશત્રુઓને મૂળથી ઉખેડી નાખવા લેઈએ અને અંતરમાં રહેલા
 “અગ્નિરૂપ અંધકારના પ્રસારનો રોધ કરવો લેઈએ. વળી વિશેષ
 “શું કહેવું? દોઢ પળુ પ્રકારનો પ્રભાદ ક્યાં વગર મહામોહરૂપ વૈતા-
 “ળનો નાશ કરવો લેઈએ.

“આવી રીતે દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો બહુ ભારે કામ
 છે અને મારા શરીરનું તો અત્યાર મુધી કોમળ સ્થિતિ
 વધારે વડાનાં. વડે, સારાં સારાં ભોજનવડે લાલન પાલન કર્યું છે
 અને મારા મનના સંસ્કારો પણ એવાજ પ્રકારના
 છે, તેથી દીક્ષાનો આવો મોટો ભાર ઉપારવાની હજી
 મારામાં શક્તિ આવી નથી. સાથે એ વાત પણ બરાબર ધ્યાનમાં
 રાખવાની જરૂર છે કે જ્યાંમુધી સર્વ પ્રકારના મનના અને અંતરના
 ગોટાળા દૂર કરીને ભગવાનની દીક્ષા લેવામાં ન આવે ત્યાંમુધી સંપૂર્ણ
 જ્ઞાનિસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર અને સર્વ ક્લેશનો છેદો બાણુનાર
 મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત ન થાય. આમ છે તેથી મારે હવે શું કરવું તેની કાંઈ
 ખબર પડતી નથી.” પોતાને શું કરવું યોગ્ય છે તે બાબતનો નિર્ણય
 નહિ કરી શકવાને લીધે અદેહરૂપ હરિગણ પર ચટેલો આ પ્રાણી કેટ-
 લોક વખત આત્રા આવા વિચાર કરવામાં કાઢી નાખે છે.

૧ તુલસી અધ્યાત્મકવિપદ્યમ પૃષ્ઠ ૩૬૪-૫ (પ્રથમાદિતિ).

૨ સાધુ આદાર લેવા જય તેને માધુકરી વૃત્તિ કહે છે. મધમાખ જેમ
 રૂબ પર પેસી ફેરવે પીડા ઉપજાવ્યા વગર તેમાંથી રસ ચૂસે તેમ સાધુ કાંઈને
 બેભાન થયા વગર અન્ય પાસેથી આદાર મદલુ કરે છે.

વિગેરેનું પરિણામ તો આવું છે ! આ પ્રમાણે વારંવાર અને છે, હું તે આખતનો અરાખર વિચાર કરતો ન હોવાથી મને એના ઉપર શ્રેહને લીધે મોહ થયા કરે છે અને તે ઝોછો થતો નથી. અને હું મારા હુંબીઓને વળગતો જાઉં છું અને તેઓ તો સ્વાર્થસંચય વખતે મારી દરકાર પણ કરતા નથી અને ધન-પણ નાશ પામી જાય છે ત્યારે મારે કોની ખાતર આ બધું મારા આત્માના લોભે કરવું એ ધન કે હુંબી પર શ્રેહ કરી સંસારમાં પડ્યા રહેવું તે અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. આવી રીતે જેના પરિણામે ચોક્કસ તુકશાન થવાનું છે તે જાણતાં છતાં અનર્થને લઈને જાણે માંડે હૃદય બહાર મારી ગયું હોય તેમ મારા આત્માને શા માટે હું છેતરું છું ? માટે આ અંતરંગ અભાષ સંગનો સમુદાય જે સર્વ કચરા જેવો છે અને જે 'કોશેટો' કચરા નાર કીડાની જેમ આત્માને બંધન માત્ર કરાવવારૂપ ફળ આપે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં. જો કે જેમ વધારે વધારે વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ વિષય સેવવાના રસમાં લીન થયેલા મન

વિષયભોગનો ત્યાગ કરવો વધારે વધારે મુશ્કેલ મનની મ- લાગતો જાય છે, છતાં મારે એ સર્વસંગનો ત્યાગ કરવો જ નોઈએ, પછી જે થવાનું હશે તે થશે એમાં થવાનું પણ શું છે ? મને કાંઈ થવાનું નથી

આ અગ્રામ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં માંડે શું ખોટું થવાનું છે ? અને એના ત્યાગથી તો ઉલટો અત્યાર મુઠ્ઠી કદિ નહિ થયેલ અને જે કોઈની ઉપમા આપી ન શકાય એવો મનનો પ્રમોદ પ્રાપ્ત થશે. ત્યારે મુઠ્ઠી આ પ્રાણી વિષયકીચરમાં હાથીની પેઠે ખુંચેલો રહે છે સાંકુ આ સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તેને આકરો લાગે છે, ત્યારે આ પ્રાણી એ વિષયકાદવમાંથી બહાર નીકળી આવે છે ત્યારે આ હૃદય વિવેક આવી જવાથી તે ધન વિષય ઉપર નજર પણ નાખતો નથી. કો હિ નામ સ્વર્ગકો લોકે મહારાજ્યામિવેકમાસાય પુનઃપાળકાલભાવમામનો નિલવેત્ અર્થાત્ એવો કોણ રાહો મનુષ્ય હોય કે જેને એક વખત મોટું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારપછી પોતાના અગાઉના ચંદ્રાળપણ છોડી નામે ? વાત એમ છે કે કોઈ ચંદ્રાળને પ્રયાસ કરવાથી તે રાજ્ય મળી જાય ત્યારે પછી જે તેનામાં હતાપણ હોય તો તે રાજ્યને છોડીને પાછું ચંદ્રાળપણું ગ્રહણ કરવાનો વિચાર કરે નહીં

૧. કેટકનો કોઈ પોતાના કરીરનથી લાગણી કરી પોતાની જાતને પ્રેમ નામે છે અને પરિણામે મરણનું દુઃખ પોતાને હારે કરીને વહોરી લે છે-

તેથી રીતે સર્વસંગત્યાગરૂપ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી કયરા જેવા વિષયો કે જે ચંદ્રાળપણા સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેને બોગવવાની ક્ષમતા પ્રાણીને ઇચ્છા થાય? માટે મારે એ સર્વ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ત્યાગ કરવો જ લેઈએ. એને તછ દેવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી આવવાની નથી.' આવી રીતે પોતાના મનમાં આ પ્રાણી સૌકસ નિર્ણય કરે છે.

ત્યારપછી તે સદ્બુદ્ધિ સાથે વિચાર કરીને નિર્ણય કરે છે કે આ ધણી મહત્વની બાબત છે તેથી તે સંબંધમાં પ્રતિબંધિત બાવ- સદ્ગુરુ મહારાજને પણ પૂછવું ઠીક છે. ત્યારપછી નાની હસોદી ગુરુ મહારાજની પાસે જઈને તે નિષ્પ્રયુષક પોતાનો સર્વ વિચાર વિનયપૂર્વક તેમને જણાવે છે. ગુરુ મહારાજ નિષ્પ્રયુષકે બતાવેલા સર્વ વિચારો ધ્યાન આપીને સાંભળે છે, પછી તેને કહે છે “ભદ્ર! બંધુ સાહે! તારો વિચાર ઘણો ઉત્તમ છે, પરંતુ તારે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ રસ્તેથી મોટા પુરુષો પસાર થઈ ગયા છે અને બીકણુ ખાણુઓને એ રસ્તે જતાં બધા ઉત્પન્ન થાય છે. તારી આ રસ્તે ચઢવાની ઇચ્છા થઈ છે તો તારે ખૂબ ધૈર્ય ધારણું કરવું. જે પ્રાણીઓને અતિ હાંચા પ્રકારના ચિત્તનો આશ્રય મળી શકતો નથી તેઓ આ માર્ગના બીજાં છેડા સુધી પહોંચી શકતાં નથી; માટે તારે જો આ માર્ગ આદરવો હોય તો પ્રથમ પરિપૂર્ણ વિચાર કરજે.” આવા પ્રકારના વિચારો ગુરુ મહારાજે બતાવ્યા તે દરિદ્રીની હસોદી કરવા બરાબર સમજવા. તે હકીકત સાંભળીને આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજનાં વચન બાવપૂર્વક અંગીકાર કરે છે. ત્યારપછી ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીની સારી રીતે પરીક્ષા કરે છે, પોતાની સાથે બીજા ગીતાર્થ સાધુઓ દોષ છે તેઓની સાથે આ પ્રાણીની યોગ્યતાના સંબંધમાં વિચાર ચલાવે છે અને ત્યારપછી તેને દીક્ષા આપે છે. આ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુસંબંધનો ત્યાગ કરવો તે પેલા નિષ્પ્રયુષકના બરાબર ભોજનના સંપૂર્ણ ત્યાગ બરાબર સમજવું. આ ભવમાં આ પ્રાણીએ જે જે પાપો કર્યા હોય તે સર્વ સોધી શોધીને તે દરેકને માટે ત્યાર- પછી ગુરુ મહારાજ તેને ‘પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે તે શુદ્ધ પ્રાણીથી આ પ્રાણીનું ભિક્ષાપાત્ર સાફ કરવા બરાબર સમજવું. ભિક્ષાપાત્ર તે અવિતલ (મનુષ્યભવ) છે એમ અગાઉ જણાવી દીધું છે. ત્યાર- પછી ચારિત્ર આપવું-દીક્ષા આપવી તે ભિક્ષાપાત્રને મુંદર ભોજનથી

જોળખવા 'લાગ્યા અને લોકોમાં તેનું જોનું નામ થયું તે બરાબર યુક્તિયુક્તજ હતું.

રાજમંદિરમાં સ્થિતિ.

ભારપછી કથાપ્રસંગમાં આગળ^૧ કહેવામાં આવ્યું છે કે "ભાર-પછી સપ્તયુગ સદ્યુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે રાજમંદિરમાં ભારથી રહેવા લાગ્યા ભારથી તેની જે સ્થિતિ બની તે હવે કહીએ છીએ. શરીરે નુકશાન કરે તેનું અપર્યાય જોજન તે કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીરે પ્રગટપણે મોટી પીડા ઘણું ખરું થતીજ નહોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઈ આવતી તો તે બાહુ ચોડી અને થોડા વખત મુધી રહે તેથી થતી હતી. એને હવે કોઈ પ્રકારની ઇચ્છાઓ રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો નહિ અને અત્યંત આનંદમાં આવીને પૂર્ણ હોશથી વિભજાલોક અંજન પાતાની આંખમાં વારંવાર આંજતો હતો, જરા પણ થાક્યા વગર તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી દરરોજ પીતો હતો અને જેનું મુંદર મહાકલ્યાણક જોજન દર-રોજ સારી રીતે ખાતો હતો. આ અંજન, જળ અને જોજનના ઉપ-યોગથી દરેક મીનિટે તેના બળમાં વધારો થવા લાગ્યો, સુખમાં વ-ધારો થવા લાગ્યો, શાંતિમાં વધારો થવા લાગ્યો, તેમજ રૂપમાં, શ-ક્તિમાં, પ્રસન્નપણામાં તેમજ બુદ્ધિની અને ઇંદ્રિયોની પડુતામાં ઘણો વ-ધારો થવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં રોગો બહુ હોવાને લીધે હતું તેને તદ્દન આરામ થયો નહોતો છતાં તેના શરીર પર ઘણો મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો. તેટલા માટે કહ્યું છે કે—

यः प्रेतभूतः प्रागासीद् गाढं धीमत्सदर्शनः ।

सा तायदेव संपन्नो मानुषाकारधारकः ॥

'અભ્યાર મુધી જે જૂત પ્રેત જેવો અત્યંત ભયંકર અને કદરૂપો લાગતો હતો અને કોઈને તેના સામું જોવું પણ ગમતું નહોતું તે હવે મનુષ્યનો મુંદર આકાર ધારણ કરનારો થઈ ગયો હતો.' અગાઉ દરિદ્રીપાણુમાં તુચ્છતા, અર્ધવ્ય, લોણપતા, શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે દરૂઠા ભાવો તેનામાં બહુ હતા તે ત્રણ ઔષધના આસેવનથી લગ-બગ નાશ પામવા જેવા થઈ ગયા હતા અને તે તેને જરા પણ પીડા કરતા ન હોવાથી તે નિરંતર આનંદી મનવાળો થઈ ગયો."

૧ દીક્ષાઅવસરે નામ ફેરવવામાં આવે છે તે હકીકતનું સ્વયં આ વાક્ય સમજવું.

૨ જુઓ કથા માટે અગાઉ પૃષ્ઠ ૪૪.

આ સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં પણ એવીજ રીતે અને છે તે આવી રીતે ધ્યાનમાં લેવી: ઘર વિગેરે દ્વંદ્વોના આત્મભાવ ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરેલા હોવાથી રાગ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતી પીડા આ પ્રાણીને થતી નથી, કારણ કે કારણ વગર કોઈ કાર્ય થતું નથી અને અહીં દ્વંદ્વના ત્યાગથી સમાનભાવ આવી જાય છે એટલે રાગ દ્વેષ વિગેરે વિકારો કોઈ પ્રકારે જોર કરી શકતા નથી. કદાચ પૂર્વ કર્મોના ઉદયથી કોઈ વખત સહેજસાજ પીડા થઈ આવે છે તો તે બહુ થોડો વખત ટકતી હતી, તે બહુ લાંબો વખત કદિ ચાલતી નહિ. વળી આ પ્રાણી લોકવ્યાપારની કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા, ઇચ્છા કે દરકાર રાખતો નહિ હોવાથી તે તો આખો વખત વાચના (વાંચન), પૃચ્છના (પ્રશ્નો પૂછવા-જવાબ લેવા દેવા વિગેરે ચર્ચા), પરાવર્તના (પાછળનું ભણેલું યાદ કરી જવું-રીવીઝન), અનુપ્રેક્ષા (અભ્યાસ કરેલી બાબત પર વિચાર કરવો-તેના પર ચર્ચણું કરવું) અને ધર્મકથા (ધર્મની બાબતમાં જ્ઞાનગોષ્ઠિ અને જ્ઞાનચર્ચા કરવી) કરવામાં રોકાઈ રહીને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે, જૈન શાસનની શોભા વધારે અને ઉન્નતિ કરે એવા શાસ્ત્રના વિશાળ અને વિસ્તીર્ણ અભ્યાસથી પોતાના દર્શન ગુણને સારી રીતે સ્થિર કરે છે અને ઉત્તમ પ્રકારનાં તપ નિયમ વિગેરેથી પોતાની જાતને મુંદર પ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે રોકી ચારિત્રને પણ પોતાના આત્માની સાથે એક કરી નાખે છે એટલે પોતે ચારિત્રમય બની જાય છે. આ હકીકત ભાવપૂર્વક ત્રણે ઔષધોને સેવવા બરાબર સમજવી. ત્યારપછી એ પ્રાણીની એ પ્રકારની પરિણતિ થવાથી તેનામાં બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ (યાદશક્તિ), બળ વિગેરે ગુણો પ્રગટ થાય છે. માત્ર અગાઉના ભવમાં સંચય કરેલાં કર્મોના જોરથી તેનામાં હજી કોઈ કોઈ વખત રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગો જોર કરી આવતા હતા અને તેથી તે તદ્દન નીરોગી થયો નહોતો તો-પણ તેના બાવિઓ ઘણા નરમ (હલકા) પડી ગયા હતા. પરિણામ એ થયું કે અત્યાર મુઘી તેને અનાર્ય (ખોટું) કાર્ય કરવામાં પ્રીતિ

૧ શીત અને ઉષ્ણ, સુખ અને દુઃખ એ સર્વને દ્વંદ્વ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રાણીને સુખ દુઃખ પર કે એવા પરસ્પર વિરોધી ભાવો પર સમાનભાવ થાય તે દશા બહુ પસંદ કરવા યોગ્ય-આદરવા યોગ્ય છે. ઘરની બાબતમાં પોતાનું અને પારકું ઘર એવો ભાવ લઈ સકાય, પણ અહીં તે ઘટતો નથી. અહીં ચુદપતિપદ્મને ઘરરહિતપદ્મ-ચુદપતિપદ્મ તરફ તે સમજવું. અથવા દ્વંદ્વ એટલે ક્લેશ.

ઉત્પન્ન થતી હતી તેને બદલે હવે ધર્મઆચરણ કરવામાં પ્રીતિનો અનુભવ થતો હોવાથી તેમાં મજા આવતી હતી.

ત્રણે ઔષધોના આસેવનના પ્રભાવથી તે દરિદ્રીના જેમ બહુ કાળથી થયેલા તુચ્છતા, ક્ષીણતા (મંદપણ), શોક, રોગનાશ. મોહ, ભ્રમ વિગેરે ભાવો નાશ પામી ગયા અને તે રંક કાંઈક ઉદાર ચિત્તવાળો થયો તેવીજ રીતે આ શ્રવણુ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને આદરવાથી પોતાને અનાદિ કાળથી જેની આંખે પરિચય થયેલો હતો એવા તુચ્છતા વિગેરે વિકારી ભાવોને દૂર કરીને થોડો થોડો ઉત્તન્નવળ મનવાળો થયો. આવી રીતે આ પ્રાણીને આવરોગો નવા ઉત્પન્ન થતા બંધ થઈ ગયા અને પૂર્વ કર્મના ભેરથી કોઈ ઉદય આવતા તો તેને તે વધારે વધવા દેતો નહોતો, ઔષધના સેવનથી તંત્રતમાંજ મટાડી દેતો હતો. એકંદરે ઔષધના પ્રભાવથી તેના શરીરે ઘણી સ્વસ્થતા થઈ આવી.

ઔષધદાન-અંથઉત્પત્તિ.

ભારપણી કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે “એક દિવસ અત્યંત આનંદમાં આવી જઈને સદૃશુદ્ધિને તેણે દાન કરવા- પૂછ્યું ‘ભદ્રે! આ મુદર ત્રણે ઔષધો મને કયા નો નિર્ણય. કર્મના યોગથી મળ્યા?’ સદૃશુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો ‘ભાઈ! અગાઉ જે આપ્યું હોય તેજ પાછું મળે છે એમ લોકોમાં કહેવાય છે તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ તે કોઈ વખત અન્યને તે વસ્તુઓ આપી હશે.’ સદૃશુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો ‘જે કોઈને દીધેલું હોય તે પાછું મળતું હોય તો અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનાર આ ત્રણે ઔષધો પોત્ત ધાત્રને સારી રીતે ખૂબ આપું કે જેથી ભવિષ્યમાં અન્ય જન્મમાં તે ન ખૂટે તેટલાં મને મળ્યાં કરે.” આ શ્રવણ સંબંધમાં પણ તેવુંજ બને છે તે આપણે હવે જોઈએ.

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના વિશેષ વિશેષ સેવનથી આ પ્રાણીના મનમાં સાંતિનું મુખ ધાય છે તેનો અનુભવ કરતાં સદૃશુદ્ધિના પ્રભાવથી આ પ્રાણીને જણાય છે કે સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણોની પરંપરાને મેળવી આપનાર અને સ્વાધારણ રીતે મગવાં પડતું મુશ્કેલ આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સર્વને બહુ મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય છે તે મને મળી ગયાં છે

જ્ઞાન અને પ્રા-
પ્તિનો સંબંધ.

તેમ થવું મારા પૂર્વ કાળનાં શુભ આચરણો વગર સંભવે નહિ, એટલે
 મેં અગાઉ એને મળતાં કોઇ સારાં આચરણો કર્યા હશે તેના પરિણામે આ સર્વ જ્ઞાન દર્શનાદિ મને અત્યારે પ્રાપ્ત થયાં છે. આ વિચારને
 પરિણામે વળી તેને વધારે વિચારો થાય છે. હવે ભવિષ્યમાં પણ એ
 જ્ઞાન દર્શન મને અવિચ્છિન્નપણે (ચાલુપણે-આંતરા વગર) કેવી રીતે
 મળી શકે એનો પણ વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો જોઈએ. વિચાર
 કરતાં કરતાં એવો નિર્ણય થાય છે કે મને અત્યારે જે પ્રાપ્ત થયેલ છે
 તે અગાઉ મેં કોઈને તેવું દાન કરેલું હોવું જોઈએ અને એ દાનના
 કારણથીજ મને અહીં તે મળ્યાં છે. આ વિચારને પરિણામે તે આગ-
 લને માટે વિચાર કરે છે કે જો એમજ છે તો પછી હું સત્પાત્રને
 (યોગ્ય પ્રાણીને-અધિકારીને) એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રત્વ હાલ દાન કર્યા
 કરું કે જેથી મારાં ઇચ્છિત સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય એટલે એ મને
 ભવિષ્યમાં ચાલુ નિયમિતપણે મળ્યા કરે.

લોકોનો નિરાદર.

આગળ કથામાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે “ તેના (સપુણ્યકના)
 મનમાં આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે સુસ્થિત મંદારાજે સાતમે માળે
 બેઠા બેઠા જોયો, ધર્મબોધકરને તે બહુ પસંદ આવ્યો, તદ્દયોએ તેને
 વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રશંસા કરી અને સદ્બુદ્ધિને તો તે
 બહુજ ગમી ગયો. આ હકીકત તેના જાણુવામાં આવવાથી તેને પો-
 તાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માંડ્યું કે ‘ હું પુણ્યવાન હોવાથી
 લોકોમાં બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવું છું. હવે કોઈ મારી પાસે આવીને
 આ ત્રણ ઔષધો માગે તો તેને જરૂર આપીશ. ’ એવા વિચારથી
 આપી દેવાની ઇચ્છાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ જોઈને
 બેસી રહેતો હતો. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી હોય પણ મહાત્મા
 પુરુષો જો તેની મોટાઇ વધારે તો તે આ અધમ દરિદ્રીની પેઠે
 અભિમાની થઈ જાય છે. હકીકત એમ હતી કે એ મંદિરમાં જે
 લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔષધોનો સારી રીતે ઉપયોગ કર-
 નારા હતા અને તેના જોરથી કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા પીડા વગરના
 હોઈને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઈ ગયા હતા. જેઓએ તુરતમાંજ એ રાજ-
 મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને જેઓ દ્રમકની જેવા (પોતાનું ત્રણ
 ઔષધરૂપ ધન જેઓ પાસે કાંઈ ન હોય તેવા નિર્ધનીઆ) હતા એતો
 બીજા પાસેથી ત્રણે ઔષધો સારી રીતે મેળવી શકતા હતા. આ
 પ્રમાણે હોવાથી મંદિરમાં ઘણા કાળથી આવી રહેલા અને નવા આવ-

નારામાંથી કોઈ પણ ઔપધો લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સુપુણ્યક ચોતરફ ચાલના કરનારની સાથે જોતો અશુદ્ધ દેવતો બેસી રહેતો હતો. આવી રીતે ઘણો વખત સહ જોઈને બેસી રહેવા છતાં ઔપધનો ખપી કોઈ તેની પાસે આવ્યો નહિ.”—આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવીજ હકીકત બને છે તે આપણે જોઈએ.

બીજા પ્રાણીઓને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ ત્રણુ રત્નોનું-ઔપધોનું દાન કરવાની ઇચ્છાવાળો પ્રાણી વિચાર કરે છે

મિથ્યાભિમાન ‘અહો! ભગવાને મારા ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરી છે, અને પદ્મિમાન. આચાર્ય મહારાજ મારે માટે મોટું માન ધરાવે છે, તેમની દયા મારા ઉપર મહેરબાની કરવા માટે નિરંતર તૈયાર રહે છે, મારા મનમાં સદ્બુદ્ધિનો કાંઈ કાંઈ વિકાસ થઈ ગયો છે અને સર્વ લોકો મારાં વખાણુ કરે છે—આટલા ઉપરથી મારે પુરુષોદય વધારે થયેલ હોવાને કીધે હું જનસમૂહમાં બહુ ઉત્તમ થઈ ગયો છું છું.’ આવા મિથ્યારને પરિણામે તે પ્રાણી પોતે પુણ્યશાળી હોવાનું અને લોકોમાં ઉત્તમ હોવાનું મિથ્યા અભિમાન ધારણુ કરે છે. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી (ગુણ વગરનો) હોય પણ મોટા માણસો તેનું માન સન્માન વધારે તો તેની મગરૂબી વધી પડે છે તેનું આ દરિદ્રી સાક્ષાત્ ઉદાહરણુ છે. જો એમ ન હોય તો આ પ્રાણી પોતાની જાતની સર્વ પ્રકારની લઘુતા બહી જઈને આવી રીતે ખોટું અભિમાન શા માટે કરે? આવા મિથ્યાભિમાનથી લેવાઈ ગયેલો આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે ‘જો કોઈ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો અર્થો પ્રાણી પોતાની ઇચ્છાથી મારી પાસે આવી વિનયપૂર્વક જ્ઞાનાદિ સંબંધી સવાલ મને પૂછશે તો તેની પાસે હું આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરીશ, એવી રીતે જાતે આવીને વિનયપૂર્વક નહિ પૂછે તો આપણે કાંઈ કહેવા જવાના નહિ.’ આવા પ્રકારના વિચારમાં તણુ-રેકો તે પ્રાણી જિનેદ્રશાસનમાં ઘણા વખત રહે છે, પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પૂછનાર તેની પાસે કોઈ આવતું નથી. એનું કારણ એ હતું કે જે પ્રાણીઓ આ જિનેદ્રશાસન બુવનમાં પોતાના ભાવથી વર્તતા હોય છે તેઓ તો પોતે સ્વતંત્રપણે જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને ધારણુ કરનારા હોય છે અને તેઓ વળી વધારે ક્રિયા પ્રકારનાં મુંદર જ્ઞાનાદિ મેળવી શકતા હોય છે તેથી તેઓ આવા પ્રકારના બહારના ઉપદેશની અવેક્ષા રાખતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓ તુરતમાંજ કર્મનું વિચર (માન) પામીને આ જ્ઞાનનનાં સામ્ય સંવેદના હોય છે અને જેઓની વૃત્તિ સન્માન તરફ સન્નુબ્ધ બાંધે ચલેલી

હોય છે પણ જેઓ ઊંચા પ્રકારનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી રહિત હોય છે તેઓ પણ આ પ્રાણી (જે ઉપર પ્રમાણે મિથ્યાભિમાનને લીધે મગરૂખીથી ટટાર રહે છે તે)ની સામું પણ જોતા નથી, કારણ કે ભવવાનના મતમાં ખીજા અનેક મહા બુદ્ધિશાળી સદ્બોધ આપવામાં કુશળ મહાત્મા પુરુષો હોય છે કે જેઓની પાસેથી આવા તુરતમાં રાજમંદિરમાં દાખલ થયેલા પ્રાણીઓ જ્ઞાનાદિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જોઈએ તેટલાં કોઈ પણ પ્રકારના કલેશ વગર મેળવી શકે છે. આવી રીતે પોતાની પાસેનાં જ્ઞાનાદિના અપવાળો કોઈ પણ પ્રાણી પ્રાપ્ત ન થવાથી પોતાની જાતને મોટી માનવાના ગર્વમાં નકામો તણાઈ જઈને લાંબો વખત સપુણ્યકની પેઠે આ પ્રાણી બેસી રહે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધી શકતો નથી.

મૂળ કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે “ત્યારે પોતાનાં ઔષધને લેનારો (ખપી) જીવ તેની પાસે લોકોને કોઈ આવ્યો નહિ ત્યારે વળી એક દિવસ તેણે સદ્બુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનું કારણ પૂછ્યું. સદ્બુદ્ધિએ કહ્યું ‘ભાઈ ! તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ

ત્રણે ઔષધો પોકારી પોકારીને જે કોઈ લે તેને આપવાં અને એમ કરતાં જો કોઈ લેનાર મળી આવશે તો બહુ સાફ થશે.’ સદ્બુદ્ધિની આવી સલાહથી ‘લોકો ! ભાઈઓ ! મારી પાસેથી આ ઔષધો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો’ એ પ્રમાણે ઊંચા સ્વરથી બોલતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો. તેની આવી ઘોષણા સાંભળીને જે અત્યંત હલકા પ્રાણીઓ હતા તે કોઈ કોઈ વખત જરા જરા ઔષધ તેની પાસેથી લેતાં હતા અને ખીજા તેવાજ હલકા પ્રાણીઓ મનમાં વિચાર કરતા હતા કે ‘અહો ! અગાઉ આપણે આ ભિખારીને જોયો હતો તે અત્યારે ગારો થઈ ગયો હોય એમ જણાય છે. જુઓ તો ખરા ! રાજસેવક પાસેથી ઔષધો મેળવીને હવે તે આપણને આપવા નીકળી પડ્યો છે !’ આવો વિચાર તેના સંબંધમાં કરીને તે માણસો તેની ઘણી મશ્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને હિંમત હતા અને કેટલાક તેના તરફ બેદરકારી બતાવી તેના તરફ તદ્દન નિરાદર બતાવતા હતા. આવી રીતે સપુણ્યકને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી રૂચિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાંગી નાખે એવી તુચ્છ લોકોની વર્તણૂક જોઈને તે સદ્બુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો ‘ભદ્રે ! માફ ઔષધ તો જે ભિખારીઓ હોય છે તેજ માત્ર ગ્રહણ કરે છે, કોઈ મોટા માણસો તો મારી પાસેથી લેતા નથી

અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વે લોકો મારાં ઔપધાને ઉપ-
 યોગ કરે. વિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશયા! ભૂત ભવિષ્યની વિચા-
 રણા કરવામાં તું ઘણી પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરુષો
 મારી પાસેથી ઔપધાં અહણુ કરતા નથી તેનું કાંઈ
 કારણ હોયું બોધ્યે તે શોધી આપ.' આવો સપુણ્યક
 તરફનો પ્રશ્ન સાંભળીને સપુણ્યકે અને મોટા કામમાં

એવી એવો વિચાર કરતી વિચક્ષણ સદ્ગુણિએ મહા ધ્યાનમાં પ્રવેશ
 કર્યો અને એ પ્રમાણે કામ બનવામાં અંતરંગ કારણ શું છે તેનો પો-
 તાના મનમાં નિર્ણય કરીને તે બોલી: 'સર્વે પ્રાણીઓ તારાં ઔપધાને
 અહણુ કરે તેવો એકજ ઉપાય છે અને તે એ છે કે જે રાજમાર્ગમાં
 લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યાં લાકડાના વિશાળ પાત્રમાં આ
 ગ્રણે ઔપધાં મૂકીને પછી પોતાના મનમાં વિશ્વાસ રાખીને તારે ફર
 બસી રહેવું. તારૂં અગાઉનું દરિદ્રીપણું સંભારીને જે લોકો આ ઔપધાં
 તારા તપથી અહણુ કરતા નથી તેઓમાંથીજ કોઈ કોઈ તેના અર્થા
 હમે તે ત્યાં કોઈને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાંથી ઔપધાં
 અહણુ કરશે. તેમાંથી કોઈ એકાદ ખરો શુભવાન પ્રાણી તારૂં ઔપધ
 લેનારો નીકળી આવશે તો તારો મનોરથ પૂર્ણ થઈ જશે એમ હું
 માનું છું. કારણ કે કોઈ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઈ તપમય પાત્ર
 આવશે, એમાં જે જ્ઞાનપાત્ર આવશે તે તને તારશે.' સદ્ગુણિના આવા
 કુદ્રાજ જવાબથી સપુણ્યકના આનંદમાં સારી રીતે વધારો થયો અને
 સદ્ગુણિએ તેને જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે તેણે કર્યું. તેટલા માટે
 આ દુષ્ટીકત રહેવામાં આવી છે કે એ દરિદ્રીએ બતાવેલાં ઔપધાને
 જે પ્રાણીઓ અહણુ કરશે તે સર્વ રોજ વગરના થઈ જશે, કારણ કે
 ગીરોગી થવાનાં કારણભૂત એ ગ્રણે ઔપધાજ છે. જે સુકીકન અહો
 કહેવામાં આવી છે તે તમામને માટે કહી છે અને તે અહણુ કરવાથી
 રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમાં મારી કંપર
 ઉપાસના સર્વેએ તે ગ્રણે વસ્તુઓ લેવાની કૃપા કરવી, સર્વે તે લેવાને
 માન્ય છે.' મારા હવના સબધમાં પણ એજ પ્રકારે દુષ્ટીકત બની છે
 તે આપણે તમે છેવટે વિચારી જાઓ:-

આ પ્રાણીને દાન આપવાની ઇચ્છા થતાં તેના જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર
 લે તેનું કોઈ પાત્ર ન મળવાથી તે સદ્ગુણિપુરુષ
 નિશતિ વિચાર કરે છે ત્યારે તેને અહમ પડે છે કે
 જોન મારણુ કરીને બેસી રહેવાથી કોઈને જ્ઞાન દર્શન
 આપવાનું બની સહે તેમ નથી અને બીજા પ્રાણી-

પોષાત
 અને દોષ

એને જ્ઞાન કર્મન સંપાદન કરાવવારૂપ ઉપકાર કરવો એજ પરોપકાર
 પરોપકાર છે, તેના દેવો અન્ય પરોપકાર કોઈ હોય એમ સમજ
 નથી. પ્રાણીને જે સન્માન પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય તો તે સન્માન
 જન્માન્નરમાં પણ પાતાને આંતરા વગર કે અગવડ વગર મને
 મહે એવી તેની અભિલાષા હોય તેણે ઉપર જાણ્યો છે તે
 પ્રધાનનો પરોપકાર કર્યા કરવો. કારણ કે પરોપકારનો સ્વભાવ
 એવો છે કે એ પુરુષોના યુદ્ધાના ઉત્કર્ષને સારી રીતે પ્રાપ્ત
 કરી આપે છે. વધી તે પરોપકાર બરાબર સારી રીતે પ્રાપ્ત
 હોય તો તે પીડામાં વધારો કરે છે, દીનતા (ગરીબાઈ, સંકાંત)
 ને દુઃખ કરે છે, મિત્રને ઉદાર બનાવે છે. સ્વાર્થચિન્તે તજી
 રહે, મનને નિર્મલ કરે છે અને પ્રભુતા પ્રગટ કરે છે. આ પ્રમાણે
 અવાહી ને પોષકાદિવગર પુરુષને વીર્યના ઉદ્ધાર થાય છે એ
 રીતે પોષકાદિ વગર વગર જુનિ થાય છે અને તેનાં માદનીય કાર્યો
 નાશ થાય છે તેથી જન્માન્નરમાં ઉતરેનાર વધારે સાથ મળે
 સ્વભાવ ને કરે છે અને ત્યાંથી પાછા પડી જતા નથી. આ પ્રમાણે
 દોષાદી જેને જ્ઞાન કર્મનાદિ જાણુવા દેાય તેપણ અન્યની આસ
 નેજા સ્વદેશ પ્રકાર કરવાને મારે બની શકતો સર્વ પ્રયત્ન કરે
 કરે એ અને તે સંસ્કારમાં અન્ય પ્રાણી આપણી પાસે મળતી કદી
 આરે જ્ઞાનસંપદા તેને બતાવવું એવી અવિદ્યા માખતી નહિ. એ
 રીતે બધાર કારણે અવાહી આપવાથી આપનારની હલકાઈ વધે
 કહે. વિદ્યારૂપે કહે નહિ. એ આપવાથી એકાંત રાખજ કે અને
 એમાં કોઈ પણ પ્રકારની હલકાઈ થતી નથી એ સ્વદેશ આપનાર સમજે.

હોવાથી તેનો સર્વ ઉપદેશ હસવા જેવો લાગે છે. આ પ્રાણી ને કે તેઓ તરફના સર્વ પ્રકારના તિરસ્કારને યોગ્ય છે છતાં તે મહાત્માઓ આ પ્રાણીને ધિક્કારતા નથી તેમાં તે મહાત્માઓનું મોટું મન છે, એમાં આ પ્રાણીની કાંઈ વિશેષતા નથી અથવા તેવો તેનામાં અપૂર્વ કોઈ ગુણ નથી.

આ પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ તદ્દન મંદ બુદ્ધિવાળાજ અહણુ કરે છે એવી સ્થિતિ જોઈ પોતાનો ઉપદેશ સર્વ પ્રાણીઓ અંધવ્યવસ્થા. અહણુ કરે એવો અનુકૂળ તે કેવી રીતે થઈ શકે તે માટે આ પ્રાણી વિચાર કરે છે. વિચાર કરતાં અને મદબુદ્ધિ સાથે અભિપ્રાય મેળવતાં આ પ્રાણીને આ પ્રમાણે રસ્તો મળે છે. 'અહો! હું સર્વ પ્રાણીઓને આવી રીતે' સાક્ષાત્ ઉપદેશ આપું છું તે એ સર્વ લોકો લે એમ જણાતું નથી (કારણ કે તેઓ મારી જાત તરફ નજર કર્યા કરે છે અને મારી યોગ્યતા તરફ જુએ છે), માટે હવે હું એમ કહું કે આ ભગવાનના મતનાં સારમૂલ્ય દર્શન અને ચારિત્ર જે હું સર્વ લોકોને બતાવવા ઇચ્છું છું તેના બહુલ યોગ્ય (જેય-જ્ઞાનનો વિષય), શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય (શ્રદ્ધેય-દર્શનનો વિષય) અને આદરવા અથવા આચરવા યોગ્ય (અનુષ્ઠેય-ચારિત્રનો વિષય) અર્થની એકે અંધના આકારમાં રચના કરું અને તેમાં કિંઈ અને 'વિષયીનો' અભેદ છે એમ બતાવી આપું. એવી અવસ્થા કે અંધમાં કરી તે અંધને આ જૈન શાસનમાં ભવ્ય જીવો મુક્તિ મૂખી દઈ. આ પ્રમાણે કરવાથી તેમાં રહેલાં જ્ઞાનાદિ મુક્તિ દર્શન અહણુ કરવા યોગ્ય થશે. હું જે અંધ બનાવું છું તે મુર્ખને કોઈ શાય અને બોધ આપે તો બહુ સાફ, પણ ઉપદેશ સર્વ અંધને એક જ એક પળ તે ભાવપૂર્વક પરિણમશે તો મારો કરેલો સર્વ શ્રદ્ધા મુખી એમ હું 'માનીશ'. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કદાચ તે જુલુવાળી આ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા કે જેમાં અંધ મુર્ખ પ્રપંચનું ઉપમાન કરવામાં આવ્યું છે તેની રચના કરી કે કદાચ દાંયા પ્રકારના શબ્દાર્થ ન હોવાથી તે સુવર્ણપાત્રનું કંઈ ન હોય.

૧ અંધનો વિષય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર.

૨ જ્ઞાનાદિવાનુભવ. ભવ અને ભવના ગુણોનો અર્થ.

૩ આ વિચારો કેટલા મુલ્ય છે અને ઉપાદેશનું કંઈ નહીં, આમાંથી અંધ મુર્ખ લાગે છે તે માટે જુઓ ઉપાદેશ.

મ આપણે દુનિયામાં દરરોજ જોઈએ છીએ અને જોજનમાં ભૂખને ત કરવાની જે શક્તિ છે તે જોજન બનાવનાર અથવા પીરસના-
 ॥ કુમારોપથી આવી જતી નથી અથવા નાશ પામી જતી નથી
 આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ; આવી રીતે હું તો જો દે જ્ઞાન
 ન આરિત્રથી અધુરો છું છતાં આ મંથમાં ભગવાનના આગમમાં
 થી રીતે જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર જતાવવામાં આવ્યાં છે તેને મેં તેવા
 પ્રકારમાં નિવેદન કર્યું છે તેને જે સ્વચ્છરત્વો ગ્રહણ કરશે તેઓના
 મ દેશાદિ ભાષરોગો જરૂર જોઈશે. યશે અને હેવટે નાશ પામી
 શે, કારણ કે રાગાદિ દોષનો સર્વથા નિરંતરને માટે કાય કરવો એ
 ન દર્શન આરિત્રનું કાર્ય છે. આ ઉપરથી જણાયું કરશે કે વક્તાના
 મંથ દોષથી વક્તવ્ય વિષયના સ્વરૂપને જો તે યથાસ્થિત રૂપ કહે-
 તમાં આવેલ દોષ તો કોઈ પણ પ્રકારે હાનિ થતી નથી.

આત્મસંપ્રતા-નિવેદન.

જો કે ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં કહેલું એક પદ પણ ભાવપૂર્વક
 સાંભળવામાં આવ્યું હોય તો તે સમસ્ત રાગાદિ ભાષરોગનો નાશ
 કરવાને સમર્થ છે અને તે સાંભળવું તમારાથી સહજ (વગર પ્રયાસે
 અથવા અદ્ય પ્રયાસે) બની શકે તેમ છે અને વળી પૂર્વ કાળના મહા-
 પુરુષોએ રચેલી કથાઓ તથા પ્રબંધોનું ભાવનાપૂર્વક અવલું કરવાથી
 રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વધારે સારી રીતે નાશ પામી શકે તેવો સંભવ
 છે, તોપણ આ ઉપાયથી સંસારસમુદ્ર તરવાની ઇચ્છાવાળા મારા
 ઉપર મહેરબાની કરીને-મારા ઉપર દયા લાવીને સર્વ સમર્જન પુરુષો
 આ મારી કથા સાંભળવા કૃપા કરશે એવી મને પૂર્ણ આશા છે.

૧ અહીં મંથકર્તા પોતાના પુસ્તકને વાંચવાનો આમદ કેવા મુદ્દા ઉપર કરે
 છે અને કેવી નમ્ર ભાષામાં કરે છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. તેઓ પોતાનાં
 વખાણ નથી કરતા, પણ જાણે વાંચનાર પુસ્તક વાંચે અથવા કથા સાંભળે તે કર્તા
 ઉપર ઉપકાર કરવા માટે દોષ એવા આશયથી અતિ નમ્ર લખાણ સિદ્ધિ ગણિએ
 કર્યું છે. આ મુદ્દા પર વિશેષ હકીકત માટે જુઓ ઉપોદ્દાપાત.

ઉપસંહાર.

આ પ્રમાણે અગાઉ જે નિબ્ધુલ્યકનું દષ્ટાન્ત લખવામાં આવ્યું હતું તેના લગભગ દરેકે દરેક પદનો ઉપનય-કહેવાનો તાત્પર્યર્થ અહીં વિસ્તારપૂર્વક બતાવ્યો છે, છતાં વચ્ચે વચ્ચે કદાચ કોઈ પદનો ઉપનય ઉતારવો રહી ગયો હોય અથવા ન ઉતાર્યો હોય તો તેની આગળ પાછળના સંબંધથી પોતાની બુદ્ધિવડે યોજના કરી લેવી. જેઓ સંકેત સમજી ગયા હોય છે તેઓને ઉપમાન બતાવવાથી ઉપમેય સમજવું મુશ્કેલ પડતું નથી એટલે જેઓ કથાની અંદરનો આશય જાણતા હોય (સંકેત) તેઓને પછી ઉપમાન એટલે જે વસ્તુ સાથે ઉપમા કરવામાં આવે તે બતાવ્યું હોય તો તે ઉપરથી રહસ્યાર્થ (ઉપમેય-તાત્પર્યર્થ)માં શું સમજવાનું છે તે તેઓ સમજી જાય છે, તેને ઉપમેય સમજવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. આ હકીકત બતાવવા માટે આ અંથની શરૂઆતમાં ઉપમાનરૂપ કથાની રચના કરવામાં આવી છે. હવે જે કથા રચવામાં આવે છે તેમાંનું એક પણ પદ બનતાં મુખી ઉપમેય વગરનું નહિ આવે, પરંતુ એવી બાબતનો વિસ્તારથી ઉપનય દેવી રીતે ઉતારવો તે બાબતમાં આપ સર્વ આ કથાથી શિક્ષિત થઈ ગયા છો તેથી હવે પછી લખવાની ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામાં તમારી સર્વની સુખે પ્રવૃત્તિ થઈ શકશે. હવે આ બાબતમાં ઉપોદ્ધાતરૂપે વધારે વિસ્તાર કરીને લખવાની જરૂર રહી નથી.

૧ પ્રથમ પ્રસ્તાવ લખવાનો હેતુ શું છે તે અત્ર અંથકર્તા પોતેજ સ્પષ્ટ કરે છે. આખા અંથનો ઉપનય ઉતારતાં લાખો સ્લોકો લખવા પડે, તે વાંચવાનો સમય મળે નહિ તેમજ તેટલી ધીરજ રહે નહિ તેથી તેના બચાવ ખાતર આ સર્વ પ્રયત્ન યોગ્ય રીતે કર્યો છે. હવે જે અંથ શરૂ થાય છે તેનો અત્ર ઉપોદ્ધાત થયો. એ પછી વિશેષ હકીકત માટે જુઓ મારો ઉપોદ્ધાત.

૨ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે કે ખરેખરો અંથ બીજા પ્રસ્તાવથી શરૂ થાય છે અને આ આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ તેના ઉપોદ્ધાતરૂપે છે.

इह हि जीवमपेक्ष्य मया निजं,
यदिदमुक्तमदः सकले जने;
लगति संभवमात्रतया त्यहो^१,
गदितमात्मनि चारु विचार्यताम्.

‘મેં મારા જીવની અપેક્ષાએ અહીં ને ને કશું છે તે તે સર્વ ઘણું ભાગે બધા જીવોને લાગુ પડે તેવું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ઉપર ને હીકત કહેવામાં આવી છે તે તમને પોતાને લાગુ પડે છે કે નહિ તેના સારી રીતે વિચાર કરશો.’

निन्दात्मनः प्रयत्ने परमः प्रभाषो,
रागादिदोषगणदीप्यमनिष्टता च;
प्राक्कर्मणामतियदुद्ध भयप्रपञ्चः,
प्रप्यापितं सकलमेतदिहाद्यपीडे.

‘આ પીઠબંધકૃષ્ણ પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં મારી (પોતાની) નિન્દા, જિનશાસનનો પરમ પ્રભાવ, રાગ દ્વેષ વિગેરે દોષોની દુષ્ટતા, પૂર્વ ભવમાં કરેલાં કર્મોની અનિષ્ટતા (ન ઇચ્છવા છતાં પણ ન ઇચ્છવા ચોગ્ય પરિણામ નીપજવવાની પદ્ધતિ) અને બહુ પ્રકારનો સંસારનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવ્યો છે.’

संसारोऽत्र निरादिके विचरता जीवेन दुःखाकरे,
जनेन्द्रं मतमाप्य दुर्लभतरं ज्ञानादिरत्नत्रयम्।
‘लप्ते तत्र विवेकिनादरयता माप्यं सदा वर्धते,
तस्यैवाय कथानकेन भयतामित्येतदावेदितम्.

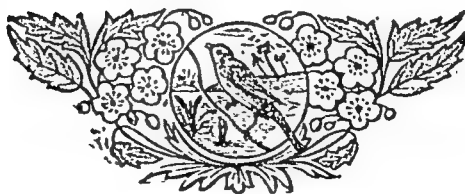
^૧ હોને એ પ્રમાણે પ્રવચા થાકે છે.

^૨ ત્યાં પ્રવચા થાકાવર

‘આ દુઃખની ખાણરૂપ અનાદિ સંસારમાં રળડતા પ્રાણીને જિવન ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થવી જાણુ મુશ્કેલ છે. વિવેકી અને આદરવાળા પ્રાણીને રત્નત્રય પ્રાપ્ત થયા પછી તેનું ભવ્યત્વ હમેશાં વિશેષપણે આગળ પ્રગતિ પામતું જાય છે, વધારો કરતું જાય છે-આ કથાનકના પ્રથમ પ્રબંધમાં આપની પાસે આ બાબત નિવેદન કરવામાં આવી છે.’

इति श्रीसिद्धपिंगणिकृतायां उपमितिभवप्रपञ्चायां
कथायां पीठवन्धो नाम प्रथमः प्रस्तावः

આ પ્રકારે શ્રીસિદ્ધપિંગણિની બનાવેલી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો પીઠબંધ નામનો પહેલો પ્રસ્તાવ અસલ સંસ્કૃત ભાષામાં હતો તેનું શુજરાતી અવતરણ પૂર્ણ થયું.

પ્રથમ પ્રસ્તાવ.

પરિશિષ્ટ. અ.

અંબેડકે માટે જુઓ પૃ. ૧૧ ની નોટ.

અંતરંગ લોભિનાં જ્ઞાન, અરરપરસ જોલ્યાલ, અમનામમન, નિવાલ, સમપલુ વિશેરે અનાવવાનાં છે તેનો આગમથી જથાવ કરનાં અંધકર્તા કહે છે કે ગુણાંતરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દારથી જોમ કરાવવાની પદ્ધતિ આગમને અંમત છે; તેનાં ચાર દુષાન્તો તેમજે ત્વાં આપ્યાં છે. એ ચારે દુષાન્તો બીજા અનેક રીને બોધદાયક હોવાથી આગમના ખાસ જભ્યા-સીઓને પૂકીને અત્ર ઉતારી હોવામાં આપ્યાં છે તે મનન કરવા લોમ છે. ચારે દુષાન્તો દેતુ અર્થ સાથે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧)

‘આવશ્યક સૂત્રમાં મગદોળીઆ પાપાણુ અને પુષ્કરાવર્ત મેધની સ્પર્ધા.

આવશ્યક સૂત્ર ઉપર હરિભદ્રસુરિની વૃત્તિ છે તેમાં વિષય ઉદ્દેશ વિશેરે જણાવી ત્યારપછી વ્યાખ્યાનવિધિ પર વિવેચન કરતાં જણાવ્યું છે કે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્ય ગુણવાન હોવા લેધએ અને તેને સમજનાર શિષ્ય પણ ગુણવાન અને ખપી હોવો લેધએ. એ પર સાત દુષાન્તો આપ્યાં છે, તેમાંનું એક દુષાન્ત આપણે વિચારી જલ્ધએ.

ગોદુષાન્તઃ કોઈ ગામમાં એક પુતારે રોગવાળી માયને વેચી, એ માય એટલી બધી રોગથી ભરપૂર હતી કે ઊભી પણ સ્થ શકે તેવી ન-હોતી. ખરીદનાર મૂર્ખ હોવાથી તેણે તપાસ કર્યાં વગર બેઠલી હતી તેવી ને તેવી ગાયને ખરીદી લીધી. પછી તે ગાયને જલ્દરમાં વેચવા નીકળ્યો. ખરીદનારા કહેવા લાગ્યા કે અમે ગાયને તપાસીને ખરીદીએ ત્યારે તે બોલ્યો કે ‘મેં જમીન પર બેઠલી ગાયનેજ ખરીદી છે, માટે તમે પણ તેને તેવીજ

૧ જુઓ આવશ્યક વૃત્તિ પ્રથમ વિભાગ પૃ. ૧૦૦ (આગમોદય સમિતિ વચ્ચે છપાયેલ અંધ.)

ખરીદ કરી લો, તમારે લેવી હોય તો લો, નહિ તો તમારી ઇચ્છા! આવી રીતે આચાર્યને કાંઈ સવાલ પૂછવામાં આવે ત્યારે તે જવાબ આપે કે 'પણ એમજ સાંભળ્યું છે, માટે મેં સાંભળ્યું છે તેવું તમે સમજો, સ્વીકારો' આવી જે આચાર્ય જવાબ આપે તેની પાસેથી અભ્યાસ ન કરવો, સંશય પડે તો મિથ્યાત્વ લાગી જાય, આવી જાય અથવા મિથ્યાત્વમાં ઉતરી જવાનો સંભવ રહે તે માટે. બાકી જે સારી ગાય તપાસ કરવા દઇને વેચનાર હોય, મતલબ જે શંકાઓનું સમાધાન કરે તેવા આચાર્ય હોય તેની પાસેથી સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો. પ્રથમ ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કર્યા વગર બેઠેલી ગામને ખરીદ કરે તેવો શિષ્ય હોય તે લાણુવાને માટે અયોગ્ય છે, પછવાડેના ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કરીને લાણુનાર હોય તે લાણુવાને-અભ્યાસને યોગ્ય છે. આવાં આવાં બીજાં ઉદાહરણો આપીને ગુરુ અને શિષ્ય થવાને યોગ્ય કોણ છે તે સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે. જ્યાં ઉત્સર્ગમાર્ગની જરૂર હોય ત્યાં અપવાદમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે એવાને ગુરુ કરવાની ત્યાં ના પાડી છે, જે નકામો વિસંવાદ ઊભો કરે તેવા આચાર્ય હોય તેને પણ અયોગ્ય ગણ્યા છે, જે સૂત્ર ઘણી વાર લણે છતાં સ્મરણમાં રાખી શકે નહિ તે શિષ્ય થવાને યોગ્ય નથી અને તેવાને ગુરુપણું તો કદિ અપાયજ નહિ, સવાલ કાંઈ પૂછવામાં આવે અને જવાબ કાંઈ આપે તે ગુરુપણાને યોગ્ય નથી, સુદાસર જવાબ આપે તેજ ગુરુપણાને યોગ્ય છે, સાંભળે કાંઈ અને બોલે કાંઈ તે શિષ્યપણાને યોગ્ય નથી.

આગળ ચાલતાં શિષ્ય ગુરુ થવાનો હોવાથી અયોગ્યને શિષ્ય પણ ન કરવો એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે. ગુરુનો ઉપકાર ન સમજનાર અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ વર્તનારને શિષ્ય કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. વિનયવાન હોય, વારંવાર જિજ્ઞાસાપૂર્વક સવાલ પૂછનાર હોય, પૂછતી વખત યોગ્ય વિવેક જળવનાર હોય અને ગુરુનો અભિપ્રાય સમજી તે પ્રમાણે વર્તનાર હોય તેને ગુરુ શ્રુત આપે છે. હવે બીજી રીતે શિષ્યપરીક્ષા કરવાના દાખલાઓ ત્યારપછી બતાવવામાં આવ્યા છે તેમાં પ્રથમ પુસ્કરાવર્ત મેઘ અને મગશેળીઆ પાપાણુનો આપ્યો છે તે દાખલો આ પ્રમાણે:-

મગશેળીઓ પથ્થર મગ જેવડો હોય છે, તેને ગમે તેટલો પાણીમાં ડીંજવે, પણ તેને પાણી લાગતું નથી, પાણીમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે જેવો ને તેવો હોય છે. સુકો, બીનાથ પોચાથ વગરનો, નાનો રેતી જેવો પથ્થર આ હોય છે. પુસ્કરાવર્તનો મેઘ ઠંડો, સુંદર, ચાલુ, શાંત પણ અસરકારક છે, સર્વને નવપણવ કરનાર હોય છે, શાંતિ આપનાર હોય છે અને

આખા વિશ્વને આનંદ આપનાર હોય છે. આખા ભંજુદીપ પ્રમાણમાં વરસનાર આ પુષ્કરાવર્તના મેઘને એક દિવસ મગશેળીઆ પાપાણ સાથે હરીફાઈ થઈ. પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે ‘હું સર્વને શાંતિ આપનાર-ગોંજવનાર છું.’ મગશેળીઓ બોલ્યો ‘હવે તારું નામ જવા દે.’ પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે ‘અરે તને તો એક ધારામાં ભીંજવી દઉં ! તારામાં દમ શા છે ?’ મગશેળીઓ કહે ‘અરે ! મારા એક વિભાગના નાનામાં નાના લાગને પણ ભે તું બીનો કરે તો હું મારું નામ છોડી દઉં-મૂડી દઉં.’

આવી વાત સાંભળીને પુષ્કરાવર્ત મેઘ તો બહુજ ગુસ્સે થયો, અને ખૂંત ભેરથી વરસવા માંડ્યો, અને તેટલી મોટી ધારાએ વરસવા લાગ્યો અને સાત રાત અને સાત દિવસ ચાલુ વરસ્યો અને મનમાં ધારી લીધું કે હવે તો મગશેળીઓ તદ્દન ભીંજાઈ ગયો હશે એટલે વરસતો બંધ રહ્યો. પાણી ચાલ્યું ગયું એટલે મગશેળીઓ તો ઉલ્લેખ વધારે દીપ્તો પણ તદ્દન હુણે થઈને હતો તેવો ને તેવોજ રહ્યો અને વ્યંમ્યમાં મુખેથી બોલવા લાગ્યો ‘બાધ સાદેજ ! બુદ્ધાર ! (પ્રણામ !)’. મેઘ તો તેની આવી ચેષ્ટા જોઈને શરમાઈ ગયો.

આવી રીતે જે શિષ્યને એક પદ પણ લાગતું ન હોય તેને કોઈ આચાર્ય ગર્જના કરીને કહે કે હું એને અભ્યાસ કરાવીશ, ત્યારપછી તેને બહાવવા માટે, પણ તેને એક પદ પણ લાગે નહિ અને અંતે આચાર્ય પણ લજ્જા પામે-આવા શિષ્યને જ્ઞાન આપતું નહિ. એનું કારણ એ છે કે આચાર્ય અને સૂત્રને સંબંધ હોય છે, લોકમાં અપવાદ થાય છે, સૂત્રાર્થમાં વિદ્ય થાય છે અને બીજા અભ્યાસીઓને પણ તેથી હાનિ થાય છે. વંધ્યા ગાયને દોહવામાં કોઈ જાતનો લાભ થતો નથી.

આવી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરવાના અનેક ઉપાયો ત્યારપછી બતાવવામાં આવ્યા છે. એ હકીકત સર કરતાંજ કહેવામાં આવ્યું છે કે આવા ચરિત્ર અર્થ સમજાવવા માટેજ ચોલેલાં છે, જેવી રીતે ચોખા રાંધવા માટે છાણાં, છીટા કે કોલસાની જરૂર પડે તેમ અત્ર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થ સમજાવવાનો છે. દૃષ્ટાન્ત સ્પષ્ટિપત છે અને તેમ કરતું યુક્ત છે, કારણ કે હેતુસર છે. સચકતાં ઉપમાન દ્વારથી સંધ કરવાની જે પદ્ધતિ આપે છે-સ્વીકારે છે તેનો આધાર મૂળ સૂત્રાર્થથી આવી રીતે મળી આવે છે.

(૨)

આવશ્યકમાં નાગદત્તકથા.^૧

પ્રતિક્રમણ સંબંધી હકીકત ચાલે છે તેના દેવસી વિગેરે ભેદો બતાવી પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થકરના સાધુઓને તે અવશ્ય કરવાના છે એમ જણાવ્યું અને મધ્યના બાવીશ તીર્થકરના સાધુઓને પ્રસંગ પડે ત્યારે કરવાના એમ જણાવ્યું. કઇ બાબતોનું પ્રતિક્રમણ કરવું તે બતાવી પછી કહે છે કે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ કરવું, અસંયમનું પ્રતિક્રમણ કરવું, કપાયનું પ્રતિક્રમણ કરવું અને અપ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગોનું પ્રતિક્રમણ કરવું. પરિપાટીથી ‘સંસારપ્રતિક્રમણ’ ચાર પ્રકારનું થાય છે—નરકગતિમાં લઇ જાય તેવા મહા આરંભ વિગેરે કર્યા હોય—જાણીને કે અજાણતાં કર્યા હોય અને કોઇ અન્યથા પ્રરૂપણા કરી હોય તેની ક્ષમાપના કરવી તે પ્રથમ પ્રકાર છે, એવીજ રીતે તિર્યચગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો સેવ્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, નરકગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો કર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, દેવગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો આચાર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી એ ચાર પ્રકારનાં સંસારપ્રતિક્રમણ છે.

ભાવપ્રતિક્રમણ ત્રણ પ્રકારે ત્રિવિધ થાય છે—અન્ય ધર્મ તરફ મનથી જાય નહિ, વચનથી જોલે નહિ અને પ્રયોજન વગર શરીરથી તેની સાથે સંયોગ ન કરે તથા અન્યને મનથી તેવી રીતે પ્રવર્તાવે નહિ, વચનથી પ્રેરણા કરે નહિ, શરીરથી સંબંધ કરાવે નહિ તેમજ એમ કરનાર સંબંધી મનમાં અનુમોદના કરે નહિ, વચનથી અનુમોદના કરે નહિ, શરીરથી ઇન્સારો વિગેરે કરે નહિ. એવીજ રીતે અસંયમ કપાય યોગ વિગેરેમાં સમજવું. હવે આ સંસારનું મૂળ કયાયો છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ક્રોધ અને માનનો જે નિવ્રહ ન કર્યો હોય તથા માયા અને લોભને વધતાં અટકાવી દીધાં ન હોય તો એ ચારે મહાભયંકર થઇ પડે છે અને સંસારવૃક્ષનાં મૂળોમાં જળ સિંચન કરે છે. આ કયાયપ્રતિક્રમણના સંબંધમાં એક ઉદાહરણ કહે છે:—

નાગદત્તકથા.

જે સાધુઓ હતા, બન્ને સારી રીતે ચારિત્ર પાળતા હતા, બન્નેએ અંદર અંદર સંકેત કર્યો કે તેઓમાંથી જે દેવલોકે જાય તેણે બીજાને પ્રતિ-વેદીય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. બન્ને કાળ કરીને દેવલોકે ગયા. હવે એક નગ-

૧ જુઓ: આવશ્યક મુજબ ઉપસર્ગ-પૂર્વ ભાગ (આગમિત્ય સમિતિ) પૃ. ૫૬૪ થી ૫૬૬. આ સંબંધી હકીકત માટે જુઓ: સ્ત્રી: ૧૨૫૧ થી ૧૨૫૨.

રમાં એક શેઠ વસતો હતો, તેને એક પત્ની હતી. એને મોટી ઉમર થયા છતાં છોકરાં નહોતાં મયાં, તેથી તેણે નાગદેવતાની પૂજા કરી, નાગદેવ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે તેને દેવલોકથી આવીને એક પુત્ર થશે.

હવે પેલા બે મિત્રો દેવલોકમાં ગયા હતા તેમાંથી એક લાંબી રમ્ય-લીને એ શેઠની ભાર્યાની કુખમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. ચોખ્ખ સમયે શેઠે એનું નાગદત્ત નામ પાડ્યું. મોટો ચર્તા અનુક્રમે એ પુરુષની ૭૨ કળામાં પ્રવીણ થયો. એને ગાયનકળાનો અદ્ભુત શોખ હતો, ગાયનકળા શીખવામાં, ગાયન ગાવામાં અને ગાયન સાંભળવાના પ્રસંગો શોધવામાંજ તેનો આખો વખત જતો હતો અને તેથી લોકોમાં એ ગંધર્વ નાગદત્ત નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. ઘરનો ઘણો સુખી હોવાથી અને અનેક મિત્ર તથા સંબંધીઓથી યુક્ત હોવાથી અનેક પ્રકારના આનંદમાં કાળ પસાર કરતો હતો અને ઇદ્રિયસુખો ભોગવવામાં લીન થઇને રહેતો હતો. હવે તેનો મિત્રદેવ તેને જુદે જુદે પ્રકારે બોધ આપવાના અનેક પ્રસંગો શોધતો હતો, પણ નાગદત્તને કોઇ રીતે બોધ લાગતો નહોતો.

(ગાયનનું સુખ અનુભવવા સાથે નાગદત્ત સર્પોને પણ બહુ રમાડતો હતો. સર્પોને ગાયન સાંભળવાનો અત્યંત શોખ હોય છે, સુંદર મોરલી વાગે તો સર્પો બીજી વાત જુલી જઇ રોકવા મંડી જાય છે, ગાયનમાં લીન થઇ જાય છે, ગંધર્વ નાગદત્ત પાસે તેટલા સારૂ સર્પો પણ ઘણા હતા). હવે પેલા મિત્રદેવે એક વખત તેને બોધ કરવાનો નિર્ણય કર્યો, પોતે ગુપ્ત વેશ લીધો, અંદરથી સાધુનો વેશ કરી લીધો, સાથે એક કરંડીઓ લીધી અને તેમાં સર્પો લીધા. બધી રચના એવી કરી કે નાગદત્ત એને જરા પણ પીછાની શકે નહિ. હવે નાગદત્ત નગરની બહાર જગીચામાં પોતાના સર્પોને લઇને ખેલવા નીકળી પડ્યો હતો તે વખતનો લાલ લઇને મિત્રદેવ તેનાથી જરા દૂર આવી પોતાની રમત કરવા લાગ્યો. તે વખતે નાગદત્ત સાથે તેના દોસ્તો હતા તેમણે તેને કહ્યું કે “ભાઈ! અહીં નજીકમાં કાઇ ચતુર ગારડી આવ્યો જણાય છે, એના હાથમાં કરંડીઓ છે તેથી એ સર્પોને રમાડનાર હશે એમ જણાય છે.”

આ હઠીકત સાંભળીને નાગદત્ત તુરતજ એ દેવગારડી પાસે આવ્યો અને તે વખતે તેણે વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

નાગદત્ત—“અરે કેમ અહીં આવ્યો છે? શું લાવ્યો છે?”

દેવ—“સર્પો લાવ્યો હું.”

નાગદત્ત—‘તો ચાલ, આપણે સર્પોવડે રમીએ, હું તારા સર્પને રમાડું અને તું મારા સર્પોને રમાડ.’

દેવે એ વાત કબૂલ કરી, પ્રથમ પોતે નાગદત્તના સર્પો સાથે રમવા માંડ્યું, નાગદત્તના સર્પોએ એને ડંખ મારવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ એની તેના ઉપર જરા પણ અસર ન થઈ. એણે નાગદત્તના સર્પો ખાધા તો પણ તેના ઉપર અસર ન થઈ. નાગદત્તે આ સર્વ હકીકત જોઈ અને કાંઈ અસુધાપૂર્વક તેના ઉપર ગુસ્સે થયો.

નાગદત્ત—‘હવે લાવ તારા સર્પો. હું તેની સાથે રમીશ.’

દેવ—‘ગરે લાઇ ! જવા દે, તું મારા સર્પો સાથે રમી શકીશ નહિ. એ સર્પો બહુ આકરા છે. જો તું એનું લક્ષણ કરીશ તો તુરતજ મરણ પામીશ.’

નાગદત્તે આ વાત કબૂલ ન કરી, તે તો દેવસર્પોની મરફત કરવા લાગ્યો અને અત્યંત આગ્રહપૂર્વક સર્પોને પોતાને સોંપવાનું કહેવા લાગ્યો. દેવતાએ અત્યંત આગ્રહ જોઈને એક મોટા મંડળની રચના આપેળી, એ મંડળની ચારે દિશાએ કરંડીઆઓને સ્થાપી દીધા. પછી નાગદત્તના આખા પરિવારને સગાં ભેટીઓને એકઠાં કરીને તેમની સમક્ષ સર્વ સાંભળી તેમ કહેવા માંડ્યું:—

“ભ્રુઓ ! આ નાગદત્ત મારા સર્પો સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, મારા સર્પો મહાભયંકર છે, માટે જો ક્રીડા કરતાં નાગદત્તનું મારા સર્પો લક્ષણ કરી જાય, મારા સર્પો જો એને ખાઈ જાય તો તમારે એ આજત્રાં મારો વાંક ન કાઢવો. મારા ચારે દિશાએ સ્થાપન કરેલા સર્પોની વિગતવાર દેવાડ તમે સાંભળો એટલે તમારા લક્ષ્યમાં પણ મારી સૂચનાઓ રહે:—

“આ મહાનાગ છે, તેની આંખો તદ્દત્ત સૂર્ય જેવી લાલ છે, એની જાંઘ વિગળીના ચમકારા જેવી ચમળ છે, મહાભયંકર ઝેરથી ભરેલી એની ઢાળો છે અને એનો મિત્તલ ઉચ્ચાતના ભયંકર અગ્નિ જેવો છે. જે પ્રાણીને એ સર્પ ભેડે છે તે કાર્ય કે અકાર્યને જાણતો નથી, આ કરંડીઆમાં લાલ નામે ત્યાં પ્રાણી મરણ પામે છે તો તે લાલ ! તું આવા મહાનાગને કેટલે રીતે મરણ કરીશ ? (આ પ્રથમ કોવ સર્પ છે, મહુધ્વ ઉપર તેની યોગતા કરી લેવા.—જેમ કે કોવ કરનારની આંખો તદ્દત્ત સૂર્ય જેવી પ્રકાશ થાય છે વિનિર્દેશ.)

“ ત્યારપછી દક્ષિણ દિશામાં તે દુર્દશીઓ સ્થાપન કર્યો છે તેમાં મેરૂ પર્વતના પ્રાચર જેટલો મોટો આઠ ફેણવાળો સર્પ છે, જમને શિશવી કહે તેવી તેને એ કહ્યો છે. એ જોને કરો છે તે પ્રાચી સ્તંભ ૬૫ નંબર છે અને દેવોના પત્નિ દંડને પજુ ને મળ્યો નથી. આવા મેરૂ પર્વત જેટલા હિયા નામને તું ફેલી રીને મેરૂ કહીશ ? એ તૂ વિચારી લેજે. (આ આઠ ફેણવાળો સર્પ માન છે. ભાગ (વૈશ્વ વ્યાક્રમ્ય દેવ વિગેરે), કૃત (એવ વિગેરે), રૂપ (ખરાજ રૂપ ગુરૂપ વિગેરે), જળ (એન્ડો અથવા ટાપિનર), લાભ (ધન સ્ત્રો વિચાર), શુદ્ધિ (નજર પહોંચાડવી તે), તપ (તપશ્ચર્યા), શુન (જ્ઞાન) એ આઠ લાજતનાં અભિમાન થાય છે, તેથી આ સર્પને આઠ ફેણો જનાવવામાં આવી છે. મેરૂ પર્વત વિગેરે ઉપમા સમજાય તેવી છે.)

“ આ સુલલિત અને શુદ્ધ દેખાતી નાગણી જેની ફણ ઉપર સાધીઆનું ચિહ્ન છે તે આંતરના વિહારી અને વેષપરિવર્તન વિગેરે કરનારી આવા નામની છે, તે ઉત્તરપોડીના કામમાં વળીજ કૃષ્ણ છે. આવી એ નાગણી છે અને તારે સર્પને દાઘમાં લઇને રમવાની ટેવ છે, સાથે વળી તારી પાસે સર્પને વશ કરવાની આંખિનું કોઇ પણ પ્રકારનું બળ નથી અને તું તદ્દન મોદિય માલુસ છે અને એણે (સાપણે) તો બહુ ઝેરનો સંયમ કરી રાખેલો છે અને કાંચના બળા જેવા મોટા વનમાં તે રહેનારી છે. તું એ એની દાઢમાં આવી પડ્યો તો તારી પાસે તો આંખિનું બળ પણ નથી તેથી તારા આત્માની દવા કોણ કરશે ? (આ આવા નામની નાગણી છે. એની હદીકત સ્પષ્ટ છે. એ પ્રપંચથી પ્રચ્છન્નપડે કામ કરનાર છે.)

“ સર્વ વસ્તુઓને હાણી દેનાર, સર્વ જોએ જનાર હોવાથી મોટા મંદિર જેવો, પુષ્કરાવર્તના મેઘ જેવા અવાજવાળો ઉત્તર દિશામાં લોભ નામનો સર્પ છે. જે પ્રાણીને એ હસે છે તે મોટા સમુદ્ર જેવો થઇ જાય છે, મમે તેટલી વસ્તુ તેમાં આવે તો તેથી ને ભરાતો નથી, ધરાતો નથી, પૂરો થતો નથી. આવા સર્વ દુઃખના રાગ્યમાર્ગ જેવા સર્પને તું કેમ રમાડીશ ? (આ ઉત્તર દિશામાં સ્થાપેલ નાગ તે લોભ છે. એ વધતોજ જાય છે અને સમુદ્રની જેમ દુષ્પુર છે.)

“ આ કોંધ માન આવા અને લોભરૂપ સર્પો આખી દુનિયાને હમેશાં તપેલ-ગરમાગરમ રાખે છે. આ ચાર સર્પોવડે જે ખવાય છે, આ ચાર સર્પો જેનું ભક્ષણ કરે છે, જેને હસે છે તે જરૂર નરકમાં પડે છે અને તે વ્યારે નરકમાં પડે છે તે વખતે તેને કોઇનો ટેકો થતો નથી, કોઇનો આશ્રય મળતો નથી, કોઇ તેને આવંજનજન થતુ નથી.”

“એ પ્રમાણે એ (નાગદત્ત) જ્યારે સર્વ પાળશે અને મારા જેવો તે થશે ત્યારે તે ઉઠશે.”

સંબંધીઓ કહેવા લાગ્યાં કે “ એટલું કરવાથી પણ જો તે શ્વતો હોય તો ભલે, તે એમ કરશે.”

પૂર્વ દિશા તરફ નજર કરી ઉપર જણાવેલી વિદ્યા-ગાડીવિદ્યા-વિષયાતવિદ્યાનો મંત્ર મિત્રદેવ લાણી રહ્યો એટલે તે (નાગદત્ત) ઊભો થયો.

ઊભો થતાંજ માત પિતાએ તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, પણ તેને તે વાત ઉપર ખરી શ્રદ્ધા ભેડી નહિ અને પાછો સર્પને રમાડવા દોડ્યો, વળી પડ્યો, ફરી વિરમિતિ થતાં દેવે તેને ઉઠાડ્યો, વળી દોડ્યો, ફરી પડ્યો. દેવે દેવની ત્રીજી વાર તેના પર કૃપા કરવા ઇચ્છા નહોતી છતાં વિરમિતિ જડુ થવાથી વળી તેને ફરી વાર ઉઠાડ્યો. મા ગાપ પાસે હકીકત લાણીને લાંબી નાહી. એક મોટા વનખંડમાં પૂર્વ બવની હકીકત સાંભળી એટલે પ્રભુજ્ઞ થયો, લગ્યો, સમજ્યો, ઠેકાણે આવી ગયો.

દેવના ત્યારપછી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પછી નાગદત્તે સર્પોને ઓળખી દીધા એટલે એ સર્પોને એણે કરંડી-આમાં નાખી દીધા અને તેમાંથી તેમને જરા પણ બહારજ આવવા દેતો નહિ. આવી રીતે ઉદયભાવમાજ જે કષાયોને ન આવવા દે તે ખરૂં પ્રતિક્રમણ કરે છે. ત્યારપછી ઘણો વખત શ્રમણ (સાધુ) પણ પાળીને તે સિદ્ધ થયો. આનું નામ ભાવપ્રતિક્રમણ કહેવાય.

અહીં સવાલ એ થાય છે કે વારંવાર આવી રીતે પ્રતિક્રમણ કરવાનો દેગ શો? મધ્યમ તીર્થકરોના વખતમાં પ્રસંગ હોય ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાની વાત તો સમજાય છે, પણ નહિ તો વારંવાર પ્રતિક્રમણ કરવાનું કારણ શું? તે પર વૈદ્યની કથા કહે છે. એક રાત્રને છોકરો ઘણોજ વઢાલો હતો, તેને એવો વિચાર થયો કે આ છોકરાને કદિ રોગજ ન થાય એવી દવા કરાવું! પછી રાત્રએ હામહામથી કાગેલ વૈદ્યોને બોલાવ્યા અને તેઓને ફરમાવ્યું કે મારા પુત્રને કદિ વ્યાધિજ ન થાય એવી દવા કરો, વૈદ્યોએ તેમ કરવા દા પાડી.

પછી રાત્રએ તેમની દવાનો યોગ કેવા પ્રકારનો છે એ સંબંધી સવાલ થયો એટલે એક વેદ કહેવા લાગ્યો કે “ મારી દવા એવી છે કે જો રોગ દશે તો મટાડશે, જો રોગ નહિ હોય તો તે છોકરાને ઘરડો બનાવી મારી નાખશે.” બીજા વેદે કહ્યું “જો રોગ દશે તો મારી દવા તેને મટાડી દેશે, જો રોગ નહિ હોય તો તે ગુણુ પણ નહિ કરે અને નુકસાન પણ નહિ કરે.” ત્રીજા વેદે કહ્યું “મારી દવા એવી છે કે જો રોગ દશે તો તેને મટાડી

દેશે, જે રોગ નહિ હોય તો એના શરીરનું તેજ વધારશે, રૂપ વધારશે, યુવાવસ્થા સ્થિર કરશે, લાવણ્ય લાવશે.”

પહેલા વૈદ્યને રાજાએ તિરસ્કારી નાખ્યો, બીજાને આંખથી દૂર ઠર્યો અને ત્રીજા વૈદ્ય પાસે પુત્રની દવા કરાવી, આ પ્રતિક્રમણ પણ એવું છે કે ત્રીજા વૈદ્યની દવા પેઠે દોષો હોય તો તેને દૂર કરે છે અને દોષ ન હોય તો શુદ્ધ ચારિત્રને વધારે શુદ્ધ બનાવે છે.

(આ નાગદત્તની કથામાં ચાર સર્પોને રમાડવાની જે વાત આવી અને તેઓ પાસે જે જૂદી જૂદી ક્રિયાઓ બતાવવામાં આવી તે ઉપમા દ્વારાએ છે, બોધ કરવા સાડ ચોળયલી છે એમ અત્ર સમજવું અને તેમ છે એમ મૂળ સૂત્રકાર પણ કહે છે. સિદ્ધર્ષિગણિ આ બાબતનો આશ્રય લઈને ઉપમાન દ્વારાએ બોધ આપવા કથાશરીરની રચના કરે છે અને તેવી રીતે હેતુસર કલ્પિત ઉપમાન કરવામાં તેમને આગમ-મૂળ સૂત્રાનો ટેકો છે.)

*

*

*

*

*

*

*

(૩)

‘પિંડનિર્યુક્તિમાંથી મત્સ્યચરિત્ર.

દોષ વગરનાં આહાર પાણી ખાસ કરીને સાધુએ કેવી રીતે લેવાં, આહાર ગોચરીના દોષો કેવા પ્રકારના હોય છે તે સંબંધી વિસ્તારથી હકીકત પિંડનિર્યુક્તિમાં બતાવવામાં આવી છે. ત્યાં ગ્રાસૈષણ-વસ્તુઓ ખાવાના સંબંધમાં વિવેચન ચાલતાં તેના દ્રવ્ય અને લાવ એવા બે પ્રકાર બતાવી દ્રવ્યગ્રાસૈષણ પર ઉદાહરણ બતાવે છે. ત્યાં પણ ખાસ સ્પષ્ટતા કરી છે કે કહેલ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા સાડ ઉદાહરણ આપવામાં આવે છે તેના બે પ્રકાર હોય છે: એક ‘ચરિત્ર’ (બનેલી હકીકતનું નિરૂપણ) અને બીજો પ્રકાર ‘કલ્પિત’ ઉદાહરણનો હોય છે. ‘રાંધવા સાડ જેમ બળતણ હોય છે’ તેમ આવાં ઉદાહરણો હેતુ સમજાવવા સાડ નિર્માણ કરેલાં હોય છે. દ્રવ્યગ્રાસૈષણ સમજાવવા સાડ એક માછલાની વાર્તા ત્યાં કહી છે તે આ પ્રમાણે:-

એક માછીમાર માછલાને પકડવા સાડ એક સરોવરને કાંઠે ગયો. સરોવરમાંથી માછલા પકડવા સાડ તેણે એક દોરડાને છેડે આંકડો નાખી

તેમાં માંસનો ટુકડો વળગાડ્યો અને દોરડાને પાણીમાં નાખ્યું અને પોતે કાંઠા ઉપર બેસી રહ્યો. હવે સરોવરમાં એક અનુભવી વૃદ્ધ માછલી રહેતો હતો તે ઘણો કાચેલ હતો. માંસનો ટુકડો અંદર આવતાં પેલા વૃદ્ધ માછલાને ગંધ આવી એટલે તુરતજ તે માંસ ખાવા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે યુક્તિપૂર્વક આનુભાવથી માંસ ખાધ, લીધું, પણ આંકડામાં પોતાની ભતને લોકાવા દીધી નહિ અને પછી પોતાની પૂંછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પોતે ત્યાંથી ખસી ગયો. જેવો દોરડાને ધક્કો લાગ્યો એટલે માછીમાર સમજ્યો કે એમાં માછલી જરૂર આવ્યું હશે એટલે તેણે ઉપર દોરડું ખેંચ્યું ત્યારે તેને જાણાયું કે દોરડું તો માંસના ટુકડા વગરનું છે, માંસ તેમાંથી ખવાય ગયું છે અને કોઈ માછલું તેમાં પકડાયું નથી. ત્યારે વળી માછીમારે બીજે માંસનો ટુકડો આંકડામાં ભરાવ્યો અને દોરડું પાણીમાં નાખ્યું. બીજી વાર પણ આનુભાવથી માંસ ખાધને, પૂંછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પેલો અનુભવી માછલો ત્યાંથી ખસી ગયો. વળી ત્રીજી વાર માંસનો ટુકડો માછીમારે લટકાવીને આંકડાને અંદર નાખ્યો તો ત્રીજી વાર પણ શુદ્ધિસાગી માછલાએ તેમજ કયું અને માંસ ખાધ ગયો અને માછીમારનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થયો.

પછી માંસને અંદર નાખતાં માછીમારને વિચાર કરતો બેઠા માછલો બોલ્યો "તું શું વિચાર કરે છે ? તું તો લાજ શરમ વગરનો છે ! મારી વાત સાંભળ. એક વખત તો હું ત્રણ વાર બગલીના મુખમાંથી નીકળી આવ્યો છું. તે આ પ્રમાણે બન્યું હતું : મને એક વાર બગલીએ ઘડણ કહ્યો હતો, પછી મને ગળી જવા સાફ બગલીએ મુખ ઊંચું કર્યું અને મને ઉપર ઉઠાડ્યો. મેં તે વખતે વિચાર ક્યો કે જો હું ઉછાળેલ હોય તો સીધો પાછો પડીશ તો તો જરૂર બગલીના મોંમાં પડીશ અને મારા પ્રાણ જશે, માટે આડો પડી જઈ-આવો વિચાર કરી યુક્તિપૂર્વક હું આડો પડ્યો એટલે બગલીના મુખમાંથી હું છટકી ગયો; વળી બગલીએ મને ગટ કરવા બીજી વાર બોલ્યો, બીજી વાર પણ હું છટકી ગયો અને ત્રીજી વાર ત્યારે બગલીએ નેમજ કયું ત્યારે જોર વાપરી આડો થઈ હું પાણીમાં પડ્યો અને પસાર થઈ ગયો. વળી ત્રણ વાર સમુદ્રકાંઠે સુકી જમીન પર આવી ગયો ત્યારે સંસાળથી જમીન જઈ જ્યારે ભરતી આવી ત્યારે પાણીમાં પાછો દાખલ થઈ ગયો. એકવીસ વાર હું માછીમારોની જળમાં આવી

૧ બગલા માછલાને પકડી તેને ઉપર ફેંકે છે અને નીચે પડે ત્યારે ચાંચ દ્વારા તેમાં અંધાર જીંદગી ગટ કરે છે. તેના ગળાની રચના એવી છે કે જો પ્રકારેજ તે માછલાને ખાઈ શકે છે. ટોચ નીચી રાખીને તેનાથી માછલું સીધું ખાઈ શકાય નથી.

એની યશોમતી નામની એક બહેન હતી જેને કાંપિલ્ય નગરના પીઠ-
રની સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. એ યશોમતી અને પીઠરનો ગાગલિ
નામનો પુત્ર થયો હતો. હવે એક વખત પૃથ્વંપા નગરીની બહાર મુંદર
દેવાનમાં ભગવાનશ્રી મહાવીરસ્વામી સમોસર્થા. તેમની દેશના સાંભ-
ળીને રાત્ર રાત્રને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તેણે પોતાના યુવરાજ
શાહ મહાશાહને રાત્ર આપી દીક્ષા લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મહાશાહને
તે નિર્ણય જણાવ્યો. મહાશાહે તેને જણાવ્યું કે 'બાપ! જેમ તમે સંસાર-
થી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છો તેવી રીતે હું પણ તમારી
સાથેજ સંસારથી નીકળવા ઇચ્છું છું. સંસારમાં આપ મારા વડીલ છો તેમ
દીક્ષા લીધા પછી પણ આપ મારા વડીલજ રહો.' મહાશાહનો આવો
વિચાર સાંભળી કાંપિલ્ય નગરથી પોતાના બાણેજ ગાગલિને તેમણે તે-
ણાવ્યો અને પદ્મ બાંધીને તેનો રાત્ર્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. મોટો મહો-
ત્સવ કરીને બન્ને બાપબાપોએ દીક્ષા લીધી. યશોમતી પરમ આવિકા થઈ.

શાહ મહાશાહે બગ્યાર અંગનો અભ્યાસ કર્યો. ભગવાન તો ત્યારે-
પછી જૂદી જૂદી જગોએ વિદાર કરતા રહ્યા અને લોકો ઉપર ઉપકાર
કરતા રહ્યા. એક વખત વિદાર કરતા કરતા ભગવાન રાજગૃહ નગર
પધાયાં, ત્યાંથી અંધા નગરીએ આવ્યા. તે વખતે તેમની સાથે રહેલ શાહ
મહાશાહે ભગવાનને પૂછ્યું "જે દોષને બોધ થાય તેમ હોય, દોષનાં
ઉપર ઉપકાર થઈ શકે તેમ હોય તો સાદેખ! અમે પૃથ્વંપા નગરીએ
જઈએ. આપ જ્ઞાનબળથી ઉપકારનું કારણ જાણી શકો છો. જે તેમ હોય
તો બમને આજ્ઞા આપો." ભગવાને તેમની સાથે ગૌતમસ્વામીને જવાની
આજ્ઞા કરી. ત્રણે પૃથ્વંપા નગરીએ ગયા. ત્યારપછી ત્યાં (અંધા નગરીમાં)
સમવસરણ થયું. ત્યાં (પૃથ્વંપામાં) પ્રેરણાથી ગાગલિ, પીઠર અને યશો-
મતી આવ્યાં. ગૌતમસ્વામીએ સર્વને ધર્મ સંમળાવ્યો. ધર્મ સાંભળીને સર્વ
પ્રતિજીવ પામ્યા. ગાગલિએ પોતાનાં માતા પિતાને પૂછ્યા કે 'મને સંસારથી
વૈરાગ્ય થયો છે તેથી આપ રત્ન આપો તો મોટા છોકરાને માદીએ બેસાડી
હું દીક્ષા લઉં.' જવાબમાં પીઠર અને યશોમતીએ કહ્યું કે 'તારી પેઠે અમે
પણ સંસારથી ત્રાસ પામી ગયાં છીએ.' ત્યારપછી ગાગલિએ પોતાનાં
માતા પિતા સાથે દીક્ષા લીધી. ગૌતમસ્વામી તેમને સર્વને સાથે લઈને
પાછા અંધા નગરી તરફ આવ્યા.

હવે પાછા આશનાં રસ્તે શાહ અને મહાશાહને ઘણું આનંદ થયો.
પોતાની પ્રેરણાથી આ જનુ મનુષ્યો સંસારથી ત્યાં એ વિચારથી તેઓને
જડુ દર્પ થયો અને તે દર્પના આવેગમાં અધ્ધવસાયો અત્યંત મુદ્ધ થતાં

પ્રથમ શ્રેણીમાં તેઓ રહ્યા હતા. (અજ્ઞાન કદનાં પરિણામો અત્ર ખારા પ્થાન ખેંચે છે.) ત્રીજી મેષવામાં હતા પરિણામો હતા તેઓ એ દિવસ તદ્દન ઉપવાસ કરતા હતા અને ત્રીજે દિવસે જાણે પરથી પડેલાં પાકાં પીળાં રંધ ગયેલાં પાંદડાંઓનોજ માત્ર આધાર કરતા હતા. તેઓ સર્વ અષ્ટાપદની ત્રીજી શ્રેણિ મુખી પહોંચી શક્યા હતા. અષ્ટાપદની ત્રીજી શ્રેણિ (મેષગા) મુખી શેવાલ નામના તાપસો પહોંચ્યા હતા, તેઓ એક સાથે ત્રણ ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા અને પારણાને દિવસે અત્યંત મચ્છિન મંદી લીધ (શેવાળ મીઠા પાણી ઉપર ઘાથ છે તે) ખાઈ પાછા ને ઉપર ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા. આ સર્વ તાપસો અષ્ટાપદ પવંતના સિખર મુખી પહોંચવા મથી રહ્યા હતા, પણ તેમના તે કાર્યમાં તેઓ ફોટોડ પામતા નહોતા.

મનુષ્યના શરીરવાળા (દેવશરીર-વૈદિક શરીર વગરના) ગૌતમસ્વામીને દૂરથી આવતા તેઓએ જોયા, તેનું અગ્નિ, વીજળી અથવા મધ્યાહના સૂર્ય જેવા તેજવાળું શરીર જોયું, એટલે તેઓ અંદર અંદર વાત કરવા લાગ્યા “અરે આપણે તપ કરી કરીને તદ્દન પાતળા થઈ ગયા તોપણ આપણે પત્તો ખાતો નથી અને આ જગે સાધુ શું અષ્ટાપદ પર ચઢી જશે?” ગૌતમસ્વામીને તો જંઘાચારણ લખિંધ હતી તેથી તેઓ તો ને વસ્તુ હાથમાં આવી તેનો આશ્રય લઈને ઉપર ચઢતા ગયા, ‘કરોળીઆની ભગના એક સાધારણ તાંતડાને આશ્રયીને પણ ઉપર ચઢતા ગયા. તાપસો તો એમને આવતા પણ જોઈ રહ્યા, ચઢતા પણ જોઈ રહ્યા અને આખરે તેઓની નજરથી દૂર થઈ ગયા ત્યાંમુખી જોઈ રહ્યા અને સ્વામી તો આગળ વધવાનું ગયા. તાપસોને ઘણી નવાઈ લાગી, પોતાના કદતપનું બાન થયું અને પાછા સ્વામી આવશે ત્યારે આપણે સર્વે તેના શિષ્ય થઈએ એમ સર્વેએ યોક્ષસ નિર્ણય કર્યો.

ગૌતમસ્વામી તો અષ્ટાપદ પવંત ઉપર ચઢી ગયા, ત્યાં જઈને સર્વ ચૈત્યોને વંદન કર્યું. ઉત્તર પૂર્વ દિશાએ એક મુંદર અસોક વૃક્ષ હતું ત્યાં રાત્રીવાસો રહેવા માટે આવી પહોંચ્યા. હવે તે વખતે એવો બનાવ બન્યો કે શકુંઠની સલાનો લોકપાળ નામનો એક દેવ હતો તે પણ તેજ વખતે અષ્ટાપદ ઉપરનાં ચૈત્યોને વંદન કરવા ત્યાં આવ્યો. ને લોકપાળે ચૈત્યોને વંદન કરીને ગૌતમસ્વામીને વંદન કર્યું અને પછી ત્યાં સ્વામી સમક્ષ બેઠો. સ્વામીએ તેને ધર્મ કહેવા માંડ્યો. ધર્મદેશના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ અણુ-માર (સાધુ)ના ગુણોનું વર્ણન કરવા માંડ્યું અને તેમ કરતાં તેમણે જણાવ્યું

૧ જનકયા-સવૈકિરણને અવલંબી સ્વામી ચઢી ગયા એમ છે, પણ મૂળમાં તેમ નીકળતું નથી. વિચારવા યોગ્ય છે.

કે સાધુઓ તદ્દન સુકો આહાર લે છે, તદ્દન રસકસ વગરનો આહાર લે વિગેરે વિગેરે. હવે તે લોકપાળ દેવ ગૌતમસ્વામીના શરીર તરફ નજર રહ્યો, તેમના શરીરની સુકુમારતા જોઇ તેને શંકા થઇ કે સુકા નિરસ આહાર લેનારના શરીરમાં આવી સુકુમારતા કેમ હોઇ શકે? તે વખતે તેમના મનમાં થતી શંકા સ્વામી સમજી ગયા એટલે તે શંકા ટાળવા માટે સ્વામીએ તેને પુંડરીક અધ્યયન કહી સંભળાવ્યું તે આ પ્રમાણે:-

પુંડરીક અધ્યયન.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નામનું એક વિજય છે, તે વિજયમાં પુંડરીકિણી નામની એક નગરી છે, તે નગરીમાં એક નક્ષિત્રીગુદ્મ નામની યગીચી (ઉદ્યાન) છે. તે ઉદ્યાનમાં મહાપદ્મ નામનો એક રાજા રહ્યો. એ રાજાની પદ્મરાણીનું નામ પદ્મમાવતી દેવી હતું. એ મહાપદ્મ રાજા અને પદ્મમાવતી રાણીને પુંડરીક અને કુંડરીક નામના બે પુત્રો થયા. એ પુત્રો ઘણાજ સુકોમળ શરીરવાળા અને માત પિતાની બરાબર છાયા જેવા હતા. પુંડરીક હુમાર મોટો હોવાથી યુવરાજ થયો હતો.

હવે ત્યારપછી એક પ્રસંગે એવી હઠીકત બની આવી કે એ નક્ષિત્રીગુદ્મમાં કોઇ મોટા વિદ્વાન સ્થવિર આચાર્ય આવી પહોંચ્યા. તેમણે દેશના સાંભળવા સારૂ મહાપદ્મ રાજા બહાર નીકળી પડ્યા. દેશના સાંભળીને તેમને ઘણોજ પ્રતિબંધ થયો, ઉપદેશની અસર થઇ અને એ અસર તળે તેમણે જણાવ્યું કે ‘પ્રભો! પુંડરીક હુમારને રાજ્યે સ્થાપન કરી સંસારથી નીકળી જવા ઇચ્છું છું.’ ગુરુ મહારાજે જવાબમાં જણાવ્યું ‘જે સુખ ઉપજે તેમ કરો, સંસારમાં પ્રતિબંધ કરવો નહિ.’ છેવટે પુંડરીક રાજ્યગાદીએ બેસાડી મહાપદ્મ રાજાએ તુરતજ દીક્ષા લઇ લીધી અને જૂમિ પર બિહાર કરવા માંડ્યો. હવે પુંડરીક રાજા થયો અને કુંડરીક યુવરાજ થયો. મહાપદ્મ રાજા તો ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ કરી ગયા, તેમણે ઘણાં વર્ષો ગ્રંથી મહા તપ કર્યો, છટ્ટ અદ્વૈત (એ ત્રણ ઉપવાસ) સંકરો કર્યા અને બહુ મુંદર રીતે ચારિત્ર પાળીને છેવટે એક માસની સંતોષના (અર્ચના આરાધના) કરી બે ઉપવાસને અંતે સિદ્ધ થયા, તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ સફળ થઇ, તેઓ અન્નરામર થઇ ગયા.

પુંડરીક રાજાને પોતાના પિતાના સિદ્ધ થવાના સમાચાર મળતાં ઘણોજ રાજ થયો. આ હઠીકત વિગતવાર તેના જીવનમાં આવવાનો પ્રસંગ તેજ સ્થવિર સાધુઓથી થયો. એ સ્થવિરો વિહાર કરતાં કરતાં પુંડરીક નગરીએ એક વખત આત્મા ત્યારે તેનાથી સર્વ હઠીકત પુંડરીક રાજાને જણવામાં આવી. એ ધર્મકથાને પરિણામે પુંડરીક પરમ શ્રાવક થયો, શ્રાવ

ધોન્ન સ્વં મતો તેણે આદર્શ અને ગુરુસેવામાં લયલીન થયો. હવે તે સર્વ વાત બની તે વખતે હંડરીક યુવરાજ પણ હાજર હતો, તેને પણ ધર્મ સાંભળીને ઘણો આનંદ થયો અને સાધુઓને કહેવા લાગ્યો કે ‘મારે તો હંડરીક રાજની રજા લઈ પિતાની પેઠે સાધુ (અલ્પગાર) થવું છે, તો વડિલ બાદને પૂછીને પછી હું આપની પાસે આવું.’ સ્થવિર સાધુઓએ જવાબમાં કહ્યું ‘તને જેમ સુખ ઉપજે તેમ દીક્ષા લે.’ સ્થવિર સાધુઓને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી હંડરીક પોતાના વડિલ બાદ પાસે જવા નીકળ્યો, માર ધોડાવાળા અને અવાજ કરતા સુંદર રથમાં બેઠો અને સ્થાન પાસે આવી રથમાંથી ઉતર્યો. છેવટે જ્યાં હંડરીક હતો ત્યાં પોતે આવી પહોંચ્યો અને જમીન સુધી નીચા નમી પ્રણામ કરી સ્થિત થયો. તે વખતે મોટા અને નાના ભાઈ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

હંડરીક—“ભાઈ ! મેં આજે સ્થવિર સાધુઓ પાસે ધર્મ સાંભળ્યો, એ ધર્મ મને બહુ પસંદ આવ્યો, મને તેના ઉપર બહુ રુચિ થઈ; તેટલા મોટે ભાઈ ! મંસારના બચથી હું તો બહુજ કંટાળી ગયો છું, જન્મ અને મરણના બચથી હું તો બહુ બી ગયો છું, બે તમે રજા આપો તો હું તો સ્થવિરોની પાસે જઈ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખું છું.”

હંડરીક—“ભાઈ ! તું હાલ સ્થવિર પાસે દીક્ષા લે નહિ ! મારી ઇચ્છા તારા ઉપર રાજ્યનો અભિપેક્ષ કરવાની છે.”

હંડરીકે અત્રે ઇચ્છા બતાવી તેની સાથે હંડરીક સંમત ન થયો, તેનો બાવ બાણે સમજાવ્યોજ ન હોય તેમ ચૂપ બેસી રહ્યો, તે જાણતો જવાબ પણ ન દીધો, માત્ર ત્રણ વાર ફરી ફરીને એકજ વાત કહેતો રહ્યો કે “ભાઈ ! મારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે.” ત્યારપછી હંડરીક સાંસારિક વિષયોમાં રસ ઉત્પન્ન કરે તેવી અનેક વાતો કરી, અનેક કથાઓ કરી, અનેક સૂચવનો કર્યો, અનેક પ્રકારે વિશાપના કરી, પણ તેથી હંડરીક હુમાર જરા પણ વિચારમાં આવ્યો નહિ ત્યારે તેણે વિષયો તરફ પ્રતિકૂળ પણ નિયમનો બચ ઉત્પન્ન કરે તેવી વાતો કરવા માંડી. તેણે કહેવા માંડ્યું “ભાઈ ! નિબંધપ્રવચનમાં અનુસાર “પ્રેમાનનાં મુખો મળે છે, કેવળજ્ઞાન થાય છે, છેવટે સર્વ દુઃખોનો દમ્ભેશ “મોટે નાશ થાય છે એ સર્વ વાત ખરી, પણ ભાઈ ! એની દીક્ષામાં સર્પની “જેમ એક નજરે રહેવાનું છે, ધનુષના ખાલાની તીવણ અગ્ની પર રહેવાનું છે, “હોડાના ચણા ચાવવા જેવું છે, એ નદીની વાલુકા (રેતી)ની જેવી તદ્દન “સ્વદ વગરની છે, ગંગા જેવી મોટી નદીને સામે કાંઈ જવા જેવી ન “જાતિ મુશકેલ છે, મોટા સમુદ્રમાં પડે એ હાથપટે ને તરી ન શકાય “તેવી છે, એમાં આત્મ ઝીલ્ડો ઝીલ્ડો જાળવવો કરવી પડે છે, આત્મ બાંધ

કોઈ પણ રીતે સમજાવટથી કે બધથી કુંડરીકનો વિચાર કરે તેમ ન લાગવાથી અનિચ્છાએ પુંડરીકે તેને દીશ્વા લેવાની રત્ન આપી. પછી પુંડરીકે પોતાના હૃદયથીએને એકલા કર્યા અને તેમને કહ્યું કે કુંડરીક દીશ્વા લેવાનો છે તો અત્યંત ઠાઠમાઠ સાથે તેનો નિષ્ક્રમણમલોત્સવ સર્વેએ કરવો. મલોત્સવ થયા પછી છેવટે કુંડરીકે દીશ્વા લીધી. અનુક્રમે તે અગીઆર અંગ ભણી ગયો અને એક બે ત્રણ ચાર ઉપવાસ કરતો અને મોટી તપસ્યાઓ કરતો તે પૃથ્વીતળ પર વિદ્યાર કરવા લાગ્યો.

હવે એક વખત તદ્દન નિરસ મુકા આદારને લીધે કુંડરીકને શરીરે રોગો થઈ આવ્યા અને આખા શરીરે આકરો દાદ થઈ આવ્યો, તો-પણ તેણે વિદ્યાર કરવાનું તો ચાલુજ રાખ્યું. હવે સર્વ સ્થવિર સાધુઓ જોમની સાથે એ કુંડરીક પણ હતો તેઓ સર્વ ગામેગામ અને શહેરેશહેર વિદ્યાર કરતા એજ નલિનીગુહમ વનમાં એક વખત આવી પહોંચ્યા. પુંડરીક રાત્રને સાધુઓ આવી પહોંચવાના સમાચાર મળતાં તે તુરતજ સાધુઓને વંદન કરવા આવ્યો અને આવીને સર્વની સેવા ગરદારત કરી. આચાર્ય પાસે ધર્મદેશના સાંભળ્યા પછી પોતાનો દીક્ષિત બાધ કુંડરીક જ્યાં હતો ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. પોતે કુંડરીકને નમ્યો, કુંડરીકને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે તેને જણાયું કે કુંડરીકના શરીરમાં વ્યાધિએ પ્રવેશ કર્યો છે. ત્યાર-પછી પુંડરીક તુરતજ સ્થવિર સાધુઓ પાસે આવ્યો અને તેમને જણાવ્યું કે સાહેબ! કુંડરીકના શરીરમાં વ્યાધિ થઈ ગયેલ છે તો આપની રત્ન હોય તો શુદ્ધ વાપરવા યોગ્ય નિર્ઠવ ઔષધોથી તેના વ્યાધિઓનો ઉપાય કરો. વળી તેના વ્યાધિ મટી જાય તેવાં ભોજન પાન તેને કરાવું. તેટલા માટે ભગવત! આપ સર્વ મારી વાહનશાળામાં પધારો. પુંડરીક રાત્રએ જે વાત કરી તે સ્થવિરોએ સાંભળી અને પછી સર્વ યાનશાળામાં આવી પહોંચ્યા. ત્યારપછી પુંડરીકે પોતાના બાધની દવા કરાવવા માંડી, તેને ભાવે નવી વસ્તુઓ ખવડાવવા માંડી, તેના વ્યાધિઓ મટી જાય તેવો ખોરાક પણ ના આપ્યો એટલે તુરતજ તેના વ્યાધિઓ નાશ પામી ગયા, તેને મળી નવું વસ્ત્ર, મારી નાખેલી થયેલ અને દેહના ચેતન વધારે આવ્યું.

“ અહાહા ! તં રાજ્યનો અને અંતઃપુરનો ત્યાગ કરીને આવી દીક્ષા લીધી !
 “ હું તો ખરેખર કમનશીળ છું, પુણ્યહીન છું, કારણ કે આ મનુષ્યનો જ
 “ અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવોથી, ઘડપણથી, મરણથી, રોગોથી, શારીરિક દુઃ
 “ ખોથી, માનસિક દુઃખોથી, ઊભાં કરેલાં દુઃખોથી, વેદનાથી, હેરાનમતી
 “ ઝોથી આક્રમણ થયેલો છે, બંતે અનિત્ય છે, અયોક્ષસ છે, સંખ્યાન
 “ રંગ જેવો. ક્ષણવિનાશી છે, પાણીના પરપોટા જેવો છે, દુશ ઘાસના
 “ છેડા પર વળગેલા પાણીના ટીપા જેવો છે, સ્વપ્નના દેખવાની ઉપમાને
 “ યોગ્ય છે, વિજળીના અમકારા જેવો ચંચળ છે, સડવું પડવું નાશ પા
 “ મવું વિગેરે ધર્મોથી યુક્ત છે, આગળ અને પાછળ અવશ્ય તજવો પડે
 “ તેવો છે; મનુષ્યનું શરીર પણ દુઃખનું ઘર છે, અનેક વ્યાધિઓનું સ્થાન
 “ છે, હાડકાંનો માળો હોય તેવું છે, આંતરડાં, સ્નાયુ અને નાડીઓથી
 “ આહુંઅવળું બંધાયલું છે, માટીના ઠામ જેવું કાચું છે, અપવિત્ર પદ-
 “ થોથી ભરેલું છે, તદ્દન ન ગમે તેવું છે, છતાં આખો વખત ખમા ખમા
 “ કરીને પંપાળવું પડે તેવું છે, ઘડપણથી કુતરાયલું છે, ખરખર ખોરડી ઘરની
 “ પેઠે સડવા પડવા નાશ પામવાના ધર્મવાળું છે, આગળ પાછળ અંતે જરૂર
 “ તજવું પડે તેવું છે; વળી મનુષ્યભવમાં ભોગવવાના કામભોગો પણ
 “ અપવિત્ર છે, અનિત્ય છે, વાયુથી ભરેલા છે, પિત્તથી ભરેલા છે, કફથી
 “ ભરેલા છે, શુક્રથી ભરેલા છે, લોહીથી ભરેલા છે, વિદ્યા મૂત્ર શ્લેષ્મ
 “ પિત્ત શુક્ર લોહીથી ઉત્પન્ન થાય છે, મનને જરા પણ ન ગમે તેવો તુચ્છ
 “ વાત પદાર્થો મૂત્ર વિદ્યા પર આદિથી ભરેલા હોય છે, મરેલાની ગંધ આવે
 “ તેવા ઉશ્વાસ નિઃશ્વાસથી ભરપૂર હોય છે, તદ્દન ગંદા હોય છે, બહુ શ્લેષ્મ
 “ વખત રહેનારા હોય છે, પ્રમાણમાં બહુ ઝોછા હોય છે, અંદર ગોટાળાથી
 “ ભરેલા હોય છે, બહુ દુઃખથી ભરેલા હોય છે, બહુ જનને ભોગે પડે
 “ તેવા હોય છે, મહા મહેનતે જરા તરા મળે તેવા હોય છે, મૂર્ખ માણસોથી
 “ ખાસ કરીને સેવાયલા હોય છે, સાલું પુરુષોથી નિરંતર નિંદાયલા હોય છે,
 “ અનંતો સંસાર વધારી દે તેવા હોય છે, મહા આકર્ષક ભયંકર પરિણામ
 “ નીપજવનારા હોય છે, ચુડેલની જેમ એક વાર વળગ્યા પછી પીછો ન
 “ મૂકે તેવા હોય છે, દુઃખમાં પરિણામ પામનારા હોય છે, મોક્ષગતિમાં
 “ જવામાં અંતરાય કરનારા હોય છે અને આગળ અને પાછળ જરૂર
 “ તજવા પડે તેવા પ્રકારના હોય છે; વળી રાજ્ય અથવા સોના રૂપાની કે
 “ બીજી માલિકીઓ (શેઠાઈઓ) પણ અગ્નિને તાગે રહે છે, ચોરને તાગે
 “ રહે છે, રાજ્યોને તાગે રહે છે, સગાંસહવીઓને તાગે રહે છે, અનિત્ય
 “ છે, અસ્થિર છે, અશાશ્વત છે અને આગળ અને પાછળ જરૂર તજવી
 “ પડે તેવી છે—આવા પ્રકારના રાજ્ય ઉપર, એવા પ્રકારના અંતઃપુર ઉ-

“પર, એવા મનુષ્યમવ ઉપર, એવા કામચોગો ઉપર મૂંઝાં પામીને હું
“દીક્ષા લઈ શકતો નથી—ત્યારે તું તો ખરેખર બામ્બશાળી છે અને તારો
“જન્મ ખરેખર સફળ છે કે તું આવી સુંદર દીક્ષા લઈ શક્યો છે.”

પુંડરીકે આટલાં લંબાણ વખાણ કર્યાં તે સાંભળીને કુંડરીક તો મૈન
ધારણ કરીને લીસો રહ્યો. ત્યારે વળી પુંડરીક બે ત્રણ વાર ફરી ફરીને બોલ્યો
કે “અહો તું ધન્ય છે, અને અહો ! હું હીણશાળી છું.” પુંડરીકે આવી
રીતે બે ત્રણ વાર કહ્યું એટલે કુંડરીક મરજી ન છતાં ઘરમાઘ ગયો, લા-
જમાં લેવાઈ ગયો અને પુંડરીકની હામાં પોતાની હા ભેળવી દીધી.

ત્યારપછી લાજમાં ને લાજમાં કુંડરીકે ત્યાંથી વિહાર કર્યો. ‘સ્થવિ-
રોની સાથે ઉચ્ચ વિહાર કરતાં કુંડરીકનું મન દીક્ષા ઉપરથી વધારે ને વધારે
ઓછું થતું ગયું, આખરે એને સાધુપણા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો, શ્રમણપ-
ણમાં જે ગુણ હતો તે તેના જ્યાંઘમાંથી છેવટે ખસી ગયો અને આ-
ખરે તે સ્થવિરો પાસેથી પણ ખસી ગયો.

આખરે ત્યાંથી યાત્રીને તે પુંડરીક રાજના નગરમાં આવ્યો, પુંડરીકના
રાજ્યભુવન તરફ આવ્યો, અથોકતું ઉઘાન હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તેમાં
પણ જે અથોક નીચે પોંતે દીક્ષા લીધી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પૃથ્વી
પર જ્યાં શિલાપટ હતો તે સ્થાન પર આવી પહોંચ્યો. હવે તે શિક્ષા પર
ભેસવા લાગ્યો છે અને મન પાછું પડી જવાથી ચંક્રદય વિક્રદય કરે છે
તે વખતે પુંડરીકની ધાવમાતા ત્યાં આવી પહોંચી, તેની એ અવસ્થા જોઈ
મઘ અને સર્વ હચીકત તેણે તુરતજ પુંડરીકને જણાવી. આખા અંતઃપુર
અને પરિવારને લઈ પુંડરીક તુરતજ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પૂછ્યું
“ભાઈ ! શોમની ઇચ્છા છે ?” જવાબ હકારમાં મળ્યો. હુંખીઓને બોલાવી
તેજ વખતે તેણે કુંડરીકને રાજ્યાભિષેક કર્યો. તેજ વખતે પુંડરીકે પોતાને
દાયે પંચમુદ્રિ લેવું કર્યું, ચાર પ્રકારના યમવાળો (પ્રાણાતિપાતત્યાગ,
અસત્યત્યાગ, અદત્તત્યાગ, પરિવ્રજત્યાગ) નિયમ આદર્યો, કુંડરીકનાં ઓઘા પાનાં
નિગ્રે સર્વ ઉપકરણો પોતે ચઢણ કરી લીધાં અને તે વખતે અભિચંદ્ર
લીધો કે સ્થવિરની પાસે જઈ ધર્મ લઈને ત્યારપછીજ પોતે આહાર લેવો.
આગે નિયમ લઈને પોતે સ્થવિરો તરફ આવ્યો.

કુંડરીકે એક વખત તજેલ પાન ભોજન કરવા માંડ્યું તે પચ્યું નહિ,
મહા વેદના ઘણું, વધતી ચાલી, આખરે અસહ્ય થઈ પડી, વેદનાની સાથે
અંતઃપુર અને રાજ્ય ઉપર મૂંઝાં પણ વધતી ચાલી, મહા પીડામાં જતે
પડી ગયો અને તેની આલોચના કર્યા વગર કાળ કરી સાતમી નારદીએ
ગયો અને ત્યાં, તેનીજ સામરોપમ મુઘી મહા પીડાઓ તેણે ભોગવી.

પુંડરીક તો સ્થવિરો પાસે તુરત પહોંચી ગયો, તેઓની પાસે ફરી વાર ચાર ચમનો નિયમ કર્યો, પણ ઉપવાસ થયા હતા તેને પારણે બધું પણ દીનતા લાગ્યા વગર આહાર કરવા લાગ્યો. હવે આવું વખતના કે કાણુ વગરનું, સુદું, નિરસ અને ઠંડું ખાવાથી તે લોજન તેને પર્યું નહિ, તેની તેને ઘણી વેદના થઇ આવી, તેને એમ લાગ્યું કે એ વેદના પોતાથી વધારે વખત સહન થઇ શકશે નહિ એટલે હાથ જોડી માથે લગાવી જમોઽશ્યુર્ણં અરિહન્તાણં ભગવંતાણં ઇત્યાદિ અરિહંત અને સ્થવિરોને નમસ્કાર કરી યોદ્યો કે અહો ! મેં અગાઉ સ્થવિરો પાસે સર્વ પ્રાણુતિપાતત્યાગ વિચારે ચારે ચમ લીધા હતા, હવે અત્યારે એ ચારે યોગો સર્વથી લઉં છું, સર્વ પ્રાણુતિપાતનો ત્યાગ કરું છું, સર્વ ન કરવા યોગ્ય યોગોનો ત્યાગ કરું છું અને આ મારા શરીરનો પણ છેલ્લો ઉશ્વાસ અને નિઃશ્વાસ લઇ ત્યાગ કરું છું એમ આલોચના કરી સર્વપ્રતિક્રમણ કર્યું અને સમાધિ આદરી. એક માસમાં કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને દેવ થયો અને ત્યાં તેત્રીશ સાગરો-પમના આયુષ્યમાં આનંદ કર્યો. ત્યાંથી ચ્યવન કરી મહાવિદેહમાં મનુષ્ય દેહ ધારણ કરી મોક્ષ જશે.

આ પ્રમાણે વાત કરી ગૌતમસ્વામી દેવતાને કહે છે કે “ તારે બહારની નજરે દુર્બળપણું કે સમ્બળપણું જોવાનું નથી. એ કુંડરીક ઘણો દુર્બળો થઇ ગયો હતો, પણ મનમાં ઉપાધિ રહ્યા કરતી હતી તેથી સાતમી નાર-પ્રીએ ઉત્પન્ન થયો, જ્યારે પુંડરીક જડો મજબૂત ભરેલ ગાલવાળો હતો છતાં સર્વાર્થસિદ્ધિ ગયો એવી રીતે દેવાનુપ્રિય ! બળ અથવા દુર્બળપું અત્ર કાંઇ કારણ નથી, અહીં તો ધ્યાન ઉપર અંકુશ મેળવવો જોઇએ, ધ્યાનનો નિગ્રહ કરવો એ પરમ પ્રમાણ છે. ”

દેવતાએ સ્વામીના જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી, સ્વામીને વંદના કરી અને અત્યંત સંવેગ રસમાં લીન થઇ પોતાને સ્થાનકે ગયો.

(કોઇ એમ કહે છે કે આ દેવ તિર્યક્નૃંભક^૧ હતો)

તાપસોને બોધ.

સવારે ગૌતમસ્વામીએ ચૈત્યોને વંદના કરી અને પછી અષ્ટાપદ પર્વત પરથી પાછું ઉતરવા માંડ્યું. જે તાપસોએ ગૌતમસ્વામીને ઉપર જતાં આગલે દિવસે જોયા હતા તે કહેવા લાગ્યા ‘સ્વામિન્ ! તમે અમારા આચાર્ય છો, અમે તમારા શિષ્યો છીએ.’ ગૌતમસ્વામીએ જવાબ આપ્યો

૧ દેવતાઓની સેવા કરનારા હલશ્રી જાતિના દેવો તિર્યક્નૃંભક કહેવાય છે.

‘એમ નહિ, તમારા અને અમારા પોતાના આચાર્યથી પ્રજા જનનના કુને
 વીર પરમાત્મા છે !’ નેજીએ વધારે નવાઇ જાણી કે ‘શું વળી તમારે પણ
 માથે બીજા આચાર્ય છે !’

આખરે સર્વે તાપસ્યોએ ગૌતમસ્વામી પામે દીધા લીધી. દરે ત્રિધા
 હાથ આવવાનો વખત થયો એટલે આચાર્યથી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું
 ‘કેમ ! બિદ્યામાં શું જાણ્યું !’ નેજીએ જવાબ આપ્યો કે ‘ખીર.’ દરે
 ગૌતમસ્વામી પોને તો મદા લલિધવાળા હતા. એક પાત્રા (ત્રિધાના વા-
 રણ)માં ખીર ભરીને વઢોરીને લઇ આવ્યા. પછી સર્વેને એક પંડિતમાં
 ભેરી જવા કહ્યું. હવે સ્વામીને અદ્વીત્યમહાનસ લલિધ દતી તેનો એવો
 ચમત્કાર છે કે જે વરણ પર પોને લાગે મૂકે તે દિદિ ખટે નહિ. એકજ
 પાત્રામાં આલેલી ખીરથી સર્વેને તૃપ્ત કરી દીધા, પછી પોને આદાર કયો.
 હવે પાંચસો સિધ્ધો જે રોવાલ નામથી જાણીતા ધર્મેશ્વર હતા તેમને ખી-
 રનું ભોજન કરતાં કરતાંજ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. સર્વે સિધ્ધો સાથે
 સ્વામી ભગવાન જ્યાં રહેલા હતા તે તરફ ચાલ્યા. દૂરથી સગવસરજીની
 રચના જોઇને દસ નામના પાંચસો સિધ્ધોને કેવળજ્ઞાન થયું. આક્રીના પાં-
 ચસે કૌશિન્ય નામના હતા તેમણે ભગવાનને નજરે જોયા એટલે તેમને
 પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

હવે ગૌતમસ્વામીને આગળ કરીને સર્વેએ ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી,
 સ્વારપછી તેઓ કેવળીઓને બેસવાની જગા તરફ ચાલવા લાગ્યા એટલે
 ગૌતમસ્વામીએ તેમને કહ્યું ‘આ આપણા સ્વામી છે ! આપણા આચાર્ય છે,
 તેને તમે વંદના કરો, તેમને નમો.’ ભગવાન પોતે કહેવા લાગ્યા ‘ગૌતમ ! કેવ-
 ળીઓની આશાતના કર નહિ.’ ગૌતમસ્વામી હકીકત સમજ્યા અને માફી
 માગી (મિથ્યાદુષ્ટિ દીધું).

હવે આ જનાવથી ગૌતમસ્વામીને વધારે અધીરજ ઉત્પન્ન થઇ, પોને હજી
 કેવળી કેમ ન થયા તેને માટે ચિંતા થવા લાગી. સ્વારપછી ભગવાને તેને
 પૂછ્યું ‘ગૌતમ ! દેવોનું વચને પ્રમાણ કે જિનવરનું ?’ ગૌતમસ્વામીએ જવા-
 બમાં કહ્યું ‘અતીત, જિનવરનુંજ.’ પછી ભગવાને તેને કહ્યું કે ‘ત્યારે હવે
 તારા મનમાં અધીરજ કેમ થાય છે ? તું મારા તરફ રામવાળો છે ! પણ
 ગૌતમ ! આગળ જતાં આપણે એક સરખા થઇ જશું, જરા પણ તફાવત
 વગરના થઇ જશું !’ આ હકીકત કહીને પછી ભગવાને આખું દુગપત્રી
 અધ્યયન કહી સંભળાવ્યું તે આ પ્રમાણે:-

૧ કેવળી તીર્થકરને નમતા નથી, માત્ર તીર્થનેજ નમે છે.

“ પીળાં પાંદડાંઓને જુનાં થઇ જતાં જોઇ નવી કુંપળીઓ (કિસમો)
 “ તેના તરફ હસે છે, તેને પડતાં જોઇ તેની મશ્કરી કરે છે ત્યારે
 “ પડતાં પીળાં પય થઇ ગયેલાં પાંદડાંઓ લીલી લીલી કુંપળીઓને
 “ છે કે જેવી અત્યારે તમે છો તેવા એક દિવસ અમે પણ હતા, તમારો
 “ પણ એક દિવસ અમારા જેવાજ હાલ થવાના છે. અત્યારે તમે અતિ
 “ માન શામાટે કરો છો ? કિસલય (કુંપળીઓ)નો સુંવાળા હોવાનો
 “ વખતે વખત ટકવાનો નથી, ચિર કાળ રહેવાનો નથી અને તે લોકો
 “ સમજવાર પાંદડાંઓ તેના ગર્વ તરફ ટીકા કરતાં આ પ્રમાણે કહે છે.
 “ માટે આવી રિધિતિ સમજીને હે ગૌતમ ! એક સમય પણ આળસ કરો
 “ નહિ, પ્રમાદ કરવો નહિ.

અહીં નિર્મુક્તિદાર કહે છે કે ખરી પડતાં પાંદડાંઓ કદિ જોવા
 નથી, પણ જ્યેષ્ઠ પ્રાણીઓને પ્રતિજોધ આપવાને માટે આ એક પ્રકારની
 ઉપમા છે. દેશી ભાષામાં પણ એ ઉપમા પ્રચલિત છે તે જાણવામાં હશે.

પીપ્પળાપાન ખરંત. હસતી કુંપળીઆં;

અમ વીતી તમ વીતશે, થીરી આપુડીઆ !

આચળ વીર જગવાન કહે છે:—

“ સરહ જીવમાં યાસના છેડા પર આકળના પાણીનું ટીપું લેધ તે
 “ જેમ જીવે વખત ટકે છે તેવી રીતે મનુષ્યનું જીવન પણ જીવે
 “ વખત ટકે છે એમ સમજી હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો
 “ નહિ.

“ આવી રીતે મનુષ્યજીવના આયુષ્યને અનેક પ્રકારે ઉપક્રમ (પ્રકારો)
 “ હોય છે અને જીવન ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદાનો લાગ્યા કરે છે, મરે
 “ મૌતમાં એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“પણામાં, તેઈદ્રિયપણામાં, ચૌરિદ્રિયપણામાં અસંખ્ય કાળ કાઢી નાખે
 “છે, તેમજ પંચેદ્રિયપણામાં મનુષ્ય તિરેચના સાત આઠ ભવ કરી નાખે
 “છે, નરક દેવગતિમાં મોટા તેત્રીશ સાગરોપમનાં આયુષ્યો કાઢી નાખે
 “છે, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“પ્રમાદથી બરેલો જીવ એ પ્રમાણે સંસારમાં શુભ અશુભ કર્મોથી
 “રખણા કરે છે, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“કદાચ મહા મુશ્કેલીએ મળતું દુર્લભ મનુષ્યપણું મળી જાય તો-
 “પણ આર્ય દેશમાં જન્મ થવો થયો મુશ્કેલ છે, શક યવન મ્લેચ્છ દેશમાં
 “જન્મ થાય તો મળેલું મનુષ્યપણું બર્ચ થાય છે, માટે ગૌતમ ! એક
 “સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“કદાચ મહા મુશ્કેલીએ આર્ય દેશમાં જન્મ થાય તોપણ પાંચે
 “ઈદ્રિયો મુંદર હોય, કોઈ પણ પ્રકારની ખોડખાંપણ વગરની હોય એમ
 “થતું થયું મુશ્કેલ છે એ દહીકેત જણી ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ
 “કરવો નહિ.

“કદાચ ખોડખાંપણ વગરની ઈદ્રિયો મળી જાય તોપણ મિથ્યા-
 “ત્વમાં લપટાયલા પ્રાણીને વિશુદ્ધ ધર્મ સાંભળવાનું બનતું નથી, માટે ગૌ-
 “તમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“કદાચ વિશુદ્ધ ધર્મ સાંભળવાની તક અથવા તંકો મળી આવે તો-
 “પણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થતી નથી, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ
 “કરવો નહિ.

“ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થાય તોપણ શરીરે કરીને સ્પર્શઈદ્રિયે કરીને
 “કામની બાબત તરફ (વિષયસેવન તરફ) મન વધારે જાય છે, ધર્મ
 “કરવાનું શરીરથી બનતું નથી, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ
 “કરવો નહિ.

“શરીર છૂટું થતું જાય છે, વાળ ધોળા થતા જાય છે અને કાનની
 “સાંભળવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે, માટે સમય માત્ર પણ દે ગૌતમ !
 “પ્રમાદ કરવો નહિ.

“તેવીજ રીતે આંખનું બળ ઘટતું જાય છે, મુંઝવાની શક્તિ મદ
 “પણી જાય છે, જીભની સાંભળવાની સત્તા ઓછી થતી જાય છે, ચામડીની
 “સ્પર્શશક્તિ ઘટતી જાય છે અને એમ સર્વ પ્રકારનાં બળ શક્તિઓ
 “ઓછાં થતાં જાય છે, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“વાત પિત્તનો ઉદ્વેગ શરીરમાં લોકાયા કરે છે, શરીરમાં આંકડીને
 “આબ્યા કરે છે, વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો શરીરને ત્રાસ આપ્યા કરે છે
 “અને હેરાન હેરાન કરી મૂકે છે, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ
 “કરવો નહિ.

“જેવી રીતે કમળ જળમાં પ્રથમ ડૂબેલું હોય છે, પણ પાછળથી
 “જળની ઉપર આવી જાય છે, તેવી રીતે ચિર કાળથી વળગેલા પરિવ્રિત
 “વિષયોમાં તું ડૂબેલ હો તોપણ તેની ઉપર આવી જવું કમળ ગેરે તેને
 “યોગ્ય છે—એમ જાણી હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“ઘર અને સ્ત્રીનો એક વાર લાગ કર્યા પછી અને અણુગારપણું આ
 “દર્યા પછી વળી પાછો વમન કરેલ વસ્તુઓને ખાવાનો કે ચાટવાનો વિ-
 “ચાર કરવો તે અયોગ્ય છે એમ સમજી હે ગૌતમ! એક સમય માત્ર
 “પણુ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“મિત્ર બાંધવને તેમજ મોટા ધનના ઢગલાઓને છોડી દઇને ફરી-
 “વાર તેને શોધવા જવું યોગ્ય નથી એમ સમજી હે ગૌતમ! એક સમય
 “પણુ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“આજે જિનવર દેખાતા નથી, માત્ર તેમનો ઉપદેશોક્તો માર્ગજ
 “દેખાય છે એમ ધારી જોઈલે આજ માર્ગ દેખાય છે પણ મોક્ષ દેખાતો
 “નથી—સંદેહ વગરના મનમાં આવા માર્ગ સંબંધી સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવા છતાં
 “મોક્ષ મળી ન જાય તેટલા સાડા હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ
 “કરવો નહિ.

“રસ્તામાં જે જે કાંટાઓ હોય તેને શોધીને તું મોટા મંદિરમાં
 “દાખલ થયો છે અને હવે મોટે માર્ગે પડી ગયો છે, તેની બરાબર શો-
 “ધમાં છે તો હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ.

“ક્રોધ નિર્બળ બોલે ઉપાડનાર આખે રસ્તે બોલે ઉપાડીને આવે
 “અને જ્યાં જવાનું હોય તેની તદ્દન નજીક આવે ત્યારે બોલે છોડી દે
 “અને તેમ કરીને પછી આખરે બહુજ પસ્તાય તેમ ન થવું જોઈએ; માટે
 “ગૌતમ! જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો.

“તું તો મોટો દરિયો તરી ગયો છે, હું તારો ગુરુ છું અને હવે
 “લગભગ કંઈ આવીને નરમ પડી જવા જેવી કેમ સ્થિતિ થાય છે? માટે
 “ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

“મહાન શ્રેણિએ ચઢી ઉત્તરોત્તર શિવસ્થાને પહોંચીશ, માટે એક
 “સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ.

“તનવા યોગ્ય બાજતો સમજ છે, કપાય અગ્નિથી દૂર થા, સંયમની
 “આસેવના કર અને તેવી રીતે ગ્રામ અને નગરમાં રહી સર્વ પાપરચા-
 “નોથી દૂર રહે, શાંતિમાર્ગે પ્રયાણ કર અને તેમાં વધારો કર અને ગૌતમ !
 “એક સમય પણ પ્રભાદ કર નહિ.”

મહાશુદ્ધ શ્રીવીર પરમાત્માની આવી સુંદર પદલાલિત્ય યુક્ત ભાષા
 સાંભળી ગૌતમના રાગદ્વેષો છેદાઈ ગયા અને છેવટે તે ઇદ્રભૂતિ ગણધર
 બોધ ગયા.

૧ રાંધ્યાચાર્ય દીક્ષા પરથી અર્થ સમજ આ આખું અધ્યયન પ્રભુ ઉપરોચી
 શાસ્ત્રવાદી ભ્રમ ઉતારી દીધું છે, એમાં દુઃખપત્રની દલીલો ઉપમાન બતાવવા સાર
 આપી છે તે ખાસ પ્રસ્તાવિક છે, બાકીનો ભ્રમ ઉપરોચી છે. પૂંડરીક દંડરીક
 અધ્યયનની વાત ખાસ બહુવા લેખી છે. જિજ્ઞાસુને ઉપરોચી ખારી આખું અધ્ય-
 યન અથ રહ્યું હતું છે.

પરિશિષ્ટ. વ.

જુઓ નોટ પૃ. ૮૩

પુદ્ગળપરાવર્તનું સ્વરૂપ.^૧

*પુદ્ગળપરાવર્તનું સ્વરૂપ જાણવા જેવું છે. તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદ કરતાં આઠ પ્રકાર થાય છે.

ઔદારિક, વૈક્રિય, તેજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાપણે ઔદ રાજલોકના સર્વ પુદ્ગળો પરિણુમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્ગણા રૂપે દરેક પુદ્ગળ પરમાણુ પરિણુમાવે ત્યારે દ્રવ્યથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્ત થાય. (કોઈક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્ગણારૂપે સર્વ પુદ્ગળ પરિણુમાવવાનું કહે છે.) એજ પુદ્ગળ પરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્ગણારૂપે ભોગવે, ત્યારપછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્ગણારૂપે ભોગવે, યાવત્ મનોવર્ગણારૂપે ભોગવે, તેમાં એક પરમાણુને ઔદારિક તરીકે ભોગવ્યા પછી વચ્ચે વૈક્રિયાદિરૂપે ગમે તેટલા ભોગવે તે ગણવા નહિ. એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્ગણાપણે સર્વ પુદ્ગળો ભોગવાય ત્યારે દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે.

લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો છે, તે દરેક પ્રદેશને મરણથી સ્પર્શે ત્યારે ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર એક પછી એક પ્રદેશો સ્પર્શી મરણ પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોને અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે. આમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે કોઈ પણ એક પ્રદેશો મરણ થયા પછી તેના અનંતર પ્રદેશો મરણ થાય તેજ પ્રદેશ ગણવો, બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમાં ગમે તેટલાં મરણ થાય તે પ્રદેશો ગણવા નહિ.

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સર્વ સમયો આડાઅવળા મરણથી સ્પર્શે ત્યારે કાળથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે અને ઉપર જતાવેલી રીત પ્રમાણે એક કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણવડે સ્પર્શે ત્યારે

^૧ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દ્વિતીયાવૃત્તિની પૃ. ૨૫૬-૮ માં નોટ અર્દા નોંધી લીધી છે.

* આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે. એ બરાબર સમજવા માટે સુરુષમની જરૂર પડશે.

કાગથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે. એમાં ઉત્તરિણીમાં પ્રથમ સમયે કાગ ક્યાં પછી તેના પછીનાજ શ્રીન્ન સમયે શ્રીન્ન કોઈ પણ ઉત્તરિણીમાં કાગ હરે તેજ ગણાય છે, વધેના મરજીમયો ગણાતા નથી.

કપાસના કારણથી જે અધ્યવસાય થાય તેને લીધે કર્મબંધ થાય છે. જે કર્મબંધમાં બહુ તરતમતા દોષ છે. કપાસ બંદ કે તીવ દોષ નેમ કર્મના અનુબંધમાં ફેર પડે છે. એના અસંખ્ય સ્થાનો છે અને તેથી અનુબંધસ્થાન પણ અમંખ્ય છે. પ્રાણીને જેવી જેવી જૂદી જૂદી વાસના તેટલા તેટલા જૂદા જૂદા અધ્યવસાય થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાં તરતમતા દોષ છે તેથી પ્રત્યેકનું સ્થાન જૂદું પડે છે એ અનુબંધસ્થાન અસંખ્ય સમજવાં; જે સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનક આમળ પાછળ ફરતીને પૂર્ણ કરે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે; અને પ્રથમ અલ્પ કપાસોદયરૂપ અધ્યવસાયે છતો મરજી પામે, તે વાર પછી બીજાં અને તેવાં સ્થાનકોએ મરજી પામે તે ગણાય નહિ, પણ ત્યારપછી તેની અનંતર અધ્યવસાયસ્થાનકે મરજી પામે તેજ ગણાય, એવી રીતે સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનકોએ અનુક્રમ પ્રમાણે આવતો કાગ હરે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્તન થાય છે.

આ સ્વરૂપમાં બાદર પુદ્ગળપરાવર્તના ચાર ભેદ કયા છે એ જરા દીક લાગશે, કારણ કે એમાં બહુ ઓછા બધો કરવા પડે છે (પ્રમાણમાં), પરંતુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એ બાદરના ચાર ભેદ તો સમજવા મોટેજ બતાવ્યા છે, તેનો બીજો ઉપયોગ નથી. એ સમજવાથી સૂક્ષ્મ ભેદ જાણમાં આવે તેથીજ બતાવ્યા છે, બાકી અમુક જીવે જે અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત કયાં અને હજી કરશે તે તો સૂક્ષ્મ સમજવાં.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

—૪૪—

સ્થાન.

સુખ્ય પાત્રો.

મનુજગતિ નગરી.

કર્મપરિણામ.

કાળપરિણતિ.

લઘ્યપુરુષ.

સુમતિ

અગૃહીતસંકેતા.

અગ્નાવિશાલા.

સદાગમ.

અસંવ્યવહાર નગર.

ગોળકપ્રાસાદ.

નિગોદ્યેબર.

અત્યંતઅબોધ.

તીમમોહોદય.

સંસારીલવ.

લોકસ્થિતિ.

ભવિતવ્યતા.

મનુજગતિનો ગદારાજ.

કર્મપરિણામની પદશબ્દો.

કર્મપરિણામનો પુત્ર.

જે સખીઓ.

શુભગદારાજ.

અસંવ્યવહારનો સરસુબો.

અસંવ્યવહારનો સેનાપતિ.

કથા કહેનાર વ્યક્તિ.

કર્મપરિણામની મોટી બહેન.

સંસારીલવની ભાવ્યો.

ગદારાજ પુત્રનો.

ત્રિપતિનિરેદિશ. ૧૨૩૬. ૧૨૪૭.

૧૨૪૭. ૧૨૪૮.

અરિરેક.

૧૨૪૮. ૧૨૪૯.

૧૨૪૯.

તત્પરિણતિ-

તત્ત્રિયોમ.

૧૨૪૯. ૧૨૫૦.

વિકાસનિવાસ નગર.

પાંચ પાડા.

- (૧) વનરપતિ.
- (૨) પૂરવીકાય.
- (૩) અપૂકાય.
- (૪) તેલરકાય.
- (૫) વાયવીય.

વિકાસનિવાસ નગર.

ત્રણ પાડા.

- (૧) દ્વિહીક.
- (૨) ત્રિહીક.
- (૩) ચતુરક.

પંચાક્ષપટ્ટસંસ્થાન.

જળચર | સંમૂર્ધિભ
રક્તચર | ગર્ભજ.
જેચર

ઠરાપરિ
બુજપરિ.

ઉન્માર્ગોપરેશ.

વિકાસનિવાસ તથા.
પંચેદ્રિય પદ્યસંસ્થાનનો સરસુનો.

માયા.

ઉન્માર્ગોપરેશની આશો.

પુણ્યોદય.

ગ્રામ મિત્ર અને બંધુ.
મનુષ્યતિથે જતા સદાગી.

દાશી.
દાશી.

ઓના સ્થાનરૂપ હોવાથી દેવતાઓનાં સ્થાનને હસી કાઢે તેવા એ
 ૧ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત આદિ અનેક પુરોથી સુશોભિત ભરત વિગેરે નામ
 પ્રકારના^૩ મહોદ્ધાઓ છે અને તે મહોદ્ધા આબુઆબુ ઘણા ઊંચ
 હોવાને લીધે કુલશૈલનો આકાર ધારણ કરનારા મહોદ્ધાઓના નામ
 નાના ગઢો છે. તે નગરીના મધ્ય ભાગમાં લંબાકૃતિવાળી, ભૂદા ભૂદા
 વિજયરૂપ દુકાનોથી શોભતી, અનેક મહાત્મા પુરુષોના ટોળાથી ભી-
 રદીવાળી મહાવિદેહરૂપ મોટી બજાર છે, જ્યાં કિંમત આપીને મુલ્ય
 અશુભ વસ્તુઓની ખરીદી કરી શકાય છે. તે નગરીની ચોતરફ પત્ત-
 તના આકારને ધારણ કરનાર માનુષોત્તર^૪ નામનો મોટો ગઢ છે જે

૧ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત ભરત ક્ષેત્રમાં આવેલું એક ભણીલું શહેર હતું. જ્યારે
 આખી મનુજગતિને એક નગરી ગણવામાં આવે ત્યારે ભરત ક્ષેત્ર તેનો એક મ-
 હોદ્ધો-શેરી થાય છે અને અયોધ્યા-ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત આદિ શહેરો ધરો થાય છે.
 કલ્પના બહુ સુંદર છે.

૨ પુર શ્લેષ છે. (૧) પુર એટલે નગર એ ભરતની અપેક્ષાએ; અને (૨) ધર
 એ મહોદ્ધાની અપેક્ષાએ. પુરનો અર્થ ધર થાય છે એ કોઈ પણ કોષ લેવાથી જણાયો.

૩ ભરત આદિ ક્ષેત્રો એટલે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ પ્રત્યેક પાંચ પાંચ
 છે તે સર્વ મનુજગતિ નગરીના મહોદ્ધાઓ છે.

૪ છ કુળાચલ પર્વતો છે જે ત્રણે ઉપરોક્ત ક્ષેત્રોની બે બાજુએ છે. ક્ષે-
 ત્રોને ભૂદા પાડનારને વર્ષધર કહે છે. વર્ષધર પર્વતો છ છે. હિમવંત, મહાહિમવંત,
 નિષધ, નિલવંત, રુક્મી, શિખરી-મેરુ કુળાચળમાં કે વર્ષધરમાં ગણાતો નથી. જૈનેશ્વર
 ગ્રંથોમાં સાત વર્ષધર કહ્યા છે: હિમવાન, હેમફટ, નિષધ, મેરુ, ચૈત્ર, કર્ણી
 અને શૃંગી (આષ્ટ ડીક્ષનેરી). વળી અન્ય ગ્રંથોમાં કુલશૈલ પણ સાત કહ્યાં છે:
 મહેન્દ્ર, મલય, સહ્ય, રક્ષિમાન, ઋક્ષ, વિંધ્ય, પારિયાત્ર. આ સાતને કુળપર્વત
 કહે છે. જૈન પરિભાષામાં ઉદયાચળ અને અસ્તાચળ કુળપર્વતમાં આવે છે. 'કુળ-
 પર્વતો' એ અન્ય મતની અપેક્ષાએ લખેલ શબ્દ હોય એમ જણાય છે.

૫ જેમ મહોદ્ધાના નાના ગઢ હદ બાંધનારા હોય છે તેની પેઠે આ ભરતાદિ
 પરાંઓની બાજુમાં કુલશૈલ પર્વતરૂપ ગઢો છે.

૬ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બત્રીશ વિભાગ છે જેને વિજય કહેવામાં આવે છે.
 આ વિજયને દુકાનોનું રૂપક આપવામાં આવ્યું છે.

૭ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર જંબૂદ્વીપની મધ્યમાં આવેલું છે. ત્યાં નિરંતર ચોથા આરાના
 ભાવ વર્તે છે. એમાં અનેક મહા પુરુષો જન્મે છે અને કાર્ય સાધે છે. આ મહા-
 વિદેહને બજારની ઉપમા આપીને તેમાં સર્વ વસ્તુ ખરીદી શકાય છે અને તેમાં
 દુકાનો છે એ રૂપક આપ્યું છે. ધાતકીખંડ અને પુષ્કર દ્વીપમાં પણ બે બે મહા-
 વિદેહો છે.

૮ માનુષોત્તર પર્વત પુષ્કરાર્ધ દ્વીપની ફરતો ગઢરૂપે છે. અટ્ટી દ્વીપનો
 નક્શો લેવાથી આ લેઈ શકાશે.

એટલે હાંચા છે કે તેને લીધે ચંદ્ર અને સૂર્યની ગતિ પણ રોકાઈ ગ-
યેલી છે, તેને લીધે દુશ્મનો પોતાનું લશ્કર લાવી શકે એવો ભય તો
આં તદ્દન નાશ પામી ગયો છે. તે અતિ હાંચા ગઢથી દૂર તેની ફરતી
મોટા વિસ્તારવાળા સમુદ્રરૂપ મોટી ખાઈ આવી રહેલી છે તેથી તે
નગરીનું બચાવકામ ઘણું મુંઢર પ્રકારનું છે. તે નગરીમાં વિષુદ્ધથી
વસાયલા ભદ્રસાલ વનરૂપ અનેક બગીચાઓ છે. એ નગરીમાં અ-
નેક પ્રકારના પ્રાણીસમૂહરૂપ જળના પ્રવાહને વહન કરનાર મોટી
નદીઓરૂપ મોટા મોટા જળમાર્ગો છે. તે નગરીમાં અનેક નદી-
ઓના સંગમના આધારભૂત અનેક રસ્તાઓને મળનારા લવણ અને
કાળોદધિ સમુદ્રરૂપ એ મોટા રાજમાર્ગો છે. તે નગરીમાં સદરહુ એ
રાજમાર્ગથી જૂદા પડી ગયેલા (ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયેલા)
જંજૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધરૂપ ત્રણ મોટા વિભાગો છે
(મોટા મહોક્ષાઓ છે). એ નગરીમાં લોકોનાં મુખનું કારણ, પોત-
પોતાને યોગ્ય સ્થાનકે રહેવાવાળા અને કલ્પવૃક્ષ જેવા સ્થાનાંતર
રાજ્યો છે.

૧ નગરને યદ્દ જોઈએ અને યદ્દ સાથે ખાઈ જોઈએ. મનુજગતિને માત્ર-
પોતર પર્વતરૂપ યદ્દ છે અને તેની આજળ પુષ્કરવર સમુદ્રરૂપ ખાઈ છે.

૨ વિષુદ્ધ સ્થેય છે: (૧) ભદ્રસાલ પક્ષે-દેવતા; (૨) મનુજગતિ પક્ષે-વિદ્વાન્
મનુષ્યો.

૩ ભદ્રસાળ વન મહાવિરોદ્ધ હેત્રમાં આવેલું છે.

૪ મંજા સિન્ધુ વિગેરે નદીઓ પર રૂપક છે.

૫ રસ્તાઓ પર માણસો ભય છે તેમ મનુજગતિમાં નદીઓનો પ્રવાહ
આત્મા કરે છે અને તે સમુદ્રને જઈને મળે છે.

૬ નદી જેમ સમુદ્રને મળે છે તેમ નાની નાની શેરીઓ મોટા રાજમાર્ગને મળે છે.

૭ સદેશની વચ્ચે નદી દોષ તેથી જેમ વિશ્વામ પડી ભય છે તેમ આ નગ-
રીના ત્રણ મોટા ભાગ પડી ગયા છે. જંજૂદ્વીપમાં એક ભરત, એક ઔરત અને
એક મહાવિરોદ્ધ હેત્ર દોષ છે, જ્યારે ધાતકીખંડ અને પુષ્કર દ્વીપમાં તે પ્રત્યેક
બે બે દોષ છે.

૮ જંજૂદ્વીપ સર્વની વચ્ચેનો દ્વીપ છે, તેની ફરતો લવણ સમુદ્ર છે, ત્યારપછી
ધાતકીખંડ દ્વીપ છે, તેની ફરતો કાળોદધિ સમુદ્ર છે, ત્યારપછી પુષ્કરવર દ્વીપ
આવે છે. આવી રીતે ત્યારપછી અસંખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો છે. મનુષ્યની વસ્તી
માર જંજૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ અને પુષ્કરદ્વીપના આર્ધ ભાગમાંજ છે.

૯ સ્થાન રવાનના નાના નાના રાજ્યો તે બતાવવા આ રૂપક લખ્યું છે
એ નગરીમાં કલ્પવૃક્ષ પણ જદ્દ છે એમ પણ આ રૂપકથી જણાય છે. સ્થાનાંતર

કોઈ માણસને કરોડો છલો હોય તોપણ તે આ નગરીનું નથી
રાખર વર્ણન કરવાને શક્તિવાન થઈ શકે એમ નથી
તો પછી મારા જેવા સામાન્ય બુદ્ધિવાળાનું તો ખુ
શું? તે નગરીમાં અનંતા તીર્થકરો, ચક્રવર્તીઓ, મ
સુદેવો અને બળદેવો થયા છે, થશે અને કેટલાક

નગરની
અદ્ભુતતા.

આત્મારે પણ વિદ્યમાન છે. તે નગરી અનંત ગુણોથી ભરેલી હોવાને
લીધે આ લોકમાં અને પરલોકમાં દુર્લભ છે એ પ્રમાણે સર્વ શાસ્ત્ર
ઓમાં તેને માટે ગાન કરવામાં આવ્યું છે. 'હિંચાં નીચાં સ્થાનમાં આવીને
જ્યારે પ્રાણી થાકી જાય છે ત્યારે આ નગરીમાં આવીને નિર્વૃત્તિ મેળવે છે.
તે નગરીના લોકો નમ્ર, બુદ્ધિશાળી, પવિત્ર અને ભાગ્યશાળી છે અને તેઓ
ધર્મને છોડીને બીજું કંઈ પણ તેઓનાં મનમાં હોતું નથી. તે નગરીની
સ્ત્રીઓ હલકાં કામો છોડી દેવાને સર્વદા તૈયાર રહે છે અને પુરુષ
શાળી હોઈને જિનેશ્વર મહારાજને બતાવેલો ધર્મ નિરંતર સારી રીતે
સેવે છે. એ નગરીનું વધારે શું વર્ણન કરવું? ટુંકામાં કહીએ તો સ્વર્ગ,
મર્ત્ય અને પાતાળ-ત્રણે ભુવનમાં એવી કોઈ પણ સ્ત્રી નથી કે જે
એ નગરીમાં સારી રીતે રહેનાર પ્રાણીને મળી શકે તેવું ન હોય.
તે નગરી રત્નાકરથી પરિપૂર્ણ છે, વિદ્યાની ઉત્તમ ભૂમિકા છે, મન
અને નેત્રને આનંદ આપનારી છે, દુઃખના સમૂહનો નાશ કર-
નારી છે, સર્વ પ્રકારનાં આશ્ચર્યોથી ભરપૂર છે, ઉત્તમોત્તમ વિશેષ
વસ્તુઓથી ભરેલી છે, મહાત્મા મુનિઓથી વસાયેલી છે, સારા શ્રા-
વકોથી અલંકૃત છે, તીર્થકર મહારાજના જન્મસમયે થતા અભિષેક

રાત્રીઓ એટલે ભાયાત રાત્રીઓ. સ્થાનાંતર રાત્રીઓ એ કલ્પના દેવાની હોય તો
સર્વ વિશેષણ ધટે છે. તે લોકોનાં સુખનું કારણ છે, પોતપોતાને સ્થાને રહેનારા
છે અને કલ્પવૃક્ષ જેવા છે. મનુજગતિમાં તેમની સંભાવના કરવી એ મને ઉચિત
જણાઈ નથી, જો કે ભદ્રશાળ વિગેરે વનોમાં ઉપમાન દ્વારા દેવતાઓને આ નગ-
રીમાં દાખલ કરેલા જણાય છે.

૧ છ ખંડ પૃથ્વી સાથે તે ચક્રવર્તી કહેવાય છે, ત્રણ ખંડ સાથે તે વાસુ-
દેવ કહેવાય છે અને વાસુદેવના બાઈને બળદેવ કહે છે. પ્રતિવાસુદેવ સાથેલી
ત્રણ ખંડ પૃથ્વીને તેની પાસેથી છતીને વાસુદેવ ભોગવે છે.

૨ હિંચાં સ્થાન-સ્વર્ગ-દેવલોકાદિ. નીચાં સ્થાન-નરક વિગેરે.

૩ નિર્વૃત્તિ શ્લેષ છે: (૧) યાક પક્ષે શ્રમ ઉતારવો, શાંતિ; (૨) નગરી પક્ષે
મોક્ષ.

૪ રત્નાકર શ્લેષ છે: (૧) નગરી પક્ષે સમુદ્ર; (૨) મનુજગતિ પક્ષે રત્ના-
ધિય મહાત્મા પુરુષો, રત્ન જેવા પુરુષો-પુરુષરત્નો.

ત્રિગેરેથી બચ્ય પ્રાણીઓને સંતોષ આપનારી છે, બચ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષનું કારણ બને તેવી છે અને પાપી પ્રાણીઓને સંગતર વધારવાનું કારણ થાય તેવી છે. 'હવ, અહવ, પુણ્ય, પાપ' આદિ તત્ત્વો છે કે નહિ, હોય તો કેવા આકારમાં છે, શામાટે છે ત્રિગેરે બાજતના દલીલ-સર વિચારો મોટે ભાગે એ નગરીમાંજ થાય છે. જે અધમ પ્રાણી આ નગરીમાં આવીને પણ સમ્યક્દર્શનાદિ ગુણો ગ્રામે લેણતો નથી તેને લોકો કમનસીબ-ભાગ્યહીન કહે છે. એ નગરીને છાડીને બીજું એવું કોઈ પણ સ્થાન સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળમાં નથી કે જ્યાં ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરુષાર્થો સંપૂર્ણપણે સાધી શકાય તેમ હોય.

૧ હવ, અહવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ (કર્મનું આવડું), સંવર (કર્મનું રોકડું), નિર્જરા (કર્મનું ઝેરવડું-ફેણી દેવું), બંધ (કર્મને બાંધવા) અને મોક્ષ (કર્મનો સર્વથા લાગ) એ નવ તત્ત્વ છે. એ સંબંધી ચચાં બહુધા મનુષ્યગતિ-માંજ થાય છે એ દલીલન અત્ર બતાવી છે. 'મોટે ભાગે'-બહુધા સખ્દ હેતુસર લખ્યા છે. દેવ તથા પચંદ્રિય તિર્યચને એનું જ્ઞાન સક્ય છે.

આજી લોભ વિગેરે સુખદોષી વિદાયલો રહે છે; પોતે જાતે ઘણો 'વિચક્ષણ' (કાચેલ) છે અને તેણે નાટકની બાબતમાં ઘણી પરિપૂર્ણતા મેળવેલી છે. તે અભિમાનપૂર્વક પોતાના મનમાં જોમ માને છે કે તેના જેવો મહત્ત્વ આપી દુનિયામાં બીજો કોઈ પણ નથી અને કોઈ વખત બીજા પ્રાણી ઉપર ઉપદ્રવ કરવા મંડી જાય છે ત્યારે કોઈની જરા પણ દરકાર કરતો નથી અથવા કંઈકને નિધેનીઆ (ધન વગરના-અખાસી) બનાવી મૂકે છે.^૧ વળી કોઈ વખત પોતાને હાથ કરવાનું મન થઈ આવે તો સર્વ પ્રાણીઓને વિચિત્ર પ્રકારે હેરાન કરીને તેઓ પાસે નાટક કરાવે છે અને તેઓને થતી હેરાનગતી જોઈને પોતાની જાતને આનંદ આપે છે. એ સર્વ લોકો જો કે ઘણા મોટા છે તોપણ તેના પ્રતાપ સહન કરી શકતા નથી અને પરિણામે તે જો જો કહે છે તે તે સર્વ તેઓ કરી આપે છે, તે સર્વ તેઓને કરી આપવું પડે છે.^૨

કોઈ વખત કર્મપરિણામ રાજા લોકોને નારાજીનો વેશ આપીને તેઓને વેદનાથી દુઃખી થયેલા અને રાડો પાડતા લોકોને લેવા જોઈને તેમાં વારંવાર આનંદ માનતો તેઓની પાસે પડવા વેશો. નાચ^૩ કરાવે છે. જેમ જેમ એ પ્રાણીઓને મહાદુઃખથી પીડા પામતા જુએ છે તેમ તેમ તેને મનમાં ઘણો સંતોષ થાય છે અને તેના ઉદ્ધારમાં વધારો થાય છે. કોઈ વખત તે રાજા અભિમાનમાં આવી જઈને લોકો કે જેઓ ભયથી મુંઝાઈ ગયેલા હોવાથી તેના દુકમ માનવા સદા તત્પર રહેનારા હોય છે તેઓને કહે છે 'અરે પ્રાણીઓ! આ રંગભૂમિ ઉપર તમે 'તિર્થંચનો

૧ વિચક્ષણ: માનસિક બળમાં અજ્ઞાતી.

૨ મહત્ત્વ: કુરુતી કરનાર, પહેલવાન, શારીરિક બળમાં અજ્ઞાતી.

૩ મનઘન એ છે કે કર્મનું પરિણામ આવી રીતે જરા પણ અપવાદ વગર પ્રાણીને લેાગવડું પડે છે.

૪ અદાથી કે. એ. એ. (એચાલ) વાળી આજીનું પૃ. ૧૫૦ સુધી થાય છે.

૫ આ પ્રાણી નરકક્રાંતિમાં કર્મનું પરિણામ જાણે ત્યાં તેના કેવા દાસ થાય છે તે પ્રથમ જાણવું છે.

૬ તિર્થંચ એટલે એક દ્વિવિધવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ; બે દ્વિવિધવાળા પૂરા વિગેરે, ત્રણ દ્વિવિધવાળા જીવ, માકલ વિગેરે; ચાર દ્વિવિધવાળા પિંછી વિગેરે અને પાંચ દ્વિવિધવાળા પ્રાણીઓમાં મનન્મચ વિગેરે જગત્કરો. પાંચ, સાથે બસ વિગત યજ્ઞચરો અને પાંચ, કનુતર વિગેરે જગત્કરો. આ ત્રણ છપોને તિર્થંચ કહેવામાં આવે છે અને આ બીજા પ્રસ્તાવના તેઓ દર્શાવેલા જાત જાતના છે તેમાં આ રાજા પર બરાબર સ્થાન આપવું. પાંચ દ્વિવિધવાળા મનુષ્યો દેવો અને નારાજ સિવાય જાણે પ્રાણીઓ-જાણે અમાનવો તિર્થંચ દર્શનામાં પાંચ ૦

આકાર ધારણ કરીને મારા મનને આનંદ થાય તેવું મુંદર નાટક જ લઈ કરે. પછી કાગડા, ગધેડા, બિલાડી અથવા ઉંદરનો આકાર ધારણ કરીને, તેમજ સિંહ, ચિત્તા, વાઘ અથવા હરણનો વેશ લઈ અથવા હાથી, ઊંટ, બોકડા, બળદ, કબૂતર કે બાજનું રૂપ ધારણ કરીને અથવા જૂ, કીડી, કીડા અથવા માંકડનો આકાર ધારણ કરીને અને આવા અનેક પ્રકારના તિર્યચનાં રૂપો તે કર્મપરિણામ મહારાજના ચિત્તને આનંદ કરાવવાના હેતુથી ધારણ કરીને તે પ્રાણીઓ બહુ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનારું નાટક ભજવી બતાવે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ મનુષ્યપાત્રોનો પાઠ ભજવતાં કુબડાનું રૂપ લે છે, કોઈ વામનજી (કીંગજી) બની જાય છે, કોઈ મુંગો, કોઈ આંધળો, કોઈ ઘડપણને લઈને લાકડી ટેકવી ચાલનારો અને કોઈ બહેરો-એવા વિચિત્ર પ્રકારના મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને નાટકમાં પાઠ ભજવે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ પાસે દેવતાઓના પાઠ ભજવાવે છે અને તેઓ જાણે પરસ્પરની ઈર્ષ્યાથી, શોકથી અને પોતાથી ઉચ્ચ દેવોના ભયથી ત્રાસ પામતા હોય એમ બતાવી આપે છે. આવી રીતે તે પ્રાણીઓ નવીન નવીન વેશ લઈ જૂદા જૂદા પાઠો ગ્રહણ કરી ખેલ ભજવી બતાવે છે તે જોઈ કર્મપરિણામ મહારાજ મનમાં મોજ પામે છે.

પોતાની મરજી આવે તે પ્રમાણે વર્તનાર-સ્વચ્છંદી કર્મપરિણામ રાજા વળી પાછો નાટક જોવાની ઇચ્છાથી તે લોકો એક પાત્ર પાસે પાસે ફરી વાર કોઈ સારા આકારો ધારણ કરાવે છે નવા નવા પાઠો. અને પાત્રો માટે ફરી વાર જૂદા જૂદા પ્રકારની યોજના કરે છે. આવી રીતે એ મહાપરાક્રમી રાજા પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપ્યા કરે છે, પરંતુ એ હેરાનગતીમાંથી તેઓનો બચાવ કરે એવો કોઈ પ્રભાવી પ્રાણી પેલા આપડા પ્રાણીઓ મેળવી શકતા નથી અને તે મહારાજા તો એટલો સ્વતંત્ર છે અને પોતાની મરજી પ્રમાણે કામ કરનારો છે કે તેને જે કરવાનું મન થાય તે તે કરે છે અને તેની પાસે કોઈ પ્રાર્થના કરી શકવું પણ નથી અને કદાચ કોઈ તેને તેમ કરવામાં નિષેધ કરે-વારે તો તે કોઈનું કંઈ સાંભળતો પણ નથી.

કર્મપરિણામનું સંસારનાટક.

તે કર્મપરિણામ મહારાજા આનંદ લેવાના હેતુથી જે સંસાર-

નાટકનાં પાત્રો બેઠકે તે નાટક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવચરિતા તથા પ્રાણીઓ જે તેની અવ યોજના કરે છે.

નાટક કરાવે છે તે પાત્ર બાદુ 'વિચિત્ર પ્રકારનું' દોષ છે. કોઈ વખત એવીઓના વિયોગથી ને કટાણા રસવાળું દોષ છે. કોઈ વખત એવીઓના સંયોગ (મળવું)થી મુંદર દેખાય છે, કોઈ વખત અનેક રોગોથી ભરપૂર દોષ છે, કોઈ વખત દારિદ્ર્યથી દોષ પામેલું જાણાય છે, કોઈ વખત આપત્તિમાં આવી પડેલા અનેક પ્રાણીઓના સમૂહના દૃશ્યથી ઘણું બયંકર લાગે છે અને કોઈ વખત શુભ સંયોગોથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા આનંદના કારણથી અત્યંત મનોહર લાગે છે, વળી કોઈ વખત દત્તમ કુર્તુબમાં જન્મેલા પ્રાણીઓને પોતાના કુળની મર્યાદા છોડી દહને અત્યંત અધમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાડીને અત્યંત વિરમય ઉત્પન્ન કરે છે, વળી સારા કુળમાં જન્મેલી છતાં કુસંગથી ખરાબ આશ્વચત્રમતવાસી થઈ ગયેલી કુલટા સ્ત્રીઓને પોતાની ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનાર પતિને તણ દઈ હલકા માણસો સાથે પ્રીતિ કરતી બતાવીને તે નાટક અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, કોઈ વખત પોતાનાં ધર્મશાસ્ત્રોનું ઉલ્લંઘન કરી તેની મર્યાદાને આણુ પર મૂકીને કામ કરનારા વિપયાસજ્ઞ પાખંડીઓના હસવા લાયક નૃત્ય (નાચ)થી તે ચમત્કાર કરનારું દોષ છે. એવા વિચિત્ર બનાવોથી તે સંસારનાટક ભરપૂર દોષ છે અને તેને તે રાજ કોઈ પાત્ર પ્રકારની આકુળતા વગર ક્ષીણભાવથી જોયા કરે છે.

તે નાટકમાં રાગ દ્વેષ નામના મૂર્દંગ (તખલા-નરઘા) દોષ છે, દુષ્ટાભિસન્ધિ (ખરાબ અભિપ્રાય) નામનો પુરુષ નાટકનો સાજ તેને વગાડતો દોષ છે, માન ક્રોધ વિગેરે નામ ધારણ અને તેનાં પાત્રો કરનારા ઉસ્તાદ ગવૈયા બાદુ મુંદર-મધુર કંઠમાંથી માન કરનારા દોષ છે, મહામોહ નામનો સૂત્રધાર નાટકને ચલાવનાર દોષ છે, લોગાભિલાપ નામના નાંદી એટલે શરૂ-આતમાં મંગળ કરનાર અને રંગભૂમિ પર આવનાર નાટકીઓ દોષ છે, અનેક પ્રકારના આળા અને આનંદ ઉપજાવે તેવાં નખરાં કરનારો કામ નામનો વિદ્વપક^૧ દોષ છે, કૃષ્ણુ વિગેરે લેશ્યા^૨ નામનાં પાત્રોને

૧ નાટકમાં દાસ્તવ, કરણા વિગેરે રસો અને તેના રચાયેલા બોલો જોઈએ તેની અત્ર લોચના કરે છે.

૨ નાટકમાં માન, સાજ વિગેરે જોઈએ તેનું હવે વર્ણન આવે છે.

૩ નાંદી: પ્રાર્થના-સરઆવમાં નાંદી બોલે છે અને સ્વારપણી નાટકમાં રંગભૂમિ પર સૂત્રધાર દાખલ થાય છે.

૪ વિદ્વપક: રંગલો, મરકરો-ટરેક નાટકમાં વિદ્વપક દોષ છે.

૫ લેશ્યા: આત્માના અધ્યવસાવને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે. કૃષ્ણ, નીલ, કમોત, તેજો, પદ્મ અને શુક્લ એ છ પ્રકારની લેશ્યા દોષ છે.

શોભા આપે તેવા વર્ણકો^૧ (વખાણુનારાઓ) હોય છે, અનેક પાત્ર જૂદી જૂદી યોનિમાં પ્રવેશ કરે છે તેરૂપે ત્યાં નેપથ્યસ્થાન હોય છે, ભય વિગેરે સંજ્ઞા નામના તેમાં મંજીરા હોય છે, તે નાટકની લોકાકાશરૂપ રંગભૂમિકા^૨ છે અને ત્યાં પુદ્ગલસ્કંધ^૩ નામનો નાટ ભજવવાની સામગ્રીનો સમૂહ હાજર હોય છે. આવા પ્રકારની સામગ્રીથી તૈયાર થયેલા તે નાટકમાં જૂદાં જૂદાં પાત્રોને નવાં નવાં રૂપો આપીને અને વળી પાછા તેમાં વારંવાર ફેરફારો કરાવીને સ પાત્રોને અનેક પ્રકારે કષ્ટ આપતો તે કર્મપરિણામ રાજ બહુ આનંદ માને છે. ઘણી વાત શું કહેવી ! આ દુનિયામાં એવી કોઈ પણ ઇચ્છા વસ્તુ નથી કે જે એના મનમાં તે આવી હોય તો તેને એ મહારાજ કોઈ પણ પ્રકારે કર્યા વગર રહે.

મહાદેવી કાળપરિણતિ.

આવી રીતે ત્રણ ગંડસ્થળોમાંથી મદ ઝરતા જંગલી હાથીને પેઠે સર્વત્ર પોતાની ઇચ્છા આવે તે પ્રમાણે અને અન્ય કોઈ તરફ થતી અટકાયત વગર વિચરનારા અને પોતાના મગજમાં આવે પ્રમાણે કામ કરનારા તે કર્મપરિણામ મહારાજને તેના આખા અંતઃપુરની તિલક સમાન અને પોતાના રૂપ, ^૧લાવણ્ય, વર્ણ, વિજ્ઞાન.

૧ વર્ણકો: અમુક હકીકત કહી જનારા વર્ણકો અગાઉના નાટકમાં રાખવામાં આવતા હતા. તેઓ જે પ્રવેશની આંતર હકીકત સમજાવી દેતા હતા.

૨ યોનિ: ૮૪ લાખ છવયોનિ: જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વર્ણ ગંધવાળાં ઉત્પત્તિ સ્થાનો છે. આ છવ એ ચોરાશી લાખ યોનિમાં ફરતો હોય છે.

૩ નેપથ્ય: પાત્રોને વેશ પહેરી તૈયાર થવાનું સ્થાન.

૪ સંજ્ઞા: આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ ચાર સંજ્ઞા સર્વ પ્રાણીઓને હોય છે.

૫ લોકાકાશ: ચૌદ રાજલોકની અંદરનો સર્વ ભાગ જ્યાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ સંભવે છે એ આખી તેની ભૂમિકા છે.

૬ રંગભૂમિ: નાટક કરવાનું સ્થાન-થીએટર.

૭ પુદ્ગલસ્કંધ: પરમાણુઓના એકઠા થયેલા સમૂહને પુદ્ગલસ્કંધ કહેવામાં આવે છે. છટો પરમાણુ અદૃશ્ય છે.

૮ સામગ્રી: સીન, સીનેરી, પડદા અને ખીજાં નાટકનાં સર્વ સાહિત્યો.

૯ હાથી જંગલી હોય, મદ્યુક્ત હોય અને ગંડસ્થળોમાંથી મદ ઝરતો હોય પણ તેના ગાંડપણનું શું વર્ણન કરવું ?

૧૦ લાવણ્ય: ખુબસુરતી.

વેદાદિ અને નૃત્યાદિ શુભોપાધિ તેજ રાજની 'નિયતિ, 'યદચ્છા વિગેરે બીજી અનેક રાણીઓથી પણ અતિ સુંદર કાળપરિણતિ નામની મહારાણી છે. તે મહારાણી ઋતુલક્ષ્મીમાં 'શરદ્ ઋતુ જેવી, શરદ્ ઋતુમાં પણ 'કુમુદિની જેવી. કુમુદિનીમાં પણ 'કમલિની જેવી, કમલિનીમાં પણ 'કલહંસિકા જેવી અને કલહંસિકામાં પણ 'રાજહંસિકા જેવી છે. તે કાળપરિણતિ મહારાણી તે મહારાજને પોતાના પ્રાણ સમાન વહાલી છે. જાણે કે પોતાની ચિત્તવૃત્તિજ હોય તેમ જો મહારાણી જે કરે છે તે પ્રમાણભૂત ગણાય છે, જાણે કે પોતાનું મંત્રિમંડળ હોય તેમ કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં મહારાણીની સલાહ લેવામાં આવે છે, જાણે કે પોતાના નિકટના મિત્રોની મંડળી હોય. તેમ જો મહારાણી મહારાજને પરમ વિશ્વાસનું સ્થાન છે. વધારે શું વર્ણન કરીએ? ટુંકામાં કહીએ તો કર્મપરિણામ રાજનું રાજ્ય તે દેવી ઉપરજ આધાર રાખે છે અને વાસ્તવિક રીતે તે મહાદેવીજ રાજ્ય ચલાવે છે. આ પ્રમાણે દોષાથી તે કર્મપરિણામ મહારાજ 'ચંદ્ર જેમ ચંદ્રિકાને છોડે નહિ, કામદેવ જેમ 'રતિનો વિરહ સહે નહિ, 'કેશવ જેમ લક્ષ્મીદેવીથી દૂર

૧ નિયતિ: યદ્રાવ્યં તદ્વનિવ્યત્તિ-નિર્માણ-અવિવચ્ચતા.

૨ યદચ્છા: સ્વભાવ.

૩ ઋતુ: ૭ છે: વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ્, હેમંત અને શિશિર-આ ૭ ઋતુમાં શરદ્ ઋતુ સર્વથી સુંદર ગણાય છે. સુહિસૌદર્ય તે વખતે બહુ સુંદર હોય છે, લીલાં વૃક્ષો આંખને સાંત કરે છે અને આખી કુદરત જાણે દસતી જણાય છે.

૪ કુમુદિની: કુમુદ જેના ઉપર ધાય તે છાંદને કુમુદિની કહે છે. શરદ્ ઋતુમાં કુમુદો બહુ ધાય છે અને તેની ચોલા બહુ આકર્ષક હોય છે.

૫ કમલિની: કમલ જેના ઉપર જમે તેને કમલિની કહે છે. કુમુદિની કરતાં કમલિની મનોહર હોય છે.

૬ કલહંસિકા: કુમુદ અને કમલથી બરપૂર સરોવરમાં વિદાર કરતી કલહંસીઓ (હંસની માતાઓ) જોનારને આનંદમુગ્ધ બનાવે છે.

૭ રાજહંસિકા: કલહંસીઓમાં પણ અનેક હત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત રાજહંસીનું સૌંદર્ય તો અપ્રતિમ હોય છે.

૮ ચંદ્ર અને તેનો સાત સ્તીતળ પ્રકાશ જેને ચંદ્રિકા કહેવામાં આવે છે તેનો અન્ય વિરહ વચરનો છે. ચંદ્ર હોય ત્યાં ચંદ્રિકા હોયજ છે.

૯ રતિ: એ કામદેવની સ્ત્રી છે. સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયનું પુરુષાકાશરૂપ 'કામો' છે, તેની સ્ત્રી 'રતિ' છે.

૧૦ કેશવ: જંદલે કૃષ્ણ-લક્ષ્મીદેવી તેમની બાવાં. તેજ પ્રમાણે શંકર અને પાર્વતી આ સર્વ બાનીવા રૂપકો છે.

વગાલી રાખીએ એને તે પાતાના અંત જેવી ગણતરી દત્તી તેનાથી

પિંજીને પડેલો આરો દોષ છે તેનું નામ મુષમમુષમા કહેવામાં આવે છે. કારણ અને અંતરવન ક્રમની અવેશાએ આ કાળરિપતિ છે એમ પ્રમાણરૂં, કારણ કે મદાવિદેહ ક્રમમાં તે સર્વે અવસરપિંજીના યોધા આરાના બાવ વર્તેલા દોષ છે. આ અર્થન મુખી પ્રથમ આરામાં બહુજ આનંદ દોષ છે, યુગલિક ધર્મ વર્તેલો દોષ છે, પતિ પત્ની આનંદ બેઠાને છે, દુઃખનું નામ દોર્ન નથી, યોધ પ્રમાણની મદેનન માંથી પડતી નથી, ઉચિત વસ્તુ કદપરકો પૂરી પાડે છે અને મુગલીઆનો રવપાને સરક-મકા દોષ છે, તેઓમાં કોઈ ભતના કલદ, વેર, વિરોધ દોના નથી અને ત્રણ પલ્લોપમનું તેઓનું આયુષ્ય દોષ છે, પતિ પત્ની સારે ભરણ પામે છે અને મરીમે દેવવિભાલ ભય છે. બીજા મુષમા નામના અવસરપિંજી કાળના આરામાં પણ કુચિક ધર્મ દોષ છે, પણ સુખ પ્રથમ આરાના પ્રમાણમાં કોઈક બોધું દોષ છે, આયુષ્ય એ પલ્લોપમનું દોષ છે. અને તે આરાનું કાળમાન ત્રણ કોડકોડ સામ્રોપમનું દોષ છે. ત્રીજે આરો મુષમદુષમા નામનો કોઈક બોધ મુખવાનો પણ બેઈદરે વિરોધ મુષમુષમા અને યુગલિક ધર્મમુષમા દોષ છે. તેની રિપતિ એ કોડકોડ સામ્રોપમની છે. બીમાં આયુષ્ય એક પલ્લોપમ નેહનું દોષ છે. એ અવસર પિંજી કાળના ત્રીજા આરાને છેડે કોડકોમાં દહાર મહાર વિગેરે કહેવાની નીતિએ પ્રવર્તે છે, કદપરકો ફળ આપતાં બંધ થાય છે અને અનેક પ્રકારના વ્યવહારની સરખાવ થાય છે, પ્રથમ તીર્થકરનો જન્મ થાય છે, પ્રથમ ચક્રવર્તી પણ તે આરામાં થાય છે અને તેઓ અનેક પ્રકારની રાજનીતિ પ્રવર્તાવે છે, યુગલિક ધર્મનો અંત આવે છે અને અગ્નિની દરપતિ થાય છે, ધાન્યને રાંધવાનાં પાત્રો નીપલવવામાં આવે છે અને આધુનિક વ્યવહારની રચના શરૂ થતી અનુભવાય છે. યોધો આરો ત્યારપછી બેદાણીય દળને વર્ષ ન્યૂન એક કોડકોડ સામ્રોપમ રિપતિનો દુઃખમમુષમા નામનો આવે છે, તેમાં બાકીના ત્રેવીસ તીર્થકર, અગ્યાર ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ, નવ પ્રતિવાસુદેવ અને નવ બજદેવ થાય છે, વર્તમાન સર્વ વ્યવહાર બંધાય છે, ત્રીજા આરાના પ્રાંત બાગથી મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો થાય છે અને પાપ કરનારાઓ મટિ નરકનાં દાર પણ ખુલ્લાં થાય છે, અનેક પ્રકારની નીતિ થાય છે, કોડક ધન ધાન્ય એકદં કરતાં ગીએ છે અને સુખ અને દુઃખનાં અનેક સાધનો દાણે કદીને દરપત કરે છે આવે. અવસરપિંજી કાળનો યોધો આરો જે ભાવ વારત ઐરવતમાં લગ્નવે છે તે મદાવિદેહમાં સર્વ કાળ વર્તાવે કરે છે. યોધો આરાની સરખાવથી કદપરકોના બીજકુલ અજાર થાય છે, મારામારી, લડાઈ, તોફાન, વિગેરે કિલ્લ ભાવો પણ એ સમયમાં થાય છે અને સમ, ત્યાગ, વેરાગ્ય અને પ્રગતિનાં પ્રખર સાધનો પણ તેમાં પ્રાપ્ત થાય છે. ચોવીસમા તીર્થકરના નિવારણ પછી કોડક વર્ષમાં (ત્રણ વર્ષ ને ૪૫ માસ પછી) દુઃખમા નામનો એકવીસ દળર વર્ષનો પાંચમો આરો બેસે છે-તેમાં દુઃખ વધારે અને સુખનો માત્ર ૬૫૨ ૬૫૨નો ખ્યાલ દોષ છે અને તીર્થકર મદારાજ દોલા નથી, કેવળી પણ પ્રારંભમાં કોડક વર્ષો સુધીજ દોષ છે, ધર્મ તેની આખર સુધી ચાલ્યા કરે છે, પણ મોક્ષગમન બધ થઈ નય છે અને હવેમ છવો પ્રાયે એ કાળમાં બહુ અદ્ય

આકરો દ્વારા આ લોકમાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સર્વ કાર્યો કરવા હું સમર્થ છું એવો ગર્વ પોતાના મનમાં રાખીને પોતાના પતિ કર્મપાણી મહારાજાએ ભજવવા આજ્ઞા કરેલા આ સંસારનાટકમાં પોતાના પતિની આજ્ઞામાં બેસીને અભિમાનપૂર્વક હુકમ કરે છે કે “આ યોમિ ૩૫ પડદાની અંદર હાલ જે પાત્રો ગોઠવાઈને રહેકે મહાદેવીનો આ- છે તે સર્વે હવે મારા હુકમથી બહાર નીકળો અને કરો હુકમ. બહાર નીકળીને સર્વ પ્રથમ રૂદનઆપાર કરો. સારપછી તેઓ પોતપોતાની માતાઓનાં સ્તનમાંથી દૂધનું પાન કરો, પછી આખા શરીરે ધૂળથી ભરેલાં અંગવાળા થઈને તેઓ રંગભૂમિ પર ભાષોડીએ ચાલે અને તે રંગભૂમિને ધૂળથી રંગો, બે પગે ડગમગ ચાલતા જમીનને ભેટી પડો, મૂત્ર અને મળથી ખરડાયલા પોતાના શરીરને ધિક્કારને પાત્ર કરો; સારપછી બાળકપણું મૂકી દઈને હુમારપણું ધારણ કરો; તેમાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રમત ગમત માટેનાં રમકડાંઓ લઈ આનંદ મસ્તી કરો, સર્વ પ્રકારની કળાઓમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ કરો; સારપછી હુમારભાવ પૂરો થાય એટલે તરણપણું ધારણ કરો, ત્યાં સર્વ વિવેકી પ્રાણીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા કટાક્ષો મહારાજાશ્રી કામદેવ નામના મહાગુરુના ઉપદેશ અનુસાર કરો અને તેમ કરવામાં પોતાના કુળને કલંક લાગશે કે બીજી કોઈ મુશ્કેલીઓ આવશે તેની દરકાર ન કરો, પણ જેમ કામદેવ કહે તેમ જૂદા જૂદા પ્રકારના નિલાસો કરો, નાચો અને તોફાન મસ્તી કરો, અને પરદારાગમન^૫ જેવાં મહા

૧ પુત્ર પુત્રીનો જન્મ થતાંજ તેઓ પ્રથમ રહે છે તે આ રૂપક બતાવે છે. રાણીના આખા હુકમમાં જન્મથી મરણ સુધીના અગત્યના મોટા બનાવોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મ હોય તોપણ તેની સ્થિતિ પાકે-કાળ આવી પહોંચે ત્યારે અનુક્રમે કામ થાય છે. આથી કર્મ અને કાળનાં કાર્યોની વહેંચણી થઈ જતી જણાશે.

૨ હાથ, પેટ અને પગે ડગમગ ચાલે, ચાલતાં પડી જાય. એને ભાષોડીએ ચાલવું કહેવામાં આવે છે.

૩ જીવાની, ગદ્દા પચ્ચીશીમાં આવીજ સ્થિતિ થાય છે.

૪ કામદેવ-મન્મથ ઉપર આ આટકતરી સખ્ત વફોડી છે. કટાક્ષ આંખથી નું પ્રેમસૂચક ચિહ્ન છે.

૫ પરદારાગમન: અન્ય સ્ત્રી, પોતાની સ્ત્રી ન હોય તેની સાથે નિષ્વચન જાયવહું તે.

અનાર્થ કાર્ય કરે: આવી રીતે યુવાવસ્થા પૂર્ણ કરીને ત્યારપછી 'મ-
ધ્યમ' અવસ્થા ધારણ કરે, તેમાં શાન્તિવૃદ્ધ પ્રકૃતિ, પુરુષાર્થ અને
પરાક્રમ બતાવે; આવી રીતે મધ્યમ વય પૂર્ણ કરીને તેઓ છેવટે
વૃદ્ધાવસ્થા-ઘટપણુ ધારણ કરે, તેમાં તેઓ કપાળ પર કરચલી, ધાજા
બાલ, અંગભંગ, અવધવોની શિથિલતા અને શરીર પર લાગ, મેલ વિગેરે
લાગવાથી અતિ વિચિત્ર શરીરના દેખાવો દેખાડે, તેના સ્વભાવમાં અનેક
પ્રકારની વિચિત્રતાઓ તે વખતે આવી જતી-આવી રીતે હંદગીનાં
અનેક નાટકો દેખાડીને પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને મરદાનો-મરી
મહેલાનો પાઠ બજાવે; ત્યારપછી તેઓ પાછા ચોનિના પડદા પછ-
વાડે ભરાઈ જાય. ત્યાં વળી તેઓ ગર્ભરૂપ કાદવમાં રહીને તદંતર્ગત
અનેક પ્રકારનાં દુઃખોનો અનુભવ કરે અને વળી ત્યાં બીજું રૂપ
ધારણ કરીને નવીન નાટક બતાવવા માટે પડદામાંથી બહાર નીકળે-
આવી રીતે પડદામાં આવે, બહાર નીકળે, મરણ પામે, પાછા બીજા
પડદામાં પ્રવેશ કરે-એવી રીતે અનંત વાર આવજત કરી નવા નવા
પાંદો જૂદા જૂદા રૂપે ભજવે." આવી રીતે લુકમ કરનારી કાળ-
પરિણતિ મહાદેવી સંસારની અંદર પાઠ ભજવનારાં સર્વ પાત્રોને બે
ફાળ પાળ નિરાંતે બેસવા દેતી નથી અને દરેક પ્રસંગે તે બિચારાઓ
પાસે નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરાવે છે અને તેઓને વારંવાર વેશ બ-
દલવામાં સાધનભૂત નવાં નવાં ઉપકરણો (ટૂંકો) જે પુદ્ગળસ્કન્ધ
નામનાં છે અને જેના સંબંધમાં અગાઉ વિચેચન^૧ થઈ ગયું છે તે પાળ
અતિ ચપળ સ્વભાવવાળાં હોવાથી તેના ઉપર પાળ એ મહારાણી
પોતાની સત્તા ચલાવે છે અને તે ઉપકરણ પાસે પાળ નવાં નવાં રૂપો
ધારણ કરાવે છે. તે પાત્રો પાળ આપડા વિચાર કરે છે કે 'શું કરીએ ?
ત્યાં રાત પાળ આ રાણીને વશ થઈ ગયેલ છે ત્યાં આપણે છૂટવાની
કાંઈ બારી જણાતી નથી'-આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ લાચાર
થઈ જાય છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે પ્રકારના લુકમો કરે

૧ અનાર્થ: આર્થ પુરુષને-સારા જીવનને ન છાને તેવું કામ.

૨ મધ્યમ અવસ્થા: પુખ્ત ઉમર. જહા પચીશી અને ઘટપણુ વચ્ચેનો સમય.

૩ અહીં જે ફાળે કાળ કરે છે તેને બીજે સમયે સીધી ગતિએ જાય તે
પ્રાણી અન્યથા ઉપડે છે અને તે સમયેજ આદાર લે છે; કદાચ વધુ ગતિ કરે છે
તો ત્રીજે સમયે આદાર લે છે. આવી નિરાંતે બેસવાનો અને કાંઈ પાળ વખત
આવતોજ નથી. સમય કેટલો નાનો છે તે તો આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ.
જુઓ. પૃ. ૨૬૬ ની નોટ.

૪ જુઓ પૃ. ૨૬૨ નોટ.

રાજા રાણીની
સરખામણી.

છે તે સર્વ ઉપાડી લઇને અનેક પ્રકારના વેશો ધારણ કરી પોતાના આત્માને વિડંબના આપે છે. એ કાળપરિણતિ મહાદેવી એવી જબરી છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા હાજર હોય તોપણ પોતાનો પ્રભાવ તેનાથી પણ વધારે છે એમ વારંવાર ખુદેખુદું પોતાના વર્તનથી બતાવે છે. સંસારનાટકમાં એલ ભજવનારા પ્રાણીઓ વારંવાર નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરે છે તેટલા પૂરતોજ કર્મપરિણામ મહારાજાનો પ્રભાવ આવે છે (અને તે પણ કાળપરિણતિ દેવી જ્યારે વખત થયો છે એમ હુકમ કરે ત્યારેજ), પણ આ કાળપરિણતિ મહાદેવીનો પ્રભાવ તો સંસારથી તદ્દન બહાર આવેલી (રંગભૂમિની બહાર) નિર્વૃત્તિ નામની નગરી છે ત્યાં પણ આવે છે, કારણ કે તે નિર્વૃત્તિ નગરીમાં જે લોકો રહે છે તેઓની જૂદી જૂદી અવસ્થા^૧ કરવાનું ચાતુર્ય પણ તે કાળપરિણતિ દેવીમાં છે. આ પ્રમાણે પોતાની સત્તા રંગભૂમિની બહાર પણ ચાલતી હોવાથી પોતાના પતિ કરતાં પણ પોતાની જાતને મોટી માનનારી અભિમાની મહાદેવી શું શું કામ ન કરે? આથી અદ્ભુત (સંસાર) નાટક કરવામાં અને જોવામાં નિરંતર પ્રવૃત્ત થયેલા તે કર્મપરિણામ મહારાજાને અને કાળપરિણતિ મહારાણીને મનમાં બહુ આનંદ થાય છે.

૧ સિદ્ધદશામાં અવસ્થાંતર: સિદ્ધ દશામાં ઉત્પાદ, વ્યથ અને પ્રૌઢ્ય રહેલાં છે. જાણ સ્વભાવે નવા નવા જ્ઞેયમાં પરિભ્રમવાપણું દરેક સમયે રહે છે તેથી કાળની અસર સિદ્ધદશામાં પણ થાય છે. ત્યાં કર્મની અસર રહેતી નથી, કારણ નિઃકર્મ થાય ત્યારેજ સિદ્ધ થવાય છે, પણ ઉત્પાદાદિને અને કાળની અસર રહે છે. આથી રાજા કરતાં રાણીનો પ્રભાવ વધારે છે એમ બતાવ્યું. કર્મવાળું ના સર્વે જો છે કે એક વરતુને સિદ્ધ અત્યારે વર્તમાન રૂપે જુએ, તેને આગે અવિચલ રહે જોડા દત્તા અને હવે પણ જન રૂપે જોશે-એવી રીતે જ્ઞાનમાં અસર સ્થાપિત થવા કરે છે અને જ્ઞાન એ સિદ્ધનો સ્વભાવ હોવાથી સિદ્ધને પણ જ્ઞાનમાં કાળની અસર થાય છે. એટલે રહે જનુક આત્મા આટલા સમય પહેલાં સિદ્ધ દશામાં આવેલ છે તે જાણીને પણ કાળની અસર થવા કરે છે. કાળપરિણતિ ને બહુ જોર આપીને સિદ્ધદશામાં જનુ કરતી અસર બતાવવા આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

ભગ્યપુરુષ-સુમતિજન્મ.

બી રીતે સંસારનાટક ભેતાં અને નવા નવા ખેલો કરાવતાં તે કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ દેવી આનંદમાં કાળ નિર્ગમન કરે છે. એક વખત તેઓ આનંદકલ્પ કરતાં એકાન્તમાં બેઠાં છે તે વખતે મહારાણી રાજાને આનંદમાં ભેળે બોલી “નાથ ! ભોમ ભોગવવા લાયક પદાર્થોનો મેં ઘણી વખત ભોગ લે્યો અને ખીવા લાયક સર્વ પદાર્થો જે આ સંસારમાં છે તે મેં ઘણી વાર ખીધા અને માન્ય કરવા યોગ્યને માન આપીને ઘણા અભિમાનથી ભરપૂર ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે તેવું શ્રવન વદન કર્યું. હે પ્રભુ ! આપની કૃપાથી આ દુનિયામાં એવું કોઈ પણ ગુણ બાકીમાં નથી કે જે ગુણનો સ્વાદ મેં આખરો ન હોય. મારા નાથ ! આપની કૃપાથી હું સર્વ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છું, આ દુનિયામાં દેખવા લાયક સર્વ પદાર્થો આપની કૃપાથી હું ભેળે ચૂકી છું, માત્ર અત્યાર સુધી મેં પુત્રનું મુખ ભેળું નથી એટલું બાકી છે, તેથી જો આપશ્રીની કૃપાથી મને એક પુત્ર થઈ જાય તો મારું શ્રવતર સફળ થાય, નહિ તો આ શ્રવન બધું નિષ્ફળ છે.”

રાજા—“દિવિ ! તું બહુ આરી વાત કરી, તું વાતને ઠીક યાદ કરી, મને પણ તે વાત બહુ ગમી ગઈ છે. સર્વ કાર્યમાં આપણે એકસરખાં ગુણી દુઃખી થઈને રહીએ છીએ, તેથી વહાલી ! આ બાબતમાં તારે જરા પાતુ ખેદ કરવા નહિ. કારણ કે જે બાબતમાં આપણા બન્નેનો એકમત થાય છે તે કામ તરતજ જરૂર બની આવે છે.”

કાળપરિણતિ—“પ્રભુ ! આપે બહુ ઠીક કહ્યું અને મારા ઉપર

૧ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાં હોય અને તેની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તે જરૂર ઉદયમાં આવે છે.

મોટી મહેરબાની કરી. આપે કહ્યું તે પ્રમાણે જરૂર થશે એમ મારી ખાતરી છે અને તે બાબતની હું અત્યારથીજ ગાંઠ^૧ વાળું છું.”

પતિએ જે વચનો કહ્યાં તે સાંભળીને મહાદેવીની આંખમાં ધ્રુવનાં આંસુ આવી ગયાં અને પતિનાં વચનમાં તેને પૂરો ભરોસો હોવાથી તેને ઘણો સંતોષ થઇ ગયો.

સુમતિનો જન્મ-ઉત્સવ.

ત્યારપછી થોડા વખતે એકદાં તે મહાદેવી શય્યામાં સૂતા હતાં તેવામાં રાત્રિને છેલ્લે પહોરે એક સ્વપ્ન તેમને જોવામાં આવ્યું. તેમાં તેણે જોયું કે ‘સર્વ અંગે અત્યંત મુંદર એક પુરુષ પોતાના પેટમાં પેઠો, પછી સાંધે તે બહાર નીકળ્યો અને તે પુરુષને તેના કોઈ મિત્ર લઇ ગયો.’ આપું સ્વપ્ન જોયા પછી મહાદેવીની આંખ ઉઘડી ગઇ અને તે વખતે તેના મનમાં કાંઈક આનંદ થયો અને કાંઈક એ થયો. પછી તુરતજ પોતાના પ્રિય પતિની પાસે જઈ સ્વપ્ન સંબંધ સર્વ હકીકત મહાદેવીએ તેમને કહી સંભળાવી.

નરપતિ—“મહાદેવિ ! આ સ્વપ્નનું મારા મનમાં જે ફળ ભાગ્ય છે તે તને કહું છું તે સાંભળ. તને આનંદ આપે તેવો એક બહુ શ્રેષ્ઠ પુત્ર થશે, પણ તે લાંબો વખત તારા ઘરમાં રહેશે નહિ, પણ ધર્મ આર્યના વચનથી બોધ પામી પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરશે.”

કાળપરિણતિ—“અરે ! જે મને પુત્ર થાય તો તેટલુંજ બર છે, મને તેથી પૂરો આનંદ થશે. ત્યારપછી ભલે તે પોતાને મનમ આપે તેમ કરે.”

તે રાત્રિથી મહાદેવી કાળપરિણતિને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભ ત્રણ માસનો થયો ત્યારે દેવીને મનોરથ^૨ થયો કે ‘સર્વ પ્રાણીઓને હું અભયદાન આપું, જેઓને ધનની ઇચ્છા હોય તેઓને ધન આપું અને જેઓ ભણવા ગણવા વગરના અભણ હોય તેઓને જ્ઞાન આપું અને એ સર્વ વસ્તુ જેને જેટલી લેઇએ તેટલી આપું.’ આવી આર્થ

૧ એ પ્રમાણે થશે એમ યાદ રહે તે માટે ગાંઠ બાંધવાનો નિયમ અગાઉ હતો, હાલ પણ અમુક વાત યાદ કરાવવા માટે કહિયાની કસની ગાંઠ બાંધવામાં આવે છે.

૨ મનોરથ: દોહદ, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને થતી ઇચ્છાઓ.

તે તે ઇચ્છાઓ તેને થતી હતી તે તે સર્વ તે મહારાજને જણાવતી
અંધ અને મહારાજની આજ્ઞાથી તેની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂરી થવા લાગી.
આથી સારી રીતે ગર્ભ વહન કરતાં જ્યારે ગર્ભકાળ પૂર્ણ થયો ત્યારે
શુભ દિવસે શુભ મુહૂર્તે મહાદેવીએ સર્વ લક્ષણયુક્ત એક મુંદર
બાળકને જન્મ આપ્યો.

પ્રિયનિવેદિકા નામની દાસીએ પુત્રજન્મની વધામણી તરતજ

રાજા પાસે જઈને આપી. મહારાજને તે ખખર સાંભ-

વધામણી: ણીને બહુ આનંદ થયો અને જેતું વર્ણન કરતું લગભગ

મદોસાવ. અશક્ય ગાણાય એવી અવસ્થાને અનુભવતા રાજાએ

તે દાસી આજ્ઞા રાખે તે કરતાં પણ વધારે ઇનામ

આપીને તેને બહુ રાજી કરી. રાજાને તે વખતે જે આનંદ થતો હતો

તે તેના રોમશય વિકસ્વર થતાં હોવાથી પ્રત્યક્ષ જણાતો હતો. અ-

ત્થાનંદમાં આવેલા મહીપતિએ ચોતાના રાજમંત્રીઓને હુકમ કર્યો

“મંત્રીઓ! મહારાણીને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેથી લેનાર પ્રાણી

સારો છે કે ખરાબ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, તેનો કાંઈ પણ વિચાર

કર્ષાં વગર પુષ્કળ દાન આપો, શુરુજનની મોટી પૂજા કરો, સગાસંબં-

ધીઓનું સન્માન કરો, મિત્રોને સર્વ પ્રકારે સંતોષ આપો, ઢેદીઓને

છોટી દો, આનંદનાં વાજિત્રો વગડાવો, મરજી આવે તેમ હર્ષથી નાચો,

કૂદો, ખાઓ, પીઓ, સ્ત્રીઓનું સેવન કરો, કર-લેવાનું બંધ કરો, દંડ

માફ કરો, ભય પામેલા લોકોને ધીરજ આપો, સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ

ચિત્તે શુખેથી રહો અને દોષના અપરાધની વાસ પણ આવો નહિ.”

“આપનો જેવો હુકમ” એ પ્રભાએ બોલીને મંત્રીઓએ મહારાજને

નમસ્કાર કર્યો અને તેના હુકમે સર્વ તુરતજ અમલમાં મૂક્યા. સર્વ

પ્રાણીઓને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી રીતે ઉજવેલો તે જન્મદિવસનો

ઉત્સવ સારી રીતે પસાર થયો.

કર્મપરિણામ રાજાએ ત્યારપછી યોગ્ય કાળે વિચાર કર્યો કે

જ્યારે આ પુત્ર મહાદેવીની કૃપામાં ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે દેવીએ

ચોતાના સારીરના સર્વ અંગે મુંદર પુરવડે પ્રવેશ

અનિધા કરતાં જતો હતો તેથી એ પુત્રનું નામ પાનું એ દ-

મ કરાવ્યું. કીકતને અનુસારે રાખતું જાંદએ, આદત્ત ૩૫-

રથી વિચાર કરીને મહારાજાએ તે પુત્રનું લવ્ય-

પુરુષ^૧ નામ પાડ્યું. મહારાણીએ આ ઘડીકત જાણી ત્યારે તેણે મહારાજાને પ્રાર્થના કરી 'હું પણ પુત્રનું એક બીજું નામ પાડવા હું તો તે જાણતમાં આપ આજ્ઞા કરો.' રાજાએ જવાબમાં 'આવી માંગલિક જાણતમાં તે એ મત હોય? એમાં શું વધો છે તારે જે મનમાં હોય તે જુશીથી જોલ.' ત્યારે મહાદેવી બોલ્યાં 'પુત્ર જ્યારે ગર્ભમાં હતો ત્યારે મને બહુ સારાં સારાં કામો કરવા જુદી થયા કરતી હતી તેથી આ પુત્રનું સુમતિ^૨ એવું બીજું નામ હું રાજાએ કહ્યું 'દેવીએ તો દૂધમાં સાકર લેખવવા જેવું કહ્યું, કારણ કે તેથી તો ભવપુરુષનું સુમતિ એવું વધારે સુંદર નામ પડ્યું. આ પ્રમાણે જોલી બહુ આનંદમાં આવી જઈને રાજાએ નામકરણ મહોત્સવ વધારે સારી રીતે ઉજવ્યો.

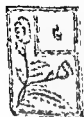
૧ 'ભવ્ય' એ ખાસ પારિભાષિક જૈન શબ્દ છે. યોગ્ય સામગ્રીના સફળતાવાળાં કાર્યોમાં જવાની યોગ્યતાવાળાં જીવોને ભવ્ય કહે છે. જેઓમાં મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતાજ નથી તેવાને અભવ્ય કહેવામાં આવે છે. એવા બહુ થોડા પ્રાણી છે; મગના ઢગલામાં જેમ કોઈ કોરડું મગ હોય તેમ; પરંતુ યોગ્યતા છતાં મોક્ષ નહિ જનારા-અભવ્યની કોઈ વળગેલા અનંતા જીવો છે, તેમને તેની યોગ્યતા હોવા છતાં સામગ્રી મળવાની નથી. એવા પ્રાણીને અભવ્ય કહેવામાં આવે છે.

૨ સુમતિ: સારી મતિ-જુદી છે જેની એટલે સારી જુદીવાળો.

પ્રકરણ ૪ થું.

અચૂહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાસા.

પ્રજ્ઞાવિશાસા!

સખાઓનો
સંવાદ.

વે તેજ મનુજ્ઞાનિ નમસ્તીમાં એક અચૂહીતસંકેતા^૧
નામની આઘળી રહેલી હતી તેણે લોકોનાં મુખેથી
રાજપુત્રનો જન્મ થયો છે, તેનો મહોત્સવ આવે છે
અને તેનું નામ પાડવામાં આવ્યું છે વિગેરે કહીકત
સાંભળીને પોતાની પ્રિય રાખીને કહ્યું “પ્રિય રાખિ!
લોકોમાં તો મોટી નવાઈ જેવી-આશ્ચર્ય ઉપજાવે
તેવી વાત આવે છે તે તે જાણું? લોકો કહે છે કે
કાળપરિણુતિ મહાદેવીએ ભવ્યપુરુષ નામના પુત્રને
જન્મ આપ્યો છે.”

પ્રજ્ઞાવિશાસા—“વહાણી બહેન! એમાં આશ્ચર્ય જેવું થું છે?”

અચૂહીતસંકેતા—“મેં પહેલાં સાંભળ્યું હતું કે આ કર્મપરિણામ
મહારાજ પોતાના સ્વરૂપથી નિર્બળ છે અને કાળપરિણુતિ રાણી
વાંધા (વાંઝલી) છે. આવું છતાં તેઓને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઈ તે ખ-
રેખર મોટા આશ્ચર્યની વાત છે.”

પ્રજ્ઞાવિશાસા—“અરે બોણી! તારું નામ અચૂહીતસંકેતા છે તે
ખરેખર છે, કારણ કે તું તારા નામ પ્રમાણે આ બાબતની અંદર
રહેલો પરમાર્થ બરાબર સમજી શકી નથી. આ રાજા તો અતિબહુ-
બીજ છે એટલે એનામાં પુત્રોત્પાદક શક્તિ સાધા-
રાજ રાણીની રજૂ રીતે હોય તેના કરતાં પણ ઘણી વધારે છે,
જનન શક્તિ. પરંતુ લોકોની તેના ઉપર નજર ન પડે એટલા માટે
અવિવેક વિગેરે તેના મત્રીઓએ તેને નિર્બળ તરીકે

૧ અચૂહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાસા: આ બન્ને પાત્રો મોઢવવામાં અંધ-
તાએ બદ્ધ થાયું જતાવ્યું છે અચૂહીતસંકેતા તદ્દન બોણી, બલી, સાદી અને
દરેક બાબતને ઉપર ઉપરથી સમજવાવાળી છે ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાસા કુરાળ, દુરિ-
યાર અને રક્તસ્વ સમજનાર છે. અચૂહીતસંકેતા એવા પ્રજ્ઞો વારંવાર કહે છે કે
તેને મળતા જવાબમાં રક્તસ્વ સમજવાની મન આવે છે. પ્રજ્ઞાવિશાસાના જવાબો
બહુ વિચારશીલ છે. બાહ્ય અને અંતર રાજ્યમાં આ દરેક પાત્રનું સ્થાન આઠમા
પ્રસ્થાવમાં સ્પષ્ટ થશે

૨ નિર્બળ: બીજ વગરનો એટલે જેને છાકરાં ન થઈ શકે તેવા પુરુષ.

લોકોમાં જાહેર કર્યો છે. આ મહાદેવી પણ અનંતાં છોકરા છોકરીઓને જન્મ આપનારી છે, પણ દુર્જન-હલકા માણસોની તેના નજર પડવાના ભયથી તેજ મંત્રીઓએ વંધ્યા-વાંઝણી તરીકે તેને દુનિયામાં પ્રખ્યાત કરી છે. જો સમજ! આ લોકમાં જેટલાં પુત્ર પુત્રી થાય છે તે સર્વમાં પરમ વીર્યપણે તેઓનું જોડાણ હોવાને લીધે પરમાર્થથી ખરેખરી રીતે તો આ રાજા રાણીજ તેમનાં માઆપ છે. વળી એ મહારાજા અને મહારાણી નાટક જીએ છે તે સમયે તેઓનું આ હાત્મ્ય કેટલું બધું જણાઈ આવે છે તે તે સાંભળ્યું કે જોયું નથી? આ મહારાજા સર્વ પાત્રોને ગોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે નારી તિર્યચ, મનુષ્ય કે દેવગતિ લક્ષણવાળા સંસારમાં આવી રહેલી લાગે યોનિઓમાં નવા નવા જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરાવીને તેને પાત્રો નાટક કરાવે છે અને એવી રીતે મહારાજા જે પ્રાણીઓ પાત્રો જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરાવે છે તે સર્વને મહારાણી ગર્ભ વાસ, બાળપણ, હુમારપણું, યુવાવસ્થા, પુખ્તપણું, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ અન્યત્ર ગર્ભપ્રવેશ અને તેમાંથી પાછું નિષ્ક્રમણ વિગેરે સ્થિતિમાં પરિવર્તનો (ફેરફારો) અનેક વાર કરાવે છે. ”

અચૂલીતસંકેતા—“જે વાત તું કહે છે તે તો મેં સાંભળી હતી પણ માફ કહેવું એમ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા સર્વ પાત્રો જૂદાં જૂદાં રૂપો અપાવવાને શક્તિમાન છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી તેઓની અવસ્થામાં વારંવાર મોટો ફેરફાર કરી શકે છે—આટલી હદીકત ઉપરથીજ તેઓ લોકોનાં માઆપ છે એમ કહી શકાય?”

પ્રજાવિશાસા—“વહાલી સખિ! તું તો તદ્દન ભોળી છે! જાણ લેવા જનાવરને પણ અહીં વાત કહી દોય તો તે આખી વાત મન મન જાય છે. પણ તું તો આ ઉઘાડી-ખુદ્દી વાત છે તે પણ અનજાણ શકવી નથી. જો ખરેખરી રીતે વિચાર કરીએ તો આ સંસારજ નાટક છે, તો તે નાટકના જે ઉત્પત્ત કરનારા હોય તે પરમાર્થથી વાસ્તવિક રીતે સર્વનાં માઆપ માઆપ હવે સમજ?”

૧ કહેલ રૂપ-રૂપાદક સ્વરૂપ પ્રાણી કે અપ્રાણી પરમ કારણ તો તેનાં કર્મ અને તેનાં પરિણામ દ્વારા છે તેનાં વિવિધ અને માનુષ્યનું પરમ કારણ તે રૂપે અને તેનાં માનુષ્ય પરિણામ જે આપણાં હૃદયથી સર્વ પુત્ર પુત્રીનાં ચિત્તા અને માનસ તો હૃદય અને તેનાં પરિણામ દ્વારા. (કાળ) જે કહી શકાય.

૨ રાજા રાણી પાત્રોનું કારણ છે અને પરિણામ પરિવર્તન કારણ કરે છે. હૃદય અને કાળને સ્વસ્થ વિચારવામાં આ કારણ બંધ.

અમૃદીનગંદેના—“એ તંઓ આખી દુનિયાનાં માખાપ છે. છતાં પણ દુર્જન પ્રાણીઓની નજર તેના ઉપર પડવાના ભયથી અવિવેક વિગેરે મંત્રીઓએ તે રાજાને ખીજ વચરના અને રાણીને વંધ્યા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી છે ને પછી આ ઇન્દ્રપુરુષને આપણ મોઢા મદોત્સવ-પૂર્વક સામાટે નેઓના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા છે તેનું કારણ તું મને સમજાવ.”

પ્રજાવિશાસ—“આ ઇન્દ્રપુરુષને મહારાજા અને દેવીના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવાનું કારણ શું છે તેનો દેવાલ તું સાંભળ. આ નગરીમાં એક શુદ્ધ રાત્રવાદી મહા-ગમ નામના મહાપુરુષ છે, તે સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર છે, સર્વ બાળોને અને સ્વબાળોને ગારી રીતે જાળુનારા છે અને ખાસ કરીને તેઓ આ હર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણુતિ રાણીની ખાનગીમાં ખાનગી વાતોનાં સદસ્ય. તેનાં સ્થાનો અને તેનાં મર્મોને બરાબર જાળુનાર છે. તે મહાત્મા સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ છે, હું તેમને અવારનવાર ગળ્યા કરું છું. એક વખત હું તેઓની પાસે ગઈ હતી ત્યારે મેં તેઓને ખાસ આનંદમાં જોયા; તેઓના ચહેરા ઉપર હર્ષનાં ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાતાં દેવાથી મેં આશ્ચર્યપૂર્વક તેઓના હર્ષનું કારણ પૂછ્યું. તેના જવાબમાં તેઓએ જણાવ્યું ‘ભદ્રે! તને આટલું બધું કુવલ્લગ થયું છે તો મારા હર્ષનું કારણ સાંભળ. આ કાળપરિણુતિ મહારાણી છે તેમજ એક દિવસ મહારાજાને ખાનગીમાં વિજ્ઞપ્તિ કરી ‘રાજન! હું જોતો વંધ્યા નથી છતાં લોકો મને વંધ્યા કહે છે એ ખોટા આરોપથી હવે તો હું બહુ કંટાળી ગઈ છું. જો કે મારે અનંત પુત્રો છે, છતાં દુર્જન પ્રાણીઓની મારા ઉપર નજર ન પડે તેટલા માટે આપના અવિવેક વિગેરે મંત્રીઓએ વંધ્યા તરીકે દુનિયામાં મને જાહેર કરી છે અને તેના પરિણામે મારાં જોતાનાં બાળકો જાણે ખીજનાં બાળકો દોષ એ પ્રમાણે લોકોમાં વાત થયા કરે છે. આ તો જનને લીધે કપડાનો ત્યાગ કરવા જેવી વાત થઈ, મારા ઉપર આવે

સદાગમહર્ષકારણ-
ભવપુરુષનોજન્મ.

૧ સદાગમ: એટલે શુદ્ધ પુરુષોએ જતાવેલ વિશિષ્ટ જ્ઞાન (શ્રુતજ્ઞાન). આ જ્ઞાનને આકાર આપી પાત્રનું રૂપ આપ્યું છે. એ સંપ્તથી શ્રુતજ્ઞાન ધારણ કરનાર શુદ્ધ મહારાજા પણ સમજાય છે. જન્મે અર્થે બરાબર બેસવા આવે છે. સંબંધ ઉપરથી ક્યાં ક્યાં અર્થ લાગુ પડે છે તે વિચારી લેવું.

વંધ્યાપણુનો ખોટો આરોપ આવી પડેલો છે તે આપ સાહેબે ગમે તેમ કરીને દૂર કરવો જોઈએ અને મારે માથેથી એ મહેણું ટાળવું જોઈએ. રાજાએ જવાબ આપ્યો ‘મને પણ દુનિયામાં મંત્રીઓએ નિર્બીજ તરીકે જાહેર કર્યો છે તેથી આપણા બંનેને માથે મહેણું એકસરખું જ છે. માટે જરા ધીરી થા. આપણો દુનિયામાં જે અપયશ થયેલો છે તે દૂર કરવાનો ઉપાય મને મળી આવ્યો છે.’ તે ઉપાય કયો છે તેમ દેવીએ પૂછવાથી રાજાએ જવાબ આપ્યો ‘આ પ્રધાન વિગેરેના અભિપ્રાયની દરકાર નહિ કરતાં આ મનુજગતિ નગરીમાં એક સુંદર પુત્રનો તારે પેટે જન્મ થયો છે એમ જાહેર કરવામાં આવશે અને તે પુત્રના જન્મનો મોટો મહોત્સવ કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે કરવાથી મારા ઉપર ઘણા વખતથી નિર્બીજપણાનું અને તારા ઉપર વંધ્યાપણાનું કલંક આવેલું છે તે દૂર થઈ જશે.’ રાજાનો આવો જવાબ સાંભળીને દેવીએ તેમનું વચન માન્ય કર્યું. તેઓએ જે પ્રમાણે વિચાર કર્યો હતો તે પ્રમાણે તેને ત્યારપછી અમલમાં મૂક્યો. હે પ્રજાવિશાલા! આ ભવપુરુષનો જન્મ થયો છે તે મને ખડું વહાલો છે. આ કર્મપરિણામ અને મહાદેવીને થયેલા પુત્રજન્મથી હું મારા આત્માને સફળ માનું છું અને તેને લીધે મને હર્ષ થયો છે.’ આ પ્રમાણે સદાગમે મને કહ્યું ત્યારે મેં તેમને કહ્યું ‘આપના હર્ષનું કારણ ખડું સાફ છે.’ બહેન અગૃહીતાસંકેતા! આ પ્રમાણે હોવાથી પેલા ભવપુરુષને મહારાજા અને મહાદેવીના પુત્ર તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે તે હવે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે.”

અગૃહીતાસંકેતા—“સાફ બહેન! સાફ, તેં ઠીક વાત કરી; તારી વાતથી મારી શંકા દૂર થઈ ગઈ. વળી હું જ્યારે અહીં આવતી હતી ત્યારે બંનેમાં જે વાત થતી હતી તે ઉપરથી પણ મને લાગે છે કે રાજા રાણી અત્યાર સુધી વંધ્ય કહેવાતાં હતાં અને તેને લઈને તેઓ ઉપર જે અપયશનું કલંક લાગેલું હતું તે ધોવાઈ ગયું છે.”

પ્રજાવિશાલા—“બંનેમાં તે શું સાંભળ્યું?”

અગૃહીતાસંકેતા—“ઘણા માણસોની વચ્ચે એક અત્યંત સુંદર આકૃતિને ધારણ કરનાર પુરુષ બંનેમાં મારા જોવામાં આવ્યો હતો. એ સુંદર પુરુષને ગામના આગેવાન શહેરીઓ પૂછતા હતા ‘ભગવત! આ રાજપુત્રનો આજે જન્મ થયો છે તે કેવા શુભોને ધારણ કરનારો’

૧ શહેરીઓ તે અહીં સુશ્રાવકો સમજવા. આ વાતની સ્પષ્ટતા આકાશ પ્રસ્તાવમાં થશે.

યશે?" તેના જવાબમાં તે મુદર પુરુષે જણાવ્યું કે 'ભદ્ર લોકો! તમે સાંભળો. આ બાળક કાળક્રમે વધતો વધતો સર્વ જગતના બાની યુજોનું બાજન થશે. એનામાં એટલા બધા યુજો અંગેનું વર્ણન થશે કે તે સર્વ યુજોને કહેવાનું તો બની શકે તેમ નથી અને દરિ તેને કહેવા એમું તો તે સર્વ ધારી રાખવાનું-સાંભળવાનું પણ તમારાથી બની શકે એમ નથી. તમારા ધ્યાનમાં એ વાત આવે તેટલા માટે હું તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરું છું તે સાંભળો. એ બાળક રૂપનું તો 'દયાંત યશે, યુવાવસ્થાનું રથાન યશે, 'શાવણ્યનું મંદિર યશે, પ્રેમનું દયાન્ત યશે, ઉદારતાનું રથાન યશે, વિનયનો ભંડાર યશે, ગંભીરતાનું ઘર યશે, વિજ્ઞાનનું દેશાણું યશે, 'દાક્ષિણ્યની ખાતુ યશે, આતુર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન યશે, રિધરતાની પ- વિચીત્ર યશે, સ્વચ્છતા તુલકને અનુસરનાર યશે, કોઈ પણ વિષય જલદી રામજી લેવાની શક્તિ (વિષયપ્રાગલ્ભ્ય)માં દાખલો દેવા લાયક યશે અને ધીરજ, યાદશક્તિ, શ્રદ્ધા અને વિવિદિયા (જાણવાની ઉમ્મદા-નવું રામજીવાની જિજ્ઞાસા)રૂપ મુદરીઓનો પતિ યશે. વળી અનેક ભવમાં તેણે સારાં કર્મો કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો છે તેથી તે યજો પ્રગત થયેલો છે (આગળ વધેલો છે) તેથી તે બાળ વયમાં મુશી સારે પણ રમત ગમતમાં આસક્તિ વગરનો યશે, લોકો ઉપર પ્રેમભાવ સારી રીતે બતાવશે, વૃદ્ધ પુરુષોનો સારી રીતે વિનય કરશે, ધર્મે ઉપર અત્યંત પ્રીતિ બતાવશે, વિષયોમાં જરા પણ લોભુપના કરશે નહિ, કામ દોષ લોભ મોહ મદ અને મત્સર એ છ અંતરંગ રાગો પર વિજય પ્રાપ્ત કરશે અને તમારાં સર્વનાં ચિત્તને અત્યંત આનંદ પમાડશે.' લોકોએ આ સર્વ લક્ષીકન સાંભળીને 'ભયથી અને આનંદથી ચાતરક બોલેને કર્મ, 'દર્મપરિભામ નદરાવલ અને કાળપરિણતિ મણાદેવીની પ્રકૃતિ ઘણી લીમ દોષને લીધે તેઓ અમને સર્વ લોકોને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો નિરંતર આપ્યા કરે છે, પણ આ એક કામ તેા તેઓએ બહુ સાફ કર્યું. તેઓએ સર્વ દેશદેશાંતરનાં

૧ સારામાં સારો રૂપવાળ કાળુ છે એમ વાત કરે ત્યાં તેનું દરન્ત આગળ વામાં આવે તેના તે કદી.

૨ કોણકુલ: જીવજીવંતી

૩ દાક્ષિણ્ય: સરવતા સારો બાળક મદ રાખવાનો કાલ

૪ એ વાતથી તેના ચિત્તવાળા દલા તેથી રામજી દરવેલો કલ અને મુદર પુરુષના અભેર માંથીથી બાજન

પ્રસિદ્ધ મનુજગતિ નગરીમાં ભવ્યપુરુષ-સુમતિને જન્મ આપ્યો. કામ બહુ સાફ થયું. આવા સુંદર બાળકને જન્મ આપવાથી તેજો અનેક ખરાબ ચરિત્રો હતાં તે તેજોએ ઘોઘ નાખ્યાં અને વળી તે તાની ઉપર વાંઝીઆપણાનું કલંક હતું તે પણ દૂર કરી નાખ્યું બહેન! આ સર્વ હકીકત બહુ ધ્યાન આપીને મેં સાંભળી હતી ભારા મનમાં પ્રશ્ન થયો હતો કે આ રાજા રાણી તો વંધ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેઓને ત્યાં તે વળી પુત્રનો જન્મ કેવી રીતે થયો? આ પુરુષ કે જે સર્વજ્ઞની પેઠે ભવિષ્યમાં પેલો રાજપુત્ર કેવો તેની સર્વ વાતો કરે છે તે કોણ હશે? અને વળી તે વખતે ભારા મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે મારી વહાલી સખી જે ઘણી વખત છે તેની પાસે જઈને ઉપરની બન્ને આબતના સવાલો પૂછી શંકાઓનું સમાધાન કરીશ, કારણ કે આવી આબતમાં તે બહુ કુશળ છે. ભારા મનમાં બે શંકાઓ થઈ હતી તેમાંની પહેલી શંકા તો દૂર કરી, હવે ભારા મનમાં જે સ્ખીજી શંકા થઈ હતી તે દૂર કર.

પ્રકરણ ૫ મું.

સદાગમપરિચય.

દાગમની ઓળખાણ કરવા સંબંધી સવાલ અગૃહી સંકેતાએ કર્યો સારપછી બન્ને બહેનપણીઓ વચ્ચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

પ્રજ્ઞાવિશાલા-“વહાલી સખિ! બન્નેરમાં જે મહાત્મા પુરુષને વાતો કરતો સાંભળ્યો તે મારી પરિચિત પુરુષ મહાત્મા સદાગમજ હોય એમ તેના કાર્ય દ્વારા જાણી શકું છું, એનું કારણ એ છે કે થઈ ગયેલા થતા અને ભવિષ્યમાં થનારા સર્વ ભાવોને હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે જાણવાને અને સમજાવવાને તેજ મહાત્મા શક્તિવાન છે; તેવી રીતે તે ભાવો

સદાગમનો
પરિચય.

૧ વંધ્ય રાજાને ધરે પુત્રજન્મ સંબંધી.

૨ સર્વજ્ઞ જેવી વાત કરનાર સુંદર પુરુષ બન્નેરમાં હતો તે કોણ ?

૩ એનું કાર્ય શું છે તેની મને ખબર છે અને તેથી તે જે વાત કરી તે સચી તે તેજ હતા એમ હું અનુમાનથી સ્પષ્ટ રીતે ધારી શકું છું.

પ્રતિપાદન' કરી શકે તેવો કોઈ બીજો પુરુષ વિદ્યમાન નથી. આજ મનુષ્યગતિ નગરીમાં 'અભિનિબોધ, અવધિ, મનઃપર્યાય અને કેવળ' નામના ચાર મહા પુરુષો વસે છે જેઓ સદાગમ જેવાજ છે, પરંતુ તેઓમાં અન્ય પાસે કોઈ પણ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાની શક્તિ નથી, તેઓ બીજા પાસે કોઈ પણ બાબતની હકીકત કહી શકતા નથી, તે ચારે પોતાના સ્વરૂપથી 'મુંગાં' છે. આ ચારે પુરુષોનું માહત્ત્ય કેટલું મોટું છે તે પણ સર્વ લોકો સમક્ષ ભગવાન, સદાગમજ વર્ણવે છે, કારણ કે સારા પુરુષોની ચેષ્ટાઓનું અવલંબન કરનાર તે સદાગમ છે અને પારકાના શુભોનો પ્રકાશ કરવાની તેને દેવ છે."

અગૃહીતસંકેતા- 'આ રાજપુત્ર સદાગમને બહુ વહાલો છે તેનું કારણ શું? અને એના (એ બાળકના) જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ (ભાગ્યશાળી) માને છે તેનું કારણ શું? એ હકીકત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું.'

૧ કુવજ્ઞાન અન્ય પાસે થાવ જણાવી શકે છે. બીજા કોઈ જ્ઞાનમાં એ શક્તિ નથી.

૨ અભિનિબોધઃ મતિજ્ઞાન, બુદ્ધિવૈભવ. આ જ્ઞાનથી દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ માત્ર થાવ છે અને તે પાંચે ઉદ્ધિયો અને મન દ્વારા થાવ છે. ઔપાતિષ્ઠી, વિનયિષ્ઠી કર્મિભૂષી અને પારિણામિષ્ઠી આદિ બુદ્ધિઓ પણ આ મતિજ્ઞાનનો વિષય છે. એ જ્ઞાનથી બહુવાનું બને છે, અન્ય પાસે તે હકીકત કહી શકતું નથી. મતિરમરણ પણ એનોજ પેદા ભેદ છે.

૩ અવધિઃ અવધિજ્ઞાનથી અમુક હદ સુધી સર્વ વસ્તુઓ જાણાય છે આ આત્માને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે. ૩૫૧ દ્રવ્યનેજ બહુવાની એની ખાસ મર્યાદા છે, અ-૩૫૧ દ્રવ્યમાં આ જ્ઞાનનો પ્રવેશ નથી. આ જ્ઞાન પોતે બળે છે, અન્યને જણાવી શકતું નથી.

૪ મનઃપર્યાયઃ અથવા મનઃપર્યેવ. આ જ્ઞાનથી મનુષ્યલોકમાં રહેલા સંજ્ઞી પૃથ્વીય પ્રાણીઓનાં મનમાં થતા ભાવો પ્રત્યક્ષ બહુવામાં આવે છે. આત્મ પ્રત્યક્ષ આ જ્ઞાન છે અને અવધિ પેદા બહુવા પૂરતુંજ છે.

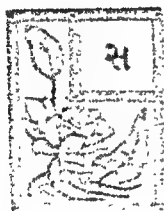
૫ કેવળઃ સર્વ વસ્તુઓ તથા અગતિય, અનાગત અને વર્તમાન કાળના તેના સર્વ ભાવો-પર્યાયો આત્માને પ્રત્યક્ષ આ જ્ઞાનથી થાવ છે. અવધિ મનઃપર્યેવ પેદા અન્યને આ જ્ઞાન જાણાવી શકતું નથી.

૬ સદાગમ એ કુવજ્ઞાન છેઃ બીજા પાસે વાત કરવાને તેજ સમર્થ છે. રજનજાની પણ અન્ય સાથે વાત કરે કે કપરેસ આપે તે દ્રવ્ય કુવજ્ઞાન દ્વારા બની શકે છે. બાળીનાં ચારે જ્ઞાનો સ્વાત્મચરિત છે, તે અન્ય સાથે બાલવા ન દેવાથી તેને અત્ર મુંગા કહેવામાં આવ્યાં છે.

પ્રસિદ્ધ મનુજગતિ નગરીમાં ભવ્યપુરુષ-સુમતિને જન્મ આપી કામ બહુ સાંઠે થયું. આવા મુંદર બાળકને જન્મ આપવાથી તેને અનેક ખરાબ ચરિત્રો હતાં તે તેઓએ ઘોષ નાખ્યાં અને વળી તાની ઉપર વાંઝીઆપણાનું કલંક હતું તે પણ દૂર કરી નાખ્યું બહેન! આ સર્વ હકીકત બહુ ધ્યાન આપીને મેં સાંભળી હતી ભારા મનમાં પ્રશ્ન થયો હતો કે આ રાજા રાણી તો વંધ્ય તો પ્રસિદ્ધ છે તેઓને ત્યાં તે વળી પુત્રનો જન્મ કેવી રીતે થયો? આ પુરુષ કે જે સર્વજ્ઞની પેઠે ભવિષ્યમાં પેલો રાજપુત્ર કેવો તેની સર્વ વાતો કરે છે તે કોણ હશે? અને વળી તે વળતેય ભારા મનમાં નિશ્ચય ક્યો હતો કે મારી વહાલી સખી જે ઘણી મોછે તેની ખાસે જઈને ઉપરની બન્ને બાબતના સવાલો પૂછી શકે શંકાઓનું સમાધાન કરીશ, કારણ કે આવી બાબતમાં તે બહુ કુશળ છે. ભારા મનમાં જે શંકાઓ થઈ હતી તેમાંની પહેલી શંકા તો દૂર કરી, હવે ભારા મનમાં જે બીજી શંકા થઈ હતી તે દૂર કરી.

પ્રકરણ ૫ મું.

સદાગમપરિચય.

દાગમની ઝોળખાણ કરવા સંબંધી સવાલ અમુક સંકેતાએ ક્યો ત્યારપછી બન્ને બહેનપણીઓ વચ્ચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

પ્રજ્ઞાવિશાસા-“વહાલી રાખિ! બહારનાં જે મહાત્મા પુરુષને વાતો કરતો સાંભળ્યો તે મારા પરિચિત પુરુષ મહાત્મા સદાગમજ હોય એમ તેના કાર્ય દ્વારા જાણી શકું છું. એનું કારણ એ છે કે થઈ ગઈકાલે થતા અને ભવિષ્યમાં થનારા સર્વ ભવિષ્યને હાથે રોકેલા આત્માની પેઠે જાણવાને અને સમજાવવાને સદાગમજ શક્તિવાન છે; તેવી રીતે તે ભારા

સદાગમજ:

પરિચય.

૧. વચ્ચે સમયને કારણે પુરુષજન્મ સંબંધી.

૨. સર્વજ્ઞ જેવી વાત કરનાર પુરુષ બહારમાં હોય તે કોણ?

૩. એનું કારણ શું છે તેની બદલે બહાર છે અને કોણ તે જે વાત કરી છે.

૪. તે પછી હવે બેનું કુ બહારનાં સદાગમજની શક્તિ બદલે શું છે.

સુમતિ-સારી બુદ્ધિવાળો છે અને તે માટેજ તેની માએ તેનું સુમતિ નામ પાલું છે તે તને યાદ હશે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૪૭). આમ હોવાથી તે સુપાત્ર છે અને એ પ્રમાણે હોવાથી તેના જન્મથીજ તે સદાગમને અત્યંત વહાલો થઈ પડેલો છે. વળી સદાગમ અંતઃ-સદાગમના આ- કરણપૂર્વક માને છે કે પૂર્વોક્ત રીતે આ બાળકના નંદનું કારણ. પિતા હોવાથી એનાં કર્મપરિણામ સુંદર છે અને માતા હોવાથી કાળપરિણતિ અનુકૂળ થઈને વર્તે છે તેથી એમ લાગે છે કે એનું બાળકપણું પૂરું થશે કે તુરંતજ તેના સ્વભાવ ઘણો સારો હોવાથી, કહ્યાણુપરંપરા તેની નજીક હોવાથી અને એના જેવા પુરુષો મારાં દર્શનથી ઘણા રાજી થતા હોવાથી જ્યારે તે મારી પાસે આવશે ત્યારે જરૂર તેના મનમાં આવા આવા વિચારો થશે-અહો! જે નગરીમાં સદાગમ જેવો મહા પુરુષ વસે છે તે મનુજગતિ નગરી બહુ સુંદર છે! મારામાં પણ કાંઈક ચોગ્યતા જરૂર હોવી જોઈએ કે જેને લઈને તે મહાત્માની સાથે મારો મેળાપ થયો છે, તો હવે આ મહાત્મા પુરુષ (સદાગમ)ની વિનયપૂર્વક આરાધના કરીને એના સંબંધી જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરું-આવા આવા વિચારો તે બાળક કરશે અને એનાં માત પિતા અનુકૂળ હોવાથી તે પુત્રને મને અર્પણ કરી દેશે એટલે તે સુમતિ મારો શિષ્ય થશે. એટલે પછી મારામાં જે જ્ઞાન છે તે એ બાળકને આપીને હું મારી જાતને કૃતકૃત્ય-ભાગ્યશાળી માનીશ-આવી બુદ્ધિથી ભગ્નપુરુષ-સુમતિના જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ માને છે અને તે બાબતમાં પોતાને સંતોષ થયેલો હોવાથી લોકોની આગળ રાજપુત્રના ગુણોનું વર્ણન કરે છે.”

અગૃહીતસંકેતા-“વહાલી સખિ! આ સદાગમનું એવું તે શું અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે કે પાપિષ્ઠ પ્રાણીઓ તેને સમજતા નથી? અને

૧ આ આણુ વાન્ય સ્વરૂપ જેવું છે. સદાગમ વિચાર કરે છે કે આ બાળક વૈરાગ્યવાસી છે તેથી તેના કામાં સારાં લાગે છે અને તેની સ્થિતિ પણ પરિપાક દરમિયાને પાનિષ્ઠ જણાય છે. વળી રાત્રીએ તેને પોતાના પુત્રના રૂપમાં જન્મ આપ્યો છે તેથી તે તેના વચ્ચે પ્રેમાત્મ નજરે જોઈ તેને ધ્યાન નીતિ વર્તવા દેશે એમ અનુમાન થાય છે. વર્તમાના રસના આ સર્વ દુઃકાંડ પ્યાનમાં રાખી આગળ વધડ તો થઈ પડે.

૨ બાળકપણું: બ્રહ્માનંદાજી એ કાળ પૂરો થવાના હતા ૩૫૨ આ પ્રાણી આવી ગયો દોષ અટકે તે પ્રયત્ન છે એમ તેની મેદા ઉપરથી જણાય છે.

પ્રજ્ઞાવિશાસા-“એ સદાગમ ઘણો મોટો મહાત્મા પુરુષ છે તે દરરોજ અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તૈયાર રહેતો હોય. સર્વ પ્રાણીઓનું હિત થાય-ભલું થાય એવાજ પ્રકારની પોતાની ચરણા કરે છે. વાત એવી છે કે પાપી પ્રાણીઓ હિતોપદેશને અંગે એનાં વચનને અનુસરતા નથી. આ મહાત્મા સદાગમને ખેદ. ગમની કેટલી મહત્તા છે, એનો જ્ઞાનવૈભવ કેટલો જણાવે છે અને એને પરોપકાર કરવાની કેટલી તીવ્ર ઇચ્છા છે એ સર્વ જાણતું તેનું માહાત્મ્ય પાપી પ્રાણીઓ સમજતા નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાને લીધે ભગવાન સદાગમ એ પ્રાણીઓને હિત થાય તેવા ઉપદેશ આપે છે તોપણ તેઓમાંના કેટલાક ઉલટા સદાગમને દોષ આપે છે, કેટલાક તેને વિકારે છે, કેટલાક તેની મરકરી કરે છે, કેટલાક આપેલ ઉપદેશ ચોગ્ય છે એમ સ્વીકાર્યા છતાં તે પ્રમાણે વર્તવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે, કેટલાક તેને વચનથી હરી જઈને દૂરથીજ નાસવા મંડી જાય છે, કેટલાક તેને ધારો ધારીને તેના તરફ શંકાની નજરથી જુએ છે, કેટલાક તેને વચનને મૂળથીજ સમજતા નથી, કેટલાક તેનું વચન સાંભળે છે તોપણ તેના ઉપર રૂચિ લાવી શકતા નથી, કેટલાકને તેનાં વચનો ઉપર રૂચિ થાય છે તોપણ તે પ્રમાણે તેઓ અનુષ્ઠાન કરી શકતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાનું શરૂ કરીને વળી પાછા ફર્યા થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે હકીકત બનતી હોવાને લીધે સદાગમને પરોપકાર કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે, પણ તેની શુભ ઇચ્છાઓનું ધારેલું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી અને પ્રાણીઓમાં આવી અપાત્રતા હોવાને લીધે સદાગમને મનમાં વારંવાર બાધુ ખેદ થયા કરે છે. મન્યવેષ સદુચ્ચાસરિ નિષ્કલ્લયા કુપાત્રગોચરો મહાપ્રયાસશ્રિષ્ણોદહેતુઃ કૃપાત્ર પ્રાણી ઉપદેશ આપવા માટે મોટો પ્રયાસ કરવામાં આવે છતાં તે નિષ્ફળ થઈ જતો જણાય ત્યારે સદગુરુને પણ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે. આ રાજપુત્ર ભવ્યપુરુષ છે એટલા માટે તે સાફ પાત્ર હોય એમ જણાય છે. કેઈ પ્રાણી ભવ્ય હોય પણ ખરાબ મતિવાળો હોય તો કૃપાત્ર થઈ શકતો નથી, પણ આ રાજપુત્ર તો ભવ્યપુરુષ હોવા સ્વયં

૧ અનુષ્ઠાન કરવાની જાણતમા સિધ્ધિ થઈ જાય છે.

૨ એવાં જણાવ્યું છે તેમ સર્વ ભવ્યો મોક્ષ જઈ શકતા નથી. સમજાવે અને જાન જાણે મને ત્યારે વૈભવતા હોય તો જઈ શકાય છે. સમજાવે માત્ર શક્તિ જાહેર છે, પણ શક્તિ જ્ઞાન થઈ કે નહિ તે સુધેરો પર આધાર રાખે છે. ભવ્ય પ. ૨૪૬ નેત્રી તે.

આવી રીતે હોકારો કરીને સદાગમે અત્યાર સુધીમાં અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામ રાજની જાળમાંથી છોડાવી દીધા છે.”

અશ્રુહીતસંકેતા—“સદાગમે અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામની જાળમાંથી છોડાવ્યા છે એમ તું કહે છે. સારે તે પ્રાણીઓ કેમ દેખાતા નથી?”

પ્રજ્ઞાવિશાસા—“કર્મપરિણામ રાજના તાળાની બહાર (તેની હદબહાર) એક નિર્વસિ નામની મોટી નગરી છે. સદાગમના હોકારથી કર્મપરિણામ રાજનો તેઓ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો હુકમ ચાલતો નથી એવી સ્થિતિ જોવાની મળી છે. એમ આવે છે તેવા પ્રાણીઓ સદાગમે પોતાને કર્મપરિણામની સત્તામાંથી છોડાવ્યા છે એમ માની, તે કર્મરાજના માથા ઉપર પગ મૂકી હડીને પેલી નિર્વસિ નગરીમાં પહોંચી જાય છે. તે નગરીમાં ગયા પછી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવો અને ત્રાસથી રહિત થઈને ત્યાં મહાસુખી જીવનમાં સર્વ કાળ તેઓ રહે છે. એ પ્રમાણે હોવાથી સદાગમે છોડાવેલા પ્રાણીઓ અહીં દેખાતા નથી.”

અશ્રુહીતસંકેતા—“જો એમ છે તો પછી તે મહાત્મા સર્વ લોકોને કેમ છોડાવતા નથી? આ અતિ વિષમ પ્રકૃતિવાળો કર્મપરિણામ રાજ તો બિચારા સર્વ જીવોને બહુ દુઃખ દે છે, સારે જો તે મહાત્મા સદાગમમાં તું કહે છે તેવી શક્તિ હોય તો તેણે લોકોને થીડી આવા પ્રકારની કદરના તરફ બેદરકારી બતાવવી તે તેમના જેવા મોટા માણસને યોગ્ય નથી.”

પ્રજ્ઞાવિશાસા—“તું કહે છે તે વાત ઠીક છે, પણ મહાત્મા સદાગમની એ એક પ્રકૃતિ (દેવ) છે કે જે પ્રાણીઓ તેનાં વચનથી હિલ્લી રીતે આચરણ કરી પોતાનું કૃપાત્રપણું જણાવે છે તેના તરફ તે તદ્દન બેદરકાર રહે છે અને જે પ્રાણીઓ તરફ તે મહાત્મા

૧ અનંત પ્રાણીઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, કર્મ ક્ષય કરી આખરે મોક્ષ મેળવે છે તે ૫૧ આ દર્શાવત રચાયેલી છે.

૨ મોક્ષ-સિદ્ધિરચાન આ ઉપમાન બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

૩ જ્ઞાની ઉપર કર્મનું જોર ચાલતું નથી એ સુપ્રસિદ્ધ દર્શાવત છે.

૪ મોક્ષમાં ગયા પછી સંસારમાં પાછું આવવાનું કદિ પણ થતું નથી. અવ્યાજાય સુખ જાનવતા મોક્ષ મેળવ્યા આત્માઓ અનંત કાળ ત્યાં રહે છે તે ૫૧ પ્રાણીને આશ્રયને મોક્ષની આદિ દોષ છે, પણ અત્ય નથી.

નહિ સમજવાને પરિણામે તે મહાત્મા જે કહે છે તે પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી ?”

પ્રજ્ઞાવિશાલા—“ સખિ ! ધ્યાન રાખીને સાંભળ. આ હકીકત

સદાગમ-

મહાત્મ્ય.

બરાબર સમજવાથી તારા મનમાં જે શંકા છે તે બરાબર નિવારણ થઈ જશે. આ કર્મપરિણામ નો મનો મહારાજ છે તેની શક્તિ કોઈ પણ જગોએ રોકી શકાય તેમ નથી એવો જબરજસ્ત તે રાજ

છે. એ મહારાજ દરરોજ સંસારનાટક કરતો કરતો પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કંઈક ધનવાનોને લિખારી બનાવે છે, ભાગ્યશાળીને હીનભાગી કરી મૂકે છે, અત્યંત રૂપાળા પ્રાણીને કંદરૂપા બનાવી દે છે, પંડિતોને મૂર્ખ કરી મૂકે છે, શૂરવીરને નિર્માલ્ય બનાવી દે છે, અહંકારી-અભિમાનીને શંકડા બનાવી દે છે, તિર્યચ જાતિનું રૂપ લેનાર પ્રાણીઓને નારકીનું રૂપ આપે છે, નારકીનું રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીને મનુષ્યનું રૂપ આપે છે, મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને દેવનું રૂપ આપે છે, દેવનું રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને જનાવરનું રૂપ આપે છે, મોટા મોટા રાજાને તે કીડા બનાવી દે છે, મોટા ચક્રવર્તીઓને લિશ્તુક બનાવે છે, દરિદ્રભાવ ધારણ કરનાર પ્રાણી પાંચે ઈશ્વરનો ભાવ ધારણ કરાવે છે; અરે ! એને માટે બહુ કેટલી વાત કરવી ? પોતાની મરજીમાં આવે-ધૂનમાં આવે તેવા ભાવોનું પરિવર્તન કરતાં-મોટો ફેરફાર કરી-કરાવી નાખતાં તેને કોઈ વારી શકે નથી અને કોઈનો વાયો તે કદિ રોકાતો પણ નથી. આવો જબરજસ્ત તે મહારાજ છે તે પણ આ સદાગમના નામથી ડરી જાય છે અને તેની ગંધથી પણ દૂર નાસી જાય છે.^૧ એનું કારણ આ પ્રમાણે છે: સર્વ લોકોને કર્મપરિણામ મહારાજ સંસારનાટકમાં ત્યાંસુધીજ વિડંબના કરી શકે છે કે જ્યાંસુધી એ સદાગમ મહાત્મા જોરથી હુંકારો કરતા નથી; જો આ મહાત્મા એક તાડુકો જોરથી પાડે તો કર્મપરિણામ મહારાજ તેના ભયથી ડરી જઈને જેમ મોટા વિગ્રહમાં (લડાઈમાં) કાયર માણસ પોતાના પ્રાણ છોડી દે છે તેમ તે પ્રાણીઓને છોડી દે છે.”

૧ કર્મમાં પોતાનો વિપાક આપવાની અચિલ શક્તિ છે તેના ઉપર જાન નથી સાંપ્રાજય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને જ્ઞાનમાં પ્રગતિ કરતાં આખરે સર્વ કર્મ પર આધિપત્ય મેળવી શકાય છે. આ હકીકત પર અહીં રૂપક છે.

૨ મતલબ એ છે કે શુદ્ધ આગમ (શાસ્ત્ર)નો સમ્યગ્ બોધ થાય છે એટલે કર્મો પોતાની મેળે છૂટી જાય છે, નાસી જાય છે, આત્મપ્રકેશથી ખરી પડે છે.

અર્થાં પણ એ મહાત્માનાં વચનોને અનુસરે છે—આવા અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓને જો કે કર્મપરિણામ મહારાજન કેટલાક કાળ સુધી સંસારનાટકમાં નચાવે છે—અમારે છે તોપણ તેઓ સદાગમને વહાલા છે એમ માનીને તેઓની પાસે નારહીનો અથવા તિર્યચનો કે ખરાજ મનુષ્યનો અથવા અધમ દેવતાનો કે અગુરનો—એવા પાદો બજવાવતો નથી, પણ એવા હવે પૈકી દોઢને ‘અનુત્તરવિમાનના દેવતાઓનું રૂપ આપે છે, કોઢને ‘ઐવેયક’ દેવતાનું રૂપ આપે છે, કેટલાકને ઉપર રહેલા દેવલોકોમાં કંઈપણપત્ર દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને આ પૃથ્વી નીચે આપી રહેલા કંઈપણપત્ર મહર્ષિક દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને (જ્યોતિષી) બનાવી અશ્વિ (આકાશ)માં બૂરૂપતાને દેખાડનારા કરે છે અને કેટલાકને ચક્રવર્તી અથવા મહામંડલિક વિગેરે પ્રધાન પુરુષની પદવી આપે

૧ અનાલોભથી: અભાવતા. સમ્યક્ બોધ વગર માત્ર પ્રકૃતિની સરળતાથી. બોધ દૃષ્ટિમાં આમજ વધતાં આવી સ્થિતિ થાય છે અને પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિઓ ખા પ્રગતિમાર્ગ બતાવવા માટેજ નિર્દિષ્ટ થયેલી છે.

૨ બાર દેવલોકની ઉપર પાંચ અનુત્તરવિમાન છે. વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ. ત્યાં રહેલા દેવોને બહુજ સુખ-હોય છે. જ્ઞાનાર્થમાં મમતા અને કોઈ પણ પ્રકારની કષાધિનો અભાવ—આ એ ગતિના દેવોનું ખાસ લક્ષણ છે. માર્ગાનુસારી હોવાની અનુત્તરવિમાનમાં ગતિ સંભવતી નથી તેથી આ વાત્ય વિચારવા યોગ્ય છે. જો ગુરૂમ બોધવાળા અને ચારિત્ર મહત્ત્વ હોવા સમ્યક્ દૃષ્ટિ હોવા હોય તોજ આટલે સુધી ગતિ સંભવે છે.

૩ ઐવેયક—આ પણ એક પ્રકારના દેવો છે. ઐવેયકના નવ પ્રકાર છે. ત્યાં પણ વડન માર્ગાનુસારી હોવા જઈ શકતા નથી. સર્વચારિત્રીજ ભય છે.

૪ દેવલોક—દેવલોક બાર છે. મનુષ્યલોક પછી ઉપર જતાં બાર દેવલોક આવે છે. સુધર્માં દેવલોક વિગેરે તેનાં નામ છે. આ બારે દેવલોકના દેવતાઓ અને દેવો વીર્યકર મહારાજનાં સ્વયન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલ્યપ્રાપ્તિ અને મોક્ષ અવસરે મહોત્સવ કરે છે તેથી તેઓ કંઈપણપત્ર દેવો કહેવાય છે. તેઓને કંઈપ—(કરન) એવો છે કે તેમણે મહોત્સવમાં બાજ લેવાજ જોઈએ. ઐવેયક અને અનુત્તરવાસી મુરોને તેમ કરવાનો કંઈપ ન હોવાથી તેઓ કંઈપાતીત કહેવાય છે.

૫ પૃથ્વીની નીચે આવેલા કંઈપણપત્ર દેવો તે ભુવનપતિ (દસ), વ્યંતર અને વાણવ્યંતરોની ભતિના સમજવા. તેમાં પશુ મહર્ષિક દેવો પણ હોય છે મહર્ષિક દેવતાઓ જેમને મોટી કદિ હોય છે તેઓ જો કે છદ્મથી નાના ગણાય છે, પરંતુ તેઓની કદિ, સમૃદ્ધિ અને પરિવાર બહુ મોટા હોય છે.

૬ એટલે કેટલાકને જ્યોતિષના દેવો બનાવી જમીન પર—અશ્વિ પર ફરતા હોય તેમ ફરતા કરી મૂકે છે. ચંદ્ર, સૂર્ય, મહા, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચ પ્રકારના દેવો જ્યોતિષના દેવો કહેવામાં આવે છે.

છે. એવી રીતે જૂદાં જૂદાં પણ સારાં રૂપો અને સારા પાઠો આપે તેઓ પાસે નાટક કરાવે છે, પણ એક વાત ચોક્કસ છે કે એવા પુરુષો સાફ રૂપ મૂકાવી દઇને હલકા અધમ-તુચ્છ રૂપથી અથવા તેના રાખ પાઠો આપીને કદિ પણ તેઓ પાસે નાચ કરાવતો નથી. આ મોટી શક્તિવાળો કર્મપરિણામ મહારાજ પણ તે મહાત્માના ભવ કંપી જાય છે એ એકજ હકીકત સદાગમનું માહાત્મ્ય સમજાવવા પૂરતી છે.

“વળી હે મૃગાક્ષિ ! તને જો કૌતુક હોય તો તે સદાગમ મહાત્માનું કેવું રૂપ છે તે કહી સંભળાવું છું તે બરાબર સાંભળ : પરમ સદાગમ-
 “થેથી બરાબર જોઇએ તો એજ મહાત્મા ત્રણ જાતના રૂપોમાં
 “તના નાચ છે, ખરેખરી રીતે સર્વ ઉપર એક રાખ
 “નાર એજ છે, જગતનું શરણુ પણ એજ છે, સદાગમ-
 “પ્રાણીઓનો અંધુ (ભાઈ) પણ એજ છે, વિપતિ-
 “હાંડા ખાડામાં પડેલાઓને એજ મહાત્મા ટેકે છે, સંસાર-
 “(વિકટ જંગલ)માં ભૂલા પડેલાને સાચો માર્ગ બતાવનાર એજ મહાત્મા
 “પુરુષ છે, સર્વ વ્યાધિઓની ખરી દવા કરનાર મહાત્મા વૈદ્ય પણ એજ
 “છે, સર્વ વ્યાધિઓનો બરાબર નાશ કરનાર ઉત્તમ ઔષધ પણ એજ
 “છે, સર્વ વસ્તુઓને પ્રકાશ કરનાર એજ મોટો દીપક છે, પ્રમાણ-
 “(આજ્ઞા-સુસ્તી) રૂપ રાક્ષસના પંજમાંથી એકદમ છોડાવનાર એજ
 “મહાત્મા છે, અવિરતિરૂપ^૩ મેલ અને ઝલીલને ઘોઘ નાખનાર પણ
 “એજ છે, (મન, વચન અને કાયાના) દુષ્ટ યોગોને વારવાના કામ-”

૧ મૃગાક્ષિ : હરણુ જેવી ચપળ આંખોવાળી. સુંદર સ્ત્રી.

૨ અત્ર વ્યાધિને ભાવ વ્યાધિ સમજવા. આ સંસારમાં અજ્ઞાનને લીધે સંયોગવિયોગજન્ય અનેક ઉપાધિ થાય છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડતાં જોયે અને તેથી સ્વપરનો બરાબર જ્યાં આવે તે વ્યાધિને દૂર કરવાનો ખરેખરો ઉપાય છે અને એ જ્યાં તે સદાગમ છે તેથી એને વૈદ્યનું સ્થાન આપ્યું છે. આ યોજના સર્વ વિશેષણોમાં કરતી.

૩ ભાગલાવ ન કરતાં સંસારમાં રાચી રહેવું તેને અવિરતિ ભાવ કહેવામાં આવે છે તે પ્રાચી અજ્ઞાનજન્ય હોય છે, મિથ્યાત્વમાં એ ભાવ વિવર્તિતો હોય છે.

૪ મેલ-કચરો અને ઢીલ (પાની ઉપર દેખાતી સેવાજ)ને ઘોઘ નાખનાર સાફ કરનાર પ્રાણીનું કામ સદાગમ કરે છે. અહીં અવિરતિરૂપ ઢીલ અને કચરો છે એમ સમજવું.

“તેજ ખરેખરો ઉદય કરે છે, ચન્દ્ર વિગેરે પાંચ’ તોફાની ચોરો ત્યારે
 “આ પ્રાણીનું ધર્મધન હુંટવા મંડી જાય છે ત્યારે તે ચોરના પંજમાંથી
 “મૂકાવનાર એજ મહાત્મા છે અને તેના જેવું હોણવવાનું કામ કરનાર
 “બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નથી, મહા ઘોર ભયંકર નરકનાં દુઃખ-
 “માંથી બચાવી લેનાર અને ત્યાં ગયેલાનો પાતુ ઉદ્ધાર કરનાર તે મ-
 “હાત્મા છે અને પ્રાણીઓને જનાવરપણાનાં (તિર્થય ગતિનાં) દુઃખથી
 “બચાવનાર પાતુ એજ મહાત્મા છે, તુચ્છ અધમ મનુષ્યપણામાં પ્રાપ્ત
 “થતાં અનેક દુઃખોનો વિચ્છેદ કરાવનાર પાતુ એજ મહાત્મા છે અને
 “અધમ અશુરપણામાં મનમાં નિરંતર થતા અનેક સંતાપોથી દૂર
 “રાખનાર પાતુ એજ મહાત્મા છે; ‘અજ્ઞાન વૃક્ષનો નાશ કરવા માટે
 “તેજ મહાત્મા કુહાર જેવા છે; એ નિદ્રાને’ નસાડી મૂકનાર અને પ્રાણી-
 “ને જાગૃત કરનાર છે; ‘સ્વાભાવિક આનંદનું ખરેખર કારણ એજ છે
 “એમ લોકોમાં કહેવાય છે અને યુખદુઃખના અનુભવથી થતી મિથ્યા
 “બુદ્ધિને કાપી નાખનાર પાતુ તેજ મહાત્મા છે; ‘એ મહાત્મા ક્રોધ
 “અગ્નિને બુઝવવા માટે જળ સમાન છે, મહામાનરૂપ મોટા પર્વતને
 “કાપી નાખવા માટે વજ્ર’ સમાન છે, મહામાયારૂપ મોટી વાઘણુનો

૧ પાંચ તોફાની ચોરો તે ચન્દ્ર, ચંદ્ર, રસ, ચંદ્ર અને સ્પર્શ સમજવા.

૨ જિખારી, દરિદ્રી, રોગી, અંધ, બહેરા વિગેરે અધમ મનુષ્યની પંક્તિમાં આવે છે.

૩ પ્રથમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ જેવું કામ જ્ઞાનની આડા આચ્છાદન કરવાનું છે તેના નાશથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ નિદ્રા પર સત્તા બીજા દર્શનાવરણીય કર્મ પર અંકુશ આવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ કર્મ દર્શનને રોકે છે અને નિદ્રાને લાવે છે.

૫ સ્વાભાવિક આનંદ આત્મપરિણતિની રમણતામાં છે. દુનિયામાં જે ગાડી વાડી લાડી વિગેરેના સસંગથી આનંદ મનાય છે તે પૌદ્ગલિક છે, અસ્થિર છે, અસ્વાભાવિક છે, નિરંતર રહેનાર ન હોવાથી ખેટા છે. સ્વાભાવિક આનંદ જ્ઞાન વગર થતો નથી અને આત્માની એવી સાંત દસા વેદનીય કર્મેના ફાયથી થાય છે. આઠ કર્મમાં આ ત્રીજું કર્મ છે.

૬ દવે જે વિશેષણ આવે તે ચોથા ગોદનીય કર્મેના નાશથી પ્રાપ્ત થાય છે. ક્રોધ, માન, માવા, લોભ, દારવ, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુર્મંદા, વેદ અને મિથ્યાત્વ એ સર્વે મોહના આવિર્ભાવો છે. પ્રથમ ચાર કપાય છે (ક્રોધાદિ).

૭ ઈદ્રનું વળ બહુ નાનું હોય છે, પણ ચક્તિ એટલી હોય છે કે પર્વત પર પડતા તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે.

“ નાશ કરવા માટે શરભ (અષ્ટાપદ) સમાન છે અને મોટા લોકો
 “ રૂપ મેઘનું શોષણ કરવાને પવન સમાન છે; એ મહાપુરુષ હાસ્ય
 “ વિકારને સમાવવાની મોટી શક્તિ ધરાવનારા છે અને મોહનીય કર્મ
 “ ઉદયથી થતી રતિનો સારી રીતે નાશ કરે છે, અરતિથી પીડા પામતા
 “ પ્રાણીઓને તે મહાત્મા અમૃત જેવા લાગે છે અને કોઈ પ્રાણી ભય
 “ પીડા પામતો હોય, ગભરાઈ ગયો હોય તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરે
 “ વાને એ શક્તિવાન છે, શોકથી હિંમત હારી ગયેલા પ્રાણીને અરેખર
 “ સાચો દિલાસો એ મહાત્મા આપે છે અને પ્રાણીઓને જુગુપ્સા
 “ વિગેરે વિકારો થાય તેને તે સંપૂર્ણપણે શાંતિ પમાડે છે; ક્ષણ પિ
 “ શાચને લાત મારીને હાંકી કાઢવાને તેજ મહાપુરુષ સમર્થ છે અને
 “ મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારને કાપી નાખનાર તે (સદાગમ) પ્રચંડ પ્રતાપ
 “ વાળો સૂર્ય છે; ચાર પ્રકારનાં જીવિત (આયુ)નો સર્વથા છેદ કરાવવા
 “ કારણ તેજ મહાપુરુષ છે, કારણ કે જ્યાં આગળ જન્મ મરણ ન હોય
 “ તેવા શિવાલયમાં એ પ્રાણીઓને લઈ જાય છે; સારી અથવા ખરાબ
 “ નામ કર્મની અનેક પ્રકૃતિઓને લઈને પ્રાણીઓને આ સંસારમાં અને
 “ પ્રકારની પીડાઓ થાય છે તે સર્વને આ મહાત્મા અસરીરી” સ્થા

૧ શરભ: અષ્ટાપદ પક્ષી.

૨ રતિ: વિષયમાં પ્રીતિ.

૩ જુગુપ્સા: બાહ્ય દષ્ટિને ન ગમે તેવી વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો, ના
 મરડવું તે.

૪ નવ નોકપાય છે તેનું અત્ર વર્ણન ચાલે છે: હાસ્ય (મસ્કરી, હાસ્ય
 રતિ (પ્રેમ), અરતિ (ખેદ), શોક, ભય અને જુગુપ્સા અને સ્ત્રીવેદ (પુરુષ બે
 ગવવાની ઇચ્છા), પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ (સ્ત્રી પુરુષ બંનેને લોગવવાની ઇચ્છા)

૫ દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યચ અને નારકી એ ચાર ગતિમાં જન્મ મરણનાં ફે
 હોય છે. એના નાશથી પ્રાણી મોક્ષે જાય છે. આ જીવ પાંચમા આયુષ્ય કર્મ
 ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૬ છઠા નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાણીને શરીર, સંસ્થાન, સંઘયણ, સ્વર, પ્રી
 આદિને લઈને અનેક સારાં અને ખરાબ નામો મળે છે. અહીં ખાસ સમજવ
 જેવું એ છે કે સારાં નામને પણ સોનાની જેમ પેઠે નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી
 વામાં આવે છે. જુદા કર્મ પણ જરૂર લોગવવાં પડે છે અને લોગ વળતે નવી
 કર્મબંધ કરાવે છે તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે.

૭ અનંતસ્થાન: જે સ્થાનમાં અંત-શરીર નથી, માત્ર આત્મા એકલો જ
 તે મોક્ષના નામથી જણાવવું અસરીરી સ્થાન છે. તેને અપાવનાર મહાત્મા
 સદાગમ છે.

'પ્રાપ્ત કરાવીને સર્વથા છેદી નાખે છે; પોતાના બધા જનોને અશય
 અને અવ્યય સર્વોત્તમપણું પ્રાપ્ત કરાવીને હોવા નીચા ગોત્રવટે' થતી
 'પીડાઓને તેજ મહાત્મા કાપી નાખે છે; એજ મહાત્મા 'દાન લાભ
 વિગેરે અનેક શક્તિ આપવાનું કારણ છે અને તેજ મહાત્મા મહાવીર્ય
 (શક્તિ)નો યોગ કરી આપવાના કારણભૂત છે. જે અધમ અને
 ભાવ્યહીન પુરુષો બહુ પાપી હોય છે તેઓને આ સદાગમ મહાત્માના
 નામ માટે પણ ઘણું માન હોતું નથી અને તેવા પ્રાણીઓને ઉપર
 જાણાવવામાં આવી છે તે સર્વ કદર્યનાઓ કર્મપરિણામ રાજા કરે છે
 અને તે પ્રાણીઓ પાસે સંસારનાટક ભજવાવે છે. જે પ્રાણીઓનું
 ઘોણ વખતમાં કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા પુણ્યશાળી ઉત્તમ પુરુષો
 બહુ આદરપૂર્વક સદાગમનું કહેવું માન્ય કરે છે અને તેના હુકમને
 તાત્પર્ય રહે છે, તેથી તેઓ અનેક પ્રકારની પીડા આપનાર કર્મપરિ-
 નામ રાજાની જરા પણ દરકાર નહિ કરતાં તેનું અપમાન કરી સંસાર-
 નાટકથી મુક્ત થઈ નિર્વૃત્તિ નગરીમાં જાય છે અને ત્યાં લહેર કરે છે.
 કદિ તેઓ આ કર્મપરિણામ મહારાજાના 'તાબાના પ્રદેશમાં રહે તો-
 પણ કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રહિત થઈને સદાગમની કૃપાથી કર્મ-
 પરિણામ રાજાને વૃણુ જેવો તુચ્છ ગણે છે અને તેની લગાર માત્ર
 પણ દરકાર કરતા નથી. આ સંબંધમાં વધારે શું વર્ણન કરવું? આ
 દુનિયામાં કે અન્યત્ર એવી કોઈ પણ મુંદર વસ્તુ નથી કે જે આ સ-
 દાગમ મહાત્મામાં ભક્તિવાળા પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ ન
 હોય. આવી રીતે દે સખિ! મેં તારી પાસે એ સદાગમ મહાત્માનું
 સંક્ષેપમાં સાધારણ રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યું, બાકી વિશેષ પ્રકારે
 'સર્વથા તો તેઓના શુભોનું વર્ણન કરવાને કોઈ સમર્થ થાય તેમ નથી."
 પ્રજાવિશ્વાસ્યે કહેલી આ લંબાણુ હકીકત સાંભળી ત્યારે અ-

૧ સાદમા ગોત્ર કર્મના કદરથી પ્રાણી હલકો કે જીવો કહેવાય છે, એ કર્મના
 નાશથી હજા વિશેષજી પ્રાપ્ત થાય છે. અશય=જેનો ક્ષય થતો નથી. અવ્યય=જેમાં
 કંઈ ધરાટો નથી

૨ આક્રમા અંતરાય કર્મના ક્ષયથી દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય પર
 જે અંતરાયઆવરણ પટેલ હોય છે તેનો નાશ થતાં આત્માની અનંત શક્તિ પ્ર-
 ચલ થાય છે.

૩ સદાગમ પ્રાપ્ત થયા પછી અને મોક્ષ જવા પહેલાં કેટલોક કાળ આ
 સંસારમાં પ્રાણી રહે તે વખતે પણ કર્મો તેને વિટંબના કરી શકતા નથી અને
 કોઈ પૂર્વનાં રહી નવા હોય અને કંઈ ઉપાધિ કરે તો તેની અસર પડતી નથી
 કર્મના કદર વખતે તેની સામે એવથી લગા રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય

સદાગમ પાશે
જવાની વિજ્ઞાપિ-

ગૃહીતસંકેતાને બહુ આશ્ચર્ય થયું, ઘણી નવાઈ લાગી અને મનમાં સંદેહો થવાથી વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ મારી સખીએ જેવા ગુણોનું વર્ણન કર્યું તેવા ગુણો તેનામાં ખરેખર હોય તો તેના જેવા તો બીજા કોઈ પ્રાણી મારા જેવામાં આવ્યો નથી, માટે હું જાતે જ લેઈને ખાતરી કરું. બીજાના કહેવાથી સાંભળેલી વાતોને પૂરેપૂરો સંદેહ ટળી શકતો નથી, આ પ્રમાણે વિચાર કરી અગૃહીતસંકેતા બોલી-“મારી અભાર મુઠ્ઠી તો ખાતરી હતી મારી સખી (તું) સત્ય બોલનારી છે, પરંતુ અભારે તું સદાગમન ગુણનું વર્ણન એવા પ્રકારે કરે છે કે જે તદ્દન અસંભવિત હોય. સાંભળીને મને એમ લાગે છે કે તું પણ મોઢે ચોક્કસ વગર જે આવે તેમ બહુ બોલકી છો. મને એવો પણ વિચાર થાય છે કે તેને તેના વિશેષ પરિચય છે તેથી તેના પરના પ્રેમને લઈને તેને માટે તું આટલું બધું બોલે છે. નહિ તો વળી શું કર્મપરિણામ મહારાજ તો કોઈથી કદિ બીતા હશે? અને વળી શું એક પ્રાણીમાં એટલા બધા ગુણો એક સાથે એક જગોએ હોવાની વાત પણ બનવા ભગ હોઈ ખરી? પણ મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે મારી વહાલી સખી મને કોઈ દિવસ પણ છેતરતી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી સંદેહ પર ચઢે માં મન હીચોળા ખાય છે અને તેમાં અનેક પ્રકારે રોળાણ થયે કરે છે તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા એ આત્મપરિચિત પુરુષને મને વિશેષ પ્રકારે દર્શન કરાવવાની જરૂર છે.”

પ્રજ્ઞાવિશાલા-“આ તારો વિચાર મને પણ બહુ પસંદ આવે છે. મારા હૃદયમાં વાસ કરી રહેલ એ ભગવાન સદાગમને તારે પણ જેવા લેઈએ અને તે માટે તેમની પાસે જવું લેઈએ. ચાલો ચાલો આપણે સાંજ જઈએ.”

પ્રકરણ ૬ કું.

સંસારીજીવ તરફર.

ગણ પ્રકરણમાં વાર્તા કરી તેને પરિણામે બને બહે-
નપણીઓ અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજાવિશાસ સદાગમ
પાસે જવા આવી. મોટા મોટા વિજયરૂપ અનેક
દુકાનોની પંક્તિ (હાર)થી શોભી રહેલી અને અનેક
મહાત્મા પુરુષોથી ખીચાખીચ ભરેલી મહાવિદેહ-
રૂપ ત્યાં બજાર હતી. તે બજારમાં એ ગઇ અને એ બજારમાં ર-
હેલ, અનેક મહાત્મા પુરુષોથી પરિવેષિત (જેની આજુબાજુ આવી
રહેલા છે તેવા) અને થયેલા થતા તેમજ થનારા
મહાવિદેહમાં સર્વ ભાવોનું વર્ણન કરતા ભગવાન સદાગમને તેમણે
સાં જોયા. તેઓગ્રીની નજદીક બને સખીઓ ગઇ,
તે મહાત્માને નમસ્કાર કર્યા અને તેની તજીકમાં બને
બેઠી. તેની આકૃતિ જોવા માત્રથીજ અને તેની સામી વારંવાર બહુમાન-
પૂર્વક નજર કરવાને લીધે અગૃહીતસંકેતાના મનમાં જે સંશય ઉત્પન્ન થયો
હતો તે તો આલ્પજ્ઞ થયો, તેના આનંદમાં ઘણો વધારો થઇ ગયો,
તેના ચિત્તમાં એ મહાત્મા પુરુષને માટે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો અને તેનાં
દર્શનથી પોતાનો આત્મા કૃતાર્થ થયો છે એમ તે અંતઃકરણપૂર્વક માનવા
લાગી. પછી તેણે પ્રજાવિશાસને હિંદેશીને કહ્યું “અહો ભાગ્યશાળી !
તને ખરેખર ધન્ય છે ! તારૂં જીવતર ઘણું એક છે કે જેને આવા
મહાત્મા પુરુષ સાથે પરિચય થયો છે. અત્યાર સુધી મેં તો પાપને
પણ ઘોઇ નાખે તેવા આ મહાત્મા પુરુષનાં દર્શન પણ કર્યા નહોતાં

૧ મહાવિદેહ ખંડના જત્રીસ વિજય છે-વિભાગ છે. એ દરેકને દુકાનનું
રૂપ આપ્યું છે.

૨ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આખાને બજારનું રૂપ આપ્યું છે. આ બજારમાં વિજય-
રૂપ દુકાનો છે. ત્યાંથી પ્રાણી પાપ પુણ્યરૂપ કરિયાણાં ખરીદ કરે છે. બસત ક્ષેત્રને
ખાલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું રૂપ કરવાનું કારણ એ જણાય છે કે ત્યાં નિરંતર ચોપા
આરાના ભાવો વર્તે છે, તે બજાર કદિ બંધ થતી નથી અને તીર્થંકર મહારાજ સદા
દાગમ નિરંતર બતાવ્યા કરે છે.

તેથી ખરેખર હું કમનશીબ હતી અને છેતરાયલી હતી. હીનભાગી પ્રાણીઓ આ સદાગમ મહાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કારણ કે ક્ષણ વગરના મનુષ્યને ચિંતામણિ^૨ રત્ન મળતું નથી. આ મહાત્મા અશાળી મહાત્મા સદાગમનાં દર્શન તારી કૃપાથી આને હું પામી તેથી મારાં સર્વ પાપો ધોવાઈ ગયાં છે અને હું પવિત્ર થઈ છું. અહો કમલાક્ષિ ! તેં આ મહાત્માના જે અનેક ગુણોનું મારી પાસે વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ તેનામાં છેજ એમ તેનાં દર્શન માત્રથી મારા મનમાં નિશ્ચય થઈ ગયો છે. આ મહાપુરુષનું વિશેષ ગુણગૌરવ તો હું જાણતી નથી તોપણ મને એટલું તો લાગે છે કે એમની નેત્રો ખીલે કોઈ પણ પુરુષ આ દુનિયામાં છેજ નહિ. એમનામાં એટલા બધા ગુણો હશે એવો મને અગાઉ સંશય થયો હતો તે પણ અત્યારે તેઓનાં દર્શનથી એકદમ નાશ પામી ગયો છે. તું બડી પક્ષી છે અને ખરેખર તને મારા ઉપર સાચેસાચો સહભાવજ નથી, કારણ કે આજ સુધી મને તેં આ મહાત્મા પુરુષનાં કદિ દર્શન પણ કરાવ્યાં નહિ, પણ બહેન ! હવેથી તો મારે તારી સાથે આવીને આ ઉત્તમ પુરુષની દર્શન સેવા કરવી એવો વિચાર મારો થયો છે. તું તો અહીં બેસી વખત આવેલી છે તેથી આ મહાત્મામાં કયા કયા ગુણો છે, તેમનું અસ્વરૂપ શું છે, તેઓના આચાર કેવા છે અને તેઓનું અંતઃકરણ પૂર્વક કેવી વિધિએ આરાધન થાય છે એ સર્વ સારી રીતે જાણે છે, પણ હે મિતભાષિણી^૩ ! તારે તે સર્વ મને પણ સમજાવવું પડશે, ને તેથી તેઓશ્રીની આરાધના કરીને હું પણ તારા જેવી થાઉં.”

પ્રજ્ઞાવિશાસા—“બહુ સાફ, બહુ સાફ ! વહાલી સખિ ! જો તું એ પ્રભાણે કરીશ તો મારી મહેનત પણ સફળ થશે. અહો મુંદર લોચનવાળી ! ધન્ય છે તારા વિશેષ જ્ઞાનને અને વચનકૌશલને ! કોઈ ઇચ્છે તારા ઉપર ગુણ કયોં હોય તેને ઓળખવાની ટેવ (કૃતસતા) તારામાં ખરેખર વખાણવા લાયક છે. એ મહાત્માને લગતા સંકેતો^૪ તું જાણતી નહિ હોવાથી આ સદાગમને તું ઓળખતી નહોતી, પરંતુ

૧ જ્ઞાનવાન પુરુષનાં બત્રીસ લક્ષણો નીતિશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨ ચિંતામણિ રત્નનો પ્રભાવ એવો હોય છે કે તે સર્વ મનવાંછિત વસ્તુઓ આપે છે. અત્ર ધર્મજ્ઞાનરૂપ ચિંતામણિ રત્ન પર શ્લેષ સમજવો.

૩ મિતભાષિણી : બહુ વાહું-જરૂર પૂરતું બોલનારી.

૪ સંકેત : ખર, હરીકૃત. આ કારણને લઈનેજ તેનું નામ અગૃહીતસંકેતો રાખવામાં આવ્યું છે.

હવે વાસ્તવિક રીતે એ બાબતમાં તારી ચોખ્ખતા થયેલી જણાય છે. આવી રીતે જો તું દરરોજ મારી સાથે વિચારણા^૧ કરીશ તો અભારે તો જો કે તું પરમાર્થને જાણુતી નથી, પણ મીઠે મીઠે સર્વ વસ્તુની અંદર રહેલા તત્ત્વને જરાજર જાણનાર થાઈ જઈશ.” આ પ્રમાણે ચાતો કરતાં તે બન્ને સખીઓને અંતુ આનંદ થયો. પછી તેઓ સદાગમ મહાત્માને નમસ્કાર કરીને તે દિવસે તો પોતપોતાને સ્નાનકે ગઈ, પરંતુ પછીથી તે બન્ને સખીઓ દરરોજ સદાગમ પાસે આવવા લાગી, તે મહાત્માની સેવા કરવા લાગી અને તેમના દિવસો આનંદથી પસાર થવા લાગ્યા.

રાજપુત્ર સંબંધી નિર્ણય.

તે મહાત્મા અને બુદ્ધિમાન સદાગમે એક દિવસ વિશાળ નજર પહોંચાડનાર પ્રજાવિશાલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું “પેલો રાજપુત્ર (ભવ્યપુરુષ-ગુમતિ) જે સર્વ શુભ ધારણ કરનારો થવાનો છે તેને ‘નાનપણુથી તારે તારા એકમાં જોડી દેવાની જરૂર છે, તેથી હે ભદ્રે! તું રાજકુળમાં જા, ત્યાં તારો પરિચય વધાર અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે રાજપુત્રની માતા થાય છે તેનું મન હરણ કરીને ગમે તે પ્રકારે તું તે રાજપુત્રની ધાવમાતા થા. તારામાં જો આ બાળકને વિશ્વાસ આવશે તો પછી તે સુખમાં ઉછરશે તોપણ મારે વશ રહેશે. એટલે પછી એવા સુપાત્રમાં માફ નિઃશેષ જ્ઞાન સેપવીને તું પણ કૃત-કૃત થઈશ.”

સદાગમની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં પ્રજાવિશાલાએ ‘જેવો મહારાજાશ્રીનો હુકમ’ એમ કહી, મસ્તક નમાવી, તે મહાત્માનાં વચનોમાં આદર લાવીને તેમણે જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે કર્યું. એટલે પ્રજાવિશાલા રાજપુત્રની ધાવમાતા થઈ. હવે તે ધાવમાતાનું

૧ વિશાળ બુદ્ધિના માણસો સાથે વિચાર કરવાથી અને તેઓના સંબંધમાં આવવાથી સાત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમ ન થાય તો સંકેત પામી રાકાતો નથી.

૨ નાનપણમાં સારા અભ્યાસની કેટલી જરૂર છે તે અત્ર વિચારવા યોગ્ય છે, નાનપણમાં છોકરાને ગમે તેટલા લાઠ લટાવવામાં આવે પણ તેની બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તેનો સાચેજ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. બાલ્ય માગથી પ્રજાવિશાલાને જોડવાની જરૂર અહીં ઉચિત રીતે બતાવી છે. અહીં ‘બાલ્ય’ સજ્ઞ સ્વેપ છે. ઉમરે ધણ વધી ગયેલા પણ ધર્મજ્ઞાનમાં ‘બાલ્ય’ ભાવ ધારણ કરનારા ધણ દોષ છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

કામ કરે છે અને સ્વર્ગમાં રહેલા દેવોની પેઠે સુખને અનુભવતો હોય છે. અનુક્રમે તે રાજપુત્ર વૃદ્ધિ પામતો ગયો અને પેઠે સર્વ લોકોને આનંદ આપનાર થયો. અગાઉ સદાગમે તેના ગુણોનું વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ ગુણો તે બાળકઅવસ્થામાં હતા અને રથીજ તેનામાં પ્રગટપણે દેખાવા લાગ્યા.

એક દિવસ સદાગમની સાથે તેના પરિચય કરાવવાના હોય ત્યારે પ્રજાવિશાલા તે રાજપુત્રને સદાગમની પાસે લઈ ગયા અને સુમતિની ગુ- ભાવિભદ્ર (જેનું ભવિષ્યમાં સાંઝે કથાણુ થવાનું છે) તેવો) કુમાર જે જાતે મહા પુણ્યશાળી હોય છે તેને જ મહાત્મા સદાગમને જોતાં જ ઘણો હર્ષ થયો. અંતરમાં

રાણી ભક્તિપૂર્વક સદાગમને નમસ્કાર કરીને રાજકુમાર મહાત્માને નજીક બેઠો અને અમૃત જેવાં મનોહર વાક્ય તેઓશ્રી બોલતા હતાં તે બહુ ધ્યાન રાખીને હોંશથી સાંભળવા લાગ્યો. ચંદ્રકિરણ જેવાં નિર્મળ ગુણોથી રાજપુત્રનું મન મહાત્મા સદાગમ તરફ જતાં જાય છે અને તેને પરિણામે તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો- 'એક શું એમનાં વાક્યોની મીઠાશ છે! એઓશ્રીનું રૂપ કેવું અદ્વિતીય મુંદ છે! તેઓના ગુણો કેવા આકર્ષણીય છે! આવા મહાત્મા પુરુષનાં મન દર્શન થયાં તેથી ખરેખર હું ભાગ્યશાળી છું! આ મનુજગતિ નગર કે જેમાં આ સદાગમ જેવા મહાત્મા વસે છે તે નગરી પણ ખરેખર ખર ભાગ્યશાળી છે! આ બુદ્ધિમાન મહાત્માનાં દર્શન કરીને મારાં મનમાં તો પાપો આજેજ ધોવાઈ ગયાં હોય એમ મને લાગે છે. ખરેખર સદાગમ ભગવાન થયેલા, યતા અને યનારા સર્વ ભાવોનું નિરૂપણ સારી રીતે-ભાવપૂર્વક કરે છે, તેથી જો આ મહાત્મા મારા ઉપાધ્યાય થાય તો તેઓની પાસે જ સર્વ કળાઓ છે તે હું ગ્રહણ કરું.' તે

સદાગમને હ-
પાધ્યાયસ્થાન.

મનમાં આવી રીતે જે વિચારો આપ્યા તે તેણે પ્રજાવિશાલાને જણાવ્યા અને તેણીએ જઈને તે દુકીકત રાજપુત્રના માથાપને જણાવી. તેઓને પાલુ દુકીકત સાંભળીને આનંદ થયો. તેઓએ સારપદ

એક સારે દિવસે મોટા ઉત્સવપૂર્વક પોતાના પુત્રને ગુરુ મહારાજ અર્પણ કર્યો અને પ્રસંગને યોગ્ય સદાગમની પૂજા કરીને અને પૂર્વક તેનો સત્કાર કરીને સુમતિને શિષ્ય તરીકે ગુરુ મહારાજ સોંપી આપ્યા. તે ધીર કુમારે તે વખતે એત વસ્ત્રો પહેર્યા, એત સુધી સજ્જિત થયો, એત કુલના સમૂહથી તે ભરાઈ ગયો અને

ચંદનથી તેના શરીર પર વિલેપન કરવામાં આવ્યું.^૧ હવે તે રાજકુમાર ઉપાધ્યાયની પાસે મહા આનંદ-પ્રમોદ ઉપજાવે તેવા વિનયથી નમ્ર નજર રહે છે. તેનો હેતુ કળાઓનો અભ્યાસ કરવાનો છે અને સદાગમની ઇચ્છા પણ તેને કળા શીખવવાની છે. પછી રાજકુમાર દરરોજ પ્રજાવિશાલાની સાથે ગુરુ મહારાજ પાસે વિદ્યા ભણવાની જિજ્ઞાસાથી આવવા લાગ્યો.

સંસારીજીવ.

એક દિવસ બજારમાં સદાગમ મહાત્મા આનંદથી બેઠા છે, તેની બાજુમાં પ્રજાવિશાલા સાથે રાજકુમાર પણ બેઠેલ છે, સદાગમની કરના બીજા અનેક માણસો બેઠેલા છે, તેઓની પાસે તે મહાત્મા અનેક ગામતો સંબંધી વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છે, તે વખતે અગૃહીતસંકેતા પણ પોતાની સખી પ્રજાવિશાલા પાસે આવી મહાત્માને નમસ્કાર કરીને શુદ્ધ જમીન જોઈને બેઠી. તેણે પોતાની વદાલી સખીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, રાજકુમારને સન્માન આપ્યું અને સદાગમ સન્મુખ આંખો સ્થિર કરીને બેઠી.

હવે તે વખતે એકાએક એક દિશામાંથી ઢોળાહળ હાથો તે દિશા તરફથી કઠોર અને અસ્તબ્ધ ઢોલનો અવાજ સંભળાયો, તોફાની બાજકોએ દરેકો "અદ્દાસનો અવાજ પણ એજ દિશામાંથી આવવા લાગ્યો. આવા વિચિત્ર અવાજને કીધે આખી સભાની નજર તે દિશા તરફ ખેંચાળી. તે વખતે તેઓએ પોતાની બહુ નજીકમાં એક સંસારીજીવ નામનો ચાર જોયો અને તેના દારાખીજ ખોટો કણકણ અવાજ હાથો હતો એમ જાણ્યું. એ ચારના આંખે શરીરે રક્ષા (રાખ) ઘાપડવામાં આવી હતી. તેની આમટી પર ગેરના હાથ પાડવામાં આવ્યા હતા, ધાસની રક્ષાના આંખે શરીરે કાળા ચાંદલા કરવામાં આવ્યા હતા, બજારમાં ફોરના ખાંડકાની બાજા પડેરાવવામાં આવી હતી, છાતી પર રામપાત્ર (હોદિયા) ખાંડ પડેરાવવામાં આવી હતી. જુની ફુટેલી દીબગુ મસ્તક પર છત્ર ધરવાના આવ્યું હતું. ચળાની એક બાજુએ ચારીનો માલ લટકાવવામાં આવ્યો હતો તેને મધ્ય ઉપર સ્વારી કરાવી હતી, તેની ચારે બાજુએ રાજગવંડો

૧ રાજકુમારે શેતાજીર દુનિપત્તુ મદમ્ કુ જેવો જાવાયે લખવે.

૨ અદ્દાસ: બહુ દંડેલી હસડ તે.

ફરી વળેલા હતા, લોકો તેની નિંદા કરી રહ્યા હતા, તેનું આયુ મર્યાદિત હતું, આંખો ચકળવકળ થતી હતી, ભયથી છાતી ધડકતી હતી અને દશે દિશાઓમાં આમતેમ અસ્થિરપણે તે જોયા કરતો હતો.

આવો અનાવ જોઈને પ્રજાવિશાલાને બહુ દયા આવી. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મહાત્મા સદાગમ સિવાય બીજું કોઈ જોઈ શકે લીધેલો સ- પણુ આ આપડાની રક્ષા કરી શકે એમ લાગતું નથી. દાગમઆશ્રય. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પ્રજાવિશાલા પેલા સારીજીવ ચોર પાસે ગઈ, અને એને સમજાવીને મહા પ્રયત્ને તેણે એ ચોરને સદાગમનાં દર્શન કરાવ્યાં અને કહ્યું ‘ભદ્ર! તું આ મહાપુરુષનું શરણુ લે.’ તે ચોર પણુ જોવો સદાગમની નજીક આવ્યો તેવોજ જાણે તેનામાં અપૂર્વ વિશ્વાસ આવી ગયો હોય નહિ તેવી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો અને તેવા પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો. તે વખતે કોઈ અપૂર્વ અવર્ણનીય અવસ્થાનો તે અનુભવ કરવા લાગ્યો. પછી સર્વ લોકો હજી તો તેની સામી નજર કરી રહ્યા છે તેવામાં તો તે પોતાની આંખો મીચી દઈને જમીન પર પડી ગયો. એવી રીતે જમીન પર પડ્યા પછી કેટલોક કાળ તો તે હાથા ચાથા વગર તરત નિશ્ચળ પડી રહ્યો. આ ચોરને એકાએક શું થયું હશે? એવા વિચારથી નગરના લોકો જે તેની પછવાડે આવ્યા હતા તે આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા. ત્યારપછી ધીમે ધીમે તે ચોરને ચેતના પ્રાપ્ત થઈ અને જરા સાવધ થયો. પછી તેણે ઉઠીને સદાગમને ઉદ્દેશીને મોટા સ્વરથી પોકાર કર્યો, ‘હે નાથ! માફ રક્ષણુ કરો, રક્ષણુ કરો.’ તેના આવા શબ્દો સાંભળીને ‘તું ભય રાખ નહિ, તને અભય હો, અભય હો!’ એ પ્રમાણે બોલીને સદાગમે તેને આશ્વાસન આપ્યું. ત્યારપછી એ સદાગમ મહાત્માના શરણુમાં આવ્યો. સદાગમ મહાત્માએ એ પુરુષને સ્વીકાર પણુ કરી લીધો. રાત્રના સેવકો જેઓ સદાગમ મહાત્માનો મહિમા કેટલો મોટો છે અને તેમનામાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે તે જાણુતા હતા તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે હવે આ પુરુષ આપણા રાત્રની સત્તામાં રહ્યો નથી તેથી તેઓ વિચાર કરીને આખા શરીરે ધ્રુજતા ધ્રુજતા અકેક ટગવું પાછું ભરતા બહાર નીકળી ગયા અને દૂર પ્રદેશમાં જઈને બેઠા. તેઓ સમજી ગયા કે જ્યાંયુધી એ ચોરનો સદાગમ સ્વીકાર કરશે ત્યાંયુધી પોતાનું કે પોતાના રાત્રનું કાંઈ આશ્વાનું નથી; આથી રાહ જોતા તેઓ જરા દૂર જઈને બેઠા. સંસારી-હવને પાણુ આથી જરાક શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ.

હવે અગૃહીતસંકેતાએ સંસારીજીવને પૂછ્યું “ભદ્ર ! તે શું ગુન્હો ક્યાં હતો કે તેથી આ જન્મ જેવા રાજપુરુષોએ તને પકડ્યો હતો?”

અગૃહીતસંકેતાનો આવો પ્રશ્ન સાંભળીને સંસારીજીવે જવાબ આપ્યો “આપ એ બાબત પૂછવું જવા દો, એ બાબત મારો તમાં કાંઈ માત્ર નથી, એ હકીકત ખાસ કહેવા લાયક નથી. મહાત્મા સદાગમ એ આપો બનાવ અને સર્વ હકીકત સારી રીતે જાણે છે એટલે એ કહેવાની જરૂર પણ નથી,” એટલે સદાગમે કહ્યું કે “આ અગૃહીતસંકેતાને તારો જૂતાંત સાંભળવાનું કુતહલ છે તો તેની જિજ્ઞાસા તમ કરવા માટે તારી હકીકત કહે, એમાં કાંઈ વાંધો નથી.” સંસારીજીવે કહ્યું “જેવી આપ સાહેબની આજ્ઞા, પરંતુ સર્વ લોકો સાંભળે તેવી રીતે મારા ઉપર શ્વેદી વિરૂંધનાનું વર્ણન કરવાને હું સમર્થ નથી તેથી આપણે નિર્જન સ્થાનકે (એકાન્તમાં) બેસીએ. આપ એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાની કૃપા કરે.”

સદાગમે તે વખતે સભા તરફ નજર કરી, એટલે સભામાં આવેલા વિવક્ષણું લોકો તુરત ઉઠીને દૂર જઈને બેઠા. બીજા લોકો ઉભા તેની સાથે પ્રજ્ઞાવિશાલા પણ ઉઠવા લાગી, એટલે તેને શુરુ મહારાજે બેસવાની આજ્ઞા કરી. તેની બાજુમાં ‘સદાગમના કહેવાથી ભવ્યપુરુષ પણ બેઠો. પછી આ ચારેની સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવે પોતાની હકીકત કહેવા માંડી.

૧ બીજા લોકો કાણ દવા તે આઠમા પ્રસ્તાવમાં જણાવે. આ સંસારીજીવ મેઢા થકવર્તી છે અને તેજ ચાર છે એમ બતાવ્યું છે. આ સર્વ બાબતનો મેજ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મળે. પ્રજ્ઞાવિશાલા તે મહાભદ્રા સાચી છે, આચાર્યની બહેન થાય છે, સદાગમ સમંતબદ્ધ આચાર્ય છે, ભવ્યપુરુષ તે રાજપુત્ર પુંડરીક છે અને અગૃહીતસંકેતા તે સુહલિતા છે, અને ચાર તે અનુસુદર થકવર્તી છે.

૨. ૧ સદાગમ મહાત્મા, ૨ પ્રજ્ઞાવિશાલા, ૩ ભવ્યપુરુષ, ૪ અગૃહીતસંકેતા આ ચારની સમક્ષ સંસારીજીવ પોતાનો જ્ઞાન કંઠે છે. ભવપ્રપંચની કષા અગ્રેથી ખરેખરી રાહ થાય છે એ ક્ષણ બહુ મનનપૂર્વક વાંધો વિચારવાની જરૂર છે. વાચનને પોતે ખાસ વિચાર કરેલા કે જે સ્થિતિ અત્ર વર્ણવી છે તેમાંથી તે પોતે અનેકવાર પસાર થયો છે. જરા તુખમા પડતા દુઃખ વિસરી ભય છે, પણ તેને અનેક રીતે સહન કરવું પડ્યું છે. આ જયની વિચારણા એમ સંવિદ્ય થયે તેમ સંસારનું સ્વરૂપ બરાબર હકીકત આવશે બહા સંસારીજીવ પહેલા પુરુષમાં પોતાનું ચરિત્ર કહેવા લાયક છે તે ૮ મા પ્રસ્તાવ સુધી ચાલે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

અસંવ્યવહાર નગરે.

‘લોકમાં અનાદિ કાળથી પ્રતિષ્ઠિત (સ્થપાયેલ) અને અનંત જનોથી ભરેલું એક અસંવ્યવહાર^૨ નામનું નગર છે. તે આખા નગરમાં અનાદિવનસ્પતિ નામના કુળપુત્રો^૩ રહે છે. ત્યાં અગાઉ જણાવેલા ૪ કર્મપરિણામ રાજના સંબંધી અત્યંતઅબોધ^૪ નામે સેનાપતિ અને

૧ આખા વિશ્વના જે મોટા વિભાગ છે: લોક અને અલોક. લોકમાં જીવ અને અજીવ સર્વ વિદ્યમાન હોય છે, અજીવનાં પાંચે દ્રવ્યો ત્યાં હોય છે. અલોકમાં જીવ હોતાજ નથી અને અજીવનાં પાંચ દ્રવ્ય પૈકી માત્ર એક આકાશ દ્રવ્ય લભ્ય છે. લોકનું પ્રમાણ ચૌદ રાજનું છે જે સંબંધી હકીકત લોકપ્રકાશના ફેર વિભાગથી વિચારી લેવી.

૨ આ અસંવ્યવહાર નગર તે અનંત સૂક્ષ્મવનસ્પતિ સમજાવી, એને સૂક્ષ્મ નિગોદ કહેવામાં આવે છે. તેના અસંખ્ય ‘ગોળા’ હોય છે, પ્રત્યેક ગોળામાં અસંખ્ય ‘નિગોદ’ હોય છે અને દરેક નિગોદમાં અનંત જીવો હોય છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના જેટલા સમય થાય તેના કરતાં એક નિગોદમાં જીવો અનંત ગુણા છે. આથી દરેક સમયે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાએ જીવો મોક્ષમાં જાય તોપણ સર્વ જીવોનો સંસારમાંથી અભાવ થતો નથી. સૂક્ષ્મ નિગોદમાં હોય છે ત્યાંસુધી પ્રાણી ‘અવ્યવહારી’ કહેવાય છે, એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી તે ‘અવહારી’ કહેવાય છે; એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ફરી વાર જાય તોપણ તે ‘અવ્યવહારી’ કહેવાતો નથી. સોયના અગ્ર ભાગ ઉપર અસંખ્ય ગોળા અને તે દરેકમાં અનંત જીવો રહી શકે છે.

૩ કુળપુત્રો એટલે ઉમરાવો, ખાનદાન-અમીર કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભશ્રીમંતો. અહીં અનાદિ કર્મસંતતિવાળા જીવો સમજાવા.

૪ કર્મપરિણામ રાજનું રાજ્ય મનુજગતિ નગરીમાં બતાવ્યું છે, પણ તેની સત્તા સર્વ લોક પર ચાલે છે. તેણે પોતાના રાજ્યમાંથી સુખા તરીકે કામ કરી રહે તેવા આ અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદયને અસંવ્યવહાર નગર પર રાજ્ય ચલાવવા મોકલ્યા છે.

૫ અત્યંતઅબોધ: મહા અજ્ઞાન-અજ્ઞપણું-મિથ્યાત્વ પર આ રૂપક છે. સર્વ જીવને અજ્ઞાનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ તો ખુલ્લોજ રહે છે. તેટલું બાદ કરતાં સર્વથી વધારે જડપણું-અજ્ઞપણું આ નિગોદના જીવને હોય છે. ઉત્કાંતિમાં સર્વથી હેઠું પડ્યાએ આ જીવો છે.

તીવ્રમોહોદય^૧ નામે સરમુખો^૨ હમેશને માટે તે હોદા પર નીમા-
યલા^૩ રહે છે. તે નગરમાં વસતા સર્વ લોકો કર્મપરિણામ મહારા-
જના હુકમથીજ અસ્પષ્ટ ચેતનાવાળા હોવાને લીધે જાણે ઉંઘતા ન
હોય, કાર્ય કે અકાર્ય શું છે તેનો વિચાર નહિ હોવાને લીધે જાણે
મદિરાપાન કરેલા ન હોય, એક બીજામાં શ્લેષીભૂત થઈ જતા હો-
વાથી જાણે મૂર્ખા પામેલા ન હોય અને સ્પષ્ટ દેખાય તેવી કોઈ ચેષ્ટા
કરતા ન હોવાથી જાણે મૃત્યુ પામેલા ન હોય તેવા દેખાય છે^૪;
એ સર્વ જીવોને અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય નિગોઠ નામના
ઓરણમાં નાખી તેને એકપિંડ જેવા કરીને હમેશાં
નિગોઠમાં રાખી મૂકે છે. આ કારણને લઈને તે સર્વ જીવો
અસ્થિતિ. અત્યંત મૂઠ થઈ ગયેલા હોવાથી કાંઈ જાણતા નથી,
કાંઈ જાણતા નથી, કાંઈ હાલતા ચાલતા નથી, છે-
દાતા નથી, ભેદાતા નથી, બળતા નથી, જતા આવતા નથી, કુટાતા
નથી, આઘાત પામતા નથી અને વેદના (પીડા)ને બહાર રીતે સહન
કરતા નથી. આ સિવાય બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો લોકવ્યવહાર પણ
તેઓ બાપડા કરતા નથી. આવી રીતે તે નગરમાં વસનારા જીવોને
કોઈ જાતનો વ્યવહાર ન હોવાથી તે નગરનું નામ ‘અસંખ્યવહાર’
કહેવામાં આવે છે. તે નગરમાં સંસારીજીવ નામનો હું પણ એક
કુટુંબી હતો. એ નગરમાં વસતાં અને અનંત કાળ વ્યતીત થયો.

૧ તીવ્રમોહોદયઃ મોહનીય કર્મનો ખરખરો ઉદય તેના આકારા સ્વરૂપમાં
જન્મ દોય છે. એને લઈને પ્રાણી વૃક્ષ મુંઝાઈ જાય છે અને સંસારને વળગી રહે છે.

૨ ‘મહાનમ’ આ શબ્દ મૂળમાં વાપર્યો છે. એનો અર્થ મોટો અધિકારી
અથવા અન્ય પર સાક્ષત વ્યક્તિનાર એવો થાય છે. Lord of Asamvyaabata
મે જાય એવો છે.

૩ જેમ સોનાપતિની બદલી થાય છે, સરમુખો-વાઈસરોય બદલાય છે તેમ
આ સોનાનું થવું નથી તેઓ હમેશને તદિ નીમાયલા છે.

૪ સોનાના અમ બાજમાં અનંત જીવો દોય તે અસ્પષ્ટ એક બીજામાં કંઈ
રીતે મળી જતા દર્શી તેનો ખ્યાલ કરવો વધારે સ્પષ્ટ સમજવું દોય તો ‘નિગોઠ
પરિચિસિકા’ પ્રાક્તમ્ વાંચી જણું

૫ નિગોઠના જીવો તીવ્ર અજ્ઞાન અને મોહમાં મરણ દોવાથી તેઓના સખ-
યમાં અને એ સ્થિતિ જલ્દી છે તે જરાજર અંધગેસ્ટી છે.

તત્ત્રિયોગ દ્વિત પ્રવેશ.

એક દિવસ સદરહુ ત્રીનમોહોદય સભા ભરીને એકલા છે તેની આંતુમાં જરા ખસીને અત્યંતઅયોધ મે તત્પરિણુતિ- પતિ બેઠા છે તેવામાં 'તત્પરિણુતિ નામની પ્રતિ- ની બહેરાત. સભામંડપમાં દાખલ થઈ; તે સમુદ્રના (મોજાં)ની પેઠે મોતીઓના સમૂહને ધારણ નારી હતી, ચોમાસાના સમયની લક્ષ્મીની પેઠે તે સમુદ્રતપયોધરા મલયાચલ પર્વતની મેખલાની પેઠે ચંદનની ગંધને ધારણ કરતી અને વસંત ઋતુની લક્ષ્મીની પેઠે મુંદર 'પત્ર, તિલક' અને જરખોવડે તે શોભતી હતી. તેણે જમીન સુધી પોતાના હાથ અને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા અને પછી હાથ જોડીને વિનંતિ કરી 'હે દેવ ! આપણા સારી છીર્તિવાળા મહારાજ શ્રી કર્મપરિણામ તરફથી તત્ત્રિયોગ' નામનો દ્વિત આપની પાસે આવ્યો છે અને આ

૧ તત્પરિણુતિ એટલે તથા પ્રકારની વ્રતિ. મોહનીય કર્મના ક્ષયપ્રયત્ન રૂપિ પર અંકુશ આવતો નય છે. અયોધ જરા ણાંતુ પર ખસી નય તત્પરિણુતિમાં સદૃશ પણ સુધારો થવો સંભવ છે.

૨ સમુદ્રના તરંગ જેમ મોતીથી ભરેલી છીપોને વહન કરે છે તેમ આ દારીએ પોતાના અંગ પર અલંકાર તરીકે મોતીની માળાઓ પહેરી હતી.

૩ ચોમાસાની લક્ષ્મી જેમ (૧) સમુદ્ર (બધે ચઢેલા) પયોધરા (પર: મેટલે ચાણી-જળ, તેને ધારણ કરનાર વાદળાવાળી) હોય તેમ તે પ્રતિદેશ પણ (૨) સમુદ્ર (કયા વધેલા દુષ્ટ પુષ્ટ) પયોધર (સ્તત)ને ધારણ કરતી. પયોધર સમુદ્ર આદી સ્વેષ છે.

૪ મલયાચલ પર્વત પર ચંદનનાં વૃક્ષો ધણાંજ હોય છે. સંસ્કૃત શિક્ષિ તેને ચંદનની ગંધને ધારણ કરનાર અને ફેલાવનાર તરીકે ચાણી જમોલિ વાળી મેખલા એટલે અયોધ પહેલી બાનડ.

૫ મલયાચલની મેખલા: (ચાણી) (૧) ચંદનની ગંધ ફેલાવે તેમ પ્રતિદારી પણ (૨) ચિત્તના ચરિત્રે લગાડેલા ચંદનની ગંધ ચોતરફ ફેલાવતી હશે.

૬ ધરમ: (૧) વસ્તુથી પહે પાંદર્યા અને (૨) પ્રતિદારી પહે સરકા વિવેકિ. વસ્તુવિ. વસ્તુ સદુ મુદર પાંદર્યા ધારણ કરે છે, તે સ્ત્રી મુંદર પર્વત ધારણ કરે છે. વસ્તુ સુખદુઃખ વિભાવ. મોટે સ્ત્રીનાદિ પર પાતળાં કિંચા મલકા વિરાજ આવે. પહેલું દેવો સિમ જાણુય છે.

૭ વિલક: (૧) વસ્તુના પહે મુદર પૂનવવસ્તુ એક જવતું વાડ (૨) વિલક. મલકાવતો વાડ. ના. ચંદનનો વસ્તુ નકલ છે.

૮ તત્ત્રિયોગ ના. દ્વિત નામ સદુ મેટલે તરંગ તત્ત્રિયોગ મેટલે હશે ના. તત્ત્રિયોગિને હંમેશાં તિયોગ. મેટલે આવી હવે તેના મેટલે સ્વામ કરે ના. તે. ને મેટલે દ્વિયોગ કરે છે.

રૂબની દર્શન કરવાની ઇચ્છા થાય છે. આપશ્રીના દુઃખની શબ્દો સાંભળી તે બહાર પ્રતિદારબંધિમાં લેખો રહ્યો છે. આપનો એના ધર્મમાં જેવો દુઃખ.” પ્રતિદારીનાં આવાં વચન સાંભળીને તીવ્રમોહોદયે અત્યંતઅખોષ તરફ નજર ફરી, એટલે તેણે પ્રતિદારીને મ ક્યો “તું જલદી તેને પ્રવેશ કરાવ.” પ્રતિદારીએ દુઃખ મારે શ્રીને તન્નિયોગ કૃતને તુરતજ શબ્દસભામાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

લોકસ્થિતિની સંપૂર્ણ વિચારણા.

તન્નિયોગ કૃતે પોતાની અર્થદા પ્રમાણે મુખાને અને સેનાધિપને પ્રજ્ઞામ ક્યાં. તે વખતે તેઓએ કૃતનો આદર સત્કાર ક્યો અને સવા માટે તેને આસન આપ્યું. એટલે ફરીને પોતાને ઉચિત પ્રજ્ઞામ શ્રીને તે કૃત આસન પર બેઠો. સારપણી સરમુખા તીવ્રમોહોદયે પોતાનું આસન છોડી દઇ લેખા થઇ નેટલા હાથ કપાળે લગાડી પુ “મહારાજ, પટરાણી અને આપણું બાકીનું આપું મંડળ ક્ષેમ થાય છે?”

તન્નિયોગ—“હાથ, સર્વ બધું મજામાં છે.”

તીવ્રમોહોદય—“તમને અત્રે મોકલીને મહારાજ સાહેબે અમને આજે યાદ કર્યા તેથી ખરેખર મહારાજ સાહેબની અમારા પર મહેરબાની થઇ છે. હવે તમારા આમમનનું કારણ શું છે તે જણાવો.”

તન્નિયોગ—“કર્મપરિણામ મહારાજશ્રીને તમારાથી વિશેષ કૃપાનું પાત્ર બીજું કોણ છે? મારા અહીં આવવાનું કારણ આપને હવે કહું છું તે સાંભળો. આપ સાહેબના ધ્યાનમાં સારી રીતે હશેજ કે આપણા નામદાર મહારાજ કર્મપરિણામની મોટી બહેન લોકસ્થિતિ નામની છે જે બધું માનને પાત્ર છે, સર્વ અવસરો ઉપર પૂછવાનું ઠેકાણું છે, બધું મોટી શક્તિવાળી છે અને એવી જબરી છે કે તેનું વાક્ય કદિ પણ ઝોળાંગી ગ્રહાય નહિ. પોતાની બહેન ઉપર પ્રસન્ન થઇને મહારાજશ્રીએ તેને સર્વ કાળને માટે એ અધિકાર આપ્યો છે અને એવા જવાબદાર અધિ-

૧ લોકસ્થિતિ: આ વિશ્વમાં અસુક કાચો અસુક ચોક્કસ નિયમને અનુસરીનેજ ચાલે છે એવા અનિવારણીય નિયમને રૂપક આપ્યું છે. Invariable Law of Nature. એક ઉત્સપિણીમાં ચક્રવર્તી બારણ થાય કે તીર્થંકર મોપીરાજ થાય એવા બ્યવસ્થા આ નિયમથી ચાલે છે. આજળ દખીકત વાંચતાં આ દખીકત વધારે સ્પષ્ટ થશે.

લોકસ્થિતિની
જવાબદારી.

કાર પર તેની કાયમને માટે નીમણુક કરેલી તે લોકસ્થિતિનું જોર વધારે રહે છે. તેને એ કાર આપ્યો ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું કે—‘બહેન ! આપણો સદા શત્રુવટ ધરાવનારો પણ રીતે ઉખેડી ન શકાય તેવા સદાગમ નામનો મોટો દુશ્મન છે. વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે જ્યારે કાવે છે ત્યારે ત્યારે આપણા લશ્કરને હાથ દઈ તેનો પરાભવ કરે છે અને આપણા રાજ્યમાં દાખલ થઈ લોકોને તેમાંથી બહાર કાઢી મૂકે છે અને આપણાથી તદ્દન અગમ (જ્યાં ન જઈ શકાય તેવી), આપણને જ્યાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર કે સત્તા પણ નથી એવી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલી દે છે—આપણે કરે છે. આમ જો લાંબો કાળ ચાલે તો તો આપણી વસ્તી ઘટી જાય અને જ્યાં ત્યાં આપણો અપજશ બોલાય, એ વાત તો કોઈ પણ રીતે સારી ગણાય નહિ, માટે બહેન ! લોકસ્થિતિ ! તારે આ પ્રમાણે ગોઠવણ રાખવી. ગમે તેમ કરીને માફે સ્વરૂપ તો ફેરફાર વગરનું રહેવું જોઈએ, તેટલા માટે તારે અસંવ્યવહાર નગરનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું, અને જેટલા પ્રાણીઓને પેલો સદાગમ અહીંથી છોડાવે અને મારા રાજ્યમાંથી બહાર પેલી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલી આપે તેટલા પ્રાણીઓને તારે અસંવ્યવહાર નગરમાંથી લાવીને મારી સત્તા ચાલે તેવા સ્થાનમાં મૂકી આપવા.’ આપ્રમાણે કરવાથી સર્વ સ્થાનોમાં જીવો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં રહ્યા કરશે અને તેમ કરવાથી સદાગમે અમુક પ્રાણીઓને છોડાવ્યા એની વાત પણ કોઈ જાણી શકશે નહિ અને કોઈને એ વાત સંભારવાનું કારણ પણ રહેશે નહિ. વળી વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે એ પ્રમાણે લોકોની (વસ્તીની) સંખ્યામાં ઘટારો ન થવાથી આપણી આબરૂને પણ જરાએ કંલંક લાગશે નહિ. લોકસ્થિતિની પાસે જ્યારે કર્મપરિણામ મહારાજાએ આ પ્રમાણે વાત કરી હતી ત્યારે તેણે પણ ‘મોટી કૃપા’ એમ કહી એ પ્રમાણે કરવાનો અધિકાર અંગીકાર કર્યો હતો. હું પોતે પણ જો કે મહારાજા વિરાજ કર્મપરિણામનો નોકર છું તોપણ વિશેષ કરીને તો લોકસ્થિતિના

૧ નિયમ એવો છે કે જેટલા પ્રાણીઓ મોક્ષે જાય છે તેટલી સંખ્યામાં નિર્ગોદમાંથી નીકળી પ્રાણી વ્યવહારી ચાલે છે, અને નિર્ગોદમાં તો અનંતા જીવો હોવાથી ત્યાં કંઈ બાંધબંધ જણાતી નથી. પરિણામે સર્વ ગતિમાં જીવસંખ્યામાં વધારો કે ઘટારો થતો નથી. આ પ્રમાણે લોકસ્થિતિ ચાલ્યા કરે છે.

૨ મતલબ એ છે કે ઉપર જણાવ્યું તેમ સંસારઘટનાજ એવા પ્રકારની ચાલે છે કે જ્યારે અમુક જીવો મોક્ષે જાય છે ત્યારે તેટલાજ જીવો લોકસ્થિતિના નિયમ પ્રમાણે નિર્ગોદમાંથી અવ્યવહાર રાશિમાંથી બહાર નીકળી આવે છે. એવા પ્રકારને નિર્ગોદ કરી આપનાર-સંબંધ તેની આપનાર લોકસ્થિતિ છે.

તાબામાં હું અને તેટલામાટેજ હું તનિયોગના નામથી ઝોળખાઈ
હું. હવે હાલમાંજ પેલા સદાગમે કેટલાક જીવોને, છોડાવ્યા છે.
આ પ્રમાણે બનવાથી ભગવતી લોકસ્થિતિએ તેટલા જીવોને અહીંથી
લઈ જવા માટે મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. આ હકીકત
આપ સાહેબે સાંભળી, હવે ચોખ્ખા લાગે તે પ્રમાણે હુકમ ફરમાવો.”
‘જેવી લોકસ્થિતિની આજ્ઞા’ એ પ્રમાણે બોલીને સરગુખાએ અને
કૈન્યાધિપતિએ જણાવ્યું કે દેવીએ જે આજ્ઞા કરી છે તે પાળવાને
અમે તૈયાર છીએ.

તીવ્રમોહોદય-“ભદ્ર તનિયોગ ! તું અમારી સાથે ચાલ, આ
અસંખ્યવહાર નગર કેટલું વિશાળ છે તે તને બતાવીએ. પછી તું
પાછો જ ત્યારે તેં જે સર્વ જોયું હોય તે મહારાજાધિરાજને જણાવજે,
જેથી તેઓ સાહેબને લોકો ઝોળા થઈ જવાની કોઈ પણ કાળે ચિંતા
રહેશે નહિ.”

તનિયોગ-“ચાલો સાહેબ ! જેવી આપની આજ્ઞા.”

અસંખ્યવહાર નગરદર્શન.

એમ કહીને તનિયોગ ઊભો થયો અને તેજ વખતે તે ત્રણે જ-
ણાઓ અસંખ્યવહાર નગર જોવાને ચાલી નીકળ્યા. હાથ ઊંચા કરીને
તીવ્રમોહોદયે ગોળક^૧ નામના મોટા મોટા પ્રાસાદો-મહેલો બતાવ્યા.
તે દરેક મહેલમાં નિગોદ^૨ નામના અસંખ્ય ઝોરડાઓ બતાવ્યા. એ
ઝોરડાને વિદ્વાનો ‘સાધારણ સરીર’^૩ એવું નામ પણ આપે છે. એ

૧ એટલે કેટલાક મનુષ્યો દાઢ મોક્ષ ગયા છે. (મોક્ષમાર્ગે તે ચાલ્યાજ
કે છે, પણ સસારીજીવને નીકળવાના અવસરનું આ વર્ણન છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.)

૨ નિગોદના જીવોનાં રથાન ગોળ આકારવાળાં હોય છે અને તેનું નામ
ગોળક કહેવાય છે. આ લોકમાં એવા અસંખ્ય ગોળા હોય છે. સોયના અમ્ર
લાવ પર અસંખ્ય ગોળા રહે છે. (નિગોદના જીવોને એક ઉદ્વિપરપરાં હોય છે.
પાંચ પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો હોય છે. પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજકાય, વાયુકાય અને
વનસ્પતિકાય, પણ અનંત નિગોદ તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયજ સમજવા. એ સૂક્ષ્મ
જીવો કોઈ રાજલોકમાં કાંસી કાંસીને ભરેલા છે અને મોક્ષમાં અનંત જીવો ગયા
કે છે, પણ એક નિગોદનો અનંતનો લાભ પણ ખાલી થતો નથી. આથી
કાળના સમય કરતાં જીવસંખ્યા વિશેષ છે એમ જણવું.)

૩ ઉપર કહ્યું તેમ પ્રત્યેક ગોળકમાં અસંખ્ય નિગોદ હોય છે. મહેલમાં ઝો-
રડાઓ હોય તેમ ગોળકમાં મહેલમાં નિગોદોય વેળરા છે.

૪ સાધારણ સરીર. અનંત જીવોને ધારમ કરનાર એક સરીર હોય તેને
‘સાધારણ સરીર’ કહે છે. સાધારણ સરીર સૂક્ષ્મ અને લાલ જે પ્રકારનાં હોય છે.
અથ વિવિધ સૂક્ષ્મની આજ્ઞા છે

ઔરડામાં રહેલા 'અનંત' જીવોને ત્યારપછી ખતાવ્યા. આ બધી હકીકત જોઈને તન્નિયોગ દૂત તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પછી મોહોદયે પૂછ્યું 'ભાઈ! તે આ નગર કેવડું મોડું છે તે જોયું?' જવાબમાં દૂત બોલ્યો 'હા સાહેબ! બહુ સારી રીતે જોયું.' પછી પોતાને હાથે તાળી વગાડીને ઊંચેથી હસતો હસતો ત્રીજો મોહોદય બોલવા લાગ્યો "અરે ભાઈ! તું સદાગમની મૂખાઈ તો જો? તે તે કર્મપરિણામ મહારાજના તાળામાં રહેલા હોય તે સર્વ જીવોને તેમ તાળામાંથી મોક્ષમાં લઈ જવાની હોંશ રાખ્યા કરે છે, પણ એ બાબત સદાગમને ખબર નથી કે એવા પ્રાણીઓ કેટલા છે? જો ને! આપણા આ અસંખ્યવહાર નગરમાં અસંખ્ય મહેલો (ગોળક-પ્રાસાદો) છે, દરેક મહેલમાં વળી અસંખ્ય અસંખ્ય ઔરડા છે અને એવા દરેકે દરેક

સદાગમની
મશ્કરી.

ઔરડામાં અનંતા જીવો વસે છે. એ સદાગમને આપણા લોકોને અહીંથી ઉપાડી નિવૃત્તિમાં લઈ જવાનું વેન^૩ અનાદિ કાળથી લાગ્યું છે. એનામાં એક જાતનું એ પ્રકારનું ભૂત ભરાઈ ગયું છે, પણ આટલા બધા કાળથી એ મહેનત કરે છે ત્યારે માત્ર એક ઔરડામાં રહેતા લોકોનો અનંતમો ભાગ તે ઘસડી જઈ શક્યો છે.^૪ હવે આટલે કાળ એક ઔરડાનો પણ અનંતમો ભાગજ એ ખાલી કરી શક્યો છે ત્યારે મહારાજવિરાજે લોકોની સંખ્યામાં ઘટારો થવાની ચિંતા શા માટે રાખવી જોઈએ?" તન્નિયોગ બોલ્યો 'આપ કહો છો તે હકીકત બરાબર છે અને મહારાજ સાહેબને પણ એ બાબતમાં આપને માટે પૂરતો વિશ્વાસ છે અને તેમના ખ્યાલમાં પણ એ હકીકત છે. વળી હું ત્યાં જઈને આપ સાહેબે કહેલી હકીકત તેઓશ્રીને જરૂર જણા

૧ પ્રત્યેક નિગોદમાં અનંત જીવો હોય છે અસંખ્ય અને અનંતનું સ્વરૂપ બોધ કર્મગ્રંથથી અને લોકપ્રકાશથી વિચારી લેવું.

૨ નિગોદનું સ્વરૂપ બરાબર સમજાય તે માટે ઘણા ગ્રંથો વાંચવાની જરૂર છે. કાંઈક વિગત આ પ્રસ્તાવને છેડે પરિશિષ્ટમાંથી મળશે તે જુઓ. એ લેખક રા. દુવરજી આજુદજીએ લખ્યો છે અને આચાર્યશ્રી આનંદસાગરજીએ તપાસ્યો છે.

૩ વાહીઆતપણું, લત.

૪ જરૂર હોઈ પછા, જિણામગમંતિ ઉત્તરં તદંજા;

इक्षस्व निगोदस्त, अणतभागो अ सिद्धिगओ. नैन भागंमां न्यारे कोष पणु सय
પૂછશે ત્યારે જવાબ એજ મળવાનો છે કે 'એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ મોક્ષ ગયો.' અનંતની સંખ્યા અટકી માટી છે કે અનંતા જીવો મોક્ષ નય, તેમાં અનંત લગે છતાં એક નિગોદમાં રહેલા જીવોનો અનંતમો ભાગજ તે થાય છે. નિગોદનો જીવોની અનંતની સંખ્યા ઘણી માટી છે.

ચીરા, પાળુ મારે આપને એક બીજી પળુ દહીકત દરવાની છે અને તે એ છે કે મનાદેવી લોકસ્થિતિએ મને ખાસ આજ્ઞા કરી છે કે તેને હુકમ અમલમાં મૂકવાને અંગે મારે જરા પાળુ વિરૂંધ ન કરવો, જરા પળુ વખત બોધા વગર તુરતજ તેલીનો હુકમ અમલમાં મૂકવો. તેટલામાટે તેણે જે હુકમ કર્યો છે તે બાબત આપ જલ્દી અમલમાં મૂકવાની જોડપણુ કરો.' આ પ્રમાણે વાતચીત કરીને દેવડી (બહારના દરવાજા) પાસે તીવ્રમોહોદય અને અત્યંતઅભોધ જોડા.

તીવ્રમોહોદય- 'વાર ! ત્યારે હવે અહીંથી બહાર મોકલવા યોગ્ય ક્યા હશે ?'

અત્યંતઅભોધ- 'મારું ! આ બાબતમાં આપણે બહુ વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? આપણા નગરના સર્વ લોકોને જાણાએ આ દહીકત જાહેર કરો, એ બાબતનો પડદો વગ- સંબંધી વિચાર. હાલો, ઠાંડી ટીપાલો, ઘોષણા કરાવો કે 'ભગવાનુ કર્મ- પરિણામ મહારાજના હુકમથી કેટલાક લોકોને અ- ત્રેથી તેમની રાજધાની તરફ જવાનું છે, માટે જેઓને ત્યાં જવાની હોશ થાય તેઓ પોતાની મેળે તૈયાર થાઓ.' જે જગોએ એ જીવોને જવાનું છે તે સ્થાન વધારે અનુકૂળ હોવાને લીધે અને હાલ જ્યાં તેઓ રહે છે ત્યાં તો તેઓ બીડમાં સંક્રાંધ ગયેલા હોવાને લીધે ઘણા લોકો ત્યાં જવાને પોતાની મેળે તૈયાર થઈ જશે. ત્યારપછી કેટલા માણસોને ત્યાં લઈ જવાના છે તેની સંખ્યા તન્નિયોગને ખાસ પૂછીને એ પ્રાણીઓમાંથી જેઓ આપણને પશુંદ આવશે તેવાને તન્નિયોગે બતાવેલી સંખ્યા જેટલા ત્યાં મોકલી આપશું.''

તીવ્રમોહોદય- 'ભાઈ ! તું પોતે પહેરેલી કે પહેરવાની વસ્તુ- ઓની વહેંચણુ પળુ જાણુતો નથી. આ લોકોએ બીજું સ્થાનજ જોયું નથી તેથી તેવા સ્થાનનું સ્વરૂપ તેઓ જાણુતા નથી, તો પછી ત્યાં અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા શું છે તે તો તેઓ ક્યાંથીજ જાણે ! અનાદિ કાળથી તેઓ અહીં વસે છે અને અહીં વસવામાં તેઓને મજા આવે છે. વળી અનાદિ કાળથી તેઓને અરસ્પરસ એક પળુ એવો જામી ગયો છે કે એક બીજાનો વિયોગ તેઓ ઇચ્છતા નથી. જો, ભાઈ !

અભોધને
અભોધ.

૧ ઇં નતે અભોધ એટલે પોતે પહેરેલાં કપડાં ધરણાની વહેંચણુ (ગાઠ- વણ) પળુ જાણુતો નથી. અમુક કપડું ક્યાં પહેરાય, બંધજેસવું છે કે નહિ, અમુક પહેરું ત્યાં ઉપયોગનું તેની ગાઠવણુ તો સમજી માણુસ જાણે. ઇં તો તારા ધરના માણુસની વ્યવસ્થા પળુ જાણુતો નથી.

એકજ ઝોરડામાં^૧ જે લોકો સાથે વસે છે તેઓ અસ્પર્શ અને પ્રેમ દર્શવિતા સાથે શ્વાસ લે છે, સાથે શ્વાસ પાછો મૂકે છે, સાથે આહાર લે છે, સાથે નિહાર કરે છે, એક મરણ પામે છે એટલે બીજા તેના સર્વ શ્રેણીઓ સાથે મરણ પામે છે, એક જીવે છે ત્યારે બીજા સર્વ જીવે છે^૨—આ પ્રમાણે તેઓ અન્ય સ્થાનના ગુણ નહિ જાણતા હોવાને લીધે અને એક બીજા સાથે એકથી જોડાયલા હોવાને લીધે પોતાની મેળે તેઓ એ આખતમાં (અન્યત્ર જવાની આખતમાં) કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરશે? માટે અહીંથી ત્યાં મોકલવા યોગ્ય લોકો કયા છે તે જાણવાનો બીજો કોઈ ઉપાય શોધી કાઢો.”

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને અત્યંતઅબોધ હવે શું કરું તે સંબંધી વિચારમાં પડી ગયો.

ભવિતવ્યતા.

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પોતાની હકીકત આગળ ચલાવતાં કહે છે કે—હે અગૃહીતસંકેતા ! મારે ભવિતવ્યતા^૩ નામની એક સ્ત્રી છે. વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાડી પહેરનાર મોટે યોધો છે, કારણ કે હું તો નામ માત્ર તેનો પતિ-ભરતાર છું. ખરી હકીકત જો પૂછા તો મારા ઘરની અને સંસારીઓની અરુણ-લોકોનાં ઘરોની સર્વ પ્રકારની કર્તવ્યતાનું તંત્ર તે એ લિત ગતિ. કલી ચલાવે છે. તેનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હોવાને લીધે તે પોતાના બીજા સંબંધી પુરુષકાર^૪ વિગેરેની

૧ એક નિગોદમાં.

૨ જે કે એક સાથે તો એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ મરે છે, પણ તે અનંત હોય છે તેથી સર્વ કલા છે.

૩ ભવિતવ્યતા. કોઈ પણ કાર્ય થવા માટે પાંચ કારણો એકઠાં થવા જરૂર પડે છે, એ પાંચને સમવાયી કારણ કહેવામાં આવે છે. (૧) પુરુષાર્થ-દ્યોગ. (૨) કર્મ-કર્મ એ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનું અનુકૂળ હોય તે બાધ. (૩) કાળ. કર્મ તે વખતે પરિપક્વ દશાને પામેલ હોય તે બાધ. (૪) સ્વભાવ. વસ્તુધર્મની અનુકૂળતા હોવી તે બાધ. (૫) ભવિતવ્યતા: અવશ્ય ભાવીનું કારણ છે. એનું વર્ણન ગ્રંથકર્તાએ બહુ વિસ્તારથી ઉપર આપ્યું છે. આ પાંચ સમવાયી કારણમાંથી એક પણ ગેરહાજર હોય ત્યાંસુધી કોઈ પણ કામ બન શકતું નથી.

૪ પુરુષકાર-પાંચ સમવાયી કારણમાંનું આ એક સમવાયી કારણ છે. દ્યોગ, પ્રયાસ, પુરુષાર્થના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે. ભવિતવ્યતા એની દરકાર કરતું નથી એ ખરું, પણ એના વગર પણ કામ થઈ શકતું નથી એ ધ્યાનમાં રાખી પાંચ કારણો એકસરખાં ઉપયોગી અને જરૂરનાં છે. માત્ર કાર્યપરત્વે ગૌણત્વ મુખ્યતા થાય છે.

મદદની દરકાર પણ કરતી નથી, અમુક ભાવ પુરુષને (પોતાના ભર-
તારને) અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે તેનો વિચાર કરતી નથી, અવસર
જોતી નથી, પ્રાણીને માથે બીજી આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે
તેની ગણના કરતી નથી; જુદીના વૈભવમાં કોઈ બૃહદ્વપતિ જોવા
હોય તે પણ તેને રોકી શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો
નથી; પરાક્રમની બાબતમાં સર્વ દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તેને પહોંચી
શકતો નથી અને યોગીઓ પણ તેની સામે યવાનો ઉપાય મેળવી
શકતા નથી; તદ્દન ન બની શકે તેવી બાબત લાગતી હોય તેને પણ
તે મહાદેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સપાટામાં ગ્રહણ
કરીને શમ્ય બનાવે છે, સર્વ લોકોમાંથી જે પ્રાણીનું પ્રયોજન ન્યારે,
ન્યાં, જેવી રીતે અને ન્યાંસુધી કરવાનું હોય છે તેને લક્ષમાં લઈ
વિચારી તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સંબંધમાં તે વખતે, તે
જગોએ, તે પ્રકારે અને ત્યાંસુધી અમલમાં મૂકે છે અને તેમ કર-
વામાં ત્રણ લોકમાં કોઈથી પણ તેનું નિવારણ થઈ શકતું નથી: મત-
લબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સંબંધમાં ક્યારે કરવું, કેટલા વખત
સુધી કરવું, કઈ જગો પર કરવું, કોના સંબંધમાં રાખીને કરવું અને કેવી
રીતે કરવું એ સર્વ બાબતની આવી મારી પત્તી. ભવિતવ્યતાના હા-
થમાં છે અને તેને કોઈ અટકાવી શકતું નથી, કારણ કે દેવતાના
અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોટા રાજા ચક્રવર્તીને પણ કહેવામાં આવે
કે 'તમારે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ છે' ત્યારે તેઓ પણ હૃદયમાં રાજી
થાય છે, મોઢેથી આનંદ બતાવે છે, આંખો વિકસવર કરે છે, એ
પ્રમાણે કહેનારને ધનામ આપે છે, પોતાની જાતને મોટી માને છે,
મહોત્સવ કરાવે છે, આનંદદુંદુભિ વગડાવે છે, આત્માનું કૃતકૃત્યપણું
વિચારે છે અને પોતાનો જન્મ સફળ માને છે; ન્યારે ઇંદ્ર અને ચક્ર-
વર્તી આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા સામાન્ય લોકોની વાત
તો શી કરવી? ન્યારે એજ ઇંદ્ર કે ચક્રીને કહેવામાં આવે કે 'તમારા
ઉપર અત્યારે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ નથી' ત્યારે તેઓ ભયથી થરથર
મુજવા નડી જાય છે, દીનતા બતાવે છે, ફાણવારમાં મુખ રયામ કરી
નાખે છે, આંખો મીચી જાય છે, કહેનારના ઉપર ગુસ્સે થઈ જાય છે,
ચિનાથી લેવાઈ જાય છે. શ્રીકરથી નુકાઈ જાય છે. બાનુ ચોકમાં પડી
જઈ પોતાનાં કર્તવ્યો પાનું નથી જાય છે અને તેને પ્રસન્ન કરવા માટે
શુ શું ઉપાયો યોજવા તેનો વિચાર કરવા નડી જાય છે; ટુંકામાં ક-
હીએ તો તે બજવતી (ભવિતવ્યતા) રી હોય ત્યારે એક વાર પણ
ચિનની શાન્તિ તેઓને મળતી નથી અને કઈ રીતે તે સીધી થાય એ

એકજ આરકામાં^૧ જે લોકો સાથે વસે છે તેઓ અસ્પર્શ અને પ્રેમ દર્શાવતા સાથે શ્વાસ લે છે, સાથે શ્વાસ પાછો મૂકે છે, આ આહાર લે છે, સાથે નિહાર કરે છે, એક મરણ પામે છે એટલે જીવ તેના સર્વ સ્નેહીઓ સાથે મરણ પામે છે, એક જીવે છે ત્યારે જીવ સર્વ જીવે છે^૨—આ પ્રમાણે તેઓ અન્ય સ્થાનના ગુણ નહિ જાણે હોવાને લીધે અને એક જીવ સાથે સ્નેહથી નેડાયલા હોવાને લીધે પોતાની મેળે તેઓ એ બાબતમાં (અન્યત્ર જવાની બાબતમાં) કે રીતે પ્રવૃત્તિ કરશે? માટે અહીંથી ત્યાં મોકલવા યોગ્ય લોકો ક્યા તે જાણવાનો જીવે કોઈ ઉપાય શોધી કાઢો.”

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને અત્યંતઅબોધ હવે શું કરવું સંબંધી વિચારમાં પડી ગયો.

ભવિતવ્યતા.

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને પોતાની હકીકત આમ જ ચલાવતાં કહે છે કે—હે અગૃહીતસંકેતા ! મારે ભવિતવ્યતા^૩ નામની એક સ્ત્રી છે. વાસ્તવિક રીતે એ સ્ત્રી નથી, પણ સાડી પહેરનાર મોટો યોધો છે, કારણ કે હું તો નામ માત્ર તેનો પતિ—ભરતાર છું. ખરી હકીકત જો પૂછો તો મારા ઘરની અને સંભારણીની અરુણ-લોકોનાં ઘરોની સર્વ પ્રકારની કર્તવ્યતાનું તંત્ર તેને લીધે ચલાવે છે. તેનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હોવાને લીધે તે પોતાના જીવે સંબંધી પુરુષકાર^૪ વિગેરેની

૧ એક નિગોદમાં.

૨ જે કે એક સાથે તો એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ મરે છે, પણ તે અનંત હોય છે તેથી સર્વ કલા છે.

૩ ભવિતવ્યતા. કોઈ પણ કાર્ય થવા માટે પાંચ કારણો એકઠાં થવાની જરૂર પડે છે, એ પાંચને સમવાયી કારણ કહેવામાં આવે છે. (૧) પુરુષાર્થ-દ્યોગ. (૨) કર્મ-કર્મ એ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનું અનુકૂળ હોવું જોઈએ. (૩) કાળ. કર્મ તે વખતે પરિપક્વ દશાને પામેલ હોવું જોઈએ. (૪) સ્વભાવ. વસ્તુધર્મની અનુકૂળતા હોવી જોઈએ. (૫) ભવિતવ્યતા: અવશ્ય ભાવીનું એ રૂપ છે. એનું વર્ણન ગ્રંથકર્તાએ બહુ વિસ્તારથી ઉપર આપ્યું છે. આ પાંચ સમવાયી કારણમાંથી એક પણ ગેરહાજર હોય ત્યાંસુધી કોઈ પણ કામ બની શકતું નથી.

૪ પુરુષકાર-પાંચ સમવાયી કારણમાંનું આ એક સમવાયી કારણ છે. દ્યોગ, પ્રયાસ, પુરુષાર્થના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે. ભવિતવ્યતા એની દરકાર કરતી નથી એ ખરું, પણ એના વગર પણ કામ થઈ શકતું નથી એ ધ્યાનમાં રાખવું. પાંચ કારણો એકસરખાં ઉપયોગી અને જરૂરનાં છે. માત્ર કાર્યપરત્વે ગૌણતા સુખ્યતા થાય છે.

મદદની દરકાર પણ કરતી નથી, અમુક ભાવ પુરુષને (પોતાના ભર-
તારને) અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે તેના વિચાર કરતી નથી, અવસર
જેતી નથી, પ્રાણીને માથે બીજી આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે
તેની ગણના કરતી નથી; બુદ્ધિના વૈભવમાં કોઈ જુદરૂપિતી જોવા
હોય તે પણ તેને રોક્ષી શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો
નથી; પરાક્રમની બાબતમાં સર્વ દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તેને પહોંચી
શકતો નથી અને ચોગીઓ પણ તેની સામે થવાનો ઉપાય મેળવી
શક્તા નથી; તદ્દન ન બની શકે તેવી બાબત લાગતી હોય તેને પણ
તે મહાદેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સપાટામાં ગ્રહણ
કરીને શક્ય બનાવે છે, સર્વ લોકોમાંથી જે પ્રાણીનું પ્રયોજન ન્યારે,
ન્યાં, જેવી રીતે અને ન્યાંમુધી કરવાનું હોય છે તેને લક્ષમાં લઈ
નિચારી તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સંબંધમાં તે વખતે, તે
જગોએ, તે પ્રકારે અને ન્યાંમુધી અમલમાં મૂકે છે અને તેમ કર-
વામાં ત્રણ લોકમાં કોઈથી પણ તેનું નિવારણ થઈ શકતું નથી; મત-
લબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સંબંધમાં ક્યારે કરવું, કેટલા વખત
મુધી કરવું, કઈ જગો પર કરવું, કોના સંબંધમાં રાખીને કરવું અને કેવી
રીતે કરવું એ સર્વ બાબતની ચાવી મારી પત્ની ભવિત્યતાના હા-
થમાં છે અને તેને કોઈ અટકાવી શકતું નથી, કારણ કે દેવતાના
અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોટા રાજા ચક્રવર્તી પણ કહેવામાં આવે
કે 'તમારે ભવિત્યતા અનુકૂળ છે' ત્યારે તેઓ પણ મુદ્દયમાં રાજી
થાય છે, મોટેથી આનંદ બતાવે છે, આંખો વિકસર કરે છે, એ
પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આપે છે, પોતાની જાતને મોટી માને છે,
મદોત્સવ કરાવે છે, આનંદહુંદુભિ વગડાવે છે, આત્માનું કૃતકૃત્યપણું
વિચારે છે અને પોતાનો જન્મ સફળ માને છે; ન્યારે ઇંદ્ર અને ચક્ર-
વર્તી આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા સામાન્ય લોકોની વાત
તો શી કરવી? ન્યારે એજ ઇંદ્ર કે ચક્રીને કહેવામાં આવે કે 'તમારા
ઉપર અત્યારે ભવિત્યતા અનુકૂળ નથી' ત્યારે તેઓ બપથી ચરચર
કુળવા મંડી જાય છે, દીનતા બતાવે છે, ફાણવારમાં મુખ રયામ કરી
નાખે છે, આંખો મીચી જાય છે, કહેનારના ઉપર ગુસ્સે થઈ જાય છે,
ચિતાથી લેવાઈ જાય છે, શીકરથી મુકાઈ જાય છે, બહુ શોકમાં પડી
જઈ પોતાનાં કર્તવ્યો પણ ચૂકી જાય છે અને તેને પ્રસન્ન કરવા માટે
મું શું ઉપાયો યોજવા તેના વિચાર કરવા મંડી જાય છે; ટુંકામાં ક-
હીએ તો તે ભગવતી (ભવિત્યતા) રૂઢી હોય ત્યારે એક વાર પણ
ચિત્તની શાંતિ તેઓને મળતી નથી અને કઈ રીતે તે સીધી

આગતનો ઉદ્દેગ વારંવાર મનમાં થયા કરે છે-જ્યારે ઇંદ્ર અને યજ્ઞી આવા પ્રકારની દશા થાય છે તો પછી સામાન્ય પ્રાણીઓના સંબંધમાં તો શી વાત કરવી ! તે દેવી પણ એવી સંખત છે કે તેને પોતાને ગમે તેજ તે કરે છે, બીજો કોઈ પ્રાણી તેની પ્રાર્થના કરે, તેની પાસે રહેવા બેસે કે તેને રીઝવવાના ઉપાયો કરે તે કોઈની તે દરખાસ કરતી નથી. હું પોતે પણ તેનાથી એટલો બધો ભય ધરાવું છું કે તે દેવી યથેચ્છપણે જ કરે તે બહુ સાફ છે એમ મારે માનવું પડે છે અને જો કે હું તેનો પતિ છું તોપણ જાણું તેનો નોકર હોઉં તેની રીતે 'જય દેવી, જય દેવી' એમ બોલતો બોલતો તેની પાસે બેસું છું. તે દેવીનું વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:-

તે મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતા સર્વ જગો પર ઉદ્યોગમાં મચી રહેલી છે, અમુક ભુવનના લોકોને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત છે અને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત નથી તે સર્વ તે જાણે છે, જે પ્રાણીઓ ઉઘી ગયા હોય તેના સંબંધમાં પણ તે જાગતી રહે છે, તે સર્વ પ્રાણી અને વસ્તુઓનાં પ્રયત્નકરણ કરી આપે છે, જાણે કે ગંધહસ્તિની હોય તેમ તે આ આખી દુનિયા પર જરાપણ આકુળતા વગર વિચરે છે અને કોઈથી જરા પણ બીતી નથી, કર્મપરિણામ મહારાજ પણ તેને બહુ માન આપે છે, તેની પૂજા કરે છે, કારણ કે જરૂર પડ્યે કાંઈ કામ હોય ત્યારે તે મહારાજને પણ તેની પછવાડે જવું પડે છે, તેને અનુકૂળ કરવી પડે છે, આ ઉપરાંત બીજા પણ મહાત્માઓ પોતાનું કામ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય છે ત્યારે તે ભવિતવ્યતાથીજ અનુકૂળતા પામે છે. આટલા માટે કહેવાય છે કે:-

बुद्धिरूपयते यादग्न व्यवसायश्च तादृशः,

सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ।

જેવી ભવિતવ્યતા હોય છે તેવીજ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, કામ પણ તેવુંજ મુજે છે અને મદદ પણ તેવાજ પ્રકારની મળે છે.

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને કહે છે-મારી રાણી ભવિતવ્યતામાં આટલા ગુણો છે, એ સર્વ હકીકત અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ સારી રીતે જાણુતો હતો.

૧ સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા પાસે પોતાની જ્ઞાનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

૨ ઉત્તમ જાતિની હાયાણી.

ભવિતવ્યતા સાથે વાતચીત.

સંસારીજીવને મોક્ષવાનો નિર્ણય.

એકાક્ષનિવાસ નગર તરફ ચલન.

હવે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે તેના મનમાં તરંગ ઉઠ્યો કે અહો ! આ બાબતનો ઉપાય તો બહુ સારો છે, સારે સામાટે ચિંતા કરીને હું મારી જાતને આકુળ આકુળ કરું છું? એ ભવિતવ્યતા જે સં- મારીજીવની પત્ની છે તે કયા કયા જીવો અહીંથી બહાર મોકલવા યોગ્ય છે તેનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે જાણે છે, માટે તેને બોલાવીનેજ આ બાબતમાં ખુલાસો મેળવીએ.

આવા વિચારો અત્યંતઅબોધના મનમાં આવ્યા તે સર્વ તેણે તીવ્રમોહોદય મુખાને જણાવ્યા. તેને પણ આ વાત ભવિતવ્યતા સાથે બહુ સારી લાગી એટલે ભવિતવ્યતાને બોલાવી પૂછ- અભિપ્રાયમિલન. વાની બાબતમાં તેણે સંમતિ આપી. તે વખતે એક પુરુષને તેઓએ ભવિતવ્યતાને બોલાવી લાવવા માટે મોકલી આપ્યો જે ભવિતવ્યતાને સાથે લઈને તુરત પાછો આવ્યો. ભવિતવ્યતા સાં આવી પહોંચી એટલે પ્રતિહારીએ તેને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો. તે વખતે એક તો આ ભવિતવ્યતા દેવી જબરા પ્રભાવવાળી હતી અને બીજું સામાન્ય રીતે સર્વ સ્ત્રીઓ દેવીઓ ગણાતી હતી તેથી એ પ્રમાણે વિચાર કરીને સરમુખા અને સેનાપતિએ વચ- નવરં એ મહાદેવીને પાયનમન (પાયલામળ-પને પડવું) કર્યું. મહાદેવી ભવિતવ્યતાએ પણ તેઓને આશીર્વાદ આપીને પ્રસન્ન થઈ. તેઓએ ભવિતવ્યતાને બેસવાનું આમ્રન આપ્યું, તેના પછર તે મહાદેવી બેઠા. પછી તીવ્રમોહોદય સરનુખાએ અત્યંતઅબોધ સેના- નિપતિ તરફ નજર કરી વાત શરૂ કરવાની સલાહ પે કરતારો કયાં, એટલે તમિષેન દુન મહ સભા કુંનપમિત્તાન તરફથી આવ્યો છે વિગેરે હકીકત દેવવાની ગરજાત સેનાપતિએ કરવા નાહી. આ હકીકત સા- ભગતાંજ ભવિતવ્યતા હતી પડી.

અત્યંતઅબોધ - 'ભરે' આ શું? તને કેમ દુન્ય?

ભવિતવ્યતા - 'કાલ નહિ.

બાળતનો ઉદ્દેગ ચારંવાર મનમાં થયા કરે છે-જ્યારે ઇંદ્ર અને માતા
આવા પ્રકારની દશા થાય છે તો પછી સામાન્ય પ્રાણીઓના મન
ધમાં તો શી વાત કરવી ! તે દેવી પણ એવી સખત છે કે તેને
તાને ગમે તેજ તે કરે છે, બીજો કોઈ પ્રાણી તેની પ્રાર્થના કરે, તે
પાસે રહ્યા બેસે કે તેને રીઝવવાના ઉપાયો કરે તે કોઈની તે દરેક
કરતી નથી. હું પોતે પણ તેનાથી એટલો બધો ભય ધરાવું છું કે
દેવી યથેચ્છપણે જ કરે તે બહુ સાફ છે એમ મારે માનવું પડે છે
અને જો કે હું તેનો પતિ છું તોપણ જાણું તેનો નોકર હોઉં તે
રીતે 'જય દેવી, જય દેવી' એમ બોલતો બોલતો તેની પાસે જઈ
છું. તે દેવીનું વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે:-

તે મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતા સર્વ જગો પર ઉદ્યોગમાં મચી રહેલી
છે, અમુક ભુવનના લોકોને અમુક અમુક વસ્તુઓ
ભવિતવ્યતાનો ઉચિત છે અને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત નથી
આકારો દેર. તે સર્વ તે જાણે છે, જે પ્રાણીઓ ઉઘી ગયા હોય
તેના સંબંધમાં પણ તે જાણતી રહે છે, તે સર્વ
પ્રાણી અને વસ્તુઓનું પ્રયત્ન કરી આપે છે, જાણે કે ગંધર્વસિંહા
હોય તેમ તે આ આખી દુનિયા પર જરાપણ આક્રમણતા વગર
વિચરે છે અને કોઈથી જરા પણ બીતી નથી, કર્મપરિણામ મહારાજ
પણ તેને બહુ માન આપે છે, તેની પૂજા કરે છે, કારણ કે જરૂર
પડે કાંઈ કામ હોય ત્યારે તે મહારાજને પણ તેની પછવાડે જઈ
પડે છે, તેને અનુકૂળ કરવી પડે છે, આ ઉપરાંત બીજા પણ મહારાજ
તમારો પોતાનું કામ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય છે ત્યારે તે ભવિત
તત્વતાથીજ અનુકૂળતા પામે છે. આટલા માટે કહેવાય છે કે:-

बुद्धिरूपव्यक्ते यादव व्यवसायश्च तादृशः,

सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ।

જેવી ભવિતવ્યતા હોય છે તેવીજ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.
કામ પણ તેવુંજ મુજે છે અને મદદ પણ તેવાજ પ્રકારની મળે છે.
સંસારીકવ્ય અવસ્થાનસંકેતાને કહે છે-મારી રાણી ભવિતવ્યતાનો
આટલો મુખો છે. એ સારું ઉદ્દેશ્ય અત્યંત અબોધ મેતાપતિ સારી
રીતે જાણતો હોય.

૧ સંસારીકવ્ય અવસ્થાનસંકેતા પાસે પોતાની આત્મ સ્વરૂપ વસ્તુ છે.

૨ કામને ભવિતવ્યતા હોય.

ભવિતવ્યતા સાથે વાતચીત.

સંસારીજીવને મોક્ષવાનો નિર્ણય.

એકાદ્ધનિવાસ નગર તરફ ચલન.

હવે ઉપર જાણ્યું તે પ્રમાણે અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે તેના મનમાં તરંગ ઉછો કે અહો ! આ બાબતનો ઉપાય તો બહુ સારો છે, ત્યારે સામાટે ચિંતા કરીને હું મારી જાતને આકુળ વ્યાકુળ કેઈ છું? એ ભવિતવ્યતા ને સંસારીજીવની પત્ની છે તે કયા કયા જીવો અર્ધાંધી બહાર મોક્ષવા યોગ્ય છે તેનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે જાણે છે, માટે તેને મોક્ષાપીનેજ આ બાબતમાં પ્રુક્ષાઓ મેળવીએ.

આવા વિચારો અત્યંતઅબોધના મનમાં આવ્યા તે સર્વ તેણે તીવ્રમોહોદય ગુણને જાણ્યા. તેને પણ આ વાત ભવિતવ્યતા સાથે બહુ સારી લાગી એટલે ભવિતવ્યતાને મોક્ષાપી પૂછ-અનિપ્રાયમિલન. વાની બાબતમાં તેણે સંમતિ આપી. તે વખતે એક પુરુષને તેઓએ ભવિતવ્યતાને મોક્ષાપી લાવવા માટે મોકલી આપ્યો ને ભવિતવ્યતાને સાથે લઈને તુરત પાછો આવ્યો. ભવિતવ્યતા ત્યાં આવી પહોંચી એટલે પ્રતિહારીએ તેને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યો. તે વખતે એક તો આ ભવિતવ્યતા દેવી જબરા પ્રભાવવાળી હતી અને બીજું સામાન્ય રીતે સર્વ સ્ત્રીઓ દેવીઓ ગણાતી હતી તેથી એ પ્રમાણે વિચાર કરીને સરગુણા અને સેનાપતિએ વચનવટો એ મહાદેવીને પાંચનમન (પાંચલાગણ-પગે પડવું) કર્યું. મહાદેવી ભવિતવ્યતાએ પણ તેઓને આશીર્વાદ આપીને પ્રસન્ન કર્યા. તેઓએ ભવિતવ્યતાને બેસવાનું આસન આપ્યું, તેના ઉપર તે મહાદેવી બેઠા. પછી તીવ્રમોહોદય સરગુણાએ અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ તરફ નજર કરી વાત શરૂ કરવાની સંસારૂપ ઇસારો કર્યો, એટલે તન્નિયોગ દ્વારા મહારાજા કર્મપરિણામ તરફથી આવ્યો છે વિગેરે દૃષ્ટીકત દેવવાની શરૂઆત સેનાપતિએ કરવા માંડી. આ દૃષ્ટીકત સાંભળતાંજ ભવિતવ્યતા હતી પડી.

અત્યંતઅબોધ—“ભદ્રે ! આ શું ? તમે કેમ હસ્યા ?”

ભવિતવ્યતા—“કાંઈ નહિ.”

૧ પોતાની રૂપવત્તા એક માણસની સીને નમસ્કાર કરવો એ જરા વિચિત્ર લાગશે, પણ ભવિતવ્યતા એની જળવાન છે કે તે સર્વને પોતાની પાસે નમાવે છે.

પ્રકરણ ૮ મું. એકાક્ષનિવાસ નગરે.

વિતવ્યતા અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય પામેથી નીકળી અને મારી પાસે આવી.^૧ મને સર્વે દક્ષીકત કહી સંભળાવી. મેં જવાબમાં માત્ર ‘જેવી મહાદેવીની ઇચ્છા’ એ પ્રમાણેજ કહ્યું. એટલે પછી જોટલી સંખ્યામાં જીવેને લઈ જવાને માટે તન્નિયોગ સંદેશો લઈ આવ્યો હતો તેટલી સંખ્યામાં મને અને મારી જેવા બીજા જીવેને ત્યાંથી ચલાવવામાં આવ્યા. તે વખતે ભવિતવ્યતાએ મુખેદાર અને સેનાપતિને કહ્યું “મારે અને તમારે આની સાથે જવું પડશે. સ્ત્રીને પતિ દેવ સમાન છે તેથી મારે તો તેનાથી કદિ છૂટા (વિ-યુક્ત) રહેવાય તેમ નથીજ. વળી તમને ખાસ જાગીર તરીકે આપેલું એકાક્ષનિવાસ નામનું નગર છે ત્યાં આ લોકોને પ્રથમ જવાતું છે અને એ નગર તમારા તાબાનું હોવાથી તમારે ત્યાં આ લોકોની સાથે રહી તેઓની રક્ષા કરવી-તેઓની ચોક્કી કરવી એ તમારું કામ છે.” મહાદેવીની આવી આજ્ઞા મુખેદાર અને સેનાપતિએ માથા પર ચઢાવી. સ્વારપછી ત્યાંથી આવી અમે સર્વે એકાક્ષનિવાસ નગરમાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રથમ પાટો-વનસ્પતિ.

એ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં પાંચ મોટા પ્વારાઓ છે. આ પાંચમાંનો એક પાટો પોતાની આંગળીવડે બતાવતાં તીવ્રમોહોદયે કહ્યું “ભદ્ર સંસારીજીવ ! તું આ પાટામાં રહે. આ એકાક્ષનિવાસના પાંચ મોહોદોઓ. મોહોદો આપણા અસંવ્યવહાર નગરને ઘણો મળતો આવે છે તેથી અહીં રહેવામાં તને બાધુ આનંદ

૧ આ પ્રમાણે સંસારીજીવ-અગ્રહીતસંકેતા પાસે વાત કરે છે.

૨ એક ‘અદા’ એટલે એક ઉદ્વિગ્ન. પાંચમાંથી પહેલી સ્પર્શદ્રિય. એક ઉદ્વિગ્નવાળા જીવેને આ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં રહેવા વર્ણવ્યા છે.

૩ વિજ્ઞાન. મોહોદો. Ward.

આવશે. એવું કારણ એ છે કે જેવી રીતે તે અસંવ્યવહાર ગોળક નામના પ્રાસાદમાં આવી રહેલા નિગોદ નામના અસંવ્યવહાર હતા અને તેમાં જેમ અનંત હવે પિંડીભૂત થયે છે તેવી હુણી મળીને રહેતા હતા, તેવીજ રીતે આ પાડામાં પણ તેજ પ્રકારે વસે છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અસંવ્યવહાર લોકો લોક સંબંધી કોઈ પણ પ્રકારના વ્યવહારમાં પડતા નથી, તેઓને 'અસંવ્યવહારી' અથવા 'અવ્યવહારીઆ' કહેવામાં છે, તેઓ ભંગવતી લોકસ્થિતિના હુકમથી તારી પેઠે ક્વચિત્ત જ સ્થાનકે જાય છે, વારંવાર જતા નથી અને આ પાડાના લોકો તે જ હારમાં આવે છે, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે વારંવાર જવું કરે છે અને તેટલામાટે તેને 'વ્યવહારીઆ' કહેવામાં આવે છે. તે અસંવ્યવહાર નગરમાં રહેનાર લોકોનું 'અનાદિવનસ્પતિ' સામાન્ય નામ આપવામાં આવેલું છે અને આ પાડામાં રહેનારો હોનું 'વનસ્પતિ' એવું નામ આપવામાં આવેલું છે એટલો તફાવત છે. વળી અહીંયાં કેટલાક પ્રત્યેકચારીઓ પણ રહે છે જેઓ ગોળક પ્રાસાદ અને નિગોદરૂપ ચારણોની ગોકવણ વગરના તેઓ દરેક છૂટા છૂટા ઘરમાં રહેનારા છે અને એવા પણ આ એક નિવાસ નગરમાં અસંખ્ય હવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તું અહીં રહે, તને અગાઉ અસંવ્યવહાર નગરનો પરિચય હોતો તેના જેવોજ આ (સાધારણ વનસ્પતિ) પાડો છે તેથી તને અહીં રીક પડશે." આ પ્રમાણે માંડ બીજે "જેવી પ્રભુની આજ્ઞા" એટલા સહજ માત્ર હું બોલ્યો.

સાધારણ

વનસ્પતિ.

સાધારણી મને એક ચારણનાં મૂકવામાં આવ્યો. મારી સાથે જે બીજા લોકોને પણ સાવવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી કેટલાકને તે એજ પાડામાં સ્થાપવામાં આવ્યા, કેટલાકને મોડળા (છૂટા) ફરવામાં.

૧ સ્થાન નિહ કરી સુવંન નિમિલનથી નીકળી આવવા આવે છે. બાદમાં તેનાં આરે છે ત્યાં વ્યવહારીઆ કહેવાય છે.

૨ અહીં પ્રથમ 'સાધારણ વનસ્પતિ' નું કહેવા જવાનું છે. સાધારણ વનસ્પતિમાં અનંત હવેનું કિંદુ ચરાર હોય છે. જરૂર તે સરિર આદર હોય છે. જો વનસ્પતિ સંસ્કારે અસંખ્ય કરેલ હોવાથી તેમાં 'પ્રત્યેક વનસ્પતિ' નો જોડો કરેલો હોય છે. કિંદુ સરિરનાં એક હવે હોય તેને 'પ્રત્યેક વનસ્પતિ' કહેવામાં આવે છે.

ક્યાં અને કેટલાકને બીજા પાડામાં લઈ જવામાં આવ્યા. હું તો સાધારણ શરીર નામના મુંદર ઝોરડામાં મારી પૂર્વની સ્થિતિની જેઠા બંને ઉધી ગયેલો હોઈ, બંને પીધેલો હોઈ, બંને મૂર્છા પામેલો હોઈ, બંને મરી ગયેલો હોઈ તેમ અનંત જીવો સાથે એકમેક મળી રહેલો, તેઓની સાથે શ્વાસ લેતો, સાથે શ્વાસ મૂકતો, સાથે આહાર લેતો અને સાથે નિહાર કરતો અનંત કાળ રહ્યો.

એક વખત ત્યારપછી કર્મપરિણામ મહારાજનો મારા સંબંધમાં હુકમ આવ્યો તેને અનુસારે પેલા મુખેદાર પ્રત્યેક અને સેનાપતિએ (તીવ્રમોહોદય અને અત્યંત અનરૂપિ યોધે) મને તે ઝોરડામાંથી બહાર કાઢ્યો અને અવિતબ્યતાએ મને એ એકાક્ષનગરના તેજ પાડાના બીજા વિભાગમાં અસંખ્ય કાળ સુધી પ્રત્યેકચારી તરીકે રાખ્યો. અહીં કર્મપરિણામ મહારાજને લોકસ્થિતિને પૂછીને, કાળપરિણુતિ મહારાણી સાથે વિચાર કરીને, નિયતિ અને સ્વભાવનો અભિપ્રાય બંને લઈને અને અવિતબ્યતાની અનુમતિ લઈને વિચિત્ર આકારને ધારણ કરનાર લોકસ્વભાવની અપેક્ષાએ પોતાની સક્ષિતી સર્વ કાર્ય કરી શકે તેવા પરમાણુઓથી બનેલી ‘એકભવવેદ’ નામની ગોળીઓ બનાવી અને તે અવિતબ્યતાને સોંપતાં કહ્યું “ભદ્રે ! આખો વખત ફાળે ફાળે લોકોને અનેક પ્રકારનાં મુખદુઃખો આપવાના કામથી હું યાદી ગયેલી જણાય છે, માટે આ ગોળી લે; જ્યારે જ્યારે દરેક

૧ કેટલાકને પ્રદા કરનારા ક્યાં એટલે પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં મૂક્યા.

૨ બીજા પાડાએ તે પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય, તેજકાય અને વાયુકાય સમજવા.

૩ સાધારણ વનસ્પતિકાય એ પ્રકારની છે: સૂક્ષ્મ અને બાદર. સૂક્ષ્મ નિર્માણમાં હવ અવ્યવહારીઓ કહેવાય છે. બાદર વનસ્પતિકાયના અનંત હોવાનું સરી રેખી યામય છે, અને ત્યાં આવ્યા પછી તે વ્યવહારીઓ કહેવાય છે. બાદર અનંતકાય-સાધારણ સરીરનું લક્ષણ બતાવતાં સાચકાર કહે છે કે ‘જેની નસો, શાંધા અને વિભાગો ઘણા હોય, જાંઘવાળી જેના સરખા કટકા થતા હોય અને ઉધા પછી યમ એ ઉમે તેવા હોય તેને સાધારણ વનસ્પતિ કહે છે.’ એક સરીર એક હવ હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહેવાય છે: ફળ, ફુલ, કાચ, કાષ, મૂળ, પાંડાં અને બી એ દરેકમાં બહા બહા હવ હોય છે. એ પ્રત્યેક વનસ્પતિ છે.

૪ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં તેના સ્વરૂપ માટે ઉપરની નોટ મુકો.

૫ સાધારણ વનસ્પતિકાયનો એક શ્વાસીશ્વાસ એટલા વખતમાં ૧૦૧૧ અવરો છે, પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં આવે ત્યારે આપુણ્ય વધે છે. અનેક કમોના બહા બહા વિષાડો કામચલાની ભરૂં પડે છે તે પર રૂપ કરીને આ યોગ્યો બનાવી છે એકભવવેદ ગોળી એટલે એક અવર્માં કામચલાનાં કમોનો સમુદાય.

બીજામાં વસનારો, કોઈવાર મૂળમાં વસનારો, કોઈવાર 'અગ્રબીજ'નું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઈવાર 'પર્વબીજ'નું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઈવાર 'સ્કંધબીજ'નું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઈવાર બીજના અંકુરનું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઈવાર સામાન્યપણે સંમૂર્ધિમપણે ઉત્પન્ન થયેલો, કોઈવાર ઝાડના આકારને ધારણ કરનાર, કોઈવાર 'શુક્રમનું' રૂપ ધારણ કરનારો, કોઈવાર લતાના રૂપવાળો, કોઈવાર વેલ્ડીના રૂપવાળો અને કોઈ વખત ધારાના આકારવાળો અને બનાવ્યો. આવી અવસ્થામાં હું વર્તતો હતો તે વખતે કોઈ બીજ નગરના લોકો આપીને કંપાધમાન સ્થિતિમાં મને હેઠે, બેઠે, દળે, વાટે, મરડે, તોડે, વીધે, બાળે અને બીજ અનેક થીડા આપે અને તે વખતે ભવિત્યતા પાસે હોય તોપણ તે કોઈ કોઈ જોયા કરે અને તે હકીકત તરફ તદ્દન બેદરકારી બતાવે.

બીજો પાટા-પૃથ્વીકાય.

આવા પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરતાં અનંત કાળ આપ્યો ગયો, છેવટે મને આપેલી છેલ્લી ગોળી ન્યારે છર્લું થઈ ત્યારે ભવિત્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી. 'આ ગોળીના પ્રભાવથી હું એકાક્ષનિવાસ નગરના બીજ પાટામાં ગયો. ત્યાં પાર્થિવ' નામથી જાણીતા થયેલાં લોકો વસે છે. આ લોકોની પાસે જઈને હું પણ પાર્થિવ થયો. ભવિત્યતાએ નવી નવી ગોળીઓ આપીને મારું સૂક્ષ્મ, બાહર, પર્યાપ્તિક અપર્યાપ્તિક રૂપ કર્યું, કાળું, આસમાની, ધોળું, પીળું, લાલ વિગેરે રંગનું મારું રૂપ કર્યું, રેતી, પથ્થર, મીઠું (હુણ), હકતાળ, મણુશીલ, સુરમા, શુદ્ધ પૃથ્વી આદિ આકારો મારી પાસે ધારણ કરાવ્યા અને તેમ કરીને મને અસંખ્યાતા કાળ ગુથી અનેક પ્રકારની વિરંબના કરી. ત્યાં મને લેદવામાં આવ્યો, દળવામાં આવ્યો, ચૂરવામાં આવ્યો, કાપવામાં

૧ અગ્રબીજ: જે વૃક્ષના અગ્ર ભાગે ઉત્પન્ન થવાની યોગિ હોય તે.

૨ પર્વબીજ: ચોટી વિગેરે પેટે જેના સાંધામાં બીજ હોય તેવાં વૃક્ષ.

૩ સ્કંધબીજ: જે વૃક્ષના સ્કંધ વાવવાથી હોય તેવાં વૃક્ષ.

૪ સંમૂર્ધિમ: પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારા છતાં 'સંમૂર્ધિમ' કહેવામાં આવે છે.

૫ શુક્રમ: એક ભવિતાં વૃક્ષને શુક્રમ સંજ્ઞા આપેલી છે. આ સર્વ માટે જુઓ લેખપ્રકાર.

૬ એકેન્દ્રિય સિવાયના કોઈ પણ છવો.

૭ પૃથ્વીકાય: સાત ધાતુઓ, માટી, પથ્થર, મીઠું (હુણ) વિગેરે પૃથ્વીકાય એકેન્દ્રિય સ્થાવર છે.

આવ્યો અને જાળવામાં આવ્યો. તેવી રીતે એ પાડામાં મેં મહા સંકર દુઃખો સહન કર્યાં.

ત્રીજો પાડા-અપ્કાય.

એ પ્રમાણે પાર્થિવ લોકોમાં રહેતાં રહેતાં ન્યારે છેલ્લી ગોળી જીવું થઈ ગઈ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી. એ ગોળીના પ્રભાવથી હું એકાક્ષિનિવાસ નગરના ત્રીજા પાડામાં ગયો. ત્યાં આખ્ય^૧ નામના કુંડુંબીઓ વસે છે. હું ત્યાં ગયો એટલે પાર્થિવરૂપ મૂકીને માંડે પણ આખ્ય રૂપ થઈ ગયું. અહીં પણ ન્યારે ન્યારે એક ગોળી જીવું થાય ત્યારે ત્યારે બીજી ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા માંડે રૂપ ફેરવી નાખતી. એ પ્રમાણે કરતાં કરતાં અસંખ્યાતા કાળ સુધી મને ત્યાં દુઃખ આપવામાં આવ્યું. મારાં રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શમાં ફેરફારો કરીને મને કોઈવાર ધુમ્મસ, કોઈવાર હિમ, કોઈવાર મહિકા^૨, કોઈવાર હરતનુ^૩ અને કોઈવાર નિર્મળ પાણીનું રૂપ આપવામાં આવ્યું. આવી રીતે મારી પાસે વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિઓ ધારણ કરાવવામાં આવી. આ પાડામાં રહ્યા રહ્યા મેં ગરમી અને ઠંડી તથા ક્ષાર અને ક્ષત્ર^૪ વિગેરેથી થતી તેમજ અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોથી થતી વેદનાઓ સહન કરી.

ચોથો પાડા-તેજસ્કાય.

આખ્ય કુંડુંબીઓમાં વસતાં વસતાં ન્યારે છેલ્લી ગોળી જીવું થઈ ગઈ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી ગોળી આપી. એ ગોળીના ભેરથી એકાક્ષિનિવાસ નગરના ચોથા પાડામાં હું પહોંચી ગયો. એ પાડામાં તેજસ્કાય^૫ નામના અસંખ્ય બ્રાહ્મણો વસે છે. હું પણ તેજ-

૧ અપ્કાય: પાણી, ઝાકળ, ખરફ, કરા વિગેરેનો આ અપ્કાય એકેન્દ્રિયમાં સમાવેશ થાય છે.

૨ મહિકા: આકાશમાં વાદળાંને યોગે ઝીણું પાણીનાં ટીપાં પડે છે તેને ધુમ્મસનું પાણી કહે છે.

૩ હરતનુ: વનસ્પતિનાં પત્રો પર ટપકતા ને ચોંટલા પાણીનાં બિંદુઓ.

૪ ક્ષાર ક્ષત્ર:-ક્ષારની પીડા તે મીઠા પાણીને ખારા પાણીના સંબંધથી ઉપ-ધાત થાય તે. ક્ષત્રવેદના એટલે પાણીને ખણવાથી થતી વેદના. પાણીને ઉખાળવાથી જીવોને ધણો આધાત શસ્ત્રના મારવા જેવો લાગે છે. અથવા ક્ષત્ર એટલે ખાતર-ખાતર ઉપર પાણી નાખવાથી સર્વ જીવો મરી જાય છે. પાણી અચિત્ત થઈ જાય છે.

૫ તેહકાય-અગ્નિ. સ્થાવર એકેન્દ્રિયનો આ એક ભેદ છે. તેમાં સર્વ દેહ-કાય જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

સ્વાય આકાશ યયો. મારો વર્ણ સોના જેવો ચળકતો, મારો સ્પર્શ એકદમ ગરમ, શરીર દાઢરૂપ અને શરીરાકૃતિ સોય જેવી થઈ. હું ત્યાં વસતો હતો ત્યારે જ્વાળા, અંતાર, મુર્મુર,^૧ અર્ધિસ,^૨ આલાત,^૩ શુદ્ધ અગ્નિ, વિજળી, ઉલ્કા,^૪ ઇંદ્રના વજ્રનો અગ્નિ, વિગેરે નામો મારાં પાયાં એટલે કે મારે એવાં એવાં રૂપો લેવાં પાયાં અને મને ખુઝાવી નાખવા વિગેરેથી થતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો એ પાયામાં મારે સહન કરવાં પાયાં. એ પાયામાં સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય તેમજ પૃથક્ક અને અ-પૃથક્ક રૂપ લેતો અસંખ્ય કાળ સુધી હું ભટક્યો.

પાંચમો પાડો-વાઉકાય.

એ તેજસ્કાય પાડામાં સર્વ તેજસ્કાય આકાશો સાથે વસતાં વસતાં જ્યારે મને આપેલી છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઈ ગઈ ત્યારે વળી ભવિત્યતાએ એક બીજી ગોળી મને આપી. આ ગોળીના ઉપયોગથી હું એકાક્ષનિવાસ નગરના પાંચમા પાડામાં ગયો. ત્યાં વાયવીય^૫ નામના અસંખ્ય ક્ષત્રિયો વસતા હતાં. ત્યાં હું પણ વાયવીય ક્ષત્રી થઈ ગયો. મારો સ્પર્શ ગરમ અને ઠંડો બંને પ્રકારનો થયો, અક્ષુવાળા પ્રાણીઓ મને ન જોઈ શકે તેવા રૂપવાળો અને શરીરના બંધારણમાં પતાકા (ખલ)ની આકૃતિવાળો હું થયો. હું ત્યાં હતો ત્યારે મને કોઈ કોઈવાર 'ઉત્કલિક વાયરો' કહેવામાં આવતો, કોઈવાર 'મંદલિક વાયરો' કહેવામાં આવતો, કોઈવાર 'ગુંજવાત કહેવામાં આવતો, કોઈવાર 'ઝંઝાવાત કહેવામાં આવતો, કોઈવાર 'સંવર્તકવાત કહેવામાં

૧ મુર્મુર: અગ્નિની જ્વાળામાંથી નીકળતા સૂક્ષ્મ કણ.

૨ અર્ધિસ: અગ્નિની સિખા.

૩ આલાત: અંતારો (ઉનાડીડ).

૪ ઉલ્કાપાતનો અગ્નિ. આકાશમાંથી અગ્નિની વરિ.

૫ વાયવીય. પવન. એકદ્રિય સ્થાવરનો આ ભેદ છે. એ સ્થાવરનો ભેદ છતાં 'ગતિવચ' કહેવાય છે. તેજસ્કાય પણ ગતિવચ કહેવાય છે.

૬ ઉત્કલિક વાયરો: નીચે રેલીમાં લીટીઓ પારવા વાયરાને ઉત્કલિક વાયર કહેવામાં આવે છે.

૭ મંદલિક: મંદાળીઓ.

૮ ગુંજવાત: ગુંજાય કરતો વાયરો.

૯ ઝંઝાવાત: આકરો ચબ્દ કરતો વાયરો.

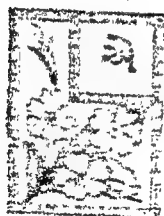
૧૦ સંવર્તક: ઝાળ કરતો વાયરો.

આવતો, કોઈવાર ધનવાત કહેવામાં આવતો, કોઈવાર રતનવાત કહેવામાં આવતો, કોઈવાર શુદ્ધવાત કહેવામાં આવતો-આવી રીતે બહુ પ્રસંગે મારાં નવાં નવાં વિચિત્ર નામો પડતાં હતાં. આ બધાં વિગેરે રાજના ઘાતથી તથા નિરોધથી બહુ દુઃખ પડતું હતું. આ પાપુ મારી પાસે સૂક્ષ્મ અને આદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત, લેવરાવીને ભવિતવ્યતાએ મને અસંખ્યાતા કાળ સુધી રખાયા.

આ પાપામાં એવી રીતે ઘણો વખત રહ્યા પછી ત્યારે જ આગેલી ગોળીઓમાંથી છેલ્લી ગોળી વપરાઈ ગઈ. ત્યારે વળી મને પહેલા પાપામાં લઈ જવામાં આવ્યો. આ ભવિતવ્યતાના હુકમથી વળી પાછો અનંતો કાળ રહ્યો. ત્યારપછી વારંવાર બીજી ગોળીઓ આવીને મને બીજા ત્રીજા એમ સર્વે પાપાઓમાં ફરીવાર ફેરવ્યા અને તે દરેકમાં અસંખ્ય કાળ સુધી રાખ્યા. આવી રીતે એકાક્ષનિવાસ નગરમાં ભવિતવ્યતાએ અત્યંત અવ્યય અને તીવ્રમોહોદયની સમક્ષ મને વારંવાર પાપામાં અનેક વાર રખાયા.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિક્ષાક્ષનિવાસ નગરે.

કે દિવસ ભવિતવ્યતા રાજી થઈને બોલી "આગેવાન! તું આ નગરમાં બહુ કાળ રહ્યો તેથી હવે આ આ નગર તને યાદી અરુચિ થઈ ગઈ હોય તેમ જણાય છે. તને આ સ્થાનનું અહમ્મું થયું છે તો તેને માનવે અને ભાર તને હવે બીજા સ્થાનમાં લઈ જઈ." મને તે એ ભવિતવ્યતા દેવી-મારી બંનેનો હુકમ માનવાનોજ હતો. તેથી તે દેવી-મારી આજ્ઞા સ્વીકારીને જવાબ આપ્યો. મહાદેવીએ બોલ્યું બહુ મોટા મોટા ભવિતવ્યતા મને આપ્યા.

૧. હવે તારા નામને બદલીને નવું નામ મળે.

૨. તારા નામને બદલીને નવું નામ મળે. આ બંધવાત અને લગ્નવાતને આજ્ઞા મળે. તેથી તે સ્વીકારે.

ઉન્માર્ગોપદેશ મુખ્યેઃ માયા પત્ની.

મનુષ્યલોકમાં એક વિકલાક્ષનિવાસ^૧ નામનું નગર છે. તે નગરીમાં ત્રણ મોટા પાદાઓ છે. તે નગરનું પરિપાતન કરનાર તરીકે ઉન્માર્ગોપદેશ^૨ નામના અધિકારીને કર્મપરિણામ મદારાજ્યે નીમ્યો છે. એ અધિકારીને માયા^૩ નામની સ્ત્રી છે. ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીના પ્રભાવથી હું 'પદેલા પાદામાં' ગયો. ત્યાં રાત લાખ કુળકોટિની સંખ્યામાં દ્વિહુપીક^૪ નામના કુળપુત્રો વસે છે, તેઓમાં હું પણ એ દ્વિદ્રિયવાળો કુળપુત્ર થયો. અગાઉ જે હંધણુશી જેવી, દારૂ પીધેલ જેવી, મૂર્છા પામેલ જેવી, લગભગ મરણ પામેલા જેવી મારી સ્થિતિ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં દેખાતી હતી તે અહીં આવવાથી દૂર થઈ ગઈ અને હવે જાણે મારામાં કાંઈક દમ હોય, ચેતના હોય એમ જણાવા લાગ્યું. (હું સ્થાવર મટીને ત્રસ થયો.)

પ્રથમ પાદા-દ્વિહુપીક.

મારાં પાપને હજી છેટો આવ્યો નહિ. અહીં મારી સ્ત્રીએ મને એક ગોળી આપીને મહા અપવિત્ર સ્થાનમાં કરમીઓ^૫ બનાવ્યો. એ રૂપમાં મૂત્ર, આંતરડાં, કલેદ (રૂચિ-રહિ) અને જંબાલ (કચરા)થી ભરેલા પેટમાં મને રહેલો જોઈને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા બહુ રાજ થતી હતી, વળી કોઈ વખત કુતરા વિગેરેને પડેલા ચાંદામાં જીવડાડે મને બીજા અનેક જીવો સાથે પડેલો જોઈને તે બહુ ખુશી થતી હતી. મુશ્કેલી વીર્ય અને સ્ત્રીના રૂચિરમાં અથવા વિદ્યામાં લીલા કરતો અને પરસ્પર ધર્મણથી દુઃખ પામતો એક પ્રકારના કૃમીની આકૃતિને

૧ વિકલાક્ષનિવાસઃ બેદ્રિય, તેદ્રિય, ચોરેદ્રિય જીવોને વિકલેદ્રિય કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓમાં સંપૂર્ણ પાંચે દ્રિયો નથી. બે, ત્રણ, ચાર દ્રિયોવાળા જીવોનું સમુચ્ચયનામ વિકલેદ્રિય છે. વિકલાક્ષ નગરના એ ત્રણ બૃહદા બૃહદા પાદા કલ્પવામાં આવ્યા છે.

૨ ઉન્માર્ગોપદેશઃ વિકલેદ્રિય જીવોની ચેતના કાંઈક વ્યક્ત હોય છે, પણ તેઓ અજ્ઞાનને લીધે ઉન્માર્ગે જ ગમન કરનારા હોય છે.

૩ માયાઃ વિકલેદ્રિય જીવોમાં માયા બહુ હોય છે.

૪ દ્વિહુપીકઃ સ્પર્શન અને રસના. આ બે દ્રિયવાળા જીવોને દ્વિહુપીક કહેવામાં આવે છે. હુપીક એટલે દ્રિય.

૫ કરમીઓઃ કૃમી વિદ્યામાં ઉત્પન્ન થતી અને રહેલી ઝીણી મોટી જવાત. આ પેશામાં બતાવ્યા છે તે સર્વ જીવો બેદ્રિય છે.

ધારણ કરતો મને લેઈને ભવિત્યતા આનંદ પામતી હતી. વળી એ
 બીજી ગોળી આપીને મને જળોનું રૂપ લેવાની મારી
 ભવિત્યતા માયા દેવી સાથે હસતી, મને
 ભોગવતો લેઈ આનંદ પામતી અને વધારે
 દેતી તે દેવીને કહે છે કે “હે માયા દેવી! તને
 ઉન્માર્ગોપદેશ પતિ છે તેથી તું બહુ અભિમાન
 કરે છે, પણ આ મારા પતિનું સામર્થ્ય તો જો! મારો પતિ જો
 હોય અને તેને પીડા થતી જગો પર મૂક્યો હોય તો તે ચોંટી પડી
 પોતાની શક્તિથી સર્વ લોહીને ચુસી લે છે; વળી મારા પતિની શક્તિ
 શક્તિ પણ કાંઈ જેવી તેવી નથી તે પણ તું જો! જે કોઈ તેને
 થમાં ધારણ કરીને દબાવે છે તેને તે સર્વ લોહીનું દાન કરી દે છે.
 હે અમૃતસંકેતા! આવી રીતે મારી સ્ત્રીના હાથથી હું દુઃખ પામતો
 હતો, તેમાં પણ જ્યારે તે આવું આવું બોલીને મારી મશ્કરી કરતી
 હતી ત્યારે તો હું બેવડો દુઃખી થતો હતો. વળી એક બીજી ગોળી
 આપીને મને મોટા દરિયામાં તેણે સંખ બનાવ્યો અને જ્યારે સંખ
 વગાડવાવાળાએ મને લઈને છિન્નભિન્ન કર્યો ત્યારે દુઃખથી મને રજો
 લેઈને તે ઘણો આનંદ પામી. જૂદા જૂદા રૂપમાં મારી સ્ત્રી સાથે તે
 પાડામાં રહેતાં અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરતાં અસંખ્યાતો
 કાળ ચાલ્યો ગયો.

બીજો પાડા-ત્રિકરણ.

પોતાની મરજી આવે તેમ કરનારી ભવિત્યતાએ વળી એક
 દિવસ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી વિસ્લાક-
 નિવાસ નગરના બીજા પાડામાં મને લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં આ

૧ વર્ચસ્વ શબ્દનો અર્થ શુક્ર, વીર્ય અને વિદ્યા થાય છે. એમાં ઉત્પન્ન થતો
 હોય છે ઇન્દ્રિયવાળા હોય છે.

૨ ત્યાગ-દાન અને તથા દેવાની શક્તિ. મશ્કરી બ્યંચ છે તે વિચારવા થાય છે.

૩ જળો: આ જળોનું વર્ણન છે. જળોનો સ્વભાવ લોહી ચુસવાનો અને લો-
 ભવાધી તે કાઢી નાખવાનો છે. બ્યંચમાં મશ્કરી છે.

૪ છિન્નસંખ: સંખને વાગે તેવો કરવા માટે તેમાંથી માંસ તિરે કાઢી ના-
 ખવામાં આવે છે તેને સંખને છિન્ન કર્યો-છેલો સ્ત્રિમ કહેવાય છે.

૫ મમતામમન: અન્ય પતિમાં ગયા વગર બેઠકિય હોય તેના પતિમાં
 અસંખ્ય કાળ મુઠી જન્મ મરણ કર્યા કરે. બીજી પતિમાં એક વાર જન્મ આવ્યો
 પણ ફરીવાર તેજાવ કાળ તે પતિમાં રહે તો વર્ષા નથી.

લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ અસંખ્ય ત્રિકરણ' નામના શુદ્ધપતિઓ રહે છે. હું પણ તેઓમાં ત્રિકરણ નામનો ધરનારી થયો. લુ, માંદક, મંકોણ, કુંધુઆ અને કીડિ વિગેરેનું રૂપ ત્યાં અને ભવિતવ્યતાએ આપ્યું. અદીથી તહીં રખડતો, ભૂખ્યો અને બાળકોથી અંધાતો અને બળાતો ભેદને મારી સ્ત્રી સંતોષથી લહેર કરવા લાગી. આ પાશમાં અને નવી નવી ગોળીઓ આપીને અને તેના વડે નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરાવીને અસંખ્ય વાર આમ તેમ રખડાવવામાં આવ્યો.

ત્રીજો પાડા-ચતુરક્ષ.

એક દિવસ વળી બીજી ગોળી આપીને મારી સ્ત્રીએ અને વિકલાક્ષનિવાસ નગરના ત્રીજા પાશમાં મોકલ્યો. ત્યાં નવ લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ ચતુરક્ષ નામના અસંખ્ય કુંડુંબીઓ વસે છે. હું પણ ત્યાં ચતુરક્ષ નામનો કુંડુંબી થયો. પતંગીયું, માખી, ડાંસ વીંછી વિગેરેના આકારો મારી પાસે ત્યાં ધારણ કરાવ્યા. આ પાશમાં હું રહેતો ત્યારે વિવેક વગરનાં પ્રાણીઓએ કરેલા મારાં મર્દન (ચાળવું, કચરવું) વિગેરેથી અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પામ્યો. જ્યારે જ્યારે મારી ગોળીઓ લઈ યતી હતી ત્યારે ત્યારે નવી નવી ગોળીઓ ભવિતવ્યતા અને આ પાશમાં પણ આપતી હતી. એ પ્રમાણે ગોળીઓ આપી અસંખ્ય રૂપો મારી પાસે લેવડાવીને આ ત્રીજા પાશમાં પણ તેણે નાટક કરાવ્યું. આ ત્રણે પાશમાં વારા ફરતી નવાં નવાં રૂપો ધારણ કરાવીને અસંખ્યાતાં હજાર વર્ષ સુધી અને ફેરવવામાં આવ્યો. કોઈ વખત પર્વાતિક રૂપે અને કોઈ વખત અપર્વાતિક રૂપે એ ત્રણે પાશમાં મારી પાસે અનેક પ્રકારના ખેલ કરાવવામાં આવ્યા.

૧ ત્રિકરણ: રપસંન, રસન અને નાસિકા. આ ત્રણ ઇદ્રિયો જેને હોય તે. કાણુ એટલે ઇદ્રિય. શુદ્ધપતિ એટલે ધરનારીઓ.

૨ ચતુરક્ષ: રપસંન, રસન, નાસિકા અને ચક્ષુ. આ ચાર ઇદ્રિયો જેને હોય તે. અક્ષ એટલે ઇદ્રિય.

૩ સંવહીન્નસમાવીગલા ઇતિ જીવવિચારે. અત્ર અસંખ્યાત લખે તે ચિંત્ય છે. જીવવિચારમાં સંખ્યાતાં વધો સર્વ વિકલેદ્રિયો માટે છે, અહીં અસંખ્યાતાં વર્ષ છતાં છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.

ક દિવસ ભવિતવ્યતા મારા ઉપર ખુશી થઈ અને પંચેન્દ્રિય કરવાનો વખત હવે આવી. પહોંચ્યો છે એમ જાણીને મને કહેવા લાગી “આર્યપુત્ર! આ વિક્ષા લાક્ષ્મિવાસ નગરમાં રહેતાં તને જે સંતોષ ન થતો હોય તો હું તને ખીજ નગરમાં લઈ જઉં.” મેં જવાબમાં દેવીને કહ્યું “દેવી! જે તને ગમે તે કર, કારણ કે સર્વ કાર્યોમાં તું જે કર તે મારે પ્રમાણ છે.” પછી મને આપેલી ગોળીઓમાંથી છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઈ છે એમ જાણી ખીજ નગરમાં જવા માટે તૈયાર મને ખીજ ગોળી આપી.

આ તીર્થ લોકમાં એક પંચાક્ષપશુસંસ્થાન^૧ નામનું નગર છે તે શહેર ઉપર પણ પેલા ઉન્માર્ગોપદેશનેજ સરસુના તરીકે નીમવામાં આવ્યો છે. તે નગરમાં સાડીત્રેપત્ર લાખ કુંજકોટિ પ્રમાણ કુંજવાળા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા લોકો વસે છે. તેઓ જળચર, સ્થળચર અને ખેચર (આકાશચર) જાતિના હોય છે, તેઓને ચેતના સ્ફુટ હોય છે અને સંજ્ઞા પણ હોય છે. વિક્ષાન માણસો તેઓને ‘ગર્ભજ સંસ્રી’નું નામ પણ આપે છે. વળી આ જીવોમાં જે કોઈને ચેતના સ્ફુટ ન હોય તો તેઓને

૧ પંચાક્ષપશુસંસ્થાન: પાંચ ઇન્દ્રિય: સ્પર્શન, રસના, નાસિકા, આંખો અને કાન એ જેને હોય તેવા પંચેન્દ્રિય તિર્યચો. વિક્ષેન્દ્રિયપણથી આગળ વધી પ્રાણી ધણું ખરું પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય છે. એકથી ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યચ કહેવાય છે.

૨. ગર્ભજ: માતા પિતાના સંયોગે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થનાર, માત્રી કુક્ષિમાંથી જન્મનાર. આનાથી હલકી રીતે તેઓ જન્મે તેને સંમૂર્ઠિમ કહે છે, ચાર ઇન્દ્રિય સુધી તો સંમૂર્ઠિમ સ્થિતિજ હોય છે.

અર્ચનાના નામથી પણ જોઈએ ત્યાં આવે છે અને તેથી 'સંસ્કૃતિ'મ દોષ છે. નું જોઈના પ્રભાવથી રૂપ રૂપ વચરના (સંસ્કૃતિમ) પંચાલના નામથી આગળના ન્યા ક્રિયાન થયા. ત્યાં મારી સો ભને રમન ગમનના અર્થ આપ છે તેથી અને વિના શરૂઆત આપો વખત કાંઈ પાઠના દેશના આદાર પાઠનું કરનારો અનાચો. આવી રીતે અસંખ્ય કાલ મુખી જુદા જુદા આદારોમાં સંસ્કૃતિમ તરીકે રખાવીને પછી અને મળેજનો આદાર પાઠનું કરનારો અનાચવામાં આવે. આ બળજ પાંચ દ્વિધવાળા પ્રાણીઓમાં પણ પ્રથમ જગ્યર અને જગ્યર અનાચવામાં આવે. ત્યાં પણ ત્યારે જગ્યર વિષય અને અન્ય (ખાઉલા)નું રૂપ આપવામાં આવ્યું ત્યારે માછીમારો અને પકાયા લામ્બા અને કાપીને તથા રાંધીને અને હલારો પ્રકારનાં દુષ્ટા આપવા લામ્બા. આપણી પાંચ દ્વિધવાળા પ્રાણીઓમાં ચાર પગવાળા રથજગ્યરનું રૂપ અને આપવામાં આવ્યું. ત્યાં વળી અને સમજા, કુદર, હરણ વિગેરેના વેશ આપવામાં આવ્યા અને તે વખતે સિંહારીઓ તીર મારીને મારા માત્રના કટકે કટકા કરી નાખતા અને એ રીતે અને અનેક પ્રકારની પીડ થતી હતી. વળી એ રથજગ્યરમાં રહેતા કોઈ વખત અને 'ભુજ-પરિસર્પ' અને 'ઉર:પરિસર્પ'નું રૂપ આપવામાં આવ્યું. યો, સર્પ, નકુળ (નોળાઓ) વિગેરે ભતમાં ઘણા વખત રહેતાં રૂપપાત્રને લીધે એક બીજાનું બક્ષણ કરવાથી મારે ત્યાં પણ ખાંડુ દુઃખ સહન કરવું પડ્યું. વળી કોઈવાર અને એવરનું રૂપ આપવામાં આવ્યું. ત્યાં કાગડા, ધુવડ વિગેરેનું રૂપ ધારણ કરતાં મેં અનેક પ્રકારનાં અસંખ્ય દુઃખો સહન કર્યાં. અસંખ્ય પ્રાણીઓથી બરેલા તે પંચાલપંશુસંસ્થાન નગરના દરેક કુળમાં હું જગ્યર, રથજગ્યર અને એવરરૂપ થયો. આ નગરમાં મારી ભાષા મારી પામે સાત આઠ વાર ઉપરા ઉપર નવાં નવાં રૂપો ધા-

૧ અસંસ્કૃતિ: અર્થ સજ્જા એટલે મન સમજવું. મન વચરના પ્રાણીને 'અ-સંસ્કૃતિ' કહે છે. બાકી આદાર વિગેરે ચાર અથવા દસ સંજ્ઞા તો સર્વ છવાને દોષ છે.

૨ સંસ્કૃતિમ: અગાઉ કહ્યું તેમ નર્મ વચર ઉત્પત્તિ થયેલાને સંસ્કૃતિમ અથવા અસંસ્કૃતિ કહે છે, તેમ મન દોષ નથી.

૩ ભુજપરિસર્પ: દાઘથી ચાલનારા રથજગ્યરો: નોળાયા વિગેરે.

૪ ઉર:પરિસર્પ: પેટથી ચાલનારા રથજગ્યરો: સર્પ વિગેરે.

૫ ગમનાગમન: પંચેદ્રિય તેજ ગતિમાં સાત આઠ ભવ એક સાથે કરે, ત્યાર-પછી અન્ય ગતિમાં જઈ આવી વળી પાછા સાત આઠ ભવ તે ગતિમાં કરે.

રણુ કરાવતી હતી; વળી કોઈ બીજી જગો પર લઈ જતી હતી અને પાંચ
તે નગરમાં ફરીવાર લઈ આવતી હતી. આવી રીતે વારંવાર તે નગર
લાવીને મારાં અનેક રૂપો ભવિતવ્યતાએ બનાવ્યાં, પરંતુ એક સમયે
તો તિર્યચ રૂપમાં ત્રણ પદ્યોપમ (સૂક્ષ્મ અદ્ધા) અને કાંઈક અર્થ
કોડ પૂર્વ વર્ષ સુધી રહ્યો.^૩ આવી રીતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણા
તથા સંસી અને અસંસીના રૂપમાં એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાન નગરમાં
મારી અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ કરી.

શ્રુતિરસિક હરણુ.

એક વખત ભવિતવ્યતાએ તેજ નગરમાં મને હરણુનું રૂપ આપ્યું.
હું હરણુના ટોળામાં રહેતો હતો, ભયથી મારી આંખો ચપળ થઈને
દશે દિશાઓમાં ચકળ વકળ થયા કરતી હતી, હું જંગલમાં આખા
ઝાડોનાં ઝાડો ટપી જતો હતો અને જ્યાં ત્યાં રખડતો હતો. એક
વખત એક પારધિએ બહુ મધુર સ્વરથી ગીત ગાવા માંડ્યું. એ ગીત
એવું સુંદર હતું કે તેનાથી આખું હરણીઆનું ટોળું તેની તરફ દોરાય
ગયું,^૪ ટોળાનાં હરણોને દોડાદોડ કરીને ફલંગો મારવાની દેવ હતી તે
તેઓએ છોડી દીધી, તેઓની ચેષ્ટા પણ અટકી ગઈ, આંખો પણ
સ્તબ્ધ થઈ ગઈ, બાકીની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર નિવૃત્તિ પામી ગયો
અને, તેઓનો અંતરાત્મા મધુર ગીત સાંભળવાને અંગે કુલેન્દ્રિય
(કાન)માં એક રસ થઈ ગયો. આવી રીતે અમારા ટોળાનાં સર્વ
હરણોને કોઈ પણ પ્રકારની હીલચાલ વગરનાં બેઠને પેલો શિકારી
પારધિ અમારી નજીક આવ્યો, ધનુષ્ય તૈયાર કર્યું, તેની સાથે બાણને
સાંધ્યું, જમણો પગ આગળ કરી ડાબો પગ પાછળ કરી શિકારીની
મુદ્રા સાધી, નિશાન તાક્યું, ડોક જરા નીચી અને આગળ કરી, બાણ

૧ પદ્યોપમ-પદ્યોપમના માનનો ખ્યાલ લાવવા માટે ચતુર્થ કર્મ ગ્રંથ લેવો.
સામાન્ય ખ્યાલ એક લેજન લાંબા, પહોળા અને ઊંડા નુગલીઆના સૂક્ષ્મ વાળથી
ભરેલા ખાટાથી કરવો. છ માસે એક બાલ કાઢતાં આખો ખાડો પૂર્ણ થાય ત્યારે
એક બાદર પદ્યોપમ થાય છે. સૂક્ષ્મ તે કરતાં અસંખ્ય ગુણું હોય છે.

૨ પૂર્વ: ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણીએ એટલે ૬૮૫૬૦૦૦૦-
૦૦૦૦૦૦ વર્ષે એક પૂર્વ થાય.

૩ સાત ભવના સાત લાખ પૂર્વ ને લે આઠમે ભવ તેમાં કરે તો યુગલિક-
નોજ કરે તેના ત્રણ પદ્યોપમ-આટલો ઉત્કૃષ્ટ કાળ સમજવો.

૪ એક ઇન્દ્રિયને (અહીં શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયને) વરા પડતાં કેટલું દુઃખ થાય છે
તે પર આ વિચારવા યોગ્ય લાખલો છે.

ને કાન સુધી ખેંચ્યું, પછી ત્યારે તેણે તે બાણ છોડ્યું ત્યારે તેણે મને તેવડે વીધી નાખ્યો અને હું તુરતજ ભૂમિ પર પડ્યો. આ વખતે મને ભવિત્યતાએ આપેલી ગોળી પણ છલું થઈ ગઈ.

લહેર કરતો હાથી.

દાવાનળનો આકરો જોસ.

પદ્માત્તાપથી નિર્જરા અને પ્રગતિ.

હરિણના ભવમાં વાપરવા યોગ્ય એક ભવવેદ્ય ગોળી ત્યાં પૂરી વપરાઈ જવાથી મારી સ્ત્રી ભવિત્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી હું હાથી થયો. ધીમે ધીમે હું મોટો થતો ગયો અને અનુક્રમે હું ટોળાનો ઉપરી થયો. રવાભાવિક રીતે સુંદર કમળનાં વનોમાં, અતિ સ્વાદિષ્ટ 'સક્ષ્મ'નાં પાંદડાંથી ભરપૂર વૃક્ષોમાં અને આનંદ ઉપજાવે તેવા વનના વિભાગમાં હું વસતો હતો, હાથ-લીઝોનાં ટોળાંઓથી વિટાયેલો રહેતો હતો અને આનંદસાગરમાં ચિત્તને ઝબોળતો મારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરતો કરતો હતો. આવી રીતે આનંદમાં નિમગ્ન થઈ લહેર કરતો હતો તેવામાં એક દિવસ અમારું ટોળું અકસ્માત્ ભય પામ્યું, જનાવરો આમતેમ દોડવા લાગ્યાં, વાંસને ફાડી નાખે તેવા અવાજો (અથવા વાંસની ગાંઠો ફાટવાથી થતા ધડધડ અવાજો) સંભળાવા લાગ્યા અને ધુમાડાના ગોટ્ટે ગોટ્ટા નીકળવા લાગ્યા. આ બધું શું હશે તે સંબંધી વિચાર કરતાં મેં મારી પછવાડેની બાજુએ નજર ફરી તો મને દેખાયું કે મહા ભયંકર જવા-ળાઓથી બીડામળો લાગતો દાવાનળ (વનનો અગ્નિ) મારી તદ્દન નશ્વર આવતો હતો. મને એ દાવાનળ જોઈને મરણનો ભય ઉત્પન્ન થયો, મારી શક્તિ અને પુરુષાર્થ આપ્યાં ગયાં, મેં દીનતા અંગીકાર કરી, પેટભરાપણાનો આશ્રય કર્યો, મારો અહંકાર ચાલ્યો ગયો, મારા ટોળાને મેં છોડી દીધું-તેજી દીધું અને એક દિશા તરફ નાસવા માંડ્યું. નાસતો નાસતો હું થોડે દુર ગયો ત્યાં ગામનાં ઘોરને પાણી પીવાનો એક જૂનો પૂરાણો ઝુકાઈ ગયેલો મોટો અં-
નાસગ કુવો: ધકારવાળો કુવો આવ્યો. એના ઉપર ઘણું ખડ ઉગી
તેમાં પાવ. ગયું હતું અને તેથી ઠંકાઈ ગયેલો હોવાને લીધે મારા
જેવામાં તે કુવો આવ્યો નહિ. તેની આગળ હું આવી
પહોંચ્યો. મારા બન્ને આગળના પગો તે કુવામાં પડી ગયા. મારા શ-

એમ કહીવાર મેં કહ્યું. આ વખતે મને અવિનશ્યતાએ લે મોળી અ-
માઉ આપી હતી તે પુરી મઠ અઠ. અવિનશ્યતાએ તે વખતે મને
એક બીજી મોળી આપીને કહ્યું ‘આર્યપુત્ર! તું અર્ધાંધી જાણી ત્યારે
આ પુરુષોદય તારો મૃત સુદોદર (એકજ પેટમાં ઉત્પન્ન થનાર) બંધુ
અને મિત્ર મળે તારી સાથે રહેશે.’

અબ્યપુરુષને સુદોદરનો પ્રશ્ન.

આ પ્રમાણે સંસારીજીવ કહેતો હતો ત્યારે અબ્યપુરુષે પ્રજા-
વિશાસના કાન નજીક જઈને પૂછ્યું “માડી! (સંસારીજીવ તરફ
આંગળી કઢીને) આ પુરુષ હોજુ છે? તેણે એની કયા કરવા માંડી
છે? અસંવ્યવહાર વિગેરે તે નગરો તે ક્યાં? આ મોળી લે એક એક
વખત આપવામાં આવે છે ત્યારે નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરાવે છે તે
અને વિષ્ણુ વિધ પ્રકારનાં મુખો અને દુઃખોનો અનુભવ કરાવે છે તે
કયું? એકજ પુરુષની આટલા અધા વખત મુખી એક ને એક ઠેકાણે
રહેવાની વાત કેવી રીતે હોઈ શકે? વળી મનુષ્ય પ્રાણીના કીડી અને
કરમીયાં અને એવાં એવાં બીજાં રૂપો કેવી રીતે હોઈ શકે? મને તો
આ ચોરની આખી વાર્તા કોઈના બેજામાંથી નીકળી દોય તેની આ-
લ્લખ લેવી કહિપત લાગે છે! આ સર્વ બાબતનો ભાવાર્થ શું છે તે
માતાજી! મને કહો.”

પ્રજાવિશાસનો સ્પષ્ટ ખુલાસો.

પ્રજાવિશાસનોએ કહ્યું “આ ચોરનું હાલનું વિશેષ રૂપ શું છે
તે તેણે હજી મુખી કહ્યું નથી. આમાન્ય રૂપે તો તે સંસારીજીવ
નામનો પુરુષ છે. તેણે સંસારીજીવના નામથી પોતાનું અસ્તિત્વ કહ્યું છે.
આ સર્વ દમીકત કેવી રીતે ઘટાવવી-આગળ પાછળ બંધબેસતી
કરવી તે હવે હું તને સમજાવું છું. અસાંખ્યાવહારિક જીવરાશિ (અ-
વ્યવહારી નિગોદ) તે અસંવ્યવહાર નગર સમજવું. પૃથ્વી, અપ્
(જળ), અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ પાંચે એકંદ્રિયની જાતિઓ
સમજવી અને તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને રહેવાનું સ્થાન તે એકાક્ષ-

૧ આ સર્વ કયા સંસારીજીવ અશુદ્ધિસંકેતાન કહેશેને સદાગમ સમક્ષ
કહી બતાવે છે અને અબ્યપુરુષ તથા પ્રજાવિશાસ પક્ષે સાંભળવામાં બાજ લે છે.

૨ પ્રજાવિશાસના અબ્યપુરુષની ધાવમાતા છે તેથી ‘માડી’ કહીને તે તને
બોલાવે છે.

નિવાસ નગર સમજવું. જે ઇંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો જેઓને માટે વિકલેંદ્રિયની સંજ્ઞા વપરાવામાં આવી છે તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને વસવાનું સ્થાન તેને પંચાક્ષનિવાસ નામનું નગર કહેવામાં આવ્યું છે. પાંચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યચોના સ્થાનને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય-ઉદયમાં આવનારાં કર્મોના સમૂહને એક ભવવેદ્ય 'ગોળી' નું નામ આપવામાં આવ્યું. એ કર્મોના ઉદયનાના પ્રકારનાં રૂપો થાય છે અને સુખ દુઃખ વિગેરેના અનુભવ પણ તે કર્મોનાજ ઉદયથી થાય છે. આ પુરુષ (પ્રાણી-જીવ) પોતે તે અજર અમર છે, એ કદિ જીર્ણ થતો નથી અને કદિ મરણ પામતો નથી, તેથી એ પોતે અનંત કાળ અવસ્થાન કરે (રહે, જીવે કે મરે) તેમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી, તે બરાબર યોગ્ય છે. સંસારીજીવનાં કર્મોનાં કીડી વિગેરે રૂપો થાય છે. એમાં નવાઈ જેવું શું છે? હજી તું બાળક છો, મુઝ છે, તેથી આ બધી હકીકત જાણતો નથી. ભાઈ! આ દુનિયામાં ત્રણ ભુવનમાં એવું કોઈ પણ ચરિત્ર નથી જે આ સંસારીજીવના સંબંધમાં બનતું ન હોય, તેથી ભાઈ! તેના સંબંધમાં જે જે હકીકત બની હોય તે તે સર્વ તેને કહી જવા દે. 'પછી હું કુરસદે એ સર્વનો ભાવાર્થ તને સમજાવીશ.' ભગ્યપુર પોતાની ધાત્રી-પ્રજાવિશાલાની આજ્ઞા પોતાના માથા પર ચઢાવી.

* * * * *

ઉપસંહાર.

उत्पत्तिस्तावदस्यां भवति नियमतो चर्यमानुष्यभूमौ,
भव्यस्य प्राणभाजः समयपरिणतेः कर्मणश्च प्रभावात्;
एतच्चाख्यातमत्र प्रथममनु ततस्तस्य बोधार्थमित्यं,
प्रकान्तोऽयं समस्तः कथयितुमनुलो जीवसंसारचारः.

સ ચ સદાગમવાક્યમપેક્ષ્ય મો, જડજનાય ચ તેન નિવેદયતે;
બુદ્ધજનેન વિચારપરાયણસ્તદનુ ભવ્યજનઃ પ્રતિબુદ્ધયતે.

સમયપરિણતિ (કાળપરિણતિ) અને કર્મના પ્રભાવથી ભગ્યપ્રાણીની ઉત્પત્તિ ઉત્તમ મનુષ્યભૂમિમાં ત્યારપછી થાય છે. આ હકીકત હવે કહેવામાં આવશે અને ત્યારપછી આ સર્વ હકીકત અને

૧ આનો બરાબર જુલાસો આડમા પ્રસ્તાવમાં થશે.

૨ આમળના પ્રસ્તાવમાં.

જીવનું સંસારમાં ચલન લેની બીજા સાથે સંસ્થામણી થાય તેમ નથી તે તેના બોધને માટે કહેવામાં આવશે. સદાગમના વાક્યને અનુસારે તે સંસારચાર જુઝ બુદ્ધિવાળી અશુદ્ધીતસંકેતાને કહેવામાં આવે છે તે સાંભળીને બુદ્ધ સમજી (પ્રજ્ઞાવિશાલા) અને ત્યારપછી વિચારશીળ અન્યપુરુષ પ્રતિબોધ પામે છે.

પ્રસ્તાવેષ નિવેદિતં તદતુલં સંસારવિસ્ફૂર્જિતં,
ધન્યાનામિદમાકલય્ય વિરતિઃ સંસારતો જાયતે;
યેયાં ત્વેષ મયો વિમુદ્ધમનસાં મોઃ સુન્દરો ભાસતે,
તે નૂનં પશ્યો ન સન્તિ મનુજાઃ કાર્યેણ મન્યામહે.

આ (બીજા) પ્રસ્તાવમાં સંસારનું સ્વરૂપ બાહુ વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યું છે તે સાંભળીને ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને સંસારથી વિરતિ થાય છે. આ સાંભળવા કે વાંચવા છતાં પણ જે મૂઢ પ્રાણીઓને આ સંસાર સારો-મુંદર લાગે છે અથવા તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે તેઓને માટે તેઓનાં કાર્યો પરથી અમે એમ માનીએ છીએ કે તેઓ મનુષ્ય નથી પણ પશુ છે.

દ્યુપમિતમયપ્રપજ્ઞાયાં કથાયાં સંસારીજીવચરિતે
તિર્યગ્ગતિવર્ણનો નામ દ્વિતીયઃ પ્રસ્તાવઃ

ઉપમિતિ ભવ પ્રપંથા કથામાં સંસારીજીવના ચરિત્રને
અંગે તિર્યગ્ગતિ વર્ણન નામનો આ બીજો પ્રસ્તાવ
સમાપ્ત થયો.

इति द्वितीयः प्रस्तावः

પરિશિષ્ટ.

નિગાનું સ્વરૂપ.

આ પ્રકારમાં સર્વથી અલગ અવસ્થા ભોગ્યનારા જીવો નિગોદના ગતિ
 સ્થિતિમાં છે. તેમને તત્ત્વોમાં માત્ર શરીર જ હોવાથી તેઓ શરીર સંખ્યાથી
 અલગ છે. આમ જ્યોત્સ્વ અવસ્થામાં હોવાથી તેઓ તે પીડાભોગ્યતા
 વગર સ્વપરિણ કરી કમ અપાતી સ્થિતિ નથી. માત્ર વિષાદોદયનું છે કમ અપે
 માત્ર અપે છે. તેના પ્રમાણમાં કમ અપાત્ર પણ છે. પ્રાણી માનવ કંઈક કમ પ્રત્યે
 કમ અપે કરે છે. તેથી તેની અતી વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી.
 નિગોદ એ પ્રકારની કમ સૂક્ષ્મ નિગોદ અને આદર નિગોદ. સૂક્ષ્મ નિગોદ
 તે સૂક્ષ્મ પદ્મપરિણામ જીવો સમજવા. સૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારના સ્થાવરો પૃથ્વી માત્ર
 વનસ્પતિપ્રાણ નિગોદ છે. અને તેજ એક શરીરમાં અનંત જીવો રહે છે.
 આથીના અનંત સ્થાવર સૂક્ષ્મ એ કે અદૃશ્યાદિક ગુણોવંત વનસ્પતિપ્રાણ એવા
 છે. પરંતુ તેઓ પ્રત્યેક શરીર છે. અને તેની ગણના વ્યવહારશાસ્ત્રમાં કરેલી છે.
 નિગોદનો બીજો પ્રકાર આદર નિગોદ છે. તે કંદાદિકની માફક સ્થા
 વારજીવનસ્પતિ તરીકે ઓળખાય છે. કંદમૂળ, લીલ, ફલ વિગેરેનો તેની
 અંદર સમાવેશ થાય છે. તે જીવસ્થ અને ચર્મચમુવાળા જીવોને દૃશ્ય છે.
 પરંતુ તેની અંદર પણ એક શરીરમાં અનંતા જીવોની સ્થિતિ છે. નિગોદ
 નામ (વને જાતિમાં) તેના શરીરનું છે. તેવાં શરીરો અસંખ્યાતાં છે. અને
 દરેક શરીરમાં જીવો અનંતા હોવાથી તે બધા જીવો અનંતા છે. નવ પ્રકાર
 રના અનંતા પૃથ્વી સૂક્ષ્મ આદર નિગોદના સર્વ જીવો તેમજ એક નિગોદમાં
 રહેલા જીવો આક્રમે-મધ્ય અનંતાનંત છે. કોઈ પણ કાળે સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કર
 વામાં આવે તો ઉત્તર એજ મળે કે—આદર અથવા સૂક્ષ્મ એક નિગોદમાં
 રહેલા જીવોનો અનંતમો ભાગ સિદ્ધિપદને પામેલો છે.

આદર નિગોદ કરતાં સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જીવની સંખ્યા વિશેષ છે (અ-
 સંખ્યાત ગુણી છે).

આદર સ્થાવર જીવોમાં એક પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અસંખ્યાતા અપર્યાપ્તા
 રહેલા હોય છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ સ્થાવરમાં તેથી વિપરીતપણું છે એટલે કે તેમાં
 એક અપર્યાપ્તાની નિશ્રાએ સંખ્યાતા પર્યાપ્તા જીવો રહેલા છે.

એ પ્રકારની નિગોદ પૃથ્વી સૂક્ષ્મ નિગોદ તે અવ્યવહારશાસિ છે.
 તેમાં અનંત કાળથી તેજ અવસ્થાએ રહેલા અનંતા જીવો છે. આદર નિગો-

૧ આ બીજા પ્રસ્તાવમાં નિગોદની હકીકત આવી છે તે બહુ જાણવાલાયક છે,
 તેથી નિગોદસ્વરૂપ અત્ર આપ્યું છે. આ આજો લેખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ લખ્યો
 છે અને તે આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરજી તેમજ બીજા વિદ્વાન સાધુઓએ સંમત કર્યો છે.

ને વ્યવહારરાશિ કહેલી છે, કારણ કે તે જીવો વ્યવહારમાં આવ્યા કરે છે. એક વાર સૂક્ષ્મ નિગોદરૂપ અવ્યવહારરાશિમાંથી નીકળેલો જીવ ફરીને સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જાય તોપણ તે વ્યવહારરાશિઓજ કહેવાય છે અને તે અમુક કાળે (અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીએ) પાછો તેમાંથી નીકળીને બીજા બહારની જીવજાતિમાં જરૂર આવે છે.

વ્યવહારરાશિમાં રહેલા જીવો સર્વે મોક્ષે જવાના છે એવો નિશ્ચય નથી, કારણ કે તેમાં અનાદિ કાળથી બાદર નિગોદ રહેલી છે કે જેનો અનંતમો ભાગજ મોક્ષે ગયેલ છે અને જવાનો છે, તેમજ વ્યવહારરાશિમાં રહેલા અનંતા અબબ્ધ જીવો છે કે જેઓ કદાપિ મોક્ષે જવાનાજ નથી. (અબબ્ધ જીવો ચોથે-જઘન્ય યુક્ત અનંતે છે.) તેમજ અવ્યવહારરાશિમાં રહેલા સર્વ જીવો મોક્ષે જવાના નથી એમ પણ નથી, કારણ કે વ્યવહારરાશિમાંથી એક જીવ મોક્ષે જાય ત્યારે અવ્યવહારરાશિમાંથી એક જીવ વ્યવહારરાશિમાં આવે છે. આવો અચળ ક્રમ છે. માત્ર જે જીવો જાતિભ્રમ્ય છે અને તથા-પ્રકારની સામગ્રીને અભાવે અવ્યવહારરાશિમાંથી નીકળવાનાજ નથી, તેથીજ તેઓને મોક્ષની સામગ્રી મળવાની નથી અને તેવી સામગ્રીના અભાવથી તે જીવો મોક્ષે પણ જવાના નથી. બે સામગ્રી મળે તો તેઓ મોક્ષે જઈ શકે તેવા સ્વભાવવાળા છે. આ જીવોને અભ્યવ્યની કોટે વળગેલા કહેવામાં આવે છે.

સૂક્ષ્મ નિગોદ ઓઢ રાજલોકમાં સર્વત્ર સર્વ આકાશપ્રદેશમાં રહેલી છે, અને બાદર નિગોદ તો લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલ છે.

સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ એ તે જીવોનાં શરીરનું નામ છે. તે દરેક જીવોને તૈજસ અને કાર્મણુ એ બે શરીરો તો પૃથક્ પૃથક્ છે, પણ ઔદારિક શરીર અનંત જીવોનું એકજ છે અને તેથી તે નિગોદના નામથી ઓળખાય છે. દરેક જીવ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, અને તેના પ્રદેશોની સંખ્યા લોકાકાશના પ્રદેશ તુલ્ય (બરાબર સરખી) છે. કોઈ પણ જીવ લઘુમાં લઘુ અવગાહના કરે ત્યારે પાતુ અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશને અવગાહીનેજ રહી શકે છે. બે કે તે ને આકાશપ્રદેશ બીજા અનન જીવોના દરેકના અસંખ્ય અસંખ્ય આમપ્રદેશો હોય છે તોપણ જીવોનાં અને પુદ્ગલોનો મળીને રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી એક એક આકાશપ્રદેશ અનનના છટા પરમાણુ બેથી માંડીને યાવત અનંતા પરમાણુના અનનના સ્કંધો અને અનન જીવોના અસંખ્ય અસંખ્ય આમપ્રદેશો પરસ્પરને બાંધ્યા કયા સિવાય રહી શકે છે. તે દરેક જીવના પ્રત્યેક આમપ્રદેશ અનર્તી અનર્તી કનવનખાઓ લગેલી હોય છે તે વગંધાઓ અનન પરમાણુઓના સ્કંધોની બનેલી હોય છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશ તે - અનનના જીવોના આમપ્રદેશો રહેલા છે તોપણ તેમ. જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ બે બે છે કેવળે નથી.

જ્યાં ખૂણા નીકળેલા હોય છે અને જે નિષ્કુટ કહેવાય છે ત્યાં કે રહેલા હોયને ત્રણ દિશિનોજ આહાર મળી શકે છે, સ્પર્શના પદ દિશાનીજ તેમને હોય છે, બાકીની ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે, જઘન્ય પદ લાભે છે. ત્યાંના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશ ઉપર હવપ્રદેશો મળે ચોડા હોય છે. તે જઘન્ય પદના હવપ્રદેશો કરતાં સર્વ હવો અસંખ્ય ગુણા હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા એક એક આકાશપ્રદેશો તે સર્વ હવો કરતાં વિશેષાધિક હવપ્રદેશો હોય છે. બાકી જ્યાં ચાર કે પાંચ દિશાનો આહાર મળી શકે છે ત્યાં મધ્યમ પદ લાભે છે.

ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશાથી આહાર મળે તેવા સ્થાનમાં ખંડગોળ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યાં છ દિશાનો આહાર મળી શકે ત્યાંજ પૂર્ણ ગોળ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એવા ગોળામાંજ ઉત્કૃષ્ટ પદ પણ લાભે છે.

આ ખંડગોળા અને પૂર્ણ ગોળાની નિષ્પાદક નિગોદ કહેવાય છે, પરંતુ ગોળક (ગોળા) તે આકાશપ્રદેશોની રચના છે. તેનો આકાર ગોળ લાગે છે જેવો હોવાથી તે ગોળક કહેવાય છે. જ્યાં ઊર્ધ્વ, અધો અને પૂર્વ પશ્ચિમ દિક ચાર મળી છએ દિશાએ લોક હોય છે ત્યાં પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રત્યેક અસંખ્ય આકાશપ્રદેશના બનેલા હોય છે. તે પ્રત્યેક ગોળાને એકેકા મધ્ય બિંદુ તરીકે આકાશપ્રદેશને મૂકીને બીજા મધ્ય બિંદુને આશ્રીને અસંખ્ય ગોળાઓ છએ દિશાએ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેવા પૂર્ણ ગોળાઓ પ્રસ્તુત પૂર્ણ ગોળક કરતાં પણ અસંખ્યાત ગુણા થાય છે. આવા ગોળા જ્યાં એક, બે કે ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે ત્યાં બની શકતા નથી, તેથી તે સ્થાને ખંડ ગોળા બને છે, અને તેથીજ ત્યાં હવો અને હવપ્રદેશો ઓછા હોય છે. તે હેતુથીજ ત્રણ દિશાએ અલોકવાળા સ્થાને જઘન્ય પદ કહેવામાં આવેલું છે.

આવા એક એક ગોળાના સર્વ પ્રદેશોને અવલંબીને અસંખ્ય નિગોદો રહેલી છે, કે જેની અવગાહના તે પૂર્ણ ગોળક સદૃશજ છે, પરંતુ તે પ્રસ્તુત ગોળાને અનુસરીને બીજા તે ગોળાની બહાર અસંખ્ય ગોળાઓ નિષ્પન્ન થાય છે, અને ગોળાઓની સંખ્યા કરતાં નિગોદની સંખ્યા અસંખ્યાત ગુણી થાય છે.

આવા ગોળકો પ્રસ્તુત ગોળકમાં એક એક પ્રદેશની હાનિ અને એક પ્રદેશની અન્ય તરફ વૃદ્ધિ એમ કરતાં જૂદાં જૂદાં મધ્ય બિંદુ કદપવાથી અસંખ્યાતા બને છે. તે સંબંધી વધારે સમજુતી નિગોદપદ્ધિશિક્ષા પ્રકરણમાં આપેલી છે, તે ગુરુગમથી સમજવા લાયક છે. સ્વયમેવ સમજવા જતાં કેટલીક વાત સમજાતી નથી અને કેટલીક વાત એવી રીતે અન્યથા સમજાતી લાયક છે કે તેને સુધારતાં બહુ વિલંબ લાગે છે, માટે પ્રથમથી ગુરુ મહારાજ પાસેજ આ વિષય સમજવા યોગ્ય છે.

અવહાર નયે જેટલા પૂર્ણ ગોળક છે, તેટલાંજ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે.

નિઘ્ય નય આ સંબંધમાં એટલું વિશેષ કહે છે કે—ત્યાં બાદર નિગોદ કંદારિ રહેલ દ્વોય ને આકાશપ્રદેશો તેમજ બાદર નિગોદમાંથી અને સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળેલા પલ્લુ તે બે પ્રકારની નિગોદમાં ઉપજવાના જોવાના આત્મપ્રદેશો તેમજ તે બંને પ્રકારની નિગોદમાં ઉપજવા આવતા અન્ય પૃથ્વીકાયાદિ જોવાના આત્મપ્રદેશો ત્યાં વધારે જાણે ત્યાં ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ પદ સમજવું, જેથી જોજક અને ઉત્કૃષ્ટ પદ એ બે સરખાં નહીં થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પદ જોના કરતાં જોઈતું થયે. બાકી બાદર નિગોદ વિગેરેના આશ્રય વિના તો તેની સમાનતાજ થશે.

જોના અસંખ્યાતા છે, અને ને પ્રત્યેક જોનામાં અસંખ્ય નિગોદ તો તેટલીજ અવગાહનાવાળી રહેલી છે. બાકી વધતી ઘટતી અવગાહનાવાળી નિગોદો અસંખ્યાત ગુણી છે અને તે પ્રત્યેક નિગોદમાં અનંતા જો રહેલા છે. તે દરેક નિગોદના જો શિદ્ધના જો કરતાં અનંતગુણ છે. શિદ્ધના જો પાંચમે (મધ્યમ યુક્ત) અનંત છે, અને આ એક નિગોદમાં રહેલા જો આક્રમે અનંત છે. સમકિત પામ્યા પછી પતિત થયેલા જો કે જેઓ અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્તી અંદર ફરી સમકિત પામીને મોક્ષે અવશ્ય જવાનાજ છે તેવા જો અભવ્ય કરતાં અનંતગુણ છે, તે પણ પાંચમે અનંત છે. પાંચમા અનંતાનાં અનંતાં સ્થાનો હોવાથી આ સંખ્યા અબાધિતપણે ઘટી શકે છે. શિદ્ધના જોમાં નિરંતર વૃદ્ધિ થતી જાય છે, છતાં તે પાંચમે અનંત ને કારણથીજ ગણી શકાય છે. પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ અનંતો હોવાથી અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્ત જેટલા કાળમાં પ્રથમના પડવાઇ જો મોક્ષે જાય છે અને બીજા પણ જગત્તે તેટલા જો નવા પડવાઇ થાય છે.

ક્ષેત્રવિચારણાએ પ્રત્યેક જોજકની તેમજ પ્રત્યેક નિગોદની અવગાહના અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની અને અસંખ્ય આકાશપ્રદેશની છે. બાદર નિગોદની અવગાહના પણ અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની છે, અને તેમાં પણ દરેક નિગોદ (શરીર)માં અનંતા જો છે. દરેક જોવું તેજસ અને કામણ એ બે શરીર જૂદાં જૂદાં છતાં ઔદારિક શરીર જૂદું જૂદું નથી.

નિગોદનું સ્વરૂપ એટલું બધું સૂક્ષ્મ અને માત્ર કેવળીગમ્ય છે કે જેને માટે શાસ્ત્ર ઉપર અને પરમાત્માની વાણી ઉપરજ આધાર રાખવાથી સમજાય છે. અર્તાદ્રિય પદાર્થ માત્ર શ્રદ્ધાવડેજ યાદ થઇ શકે છે. તે છતાં ગુરુગમથી તે સ્વરૂપ મેળવીને પૂર્વ પુરુષોએ અનેક ગ્રંથોમાં અને સૂત્રમાં તેમજ તેની વૃત્તિઓમાં તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યું છે. લોકપ્રકાશના દ્રવ્યલોકવાળા પ્રથમ વિભાગમાં શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પણ નિગોદનું સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યું છે, તેમાંથી તેમજ નિગોદપદ્ધિશિક્ષામાંથી ગુરુદ્વારા સમજીને આ સ્વરૂપ અહીં સંક્ષિપ્ત જણેલું છે. વિશેષના ખપી જોવેને તે ને ગ્રંથો વાંચી જોવા વિરૂપિ છે.

ઇતિ નિગોદવિચાર.

શ્રી
ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.
તૃતીય મસ્તાવ.

અવતરણ.

तृतीय प्रस्ताव.

वैश्वानर (होम) ने अंगे.

स्थल.

न्यस्थल नगर.

सुप्रथ पात्रो.

पक्ष.

नंदा.

नंदिवर्धन.

पुष्टिसमुद्र.

विदुर.

लिनभतज्ञ.

वैश्वानर.

राज.

पद्म राजनी राज्ञी.

संसारोद्यम. पद्मराजनी पुत्र.

कणाचार्य.

राजसेवक.

निमित्तियो.

धावपुत्र. अंतर्गतराज्ये.

नंदिनो मित्र.

नंदिवर्धनो अंतर्गतराज्ये.

पुष्टयोदय.

अंतर्गतराज्ये.

श्रित्तसौंदर्य.

शुलपशिष्टाभ.

निष्प्रकंपता. (पहेली) राज्ञी.

संति.

निष्प्रकंपतानी

दीप्री.

आवृता. (भीष्म) राज्ञी.

दया. आवृतानी दीप्री.

नृपराज्ये पद्मे.

पद्मराज्ये अंतर्गतराज्ये.

नंदिवर्धनो अंतर्गतराज्ये.

पद्मराज्ये नंदिवर्धनो.

राजपुत्रराज्ये अंतर्गतराज्ये.

नंदिवर्धनो अंतर्गतराज्ये.

पद्मराज्ये अंतर्गतराज्ये.

સિનિપ્રતિષ્ઠિત નગર.
અંતરંગ પાતો.

રૂપર્શન અર્ચન.

કર્મવિલાસ.

રામ.

શુભચુંદરી.

રાણી, મનીષીની મા.

અપુરુષમાલા.

રાણી, બાળની મા.

સામાન્યરૂપા.

રાણી, મધ્યમજીવિની મા.

મનીષી.

કર્મવિલાસનો પુત્ર.

(શુભચુંદરીનો પુત્ર)

બાળ.

કર્મવિલાસનો પુત્ર.

(અપુરુષમાલાનો પુત્ર)

મધ્યમજીવિ.

કર્મવિલાસનો પુત્ર.

(સામાન્યરૂપાનો પુત્ર)

રૂપર્શન.

બાળનો ખાસ મિત્ર.

ભવર્ચસુ. રૂપર્શનપ્રસંગપ્રકાશ મોક્ષમામી
મહાપુરુષ.

લોધ.

મનીષીનો અંતરસક.

પ્રભાવ.

લોધનો અંતર કાર્ય કરનાર નોકર.

રૂપર્શન મૂળશુદ્ધિ.

રાજકેસરી.

રાજસચિત નગરનો રામ.

રાજસચિત નગર.
(અંતરંગ)

વિષયાભિલાષ. રાજકેસરી રામનો મંત્રી.

વિપાક.

મહાસોહ.
સંતોષ.

પ્રભાવને સર્વ હકીકત અતાવતાર
રાજસચિત નગરનો નાગરીક.
રાગકેશરીનો પિતા. મોટો રાજ.
સદાગમનો અનુચર, સ્પર્શનનો કટ્ટો શત્રુ.

અંતરકથા. મિથુનદ્વય.

તથાછિધ.

નગર. ભોગતુલ્યો.

આર્જવ.

ઋણ.

રાજ. અન્નાન.

પાપ.

પ્રગુણો.

રાણી.

મુગ્ધ.

કુમાર.

ઋણ રાજનો

પુત્ર.

૭૪૦

મુગ્ધની સ્ત્રી.

અકુટિલા.

કાલજ.

વ્યંતર.

વિચક્ષણો.

વ્યંતરી.

પ્રતિબોધ.

કેવળશાની આચાર્ય.

શુભાચાર.

ઋણરાજનો નાનો પુત્ર.

વ્યંતર. કામદેવમંદિરનો અધિક્ષાયક.

નંદન. રાજપુરુષ, બાળના બબર

આપનાર.

કેશસ્થળ નગર.

રાજમહેનના અંતરપુરનો રાજસેવક.

આચાર્ય.

સિતિપ્રતિષ્ઠિત. બહિરંગ
પાત્રો.

શત્રુમર્દન.
મહનકુંદલી.

વિલીપણ.
પ્રબોધનસતિ.

કુશાલપુર નગર
(જાત)

સુખુલિ.

કનકચૂડ.

કનકશેખર.

સામંતશાહનો મંત્રી.

ધુવળી.

અયરથળ નગરનો રાજા. કનકશેખરનો

પિતા અને નંદિવર્ધનનો મામી.

કુશાલપુરના રાજા કનકચૂડનો દીકરો.

નંદિવર્ધનના મામાનો દીકરો.

અગુર.

સુમતિ.

વરગ.

કેશરી.

શૂરસેન.

કપિજલા.

ચૂતમંજરી.

મલયમંજરી.

મણિમંજરી.

કનકમંજરી.

નંદિવર્ધનની બીજી રાણી. કુશાલ-

પુરના રાજા કનકચૂડની દીકરી.

તેની માતા મલયમંજરી.

રોનાપતિ-કુમારપાસે રામાચાર જાનનાર.

કનકશેખર કુમારનો અંગરક્ષક.

કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા ત્રણ

પ્રધાનો.

કનકચૂડશાહનો ગ્રોથો પ્રધાન. જેને વિ-

મલાનના રાજવીનું આતિથ્ય કરવાનું

કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે.

શબ્દ ગણિકા. કનકમંજરીની ધાવમાતા.

રથકારને મળી નંદિવર્ધન સાથે યોગ

કરતી આપનાર.

કનકચૂડરાજની રાણી. કનકશેખરની માતા.

કનકચૂડશાહની બીજી રાણી. કનકમંજ-

રીની માતા અને નંદિવર્ધનની સાસુ.

કનકચૂડરાજની દીકરી. કનકમંજરીની

મેટી બહેન

વિશાળા નગરી.
(બાહ્ય)

નંદન.

વિશાળા નગરીનો રાજ. નંદિ-
વર્ધનનો સાસરો.

અભાવતી.

નંદનરાજની રાણી. વિમલાનનાની
માતા.

પદ્માવતી.

નંદનરાજની રાણી. રત્નવતીની
માતા.

વિમલાનના.

નંદન રાજની દીકરી. કનકશે-
ખરની પત્ની.

રત્નવતી.

નંદનરાજની દીકરી. નંદિવર્ધ-
નની પત્ની.

વિકેદ. નંદનરાજનો દૂત. વિમલાનના રત્ન-
વતીને કુશાર્તપુરે લઈ આવનાર.
દૂત. કુશાર્તપુરમાં નંદિવર્ધનને
બોલાવવા આવનાર.

કનકપુર. (બાહ્ય)

વિભાકર.

કનકપુરનો રાજવારસ. વિમલાનનાને
પરણવા ઇચ્છનાર.

અંતરંગનગર. રૌદ્રચિત્તપુર (હિંસા)
રાજ. કુદ્યાલિસન્ધિ.

અવરસેન.

વિપ્રમહટ પર્વતપરના અંબરીષ નામના
બારવડીઆજોનો ઉપરી.

રાણી. નિષેકદુષ્ટતા.
દીકરી. હિંસા.

અંતરંગનગર. તામસચિત્ત (ક્રોધ).
રાજ. દુષ્પગ્નેન્દ્ર.

સમરસેન. કલિંગદેશનો રાજ. વિમા-
કરનો સહાયક.

કુમ. વંજદેશનો રાજ. વિભાકરનો માનો
કાનો સહાયક.

રાણી.
પુત્ર.
નગર.
અધિવિકિતા.
દેશીનર.
સાફલપુર.
(ભવિષ્ય)

અરિહમન.

રાબ. એણે પોતાની લીકરી નંદિ-
વધેનને આપનારું રક્ષકચન
સાથે કહેવસાગરું હતું.

રતિચુલા.

તેની રાણી.

મદનમેદપા.
વિવેકાસાર્ય.

અરિહમન રાબની લીકરી.

દેવળી. સાફલપુરમાં આવી રાબના

સુંગમ પેદનાર.

પ્રસાધર.

વિલયપુરના રાબનો લીકરો. દેશ-
નથી બરેલા અને નંદિવંશન

સાથે સગી તેની સાથે પગા મળ

મેરમાને મદનનાર.

રણવીર. મનપુરની નાણક ચારેમ વીમ-
નિરન નામની કોરની રાણી
નામક.

ચિમલમતિ. અરિહમનનો નાનો.

રેકુટવચન. અરિહમન રાબનો મોખાનપુત્ર.

વિશાળા નગની
(પાન)

નંદન.

વિશાળા નગનીનો રાત્ર. નંદિ-
વર્ધનનો સાસરો.

પ્રભાવતી.

નંદનરાબની રાણી. વિમલાનનાની
માતા.

પદ્માવતી.

નંદનરાબની રાણી. રત્નવતીની
માતા.

વિમલાનના.

નંદન રાબની દીકરી. કનકશે-
ખરની પત્ની.

રત્નવતી.

નંદનરાબની દીકરી. નંદિવર્ધ-
નની પત્ની.

કનકપુર. (પાન)

વિલાકર.

કનકપુરનો રાજવારસ. વિમલાનનાને
પરણવા ધરછનાર.

અંબરજાગર. શૈલચિત્રપુર (હિસા)
રાત્ર. દુષ્ટલિસન્ધિ.

રાણી. નિષ્કરણતા.
દીકરી. હિસા.

અંબરજાગર. તામસચિત્ર (હિસા).
રાત્ર. હેપાલિન્ધ.

અધુસુન્દરી-પ્રભાકર રાબની રાણી.

વિષમદ્વદ પર્વતપરના અંબરીષ તામના
બારવટીઆઓનો હપરી.

સમરસેન. કલિંગદેશનો રાત્ર. વિમા-
કરનો સહાયક.

ક્રમ. નંદિવર્ધનના રાત્ર. વિલાકરનો મામા.
અંબરજાગરનો મામા.

રાણી. અધિવેશિતા.
પુત્ર. દેશનાર.
નગર. શાર્ફલપુર.
(અતિરંજ)

અરિદમન.

રાખ. જેણે ચોનાની દીકરી નંદિ-
વર્ધને આપવાનું રકુટવચન
સાથે કહેવશાનું હતું.

રતિચૂલા.

તેની રાણી.

મદનમંદૂષા.
વિવેકાચાર્ય.

અરિદમન રાખની દીકરી.

કેવળી. શાર્ફલપુરમાં આવી રાખના

સંસય ઉદભાર.

ધસાધર.

વિજયપુરના રાખનો દીકરો, વેશા-

નથી ભરેલો અને નંદિવર્ધન

સાથે ભરી તેની સાથે ધણી ભવ

વેશાવે બટકનાર.

વિમલમતિ. અરિદમનનો મંત્રી.

રકુટવચન. અરિદમન રાખનો પ્રધાનપુત્ર.

રજુવીર. કનકપુરની નજીક આવેલ ભીમ-
નિહતન નામની ધોરની પક્ષીનો
નાયક.

રાણી. અદિવેડિતા.
પુત્ર. વૈશ્વાનર.
નગર. શાકુંલપુર.
(બદિરંગ)

અરિદમન.

રાબ. તેણે પોતાની દીકરી નંદિ-
મધનને આપવાનું સંકલ્પવળ
સાથે કોરસાળું હતું.

રતિચૂલા.

તેની રાણી.

મદનમૂલપા.

અરિદમન રાબની દીકરી.

વિવેકાચાંચ.

કુરળી. શાકુંલપુરમાં આવી રાબના

સંસાર હેઠનાર.

ધસધર.

વિલ્લવપુરના રાબનો દીકરો, વૈશ્વા-

નરથી બેરોડા અને નંદિવર્ધન

સાથે સગી તેની સાથે ધનુષ બવ

વૈશ્વાને બરાકનાર.

રણવીર. મનકપુરની નગર અગ્રણી આમ-
તિરન નામની ચોરની પદ્ધતિ
નામ.

વિમલમતિ. અરિદમનનો પંતો.

સંકુલવચન. અરિદમન રાબનો પ્રધાનમંત્રી.

છે. તે નગરમાં મોટા રાજાને યોગ્ય સર્વ ગુણોથી ભરપૂર પદ્મ નામના રાજા હતા. કામદેવની સ્ત્રી રતિના જેવી તે પદ્મ રાજાને નંદા નામની રાણી હતી. સ્વચિત્તવ્યતાએ અને તે નંદા દેવીની કુખમાં દાખલ થઈ અને તે રાણીના ગર્ભમાં ઉચિત વખત મુખી હું રહ્યો. ત્યારપછી પુણ્યોદય નામનો સહચારી અને આપવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે હું મારી માતાની કુખમાંથી બહાર નીકળ્યો, નંદા રાણીએ પુણ્યોદયનો અને જેયો અને ગોતાને પુત્ર થયો એવું અભિમાન સાથે જન્મ. તેને મધુ. તે વખતે પ્રમોદકુલ નામનો એક દાસીનો પુત્ર હતો તેણે ઉતાવળથી જઈને પદ્મ મહારાજાને મારા જન્મની વધામણી આપી. એ હકીકત સાંભળીને મહારાજાને બહુ આનંદ થયો અને અત્યંત હર્ષ થવાને લીધે આખા શરીરના સર્વ અવયવોમાં શોમાંચ ખડા થઈ ગયા. જે છોકરો વધામણી લઈને આવ્યો હતો તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ મારા જન્મનો મહોત્સવ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. એ આજ્ઞાને અનુસરીને મોટાં મોટાં દાન આપવામાં આવ્યાં, કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, નગરદેવતાનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, દુકાને દુકાને અને બારણે બારણે તોરણાદિ લટકાવીને શોભા કરવામાં આપી, મોટા મોટા રસ્તાઓ પર પાણી અને મુગંધી પદાર્થોનો છંટકાવ કરીને તેને શુદ્ધ કરવામાં આવ્યા, આનંદનાં વાજિત્રો વગાડવામાં આવ્યાં, બહુ સારાં અને સ્વેદ કપડાં પહેરીને નગરના લોકો રાજભુવનમાં આવવા લાગ્યા, તેઓને યથાયોગ્ય ખાન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેવા પુણ્યોને યોગ્ય આચરણ તેઓ સાથે કરવામાં આવ્યું, શરણાઈ અને ખીલં વાજિત્રો વાગવા માંડ્યાં, માનારી સ્ત્રીઓ ધવળ મંગળ ગાવા લાગી, કંચુકી, વામન અને કુખજ લોકો સાથે સ્ત્રીઓ નાચવા લાગી; આવી રીતે મારા જન્મનો મહોત્સવ અતિ આનંદથી થયો. એ બનાવને એક મહીનો વીતી ગયા પછી સંસારીયવ એવું માફ અસસ નામ હતું તે છુપાવીને તેને બદલે નંદિવર્ધન નામ પાડવામાં આવ્યું. હું તેઓનો પુત્ર હું એવું અભિમાન અને પણ મધુ. હવે મારાં તે માતા

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૩૨૮.

૨ મિત્રા જ્ઞાન અથવા ગર્વ.

૩ અર્ધા કલાંએ 'અનુસવ' શબ્દ વાપર્યો છે તેનો અર્થ પદ્માત્માય પણ માપ છે.

૪ કંચુકી એટલે જ્વાનખાનાનો નોકર. વામન (કીંગ્સ) અને કુખજ (કુખડા) પણ અંતઃપુરમાં નોકર હોય છે.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

નંદિવર્ધન અને વૈશ્વાનર.

ધન્યગતિમાં આ પ્રાણી હોય તે વંચતે તેને સારી સ્થિતિને અંગે વિચિત્રપણું કેવા કેવા પ્રકારનું થાવું એ અગાઉ બતાવી ગયા. મનુષ્યભવમાં કેવી કેવી વિધિ થાય છે તે હવે કહેવામાં આવે છે:-

સદાગમની નમસ્ક રાજપુત્ર ભવ્યપુરુષ અને પ્રજાવિમાદની જન્મીમાં અમુકીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ પાતાનું ચરિત્ર સ્વચ્છ કરાવે છે:-

નંદિવર્ધનને: જન્મ-મહોત્સવ.

બહે અમુકીતસંકેતે ! ત્યાર પછી એક ભવમાં ભોગવક જે નદીન નાલી નેમકીને હું નિર્વચ્ય ગતિમાંથી નીકળી પડ્યો અને સ્વચ્છ કરાવે. હવે આ મનુષ્યગતિ નગરી જેમાં આપણે ગયે અમુકીતસંકેતેમાં ભરતી થાય છે. (મહેલો) છે. તે થઈ મારી નગરી મારા અતિ સુદર અને સ્વાસ્થ્ય બેઠે તેવું જયસ્થાન નામનું છે.

૧. નગરી, ૨. નગરી, ૩. નગરી, ૪. નગરી, ૫. નગરી, ૬. નગરી, ૭. નગરી, ૮. નગરી, ૯. નગરી, ૧૦. નગરી.

છે. તે નગરમાં મોટા રાજાને યોગ્ય સર્વ શુભોપી ભરપૂર પદ્મ નામના રાજા હતા. કામદેવની સ્ત્રી રતિના જેવી તે પદ્મ રાજાને નંદા નામની રાણી હતી. અવિતલ્યતાએ મને તે નંદા દેવીની કુખમાં દાખલ કર્યો અને તે રાણીના ગર્ભમાં ઉચિત વખત સુધી હું રહ્યો. સ્વારપછી પુણ્યોદય નામનો રાહચારી મને આપવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે હું મારી માતાની કુખમાંથી બહાર નીકળ્યો, નંદા રાણીએ પુણ્યોદયનો મને લેયો અને પોતાને પુત્ર થયો એવું અભિમાન^૧ સાથે જન્મ. તેને થયું. તે વખતે પ્રમોદકુલ નામનો એક દાસીનો પુત્ર હતો તેણે ઉતાવળથી જઈને પદ્મ મહારાજાને મારા જન્મની વધામણી આપી. એ હકીકત સાંભળીને મહારાજાને બહુ આનંદ^૨ થયો અને અત્યંત હર્ષ થવાને લીધે આખા શરીરના સર્વ અવયવોમાં શોમાંચ ખડા થઈ ગયા. જે છોકરો વધામણી લઈને આવ્યો હતો તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યું અને મહારાજાએ મારા જન્મનો મહોત્સવ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. એ આજ્ઞાને અનુસરીને મોટાં મોટાં દાન આપવામાં આવ્યાં, કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, નગરદેવતાનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, દુકાને દુકાને અને બારણે બારણે તોરણાદિ લટકાવીને શોભા કરવામાં આવી, મોટા મોટા રસ્તાઓ પર પાણી અને મુગંધી પદાર્થોનો છંટકાવ કરીને તેને શુદ્ધ કરવામાં આવ્યા, આનંદનાં વાજિત્રો વગાડવામાં આવ્યાં, બહુ મારાં અને ચેત કપડાં પહેરીને નગરના લોકો રાજભુવનમાં આવવા લાગ્યા, તેઓને યથાયોગ્ય માન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેવા પુરુષોને યોગ્ય આવરણ તેઓ સાથે કરવામાં આવ્યું, સરભાઈ અને ખીજાં વાજિત્રો વાગવા માંડ્યાં, જાનારી સ્ત્રીઓ ધવજ મંગજા ગાવા લાગી, કંમુદ્રી, વામન અને કુબ્જ લોકો સાથે સ્ત્રીઓ નાચવા લાગી; આવી રીતે મારા જન્મનો મહોત્સવ અતિ આનંદથી થયો. એ બનાવને એક મહોનો વીતી ગયા પછી સંસારીજીવ એવું માફ અગ્રજ નામ હતું તે હુપાપીને તેને બદલે નંદિવર્ધન નામ પાડવામાં આવ્યું. હું તેઓનો પુત્ર હું એવું અભિમાન મને પામુ થયું. હવે મારાં તે માતા

૧ જુઓ ૫૪ કચ્છ.

૨ નિપ્પા દાન અવધા નવં

૩ જાદી કર્તવ્યે અનુસય રાજા વાપડો છે તેનો અર્થ પદ્માનાથ પામુ થાય છે

૪ રત્નમી સ્વરૂપે જનાનજાનકોનો નોંધ વામન (કોમલ) અને પુન્ન (કમલ) પામુ અથવા કચ્છા નોંધ દોષ છે.

પિતાને અનેક પ્રકારે આનંદ આપતો અને પાંચ ધાવના લાલન
નથી ઉછેરાતો હું ત્રણ વર્ષની ઉંમરનો થયો.

વૈશ્વાનરનો જન્મ-સ્વરૂપ.

હું અસંવ્યવહાર નગરથી આગળ ચાલ્યો ત્યારથીજ મારો બેવડો
પરિવાર (કુટુંબ) હતો: એક અંતરંગ પરિવાર અને
અંતરંગ
પરિવાર. બીજો બહિરંગ પરિવાર. આ અંતરંગ પરિવારમાં
પહેલેથી એક અવિવેકિતા^૧ નામની બ્રાહ્મણી મારી
ધાવમાતા તરીકે કામ કરતી હતી. આ મારી ધાવ
માતાએ મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે એક છોકરાને જન્મ આવ્યો. તે
છોકરાનું નામ વૈશ્વાનર^૨ પાડવામાં આવ્યું. આ છોકરો ખાનગી રીતે-
શુભ રીતે તો શરૂઆતથીજ મારી સાથે હતો, પરંતુ હવે તે બીજા
સર્વને દેખાય—જણાય તેવા સ્પષ્ટ આકારમાં મારી સાથે થયો. મેં
બ્રાહ્મણપુત્ર વૈશ્વાનરને જોયો ત્યારે તેનું રૂપ આવા પ્રકારનું હતું: તેને
નાના મોઢા અને પહોળા વૈર અને કલહ^૩ નામના બે પગ હતા, જ
જાડી, કંઠણ અને ટુંકી ધૃત્વી અને સ્તેય^૪ નામની બે નંઘો હતી,
આડી અવળી રીતે આવી રહેલા અનુશય અને અનુપશમ^૫ નામ
બે સાથજો હતા, એક બાજુએ ઊંચું થયેલ પૈશૂન્ય^૬ નામનું કેડતું
બીચું હતું, પરમમઉદ્ઘાટન^૭ નામનું વાંકું, ઊંચું, નીચું અને લાંબું.

૧ અંતરંગ પરિવારમાં અંદરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ-વસ્તુનું હાર્દ-તત્ત્વ સં
જનું; અને બહિરંગ પરિવારમાં ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી દેખાતાં સર્ગાં સંબંધોએ
કુટુંબીઓ સમજવાં. આ અર્થમાં અંતરંગ અને બહિરંગ શબ્દો આખા ગ્રંથ
વારંવાર વાપરવામાં આવશે. પદ્મ રાજ, નંદા દેવી વિગેરે બહિરંગ પરિવાર સા
જવો. વૈશ્વાનરનું સ્વરૂપ હાલ ચાલે છે તેનો અંતરંગ પરિવારમાં સમાવેશ થાય છે.

૨ અવિવેકિતા-અવિવેક—વિનય ગુણનો નાશ. આથીજ ક્રોધનો જન્મ
થાય છે એ બરાબર વિચારવાથી જણાશે. વિવેકી બ્રાહ્મણો ક્રોધ કરતા નથી.

૩ વૈશ્વાનર—આનો મૂળ અર્થ અગ્નિ થાય છે. અહીં તે ક્રોધને બતાવે છે
ક્રોધ થાય ત્યારે શરીરમાંથી અગ્નિ નીકળવા માંડે છે. વૈશ્વાનર એ ક્રોધનું રૂપ
સમજવું. “વૈશ્વાનર” એવું ક્રોધનું નામ પણ છે.

૪ કલહ: કલ્હઓ, કંકાસ.

૫ સ્તેય: ચોરી.

૬ અનુશય: અત્યંત દ્વેષ, પૂર્વનું વૈર.

૭ અનુપશમ: શાંતિનો અભાવ, સમતાની ગેરહાજરી.

૮ પૈશૂન્ય: ચાડીઆપણું, યુગલીખોરપણું.

૯ પરમમઉદ્ઘાટન: પારકાના મર્મ-ખાનગી વાત ખુલ્લી પાડવાની ટેવ.

તું, અંતરેતાપ^૧ નામની ધત્તી સાંકડી છાતી હતી. આઠ અવળા
વડા પાતળા ખાર અને મલસર નામના બે દાઢથી તે શાળતો હતો,
સાંકડી મુંઝી લાંબી કૂરતા નામની રોકથી તે લેણપણો હતો. હોડની બહાર
લીકળી પહેલા અને છૂટા છૂટા મોટા અસંખ્યભાવનુકૂપ^૨ દંતોથી
તે અનેક પ્રકારની અકબળો થતી હતી, તેને હૃદયના રૂપને ધારણ
રનાર ચંદ્રવ^૩ અને અસદનત્વ^૪ નામના બે કાનો હતા, તેને તામરા-
વભાષ નામની નાસિકા હતી જે અત્યંત બેચી બેચી (ચીળી) હતી
અને માત્ર એ દેકાળે એક નિદાનીરૂપેજ જાણી રહેલી હતી તેનાથી
તે મરકડી કરવાનું પાત્ર થઈ પડ્યો હતો, તેને રૌદ્રત્વ^૫ અને નૃશંસત્વ^૬
નામની બે ગોળ મટોળ આંખો હતી અને તે એટલી બધી લાલ હતી
કે તેને લીધે તે ચળોલી જેવી લાગતી હતી, એ આંખોને લીધે તેનું
રૂપ ધાતું ભયંકર લાગતું હતું, અનાર્થઆચરણ^૭ નામનું ત્રણ ખૂબા-
વાળું તેને મોઢું માથું હતું, જેનાથી તેને અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરવા
પડતાં હતાં અને અશ્વિના ભક્કા જેવા દેખાતા પદોપતાપ^૮ નામના
ધનુષીયા બાણના (મવાળાના) શુદ્ધથી તે પોતાનું વૈશ્ણવ નામ
વધાર્યું કરી બતાવતો હતો. આવા પ્રકારના વૈશ્ણવ નામના બ્રાહ્મણ-
પુત્રનો મારી સાથેજ જન્મ થયો.

વૈશ્ણવ નંદિવર્ધનની મૈત્રી.

અનાદિ કાળના પરિવચને લીધે મારો તે વૈશ્ણવ ઉપર ઝેડ થયો.
તે મારો સાથો મિત્ર છે એમ ધારીને મેં તેને ગ્રહણ કર્યો, પરંતુ પર-
માર્થથી તે મારો ખરેખરો શત્રુ છે એ હકીકત તે વખતે મારા સમજ
સામાં આવી નહિ. એ મારો અંતરંગનો સગો છે અને અવિચેકિતા
નામની મારી ધાવમાતાનો પુત્ર છે એમ ધારીને તે મારો મોટો હિત
કરનારો છે એવો ચોક્કસ નિર્ણય મારા મનમાં તે વખતે થયો. મારા મ-
નમાં આવા પ્રકારનો નિર્ણય થયો હતો તે વૈશ્ણવને જોઈ લીધો. તેને

૧ અંતરેતાપ: શરીરમાં બળતરા-દાહ વાલે, મન બળી જવ તે સ્થિતિ.

૨ અસંખ્યભાવનુકૂપ: શુદ્ધરથને ન છાને તેવાં વચનો બોલવાં તે.

૩ ચંદ્રત્વ: બહુ આકરી પ્રકૃતિ.

૪ અસદનત્વ: અન્યનું બોલેલું કે કરેલું ન ખમી ખાવાની ટવ.

૫ રૌદ્રત્વ: ભયંકરપણું.

૬ નૃશંસત્વ: ક્રૂરપણું.

૭ અનાર્થઆચરણ: આર્થ પુરુષને યોગ્ય નહિ એવા પ્રકારનું વર્તન.

૮ પદોપતાપ: પાસકાને-અન્યને પીડા ઉપજાવવી તે.

પિતાને અનેક પ્રકારે આનંદ આપતો અને પાંચ ધાવના લાલન
નથી ઉછેરાતો હું ત્રણ વર્ષની ઉમરનો થયો.

વૈશ્વાનરનો જન્મ-સ્વરૂપ.

હું અસંવ્યવહાર નગરથી આગળ ચાલ્યો ત્યારથીજ મારો મેઝો
પરિવાર (કુટુંબ) હતો: એક અંતરંગ પરિવાર
અંતરંગ
પરિવાર. બીજો બહિરંગ પરિવાર. આ અંતરંગ પરિવાર
પહેલેથી એક અવિવેકિતા^૧ નામની બ્રાહ્મણી મારી
ધાવમાતા તરીકે કામ કરતી હતી. આ મારી માતા

માતાએ મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. તે
છોકરાનું નામ વૈશ્વાનર^૨ પાડવામાં આવ્યું. આ છોકરો ખાનગી રીતે-
શુભ રીતે તો શરૂઆતથીજ મારી સાથે હતો, પરંતુ હવે તે બીજા
સર્વને દેખાય—જણાય તેવા સ્પષ્ટ આકારમાં મારી સાથે થયો. મેં
બ્રાહ્મણપુત્ર વૈશ્વાનરને જોયો ત્યારે તેનું રૂપ આવા પ્રકારનું હતું: તે
નાના મોટા અને પહોળા વૈર અને કલહ^૩ નામના બે પગ હતા, બે
જાડી, કંઠણ અને ટુંકી ઈર્ધ્યા અને સ્તેય^૪ નામની બે નંધો હતી, બે
આડી અવળી રીતે આવી રહેલા અનુશય અને અનુપશમ^૫ નામના
બે સાથળો હતા, એક બાજુએ ઊંચું થયેલ પૈશૂન્ય^૬ નામનું કેડું તે
બીજું હતું, પરમમઉદ્ઘાટન^૭ નામનું વાંકું, ઊંચું, નીચું અને લાંબું પે

૧ અંતરંગ પરિવારમાં અંદરનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ-વસ્તુનું હાર્દ-તરંગ સમ
જવું; અને બહિરંગ પરિવારમાં ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી દેખાતાં સર્ગા સંબંધીએ-
કુટુંબીઓ સમજવાં. આ અર્થમાં અંતરંગ અને બહિરંગ શબ્દો આખા ગ્રંથમાં
વારંવાર વાપરવામાં આવશે. પદ્મ રાજ, નંદા દેવી વિગેરે બહિરંગ પરિવાર સમ-
જનો. વૈશ્વાનરનું સ્વરૂપ હાલ ચાલે છે તેનો અંતરંગ પરિવારમાં સમાવેશ થાય છે.

૨ અવિવેકિતા-અવિવેક—વિનય શુણ્ણનો નાશ. આથીજ ક્રોધનો જન્મ
થાય છે એ બરાબર વિચારવાથી જણાશે. વિવેકી બ્રાહ્મણીએ ક્રોધ કરતા નથી.

૩ વૈશ્વાનર-આનો મૂળ અર્થ અગ્નિ થાય છે. અહીં તે ક્રોધને બતાવે છે.
ક્રોધ થાય ત્યારે શરીરમાંથી અગ્નિ નીકળવા માંડે છે. વૈશ્વાનર એ ક્રોધનું રૂપ
સમજવું. “વૈશ્વાનર” એવું ક્રોધનું નામ પણ છે.

૪ કલહ: કળઓ, કંકાસ.

૫ સ્તેય: ચોરી.

૬ અનુશય: અત્યંત દ્વેષ, પૂર્વનું વૈર.

૭ અનુપશમ: શાંતિના અભાવ, સમતાની ગેરહાજરી.

૮ પૈશૂન્ય: ચાલીઆપણું, યુગલીખારપણું.

૯ પરમમઉદ્ઘાટન: પારકાના મર્મે-ખાનગી વાત ખુલી પાડવાની ટેવ.

જનું, અંતસ્તાપ^૧ નામની ઘણી સાંકડી છાતી હતી. આટા અરળા જતા પાતળા ખાર અને મત્સર નામના બે દામથી તે મોતમોતો હતો, વાંકી ધુંધી લાંબી ફૂરતા નામની ટાંકથી તે ભેડાયલો હતો, દોડની બહાર નીકળી પડેલા અને છૂટા છૂટા મોટા અસંખ્યભાષ્યનુકૂપ^૨ દાંતોથી તેને અનેક પ્રકારની અકચળો મતી હતી, તેને કંદરના રૂપને મારણ કંદરનાર ચંદ્રવ^૩ અને અસદનતર^૪ નામના બે કાનો હતા, તેને તામસ-શભાવ નામની નાચિકા હતી જે અત્યંત બેચી ગયેલી (ચીખી) હતી અને માત્ર એ દેહાળે એક નિશાનીરૂપેજ આક્રી રહેલી હતી તેનાથી તે મરકરી કરવાનું પાત્ર થઈ પડ્યો હતો, તેને રોદ્રત્વ^૫ અને નૃસંસત્વ^૬ નામની બે જોળ મટોળ આંખો હતી અને તે એટલી બધી લાલ હતી કે તેને લીધે તે ચળોડી જેવી લાગતી હતી, એ આંખોને લીધે તેનું રૂપ ઘણું ભયંકર લાગતું હતું, અનાયઃઆચરણ^૭ નામનું ત્રણ ખૂણા-વાળું તેને મોટું માથું હતું, જેનાથી તેને અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરવા પડતાં હતાં અને અગ્નિના ભરકા જેવા દેખાતા પરોપતાપ^૮ નામના ઘણા પીગા બાહના (મવાળાના) ગુચ્છાથી તે પોતાનું વૈશ્વાનર નામ પથારી કરી બતાવતો હતો. આવા પ્રકારના વૈશ્વાનર નામના આદ્યાનુ-પુત્રનો મારી સાથેજ જન્મ થયો.

વૈશ્વાનર નંદિવર્ધનની મૈત્રી.

અનાદિ કાળના પરિચયને લીધે મારો તે વૈશ્વાનર ઉપર ક્રોધ થયો. તે મારો સાથો મિત્ર છે એમ ધારીને મેં તેને મહણ કહ્યો, પરંતુ પર-માર્થથી તે મારો ખરેખરો શત્રુ છે એ હકીકત તે વખતે મારા સમજ વામાં આવી નહિ. એ મારો અંતરંગનો સગો છે અને અવિવેકિતા નામની મારી ધાવમાતાનો પુત્ર છે એમ ધારીને તે મારો મોટો હિત કરનારો છે એવો ચાક્રસ નિર્ણય મારા મનમાં તે વખતે થયો. મારા મનમાં આવા પ્રકારનો નિર્ણય થયો હતો તે વૈશ્વાનરે જોઈ લીધો. તેને

૧ અંતસ્તાપ: સરીરમા બળવરા-દાદ ચાલે, મન બળી નવ તે રિયતિ.

૨ અસંખ્યભાષણ: ગુહસ્થને ન છાજે તેવાં વચનો બોલવાં તે.

૩ ચંદ્રત્વ: બહુ આકરી પ્રકૃતિ

૪ અસદનત્વ: અન્યનુ બોલેલું કે કરેલું ન ખમી ખાવાની ટેવ.

૫ રોદ્રત્વ: ભયંકરપણ.

૬ નૃસંસત્વ: કરપણ

૭ અનાયઃઆચરણ: આયે પુરુષને યોગ્ય નહિ એવા પ્રકારનું વર્તન.

૮ પરોપતાપ: પાસકાને-અન્યને પીગા હપબળવી તે.

જણાયું કે આ રાજપુત્ર (હું-નંદિવર્ધન) તેના ઉપર પ્રીતિ કરે છે તે તુરતજ તે મારી નજીક નજીક આવવા લાગ્યો. તે જ્યારે ત્યાં પાસે આવ્યો ત્યારે પ્રેમથી હું તેને ભેટ્યો, મેં તેના ઉપર પ્રેમ પાણુ બતાવ્યો, એને પરિણામે અમારા વચ્ચે પ્રેમભાવ વધ્યો. આખરે દોસ્તી જામી. ત્યારપછી તો અમારી દોસ્તી એટલી વધી પડી કે હું ઘરમાં કે બહાર જ્યાં જઈ ત્યાં તે મારો (વૈશ્યાનર) મિત્ર મારી સાથે આવતો હતો અને એક ક્ષણ પણ મને વીડી કતો નહોતો. આવી રીતે વૈશ્યાનર સાથે મેં લાઘવથી કરવા માંડી.

પુણ્યોદયને
અંતર ખેદ.

તેથી પુણ્યોદય નામનો મારો મિત્ર જે મારી સાથે આ નગરીમાં આવ્યો હતો તે પોતાના મનમાં નારાજ થયો. તેને વિચાર થયો કે અહો! આ વૈશ્યાનર મારો શત્રુ છે, પરંતુ આ નંદિવર્ધન મારો

અર્થે સ્વરૂપ સમજ્યા વગર હું કે જે તેનામાં રક્ત હું તેની દ્રવ્ય કરતો નથી અને સર્વ દોષોથી ભરેલા અને પરમાર્થથી તેના અભીય શત્રુ વૈશ્યાનર સાથે પ્રીતિ કરે છે! વળી મને એમ પણ વિચારાય છે કે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? અજ્ઞાની મૂર્ખ પ્રાણીઓ પાપમિત્રનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, એવા મિત્રની સોખમનું પાણુમ કેવું ભયંકર આવશે તે સમજતા નથી, તેના સંગ દૂર કરવા ઉપદેશ આપનારની વાતને યોગ્ય આવકાર આપતા નથી, પાપમિત્રની ખાતર બીજા મિત્રોને પણ તથા દે છે, તેવા મિત્રનું સંગતને વશ પડી ખોટા માર્ગે ઉતરી જાય છે, દોષદોષ કરતાં જો ધણાઓ ભીંત સાથે અદ્વિગાવાથી પાછા હટી છે તેવીજ રીતે આ પ્રકારની કુસંગત કરનાર પ્રાણીઓને જ્યારે સખત કટકો પડે ત્યારેજ તેઓ કુમાર્જીથી પાછા હટી છે, પણ અન્ય પ્રાણીઓ તેમજ એવી સોખમથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેઓ તેને અનુસરતા નથી. આ નંદિવર્ધન કુમાર આવા પાપી મિત્ર સાથે સોખમ કરે છે તેથી તે પણ મૂર્ખજ જણાય છે. હું અત્યારે જે પાપી મિત્રની સોખમ નહિ કરવા માટે તેને સમજાવીશ તોપણ તે શું વચવાનું છે? ભવિષ્યનાએ મને એના સહચારી તરીકે સંસ્કર કર્યું છે અને વળી તે નંદિવર્ધન કુમાર અગાઉ પેદાથી હતો ત્યારે તેને બહુ વેદન થઈ તો પણ તે મધ્યસ્થ ભાવ અને સમતા રાખીને મિત્ર રહ્યો હતો તે વખતે તેને મારા મન ઉપર મોટી અસર કરી હતી.

ધી' એ કે અસારે એ ખરાબ મિત્રની સોજતમાં પડી ગયો છે તો પણ મારે એને ત છ દેવો યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારો સહચારી પુરુષોદય એ કે મારા ઉપર ગુસ્સે થયો હતો તોપણ મારી આંખમાં અગાઉની માફક રહેવા લાગ્યો.

વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ;

મિત્રો સાથે ખરાબ વર્તન;

લયનું નિર્થક અભિમાન.

વૈશ્વાનર મારો અંતરંગ મિત્ર હતો. મારે તે ઉપરાંત બહિરંગ ખીલ ઘણા મિત્રો થયા. તે સર્વ મિત્રો સાથે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતો હું મોટો થવા લાગ્યો. ન્યારે રમત ચાલતી હોય ત્યારે મારાથી મોટી વયના છોકરાઓ, ભણે તે મોટા ઘરના-કુળના હોય, ભણે તે મારાથી વધારે પરાક્રમવાળા હોય, તોપણ તે સર્વ મને વૈશ્વાનરથી અધિકૃત થયેલો (મિત્રસભાં આવી ગયેલો-કોથી મુદ્રાવાળો) નોંધ ખીંકી ધૂણ જતા હતા, અને પગે લાગતા હતા, મારી ખુશામત કરતા હતા, મારા ચોખદારની જગા લેતા હતા, મારી આગળ દોરતા હતા, મારા વચનનો જરા પણ અનાદર નહોતા કરતા. વધારે શું વાત કરવી? પણ મારી છબીથી કે મારા પરછાયાથી પણ તેઓ હરી જતા હતા. આ સર્વ હકીકતનું ખરેખર કારણ તો અશ્વિત્વ શક્તિવાળો પણ શુભ રૂપે રહેલો મારો સહચારી મિત્ર પુરુષોદય હતો, પણ મહામોહને વશ થવાથી તે વખતે મારા મનમાં એમ સ્ફુરી આવ્યું કે મારાથી મોટી ઉમરના છોકરાઓ પણ મારી સાથે આવી રીતે વર્તે છે તેનું કારણ મારો મિત્ર વૈશ્વાનરજ છે,^૧ કારણ કે તે મારો મિત્ર ન્યારે મારી નજીકમાં હોય છે ત્યારે પોતાની અતુલ્ય શક્તિથી તે મારા તેજસ્વીપણામાં વધારો કરે છે, અને ઉત્સાહ આપે છે, મારા બળને અનકળાવી મૂકે છે, તેજ પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને સ્થિર કરે છે, ધીરજ ઉત્પન્ન કરે છે, ઉચ્ચતા-મહાનુભાવપણાને જમાવે છે અને હુંકામાં હલીએ તો એક પુરુષને યોગ્ય સર્વ ગુણો મારામાં મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જોડે છે. આવા વિચારને કીધે વૈશ્વાનર ઉપર મારી પ્રીતિ વધવા લાગી અને તે મારો પરમ પ્રિય મિત્ર થયો.

૧ અદ્વાપી રા. અ. સો (જેમાલ) વાળી આવૃત્તિનું પૃ. ૨૦૧ સર વાપ છે.

૨ નસારમાં પ્રાચી કાલે છે ત્યારે તેનું માન પોતેજ છે; ન્યારે ખતા ખાય છે ત્યારે નણીબને (કર્મને) માથે આરોપ કરે છે. કર્મનું સામાન્ય સર્વત્ર વર્તે છે એ કોઈની પુનમા બાજી બદલ છે

જણાયું કે આ રાજપુત્ર (હું-નંદિવર્ધન) તેના ઉપર પ્રીતિ કરે છે તે
તુરતજ તે મારી નજીક નજીક આવવા લાગ્યો. તે જ્યારે તદન
પાસે આવ્યો ત્યારે પ્રેમથી હું તેને ભેટ્યો, મેં તેના ઉપર પ્રેમ
પણ બતાવ્યો, એને પરિણામે અમારા વચ્ચે પ્રેમભાવ વધી
આખરે દોસ્તી જામી. ત્યારપછી તો અમારી દોસ્તી એટલી
વધી પડી કે હું ઘરમાં કે બહાર જ્યાં જઈ ત્યાં તે મારો (વૈશ્વાનર)
મિત્ર મારી સાથે આવતો હતો અને એક ક્ષણ પણ મને વીધો
કતો નહોતો. આવી રીતે વૈશ્વાનર સાથે મેં ભાઈબંધી કરવા માંડી.

પુણ્યોદયને
અંતર ખેદ.

તેથી પુણ્યોદય નામનો મારો મિત્ર જે મારી સાથે
આ નગરીમાં આવ્યો હતો તે પોતાના મનમાં
નારાજ થયો. તેને વિચાર થયો કે અહો! આ
વૈશ્વાનર મારો શત્રુ છે, પરંતુ આ નંદિવર્ધન મારો

ખડું સ્વરૂપ સમજ્યા વગર હું કે જે તેનામાં રક્ત હું તેની દગલ
કરતો નથી અને સર્વ દોષોથી ભરેલા અને પરમાર્થથી તેના અ
ભીય શત્રુ વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ કરે છે! વળી મને એમ પણ વિચર
યાય છે કે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? અજ્ઞાની મૂર્ખ પ્રાણીઓ
પાપમિત્રનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, એવા મિત્રની સોબતનું
જામ કેવું ભયંકર આવશે તે સમજતા નથી, તેનો સંગ દૂર કર
ઉપદેશ આપનારની વાતને યોગ્ય આવકાર આપતા નથી
પાપમિત્રની ખાતર બીજા મિત્રોને પણ તણ દે છે, તેવા મિ
સંગતને વશ પડી ખોટું માર્ગે ઉતરી જાય છે, દોડદોડ કરતાં
ધગાઓ ભીંત સાથે અકળાવાથી પાછા હડે છે તેવીજ રીતે આ
પ્રકારની કુસંગત કરનાર પ્રાણીઓને જ્યારે સખત કહેડો પડે
ત્યારેજ તેઓ કુમાર્ગથી પાછા હડે છે, પણ અન્ય પ્રાણીઓ તેમને
એવી સોબતથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેઓ તે
અનુસરતા નથી. આ નંદિવર્ધન કુમાર આવા પાપી મિત્ર
સાથે સોબત કરે છે તેથી તે પણ મૂર્ખજ જણાય છે. હું અચરે
પાપી મિત્રની સોબત નહિ કરવા માટે તેને સમજાવીશ તેમજ તેને
શું વચનાનું છે? ભવિષ્યવાદી મને એના સહચારી તરીકે સજા
કરું છે અને વળી તે નંદિવર્ધન કુમાર અગાઉ પડાયો હતો ત્યારે તે
બહુ વેદના યજ્ઞ તો પણ તે મધ્યસ્થ ભાવ અને સમતા રાખીને સિવે
રહ્યો હતો તે વખતે તેને મારા મન ઉપર મોટી અસર કરી હતી.

તેથી જો કે અત્યારે એ ખરાબ મિત્રની સોબતમાં પડી ગયો છે તો પણ મારે એને તદ્દલ દેવો યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારો સહચારી પુણ્યોદય જો કે મારા ઉપર ગુસ્સે થયો હતો તોપણ મારી બાજુમાં અગાઉની માફક રહેવા લાગ્યો.

વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ;

મિત્રો સાથે ખરાબ વર્તન;

લયનું નિર્દયક અભિમાન.

વૈશ્વાનર મારો અંતરંગ મિત્ર હતો. મારે તે ઉપરાંત બહિરંગ બીજા ઘણા મિત્રો થયા. તે સર્વ મિત્રો સાથે અનેક પ્રકારની ક્ષીણો કરતો હું મોટો થવા લાગ્યો. જ્યારે રમત ચાલતી હોય ત્યારે મારાથી મોટી વયના છોકરાઓ, ભલે તે મોટા ઘરના-કુળના હોય, ભલે તે મારાથી વધારે પરાક્રમવાળા હોય, તોપણ તે સર્વ મને વૈશ્વાનરથી અનિષ્ટિત થયેલો (મિત્રસમાં આવી ગયેલો-કેથી મુદ્રાવાળો) જોઈ બીકથી ધ્રુજ જતા હતા, અને પગે લાગતા હતા, મારી ખુશામત કરતા હતા, મારા ચોખ્ખાઈની જગા લેતા હતા, મારી આગળ દોડતા હતા, મારા વચનનો જરા પણ અનાદર નહોતા કરતા. વધારે શું વાત કરવી? પણ મારી છબીથી કે મારા પરછાયાથી પણ તેઓ ડરી જતા હતા. આ સર્વ હકીકતનું ખરેખર કારણ તો અમિત્ય શક્તિવાળો પણ ગુપ્ત રૂપે રહેલો મારો સહચારી મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પણ મદ્યમોહને વશ થવાથી તે વખતે મારા મનમાં એમ સ્ફુરી આવ્યું કે મારાથી મોટી ઉમરના છોકરાઓ પણ મારી સાથે આવી રીતે વર્તે છે તેનું કારણ મારો મિત્ર વૈશ્વાનરજ છે,^૧ કારણ કે તે મારો મિત્ર જ્યારે મારી નજીકમાં હોય છે ત્યારે પોતાની અતુલ્ય શક્તિથી તે મારા તેજસ્વીપણામાં વધારો કરે છે, અને ઉત્સાહ આપે છે, મારા બળને ઝગઝગાવી મૂકે છે, તેજ પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને સ્થિર કરે છે, ધીરજ ઉત્પન્ન કરે છે, ઉન્નયતા-મહાનુભાવપણાને જમાવે છે અને હુંકામાં કહીએ તો એક પુરુષને યોગ્ય સર્વ ગુણો મારામાં મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જોડે છે. આવા વિચારને લીધે વૈશ્વાનર ઉપર મારી પ્રીતિ વધવા લાગી અને તે મારો પરમ પ્રિય મિત્ર થયો.

૧ નંદીથી રા. એ. સો (જેગાલ) વાળી આશ્વત્થિનું પૃ. ૨૦૧ પર થાય છે.

૨ તત્કાલે પ્રાપ્ત કરાવે છે ત્યારે તેનું માન પોતેજ લે છે; જ્યારે ખતા ખાય છે ત્યારે નશીબને (કર્મને) માથે આરોપ કરે છે. કર્મનું સામાન્ય સર્વત્ર વર્તે છે એ નેત્રની ધુનમાં બહી જાય છે.

સુંદર કળાભ્યાસ;

વૈશ્વાનરનો સહયોગ;

સહાધ્યાયી પર દમ.

આવી રીતે વધતાં વધતાં અનુક્રમે હું આઠ વર્ષનો થયો તે મારા પિતા પદ્મ રાજને વિચાર થયો કે કુમાર હવે યોગ્ય થયો છે, માટે તેને કેળવણી આપવી જોઈએ. આ વિચારને પાલન આપીને તેમણે જોશીઓ પાસે એક શુભ દિવસને વાંચીને એક મુખ્ય વિદ્વાન કળાચાર્યને બોલાવવામાં આવ્યો. વિધિપૂર્વક તેની પૂજા કરવામાં આવી, એ પ્રયોગ્ય બીજી ઉચિત ક્રિયાઓ કરી અને અહીં

અભ્યાસની
સરળતાઓ.

પૂર્વક મારા પિતાએ મને તે કળાચાર્યને સોંપ્યો. તેજ કળાચાર્યને ગાઉ પણ મારા ભાઈઓ-ભાયાતો અને રાજપુત્રો અભ્યાસ સોંપવામાં આવ્યા હતા તે સર્વની સાથે હું પણ કળા શ્રદ્ધા લાગ્યો, અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. અભ્યાસ કરવાનાં સર્વ સાધનો હોવાથી, મારા પિતાશ્રીનો કેળવણી આપવાની આખતમાં દૈનિક હોવાથી, કળાચાર્ય મને અભ્યાસ કરાવવામાં ખાસ રસ લેતા હોવાથી કાળ (છોકરાપણાની વય) કોઈ પણ પ્રકારના વ્યવહારની તાથી રહિત હોવાથી, પુણ્યોદય સર્વદા બાળુમાં રહેતો હોવાથી ક્ષયોપશમ ઉત્કટ હોવાથી, તેમજ તે વખતે ભવિતવ્યતા અજ્ઞ હોવાથી બીજી કોઈ પણ આખતમાં ધ્યાન ન આપતાં એકચિત્તે થોડા વખતમાં લગભગ સર્વ કળાઓ કળાચાર્ય પાસેથી હું શીખી ગયો. મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જે મને અત્યંત પ્રિય હતો તે મારી

૧ કળાચાર્ય: સર્વ કળાઓ શીખવનાર. પુરુષની ૭૨ કળાઓ છે. આ ચાર્યનું નામ 'બુદ્ધિસમુદ્ર' છે જે આગળ જણાશે.

૨ નિશાળગરલું, છોકરાઓને મીઠાઈ વિગેરે આપવી ઇલાદિ તે પ્રત્યક્ષિત રિવાજો.

૩ ક્ષયોપશમ: જ્ઞાન આત્માનો શુભ છે એ જોઈએ આવરણ પામે-એના આન્ધારન લાગે તેટલા પૂરવું જ્ઞાન પ્રગટ થવું નથી, સ્પષ્ટ જણાવું નથી. એ ૨ વસ્તુઓમાંથી કેટલાંકને દૂર કરવામાં આવે (ક્ષય) અને કેટલાંકને દબાવી દેવામાં આવે (ઉપશમ) તેને 'ક્ષયોપશમ' કહે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મોને જોઈએ ક્ષયોપશમ દે તેટલું જ્ઞાન પ્રગટપણે દેખાય છે. આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે તો જ્ઞાનમયજ છે, તેની તે શુદ્ધ સ્વરૂપે જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી અવરાઈ જાય છે, આન્ધારિત થઈ જાય છે.

જુમાં સાથેજ રહેતો હતો અને મારા અભ્યાસ-
 વૈશ્વાનર કાળમાં પણ કારણ મેળવીને અથવા વિના કારણે
 સાથે દોરતી. મને એટલી જતો હતો. તે મારો વહાલો મિત્ર મને
 જ્યારે બેટતો ત્યારે શુભમહારાજ-કૃષ્ણચાર્યનો ઉપ-
 દેશ હું યાદ કરતો નહોતો, મારા ઉત્તમ કુળને ક્ષત્રક લાગે તે બાબતની
 દરકાર કરતો નહોતો, પિતાજીના મનને મારી આ હકીકત સાંભળવાથી
 કે જાણવાથી ખેદ થશે તેથી જીતો નહોતો. આ સર્વ વાતનું શુભ
 સંદર્ભ શું છે તે સમજતો નહોતો, મને પોતાને અંદરખાનેથી કેટલો
 ખેદ અને અંતરજ્વાળા થતી હતી તે જાણતો નહોતો, અભ્યાસ તદ્દન
 હેતુ વગરનો-અર્થ વગરનો થઈ જાય છે તે વિચારતો નહોતો, માત્ર તે
 વૈશ્વાનરને મારો પરમ પ્રિય મિત્ર ગણીને તેના કહેવા પ્રમાણે હું આજે
 સરીરે પરચેવાથી ભીંજાઈ, લાલ આંખ અને ચઢાવેલાં ભવાં સાથે દરેક
 અભ્યાસ કરનાર બાળકોની સાથે કજીઆ કરું, સર્વેની ખાનગી બાળ-
 તોની ચાડી કૃષ્ણચાર્ય પાસે ખાઈ અને સાચું ખોતું બોલું, તેઓ કોઈ
 મધ્યસ્થ વચન બોલે-વચ્ચે પડીને મને સમજાવવા થય કરે-તે સહન
 પણ કરું નહિ અને નહકમાં લાકડી કે ખીલું જે કાંઈ હાથમાં આવે
 તેવડે દરેક સહાભ્યાસીને ફટકાવું. મને વૈશ્વાનર
 વૈશ્વાનરની અસર: બેટથી છે એમ જાણીને ભયથી ત્રાસ પામેલા તેઓ
 વિદ્યાર્થી ટથા શુર. સર્વે પણ મને અનુકૂળ લાગે તેવુંજ બોલે, મારી
 ખુશામત કરે અને મારે પગે પડે. એ સર્વ રાજ-
 પુત્રો શક્તિવાળા હતા, છતાં પણ મારી ગંધમાત્રથી પણ નાગદમની
 આપવિથી હતપ્રતાપ સર્પોની પેઠે તેઓ સ્વતંત્ર ચેષ્ટા કરી શકતા
 નહિ, અને ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઈ ભયથી કંપતા કંપતા જાણે કેદખા-
 નામાં પડ્યા હોય તેવી રીતે મહાદુઃખમાં માત્ર પોતપોતાનાં માબા-
 પોની આજ્ઞાને અનુસરતા ખાતરજ ત્યાં અભ્યાસ કરીને પોતાનો સમય
 ગાળતા હતા, પરંતુ તેઓને મારો ભય એટલો બધો લાગતો હતો કે
 આ સર્વ વાત મારા કૃષ્ણચાર્ય-શુર મહારાજને કહેવાની પણ હિંમત

૧ કોપી મુખમુદ્રાનાં આ સર્વ ચિહ્નો છે જે અવલોકન કરવાથી જાણી શકાય.

૨ નાગદમની: નાગ એટલે સર્પ અથવા શુભમી માલુસ. દમની એટલે વરા
 કરનારી અથવા અંકુશમાં રાખનારી. નાગદમની ઔષધિ યાય છે જે માદળીઆમાં
 રાખી ગળે બાંધી દોય તો ગમે તેવો લવંકર જેવી સર્પ એ ઔષધિ પારખ કર-
 નાર પ્રાણીને કરી શકતો નથી. કારણ કે તે ઔષધિની અવધાન સર્પ વરા થઈ
 જાય છે. આ લોકમાન્યતા પર અત્ર અલંકાર છે.

કરતા નહિ, કારણ કે તેઓના મનમાં ભય રહેતો હતો કે તેમ
વાથી કદાચ સર્વનો નાશ થશે. કળાચાર્ય તો મારી તદ્દન પાસે
મારી સર્વ ચેષ્ટાઓ સારી રીતે જોતા હતા અને સર્વ હકીકત તેમ
ધ્યાનમાંજ હતી, પણ મારા તોફાનનું છોકરાઓ ઉપર જે પરિણામ
આવતું હતું તે તેઓએ આડકતરી રીતે જોઈ લીધેલું હોવાથી તે
પણ પોતાના હૃદયમાં ખીંચ ગયેલા હોવાને લીધે આ સંબંધમાં
શિક્ષણ આપવા માટે અથવા ઠપકો આપવા માટે મારી સામું
જોઈ શકતા નહોતા અને કદાચ ખીંચું કાંઈ જાણતું લઈને કળા
મારી પાસે કાંઈ પણ જોલે તો હું તેને પણ ભાંડવા મંડી જતો
તાડના કરવાનું પણ ચાલુ કરી દેતો. આ પ્રમાણે થયા પછી તો મને
રાજપુત્રોની પેઠે તે પણ મારી સાથે છેટેથીજ કામ લેવા લાગ્યું
આવી રીતભાત અને હકીકત જોઈને મહામોહના દોષથી હું વિચાર

નંદિવર્ધન પર
અવળી અસર.

કરવા લાગ્યો કે અહો ! મારા પરમ પ્રિય મિત્ર વૈ
શ્વાનરનું માહાત્મ્ય અને શક્તિ તો જુઓ ! મને
જોઈ ઉપર હિત કરવાની તેની શક્તિ કેવી સુંદર છે
વળી તેની કુશળતા જુઓ ! તેનો વાત્સલ્યભાવ-

પ્રેમ જુઓ ! તેનો મારા પરનો દૃઢ રાગ જુઓ ! જ્યારે તે મને પ્રે-
મથી ભેટે છે ત્યારે મારામાં પરાક્રમ ઘણું વધી જાય છે અને તેથી
રાજની પેઠે સર્વત્ર માફ શાસન ચાલે છે. એ સર્વ પ્રતાપ મારા મિત્ર-
વર્ય વૈશ્વાનરનો છે ! વળી તે એક ક્ષણવાર પણ મને મૂકીને જતો
નથી તેથી તેજ મારો ખરેખરો ભાઈ છે, તેજ માફ ખરેખરું અંગ
છે, તેજ માફ સર્વસ્વ છે, તેજ માફ જીવિત છે અને તેજ માફ પરમ
તત્ત્વ છે. એ (વૈશ્વાનર) ના વગરનો પુરુષ કાંઈ પણ કરી શકતો નથી
અને તેથી ઘાસના બનાવેલા ચાડીઆથી તેવો પુરુષ કોઈ પણ રીતે
ચઢતો નથી:—આવા આવા વિચારોથી મિત્ર વૈશ્વાનર ઉપર મારો
દૃઢ રાગ વધારે વધારે સ્થિર થતો ગયો.

વૈશ્વાનરાનુરક્ત રાજકુમાર.

એક દિવસ અમે બન્ને—હું અને વૈશ્વાનર—ખાનગીમાં બેઠા હતા
તે વખતે અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે શુભ વાતો થઈ:—

નંદિવર્ધન—“ મિત્ર ! વધારે કહેવાની કાંઈ જરૂર હું જોતો નથી,
પણ મારે તને જણાવી દેવું જોઈએ કે મારા પ્રાણ તારે આધીન છે
અને તારે એને તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે યોજવા. ”

આ પ્રમાણે આવી જાતની આંખડીને જોવાનું આ મનમાં આનંદ થયો કે આવી ! આપણા પરિવ્રજા થવું આજે જોયું. હવે આ આંખડી તમે માફ પોતાને જણાવવા જઈએ એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જોવાનું આજે હવે આજે પ્રથમ જાણવા માંગ્યું. આંખડીના પ્રેમમાં અનુકૂળ આણીયા દોષ છે ને એક જીવનનું ખોલેલું સાંભળે છે, કેમ પણ પ્રકારના મંદર વિદર દોષના પ્રકાર તેને પ્રદણ કરી છે. તેના સંબંધમાં જનનના આશ્રયક પ્રકૃતિ કરે છે અને એમાં વ્યવસ્થા છે ક્રિયા કરવાની મુશ્કેલી કરી દોષ તેને જરૂર આમલમાં ખૂંદે છે. આ પ્રમાણે દોષાણ પાનાને અભાવે અશયક વખત આપણે છે એમ નિશ્ચયિતે નાંખી અને (નંદિવર્ધનને) કહ્યું " તું કહે છે ને અશયક છે, તેમાં જણાવવું તારા જેવું નથી. વળી દરેક પ્રાણીના કલ્પમાં જોયું હોય આપણે અમલવાર આજે એવા પાને તું પણ આ પ્રમાણે મુખ દર્શાવે કહે છે આજે આજે તને (કુમારને) જાણાવવું જોઈએ કે તેનું વાસ્તવિક કારણ મહાપ્રસાદ (બોજન) છે. એ આજે મહાપ્રસાદનો મદિયા એવો છે કે જે પ્રાણીએ એની પ્રસાદી લીધી હોય તે આનંદમાં આવી જાણે જાણ અર્થવાળી દર્શાવતું પણ વારંવાર બોલ્યા કરે છે અને એ માફ બોજન તેને તે પ્રમાણે જોઈએ જાણાવે છે. મિત્ર ! એ મહાપ્રસાદ વડે તારા પ્રાણને જો તારી હજી દોષ તો અશયક કરે."

નંદિવર્ધન-" એ તમારા પ્રસાદનો સરીવ સાથે સંબંધ કેવી રીતે થાય છે તે કૃપા કરીને કહેા."

વૈધાનર-" તું કાંઈક રસાયણ વિદ્યા પણ જાણું છું."

નંદિવર્ધન-" બહે ! એમ હોય તો આજે પ્રાણ અશયક કરે અને તે મહાપ્રસાદ મને આપી."

કૃતચિત્ત વડે.

વૈધાનરનો પ્રસાદ.

અંદરથી શુભ ખબર:

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી વૈધાનરે કૃતચિત્ત નામનાં વડાં તૈયાર કર્યા અને હું એકાતમાં બેઠા હતો તે વખતે મારી પાસે તે

૧ મહાપ્રસાદ: પ્રથમપ્રસાદની ભેટ. (પ્રસાદ-નણીતો વૈષ્ણવીય શબ્દ છે.)

૨ પ્રસાદ છે તે પણ પ્રજાની જગ્યા બાલ્યા કરે છે.

કરતા નહિ, કારણ કે તેઓના મનમાં ભય રહેતો હતો કે તેમની વાથી કદાચ સર્વનો નાશ થશે. કળાચાર્ય તો भारी તદ્દન પાસે કોઈ भारी सर्व चेष्टाઓ સારી રીતે જોતા હતા અને સર્વ હકીકત તેમના ધ્યાનમાં જ હતી, પણ भारा તો જ્ઞાનનું છોકરાઓ ઉપર જે પરિણામ આવતું હતું તે તેઓએ આડકતરી રીતે જોઈ લીધેલું હોવાથી તેમણે પણ પોતાના હૃદયમાં બીજા ગયેલા હોવાને લીધે આ સંબંધમાં શિક્ષણ આપવા માટે અથવા ઠપકો આપવા માટે भारी સામું જોઈ શકતા નહોતા અને કદાચ બીજા કાંઈ બહાનું લઈને કળાચાર્ય भारी પાસે કાંઈ પણ બોલે તો હું તેને પણ ભાડવા મંડી જતો તો આના કરવાનું પણ ચાલુ કરી દેતો. આ પ્રમાણે થયા પછી તો આ રાજપુત્રોની જેઠે તે પણ भारી સાથે છોટેથી જ કામ લેવા લાગ્યાં આવી રીતભાત અને હકીકત જોઈને મહામોહના દોપથી હું વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! भारા પરમ પ્રિય મિત્ર

નંદિવર્ધન પર
અવળી અસર.

શ્વાનરનું માહાત્મ્ય અને શક્તિ તો જુઓ ! અને સોહી ઉપર હિત કરવાની તેની શક્તિ કેવી મુંઝવણી તેની કુશળતા જુઓ ! તેનો વાતસલ્યભાવ

પ્રેમ જુઓ ! તેનો भारા પરનો દૃઢ રાગ જુઓ ! જ્યારે તે મને મથી લેટે છે ત્યારે भारામાં પરાક્રમ ઘણું વધી જાય છે અને રાજતની જેઠે સર્વત્ર માફ શાસન ચાલે છે. એ સર્વ પ્રતાપ भारા નિઃસર્વ વૈશ્વાનરનો છે ! વળી તે એક ક્ષણુવાર પણ મને મૂકીને નથી તેથી તેજ મારો ખરેખરો ભાઈ છે, તેજ માફ ખરેખર છે, તેજ માફ સર્વસ્વ છે, તેજ માફ હવિત છે અને તેજ માફ પરમ તત્ત્વ છે. એ (વૈશ્વાનર) ના વગરનો પુરુષ કાંઈ પણ કરી શકતો નથી અને તેથી ધામના બનાવેલા આડીઆથી તેનો પુરુષ કાંઈ પણ નહોતો નથી:—આવા આવા વિચારોથી મિત્ર વૈશ્વાનર ઉપર મને દૃઢ રાગ વધારે વધારે સ્થિર થતો ગયો.

વૈશ્વાનરાનુરક્ત રાજકુમાર.

એક દિવસ એને બન્ને—હું અને વૈશ્વાનર—આનગીમાં બેઠા હતા તે વખતે અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ગુપ્ત વાતો થઈ:—

નંદિવર્ધન—મિત્ર ! વધારે કહેવાની કાંઈ જરૂર હું જોતો નથી પણ મારે તને જાણવી દેવું જોઈએ કે भारા પ્રાણ તારે અર્પણ કરે અને તારે એને તારી મરણમાં આવે તે પ્રમાણે યાજવા.

આ પ્રમાણે મારી વાણી સાંભળીને વૈશ્વાનરના મનમાં આનંદ થયો કે ચાલો ! આપણો પરિશ્રમ પણ સફળ થયો, કારણ કે આ ભાઈથી હવે મારે ચોતાને વરા બરાબર રહેશે એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વૈશ્વાનરે મારા ઉપર બહુ પ્રેમ બતાવવા માંડ્યો. અરસ્પરસ પ્રેમમાં અનુરક્ત પ્રાણીઓ હોય છે તે એક ઊંજાનું બોલેલું સાંભળે છે, કેમ પણ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ ઉદાવ્યા વગર તેને મહાણુ કરી લે છે, તેના સંબંધમાં અંતરના લાવપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવાં વચનમાં જે ક્રિયા કરવાની સૂચના કરી હોય તેને જરૂર અમલમાં મૂકે છે. આ પ્રમાણે દોવાથી ચોતાને અભારે બરાબર વખત આવ્યો છે એમ વિચારીને તેણે મને (નંદિવર્ધનને) કહ્યું “તું કહે છે તે બરાબર છે, તેમાં જરાપણ શક નેહું નથી. વળી દરેક પ્રાણીના હૃદયમાં રહેલા હાંડા ભાવોને સમજનારા મારા જેવા પાસે તું પણ આ પ્રમાણે ગુપ્ત હકીકત કહે છે ત્યારે મારે તને (કુમારને) જાણાવવું નેહંએ કે તેનું વાસ્તવિક કારણ મહાપ્રસાદ (ભોજન)” છે. એ મારા મહાપ્રસાદનો મહિમા એવો છે કે જે પ્રાણીએ એની પ્રસાદી લીધી હોય તે આનંદમાં આવી જઈને વ્યક્ત અર્થવાણી હકીકત પણ વારંવાર બોલ્યા કરે છે^૧ અને એ માફ ભોજન તેને તે પ્રમાણે ભેરથી બોલાવે છે. મિત્ર ! એ મહાપ્રસાદ વડે તારા પ્રાણને જે તારી ઇચ્છા હોય તો અક્ષય કરે.”

નંદિવર્ધન-“એ તમારા પ્રસાદનો શરીર સાથે સંબંધ કેવી રીતે થાય છે તે કૃપા કરીને કહે.”

વૈશ્વાનર-“હું કાંઈક રસાયણ વિદ્યા પણ જાણું છું.”

નંદિવર્ધન-“ભલે ! એમ હોય તો મારા પ્રાણ અક્ષય કરો અને તો મહાપ્રસાદ મને આપો.”

કૂરચિત્ત વડાં.

વૈશ્વાનરનો પ્રસાદ.

અંદરથી ગુપ્ત ધ્વનિ:

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી વૈશ્વાનરે કૂરચિત્ત નામનાં વડાં તૈયાર કર્યા અને હું એકાનમાં બેઠો હતો તે વખતે મારી પાસે તે

૧ મહાપ્રસાદ: પ્રજાપ્રસાદીની બેટ (પ્રસાદ-જાણીતો નંબુવીય રાખ્ત છે.)

૨ પ્રસાદ લે તે પણ પ્રજાની જગ્યા બોલ્યા કરે છે.

વડાં લઈને આવ્યો. તેણે મને કહ્યું “મારી શક્તિથી તૈયાર કરેલાં વડાં છે. એને ખાવાથી તે ઘણી શક્તિ-તાક્રત-કૌવત આપેછે, પ્રાણ ઇચ્છા પ્રમાણે આયુષ્ય લાંબુ કરે છે અને બીજી બે કાંઈ ઇચ્છા કામના-હોય તે સર્વ તે પૂરી પાડે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વડાં તું ખા.”

આ પ્રમાણે અમારા એની વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં બાળુના ઓરડામાં રહેલ કોઈ પુરુષે મંદ અવાજે કહ્યું “તારા ઇચ્છિત સ્થાનકે હવે તે ઉત્પન્ન થશે એમાં શો શક છે?”

આ પ્રમાણે કોઈ તદ્દન ઝીણા સ્વરથી બોલ્યું તેથી મારા સાંભળવામાં આવ્યું નહિ; પણ વૈશ્વાનરે તે સાંભળ્યું અને તેના મનમાં વિચાર થયો કે ‘અહો મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે ! મારાં તૈયાર કરેલાં વડાં ખાવાથી આ નંદિવર્ધન મહા નરકમાં જશે. ત્યાં જશે અને વળી તે તેનું લાંબું આયુષ્ય થશે. એમ ન હોય તો આવા આંતર ધ્વનિનો અર્થ બીજો શો હોઈ શકે? મહા નરકજ મને તો પસંદ આવે તેનું સ્થાન છે. આવા વિચારથી ગોતાનાં વડાંના પ્રયોગથી હું (નંદિવર્ધન) મહા નરકમાં લાંબા વખતને માટે જઈશ એમ જણાતાં મારા મિત્રના મનમાં બહુ સંતોષ થયો. અમારા બન્ને વચ્ચે ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણે જર્જર વધારે વાતચીત થઈ. મેં કહ્યું—“ તારા જેવો મિત્ર મારે અપૂર્વ હોય તો મારું શું ઇચ્છિત નહિ થાય ?”

મારાં આવાં વચન સાંભળીને વૈશ્વાનર બેઠો ખુશી થયો અને મને વડાં આપ્યાં. તુરતજ તે વડાં મેં લઈ લીધાં વડાનું ખાદન; તે વડાં આપીને તેણે મને કહ્યું “ મારા ઉપર તારે વૈશ્વાનરને આનંદ. એક બીજી પણ મહેરબાની કરવી પડશે. જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રસંગ-તક-અવસર પ્રાપ્ત થાય અને હું દૂર રહીને તને સંસાર (નિશાની) કંઈ ત્યારે તારે જરા પણ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા વગર આ વડાંઓમાંથી એક વડું ખાઈ લેવું.” મેં જવાબમાં હસતાં હસતાં જણાવ્યું “ આ બાબતમાં પ્રાર્થના કરવા જેવું શું છે? મારા પ્રાણો-મારો આત્મા-મારું સર્વસ્વ મેં તો તને સોંપી દીધેલ છે તો પછી તારે મારી પ્રાર્થના કરવાનું કારણ કાંઈ પડતું રહેતું નથી.”

૧ તારા એટલે વૈશ્વાનરના. ઉત્પન્ન થશે એટલે જન્મશે. મતલબ તારાં વડાં ખાઈ કરૂં થઈ તે નરકમાં જશે.

વૈશ્વાનર-“મોટી કૃપા થઈ. કુમારનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આ-
માર માતું છું.”

વિદુરનો રિપોર્ટ.

હવે મારા પિતા પદ્મ રાજાએ એક દિવસ રાજવંશના વિદુર
નામના સેવકને બોલાવીને કહ્યું, “અરે વિદુર! કુમાર નંદિવંદનને જ્યારે
કળાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરવા મૂક્યો ત્યારે મેં તેને હુકમ કર્યો હતો કે
હાલ તેણે કળાશ્રદ્ધા કરવામાં જ માત્ર ધ્યાન આપીને
વિદુરને અભ્યાસ કરવો. મેં તેને એટલો સખત હુકમ કર્યો
હતો કે તેણે મને મળવા પણ આવવું નહિ, કારણ
કે તેથી ભણવામાં એકાગ્રતા રહે નહિ. મેં તેને
વખતે જ જણાવી દીધું હતું કે વખતો વખત મને યોગ્ય લાગશે
ત્યારે તેના અભ્યાસગૃહમાં હું જાતે આવીને તેની મુલાકાત લઈ
જઈશ; પરંતુ અહીં રાજ્યકાર્યમાં અનેક પ્રકારની વ્યકુળતા રહેતી હો-
વાથી મારાથી ત્યાં જવાનું બની શકતું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે
તેથી તારે દરરોજ નિશાળે જઈ કુમારની તંદુરસ્તી અભ્યાસ વિગેરે
હકીકતની જાતે તપાસ કરી મારી પાસે નિવેદન કરવી.” વિદુરે રાજ્ય-
આજ્ઞા માન્ય કરી.

મારા પિતા પદ્મ રાજાના હુકમને અનુસરીને વિદુર મારી ખબર
લેવા દરરોજ આવવા લાગ્યો, એટલે મારા સહા-
વિદુરનું અવલોકન. જ્યાંથી બીજા રાજકુમારોને તથા કળાચાર્યને હું કેટલી
દેરાનગતી કરતો હતો, સર્વને કેવો અને કેટલો ત્રાસ
આપતો હતો તે સર્વ તેના બેવામાં આવ્યું. બે
મારા પિતાને એ વાત જણાવવામાં આવશે તો તેમને આઘાત લાગશે.
એ વિચારથી વિદુરે આ સર્વ હકીકત કેટલાક વખત ઝુપી તો મારા
પિતાને કહી નહિ, પણ દરરોજ મારા તરફનો ત્રાસ વધતો જતો.
એક દિવસ પિતાશ્રી પાસે એણે સર્વ હકીકત જણાવી. પિતા-
શ્રીએ તે સાંભળીને વિચાર કર્યો કે ‘આ વિદુર કદિ ખોટું બોલે નહિ
અને કુમાર કદિ એણે અયોગ્ય આચરણ કરે નહિ. ખરેખર, આમાં
સત્ય રહસ્ય-આચી વાત. શું હશે તે સમજી શકાતું નથી. વિદુર કહે
છે તે પ્રમાણે જ કુમાર કળાચાર્યને પણ ત્રાસ આપતો હોય તો પછી
કળાનો અભ્યાસ કરવાનું પ્રયોજન જ શું રહે છે?’ આવા આવા
વિચારથી મારા પિતાના મનમાં બહુ દુઃખ થયું અને ચિંતા થવા

આત્મભૂત થઈ ગયા છે, 'ઈંદ્રશાસ્ત્ર' તો તેને એવું સાકે જ્ઞાન થઈ ગયું છે કે તે તેણે બીજાઓને પણ કહી સંભળાવ્યું છે, તેણે નૃત્યનો અભ્યાસ કર્યો છે, ગાયનકળા શીખી ગયા છે, 'હસ્તિશિક્ષા' તો તેને ધરની બેરી જેવી થઈ ગઈ છે, 'ધનુર્વેદ' તો એનો દોસ્તદાર-મિત્ર થઈ ગયો છે, વેદક શાસ્ત્ર તો એનું રાખા થઈ ગયેલ છે, 'ધાતુવાદ' તેના હુકમમાં આવી ગયેલ છે, મનુષ્યનાં જૂદાં જૂદાં લક્ષણો કેવાં હોય છે, વેપારની વસ્તુઓ ક્યારે ખરીદવી, ક્યારે વેચવી અને નિશાન તાકીને અમુક બોક્સ પાંદરાનેજ કેવી રીતે વાંધવાં એવી એવી વિદ્યાઓ તો એની દાસી થઈ ગઈ છે. આપની પાસે ફેટલી લંબાણુ વાત કરે. હુંદામાં કહુ તો એવી કોઈ પણ કળા બાકી રહી નથી કે જેમાં હુમાર બરાબર પારંગત થઈ ન હોય."

પદ્મરાજએ આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળી એટલે તેમની આંખમાં હર્ષના આત્મ આવી ગયાં. ત્યાર પછી તેમણે કળાચાર્યને કહ્યું "આર્ય! બરાબર છે, એમજ હોયું જોઈએ અને તેમ હોય એમાં કંઈ નવાઈ જેવું પણ નથી. આપ જેવા જ્યારે ઉદ્યોગ કરે ત્યારે હુમારને શું પ્રાપ્ત ન થાય? ખરેખર! તમારા જેવાને શુરુ તરીકે મેળવનાર હુમાર ભાગ્યશાળી છે"

કળાચાર્ય—“દેવ! એમ બોલો નહિ. અમે તે કોણ માત્ર છીએ, એ તો સર્વ આપનોજ પ્રતાપ છે.”

પદ્મરાજ—“આપ બોલો છો તેવાં વિવેકનાં વચન બોલવાની કંઈ જરૂર નથી. ખરી વાત એ છે કે આપની કૃપાથીજ અમને સર્વ પ્રકારે આનંદ થાય તેવી રીતે નંદિવર્ધન હુમાર સર્વ શુભોને ધારણ કરનાર થયો છે.”

૧ ઈંદ્રશાસ્ત્ર: પિત્રજ.

૨ હસ્તિશિક્ષા: દાસીને કેળવવાની ચતુરાઈ.

૩ ધનુર્વેદ: ધનુષ્ય બાણ કેવી રીતે વાકવાં, મારવાં વિગેરે.

૪ ધાતુવાદ: રસાયણ વિગેરે ક્રિયાથી સોનું રૂપ કરવાની વિદ્યા—Mineralogy

૫ આને આધિય વિક્રય નામની કળા કહેવામાં આવે છે.

૬ આને પત્રચ્છેદ નામની કળા કહેવામાં આવે છે. પત્રચ્છેદ કળામાં પાંદરાઓમાં આદિ કરવાની કળા પણ આવે છે. અર્જુને એકલવ્ય બીધ પાસે જે કળા એણે દત્તી તે આ પત્રચ્છેદ કળા હતી.

પડીને તેને પોનાની ઉપર મોટો ઉપહાર કરનાર દોષ એમ કહે છે. કુમારનું પ્રશમરૂપ અમૃત એ પાપી મિત્ર નામ કરેલું દોષાપી તેનામાં બીજા ગમે તેટલા જીવો દોષ તો પણ તે સર્વ નિષ્ફળ છે.”

વૈશ્યાનર-સંગમુક્તિ-ઉપાય-વિતવન.-

આ પ્રમાણે કૃષ્ણાચાર્યની કુશીલન સાંબળીને જાણેલા વાચકો દોષ તેમ પણ જાણને મદદાદુઃખ થયું. ત્યાર પછી મોટો વખત જવા દઈ મદારાજાએ વિદુરને કહ્યું “આ ચંદન રસના છાંટખાથી મીનજ લા-મતો પંખો તું બંધ કર. કારણકે મને બદારની ગરમી દોષ પણ પ્રકારની પીડા કરતી નથી. તું આર્દ્રાથી જા અને કુમારને બોલાવી લાવ. કુમારને આર્દ્રા રૂપથી રીતે કહી દઈ કે હવે પછી તેણે તેના પાપી મિત્ર વૈશ્યાનરની જરા પણ યોગ્યત કરવી નહિ અને તેમ કરીને મારા મનમાં જે તાપ થયો છે તેનું તું નિવારણ કરે.”

વિદુરે તેજ વખતે પંખો બાણુ ઉપર મૂકી દીધો અને જમીન સુધી પોનાનું માથું અને હાથ લંબાવી નમન કરી જવાબ આપ્યો “જેવી મદારાજા સાહેબની આજ્ઞા ! પરંતુ આપે જે મોટું કામ મને સોંપ્યું છે તે ધ્યાનમાં લઈને જોઈએ એક અમલદાર તરીકે આપના હુકમના સંબંધમાં બોલવાનો મારો અધિકાર નથી તોપણ વગર નીમેસો તમારો સલાહકાર થઈ જઈને જરા મારો વિચાર બતાવું છું તે આપ ધ્યાનમાં લેવા કૃપા કરશે. અને એ પ્રમાણે તું મારા વિચારો બતાવું તો તે સંબંધમાં દેવે દોષ ન કરે.”

પદ્મરાજ-“ભદ્ર ! ઝિતની બાબત બોલનાર ઉપર દોષ કોણ કરે ? તારે આ સંબંધમાં કહેવાનું દોષ તે ખુશીથી કહે.”

વિદુર-“આપ કુમારશ્રીને અને બોલાવી શિખામણ આપવાનું અને વૈશ્યાનરનો સંગ મૂકાવવાનું ધારોછો; પણ મેં તો કુમાર નંદિવર્ધન સાથેના યોગ પરિચય ઉપરથી જોઈ લીધું છે કે કુમાર વૈશ્યાનરનો અંતરનો અવગળા દોસ્ત થઈ ગયો છે અને તેની સોબત મૂકાવવાને દોષ પણ શક્તિમાન નથી. વાત એટલે સુધી વધી પડી છે કે કુમાર

૧ સમવા-સાંતિ (પ્રશમ) ને અમૃત સાથે પણ સરખાવી સમાય. અમૃત સાંતિ અને દીર્ઘ આયુષ્ય આપે છે તેમ પ્રશમ પણ તે બન્ને વસ્તુ આપે છે.

૨ દુ આદર્શી વાત કરીશ ત્યારે આપની મોટાઈ નહિ રાખું; મારી બેઅદબી નાક કરંગો-બોલવાની એક સુંદર રીત છે.

એ પાપી મિત્રને હિત શુદ્ધિથી ખરેખરો ગોતાનો સમજે છે અને તેના વગર એક ક્ષણ પણ રહી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે જાણે છે કે આપ તો હુમારને સ્વીકારી રહેતી નથી. શિતા થયા કરે છે, અને તેમ વગર ગોતાના આત્માને તૃણ જેવો માને છે. તેટલા માટે કદાચ આપ હુમારને એ પાપી મિત્રની ચોખ્ખત છોડી દેવાના સંબંધમાં કાંઈ કહેશો તો મારા ધારવા પ્રમાણે હુમારને મોટો ઉદ્દેગ થશે, કદાચ તે આત્મ ઘાત કરશે અથવા તો બીજા કોઈ મોટા અનર્થ કરી બેસશે. તેટલા માટે આપ સાહેબ જાતે હુમારને એ સંબંધમાં કાંઈપણ કહો તે મને હીક લાગતું નથી.”

કળાચાર્ય—“રાજા! આ વિદુરે આપની સમક્ષ કહ્યું છે સર્વ બરાબર છે. અમે ગોતે પણ હુમારની પાપી મિત્ર સાથેની મેત્રી છોડાવવા ઘણા વખતથી સખત પ્રયત્ન કરીએ છીએ. અમારા મનમાં વારંવાર વિચાર થતો હતો કે જો કોઈ પણ રીતે હુમાર અને પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનો સંબંધ ત્રુટી જાય તો હુમાર ખરેખર તેના નામ પ્રમાણે નંદિવર્ધન (આનંદમાં વધારો કરનાર) થાય; પરંતુ એ બંનેનો પ્રેમ કોઈ એવો તો ગાઢ થઈ ગયો છે કે હુમાર કાંઈ અનર્થ કરી બેસે એ ભયથી વૈશ્વાનર સાથેના સંબંધ છોડાવી શકાતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હુમાર અને વૈશ્વાનર વચ્ચેના સંબંધ છોડાવવા યત્ન કરવો એ લગભગ ના બની શકે તેવી ક્રિયા (અશક્ય અનુષ્ઠાન) છે એમ મારે પણ માનવું છે.”

પદ્મરાજ—“તારે આનો ઉપાય શું કરવો?”

કળાચાર્ય—“એ તો બહુ ગહન વાત છે, અમે પણ તે વાતનો ઉપાય જાણતા નથી.”

વિદુર—“દેવ! એમ સાંભળ્યું છે કે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વ પદાર્થોને જાણનાર જિનમતજ્ઞ નામનો એક પ્રખ્યાત નિમિત્તિયો આપણા નગરમાં આજકાલ આવ્યો છે, તે કદાચ આ બાબતને અંગે આપણે શું ઉપાય કરવો તે બતાવી શકશે.”

પદ્મરાજ—“બહુ સાફ, તો તેને તું જાતે જઈને જલદી અહીં બોલાવી લાવ.”

વિદુર—“જેવો મહારાજશ્રીનો હુકમ!”

પ્રકરણ ૨ જી.

ક્ષાન્તિકુમારી.

પર જણાવેલી વાત થઈ જતાં વિદુર તુરતજ જિન-
મતજ નિમિત્તિયાને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખ-
તમાં તેને સાથે લઈને પદ્મ મહારાજ સમક્ષ પાછો
આવ્યો. રાજાએ નિમિત્તિયાને દૂરથી જોયો, દૂરથી
તેની આકૃતિ જોતાંજ પોતાના મનમાં સંતોષ પામ્યા,

તેને બેસવા માટે આસન આપ્યું, ચોખ્ખ આદર સત્કારની ક્રિયા કર-
વામાં આવી અને ત્યાર પછી અત્યાર સુધી નંદિવધેનના સંબંધમાં જે
વાતો બની હતી તે સર્વ નિમિત્તિયાને કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને
બુદ્ધિનાદીના સંચારથી નિમિત્તિયાએ જવાબ આપ્યો “મહારાજ ! તમે
જે સલાહ પૂછાછો તે સંબંધમાં બીજો કોઈ પણ ઇલાજ નથી; માત્ર
એકજ ઉપાય છે અને તે પણ પ્રાપ્ત થઈ શકેલ છે”

પદ્મરાજ—“એ ઉપાય કેવા પ્રકારનો છે તે આપ કહી સંભળાવો.”

જિનમતજ—“મહારાજ ! સાંભળો:—”

ચિત્તસૌંદર્ય નગર.

“એક ચિત્તસૌંદર્ય નામનું નગર છે તે સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત
છે, સર્વ ગુણોનું નિવાસસ્થાન છે, કલ્યાણપરંપરાનું કારણ છે અને
મંદભાગી પ્રાણીઓનું દુલ્લભ છે.

૧ હવે અહીં વૈયાનર તાર કુનાર સંબંધ કેવી રીતે ઊભી દે તેનો ઉપાય
જિનમતજ નિમિત્તિયા જણાવે છે

૨ ચિત્તસૌંદર્ય નગર ન મન સમજવું. સુન્દર મનના શુભ વિચારો અ-
દાથી નીકળે છે.

૩ “ચિત્તસૌંદર્ય” નામનું નગર એક જગ્યાએ છે તેની રીતે પદ્મરાજે તે સાચજ
જણાવ્યું છે. “ચિત્તસૌંદર્ય” નામનું નગર એક જગ્યાએ છે

{ આ ચિત્તસૌંદર્ય નગરમાં રહેનાર પુણ્યશાળી જીવોને સર્વ કોરો કોઈ પણ પ્રકારની પીડા ઉપજતી શકતા નથી તેમજ નગરના લોકોને ક્રોધા, તૃપ્તિ વિગેરે કોઈપણ પ્રકારની અસુખ કરી શકતા નથી, તેથી સમગ્ર માણસો તે નગરને 'સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત' કહે છે.

તે નગરમાં નિવાસ કરીને જે લોકો જ્ઞાન મેળવવાને પાત્ર થાય છે અને કળા વિજ્ઞાનમાં જેટલી કુશળતા તે નગરમાં તેઓને મળે છે તેટલી બીજી કોઈપણ જગ્યાએ મળી શકતી નથી, તેમજ ત્યાં વસનાર લોકોમાં ઉદારતા, ગંભીરતા, ધીરતા, ઉદ્યોગીતા વિગેરે ગુણો સહજ એકઠા થઈ જાય છે, તેથી તે નગર 'સર્વ ગુણોત્તમ નિવાસસ્થાન' છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

તે ચિત્તસૌંદર્ય નગરમાં રહેનાર ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને ઉત્તરોત્તર એક પછી એક વધારે સારા સુખની શ્રેણી મળતી જાય છે અને જે સુખ પ્રાપ્ત થયું હોય તેમાંથી કદિપણ અધઃપાત થતો નથી તેટલા માટે એ નગરને 'કલ્યાણપરંપરાનું કારણ' કહ્યું છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ તે નગર સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત, સમગ્ર ગુણોથી વિભૂષિત અને કલ્યાણપરંપરાનું કારણ હોવાથી તે સર્વદા આનંદને આપનાર અને પુણ્યશાળી જીવોથી વસાયેલું છે અને તેમ હોવાથી 'મંદલાગી (આછા નશીબવાળા) પ્રાણીઓને તેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.' }

શુભપરિણામ રાજ્ય.

"ચિત્તસૌંદર્ય નગરમાં સર્વ લોકોનું હિત કરનાર, દુષ્ટોને દાબી દેવામાં ખાસ ઉચ્ચ કરનાર, સારા માણસોને પાળવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોશ^૧ અને દંડની^૨ સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ શુભપરિણામ^૩ નામનો રાજા છે.

{ ત્યાં રહેનારા સર્વ લોકોનાં ચિત્તમાં થતા સર્વ પ્રકારનાં સંતાપોને તે રાજા શાંત કરે છે અને તેના જરા જરા સંવેચન

૧ રાજ્યને કોશ (૧) ખજાના હોય તેમ સાથે (૨) એક જગતું વિષ પણ હોય છે.

૨ દંડ (૧) સજાવટ અને (૨) શિક્ષા પ્રકરણ.

૩ શુભ પરિણામ: જનમાં સારા વિચારો આવવા તે.

આવનારને પણ મોટા આનંદ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને જગતના સર્વ પ્રાણીઓને સારી ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તન કરાવે છે તેથી બ્રહ્માદુર પ્રાણીઓ અને 'સર્વ લોકોનું દિત કરનાર' કહે છે.

રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, લોભ, મદ, જમ, કામ, ક્રૂર્યા, મોહ, દીનતા વિગેરે જે જે દુઃખ આપનારા બાવો છે અને જેઓ પાતાની ખરાબ ચલાએ કરીને લોકોને વારંવાર સંતાપ આપ્યા કરે છે તે સર્વને એ રાજા જહનૂળથી ઉખેડી નાખનારો છે અને તે સંબંધમાં તે નિરંતર ચિંતા કરનારો છે. તેથી તે રાજા 'દુષ્ટને દાણી રવામાં ખાસ ઉધમ કરનાર' છે એમ કહ્યું છે.

વળી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સંતોષ, ત્યાગ (દાન), સમજનતા વિગેરે મનુષ્ય જાતને આસ્વાદ ઉત્પન્ન કરનાર ગુણોનું અને માન્ય ગુરુ-યોગે સંમતિ આપેલા તેના જેવા ખીલ ગુણોનું પરિપાકન કરવાને તે રાજા સર્વદા તૈયાર રહે છે, અને તે કામ કરતી વખતે તેને ખીલ કોઈપણ કામથી વધારે અગત્ય આપે છે તેથી એ શુભ પરિણામ રાજાને 'સારા માણસોને પાળવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર'નું વિશેષણ યોગ્ય રીતે આપવામાં આવ્યું છે.

એ મહારાજાનો ક્રોશ (ગંધાર) બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ, સંવેગ, સમતા વિગેરે ગુણરત્નોથી ભરપૂર છે; રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળા એ ચાર પ્રકારના લશ્કરવાળા રાજાની પેઠે દાન, શીળ, તપ, ભાવરૂપ ચાર પ્રકારના લશ્કરથી તે રાજાનો રાજ્યદંડ વિસ્તાર પામે છે-રાજ્ય આજ્ઞા સર્વત્ર માન્ય થાય છે; આ પ્રમાણે હોવાથી એ મહારાજાને 'ક્રોશ અને દંડની સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ' કહેવામાં આવ્યો છે. }

નિષ્પ્રકંપતા રાણી.

“એ મહારાજાને 'નિષ્પ્રકંપતા' નામની મહાદેવી છે-તેણે શરીરની સુંદરતાના વિષયમાં વિજયધ્વજ પ્રાપ્ત કરેલ છે, અનેક કળાઓમાં કૃશાળતા મેળવેલી હોવાથી તેણે ત્રણ ભુવનને છતી લીધા છે, પાતાના નાના પ્રકારના વિલાસોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના

૧ અથવા રામ, દામ દંડ અને ભેદ એ ચાર નીતિ પણ લઈ રાકાય.

૨ નિષ્પ્રકંપતા: મેદની પેઠે સ્થિર રહેનાર, વિચાર કરે તેવી નહિ, પણ મક્કમ, અડગ વિચારની.

લે છે (પદ્મિ-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નિષ્પ્ર-
ક્રમતાને તાણે છે). આ પ્રમાણે હોવાથી ‘ અનેક કળાઓમાં
કુશળતા મેળવેલી હોવાથી તેણે ત્રણ ભુવનને છતી લીધા છે
એમ એ મહાદેવી નિષ્પ્રક્રમતાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

ત્યાર પછી આગળ આવતાં ‘ પોતાના નાના પ્રકારના વિલા-
સોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના વિભ્રમેને તેણે હસી
કાઢ્યા છે ’ એમ તે મહાદેવીના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે
તે પણ ચોખ્ખું છે, કારણ કે રતિ જે કામના વિલાસો કરે છે તે
તો માત્ર ઉપર ઉપરના સંતોષના કારણજાત થાય છે, પરંતુ એવા
પ્રકારના વિલાસોની વાર્તા પણ મુનિઓ તો જાણતા નથી, વિચા-
રતા નથી; પરંતુ આ દેવીમાં જે મુનિઓ આસક્ત હોય છે,
જેઓને એના તરફ પ્રેમ હોય છે, તેઓ ઘત પચખખાણુ-નિય-
મ-ને પાળવામાં એટલો બધો વિચાર કરતા હોય છે, તેમને એ
વાતમાં એટલો બધો આનંદ આવતો હોય છે કે તે બાબતનું
અવલોકન કરનારની મગજશક્તિ પણ તે બાબત તરફ જરૂર
આકર્ષાઈ જાય. રતિના વિચાર જેવા તે ઉપર ઉપરના નહિ પણ
અંદરથી ઊંડા અને ખરેખરા હોય છે.

તે મહાદેવીની પતિભક્તિના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવાનું છે
કે ત્યારે તેના પતિ શુભપરિણામ મહારાજ કોઈ પણ પ્રકા-
રની આપત્તિ (દુઃખ) માં આવી પડે છે ત્યારે તે મહાદેવી
પોતાના પ્રાણ આપીને પણ પોતાની અચિન્ત્ય શક્તિવડે પતિને
મુશ્કેલીમાંથી તારી કાઢે છે તેટલા માટે ‘ તેણે પોતાના પતિ
તરફ અપૂર્વ ભક્તિને લીધે અદ્વંધતિના આદાત્મ્યને પણ
નિરસ્કારી કાઢ્યું છે ’ એમ તેના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે;
કારણ કે આ દેવી પતિની મુશ્કેલી દૂર કરી શકે છે ત્યારે સતી
અદ્વંધતિ પતિનું રક્ષણ કરી શક્યા નહોતા. }

આ મહારાણીનું વધારે કેટલું વર્ણન કરવું ? હુંકામાં કહીએ
તો રાજાનાં નવ કાવો કરનારી આ મહાદેવી છે અને તેથી રા-
જાના મોરા રાજ્યમાં તે એક અગત્યની સ્ત્રી થઈ પડી છે.

દાનિકુમારી.

“ એ નિષ્પ્રક્રમતા મહાદેવી અને શુભપરિણામ રાજાને દાનિકુ-
મારીની પુત્રી છે તે સ્વર્ણથી મુંદર વસ્ત્રોમાં પણ મુંદર છે, અનેક

આશ્ચર્યોતું જન્મસ્થાન છે, ગુણ રત્નોની પેટી છે અને તેને વિસદ્ગણતાથી મહા મુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચી લે છે.

જે પ્રાણીઓ તે ક્ષાંતિની સેવા-ઉપાસના-કરનારા હોય તે નિરંતર આનંદ આપનારી છે અને તે એટલી અધીકારી છે તેને યાદ કરવાથી-તેનું સ્મરણ માત્ર કરવાથી-પણ તે દોષોને મૂકાવી દૂર દેંકાવી દે છે. એ વિશાળ ચક્રવાળી ક્ષાંતિની જે મહુપ્પ્ય તરફ લીલામાત્રમાં પણ જુએ છે તેને કોઈ તનું નામ આપીને અથવા 'મહાત્મા' નો ઇલાકાળ સાથે તેના સંબંધમાં ગણુ વળાણુ કરે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણી સ્ત્રીરત્નનું આલિંગન (ભેટ) મેળવવાને નશીબવાન થાય છે એવું મહુ-પોનો ચક્રવર્તી થાય છે-રાજનો પણ રાજા થાય છે. આ પ્રમાણે દોષાથી તે ક્ષાંતિ પુત્રીથી વધારે સારી કોઈ વસ્તુ દુનિયામાં હોય એમ જણાવું નથી અને તેટલા માટેજ વિદ્વાં તેને 'સર્વથી મુંદર વસ્તુઓમાં પણ મુંદર' તું ઉપનામ આપે છે.

(આ લોકમાં આર્ત અને શૈર દુર્ધ્યાન છે, ધર્મ અને મુનિ મહાધ્યાન છે; તેમાં પણ શુદ્ધ ધ્યાન એટલું, મતિ, શુદ્ધ, ભક્તિ, સત્યાપર્યવ અને દેવળ એ પાંચ જ્ઞાનમાં દેવજ્ઞાન સર્વોચ્ચ છે, કારણ કે તેનાથી સર્વ જીવ અને ભાવી બનાવો જન્મી શકે છે. આદિમાં પ્રણય-સમતાની કદિ વધારે દિનથી મહુપ્પ્ય જે આ સર્વોચ્ચ શુદ્ધ ધ્યાન, દેવળ જ્ઞાન અને પ્રણય પદ્ધતિ સર્વ હોયને સમ-કાર ક્રિયન કરે તેવા અદ્ભુત ભાવો આ પ્રણય વિષમતા છે તે સર્વ ક્ષાંતિના પ્રસાદથી અને તેની ભક્તિ થવા કરવાથી અનેક પ્રાણીઓએ અનેકવાર પ્રાપ્ત કર્યા છે. જે અનેક કર્મો-લેથી આ ક્ષાંતિ પુત્રીને અનેક દસાંથી જન્મસ્થાનને કરેલામાં આવી છે.

આ રીતે તે ક્ષાંતિ 'મુનિઓની પેટી' છે. કોઈ કોઈ પ્રાણી છે તે પણ ખરાબ છે. કાલ, ક્રોધ, તપ, મહા, કાર, અનેકવાર મહા મુનિ (વિદ્વાન) ને સમજાવ્યું અનેક મતિ ભક્તિ ભક્તિ વિ-દેવ, તેઓને જે જે મુંદર વસ્તુ છે તેને મેળવી મેળવવા જે તેને મળવા છે તે સર્વને મળવા જે

જે જે કોઈ પ્રાણી તેને જન્મસ્થાન છે, ગુણ રત્નોની પેટી છે અને તેને વિસદ્ગણતાથી મહા મુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચી લે છે.

ઉપર છે, શાન્તિ હોય તોજ તે ગુણો ટકી-સાટે છે અને તે વચર તે શોભતા પણ નથી. જેમ આથવ વચર આથિનો વચર સમ લાગે છે, તેમ શાન્તિ વચર ગુણો શોભા વચરના લાગે છે.

વળી બીજી રીતે જોઈએ તો શાન્તિ-શમા એજ મોટું દાન છે, શાન્તિ એજ મોટો તપ છે, શાન્તિ એજ મોટું જ્ઞાન છે, શાન્તિ એજ મહા દમ (ઉદ્વિગ્ન દમન) છે, શાન્તિ એજ મહા શીત છે, શાન્તિ એજ મોટું કુળ છે, શાન્તિ એજ મોટી શક્તિ છે, શાન્તિ એજ પરાક્રમ છે, શાન્તિ એજ સંતોષ છે, શાન્તિ એજ ઉદ્વિગ્નનો નિગ્રહ છે, શાન્તિ એજ મોટું શાંત્ય-પરિવ્રજા છે, શાન્તિજ મહા દયા છે, શાન્તિજ મોટું રૂપ છે, શાન્તિજ મોટું બળ છે, શાન્તિજ મોટું અર્થ છે, શાન્તિનેજ ધૈર્ય કંદેવામાં આવે છે, શાન્તિજ પરબ્રહ્મ છે, શાન્તિજ પરમ સત્ય છે, શાન્તિજ ખરેખરે જગતને પૂજવા યોગ્ય છે, શાન્તિજ જગતનું દિત કરનારી છે, શાન્તિજ જગતમાં મોટી છે, શાન્તિજ કલ્યાણ કરનારી છે, શાન્તિજ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે અને શાન્તિજ પરમ મંત્રગર્વ કરનાર અથવા પોતેજ મંત્રગર્વ રૂપ છે, સર્વ આંધિઓને ફર કરે તેનું મુંદર આંધ (parasol) શાન્તિજ છે અને ગુણો નાશ કરનાર ગુણગ્રાહી એના પણ શાન્તિજ છે, ટુંકમાં કહીએ તો શાન્તિમાં સર્વ વાતો આવી જાય છે- આ પ્રમાણે દોષાથી તેને શુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચનારી કંદેવામાં આવી છે.

કુમારને એ કન્યા પરજાવવા લક્ષ્યામણ.

“જે સ્ત્રીનાં આવાં મુંદર રૂપો હોય તેને ક્યો દાસો પા-
લ્યા મનમાં ધારણ કરનાં અવકાશ? એટલે મુઠ્ઠી-
ગ્રાહીના ચિત્ત ઉપર આ કન્યા હોશથી ચઢે છે તે

ફરી અવ છે અને તે આ સ્ત્રી જેવો મુંદર બની જાય છે.
દોષાથી સર્વ કંદેવાઓને પરિપૂર્ણ કરનારી આ કન્યા
સમગ્ર ગુણોની આકાંક્ષાવાળો દરેક ગ્રાહી પોતાના
હોય ગાળ્યા કરે છે.

આ પ્રમાણે કહીકલ દોષાથી તમારા ધ્યાનમાં
એ કન્યાના નવ મુંદર ગુણો છે અને તેમજ

આશ્ચર્યોત્તં જન્મસ્થાન છે, ગુણુ રત્નોની પટ્ટી છે અને શરીરની
વેલકાલુતાથી મહા મુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચનારી છે.

જો પ્રાણીઓ તે ક્ષાંતિની સેવા-ઉપાસના-કરનારા છે તેઓને તે નિરંતર આનંદ આપનારી છે અને તે એટલી બધી ભક્તી છે કે તેને યાદ કરવાથી-તેનું સ્મરણ માત્ર કરવાથી-પણ તે સર્વ દેવોને મુશ્કેલી દૂર કરાવી દે છે. એ વિશાળ ચક્રવાળી ક્ષાંતિપુત્રી જે મનુષ્ય તરફ લીલાભાવમાં પણ જુઓ છે તેને લોકો 'પંડિત' તું નામ આપીને અથવા 'મહાત્મા' નો ઇલાકાળ આપીને તેના સંબંધમાં જનુ વખાણ કરે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણી એ સૌરભનું આદિગન (નિંદ) નિગમવાને નથીગવાને થાય છે તે સર્વ મનુષ્યોનો સ્વસ્વર્ગી થાય છે-રાજતનો પણ રાજત થાય છે. આ પ્રેમાળ દેવવાથી તે ક્ષાંતિ પુત્રીથી વધારે સારી કોઈ વસ્તુ દુરિયામાં નથી એમ જણાતું નથી અને તેટલા માટેજ વિદ્વાનો એને 'સર્વથી મુંદર વસ્તુઓમાં પણ મુંદર' તું ઉપનામ આપે છે.

આવિષ્કારોનાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા દ્વારા છે, ધર્મ અને શુદ્ધ
સાધના છે. તેમાં યજ્ઞ શુદ્ધ જ્ઞાન થોડું છે. મતિ, ધૃત, અવધિ,
નિત્યપર્યવ અને દેવજ્ઞાન એ પાંચ જ્ઞાનમાં દેવજ્ઞાન સર્વોચ્ચ
છે. મારણ કે તેનાથી સર્વ જન અને ભારી બનાવો જાણાય છે.
સર્વ કલિન્દો પ્રસન્ન-સમતાની કલિ વધારે કિમ્બી જાણાય છે.)
આ સર્વોચ્ચ મહત્ત્વ જ્ઞાન. દેવજ્ઞ જ્ઞાન અને પ્રસન્ન કલિ વિગરે
સર્વ ઉદ્ધારે સમતાને દેવજ્ઞાન હરે તેવા અદ્ભુત ભાવો આ જ્ઞાન-
તત્ત્વો વિશ્વજ્ઞાન છે તે સર્વ અગ્નિવત્ પ્રસાદથી અને તેની આસ-
પાસ સમતાની અને પ્રાણીકાદિ અનેકવાર પ્રાપ્ત કર્યા છે, હરે
કે અને હરે-તેથી આ સમન્વિત પુણ્ય અને આશ્ચર્યોર્ન
અનન્યવાન હરેવાનું જ્ઞાન છે.

1. 1950年10月，中央人民政府政务院决定，在全国范围内开展“三反”运动，即反贪污、反浪费、反官僚主义。这一运动旨在整顿国家机关，提高行政效率，防止腐败现象的蔓延。

ઉપર છે, શાન્તિ દોષ તોજ ને ગુણો ટપી શકે છે અને ને વગર તે શોભતા પાત્ર નથી. તેમ આશ્વ વગર આશિતો ખરાગ લાગે છે, તેમ શાન્તિ વગર ગુણો શોભા વગરના લાગે છે.

પત્ની બીજી રીતે જોઈએ તો શાન્તિ-શ્રમા એજ મોટું દાન છે, શાન્તિ એજ મોટો તપ છે, શાન્તિ એજ મોટું જ્ઞાન છે, શાન્તિ એજ મહા દમ (ઈન્દ્રિય દમન) છે, શાન્તિ એજ મહા સીમા છે, શાન્તિ એજ મોટું કૃત્ય છે, શાન્તિ એજ મોટી શક્તિ છે, શાન્તિ એજ પરાક્રમ છે, શાન્તિ એજ સંતોષ છે, શાન્તિ એજ ઈન્દ્રિયોના નિમલ છે, શાન્તિ એજ મોટું સૌચ-પવિત્રતા છે, શાન્તિજ મહા દયા છે. શાન્તિજ મોટું રૂપ છે, શાન્તિજ મોટું બળ છે, શાન્તિજ મોટું અર્થ્ય છે, શાન્તિનેજ મેં કહેવામાં આવે છે, શાન્તિજ પરબ્રહ્મ છે, શાન્તિજ પરમ સત્ય છે, શાન્તિજ ખરેખરી મુક્તિ છે, શાન્તિજ સર્વ અર્થને સાધનાર છે, શાન્તિજ ત્રણ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે, શાન્તિજ જગતનું હિત કરનારી છે, શાન્તિજ જગતમાં મોટી છે, શાન્તિજ કષ્ટાણુ કરનારી છે, શાન્તિજ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે અને શાન્તિજ પરમ મંગળનું કારણ અથવા પોતેજ મંગળ રૂપ છે, સર્વ આધિઓને દૂર કરે તેવું મુંદર આપધ (pragatya) શાન્તિજ છે અને શત્રુનો નાશ કરનાર ચતુરંગી સેના પણ શાન્તિજ છે. તુંકામાં હકીએ તો શાન્તિમાં સર્વ વાતો આવી જાય છે— આ પ્રમાણે દોવાથી તેને 'શુનિઓનાં મનને પણ પાતાની તરફ ખેંચનારી' કહેવામાં આવી છે.]

કુમારને એ કન્યા પરજાવવા ભલામણ.

“ જો સ્ત્રીનાં આવાં મુંદર રૂપો દોષ તેને ક્યો રાહો માણસ પોતાના મનમાં ધારણ કરતાં અવકાશ ? એટલે ગુધી વાત છે કે જે પ્રાણીના ચિત્ત ઉપર આ કન્યા હોશથી ચઢે છે તે પ્રાણીનું નશીબ ફરી જાય છે અને તે આ સ્ત્રી જેવો મુંદર બની જાય છે. આ પ્રમાણે દોવાથી સર્વ ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરનારી આ કન્યાને મેળવવાને સમ્યગ ગુણોની આકાંક્ષાવાળો દરેક પ્રાણી પોતાના હૃદયમાં સદાકાળ હોંશ રાખ્યા કરે છે.

“ આ પ્રમાણે હકીકત દોવાથી તમારા ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે એ કન્યામાં સર્વ મુંદર ગુણો છે અને તેથી તે સર્વને પાડુ પહાડી

લાગે તેની છે; પણ તેજ કારણને લીધે તમારા કુમા-
 વૈશ્વાનર અને રના મિત્ર વૈશ્વાનરને અને તેને જરાપણુ બનતું નથી.
 સાન્નિદ્યથી. અને એક બીજાથી ઉચ્ચ હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે
 પરસ્પરના સમુભાવે રહે છે. વૈશ્વાનરને પણ એ રાજ
 કન્યાનો મિત્રો બીક લાગે છે કે તેના દર્શન માત્રથી ગભરાઈ જઈ
 તેનાથી દૂરને દૂર નાચતાજ દૂરે છે. એ વૈશ્વાનર સર્વ દોષોનો દગલો
 છે અને આ કન્યા અનેક મુર્ખોનાં મંદિર છે. એ પાપી વૈશ્વાનર સાક્ષાત્
 જયપોથી ભક્તિ છે અને આ સાન્નિદ્યથી ગરફના બેટી હી અને
 આનંદ આપનારી છે. એ બંને સ્વાભાવિક રીતે સમુભાવે રહે છે એમ
 મને લગતું હતું તેનું સમજુ એ છે કે એક બીજામાં તદન ઉચ્ચા મુખે
 દોષોનો મેર અને એક બીજાને મિત્રી તથાતે કદિ સ્ત્રી શકતા નથી અને
 તેથી તેણે સાન્નિદ્ય કુમારી પદ્માથી કે આઈ સોદેવ વૈશ્વાનરને ત્યાંથી
 ઉપરીજા જતું થઈ છે. તે સત્ય ! એ તમારો કુમાર આ બાબતથી
 કન્યાનો મિત્ર બસાઈ ને તેના પાપી મિત્ર સાથે તેની દોસ્તી
 તરીકે છે.

કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય.

કન્યાની માતાની માટે હુકમ.

મનિવન મંત્રીની નવારી.

કુમાર પ્રમુખે વિલેખનર નિમિત્તવાચે કળાપથી જાન કરી
 એના સંબંધમાં સત્તર કિલુને તરતજ વિલાસા મનમાં વિચાર કર્યો કે
 એણે ! આ વિલેખનર જાન કરી તેના બાવાએ તેમ જાણ્યું છે કે
 વિલેખનરનાં (સુદર વિલાસ) એ મુખ પરિવ્રજન છે અને તેની એ
 વિલેખનરનાં (વિલાસ) એ તેનાથી અને તેની કાન્તિ (કાન્તિ) છે
 તે આ હૃદયને કુમાર અને તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનાં સંબંધે હર
 કારણે નિર્ભય છે. એણે એના એ સમયે જ કુમારનાં કન્યાને
 જાણ્યું છે તેના આ જાન વિલાસ, કાન્તિ એ બાબતે છે. એણે તે
 બંનેને જાન કરી તેના જાન કિલુ એ છે કે વિલેખનર એ કુમાર,
 આણે એ તેના તેના સંબંધે જાન કરી કુમારનાં જાન.

કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય. કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય. કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય.

કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય. કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય. કુમારે કન્યા સંબંધે ઉપાય.

તુરતજ રાજાની સામું નીચું મુખ કરી નમન કર્યું ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યું “આર્ય મતિધન ! તમે આ સર્વ સાંભળ્યું ?”

મતિધન—“હા મહારાજ ! મેં સર્વ હકીકત બરાબર સાંભળી.”

રાજા—“જુઓ ! નંદિવર્ધન કુમારમાં મોટા માણસને યોગ્ય અનેક ગુણો છે તે સર્વ તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરના સંબંધથી દોષવાળા થયા છે અને ક્ષણ વગરના થયા છે. એ હકીકત બહુ સંતાપ કરનારી અને ઉદ્વેગ કરનારી થઈ પડી છે. તેટલા માટે આર્ય ! તમે જાણો, બોલવાની-વાતચીત કરવાની કળામાં અતિ કુશળ હોય તેવા આપણા મુખ્ય અમલદારોને ચિત્તસૌંદર્ય નગરે મોકલ્યો, તે દેશમાં ન મળી શકતી હોય તેવી નજરાણાંની વસ્તુઓ એકઠી કરીને તેઓને સોંપી, સંબંધ કરવા અને વધારવા યોગ્ય મધુર અને વિવેકનાં વચનો તેઓને બરાબર શીખવો અને તેઓની મારફત શુભપરિણામ મહારાજ પાસે તેની ક્ષાંતિ પુત્રીનું આપણા કુમાર માટે માગું કરો.”

મતિધન—“જેવો મહારાજાશ્રીનો હુકમ.”

આ પ્રમાણે જવાબ આપી મતિધન મંત્રી બહાર જવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં જિનમતજા નિમિત્તિયાએ કહ્યું “આવા પ્રકારના આરંભની જરૂર નથી. એ ચિત્તસૌંદર્ય નગરે એવી રીતે જઈ શકાય તેવું નથી.”

પદ્મરાજા—“આર્ય ! એમ કેમ ?”

જિનમતજા—“નગર, રાજ, ભાર્યા, પુત્ર, મિત્ર વિગેરે આ લોકની સર્વ વસ્તુઓ જે પ્રકારની છે—અંતરંગ અને બહિર્ગ. આમાંની જે બહિર્ગ વસ્તુઓ છે તેમાં તમારા જેવાનું ગમનાગમન (જનું આવનું) થઈ શકે છે અને આજ્ઞા (હુકમ) ચાલી શકે છે એટલે કે તમે પોતે ત્યાં જઈ શકો છો. અથવા બીજાને જવાની અંતરંગ અને આજ્ઞા આપી શકો છો, પણ અંતરંગ વસ્તુઓના સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. ઉપર ચિત્તસૌંદર્ય નગર કહ્યું, તેમાં ચિત્તપરિણામ રાજા બતાવ્યો, તેની નિપ્રકરપતા ચાલી બતાવી અને તેની પુત્રી દ્વાન્તિકુમારી તે સર્વ અંતરંગ છે. તેટલા માટે ત્યાં ફતને-અલગીને મોકલવો તે યોગ્ય નથી, ત્યાં તમારો ફત જઈ શકતો નથી.

રાજા—“ત્યાં જવાને ત્યારે કોણ સક્ષિમાન છે અને ત્યાં કોનો હુકમ ચાલે છે ?”

જિનમતજ્ઞ—“અંતરંગ રાજા હોય તેજ તેમ કરવા સમર્થ છે.”

રાજા—“તે રાજા કોણ છે?”

અંતરંગ અને બહિરંગ તંત્રો.

જિનમતજ્ઞ—“મહારાજ ! તે અંતરંગ રાજાનું નામ કર્મપરિણામ છે. તે કર્મપરિણામ રાજાએ આ શુભપરિણામ રાજાને ચિત્તસૌંદર્ય નગર ગંરાસમાં આપ્યું છે અને તેમ હોવાથી એ શુભપરિણામ રાજા પોતે કર્મપરિણામને વશ હોય—એનો ભાષાત (પટાવત) હોય—તેમ વર્તે છે.”

રાજા—“તે કર્મપરિણામ મહારાજા મારા જેવાની પ્રાર્થના સાંભળે છે ખરો કે પોતાના મનમાં આવે તેમજ કરનારો છે?”

જિનમતજ્ઞ—“તે કર્મપરિણામ રાજા કદિ કોઈની પ્રાર્થના સાંભળતો નથી, ઘણે ભાગે તે પોતાના મનમાં આવે તેમજ કરનારો છે અને સારા માણસો એની પ્રાર્થના કરે એવી અપેક્ષા પણ તે રાખતો નથી, તેની પાસે વિવેકના ગમે તેટલા શબ્દો કહેવામાં આવે તેથી તે રીઝી જતો નથી, ખીલત પ્રાણીઓને ગમે તેટલી અગવડ થાય તેથી તે લેવાઈ જતો નથી અને માણસને દુઃખમાં આવી પડેલા જોઈ દયા ખાતો નથી. માત્ર જ્યારે કોઈ કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે તે પોતાની મ્હોટી ખુદેન 'લોકસ્થિતિની સલાહ લે છે, પોતાની સ્ત્રી કાળપરિણતિની સાથે તે કામના સંબંધમાં વિચારણા કરે છે અને પોતાના સ્વભાવની સાથે તે સંબંધમાં વાતચીત કરે છે, નંદિવર્ધનની ઘણા ભવથી સ્ત્રી તરીકે સાથે રહેનાર ભવિતવ્યતાને અનુસરે છે અને કોઈ કોઈ વખત પોતાના કામના સંબંધમાં તે નંદિવર્ધન કુમારની શક્તિથી જરા જરા ખીદે છે. આવી રીતે કર્મપરિણામ મહારાજા એ અંતરંગ લોકોને પૃથ્વીને પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કામ કરે છે અને તે પ્રમાણે જ્યારે તે કામ કરવા લાગે છે ત્યારે બહારના લોકો ગમે તેટલા રહે, રાંઠે પાંઠે કે સ્ત્રીઓ પાંઠે તેની દરકાર કરતો નથી, તેની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કામ કરતો ચાલ્યો જાય છે. માટે તેની પ્રાર્થના કરવી કે તેની પાસે માંગણી કરવી તે નકામી છે, પરંતુ જ્યારે તેને યોગ્ય લાગશે

૧ લોકસ્થિતિ ના પરિચય માટે પૃ. ૩૦૩-૮ અને તેની નોટ જુઓ.

૨ અગાઉ જણાવ્યું છે (જુઓ પૃ. ૩૦૮) તેમ કોઈપણ કાર્ય કરવામાં પાંચ સમજાવી કાઢણીની જરૂર રહે છે: ઉદ્યોગ, કર્મ, ભવિતવ્યતા, કાળ અને સ્વભાવ. નંદિવર્ધન જેવા હલ્લુ પાતળા સજ્જિનો ઉપવાસ બરાબર કરી સહતા નથી. લોકસ્થિતિ એ કુદરતનો કાયદો (Law of Nature) સમજાવે.

ત્યારે તે પોતેજ શુભપરિણામ રાજને હુકમ કરીને તેની દ્વાન્તિકુમારીને તમારા કુમારને વપાવશે, તમારી પ્રાર્થનાથી તેમ નહિ કરે, પણ પોતાના ધ્યાનમાં આવશે ત્યારે ચોખ્ખા કાળે તે કામ કર્મપરિણામ રાજને જાતેજ કરશે. ”

પદારાજ—“જે એમ દોષતો તો અમારું મોટું દુર્ભાગ્ય ! કર્મપરિણામ રાજના મનમાં તે કામ કરવાનું ક્યારે આવશે તે આપણે જાણતા નથી અને કુમારના પાપી મિત્રને તેનાથી દૂર ખસેડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કુમારના સંયં શુભો નિષ્ફળ દોષવાને લીધે એ વાતનો હાલ તો કાંઈ સંભવ પણ પારી શકતો નથી. તેથી અત્યારે તો ખરેખર આપણે હવતાજ ને દોષએ એવી એ વાત થઈ ગઈ છે. ”

નિનમત્સ—“ મહારાજ ! આ બાબતમાં શોધ કરવો નકામો છે. ત્યાં હકીકતજ એવી છે ત્યાં આપણે શું કરીએ ? શું કરી શકીએ ?

નરઃ પ્રમાદી શક્યેઽર્થે, સ્યાદુપાલમ્મમાજનમ્ ।

અશક્યવસ્તુવિપયે, પુરુષો નાપરાધ્યતિ ॥

યોઽશક્યેઽર્થે પ્રવર્તેત, અનપેક્ષ્ય વલાવલમ્ ।

આત્માનચ પરેષાં ચ, સ હાસ્યઃ સ્યાદ્વિપશ્ચિતામ્ ॥

‘જે હકીકત બની શકે તેવી હોય તેમાં જે પ્રાણી આગ્રસ કરે તો તે કપકાને ચોખ્ખા ગણાય છે, પણ જે હકીકત તદ્દન બની શકે તેવી હોયજ નહિ તેના સંબંધમાં તે કોઈ પણ રીતે જવાબદાર ગણી શકાય નહિ, અન્યત્ર નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે જે પ્રાણી પોતાના અને સામાના બળ અને નબળાઈનો વિચાર કર્યા વગર પોતાથી ન બની શકે તેવા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે હાલ્યા ખાણ્ણોના હાસ્થને ચોખ્ખા બને છે.’ આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી રાજન ! જે થવાનું હશે તે થશે. તમારે હાલતો ચિંતાનો ત્યાગ કરીને થોડો વખત રાહ બેવી એજ ઉચિત છે. વળી તમારા મનની શાંતિ થાય એવું એકાદ કારણ છે તે તમને કહું છું. ‘નિરાલંબનપણું આદરીને બેસી રહો, તમારા જેવાએ દીનતા કરવી એ તો કોઈ પણ રીતે ચોખ્ખા નથી. ”

૧ ત્યાં આપણા પ્રવાસ આવે નહિ ત્યાં આપણે મુઆ જેવાજ છીએ એવા અત્ર રાજના બોલવાનો આશય જણાય છે.

૨ પારદાની આસા—અન્ય ઉપર આધાર રાખવો તેથી રહિતપણું.

પન્નરાજા—“ આર્ય ! આપે બહુ સાંઝે કહ્યું ! આપે જે આ છેવું વચન કહ્યું તેથી અમને-અમારા મનને જરા નિરાંત વળી છે. હવે અમારા મનની શાંતિનું કારણ આપે જણાવ્યું તે શું છે તે અમને કહો.”

જિનમતજ્ઞ—“ મહારાજ ! આ કુમારનો પુણ્યોદય નામનો એક મિત્ર છે તે પોતાનું રૂપ શુભ રાખીને રહે છે. એ પુણ્યોદય મિત્ર જ્યાં સુધી કુમારની બાળુમાં હશે ત્યાં સુધી પેલો પાપી મિત્ર વૈશ્વાનર કુમારને ગમે તેટલા અનર્થો કરશે તે સર્વ ઉલટા કુમારના લાભનાં કારણ થાય એમ તે કહી દેશે.” આ હકીકત સાંભળી (સંસારીજીવ કહે છે કે) મારા પિતા કાંઈક શાંત થયા.

સમયઘંટ અને વિસર્જન.

આ વખતે સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવ્યો હતો, એટલે શરણાઈ તથા નોખતો વાગવા માંડી અને છેવટે શંખ વાગ્યો. સમય જણાવનાર કાળ નિવેદકે કહ્યું—“ આ દુનિયામાં તેજની^૧ વૃદ્ધિ કોઈ કરવાથી નથી, પણ મધ્યસ્થ ભાવથી થાય છે—એમ બતાવતો સૂર્ય મધ્યસ્થપણાને પામ્યો. (અર્થાત્ સવાર કરતાં બપોરે સૂર્યના તેજમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તેનું મધ્યસ્થાચીપણું છે; તે બતાવે છે કે કોઈ કરવાથી તેજ વૃદ્ધિ પામતું નથી પણ મધ્યસ્થ ભાવ-તટસ્થ ભાવ રાખવાથી પોતાનું તેજ વધે છે. આમ શિક્ષા આપવા સાથે કાળ-નિવેદકે જણાવ્યું કે મધ્યાહ્ન કાળ થઈ ગયો છે.)

વિદુરને સંદેશો.

તાતે જણાવ્યું કે મધ્યાહ્ન કાળ થયો છે તેથી હવે સર્વેએ ઉઠવું જોઈએ એમ કહી રાજાએ કળાચાર્યનું અને નિમિત્તિયાનું પૂજન કર્યું, તેઓને બહુ માન આપીને વિદાય કર્યા અને સભા બરખાસ્ત કરી. હવે મારા પિતાએ નિમિત્તિયાના વચનથી જાણ્યું હતું કે મારા સંબંધમાં કાંઈપણ કરવું અને મને સુધારવો એ તદ્દન અશક્ય અનુષ્ઠાન હતું, તોપણ પુત્રપરના સ્નેહના મોહને લીધે તેમણે વિદુરને આદેશ કર્યો “ પેલા પાપી મિત્રની સોબતથી કુમાર કોઈ પણ રીતે દૂર રહી શકશે કે નહિ એ સંબંધમાં તારે કુમારના અભિપ્રાયની પરીક્ષા કર્યા

૧. તેજ: (૧) પ્રકાશ (૨) શક્તિ.

૨ મધ્યસ્થભાવ: (૧) તટસ્થ ભાવ (૨) સૂર્યપક્ષે આકાશની મધ્ય રેખાપર-વચ્ચે આવવું તે.

કરવી. ” “જેવો મહારાજનો હુકમ !” એમ કહી વિદુર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. મારા પિતાશ્રી પણ સંભામંડપ છાડી મહેલમાં ગયા અને ત્યાર પછી તેમણે દિવસને યોગ્ય સર્વ કરણી કરી.

બીજે દિવસે વિદુર મારી પાસે આવ્યો, અને તેણે પ્રણામ કર્યા અને મારી પાસે બેઠો. મેં પૂછ્યું “વિદુર ! કાલે કેમ જણાવ્યો નહિ ?” વિદુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મહારાજ સાહેબે અને આજા કરી છે કે મારે કુમારના અભિપ્રાયની બરાબર પરીક્ષા કરવી અને તે ઉપર નજર રાખવી. પેલા નિમિત્તિયા પાસેથી દુર્જનની સોબત ઠરવાથી કેવાં ભયંકર પરિણામો આવે છે તેપર એક વાર્તા સાંભળી હતી તેજ વાર્તા આજે કુમારને કહી સંભળાવું, જેથી તેના મનમાં કેવા ભાવો વર્તે છે તે બરાબર જણાઈ આવશે. આવો વિચાર મનમાં કરી વિદુરે પ્રગટપણે કુમારની સામું બેઠ કહ્યું “કાલે કાંઈ નેવા-નળણ્યા” જેવું થયું હતું.”

મેં કહ્યું—“વળી એવું તે શું હતું ?”

વિદુર—“એક મળની વાર્તા સાંભળી.”

મેં કહ્યું—“તે કયા કેવી હતી ? કહી તો સંભળાવ !”

વિદુર—“હું તે કયા બરાબર કહું છું, પણ કુમારે તે ખાસ ધ્યાન રાખીને સાંભળવી.”

મેં કહ્યું—“હું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળું છું, ચલાવ.”

વિદુરે વાત કહેવા માંડી તે નીચે પ્રમાણે હતી:—

૧ આશુવં એટલે કુરુસદ અથવા પ્રયોજન. કાંઈ મળતું કામ હવેં તેથી આવ્યો ન દોતો. હજ એટલે કુરુસદ ઉપરથી ભાવવાચક નામ ધરેલ સપ્ત છે.

૨ અહીં સુષદ્વિધને વચ વવાથી કેવાં ભયંકર પરિણામ થાય છે તે બતાવવા કયા સાર કરી છે. વિદુર આ વાત નંદિવર્ધન પાસે કહે છે—એ સર્વ સંસારી-જીવ સદાચમ સમસ અચલીવસંકેવાને ઉદેશને કહે છે. અહીંથી સાર થતી વાતો પ્રારબ્ધ ૧૭ને અને પૂરી થશે.

સ્પર્શન કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જું.

મનીષી અને બાળ.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે કર્મવિલાસ,

શુભમુન્દરી અને અકુશળમાળા,

મનીષી અને બાળ નામના બે પુત્રો.

આ

મનુજગતિ નગરીમાં અને ગ્રાજ ભરત નામના પા-
ડમાં એક ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર હતું, તે નગ-
રમાં અધિત્ય શક્તિથી ભરપૂર કર્મવિલાસ નામનો
એક રાજા હતો. તેને બે રાણીઓ હતી: એક
શુભમુન્દરી અને બીજી અકુશળમાળા. એ શુભ

મુન્દરી રાણીથી રાજાને પુત્ર થયો તેનું નામ 'મનીષી' રાખવામાં આવ્યું
હતું અને અકુશળમાળાથી પુત્ર થયો તેનું નામ બાળ રાખવામાં આવ્યું
હતું. આ મનીષી અને બાળ અનુક્રમે વધતાં વધતાં કુમારની અવ-
સ્થાએ આવી પહોંચ્યા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિચિત્ર પ્રકારના
વન વિગેરેમાં ક્રીડા કરી આનંદરસને અનુભવતા હતા. આવી રીતે
તેઓ વિચરતા હતા તેવામાં તેઓએ 'સ્વદેહ' નામના બગીચામાં

૧ મનીષી વિચારણા પૂર્વક વર્તન કરનાર પાત્ર છે અને બાળ સ્પર્શન્દ્રિયનો
લોહુપી, પુદ્ગળાનંદી, દીર્ઘ વિચાર વગરના સંસારરસિક જીવને બતાવનાર પાત્ર છે.

૨ સ્વદેહ-એટલે પોતાનું શરીર, તેની નજીકમાં એટલે તેમાંજ; મતલબ બ-
હિરંગમાં નહિ પણ અંતરંગ પ્રદેશમાં.

પોતાની નજીકમાં કોઈ પુરુષને જોતો જોયો. હજી કુમારે તે પુરુષને જુએ છે તેટલામાં તો તે પુરુષ તદુચ્ચ^૧ નામના રાક્ષા ઉપર ચઢી ગયો, તેની બાજુમાં એક મૂર્ધ નામનું ઝાડ હતું તેની શાખા સાથે દોરડું બાંધ્યું અને પોતાની ટોક નીચી કરી આડેલટોલરપરંન તેમાં દોરડું પરોવી દીધું અને પોતે પોતાને હાથે અને બાજે કાપેલ લટકી ગયો. 'અરે સાહસ કર મા, સાહસ કર મા' દોરડું. એમ બોલતા બંને રાજકુમારે તેની પાસે દોડી ગયા અને બાજે ગેરું દોરડું કાપી નાખ્યું એટલે પેસો

ઝાડે લટકેલો પુરુષ મોહથી મુંઝાઈ જઈ જમીનપર પડી ગયો અને તેની આંખો હાંથી ચડી ગઈ. બંને કુમારે તેના શરીરપર વાયુ (પવન) નાંખીને તેને સાવધ કર્યો, તેથી તેને શાંતિ થવાથી તેણે આંખો હાંથી કરી, દિશાઓમાં જોવા માંડ્યું અને બંને કુમારને નજરે લેવા એટલે કુમારે તેને પૂછ્યું "ભાઈ! આ અધમ પુરુષોને યોગ્ય ગણે ફાંસો ખાઈ આત્મઘાત^૨ કરવાનું કામ તમે શું કર્યું? તમારા આવા ખરાબ અધ્યવસાય થવાનું કારણ શું છે તે જો કહેવામાં વાંધો ન હોય તો અમને કહી જણાવો." પેલા પુરુષે તે વખતે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને બોલ્યો "મારી કથામાં કાંઈ માલ નથી તેથી તે વાત જવા દો. મારા આત્મહુખરૂપ અગ્નિને ઓલવવાની ઇચ્છાથી ઉપર પ્રમાણે હું ગળામાં ફાંસો નાંખીને માફે કામ કરતો હતો તેમાં તમે મને અટકાવી દીધો તે તમે જરા પણ સાફે કર્યું નથી. હવે મહેરબાની કરીને મારા કામમાં જરા પણ અડચણ કરશો નહિ" આ પ્રમાણે કહીને વળી તે પુરુષ પોતાની જાતને ઝાડે બાંધેલા દોરડા સાથે લટકાવવા તૈયાર થઈ ગયો. બાજે વળી ફરી વાર તેને ઝાલી રાખ્યો અને કહ્યું "ભાઈ! અમારી અટકાયતથી અથવા અમારા દબાણથી તારી હકીકત અમને કહે; પછી જો તારા દુઃખનું કોઈ ઔષધ અમે ન કરી શકીએ તો તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરજો." પેલા પુરુષે કહ્યું 'જો તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાંભળો:—

૧ તદુચ્ચ— વત્ એટલે તેની—ઉચ્ચ—ઊંચાઈ. મવલળ જમીનપરથી જોયો રાક્ષસે દોષ છે તે પર તે ચડી ગયો.

૨ આત્મઘાત—આપઘાત ક્રાંતિ કરવો તે અતિ દલગી માણસોનેજ લાયક ગણાય, સારા માણસ એકું કામ ન કરે.

‘ભવજંતુની અંતર કથા.

સ્પર્શનસંગ અને મુક્તિ.

મુક્તસંગતું વર્તન.

મારે એક ભવજંતુ નામનો મિત્ર હતો. તેની અને મારી દોસ્તી એવી હતી કે તે જાણે માંડ બીજું શરીર હોય, માંડ સર્વસ્વ હોય, માંડ જીવંત હોય, માંડ જાણે હૃદયજ હોય ! એનો મારા પર એટલો બધો સ્નેહ હતો કે એક ક્ષણવાર પણ તે મારો વિરહ સહન કરી શકતો નહિ, સર્વ વખત તે મારી લાલનાપાલના કરતો હતો અને દરેક જીણી જીણી બાબતમાં પણ મને પૂછીને કામ કરતો હતો. મને વારંવાર પૂછે ‘ભાઈ સ્પર્શન ! તને શું પસંદ આવે છે ? તારી શી મરજ છે ?’ વિગેરે. હું તેના ઉત્તરમાં જે તેને કહું તે મારે માટે તે લઈ આવતો એટલો બધો મારા ઉપર તેનો પ્રેમ-સ્નેહ હતો. મને પ્રતિકૂળ થાય અથવા લાગે તેવું કોઈ પણ કામ મારો મિત્ર ભવજંતુ કદિ કરતો નહિ. એક દિવસ મારે કમનશીબે તે મારા મિત્રે સદાગમને જોયો. મનમાં પૂજ્યભાવ લાવીને તે સદાગમની સાથે મારા મિત્રે એકાંતમાં વાતચીત કરી, વિચારણા કરી અને તે વખતે તેને આનંદ થયો હોય એમ દેખાયું. આ વખતથી માંડીને

ભવજંતુની મારા ઉપરની પ્રીતિ મંદ થવા માંડી.

સદાગમ-
પરિચય.

ત્યાર પછી અગાઉ તે મારી લાલનાપાલના કરતો હતો તે જોઈ થવા લાગી, મારા તરફ એ એકીભાવ રાખતો હતો તે અટકી ગયો, મારા

ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનું તેણે અંધ કર્યું અને વાત એટલે સુધી વધી ગઈ કે મારા સંબંધી વાત પણ કોઈને પૂછે નહિ અને તે દિવસથી ઉલટો મને પોતાનો દુર્મન માનવા લાગ્યો, મારા અપરાધો શોધવા લાગ્યો અને મને પ્રતિકૂળ હોય-ન ગમે તેવું હોય તેની સેવા કરવા લાગ્યો, તેવી વસ્તુના સંબંધમાં વધારે આવવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે બન્યું ત્યારે મારા મનમાં વિચાર થયો કે અહો ! આ શું થઈ ગયું ?

૧ આ કથા સ્પર્શન બાળ આગળ કહે છે, એ સર્વ વિદુર નંદિવર્ધન પાસે કહે છે, એ આખી વાત સંસારીજીવ સદાગમસમક્ષ અચલીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે. ભવજંતુની અંતર કથા ૫. ૩૭૬ પૂરી થાય છે. એ એક નાનો હેવાલ છે.

૨ સદાગમ: શુદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપ સમગ્રવનાર જ્ઞાન. આ સદાગમ અને જેની પાસે સંસારીજીવ વાત કરે છે તે એકજ છે, પણ કથાપ્રસંગને અંગે જુદા જુદા નણવામાં આવે તો પણ જ્ઞાનના અસંખ્ય સદેહ દોષાથી વધો આવે તેમ નથી.

મેં તો આ બાઈસાહેબનું કાંઈ જગાણું નથી; વખત વગર આ તે જાણે છઠ્ઠીમાંજ બદલાઈ ગયો હોય નહિ તેમ મારો મિત્ર આવો થઈ ગયો તેનું કારણ શું હશે ? અરે ! હું કેવો કમનસીબ ! મારાં નશીબ કુટ્ટી ગયાં-આ પ્રમાણે બોલતો રડતો જાણે મારા પર કોઈએ વજનો ધા કર્યો હોય, જાણે મને કોઈએ હુદી નાખ્યો હોય, જાણે માંડે સર્વસ્વ કોઈ હરણ કરી ગયું હોય તેવી રીતે મૂર્તિમાન શોકમગ હું થઈ ગયો અને મને બહુ દુઃખ થવા લાગ્યું. ઘણો વિચાર કરતાં મને સમજાયું કે મારા મિત્રે સદાગમ સાથે વિચારણા કરી, વાતચીત કરી-એ અનર્થ-પરંપરાનું ખરેખરું કારણ છે. એ પાપી સદાગમે મારા પરમ પ્રિય મિત્રને છેતર્યો જાણાય છે. પણ અરેરે ! મારો મિત્ર હજીપણ માંડે દુઃખ ચીરી નાખતો હોય તેમ વારંવાર સદાગમ સાથે એકાંતમાં વિચારણા કર્યાજ કરે છે, મારા મિત્રને તેમ ન કરવા હું વારંવાર પ્રાર્થના કંઈકું, પણ તે સાંભળતો પણ નથી અને ત્રાય છે એમ કે એ સદાગમ સાથે જેમ જેમ વધારે વધારે વાતચીત મારો મિત્ર કરતો જાય છે તેમ તેમ તે મારા તરફ વધારે વધારે શિથિળ થતો જાય છે; મારા મિત્રનું શિથિળપણું વધે છે તેમ માંડે દુઃખ પણ વધતું જાય છે. આવી રીતે સદાગમ સાથે મારો મિત્ર ભવજંતુ દરરોજ ચર્ચા વાર્તા વિચારણા કરતો હતો. એમ કરતાં એક દિવસ તો એકાંતમાં બેસીને સદાગમ સાથે મારા મિત્રે ખૂબ પથાલિયના કરી અને તેને પરિણામે મારા મિત્રે મારી સાથેનો સર્વ સંબંધ તે વખતથી તોડી નાખ્યો, પોતાના મનમાંથી પણ મને દૂર કર્યો, મારા કહેવાથી તેણે અમાઠે દોમળ તળાઈ, ઓશીકાં, ખાટલા વિગેરે લીધેલાં હતાં અને જે મને બહુ પરંદ આવતાં હતાં તે સર્વ તેણે તથ દીધાં, સંસ પક્ષીનાં રૂવાંથી ભરેલાં આસનીઆઓ દૂર કરી દીધાં, ઉત્તરીય વસ્ત્ર, રેશમી વસ્ત્ર, ખેસ, ચીનાઈ વસ્ત્રો અને લાંબા વસ્ત્રો સર્વ દૂર ચૂકી દીધાં, શિયાળા અને ઉનાળામાં ઋતુધર્મેથી ઉલટા કરતુરી મોરાચંદન આદિના વિલે-

૧ છઠ્ઠીના બદલાયેલા એટલે જન્મનો બદલાયેલો જાણે જન્મ્યો ત્યારથીજ ફરી ગયા હોય તેવો તે દેખાય છે. જન્મ પછી છઠ્ઠે દિવસે વિધાત્રા લેખ લખે છે એવી લાકમાન્યતા છે. તેને છઠ્ઠી કહે છે. તે દિવસના લેખથીજ જાણે બદલાઈ ગયો હોય તેવો આ જણાય છે.

પનો જે મને બહુ આનંદ આપનારાં હતાં તેનાં તેણે પચ્ચખખાણુ કરી દીધાં, કોમળ શરીરલતાથી આનંદ આપનાર મને ઘણો પ્રિય અને આદહાદ આપનાર સ્ત્રીસમુદાયનો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને વાત ત્યાંસુધી આગળ વધતી ચાલી કે તે દિવસ પછીથી તો તે (મારો મિત્ર ભવજન્તુ) માથે કેશનો લોચ કરાવે, કઠણ જમીનપર સુવે, શરીરપર મેલ ચઢવા દે, અંગપર કાટેલાં તૂટેલાં કપડાં પહેરે, સ્ત્રીનાં અવયવનો સંગ તો દૂરથીજ તણ દે, કદાચ સ્ત્રીના અવયવને જરા પણ અડકી જવાય અથવા ખીજી કોઈ પણ આખતમાં બેદર-કારીથી ગફલતી થાય તો પ્રાયશ્ચિત કરે, સખત ઠંડીવાળા માહમાસમાં ટાઢ સહન કરે, ઉન્હાળાની સખત ગરમીમાં તેમજ જેઠ અસાડ માસમાં સૂર્યની આતાપના લે અને જાણે મારો ખરેખરો મોટો દુશ્મન થઈ ગયો હોય નહિ તેમ જે જે વાત મને પ્રતિકૂળ લાગે તે તે સર્વ એ ભાઈ સાહેબ આચરે. આ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ હકીકત બની ત્યારે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઈએ (ભવજન્તુએ) તો આપણો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે; પરંતુ ઘરડાની કહેવત એવી છે કે ખરેખરા પ્રેમી માણસો હોય છે તે મરે ત્યાં સુધી પણ સ્નેહને વિસરતા નથી; તેથી જોકે હાલ તો ભવજન્તુ પેલા

સ્પર્શનનો કાલ્પ- સદાગમની શીખવણીએ ચઢી જઈ મને આવી રીતે નિદે દિશાસો. દુઃખ આપે છે તો પણ હાલ મારે તેને તણ દેવો

ન જોઈએ, કારણ કે એ આપડો ભાળો છે, અત્યાર સુધી ઘણા કાળપર્યંત મારી સાથે એકઆત્મભાવ હોય તેટલો પ્રેમ રાખતો હતો અને મને પસંદ આવે તેવાં ઘણાં કામો કર્યા કરતો હતો. અત્યારે એનામાં વિપરીત ભાવ થઈ ગયો છે તે સદાગમની સોખતને લીધેજ થયો છે. વળી થોડા વખત પછી સદાગમ આલ્યો જશે અથવા તેઓની દોસ્તી છૂટી જશે એટલે મારો મિત્ર પાછો જરૂર દેકાણે આવી જશે. આવા આવા વિચાર કરીને ભવજન્તુએ તો જોકે મને કાઢી મૂક્યો હતો તોપણ તેનો સદાગમ સાથેનો સંબંધ દૂર

૧ આ સર્વ કહેવાની મતલબ એ છે કે ભવજન્તુ જે અત્યાર સુધી સ્પર્શ-દ્રિયના વિષયમાં આસક્ત હતો તે હવે સદાગમના પ્રસંગમાં આવી, તેનો ઉપ-દેશ સાંતળી, તેનું રહસ્ય વિચારી, સંસ્કારનો ત્યાગ કરી સાચુ થઈને બેઠો છે. આ ૨ વાન્ય સખ્તોમાં પ્રોટ રીતે મૂક્યો છે અને સ્પર્શનને તેના ખરા આધાર છે.

થવાની રાહ લેતો. ખોટી આશાના પાસથી બંધાયેલો, હથોડી તિરસ્કાર મારા મિત્રના વિરહનું દુઃખ અનુભવતો, શરીર અને મુક્તિ. નામના પ્રસાદમાં હું કેટલોક કાળ રહ્યો. એક દિવસ તો સદાગમના વચનને અનુસરીને તેણે મારો ઉધારો તિરસ્કાર કર્યો, મને અનુકૂળ ન આવે તેવી ક્રિયાઓ કરી, મને શરીર-માંથી બહાર ધકેલી કાઢ્યો-અને મારો મિત્ર બાળે 'પરમાધામી હોય નહિ તેમ તદ્દન દયા વગરનો થઈને મારો તિરસ્કાર કરીને મારા ઉપર કોપાયમાન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'તું તારી આંખોથી મને દેખી શકે નહિ એથી જગ્યાએ હું જઈ છું.' એ પ્રમાણે બોલી લાંબી કાંઈ નાશી ગયો, બાળી ગયો. હમણાં મને એમ પત્તો મળ્યો છે કે તે મારો અગાઉનો મિત્ર હવજંતુ તો 'નિર્વૃત્તિ નગરી'એ ગયો છે અને એ નગરી મારા લેવાને અગમ્ય છે એટલે હું તો ત્યાં કદિ જઈ શકતો નથી. આ પ્રમાણે થયું એટલે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાના મિત્રથીજ આવી રીતે તિરસ્કાર પામેલા અને બકરીને ગળે લટકતા નકામા રતન-આંચળ લેવા મિત્ર વગરના મારા હવતારની શું જરૂર છે? આમ વિચારીને મેં ઉપર પ્રમાણે કર્યું.' (અગાધારો આધો.)

બાળસ્પર્શન એહવર્ધન.

આ પ્રમાણે સ્પર્શનની વાત સાંભળી બાળ બોલ્યો "બહુ સાફ! સ્પર્શન! બહુ સાફ. તારો અવસાય તો યોગ્ય જલાય છે. પોતાના પ્રિય મિત્ર તરફથી તિરસ્કાર ધાય તે સહન ન થઈ શકે તેવી બા-બત છે. મિત્રના વિરહથી લે પીડા ધાય તે બીજા કોઈ ઉપાયથી મરી શકતી નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કે હામા કરનારા પુરુષો પલ્લુ પારકા તરફથી થતો તિરસ્કાર સહન કરે તે બનવા એક નથી. મા-

૧ નારીમાં રહેવારા એક જગ્યા અધન અમુરો-નારોને દુઃખ દેવામાં આનંદ માને છે, તેમને 'પરમાધામી' નામથી યોગજ્ઞમાં આવે છે.

૨ નિર્વૃત્તિ-મોક્ષ. ત્યાં જ્યાં પછી દિવસના વિષયને માન મળતો નથી તેથી તે સ્પર્શનને અગમ્ય છે.

૩ આ પ્રમાણે સ્પર્શન-બાળ અને મનીષી પાસે વાત કરે છે-તે મને દયા-કન વાતો : પે વિદુર રાજકુમાર નૈઋત્યન પામે કહે છે-આ સ્વ દશીન મું-રોગ્ય અપદીતતાગને કુરુદને સ્વાત્તમ સ્વત્ત નહી ન-૧-૧-૧ આ રમ્યન અને સ્વત્ત સ્વત્તની વાત ૩૭૬ પૃષ્ઠા દાઃ વાલ ૧

નાથી પાપાણુ (માટી) બૂદો પડે ત્યારે તેનો પરાભવ થાય છે, અને વિરહ સહન ન થવાથી અંતે તે બળીને રાખ થાય છે.^૧ આખરૂંદાર મનુષ્યો મિત્રના વિરહે હવતા નથી અને હવે તો તે તેમને યોગ્ય પણ નથી. સૂર્ય (મિત્ર) અસ્ત થયા પછી દિવસ એકદમ આદ્યો બન્યો છે તે એજ બતાવે છે.^૨

“ અહો તારો મિત્ર ઉપરનો પ્રેમ ! અહો તારો દૃઢ સ્નેહ ! અહો તારું શુણ્ણપણું ! અહો તારું સાહસ ! અહો તારો સત્ય ભાવ ! વળી બીજી બાજુ જોઈએ તો ભવજન્તુની ક્ષણવારમાં રક્તતા અને ક્ષણવારમાં વિરક્તતા વિચિત્ર છે ! તેનું કૃતદ્રવ્યપણું (કરેલ શુણ્ણને હણવાપણું) પણ જળઈ ર્હ્યું ! તેની તો સર્વ બાંબતો અલૌકિક જણાય છે ! તેની મૂઢતા, તેનું ઘાતકી હૃદય અને અનાર્થને યોગ્ય તેની ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ સર્વ વિચિત્ર પ્રકારના જણાય છે ! આ પ્રમાણે હકીકત છે તથાપિ તને એક વાત કહું છું તે તું સાંભળ. ”

સ્પર્શન—“ આપ કોઈ પણ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ વગર ખુશ્કા દીલથી જો કહેવું હોય તે મને ખુશીથી કહો. ”

બાળ—“ મિત્રતાનું ખરેખરું અભિમાન રાખનાર, સ્નેહની ખાતર કેટલાક આશિનાર અને સ્નેહ યુતઃ પ્રાપ્ત કરવાનો બીજો ઉપાય નહિ શોધી શકનાર તારા જેવા પ્રેમી મનુષ્યને કરવું ઘટે તેજ તે કહ્યું છે એમ તો મારે કહેવું જોઈએ; પણ હવે તો તારે મારા ઉપર કૃપા કરીને તારાં પોતાનાં પ્રીણ તો ધારણ કરવાં પડશે, તારે આત્મઘાત તો નજ કરવો, નહિ તો મારી પણ તારા જેવીજ ગતિ થશે. તારા આવા રાગભાવિક મિત્રવત્સલપણાથી હું તારા ઉપર રાહ રાહ થઈ ગયો છું. મારા માણસો દાક્ષિણ્યથી ભરેલા હોય છે અને અમુક પ્રાણી સારો

૧ ખાણમાં સોનું અને મારી પાપાણુ સાથે હોય છે. પથ્થરને પોતાના મિત્ર સોનાનો વિરહ થાય છે-મિરહે સોનાને શુદ્ધ કરી તેનાથી બૂદ પાડવાનાં આવે છે ત્યારે પાપાણુ પોતાના મિત્રનો વિરહ સહન કરી શકતો નથી અને તેથી બળી પડે છે. (સૂર્યના રાગપ્રપંચમાં આવે છે ત્યારે પથ્થરની રાગ પડ બન્યો છે)

૨ દિવસને અને રાત્રીને મિરહી બધો મારો દોષતા છે કે મનુષ્યનો વિરહ થાય નહિ તે અસ્ત થઈ જાય ત્યારે દિવસ પણ તેનો વિરહ સહન ન કરી સહવાને પ્રતિજ્ઞાને તેની પછવાડે મારીને ભવ છે, અસ્ત કે દિવસ નથી બન્યો છે. (સર્વોચ્ચ કવિ ૧ દિવસને સૂર્ય (મિત્ર) ની મિરહાવડીનાં રહેલુક બાળ ન બાળું. મિત્ર સહવાનો સર્વ સૂર્ય મનુષ્ય બન્યો છે)

માણસ છે કે ભદ્ર છે તે તેના કામ પરથી જણાય છે. આ પ્રમાણે દોષથી દુઃખે જાત કદું છું તે તારે કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વગર કરવી એવી મારી તને ખાસ પ્રાર્થના છે. જાન ખરી છે કે એક માણસને કેરી ખાવાની ઇચ્છા થઈ દોષ તો તે આંખડીથી તૂમ થઈ શકતી નથી, તો પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને ભવજંતુના વિરહનું દુઃખ તને થયું છે તેના ઉપાય તરીકે મારો સંબંધ તારે માની લેવો."

સ્પર્શન—“ બહુ સારું, આર્ય! તમારા ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર નહિ કરનાર મારી જેવા ઉપર વાતચીત બતાવનાર તમે અતિ એકથી બીનાં થયેલાં વચનરૂપ અમૃતના મિશ્રનવડે મારાં પ્રાણોને આમરે બચાવ્યા છે. મારે હવે તમને વધારે તો શું કહેવું? પણ અત્યાર સુધી મારા મનમાં જે શોક સંતાપ થયા કરતો હતો તે હાલ તો ચાલ્યો ગયો છે, તમે હાલ તો મારા અગાઉના મિત્ર ભવજંતુને બૂલાવી દીધો છે. મારી આંખો શીતળ બની ગઈ છે, માફ ચિત્ત આનંદમાં આવી ગયું છે, અને તમારા દર્શનથી માફ સરીર સાંત થઈ ગયું છે. હવે તો મારે તમેજી ભવજંતુ પોતે હો એમ કું સમજું છું."

તે વખતથી સ્પર્શન અને બાળનો એક બરાબર ગાઢ થવા લાગ્યો.

મનીષીની વિચારણા.

મનીષીએ આ સર્વ વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જે માણસ બહુ વિચાર કરીને કામ કરનાર હોય છે તે પોતાની ઉપર અનુરક્ત પ્રેમી નિર્દોષ મિત્રનો કદાપિ લાગ કરે નહિ અને દોષ વગરના એકીનો લાગ કરવાનો ઉપદેશ કે સૂચના મદાગમ કદિ આગે પણ નહિ. મં એમ સાંભળ્યું છે કે એ મદાગમ જે કાંઈ કામ કરે છે કે બોલે છે તે સર્વ પૂર્વ વિચાર કરીને આવરે છે. માટે આ બાબતમાં કાંઈ હિંદુ કારણ હોવું જોઈએ. આ સ્પર્શન પણ ઘણે ભાગે બહુ સારો હોય એમ તો લાગતું નથી. બાળે એની સાથે દોસ્તી બાંધવા માંડી છે તે મારા વિચાર પ્રમાણે તો ખોટું કંઈ હોય એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે સ્પર્શને તેની સાથે વાત કરવા માંડી. મનીષીએ પણ લોકકંઠિ અનુસાર વિવેક જાગવવા ખાતર તેની સાથે વાતચીત કરી અને ઉપર ઉપરથી સ્પર્શન સાથે મૈત્રી બાંધી.

અત્યાર સુધી સ્પર્શન આપ અને તમે-બહુ વચનથી બાળ સાથે વાત કરે છે, હવે મિત્રતા થવા પછી તે એકવચનનો ઉપયોગ કરશે તે યોગ્ય છે.

સ્પર્શનસંબંધપર કર્મવિલાસ.

પછી બાળ, સ્પર્શન અને મનીષી ત્રણે નગર તરફ પાછા ફર્યા. સર્વે રાજભુવનમાં દાખલ થયા. રાજસભામાં તેઓએ કર્મવિલાસ રાજને કાળપરિણતિ મહાદેવી સાથે સિંહાસનપર બેઠેલા જોયા. રાજ-બાળકોએ પોતાના માતાપિતાને વંદન કર્યું. માતાપિતાએ તેઓને આશીર્વાદ આપ્યા, બેસવાને આસન આપ્યાં પણ તેઓ આસન ઉપર ન બેસતાં જમીન ઉપર બેસી ગયા. તેઓએ પોતાના પિતાને સ્પર્શન સાથે ઝોળખાણુ કરાવી અને તેની સર્વ હકીકત કહી બતાવી. એ હકીકત સાંભળીને કર્મવિલાસ મહારાજ બહુ રાજી થયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ સ્પર્શનને મેં અગાઉ પણ ઘણીવાર જોયો છે. જેમ અપથ્ય સેવવાથી વ્યાધિ વધી પડે છે તેના જેવો તે છે (એટલે તે સંસાર-કર્મ-વ્યાધિને વધારનાર છે). એની સાથે આ બન્ને રાજકુમારોને દોસ્તી થઈ એ બહુ સાઈ થયું. મારી તો અનાદિ કાળથી એવી પ્રકૃતિ પડી ગઈ છે કે જે પ્રાણીઓ આ સ્પર્શનની સાથે અનુકૂળ થઈને રહે છે તેની સાથે હું પ્રતિકૂળ થઈને રહું છું અને જે પ્રાણી એના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો સ્નેહ ન રાખતાં પ્રતિકૂળ થઈને વર્તે છે તેની સાથે મારે અનુકૂળપણે વર્તવું પડે છે; જે એના એકાંતે સર્વથા લાગ કરે છે તેને તો મારે તદ્દન મૂકી દેવો પડે છે-છોડી દેવો પડે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કુમારો એના તરફ કેવું વર્તન રાખે છે તેનું આ-રીકીથી અવલોકન કરીને જેમ ઘટિત લાગશે-યોગ્ય લાગશે તેમ હું કરીશ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અંતરંગ રાજ કર્મવિલાસે કહ્યું “વસો ! આ સ્પર્શન પોતાનો પ્રાણુલ્યાગ કરતો હતો તેની સાથે દોસ્તી કરીને તેના પ્રાણો તમે બચાવ્યા તે બહુ સાઈ કર્યું. તમારો અને આ સ્પર્શનનો સંબંધ દૂધ અને ખાંડના મેળાપ જેવો છે.”

૧ આ અંતરંગ રાજસભા સમજવી. બહિરંગ પ્રદેશમાં રાજ રાણી શત્રુમર્દન અને મદનકુંડળી છે તે કથામાં આગળ આવશે. અંતર પ્રદેશમાં રાજ કર્મવિલાસ છે. આ સંબંધમાં ખુલાસો પ્રકરણ ૧૪ માં આજ પ્રસ્તાવમાં આવશે. ત્યાં શત્રુમર્દન રાજ પ્રબોધનરતિ આચાર્યને ખુલાસાવાર હકીકત પૂછશે એટલે સર્વ વાત સ્પષ્ટ થશે.

૨ કર્મપરિણામ રાજના મુખમાં જે વચનો મૂક્યાં છે તે તેને યોગ્ય છે, વિચારો પણ બરાબર છે. સ્પર્શનને વશ પડનાર વિશેષ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, વશ નહિ પડનાર અલ્પ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, અને સર્વથા લાગ કરનાર મોક્ષ જાય છે. અકુશળમાત્રા અને શુભશુન્દરી પણ પોતાની ઉત્ક્રાન્તિ પ્રમાણે વિચાર કરે છે.

સ્પર્શનસંબંધપર અકુશળમાળા.

બાળની માતા અકુશળમાળા એ વિચાર કર્યો કે આ બાળને સ્પર્શન સાથેનો સંબંધ બહુ સારો લેકાયો. હું અરેબર ભાગ્યશાળી છું. મારા પુત્રની આ નવીન દોસ્તીથી મારું પણ નામ નીકળશે. સ્પર્શનને જે અનુકૂળ રહીને વર્તે છે તે મને બહુ પ્રિય લાગે છે, તેજ મને પાળે છે, પોષે છે અને મારો એક મેળવી તેનું સુખ અનુભવી શકે છે, મેં અગાઉ પણ એ પ્રમાણે હકીકત અનુભવથી બરાબર જોઈ લીધી છે. વળી મારા પુત્રના સુખ ઉપરના રંગથી એમ જણાય છે કે એને સ્પર્શન ઉપર બહુ રાગ થયો છે અને ભવિષ્યમાં પરસ્પર બહુ અનુકૂળપણે વર્તે એવો સંભવ જણાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મારા મનની બધી હોંશ પૂરી થશે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી અકુશળમાળાએ બાળને કહ્યું, “ભાઈ બાળ! બહુ સારું કર્યું! તારો તારા મિત્ર સાથે વિયોગ ન થાઓ!”

સ્પર્શનસંબંધપર શુભમુંદરી.

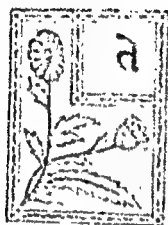
મનીષીની માતા શુભમુંદરીએ વિચાર કર્યો કે મારા પુત્રને આવા પાપી મિત્ર સાથે સંબંધ થયો તે જરા પણ યોગ્ય થયું નહિ. એ સ્પર્શન વાસ્તવિક રીતે મિત્ર નથી, પણ દુરમન છે અને અનેક અનર્થપરંપરાનું કારણ છે અને મારો તો તે સદજ (સ્વાભાવિક રીતે) શત્રુ હોય તેમ વર્તે છે. એણે મને અગાઉ પણ અનેક વાર ઘણા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરી છે, તેથી તેની સાથે આપણો કોઈ રીતે મેળ ખાય એમ લાગતું નથી. મારા પુત્રના મ્હેરાપરથી તથા આંખોના વિકારથી તેના આ નવા મિત્રપર વિરક્તભાવ હશે એમ જણાય છે અને તેટલી હકીકતથીજ મારા મનમાં કાંઈક નિરાંત રહે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ પાપી મારા પુત્ર ઉપર પોતાનું ભેર વાપરી શકશે નહિ એમ લાગે છે, અથવા તો શું થશે એ કાંઈ કહી શકાય નહિ, કારણ કે એ પાપી દુરાત્મા સ્પર્શન બહુ કરેલ છે. આવા અનેક વિકરણો શુભમુંદરીના મનમાં થવા લાગ્યા અને તેથી તેને કાંઈક વ્યાકુળતા પણ થઈ, પણ તે ગંભીર હોવાથી મૌન ધારણ કરીને બેસી રહી.

આ વખતે મધ્યાહ્ન ગયો, સભા વિસર્જન કરવામાં આવી અને સર્વે પાતપાતાને સ્થાનકે ગયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ.

દિવસથી માંડીને બાળનો સ્પર્શન સાથે શ્રેણીસંબંધ વધવા લાગ્યો. મનીષી તો આશ્ચર્ય પામીને સર્વ હકીકત જ્ઞેયા કરે છે, પરંતુ સ્પર્શનનો કોઈ પણ પ્રકારે વિશ્વાસ કરતો નથી. પેલો સ્પર્શન પણ બંને રાજકુમારોની પાસે ને પાસે રહેતો હોવાથી આખો વખત અંદર તેમજ બહાર તેઓનો પલ્લો છારતો નથી, બંને રાજકુમારો સાથે જૂદી જૂદી જગ્યાએ તે રખડે છે અને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે.

ત્યાર પછી એક વખત મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સ્પર્શનના પ્રસંગથી તો ચિત્ત એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતું નથી તો પછી એનો પરિચય કરનારને જ્યાં મનીષીની વિચાર રહેતું નથી તો પછી એનો પરિચય કરનારને જ્યાં રણા અને નિર્ણય. ત્યાં મન રખાયા કરે એમાં મુખ કેમ મળી શકે? એ ભાઈસાહેબનું (સ્પર્શનનું) ખરેખરું સ્વરૂપ શું છે? કેવું છે? તે પણ હજી બરાબર સમજાતું નથી. જ્યાંસુધી આ બાબતનો પરમાર્થ સમજવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી એની સાથે પરિચય વધારવો કે ન વધારવો એ બાબતનો નિર્ણય પણ થઈ શકતો નથી. માટે હવે તો એનું ખરેખરું મૂળ શું છે તેની (એ કોણ છે? કોનો સંબંધી છે? ક્યાંનો છે? વિગેરે બાબતની) બરાબર શોધ કરવાની ખાસ જરૂર લાગે છે, અને એના સંબંધી બધી હકીકત જાણીને પછી યોગ્ય લાગે તેમ તેના સંબંધમાં આચરણ કરવું ઘટે છે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં મનીષીએ નિર્ણય કર્યો.

ત્યાર પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરવા માટે પોતાના બોધ નામના અંગરક્ષકને ખાનગીમાં બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું “ભદ્ર ! મને

૧ બોધ-બોધ ‘ઉપદેશ’ છે. તેની પાસે વિવેચક બુદ્ધિથી સવાલ થાય ત્યારે તેનામાં પ્રભાવ-શક્તિ હોય તો તે સર્વ બાબતની શોધ કરી લાવે છે અને પૂછનારને સંતોષ આપે છે. Aides de Camp-એડીકાંપ-અંગરક્ષક તરીકેનું બોધનું કાર્ય બરાબર છે.

આ સ્પર્શન ઉપર ઘણો અવિધ્યાર આગ્યા કરે છે, બાકે એ કોણ છે વિગેરે બાબતની તજવીજ કરીને પ્રભાવને સોંપણી. અને બરાબર હકીકત જણાવ.” બોધે જવાબમાં કહ્યું

“હેવો રાજકુમારનો દુકમ !” બોધે ત્યાર પછી

તુરત ત્યાંથી બહાર નીકળી પડ્યો, બોધની પાસે એક પ્રભાવ નામનો મુદ્દામ માનુસ દૂત તરીકે કાર્ય કરે તેવો હતો. એ પ્રભાવે દેશ દેશ-વરની અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો, જૂદા જૂદા પ્રકારના વેશો ધારણ કરવામાં અને દેરવચામાં તે બહુ કુશળ હતો, પોતાના શોકનું કાર્ય કરવામાં કેટ બાંધીને મંડી પડે તેવો હતો, પોતાનું કામ બરાબર સમજનારો અને અન્ય તેને પકડી ન શકે તેવી કુશળતાથી કામ આટોપનાર હતો. આ પ્રભાવ નામના દૂતને બોધે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેને જે કાર્ય માટે બોલાવ્યો હતો તે તેને જણાવી દીધું. પ્રભાવ ત્યાર પછી સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક દેશમાં ઘણો વખત રખાયો અને ઘણી હકીકત એકઠી કરી. એક દિવસ બોધ પાસે પાછો આવી પહોંચ્યો અને તેની સમીપ દાખલ થઈ પ્રભામ કરી જમીનપર બેસી ગયો. બોધે પણ તેને સામા યોગ્ય નમસ્કાર આદિ કર્યા પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરતાં તેણે શું શું જોયું તેનું વર્ણન કરવા જણાવ્યું. પ્રભાવે આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાનો અહેવાલ કહેવો શરૂ કર્યો—

‘સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરવા ગયેલ પ્રભાવનો અહેવાલ.

“હું અહીંથી નીકળીને જૂદા જૂદા અનેક બાલ પ્રદેશોમાં ગયો; પરંતુ ત્યાં તો અને સ્પર્શનની પ્રવૃત્તિનું મૂળ કારણ જરા પણ સમજાતું નહિ. ત્યાર પછી હું અંતરંગ પ્રદેશમાં ગયો. ત્યાં મેં રાજસચિત્*

* અહીં બેંગોલ રાયલ એ. સોસાયટિવાળી મૂળ પુસ્તક (નવીન ભાગ) પૃ. ૨૨૬ શરૂ થાય છે.

૧ આ પ્રમાણે બોધની સમક્ષ પ્રભાવ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સંબંધી હકીકત રજૂ કરે છે; એ સર્વ હકીકત નંદિવર્ધનના બોધ મટિ બિદૂર તેની પાસે કહે છે; અને આ આખી વાર્તા સંસારીશ્વર પોતાના અનુભવ પ્રમાણે અમલીતસંકેતોને ઉદ્દેશીને સ્વરાગ્રમ સમક્ષ કહે છે. સ્પર્શદ્રિયની મૂળશુદ્ધિનું વર્ણન અહીં સામાન્ય છે; પરંતુ એવા અધિકારમાં સંસદ્રિયની મૂળશુદ્ધિને અંગે પ્રકર્ય અને વિમર્શનો અધિકાર આવશે ત્યાં બહુ અદ્ભુત હકીકત રસમય વિસ્તારયુક્ત બાબતો આવશે. બંને વર્ણન ખાસ સરખાવવા યોગ્ય છે.

૨ રાજસચિત્-એનું વિશેષ વર્ણન એવા પ્રતાવમાં આવશે.

સાથે મિથ્યાઅભિનિવેશ^૧ વિગેરે અનેક રથો બહાર નીકળી પડતા જવાયા; તે રથની આગળ ભાટ લોકો મોટેથી બિરદાવણી બોલી ચો-
 ડાઓનું માહાત્મ્ય વધારતા હતા; તે રથોમાં લૌક્ય
 રાજસચિત્તમાં (લોકુપતા-ગૃહિ) વિગેરે અનેક રાજાઓ બેઠા હતા;
 કોનાદળ. ત્યાંથી વળી આગળ જોઈ હું તો પોતાના ગર્જરવથી
 દિશાઓને ગળવી નાખનાર મમત્વ વિગેરે હાથીઓ
 રાજમાર્ગે નીકળતા દેખાયા. બીજી બાજુએ હેધારવથી-ખોંખારાથી
 દિશાઓને બહેરી કરી મૂકતા અજ્ઞાન વિગેરે ઘોડાઓ ચાલતા દેખાયા;
 વળી તેઓની પાછળ રણયોદ્ધાના શુભાનથી ચાલતા અને હાથમાં
 નાના પ્રકારનાં આયુધોને ધારણ કરતા આપસ્ય વિગેરે પાયદળ લશ્કરના
 અસંખ્ય માણસો જવાયા. તે વખતે કામદેવના પ્રયાણને સૂચવનાર
 ટોલ તાંસાના અનેક શબ્દો સંભળાયા. તુરતજ જાણે ખરવા (તીક્ષ્ણ
 પવન) થી પ્રેરાઈને વાદળાંઓ ચઢી આવ્યાં હોય. તેમ કામદેવની
 ધ્વજાઓથી ભરપૂર અને પ્રેમના નખરાં, સંખનો ધ્વનિ અને રણુર્શોગ-
 યના અવાજથી આરે દિશાને અવાજમય કરી દેતું મોટું લશ્કર એકઠું
 થવા લાગ્યું.

ઉપર વર્ણવ્યું તેવું મોટું લશ્કર જોઈને હું મનમાં વિચાર કરવા
 લાગ્યો કે આ તે શું કોઈ મોટો રાજા બહાર ફરવા
 વિપાક સાથે નીકળી પડ્યો છે કે છે શું? જો તે રાજા હોય તો
 વાવથીત. તેને આવી રીતે બહાર ફરવા જવાનું કારણ શું
 હશે? આવી રીતે હું મનમાં વિચાર કરતો હતો
 તેવામાં મેં વિપયાભિલાષ મંત્રીના સંભંધી વિપાક નામના એક પુરુષને
 જોયો. તે પરિણામે ધાગો કર્કશ-કઠોર, પોતાના સ્વરૂપથી સંસારની
 વિચિત્રતા બતાવનાર, અજ્ઞાની માણસોને પણ બોધ આપનાર, વિ-
 વેકી પ્રાણીઓને વંશગ્ય ઉત્પન્ન કરનાર અને વિવેક વગરના પ્રાણી-
 ઓને પોતાનું જરા પણ સ્વરૂપ સમજવા નહિ દેનાર હોય એવો મને
 તે તેના દેખાવ ઉપરથી લાગ્યો. મેં તેની સાથે મીઠી મીઠી વાત કર-
 વાની શરૂઆત કરી તેને પૂછ્યું 'બાઈ! આ રાજા અત્યાદે પ્રયાણ
 કરે છે તેનું કારણ બાળવાનું મને કુતકુત થયું છે તેથી તે આપ
 બાળતા હો તો કહો.' વિપાકે કહ્યું 'બાઈ! જો અમજ છે તો હું

૧ સામાને પોતું-પોતાને સાનું મનાવનાર અજ્ઞાન

૨ વિપાક: કહેનું કળ. કહેના બોલવડો તેનું રૂપ બતાવનાર આ વિપા-
 કની ઉપર સમજવા લાગ્યું છે

કહું છું તે સાંભળો:—... એક વખત આ નામદાર રાજકેશરી રાજાએ પોતાના વિષયાભિલાષ મંત્રીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે ‘આર્ય વિષયાભિલાષ ! હવે તો તમે કાંઈ એવું કરો કે જેથી આખું જગત મારે વશ થઈ જાય અને બધા જાણે મારા નોકરો હોય એવી રીતે મારી સાથે વર્તે. એ પ્રમાણે થાય તો પછી આપણે વારંવાર મહેનત કરવી પડે છે તે સર્વ બંધ થઈ જાય.’ વિષયાભિલાષ મંત્રીએ રાજાની એ આજ્ઞા પોતાના મસ્તક પર ચઢાવી. પછી રાજાનું આ કામ કરવાને કોણ સમર્થ છે તે વિષે પૂરતો વિચાર કરીને મંત્રીએ પોતાના મનમાં નિર્ણય કર્યો કે રાજાનું આજ્ઞા આજ્ઞા કામ કરવાને બીજે તો કોઈ શક્તિમાન નથી, પરંતુ તે સંબંધમાં મનમાં બહુ કલેશ કરવાની પણ જરૂર નથી, કારણ કે પેલા પાંચ આપણા ખાસ અંગીત માણસો છે તેજ એ કામ સાધી શકશે એમ મારે તો પાકે ભરોસો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એ સ્પર્શનવિગેરે પાંચ અંગીત માણસોને વિષયાભિલાષે પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એ પાંચ મનુષ્યો આ મંત્રીવર્ચમાં અત્યંત રક્ત હતા, તેઓએ અભાર પહેલાં પોતાનું પરાક્રમ અનેક જગ્યાએ બતાવ્યું હતું, મંત્રીવર્ચની ઊંચા પ્રકારની નોકરી કરવા માટે ઘણી વખત વિજયપતાકા (માન અક-રામની નિશાનીઓ) પ્રાપ્ત કરી હતી, મનુષ્યનાં હૃદયને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવામાં તેઓ અત્યંત કુશળ હતા, શુરવીરને સાવધ કરનાર હતા, ચંચળ પ્રાણીઓને તેજસ્વી કરનાર હતા, અન્ય પ્રાણીઓને છેતરવાની કળામાં પારંગત થયેલા હતા, સાહસિક પ્રાણીઓમાં છેદી હદ સુધીનાં સાહસો કરવામાં પાછા ન પડે તેવા હતા, અને બહુ દુઃખે કરીને વશ થઈ શકે તેવા કઠોર પ્રાણીઓના દૃષ્ટાંતરૂપ હતા. એ પાંચ અંગીત માણસોને બોલાવીને વિષયાભિલાષે આખા જગતને વશ કરવા માટે મોકલી આપ્યા.’

વિપાક પાસેથી આટલી હકીકત સાંભળતાં મેં (પ્રભાવે) મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ પણ ઠીક વાત મળી આવી ! આટલા ઉપરથી સ્પર્શનનું મૂળ સ્થાનક તો સમજવામાં આવ્યું. વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી: ‘તાર પછી આ મોટા વિસ્તારવાળા જગ-

૧ આ પાંચ ખાસ માણસો તે પાંચ ઇન્દ્રિયો સમજાવી: સ્પર્શન, રસ, શ્રાવણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર. આ પાંચને વિષયાભિલાષના પુત્રપણે અન્યત્ર કહેવામાં આવેલ છે. (જુઓ વૈરાગ્યકલ્પલતા.)

તમાં એ પાંચે મનુષ્યો વિચરે છે અને આખા જગતને પોતાને વશ કરીને તેદ્વારા રામકેશરી રાજાને વશ રાખે છે અને તેઓ સર્વ જાણે તેના મોકલે હોય તેમ જગતના લોકો પામેથી કામ લે છે. પરંતુ ધાન્યના સમુદાય પર ઉપદ્રવ કરનાર 'ઇતિઓની'પટે તેઓના કામ-કાજ ઉપર ત્રાપ મારનાર સંતોષ નામનો એક ચોર તેઓને મોટો ઉપદ્રવ કરનાર હુમલા ઉત્પન્ન થયો છે એમ સાંભળ્યું છે. એ સંતોષ તેઓની સામે થઈને-તેઓને હરાવીને-અત્યાર મુખીમાં કેટલાક લોકોને તો અહીંથી ધસડી પણ ગયો છે અને રામકેશરી મહારાજના અધિકારની બહાર આવેલી એક 'નિર્વૃત્તિ' નામની નગરી છે ત્યાં લઈ ગયો છે એમ સાંભળ્યું છે. '

વિપાકે કહેલી આટલી હકીકત સાંભળી મેં^૧ મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ વાતમાં અને આપણી સમક્ષ બાજ મનીષીની સામે સ્પર્શને વાત કરી હતી તેમાં જરા ફેર પડ્યો તેનું કારણ શું? ત્યાં સ્પર્શને વાત કરી હતી ત્યારે તો એમ કહ્યું હતું કે ભવજંતુ સદાગમના બળથી મોઢે ગયો અને આ (વિપાક) તો એમ કહે છે કે સ્પર્શન વિગેરેને મારી હાવી સંતોષે અનેક લોકોને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં સ્થાપન કર્યા છે. ત્યારે મોક્ષમાં સ્થાપન કરનાર તે સદાગમ હશે કે સંતોષ હશે? આ પ્રમાણે બન્ને વાતોમાં કાંઈક ફેરફાર મને લાગે છે; પરંતુ અત્યારે એવો નકામો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? હાલ તો આ વિપાક જે હકીકત કહે છે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળી લઈ, આગળ ઉપર અવકાશે પછી તેના ઉપર વિચાર કરી લઈશ.

વિપાકે ત્યાર પછી પોતાની વાત આગળ ચલાવી. 'આવી રીતે સ્પર્શન વિગેરેને સંતોષ તરફથી મોટો ઉપદ્રવ થાય છે રામકેશરીને ઘોમ એ હકીકત અમારા મહારાજ રામકેશરીને આજે અને તેનું સાંભળ. તેમના ખાસ સંબંધી માણસોએ જણાવી. પોતાના એવકોને આટલું મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે એવી હકીકત તેઓએ અગાઉ કદિ પણ સાંભળેલી નહિ અને તે હકીકત

૧ ઇતિ: ઉપદ્રવો. ઇતિઓ સાવ પ્રકારની હોય છે તે જવી ધાન્યનો નાશ કરનારી છે. અવિરહિ, અનારહિ, વીડ, ઉદર, શુક ઇત્યાદિ.

૨ મોક્ષ. અહીં રાગનું જોર ચાલતું નથી.

૩ આ પ્રમાણે પ્રભાવ નામનો દુવ બોધ પાસે વાત કરે છે. પ્રભાવ પોતાને મારે પડેલા પુરુષમાં વાત કરે છે.

કરવાને તૈયાર થયા ત્યાં તેઓને સાંભર્યું કે અરે ! આ બાબતમાં મેં પિતાશ્રીને તો હજુ કંઈ પૂછ્યું પણ નથી ! અહો મારી દેટલી બૂત ! દેટલું આગસ ! અહો આ બાબત ઘણી સાધારણ અને નાની છે છતાં હું એમાં એટલો બધો વ્યાકુળ થઈ ગયો છું કે પિતાશ્રીને પગે પર્યું લેઈએ એ વાત પણ હું વિચરી ગયો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પિતાને વંદન કરવા રાજા પાછો આવ્યો '.....

વિપાકે આટલી વાત અને કહી ત્યારે મેં તેને પૂછ્યું ' અરે ભાઈ વિપાક ! વળી આ રાગકેશરી રાજાનો બાપ પણ છે ? રાજ કેશરીના તે દોણુ છે ? ' વિપાકે જવાબમાં કહ્યું ' અરે ભાઈ પિતા-મહામોહ, પ્રભાવ ! તું તો તદ્દન ભોળો જણાય છે ! આ મહા-રાજા રાગકેશરીનો પિતા અદ્ભુત કામોનો કરનાર અને ત્રણ જગતનો બાળીતો મહામોહ નામે છે તે વાતની તને ખબર પણ નથી એ તો ભારે નવાઈની વાત ! અરે શ્રીઓ અને હોકશાઓ પણ એ વાત તો જાણે છે. એ સાંભળ.....
" એ મહામોહ આખા જગતને લીધા માત્રમાં ચક્રોળે ચઢાવે છે.
" મોટા મોટા ચક્રવર્તી અને ઈંદ્રો જે જગતના રાજા ગણાય છે તે
" પણ તેના નોકર થઈને રહેલા છે. પિતાના મુરતન ઉપર મદાર
" બાંધીને પ્રાણીઓ બીજા સર્વની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે પરંતુ મહા
" મોહની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કોઈ જરા પણ કરી શકતું નથી. વેદાન્ત-
" વાદીઓના સિદ્ધાન્તમાં જેવી રીતે કહ્યું છે કે પરમાત્મા સ્થાવર અને
" જંગમ-આખા જગતમાં વ્યાપક થઈને રહેલા છે તેવી રીતે મહા-
" મોહ પિતાના બીરંધી દેવ વિગેરે રૂપોવરે સર્વ લોકોમાં વ્યાપક થઈને
" રહેલો છે. જેમ વેદાંતવાદીના મત પ્રમાણે હવે અગ્નિ બેદ પ્ર-
" થર્ને છે અને પાછા પરમાત્મામાં લય પામી લય છે તેવી રીતે એ
" મહામોહના પ્રતાપથી મદ વિગેરે બીજા સર્વ આ મહામોહની
" આજ્ઞાનુસારજ પ્રવર્તે છે અને તેની અંદરજ પાછા સર્વ રામાઈ
" લય છે-આથી એ મહામોહ વેદાન્તવાદીઓના પરમાત્મા જેવાજ
" બરાબર જાણાય છે, કારણ કે તે સર્વ-આપી છે. પરમાત્મેને મુખ-
" જનાર અને સંતોષથી થતું ખરું મુખ લાલુનર પ્રાણીઓ પણ
" દિદિપ્તાના મુખમાં લલચાઈ લય છે તે સર્વ મહામોહને લઈનેજ
" થાય છે. સર્વ ગ્રાસ્ત્રી બનીને એઓ પિતાની જગતને પરિત નાનના

૧ ઉપર ૨૪: ૨૮૨ પાના ૪૩૫ થી તે ૪૪૨જ નજાવ છે.

“ હોય છે તેવા માણસો પણ વિષયોમાં આસક્ત થઈ જાય છે તે સર્વ
 “ આળા કરાવનાર એ મહામોહ જ છે. સર્વ કર્મોને છતનાર જિનેન્દ્ર
 “ ભગવાનના તત્ત્વને જાણનારા પ્રાણીઓ પણ કપાયને વશ થઈ જાય છે
 “ તેનું કારણ મહામોહનું શાસન જ છે. આવો સુંદર મનુષ્યજન્મ
 “ (ભવ) પામીને અને જેન શાસન જેનું સુંદર શાસન પ્રાપ્ત કરીને
 “ પણ પ્રાણીઓ પોતાના ગૃહમાં આસક્ત થઈ સંસારમાં રખડ્યા કરે છે
 “ તેનું કારણ એ મહામોહ છે. એ મહામોહ દોષથી આકુળવ્યાકુળ
 “ થયા વગર પોતાના વીર્યથી સર્વને ઝાળંગી જઈને યતિભાવમાં
 “ રહેલા કેટલાક સાધુઓને પણ મહા હેરાનગતી આપે છે. ગંધ-
 “ હસ્તીની માફક તે મહામોહ મનુષ્ય લોકમાં, પોતાળમાં અને સ્વર્ગમાં
 “ આનંદથી સર્વત્ર વિલાસ કરે છે.^૧ ગાંઠ ભિત્રતાને યોગે પૂર્ણ વિશ્વા-
 “ સમાં વર્તતા ભિત્રોને જે ભિત્ર છતાં ઠગે છે-વંચના કરે છે તેનું કારણ
 “ મહામોહજ છે. કુળવાન સ્ત્રીઓ પોતાની ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ-
 “ નાર પતિને તણ દઈને પરપુરુષ સાથે રમણ કરે છે તેનું કારણ
 “ આ મહામોહ છે. પોતાના ઉત્તમ કુળની વિશુદ્ધ મર્યાદા મૂકી દઈને
 “ કેટલાક પ્રાણીઓ પરદારા સાથે રમણ કરે છે તેનું કારણ પણ એ
 “ મહારાજ મહામોહ છે. જે ગુરુના પ્રતાપથી પોતે શુણું ભાવન
 “ થયા હોય છે તેજ અધમ પ્રાણીઓ પાછા પોતાના ગુરુને પ્રતિકૂળ
 “ થઈ બેસે છે તે આ મહામોહને વશ પડવાથી થાય છે.^૨ વળી
 “ કેટલાક પ્રાણીઓ ચોરી વિગેરે આર્ય પુરુષોને નહિ કરવા યોગ્ય કામો
 “ કરે છે અને તેમ કરવામાં આનંદ લે છે તે સર્વનો પ્રવર્તક-ચાલક
 “ એ મહામોહ છે. એ મહામોહ રાજા જેનો આવો હાંથો (ઉન્નત)
 “ અહેવાલ છે તેણે આખી દુનિયાનું પરિપાલન કર્યા પછી એક વખત
 “ વિચાર કર્યો કે પોતે તો હવે ઘણો વૃદ્ધ થયો છે તેથી પોતાના રાજ્યનો
 “ ભાર પોતાના પુત્રને આપવો તે ઠીક છે કારણ કે પોતે બાળુમાં રહ્યો
 “ રહ્યો પણ પોતાના બળથી રાજ્ય સંભાળવાને પૂરતી રીતે શક્તિમાન છે.
 “ આવો વિચાર કરીને મહામોહ રાજા પોતાનું સર્વ રાજ્ય પોતાના મોટા
 “ પુત્ર રાગદેશરીને આપીને પોતે હવે આરામ લે છે અને રાજ્યસંબંધી

૧ સાધુ દશામાં મોહનું જોર આજુ હોતું જોઈએ, છતાં એ અંટો પ્રજાળ છે
 કે દોષ દોષ સાધુઓને પણ દેશન કરીને તેના ઉપર તે પોતાનું જોર ચલાવે છે.

૨ મોહનું જોર-દેવ, નારક, વીર્યવ અને મનુષ્ય-સર્વપર ચાલે છે. ગંધવસ્તી
 જેમ સર્વત્ર વિલાસ કરે એમ તે પણ લોકમા દ્વારા કરે છે અને લહેર કરે છે.

૩ ગુરુના પ્રતાપથી દેશસ્થાન-સ્વસ્થાન કરે છે અને પાછા પતિન થઈ જાય
 છે તેઓનું આ વર્તન છે.

બહુ ચિંતા કરતો નથી. જોમ છતાં પણ આ આખી દુનિયા એ મહા-
ત્માના પ્રભાવથીજ આવે છે. આવડા મોટા જગતને ચલાવનાર અને
તેનું પરિપાલન કરનાર એના શિવાય બીજો કોણ હોઈ શકે? મહા-
મોહ રાજા આના આશ્રય ઉત્પન્ન કરે તેવાં અદ્ભુત કામો કરનારો છે
અને ત્રણ લોકમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે તેના સંબંધમાં તારે
આટલું પણ પૂછવું પડ્યું એ ભારે નવાઈની વાત છે.’

મેં (પ્રભાવે) પૂછ્યું ‘ભાઈ! તારે મારા ઉપર ગુસ્સો ન કરવો. હું
તો મુસાફર છું, મેં અગાઉ મહામોહરાજાનું નામવિગેરે તો સાંભળ્યાં
હતાં, પણ તે બધું સાધારણ રીતે જાણ્યું હતું, પરંતુ એ રાગકેસરીનો
પિતા થાય છે એવી વાત તો જાણી નહોતી. આટલું બધું અંધારું હતું
તે તારા ખુલાસાથી દૂર થયું. આ પ્રભાવે હકીકત છે તેથી તેં જે
વાત શરૂ કરી હતી તેનો બાકીનો ભાગ પણ તારે મને કહેવો જોઈએ
જેથી મારા સમજવામાં આખી હકીકત આવી જાય’.....

વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી ‘ત્યાર પછી રાગકેસરી રાજા
પોતાના પિતા મહામોહ નરેન્દ્રની સન્મુખ ગયા. ત્યાં
મહામોહ તેણે પોતાના પિતા (મહામોહ)ને જોયો—તેને ‘તમસ્સુ
વર્ણન. નામની એ લાંબી ભમરો હતી, અવિદ્યા નામનું યર
યર થતું મુક્ત લકડી જેવું અને ઘડપણને લીધે તદ્દન
જાનું થયેલું શરીર દેખાતું હતું અને તે મહારાજા તુષ્ટા નામની વે-
દિકા ઉપર નાખેલા વિષયાસ નામના સિંદૂરાન ઉપર બેઠા હતા.

રાગકેસરી પોતાના હાથ અને મસ્તક બૃમ્હિ પર મૂકીને પિતાના
પગમાં પડ્યો. મહામોહ પિતાએ યુવને યોગ્તાઓ
મહામોહની એટલે તે જમીન પર બેઠો. પિતાએ તેને આસન
હેયારી. અપાત્ર્યું. પિતાના પ્રેમવચનથી તે આસન ઉપર રાગ-
કેસરી બેઠો. રાગકેસરીએ પોતાના પિતાની તબિયતના
કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને ત્યાર પછી પોતાને ત્યાં આવવાનું શું

૧ મહામોહનાં અગ્ર ચારે લક્ષણો જતાવ્યાં છે. એના જમર અજ્ઞાન-અંધ-
મામય છે એ નિષ્કાલ સુચરે છે; એનું શરીર અવિદ્યામય છે એ પણ
જ્ઞાનાવસ્થાની અજ્ઞતા જતાવે છે; એની વેદિ તુષ્ટાની છે એ મોહનું ખાસ
લક્ષણ છે અને વિષયાસ-રૂપાનર જ્ઞાન, કલકું જ્ઞાન એ તેનું આસન છે. અજ્ઞાન
અવિદ્યા, તુષ્ટા અને વિષયાસ એ ત્રણ રુપમાં મહામોહનું સ્વરૂપ બતાવે
મન: સ્પર્શન છે.

ત્યાર પછી રાગકેસરી મહારાજાએ પોતાની સાથે આવનારા બીજા રાજાઓને પણ ખબર આપી દીધા કે 'પિતાજી મહાનરેન્દ્ર રાજા મહામોહ પણ સાથેજ હુલ કરવાના છે.' આ હકીકત સાંભળીને એમનું આખું લરકર બાહુ બુરસામાં આવી ગયું. પછી પોતે મહામોહ નરેન્દ્ર, રાગકેસરી રાજા, વિષયાલિલાય વિગેરે સર્વ મંત્રી અને સામંતો સર્વ પ્રકારના લરકરને સાથે લઈને સંતોષ નામના ચોરનો નિમ્મલ કરવા માટે ચાલી નીકળ્યા છે એ હકીકતથી આખું રાજસચિત નગર દોલા-યમાન થઈ ગયું છે અને આ મોટા દોળાદળના શબ્દો સંભળાય છે તે એ લરકરના પ્રયાણ કરવાનો અવાજ છે. એ મહારાજા અને રાજા બહાર નીકળી પડ્યા છે તેનો આ હેતુ છે. તને એ હકીકત જાણવાનું બાહુ કૌતુક હતું તેથી એ સર્વ વાત મેં તને કહી સંભળાવી. નહિ તો અમારે એકદમ પ્રયાણ કરવાનું હોવાથી મારે એક શબ્દ પણ બોલવા જોઈતી કુરસદ નથી, કારણ કે લરકરની પ્રથમ પંક્તિમાં સર્વની આગળ પ્રયાણ કરનારાઓના નાયક તરીકે મારી નીમણુંક થઈ છે.'

બોધની પાસે રિપોર્ટ રજુ કરતા પ્રભાવ કહે છે કે વિપાકની આટલી વિસ્તારયુક્ત હકીકત સાંભળી તેનો આભાર દર્શાવતા મેં (પ્રભાવે) કહ્યું 'આર્ય! મારે આ બાબતમાં તમારો શું બોલીને

વિપાકનો

આભાર.

આભાર દર્શાવવો? સજ્જન પુરુષો હુમેશાં પરોપકાર કરવામાંજ તત્પર હોય છે. ત્યારે એ સજ્જન પુરુષો પારકાનું ભલું કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે પોતાનું કામ ભૂલી જાય છે અથવા તેને જોબ

કરી નાખે છે, પોતાને હાથ પેદા કરેલા પૈસાનો પારકાને માટે વ્યય કરે છે, અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પારકાને માટે સહન કરે છે, પોતાની જાતને ગમે તેટલી આપત્તિઓ સહન કરવી પડે તેની દરકાર કરતા નથી, પોતાનું માથું પણ આપે છે અને પોતાનો જીવ પણ જોખમમાં મૂકે છે અને પારકાનું કામ તે ખુદ પોતાનુંજ કામ હોય એમ અંતઃકરણથી માનીને કામ કરે છે.' મારાં આવાં વચન સાંભળીને વિપાક રજુ થયો, મારી તરફ પોતાનું મસ્તક જરા નમાવ્યું અને પોતે જાય છે એમ બોલતો અને પ્રણામ કરીને વિપાક ત્યાંથી વિદાય થયો.

પોતાની વાત બોધ સમક્ષ આગળ ચલાવવો પ્રભાવ કહે છે—

૧ આ દર્શાવ્ય લલ ચેત્તર છે વિપાકનો ત્યારે હવે થાય એટલે પરિપાક દશામાં ૧મો પાસે ત્યારે સુખામણી બેચાલને કદવમાં આવે છે જે દર્શાવતપર આ ૨૫૧ છે. વિપાકને તેટલા માટે પ્રથમ દર્શાવનાં બ રહેતું પડે છે

બોધનો
રિપોર્ટ.

આપ સાહેબે મને જે કામ સોંપ્યું હતું તે લગભગ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું હતું, કારણ કે આપનો હુકમ હતો કે મારે સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરીને આપની પાસે સર્વ હકીકત નિવેદન કરવી. એ વિપાકે સ્પર્શન વિગેરેના જે શુભો ગણાવ્યા હતા તે આપણા સ્પર્શનમાં સર્વ બંધબેસતા આવે છે, એ વાતનો મને પોતાને પણ બરાબર અનુભવ થઈ ગયો છે. તેટલા માટે વિપાકે જે પાંચ પુરુષ (સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર) એ સંતોષને જીતવાને મોકલવામાં આવ્યા હતા એમ કહ્યું હતું, તે પાંચ પૈકી આ સ્પર્શન પ્રથમ પુરુષ છે. આથી તેના મૂળની શોધ તો બરાબર મળી આવી; પરંતુ પેલા સંતોષની વાતમાં જે ગોટાળો થયો છે તેની હજી સુધી મને બરાબર સમજણ પડી નથી. પરંતુ મને એમ લાગે છે કે એ સંતોષ તે પેલા સદાગમનોજ કોઈ નોકર હોવો જોઈએ. જો એમ ન હોય તો તો આગળ પાછળ વાતમાં જરૂર કાંઈ વિરોધ આવી જાય. પરંતુ મેં વિચાર્યું કે આટલો બધો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? મારા સ્વામી (શેઠ) બોધ પાસે જઈને આ સર્વ હકીકત નિવેદન કરીશ, એટલે તે સર્વ હકીકત યોગ્ય રીતે જાણી શકશે. મારા મનમાં જે ગોટાળો થયો છે તે એટલોજ છે કે અહીં ભવજંતુને સદાગમે નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલ્યો એમ વાત થઈ હતી અને ત્યાં રાગદેસરી રાજ પાસે એમ ફરિયાદ આવી કે સંતોષ નામનો ચાર બધા માણસોને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં ઉપાડી જાય છે-આટલો ફેર પડ્યો છે. હવે આ હકીકત સાંભળીને આપસાહેબને યોગ્ય લાગે તેમ હુકમ ફેરમાવો. ^૧”

પ્રભાવનો આભાર.

આ પ્રમાણે પ્રભાવે લંબાણ રિપોર્ટ કર્યો તે સાંભળી બોધ બહુ રાજી થયો. પછી તેઓ બન્ને એકસાથે રાજકુમાર મનીષી પાસે આવ્યા અને પ્રભાવે સ્પર્શન સંબંધી જે વિગતવાર હકીકત મેળવી હતી તે સર્વ તેઓએ કુમારને કહી સંભળાવી. રાજકુમાર મનીષી આ સર્વ હકીકત સાંભળી બહુ રાજી થયો અને તેણે પ્રભાવનો આટલી બધી તસ્દી લેવા માટે સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો.

૧ આ પ્રમાણે પ્રભાવે જે રિપોર્ટ પૃ. ૩૮૫ પર આપનો સાર કર્યો હતો તે અહીં પૂરો થયો. આ સર્વ વાત વિદૂર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કરે છે તે પૃ. ૩૭૩ થી સાર થઈ છે. આખી હકીકત સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્પર્શનની યોગશક્તિ.

ક દિવસ મનીષિ અને સ્પર્શન સાથે એકા હતા તે વખતે તાત્ર એકને મનીષિ કુમારે સ્પર્શનને સીધા સવાલ કર્યો “અરે બાપુ સ્પર્શન ! તને તારા પરમ પ્રિય મિત્ર ભવજંતુની સાથે પેલા સદાગમજી વિરહ કરાગ્યો કે તે વખતે બીજો કોઈ પાત્ર તેની સાથે હતો ?”

સ્પર્શનને સંતોષના મોટા ભય

સ્પર્શન—“બાપુ મનીષિ ! તેની સાથે એક બીજો પણ હતો, પણ હવે એ વાત જ જવા દો ને. મને તે પાપી દુર સંતોષ સંબંધી કર્મ કરનારની એટલી બધી બીક લાગે છે કે હું તેનું પુલાસો. નામ પણ બોલી શકતો નથી. પેલો સદાગમ તો ભવજંતુને ઉપદેશજી માત્ર આપતો હતો. પણ મને અનેક પ્રકારની કદર્થના કરનાર તો તે સદાગમનો જ એક સેવક (અનુચર) હતો. જે મહાધાતકી^૧ કામ કરનાર હતો અને જે અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરી મને દુઃખ દેતો હતો અને તે જ અનુચર ભવજંતુની પાસે આરાધી ઉલટું સર્વ કરાવતો હતો અને તેને મારી સાથે રૂસાણાં લેવરાવતો હતો. એ પાપી અનુચરે મારા મિત્ર ભવજંતુને શરીર-પ્રાણાદિમાંથી બહાર કાઢીને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં પહોંચાડી દીધો. આવી સર્વ બાબતો બની તે સર્વનું કારણ એ અનુચરજ હતો, બાકી સદાગમ તો માત્ર ઉપદેશ દેવાનોજ ધધો કરતો હતો.”

મનીષી—“પાત્ર બાપુ ! એ અનુચરનું નામ શું હતું તે તો કહે.”

સ્પર્શન—“મેં આપને હમણાજ કહ્યું કે મને એ પાપીનો એટલી

બોધનો
રિપોર્ટ.

આપ સાહેબે મને જે કામ સોંપ્યું હતું તે લગભગ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું હતું, કારણ કે આપનો હુકમ હતો કે મારે સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરીને આપની પાસે સર્વ હકીકત નિવેદન કરવી. એ વિષાકે સ્પર્શન વિશેના જે શુભો ગણાવ્યા હતા તે આપણા સ્પર્શનમાં સર્વ અંધબેસતા આવે છે, એ વાતનો મને પોતાને પણ બરાબર અનુભવ થઈ ગયો છે. તેટલા માટે વિષાકે જે પાંચ પુરુષ (સ્પર્શન, રસન, દ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર) સંતોષને જીતવાને મોકલવામાં આવ્યા હતા એમ કહ્યું હતું, તે પાંચ પૈકી આ સ્પર્શન પ્રથમ પુરુષ છે. આથી તેના મૂળની શોધ તો બરાબર મળી આવી; પરંતુ પેલા સંતોષની વાતમાં જે ગોટાળો થયો તેની હજી સુધી મને બરાબર સમજણ પડી નથી. પરંતુ મને એ લાગે છે કે એ સંતોષ તે પેલા સદાગમનોજ કોઈ નોકર હોવો જોઈએ. જો એમ ન હોય તો તો આગળ પાછળ વાતમાં જરૂર કાંઈ વિરોધ આવી જાય. પરંતુ મેં વિચાર્યું કે આટલો બધો વિચાર કરવાની શરૂઆત જરૂર છે? મારા સ્વામી (શેઠ) બોધ પાસે જઈને આ સર્વ હકીકત નિવેદન કરીશ, એટલે તે સર્વ હકીકત યોગ્ય રીતે જાણી શકશે. મારા મનમાં જે ગોટાળો થયો છે તે એટલોજ છે કે અહીં ભવજંતુને સદાગમે નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલ્યો એમ વાત થઈ હતી અને તે રાજકેસરી રાજ પાસે એમ ફરિયાદ આવી કે સંતોષ નામનો એ બધા ગાણુસોને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં ઉપાડી જાય છે-આટલો દેર પડ્યો છે હવે આ હકીકત સાંભળીને આપસાહેબને યોગ્ય લાગે તોમ હુકમ કરનારો. ^૧

પ્રભાવનો આભાર.

આ પ્રભાવે પ્રભાવે લંગાણુ રિપોર્ટ કર્યો તે સાંભળી બોધ બહુ રાહ થયો. પછી તેઓ બંને એકસાથે રાજકુમાર મનીષી પાસે આવ્યા અને પ્રભાવે સ્પર્શન સંબંધી જે વિગતવાર હકીકત બેળવે હતી તે સર્વ તેઓએ કુમારને કહી સંભળાવી. રાજકુમાર મનીષી આ સર્વ હકીકત સાંભળી બહુ રાહ થયો અને તેણે પ્રભાવનો આટલો બધો તસ્દી લેવા માટે સારી રીતે આદરસતકાર કર્યો.

૧ આ પ્રભાવે પ્રભાવે જે રિપોર્ટ પૃ. ૩૮૫ પર આપના શરૂ કર્યો હતો તે અહીં પૂરો કર્યો. આ સર્વ વાત વિષે કુમાર નિર્વિચલ પાસે કહે છે તે પૃ. ૩૭૩ થી સમજાવે છે. આવી હાલના સંસ્કારીકર સદાગમ સમજાવે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી આગળ.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્પર્શનની યોગશક્તિ.

ક દિવસ મનીષિ અને સ્પર્શન સાથે એકા તના તે વ-
ખતે લાગ જોઈને મનીષિ કુમારે સ્પર્શનને સીધો સવાલ
કયો “અરે બાઈ સ્પર્શન ! તને તારા પરમ મિત્ર મિત્ર
ભવજંતુની સાથે પેલા સદાગમેજ વિરલ કરાગ્યો કે
તે વખતે બીજે કોઈ પણ તેની સાથે હતો ? ”

સ્પર્શનને સંતોષને મોટો ભય

સ્પર્શન—“ બાઈ મનીષિ ! તેની સાથે એક બીજે પણ હતો,

પણ હવે એ વાત જ જવા દો ને. મને તે પાપી દૂર

સંતોષ સંબંધી
પ્રશ્નો.

કર્મ કરનારની એટલી બધી બીક લાગે છે કે હું તેનું
નામ પણ બોલી શકતો નથી. પેલો સદાગમ તો

ભવજંતુને ઉપદેશજ માત્ર આપતો હતો પણ મને

અનેક પ્રકારની કદર્યના કરનાર તો તે સદાગમનો જ એક સેવક (અ-

નુચર) હતો જે મહાધાતકી કામ કરનાર હતો અને જે અનેક પ્રકા-

રની પીડાઓ કરી મને દુઃખ દેતો હતો અને તે જ અનુચર ભવજંતુની

પાસે મારાથી ઉલટું સર્વ કરાવતો હતો અને તેને મારી સાથે ફસણું

લેવરાવતો હતો. એ પાપી અનુચરે મારા મિત્ર ભવજંતુને શરીર-

પ્રાસાદમાંથી બહાર કાઢીને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં પહોંચાડી દીધો. આવી

સર્વ બાબતો બની તે સર્વનું કારણ એ અનુચરજ હતો, બાકી સદા-

ગમ તો માત્ર ઉપદેશ દેવાનોજ ધ્યેય કરતો હતો. ”

મનીષી—“પણ બાઈ ! એ અનુચરનું નામ શું હતું તે તો કહે.”

સ્પર્શન—“ મેં આપને હમાવાજ કહ્યું કે મને એ પાપીનો એટલો

અમે ધાકે લાગે છે કે હું તેનું નામ પણ હજી સુધી બોલી શકતો નથી. વળી મેં તમને અગાઉ પણ કહ્યું હતું કે તે મહાપાપી માણસ છે તેથી એનું નામ લેવાનું શું કામ છે ? પાપી માણસની કથા કરવાથી પાપ વૃદ્ધિ પામે છે, આખરે દુષણ લાગે છે, લયુતા પ્રાપ્ત થાય છે, મનમાં ઉલટા મુલટા વિચારો આવે છે અને ધર્મશુદ્ધિનો ક્ષય થાય છે.”

મનીષી—“તારી વાત તો ખરી છે, પણ મને તેનું નામ સાંભળવાનું મોટું કૌતુક થયું છે; વળી જ્યાં સુધી હું તારી પાસે છું ત્યાં સુધી તારે એ અનુમત્તો કે બીજા કોઈનો ભય રાખવાનું જરા પણ કારણ નથી. વળી આવ કોઈનું નામ દેવામાં જ કાંઈ પાપ લાગતું નથી. ‘અગ્નિ’ એટલો શબ્દ બોલવાથી કાંઈ મહોમાં દાહ-બળતરા મળી નથી; આટલે તેનું નામનો તું મને જરૂર જણાવ.”

મનીષીનો આરંભો સખત આશ્રય લેઈને સ્પર્શને બીકથી દશે દિશાઓમાં નબરતમાં પડીને જેવા માંજી અને પછી ધીમે સાદે કહ્યું “સાદા! તે એમજ છે તો સાંભળ. એ પાપીનું નામ સંતોષ છે.”

મનીષીનો વિચાર પૂર્વક આત્મનિર્ણય.

મનીષીએ હવે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો-ખરેખર! સ્પર્શનની મુશ્કેલીને બે પ્રસારે કરી હતી તે બરાબર જણાય છે. સંતોષ સંબંધી હકીકત તેને કદેલી શોધ સાથે બરાબર મળતી આવતી નહોતી તે પણ હવે અંધમેશતી આવી ગઈ. આ સ્પર્શનનો પરિચય વધારે સારો નથી એમ પ્રયત્નથીજ મેં ધારણા કરી હતી તે બહુ સાદું થયું, કારણ કે તેને ત્રિચાન્નિરૂપ મંત્રીએ કોઈને હેતરવા માટેજ મોકલ્યો છે અને તે કામ કરવા આજે તે જ્યાં ત્યાં ફરે છે. આ પ્રમાણે દોઢાવી તે કાંઈ પણ વીતે કોઈને કરવા શોધ્ય નથી એમ મનમાં નિશ્ચય થાય છે. એનાં લક્ષણજ સારાં જણાતાં નથી તો પણ એને અભાર સુધી નિવ નહિં પહોંચી શકે તેના કષ્ટને મેં બહારથી-કષ્ટર ઉપરથી એકમાત્ર અનુભવ છે અને તેની સામે પચાે કાળ ક્રીડા પણ કરી છે તેથી તેને એકદમ વખતવચર કોરી દેવા એ તો લાગ્ય નહિં. વળતરા કહ્યું હવે હું તેનું સ્વરૂપ જાણજર જાણી નહો જુ તેથી મારે તેનો મહુ વિચાર તે કરે. જ નહિ, તેની અનુદયતા પ્રમાણે સ્વે અનુદયતા કરી નહિ. માફ અનુદયતા તેને આપી દેતું નહિ, તારી આનંદી રાત તેને કરી દેવા નહિ તેવજ તેને હું માત્ર કદર કિય-શીજ એનું હું એ હકીકત પણ તેને અનુદ. દેવી નહિ. કારણ કે તે

ભાવે બહુ વિચિત્ર છે. તેની સાથે હાલ તો કાળરોપ કરવો અને માઉ જેવું તેની સાથે વર્તન રાખવો હતો તેવુંજ બહારથી તો તેની થે વર્તન રાખવું. અમાડની જેઠેજ તેની સાથે સંબંધ રાખીને સર્વત્ર હું, તે જે જે કામ કરવાનું સૂચવે તેમાંથી આત્મિક પ્રયોજનને બગાડે ન હોય તે કરવું અને ત્યાં સુધી મારાથી તેનો સર્વથા ભાગ ન શકે ત્યાં સુધી તેની સાથે એ પ્રમાણે વર્તવું; પણ તેની સાથે તો પ્રેમથી અંતઃકરણપૂર્વક બોલાણુ તો નજ કરવું. આ પ્રમાણે જો તેની સાથે વર્તીશ તો તે મને કોઈ પણ પ્રકારની બાધા-મીડા ભાવી શકશે નહિ-મનીપીએ પોતાના મનમાં આવી રીતે નિર્ણય લે. ત્યાર પછી સ્પર્શન અને મનીપી ચિત્રવિચિત્ર સ્થાનોમાં અગા- રી માફકજ વિદ્યાસ કરતા ફરવા હરવા લાગ્યા અને કાળ પસાર થી લાગ્યા.

સંસારમાં સારભૂતનો સવાલ;

મનીપીને કોણે, બાળની આસક્તિ;

સ્પર્શને બતાવેલ યોગછળની અસર.

એક દિવસ પોતાના મિત્રમંડળમાં સ્પર્શને વાતચીત શરૂ કરી. કહ્યું “અરે બાઈઓ ! લોકોમાં સારભૂત શું છે ? સર્વ પ્રાણીઓ ને અભિલાષા કરે છે ?”

બાળ—“મિત્ર ! એમાં સવાલ કરવા જેવું શું છે ? એ તો બહુ શીટી વાત છે અને બધા તે વાતને સારી રીતે સમજે છે.”

સ્પર્શન—“ત્યારે કહોને, તે શું છે ?”

બાળ—“મિત્ર ! તે શુભ છે.”

સ્પર્શન—“જો તેમજ છે તો પછી દરરોજ તેની સેવા શા માટે શામાં આવતી નથી ?”

બાળ—“તેની સેવા કરવાનો ઉપાય શું છે અને કોની મારફત ધાય તેમ છે ?”

સ્પર્શન—“હું પોતેજ તેનો ઉપાય છું.”

બાળ—“તે કેવી રીતે ?”

સ્પર્શન—“માથમાં યોગસક્તિ છે તેના વડે હું પ્રાણીના શરી- ને પત્તીને બહાર અથવા અંદર કોઈ જગ્યાએ આમડીમાં છુપાઈને^૧

૧ આ સ્પર્શનનો વિષય છે.

એસી જાઉં છું; ત્યાર પછી તે પ્રાણીઓ ભક્તિપૂર્વક માંડે ધ્યાન કરે, દોમળ અને સુંદર સ્પર્શની સાથે સંબંધ કરે, તો તેથી તેઓને એવું સાફ સુખ મળે છે કે જેને દોષ અન્ય સુખની ઉપમા જ આપી શકાય નહિ. તેટલા માટે સુખસેવનનો ઉપાય હું પોતેજ છું. હવે તમે તે વાત બરાબર સમજ્યા ? ”

આટલી હકીકત સાંભળીને મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કરી લીધો કે આ સ્પર્શને અમને છેતરવાનો પ્રપંચ અત્યારે બરાબર આદ્યો છે, પણ કાંઈ નહિ, જોવા તો દો, તે ભાઈશ્રી હવે શું કરે છે !

બાળ—“ અરે મિત્ર ! જો એમ હતું તો પછી અમારે આટલા બધા વખતથી તારી સાથે સંબંધ છે છતાં તે વાત તેં અમને આજ સુધી એક પણ વખત કેમ જણાવી નહિ ? તેં ખરેખર અમને અત્યાર સુધી છેતર્યા ! અમે તેટલે અંશે કમનશીબ રહ્યા ! કારણ કે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો આવો સારો ઉપાય હસ્તગત હોવા છતાં પણ અત્યાર સુધી અમે સુખ વગરના રહી ગયા. તારી પાસે આવી જબરી યોગશક્તિ છે છતાં તેને તું પ્રગટ કરતો નથી અને અમારી પાસે તે સંબંધી વાત પણ કરતો નથી તે તો તારી બહુ ગંભીરતા કહેવાય ! પણ હવે તો કૃપા કરીને અમને એ કૃત્કલ્પ બતાવ, તારી યોગશક્તિને વિકસવર કર અને અમને સુખ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત બરાબર થઈ જા. અમને તારી યોગશક્તિ જોવાનો અને તેનો અનુભવ કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે તેનો ખરો લાભ અમને આપ. ”

“ કેમ મારી શક્તિ હું બતાવું ? ” એ પ્રમાણે મનમાં જરા સંદેહ પૂર્વક એક દૃષ્ટિબાળુ મનીષી તરફ ફેંકીને સ્પર્શને મનીષીને સલાહ કર્યો. બાળે જેવી ઇચ્છા બતાવી તેવીજ ઇચ્છા મનીષીની પણ હશે કે નહિ તે જાણવાના ઇરાદાથી એ સલાહ સ્પર્શને કર્યો હતો. મનીષીને પણ શું થાય છે તે જોવાનું કૃત્કલ્પ થયું, તેથી તેણે જવાબમાં જણાવ્યું “ ભાઈ ! બાળે તમને જે પ્રમાણે કરવા કહ્યું છે તે પ્રમાણે કરો. એમાં વિચાર કરવા જેવું કે વિરોધ બતાવવા જેવું શું છે ? ”

મનીષીનો આ પ્રમાણે જવાબ સાંભળીને સ્પર્શને પદ્માસન

૧ યોગી ધ્યાન કરે છે ત્યારે આ પ્રમાણે આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા વિગેરે કરે છે. એવીજ રીતે મંત્રારી પ્રાણીઓ સ્પર્શન કે બીજા કોઈ પણ દૃષ્ટિયમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે એવીજ એકાગ્રતા કરે છે. જરા બારીક અવલોકન કરવાથી એ વાત જાણાઈ આવશે. વિષય સેવની વખત યોગધ્યાનના જેવીજ એકાગ્રતા થાય છે. માત્ર આધ્યવસાન મોટો તદ્દાવન હોય જ.

કર્તુ, શરીરને સ્થિર કર્યું, બહારની કોઈ પાત્ર બાબત યોગશક્તિનો તરફ ખેંચાતા મનના વિલેપને દૂર કર્યો, આંખને પ્રભાવ. નિદ્રાજ કરી નાકના અમ્બાગ તરફ બરાબર અનિમેષપણે સ્થાપન કરી, મનને હૃદયકમળ પર સ્થિર કર્યું, ધારણ બરાબર સ્થિર કરી, ધારણમાં જે વિષય ધાર્યો તેના તરફ બરાબર એકતાન લગાવ્યું, ધ્યાન લગાવ્યું, ઇન્દ્રિયની સર્વ વૃત્તિઓને કંધી દીધી, પોતે તદ્દન સ્વરૂપશૂન્ય હોય એવો થઈ ગયો (આ સમાધિનું લક્ષણ છે), સમાધિ કરી, અંતર્ધાન કરવાના હેતુભૂત આત્મસંપન્ન બરાબર કર્યો, અંતર્ધાન બરાબર કર્યું (એટલે પોતે અદૃશ્ય થઈ ગયો), મનીષી અને બાળના શરીરમાં તે પેઠે, તેઓના શરીરમાં પોતાને જે પ્રદેશ બહુ પસંદ હતો ત્યાં સ્થાન કર્યું, તે વખતે બાળ અને મનીષીના મનમાં તેણે અત્યંત નવાઈ ઉપજાવી, અને બહેના મનમાં હોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી.

સ્પર્શની યોગશક્તિની જૂદી જૂદી અસર.

એવી રીતે સ્પર્શન પોતાની યોગશક્તિ બતાવી શરીરમાં દાખલ થયો એટલે બાળ સુંવાળી પગારીઓ, મુંદર આરામ-બાળકપર સ્પ. ખુરશીઓ, હોમળ વસ્ત્રો, લાક માંસ ત્વચા અને રોમને ચંનનું યોગજન. સુખ આપનાર મંદનો, મુંદર લલિત લલનાઓ સાથે વારંવાર વિષયસુખનો ઉપભોગ, 'ઋતુથી ઉલટાં વીર્યવાળાં વિલેપનો અને બીજા સર્વ પ્રકારનાં શરીરને પ્રિય લાગે તેવાં આન અને ઉદ્વર્તન' વિગેરેમાં આસક્ત થઈ ગયો. જેવી રીતે હોઈને ભસ્મક* વ્યાધિ થયો હોય તેને ગમે તેટલું ખાવાનું તથા પીવાનું આપવામાં આવે તે સર્વ તે ખાઈ પી જાય છે તેવી રીતે તે બાળ એ

૧ ઉલટાં વીર્યવાળાં વિલેપનો: સિયાળામાં ગરમ વિલેપનો કરવાં (ઉષ્ણવીર્ય), ઉન્દાળામાં ઠંડાં વિલેપનો કરવાં (શીતવીર્ય)-આ રિવાજ પછો બહોળો છે. ઋતુની અસર શરીરપર ન થાય તે સારું તેમ કરવામાં આવે છે.

૨ ઉદ્વર્તન: શરીરપરથી તૈલાદિની અસર કાઢી નાખવા માટે લગાડવામાં આવતા લેપને ઉદ્વર્તન કહે છે.

૩ ભસ્મકવ્યાધિ: ગમે તેટલું ખાય પણ જીજ્ઞ મટે નહિ અને દસ્ત પણ ખોરાકના પ્રમાણમાં આવે નહીં એ વ્યાધિને 'ભસ્મક' કહે છે. આ વ્યાધિવાળો ગમે તેટલું ખાય તે સર્વ ભસ્મ થઈ જાય છે અને નહું નહું ખાધા કરે છે, પણ થરાતો નથી.

કોમળ શયન વિગેરે સર્વ વસ્તુને અતૃપ્તપણે ખૂબ લોગવવા લાગ્યો. બિચારો બાળ તો એ કોમળ સ્પર્શના વિષયોમાં એટલો બધો ફસી ગયો કે તેના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની તજવીજ કર્યા છતાં તેના મનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ સંતોષ થયોજ નહિ અને તેને પરિણામે તેના મનની શાંતિ ઉલટી ચાલી ગઈ. જેમ કોઈ પ્રાણીને ખસ-ખુજલી થઈ હોય અને તેના પર ચળ આવવાથી ખણવામાં આવે ત્યારે જરા ઉપર ઉપરથી સુખ લાગે પણ આખરે શારીરિક દુઃખજ થાય તેવી તે આપડાની સ્થિતિ થઈ ગઈ; છતાં પણ શુદ્ધ વિચારને અભાવે અને વસ્તુસ્થિતિના દુર્લભ્યને લીધે જ્યારે જ્યારે સુંદર શય્યા વિગેરેનો ઉપભોગ કરે ત્યારે ત્યારે તેને વિચાર આવે કે અહો ! મને કેવું સુંદર સુખ છે ! અહો ! મને કેવો મજનો આનંદ થાય છે ! આવી જાતના વિચારથી મનમાં કુલાયા કરે અને એવી ખોટી ભાવના ભાવીને પોતે જાણે પરમ સુખ લોગવતો હોય એમ માની લઈ નકામો રસાંતરમાં અવગાહન કરે અને તેવા સુખમાં લીન થઈ જાય.

મનીષી એથી ઉલટી રીતે જ્યારે જ્યારે તેને કોમળ શય્યા વિગેરેની ઇચ્છા થઈ આવે ત્યારે ત્યારે પોતાના મનમાં મનીષીઉપર ન્ય- વિચાર કરે કે અહો અત્યારે મને જે વિકાર થાય છે શૈનંતું યોગબળ. તે સ્પર્શને કરેલો વિકાર છે, તે કાંઈ સ્વાભાવિક ઇચ્છા નથી. એ સ્પર્શન મારો ખરેખરો કટ્ટો દુર્શ્મન છે અને એ બાબતનો મેં મારાં મનમાં પાકો નિર્ણય કર્યો છે, અને એ નિર્ણય જો બરાબર સાચો હોય તો પછી તે મારા સુખતું કારણ કેવી રીતે થઈ શકે ? આવી રીતનો વિચાર કરીને સ્પર્શનને અનુકૂળ આવે એવું કોઈ પણ પ્રકારનું આવચરણ કરે નહિ. વળી તેની સાથે દોસ્તી થયેલી છે તો તેને તદ્દન ખોટું લગાડવું ન જોઈએ અને તેની મિત્રતા છોડી દેવા માટે હવ્વુ થોડો વખત રાહ જોવાની જરૂર છે એમ ધારી સ્પર્શનને અનુકૂળ કોઈ કોઈ પ્રવૃત્તિ જરા મનીષી કરી લે, પરંતુ તેમાં તે જરા પણ ગૃહ્ણિ રાખતો ન હોવાને લીધે તેમજ સંતોષામૃત વડે તેવું મન સ્વસ્થ થયેલું હોવાને લીધે, જેમ રોગરહિત શરીરવાળા સુંદર ભોજન પચી શકે તેવું અને તેટલું ખાય ત્યારે તેને જેમ સુખ થાય તેમ, પેલા શયન

૧ સંસારમાં પ્રાણીઓ આવીજ રીતે માનેલાં સુખના ધરડકા ખોટી રીતે લીધા કરે છે. વસ્તુતઃ સુખ ન હોય તેમાં સુખ માની તેની પાછળ દોગ્યા કરે છે અને દેરાન થાય છે.

વિગેરેના ઉપબોગ તેને સુખ ઉપજાવના હતા. વળી એ સુખ મનીષી બાળની માફક એ શયનાદિકસાથે પ્રેમપૂર્વક મેત્રી કરતો નહોતો તેથી બલિષ્ઠમાં તેને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ થાય તેવો 'બંધ' પણ તે કરતો નહોતો. આવી રીતે બાળ અને મનીષીની જૂદી જૂદી વર્તનસાર સ્પર્શન યોગના યોગશક્તિ, તેઓ ઉપર જૂદી જૂદી અસર કરતો હતો.

બાળની છવનસાર્થકતા સંબંધી માન્યતા.

હવે એક દિવસ અંતર્ધાન થયેલ સ્પર્શન પ્રગટ થઈને બાળને કહેવા લાગ્યો, "મિત્ર ! મારી મહેનતનું કાંઈ ફળ થયું ? તને તેથી કોઈ પણ પ્રકારનું સુખ થયું કે નહિ અને તારા ઉપર કાંઈ ઉપકાર થયો કે નહિ ? તે હવે તું મને જણાવ." બાળે જવાબ આપ્યો

"ભાઈ ! તે ખરેખર મારા ઉપર મોટી મદદરખાની

બાળનું સ્પર્શન-
લાંબક.

કરી છે. હું કહ્યુંના પણ કરી ન શકું તેવો આનંદ મને કરાવીને તે મને સ્વર્ગનું—દેવલોકનું સુખ અનુભવાનું છે અને વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો તેમાં

નવાઈ જેવું પણ શું છે ? તને વિધાતાએ બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ બનાવ્યો હોય એમ જણાય છે. ખરેખર, તારા જેવા દુનિયામાં પારકા ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ જન્મ પામે છે અને મારા જેવાનો જન્મ તારા જેવાથીજ સાર્થક^૧ થાય છે. આ જન્મમાં જે સુખ લેવું જોઈએ તે ખરેખર તારાથીજ મળે તેમ છે. તારા જેવાની સમજનતા અતિ ઉચ્ચ પ્રકારની છે. તારા જેવા ઉત્તમ મનુષ્યો યોગના સ્વભાવથીજ અન્ય માણસોને સુખના હેતુ રૂપ થયા કરે છે. મિત્રવર ! તારી કૃપાથી હાલ તો હું પૂર્ણ આનંદ બોગવું છું." બાળનો આવો ઉત્તર સાંભળી સ્પર્શને વિચાર ક્યો કે ચાલો ! એક કામ તો થયું ! આ બાળ તો હવે સંકા વગર આપણો નોકર થઈ ગયો અને તે એટલે મુઠ્ઠી કે હું તેને કાળી વસ્તુ ધોળી કહું કે ધોળી વસ્તુ કાળી કહું તો તે કોઈ પણ પ્રકારના વિચાર વગર તે કબૂલ કરી દે એટલી હદ સુધી તે મારે વશ થઈ ગયો છે. એને હવે હું

૧ કર્મનો બંધ-કર્મ મદલ. પાપાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે સુખ બોગવાય છે, પણ તેથી પાપનો બંધ થાય છે. સુખ પ્રાણીઓને પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો ઉદય માત્ર હજ છે. તે સમજણ રાખી તેમાં શક્તિ કરતા નથી, તેથી બલિષ્ઠમાં કદિ દુઃખ પામતા નથી.

૨ બાળજીવો છંદગીનું સાર્થક ઇન્દ્રિયસોજમાન માને છે.

જેમ નચાવવા ધારીશ તેમ તે નાચશે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને સ્પર્શને કહું “મિત્ર ! માંડે એટલુંજ કામ હતું ! તારા ઉપર આટલો ઉપકાર થઈ શક્યો તેથી હું પણ મારી જાતને ભાગ્યશાળી સમજું છું.”

મનીષીનો ગૂઢ સાક્ષીભાવ.

ત્યાર પછી સ્પર્શન મનીષી પાસે ગયો અને તેને કહું “મિત્ર ! તારી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી આપવાનો મારો પ્રયાસ સફળ થયો કે નહિ ? તે તું સાચું કહે.”

મનીષીનો જવાબ. મનીષીએ જવાબ આપ્યો “અરે ભાઈ ! એની તે શી વાત કરવી ! તારી તો બહુ જબરી શક્તિ જણાય છે અને તે એટલી બધી છે કે મહોંદેથી તો તેનું પૂરતું વર્ણન પણ થઈ શકે નહિ !” આવો ગુઢ જવાબ સાંભળી સ્પર્શને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઈસાહેબ જે કાંઈ બોલે છે તેમાં કાંઈ ઊંડો ભેદ જણાય છે. આ મનીષી ખરેખરો પક્ષો અને પહોંચેલો છે, મારા જેવા એના મનનું કોઈ રીતે રંજન કરી શકે એમ લાગતું નથી. ખરેખર, માંડે સ્વરૂપ બરાબર કેવું છે તે એ ભાઈસાહેબ પામી ગયા હોય એમ મને લાગે છે; મારે ભારમાં ને ભારમાં અહીં બેસી રહેવું અને એ સંબંધમાં એની પાસે કાંઈ વધારે બોલવું નહિ એમાંજ માલ છે. એની પાસે વધારે વાત કરવામાં કાંઈ વળે તેમ લાગતું નથી. આવી રીતે મનમાં વિચાર કરીને તેણે ધૂર્ત માણસને છાને તેવો અવાજ કર્યો, પોતાના મહેરા પર જરા પણ વિકાર જણાવા ન દીધો અને મૌન ધારણ કરીને તે બેસી રહ્યો.

અકુશળમાળાની પ્રેરણા.

આ બાબત બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળા પાસે જઈને સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિ કેવી રીતે બતાવી તે સંબંધી સર્વ હકીકત અથવા માંડીને ઇતિ સુધી કહી સંભળાવીતે તેમાં સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિથી કેવી રીતે સુખ સંપાદન કરાવ્યું અને તેમ કરવાનું તેનામાં કેટલું સામર્થ્ય હતું એ વાત બહુ રસથી જણાવી. આ સર્વ હકીકત સાંભળીને અકુશળમાળા બોલી—“ભાઈ ! મેં તો તને પ્રથમથીજ કહું હતું કે તારે આ સ્પર્શન સાથે દોસ્તી થઈ છે તે બહુ સારી વાત થઈ છે અને તેથી પરંપરાએ તને બહુ સુખ થશે. ભાઈ ! મારામાં પણ એવી યોગશક્તિ છે તેની મજા વળી તને કોઈ વખત બતાવી

આપીશ.” બાળે આ નવી વાત સાંભળીને કહ્યું “જો એમ દોષ તો, માતાશ ! મહેરબાની કરીને હાથ તુરતજ એ કુતલજ બતાવવાની કૃપા કરો. એવી મારી વિનંતિ છે.” અકુશળમાળાએ જવાબમાં કહ્યું “ત્યારે મારી યોગસહિતે પ્રયોગ અજમાવીશ ત્યારે તને તે સંબંધી સર્વ હકીકત કહીશ.”

શુભમુંદરીની વિચક્ષણ સલાહ.

જેવી રીતે બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળાને સ્પર્શન સંબંધી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તેવી રીતે મનીષીએ પણ પોતાની માતા શુભમુંદરી પાસે સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. સર્વ હકીકત સાંભળીને વિચક્ષણ શુભમુંદરીએ કહ્યું “વત્સ ! એ પાપી મિત્ર સાથે તારે જરા પણ સંબંધ રાખવો તે દોષ પણ રીતે મને ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે એ સ્પર્શનનો પરંપરાએ પણ પરિચય કરનારને અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે.” મનીષીએ કહ્યું “માતાશ ! આપ કહો છો તે અશબર છે, પણ આપે એ સંબંધમાં જરા પણ ભય કરવાનું કારણ નથી. હું એ સ્પર્શનને એના ખરા સ્વરૂપમાં જાણખી ગયો છું તેથી એ મને વશ કરવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે તો પણ હું તેનાથી હેતરાઉં તેમ નથી. ફક્ત દાસ હું તેનો ત્યાગ કરતો નથી પરંતુ તેવા ત્યાગને માટે યોગ્ય અવસરની રાહ જોયા કરું છું; કારણ કે એને મેં મિત્ર તરીકે એક વખત સ્વીકાર્યો છે તો પછી અકાળે તેને એકદમ તરછોડી નાખવો એ મને ઠીક લાગતું નથી.” શુભમુંદરીએ આ પ્રમાણે પુત્રનાં વચન સાંભળીને કહ્યું “વત્સ ! એ વિચાર તો ઘણો સારો કર્યો જણાય છે. ખરેખર તારું વ્યવહારકુશળપણું યોગ્ય છે, તેમજ તારા વત્સલજ્ઞાવને, નીતિમાર્ગે વર્તવાની તત્પરતાને, ગંભીરતાને, તેમજ સ્થિરતાને ધન્ય છે. વ્યવહારનો એક નિયમ છે કે જેને એક વખત ગ્રહણ કર્યો હોય તેનામાં કાંઈ દોષ દોષ તો પણ સત્તજન માણસો તેનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી, જેમકે તીર્થંકર મહારાજ ગૃહસ્થપણમાં દોષ છે ત્યારે તે ગૃહસ્થપણનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી (યોગ્ય અવસરેજ તબ્બે છે)^૧. વળી જેને એકવાર ગ્રહણ કર્યું-સ્વીકાર્યું તેમાં દોષ દોષો દોષ તોપણ તેનો જો અકાળે ત્યાગ કરવામાં આવે તો સત્તજન પુરુષોમાં એવી રીતે અકાળે ત્યાગ કરનાર પ્રાણી નિંદા પામે છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી; પરંતુ

૧ તીર્થંકરો ધરનો દોષ બહે છે, છતાં અવસરેજ તેનો ત્યાગ કરે છે.

તેથી દોષવાળી વસ્તુને ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-સમય આ પહેલેથી તે વખતે પણ જો પ્રાણી મૂર્ખાઈને અંગે તેનો ત્યાગ કરી દે નથી તો પછી પરિણામે તેનો પોતાનો જ ક્ષય થાય છે એ બાબત જરા પણ સંકા જોવું નથી; તેટલા માટે બુદ્ધિમાન પ્રાણીએ જે વસ્તુએક વાર ગ્રહણ કરી હોય અને પછી તે તજવા યોગ્ય છે એ માહુમ પાડું હોય તો તેણે તેના ત્યાગનો અવસર શોધ્યા કરવો એમાં સમજી માણસની સમજણ રહેલી છે. ”

કર્મવિલાસનો નિર્ણય.

બાળનો વિલાસ-વૃથા ઉપદેશ.

મનીષીની સલાહને અંગે વિચારણા.

કર્મવિલાસ રાત્રીએ પોતાની બન્ને રાણીઓ (શુભમુંદરી અને અકુશળમાળા) પાસેથી તે સર્વ હરીફત સાંભળી ત્યારે તે પોતા મનમાં મનીષી ઉપર પ્રસન્ન થયો અને બાળ ઉપર ગુસ્સે થયો.

હવે ત્યાર પછી બાળે તો કોમળ શય્યાઓ પર આરામ કરવું મુંદર સ્ત્રીઓ સાથે સ્પર્શદ્રિય સંગથી મુખો ભોગવવા વિગેરે વિગેરે તે તે બાળતો સ્પર્શનના પ્રદેશની હતી તે સર્વ વધારે વધારે આસપાસે બાળુ બાળુ પ્રકારે ફેરવવા માંડી અને રાત દિવસ તે જ કામ આરંભ રહેવા લાગ્યો, રાજકુમારને યોગ્ય બીજા સર્વ આપાશે છે દીધા, તે એટલે સુધી કે પોતાના દેવ અને ગુરુને પણ લાગવાનો દરજ્જો નિયમ હતો તે પણ છોડી દીધો. અત્યાસ કરવાનો નિયમ પણ છોડી દીધો, હુલમચાંદા ઓળંગવા માંડી, જનવરને યોગ્ય પદો ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, આવા વર્તનને લઈને લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા તે બાળનની દરકાર પણ તેણે છોડી દીધી. પોતાના કુળ કલક લાગે તેવું કોઈ કાર્ય કરવું ન જોઈએ એવો અભ્યાર સુધી વિચાર રહેલો હતો તે વિચાર પણ છોડી દીધો. પોતે બીજા પ્રાણીઓને હરવા બાળું-હાડા નચકરીનું સહન થતો હતો તે વાત તેના જાણવામાં આવતી નહિ, પોતાના કિત કરનાર પક્ષ તરફ પણ તેણે નિરક્કાર બતાવવા માંડ્યો અને કોઈ કાર્ય ઉપદેશ આપે તો તે પ્રત્યક્ષ કરવાનું પાસે રાહી દીધું. જાત જ્યાં જ્યાં નારી (સ્ત્રી) જન, કોમળ આરામ લઈને કોઈ કામ કરીતને મુખ ઉપજીતે તેવું કામ તેને પ્રાપ્ત કરવાનું અને નિરવવાનું કામના તે લાગી જતા અને પછી તેના ઉપર

ભોગનું પરિણામ શું થશે તે વિચાર્યા વગર આસક્તિ સમીપે તેમાં પ્રવર્ત્યા કરતો હતો. આવું તેનું માલ આસક્તિવાળું વર્તન જોઈને મનીષીને તેના ઉપર ક્રોધ આવ્યો જતો ત્યારે વળી કોઈ કોઈ વાર તે સ્પર્શનની મૂળ શુદ્ધિ કેવા પ્રકારની હતી તે સંબંધી પોતે (મનીષીએ) અભાવેલી શોધખોળની સર્વ વાત તેની પાસે નિવેદન કરતો અને પાછો વધારામાં કહેતો કે “ભાઈ બાળા ! એ સ્પર્શન મોટા હુંડારો છે, જરા પાત્ર વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, એ ખરેખર મોટા દુર્મન છે.” આવી હકીકત તે બાળની પાસે કહેતો અને તેને સ્પર્શન વિરૂદ્ધ ઉદ્દેશરતો ત્યારે બાળ જવાબમાં કહેતો કે “ભાઈ મનીષી ! આવી નહીં અનુભવેલી આખતના સંબંધમાં વાત કરવાનો અર્થ શો ? જે મારો પરમ મિત્ર છે, અનંત શુભસાગરમાં અવગાહન કરાવવામાં હેતુબદ્ધ છે, તેને તું મારો પરમ શત્રુ-મોટો દુર્મન કહે છે એ કેવી વાત !” આવા વિચિત્ર જવાબો સાંભળી મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો કે ખરેખર, આ બાળ મૂર્ખજ જણાય છે ! એને અટકાવવાનું કામ હોતો તદ્દન અસાધ્ય લાગે છે તેથી તેને રોકવો નકામો છે; માટે હાલ તો મારી જાતને બચાવી લેવાનો યત્ન કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે. નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે કોઈ મૂર્ખ માણસ અકાર્ય કરવા તૈયાર થયો હોય ત્યારે તેને તેમ કરતો અટકાવવા માટે જે મહેનત લઈને કહેવામાં આવે છે તે વાણીનો વિસ્તાર રાખના હાલમાં ધીની આહુતિ પેઠે નકામો થાય છે. એવા મૂર્ખને હલકો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો પણ તે અકાર્ય કરવાથી કદિ પાછો હલતોજ નથી. શત્રુને ગમે તેટલાં વાક્યો કહેવામાં આવે તો પણ અંદરે ગળી જવાના કામથી તેને કોઈ પારી શકતું જ નથી. દુર્વિનીત પ્રાણીઓ (હલકા માણસો) જ્યારે અકાર્ય કરવામાં તત્પર થયા હોય ત્યારે સમજી પ્રાણીએ તેવા પ્રાણીને વારંવા નહિ, પણ તેઓનો તિરસ્કાર કરવો. આવી રીતે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને બાળને સ્પર્શનના સંબંધમાં સિદ્ધાંત આપવાની કે કહેવાની જે પદ્ધતિ મનીષીએ સ્વીકારી હતી તે છોડી દીધી અને (મનીષી) મૌન ધારણ કરીને બેસી રહ્યો.

૧ રાખના કમલામાં ધી ગમે. તેટલું નાખવામાં આવે તો તેથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, ધી ભય છે અને મહેનત નકામી થાય છે; તેમ મૂર્ખને આપેલો ઉપદેશ નકામો થાય છે અને મહેનત પણ માથે પડે છે.

પ્રકરણ ૬ હું.

મધ્યમબુદ્ધિ.

મિથુનદ્વય-અંતરકથા.

વે' એજ કર્મવિલાસ રાજાને ઉપર જણાવેલી શુભ-
 મુંદરી અને અકુશળમાળા ઉપરાંત એક ત્રીજી સા-
 માન્યરૂપા નામની રાણી હતી. એ રાણીથી રાજાને
 મધ્યમબુદ્ધિ નામનો પુત્ર થયો હતો. આ મધ્યમ-
 બુદ્ધિ ઉપર બાળ અને મનીષીનો બાહુ પ્રેમ હતો
 અને તેની સાથે બન્નેએ ઘણા કાળ સુધી કીડા કરી હતી. કાંઈ રાજ્ય
 સંબંધી કામકાજ હોવાને લીધે મહારાજાના હુકમથી તે દેશાવર ગયો
 હતો તે હમાળા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે આવી પહોંચ્યો.
 સામાન્યરૂપાને તેણે આવીને તુરંતજ બાળ અને મનીષીને સ્પર્શનની
 મધ્યમબુદ્ધિ. સાથે જોયા. તે બન્નેને ભેટથો અને સ્પર્શનને મળ્યો.
 પછી મધ્યમબુદ્ધિને જરા કૌતુક થયું તેથી ગોતાનું
 મોઢું બાળના કાન સુધી લંબાવીને તેને ખાનગી રીતે પૂછ્યું "અરે
 ભાઈ! આ નવો માણસ કોણ છે?" બાળે જવાબમાં કહ્યું "ગંધુ!
 એ તો ન કદપી શકાય તેવા પ્રભાવવાળો સ્પર્શન નામનો આપણો
 મિત્ર છે." મધ્યમબુદ્ધિએ તેનું વિશેષ સ્વરૂપ પૂછવાથી બાળે સ્પર્શન

૧ સંવતારને વાદ આપવાની જરૂર નથી કે વિદુર આ સૂર્ય વાર્તા નંદિવ-
 ર્ણનકમાર પાસે કરે છે. વિદુરે એ કથા કહેવા માંડી હતી તેમાં કર્મવિલાસ
 રાજાના બે પુત્રો બાળ અને મનીષીની વાત બહુજા સુધીના આવી છે. એ બંને
 પાસે સારાં હવે કર્મવિલાસ રાજાનો સૌજ્ઞ પુત્ર હોવાનું આવે છે. આ સૂર્ય હરીશ
 જગદીશસુંદરના સંજોગે તેમ બન્નેમુદ્વય, સદાનમ સમજા કરે છે.

મનીષી શુભમુંદરીનો પુત્ર છે તે મુન વિચારથી થયેલ હ્રસ્વ બુદ્ધિ બતાવે
 છે. બાળ અકુશળમાળાનો પુત્ર છે તે બાળ-ન વિચારથી થતી અણ દગાને-હંદાર-
 શક્તિને મનાવે છે. મધ્યમબુદ્ધિ-આહ પ્રવાહવાળા મધ્યમ બુદ્ધિને બતાવે છે.
 આ ત્રણે પાત્રો સ્વતંત્ર રીતે અન્યથા કહેવા હક છે.

સંબંધી સર્વ હકીકત જાણાવી દીધી, જે સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને સ્પર્શન ઉપર ઘણો રાગ થયો. પછી બાળના કહેવાથી સ્પર્શને પોતાની શક્તિ મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર પણ ચલાવવા માંડી. સ્પર્શને પોતાનું માહાત્મ્ય તેને બતાવવા માટે યોગશક્તિનો પ્રયોગ કર્યો, પોતે અંતર્ધાન થઈ ગયો, મધ્યમબુદ્ધિના શરીરમાં દાખલ થયો, તેને મોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેમ કર્યું, તેનામાં કોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી, તેની પાસે સુંદર કોમળ સચ્ચા, લલિત લલનાઓ વિગેરે સાથે સ્પર્શનો આનંદ કરાવ્યો અને તેમ કરીને મધ્યમબુદ્ધિના મનમાં પોતાની ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો. મધ્યમબુદ્ધિ આવો તેના શોભનો પ્રયોગ જોઈ-અનુભવી રાજી રાજી થઈ ગયો. આ પ્રમાણે પોતાનું સામર્થ્ય બતાવીને અંતર્ધાન થઈ ગયેલ સ્પર્શન પાછો પ્રગટ થયો અને પોતાનો પ્રયાસ સફળ થયો કે નહિ? એવો મધ્યમબુદ્ધિને સવાલ કર્યો. એ સવાલનો જવાબ આપતાં મધ્યમબુદ્ધિએ તેનો આભાર માન્યો. સ્પર્શને પણ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે શીકર નહિ! આ ભાઈ સાહેબ પણ મારા સપાટામાં આવી ગયા છે!

મધ્યમબુદ્ધિને સંશય, મનીષીની ચેતવણી.

આ સર્વ બનાવ પ્રત્યક્ષ બનતો જોઈને મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! પાપી સ્પર્શને તો આ મધ્યમબુદ્ધિને પણ લગભગ પોતાને વશ કરી લીધો; પણ એ બાપરો તદ્દન અજાણ્યો છે અને જરૂર સ્પર્શનથી ઉતરાઈ ગયો જાણાય છે તેથી જો હજી પણ તે ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો તેને ખરી હકીકત સમજાવું-આ પ્રમાણે વિચારીને મનીષીએ મધ્યમબુદ્ધિને એકાંત પ્રદેશમાં લઈ જઈને ખાનગી રીતે કહ્યું “ભાઈ! આ સ્પર્શન સારો માણસ નથી, એને તો વિપયાભિલાષે લોહોને ઉતરવા માટે અહીં મોકલેલો છે અને આખો વખત તે લોહોને ઉતરવાનો જ ધંધો કર્યા કરે છે.” મધ્યમબુદ્ધિએ આ સંબંધમાં વિસ્તારથી બંધી હકીકત પૂછવાથી મનીષીએ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સંબંધી સર્વ વાર્તા પ્રથમથી છેડે મુધી પોતે જે પ્રમાણે જોધ અને પ્રભાવ પાસેથી મેળવી હતી તે સર્વ કહી સંભળાવી. આ સર્વ હકીકત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે સ્પર્શનનો મારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમભાવ છે એને અનુભવું છે, વળી એની શક્તિ પણ અધિભૂત છે અને એ મુખનો દેવ પણ છે એ સર્વ મેં તાત્કાલ જોઈ લીધું છે. બીજી બાજુએ જોઈએ તો આ મનીષી પણ કદિ અયોગ્ય વચન મોતે તેવો નથી. ત્યારે હવે

આમાં તત્ત્વ શું છે અને મારે શું કરવું યોગ્ય ગણાય ? અથવા આ પ્રમાણે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાથી શો લાભ મળવાનો છે ? માતાજી પાસે જઈને તેમનેજ સર્વ હકીકત પૂછવી એ વધારે ઠીક છે અને પછી તે જે પ્રમાણે હુકમ કરે તે પ્રમાણે આચરણા કરવી.^૧

માતાપાસે સવાલ;

સંશયમાં કાળક્ષેપ;

માતૃકથિત અંતરકથા.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મધ્યમશુદ્ધિ ગોતાની માતા સામાન્ય-રૂપા પાસે ગયો, તેને પળે પળો; તેણીએ તેનાં આવારણાં લીધાં, મધ્યમશુદ્ધિ જમીન પર ગેઠો, પછી તેણે બધી હકીકત ગોતાની માતૃશ્રીને કહી સંભળાવી. સર્વ હકીકત સાંભળી લીધા પછી સામાન્યરૂપાએ કહ્યું "વત્સ ! હાલ તો તારે સ્પર્શન અને મનીષી બંનેનાં વચનને અનુકૂળ રહીને વર્તવું જોઈ તું મધ્યસ્થપણે રહીશ એટલે તને કોઈ પણ પ્રકારના ભયનું કારણ રહેશે નહિ. કાળાન્તરે પછી વધારે હકીકતની માહિતગારી તને મળે ત્યારે જે પક્ષ વધારે બળવાન છે એવું જાણવામાં આવે તેને આદરવો અને જે ઓછો બળવાન જણાય તેને છોડી દેવો. વ્યવહારશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-એ જૂઠાં જૂઠાં કામોના સંબંધમાં ત્યારે મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે હંમેશા કાળક્ષેપ કરવો તેના સંબંધમાં જે જોડાણનું દૃઢાન્ત ધ્યાનમાં રાખવું." મધ્યમશુદ્ધિએ તે બે જોડાં કોણ હતાં તે પૂછવાથી સામાન્યરૂપાએ મિથુનદ્વયની વાત કહેવા માંડી.

* * * * *

૧ જુદી જુદી આમલનાં વિરૂધ્ધતર અર્થો જણાવી આપ્યા, મનીષી અને મધ્યમશુદ્ધિનો પક્ષે આપેલ વિવેચના બેન્દ છે. જેમ્સ હાન્ડાન્નના લેલ અર્થ અનુસાર જે આપેલ વચનવિચારે કુદરે તે મનીષી વિવેચના કહું વિરૂધ્ધ કરે છે; મધ્યમશુદ્ધિ વિરૂધ્ધ પુસ્તક અને અવલોકન કરે છે.

મિથુનદ્વય અંતરકથા.

એક તથાવિધ નામનું નગર છે. ત્યાં અહુ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તેને પ્રગુળા નામની રાણી છે. આ રાજ્ય મુઘ અને રાણીને કામદેવ લેવા રૂપ અને આકારવાળો મુઘ અકુટિલા નામનો પુત્ર છે અને એ રાજકુમારને રતિના લેવા લાવણ્યવાળી મુંદર અકુટિલા નામની સ્ત્રી છે. આ મુઘકુમાર અને અકુટિલાને અરસ્પરસ બહુ પ્રેમ હતો. તેઓ દંત્રિ-યના મુખે અનેક પ્રકારે બોમવતાં વખત પસાર કરતા હતા. વરંન મનુના એક મુંદર પ્રભાતે મુઘ કુમાર પોતાના મદેલની અમારીમાં આનંદથી સહિસૌંદર્ય જોતો જોતો હતો તે વખતે દૂરથી મનોદર, વિકાર પામેલા અને વિધવિધ પ્રકારના પુષ્પો અને લીલોતરીથી છવાયેલા બગીચાને જોઈને તેમાં (બગીચામાં) ક્રીડા કરવાની તેને ઇચ્છા થઈ, તેથી તે પોતાની સ્ત્રી અકુટિલાને કહેવા લાગ્યો “દેવિ! આજે આ બગીચાની ચોખા તો કાંઈ એવજ જણાય છે, માટે ચાલો, આપણે કુલો એકઠા કરવાને નિમિત્તે ત્યાં જઈને આનંદક્રીડા કરીએ.” અકુટિલાએ જવાબ આપ્યો “લેવી પ્રાણેશની આજ્ઞા!” આવો વિચાર કરીને હીરાજ્વલિત મુવર્ણની પુષ્પછાબડીઓ લઈને તેઓ બંને બગીચામાં ગયા અને કુલ વીણવા લાગ્યા. કુલ વીણતાં વીણતાં મુઘ કુમાર બોલ્યો “બહાવી! જોઈએ કે આપણા બેમાં છાબડી પહેલ વહેલી કુલોથી કોણુ ભરી દે છે? તું બીજી દિશામાં જા! હું આ દિશામાં જાઉં છું.” અકુટિલાએ તે વાત કબૂલ કરી. પુષ્પસંચય કરતાં કરતાં તેઓ એક ખીલથી બહુ દૂર નીકળી ગયાં અને વચ્ચે ઝાડી દોત્રાથી એક ખીલને દેખાતાં બંધ થઈ ગયાં.

કાળજા અને વિચક્ષણા;

વ્યંતરે કરેલો ગોટાળો;

વિચક્ષણાનો ગોટાળામાં વધારો.

હવે તેજ વખતે તે પ્રદેશ ઉપર એક વ્યંતર જોડવું કરતું કરતું

૧ સામાન્યરૂપે પોતાના પુત્ર મધ્યમયુદ્ધિને વાત કહે છે. આ કથા કુમાર નંદિવર્ધન પાસે વિદુર ઠી સંભળાવે છે તેના ચેટામાં છે. આખી વાર્તા સંસારીજીવનો અવજબ સદાગમ સમક્ષ આવે છે તેને અનુસંધે છે. આ વાર્તા પ્રકરણ ૭ માંની આખરે પૂરી થાય છે.

આવી પહોંચ્યું. તેમાં જે પુરુષ હતો તેનું નામ કાળજી હતું અને સ્ત્રી હતી તેનું નામ વિચક્ષણા હતું. તેઓ બન્ને આકાશમાં ફરતા હતા, તે વખતે બન્નેએ આ મનુષ્યજોડલાને બગીચામાં ફુલો વીણતાં જોયાં. કર્મનાં પરિણામ અચિત્ત હોવાને લીધે, તે બન્ને મનુષ્યદંપતી અતિ સુંદર હોવાને લીધે, કામદેવ હમેશાં પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર કામ કરતો હોવાને લીધે, વસંતનો સમય કામદેવને ઉદ્દીપન કરનાર હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ ઘણો સુંદર રમણીય અને આકર્ષક હોવાને લીધે, વ્યંતર દેવોને રમત ગમત કરવાનો અને ટીંખણ કરવાનો સ્વભાવ-શોખ હોવાને લીધે, ઇંદ્રિયો સ્વાભાવિક રીતે ચપળ હોવાને લીધે, વિષયાભિલાષને દૂર કરવો અતિ મુશ્કેલ હોવાને લીધે, મનોવૃત્તિ અતિ ચપળ હોવાને લીધે અને તે બનાવો તેજ પ્રકારે બનનારા હોવાને લીધે તે વ્યંતરદંપતીમાંથી કાળજીને અકુટિલા ઉપર તીવ્ર પ્રેમ થયો અને વિચક્ષણાને મુન્ધકુમાર ઉપર અહુ રાગ થયો.

હવે જો આ વાતની અરસપરસ બજાર પડે તો પંચાત થાય

તેથી કાળજી વ્યંતરે પોતાની સ્ત્રીથી એ હકીકત છુપાવવા માટે યુક્તિઓ કરવા માંડી અને તેમ કરતાં વિચક્ષણાને કહ્યું “ દેવિ ! તમે આગળ ચાલો ! પ્રભુભક્તિ માટે થોડાં પુષ્પો આ રાજબગીચામાંથી વીણીને હું તમારી પાછળ આવું છું.” વિચક્ષણાનું મન તે વખતે મુન્ધકુમારે હરણ કર્યું હતું તેથી તે પાળુ સુપચાપ મૌનપણે આગળ ચાલી. કાળજી વ્યંતર અકુટિલા બગીચામાં પુષ્પ વીણતી હતી તે દિશા તરફ ચાલ્યો અને ખૂબ જાડીવાળા પ્રદેશમાં નીચે ઉતર્યો તેથી વિચક્ષણા વ્યંતરીને દેખાતો બંધ થઈ ગયો. પછી કાળજી વ્યંતરે વિચાર કર્યો કે અરે ! આ મનુષ્યદંપતી શા માટે એક બીજાથી દૂર કર્યા કરે છે અને એક બીજાથી વધારે વધારે દૂર શા માટે જતા જાય છે એ સંબંધી તપાસ કરવી એકઠી. પછી તે વ્યંતરે વિનંમજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો તેથી તેઓ એક બીજાથી દૂર શા માટે વિચરે છે તેનું કારણ તેના બંધનમાં આવી મનું. હવે અકુટિલાને પોતાને વશ કરવાનો ઉપાય તેણે પોતાના મનમાં તુરંતજ વિચારી લીધો અને પોતે (કાળજીવ્યંતરે) મુન્ધકુમારનું વંદિત રૂપ કારણ કરી લીધું, ભાથમાં મોનાની

૧ વિનંમજ્ઞાન : અવધિજ્ઞાનથી કરતી વસ્તુનું જ્ઞાન યાવ છે. અજ્ઞાન કે જ્ઞાનમાં ભવપ્રપંચ જ્ઞાન એને દેવ તેને વિનંમજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. નિચ્ચાત્મી દેવને અને અનુરોધે એ જ્ઞાન હોય છે.

છાબડી બનાવીને લઈ લીધી, તેને ફૂલથી ભરી દીધી, પોતે અકુટિલા તરફ ગયો અને એકદમ બોલ્યો "પ્રિયા ! મેં તારા ઉપર છત મેળવી છે ! તું હારી ગઈ ! હારી ગઈ ! " 'અહો ! આર્યપુત્ર તો બહુ જલદી આવી પહોંચ્યા અને મને આટલી ઉતાવળથી છતી પણ લીધી' એવા વિચારથી અકુટિલા જરા ઝાંખી પડી ગઈ. તેની તે અવસ્થા જોઈ કાળજીવંતર જોણે મુગ્ધકુમારનું રૂપ લીધું હતું તે બોલ્યો "પ્રિયા ! દીક્ષગીર થવાની જરૂર નથી. આ તો સાધારણ બાળક છે. હવે આપણે ઘણાં પુષ્પો એકઠાં કરી લીધાં છે તેથી ચાલો ! આપણે આ બાલુના ફેળના ગૃહમાં જઈએ. વહાલી ! જો, એ ફેળનું ઘર કેવું સુંદર છે ! એ આખા બગીચાના આભૂષણ જેવું છે." ભોળી અકુટિલા આપડી કાંઈ વિશેષ હકીકત જાણતી ન હોવાને લીધે ખરી હકીકતના અજાણપણામાં તેણે સર્વ વાત સ્વીકારી લીધી. ભાંખી મુગ્ધકુમારનું રૂપ ધારણ કરનાર કાળજીવંતર અને અકુટિલા ફેળના ગૃહમાં ગયા અને ભાં પાંદરાંઓની સુંદર પથારી બનાવી તેપર આરામ કર્યો.

હવે આ બાળુએ વિચક્ષણા વ્યંતરીએ આકાશમાં રહીને વિચાર કર્યો કે કાળજીવંતર (પોતાનો પતિ) હજી પૃથ્વી વિચક્ષણા-
નું રૂપ. પર ફરે છે, તે પાછો ન આવે અને પેલી મનુષ્ય-સ્ત્રી ફર રહે તેટલા વખતમાં પેલા રતિરહિત થયેલા કામદેવના આકારને ધારણ કરનાર તરણ પુરુષને (મુગ્ધ કુમારને) બનાવી સમજાવી માન આપી જન્મની સફળતા કરે ! એ મનુષ્યદંપતી (મુગ્ધ અને અકુટિલા) એક બીજાથી દૂર રાખાડે રહ્યા છે તેનું કારણ તે વ્યંતરીએ વિભંગજ્ઞાનથી જોઈ લીધું અને તુરતજ પોતે અકુટિલાનું વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી હાથમાં સુવર્ણની છાબડી ફૂલથી ભરેલી લઈને મુગ્ધ કુમારની પાસે ગઈ અને મોટેથી હસીને બોલવા લાગી "આર્યપુત્ર ! તમને છતી છું, છતી છું, તમે હારી ગયા ! " કુમાર જરા સંભ્રમમાં પડીને તેના સામું જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો " વહાલી ! ખરેખર, આજ તો તે મને છત્યો ! બોલ, ત્યારે હવે શું કરશું ? " વિચક્ષણા વ્યંતરી જોણે અકુટિલાનું રૂપ લીધું હતું તે બોલી " જો હું હતું તે આજ તો તમારે કરવું પડશે. " કુમારે કહ્યું કે " તે શું છે તે તો મને જણાવ. " વિચક્ષણાએ જવાબમાં કહ્યું " ચાલો ! આપણે લતામંડપમાં-ફેળના ગૃહમાં જઈએ અને ભાં જઈને બગીચાની સુંદર વનરાજી ખીલી છે તેના આનંદઉપભોગ મળાવી કરીએ. "

નાચો અને લહેર કરો !' પ્રગુણા રાણી પણ રાત્રને અનુસરીને આ-
નંદ મંગલના વાજિત્રો વગાડીને કાનને પણ બદેશ કરી નાખવા લાગી
અને હાંથા હાથ કરીને નાચવા લાગી અને પોતે હતી તેથી બેવડી
થઈ ગઈ છે એવા વિચારથી બહુ આનંદ પામી. અંતઃપુરની રાવે શ્રી-
ઓએ પણ નાચવા માંડ્યું. આખું નગર રાહ રાહ ગઈ ગઈ અને
સર્વત્ર આનંદ આનંદ પસરી રહ્યો.

કાળજીને શંકા અને વિચારણા.

પોતાના વર્તનપર વિચાર અને ચુપડીદી.

વિચક્ષણાએ લીધેલો તેવાજ માર્ગ.

અંતર જાતિના દેવતાઓને રમત ગમત અને ખાસ કરીને દીખળ
બહુ પ્રિય હોય છે તેથી કાળજી અંતર આ બધી
દીખળ લીલા જોઈને બહુ રાહ થયો. માત્ર તેનાં મનમાં
અંતર. એક વિચાર આવ્યાં કરતો હતો કે આ બીજી સ્ત્રી
કોણ આવી છે? એ સંબંધમાં તેણે પોતાના ત્રિભંગ-
જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો ત્યારે તેને જણાયું કે એ તો પોતાની જ સ્ત્રી
વિચક્ષણા છે! એ હકીકત તેને જણાતાં મનમાં ક્રોધ ભરાયો અને
વિચાર થયો કે એ તો અંતર જાતિના દેવોની સ્ત્રી છે તેથી તેને તો
મારી શકાશે નહિ પણ આ દુરાચારી પુરુષને (સાચા મુઝ્ઝ કુમારને)
મારી નાખું. વળી તે વિચક્ષણાને મારી નાખી શકાશે તો નહિ પણ
તેને એવી સખ્ત પીડા કરું કે તે હવે પછી પારકા પુરુષની ગંધ લે-
વાનો કદિ વિચાર પણ કરે નહિ. આવો કાળજી અંતરે પોતાના મનમાં
નિશ્ચય કર્યો પણ તેજ વખતે વળી ભવિત્યતાની ટ્રેસણા થવાથી તેના
મનમાં વિચાર થયો કે મેં જે વિચાર કર્યો છે તે બરાબર નથી, હું
પોતે પણ શુદ્ધ આચારવાળો નથી તો પછી વિચક્ષણાને મારે
પીડા કરવી ન જોઈએ. જેવો તેનો દોષ છે તેવો જ મારો પણ એક-
સરખો દોષ છે. મુઝ્ઝકુમારને મારી નાખવો તે તો વળી કોઈ પણ
રીતે યોગ્ય નથી, કારણ કે એને મારીશ તો આ બાબતમાં કાંઈ જો-
ડાળો છે એમ ધારીને અકુટિલા મને સેવશે નહિ અને વિચક્ષણા
મારા ઉપર હમેશને માટે ખેદ રાખશે. ત્યારે હવે શું કરવું? મારી
સ્ત્રીની ચપળવૃત્તિ જોઈ જ નથી એમ આંખ આડા કાન કરીને અકુટિ-
લાને લઈને અહીંથી બીજે ચાલ્યો જઈ? ના, પણ એમ કરવું તે પણ
ઉચિત નથી, કારણ કે આ સર્વ સ્વાભાવિક હશે કે આમાં કાંઈ ગડ-

અડ હશે એવો જો અકુટિલાને વહેમ પડી જશે તો પછી તે પણ મને ભજશે નહિ—મારી સાથે આનંદ ભોગવશે નહિ અને તેના વગર અહીંથી ચાલ્યા જવું તે તો નકામું અને અનર્થ કરનારું થાય. તેટલા માટે બીજા કોઈની ઇર્ષ્યા-અદેખાઈ ન કરતાં અહીં રહેવું અને વખત કાઢવો એજ વાત વધારે ઠીક લાગે છે.

વિચક્ષણાએ પણ એવોજ વિચાર કર્યો કે અહો ! આતો મુઘ્ધ

કુમારનું રૂપ લઈને મારા પતિ કાળજી વ્યંતર જ

વિલાસી. આવ્યા જણાય છે ! એના સિવાય બીજો કોણ એવી

વિચક્ષણા. રીતે અહીં આવે ? અરેરે ! એમનાં દેખતાં હું પર-

પુરુષની સાથે કેવી રીતે રહી શકું ? આવા વિચા-

રથી વિચક્ષણાના મનમાં ઘણી શરમ આવી. વળી પોતાની દેખતાં પોતાનો પતિ અન્ય સ્ત્રી સાથે સંબંધ કરે છે તે જોઈને તેને ઇર્ષ્યા પણ ઘણી આવી. અહો ! આવા સંયોગોમાં અહીં રહેવું તે કેવી રીતે બની શકે એવો તેને ખ્યાલ આવવા માંડ્યો પણ હવે ત્યાંથી ચાલ્યા જવાથી પણ શું અર્થસિદ્ધિ થાય એવી તેના મનમાં ઘુંચ આવવા લાગી. હવે તો અહીં રહેવા સિવાય બીજો કાંઈ ઉપાય જ નથી એવો વિચાર કરીને બીજો કાંઈ રસ્તો ન સુજવાથી પોતાના મનને ગમે તેમ કરી ધીરજ દેતી તે પણ ત્યાંજ રહી ગઈ. હવે તે બન્નેએ (કાળજી અને વિચક્ષણાએ) વૈકિંચ રૂપ બતાવવું બંધ કર્યું, (નવી વિકિંચા બતાવવી બંધ કરી,) એક બીજા પર ઇર્ષ્યા કરવી મૂકી દીધી, દેવતાની માયાથી મનુષ્યોનાં સર્વ ધર્મો બળવવાનું જારી રાખ્યું અને દરેક એ એ આકારમાં દેખાતાં અને એને ભોગવતાં કાળજી અને વિચક્ષણા ત્યાં લાંબો વખત એજ સ્થિતિમાં રહ્યાં.^૧

૧ કાળજી વખત જાણનાર છે. વિચક્ષણા ડાહી છે. કુમાર હજી મુઘ્ધ છે, રૂપિવંત થયો છે, પણ સંપૂર્ણ સન્મુખ થયો નથી, તેથી તેને વખતોવખત એવડું રૂપ ધારણ કરવું પડે છે, સંસારના ભોગો ભોગવે છે અને વધી વખત આવતાં પ્રસંગ શોધી તેમાંથી નીકળી જવાની રાહ જુએ છે. કુમારની સ્ત્રી પણ કપટ વગરની-અકુટિલા છે. એ નાની વાર્તાનું રહસ્ય ખાસ વિચારીને લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે. આ વાર્તામાં ઘણા બિડા બાવો છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

અંતરેકથા આશુ-પ્રતિજોષકાચાર્ય.

ને તે તથાવિષ નગરની બહાર મોહનિસય નામનું ડે-
ધાન છે. ત્યાં અનેક સારા શિબોના પરિવારથી પરમ-
દેસા અને દેવજાનવદ્ભીના સમુદ્ર પ્રતિજોષક નામના
આચાર્યે પધાર્યા. આવા મહાન આચાર્યે મહારાજ
પધાર્યાના સમાચાર વનપાળે મહારાજા જ્ઞાનરામને
કથા. તેઓથીને વંદન કરવાને માટે રાજા આજ્ઞા નમરના લોકોને
સાથે લઈને નગરની બહાર આવ્યો. આ આચાર્યેથીને માટે દેવતા-
ઓએ એક મુદર મોટું કમળ^૧ બનાવ્યું હતું, તે કમળપર બેસીને
આચાર્યે ભગવાન દેશના આપતા હતા. એ સ્થિતિ દ્રશ્યી ભેટને ચિન્તા-
તણ (જમીન) મુખી પાતાનું મસ્તક નમાવીને રાજા
આચાર્યના ચરણ કમળમાં પડ્યો, -બીજા સર્વે મુનિ
કમળરથના મહારાજાઓને વંદન કર્યું, કર્મવૃક્ષને તોડી પાડવામાં
લીફણ કુદાર લેવા ધર્મશાસ્ત્ર રૂપ આશિર્વાદથી ભગ-
વાન આચાર્ય મહારાજે રાજાને અભિનંદન કર્યું, તેમજ બીજા મુનિ-
ઓએ પણ તેને ધર્મશાસ્ત્ર આપ્યો. જ્ઞાન રાજા જમીનપર બેઠો. કાગલ
વ્યંતર વિગેરે સર્વ સાથે આવ્યા હતા તેઓ વંદન વિગેરેનો યોગ્ય વિ-
નય કરીને પાતપાતાને યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયા.

આચાર્ય મહારાજની દેશના.

વ્યંતરોના શરીરમાંથી નીકળેલી સ્ત્રી.

પશ્ચાત્તાપ અને સ્વરૂપ દર્શન.

૧ કમળરથના: લીલકર માટે સમવસરણ દેવો બતાવે છે. કેલોક સામાન્ય
દેવળી માટે નાના પ્રકારની રચના કરે છે. કમળ: દેશના દેવા માટે કરેલી એક
પ્રકારની રચના છે.

૨ ધર્મશાસ્ત્ર: વંદનના જવાબમાં 'ધર્મશાસ્ત્ર' આપતો એ જ્ઞાન મુનિનો
આચાર છે. તેઓ સાથે પ્રણામ કરવા નથી, બીજો આશીર્વાદ આપતા નથી, માત્ર
સંસારથી પાર ઉતારનાર 'ધર્મ' વચને મળે. એ સૂચવનાર ધર્મશાસ્ત્ર રાખે બોલે છે.

આચાર્ય મહારાજ દેશના આપવાનું કાર્ય કરી રહ્યા હતા. તેમણે હવે દેશનાનો વિષય આગળ ચલાવ્યો. તેઓએ દેશના દરમ્યાન સંસારની નિર્ણયતા કેટલી બધી છે તે હકીકત ખાસ બતાવી, કર્મબંધન કરવાના ક્યા ક્યા હેતુઓ છે તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું, સંસાર રૂપ બંદીખાનામાં પડી રહેવાની સ્થિતિની નિંદા કરી, મોક્ષમાર્ગના વખાણ કર્યા, મોક્ષ સુખમાં કેટલી વિશેષતા છે તે વધારે સ્પષ્ટ આદારમાં કહી સંભળાવી, વિષયસુખની લાલચમાં પડી રહેવાથી કેવી રીતે સંસારમાં પરિભ્રમણ થાય છે તે હકીકત પર ભાર મૂક્યો અને તેવા પ્રકારના સુખથી શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવામાં વિદ્ય કરનાર અનંત કાળપર્યંત રખડપટ્ટી કેવી રીતે થાય છે તે હકીકત બતાવી આપી.

ભગવાનની આવી વાણી સાંભળીને પેલા કાળજી વ્યંતર અને વિચક્ષણા વ્યંતરી ઉપર જે મોહરાગનું જાળું પથરાઈ ગયું હતું તે ખસી ગયું, દૂર થઈ ગયું, તેઓ બન્નેમાં સમ્યગ્ દર્શનના પરિણામ જાગૃત થયા અને તેઓના મનમાં કર્મબંધનને બાળી નાખવાને શક્તિ વાન પ્રબળ પશ્ચાત્તાપ રૂપ અગ્નિ જાગૃત થયો, તેથી તેજ ક્ષણે તેઓ પોતાના ખરાબ વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. કદરૂપી સ્ત્રી આ વખતે તેઓના શરીરમાંથી એક સ્ત્રી બહાર નીકળી આવી. તે સ્ત્રીનું શરીર એ વ્યંતર અને વ્યંતરીના શરીરમાંથી નીકળતાં લાલ અને કાળાં પર માણુઓનું અનેકું જણાતું હતું, તે દેખાવમાં તદ્દન કદરૂપી લાગતી હતી અને વિવેકી પ્રાણીઓને બહુ ઉદ્વેગ કરાવે તેવી જણાતી હતી. તે સ્ત્રી બન્ને વ્યંતરોના શરીરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તુરંતજ ભગવાનના શરીરનું તેજ સહન ન કરી શકવાથી પર્યંદા (સભા) ની બહાર ચાલી ગઈ અને અવળું મુખ રાખી સભાની બહાર દૂર પ્રદેશમાં જઈને જમીન ઉપર બેઠી.

પેલા કાળજી અને વિચક્ષણાનાં હૃદયતો પશ્ચાત્તાપથી એટલાં બધાં પાણી પાણી થઈ ગયાં કે તેઓની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયાં અને તેઓ બન્ને એક સાથે ભગવાનના પગમાં પડ્યા. ભાર પછી કાળજી વ્યંતરે કહ્યું “ભગવન! હું તો અધમમાં પણ મહા અધમ છું.”

૧ હેતુ: નિધાન, અનિરતિ, ક્યાવ અને યોગપ્રવૃત્તિ એ ચારથીજ કર્મબંધન થાય છે. વિષય જીવન દેવદિ, કેવલો મત્તર કમ્મ । બંધહેતુને પામીને જે બંધાય તે ‘કર્મ’ કહેવાય છે.

પ્રભુ ! મેં મારી સ્ત્રીને પણ છેતરી અને પરસ્ત્રીની સાથે વિધવસેવન કર્યું, સરળ મુદપવાળા મુઘ્ધ કુમારને છેતર્યો, ઝડપુ રાત્ર અને પ્રગુણા રાત્રીને ખોટા પુત્રનો મોહ ઉત્પન્ન કર્યો અને આ પ્રમાણે કરીને ખરી રીતે તો મારા પોતાના આત્માનેજ છેતર્યો ! પ્રભુ ! હું આવો પાપી છું, તો મારી શુદ્ધિ કેવી રીતે થશે તે હવે આપ મને કૃપા કરીને સમજાવો !”

વિચક્ષણા—“ ભગવન્ ! મારી શુદ્ધિ પણ કેવી રીતે થશે તે અને જણાવવા કૃપા કરશો, કારણ કે મેં પાપીએ પણ એવાં અનેક કામો કર્યા છે. એ સર્વે અત્ર નિવેદન કરવાની શી જરૂર છે ? આપ-શ્રીને દિવ્ય જ્ઞાન છે તેથી આપ એ સર્વે હકીકત જાણી રહ્યા છો અને આપને તો તે સર્વે હકીકત પ્રત્યક્ષજ છે, તેથી મારે તે કહી બતાવવાની જરૂર નથી. પ્રભુ ! મારે શું કરવું તે પણ જણાવવા કૃપા કરશો.”

આચાર્ય—“ તમારે એ બાબતમાં ખેદ કરવાની જરૂર નથી. એમાં તમારો ખત્તેનો કાંઈ દોષ નથી, તમારૂં અસહ સ્વરૂપ તદ્દન મેલ વગરનું છે.”

કાળજી-વિચક્ષણા—“ ભગવન્ ! ભારે એ કેનો દોષ છે ?”

આચાર્ય—“ આ તમારા શરીરમાંથી બહાર નીકળી પેલી ફૂર જે સ્ત્રી બેઠી છે તેનો એ સર્વ દોષ છે.”

કાળજી-વિચક્ષણા—“ ભગવન્ ! એ સ્ત્રીનું નામ શું છે ?”

આચાર્ય—“ ભદ્ર ! એનું નામ ભોગવૃષ્ણા કહેવાય છે.”

કાળજી-વિચક્ષણા—“ એવા પ્રકારના અનેક દોષોનું કારણ તે કેવી રીતે થાય છે તે અમને જણાવવા કૃપા કરો !”

આચાર્ય—“ એ ભોગવૃષ્ણાનું સ્વરૂપ તમે સાંભળોઃ—

ભોગવૃષ્ણાનું સ્વરૂપ.

“ જેવી રીતે રાત્રી અંધકારને ચોતરફ ફેલાવે છે તે પ્રમાણે એ ભોગવૃષ્ણા રાગ વિગેરે દોષોના સમૂહને ચોતરફ ફેલાવે છે. એ મહા નીચ કાચી કરનારી અને અયોગ્ય ચેષ્ટાઓ આચરનારી હોવાથી “ તે જેના શરીરમાં દાખલ થાય છે તેને ન કરવા યોગ્ય કામો કરવાની બુદ્ધિ એકદમ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ ઘાસ કે કાષ્ઠથી અગ્નિ

૧ દિવ્યજ્ઞાના કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞપણું. એથી અતીત, અનામત અને વર્ત-માન કાળના સર્વ સાચા એક કાળે જાણી દેખી શકાય છે.

“કદિ ધરાતો નથી અને ગમે તેટલા જળથી પણ સમુદ્ર તૃપ્ત થતો
 “નથી તેવી રીતે ગમે તેટલા ભોગો ભોગવવામાં આવે તોપણ
 “તેથી એ તૃષ્ણા કદિ ધરાતી નથી. જે મૂર્ખ પ્રાણી એમ સમજે છે
 “કે એને શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિયોનાં વિષયસુખોનું ભોજન આપીને શાંત
 “રાખ્યા કરવી એ સાફ છે અને તેટલા માટે જે તેને ભોગ આપ્યા
 “કરે છે તે આપડા પોતાને હાથેજ પાણીમાં કપૂરને નાખે છે.^૧ જે
 “પ્રાણીઓ મોહને વશ થઈને એ ભોગતૃષ્ણાને પોતાની વહાલી સ્ત્રી
 “બનાવે છે તે મહા ભયંકર અને અંત વગરના સંસારસમુદ્રમાં
 “રખાયા કરે છે. જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ ભોગતૃષ્ણા (સ્ત્રી) ને
 “દોષવાળી જાણીને પોતાના શરીરરૂપ ધરમાંથી બહાર હાંકી મૂકે છે
 “અને તેની સામે પોતાના મનનાં (ચિત્તનાં) દ્વાર બંધ કરી દે છે
 “તે સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી મુક્ત થઈને અને પોતાનાં સર્વ પાપો
 “ઘોષ નાંખીને આત્માને નિર્મળ-મેલ વગરનો કરી મહા ઉત્તમ પ-
 “દને પ્રાપ્ત કરે છે. જે સંત પુરૂષો-સજ્જન પુરૂષો આ ભોગતૃષ્ણાથી
 “રહિત હોય છે તેઓ સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ લોકમાં સર્વ પ્રાણીને
 “વંદન કરવા યોગ્ય ગણાય છે અને જે પ્રાણીઓ એ ભોગતૃષ્ણાને
 “વશ પડી જાય છે તેઓ સાધુપુરૂષોની નિંદાને પાત્ર થાય છે. જે
 “અધમ પ્રાણીઓ મોહને વશ પડી જઈને એ ભોગતૃષ્ણાને અનુકૂળ-
 “પણે વર્તે છે, તેઓને એ સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે બહુ દુઃખ
 “આપે છે અને જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ સ્ત્રીથી પ્રતિકૂળપણે વર્તે છે,
 “તેઓને પોતાના સ્વભાવથીજ એ સ્ત્રી સુખસમૂહ આપે છે. જ્યાં
 “સુધી પ્રાણીનાં મનમાં એ પાપીષ્ઠ ભોગતૃષ્ણા વર્તતી હોય છે, ત્યાં
 “સુધી પ્રાણી મોક્ષ ઉપર દ્રેષ કરે છે અને સંસારને બહુ વહાલો
 “માને છે. જ્યારે પુણ્યશાળી પ્રાણીઓને કોઈપણ પ્રકારે એ ભોગ-
 “તૃષ્ણા નાશ પામી જાય છે-દૂર જાય છે ત્યારે આ આખો સંસાર
 “તે પ્રાણીને ધૂમ જેવો નિઃસાર લાગે છે. જ્યાં સુધી એ ભોગતૃષ્ણા
 “શરીરમાં હોય છે, ત્યાં સુધી પ્રાણી સ્ત્રીનાં અંગો (અવયવો) ને
 “અશુચિના ઢગલા છે તેને ડોલરનું પુષ્પ, કમળ, ચંદ્રમા વિગેરે સાથે

૧ પાણીમાં કપૂર નાખવાથી તે તુરત ગળી જાય છે. મતજળ એવી છે કે ક-
 પૂરની જેમ પ્રાણી પોતાનો નાશ પોતાને હાથેજ શોધે છે.

“સરખાવે છે,” અને તે અંગે લાગે ખરેખર રોશન, કમળ કે ચંદ્ર જ છે
 “એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને છે અને એ બોગતૃષ્ણા જેવી મનમાંથી
 “નીકળી ગઈ, ખરેખરી ગઈ કે પછી સ્વપ્નમાં પણ તે અંગેને માટે
 “ઈચ્છા કે વાચ્છના તેને રહેતી નથી. પુરુષપત્નું કે મનુષ્યપત્નું સરખું
 “હોવા છતાં કેટલાક પ્રાણીઓ રોક થાય છે અને અન્ય મનુષ્ય ખરા બીજાના
 “નોકર થઈને જીવન ગાળે છે અને ગમે તેવાં અધમ કામે કરે છે
 “તેનું કારણ એ બોગતૃષ્ણા છે. જે મહાત્મા પુરુષોનાં સારીરમાંથી તે
 “બોગતૃષ્ણા બહાર નીકળી જાય છે તેઓ કદાચ સ્વૂળ ધન ગમરના
 “હોય-હુનિયાની નજરમાં નિરંધનીઆ દેખાતા હોય તો પણ તે
 “ધીર પીર પુરુષો ઇંદ્રના પણ ઇંદ્ર છે એમ સમજતું, કારણ કે બો-
 “ગની તૃષ્ણા જવા પછી એને કોઈની અપેક્ષા કે દરકાર રહેતી નથી.
 “કેટલાક તામરી અને કેટલાક રાજરી પરમાણુથી એ બોગતૃષ્ણાનું
 “સારીર બનેલું છે એમ તંત્રશાસ્ત્ર અને બીજા મંથિમાં પણ કહ્યું છે.”

આચાર્ય મહારાજ સભાને ઉદ્દેશીને અને ખાસ કરીને કાળજી
 વ્યન્તર અને વિચારણા વ્યન્તરીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા
 શ્રી ભગવાન કે “આ પ્રમાણે હોવાથી તે પાપી શ્રી (બોગતૃષ્ણા)
 બોગતૃષ્ણા. તમારાં પાપકર્મોમાં તમને પ્રવર્તાવનારી નીવડી છે
 અને તમને અસાર મુખી જે અધમ ઇચ્છાઓ થઈ

૧ સર્વદર્શિના આ સંબંધમાં નીચેનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક છે તે વિચારવો:-

સ્તનૌ માંસપ્રચ્છી કનકકલશાવિત્યુપમિતૌ,
 મુલ્લં શ્લેષ્માગારં તદપિ ચ શશાક્ષેન તુલિતમ્ ।
 સ્વયન્મુગ્ધક્લિન્નં કરિઘરકરસ્પર્ધિં સચતમ્,
 મુદુર્નિન્ધં રૂપં કવિજનવિશેષૈર્ગુહ્યતમમ્ ॥

સ્ત્રીનાં સ્તનો માંસના હોવા છે તેને કવિઓ સોનાના કળસો સાથે સરખાવે છે; કંકણ
 બરેલા મોહાને ચંદ્ર સાથે સરખાવે છે; સરતા મુલરથી ખરાબ થતી નંખને
 દાથીની મુલ સાથે સરખાવે છે; વારંવાર નિદવાયોગ્ય રૂપને મોટા કવિઓએ વિના-
 કારણ મહત્તા આપી દીધી છે. કર્તોનો આવા પ્રકારનો આચાર્ય છે તે બતાવે છે કે
 જે કવિઓએ આનું રૂપ આપ્યું છે અને ઉપમાઓ કર્ણી છે તેઓ બોગતૃષ્ણાને
 આધીન હતા.

૨ તંત્રશાસ્ત્ર: એમાં જરણ, મારણ મોહનને એક વિદ્વાનું રૂપ આપવામાં
 આવ્યું છે. એ તાંત્રિકશાસ્ત્ર લેતી એક શાખા છે. એ સંબંધી કાંઈક દ્વિધીકૃત આ-
 નંદપત્રપદ્યરત્નાવળી પૃષ્ઠ ૪૦૦-૪૦૧ માં મળશે. હાલમાં એન. જરડીસ બ્લેન લુડરોફનું
 ‘Is India Civilised?’ નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેમાં પણ આ મત
 સંબંધી ઉલ્લેખ છે.

૩ ડૉ. એ. સોસાયટી (બેંગલ) વાળા ખાસ નવી આવૃત્તિનું પૃ. ૨૫૦
 અર્દાથી સાર થાય છે.

હતી તેનું કારણ એ દૂર બેઠેલી પાપી સ્ત્રી (ભોગતૃષ્ણા) જ છે. તમારો બન્નેનો એમાં કાંઈ દોષ નહોતો. તમે બન્ને તો સ્વરૂપથી તદ્દન નિર્મળ છો, પણ તમારામાં જે દોષો દેખાયા હતા અથવા દેખાય છે તેનું કારણ એ સ્ત્રી છે. આ જગ્યાએ રહી શકવાને તે અશક્ત હોવાથી તે બહાર જઈ દૂર બિભી રહીને તમારી રાહ જુએ છે અને તમે મારી પાસેથી બહાર આરે નીકળો તેની તપાસ રાખ્યા કરે છે.”

વિચક્ષણા અને કાળજી—“ભગવન્! ત્યારે એ પાપી ભોગ-તૃષ્ણાથી અમારો હંમેશને માટે છુટકારો આરે થશે?”

તૃષ્ણાભોગ્યનની ચાવીઓ.

આચાર્ય—“હાલ આ ભવમાં તો તમારો તેનાથી સર્વથા છુટ-કારો થઈ શકશે નહિ, કારણ કે તમે એને હાલ સર્વથા છોડી શકો. એમ જણાતું નથી; પણ એને સંપૂર્ણપણે દળી નાખે એવું સમ્યગ્-દર્શન રૂપ મુદ્દગર આજે તમને પ્રાપ્ત થયું છે; એ સમ્યગ્દર્શનને તમારે સદૃશુર સાથે વધારે વધારે સંબંધ રાખીને વારંવાર વધારે ને વધારે જગૃત કર્યા કરવું, એ ભોગતૃષ્ણાને અનુકૂળ થાય એવું કોઈ પણ કામ તમારે બનતા સુધી કરવું નહિ, એના સંબંધમાં આવવાથી મનમાં વિકાર કેવા પ્રકારના થાય છે તેને બરાબર ઓળખી લેવા, એવા પ્રકારના વિકારના પ્રસંગ આવે કે તુરત તેનાથી ઉલટી ભાવનાઓ નિરંતર મનમાં તૈયાર રાખી એ વિકારોની સામે થવું—આ પ્રમાણે જો તમે વારંવાર કર્યા કરશો તો તે (ભોગતૃષ્ણા) તમારા શરીરમાં રહેશે તોપણ પાતળી પડતી જશે અને તમને જરા પણ હેરાનગતી કરી શકશે નહિ, ત્રાસ આપી શકશે નહિ અને અગવડમાં ઉતારી શકશે નહિ. આગળ ભવાંતરમાં તમે એ પ્રમાણે કરવાથી એ ભોગતૃષ્ણાનો સર્વથા ત્યાગ કરવાને જરૂર શક્તિમાન થશો.”

કાળજી વ્યંતર અને વિચક્ષણા વ્યંતરી આ હકીકત સાંભળીને બહુ રાજી થયાં અને ‘પ્રભુ! આપે અમારી ઉપર બહુ કૃપા કરી’ એમ બોલતાં આચાર્ય ભગવાનના પગમાં પડ્યાં. હવે આ બનાવ જોઈને અને આચાર્ય મહારાજનાં વચન સાંભળીને ઝૂજી રાજ, પ્રણામ રાણી,

૧ સમ્યગ્દર્શન: શુદ્ધ દેવ ગુરુ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા. એ સમ્યગ્ દર્શનથી ઉત્ક્રાન્તિ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે અને ભોગતૃષ્ણાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી ધીમે ધીમે તેનો ત્યાગ થતાં છેવટે તેનાથી સર્વથા મોક્ષ થાય છે, તેથી એ દર્શનને મુદ્દગર કહેવામાં આવ્યું. ભોગતૃષ્ણાના ત્યાગનો ઉપાય આચાર્યશ્રી બતાવે છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

મુઝ કુમાર અને અકુરિલા-એ જાહેને મનમાં જાતુ પડાનાય થયો અને તેની સાથેજ શાશ અધ્યવસાય તેમના આત્મામાં ડબી નીકળ્યા. મુણુ રાજા અને પ્રજાના રાણીને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પુત્ર અને પુત્રવધૂ બેવડા મદ જવા એવા જમને પડિ-
 જાએ અને નકામી વિલંબના ઘણી કરી અને તેમ કરીને દોકરાને અને દોકરાની વાતને હજારે આર્થે આજવા દીધા એ કામ આપણાથી જાતુ મોટું મદ મળું. મુઝ કુમારે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અને ! મં પરત્વી સાથે રમણ કરીને આશ કુળને મોટું કલંક તમાણું. અકુ-
 રિલાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અદો ! મારૂં શીલ ખંડન મદ મળું, આશથી મોટું અદાપ મદ મળું. જાહેના મનમાં તેજ વખતે એવો વિચાર થયો કે આપણે આ સર્વ દષ્ટીકત જની છે તે ભગવાનને બરા-
 બર જાણાવી દઈએ. એ મહાત્મા આપણે સર્વેએ જે પાપો કર્યા છે તેનાથી શુદ્ધ થવાનો કાંઈ રસ્તો કાઢી આપશે અને તેઓ જે ઉપાય બતાવશે તે આપણે બરાબર કરશું.

આર્જવ બાળક પ્રકરન.

અદાન બાળકનું રૂપ.

પાપના માધાપર હાત.

આવી રીતે રાજા, રાણી, કુમાર અને કુમારવધૂ વિચાર કરતા હતા તે વખતે 'હું તમારું રક્ષણ કરીશ, હું તમારું રક્ષણ કરીશ' એમ બોલતું એક બાળક જેવું શરીર આ
 આર્જવ- જાહે રાજપુરુષોનાં શરીરમાંથી નીકળતાં શુદ્ધ પર-
 પ્રકરન. માણુઓનું બનેલું દેખાતું હતું તે બહાર નીકળી

આવ્યું; તે બાળકનો રંગ ધોળો હતો, તેની આસપાસ આલુબાજુ પ્રકારા માલમ પડતો હતો, તેનો આકાર એટલો બધો મુંદર લાગતો હતો કે તેની સામે નજર કરવાથી આંખો ઠરતી હતી અને મન પ્ર-
 રાજ થતું હતું. આ નાનું બાળક ભગવાનના મુખ સામું જોઈ સર્વની આગળ આવીને ભગવાનની સામે જોતી ગયું. એ બાળકની પછવાડે એક ખીલું બાળક બહાર નીકળ્યું તેનો વર્ણ કાળો હતો, આકાર બે-
 રોળ હતો અને સામું જોવાથી ઉદ્વેગ થાય તેવું તે બાળક હતું. આ ખીલત ક્યામ વર્ણના બાળકમાંથી તેના જેવાજ ખરાબ આકાર અને બેરોજ રૂપને ધારણ કરનાર પણ સ્વભાવમાં વળી આ ખીલત બાળકથી પણ વધારે ખરાબ એક ત્રીલું બાળક બહાર નીકળતું જણાયું અને બહાર નીકળવાની સાથે એકદમ વધારે મોટું મોટું થવા લાગ્યું. એને

અજ્ઞાન સ્વરૂપ.

“આ તમારા શરીરમાંથી અજ્ઞાન બાળક બહાર નીકળી પડ્યું તેજ
 “સર્વ દોષોનું કારણ છે. એ જ્યાંસુધી શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી પ્રાણીઓ
 “કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય કાર્યોનો તફાવત સમજી શકતા નથી
 “તેમજ પોતાને ગમન કરવા યોગ્ય શું છે અને શું નથી (ગમ્યાગમ્ય^૧)
 “તે પણ સમજી શકતા નથી. એ અજ્ઞાન શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી
 “અમુક ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ (બક્ષ્યાબક્ષ્ય), અમુક પીવા યોગ્ય
 “છે કે નહિ (પિયાપિષ) તેને પ્રાણી સમજી શકતો નથી અને અંધ
 “માણસો જેમ કુવામાં પડે તેમ કુમાર્ગમાં તેઓ અંધારામાં છે. એવી
 “રીતે આંધળીઓ કરીને પ્રવર્તનાર પ્રાણી ભયંકર કઠોર કર્મો બાંધે છે
 “અને બીજું કોઈ પણ જાતનું ભાતું લીધા વગર પરબવમાં જઈને
 “પાર વગરની સંસાર અટવીમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ખમતાં બમ્બા
 “કરે છે, રખડ્યા કરે છે, ભટક્યા કરે છે. (પ્રાણી નાની મુસાફરીએ
 “જાય છે ત્યારે પણ ભાતું સાથે લઈ જાય છે પણ આવી સંસાર-
 “અટવી જેનો છોડો પણ જોયો નથી તેની અંદર મોટી મુસાફરી
 “માટે જરા પણ ભાતું રાખતો નથી તેથી બહુ ત્રાસ પામે છે,
 “દેશન થાય છે, દુઃખી થાય છે.) રાગ દ્વેષ વિગેરેને પ્રવર્તાવનાર પણ
 “એ અજ્ઞાન જ છે. ભોગતૃષ્ણા જેનું સ્વરૂપ મેં તમને હમણાજ
 “હકી બતાવ્યું અને જે હમાળાજ બહાર જઈને દૂર બેઠી છે તેને પણ
 “જ્યારે જ્યારે પ્રાણી ઉપર પોતાની અસર કરવી હોય છે ત્યારે તેને
 “અજ્ઞાનની મદદની અપેક્ષા રહે છે. જે અજ્ઞાન ન હોય તો ભોગ-
 “તૃષ્ણા પાછી ચાલી જાય છે અને કદાચ પોતાનું જોર ઘોડો વખત
 “બનાવે તો પણ તુરંતજ પાછી રસ્તે પડી જાય છે, કારણ કે અજ્ઞાન
 “વગર તેનું જોર ચાલી શકતું નથી. એ અજ્ઞાનનું જોર કેટલું છે તે
 “જુઓ: આ આત્મા સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞ છે એટલે સર્વ બાબો જાણી
 “શકે તેવો છે, સર્વદર્શી છે એટલે સર્વ બાબોને દેખી શકે તેવો છે
 “અને નિર્મળ છે એટલે તદ્દન કર્મમેલ વગરનો છે; તેવા આત્માને
 “એ અજ્ઞાનનો સંબંધ થવાથી એ એટલો બધો વિરૂપ થઈ જાય છે
 “કે એક પથ્થરથી તે કાંઈ વધારે સારો રહેતો નથી, પથ્થરમાં અને
 “તેનામાં જલે કાંઈ તફાવત ન જ હોય તેવો તે જરૂર થઈ જાય છે.

૧ ગમ્યાગમ્ય:-પ્રાણી અગમ્ય-નદી ગમન કરવા યોગ્ય છે, સ્વસ્ત્રી સંસારને અમુક કાલે ગમન કરવા યોગ્ય છે, ઉત્તરિ.

“અશક્ત અને દોષ, માન, માયા અને લોભ-એ માર કયાંય પાપનાં
 “કારણો છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની દૃષ્ટિ રાખનારે એ વિચારિ પાંચ,
 “અશક્તિ અને માર કયાંયેને આચરવા નહિ, એટલુંજ નહિ પણ
 “પ્રયત્ન કરીને એના પ્રસંગોને દૂર રાખવા, તેમ કરવાથી પાપ બંધારે
 “નહિ અને પાપ નહિ બંધાય તો પછી દુઃખનો સંભવ રહેશે નહિ.
 “તમને પણ અજ્ઞાનને લીધેજ પાપ પ્રાપ્ત થયું, તેથી સમજવું કે એ
 “વિદ્યા વિગેરે સર્વ દોષોને પ્રવર્તાવનાર મૂળ કારણ તરીકે પેલું
 “અજ્ઞાન જ છે.

આર્જવ સ્વરૂપ.

“એ વધતા જતા પાપને આર્જવે અટકાવી દીધું એમ અનાદિ
 “તમારા જોવામાં આવ્યું હતું તે આર્જવનું સ્વરૂપ હવે તમે સાંભળો:-
 “આર્જવ પ્રાણીઓના આચરને અત્યંત શુદ્ધ કરનાર દોષાથી તેઓનાં
 “વધી જતાં પાપોને તે અટકાવી શકે છે. સર્વ પ્રાણીઓના સંબંધમાં
 “આર્જવ એજ કામ કરે છે અને તમારા સંબંધમાં પણ તેણે પો-
 “તાની રીતિપ્રમાણે પાપને અટકવાનું કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. બાળકનું રૂપ
 “ધારણ કરનાર અને પ્રકૃતિથી હસતાં મુખરાવાણું એ આર્જવ બા-
 “ળક ‘હું તમારું રક્ષણ કરીશ, હું તમારું રક્ષણ કરીશ’ એમ નિર્વ-
 “તર બોલ્યા કરે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓના ચિત્તમાં એ આર્જવ
 “વર્તતું હોય છે તેઓ કદાચ અજ્ઞાનથી પાપાચરણ કરે તો પણ તે
 “બહુ યોગ્ય પાપ બાંધે છે, કારણ એ આર્જવ પાપને વધવા દેતું
 “નથી; વળી એવા પ્રાણીઓ ભ્યારે શુદ્ધ માર્ગને જાણી જાય છે ત્યારે
 “કર્મને કાપી નાખીને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવી રીતે
 “શુભ મનવાળા ધ્યેયના ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ આખા જીવન પર્યંત
 “નિર્મળ આચાર પાળીને સંસારનો પાર પામી જાય છે.

ધર્મસંદણ-કર્તવ્ય.

“તમે સર્વ ભદ્રક હવે એ બાવને પામ્યા છો અને આર્જવ
 “શું છે તે બરાબર સમજી ગયા છો તેથી હવે તમારે સમ્યક્ ધર્મનું
 “સેવન કરવું અને અજ્ઞાન તેમજ પાપને ધોઈ નાખવાં. જે હકીકત
 “હું હવે તમને બતાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સમજો. સમજી
 “વિદ્વાન માણસે વિચારવું કે આ સંસારમાં વિશુદ્ધ ધર્મ જ એક ખાર
 “આદરવા લાયક વસ્તુ છે, કારણ કે એ ધર્મ વગર જીવું જે કાંઈ
 “છે તે સર્વ દુઃખનું કારણ છે. પોતાને વહાતાં હોય તેઓ
 “સાધેનો સંયોગ અનિલ છે, તેમજ ઇર્ષ્યા અને શોકથી ભરપૂર છે;

“ જીવાની અસ્થિર—ચપળ છે અને હોય તેટલો વખત પણ ખરાબ
 “ આચરણોનું નિવાસસ્થાન છે; જે સંપત્તિ અનેક પ્રકારના કલેશો ક-
 “ રીને ઉત્પન્ન કરી હોય છે તે અનિલ છે અને જે હુંદગી ઉપર સર્વ
 “ ભાવોની ધારણા કરી રાખેલી હોય છે તે પોતે પણ અનિલ છે,
 “ નિરંતર ટકી રહે તેવી નથીજ. એક વાર જન્મ થાય છે, વળી મૃત્યુ
 “ થાય છે, વળી જન્મ થાય છે, પાછું વળી મરવું પડે છે એમ આ-
 “ લ્યાજ કરે છે, તેમાં વળી અધમ સ્થાનોનો અનેક પ્રસંગે આશ્રય
 “ લેવો પડે છે—આવી રીતે સર્વ વારંવાર થયા કરે છે, તેથી અહીં
 “ કોઈ પણ પ્રકારનું સ્થિર સુખ મળતું નથી. આ સંસારમાં સર્વ વ-
 “ સ્તુઓ સ્વભાવથીજ અમુંદર (ખરાબ) છે, સારી નથી, માટે એમાં
 “ ડાહ્યા-વિવેકી પ્રાણીએ કોઈપણ ધારણા બાંધવી એ યુક્ત લાગતું નથી.
 “ આ જગતમાં જે કોઈ વસ્તુ આધાર બાંધવા લાયક હોય તો માત્ર
 “ એક કલંક વગરનો અને આખા જગતને વંદન કરવા યોગ્ય ધર્મ જ છે,
 “ કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ અર્થને સાધનાર છે; આ પ્રમાણે હોવાથી મુગ
 “ ચારિત્રવાન પ્રાણીએ એ ધર્મને સેવવો યુક્ત છે અને તે સિવાય
 “ બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર આધાર રાખવો એ તદ્દન નકામું છે.”

રાજા, રાણી, કુમાર અને વધૂપર અસર.

ઋજુ રાજાદિનો પ્રવ્રજ્યાનિર્ણય.

શુભાચારને રાજ્ય અને ચારેની દીક્ષા.

૧ આચાર્ય મહારાજનું આવું અમૃત જેવું ભાષણ સાંભળીને તે
 સર્વ પ્રાણીઓનું ચિત્ત સંસારવાસથી નિવૃત્ત થયું. ઋજુ રાજાએ કહ્યું
 “ સાહેબ ! આપ જે ફરમાવો તે કરવા હું તૈયાર છું.” પ્રણામ રા-
 ણીએ ઋજુ રાજા સામે નજર કરી કહ્યું “ મહારાજ ! હવે શા માટે
 જરા પણ વિલંબ કરવો નેહ્યો ? ” મુગ્ય કુમારે કહ્યું “ પિતાજી !
 આપનું કથન યુક્ત છે. માતાજી ! આપે કહી તે વાત પણ ખરાબર છે.

૧ પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજ આ પ્રમાણે ઉપદેશ ઋજુ રાજા, પ્ર-
 ગુણા રાણી, મુગ્ય કુમાર, અકુટિલા, કાળજી, અને વિચક્ષણા સન્મુખ આપે
 છે. સંદેહ પડતી બાબતમાં કાળક્ષેપ કરવો અને તપાસ કરવી તે ઉપર આ સર્વ
 વાર્તા મધ્યમશુદ્ધિ પાસે તેની માતા સામાન્યરૂપા કહે છે—સ્પર્શદ્રિય કેવી
 રીતે કાર્ય કરે છે તે બતાવવા આ બાળ અને મનીષીનું દયાન્ત કુમાર નંદિવ-
 ધન સમક્ષ વિદુર કહે છે અને પોતાનો આખા સંસારચક્રનો અનુભવ બતાવતાં
 સંસારીજીવ આ સર્વ વાત સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે. વાર્તાના રસમાં
 આ હકીકત ચાલી ન જાય તેથી યાદ આપવાની આટલી જરૂર છે.

એવા પ્રકારનું અનુદાન કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપણે કરવા યોગ્ય છીએ.” અકૃદિલાની આંખો આનંદથી ફુલી ગઈ તોપણ વડીલોની સમક્ષ લજ્જાને લઈને તે કાંઈ બોલી શકી નહિ અને તેઓ જે બોલ્યા તેને માટે ઇચ્છિતથી સંપૂર્ણ સંમતિ દર્શાવતી મર્યાદાને લઈને તે મૌન ધારણ કરી બેસી રહી. તે વખતે તેઓ ચારે ભગવાનના ચરણમાં પડ્યા. મ્હણુ રાજાએ કહ્યું “ભગવાને જેની આજ્ઞા કરી છે તે હવે અમને આપો.” તેને જવાબમાં આચાર્ય ભગવાને કહ્યું “તમારા જેવા ભવ્ય પ્રાણીઓએ તેમ કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે.” પછી મહારાજા મ્હણુ રાજાએ સારો દિવસ ક્યારે આવશે તે સંબંધી સલાહ કર્યો તેના જવાબમાં આચાર્ય મહારાજે જણાવ્યું કે આજનો જ દિવસ બહુ ઉત્તમ છે; એટલે રાજાએ ત્યાં રહ્યા રહ્યાજ મોટાં દાનો આપ્યાં, દેવનું પૂજન કર્યું, પોતાનો એક બીજો શુભાચાર નામનો પુત્ર હતો તેને રાજ્યભાદી ઉપર બેસાડ્યો અને પોતાની પ્રજાના સર્વ માણસોને બહુ સારી રીતે અનેક પ્રકારે આનંદ આપ્યો. હવે એ ચારે મનુષ્યો (મ્હણુ રાજા, પ્રમુખા રાણી, મુખ્ય કુમાર અને અકૃદિલા) પોતાને દીક્ષા લેવા યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યકર્મ કરીને પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે તૈયાર થયા, શુદ્ધ મહારાજે તેમને સદ્ભાવ આપ્યો અને એ ચારે જણાએ તેજ વખતે દીક્ષા લીધી. તેજ સમયે પેલા અજ્ઞાન અને પાપ બાળકો બહાર ઊભાં રહ્યાં હતાં તેઓ દૂર ભાગી ગયાં-નાસી ગયાં અને પેણું મીણું બાળક (આર્લ્વ) હતું એણે ચારેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

કાળક વિચક્ષણાની આત્મવિચારણા.

ચારિત્રની અશક્તિ પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ.

ભોગવૃદ્ધાનો સ્વીકાર પણ એરેનો અભાવ.

તે વખતે કાળક વ્યન્તર પોતાની ત્રી વિચક્ષણા સાથે વિચાર કરે છે કે ખરેખર, આ ચારે મનુષ્યોને ધન્ય છે, તેઓનો અવતાર તો બરાબર સફળ થયો, તેઓ ખરેખર પુણ્યશાળી રહ્યો છે, અને તેમ દોવાને લીધેજ તેઓ ભગવાનની બતાવેલી દીક્ષા લેવાને ઉદ્યમ-સંત થયા છે. આ સંસારસમુદ્ર તરંગો ઘણો મુશ્કેલ છે પણ મારા માનવા પ્રમાણે તેઓ તો એ ભરસામુદ્રને તરી ગયા! સંસારસમુદ્રને પાર પહોંચાડવા માટે પ્રયત્ન કરવુંજ ન એ ચારિત્રરત્ન છે, પણ આપણે 'દેવભાવને લીધે કમનચીમે તે રત્નથી બેનચીમ રચા છીએ;

૧ દેવતાઓ દર્શકા અવિરતિજ દોષ છે, તેઓ યાત્રિજ દષ્ટ સમગ્ર નથી જોઈ શકે પણ એક સામગ્ર્ય પશ્ચિમજાત-નિવસ પણ દષ્ટ સમગ્ર નથી.

છતાં આપણને પણ થોડો થોડો તો લાભ મળ્યો છે અને તે આ છે: અનંત ભવે પણ પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્ન જે મિથ્યાત્વના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે તે આજે પ્રાપ્ત થયું છે તેથી આપણે પણ કાંઈક અંશે ભાગ્યશાળી છીએ. દરિદ્રી પ્રાણીને રત્નનો ઢગલો કદિ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તેઓ અને પણ સૂરિ મહારાજનાં ચરણમાં પડ્યા અને પછી તેમની આજ્ઞા લઈને પોતાના સ્થાનપર જવા માટે નીકળ્યા. તેઓ જેવા સભારથાનમાંથી બહાર નીકળ્યા કે તુરંતજ ભોગતૃષ્ણા જે બહાર તેઓની રાહ ભેદને ઊભી રહી હતી તે પાછી તેઓના શરીરમાં દાખલ થઈ ગઈ, પણ હવે આ વ્યંતર અને વ્યંતરીને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ થયું હતું તેના ભેરથી એ (ભોગતૃષ્ણા) તેઓને ભવિષ્યમાં કોઈપણ પ્રકારની અડચણ કે અગવડ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં રહી નહોતી.

વ્યંતર વ્યંતરીના ખુલાસા

હવે એક દિવસ વિચક્ષણા અને કાળજ્ઞ એકાંતમાં બેઠા હતા તે વખતે વિચક્ષણાએ પૂછ્યું “ પ્રાણનાથ ! જ્યારે તમે જોયું કે હું આપને છેતરતી હતી અને પરપુરૂષ સાથે વિચરતી હતી સારે આપે આપના મનમાં મારે માટે શું વિચાર કર્યો હતો ? ” આ પ્રશ્નના જવાબમાં કાળજ્ઞને તે વખતે પોતાના મનમાં મુગ્ધને મારી નાખવાના અને છેવટે વખત કાઢવાના જે જે વિચાર અને નિર્ણયો થયા હતા તે સર્વ તેણે કહી સંભળાવ્યા. આવો વિચારશીળ જવાબ સાંભળી વિચક્ષણા બોલી “ આર્યપુત્ર ! આપનું નામ ‘ કાળજ્ઞ ’ છે તે તદ્દન યોગ્ય છે. તમે તમારા નામ પ્રમાણે વખત જાણનાર અને શોધનાર છો, એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. તમે તે વખતે ઉતાવળા ન થઈ જતાં વખત કાઢ્યો તેથી તમે તમારું નામ સાર્થક કરી બતાવ્યું છે. ”

પછી કાળજ્ઞે વિચક્ષણાને પૂછ્યું “ બહાલી ! મને પરસ્ત્રી સાથે રમણુ કરતો જોઈ તારા મનમાં શા શા વિચારો થયા હતા ? ” તેના જવાબમાં વિચક્ષણાને જે જે લાગણીઓ થઈ હતી તે સર્વ તેણે કહી બતાવી. સારે કાળજ્ઞે કહ્યું “ ખરેખર ! તારા મનમાં ઇર્ષ્યા-અમૃયા થવા છતાં તે વખત કાઢી નાખી ઉતાવળ ન કરી તેથી તારું વિચક્ષણા (કાહી, સમજી) નામ છે તે તે સાર્થક કર્યું છે. બહાલી ! જો આપણે કાળવિલંબ કર્યો તો ભોગો પણ ભોગવ્યાં, પ્રીતિ પણ બની રહી અને અકાળે આપણો વિરહ ન થયો, તેમજ છેવટે આપણને

ધર્મ પણ પ્રાપ્ત થયો અને ઝડપી રાત્રિ વિગેરે ઉપર આપણે મોટા ઉપકાર કર્યો. તેટલા માટે આપણે જે કાળવિલંબ કર્યો તે આપણને તો બહુ સફળ થયો.” વિચક્ષણાએ જવાબમાં કહ્યું “નાથ! એ બાબતમાં શું સંદેહ છે? વિચાર કરીને જે કાંઈ કરવામાં આવે છે તે સાફજ થાય છે.”

પછી તે દંપતીને પરસ્પર બહુ સારી પ્રીતિ થઈ અને થોડા ધર્મપ્રાપ્તિથી આત્માને કૃતાર્થ માનતાં તેઓ આનંદથી રહેવા લાગ્યા...

કથાનો સાર-સામાન્યરૂપાનો ઉદ્દેશ.

‘સામાન્યરૂપા મધ્યમશુદ્ધિને ઉપર પ્રમાણે મિથુનદ્રવ્યનું દધાન્ત આપીને કહે છે “હે પુત્ર! મેં તને આ મિથુનદ્રવ્યનું દધાન્ત આપ્યું તે ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યું હશે કે જ્યારે કોઈ પણ બાબતમાં સંદેહ પડી જાય અથવા એક નિર્ણય પર આવવાનું બની શકે તેમ ન હોય ત્યારે સારો રસ્તો એ છે કે થોડો વખત કાઢી નાખવો અને હકીકત કંઈ દિશામાં વલણ લે છે તે તપાસવું, બેઠવું, અવલોકવું અને પછી જે બાબત ગ્રહણ કરવાથી લાભ વધારે જણાતો હોય તે બાબત આદરવી.” મધ્યમશુદ્ધિએ પોતાની માતાની આ આજ્ઞા માથા ઉપર ચઢાવી. હવે સ્પર્શન જે બાવથી સર્વનો ખરેખરો દુશ્મન છે તેના ઉપર મધ્યમશુદ્ધિ મનીષીના કહેવાથી બહુ પ્રીતિ કરતો નથી અને વળી કોઈ વખત બાળના કહેવાથી તેના ઉપર જરા જરા ઝેડ કરે છે તોપણ પોતે ચિત્તો રહે છે. એથી રીતે મધ્યમશુદ્ધિ ત્યાજ અને ઝેડ વચ્ચે હંચિાળા ખાતો વખત કાઢવા કરે છે.

૧ આ કથા ૫, ૪૧૧ થી સાર થાય છે અને તે મધ્યમશુદ્ધિની માતા સામાન્યરૂપાના રૂઢોમાં મૂલામાં આવી છે. એમાં બહુ ઊંટો આસાય છે અને તે ખાતુ પિયારવા યોગ્ય છે. ક્ષર ઉપરનો સાર તો સામાન્યરૂપાજ કહે છે પણ તેના અંતરમાં ઝડપી અને અસ્થિર મનુષ્યોની બેઠાઈ, ખાતુ દેખાવમાં ફરી ન જવાનો અને જીએ બહુ યોગ્ય છે તે વાત્સવાર વાંચવાથી સ્ફુટી આવશે.

પ્રકરણ ૮ મું.

મદનકુંદળી.

જે એક દિવસ પોતાની માતા અકુશળમાળાને તેની યોગશક્તિ બતાવવા માટે આગ્રહ કર્યો તેના જવાબમાં તેણે પુત્રને પોતાની બરાબર સન્મુખ રહેવા કહ્યું અને જણાવ્યું કે પોતે હવે યોગશક્તિ બતાવે છે તે બાળકુમારે ધ્યાનમાં રાખવી. ત્યાર પછી અકુશળમાળાએ ધ્યાન કર્યું અને પ્રાણને અંદર રોકીને પછી બાળના શરીરમાં પેઠી. અકુશળમાળા બાળના શરીરમાં પેઠી એટલે સ્પર્શન પણ અતિ સ્નેહથી તેની સાથે ગાઢ પ્રેમમાં પડી ગયો અને તે પણ બાળના શરીરમાં દાખલ થયો. એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બંને બાળના શરીરમાં દાખલ થઈને કામળ સ્પર્શવાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાની બાળને અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવીને તેને વારંવાર હેરાન કર્યા કરે છે અને તેને પરિણામે બાળ બીજાં સર્વ કામકાજ છોડી દઈને તેઓના ઉપર એકતાન લગાવી રહ્યો છે, રાત દિવસ અનેક સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવવાના કામમાં વિચરી રહ્યો છે અને સાળવી, હુંથ અને ઢેઢ જાતની હલકી સ્ત્રીઓમાં પણ આસક્ત થઈને તેઓ ઉપર લોલુપતા રાખી તેને વશ થઈ તેઓ સાથે ભોગ ભોગવે છે. આવી રીતે અકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા અને સત્કાર્યથી વિરુદ્ધ ચાલનારા બાળને જોઈને એ પાપી છે એમ બોલી લોકો તેની નિંદા કરે છે અને ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે કે ‘એ બાળ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, લાજ વગરનો છે, નિર્ભાંગી છે, કુળને કલંક લગાડનાર છે.’ લોકો તેની આવી અનેક પ્રકારની

લોક લાજ,
નહિ કાજ.

નિદા કરે છે છતાં એ બાળ પાતાના મનમાં માને છે કે આપણને તો માતાછ અને રૂપરંગની કૃપાથી લીધા લહેર છે. લોકોને બોલવું દોષ ને બંધે બાંધે! એ લોકો શું બોલે છે તેની વિના કરવાથી સંપૂર્ણ! તેમ કરવાની કાંઈ જરૂર પાતું નથી. વડી અકૃમળમાળા જેવું તેના શરીરમાં પ્રવેશ ક્યાં લેતો ને પાતું વચ્ચે વચ્ચે કોઈ કોઈ વાર તેના શરીરમાંથી બહાર આવીને પાતાની અદ્ભુત ચોતમાફિતનું કેવું સાફ પરિભ્રમ આપ્યું છે તે મંથંથી બાળને સજાવે કરે છે ત્યારે આપણા આ બાઈસાદેબ પાતાના માનાઈને જવાબ આપે છે કે “માતાછ!

માતાને
વિશ્વસિ.

મારા કપર તો નમે જરાપાતું મોઠા વચર મોટો કપર કર્યો છે અને આપે તો મને મોટા મુખમાન-
રમાં પ્રવેશ કરાવ્યો છે. તરે માતાછ! હું એક બીજી
વિનનિ કરું કે મદેરવાની કરીને તમારે મારા આખા

શુવનપર્વન આ મારા શરીરનો ત્યાગ ન કરવો.” અકૃમળમાળાએ એ વાત અંગીકાર કરી અને તેને જાણ્યું કે “બીજું સર્વ કામ મુખી દેહને હું તારું કામ કરી આપીશ.” આવી રીતે બાળે માતા પાતાને અનુકૂળ અને સ્વાધીન મહેલી જેવે મનમાં વિચાર કર્યો કે રૂપરંગ મિત્ર તો મારે વશ છે જ, સામગ્રી પાતું સર્વ અનુકૂળ થઈ ગઈ છે અને માતાછ પાતું મને પાતાનું ચોતખળ બતાવ્યા કરે છે, તેથી ખરેખર, આ દુનિયામાં હું મોટો ભાગ્યશાળી છું. મારા જેટલો અને જેવો મુખી આ દુનિયામાં બીજો કોઈ દોષ એમ મને લાગતું નથી. આવા આવા વિચારો કરીને પાતાની કુટેવોમાં બાળ વધારે ચુસ્ત રવા કરે છે.

મધ્યમશુદ્ધિની સલાહ.

બાળનું આત્મ વર્તન જોઈને લોકો તેની બહુ નિદા કરે છે તેથી જોઈને લીધે મધ્યમશુદ્ધિ જેને લોકઅપવાદનો ધણો ભય રજા કરે છે તે એક દિવસ તેને કહેવા લાગ્યો “ભાઈ બાળ! તારે આવી રીતે લોકવિરુદ્ધ કરવું તે કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. તું જે કાર્ય કરે છે તેનું પરિણામ વિચારતો નથી. અગમ્ય વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેના તરફ ગમન કરીને તું બહુ પાપ કરે છે, તેમ કરવું તે અતિ તિરસ્કાર-નિંદાને યોગ્ય છે, પાપથી ભરપૂર છે અને કુળને કલંક લગા-

સલાહની
અવગણના.

ડનાર છે.” બાળે જવાબમાં કહ્યું “ભાઈ મધ્યમ-
શુદ્ધિ! તને મનીષીએ છેતર્યો દોષ એમ જાણાય છે,
નહિ તો સ્વર્ગમાં વસનાર શ્રેયો જેવું મુખ ભોગવે છે
તેવું મુખ ભોગવતાં મને તું આવી નજરથી કેમ

જુઓ ? જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ જાતિદોષથી સ્ત્રી વિગેરે કોમળ પદાર્થોની ઇચ્છા રાખતા નથી અને તેના તરફ પસંદગી બતાવતા નથી તેઓ સ્થાન દોષને લીધે મહારક્તને છોડી દેનાર જેવું આચરણ કરે છે. તેનો આવો જવાબ સાંભળીને મધ્યમશુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બાળને કાંઈ પણ શિખામણ આપવાનો પરિશ્રમ કરવો તે તદ્દન નકામો છે, કારણ કે એ હવે શિખામણને યોગ્ય રહ્યો નથી.

વસંત સમય.

લીલાધર ઉદ્યાન.

કામદેવ મંદિર.

આવી રીતે બાળ, મધ્યમશુદ્ધિ અને મનીષી વર્તન કરી રહ્યા છે. તેવામાં મનમથને જાગૃત કરનાર વસંત ઋતુનો દાળ આવી પહોંચ્યો.

તે વખતે વનના જૂદા જૂદા સર્વ વિભાગો સુંદર પુષ્પો (ફુલો) ના સમૂહથી ભરપૂર થઈ ગયા છે અને ગણગણાટ કરતા અને અહીંથી તહીં ઉડતા ભમરાઓના ઝંકાર સ્વરથી (ગણગણાટથી) અત્યંત મનોહર દેખાવા લાગ્યા છે; પતિ સાથે વિચરતી પ્રેમાળ પત્નીના હૃદયને આનંદ આપનાર મીઠી કોયલના ટહુકાથી વનના ભાગો ગાજી રહ્યા છે; ઉદરેલા-વિકાસ પામેલા કેશુડાના અગ્રભાગમાં રહેલ લાલ પુષ્પોનો સમૂહ વિયોગથી દુઃખી થતી સ્ત્રીને જેવો માંસનો પિંડ દેખાય તેવો એકદમ લાલ વર્ણનો દેખાય છે; આંખાની માંજર ચારે દિશાને સુગંધિત બનાવી રહી છે અને વર્ણનના રાજ્યથી આનંદમાં આવીને ધૂળ સાથે કીડા કરે છે (મતલબ કે વસંત ઋતુમાં આંખા પરથી માંજરો જમાન પર પડે છે); દેવતા અને કિત્તરનાં જોડલાંઓ વનમાં આવીને અનેક પ્રકારની કીડાઓ અને આનંદ કરી રહ્યા છે તેથી મનુષ્યલોકનું વન જાણે સ્વર્ગનું નંદનવન હોય તેવી રમણીયતાની કથાને કહી રહ્યું જણાય છે; સર્વરીની રમત આવી રીતે રમાઈ રહી છે; ઘેર ઘેર હાંસિયા

૧ જાતિદોષ: સ્ત્રી આમ જાતિની છે તેવા જાતિના કારણે સ્ત્રીનો ઉત્પાદક ભાગ કરે છે.

૨ સ્થાનદોષ: રસ ખાસ દરિયામાં થાય છે માટે તજવા યોગ્ય છે એવી માન્યતા.

૩ મનમથ: કામદેવ અનંત.

૪ સર્વરી: વસંત ઋતુની એક જાતની કીડા છે. કાંસાદ હરિની રમત. આમ જ રમત કરનાર સર્વરી. દેવરીનો આનંદ કરી રહી છે.

ખાટો અંધાઈ ગઈ છે અને કામદેવને ઉદ્દીપન કરે તેવી મુગંધ સાથે મલયાચળનો પવન મંદ મંદ વાઈ રહ્યો છે.

આવા વસંતઋતુના સમયમાં કામદેવના કાળથી આનંદિત થઈને મધ્યમણ્ડિને સાથે લઈને બાળ કીડા કરવા માટે લીલાધર એક દિવસ બહાર નીકળી પડ્યો. તે બહાર નીકળ્યો તે વખતે તેના અંતરંગ રાજ્યમાં વર્તનારી તેની માતા તેની સાથે હતી અને મિત્ર સ્પર્શન પણ તેના શરીરમાં દાખલ થઈ ગયેલો હતો. એવા વખતે અને એવા સંયોગોમાં કુમાર મધ્યમણ્ડિ સાથે નગરની બહાર નંદનવનની શોભાને દેખાડતું લીલાધર નામનું ઉદ્યાન છે ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. એ ઉદ્યાનના મધ્ય ભાગમાં એક મોટું મંદિર છે, તેના શિખરો બહુ ઊંચાં અને શ્વેત છે, તે મંદિર મનને અત્યંત આનંદ આપે તેવું છે અને એ મંદિરને મોટાં મોટાં તોરણો લટકાવી દઈને તેની શોભામાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે. બગીચાના મધ્યભાગમાં આવી રહેલ તે મંદિરમાં લોકોએ સ્ત્રીઓના હૃદયને અતિ આનંદ આપનાર રતિના પતિ શ્રી કામદેવની પ્રતિષ્ઠા કરીને દેવ તરીકે બેસાડેલ છે. એ દેવની લોકો તેરસને દિવસે પૂજા કરે છે અને આજે તેજ તિથિ છે (તેરસ છે). કુમારિકાઓ ત્યાં સારો પતિ મેળવવાનો લાભ મળવા સાડ પૂજા કરવા આવે છે, પરંતુ સ્ત્રીઓ પોતાના સૌભાગ્યમાં વધારો થવાનો લાભ મેળવવા સાડ પૂજા કરવા આવે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનો એક ન હોય તે એકને પ્રાપ્ત કરવાનો લાભ મેળવવા સાડ ત્યાં પૂજા કરવા આવે છે અને મોહધી અંધ થયેલા કામી પુરુષો પોતાને પરંદ આવે તેવી સ્ત્રીઓ સાથે અંબંધ કરવાની તક મેળવવાની લાલચે પૂજા કરવા સાડ એ મંદિરમાં આવે છે.

કામદેવની શય્યાપર બાળકુમાર.

કામદેવના મંદિરમાં આજે મોટા અવાજે અને ગરબડ થતી સાંભળીને ત્યાં ઝું થનું હશે એ જોવાના કીતુકથી બાળ કુમાર પોતાના બાઈ મધ્યમણ્ડિ સાથે એ મંદિરમાં દાખલ થયો. રતિના નાથ કામદેવને કોઈ ભક્તિપૂર્વક પ્રજ્ઞામ કરી રહ્યું છે, કોઈ પ્રયત્ન પૂર્વક તેની

૧ અનંતવશેદશી આ તેરસને દિવસે કામદેવની પૂજા થાય છે. ઉત્તર દિશામાં આ પર્વ દાહ પણ પ્રચલિત છે એમ સાંભળ્યું છે.

વાસભુવન-
માં પ્રવેશ.

પૂજા કરી રહું છે અને કોઈ ગુણ કીર્તન વડે તેની સ્તુતિ કરી રહું છે. બાળે તે દેવપ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા દેવા માંડી તે વખતે તેણે દેવપ્રાસાદની આબુમાં એક વાસભુવન^૧ જોયું. એ વાસભુવન ગુપ્ત સ્થાનકે આવી રહેલું હતું, જોવાથી કૌતુક ઉપજતવે તેવું હતું, અતિ સુંદર હતું અને મંદ મંદ પ્રકાશયુક્ત હતું. એ વળી શું હશે એવું કૌતુક થવાથી મધ્યમશુદ્ધિને આરણ્યા આગળ જિભો રાખીને

મહન-
શય્યા.

બાળ વાસભુવનમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેણે એક મોટી શય્યા (ખીછાવેલ પલંગ) જોઈ. એ શય્યા અતિ વિસ્તાર વાળી હતી, પલંગ ઉપર ખીછાવેલી હતી, સુંદર તળાઈઓથી રચેલી હતી, અનેક કોમળ ઝોશીકાઓથી આનંદ આપે તેવી હતી અને તદ્દન ડાઘ વગરની અને કોમળ ચાદરયુક્ત હતી. એ શય્યાના મધ્ય ભાગમાં રતિની સાથે કામદેવ સુતેલા હતા.^૨ આવી દેવતાઓને પણ મળવી મુશ્કેલ સુંદર શય્યા બાળકુમારે જોઈ. વાસભુવનમાં પ્રકાશ ઘણો મંદ હતો તેથી તે શું હશે એમ વિચાર કરતાં કરતાં બાળકુમાર તે શય્યાને અડક્યો એ ચાર વખત હાથથી અડકતાં અડકતાં આખરે બાળકુમારને જણાયું કે એ કામદેવની શય્યા હોવી જોઈએ. એ શય્યાના કોમળ સ્પર્શથી તેવું મન એટલું બધું આનંદમાં આવી ગયું કે તેણે વિચાર કર્યો કે અહો ! આવી કોમળ શય્યા તો ખીજી જગ્યાએ હોવી પણ અસંભવિત છે. એ વખતે એના શરીરમાં રહેલ માતાજી અને સ્પર્શને તેને પ્રેરણા કરી અને પોતાની અપળતા પણ જાગૃત થઈ તેથી બાળ વાસભુવનમાં એકલો એકલો વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ શય્યા ઉપર જરા વખત મારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુઈ લઈને હું તેને માન આપું. એ વખતે બાળે વિચાર ન કર્યો કે એ શય્યામાં તો કામદેવ પોતે રતિ મહાદેવી સાથે સુતેલા છે; દેવોની શય્યામાં સુનારને કેવાં દુઃખ વેઠવાં પડે છે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો; વળી લોકો તે વાત જાણશે અથવા દેખશે તો તેથી પોતાની કેટલી હાંસી થશે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો; મધ્યમશુદ્ધિ તેની રાહ જોઈને વાસભુવન બહાર જિભો રહ્યો છે તે તેની મરકરી કરશે તેનો ખ્યાલ પણ તેને આવ્યો નહિ. ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર મોહથી તે

૧ વાસભુવન: ઘર, સુવાનો ચોરડો.

૨ આ દેવ અને દેવી માનસિક છે, અંતરંગ રાજ્યમાં રહેનારા છે.

સાધ્યા ઉપર ચઢ્યો અને તેના ઉપર મુઠને બાજકની સર્વ ચેલાઓ કરવા મંડી ગયો. પોતાના અંગોને આમ તેમ મરડતો અને હલાવતો તે સાધ્યા ઉપર અપૂર્વ પ્રીતિવાળો થઈને તેના સ્પર્શના મુખને બંદુ માનતો અને પોતાની જાતને લાગ્યસાળી માનતો તે સાધ્યામાં આળોટવા લાગ્યો.

મદનકંદળીનો સ્પર્શ.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં ઉપર જણાવેલાં બાજ, મનીષી, માધ્યમ-બુદ્ધિ વિગેરે જનો હતાં અને તેઓના પિતા દર્મવિચાર અંતરંગ રાજ્યના રાજા હતા. તે ઉપરાંત બહિર્દેખ નગરમાં બાંધુ વિખ્યાતિવાળો તેજસ્વી શત્રુમર્દન નામનો રાજા તે નગરનું રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી અને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલી મદનકંદળી નામે રાણી હતી. તે રાણી અદ્ભુત રૂપ સૌભાગ્યવાળી હતી અને કમળના જેવી આંખો વાળી હતી. એ મહારાણી પોતાના હાથમાં પૂલની સામગ્રી લઈને પોતાના પરિવાર સાથે કામદેવની પૂજા કરવા માટે તે મંદિરમાં તે દિવસે આવી હતી. મંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેલા કામદેવની પૂજા કરીને તે મહારાણી પણ વાસ-ભુવન તરફ આવી. તેને જોઈને તે સ્ત્રી છે એવો નિર્ણય કરીને લગ્ન અને ભયથી બાળ કુમાર થોડો વખત લાકડાની માફક હાથા ચાથા વગર પડી રહ્યો. એ વાસભુવનમાં અમાઉ જણાવ્યું તેમ પ્રકારા થયો. મંદ હતા તેથી આવનાર સ્ત્રી છે એમ નિર્ણય કરવાની જરૂર પડી હતી. એ વાસભુવનમાં આવી રહેલી સાધ્યા ઉપર રહેલા કામદેવની તે હરણુ જેવા લોચનવાળી મદનકંદળી રાણી હાથનો સ્પર્શ કરી પૂજા કરવા લાગી અને તેમ કરતાં ચંદનવટ રત્તિ અને કામદેવને વિલેપન કર્યું. આવી રીતે કામદેવ અને રતિની પૂજા કરતાં કરતાં મદનકંદળીએ બાજ કુમારના આખા શરીરે પોતાના કોમળ હાથથી સ્પર્શ કર્યો. તે વખતે અકુશળમાળાની પ્રેરણાથી અને સ્પર્શનના વશવર્તપણાથી મલીન-બુદ્ધિવાળા બાજે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જેવો આ કોમળાંગી સ્ત્રીનો હસ્તસ્પર્શ મને મૃદુ (કોમળ) લાગે છે તેવો સ્પર્શ મેં મારા જન્મમાં કદિ પણ અનુભવ્યો નથી. ખરેખર, અન્ય સ્પર્શની સુદરતા મેં અભાર મુઠી ખોટીજ કહી હતી, હવે તો મને એમ લાગે છે કે ત્રણ લોકમાં આ સ્ત્રીથી વધારે કોમળ કોઈ પણ વસ્તુ નથીજ. હવે મદનકંદળી રાણી કામદેવની પૂજા કરીને વખત થયો એટલે પોતાના સ્થાન તરફ આવી ગઈ.

કામદેવવશ બાળની સ્થિતિ.

મદનકંડળી સાંધી વિદાય થયા પછી બાળ કુમારની શી દર
થઈ તે જુઓ. એ સ્ત્રી ગોતાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેના વિચારમાં
અને ચિંતામાં બાળનું હૃદય શોકાતુર થઈ ગયું, તેના મનમાં વર્ણન
કરી ન શકાય તેવો અંતઃતાપ થયા લાગ્યો, તે ગોતાની જાતને પણ
બહી ગયો અને શય્યામાં પડ્યો પડ્યો ગરમ હાડા નિઃસાસા ઉપર
નિઃસાસા મૂકતો જાણે મૂર્છા પામેલો હોય, જાણે મુંગો હોય, જાણે
માંદો હોય, જાણે ગોતાનું સર્વસ્વ હરાઈ ગયેલો હોય, તપેલી શિક્ષા
પર જાણે મત્સ્ય પડ્યો હોય તેની માફક આમથી તેમ અને તેમથી
સ્વામી આદો અગમ્યો આજોટતો લોટતો અને શય્યામાં પછાડા મા-
રતો તરફથી લાગ્યો.

આને જાણવુંવનમાં આવી સ્થિતિ અનુભવતો હતો તે વંખતે તેને

आयः मध्यमपुष्टिः नो वासभुवनमां प्रवेशद्वार व्या-

જાન્યવારી ૧૯૪૬

डे अरे ! आटलो अये वणत अये तो पण आण

હવે વાસભુવનમાંથી પાછો બહાર કેમ નીકળતો

અર્થ : તે સંસ્કાર સ્વર્ગે સ્વર્ગે શું કરે છે તે જોઈ તો ખરું ! આવી

વિચાર કરીને મન્યમહુદિ પાસે સુવનનાં દાખલ થયો અને પાતાના

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

(अध्यासने लिये) तेजो सार पत्री स्थापित

कर्मचारी को (नवीकरण वीथ) तेल सार पत्री खाणे
कर्मचारी सार तेल पत्री खाणे निमावपर उपर न्यावेदी

સાચા માર્ગે પહોંચી શકાય તેવા માર્ગો બતાવવાના છે. તેમ જ જોવામાં આવેલા.

આવડેલી કૃષિ ઉત્પાદનોના ભાવોમાં ઘટાડો થવાને કારણે ગ્રામીણોને આર્થિક સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે. આ સમસ્યાઓને હલ કરવા માટે સરકારે અને સંબંધિત સંસ્થાઓએ કાર્યવાહી કરવાની જરૂર છે.

... .. !
... ..

[illegible]

THE UNITED STATES OF AMERICA
DO hereby certify that the within and foregoing is a true and correct copy of the original as the same appears on the records of the Department of the Interior.

[illegible]

... ..

[illegible]

the 1990s, the number of people in the world who are under 15 years of age is expected to increase by 1.5 billion, from 1.1 billion in 1990 to 2.6 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 1.1 billion in 1990 to 2.6 billion in 2010. The number of people aged 65 and over is expected to increase by 1 billion, from 350 million in 1990 to 1.4 billion in 2010. The number of people aged 15-64 is expected to increase by 1.5 billion, from 1.1 billion in 1990 to 2.6 billion in 2010.

...the ...

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

2. The second part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

3. The third part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

4. The fourth part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

5. The fifth part of the document is a list of names and dates, which appears to be a roster or a list of participants. The names are written in a cursive script, and the dates are written in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right.

[illegible]

દિએ બાળને જન્મત ક્યોં પણ તે કાંઈ પણ જોડ્યો નહિ. મધ્યમણુ-
દિએ કહેવા માંહું “અરે ભાઈ ! તે આ ન કરવા યોગ્ય કામ કર્યું છે
આ દેવની સચ્ચા ઉપર ચઢતું કે ધુતું તે યોગ્ય નથી” વિગેરે વિગેરે.
આવી રીતે બાળને તેણે ઘણી રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ
બાળ કુમારે મધ્યમણુદિને કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ.

હવે તે વખતે એ મંદિરનો અધિષ્ઠાપક વ્યંતરે ત્યાં દાખલ થયો. તેણે

આકાશ બંધનથી બાળને બાંધી લીધો, જમીનપર પ-
છાડ્યો અને ફરીથી ઉપાડીને એટલા ભેરથી તેને પકડ્યો
મૂક્યો કે તેના આખા શરીરે સખત વેદના થવા લાગી. તેને

આવી રીતે આરડતો ભેળને મધ્યમણુદિએ હાહાર્ય
ક્યોં એટલે એ શું હશે એ ભેવાની ઇચ્છાથી કોતુકને લીધે દેવમંદિર
તરફથી અનેક લોકો વાસણુવન તરફ આવવા લાગ્યા. વ્યંતરે ધક્કા
મારીને બાળને વાસણુવનમાંથી બહાર ધકેલી મૂક્યો અને મોટા ધડાકા
સાથે જમીનપર પછાડ્યો; જેને પરિણામે તેની આંખ પરની ભમર ભાંગી
ગઈ અને ગળે પ્રાણ આવી ગયા. આવી સ્થિતિમાં બાળને સર્વ
લોકોએ ભેળ્યો. તેની પછવાડે મધ્યમણુદિ પણ વાસણુવનમાંથી
બહાર નીકળ્યો પણ તેનું મન એકદમ દિલગીરીને લીધે નરમ પડી
ગયું. મધ્યમણુદિ વાસણુવનમાંથી બહાર આવ્યો એટલે એ બધી
શેની ગડબડ છે એમ લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા; પણ લાજનો માર્ગો તે
લોકોને કાંઈ પણ જવાબ આપી શક્યો નહિ. તે વખતે પેલો વ્યંતર
દોષ પુરૂષના શરીરમાં દાખલ થયો અને તેણે સર્વ હકીકત બની હતી
તે લોકોને કહી સંભળાવી. આ હકીકત સાંભળીને મકરંધજના ભક્ત
લોકો ત્યાં હાજર હતા તેઓએ એ બાળને દેવનું અપમાન કરનારો

ગણી એ મહા પાપી છે એમ બોલીને તેનો ઘણો

બાળ અને તિરસ્કાર કર્યો, તેની જાતવાળાઓ કહેવા લાગ્યા કે
લોકો “એ તો આપણા કુળને કલંક લગાડનાર છે અને

એક ખરેખર વિષ વૃક્ષ જેવો એ આપણામાં ઉ-

ત્પન્ન થયો છે.” એમ બોલીને તેઓ સર્વ તેની નિંદા કરવા લાગ્યા.

“હવે એ બાળ પોતાનાં પાપનાં ફળ બરાબર ભોગવશે અને તેમ

થવાને તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે” એમ બોલીને સામાન્ય લોકોએ તેની

દીકા કરી અને “તે પ્રાણીઓ વિચાર કર્યા વગર કામ કરે છે તેઓ

૧ સ્પર્શને વશ પડેલા પ્રાણીઓ કલ્પનાના બંધનથીજ બંધાય છે; તેને
મદિ બહા દોષગિતો ખર પડતો નથી; કારણ કે કાચા મુગરના પ્રેમતંતુઓ તોડ-
વાની તેનામાં તાગત રહેલી નથી.

સર્વ અનર્થો અને દુઃખો સહન કરે છે તો આમાં શું નવાઈ? એમ કહીને વિવેકી લોકોએ તેની ઉપેક્ષા કરી. હવે તે વખતે પેલા વ્યંતરે ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને કહ્યું “આ દુરાત્મા બાળના તમારા સર્વના દેખતાં ઢુકડે ઢુકડા કરીને હું તેને મારી નાખું છું.” તે સાંભળી મધ્યમયુદ્ધિએ હાહારવ કરી મૂક્યો અને વ્યંતરને પગે પડીને બોલ્યો “અરે અરે! કૃપા કરો, કૃપા કરો; દયા કરો, દયા કરો. મારા ભાઈના પ્રાણની હું તમારી પાસે ભિક્ષા માગી લઉં છું; મહેરબાની કરીને તેને બચાવી લો.” લોકોને પણ મધ્યમયુદ્ધિના કંકળાટથી તેના ઉપર દયા આવી ગઈ તેથી તેઓ પણ બોલ્યા “અરે ભદ્રારક! એને બાપડાને એક વાર જવા દો, ફરીવાર તે દેવને અપમાન કરવાનું કામ નહિ કરે.” તે વખતે મધ્યમયુદ્ધિ ઉપર કરણા આવવાને લીધે અને લોકોનાં અતિ આગ્રહથી વ્યંતરે બાળને જતો કર્યો. બાળને થોડીવાર પછી શરીરમાં ચેતના આવી, શરીર ઉપર ઘા વાગવાથી કળ ચઢી ગઈ હતી તે નરમ પડવા લાગી અને જરા સ્ફુર્તિ આવી એટલે મધ્યમયુદ્ધિ તેને મંદિરમાંથી બહાર લઈ આવ્યો અને સુરેલ્લીથી તેને ઘરે (રાજમંદિરે) લઈ ગયો.

કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવાર પાસેથી આ સર્વ હકીકત સાંભળી સારે પોતાના મનમાં તેણે વિચાર કર્યો કે અરે આ તો બાળને હજી શું થયું છે? પણ હવે તો તેના આવા વર્તનથી હું તેને પ્રતિકૂળ યથશ તેથી તેના હવે કેવા હાલ થશે તે તો આ લોકોના ખ્યાલમાં પણ નથી. આવા દુરાચારી અને દેવનું અપમાન કરનાર પુત્રને તો અરાબર સજા કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવારને કહ્યું ‘અરે! એવા અવિનયી તોફાની છોકરાની આપણે તે શા માટે ચિંતા કરવી જોઈએ? આપણા અનુશાસનને પણ હવે તે યોગ્ય રહ્યો નથી. આપણા કોઈ પણ માણસે તેની સાથે જરૂર ઉપરાંત વ્યાપાર-સંબંધ કરવો નહિ-આ પ્રમાણે હું સર્વને હુકમ કરું છું.’ કર્મપરિણામ મહારાજાની આ આજ્ઞા તેના આખા પરિવારે પોતાને માથે ચઢાવી.

૧ કર્મવિલાસની સજા: પોતાની ગેરવર્તણૂક અનુસાર બાળ રાત્રીએ ફરવા નીકળશે સારે તેના કેવા હાલહવાલ થશે તે હકીકત તુરતમાં જ વાંચવામાં આવશે અને લલિત્યમાં પણ તેને માટી સજા કર્મના વિપાક તરીકે થશે. આ હકીકત પર અત્ર રૂપક છે.

૨ અનુશાસન: નિયંત્રણ, સમજાવવું તે.

બાળનો અંતસ્તાપ

હવે મધ્યમધુદિએ બાળકુમારને પૂછ્યું. “બાઈ ! તને હવે તો સરીરે કાંઈ પીડા નથી થતી ને ?”

બાળ—“સરીરે તો પીડા નથી થતી, પણ મોરા મનમાં સંતાપ થતો જાય છે અને વધતો જાય છે.”

મધ્યમધુદિ—“પણ એ સંતાપ તને શા કારણથી થાય છે તેનું કારણ તું જાણે છે ?”

કામદેવ હંમેશાં વાંકો હોય છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ વિપરીત હોય છે, તેથી બાળે સીધો ઉત્તર ન આપતાં કહ્યું “હું તે જાણતો નથી. પણ વાર, તું કામદેવના મંદિરમાં વાસજીવનના ખારાગા આગળ ઊભો હતો તે વખતે તે વાસજીવનમાં પ્રવેશ કરતી અથવા બહાર નીકળતી કોઈ સ્ત્રીને જોઈ હતી કે નહિ ?”

મધ્યમધુદિ—“હા, એક સ્ત્રીને જોઈ હતી, પણ તેનું તારે શું છે ?”

બાળ—“ત્યારે તે કોણ હતી એ પણ તેં જાણ્યું હશે ?”

મધ્યમધુદિ—“હા, સારી રીતે જાણ્યું હતું: એ શત્રુમર્દન રાજાની રાણી મદનકંદળીના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે.”

મધ્યમધુદિનો આવો જવાબ સાંભળીને ‘અરેરે ! એવી સ્ત્રી મારા જેવાને ક્યાંથી હોય ?’ એવી ચિંતામાં પડી બાળે લાંબો નિઃશ્વાસ મૂક્યો. મધ્યમધુદિ બ્યવહારકુશળ હોવાથી પોતાના મનમાં સમજી ગયો કે આ ભાઈસાહેબ એ મદનકંદળીના અર્થો થઈ ગયો જણાય છે. પછી મધ્યમધુદિએ વિચાર કર્યો કે આ ભાઈસાહેબને એ મદનકંદળી ઉપર રાગ થયો છે તે એક રીતે નવાઈ જેવું ન ગણાય. એ મદનકંદળી સુદર હોવાને લીધે માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરી પોતાના સંબંધમાં અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવે છે. મંદિરનાં આરણ્ય સાંકડાં હોવાને લીધે તે સ્ત્રીનો સ્પર્શ તે મંદિરમાંથી બહાર નીકળતી હતી તે વખતે મને પણ થયો હતો અને ત્યારે મને પણ એમ લાગ્યું હતું કે એ વાસજીવનમાં બીજી કોઈ પણ વસ્તુનો સ્પર્શ એવો સારો નહિ હોય અને તે વખતે માફ મન પણ જરા રોળાઈ ગયું હતું અને તેની પછવાડે જવાને લલચાઈ ગયું હતું, પણ કુલીન માણસોએ પર-સ્ત્રી પાછળ ગમન કરવું ઉચિત નથી એવા વિચારથી હું તુરતજ તે વખતે પાછો હટી ગયો હતો. આ ભાઈથી પણ માફ વચન માને તો બરાબર હકીકત સમજાવીને તેને ખોટું કાર્ય કરવાથી વાઈ ! આ પ્ર-માણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને મધ્યમધુદિ બોલ્યો “અરે બાઈ

મધ્યમશુદ્ધિ-
ની સલાહ.

બાળ ! હજી પણ તું મૂર્ખ-અજ્ઞાન રહ્યો ! આ તે કેટલું અંધેર ! અવિનયનું કેવું ખરાબ પરિણામ આવે છે તે તો જાતે હમણાજ નથી અનુભવ્યું ? તારા પ્રાણ તો ગળે આવી ગયા હતા અને તારા દુર્લભ

યને લીધે ભગવાન મકરંદવજ (કામદેવ) તારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થઈ ગયા હતા તેના હાથમાંથી તને મહા મુશ્કેલીએ છોડાવ્યો એ વાત તું આટલી વારમાંજ ભૂલી ગયો ? માટે ભાઈ ! આવા ખોટા ખોટા વિચારો મૂકી દે. દૃષ્ટિવિષ સર્પના માથામાં રહેલ મણિને ખતાવનાર-સૂચવનાર^૧ એ મદનકંદળી છે એમ તું સમજ. એ સ્ત્રીની ઇચ્છા કરવાના પરિણામે તું પોતે બળીને બાખ થઈ જઈશ અને તારો એક અર્થ પણ સિદ્ધ થશે નહિ એ તું ચોક્કસ માનજે. ” મધ્યમશુદ્ધિના આવા વિચાર સાંભળીને બાળ સમજી ગયો કે મધ્યમશુદ્ધિ પોતાને હવે ખરાબર જાળખી ગયો છે તેથી પોતાના મનમાં શું વિચાર આવે છે તે તેનાથી છુપાવવાની જરૂર રહી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી બાળે

બાળનો
જવાબ.

તેને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું “અરે ભાઈ ! એમ છે ત્યારે તો મને છોડાવ્યો એમ તું શાનો કહે છે ? એમજ કહેને કે તો જ મને વધારે માર ખવરાવ્યો ! કારણ કે તારા વચનથી કામદેવે મને છોડી દીધો તેથી

મારા શરીરને જે વેદના થતી હતી તે જોઈ થઈ છે; પણ મારા ઉપર તર્કવિતર્ક (સંકલ્પ વિકલ્પ) ની પરંપરા રૂપ ખેરના અંગારાનો ઢગલો નાખી દીધો છે અને તેથી માફ આખું શરીર બળે છે, જળે છે અને ફૂડફૂડે છે. કામદેવે જ્યારે મને અંધન કરવા માંડ્યું તે વખતેજ જો હું મરી ગયો હોત તો મને આટલી બધી વેદના થાત નહિ; તો મને છોડાવીને તો આ મોટો અનર્થ કરી મૂક્યો છે. મારા મનમાં આવડો મોટો સંતાપ થયો છે તેને જોલવવા માટે પેલી મદનકંદળીના મેળાપ રૂપ અમૃતના વરસાદ વગર બીજો ઉપાય નથી. મારે હવે તને વધારે શું કહેવું ? ”

મધ્યમશુદ્ધિ તે વખતે પોતાના મનમાં સમજી ગયો કે આને ગુણને બદલે દોષ બેઠો; વળી તેને એ પણ જણાયું કે એને મદનકંદળી તરફ એટલું બધું આકર્ષણ થયું છે કે એ હાલ કોઈ પણ રીતે જોઈ થઈ શકે, કે એ બાબતમાંથી એ ભાઈ પાછા હરે, એવું લાગતું નથી. આ બધી હકીકત જોઈને તે ચૂપ બેસી રહ્યો.

૧ દૃષ્ટિવિષ સર્પની આંખમાં ઝેર હોય છે; એ દૂરથી નજર ફેંકે ત્યાં પ્રાણીને ઝેર ચઢવા માંડે છે. એવા સર્પના માથામાં મણિ હોય તે લેવા પ્રયત્ન કરવા એ મરણને મળવા જવા જેવું છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

આજમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન.

બાળ મહાકુંડળીની શોધમાં.

સાત્રિચર્યા અને મયૂર બંધન.

બાળની શોધમાં મધ્યમશુદ્ધિ.

 ર્થે અસ્ત પામ્યો. જાણે બાળના કૃદ્યમાંથીજ નીકળ્યું
 હોય તેમ ચારે તરફ અંધારું ફેલાયું. પહેલો પહોર
 ખસાર થયો. રસ્તા ઉપર લોકોનું ગમનાગમન બંધ
 થઈ ગયું. રાત્રિના બીજા પહોરને વખતે પોતે જે
 કામ કરે છે તે કરવા ચોખ્ખું છે કે નહિ તેના વિચાર
 કર્યા વગર બાળ કોનો થયો અને પોતાના જીવનમાંથી બહાર નીકળ્યો,
 રાજમાર્ગ તરફ ચાલ્યો અને જે બાજુએ શત્રુમર્દન
 રાજનો મહેલ આવેલો હતો તે તરફ ચાલવા માંડ્યું
 અને એ માર્ગે કેટલેક દૂર ગયો. હવે આ બાજુ મ-
 ધ્યમજીદિને ભેટને લીધે બાળનું શું થશે એવો વિ-
 ચાર થવાથી તે પલ્લુ તેની પછવાડે ચાલ્યો. એવી
 રીતે બાળ ચાલ્યો જાય છે અને મધ્યમજીદિ તેની પછવાડે છુપાતો
 છુપાતો આવે છે તે વખતે બાળે એક પુરૂષને ભેટો. તે પુરૂષે બા-
 ળને હાત મારીને તેને 'મયૂરબંધ' વડે મજબૂત બાંધ્યો. તે વખતે
 બાળે મોટેથી રડી પાડવા માંડી. 'આગ્યો આગ્યો' એ પ્રમાણે
 મધ્યમજીદિ ભેરથી બોલવા લાગ્યો. મધ્યમજીદિ તે વખતે દૂરથી ભેટ
 રહ્યો અને પેલા પુરૂષે બાળને ઉપાડીને આકાશમાં ઉડવા માંડ્યું. બાળ
 વધારે જુઓ પાડવા લાગ્યો ત્યારે તે પુરૂષે બાળનું મોઢું ઢાંકી દીધું

૧ મધુસૂત્રધનઃ આકર્ષ્યં બંધનઃ એમાં આટો અને હિસો બંધ થલો મજબૂત
હેવામાં આવે છે.

અને પોતે બાળને ઉપાડીને પશ્ચિમ દિશા તરફ આકાશમાં ચાલવા માંડ્યા. 'અરે દુષ્ટ વિદ્યાધર ! તું મારા ભાઈને લઈને ક્યાં જાય છે ?' એ માણે રાહ પાડતો પોતાની તરવાર ખેંચીને તે વિદ્યાધરને મારે જ નહીં નપર મધ્યમશુદ્ધિ પણ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં નગરની બહાર નીકળી ગયો. ત્યાં તો પેલો વિદ્યાધર આકાશમાં ઉડતો હોવાથી એટલે દૂર નીકળી ગયો કે તે દેખાતો પણ અંધ થઈ ગયો.

તે વખતે મધ્યમશુદ્ધિ તદ્દન નિરાશ થઈ ગયો તો પણ પોતાના અંધુ ઉપરના સ્નેહને લીધે પોતે દોડવાનું ચાલુજ રાખ્યું અને મનમાં ધાર્યું કે આગળ ઉપર કોઈપણ જગોએ બાળને પેલો વિદ્યાધર છોડી મૂકશે. આવી રીતે દોડતાં દોડતાં મધ્યમશુદ્ધિએ રાત પૂરી કરી, તેના પગમાં પાદરક્ષક (પગરખાં-જેડાં) નહિ હોવાથી અનેક કાંટા અને ખીલા ખીલીઓ તેને વાગ્યાં, ચાલવાના શ્રમથી તે તદ્દન થાકી ગયો, ક્ષુધાથી તે ખીડવા લાગ્યો, તૃષ્ણાથી તે હેરાન થવા લાગ્યો, શોકથી તે વિહ્વળ થઈ ગયો, દીનતાથી તે લેવાઈ ગયો, છતાં પણ પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલતાં, અને ગામેગામ પોતાના ખોવાયેલા ભાઈની ખબર પૂછતાં, તે સાત રાત અને સાત દિવસ રખડ્યો, ત્યારે આખરે તે કુશસ્થળ નામના નગરે આવી પહોંચ્યો.

કુશસ્થળ નગરે કુવા કાંઠે.

નંદને આપેલો બાળનો પત્તો.

બાળ મધ્યમનો આખરે મેળાપ.

કુશસ્થળ નગરના બહારના ભાગમાં મધ્યમશુદ્ધિ જરા રોકાયો. ત્યાં એક ખીલકુલ વપરાશમાં નહિ આવતો જુનો કાંડો કુવો તેના જોવામાં આવ્યો. પછી પોતાના ભાઈ વગર આ જીવતરની શી જરૂર છે એમ વિચાર કરીને તે કુવામાં ડૂબી મરવાના નિર્ણયથી તેણે ગળા સાથે એક મોટો પથ્થર બાંધ્યો. તે વખતે તે બાલુએ એક નંદન નામનો રાજપુરુષ આવી ચડ્યો. તેણે મોટેથી યુમ મારી કે- 'સાહસ ન કર, સાહસ ન કર !' આ પ્રમાણે બોલતો તે મધ્યમશુદ્ધિની પાસે આવી પહોંચ્યો અને કુવાની પાળ ઉપર જે વખતે મધ્યમશુદ્ધિ ઊભો રહી અંદર પડવાની તૈયારીમાં હતો તે વખતે એ નંદને તેને ચોભી રાખ્યો, તેને ગળેથી પથ્થર છોડાવી નાંખ્યો, તેને જમીનપર એસાડ્યો અને પછી આતું અધમ પુરૂષને યોગ્ય આપઘાતનું કામ કરવાનું કારણ મધ્યમશુદ્ધિને તેણે પૂછ્યું. તેના જવાબમાં મધ્યમશુદ્ધિ-

એ પોતાને પોતાના ભાઈ બાળથી કેવી રીતે વિયોગ થયો હતો તે સંબંધી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. આ હકીકત સાંભળીને પેલા નંદને કહ્યું ‘ભાઈ! જો એમજ છે તો તારે હવે દીલગીર થવાની જરૂર નથી. તારા ભાઈ સાથે તારો મેળાપ જરૂર થઈ શકશે.’ ‘એ મેળાપ કેવી રીતે થશે?’ એમ મધ્યમબુદ્ધિએ તેને પૂછતાં તેના જવાબમાં નંદને કહ્યું ‘ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિ! સાંભળ. આ નગરમાં અમારો સ્વામી હરિ-શ્ચન્દ્ર નામનો રાજા રહે છે. તેને વિજય માહર સંખ્ય વિગેરે નંજીકમાં રહેનાર માંડળીક રાજાઓ વારંવાર ત્રાસ આપ્યા કરતા હતા. એ હરિ-શ્ચન્દ્ર રાજાને એક રતિકેલિ નામનો વિદ્યાધર પરમ મિત્ર છે. એક વખત વિદ્યાધર અમારા રાજાપાસે આવ્યો હતો તે વખતે તેણે રા-ત્રીઓ તરફથી અમારા રાજાને યતા ઉપદ્રવોની વાર્તા સાંભળીને રાજાને એક ભયંકર વિદ્યા આપવા જણાવ્યું અને કહ્યું કે એ વિદ્યાના પ્રભાવને લીધે તું એ તારા સીમાડાના રાજાઓથી કદિ પણ પરાભવ પામીશ નહિ. રાજાએ એ હકીકત સાંભળીને પોતાના વિદ્યાધર મિત્રનો આભાર માન્યો. ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે અમારા રાજા પાસે છ મહિના સુધી એ વિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પૂર્વસેવા^૧ કરાવી અને આ-જથી આડમે દિવસે તે અમારા રાજાને કોઈ જગાપર લઈ ગયો, તેની પાસે વિદ્યાની સાધના કરાવી અને બીજા એક પુરૂષની સાથે રાજાને બીજે દિવસે પાછો નગરમાં લઈ આવ્યો. રાજાની સાથે આણેલા તે પુરૂષના માંસ અને લોહી વડે હોમક્રિયા કરવા માંડી. એ પ્રમાણે વિદ્યાની શાત દિવસ સુધી પદ્માત્સેવા^૨ કરી. તે પુરૂષ કે જેને વિદ્યાધર લઈ આવ્યો હતો અને જેના માંસ લોહીથી હોમ લેવન કરવામાં આવ્યો હતો તેને આજે જ છાંયો છે અને માંસ માનવું એમ છે કે એજ પુરૂષ તારો ભાઈ હોવો જોઈએ. હવે મારે તને કહેવું જોઈએ કે રાજાએ તે પુરૂષને હમણાંજ મને સોંપ્યો છે.’ મધ્યમબુદ્ધિએ કહ્યું ‘જો એમજ હોય તો મારા ઉપર મહેરબાની કરીને તે પુરૂષને હમ-ણાંજ મને બતાવો કે જેથી તે મારો ભાઈ છે કે નહિ તેની ખરાબર કું ખાત્રી કરું!’ એમ કરવાની હા પાડીને નંદન (રાજપુરૂષ) તેને લાવવા માટે ગયો અને બાળને ઉપાડી લાવીને થોડા વખતમાં પાછો આવ્યો.

૧ પૂર્વસેવા: વિદ્યા સિદ્ધ કરવા પહેલાં સાધના કરવી પડે તે. તેમાં જપ, તપ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૨ પદ્માત્સેવા: વિદ્યા ગ્રાસ થવા પછી કરવાની વિધિઓ.

એક મહા ભયંકર રમણાનમાં તે મને લઈ ગયો. ત્યાં રાજમાવેલા અં-
ગારાના અગ્નિકુંડ પાસે જીભેલા એક પુરુષને મેં જોયો. તે જીભેલા પુરુ-
ષને આકાશમાં ચાલનાર તે વિદ્યાધરે કહ્યું ' મહારાજ ! તમારું ઇચ્છિત
કામ આજે સિદ્ધ થયું. વિદ્યા સિદ્ધ કરવાને માટે જોઈએ તેવો લક્ષણ-
વાળો પુરુષ મને પ્રાપ્ત થયો છે. ' તે જીભેલા પુરુષે જવાબ આપ્યો.

આલો, બહુ કૃપા થઈ ! ' પછી પેલા વિદ્યાધરે કહ્યું

જપ, હોમ; ' એક વિદ્યાનો જાપ પૂરો થાય ત્યારે તમારા હાથમાં
લોહી, માંસ. હું જે આહુતિ આપું તે તમારે અગ્નિમાં નાખવી. '

આ હકીકત તે જીભેલા પુરુષે કમૂલ કરી. જાપ કર-

વાનો આરંભ થયો. ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે યમની શબ જેવી
અતિ તીફળ અણીવાળી અને સૂર્ય જેવી અકચકતી ખંજર કાઢી અને
તેના વડે મારી પીઠમાંથી તેણે એક માંસની પેશી (ટુકરો) કાપી
કાઢી તેમજ તેજ ભાગને દાખીને તેમાંથી કેટલુંક લોહી કાઢ્યું અને તે
વડે પોતાનો ખોખો ભર્યો. તે વખતે ત્યાં જે ખીન્ને પુરુષ હતો તેના એક
જાપ પૂરો થયો એટલે વિદ્યાધરે તેને લોહી અને માંસની આહુતિ આપી
તે પોતાના હાથમાં લઈને તેણે અગ્નિકુંડમાં નાખી. વળી પાછો ફરી-
વાર જાપ શરૂ કર્યો. પરમાધામી રાક્ષસો જેમ નારકીના શબોના શં-
કીરને કાપે તેમ તે વિદ્યાધર મારા શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોમાંથી
માંસના કકણાઓ કાપીને અને તે ભાગને દાખીને તેમાંથી લોહી કા-
ઢીને તેના ખોખો ભરી પેલા જાપ કરનારને અગાઉની માફક આપતો
હતો અને જાપ પૂરો થતાં તે લઈને ખીન્ને પુરુષ અગ્નિમાં તેની આ-
હુતિ આપતો હતો. તે વખતે મને એટલી સખ્ત પીડા થતી હતી કે
આખરે પીડાથી મુંઝાઈને મને મૂર્છા આવી ગઈ અને હું જમીન પર
પડી ગયો; પરંતુ પેલો વિદ્યાધર તો મારું હૃદયપુષ્ટ શરીર જોઈને બહુ
આનંદ પામતો હતો અને મારી પીડાની જરા પણ દરકાર કર્યા વગર
મને વધારે ને વધારે કાપતો હતો. તે વખતે અટ્ટહાસથી હસવાની
પેઠે, પ્રલયકાળના મેઘના ગર્જનરવ પેઠે, સમુદ્રથી ડોલતી પૃથ્વીની પેઠે,
શિયાળીઆઓ પોતાની શબ વડે લાળી કરવા મંડી ગયા, ભયંકર રૂપ
ધારણ કરનાર વૈતાળો નાચવા લાગ્યા અને લોહીનો વરસાદ વરસવા

લાગ્યો. આવા ભયંકર દેખાવોથી પણ રાજાનું ચિત્ત

વિભ્રાસિદ્ધિ.

વીર લેપ.

જરા પણ દોભાયમાન થયું નહિ-અર્થાત્ નહિ એટલે

આખરે પેશી ભયંકર વિદ્યા રાજાની પાસે આવી,

આદર્શ જાપ પૂરા થયા, તે વખતે ' હું તને સિદ્ધ

થઈ છું ' એમ જોલતી વિદ્યા પ્રગટ થઈ, સાધના કરનારે (રાજાએ)

તેને નમસ્કાર કર્યો અને વિદ્યા તે સાધકના શરીરમાં દાખલ થઈ મારા શરીરમાંથી માંસ તથા લોહી નીકળેલ હોવાને લીધે દયા આવે તેવી રીતે મને રડતો જોઈને રાજાને મારા ઉપર ક્રોધા આવી અને અંદર શ્વાસ લેતા રાજાએ દાંતનો અવાજ કર્યો. રાજાને તેમ કરતો જોઈને વિદ્યાધરે વાચ્યો અને કહ્યું 'રાજા! આ વિદ્યાનો એવો કલ્પ (નિયમ) છે કે જે પ્રાણીની તે વિદ્યાને આહુતિ આપી હોય તેના ઉપર સાધના કરનારે દયા લાવવી ન જોઈએ.' એ પ્રમાણે બોલીને પેલા વિદ્યાધરે મારા શરીર ઉપર ક્રોધ જતનો લેપ લગાડ્યો. તે વખતે જાણે ચારે તરફ લાગેલા અગ્નિથી બળી જતો હોઈ, વજ્રથી જાણે ચુરાઈ જતો હોઈ, ઘાણીથી જાણે પીલાઈ જતો હોઈ, તેમ હું ઘણી આક્રી પીડા પામવા લાગ્યો, પણ માંડે પાપી જીવન તે વખતે પણ પૂરું થયું નહિ, હું મરણ પામ્યો નહિ અને એક ક્ષણવારમાં દાવાનળથી બળેલા છાણા જેવું માંડે શરીર થઈ ગયું. અને જણા (વિદ્યાધર અને રાજા) મને ત્યાંથી ઉપાડીને નગરમાં લઈ ગયા. પછી મારા શરીર ઉપર સોજા લાવવા માટે મને ખાટી વસ્તુનું ખૂબ ભોજન કરાવ્યું, જે ખોરાકને પરિણામે માંડે આખું શરીર તદ્દન બહેરું થઈ ગયું. તેવીજ રીતે તે રાજાએ મારા માંસ અને લોહીથી આહુતિ આપીને સાત દિવસ સુધી આક્રોશ આક્રોશ જાળવે દરરોજ કર્યા. ત્યાર પછી તે જે અવસ્થામાં મને જોયો તે ભાઈ ! તું સારી રીતે જાણે છે. ભાઈ ! આ મારા અનુભવની હકીકત છે. એ દુઃખનો હું ત્યારે અનુભવ કરતો હતો ત્યારે મનમાં એમ થતું હતું કે જેવાં દુઃખનો મેં અનુભવ કર્યો તેવું દુઃખ પ્રાપ્તિ (લાગુ કરીને) નરકમાં પણ હશે નહિ."

મધ્યમશુદ્ધિએ અત્યંત દીવંગીરી સાથે આ બાળના દુઃખી અનુભવનો વૃત્તાંત સાંભળીને કહ્યું 'ભાઈ બાળ ! ખરેખર, તારે માથે આવું દુઃખ ન થકે ! અરેરે ! એ પાપી વિદ્યાધર કેવો દયા વગરનો ! અને તે વિદ્યા પણ કેવી ભયંકર !'

મનીપીએ આપેલો વ્યવહાર બોધ.

હવે તે વખતે લોકાચારને અનુસરીને બાળની ખબરઅંતર પૂછવા માટે મનીપી ત્યાં આવ્યો, તેણે બાળનામાં ઊભા ઊભા ઉપર પ્રમાણે શોક કરતો મધ્યમશુદ્ધિને સાંભળ્યો. તેજ વખતે તે અંદર દાખલ થઈ તેને મધ્યમશુદ્ધિએ બેસવાનું આસન આપ્યું અને તેની સામે વાતચીત કરવા માંડી. પાંડી વાતચીત થયા પછી મનીપીએ પૂછ્યું—'અરે ભાઈ મધ્યમશુદ્ધિ ! તું આ પ્રમાણે શોક શા માટે કરે છે ?'

મધ્યમશુદ્ધિ—‘મારા શોકનું કારણ અત્રૌકિક છે, ભારે જખંડ છે.’

મનીષી—‘તેનું અસાધારણ કારણ શું છે?’

તે વખતે મધ્યમશુદ્ધિએ ઉપવનમાં પોતે બાળ સાથે ગયો ત્યાં-
રથી માંડીને બાળને વિદ્યાધરે ઉપાલ્યો, તેના સરીરમાંથી મારા અને
લોહી લીધાં વિગેરે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. મનીષીએ આ સર્વ
હકીકત અગાઉ જાણી હતી છતાં પણ અજાણ્યાની જેમ દેખાવમાં
આશ્ચર્ય બતાવીને સર્વ હકીકત મધ્યમશુદ્ધિ પાસેથી બરાબર સાંભળી.
ત્યાર પછી મનીષી બોલ્યો “અરે ! બાળને આવું તે શું થયું ? એ
‘હીક’ તો ન થયું. જો કે એ તો તે પ્રથમથીજ કશું હતું કે બાળ
પાપી સ્પર્શન સાથે સંબંધ કરે છે તે જરા પણ સાફ નથી. આ બા-
ળને જે અનર્થો પ્રાપ્ત થયા છે તે સર્વ મારા સમજવા પ્રમાણે એ
સ્પર્શને કરેલા છે; કારણ કે એ પાપી સ્પર્શન આર્યપુરૂષને ઘટે નહિ
તેવાં અકાર્ય કરવાના વિચારનું કારણ છે અને જ્યારે પ્રાણી આર્ય-
પુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામો કરવાનો એક વખત સંકલ્પ કરે છે ત્યારે
અધમ ચિત્તવૃત્તિને લીધે અને પાપના ઉદયનું બહુ જોર થઇ ગયેલું
હોવાને લીધે જેમ માછલું કાંડામાં રહેલ ગળપણવાળા અતનો.
દુકડો ખાવા લલચાઇ જાય છે અને સપડાઇ જાય છે, તેમ એક
પણ કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વગર આપત્તિના ખાડામાં ઢળી પડે છે અને
મરણ પણ પામે છે. જીધા અને ઉલટા રસ્તાથી કોઈ દિવસ કોઇ
પણ પ્રાણીનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નથી અને થવાનું નથી, મુખ્ય મળ-
વવા માટે આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામો કરવાનો સંકલ્પ કરવો
તે જીધો માર્ગ છે. એવા ખોટા સંકલ્પ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે
ધીરજનો નાશ કરે છે, વિવેકને વેચી દે છે, ચિત્તને મલિન કરે છે
અને લાંબા વખત પૂર્વે જે પાપો કર્યો હોય તેને ખેંચીને ઉદયમાં
લાવી મૂકે છે અને છેવટે પ્રાણીને સર્વ અનર્થોના માર્ગ પર લાવી
મૂકે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામનો
સંકલ્પ કરવો તેમાં મુખની ગંધ પણ ક્યાંથી હોઇ શકે ? બાળને
આવી મહા ભયંકર પીડા ભોગવવી પડી તેનું કારણ માત્ર તેણે મારી
શિખામણ ન માનતાં પોતાના મનમાં આવ્યું તેમ કમૂલ રાખી સ્પર્-
શન સાથે સંબંધ વધારતો ગયો તેજ છે. બાળે શિખામણ ન માની
તેનો જવાબદાર તે પોતે છે, તેમાં તું શોક શા માટે કરે છે ?”

૧ આ વ્યવહારવચ્ચન છે. ખીડા વાચ તે તો લીક નહિ, જો કે બાળ તો તેને
સર્વથા યોગ્ય છે. આજન મનીષીના વિચાર વાંચવાથી આ સ્પષ્ટ થશે.

બાળ—“ભાઈ મનીષી ! આતું સંબંધ વગરનું-દેકાણા વગર બોલવાથી શું લાભ છે ? મોટા માણસો મોટું કામ સાધવા તૈયાર થયા હોય તેઓને વચ્ચે વચ્ચે કદાચ દુઃખ આવી પડે તો તેથી તેઓનું મન દુઃખાતું નથી અને તેઓ પોતાના કામથી પાછા પલ્લે ઉઠતા નથી. જો કમળની જેવી કોમળ કાયાવાળી પેલી મદનકંઠણી મને પ્રાપ્ત થાય તો પછી આ દુઃખ તે શું બિસાતમાં છે ?”

મનીષીની વિચારશીળ સલાહ.

બાળના વર્તનપર જૂદી જૂદી ટીકાઓ.

મનીષી અને મધ્યમયુદ્ધિની વાતચીત.

જેમ કોઈ મનુષ્યને વિકરાળ સપેં ડંસ માર્યો હોય તો પછી તેના બચાવ કરવાનો કોઈ રસ્તો કે ઉપાય રહેતો નથી, તેવી રીતે જો બાળ હવે ઉપદેશ, મંત્ર કે તંત્રથી સાચા માર્ગ પર આવી શકે તેવું નથી, તેનો અંતર આધિ અસાધ્ય થઈ ગયો છે, એમ વિચારી મનીષીએ પોતાના જમણા હાથની આંગળીએ મધ્યમયુદ્ધિને વળગાડ્યો અને તે સ્થાનમાંથી ઊઠી જઈ મનીષી મધ્યમયુદ્ધિ સાથે બહાર આવ્યો અને પછી તે બન્ને ભાઈ (મધ્યમયુદ્ધિ અને મનીષી) બાળના ઓરડામાં દાખલ થયા. ભાં ગયા પછી મનીષીએ મધ્યમયુદ્ધિને કહ્યું “ભાઈ મધ્યમયુદ્ધિ ! આ બાળ તો તેના નામ પ્રમાણે બાળ (અજ્ઞાન-મૂર્ખ) જ રહ્યો ! એ પોતાનું ખરું આત્મહિત ક્યાં છે તે જરાપણ સમજતો નથી તો તેની પીઠે વળગીને તારે પણ હેરાન થવાનો વિચાર છે ?”

મધ્યમયુદ્ધિ—“ભાઈ મનીષી ! તેં મને બરાબર બોધ આપ્યો. એમાં જરા પણ શંકા જેવી વાત નથી. આ બાળ તારી સાચી સલાહ પણ સાંભળતો નથી તો હવે તેની સાથે સંબંધ રાખવાથી સર્વું ! વળી બાળના સંબંધમાં હાલ જે ઉપર જણાવેલો બનાવ બન્યો છે તે પણ અત્યંત શરમ ઉપજાવે તેવો છે. ત્યારે શું પિતાજીને હજી તે વાતની ખબર પડી નહિ હોય ?”

મનીષી—“અરે પિતાજીએ એ હકીકત જાણી છે એટલું જ નહિ પણ આખા ગામે તે હકીકત જાણી છે અને કાલે સવારે પરદો (પટલ-હાંડી-બટાકી) વાગશે ત્યારે તને પણ ખબર પડશે કે આખું ગામ તે વાત જાણે છે.”

મધ્યમયુદ્ધિ—“એ વાતની સર્વ માણસોને કેવી રીતે ખબર પડી ગઈ ?”

મનીષી—“ભાઈ મધ્યમશુદ્ધિ ! કામદેવના મંદિરમાં જે બનાવ બન્યો હતો તે તો ઘણા લોકોની દેખતાજ બન્યો હતો તેથી તેઓ તે જાણે તેમાં નવાઈ નથી. હવે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાલ્યો તે હકીકત લોકોના જાણવામાં કેવી રીતે આવી એમ તું પૂછતો હો તો તેના ખુલાસો એ છે કે તે રાત્રીએ જ્યારે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાલ્યો ત્યારે તારા હાહારવધી અને ‘હું આવ્યો, હું આવ્યો’ એવા પોકારથી ઘણા માણસો ઉંઘમાંથી જાગી ગયા હતા. તેઓએ એ સર્વે હકીકત આખા નગરમાં ફેલાવી.”

મધ્યમશુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે બાળ ગમે તેવો પણ પોતાનો ભાઈ છે એમ ધારીને પોતે તેની હકીકત છુપાવી રાખતો હતો, પણ એની વાત તો ઘણી જાહેર થઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે. સારી રીતે છુપાવીને કોઈ કામ કર્યું હોય તો પણ તે લોકમાં ઘણે ભાગે પ્રગટ થયા વગર રહેતું નથી અને ખાસ કરીને પાપ તો તુરતમાં જરૂર પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. તેટલા માટે પોતાનાં કરેલાં પાપાચરણો છુપાવવા માટે પ્રાણીઓ પ્રયાસ કરે છે તે તેમની મિથ્યા શુદ્ધિજ છે. ખાવા પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો તે ગ્રાહની એક પ્રકારની રમત જ છે. આ પ્રમાણે પોતાના અનર્માં વિચાર કરીને મધ્યમશુદ્ધિએ મનીષીને કહ્યું “ભાઈ મનીષી ! આ હકીકત સાંભળીને તું શું કર્યું ? પિતાજીએ શું ધાર્યું ? માતાજી એ શું કર્યું ? અને નગરવાસી જનોએ શું વિચાર્યો ? એ સર્વે હું તારી પાસેથી જાણવા ઇચ્છું છું.”

મનીષી—“ભાઈ મધ્યમશુદ્ધિ ! સાંભળ. સતજન પ્રાણીઓએ ડુંગુલી પ્રાણી તરફ ઉપેક્ષા રાખવી જોઈએ એવી પણ તરફ નહીં ભાવનાથી અને બાળ તરફ^૧ માધ્યસ્થ ભાવ રહ્યો નહીં દીકાઓ. તેમજ કલેશ પામતા પ્રાણી ઉપર સતજન પુરુષોએ દયા રાખવી જોઈએ (કરુણા ભાવ)^૨ એ વિચારથી મને

૧ યોગની ચાર ભાવના છે: ઐત્રી, પ્રમોહ, કંચ્છા, અને માધ્યસ્થ. ૧૧થી માધ્યસ્થ ભાવનામાં-પ્રાણી કર્મને વસા છે, કોઈ પ્રાણી નિર્ગુણી હોય તો ના ઉપર દોષ કરવો ઉચિત નથી, એમ વિચારી તેના સંબંધમાં મૌન રાખવું ને દોષ તરફ બેદરકારી બતાવવી, તે દોષો બાળ થઈ શકે તેવું દોષ તો તેના પાપ કરવો, પણ અદકાથી ન ચક્રાવ તેવા દોષ દોષ તો તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખવી ! માધ્યસ્થ ભાવનાનું લક્ષણ છે. (અ. કલ્પદ્રુમ-દ્વિ. આશ્વિન-૫. ૩૭ જુઓ)

૨ દીન, દુઃખી, પીડા પામતા પ્રાણીઓ ઉપર દયા તે કંચ્છાભાવ-યોગની ૧૭ ભાવના.

તારા ઉપર બહુ કરુણા આવી, વળી પેલા પાપી મિત્ર (સ્પર્શન) સોબતથી ઉત્પન્ન થતી આવા પ્રકારની પીડાઓથી હું મુક્ત રહ્યો એ

મનીષીનું
વર્તન.

વિચારથી અને મારી જાતમાં-મારા આત્મામાં વિશેષ શ્રદ્ધા-પાકો ભરોસો આવતો ગયો. વળી મહાત્માઓ શુણુ ઉપર અને શુણુવાળા પ્રાણીઓ ઉપર વિશેષ પ્રમોદવાળા થાય છે-તેઓ શુણુ જોઈને રાગ

રાહ થઈ જાય છે એ વિચારથી આ પાપી મિત્ર સ્પર્શન જે સંઘર્ષનથી મૂળ છે તેને પોતાના પાસેથી એકદમ દૂર હાંકી મૂકના મહાત્મા ભવજંતુ^૧ ખરેખર પુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળી છે એ વિચારથી તેના તરફ પ્રમોદ થયો, તેના વિચારથી મનમાં આનંદ આવવા લાગ્યો અને તેને માટે મનમાં મોટું માન ઉત્પન્ન થયું. પિતાશ્રીએ તો આ હકીકત જાણી ત્યારે તેઓ અદૃઢાસ કરીને ખૂબ હસ્યા. તેઓશ્રીને એ પ્રમાણે હસવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેઓએ મને જણાવ્યું કે 'મને જ્યારે પ્રાણીઓ પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે તેઓને જે પ્રમાણે સાધારણ રીતે થાય છે તેવું જ બાળને થયું છે તેથી મને તો એ હકીકતથી આનંદ થાય છે. માતા સામાન્યરૂપાએ તો શોક

માતા પિતા
નો મત.

કરીને રાગ પાટવા માંડી અને પોતાનો પુત્ર ક્યાં ગયો હશે એ વિચારથી બહુ દીવંગીર થઈ ! પોતાના પુત્રને આવી કોઈ પણ પ્રકારની અદૃઢાસ થઈ નહિ એ વિચારથી મારી માતા (શુભમુંદરી) આનંદ પામી. બાળને કોઈ ઉપાડી ગયું છે એવી વાર્તા સાંભળીને નગરના

૧ પારકાનું દિવ વિતવન કરવું તે મૈત્રીભાવ, શુભ અને શુણુવાન તરફ પક્ષ પાત કરવો તે પ્રમોદભાવ, સંસારથી પીડા પામતા પ્રાણીઓ પર દયા કરવી તે સ્નેહભાવ અને નિવારણ ન કરી શકાય તેવા દોષો તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ આનંદસ્વભાવ. અત્ર બીજી પ્રમોદ ભાવનાની વાત કરી તેમાં શુણુવાન તરફ રાગ થાય છે.

૨ ભવજંતુના વિશેષથી સ્પર્શન આવનવાન કરતો હતો તે હકીકત વાદ કરવા માટે હતો આ પ્રસ્તાવનું પ્રશ્નનું ત્રીજું. એવા પ્રાણી તરફ પ્રમોદ આવતો તે સ્નેહને સહિત વરત સ્વભાવિક છે.

૩ મારા વિચાર પ્રમાણે અહીં બાળની માતા અકુશળતાવાળા રહેવા પામી એવું હોય તે વખતે કોઈ દાસી નગરના સામાન્યરૂપાનું નામ લેવા માટે છે. અગત્ય સંદર્ભકર્ત્રિ પદ્યમાં મને તે સ્વર્ગના સામાન્યરૂપાને નિહાળતા મૂકવા એવો ભાવ આવે તેમની હક છે. ના. નિ.

સાં લોકોનો બહુ દુઃખ થઈ ગયા. તું બાળની પછ-
 રા- વાટે ગયા એ હકીકત સાંભળીને માર નજરમાંથી જ-
 મળ. માને તારા ઉપર દયા આવી અને મારી રક્ત પતિ
 એકેને રાત્રે નજરમાંથી જોઈને મારી નરક પડપાન થયો."

મધ્યમણ્ડિ—"આ રાત્રે હકીકત તારા જન્મમાં કેવી
 રીતે આવી?"

મનીપી—"હું કુલકળને કીધે નજરમાં કરવા નીકળી પડ્યો હતો.
 ત્યારે મેં લોકોને જાહેર જાન કરતાં સાંભળ્યા હતા. તેઓ બો-
 લતા હતા કે-'અરે કુળને કલંક લગાડનાર, અંતઃકરણથી મન્ય દુષ્ટ,
 મર્યાદાથી રહિત, સદાચારથી ઉખળી અપેક્ષા અને હમેશાં તજવાયામ્ય
 માને ગમન કરનાર અને આખા નજરને અનેક રીતે હેરાન કરનાર એ
 બાળને કોઈ ઉપાડી અંધ એ તો બહુજ સારી વાત થઈ.' આ હકી-
 કત સાંભળીને વળી બીજે માણસ દોષામાંથી બોલી ઊઠ્યો. 'તા, એ
 તો બહુ ઠીક થયું, પણ એ બાળને કોઈએ ઊત્તમિત કરીને મારી
 નાખ્યો એવી વાત એ સંભળાય તો તે વાત વધારે સારી ગણાય,
 કારણ કે એ પાપીનો તો કોઈ પણ રીતે નારા થાય તોજ નગ-
 રવાસી સ્ત્રીઓનાં શિષ્યનું રક્ત થઈ શકે તેમ છે; તે સિવાય બીજો
 કોઈ પણ રસ્તો નથી.' તે વખતે દોષામાંનો એક ત્રીજો માણસ
 બોલી ઊઠ્યો 'અરે કારે હા! એ તો બહુ ધરમની વાત થઈ! પણ
 એની પછવાડે વળીને પેલો મધ્યમણ્ડિ ખેદ પામે છે અને હેરાન
 થાય છે તે સાચું નથી, એ આપણને તો સારું જણાય છે!' ત્યારે
 વળી દોષામાંનો એક બીજો માણસ બોલી ઊઠ્યો 'અરે બાઈ, જવા
 દેને! વળી જે પાપીઓના મિત્ર હોય તે કદિ સારા હોતા હશે? જે
 ખરેખર 'જાતીય મુવર્જ' હોય તે પધ્ધતની સાથે સોખત કરેજ નહિ
 અને જે તેમ કરે તો પછી તેની જ મારફતે એવો સંબંધ કરનાર
 પ્રાણી અનેક દુઃખો પામે અને લોકોમાં તેની ગેરઆખર થાય તેમાં
 જરા પણ જોડું થતું નથી. જે પ્રાણીઓ શરૂઆતથીજ સારા
 માણસોના સંબંધમાં આવી પાપકાર્ય કરવામાં આસક્તિવાળા
 પ્રાણીઓના સંબંધને જ ત્યાગ કરે છે તેઓને કોઈ પ્રકારનો દાપ
 લાગતો નથી અને લોકો તેઓના નામની સાથે હાથોને જો-
 ળતા નથી એટલે તેઓને દાપવાન ગણતા પણ નથી. તેના સંબંધમાં
 પેલો મનીપીજ દાખલો લેવા લાયક છે. તે પોતે મહાત્મા છે તો

પાપી બાળની સાથે પોતાનો સર્વ સંબંધ છોડી દઇને કેવો કલંક વગરનો થઇને નિરાંતે સુખમાં રહે છે ?' ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! લોકોને અંદર અંદર આ પ્રમાણે વાત કરતાં સાંભળવાથી આ સર્વ હકીકત મારા જાણુવામાં આવી છે અને તેથી બાળનો સંબંધ છોડી દેવાની મેં તને સૂચના કરી છે. "

સાચી સલાહની અસર.

વિચાર અને નિર્ણય.

બાળ સમાગમ ત્યાગ.

મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે ખરેખર, દોષમાં રચી પચી રહેલ પ્રાણીને આ ભવમાં પણ સુખની ગંધ આવતી નથી, તેને એક દુઃખ ઉપર બીજું એમ દુઃખને દુઃખ જ આવ્યાં કરે છે. વળી એવા પ્રાણીને દુઃખના ભારની પીડા થાય છે તેટલાથીજ તેનો છુટકો થતો નથી પણ લોકો તેના ઉપર આક્રોશ કરીને તેના દુશ્મનની ગરજ સારે છે. એક તો એવા પ્રકારનો પ્રાણી દુઃખથી બળી જતો હોય છે અને ઉપરાંત વધારામાં લોકોમાં તેની નિંદા થાય છે તેથી તેને તો ખરાખર દુઃખ ઉપર હાથ લાગવા જેવું થાય છે. બાળને ખરાખર એજ પ્રમાણે થયું છે અને તેની સાથે સંબંધ રાખવાથી હું પણ તેના જેવો જ હોઇશ એવા વિચારથી લોકોની દયાતું પાત્ર થયો અને કેટલાક વિચારવાન પ્રાણીઓએ તો મને બાળના જેવોજ ધાર્યો. એ પાપી બાળ સાથેનો સંબંધ દુઃખતું મૂળ અને સજ્જન માણસોને નિંદવા યોગ્ય છે એમ હવે જ્યારે મારા સંમજવામાં ચોક્કસ આવ્યું ત્યારે તે સંબંધ જરૂર કરવા યોગ્ય નથી એવો નિર્ણય થાય છે. ગુણમાં રાચી માચી રહેલ પ્રાણીઓને સર્વ સંપત્તિ આ જ ભવમાં મળી જાય છે એ પણ ખરાખર ચોક્કસ થયું અને તેના દાખલામાં આ ભાઇ મનીષી પોતે જ છે. એણે બાળ અને સ્પર્શનનો સંબંધ કરવાની મૂળથી ના પાડી તેથી અત્યાર સુધી તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું કલંક પણ આવ્યું નહિ, તે તદ્દન સુખી રહ્યો અને પંડિત પુરુષોના વખાણને પાત્ર થયો. આ પ્રમાણે નજરોનજર જોવાય છે છતાં પણ કેટલીક વાર વર્તન કરતી વખતે લોકો દોષ તરફ આદર-ભાવ બતાવે છે અને ગુણ તરફ મંદ ઉત્સાહ બતાવે છે તે પાપ કર્મના ઉદયથીજ હોય એમ મને તો લાગે છે. ' મેં તો ગુણ અને દોષ

૧ અહીં મૂળ ગ્રંથ ઝે. રેા. એ. સો. વાળા ખાસ ભાગની આવૃત્તિનું પૃથ ૨૭૬ શરૂ થાય છે.

વચ્ચેનો તફાવત બરાબર જોઈ લીધો છે. મનીષીએ કહ્યું તેમ મારે તો શુણુ પ્રાપ્ત કરવામાટે જ પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સાફ છે.

આ પ્રમાણે ચોતાના મનમાં વિચાર કરીને પછી મનીષીને તેણે પ્રગટપણે કહ્યું—“હાલ તો હું લોકોમાં ઉઘાડી રીતે ફરીને મોઢું બતાવી શકું તેમ નથી, કારણ કે બાળની હકીકત પૂછીને લોકો વારંવાર મને કંટાળો આપ્યા કરે છે અને બાળની એ હકીકત અત્યંત સરમ ઉપ-લવે તેથી હોવાથી તે વારંવાર બોલવાનું કે બીજાને કહેવાનું મને મન થતું નથી. ધણી એ વાત જો હું લોકોને કહેવા બેસું તો બાળને કેવી કેવી હેરાનગતીઓ થઈ એ હકીકત મારી પાસેથી સાંભળી દુર્લભ લોકો તેના ઉપર વધારેને વધારે હસશે; તેથી બાઈ મનીષી ! મારે હાલ તો રાજસુવનમાં જ રહેવું વધારે ઠીક છે એમ મને લાગે છે. લોકો બાળની હકીકત ભૂલી જાય નહિ ત્યાં સુધી જાહેરમાં દેખાવું તે મને ઉચિત લાગતું નથી.”

મનીષી—“જેમ તારું મન વધે તેમ કર, તેમાં મને કાંઈ પણ વાંધા જોઈ લાગતું નથી; મારું તો તને ખાસ કહેવાનું એ છે કે એ પાપી મિત્રનો સંબંધ તારે કોઈ પણ પ્રકારે કરવો નહિ.”

તે દિવસથી મધ્યમસુદ્ધિ મહેલમાં જ રહેવા લાગ્યા, તેણે બહાર જવા આવવાનું તદ્દન બંધ કરી દીધું. વાતચીત પૂરી થયા પછી મનીષી ત્યાંથી ચોતાના સ્થાનપર ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બાળના હાલહવાલ.

વે આ બાલુએ બાળના શરીરમાંથી અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બહાર નીકળ્યા, પ્રગટ થયા. અકુશળમાળા કહેવા લાગી “વાહરે વાહ ! દીકરા ! તે બહુ સાફે કર્યું ! પેલા બુઢા વાચાળ મનીષીને તિરસ્કાર કરીને મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને ઘટે તેજ પ્રમાણે તે વર્તન કર્યું તેથી તું મારો ખરેખરો દીકરો છે !”

સ્પર્શન—“માતાજી ! આવા પુરુષોએ એવા પ્રકારનું વર્તન કરવું તે યોગ્ય જ છે. એ પ્રમાણે આચરણ કરીને મારા બહાલા મિત્રે મારા તરફનો દૃઢ પ્રેમ બતાવી આપ્યો છે. અરે ! આટલા સારા શબ્દો કહેવાની પણ શું જરૂર છે ? હવે તો અરસ્પરસ એક બીજાના મુખ દુઃખમાં આપણે એક સરખો ભાગ લેવાનો સંબંધ બેઠાયો. મોટું કામ કરવાને જે પ્રાણી તૈયાર થયો હોય તેને વચ્ચે વચ્ચે વિદ્યો-અચ્ચે આવી, પણ તેની શું તે કદિ પણ દરકાર કરે છે ?”

બાળ—“મારૂં પણ એજ કહેવું છે. માત્ર પેલો મનીષી તે વાત લાણુતો નથી.”

સ્પર્શન—“તારે એવાનું શું કામ છે ? તારા મુખમાં એ પાપી વિદ્વંસનાર છે. હું પોતે અને તારી માતા જ માત્ર તારાં ખરાં મુખનાં કારણુ રૂપ છીએ.”

બાળ—“એ બાબતમાં શું શક છે ? એ તો સંદેહ વગરની વાત છે !”

આટલી વાતચીત થયા પછી અકુશળમાળાએ અને સ્પર્શને પોતાની યોગસક્તિ ચલાવીને પાછો બાળના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

મદનકંદણીને મામે ફરવાના બાળના પડાસ.

કસાઈ જતાં બાળી રાત્રી બપોરે પાળના.

લોકોનો નિરક્ષાર. મન. દુઃખ અને ભય.

બાળના રાત્રીમાં જોવા તે જાતે (માતા અને રૂપકાંત) દાખલ થયા કે તુરતજ મદનકંદણી સાથે વિરલગ્ન બાળવાની પગપાત્ર ઉત્કૃષ્ટતા બાળને વધી પડી, તેના રાત્રીમાં દાખ થયા સામો. તેને બચાવો બાળવા સામો, તે બિહાનપર પડી ગયો અને આમથી તેમ ગમે તેમથી આમ રાત્રી પહોંચ્યા સામો. આજ પ્રકારની તેની કિંદા અધ્યમશુદ્ધિએ ફરવી જોઈ, તેને બાળ ઉપર દયા આવી, પણ મનીસીનું વચન સંભારીને તેણે બાળના સમાચાર પણ પૂછ્યા નહિ.

આ વખતે મૂંઝવણ થયો. રાતના પહેલે પહેલે જ બાળ બાહર નીકળી પડ્યો. મધ્યમશુદ્ધિએ તેને ખતાર માનકંદણીના નીકળતો જોઈને તેની તરફ નિરક્ષાર બતાવ્યો પણ વાસનુવનમાં. આ વખતે તે તેની પછવાડે ગયો નહિ. જેણે બાળ કાનુમદન રાતના રાજબુવન પાસે આવી પડ્યો, અને ગમે તે પ્રકારે રાજબુવનમાં દાખલ થયો. ફરવી મદનકંદણીનું અંતઃપુર જોઈને તે તરફ તેણે આજવા માંડ્યું. લોકોની કાજરી તે વખતે બહુ મીઠામીઠા હોવાને લીધે, રાત્રીના અંધકારને લીધે, શાકીદારો બીજા કામમાં ધુણાઈ ગયેલા હોવાને લીધે, કોઈ પણ ન જુએ તેવી રીતે બાળ મદનકંદણીના વાસનુવનમાં દાખલ થઈ ગયો. તેના મધ્યમાગમાં જાજ્યસમાન પ્રકાર કરતા દીવાઓની નીચે મોટી કિમતનો એક વિશાળ પસંગ તેના જોવામાં આવ્યો. તે વખતે મદનકંદણી રાત્રી શયનગૃહની નજીકમાં આવી રહેલી બાળુની 'પ્રસાધન શાળામાં પોતાના રાત્રીપર કપડાં અલંકારો ધારણ કરતી હતી, રાજુ-ગાર સજતી હતી. જેવી કામ્યાને સુન્ધ જોઈને બાળપણને લઈને બાળ તેના ઉપર ચઢ્યો; કામ્યા બહુ કોમળ છે તે વિચારથી તેના મનમાં આનંદ થયો; કામ્યાપર પાથરેલ પ્રાચરણ^૧ ઉપાડીને બાળુપર ચૂકી

૧ લોકોના દેશમાં તે દાખલ થઈ ગયા એમ જણાય છે.

• Toilet room. કપડાં, આભૂષણો ધારણ કરવાં, કેસ બોળવાં વિગેરે રાજુગાર સજવાનો ખાનગી ઓરડો.

૩ પ્રાચરણ: પાથરેલ કામ્યાપર ધૂળ ન લાગે તે માટે પાથરેલું બોહાદ ઉપરનું ખાસ વસ્તુ સુતી વખતે પ્રાચરણ લેવાઈને બાળુપર ચૂકવાને વિવાજ છે. એનો અર્થ ' પીછાડી ' પણ થાય છે.

હજી તો જરા આરો અવળો ન થાય ત્યાં તો શત્રુમર્દન રાજાએ સંકાળને યોગ્ય સર્વ કાર્યો કરી, સભાને વિસર્જન કરી, થોડાક અંગ પુરૂષોને સાથે લઈને સભામંડપમાંથી શયનગૃહ તરફ આવવા માંડે તે વખતે હાથમાં બળતી મશાલો લઈને કેટલાક સેવકો મહારાજાના માર્ગ અંતાવતા હતા. વાતચીત કરતા અને ધી

શત્રુમર્દન
વાસભુવનમાં.

ધીમે ચાલતા રાજા અનુક્રમે વાસભુવનના આરણ્યકોમાં પહોંચ્યા. રાજા પોતે આવે છે એ દૂરથી બાળે જોયું. શત્રુમર્દન રાજાનું મહાન રાજતેજ

હોવાને લીધે, બાળના હૃદયમાં સત્ત્વ ખીલકુલ ન હોવાને લીધે, અરણ્યકામનું આચરણ નિરંતર ભય ઉત્પન્ન કરનાર હોવાને લીધે, કર્મવિલાસ રાજા એવા પ્રાણીઓથી હમેશા ઉલટો ચાલતો હોવાને લીધે અકુશળમાળા પોતાનું ફળ આપવાને ઘણી આતુર થયેલી હોવાને લીધે અને સ્પર્શન પોતાનો વિપાક (ફળપરિણામ) અંતાવવાને તૈયાર થયેલો હોવાને લીધે, બાળનાં અંગોપાંગો અત્યંત ભયથી ધ્રુજવા લાગ્યાં અને તેની સાથેજ બાળ પલંગ ઉપરથી પટકાઈને સ્વયમેવ જ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. જમીનથી પલંગ ઘણો ઊંચો હોવાને લીધે, રત્નમય દ્રવ્યસંધી અતિ તેજસ્વી હોવા સાથે અવાજ કરે તેવી હોવાને લીધે અને બાળનું શરીર શિથિળ તથા અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયેલું હોવાને લીધે બાળના પડવાનો મોટો અવાજ થયો.

એ શું થયું ? એ જોવાને-તપાસવાને રાજા એકદમ શયનગૃહમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેણે બાળને જોયો. એ ત્યાં કેવી રીતે દાખલ થઈ ગયો હશે એ સંબંધમાં રાજાના મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. પલંગના આશીકા ઉપર રાજાએ બાળનો આવરકોટ (અંધાર પીછોડો) જોયો અને શય્યા અવ્યવસ્થિત થયેલી જોઈ. રાજાને ખાતરી થઈ કે એ અત્યંત દુષ્ટ માણસ છે અને રાણીની અસપડાહું અને સખ્યા હુકમ. સિલાપા કરનારો છે. આટલી પ્રતીતિ થતાં રાજાને તેના ઉપર ઘણો ક્રોધ આવ્યો. બાળની દીનતા તુરંતજ તેના જાણવામાં આવી ગઈ, પણ એ મહા અધમ પુરૂષ છે તેથી તેના હેવાનીઅતપણાનો હવે છેરો લાવવો જ જોઈએ એવી બુદ્ધિથી રાજાએ તેની પીઠ ઉપર પગની લાત મારી, તેના બન્ને હાથને આડા વાળીને ભરોડી દીધા અને તે બહુ બૂમો પાડતો

૧ આવરણ: ઉપરનો જ રાખ્દ છે. બાળે ઉપાડેલ ચાદર આશીકે હોય તે પણ સંસવિત છે અથવા બાળની અંધારપીછોડી પણ હોઈ શકે.

હતો તેની દરકાર ક્યા વિના તેના પોતાનાંજ અંધારપોછાણથી તેને મજબૂત બાંધ્યો.

પછી પોતાના વિશીયણ નામના સેવકને બોલાવીને રાજાએ કહ્યું
 “અરે વિશીયણ! આ મહા અધમ પુરુષ છે. એને
 રાત્રીમાં અ- આજ રાજમંદિરમાં રાખીને હું સાંભળી શકું તેવી
 સજ્યા થાતના. રીતે આખી રાત સારી રીતે દેશન કરો અને એનાં
 પાપનાં ફળ એને સારી રીતે ચખાડો. એને એટલી
 પીડા આપો કે એનો કશુસ્વર-રડવાનો અવાજ હું આખી રાત સાં-
 ભળ્યા કરું.” વિશીયણે રાજ્યઆસા માથે ચઢાવી. પછી મોટે સ્વરે
 રો પાડીને રહતાં બાળને પકડીને વિશીયણ નચકની રાજ્યભૂમિમાં
 ભસી ગયો, વજ જેવા આકરા કાંટાથી ભરેલા લોહાનાં શાંભલા સાથે
 ને બાંધ્યો, કોરડાના સખત ફટકા તેને લગાવ્યા, તેના શરીર પર
 ઘડઘડતું ગરમ તેલ રેણું, તેની આંગળીઓમાં લોહાની ખીલીઓ
 ઘસી અને એવી એવી અનેક પ્રકારની કદર્થનાઓ કરી વિશીયણે
 માળને આખી રાત નારકીના છવો જેવી પીડા સહન કરે તેવી પીડા
 તેને ઉપજાવી. બાળે આખી રાત મોટેથી રડવામાં પસાર કરી.

તેના રડવાના અવાજથી અને રડવાની હકીકત એક બીજાને
 કાને સાંભળવાથી રાજમંદિરમાં શું બન્યું છે તે જા-
 નોરના. ણવાને આખું નગર પ્રભાતમાં રાજમંદિર નજીક એ-
 તિરસ્કાર. કહું શું, તેઓએ બાળને જોયો. “અરે હજુ પણ
 એ પાપી હવે છે?”-એવાં એવાં કડવાં વચનો એના
 સંબંધમાં લોકો બોલવા લાગ્યા. તેવાં વચનો સાંભળવાથી બાળને હતું
 તે કરતાં પણ મોગણું વધારે દુઃખ લાગવા માંડ્યું. તે વખતે રાત્રે જે
 હકીકત બની હતી તે કેટલાક નગરવાસીઓને વિશીયણે કહી સંભ-
 લાવી, જે સાંભળી બાળની ધીકતા તરફ સરને વધારે અણગમે
 આવ્યો અને તેને પરિણામે આખરે નગરના આગેવાન શહેરીઓએ
 રાજાને પ્રાર્થના કરી કે “મહારાજ! આપ નામદારશ્રી સાથે પણ
 જે આવી રીતે વર્તે છે ને ધણે દુષ્ટ માણસ હોવો જ જોઈએ; તો હવે
 તેના સંબંધમાં એવો બંદોબસ્ત કરો કે જેથી બીજો કોઈ પણ મનુષ્ય
 તેના જેવું ખરાબ દામ કદિ કરે નહિ.”

હવે તે શત્રુમર્દન રાજાને એક મુશ્કેલી નામનો પ્રધાન હતો.

૧ આ જન હવે છે તબ કરે તો પણ દહાવદંતી સવ નહિ એમ આ
 હવે જણાવે છે. આવારે પણ ફોંસીની સજના લાભાલાજ પર પડી ચલા ચાલે છે.

એની ખુદ્દિ શ્રી અર્હતપરમાત્માના આગમના બોધથી પવિત્ર થયેલી હતી.

દેહાંત દંડની

આકરી સજા.

તેણે એક દિવસ રાજપાસે નમ્રતાપૂર્વક માગણી કરી.

હતી કે કોઈ પણ હિંસાના કામમાં તેના ઉપર મહે

બાની કરીને તેની સલાહ પૂછવી નહિ. રાજાએ

ધાનની તે માગણી કબૂલ રાખી હતી. આટલા મ

એ સુખખુદ્દિ પ્રધાન સાથે વિચાર કર્યા વગર જ રાજાએ પોતાના સે

કોને ફરમાન કર્યું કે 'એ અધમ પાપીને અનેક પ્રકારની પીડાને

નીપજવીને પછી મારી નાખો.' બાળને દેહાંતદંડની આવી ભારે શિ

થતી જોઈને રાજ્ય તરફથી જાણે મોટો લાભ થયો હોય તેમ લો

ખડુ રાજ થયા. ત્યાર પછી બાળને એક ગથેલ ઉપર બેસાડવા

આવ્યો, તેની ડોકમાં રામપાત્રનો હાર પહેરાવવામાં આવ્યો, લોક

મુકી અને લોહાના સળીઆથી ચાતરફ તેના ઉપર પ્રહાર ફેરવા

આવ્યા અને તેવી સ્થિતિમાં આર્કંદ કરતાં અને બીજા માણસો

તાની તરફ અત્યંત કડવાં વચનો બોલે તે સાંભળતાં બાળને નગર

રાજ્યમાર્ગ, ત્રીભેટાઓ, ચોક અને બજારમાં સર્વ ઠેકાણે ફેરવવા

આવ્યો. નગર ઘણું મોટું હોવાને લીધે સર્વત્ર ફેરવવામાં લગભ

આખો દિવસ નીકળી ગયો. સાંજ પડવા આવી ત્યારે તેને વધ ફર

વાને સ્થાનકે રાજસેવકો લઈ આવ્યા. ત્યાં આગળ એક ઝાડની શાખ

સાથે તેને ગળાફાંસો દઈને લટકાવવામાં આવ્યો અને તેને એવ

રીતે લટકાવેલો જોઈને નગરવાસી જનો શહેરમાં પાછા ફર્યા.

હવે ભવિતવ્યતાને લીધે બાળના ગળામાં જે દોરડું બાંધવામાં

આવ્યું હતું તે તૂટી ગયું,^૧ બાળ નીચે પટકાઈ પડ્યો.

પાસ તુટ્યો;

ધરે ગયો.

તેને મૂર્છા આવી ગઈ, મડદા જેવો ચેષ્ટા વગરનો થઈ

ગયો, બહારનો મંદ મંદ આવતો ઠંડો પવન તેના

શરીરને લાગ્યો તેથી ધીમે ધીમે તેને ચેતના આવી

એટલે જમીનને વળગતો વળગતો અને નિસારાના અવાજ કરતો તે

પોતાના ઘર તરફ ગયો.

એક ખુસાસો

કુમાર નંદિવર્ધન પાસે આ વાર્તા વિદુર કહે છે, આખી

વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અમૃદ્ધીતમંકેતા

૧ અરુચ દાંતી એકવાર જ થતી, તે દોરડું તો મુન્દેવારનાં નરસિંહ ! દુગમનાં
હસન લાગે છે તેના હવે જતા મુઠ્ઠી લટકાવી શરણ આપવી જેમ ખાસ જણાવેલો
નહિ તો દાંતીએ સદાગમ એટલે સજા પૂરી થાય.

વિગેરે સર્વ સાંભળે છે—એ વાંચનારના ધ્યાનમાં હશે. આટલી વાત સાંભળીને વચ્ચે અચૂદીનસંકેતાએ પૂછ્યું, “અરે સંસારીછવ ! તું જે વાતાં કહે છે તેમાં શિનિપ્રતિષ્ઠિતપુર નગરમાં બોરી શક્તિ (પીપે) વાળો કર્મવિહાર નામનો રાજા છે એમ તે પ્રથમ કશું હતું અને વાતાં આગળ ચાલતાં અનેક પ્રકારના શામન કરનાર-શામુર્ધન રાજા તેજ નગરમાં છે એમ કશું ! તો એ બન્ને વાત કેમ પડી રહે ?”

સંસારીછવ—“બોળી બદન ! ત્યારે હું (મારે છવ) નંદિ-વર્ધન હતો અને જે વખત વિદુર મારી પાસે એ વાર્તા કરતો હતો ત્યારે મેં પણ તેને એજ સવાલ પૂછ્યો હતો. જેના જવાબમાં વિદુરે મને જણાવ્યું હતું કે ‘કર્મવિહારને અંતરંગ રાજ્યનો રાજા સમજવો અને શામુર્ધનને બહિર્ગ રાજ્યનો રાજા સમજવો. એ પ્રમાણે તમે વિચાર્યો ત્યારે આ વાતમાં જરા પણ વિરોધ જેવું લાગશે નહિ. વાત એમ છે કે બહિર્ગ રાજ્યોની આજ્ઞા અપરાધીઓ ઉપર ચાલે છે, બીજા દોષની ચાલતી નથી અને અંતરંગ રાજ્યો તો શુભ રહીને લોકોને પોતાની શક્તિ વડે સારાં ખરાબ નિમિત્તો ભેટી આપે છે (જેઓએ શુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે સારાં નિમિત્તો ભેટી આપે છે અને જેઓએ અશુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે ખરાબ નિમિત્તો ભેટી આપે છે); પછી નિમિત્તને લઈને સારાં ખરાબ ફળ પ્રાપ્તિ બોગવે છે. બાળને જે જે દુઃખ થયાં તે પરમાર્થથી તો કર્મવિહાર રાજાની પ્રતિકૂળતાને લીધે જ થયાં એમ તારે સમજવું.’ આ પ્રમાણે વિદુરે કશું ત્યારે મારા મનમાં જે શંકા થઈ હતી તે દૂર થઈ. હવે તું સમજ ? ત્યાર પછી નંદિવર્ધન કુમાર પાસે વિદુરે વાતાં આગળ કહી તે હવે સંભળાવું છું.”

મધ્યમજુદ્ધિની વ્યવહાર વિચારણા.

વિદુર કહે છે:—મહા સુરકેલીથી એક પહોર રાત ગઈ ત્યારે બાળ પોતાના ઘર નજીક આવી પહોંચ્યો. હવે બીજી બાજુએ તે દિવસે સવારમાંજ મધ્યમજુદ્ધિએ બાળનો આગલી રાતનો સર્વ દેવાલ લોકો પાસેથી સાંભળ્યો હતો. બાળ ઉપર તેને હતું પણ એક હોવાને લીધે ઉપરની હકીકત સાંભળીને તેને ઘણો શોક થયો અને તે પોતાના મનમાં દીકરીર થવા લાગ્યો કે ‘અહો ! બાળને આટલું બધું દુઃખ કેમ થયું ?’ વળી વધારે વિચાર કરતાં તેના મનમાં આનંદ થયો અને ચિંતવન થયું કે ‘અહો ! મનીષીનાં વચન પ્રમાણે કરવાનું અને નહિ કરવાનું આ ભવમાંજ કેવું પરિણામ ચાલે છે તે ખરેખર વિચારવા

૧ શામુર્ધન રાજ્યે બાળને કેવી કર્મના કરી વિગેરે.

ચોગ્ય છે. તેના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાથી મને હાલ જરા પણ જે
કે પશ્ચાત્તાપ ન થયો અને પૂર્વે બાળના પરિચયથી મારો અપજન
થયો હતો તે પણ વધારે ફેલાયો નહિ. અગાઉ મનીષીનું વચન
માન્યું નહોતું ત્યારે મને ક્લેશ પણ થયો હતો અને મારો અપજન
પણ સારી રીતે બોલાયો હતો.^૧ બાળ તો જરા પણ અપવાદ વગર
મનીષીના વચનથી તદ્દન ઉલટી જ રીતે વર્તતો આવ્યો છે તેથી તે
માથે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પડ્યાં કરે, દુનિયામાં તેના અપજનને
ઢોલ વાગે અને છેવટે તેનું મરણ પણ થાય તો તેમાં નવાઈ ને
શું છે? ખરેખર, મનીષીનાં વચન ઉપર મને પ્રીતિ થઈ અને તે પ્ર
માણે ચાલવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો તેથી હું ખરેખરો ભાગ્યશાળી હું
હાલા માણસોએ કહ્યું છે કે

નૈવાભવ્યો ભવત્યત્ર સતાં વચનકારકઃ ।

પક્તિઃ કાઙ્કડુકે નૈવ, જાતા યત્તશતૈરપિ ॥

જે પ્રાણીનું ભવિષ્યમાં સાફ થવાનું ન હોય (જે અભવ્ય
હોય) તે કદિ સજ્જન પુરુષોના વચનને અનુસરનાર થતોજ નથી.
સેકડો પ્રયત્ન કરવા છતાં કાંગડું મગ કદિ ચઢતો-પાડતો નથી.
આવી રીતે વિચાર કરતાં બાળ ઉપર તેના મનમાં જરા જરા શ્રેષ્ઠ
હતો તે પણ નાશ પામી ગયો અને પોતાના મનમાં એક પ્રકારની
શાંતિ થઈ ગઈ. આવી જાતના વિચારોમાં તેના તે આખો દિવસ પ-
સાર થઈ ગયો. હવે રાતે જ્યારે બાળ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે
લોકચાર પ્રમાણે તેની સાથે મધ્યમશુદ્ધિએ સહજસાજ વાત કરી
અને સમાચાર પૂછ્યા, ત્યારે બાળે જરા પણ વિવાદ આણ્યા વગર પો-
તાને જે જે પીછાએ થઈ હતી તે સર્વ કહી સંભળાવી.^૨ આવા પ્રા-
ણીને શિખામણ આપવી નકામી છે એમ વિચારીને મધ્યમશુદ્ધિએ
તેના તરફ એટરકારી બતાવી. બાળનાં સર્વ અંગોનાં ચૂરેચૂરાં થઈ ગયાં
હતાં અને મન દુઃખથી આકુળઆકુળ થઈ ગયું હતું, તેમજ તેને
રાત્રિ તરફથી મોટો ભય હતો તેથી યુક્ત રીતે તે મહેલમાંજ પડી
રહ્યો. બીજાકુલ બહાર ન નીકળતાં મહેલમાંજ રહેવા લાગ્યો અને એવી
સ્થિતિમાં ઘણા વખત પસાર થયો.

૧ બાળની નાદિ એક વખત રાતે નવા જ્યારે કંઈ દુઃખ થયું હતું અને
અપજનિ થઈ હતો તેની નાદિ આ વખત નવા તેનું પરિણામ તે જરાજરા
સરખાવે શરૂ છે.

૨ જ્યારે એક વખત પ્રાણીના મન, જે કે ત્યારે તેનું વેતનન્ય કે અવ્યયન
ભવ રહેતો નહોતો અને કવચા સત્તાના અવન વચનના ૧ એક પ્રકારનું નીરવ હતું.
બાળનું હજાર જે માત્રાજ માત્ર છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રબોધનરતિ આચાર્ય.

વે તે નગરની બહાર આવેલા નિજવિહસિત^૧ નામના ઉદ્યાનમાં પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય સમોસર્થા-
જેમ પધાર્યા; ગંધહસ્તિને^૨ ત્રિજ્ઞાધને અનેક દાથીઓ
અને બચ્ચાંઓ રહે છે તેમ તે મહાત્મા આચાર્યને
ઘેરાઈને અનેક અનિશય ગુણુવાળા મોટા નાના શિષ્યો
રહેલા હતા, તેઓ પોતે કરુણારસના સમુદ્ર હતા, સંસારસમુદ્ર ત-
રવા માટે મેતુર્ગંધ (પાજ-પુલ) હતા, વૃષ્ટાલતાનો છેદ કરવા
માટે કરંશી હતા, માનપર્વતનો નાશ કરવા માટે વજ્ર^૩ હતા, ઉપરામ
(સમતા) વૃક્ષ (ઝાડ) ના મૂળ હતા, સંતોષઅમૃતના દરિયા હતા,
સર્વ વિદ્યા અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના તીર્થ^૪ હતા, વિશુદ્ધ આચારોના ઘર^૫

૧ નિજવિહસિત: આત્મગુણમાં વિલાસ કરવો-રમખૂતા કરવી-એ રૂપ ઉ-
દ્યાન-બગીચો-અંતઃકરણનો નાલુક વિભાગ. એ અંતઃકરણમાં પ્રબોધ-જ્ઞાન શુદ્ધ
દશામાં આવિર્ભાવ પામવા પર આ ઉપનય સમજવો. આ ઉદ્યાનનો બરાબર અર્થ
આજળ મુખુદિ મંત્રી કરશે. એનો પ્રભાવ સોજમા પ્રકરણમાં ભેવામાં આવશે.

૨ ગંધહસ્તિની આરંભક શક્તિથી અનેક દાથીઓનાં ટોળાં તેને અનુસરીને
આંધે છે; સર્વ દાથીઓના અદ તેની પાસે ગથી બધ છે.

૩ વજ્ર: દંડનું દધિવાર મોટા પર્વતને કાપી નાખે છે. માન, પર્વત જેવું છે;
તેને કાપી નાખવા માટે આચાર્ય વજ્ર જેવું કામ કરના હતા.

૪ તીર્થ: કાચી ભેલા હોયો વિદ્યાવગર તીર્થ કહેવાય છે. આ મહાત્મા પો-
તેજ વિદ્યાવીક દવા એમ કહેવાનો આચાર્ય છે

૫ આચારોના ઘર: તેઓમા જ્ઞાન દોવા તારે વિશુદ્ધ આચારો-શિવામાર્ગ
પાવનારા જગત-ખલુ દાખર દગા.

હતા, પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ^૧ હતા, લોભસમુદ્રના વડવાનળ^૨ હતા, ક્રોધ સર્પને માટે મોટા મંત્ર^૩ હતા, મહામોહના અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય હતા, શાસ્ત્રરત્નો પર પાસા પાડવાને અને તેની પરીક્ષા કરવાને કસોટિના પથ્થર હતા, રાગવનનાં ઝાડોને બાળી નાખનાર દાવાનળ^૪ હતા, નરકદ્વારની સામે મોટી ભોગળ હતા, શુદ્ધ માર્ગના બતાવનાર હતા, અતિશયવાળા જ્ઞાનરત્નના ભંડાર હતા અને હુંકામાં કહીએ તો એ મહાત્મા સર્વ ગુણોના મિલનસ્થાન^૫ હતા.

મનીષી માટે કર્મવિલાસની અનુકૂળતા.

હવે પેલી બાબુએ કર્મવિલાસ રાજ્યે ન્યારે જાણ્યું કે મનીષી

૧ પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ: પ્રજ્ઞા-સમયસૂચકતા આદિ તાત્કાલિક બુદ્ધિ-તે સ્વચક્ર-વર્તુળના મધ્યબિંદુ રૂપ હતા; મતલબ તેઓમાં અનેક પ્રકારની બુદ્ધિ હતી; અથવા યોગમાં નાભિ સાથે જે અનેક ચક્રો બતાવ્યાં છે તે તેઓને સારી રીતે જ્ઞાત હતાં.

૨ વડવાનળ: દરિયામાં એક પ્રકારનો અગ્નિ થાય છે તે મહા ભયંકર હોઈ સમુદ્રનાં પાણીનું શોષણ કરે છે. એ અગ્નિને 'વડવાનળ' કહેવામાં આવે છે. આ મહાત્મા લોભરૂપ સમુદ્રની સાથે વડવાનળનું કામ કરનારા હતા—મતલબ લોભરો નાશ કરનારા હતા.

૩ મંત્ર: મહા ભયંકર અને ઝેરી સર્પને વશ કરવા નંશુલી મંત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એનાથી સર્પનું ઝેર હટતી નય છે. ક્રોધ ભયંકરપણામાં સર્પ-એક જેવો જ છે. એને વશ કરવામાં અને એનું ઝેર હટારવામાં આ મહાત્મા પાસે નંશુલી મંત્ર જેટલું આત્મબળ હતું.

૪ દાવાનળ: જંગલમાં ન્યારે દાવાનળ થાય છે ત્યારે એ ભયંકર અગ્નિથી સર્વ ઝાડોનો નાશ એક સાથે થઈ જાય છે. આ મહાત્મા રાગવનમાં ઉગેલાં સર્વ કપાયટફોને બાળી નાખનાર દાવાનળ જેવા હતા.

૫ ભોગળ: અર્જુનના જમાનાના ધરના બારણાની બાબુમાં ભીંતમાં પ્રવેશ કરતી અને ખંચવાથી બારણાની આડી આવી રહેતી ભોગળો રાખવામાં આવતી હતી. એ ભોગળ ન્યાં સુધી દારની આડી હોય ત્યાં સુધી બારણું ઉઘડી શકતું નથી. નરકના બારણાની પાછળ તેઓ ભોગળ જેવા હતા તેથી નરકનાં બારણાં તેઓ માટે સર્વદા બંધજ રહેતા. બીજી રીતે બારણાને બહારથી બંધ કરી શકાય તેવી ગોડવણવાળા અંદરના આગળીયાને પણ ભોગળ-અર્જુન કહેવામાં આવે છે. બંનેમાંથી એક પણ રીતે દારની સામે ભોગળ લગાવવામાં આવી હોય તો બીજી તેને-ભોગળને (અર્જુનને) ખસેડ્યા વગર બારણાં ઉઘડી શકતાં નથી.

૬ મિલનસ્થાન: મળવાનું ઠેકાણું. એકત્ર થવાની જગા. એમનામાં સર્વ ગુણો એક સ્થાને એકઠા થઈને આવી રહ્યા હતા.

તો દરરોજ સ્પર્શનથી ઉત્તરોજ આશ્વાય કહે છે ત્યારે રાજને તેના ઉપર વધારે પડ્યાપાત થયો અને તેણે શુભમુંદરીને કહ્યું “વહાલી ! તું સારી રીતે જાણે છે કે અનાદિકાળથી મારી પ્રકૃતિ એક સરખી વતે છે: જે સ્પર્શનની સાથે અનુકૂળ થઈને રહે છે તેની સાથે મારે પ્રતિકૂળ પણે વર્તવું પડે છે અને તેમ કરવું તે મારી પ્રકૃતિ જ ગઈ ગઈ છે; જ્યાં હું પ્રતિકૂળપણે વર્તું છું ત્યાં અકુશળમાળા મારી નજીક રહે છે અને તેની મારફત હું કામ લઉં છું અને જ્યાં હું અનુકૂળપણે વર્તું છું ત્યાં તું પોતે મારી નજીક રહે છે અને તારી મારફત હું કામ લઉં છું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી બાળ, સ્પર્શનને અનુકૂળ રહેતો હતો તેથી મેં અકુશળમાળા દ્વારા માફ પ્રતિકૂળ ફળ તેને યોગ્ય યોગ્ય બતાવી આપ્યું છે તે તો તે જાણે, પણ આ મનીષી સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ રહે છે તેને માફ અનુકૂળ ફળ હજી સુધી મેં બતાવ્યું નથી. એને સ્પર્શન ઉપર આશ્રિત ન હોવા છતાં કોમળ શય્યા શ્રીસંભોગ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં શુભ થાય છે અને આશ્રિત વગર તેને તે ભોગવે છે અને દુનિયામાં તેનો યશ બોલાય છે તેમજ તેને (મનીષીને) દુઃખની બંધ પણ આવતી નથી તે સર્વેનું કારણ તારી દ્વારા હું જ છું, છતાં મારી જ્યાં તેના ઉપર કૃપા થઈ છે ત્યારે તેને માત્ર એટલુંજ ફળ મળે તે દીક કહેવાય નહિ; તેને હજી સુધી જે લાભ થયો છે તે તો ગેરલાભ ન થવા પૂરતોજ લાભ છે, પણ તેને વિશેષ ખારા લાભ આપવો જોઈએ; માટે એ મનીષીને વિશેષ લાભ મળે તે માટે મારી મરજી પ્રમાણે તું પ્રયાસ કર, કારણ કે વિશેષ પ્રકારના ખાસ લાભને તે યોગ્ય છે.”

શુભમુંદરીએ જવાબ આપ્યો “આર્યપુત્ર ! આપ કહો છો તે બરાબર છે. મારા મનમાં પણ હતું કે એ મનીષી આપની કૃપાને ખાસ યોગ્ય છે. આપે ફરમાવ્યું તેમ તેના સંબંધમાં હું કરીશ.”

આ પ્રમાણે કહીને શુભમુંદરીએ પોતાની યોગસાક્ષિ પ્રગટ કરી, પોતે અંતર્ધાન થઈ મનીષીના સરીરમાં પ્રવેશ કર્યો, નિઃવિવક્ષિત ઉદ્ધાનમાં વર્તે બાઈએ. મનીષીના મનમાં ઘણોજ પ્રમોદ થયો, આખું સરીર અમૃતના સિંચનથી તરબોળ થઈ ગયું, નિઃવિવક્ષિત ઉદ્ધાનમાં જવાની હચ્છા તેને થઈ આવી, તે તરફ જવા સાર તે નીકળ્યો, પણ વળી મનમાં વિચાર થઈ આવ્યો કે ત્યાં એકલો કેવી રીતે જઈ ? મધ્યમણિને

ઘરમાં ને ઘરમાં ભરાઈ રહ્યાને હવે તો ઘણો વખત થઈ ગયો છે. લોકો બાળની વાત પણ લગભગ ભૂલી જવા આવ્યા છે અને તેથી મધ્યમયુદ્ધિને જાહેરમાં દેખાવામાં શરમાવાનું કાંઈ કારણ રહ્યું નથી. માટે તેને પણ 'નિજવિલસિત' ઉદ્યાનમાં સાથે લઈ લઉં-આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનીષી મધ્યમયુદ્ધિ પાસે ગયો અને પોતાના મનન નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં જવાની ઇચ્છા થઈ આવી હતી તે તેને કઈ સંભળાવી. પેલી બાળુએ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી સામાન્ય રૂપાને આજ્ઞા કરી કે તેણે પણ પોતાના પુત્રને તેનાં કર્મનું ફળ આપવું. એ સામાન્યરૂપા રાણી જે મધ્યમયુદ્ધિની માતા થતી હતી તે અકુશળમાળા અને શુભસુંદરીથી સાધારણ પ્રકારની (ઓછી) શક્તિવાળી અને ચિત્રવિચિત્ર ફળને આપનારી હતી. તેની પ્રેરણાથી મધ્યમયુદ્ધિની ઇચ્છા પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં જવાની થઈ અને મધ્યમયુદ્ધિએ બાળને પણ એ ઉદ્યાનમાં અવશ્ય આવવાનું કહેવાથી પરાણે પરાણે તે પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવવાને પ્રવૃત્તો એવી રીતે બાળ, મધ્યમયુદ્ધિ અને મનીષી ત્રણે નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં ગયા.

પ્રમોદશેખર મંદિર તરફ પ્રયાણ.

હવે બાળથી નાના પ્રકારનાં વિલાસ કરતાં કરતાં તેઓ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવી રહેલા એક પ્રમોદશેખર^૧ નામના જિનમંદિરમાં આવી પહોંચ્યા. તે દેવમંદિર મેરૂપર્વતની પેઠે ઘણું ઊંચું હતું, સાધુના હૃદયની પેઠે અતિ વિશાળ^૨ હતું અને તેમાં

૧ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં ત્રણે ભાઈઓ કેવી જડા જડા પ્રકારની પ્રેરણાથી જાય છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે.

૨ પ્રમોદશેખર-આત્મયુગ્મવિલાસમાં જે પ્રમોદ-નિરતિશય આનંદ થાય છે તેના અનુભવમાં આદિત્ય-અનુભવ-એ પર અહીં રૂપક છે. એમાં આદિનાથનું મંદિર અને હૃદયમંદિર બન્નેનો ભાવ સાદે સમજાય છે. વિશેષાર્થ આગળ મુખ્યદ્વિ મંત્રી સમજાવશે. (જુઓ પ્રકરણ ૧૬ નું-આત્મ પ્રસ્તાવનું.)

૩ ઊંચું: (૧) મેરૂપર્વત ઘણું ઊંચું-એક લાખ યોજન છે; (૨) મંદિરના ચિખડો પણ મનન-રૂપી હોય છે.

૪ વિશાળ: (૧) મનન વિશાળતા સાથે પહેલું અને (૨) જાગવાની વિશાળતા મંદિર પહેલું.

સૌંદર્ય અને ઔદાર્યનો યોગ થયેલો દેવાથી તે દેવલોકથી પણ વધારે મોટું જણાતું હતું. શ્રીમાન યુગાદિદેવ શ્રી આદીત્યર ભગવાનનાં બિંબને તે મંદિરમાં બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા હતા. એ મંદિરની ચારે તરફ હાથે વિશાળ મઢ આવી રહેલો હતો. લોકનાથ શ્રી યુગાદિ-દેવની અમુર સ્વરથી સ્તુતિ કરતાં અને સ્તોત્રો બોલતાં શ્રાવકોનો કર્ણ-પ્રિય અવાજ સાંભળીને એ શું કરે એ જાણવાના કીતુકથી ત્રણે કુ-મારો મંદિરમાં દાખલ થયા. તેઓએ ત્યાં મહા બાબ્યવાન, શાંત, ધીર

પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજને જોયા. તેઓશ્રી ત્રણે બાણોને દક્ષિણ દિશામાં બિરાજમાન થયેલા હતા, દેવબુવ-આચાર્ય દર્શન. નના આંગણના આશ્રયજી જેવા દેખાતા હતા, અતિ વિનયી સાધુઓની વચ્ચે બેઠેલા હતા, મહા તપસ્વી હતા અને સંસારસમુદ્રથી પાર ઉતારનાર તીર્થંકર મહારાજનો કંઈક વચરનો શુદ્ધ સનાતન ધર્મ પ્રાણીઓને સંભળાવતા હતા. તે વખતે જણે અનેક તારાઓવાળા આકાશમંડળમાં એક અંદ્ર શોભતો હોય તેમ તેઓશ્રી શોભતા હતા.

મનીષી મહા નિર્મળ ચિત્તવાળો અને ભાષીભદ્રાત્મા દેવાથી તેણે પ્રથમ જિનબિંબને પછી આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર કરીને છેપટે સર્વ મુનિઓને પાદવંદના કરી. કાંઈક શુદ્ધ, મનથી તેની પછ-વાટે પછવાટે મધ્યમશુદ્ધિએ દેવ અને સાધુઓને નમસ્કાર કર્યા. પાપી માતા અકુશળમાળા અને મિત્ર સ્પર્શનની અસર નીચે મૂકાયેલો અધમ બાળ કોઈને પણ નમ્યો નહિ, તેણે કોઈને વંદના પણ કરી નહિ અને કોઈને પગે પણ લાગ્યો નહિ, માત્ર સ્તબ્ધ મનવાળો થઈને એક ગા-મીઆ જેવો-પુરુષજ જેવો દેખાતો મનીષી અને મધ્યમશુદ્ધિ ઊભા હતા ત્યાં જઈને તેઓની પાછળ ગોઠવાઈ ગયો. શુર મહા-

૧ સૌંદર્ય અને ઔદાર્ય: દેવલોકનાં ચૈત્યામાં સૌંદર્ય ખડુ હોય છે, કારણ કે દેવાને સ્વ મહિમાલોકની ખોટ દોટી નથી. આ હૃદયમંદિરમાં સૌંદર્ય સાથે વિશાલ હૃદયની અંદર રહેલી ઉદારતા પણ સ્પષ્ટ જણાતી હતી; તેથી તે દેવલોકન મંદિર કરતાં પણ વધારે ભવ્ય હતું. દેવલોકમાં સૌંદર્ય હોય તો પણ આ હૃદય-મંદિરમાં ઔદાર્ય વધારામાં હતું તેથી પણ તેની વિશિષ્ટતા છે. સૌંદર્ય અને ઔદાર્ય (૧) દેવલોક પછે સૂળ અને (૨) મંદિર પછે માનસિક સમજવાં. એ રીતે આ પ્રવચ ધણે અર્થસૂચક છે.

૨ સનાતન: નિર્મિત, અનાદિ, જુનો.

૩ ભાષીભદ્રાત્મા: જેનું નજીકના બનિષ્યમાં સાદું મવાનું છે તેને 'ભાષી-ભદ્રાત્મા' કહેવામાં આવે છે.

“ગતાવનાર !) તમને નમસ્કાર છે. અહો પ્રલીનઅશેપસંસાર-
 “વિસ્તાર ! હે પરમેશ્વર ! તમને નમસ્કાર છે. હે વાક્યાતીત !
 “ત્રણ લોકના શેખર ! તમને નમસ્કાર છે. સંસાર સમુદ્રમાં રૂળતા
 “અનંત પ્રાણીઓને તારનાર ! મહા ભયંકર સંસાર રૂપ અટવીમાં
 “સાર્થવાહનું કામ કરનાર ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! અનંત
 “પરમાનંદપૂર્ણ ધામ (મોક્ષ) માં રહેલ આપ સાહેબને લોકો ભ-
 “ક્ષિતી’ અહીં સાક્ષાત્ જુએ છે. જો એમ ન હોય તો હે પ્રભુ !
 “તમારી મૂર્તિની સ્તુતિ કરનારા પ્રાણીઓનાં ગોતાના મનમાં જેવો
 “પ્રમોદ આવે છે તેવો આનંદ ત્રણ ભુવનમાં ઘીજી કોઈ પણ
 “પદાર્થમાં કેમ ન આવે ? આપની મૂર્તિમાં મને તો આપનો
 “સાક્ષાત્કાર જણાય છે. હે નાથ ! જ્યાં સુધી સંસારી પ્રાણીઓનાં
 “ચિત્તના મધ્યભાગમાં આપ સાહેબ હોતા નથી ત્યાં સુધીજ

૧ પ્રલીનઅશેપસંસારવિસ્તાર: સંસારનો સર્વ વિસ્તાર-દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ નારક ગતિનાં સર્વ દુઃખો જેઓનાં નાશ પામી ગયાં છે અને તેથી જે પરમ એશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયા છે. એશ્વર્ય છતાં ઉપાધિનો નાશ થયો છે એ તેમની વિશેષતા છે.

૨ વાક્યાતીત: પ્રભુમાં એટલા બધા શુભો છે કે વચનોથી તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. હજારો જીવથી કરોડો વર્ષ સુધી શુભનું વર્ણન કરવામાં આવે તો પણ તેમના શુભો પૂર્ણ કહેવાય નહિ તેથી તેઓને ‘વાક્યથી અતીત’ કહ્યા છે.

૩ ત્રણ લોકના શેખર: લોકોમાં તેમના જેવા કોઈ ન હોવાથી સર્વતા મસ્તક પર જેમ મુગટ રહે તેમ તેઓ લોકોના શેખર તુલ્ય છે.

૪ તારનાર: સમુદ્રમાં રૂળતાં પ્રાણીઓને બચાવવાનું કામ ધણું વિકટ છે. પ્રભુનું ‘નિર્યામક’ વિશેષણ છે તેનો આ વિસ્તાર છે.

૫ સાર્થવાહ: ભયંકર જંગલમાં ફાડી ખાનારા જનાવરો તેમજ હુંટારોને મોટા ભય હોય છે. આવી અટવી સાર્થવાહના સથવારા વગર ઓળંધી શકાતી નથી. સંસારઅટવીમાં વિકારોનો તેવોજ આકરો ભય છે. એ ભયંકર અટવીમાંથી પ્રાણીને પ્રભુ યોગ્ય માર્ગ દોરી જઈને અટવીને બીજે છેડે મૂકે છે. પ્રભુના ‘સાર્થવાહ’ વિશેષણ પર આ વિસ્તાર છે.

૬ ભક્ષિતી સાક્ષાત્કાર: આપ તો મોક્ષમાં ખિરાજમાન છો, પણ ભક્ષિત-પૂર્વક આપને નમનારા લોકો અહીં-આ સંસારમાં પણ આપને જુએ છે. મૂર્તિ-પૂજનો આ ચમત્કાર છે અને ભક્તિયોગનું માહાત્મ્ય સમજનારા તે બાબત પોતાના ખ્યાલમાં બરાબર લાવી શકે છે.

૭ પ્રમોદ: દ્રવ્યના નિમિત્તથી ભાવ કેવા પ્રકારના થાય છે તે એક વખત અમૃતક્રિયાનો અનુભવ કરતી વખતે જ ખબર પડે. મયણાસુંદરીનું શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દધાન્ત અહીં વિચારવા યોગ્ય છે.

“ પાપના પરમાણુ (પાપ કર્મના ઉદય) થી તેઓને ઉકળાટ થાય
 “ છે; જેવા આપશ્રી પ્રાણીઓનાં ચિત્તમાં વાસ કરે છે તે તુરતજ
 “ પ્રાણીનાં પાપપરમાણુઓ (પાપકર્મો) એકદમ નાશ પામી જાય
 “ છે, તેઓનાં સર્વ પાપપંકજ^૧ ધોવાઈ જાય છે અને તેઓ ઉપર
 “ સદ્બાધ અમૃતનું સિંચન થાય છે અને ત્યાર પછી તેઓને નિરંતર
 “ અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. જે બીજાસઓને ઉકળાટમાં શાંતિ
 “ કરનાર અને અનાથ દશામાં સનાથ બનાવનાર આપનો આશ્રય હોતો
 “ નથી. જેમના હૃદયમાં આપ સ્થાન પામતા નથી, તેઓ બાપદા
 “ રાગાદિ ઘોરો વડે કેમ ન હુંડાય? આપશ્રીને શંકા વગરના મનથી
 “ અહાતુ કરીને અને મદ મત્સર વિગેરે પરિપુને ગળે પગ મૂકીને
 “ (તેનો નાશ કરીને) પ્રાણીઓ મોક્ષ ચાક્ષા જાય છે. જે અહિંસા^૨
 “ રૂપ હાથનો ટેકો આપીને આપ પ્રાણીઓને હાંચા લાવત નહિ તો
 “ આખું જગત્ નરક રૂપ અંધકારમય ભયંકર કુવામાં પડી ગયું હોત.
 “ તમારું અત્યંત મુંદર શરીર સર્વ કલેશથી રહિત, વિકાર વગરનું અને
 “ અત્યંત મનોહર છે, તેને જોતાં પ્રાણીને તુરત જણાઈ જાય છે કે
 “ આપ શો તે અનંતવીર્યયુક્ત સર્વજ્ઞ હો, અને જાતે વીતરંગ હો,
 “ આપને કોઈના ઉપર રાગ કે દ્વેષ નથી, અને એવા હો છતાં અ-
 “ ભય પ્રાણીઓને તેવા લાગતા નથી, તેનું કારણ તેઓનું પિતાનું

૧ પાપપંકજ: પાપ રૂપ ઘોરો ભક્તિજનથી ધોવાઈ જાય છે, અને સારા પા-
 નીનો હંડકાવ થાય છે. વરતો કે આંગણું સાફ કરતા માટે પ્રથમ કચરો કાઢવામાં
 આવે છે અને પછી ખાલી હંડકાવ છે.

૨ રાગાદિ ઘોરની હુંડ: ઘોર પાસેથી ઘોરી મૂકાવવા માટે મજબૂત
 શાસન કરનાર રાજા હોતો જોઈએ, જેના ભયથી ઘોરો નાસી જાય. રાગાદિ ઘોર
 પર પ્રયુક્ત એવા ધાતુ ભેટ્ટી મરો છે કે તે જ્યાં હોય ત્યાં રાગ દ્વેષ વિગેરે
 ઘોરતાઓ રહીજ રહે નહિ. મહામોષ વિશેષજ્ઞ અહીં સાર્થ થાય છે.

૩ શંકા વગરનું મન અને શિષુપર જય: મોક્ષ જવા માટે જો બાબત
 રેવાની બતાવી: (૧) શંકા વગર દેવપર શ્રદ્ધા રાખવી (૨) પરશ્વિષુપર
 પગ દેવો. દર્શન અને આચિત્તનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય અહીં બતાવી દીધો છે.

૪ અહિંસા હાથનો ટેકો: કુવામાં પડનારને પડતાં બચાવી લેવા માટે
 હાથનો ટેકાની જરૂર છે. પાપમય જગત્ નરકમાં જાય તેને ટેકો અહિંસાના ઉપ-
 દેશ રૂપ હાથથી બચવાને આપી. અહિંસા પરમો ધર્મ. એ બેન ધર્મનો સુદ્રા
 લેખ છે-તે વાત અહીં વધારે સ્પષ્ટ કરી છે. ‘ મહામાહાત્મ્ય ’ વિશેષજ્ઞ અહીં
 સાર્થ થાય છે.

“ પાપચરિત્ર છે. પાપી માણસોની દૃષ્ટિમાં વિકાર હોવાથી તેઓ શુદ્ધ
 “ રૂપને તથાસ્વરૂપે જોઈ શકતા નથી. હે પ્રભુ! રાગ દ્વેષ અને મોહો-
 “ હને સૂચવનાર અનુક્રમે હાસ્ય, ક્રોધ, વિલાસથી વિયુક્ત અને અક્ષમાળા
 “ રહિત હે પાપ વગરના નાથ ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! તમે
 “ અનંત શુભોથી ભરપૂર છો, તેથી તમારી સ્તુતિ હું શી રીતે કરી
 “ શકું ? હું તો મંદ બુદ્ધિવાળો છું, પરંતુ મારા મનમાં જે શુભ
 “ ભાવનાઓ છે અને જેને હું બોલી શકતો નથી, તે તમે પોતે સારી
 “ રીતે જાણો છો; તો હવે કૃપા કરીને ભવપરંપરાને છેદ કરનારી તમારી
 “ નિશ્ચયભક્તિ મારા ઉપર દયા કરીને મને ભવે ભવ જરૂર આપજો.”
 આવી રીતે ત્રિલોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની સ્તુતિ કરતી વખતે
 સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જિનમુદ્રા^૩ ધારણ કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર
 તે પ્રભુને પગે લાગ્યા કરતા હતા. આખરે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા^૪ ધારણ
 કરીને અતિ મુંદર રીતે જયવિયરાય સ્તોત્રથી તેમણે પ્રભુની સ્તુતિ

૧ પાપચરિત્ર: કોઈ અંધ માણસ સૂર્ય ન દેખી શકે તો તેમાં સૂર્યનો દોષ
 નથી તે નિયમ પ્રમાણે. અભવ્યનું અધમ ચરિત્ર પ્રભુને સત્ય સ્વરૂપે જોઈ
 શકતું નથી.

૨ હાસ્ય ક્રોધ વિલાસ અક્ષમાળા: રાગને સૂચવનાર હાસ્ય, દ્વેષને સૂચ-
 વનાર ક્રોધ અને મોહને સૂચવનાર વિલાસ પ્રભુને હોતા નથી. મતલબ તેઓ હાસ્ય
 ક્રોધ અને વિલાસ જેવા સ્થૂળ ભાવ વગરના છે, તેનાથી રહિત છે અને તેથી સ્થૂળ
 સાંસારિક પ્રાણીઓથી જાંચી હટી ગયેલા છે. તેને જાપ કરવા લાયક અન્ય દેવ
 કોઈ નથી એ ભાવ અક્ષમાળાની ગેરહાજરી જતાવે છે એમ મને લાગે છે.

૩ જિનમુદ્રા: દેવવંદનભાષ્યમાં જિનમુદ્રાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:
 “ ચાર આંગળ જેટલું અંતર બે પગના આગળના ભાગમાં અને તેથી કાંઈક ન્યૂન
 અંતર પાછળના ભાગમાં રાખી બન્ને પગે સીધા બિલા રહેલું-એમ કરવાથી જિન-
 મુદ્રા થાય છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૬ મી.)

૪ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા: તેનું સ્વરૂપ આપતાં કહે છે કે “ હાથની આંગળીને
 અન્યોન્ય આંતર્યા વગર બન્ને હાથ પોતા જોડી રાખીને લલાટસ્થળે (કપાળે)
 સ્થાપવા અથવા અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે લલાટથી દૂર રાખવા તેને મુક્તા-
 શુક્તિ મુદ્રા કહે છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૭ મી.) ભાષ્યકારના મત પ્રમાણે
 પંચાંગ પ્રણામ અને સ્તવપાઠ (નમુસ્કૃત્વ) વિનારે ‘જેમમુદ્રા’ થી કરવામાં
 આવે છે. એમાં હાથની દોઢી આંગળી-અને નાકીનાડું આંગળી કમળના હોટવાની
 જેમ બન્ને હાથ રાખી હાથની કમળના પેડ પર રાખવામાં આવે છે (સદર-
 નાથા ૧૫ મી.). કાલ્યાણ વચન અને કલ્યાણ જિનમુદ્રાથી કરાય છે અને પ્રભુ
 પ્રતિષ્ઠાત (જવર કેવી સદા, જવર કેવીવાદ અને જયવિયરાય) મુક્તાશુક્તિ
 મુદ્રાથી કરાય છે (સદર નાથા ૧૮ મી.). મતલબ સ્તુતિ બિલા બિલા જિનમુદ્રાએ
 કરી છે અને ત્યાર પછી પાનમુદ્રાને લલ્લરૂપ કહે છે તે વાત પ્રથમ કરી મવા
 એ છેવટે મુક્તાશુક્તિમુદ્રાથી કરવામાં આવે છે.

કરીને નમસ્કાર કર્યા. આ સુકૃત્યથી તે મંત્રીશર પોતાના આત્માને બાહુ કૃતાર્થ-ધન્ય-ભાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યો અને પછી આનંદના આંશુ વહે આચાર્ય મહારાજના પગને સ્પર્શિતો. આચાર્યના પગમાં પડ્યો. શુરમહારાજને તેણે દોષ માત્રનો નાશ કરનાર દ્વાદશાવર્ત વંદન^૧ કર્યું, મનમાં સમતાભાવ લાવીને પ્રસંગને અનુરૂપ બાકીના સર્વ સાધુઓને તેણે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને સૂરિ મહારાજે તથા સાધુઓએ તેને 'ધર્મલાભ' આપ્યો. સાર પછી એ સુખુદ્ધિ મંત્રી શુદ્ધ-શુભરહિત-પોતાને યોગ્ય જમીનપર બેઠો અને તેણે તે વખતે સૂરિ મહારાજને શુભશાતા પૂછી.

સૂરિમહારાજનો ઉપદેશ.

હવે આચાર્ય મહારાજે વિશેષ પ્રકારે ધર્મદેશના દેવા માંડી. દેશના દરમ્યાન તેઓએ પ્રથમ આ સંસારનું નિર્ગુણપણું બતાવ્યું; તેમાં બતાવી આપ્યું કે આ સંસાર મહા કનિષ્ઠ છે, ખાસ તજવા યોગ્ય છે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ કે વાસ્તવિક આનંદ જરા પણ નથી અને તે એકદર રીતે આત્માને ઘણું તુકશાન કરનાર છે. એ સંસારને વધારનાર અને તેનું ખરેખરું કારણ કમો છે. તે કમો મિથ્યાત્વ (અ-અજ્ઞા અને અજ્ઞાન), અવિરતિ (લાગનો અભાવ), કપાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિગેરે) અને યોગ (મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ) ને લઈને આત્મા સાથે બંધાય છે, તેથી ખરેખરી રીતે એ સંસારનું કારણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ જ છે. વળી જો પ્રાણી બરાબર પુરૂષાર્થ કરે છે તો તે સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવી નિર્વાણ પામી શકે છે અને ત્યાર પછી તેને એકસરખો અહર્નિશ આનંદ જ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાંથી ફરીને કદિ પણ સંસારમાં પાછા આવવાનું નથી. એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાણીએ કેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી, તેમાં કેવાં કેવાં સાધનો યોજવાં તે પણ બતાવ્યું. આવી રીતે સંસારનું નિર્ગુણપણું, કર્મહેતુ પર વિચારણા-વિવેચનયુક્ત લંબાણ દેશના નિર્વાણની મહત્તા અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો પર આપી. મુનિ મહારાજ શ્રી પ્રભોધનરતિ આચાર્યની અમૃતના સિંચન જેવી આ મધુર દેશના સાંભળીને પ્રાણીઓ માનસિક સંતાપ રહિત થઈ ગયા અને તેઓનાં મનમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો.

૧ શુરમહારાજને ત્રણ પ્રકારના વંદન થાય છે: દ્વિટ્ટા વંદન, ઘોભ વંદન અને દ્વાદશાવર્ત વંદન. (જુઓ શુરવંદન ભાષ્ય.) એ ત્રણે વંદનનું ટૂંકામાં સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે: મસ્તક નમાવી બે દાઢ લેડી પ્રણામ કરવાથી દ્વિટ્ટા વંદન થાય છે. બે દાઢ, બે ભુજ અને મસ્તક એ પાંચે અંગોને સંપૂર્ણ નમાવી બે વખત પ્રણામ કરવાથી ઘોભ વંદન થાય છે. દ્વાદશાવર્ત વંદન બે વાદણ દેવાથી થાય છે. (શુરવંદન ભાષ્ય ગાથા ૧ અને ૪.)

“ પાપચરિત્ર છે. પાપી માણસોની દૃષ્ટિમાં વિકાર હોવાથી તેઓ શુદ્ધ
 “ રૂપને તથાસ્વરૂપે જોઈ શકતા નથી. હે પ્રભુ ! રાગ દ્વેષ અને મહામો
 “ હને સૂચવનાર અનુક્રમે હાસ્ય, ક્રોધ, વિલાસથી વિયુક્ત અને અક્ષમાળા
 “ રહિત હે પાપ વગરના નાથ ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! તમે
 “ અનંત શુભોથી ભરપૂર છો, તેથી તમારી સ્તુતિ હું શી રીતે કરી
 “ શકું ? હું તો મંદ બુદ્ધિવાળો છું, પરંતુ મારા મનમાં જે શુભ
 “ ભાવનાઓ છે અને જેને હું બોલી શકતો નથી, તે તમે પોતે સારી
 “ રીતે જાણો છો; તો હવે કૃપા કરીને ભવપરંપરાનો છેદ કરનારી તમારી
 “ નિશ્ચયભક્તિ મારા ઉપર દયા કરીને મને ભવે ભવ જરૂર આપજો.”

આવી રીતે ત્રિલોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની સ્તુતિ કરતી વખત
 સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જિનમુદ્રા^૩ ધારણ કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર
 તે પ્રભુને પગે લાગ્યા કરતા હતા. આખરે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા^૪ ધારણ
 કરીને અતિ સુંદર રીતે જયવિયરાય સ્તોત્રથી તેમણે પ્રભુની સ્તુતિ

૧ પાપચરિત્ર: કોઈ અંધ માણસ સૂર્ય ન દેખી શકે તો તેમાં સૂર્યનો દોષ
 નથી તે નિયમ પ્રમાણે. અલબ્ધનું અધમ ચરિત્ર પ્રભુને સંત્ય સ્વરૂપે જોઈ
 શકતું નથી.

૨ હાસ્ય ક્રોધ વિલાસ અક્ષમાળા: રાગને સૂચવનાર હાસ્ય, દ્વેષને સૂચ-
 વનાર ક્રોધ અને મોહને સૂચવનાર વિલાસ પ્રભુને હોતા નથી. મતલબ તેઓ હાસ્ય
 ક્રોધ અને વિલાસ જેવા સ્થૂળ ભાવ વગરના છે, તેનાથી રહિત છે અને તેથી સ્થૂળ
 સાંસારિક પ્રાણીઓથી જાંચી હદે ગયેલા છે. તેને જાપ કરવા લાયક અન્ય દેવ
 કોઈ નથી એ ભાવ અક્ષમાળાની ગેરહાજરી બતાવે છે એમ મને લાગે છે.

૩ જિનમુદ્રા: દેવવંદનભાષ્યમાં જિનમુદ્રાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે.
 “ ચાર આંગળ જેટલું અંતર બે પગના આગળના ભાગમાં અને તેથી કાંઈક ન્યૂન
 અંતર પાછળના ભાગમાં રાખી બન્ને પગે સીધા ઊભા રહેલું-એમ કરવાથી જિન-
 મુદ્રા થાય છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૬ મી.)

૪ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા: તેનું સ્વરૂપ આપતાં કહે છે કે “ હાથની આંગળીને
 અન્યોન્ય આંતર્યા વગર બન્ને હાથ પોતા જોડી રાખીને લલાટસ્થળે (કપાળે)
 સ્થાપવા ગયવા અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે લલાટથી દૂર રાખવા તેને મુક્તા-
 શુક્તિ મુદ્રા કહે છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૭ મી.) ભાષ્યદારના મત પ્રમાણે
 પંચાંગ પ્રણામ અને સ્તવપાઠ (નમુચ્છુલું) વિગેરે ‘જેગમુદ્રા’ થી કરવામાં
 આવે છે. એમાં હાથની દરો આંગળીઓને માંહોમાંહે આંતરી કમળના ડાડવાની
 જેમ બન્ને હાથ રાખી હાથની કોઠીઓ પેટ પર રાખવામાં આવે છે (સદર-
 ગાથા ૧૫ મી.). દ્વિદશાવર્ત વંદન અને કાકસગ્ગ જિનમુદ્રાથી કરાય છે અને ત્રણે
 પ્રણિધાન (જવંત કેવી સાદુ, જવંતિ ચેષયાઈ અને જયવિયરાય) મુક્તાશુક્તિ
 મુદ્રાથી કરાય છે (સદર ગાથા ૧૮ મી.). મંત્રીએ સ્તુતિ ઊભા ઊભા જિનમુદ્રાએ
 કરી છે અને ત્યાર પછી યોગમુદ્રાએ શકસ્તવ કબું છે તે વાત પ્રથમ કરી ગયા
 છે; છેવટે મુક્તાશુક્તિમુદ્રાથી જયવિયરાય કલા છે.

કરીને નમરકાર કર્યા. આ સુકૃત્યથી તે મંત્રીશ્વર પોતાના આત્માને વધુ દે-
તાર્ય-ધન્ય-બાળ્યશાળી સમજવા લાગ્યો અને પછી આનંદના આંશુ વટે
આચાર્ય મહારાજના પગને સ્પર્શિતો આચાર્યના પગમાં પડ્યો. ગુરુમહારા-
જને તેણે દોષ માત્રનો નાશ કરનાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું. મનમાં રા-
મનાભાવ લાવીને પ્રસંગને અનુરૂપ બાકીના સર્વ સાધુઓને તેણે ભક્તિપૂ-
ર્વક નમરકાર કર્યા અને સુરિ મહારાજને તથા સાધુઓએ તેને 'ધર્મસાગર'
આપ્યો. ત્યાર પછી એ સુબુદ્ધિ મંત્રી શ્રી-હવરદિત-પોતાને યોગ્ય
જમીનપર બેઠો અને તેણે તે વખતે સુરિ મહારાજને શુભસાતા પૂછી.
સુરિમહારાજનો ઉપદેશ.

હવે આચાર્ય મહારાજને વિશેષ પ્રકારે ધર્મદેશના દેવા માંગી.
દેશના દરમ્યાન તેઓએ પ્રથમ આ સંસારનું નિર્ગુણપણું બતાવ્યું; તેમાં
જાતાવી આપ્યું કે આ સંસાર મદ્ય કનિષ્ઠ છે, ખાસ તજવા યોગ્ય છે,
તેમાં દોષ પણ પ્રકારનો લાભ કે વાસ્તવિક આનંદ જરા પણ નથી
અને તે એકંદર રીતે આત્માને ઘણું તુકસાન કરનાર છે. એ સંસારને
વધારનાર અને તેનું ખરેખરું કારણ કમો છે. તે કમો મિધ્યાત્વ (અ-
શદ્ધા અને અજ્ઞાન), અવિરતિ (લાગનો અભાવ), કપાય (ક્રોધ, માન,
માયા અને લોભ વિગેરે) અને યોગ (મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ)
ને લઈને આત્મા સાથે બંધાય છે, તેથી ખરેખરી રીતે એ સંસારનું
કારણ મિધ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ જ છે. વળી જો પ્રાણી
બરાબર પુરુષાર્થ કરે છે તો તે સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવી નિર્વાણ
પામી શકે છે અને ત્યાર પછી તેને એકસરખો અહર્નિશ આનંદ જ પ્રાપ્ત
થાય છે અને ત્યાંથી ફરીને કદિ પણ સંસારમાં પાછા આવવાનું નથી.
એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાણીએ કેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી, તેમાં
દેવાં દેવાં સાધનો યોગવાં તે પણ બતાવ્યું. આવી રીતે સંસારનું
નિર્ગુણપણું, કર્મદેતુ પર વિચારણા-વિવેચનયુક્ત લંબાણુ દેશના
નિર્વાણની મહત્તા અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો પર આપી. મુનિ
મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિ આચાર્યની અમૃતના સિંચન જેવી આ
મધુર દેશના સાંભળીને પ્રાણીઓ માનસિક સંતાપ રહિત થઈ ગયા
અને તેઓનાં મનમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો.

૧ ગુરુમહારાજને ત્રણ પ્રકારના વંદન થાય છે: ફિટ્ટા વંદન, ઘોલા વંદન
અને દ્વાદશાવર્ત વંદન. (જુઓ ગુરુવંદન લાખ્ય.) એ ત્રણે વંદનનું ક્રેકમાં સ્વરૂપ
નાથે પ્રમાણે છે: મરતક નમાવી બે દાપ બેઠી પ્રણામ કરવાથી ફિટ્ટા વંદન થાય
છે. બે દાપ, બે જાતુ અને મરતક એ પાંચ અંગેને સંપૂર્ણ નમાવી બે વખત પ્ર-
ણામ કરવાથી ઘોલા વંદન થાય છે. દ્વાદશાવર્ત વંદન બે વાંદણા દેવાથી થાય
છે. (ગુરુવંદન લાખ્ય ગાથા ૧ અને ૪.)

“ પાપચરિત્ર છે. પાપી માણસોની દૃષ્ટિમાં વિકાર હોવાથી તેઓ શુદ્ધ
 “ રૂપને તથાસ્વરૂપે જોઈ શકતા નથી. હે પ્રભુ! રાગ દ્વેષ અને મહામો
 “ હને સૂચવનાર અનુક્રમે હાસ્ય, ક્રોધ, વિલાસથી વિયુક્ત અને અક્ષમાળા
 “ રહિત હે પાપ વગરના નાથ ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! તમે
 “ અનંત ગુણોથી ભરપૂર છો, તેથી તમારી સ્તુતિ હું શી રીતે કરી
 “ શકું ? હું તો મંદ બુદ્ધિવાળો છું, પરંતુ મારા મનમાં જે શુભ
 “ ભાવનાઓ છે અને જેને હું બોલી શકતો નથી, તે તમે પોતે સારી
 “ રીતે જાણો છો; તો હવે કૃપા કરીને ભવપરંપરાનો છેદ કરનારી તમારી
 “ નિશ્ચયભક્તિ મારા ઉપર દયા કરીને મને ભવે ભવ જરૂર આપજો.”

આવી રીતે ત્રિલોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની સ્તુતિ કરતી વખતે
 સુખ્યુદ્ધિ મંત્રીએ જિનમુદ્રા^૩ ધારણ કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર
 તે પ્રભુને પગે લાગ્યા કરતા હતા. આખરે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા^૪ ધારણ
 કરીને અતિ મુંદર રીતે જયવિયરાય સ્તોત્રથી તેમણે પ્રભુની સ્તુતિ

૧ પાપચરિત્ર: કોઈ અંધ માણસ સૂર્ય ન દેખી શકે તો તેમાં સૂર્યનો દોષ
 નથી તે નિયમ પ્રમાણે. અભવ્યનું અધમ ચરિત્ર પ્રભુને સત્ય સ્વરૂપે જોઈ
 શકતું નથી.

૨ હાસ્ય ક્રોધ વિલાસ અક્ષમાળા: રાગને સૂચવનાર હાસ્ય, દ્વેષને સૂચ-
 વનાર ક્રોધ અને મોહને સૂચવનાર વિલાસ પ્રભુને હોતા નથી. મતલબ તેઓ હાસ્ય
 ક્રોધ અને વિલાસ જેવા સ્વૃળ ભાવ વગરના છે, તેનાથી રહિત છે અને તેથી સ્વૃળ
 સાંસારિક પ્રાણીઓથી ઊંચી હદે ગયેલા છે. તેને જાંપ કરવા લાયક અન્ય દેવ
 કોઈ નથી એ ભાવ અક્ષમાળાની ગેરહાજરી બતાવે છે એમ મને લાગે છે.

૩ જિનમુદ્રા: દેવવંદનભાષ્યમાં જિનમુદ્રાનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે
 “ ચાર આંગળ જેટલું અંતર બે પગના આગળના ભાગમાં અને તેથી કાંઈક ન્યૂન
 અંતર પાછળના ભાગમાં રાખી બન્ને પગે સીધા બેસા રહેલું-એમ કરવાથી જિન-
 મુદ્રા થાય છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૬ મી.)

૪ મુક્તાશુક્તિ મુદ્રા: તેનું સ્વરૂપ આપતાં કહે છે કે “ હાથની આંગળીને
 અન્યોન્ય આંતર્યા વગર બન્ને હાથ પોતા જોડી રાખીને લલાટરથળે (કપાળે)
 સ્થાપવા અથવા અન્દ આગાચોના મત પ્રમાણે લલાટથી દૂર રાખવા તેને મુક્તા-
 શુક્તિ મુદ્રા કહે છે. (દેવવંદનભાષ્ય-ગાથા ૧૭ મી.) ભાષ્યકારના મત પ્રમાણે
 પંચામ પ્રનામ અને સ્તવપાઠ (નમુચ્ચાનું) વિગેરે ‘જેમમુદ્રા’ થી કરવામાં
 આવે છે. એમાં હાથની દબે આનયીઆને માંડોમાંડે આંતરી કમળના દોડાની
 લેમ બંને હાથ રાખી હાથની કેન્દ્રિયા પેટ પર રાખવામાં આવે છે (સદસ-
 નાથ ૧૫ મં.). કાદયાવર વદન અને કાકસન જિનમુદ્રાથી કરાય છે અને ચોં
 પ્રતિધાન (ભવન કેવી સદા, ભવંતિ ચિદયાદ અને જયવિયરાય) મુક્તાશુક્તિ
 મુદ્રાથી કરાય છે (સદસ નાથ ૧૮ મી.). મંત્રીએ સ્તુતિ ક્રિયા બેસા જિનમુદ્રાથી
 કરી છે અને ત્યાર પછી જયમુદ્રાને કહેતોવર કહ્યું છે તે વાત પ્રથમ કરી ગયા
 છે. એવેને મુક્તાશુક્તિમુદ્રાથી જયવિયરાય કર્યા છે.

કરીને નમસ્કાર કર્યા. આ સુકૃલથી તે મંત્રીશ્વર પોતાના આત્માને બહુ કૃતાર્થ-ધન્ય-સાગ્યશાળી સમજવાં લાગ્યો અને પછી આનંદના આંગુ વડે આચાર્ય મહારાજના પગને સીંચતો આચાર્યના પગમાં પડ્યો. શુરમહારાજને તેણે દોષ માન્યો નાશ કરનાર દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું, મનમાં સમતાભાવ લાવીને પ્રસંગને અનુરૂપ બાકીના સર્વ સાધુઓને તેણે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને સૂરિ મહારાજને તથા સાધુઓએ તેને 'ધર્મશાભ' આપ્યો. ત્યાર પછી એ સુખુદ્ધિ મંત્રી શુદ્ધ-શુભરહિત-પોતાને યોગ્ય જમીનપર બેઠો અને તેણે તે વખતે સૂરિ મહારાજને મુખશાતા પૂછી.

સૂરિમહારાજનો ઉપદેશ.

હવે આચાર્ય મહારાજને વિશેષ પ્રકારે ધર્મદેશના દેવા માંડી. દેશના દરમ્યાન તેઓએ પ્રથમ આ સંસારનું નિર્ગુણપણું બતાવ્યું; તેમાં બતાવી આપ્યું કે આ સંસાર મહા કનિષ્ઠ છે, ખાસ તજવા યોગ્ય છે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ કે વાસ્તવિક આનંદ જરા પણ નથી અને તે એકદંત્ર રીતે આત્માને ધણું નુકશાન કરનાર છે. એ સંસારને વધારનાર અને તેનું ખરેખરું કારણ કયું છે, તે કયું મિથ્યાત્વ (અ-મદ્દા અને અજ્ઞાન), અવિરતિ (લાગનો અભાવ), કપાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિગેરે) અને યોગ (મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ) ને લઈને આત્મા સાથે બંધાય છે, તેથી ખરેખરી રીતે એ સંસારનું કારણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય અને યોગ જ છે. વળી જો પ્રાણી બરાબર પુરૂષાર્થ કરે છે તો તે સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવી નિર્વાણ પામી શકે છે અને ત્યાર પછી તેને એકસરખો અહર્નિશ આનંદ જ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાંથી ફરીને કદિ પણ સંસારમાં પાછા આવવાનું નથી. એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાણીએ કેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી, તેમાં કેવાં કેવાં સાધનો યોજવાં તે પણ બતાવ્યું. આવી રીતે સંસારનું નિર્ગુણપણું, કર્મદેહુ પર વિચારણા-વિવેચનયુક્ત લંબાણ દેશના નિર્વાણની મહત્તા અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો પર આપી. મુનિ મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિ આચાર્યની અમૃતના સિંચન જેવી આ મધુર દેશના સાંભળીને પ્રાણીઓ માનસિક સંતાપ રહિત થઈ ગયા અને તેઓનાં મનમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો.

૧ શુરમહારાજને ત્રણ પ્રકારના વંદન થાય છે: દ્વિદા વંદન, યોજા વંદન અને દ્વાદશાવર્ત વંદન. (જુઓ શુરવંદન ભાષ્ય.) એ ત્રણ વંદનનું દ્વિદામાં સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે: મરતક નમાવી બે દાઘ બેડી પ્રભાત કરવાથી દ્વિદા વંદન થાય છે બે દાઘ, બે ભગુ અને મરતક એ પાંચ અંગેને સંપૂર્ણ નમાવી બે વખત પ્રભાત કરવાથી યોજા વંદન થાય છે. દ્વાદશાવર્ત વંદન બે વાદજ્ઞા દેવાથી થાય છે. (શુરવંદન ભાષ્ય ગાથા ૧ અને ૪.)

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચાર પ્રકારના પુરુષો.

ત્રુમર્દન રાજાએ પોતાના બન્ને હાથો કમળના રોડાની જેમ મેળવી પોતાના મસ્તક સુધી લાવીને (હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને) પોતાના નખોને પવિત્ર બનાવ્યા અને પછી તેણે સૂરિ મહારાજને પૂછ્યું “હે ભગવન! સુખની વાંચ્છા કરનાર પ્રાણીએ આ સંસારમાં સર્વ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર કંઈ વસ્તુ અતિ પ્રયત્નથી પણ મેળવવી જોઈએ?”

આચાર્ય—“હે રાજન! આ સંસારમાં પ્રાણીએ ગમે તેટલો

“પ્રયાસ કરીને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલો ધર્મ આ-

સુખ કેમ
મળી શકે?

“ચરવો જોઈએ, કારણ કે ધર્મ, દ્રવ્ય મેળવી આપે

“છે, મનની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે અને છેવટ

“સંસારથી મુક્તિ પણ અપાવે છે—એવી રીતે ધર્મ

“સર્વ પુરુષાર્થને સાધનાર હોવાથી તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે. એ

“ધર્મ અનંત સુખથી ભરપૂર મોક્ષમાં પણ પ્રાણીને લઈ જાય છે અને

“પ્રાણી સંસારમાં હોય છે ત્યાં સુધી પ્રસંગવશાત્ તેને સુખ પણ

“મેળવી આપે છે.”

શત્રુમર્દન—“જો એમ છે તો સર્વ સુખના સાધનભૂત તે ધર્મને પ્રાણીઓ કેમ આચરતા નહિ હોય? અને તેમ છતાં વળી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખીને પ્રાણીઓ શા માટે કલેશ પામતા હશે?”

૧ આ પ્રકરણની દરેક વાત બહુજ વિચારી સમજવા યોગ્ય છે. આખું પ્રકરણ ડબલ ઇનવર્ટેડ કોનામાં અને પ્લાક ટાઇપમાં છે એમ ગણવું.

આચાર્યે જ્ઞાતવેલું ઉદ્દિષ્ટેલું સ્વરૂપ.

ઉદ્દિષ્ટમનથી ગુપ્ત અને તેની દુર્જયતા.

ગુપ્તસાધન દોષ છતાં ધર્મદૂરીકરણમાં કારણો.

આચાર્ય—“રાજન! ગુપ્ત મેળવવાની ઇચ્છા જરૂરી થઈ શકે
“તેથી છે પણ ધર્મસાધન જરૂરી થઈ શકે તેટલું નથી, કારણ જે પ્રા-
“ણીઓ પોતાની પાંચે ઉદ્દિષ્ટોના સમુદયને છતી લે છે તેઓ જ તેને
“(ધર્મને) સાધી શકે છે. હવે એ ઉદ્દિષ્ટો અનાદિ ભવચક્રમાં પરિ-
“ભ્રમણ કરતાં બહુ બળવાન થઈ ગયેલી દોષ છે તેથી સામાન્ય
“બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ એને સાધારણ રીતે છતી શકે તેમ નથી. આ
“પ્રમાણે દોષથી અજ્ઞાની પ્રાણીઓ માત્ર ગુપ્ત મેળવવાની ઇચ્છા
“કરે છે પણ તેને પ્રાપ્ત કરી આપનાર ધર્મને આદરતા નથી, ઉલટા
“ધર્મથી દૂર નાસતા ફરે છે.”

શત્રુમર્દન—“ગુપ્ત મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓ જે ઉદ્દિ-
ષ્ટોના જ્ય કરવા અશક્ત થાય છે, જ્ય કરવાથી ગુપ્ત થાય છે એમ
સમજવા છતાં પણ જેનો જ્ય કરી શકતા નથી અને ધર્મથી દૂર
નાસે છે તે ઉદ્દિષ્ટો કંઈ કંઈ છે અને કેવા સ્વરૂપવાળી છે? અને તે
શા માટે દુર્જય (દુઃખે કરીને-મુશ્કેલીથી છતી શકાય તેવી) છે?
એ સર્વ હકીકત કહું બરાબર સાંભળવા ઇચ્છું તો આપ કૃપા કરીને
મને તે સર્વ સમજાવો.”

આચાર્ય—“સ્પર્શન, ઇચ્છા, નાક, આંખ અને કાન એ પાંચને
“હે રાજેન્દ્ર! ઉદ્દિષ્ટો કહેવામાં આવે છે. જ્યારે પોતાને પસંદ આવે
“તેવો સ્પર્શ થાય ત્યારે આનંદ આવે અને પોતાનાં મનને ન ગમે તેવો
“સ્પર્શ થાય ત્યારે દુઃખ થાય, દ્વેષ થાય—એવી રીતે સારો સ્વાદ મળે
“ત્યારે હલને ગમે, કહેવો સ્વાદ આવે ત્યારે યુગવાનું મન થાય—એજ
“પ્રકારે પાંચે ઉદ્દિષ્ટોના સંબંધમાં સમજી લેવું. નાકનું કામ મુઘવાનું છે,
“આંખનું કામ જોવાનું છે અને કાનનું કામ સાંભળવાનું છે. તે પાંચે
“ઉદ્દિષ્ટોને ઇષ્ટ વિષય મળે ત્યારે આનંદ થાય છે અને અનિષ્ટ સં-
“યોગે દરેક ઉદ્દિષ્ટને દ્વેષ થાય છે. પાંચે ઉદ્દિષ્ટનું આ સ્વરૂપ છે.
“તમારા પ્રથમ પ્રશ્નો એ હિત્તર સમજાવો. ત્યાર પછી તમે જીતો
“સલાહ એ ક્યો છે કે એ ઉદ્દિષ્ટો દુર્જય શા માટે છે તેના સંબંધમાં
“તમને હકીકત કહું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળો. કેટલાક
“માણસો એવા બળવાન હોય છે કે લગાઈમાં હજારો યોધાઓને બારે
“પરે અને મદ કરતા હાથીઓ સાથે પણ જોરથી લડી શકે—આવા

“બળવાળા પુરૂષોને પણ ઇંદ્રિયો જીતી લે છે. ઇંદ્ર વિગેરે મહા રાજાઓ
 “ક્ષિત્રવાળા પ્રાણીઓ ત્રણે ભુવનને પોતાની શક્તિથી એક આંગળી
 “ઉપર નચાવી શકે છે તેવા જોરાવર પ્રાણીઓને પણ ઇંદ્રિયો એક
 “ક્ષણવારમાં પોતાને વશ કરી લે છે. મોટા દેવ તરીકે ઓળખાતા
 “બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર (શિવ) જેવાને પણ એ ઇંદ્રિયો પોતા
 “તાને વશ કરી લે છે તે એટલે સુધી કે તેઓ ઇંદ્રિયોના દાસ થઈ
 “ઇને રહે છે.” સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હોય અને પરમાર્થના જાણકાર
 “હોય એવા પ્રાણીઓ ઉપર પણ જ્યારે ઇંદ્રિયો પોતાનું સામ્રાજ્ય
 “ચલાવે છે ત્યારે તેઓ નાના બાળકોની પેઠે વર્તે છે. એ ઇંદ્રિયો
 “દેવતા, મનુષ્ય અને અસુરોથી ભરેલા ત્રણે લોકને પોતાના બળથી
 “રાંકે તુલ્ય માને છે, તેની જરાએ દરકાર કરતી નથી અને તેની તરફ
 “તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે. તેટલા માટે હે રાજન્ ! એ ઇંદ્રિયો
 “દુર્જય છે એમ મેં કહ્યું છે, એ હવે તમારા સમજવામાં બરાબર
 “આવ્યું હશે !”

ત્યાર પછી મનીષીની હકીકત જ્ઞાનથી જાણીને સૂરિ મહારાજ
 સર્વને બોધ આપવા સાડ બોલવા લાગ્યા; તે વખતે તેઓની દંત-પ્ર-
 ક્રિયામાંથી નીકળતાં કિરણો વડે જાણે તેઓના હોઠ રંગાઈ ગયા હોય
 નહિ તેવા લાગતા હતા. સૂરિ મહારાજ આગળ બોલ્યા કે “હે રાજન્ !
 “સર્વ ઇંદ્રિયોની તો શી વાત કરે ? પણ એક સ્પર્શદ્રિય પણ લોકોમાં
 “મહા બળવાળી થઈને રહે છે. તે એટલી બધી બળવાન છે કે તેને
 “એકલીને જીતવાને જગતના અનંત જીવો સમર્થ થઈ શકતા નથી
 “જ્યારે તે એકલી સ્થાવર અને જંગમ (સ્થિર અને ચાલતા) ત્રણે
 “લોકને જીતીને પોતાના કબજામાં લઈ શકે છે અને તેઓને પોતાને
 “વશ રાખે છે.”

સ્પર્શદ્રિયનો જય કરનાર પુરૂષો

શત્રુમર્દન—“મહારાજ ! એ સ્પર્શદ્રિયને જીતનાર કોઈ પણ
 મનુષ્ય હશે કે આ ત્રણ ભુવનમાં એ ઇંદ્રિયનો જય કરનાર કોઈ પણ
 પુરૂષ-પ્રાણી હયાત હશેજ નહિ ?”

આચાર્ય—“હે રાજન્ ! સ્પર્શદ્રિય પર જય મેળવનાર પુરૂષો

૧ બ્રહ્માનો સરસ્વતી સાથેનો પ્રસંગ, કૃષ્ણનો અનેક સ્ત્રીઓ સાથેનો પ્રસંગ
 અને ઇંદ્રનો બીરબી સાથેનો પ્રસંગ તેઓ ઇંદ્રિયનું દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી
 ચૂક્યા હતા તે બતાવી આપે છે

“ દુનિયામાં છેજ નહિ એમ તો નજ કહેવાય, પણ તેના પર જય
 “ મેળવનાર બહુ થોડા છે એમ કહી શકાય. એ સ્પર્શોદ્રિય પર જય
 “ કરનારા પ્રાણીઓ બહુ થોડા હોય છે તેનું કારણ હું તને કહી સંભ-
 “ જાતું છું તે પ્થાન રાખીને સાંભળ. આ બુવનમાં 'હૃદય', મધ્યમ,
 “ ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટતમ-એમ ચાર પ્રકારના પુરુષો હોય છે. આ ચારે
 “ પ્રકારના પુરુષોનું સ્વરૂપ તને કહું છું તે તમે બરાબર પ્થાનમાં લો.

(૧) ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનું સ્વરૂપ.

“ એ ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓમાં જે ઉત્તમોત્તમ (ઉત્કૃષ્ટતમ)
 “ પુરુષો કહ્યા છે તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહું છું તે સાંભળો: અનાદિ કા-
 “ લથી આ પ્રાણીને ઇન્દ્રિયો સાથે સંબંધ આવતો આવેલો છે. પ્રત્યેક
 “ ભવમાં પ્રાણી ઇન્દ્રિયની લાલનાપાલના કરતો આવ્યો છે અને તેથી
 “ તેને તે બહુ વહાલી લાગતી આવી છે. તેનું બરાબર સ્વરૂપ જ્યારે
 “ ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને સર્વજ્ઞ મહાશયના બતાવેલાં વિશુદ્ધ આગમોના
 “ સંબંધથી જાણાય છે ત્યારે તેવો પ્રાણી જેને આપણે 'ઉત્કૃષ્ટતમ'
 “ વિભાગમાં જાણાવ્યો છે તેના સમજવામાં આવે છે કે એ ઇન્દ્રિયો
 “ અને ખાસ કરીને પ્રસ્તુત સ્પર્શોદ્રિય બહુ દોરોતું સ્થાન છે અને
 “ અનેક દોરોને ઉત્પત્ત કરનાર છે; એટલું જાણ્યા પછી વળી વધારે
 “ તપાસ કરતાં તેમને માલૂમ પડે છે કે એ ઇન્દ્રિયને મહાત્મા પુરુ-
 “ ષોએ તિરસ્કારી કાઢેલ છે-આટલું જાણતાં પોતાનાં મનમાં સંતોષ
 “ લાવીને પોતે ગૃહસ્થ અવસ્થામાં હોય તો પણ વસ્તુતત્ત્વ બરાબર
 “ ઝાંઝાળીને સ્પર્શોદ્રિયની લોલુપતામાં પડી કોઈ પણ પ્રકારનું અણુ-
 “ થટનું આચરણ કરતા નથી. વળી આગળ ચાલતાં એવા પ્રાણીઓને
 “ જિનાગમને વિશેષ બોધ થાય છે અને શાસનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત
 “ થાય છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શોદ્રિય સાથે પોતાને જે કાંઈ સંબંધ રહ્યો
 “ હોય તે ઝડપે તોડી નાખે છે અને ભાગવતી દીક્ષા લઈ મનને અ-
 “ ત્યંત નિર્મળ કરી સંતોષભાવ ધારણ કરી તદ્દન સ્પૃહા વગરના-
 “ ઇચ્છા વગરના થઈ જાય છે અને તેવી સ્થિતિમાં તેઓને સ્પર્શન
 “ તરફ કાંઈ ઇચ્છા કે વલણ જરા પણ થતું નથી. ત્યાર પછી તેઓ
 “ ભયંકર સંસાર અટવીથી ખેદ પામી પાપ વગરના થઈ મનમાં મહા
 “ સત્ત્વ ધારણ કરી સ્પર્શનને જે પ્રતિકૂળ બાળતો હોય તેનીજ સે-
 “ વના કરે છે, પણ સ્પર્શનને જે વાત ગમતી હોય-જે તેને અલકૂળ
 “ હોય તેની સેવના કરતા નથી, તેવી વસ્તુ આદરતા નથી અને તેની

“ સાથે સંબંધ રાખતા નથી. ત્યાર પછી તેઓ ભૂમિ ઉપર શયન
 “ કરે છે પણ કોમળ શય્યાને શોધતા નથી. તેઓના પોતાના માથા-
 “ પરના મુઠના તથા દાઢીના વાળનો લોચ કરે છે પણ તેને સારી
 “ રીતે ઝોળતા નથી અને તેને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે ક્ષૌર (હળ-
 “ મત) કરાવતા નથી—આવી રીતે અનેક પ્રકારના શારીરિક ક્લેશો જે
 “ સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ હોય છે તેને તેઓ ખુશીથી આદરે છે અને
 “ સ્પર્શદ્રિયને સુખ થાય તેવી બાબતોની જરા પણ ઇચ્છા રાખતા ન
 “ હોવાથી તેઓને ક્લેશોથી જરા પણ આકુળતા થતી નથી. એ પ્ર-
 “ માણે સર્વ કર્મોથી થતાં ક્લેશોનો નાશ કરીને સ્પર્શદ્રિય પર સંપૂર્ણ
 “ જય મેળવી તેઓ આખરે નિર્વૃત્તિ નગરી (મોક્ષ) માં આપ્યા
 “ જાય છે જ્યાં ગયા પછી તેઓને કોઈ પણ પ્રકારનો ક્લેશ કદિ
 “ થઈ શકતો નથી—આવી રીતે તેઓ સ્પર્શદ્રિય પર સંપૂર્ણ જય મેળવે
 “ છે. આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને વિચક્ષણ મનુષ્યો ‘ ઉત્કૃષ્ટતમ ’
 “ (ઉત્તમોત્તમ) વર્ગના મનુષ્યો કહે છે અને જેઓ એ પ્રમાણે વર્તે
 “ છે તે મહા ભાગ્યવાન હોય છે—પણ એટલી વાત ખરી છે કે એવા
 “ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ જગતમાં વિરલા (બહુ થોડા) હોય છે.”

ઉપદેશની જૂદી જૂદી અસર.

ભગવાન આચાર્ય મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિનાં આવાં વચન
 સાંભળીને સુંદર મનવાળા મનીષીના મનમાં વિચાર
 મનીષીના વિ- થયો કે આ ભગવાને જેવું સ્પર્શદ્રિયનું સ્વરૂપ હ-
 શુદ્ધ વિચારો. મણા કહી બતાવ્યું અને તેમાં જણાવ્યું કે એ સ્પર્શ-
 દ્રિય અત્યંત આકરી છે તેવુંજ સ્વરૂપ બોધ અને
 પ્રભાવે મને અગાઉ સ્પર્શનનું કહ્યું હતું. તે વખતે મને જણાવ્યું હતું
 એ મહા બળવાળો સેનાની સ્પર્શન અંતરંગ નગરમાં વસનાર છે.
 આટલા ઉપરથી એમ સમજાય છે કે હમણા આચાર્ય મહારાજે જે
 સ્પર્શદ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે પુરૂષનું રૂપ ધારણ કરી સ્પર્શનના આકારમાં
 અમને સર્વને છેતરે છે. આ વાત બરાબર તેમજ હોવી જોઈએ, નહિ

૧ વિચારશીળ મનીષી પોતાના મનમાંજ વિચાર કરી સ્વયં બોધ પામે છે.
 સુજ્ઞ સરળ મહાત્માઓનો એજ માર્ગ છે. એને બળવાન નિમિત્ત મળે કે તુરત એ
 રસ્તાપર આવી જાય છે; બાહ્ય પ્રેરણાની એને જરૂર રહેતી નથી.

૨ બોધ અને પ્રભાવે કહેલા સ્પર્શનના સ્વરૂપ માટે જુઓ ઉપર—આ પ્ર-
 સ્તાવનું પ્રકરણ ૪ થું. અહીં તે હકીકતનો ઉપનય મનીષી પોતેજ બહુ સારી રીતે
 ઉતારે છે. વિદુરે બાળ અને મનીષીની વાર્તા કહેવા માંડી ત્યારથીજ આ વિષય
 શરૂ થાય છે. વિદુરની વાર્તા પ્રકરણ ત્રીજીથી શરૂ થાય છે.

તો આવી રીતે દેમ હોઈ શકે ? વળી, ભગવાને જે ‘ઉત્તમોત્તમ’ પુરોહિતું વર્ણન કર્યું તેવુંજ વર્ણન ભવજંતુનું મારીપાસે સ્પર્શને કર્યું હતું. અને તેજ વખતે તેણે જણાવ્યું હતું કે સદાગમના બળથી એ સ્પર્શનનો પૂરનો મિત્ર ભવજંતુ પોતાના ત્રિય મિત્રનો (સ્પર્શનનો) તિરસ્કાર કરીને સંતોષની મદદ વડે નિર્વૃત્તિ નગરીએ આશ્રય મેળવેલો હતો અને તેણે વધારે જણાવ્યું હતું કે પોતે (સ્પર્શન) તેના ખેદમાંજ બળામાં ફાંસો નાખી આપઘાત કરતો હતો. બોધ અને પ્રભાવે અને અગાઉ જે હકીકત કહી હતી તે અને અત્યારે પ્રબોધનરતિ મહારાજ જે હકીકત કહે છે, તે એક બીજાની સાથે મેળવવાથી એમાં રહસ્ય શું છે તે બરાબર સમજાઈ જાય છે. આ સુરિ મહારાજ પોતાની વિશાળ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સ્થાવર અને જંગમ ત્રણ લોકના સર્વ ભાવોને બરાબર જાણે છે અને તેઓ સર્વ પ્રકારની શંકાઓનું નિરાકરણ કરવાને સમર્થ છે.

આશ્ચર્યયુક્ત દૃષ્ટિથી અને મનનપૂર્વક મનીષી જ્યારે આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો ત્યારે મધ્યમથુદિ-
મધ્યમથુદિ- દ્વિએ તેના તરફ પોતાનું ચિત્ત આપીને પૂછ્યું
ની મનીષા. “ભાઈ મનીષી ! તું તારા મનમાં કાંઈ ઊંડો વિચાર કરતો હોય એમ જણાય છે. શું કાંઈ તારા સમજવામાં નવીન તરવની હકીકત આવી છે ?”

મનીષી—“આ મહાત્મા મુનિ મહારાજ ચોખ્ખા શબ્દોમાં બધી વાત કરે છે તો પણ હે ભાઈ ! શું તારા સમજવામાં હતું મુદ્દાની વાત આવી નથી ? મને તો જરા પણ શંકા વગર એમ લાગે છે કે આ મહાત્માએ જેવું સ્પર્શોદ્રિષ્ટનું વર્ણન કર્યું તેવોજ સ્પર્શન પણ હતો.”

આ પ્રમાણે વાત સાંભળી ત્યારે મધ્યમથુદિને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને તેથી સ્પર્શન અને સ્પર્શોદ્રિષ્ટ એકસરખા કેવી રીતે હોઈ શકે ? એવો સવાલ તેણે પૂછ્યો; તેના જવાબમાં મનીષીએ તેનું કારણ પોતાના મનમાં હતું તે સર્વ તેને કહી ‘સંભળાવ્યું’ અને તેમાં તેણે સ્પ-

૧ જુએ પ્રકરણ ૩ નું. ત્યાં ભવજંતુના પ્રસંગની વાતો સાદેજ બાજાવાનક રીતે વાંચ છે.

૨ મળ દર્શાવેલો એમ છે કે જ્યારે મધ્યમથુદિના મનમાં મનીષા (જાણવાની ઇચ્છા) થવાથી તે સ્વરૂપ તે સમજ મેળવે અને જાણનું સર્વ ત્યાં ન દોષાથી તે સમજાયે નહિ. શાદ રાખવાનું છે કે જાણ, મનીષી અને મધ્યમથુદિ એ રીતે અવરન સમજના પડે છે. જાણનું સર્વ ન દોષાથી તે કાંઈ સમજાયે નહિ તે આપણું દમદમ એવું.

“ સાથે સંબંધ રાખતા નથી. ત્યાર પછી તેઓ ભૂમિ ઉપર ચપલ
 “ કરે છે પણ કોમળ શય્યાને શોધતા નથી. તેઓના પોતાના માથા-
 “ પરના મુછના તથા દાઢીના વાળને લોચ કરે છે પણ તેને સારી
 “ રીતે ઝોળતા નથી અને તેને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે ક્ષૌર (હળ-
 “ મત) કરાવતા નથી-આવી રીતે અનેક પ્રકારના શારીરિક કલેશો જે
 “ સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ હોય છે તેને તેઓ ખુશીથી આદરે છે અને
 “ સ્પર્શોદ્રિયને સુખ થાય તેવી બાબતોની જરા પણ ઇચ્છા રાખતા ન
 “ હોવાથી તેઓને કલેશોથી જરા પણ આકુળતા થતી નથી. એ પ્ર-
 “ માણે સર્વ કર્મોથી થતાં કલેશોનો નાશ કરીને સ્પર્શોદ્રિય પર સંપૂર્ણ
 “ જય મેળવી તેઓ આખરે નિર્વૃત્તિ નગરી (મોક્ષ) માં આશા
 “ જાય છે જ્યાં ગયા પછી તેઓને કોઈ પણ પ્રકારનો કલેશ કદિ
 “ થઈ શકતો નથી-આવી રીતે તેઓ સ્પર્શોદ્રિય પર સંપૂર્ણ જય મેળવે
 “ છે. આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને વિચક્ષણ મનુષ્યો ‘ ઉત્કૃષ્ટતમ ’
 “ (ઉત્તમોત્તમ) વર્ગના મનુષ્યો કહે છે અને જેઓ એ પ્રમાણે વર્તે
 “ છે તે મહા ભાગ્યવાન હોય છે-પણ એટલી વાત ખરી છે કે એવા
 “ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ જગતમાં વિરલા (બહુ થોડા) હોય છે.”

ઉપદેશની જૂદી જૂદી અસર.

ભગવાન આચાર્ય મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિનાં આવાં વચન
 સાંભળીને સુંદર મનવાળા મનીષીના મનમાં વિચાર
 મનીષીના વિ- થયો કે આ ભગવાને જેવું સ્પર્શોદ્રિયનું સ્વરૂપ હ-
 શુદ્ધ વિચારો. મણા કહી બતાવ્યું અને તેમાં જણાવ્યું કે એ સ્પર્શ-
 દ્રિય અત્યંત આકરી છે તેવુંજ સ્વરૂપ બોધ અને
 પ્રભાવે મને અગાઉ સ્પર્શનનું કહ્યું હતું. તે વખતે મને જણાવ્યું હતું
 એ મહા બળવાળો સેનાની સ્પર્શન અંતરંગ નગરમાં વસનાર છે.
 આટલા ઉપરથી એમ સમજાય છે કે હમણા આચાર્ય મહારાજે જે
 સ્પર્શોદ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે પુરૂષનું રૂપ ધારણ કરી સ્પર્શનના આકારમાં
 અમને સર્વને છેતરે છે. આ વાત બરાબર તેમજ હોવી જોઈએ, નહિ

૧ વિચારશીળ મનીષી પોતાના મનમાંજ વિચાર કરી સ્વયં બોધ પામે છે. સુદ્ધ સરળ મહાત્માઓનો એજ માર્ગ છે. એને બળવાન નિમિત્ત મળે કે તુરત એ રસ્તાપર આવી જાય છે; બાહ્ય ગ્રેરણાની એને જરૂર રહેતી નથી.

૨ બોધ અને પ્રભાવે કહેલા સ્પર્શનના સ્વરૂપ માટે જુઓ ઉપર-આ પ્ર-સ્તાવનું પ્રકરણ ૪ થું. અહીં તે હકીકતનો ઉપનય મનીષી પોતેજ બહુ સારી રીતે ઉતારે છે. વિદુરે બાળ અને મનીષીની વાર્તા કહેવા માંડી ત્યારથીજ આ વિષય શરૂ થાય છે. વિદુરની વાર્તા પ્રકરણ ત્રીજથી શરૂ થાય છે.

એ નમણી સ્ત્રીની મુંદર કેટલેક પરના આરથી કૃશ થઈ ગયેલી અને ત્રિવલયથી શોભતી તેમજ રોમશછને ધારણ કરતી અતિ મુંદર દેખાય છે. સ્વસ્થ રસની વાવડી લેવી તેની નાખિ. (કુટી) અતિ મનોહર લાગે છે અને સજ્જન પુરૂષોના કૃદય લેવી અતિ ગંભીર જણાય છે. એનાં સ્તનો કૃધના આરથી વધેલાં, ગોળ, ભરેલાં, પાણીના કુખનો (ગાગરનો) આકાર ધારણ કરનારાં, ઉપરથી આવેલાં, કટાણુ અને અતિ મુંદર છે. અહાહા! સુકુમાર, મનોહર અને માદા પુણ્યથી મળી શકે તેવા મુંદર હાથ તે ધારણ કરે છે એ અતિ રમણીય લતા લેવા દેખાય છે. મુંદર રૂપ ધારણ કરનારાં એ મુંદરીના કર (કાંડા) થી બાહ્યે અરોઠનાં નથીન, મુંદર રાગવાળા પક્ષનો પલ્લુ છતાં મયા હોય એમ અને લાગે છે. તેની ટોચ ગોળ હોવાને લીધે તેના પર ત્રણ રેખાઓ બહુ મુંદર રીતે પડે છે. તે બાહ્યે ત્રણ

૧ અથવા ત્રણપુગ્મ અને મન્મથદાષીને બહાં થેલાં. ત્રણપુગ્મ તોરમુને આકાર (આવે) ધારણ કરે છે. મેખલાના કલાપથી બધિલા હાથી જેવું તેનું નિર્ભાગિય અમૃત જેવું લાગે છે. કાનને, છબને અથવા આંખને સાર લાગે તે સર્વ 'અમૃતાયતે' એમ કહેવાય છે. અહીં આંખને સાર લાગે છે એમ સમજવું. (આ નોટ પૃ. ૪૮૦ ના ઉદા. વાક્યને અંગે છે.)

૨ ત્રિવલય: માંસ અને ચરબીને લીધે થવા પેટના વાટા ગોળાકાર હોય છે અને કામી જોને બહુ મુંદર દેખાય છે. કૃશતામાં પણ સૌંદર્ય છે. આર-સંસીરના ઉપરના ભાગનો અને વલયપથે માંસ ચરબીનો સમજવો. મોહદદિએ સર્વ વરદ મુંદર દેખાય છે.

૩ સ્વસ્થ રસ: (૧) કામદેવનો રસ. (૨) શુભ કાર્ય કરવાની પ્રીતિનો રસ.

૪ ગંભીર: (૧) લાંબી; (૨) વિશાળ.

૫ પાણીના કુણ સાથે બધા રહેણાં છે. બરાબર મળતા આવી જશે. વા-થવાથી રૂપક માય તેવા સર્વ સખ્દો છે.

૬ લતા સાથે સર્વ નિરોપણો રહેણ છે. સુકુમાર: (૧) નાનુક; (૨) લતા પક્ષે કુમળી. પુણ્ય: (૧) શુભ કર્મ; (૨) હસ્ત લાભ, મહેનત.

૭ અરોઠ રૂઠનાં પાંદડાં લાલ હોય છે. તેની સાથે રહેણ છે. નધીન: (૧) અપૂર્વ; (૨) વસ્ત્રમાં પ્રાપ્ત થયેલાં. શાભ: (૧) મેંદી; (૨) રંમ. કર એટલે અહીં કાંડું સમજવું અને હાથ એટલે ખસાથી સર કરીને આપેલા હાથ સમજવો. કર એટલે hand અને હાથ એટલે Arm સમજવા. આખા હાથને ઉપર લતા સાથે સરખાવ્યા અને કાંડાના રંગના વખાણુ કર્યા.

૮ ત્રણરેખા: મુંદર ગોળ ટોચની નીચે ત્રણ વલય-રેખાઓ કુદરતી રીતે પડે છે તે પુદ અને સરખા સંસીરવાળાને જોવાથી જણાઇ આવશે. નમણી સ્ત્રી-ગોળી ટોચ બરાબર ગોળ હોય છે અને તેને જોઇને બાળ જેવા છનો બહુ આનંદ પામે છે. રેખા: (૧) ત્રણ વલય; (૨) કિરવાર પક્ષે લેખની રેખાઓ. ગળામાં ત્રણ રેખા પડતી હોય તે બહુ સારી જણાય છે અને બાહ્યે કિરવાર સારા લેખ લખ્યા હોય તેને સચ્ચે છે—આ વ્યવહાર રહેણ છે.

સંદ્રિય અને સ્પર્શન એક દેવી રીતે છે તે ભવજંતુનો સંબંધ અત્યંત સ્પષ્ટ કરી આપ્યું.

તે વખતે બિચારો ખાળ તો પાપકર્મના જોરથી ચારે દિશામાં આમ તેમ જોયા કરતો હતો અને ગુરૂ મહારાજ બ્રહ્મજીવિતનાં વચન બોલતા હતા તે તરફ તદ્દન અનાદર બતાવતો હતો. હવે તે વખતે આચાર્ય મહારાજના મુખમાંથી નિકળતી અમૃત જેવી વાણીનું પાન કરી મહા સ્વરૂપવાળી અને વિશાળ આંખોવાળી મદનકંદળી રાણી જો જોઈ જોઈ સમીપે જ બેઠી હતી તેના ઉપર ખાળની પાપી નજર ગઈ, એટલે તુરતજ તેના મનમાં વિચાર થયો કે મારી હૃદયવદ્ધલા મદનકંદળી પણ અહીંજ આવેલી જણાય છે ને શું ખાળની દૃષ્ટિએ અહાહા ! સોનાની જેવી કાંતિને ધારણ કરતું તે મદનકંદળીના શુદ્ધ શરીર દેખવા માત્રથીજ તેની સંપૂર્ણ કામજનતા સૌંદર્યનું વર્ણન નાબુકતા બતાવી આપે છે ! તેના બન્ને પગો જે અંદરની શિરાઓ દેખાતી નથી, જે કાચબાની જેમ ઊંચા છે અને જે ઘણાજ ઉત્તમ પ્રકારના અને સરખા છે તે કામજની જેવી શોભા આપે છે. એ મદનકંદળીના બન્ને સાયજો કામદેવના મંદિરમાં જાણે તોરણનો આકાર ધારણ કરતા હોય તેમ ધારણ સુંદર દેખાવાથી ખડું શોભા આપે છે. એ સુંદર સ્ત્રીના નિતંબ ઉપર આવી રહેલી મેખલા વડે જાણે કામદેવ રૂપ હાથી બંધાઈ ગયો હોય એમ જણાય છે અને તે તેની સામું જોનારને અમૃતનું પાન કરાવે છે.

૧ મુનિ ઉપદેશ આપે છે ત્યારે ખાળ કેવો ધંધો કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે. ઉપદેશ વખતે આવી દશા ખાળ જીવોની થઈ આવે છે તે પર ધ્યાન આપી ઉપયોગ રાખવાથી આ બાબતો સુધરી શકે છે.

૨ સત્તા કામજને મદન કંદેવામાં આવે છે-તેની શિરાઓ-નસો દેખાતી નથી તેમજ મદનકંદળીના પગની નસો દેખાતી નથી; તે કામજની પેઠે ઉપસી આવે અને ઘટ છે. આખું વાક્ય સ્તોત્ર છે. શિરા: (૧) નાડી (૨) નસ, રેસા.

૩ તોરણ: એ સુંદરીના સાયજો કામજની જેમ અર્ધચંદ્રાકાર છે તે કામદેવના મંદિરમાં તોરણ લટકાવી દીધું હોય તેવા લાગે છે. તોરણ: (૧) કામ (૨) તોરણ.

૪ મેખલા: કંદોરો-સ્ત્રીઓ દેડ ઉપર પહેરે છે. એ જાણે મનમથમાર્તમાં (કામદેવ રૂપ હાથીને) બાંધવાની વિશાળ સાંકળ હોય તેવી શોભા આપે છે. મેખલા: (૧) કલિસૂત્ર, કંદોરો; (૨) હાથીને બાંધવાની સાંકળ.

વીણી વીણીને સારામાં સારા પરમાણુઓ એકઠા કરીને આ અતિ સ-
મર્પીય પદાર્થોનું રૂપ બ્રહ્માએ ધણું દોષ એમ ચોખ્ખું જણાય છે, કારણ
કે જો તેમ ન દોષ તો આવું મુંદર રૂપ ક્યાંથી દોષ શકે ? જેનું એનું
રૂપ મુંદર છે તેવો એનો સ્પર્શ પણ કોમળ હોવો જ જોઈએ એમાં
જરા પણ સંકા નેનું અને લાગતું નથી; અમૃતના કુંડમાં જરા પણ
કંટારા હોવાનો સંભવજ કેમ હોઈ શકે ? એ અતિ ચપળ આંખોવાળી
માફે મન હરણ કરનારી એકસરિતા મારી સાથું આડી નજરે વારંવાર
જુએ છે તેથી તે પણ મારી ઇચ્છા કરતી હશે એમ અનુમાન થાય
છે—આવી જાતના સાચા ખોટા વિચારથી ખાળતું મન આકુળક્યા-
કુળ યદ્ય ગ્યું અને ભવિષ્યમાં પોતાને મુંદરીસંસારથી ધનારા (કદિપત)
મુખના ખોટા ખાલમાં તે તદ્દન મૂક જેવો થઈ ગયો.

ઉત્તમ પ્રાણીનું સ્વરૂપ.

સૂરિ મહારાજે પોતાનો ઉપદેશ આગળ બતાવ્યો “રાજન!
“મનને ઉત્તમોત્તમ પુરુષોનું સ્વરૂપ કહી સંભળાવ્યું તે તારા સમ-
જવામાં આવ્યું હશે. હવે હું બીજા ઉત્તમ વર્ગના મનુષ્યોનું તારી
“પાસે વર્ણન કરી બતાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ.”

સૂરિ મહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે મનીષીએ વિચાર કર્યો
કે અદો ! આ વાત બહુ સારી થઈ. સૂરિ મહારાજથી આ હકીકત
બરાબર સારી રીતે સમજાશે. તે વખતે તેણે મધ્યમજુડિને પણ સ-
ચના કરી કે સૂરિ મહારાજ જે કાંઈ કહે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને
સાંભળવું અને સમજવું. ત્યાર પછી સૂરિ મહારાજે આગળ બતાવ્યું—

“મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને જે પ્રાણીઓ સ્પર્શોદ્રિયને શત્રુ તરીકે
“જોળખી જાય છે તેને ઉત્તમ પ્રાણીઓ સમજવા. આ વર્ગના પ્રા-
“ણીઓનું ભવિષ્યમાં સાફ થવાનું હોવાથી તેઓનાં મનમાં નિર્ભય
“થાય છે કે એ સ્પર્શોદ્રિય પ્રાણીઓને જરા પણ લાભ કરનારી નથી.
“ત્યાર પછી તેઓ યોગ અને પ્રભાવદ્વારા જ્યારે એ સ્પર્શોદ્રિયના મૂળની
“હકીકત સંબંધી બરાબર શોધખોળ કરે છે, તપાસ કરે છે, ત્યારે
“અસત્ સ્થિતિમાં એ ઇન્દ્રિય કોણ છે તેની તેઓને બરાબર ખબર
“પડે છે. આવી રીતે એ સ્પર્શોદ્રિયનું મૂળ શું છે એ જ્યારે તેઓના
“જાણવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ સમજે છે કે એ ઇન્દ્રિય તો નિરં-
“તર પ્રાણીઓને હેતરવાનુંજ કામ કરનારી છે. આ હકીકત તેઓના
“જાણવામાં આવ્યા પછી તેઓ નિરંતર તેના સંબંધમાં સંકા રાખ્યા
“કરે છે, તેનાથી ચેતતા રહે છે અને તેનો કદિ પણ વિચાર કરતા

લોકનો જય સૂચવનાર તરીકે કિરતારે કરી હોય તેના જેવી લાગે છે. અધર (નીચેના હોઠ) અતિ કોમળ^૧ હોવાને લીધે જાણે પરવાળાનો ખંડ હોય તેવો જણાય છે. કોઈ પણ પ્રકારના ડાઘ વગરના તેના મુ-કોમળ ગાલમાંથી નીકળતો પ્રકાશ અતિ મનોહર જણાય છે. મોઝરાની કળીઓનો આકાર ધારણ કરનારા તેના મ્હોઠામાં આવી રહેલા દાંતો વિલાસ કરતાં કિરણોનો જાણે ઢગલો હોય નહિ એવા મુંદર દેખાય છે^૩ અને તેના જેવા મુંદર દાંતો ત્રણ ભુવનમાં કોઈ પણ જગોએ જોવામાં આવતા નથી. એની બન્ને આંખો કાંઈક ઘોળી અને કાંઈક નહિ ઘોળી, વિસ્તારવાળી લાલ પંક્તિ-રેવાથી શોભતી અને સૂક્ષ્મ પાપણુવાળી હોવાથી અતિ આનંદ આપે છે. તે મધુર સ્ત્રીની નાકની ડાંડી ઊંચી છે. તેની બન્ને ભમરો લાંબી અને આલવાળી છે. એના કપાળ પર મુંદર આલ હોવાથી બહુ આકર્ષક લાગે છે. ^૪ પ્રજાપતિએ જ્યારે તેને બનાવી હશે ત્યારે પોતાની કૃતિનો સંપૂર્ણ શુદ્ધ નમુનો બનાવવાની ખાતર તેના કાનો પણ તેવાજ મુંદર તેણે બનાવ્યા હોય એમ બરાબર દેખાઈ આવે છે. મુંદર તેલથી ઓળેલો આ સૌંદર્યની નિધાન પદ્મણીનો ચાટલો (અંબોડો) ઘણો આકર્ષક જણાય છે અને તેમાં ભરેલાં માલતીનાં ફુલોની મુગંધથી ખેંચાયલા ભમરાઓ^૫ તેની પાસે આવ્યા કરે છે તેથી તેની શોભામાં બહુ વધારો થાય છે. ખરેખર, કાનને પ્રિય લાગે અને મન્મથ (કામદેવ) ને જાત્રાત કરે તેવાં તેનાં વચન સાંભળીને પોતાનો સ્વર તેની પાસે કાંઈ નથી એવા વિચારથી કોયલ^૬ શરમાઈ ગઈ હોય એમ મને તો લાગે છે. દુનિયામાંથી

૧ કોમળને માટે ‘ચેશલ’ શબ્દ વાપર્યો છે જે સ્તેષ છે: (૧) નાનુક હોઠ પક્ષ; (૨) મુંદર, નરમ-પરવાળા પક્ષ.

૨ પરવાળાનો રંગ ખુલતો રાતો (લાલ) હોય છે જે ચક્ષુને પ્રિય લાગે છે.

૩ મતલબ કહેવાની એ છે કે એના દાંતો તદ્દન સ્વચ્છ અને ખેરી વગરના હતા. કિરણ બન્ને જગોએ અલંકારિક રીતેજ વપરાયેલ છે.

૪ પ્રજાપતિ: બ્રહ્મા. શરીરની રચના તે બનાવે છે એ લૌકિક માન્યતા પર આ રૂપક છે. આ હકીકત જૈન મતને અનુકૂળ નથી પણ બાળ લેવા છતાંનાં મુખમાં બરાબર બંધબેસતી આવે છે.

૫ ભમરાઓ માલતી-જાંઘનાં ફુલો આસપાસ ઘણો ગણગણાટ કરે છે. એ જાતિનાં પુષ્પોની વેણી મદનકંઠણીએ અંબોડામાં નાંખેલ હોવાને લીધે ત્યાં પણ ભમરાઓ ગણગણાટ કરી તેના સૌંદર્યમાં બાળની દૃષ્ટિએ વધારો કરે છે.

૬ સ્વરની મધુરતા કોયલમાં સવિશેષ હોય છે. તેનાથી પણ મદનકંઠણીને સ્વર વધારે મધુર છે એમ કહેવાનો અન આશય છે.

મધ્યમ પ્રાણીનું સ્વરૂપ.

“શત્રુમદનં રાજ ! તારી પાસે મેં ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના મનુષ્યોનું વર્ણન
 “કરી બતાવ્યું. હવે ત્રીજા મધ્યમ વર્ગના પુરુષોનું વર્ણન તને
 “કરી બતાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ. જેઓ આ મનુષ્ય
 “જન્મ પ્રાપ્ત કરીને સ્પર્શદ્રિયનું સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિ વડે-સામાન્ય
 “નજરથી જોઈ શકે છે તેઓને મધ્યમ પ્રાણીઓ સમજવા. આ વર્ગના
 “પ્રાણીઓ સ્પર્શદ્રિયને પ્રાપ્ત કરીને તેના સુખમાં આસક્ત થઈ જાય
 “છે; વળી કોઈ વિક્ષાન મનુષ્ય તેઓને તે ઇન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ કેવું છે
 “અને તેનાં ભોગનાં ફળ કેવાં છે તે સંબંધમાં ઉપદેશ આપે છે ત્યારે
 “તેઓનું મન ડોળાય છે. તેઓને વિચાર થાય છે કે-આ વિચિત્ર
 “સંસારમાં કરવું શું ? એક બાજુ જોઈએ છીએ તો અનેક પ્રાણીઓ
 “ઇન્દ્રિયના ભોગોની પ્રસંસા કરે છે અને ઘણા પ્રાણીઓ બહુ આનંદ-
 “પૂર્વક તેની સેવના કરે છે; વળી કેટલાક શાંત હોવા સર્વ પ્રકાર-
 “રની સ્પૃહાનો ત્યાગ કરીને આ ભોગોની નિંદા કરે છે; ત્યારે આવી
 “ધ્રુવમાં આપણે કયો માર્ગ લેવો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી. આવા
 “આવા વિચાર કરીને તેઓ સંદેહમાં પડી જાય છે અને બેમાંથી
 “એકે નિર્ણયપર આવી શક્તા નથી. છેવટે જ્યારે તેઓને એકે
 “માર્ગ સુજતો નથી ત્યારે તેઓ એ સંબંધમાં કાળશૂંપ કરે છે
 “(કાંઈ પણ નિર્ણય કર્યા વગર વખત કાઢે છે) અને વિચારે છે કે
 “આ બાજુએ કે પેલી બાજુએ ઢળી જવા પહેલાં જરા વખત પ-
 “સાર થવા દેવો, આગળ ઉપર થઈ રહેશે. મનુષ્યનાં જેવાં કર્મ
 “દોષ છે તેવી તેઓને બુદ્ધિ થાય છે, કારણ કે મુક્ત મનુષ્યો કહી
 “ગયા છે કે બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી એટલે બુદ્ધિ જેવી કાર્યપરંપ-
 “રાની પદ્ધતિ દોષ છે તે અનુસાર થાય છે. આવી દોલાયમાન સ્થિ-
 “તિમાં તેઓ સ્પર્શદ્રિયને અતિ સુખની દેવુભૂત તો સમજે છે અને
 “તેને અનુકૂળ સર્વ આચરણા કરે છે પણ તેમાં ઘણા આસક્ત બની
 “જતા નથી. સ્પર્શદ્રિયને વશ થઈ જઈને તેઓ લોકવિરુદ્ધ કોઈ પણ
 “આચરણ કરી નાખતા નથી તેથી તેઓને મોટું દુઃખ કે પીડા
 “આવી પડતી નથી. તેઓને ઘણા મનુષ્યો જે જે શિખામણ આપે છે
 “તે સર્વ તેઓ બહુ સારી રીતે સાંભળે છે અને સમજે છે, પણ
 “તેઓએ કદિ દુઃખ ભયેકું ન દોવાને લીધે તેવા વિચારણા પુરુષોના
 “ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરતા નથી. વળી તેઓ બાળ હોયની
 “સાથે જોડમાં પડી જઈને તેઓની દોસ્તી કરી બેસે છે અને તેવા
 “સબંધને પરિણામે કોઈ કોઈ વાર ભયંકર દુઃખ પણ

“આવા પ્રકારની ભાઈબંધીને લીધે લોકોમાં તેઓની નિંદા પણ
 “થાય છે, કારણ કે પાપી મનુષ્યોની સંગત સર્વ પ્રકારના અનર્થો-
 “ને ઉપજાવનારી હોય છે. વળી જ્યારે તેઓને વિદ્વાન પુરૂષો બોધ
 “આપે છે ત્યારે તેઓ પોતાનું વાસ્તવિક હિત ક્યાં છે અને શેમાં છે
 “તે બરાબર સમજે છે અને તદનુસાર વર્તન કરે છે. આ પ્રમાણે
 “થાય છે ત્યારે તેઓનું અજ્ઞાન ઉડી જાય છે અને તેઓ ખરેખર
 “સુખી થાય છે અને મહાત્મા પુરૂષનો સંબંધ થવાથી તેઓ ઉત્તમ
 “માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. પછી પંડિત પુરૂષોની પેઠે તેઓ પણ ગુરુ-
 “મહારાજ, દેવ તેમજ તપસ્વીઓનું અર્ચન તથા પૂજન બહુમાન-
 “પૂર્વક કરે છે.”

આચાર્ય મહારાજની આવી વાણી સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ વિ-
 ચાર કર્યો કે પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવથી આચાર્ય
 મધ્યમ જીવોનાં મહારાજે મધ્યમ પુરૂષોનાં જે લક્ષણો અતાવ્યાં તે
 લક્ષણ પર સર્વ મને પોતાને અનુભવસિદ્ધ છે, મારા મનની
 વિચારણા. સ્થિતિ તે મહાત્માશ્રીએ કહી તેવી જ બરાબર થઈ છે.
 મનીષીએ પણ પોતાના મનમાં તેજ પ્રમાણે વિચાર
 કર્યો કે મહાત્મા આચાર્યે મધ્યમ વર્ગના જીવોનાં જે લક્ષણ અતાવ્યાં છે
 તે સર્વ પોતાના ભાઈ મધ્યમબુદ્ધિમાં છે. સૂરિમહારાજે પોતાના ઉપદે-
 શનો લય ત્યાર પછી આગળ વધાર્યો:-

જઘન્ય જીવોનું સ્વરૂપ.

“ભગ્ય પ્રાણીઓ ! એ પ્રમાણે મધ્યમ જીવોના ગુણો તથા અ-
 “વગુણો તમને અતાવવામાં આવ્યા તે તમારા સમજવામાં આવી
 “ગયા હશે. હવે જઘન્ય મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હોય છે તે
 “તમને કહું છું તે બરાબર ધ્યાન દઈને સાંભળો. મનુષ્યજન્મ પા-
 “મીને જે પ્રાણીઓ એ સ્પર્શદ્રિયને પોતાના સગા જેવી ગણે છે,
 “તે પોતાની મોટામાં મોટી દુશ્મન છે એમ જે પોતે જાણતાં નથી
 “અને તેમને પોતાને હિત થાય તેવું કહેનારા પુરૂષો ઉપર જેઓ ઉ-
 “લટા ક્રોધ કરે છે તેવા પ્રાણીઓને જઘન્ય મનુષ્યો સમજવા. એ
 “વર્ગના મનુષ્યોને સ્પર્શદ્રિયનો યોગ મળી જાય છે ત્યારે ખસ^૧ ઉપર
 “ચળ આવતી હોય એવી તેઓનાં મનની સ્થિતિ થઈ જાય છે અને
 “જેમ ખસ ઉપર ખણવાથી છેવટે દુઃખ થાય છે, છતાં ખરજ્યા-

૧ ખસ: પાના: દાયની આંગળીપર કે છેટે ધાય છે તેનીપર ચળ-ખરજ બહુ
 આવે છે. એ ચામડીનો આધિ છે.

“ જાને તે સંબંધી વિચાર રહેતો નથી તેવીજ રીતે પરમાર્થથી નુક-
 “ શાન કરનાર સ્પર્શદ્રિષ્ટિ કિપર એક વખત આરાધિ લાખ્યા પછી
 “ પ્રાણીને અવિધ્યનો વિચાર રહેતો નથી. તેના પરની આરાધિથી
 “ એટલો બધો વિરુદ્ધ ભાવ (એટલે ખ્યાલ) તેના મનમાં જડ થા-
 “ લીને એસે છે કે પછી તે એમજ ગમતે છે કે એ સ્પર્શદ્રિષ્ટિ જ
 “ પોતાનું સ્વર્ગ છે, એજ પોતાનો પરમાર્થ છે, એજ પોતાનો ગુપ્ત-
 “ સાગર છે. આવો વિચાર થવા મડિ છે કે પછી તેઓનાં પૃથ્વ્યનો
 “ અંધકાર ચાતરકે દેવાય છે અને પછી વિવેકનું સોપાન કરનારાં રા-
 “ ગનાં ફિરજો ચિત્તમાં વધી જાય છે એટલે વિવેકવિચારગુપ્ત થઈ
 “ તે અંધકારમાં દોડ્યા કરે છે, સાચા માર્ગથી ગ્રહ થઈ જાય છે, સદ-
 “ બાધ તેનાં પૃથ્વ્યમંદિરમાં આવી શકતો નથી અને તેવા વિચારમાં
 “ તેઓની શુદ્ધિ પણ અંધ બની જાય છે; વળી એટલે શુધી તેઓની
 “ સ્થિતિ ખગડી જાય છે કે તેઓ જે કાર્ય કરે છે તે લોકથી અને
 “ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે અને અનેક માણસો તેની વારંવાર નિંદા કરે છે
 “ એ હકીકત તેના લાભ ખાતર કોઈ તેમને કહેવા જાય અથવા
 “ એવાં અધમ કાર્યો અવિધ્યમાં ન કરવાં બાબત તેમને કોઈ વારે તો
 “ આવા માણસો વારનારના દુરમન થઈને એસે છે. આવા પાપી પ્રા-
 “ નીઓ ચંદ્ર જેવા પોતાના વિશુદ્ધ કુળને મળી લગાડી મસી (આં-
 “ જણ) જેવું કાળું કરે છે અને પોતાનાં એવા અધમ ચરિત્રને લીધે
 “ લોકો તરફથી હાંસીને પાત્ર થાય છે. જે વસ્તુને કદિ મેળવવાની
 “ ઇચ્છા ન કરવી જોઈએ તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા અને કોઈ
 “ પણ પ્રકારની લાજ શરમ મર્યાદા વગરના આવા લોકો આકાશના
 “ રૂથી પણ વધારે લણુતાને પામે છે. સ્ત્રી સાથે વિષય સંભોગ અને
 “ તેવી બીજી અધમ બાબતો રૂપ માઠો ગ્રહ તેઓના પૃથ્વ્યમાં પ્રવેશ
 “ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં જે દુઃખ થાય છે અને લોકોમાં તે-
 “ ઓની જે વિદ્યના થાય છે તે વાણી વડે વર્ણવી શકાય તેમ નથી.
 “ ટુંકમાં કહીએ તો એટલુંજ કહી શકાય તેમ છે કે લોકોમાં જે જે
 “ પ્રકારની પીડાઓ, દેરાનગતિઓ અને ત્રાસો થઈ શકવા શક્ય છે તે
 “ સર્વ આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને થાય છે અને તે સર્વ તેઓને ખ-
 “ મવા-સહન કરવા પડે છે. આવા પ્રાણીઓ પોતાની પ્રકૃતિ વડે જ
 “ ગુરુ, દેવ અને તપસ્વીઓના મહા દુરમન હોય છે, મહા પાપી
 “ આચરણ કરનારા હોય છે, અત્યંત નિર્ભાગી હોય છે અને ગુણુને

૧ તોલમાં આકાશનું ૩ બહુ દ્રવ્ય હોય છે, કુંક મારવાથી લીડી જાય છે. અધમ માણસોનો (અલંકારિક) તોલ એવા રૂથી પણ ઓછો થાય છે.

“કલંક લગાડનારા હોય છે. તેઓ મહામોહમાં પડી ગયેલા હોવાથી
 “તેઓનું હિત હૃદયમાં ધારણ કરીને કોઈ તેઓને સન્માર્ગનો ઉપદેશ
 “કરે છે તો તેઓ તે હકીકતને કદિ પણ સાંભળતા નથી અને કહી
 “સાંભળે છે તો તેને કબૂલ કરતા નથી.”

મુનિ મહારાજ આચાર્ય શ્રી પ્રબોધનરતિનાં આ વાક્યો સાંભ-
 લીને મનીષી તથા મધ્યમચુદ્ધિએ પોતાના મનમાં
 વિચાર કર્યો કે સૂરિ મહારાજે અતિ વિદ્રતા ભરેલા
 રાજદોમાં સ્પર્શદ્રિયમાં આસક્ત હોવા જેને જઘન્ય
 વર્ગના ગણવામાં આવ્યા છે તેનું ને વર્ણન કર્યું તે
 સર્વ ખુલી રીતે બાળમાં દેખાઈ આવે છે અને ખરેખર! આ
 સૂરિ મહારાજ ને કહે છે તે તદ્દન સાચું જણાય છે; કારણ કે
 પોતાના જ્ઞાનમાં એક ન હોય-જે બરાબર તેઓએ જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી જોયું
 ન હોય તે કદિ તેઓ જોવતા નથી.

હવે પેલા બાળે તો સૂરિ મહારાજે ને ઉપદેશ આપ્યો અને
 હકીકત સમજવી તેના તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ, તે તો
 રાક્ષી મહાકંડણી ઉપર આસક્ત થઈને તેના તરફ જ નેક રહ્યો હતો
 અને તેની સાથે વિલાસ કરવાના વિચારજ કરી રહ્યો હતો.

મુનિ મહારાજે પોતાના ઉપદેશનો ઉપસંધાર કરતાં જણાવ્યું
 “રાજન, રાત્રુમદન ! મેં તને અહીં જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓનું વર્ણન
 “કરી વાતાવ્યું તે તારા સમજવામાં આવ્યું હશે; તેના સંબંધમાં હું
 “મેં વિશેષ ઝેરકરું જણાવવાનું કે આવા પ્રકારના જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓ
 “આ જુવનમાં બહુ દોષ છે અને આકીના ત્રણ વર્ગના (કુતમાનમ,
 “કુતમ અને મધ્યમ) પ્રાણીઓ તો ત્રણ જુવનમાં પણ બહુ દોષ
 “દોષ છે. એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્રણ જુવનમાં સ્પર્શદ્રિયને
 “હતભાર પ્રાણીઓ બહુ વિરલ (ગ્રાહ્ય) દોષ છે.”

રાત્રુમદન—“કયા હેતુને લઈને હવે હવે હવે આચારી ગઈનો નહિ
 હોય એ બાબતને ને મારાને પ્રશ્ન કર્યો હતો તે સંબંધમાં આજે આ
 હકીકત કહીને જાણી તે મારા કરે કરી છે તે જાહેર હું આપને જાણ
 બતાવું છું.”

આને પ્રશ્નરત્ન પ્રાણીઓ પર વિવેચન.

એ સમયને મુજબ નવો મોજો કે મોજારત્ન ! આજ સાહેબે
 જઘન્ય વર્ગના કૃષ્ણ અને કૃષ્ણકર્મ એ બે વર્ગને પ્રાણીઓનું

સ્વરૂપ પશ્ચાત્તુર્વર્ણી' અમને હાલ જાતાં તે સંબંધમાં મારે આપ-
શ્રીને એટલું પ્રાર્થના છે કે જે જૂદા જૂદા પ્રકારના સ્વરૂપવાળા
પ્રાણીઓ પોતાની પ્રકૃતિથીજ એવા હોય છે કે' જે પ્રાણીઓનું
એવા પ્રકારનું સ્વરૂપ કરનાર કોઈ બીજું કારણ છે તે આપશ્રી
સમજાવો."

આચાર્ય—“મહાશંત્રી ! સાંભળ. પ્રાણીઓનું એવું જૂદા જૂદા
પ્રકારનું સ્વરૂપ થાય છે તે તેઓની પ્રકૃતિથી થતું નથી પણ કારણને
હથે થાય છે. જે ચાર વિભાગમાં જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના
પ્રાણીઓ કહ્યા તેઓ ઉત્કૃષ્ટ (ઉત્તમ) વિભાગના પ્રાણીઓ કરતાં એક
બાબતમાંજ જૂદા પડી શકે છે અને તે બાબત એ છે કે તેઓને
(ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓને) પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થઈ ચૂકેલું
હોય છે. બાકી ઉત્કૃષ્ટતમ અને ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ વચ્ચે વસ્તુતઃ
કોઈ ભેદ નથી. ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરી, ભવ-
સ્વરૂપ જાણી, મોક્ષમાર્ગે યોગ્યતા તેનું ચેવન કરે છે અને તે વડે
કર્મજળને કાપી નાખી, સ્પર્શદ્રિયનો ત્યાગ કરી, મોક્ષ પામે છે ત્યારે
તેજ ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કહેવામાં આવે છે.
ત્યાર પછી જે વર્ગના પ્રાણીઓની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતેજ મોક્ષમાં
થાય છે. આ અવસ્થાની અપેક્ષાએ બેઠાં તે તેને ઉત્પત્ત કરનાર
કોઈ નથી; તેટલા માટે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણીઓના કોઈ માતા
પિતા હોતા નથી. બાકી સંસારમાં રહેલા પેલા જઘન્ય, મધ્યમ અને
ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓ તેવા પ્રકારનાં પોતાનાં વિચિત્ર કર્મોને લીધે
થાય છે, તેથી તેઓને ઉત્પત્ત કરનાર તેઓના પિતા તરીકે કર્મચિ-
સાસ રાજ ગણાય છે. જે કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે: શુભ, અશુભ
(અકુશળ) અને સામાન્ય પ્રકારનાં. તેમાં જે કર્મપદ્ધતિ શુભ હોવાથી
મુંદર સાગે તે શુભમુંદરી રૂપ માતા મનુષ્યવર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના
લોકોને જન્મ આપે છે; જે કર્મપદ્ધતિ અકુશળ (અશુભ) હોવાથી
અમુંદર-ખરાબ સાગે તે અકુશળમાળા રૂપ માતા મનુષ્ય વર્ગમાં
જઘન્ય વર્ગના પુત્રોને જન્મ આપે છે અને જે કર્મપદ્ધતિ શુભ અ-
શુભ મિશ્રિત હોવાથી સામાન્ય રૂપવાળી છે તે સામાન્યરૂપા માતા
મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીઓને મનુષ્ય તરીકે જન્મ આપે છે."

૧ પશ્ચાત્તુર્વર્ણી: કલ્પા ક્રમમાં એટલે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીનું અને
૭૪૮ જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીનું સ્વરૂપ.

૨ જાદો જે રી. એ. રો. વાળા નવા ખાસ લાગનું પૃ. ૩૦૧ થી થાય છે.
૬૨

મનીષીએ આ અદ્ભુત હકીકત સાંભળીને તે પર વિચાર કરવા માંડ્યો-અહો ! આ આચાર્ય મહારાજે તો ઉત્કૃષ્ટ તે પર મનીષીએ મધ્યમ અને જઘન્ય મનુષ્યો ગુણથી અમારી સમાન કરેલી વિચારણા. રૂપવાળા છે એટલુંજ નહિ પણ ચારિત્રથી પણ અમારી જેવાજ હોય છે એમ બરાબર બતાવી આપ્યું તેથી આ વાત તો અમને ત્રણે ભાઈઓને બરાબર મળતી આવે છે વળી એ મહાત્માએ માતપિતા સંબંધી જે હકીકત કહી તે પણ અમને બરાબર અંધએસતી આવે છે, તેથી ખરેખર, એ ત્રણે સ્વરૂપ વાળા અમે ત્રણે અંધુઓજ હોઈશું એમ મને તો ચોક્કસ લાગે છે. સ્પર્શને મને અગાઉ જણાવ્યું હતું કે પેલો^૧ ભવજંતુ તેના તિરસ્કાર કરી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં ચાલ્યો ગયો, તે વખતે તેના કોઈ મા કે આપ એમ તેણે મને કહ્યું ન હોતું. આટલા ઉપરથી મારા મનમાં એ નિશ્ચય થાય છે કે તે ભવજંતુ હતો તેનેજ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં મૂકવો જોઈએ. અમારા ત્રણે ભાઈઓનો પિતા કર્મવિલાસ રાજા છે અને ભગવાને જણાવ્યું તેમ અમારી માતાઓ જૂદી જૂદી છે, તેથી મને એમ અનુમાન થાય છે કે જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી તે બાળ, મધ્યમ વર્ગનો મધ્યમશુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો પ્રાણી તે હું પોતે. પણ હવે વધારે વાત સાંભળતાં ચોક્કસ નિર્ણયપર અવાશે.

આવી રીતે મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે મુખ્ય મંત્રીશ્રી^૨ વળી બીજા પ્રશ્ન કર્યો-“ભયાર વર્ગના પુરો- ગવન ! ચાર વર્ગના જૂદા જૂદા પ્રકારના પ્રાણીઓ ની વર્ગમાં સ્થિતિ આપશ્રીએ બતાવ્યા તે હમેશાં એવા ને એવા રહેવાના કે તેઓમાં કાંઈ રૂપપરિવર્તન થઈ શકે ખરું ? એટલે કે એક વર્ગના પ્રાણીઓ બીજા વર્ગમાં જઈ શકે એવું કાંઈ કારણ છે કે નહિ ? તે આપ મને સમજાવો.”

આચાર્ય—“ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓનું સ્વરૂપ તો સ્થિત છે, તેઓ કદિ બીજી સ્થિતિ પામતા નથી અને જે વર્ગમાં અને

૧ મુખ્ય પૃષ્ઠ ૩૭૯.

૨ આ પ્રમાણે મુખ્ય પ્રશ્ન કાંઈ વિગેરે હકીકત નંદિવર્ધન કુમારને સ્પર્શનું બળ અને સાંભળતી બસર બતાવવા સાર વિદુર કહે છે અને તે આખી વારી સંસારીજીવ સદાગમ સન્નિયમ કહી બતાવે છે, અગ્રહીતસંકેતાને ઉદ્દેશને તે કહે છે અને પાંતે પ્રજાવિદ્યા અને ભગવદ્ગુણ બેમાં છે તે સાંભળે છે.

શુભમાં તેઓ છે તેમાંજ નિશ્ચય રહે છે. બાકી બીજા ત્રણ વર્ગનું રૂપ અનિશ્ચય છે. કારણ કે તેઓને કર્મવિવાર શક્તિને આધાર રહેલું પડે છે. એ કર્મવિવાર શક્તિ બધું આકરી પ્રકૃતિનો છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓને કોઈ વાર અધ્યમ બનાવી મૂકે છે અને કોઈવાર તો તદ્દન જથ્થાના પાત્ર બનાવી મૂકે છે; જયારે અધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને તે કોઈવાર ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે અને કોઈવાર તદ્દન જથ્થાના બનાવી દે છે; તેમજ જથ્થાના વર્ગના પ્રાણીઓને કોઈવાર અધ્યમ બનાવે છે અને કોઈવાર ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર બનાવે છે. વિશિષ્ટ આ પ્રમાણે દોષાથી નેત્રો કર્મવિવાર શક્તિના પંચભાંથી ભૂરી ગયા દોષ તેઓનું જ ચિહ્નરૂપું રૂપ લક્ષણ માટે રહે છે, બાકી બીજાઓનું તેમ રહી શકતું નથી.”

મનીષીએ વિચાર કરવા માંડ્યો કે આ સર્વ લક્ષીકૃત પાત્ર અમારા (ત્રણ ભાઈઓના સંબંધમાં) અને ભવજંતુના સંબંધમાં બરાબર બંધાયેલતી આવી જાય છે. એનું કારણ એ જણાય છે કે અમારો પિતા બધું આકરી પ્રકૃતિવાળો અને ધાકારા નિયંત્રણ કરનારો છે; એમણે પોતેજ અને એક વખત કશું તનું કે તે પ્રતિકૂળ દોષ ત્યારે પ્રાણીને જેવું અનેકે તેવુંજ બાળને બન્યું છે. પોતાનો ઠોકરો પાત્ર ઉછેરે માથે ઘાસતો દોષ તો તેને પાત્ર જે રાજ યોગ્ય રીતે દુઃખ-પરંપરા આપી યોગ્ય શિક્ષા કરે છે તે રાજ બીજા માનુષો ઉપર કેમ આસક્તિ રાખે? તે બીજાને ન્યાય કરી દે કે છોડી દે અથવા તેઓ પર અમતા રાખે એમ ધારણું તદ્દન બલભરેલું જ છે.

ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગની પ્રાપ્તિનો ઉપાય.

મુષુદ્ધિ—“ભગવન્! આપે જે ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કલા તે કોના પ્રભાવથી તેવા થાય છે?”

આચાર્ય—“એ વર્ગના પ્રાણીઓ કોઈ બીજાના પ્રભાવથી તેવા થતા નથી પણ પોતાના જ બીરંધી-પોતાની જ શક્તિથી તેવા થાય છે.”

મુષુદ્ધિ—“એવા પ્રકારનું બીરંધ ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય શો તે આપ કૃપા કરીને બતાવો.”

આચાર્ય—“શ્રી જિનેન્દ્ર મહારાજે બતાવેલી દીક્ષા અંગીકાર કરવી અને તેને લાવપૂર્વક પાળવી એ જ એવા પ્રકારની બીરંધ પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે.”

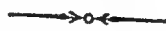
મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જો એમ જ હોય તો મારે પણ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણી થવું છે. સંસારની આવા પ્રકા-

રની વિડંબનાઓ અને પીડાઓ શા માટે સહન કરવી નોંધએ? એમાં લાભ શું છે? એથી અર્થ શું સરે છે? માટે મારે એ દીક્ષા લેવી તેજ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મનીષીના મનમાં દીક્ષા લેવાના પરિણામ દઢ થતાં ગયા. આચાર્ય મહારાજ અને સુબુદ્ધિ મંત્રીની અરસ્પરસ વાત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ દીક્ષા લેવાના પરિણામ થયા. માત્ર એવું નૈષ્ઠિક^૧ અનુષ્ઠાન પોતે કરી શકશે કે નહિ તે સંબંધી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો.

સુબુદ્ધિ—“અમને જે ગૃહસ્થધર્મ અગાઉ આપે બતાવ્યો હતો તે એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય કે નહિ?”

આચાર્ય—“પરંપરાએ ગૃહસ્થ ધર્મ પણ એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય ખરે, પરંતુ સાક્ષાત્ કારણ તો ન થાય; કારણકે એ ગૃહસ્થ ધર્મ મધ્યમ પ્રકારના પ્રાણીઓને યોગ્ય છે. એ ધર્મનું સારી રીતે સેવન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો બનાવવામાં ઘણોજ સાધનભૂત થાય છે અને તેથી પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં પણ પ્રાણીને લઈ જાય છે. આટલા માટે એને પરંપરાએ કારણભૂત કહેવામાં આવ્યો છે. બાકી અત્યંત નિર્મળ તેમજ દુર્લભ દીક્ષા તો સર્વ કલેશોનો નાશ કરનારી અને સીધી રીતે સંસારને કાપી નાખનારી છે એ વાતમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં મંત્રી-શ્વર! ગૃહસ્થધર્મ પણ સંસારને ઘણો ઓછો કરી નાખનાર છે અને તેટલા માટે આ સંસારસમુદ્રમાં તેને પણ અતિ દુર્લભ સમજવો. આ સર્વ હકીકત કહેવાનો પરમાર્થ એ છે કે ભગવાનના મતની દીક્ષા પ્રાણીને અતિશય વીર્યના યોગ વડે ચોક્કસ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં લાવી મૂકે છે, જ્યારે ગૃહસ્થધર્મ લંબાણથી ધીમે ધીમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.”

આ હકીકત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલો આ ગૃહસ્થધર્મ મારે હાલ આદરવો એ ઠીક જણાય છે.

૧ નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન: દઢ, નિયમસરનું. એક વખત આદર્યા પછી આખા જીવન પર્વત તેવીજ સ્થિતિ રહે તેને નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન કહે છે. બાળપણથી બ્રહ્મચારી હોઈ આખી જીવન બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરે છે તેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવામાં આવે છે.

૨ મધ્યમબુદ્ધિ આવી રીતે કાળક્ષેપ કર્યા કરે છે. ત્રણેના વર્તનમાં અને નિશ્ચયમાં ફેરવો ફેર પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બાળનું અધમ વર્તન-તેપર વિચારણા.

જ આખી ઉપદેશમેલી દરમ્યાન અકુશાગમાળા અને સ્પર્શનના તાબામાં હતો, તેણે ઉપદેશને એક પણ અક્ષર ધ્યાન રાખીને સાંભળ્યો નહિ, તેની ચિત્તવૃત્તિ વધારે વધારે અરિયર થતી આવી અને તેનાં મનમાં અનેક પ્રકારના ગંદકપ વિકલ્પો^૧ ચાલવા લાગ્યા.

એ તો રાહી મદનકંદળીના સામું જોતો જાય છે અને મનમાં વિચારતો જાય છે કે અહો ! આ સુંદર અંગવાળી સ્ત્રીનું શું મનઘર રૂપ છે ! અહો તેનું કેવું સુકુમારપણું છે ! વળી એ મદનકંદળી રાહી પણ મારા ઉપર ધણો પ્રેમ રાખતી જણાય છે !

માળનું આયંદ અધમ વર્તન. એનો મારા ઉપર રાગ ચોક્કસ જણાય છે, કારણકે તે વારંવાર આડી આંખે મારી તરફ જોવા કરે છે ! ખરેખર, એ ગૌરાંગીના નાજુક અંગોના સ્પર્શનું

સુખ અનુભવવાથી હવે જરૂર મારો જન્મ સફળ થશે એમ મને લાગે છે ! આવા આવા વિચાર કરતાં છેત્રદે બાળ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો અને ગમે તે ભોગે મદનકંદળીના સ્પર્શનું સુખ મેળવવાની તેને દૃઢ ઇચ્છા થઈ. અતિ નીચ માણસો જ્યારે અધમ માર્ગ ઉપર ઉતરી પડે છે ત્યારે પછી આંધળા માણસ પેઠે કાર્ય અકાર્યનો કાંઈ પણ વિચાર કરી શકતા નથી, એ તો જાણે તેઓને ભૂત પળગ્યું હોય તેમ અંધારામાં સુકાવી દે છે. એવી સ્થિતિમાં વર્તતો બાળ હજારો લોકો જોઈ રહ્યા છે, રાજા પોતે હાજર છે, સુરમહારાજ તેમજ

૧ આવી ગંભીર દેશના ચાલતી હોય, અતિ વિદ્વાન આચાર્ય સમીપમાં હોય, અનેક મનુષ્યો અને ખૂદ રાજાની પણ હાજરી હોય, છતાં ઉદ્વિગ્ધજન્ય પ્રાણીઓનું વર્તન તેમજ તેમના વિચારો કેવા થાય છે તે લક્ષ્યમાં લઈ વિચારવા યોગ્ય છે.

રની વિહંગનાઓ અને પીડાઓ શા માટે સહન કરવી બેઠએ? એમાં લાભ શું છે? એથી અર્થ શું સરે છે? માટે મારે એ દીક્ષા લેવી તેજ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મનીષીના મનમાં દીક્ષા લેવાના પરિણામ દઢ થતાં ગયા. આચાર્ય મહારાજ અને સુબુદ્ધિ મંત્રીની અરસ્પરસ વાત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ દીક્ષા લેવાના પરિણામ થયા. માત્ર એવું નૈષ્ઠિક^૧ અનુષ્ઠાન પોતે કરી શકશે કે નહિ તે સંબંધી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો.

સુબુદ્ધિ—“અમને જે ગૃહસ્થધર્મ અગાઉ આપે બતાવ્યો હતો તે એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય કે નહિ?”

આચાર્ય—“પરંપરાએ ગૃહસ્થ ધર્મ પણ એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય ખરો, પરંતુ સાક્ષાત્ કારણ તો ન થાય; કારણકે એ ગૃહસ્થ ધર્મ મધ્યમ પ્રકારના પ્રાણીઓને યોગ્ય છે. એ ધર્મનું સારી રીતે સેવન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો બનાવવામાં ઘણોજ સાધનભૂત થાય છે અને તેથી પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં પણ પ્રાણીને લઇ બધ છે. આટલા માટે એને પરંપરાએ કારણભૂત કહેવામાં આવ્યો છે. આથી અત્યંત નિર્મળ તેમજ દુર્લભ દીક્ષા તો સર્વ ક્લેશોનો નાશ કરનારી અને સીધી રીતે સંસારને કાપી નાખનારી છે એ વાતમાં ભ્રમ પણ સંદેહ જેવું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં મંત્રી-શ્વર! ગૃહસ્થધર્મ પણ સંસારને ઘણો ઝોઝો કરી નાખનાર છે અને તેટલા માટે આ સંસારમયુદ્રમાં તેને પણ અતિ દુર્લભ સમજવો. આ સર્વ હકીકત કહેવાનો પરમાર્થ એ છે કે ભગવાનના મતની દીક્ષા પ્રાણીને અનિશ્ચય વીર્યના યોગ વડે ચોક્કસ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં લાવી મૂકે છે, ત્યારે ગૃહસ્થધર્મ લંબાવ્યોથી ધીમે ધીમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.”

આ હકીકત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે વીર્યકર મહારાજે બતાવેલા આ ગૃહસ્થધર્મ મારે હાથ આવડે એ દીક જાણાય છે.

૧ નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન: ૬૬. નિવનસરત. એક વખત આદર્શ પછી આખા જીવન પહેર તેવીજ સ્થિતિ: ૨૬ તેને નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન કહે છે. બળશક્તી બદલાયતી હોય આથી જીવન બદલાવે જાણી શકે છે તેને નૈષ્ઠિક બદલાયતી કહેવામાં આવે છે.

૨ મધ્યમબુદ્ધિ આવી રીતે કાનકેર કર્યા કરે છે તરિકા વર્તનમાં અને નિહાળના કંઈકા ફેર પડે છે તે જ્ઞાનના દાનમાં યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બાળનું અધમ વર્તન-તેપર વિચારણા.

જા આખી ઉપદેશગ્રંથેલી દરમ્યાન અકુશળમાળા અને રૂપસીનના તાઆમાં હતો, તેણે ઉપદેશનો એક પણ અક્ષર ધ્યાન રાખીને સાંભળ્યો નહિ, તેની ચિત્તવૃત્તિ વધારે વધારે અસ્થિર થતી ચાલી અને તેનાં મનમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકસ્યાં ચાલવા લાગ્યા. એ તો રાણી મદનકંદળીના સામું જોતો જાય છે અને મનમાં વિચારતો જાય છે કે અહો ! આ સુંદર અંગવાળી સ્ત્રીનું શું મનોહર રૂપ છે ! અહો તેનું કેટલું સુકુમારપણું છે ! વળી એ મદનકંદળી રાણી પણ મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતી જણાય છે ! બાળનું અત્યંત અધમ વર્તન. એનો મારા ઉપર રાગ ચોક્કસ જણાય છે, કારણકે તે વારંવાર આડી આંખે મારી તરફ જોયા કરે છે ! ખરેખર, એ ગૌરાંગીના નાજુક અંગોના રૂપસીનું મુખ અનુભવવાથી હવે જરૂર મારો જન્મ સફળ થશે એમ મને લાગે છે ! આવા આવા વિચાર કરતાં છેવટે બાળ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો અને અમે તે બોગે મદનકંદળીના રૂપસીનું મુખ મેળવવાની તેને દૃઢ ઇચ્છા થઈ. અતિ નીચ માણસો વધારે અધમ માર્ગ ઉપર ઉતરી પડે છે ત્યારે પછી આંધળા માણસ પેટે કાર્ય અકાર્યનો કાંઈ પણ વિચાર કરી શકતા નથી, એ તો જલણે તેઓને જુલુ વળગું હોય તેમ અંધારામાં સુકાવી દે છે. એવી સ્થિતિમાં વર્તતો બાળ હજારો લોકો જોઈ રહ્યા છે, રાજા પોતે હાજર છે, સુરમહારાજ તેમજ

૧ આવી સંબંધિત દેસના વાજતી હોય, અતિ વિદ્વાન આચાર્ય સમીપમાં હોય, અનેક મનુષ્યો અને ખૂદ રાજાની પણ હાજરી હોય, છતાં ઉદ્વિગ્નજન્ય પ્રાણીઓનું વર્તન તેમજ તેમના વિચારો દેવા થાય છે તે લઈવર્માં લઈ વિચારવા થાય છે.

રની વિહંગનાઓ અને પીડાઓ શા માટે સહન કરવી બેઠાં? એમાં લાભ શું છે? એથી અર્થ શું સરે છે? માટે મારે એ દીક્ષા લેવી તેજ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મનીષીના મનમાં દીક્ષા લેવાના પરિણામ દઢ થતાં ગયા. આચાર્ય મહારાજ અને સુબુદ્ધિ મંત્રીની અરસ્પરસ વાત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ દીક્ષા લેવાના પરિણામ થયા. માત્ર એવું નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન પોતે કરી શકશે કે નહિ તે સંબંધી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો.

સુબુદ્ધિ—“અમને જે ગૃહસ્થધર્મ અગાઉ આપે બતાવ્યો હતો તે એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય કે નહિ?”

આચાર્ય—“પરંપરાએ ગૃહસ્થ ધર્મ પણ એવા પ્રકારના વીર્યને ગૃહસ્થ ધર્મ અને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય ખરો, પરંતુ સાક્ષાત કારણ તો ન થાય; કારણકે એ ગૃહસ્થ ધર્મ મધ્યમ પ્રકારના પ્રાણીઓને યોગ્ય છે. એ ધર્મનું સારી રીતે સેવન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના બનાવવામાં ઘણાજ સાધનભૂત થાય છે અને તેથી પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં પણ પ્રાણીને લઈ જાય છે. આટલા માટે એને પરંપરાએ કારણભૂત કહેવામાં આવ્યો છે. બાકી અત્યંત નિર્મળ તેમજ દુર્લભ દીક્ષા તો સર્વ ક્લેશોનો નાશ કરનારી અને સીધી રીતે સંસારને કાપી નાખનારી છે એ વાતમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં મંત્રીશ્વર! ગૃહસ્થધર્મ પણ સંસારને ઘણો ઓછો કરી નાખનાર છે અને તેટલા માટે આ સંસારસમુદ્રમાં તેને પણ અતિ દુર્લભ સમજવો. આ સર્વ હકીકત કહેવાનો પરમાર્થ એ છે કે ભગવાનના મતની દીક્ષા પ્રાણીને અતિશય વીર્યના યોગ વડે ચોક્કસ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં લાવી મૂકે છે, જ્યારે ગૃહસ્થધર્મ લંબાણથી ધીમે ધીમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.”

આ હકીકત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલો આ ગૃહસ્થધર્મ મારે હાલ આદરવો એ ઠીક જણાય છે.

૧ નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન: દઢ, નિયમસરનું. એક વખત આદ્ય પછી આખા જીવન પર્યંત તેવીજ સ્થિતિ રહે તેને નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન કહે છે. બાળપણથી બ્રહ્મચારી હોઈ આખી હંદગી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરે છે તેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવામાં આવે છે.

૨ મધ્યમબુદ્ધિ આવી રીતે કાળક્ષેપ કર્યા કરે છે. ત્રણેના વર્તનમાં અને નિશ્ચયમાં ફેરવો ફેર પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બાળનું અધમ વર્તન-તેપર વિચારણા.

બાળ આખી ઉપદેશોથી દરમ્યાન અકુસાગ્રભાગા અને સ્પર્શનના તાબામાં હતો, તેજે ઉપદેશનો એક પણ અક્ષર જ્ઞાન રાખીને સાંભળ્યો નહિ, તેની ચિત્તવૃત્તિ વધારે વધારે અસ્થિર થતી ચાલી અને તેનાં મનમાં અનેક પ્રકારના મંકરણ વિકરણો^૧ ચાલવા લાગ્યા. તે રાત્રી મદનકંદળીના સામું જોતો જાય છે અને મનમાં વિચાર જાય છે કે અહો! આ સુંદર અંગવાળી સ્ત્રીનું શું મનાહર રૂપ અહો તેનું કેટું સુકુમારપણું છે! વળી એ મદનકંદળી રાત્રી પણ મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતી જણાય છે! એનો મારા ઉપર રાગ ચોક્કસ જણાય છે, કારણકે તે વારંવાર આડી આંખે મારી તરફ જોયા કરે છે! ખરેખર, એ ગૌરાંગીના નાજુક અંગોના સ્પર્શનું અનુભવવાથી હવે જરૂર મારો જન્મ સફળ થશે એમ મને છે! આવા આવા વિચાર કરતાં છેવટે બાળ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી અને ગમે તે જોગે મદનકંદળીના સ્પર્શનું યુગ્મ મેળવવાની દૃઢ ઇચ્છા થઈ. અતિ નીચ માણસો જ્યારે અધમ માર્ગ ઉપર પડે છે ત્યારે પછી આંધળા માણસ પેડે કાર્ય અકાર્યનો કાંઈ વિચાર કરી શકતા નથી, એ તો જાણે તેઓને ભૂત વળગ્યું તેમ અંધારામાં સુકાવી દે છે. એવી સ્થિતિમાં વર્તતો બાળ રો લોકો જોઈ રહ્યા છે, રાજ પોતે હાજર છે, શુરમહારાજ તેમજ

^૧ આવી ગંભીર દેશના ચાલતી હોય, અતિ વિદ્વાન આચાર્ય સમીપમાં હોય, મનુષ્યો અને ખૂદ રાજની પણ હાજરી હોય, છતાં ઇદ્રિયવૃન્ધ પ્રાણીમાંનું તેમજ તેમના વિચારો કેવા થાય છે તે સર્વમાંથી ભઈ વિચારવા થાય છે.

પોતાના મોટા ભાઈઓ વિગેરે બેઠા છે અને મોટા જનસમુદાય ઉપ-
દેશધારા ઝીલી રહ્યો છે એ ન વિચારતાં મદનકંદળી ઉપર આંખો અને મન
સ્થિર કરીને લથડતે પગે તેની તરફ દોડ્યો. લોકોમાં તો આ હકીકત
જેઠને મોટો હાહારવ થઈ ગયો. ‘અરે આ શું ? એ કોણ ? આવી
પવિત્ર જગોએ અધમ આચરણ કરનાર એ દુષ્ટ પાપી કોણ છે ?’ વિગેરે
વિગેરે અવાજે હાજર રહેલા જનસમુદાયમાંથી થવા લાગ્યા. બાળ તો તે

કોઈની દરકાર ન કરતાં મદનકંદળી રાણીની નજીક
મદનકંદળી પર આવી પહોંચ્યો. શત્રુમર્દન રાજાએ એકદમ તેને
બાળનો ધસારો. જેઠ લીધો અને તેનો ઇરાદો કેવો છે તે તેની દૃષ્ટિના
વિકારથી જાણી લીધો. પેલો પાપી બાળજ આ છે

એમ રાજાએ તેને ઓળખી લીધો. રાજાની આંખો કોપથી લાલ થઈ
ગઈ, મોહું ભયંકર થઈ ગયું અને મુખમાંથી તેણે હુંકાર^૧ ક્યો. તે
વખતે બાળનાં કમોનો પરિપાક થઈ જવાને લીધે અને તેના મનમાં
મોટો ભય ઉત્પન્ન થયેલો હોવાને લીધે તેનો મદનજવર^૨ એકદમ ઉ-
તરી ગયો, શરીરપર કાંઈક ચેતના આવી અને મુખપર દીનતા દેખાવા
લાગી. તરતજ પાછે મહોંઢે તેણે નાસવા માંડ્યું પણ તેના સાંધાઓ
તૂટી ગયા, શરીર ગારોગારો થઈ ગયું અને ગતિ અટકી પડી, તો
પણ જેમ તેમ કરીને તે થોડાં પગલાં ચાલ્યો ત્યાં તેનું આખું શરીર
ધ્રુજવા માંડ્યું અને તે જમીનપર પડી ગયો. તે વખતે સ્પર્શન
(તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી) પ્રગટ થયો અને ભગવાનના
અવગ્રહથી^૩ બહાર નીકળી દૂર જઈ બેઠો અને ત્યાં રહીને શું
થાય છે તે જોવા લાગ્યો. લોકોમાં જે હાહાકાર ઉઠ્યો હતો તે જરા
શાંત થયો. બાળના આવા અત્યંત અધમ આચરણથી તેના બન્ને
ભાઈઓ (મનીષી અને મધ્યમશુદ્ધિ) મનમાં શરમાયા. રાજાને
વિચાર થયો કે આવા નિર્માલ્ય (માલ વગરના-દમવગરના-અધ
પ્રાણી) ઉપર કોપ શું કરવો ! એવાને શિક્ષા કરવી એ મરેલાને મર-
વા બરાબર છે.

૧ હુંકાર : ‘હું હું’ એવો અવાજ-કોઈ અન્ય માણસ બરાબર કામ કરો
જેવામાં આવે ત્યારે જોનારથી થઈ જાય છે તે.

૨ મદનજવર : કામદેવનો તાપ-સ્પર્શોદ્રિયનું મુખ ભોગવવાની ઇચ્છા.
તાપની પેઠે ગરમી કરે છે અને ભય થતાં હતરી જાય છે.

૩ અવગ્રહ : ગુરુ સમક્ષ પુરવો સાડા ત્રણ હાથ દૂર બેસે તેને ‘અવગ્રહ’
કહે છે.

બાળના અધમવર્તનની વિચિત્રતાપર પ્રશ્ન.

તેનું અતર્ક્ય કારણ જાણવાનો આશ્ચર્યપ્રયત્ન.

બાળનું અવિધ્ય અને ઉત્તરનો ભયંકર રખડપાટો.

રાજસી.
અને પ્રશ્ન.

હવે શનુમર્દન રાજાએ બાળના સંબંધમાં આશ્ચર્ય મહારાજને સલાહ કર્યો “અરવન! આ પુરુષનું અચિત્ર તો બારે વિચિત્ર જગ્યાએ! તેના પર વિચારણા કરવી પણ ઘણી મુશ્કેલ છે અને જેઓના અનુભવમાં દુનિયાના અનેક માણસોનાં અચિત્રો આવેલાં છે તેવાઓને પણ એની હકીકત ખાનતાં આંચકો આવે તેનું તેનું વિચિત્ર વર્તન છે. આ પ્રાણીએ પૂર્વ કાળમાં કેવા પ્રકારનું આચરણ કર્યું હતું અને કાલ તેના મનમાં શું વિચારો ચાલે છે તે જાનદક્ષિણી આપ સાહેબ તો પ્રત્યક્ષ જાણી શકો છો, કારણ કે તમણે જીવનના સર્વ બનાવો આપશીને તો હસ્તામળકે જેવા છે, પણ મને તો એમાં બધું આશ્ચર્ય લાગે છે. એણે અમાડ જે વર્તન કર્યું હતું તે તો કદાચ વિચિત્રતાને યોગે સત્વવાળા પ્રાણીઓને પણ સંભવે, પણ અસાધ્ય મેં એનું અચિત્ર જોયું તેતો નજરોનજર જેવા છતાં પણ ઇદ્રજાળની પેઠે માનવા લાયક લાગતું નથી અને નજરે જેવેલી હકીકતપર પણ શંકા આણે છે. એનું કારણ એમ છે કે રાગ વિગેરે સર્પોના સંહાર કરનાર આપ જેવા ગરુડની સમક્ષ અતિ અધમ પ્રાણીઓ પણ આપું આચરણ કરે એ અસંભવિત જણાય છે, તો પછી એવા પ્રકારનું કાર્ય કરવાનો અભિવસાય પણ દેવી રીતે સંભવી શકે તે મને સમજાવો.”

આશ્ચર્ય—“રાજા! એ સંબંધમાં જરા પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, કારણ કે એ બાપડાનો એમાં કાંઈ દોષ નથી.”

શનુમર્દન—“ત્યારે એમાં કોનો દોષ છે?”

આશ્ચર્ય—“બાળના શરીરમાંથી નીકળીને દૂર જઈ પેલો પુરુષ જોઈ છે તેને તમે બરાબર જોયો?”

શનુમર્દન—“હાહા! એ પુરુષને બરાબર જોયો.”

૧ હસ્તામળકા લાયમાં રહેલું આમણું જેમ બરાબર જોઈ શકાય છે, બરાબર દેખી શકાય છે-તેવા પ્રલક્ષ.

૨ રાગસર્પના ગરુડ સર્પને ગરુડ પક્ષી આંચકાં ઉપાડી મારી નાખે છે. રામરૂપ સર્પને મુનિમહારાજ જ્ઞાનચંદ્રમાં ઉપાડી સંહારી નાખે છે, તેનો નારા કરે છે.

આચાર્ય—“એ પુરૂષ જે દૂર બેઠો છે તેનો એ સર્વ દોષ છે. બાળે અગાઉ જે આચરણ કર્યું હતું તે પણ એનાજ પંજમાં સપડાઈ એને તાબે થઈને કર્યું હતું. એક વખત એ દૂર બેઠેલા પુરૂષના સપાટામાં આવી કોઈ પણ પ્રાણી એને વશ પડી જાય છે એટલે પછી એવું જગતમાં કોઈ પણ પાપ નથી કે જે તે ન આચરે. એને વશ પડનાર પ્રાણીની એવી પરાધીન સ્થિતિ થઈ જાય છે. તેથી બાળના સંબંધમાં કાંઈ અસાધારણ બન્યું હોય, સમજવામાં ન આવે તેવું બન્યું હોય, માની ન શકાય તેવું બન્યું હોય, એમ તમારે ધારવું નહિ. એ દૂર બેઠેલા પુરૂષને વશ પડવાનાં આ સર્વ સાધારણ પરિણામ છે.”

શત્રુમર્દન—“જે તેમજ હોય તો શરીરની અંદર રહેલા અને પોતાના આત્માનેજ અનર્થ ઉપજવનારા આવા અધમ પુરૂષને બાળ શામાટે પોતાના શરીરમાં ધારણ કરી રાખતો હશે?”

આચાર્ય—“એ શરીરની અંદર રહેલો પુરૂષ એટલો બધો ખરાબ છે એમ એક તો આ (બાળ) બાપડો જાણતો નથી! બીજું એ અંદર રહેલો પુરૂષ બાળનો મહા દુશ્મન છે છતાં એ તેને પોતાના ભાઈ જેવો ગણે છે અને તેના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે!”

શત્રુમર્દન—“આવી ખોટી માન્યતા થવાનું કારણ શું?”

આચાર્ય—“એ બાળના શરીરમાં યોગશક્તિવડે એની માતા અથવા શાળામાં પ્રવેશ કર્યો છે. એ અકુશળમાળા આ સર્વ ખોટી માન્યતાનું કારણ છે. અમે હમણાં જે સ્પર્શદ્રિયના બાળના મિત્ર અને માતા સંબંધમાં તે ઘણી મુશ્કેલીથી જિતી શકાય તેવી એમ વિસ્તારથી વર્ણન કરી ગયા એના રૂપક તરીકે આ સ્પર્શન નામનો બાળનો પાપી મિત્ર છે અને જે સ્પર્શન કે જે સ્પર્શદ્રિયનું મત્તિમાન રૂપ છે તે જ પેલો દૂર જઈ બેઠો છે. અમે જે ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓનું ઉપર વર્ણન હમણાં કરી બતાવ્યું તેમાંના જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી આ બાળ છે, અને અકુશળ (અશુભ) કર્મની માળા (હાર) રૂપ એજ નામની (અકુશળમાળા નામની) તેની માતા છે. આ પ્રમાણે દોષાથી હવે કઈ વાત એના સંબંધમાં સંભવી ન શકે? વળી સજ્જન! તમે પુછ્યું કે ભગવાનની સમક્ષ એવા અતિ દુષ્ટ અધ્યવસાય પ્રાણીને કેમ ઉદ્ધવી શકે? તેના સંબંધમાં કહેવાનું કે તમારે એમાં પણ જરાયે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી;

કારણ કે પ્રાણીનાં કર્મ એ પ્રકારના હોય છે: 'સોપકમ અને નિરૂપ-
કમ. આમાં જે સોપકમ કર્મ છે તેનો કોઈ મહાત્મા પુરૂષના સંયો-

ગથી કે તેવા બીજા કોઈ કારણથી ક્ષય થઈ શકે છે

સોપકમ નિ. અથવા તે દબાઈ જાય છે (કેપકમ આવને પામે છે),

૧૫કમ કર્મો. પણ જે નિરૂપકમ કર્મો છે તે તેની રીતે નાશ પા-

મતાં નથી કે દબાઈ જતાં નથી. એવાં નિરૂપકમ

કર્મોને વશ પડેલા પ્રાણીઓ મહાત્માઓની સમક્ષ ગમે તેવાં ખરાબ

કાર્યો કરે તેને કોણ વારી શકે છે? દાખલા તરીકે ભગવાન મહાત્મા

શ્રી તીર્થંકર દેવ જેઓના પુણ્યસમૂહનો વિચાર કરવો પણ અત્યંત

મુશ્કેલ છે તેઓ જ્યારે 'અંધહસ્તીની માફક આ પૃથ્વી તળપર વિ-

ચરતા હોય છે તે વખતે જેમ અંધહસ્તીની અંધથી બીજા હાથીઓ

દૂર નાસી જાય છે તેમ સાધારણ દલકા પ્રકારના હાથીઓ જેવા

કુખાળ, ઉપદ્રવ, લગાઈ, મહામારી વગેરે સર્વ 'સો વોજનથી પણ

દૂર ભાગી જાય છે; એવા મહાત્મા ભગવાનની પાસે પણ જે મુદ્ર

પ્રાણીઓ નિરૂપકમ કર્મના પાસથી અંધાધણ્ડા હોય છે તેઓ સાંત તો

યઈ શક્તા નથી એટલુંજ નહિ પણ ઉલટા ભગવાનની જ ઉપર અતિ

અધમ પ્રકારના ઉપદ્રવો કરવા તૈયાર થઈ જાય છે. શાસ્ત્રમાં આપણે

ગોવાળીઆ, સંગમ વિગેરે અત્યંત પાપીઓનાં ચરિત્રો સાંભળીએ છીએ

તે પરથી જણાય છે કે એવા પાપીઓ ભગવાનને પોતાને પણ મહા-

ઉપદ્રવો પોતાનાં પાપ કર્મના જોરથી કરે છે. એવા મહાત્મા ભગવાન

શ્રી તીર્થંકર દેવ જ્યાં વિચરતા હોય છે ત્યાં દેવતાઓ 'સમવસ-

૧ સોપકમ: ઉપકમ સાવધાની-સંયોગો કરવાથી જેને અસર થાય તેવાં કર્મો;
અને નિરૂપકમ કર્મો: તેજેને અસર ન થઈ શકે, જે તેજ રૂપે ફળ આપે છે તેવાં કર્મો.

૨ અંધહસ્તી જ્યારે પૃથ્વીપર ફરે છે ત્યારે તેની અંધથી બીજા હાથીઓ
નાસતા ફરે છે.

૩ ભગવાન વિચરતા હોય તેની આસપાસ સો વોજનમાં કોઈ પણ પ્રકારના
કુદરતી ઉપદ્રવો થતા નથી એ તેમના અતિશયનું જોર છે.

૪ ગોવાળીઓ: કાનમાં ખીલા ઠોકનાર અને પ્રભુના પગપર ખીર સંધનાર
ગોવાળીઆનું દશાન્ત પ્રસિદ્ધ છે. (જુઓ મહાવીર ચરિત્ર-સર્ગ ચોથો. સ્લોક
૬૧૬-૬૪૬.)

૫ સંગમ: ૭ માસ સુધી વાંચવાં કે સાંભળવાં પણ આંસુ પડાવે તેવા સર્વથી
ભારે ઉપદ્રવ-ઉપસર્ગ કરનાર. સંગમના પરીપદો બહુ અલંકર હતા. (જુઓ ત્રિપદિ
રાઘાડા પુરૂષ ચરિત્રના દસમા પર્વનો સર્ગ ચોથો. સ્લોક ૧૬૪-૩૨૬.)

૬ સમવસરણુ: અત્યંત ઊંચા પ્રકારની ડેસના દેવાની બવરયા. એનું વહુંન
ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. (જુઓ ત્રિપદિ રા. પુ. ચરિત્ર. આદીશ્વર ચરિત્ર. સર્ગ ત્રીજો
સ્લોક ૪૨૩-૪૫૮.)

રણ કરે છે, તેઓ ચાર સિંહાસનપર ચતુર્મુખે ખીરાજેલા દેખાય છે, તેઓની મૂર્તિ માત્રના દેખવાથીજ (એટલે તેઓને જોવાથી જ) પ્રાણીઓનાં રાગદ્વેષ ગળી જાય છે, કર્મના જાળાંઓ તૂટી પડે છે, વૈર સંબંધ શાંત થઈ જાય છે, રોડના પાસે કપાઈ જાય છે અને ખોટી બાબત સાચા તરીકે સમજાઈ હોય તેવો ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે; છતાં અભવ્ય હોવાને લીધે અથવા નિરૂપકમ કર્મોના આકરા આચરણને લીધે કેટલાક પ્રાણીઓના અંતઃકરણમાં વિવેકકિરણનો પ્રસાર થઈ શકતો નથી અને તેને લીધે તેવા પ્રાણીઓને ભગવાનની નજીકમાં દોષા છતાં ઉપર જણાવ્યો તેવો કોઈ પણ પ્રકારના લાભનો એક અંશ પણ થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભગવાનને ઉદ્દેશીને તેઓનાં મનમાં એવા એવા ખાલો થાય છે કે અહો! આની ઇંદ્રજાળ મધ્યે અદ્ભુત દેખાય છે! અરે એનું લોકોને છેતરવાનું ચાતુર્ય તો જુઓ! અરે લોકોની અકલ્પ તો જુઓ કે તેઓ ઇંદ્રજાળ રચવામાં કુશળ, જુદા અને વાચાળ મનુષ્યથી છેતરાઈ જાય છે! આ પ્રમાણે તીર્થંકર મહારાજના સંબંધમાં અને તેઓશ્રીની નજીકમાં પણ ખરાબ આવચરણ કરનારા અધમ પ્રાણીઓ હોય છે; તેટલા માટે હે રાજન! એ બાળે મારી સમક્ષ એનું આવચરણ કર્યું અથવા તો ખરાબ આવચરણ કરવાનો અધ્યવસાય (વિચાર) ક્યો તેમાં કાંઈ અત્યંત અદ્ભુત વાત જની નથી. એ બાળના શરીરમાં અકુશળમાળા નિરૂપકમપણે વર્તે છે અને તે તેની માતા થાય છે તે જ્ઞાને તેની તદ્દત નજીક રહે છે અને એ પાતાના પાપી મિત્ર સ્પર્શનને છાતીએ રાખીને આવે છે તેથી તેનું આવું પરિણામ આવે તેમાં તારે જરા પણ વિસ્મય પામવા જેવું નથી.”

સુધુદિ—“ભગવાનના આગમના શ્રવણાદિકથી જે પ્રાણીઓ કુદિ નિમગ થયેલી છે તેઓને આ વાતમાં જરા પણ નવાઈ જે લાગતું નથી. નિરૂપકમ કર્મોનું એવાજ પ્રકારનું પરિણામ થાય છે : ભગવાનનાં જરા પણ શંકા જેવું નથી; પરંતુ અમારા મહારાજ (રામચંદ્ર) તો આપશ્રીના પ્રભાવથી હવે એવી બાબતમાં માહિતગાર થઈ જાય છે, તેઓએ તે હજુ એવું અમરો સંસ્કારવાની શરૂઆત કરી છે. તેથી તેઓ આપશ્રીના શબ્દ આ પ્રમાણે પ્રસારવાની દરી રહ્યા છે.

૧. જે સંસ્કારને દેવે માન દુનિ મેલેલ, દેવના છે તે જ ભગવાન પોતે પૂર્વે સિદ્ધિમય બોલે છે. એજ સિદ્ધિ મળુવ તક પ્રસારવાના આવડે.

અનુમર્દન—“ભાગ્ય શુદ્ધિગાથી મંત્રી ! તે બરાબર અવસરને
 યોગ્ય રાત્રી વાન કરી !” પછી બાળાએ નરક કરી
 બાળ સંબંધી સભ્યએ કહ્યું “આદેવ ! એ બાળની પરિણામી રી
 તેપરનો પ્રશ્ન. સ્થિતિ થશે અને તેના કેવા દાસ થશે તે મને કહી
 બતાવવા કૃપા કરો.”

આચાર્ય—“તમારા કોમનું પરિણામ તે સમજતો દોવાથી તેના
 હૃદયમાં બધા પેસી ગયેલા છે તેથી તે (બાળ) દાસ જરા પણ દા-
 સતો આસતો નથી. અર્ધાથી જેવો તે બદાર જશે અને તમે સર્વ
 એની પાસે નહિ દો કે પાછી તેને તેની અસાધ્ય રાંઝા પ્રાપ્ત થશે અને
 એથી સ્થિતિ થતાં જ વળી પાછા પેલા સ્પર્શન અને અકુરાગમાળા
 તેના ઉપર પોતાનું સામાન્ય સ્થાપન કરશે. સાર પછી તમારા બધાને
 લીધે કોઈ પણ બીજા પ્રદેશમાં આક્રમણ જવાના વિચારથી તે નાસતો
 નાસતો અનેક પ્રકારના કલેશો સદન કરીને કોણાક નામના સંભિવેશ
 (આમણ)માં જઈ પહોંચશે. ત્યાં કમંપૂરક નામના નરકના આમમાં જપાદે
 તે જઈ પહોંચશે ત્યારે રસ્તાના થાકને લીધે તેને થલી તૃષ્ણા જામશે. તે
 વખતે દૂરથી તે એક મોટું તળાવ જોશે. તળાવને જોઈને પાણી પી-
 વાને માટે તથા ન્હાવાને માટે તે તરફ જશે. એ ત્યાં જઈ પહોંચશે
 તે પહેલાં એજ તળાવ પાસે એક ચંડાળ અને તેની
 આચાર્ય કહેલું સ્ત્રી આવી પહોંચેલા તરશે. એ બેમાંથી ચંડાળ તે
 બાળનું બલિષ્ઠ. વખતે તળાવને કાઠે આવેલા ઝાડોપર રહેલાં પક્ષી-
 ઝોનો જિહાર કરવામાં રોકાય ગયેલા હશે અને ત્યાં
 કોઈ માનુસ નથી એમ ધારી ચંડાળની તળાવમાં ન્હાવા માટે ઉત-
 રશે. ચંડાળની જેવી તળાવમાં ઉતરી રહેશે તેજ વખતે બાળ તે
 તળાવની પાસે આવી પહોંચશે. તેને તળાવને કાઠે આવી રહેલા
 જોઈ માતંથી (ચંડાળની) પોતાના મનમાં વિચાર કરશે કે આ તો
 કોઈ સ્પર્શ્ય વર્ગનો પુરુષ દેખાય છે તેથી સરોવરમાં ઉતરવાનો મેં
 મોટો અપરાધ કરેલો હોવાને લીધે જરૂર તે મારી સાથે કલેશ કરશે
 એવી બીકથી તે (ચંડાળની) પાણીમાં દૂબી મારી જશે. કમળના
 જરથામાં છુપાઈને તે પાણીમાં સ્થિર બેસી રહેશે. પેલો બાળ પણ

૧ ચંડાળને અસ્પર્શ્ય વર્ગના ગણવામાં આવતા હતા અને આરે છે. દેહ
 અને ચંડાળ સિવાય બાકીના હિંદુઓ સ્પર્શ્ય ગણાય છે. જે વાતની ચોખ્ખાનો-
 અવતાપર અત્ર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ નથી. અસ્પર્શ્ય વર્ગનો મનુષ્ય તળાવમાં
 ન્હાઈ શકે નહિ, કારણ કે એવી પાણી અપવિત્ર થાય છે એવી માન્યતા છે.

નહાવા માટે પાણીમાં પડશે અને અજાણતાંજ ચાંડાળણીની નજરે જઈ પહોંચશે, અને તેની સાથે તેના લેટેા થઈ જશે. બાળ તે વખતે તેના અંગનો સ્પર્શ કરશે અને સ્પર્શ થતાંજ માતંગી ઉપર બાળનું લંપટપણું પ્રગટ થશે. પેલી સ્ત્રી તુરતજ તેને જણાવશે કે પોતે તે ચાંડાળની સ્ત્રી છે, એમ છતાં પણ જોર વાપરીને-બળાત્કાર કરીને બાળ તેના શરીરપર તૂટી પડશે જે વખતે ચાંડાળ સ્ત્રી હાહારવ કરીને બુમો પાડવા લાગશે. તેની બુમ સાંભળીને ક્રોધમાં આવેલો ચાંડાળ વૃક્ષો માંથી બહાર આવી તેની તરફ દોડશે અને દૂરથીજ બાળને અને પોતાની સ્ત્રીને એવી અવસ્થામાં જોશે. તે વખતે તેઓને એવી અવસ્થામાં જોઈને બાળની ઉપર પેલા ચાંડાળનો ક્રોધ સળગી ઉઠશે એટલે તુરતજ પોતાના ધનુષ્યમાં તે બાણુ જોડશે. અને 'અરે અધમ પુરુષ ! જરા માણુસ થા માણુસ ! આતું બાયલા જેવું કાર્ય કરતાં શરમ ન આવી ? એ પ્રમાણે બોલતો ચાંડાળ તેને બાણુ મારશે. બાળ તો તેને જોઈનેજ ધ્રુજવા મંડી જશે અને તેના એકજ બાણુથી તે પૂરો થઈ જશે. (મરણુ પામશે.) અત્યંત ખરાબ રૌદ્ર ધ્યાનવટે મરીને તે નરકમાં જશે. લાંથી નીકળીને અનેક કુયોનિમાં (ખરાબ જગોએ) જન્મ લેશે, વળી મરીને નરકમાં જશે અને એવું એવું તેના સંબંધમાં અનંત વાર થશે. એવી રીતે અનંત કાળ સુધી અત્યંત અધમ અવસ્થામાં રહી સંસારચક્રમાં તે રખડ્યા કરશે અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ચિત્રવિચિત્ર આકારમાં તીવ્રપણે સહન કર્યા કરશે.”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અપ્રમાદ ગંત્ર-મનીષી.

ધારે શી પ્રયોધનરત્નિએ બાળનું ચરિત્ર તથા ભવિષ્ય વર્ણવ્યું અને તેનાં કારણો જણાવ્યાં તેને અંતે શત્રુમર્દન રાજાને યજ્ઞ સંવાદો થયા. નિઃશ્વિતસિત ઉદ્યાનમાં તેજ પ્રસંગે ત્યાર પછી રાજા આગામે અને મંત્રી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર અને ખુલાસાઓ થયા. એ આખો પ્રસંગ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. વિદુરે નંદિવર્ધનને કહેવા મોટેલી વાર્તા આગળ સત્તાવતાં તે કહે છે કે:—

શત્રુમર્દન—“ભગવન! અકુશળમાળા માતા અને સ્પર્શન મિત્ર તો ધાના બંધકર જાણાય છે, કારણ કે બાળને જે જે દુઃખો પડ્યાં અને પડશે તે સર્વનું કારણ તેઓ બેજ છે.”

આચાર્ય—“રાજન! એની વાત શી કરવી? એના બંધકરપાણી તો હદ આવી રહી છે!”

મુષ્ટદિ—“ભગવન! એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન એ બાળ ઉપરજ પોતાનો પ્રભાવ અસાવતા હશે કે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓની શક્તિ આવતી હશે?”

આચાર્ય—“મહામંત્રી! એ બંનેનું ભેર પ્રત્યેક પ્રાણી ઉપર ચાલે છે. આર્દ્રા તક્ષવત માત્ર એટલો છે કે બાળ ઉપર તેઓનું એટલું અધું ભેર ચાલતું હતું કે તેઓનું રૂપ તદ્દન ઉધાડું જાણાઈ આવતું હતું. બાકી પરમાર્થથી વિચાર કરવામાં આવે તો કર્મવાળા સર્વ સંચારી હોવા ઉપર તે બંનેનો પ્રભાવ ચાલે છે. તેટલા માટે અકુશળમાળાને યોગિની (ભેંજળ) કહેવામાં આવી છે અને સ્પર્શનને યોગી કહેવામાં આવ્યો છે. કોઈ વખત વ્યક્ત રૂપવાળા થવું અને કોઈ વખત અદૃશ્ય થઈ જવું એવી શક્તિ તો યોગીઓમાંજ હોય છે અને તેથી આ બંનેને યોગીના વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા છે.”

૧ અનેક પ્રસંગે પૂર્વે વાર્તામાં તેઓએ પોતાની યોગશક્તિ બતાવી છે, દા. બસા તરીકે જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૫ મું. ૧૪ ૪૦૦-૪૦૩.

૨ આ કદાહ વચન છે.

શત્રુમર્દન—“ ત્યારે શું સાહેબ ! આપણે દેખી શકીએ તેવી રીતે પણ તેઓના પ્રભાવ હોઈ શકે છે ? થઈ શકે છે ? અમારા ઉપર પણ તેનું જોર ચાલે છે ? ”

આચાર્ય—“ હા ! તમારા ઉપર પણ તેનો પ્રભાવ હોઈ શકે છે અને જોર ચાલી શકે છે અને તે છે જ. ”

સ્પર્શન અકુશળમાળાને દશનિકાલનો હુકમ.

રાજાએ કરેલા આદેશનું અવ્યવહારપણું.

અંતરંગ લોકો સાથે કામ લેવાના માર્ગ.

શત્રુમર્દન—રાજા મંત્રી તરફ જોઈ બોલ્યો—“ મંત્રી ! જ્યાં સુધી આ બંને પાપીઓનું મર્દન કર્યું નથી (તેઓને હરાવી દીધા નથી-તેમનો નાશ કર્યો નથી) ત્યાં સુધી મારી શત્રુમર્દનતા કેમ કહેવાય ? તેટલામાટે જોકે ભગવાનની સમક્ષ એવું બોલવું યોગ્ય નથી છતાં હુકમો નિગ્રહ કરવો-પાપીઓને દાખી દેવા એ રાજાનો ધર્મ છે, તેથી હું તને કહું છું તે તું બરાબર સાંભળ. ”

મુખ્યદ્વિ—“ સાહેબ ! ફરમાવો. ”

શત્રુમર્દન—“ હમણાજ આચાર્ય મહારાજે જણાવ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળા બંને પેલા બાળની સાથે જવાના છે. એ પ્રમાણે હોવાથી હવે આપણે તેઓનો વધ કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. જ્યારે તેઓ પોતાથીજ ચાલ્યા જવાના છે ત્યારે આપણે તેઓને મારી નાખવાની શી જરૂર છે ? માત્ર તું તેઓને ફરમાવી દે કે ‘ મારા રાજ્યની બહાર નીકળી જઈને તમારે દૂરથી પણ દૂર (અને તેટલું દૂર) ચાલ્યા જવું અને આ પુરૂષ (બાળ) મરી જાય ત્યારે પણ તમારે અમારા દેશમાં દાખલ થવું નહિ-પાછા આ તરફ કદિ પણ આવવું નહિ. જો તમે આ આજ્ઞાનો ભંગ કરશો તો પછી તમને દેહાન્તદંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે. ’ આવા પ્રકારનો હુકમ કરવા છતાં પણ કદાચ તેઓ મારા દેશમાં પાછા પ્રવેશ કરે તો પછી તારે જરા પણ વિચાર કર્યા વગર તે બંનેને ઘાણીમાં ઘાલીને પીલી નાખવા. તે બંને એટલા બધા ખરાબ છે કે ગમે તેટલું રડે-રાડો પાડે કે બૂમો પાડે તો પણ તેઓના ઉપર તારે કિંચિત્ પણ દયા લાવવી નહિ. ”

૧ શત્રુમર્દન: શત્રુનું મર્દન કરે-તેઓને ચોળી નાખે તે શત્રુમર્દન. રાજાના નામનો એ અર્થ છે અને તેને તે સાર્ય કરવા માગે છે.

મુખ્યદિ મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે રાજની એ બન્ને ઉપર ઘણીજ અવકૃપા થઈ છે અને તેના આવેશમાં આવીને રાજ આ પ્રમાણે હુકમ કરેછે. રાજ અત્યારે એટલા બધા આવેશમાં આવી ગયેલા છે કે જ્યારે મને પોતાની પાસે રાખ્યો ત્યારે મને વચન આપ્યું હતું કે 'કોઈ પણ હિસાના કામમાં જોડવાનું મને ફરમાવવામાં આવશે નહિ' એ વચન પણ તેઓ ભૂલી ગયા જણાય છે. વારૂ, પણ આચાર્ય મહારાજ આ જ હકીકત પરથી રાજને પ્રતિબોધ કરવાનું કારણ શોધી કાઢશે, મારે તો રાજની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી એજ ઉચિત વાત છે. એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી મુખ્યદિ મંત્રી બોલ્યો "જેવો મહારાજ સાહેબનો હુકમ!" આટલું બોલી મુખ્યદિ મંત્રી પેલા સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને રાજનો હુકમ નિવેદન કરવા સાડ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે વખતે આચાર્ય મહારાજ બોલ્યા "એ બન્નેના સંબંધમાં એવી આજ્ઞા કરવાથી સર્થ! તેઓને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવાનો આ ઉપાય નથી, કારણ કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળા અંતરંગ ભક્તિના છે અને અંતરંગ લોક ઉપર ઘણી કે ફાંસી કે બીજાં કોઈ પણ હુકીઆરો ચાલતાં નથી. બહારનાં કોઈ પણ શસ્ત્રો-ઉપધારો તેઓ મુઠી પહોંચી જ શક્તાં નથી."

રાત્રુમર્દન—"ત્યારે સાહેબ! એ બન્નેનો નાશ કરવાનો શું ઉપાય છે તે કહો"

સ્પર્શનને ઉન્મૂલન કરવાનો સાચો ઉપાય.

અપ્રમાદ ચંત્ર.

આચાર્ય—"અંતરંગમાં એક અપ્રમાદ નામનું ધંત્ર છે તે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાનો નાશ કરે તેવું છે. આ અહીં જે સા-

૧ મુખ્યદિ મંત્રી-એ રાજનુંજ Conscience છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

૨ પ્રમાદ: સમયે પ્રેમ મ કરે પ્રમાદ સમયે મોયમ મા પનાર એ સૂત્ર છે. (જુઓ પ્રથમ પ્રવાવ-પરિણામ જ. નાં ૪. પૃ. ૨૪૨-૨૪૫) ધર્મકાર્યમાં-આત્મવ્યવસ્થામાં એક સમય પણ પ્રમાદ ન કરવો. નિરંતર કમંચતુનો નાશ કરવા વાપર રહેતું એ ૩૫ 'અપ્રમાદ'-પ્રમાદનો ત્યાગ નામનું ધંત્ર અંતરંગમાં છે. પ્રમાદ આઠ પ્રકારના બતાવ્યા છે: (૧) અજ્ઞાન, (૨) સંયમ, (૩) મિથ્યા જ્ઞાન, (૪) રાગ, (૫) દ્વેષ, (૬) રમુજિવન-વિરમણ, (૭) ધર્મનો અનાદર, (૮) યોગેનું દુઃપ્રભુધાન-મનેચોત્યાદિને દુષ્કર્મો દ્વારા કરવા તે.

ધુઓ મારી પાસે છે તેઓ પેલા બન્નેનો નાશ કરવા માટે અને તેનું ચૂર્ણ કરી નાખવા માટે તે યંત્રને નિરંતર વહન કરે છે.”

શત્રુમર્દન—“ એ અપ્રમાદ રૂપ યંત્ર આપે કહ્યું તેની સાથે બીજો કયા કયા પ્રકારનો સામાન હોય છે—એ યંત્રના ઉપકરણો^૧ કેવાં કેવાં હોય છે ? ”

આચાર્ય—“ એ ઉપકરણોને આ સાધુઓ નિરંતર પોતાની સાથેજ રાખે છે અને તેનું દરેક ક્ષણે અનુશીલન^૨ કરે છે.”

શત્રુમર્દન—“ સાહેબ ! સાધુઓ વળી એ ઉપકરણોનું કેવી રીતે અનુશીલન કરે છે ? ”

આચાર્ય—“ આ મુનિઓ^૩ જીવે ત્યાં મુધી (જીવિતપર્યંત) બીજા “ પ્રાણીઓને જરા પણ પીડા ઉપજાવતા નથી, એક જરા પણ અસત્ય “ વચન બોલતા નથી, એક દાંતને ખોતરવાની સળી નેટલી પણ પા-

અપ્રમાદ યંત્રથી. “ રકી વસ્તુ વગર દીધી લેતા નથી, નવગુપ્તિ^૪ યુક્ત

સ્પર્શનને દાખવા- “ બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરે છે, સર્વથા પરિબ્રહ્મનો ત્યાગ

ના કાર્યની ઘટના. “ કરે છે, ધર્મના ઉપકરણો ઉપર તથા પોતાના

“ ઉપર પણ જરાએ મમતા કરતા નથી, રાત્રીએ

૧ ઉપકરણ: વસ્તુઓ. જનકકપી અને સ્યવીરકકપીના ઉપકરણમાટે જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ત્રીજામાં છાપેલ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના દ્વાર ૬૦ અને ૬૧ પૃષ્ઠ ૧૩૩ થી ૧૪૪.

૨ અનુશીલન: વારંવારનો અભ્યાસ, ક્ષણે ક્ષણનું આચરણ.

૩ આ અપ્રમાદ યંત્રનું સ્વરૂપ ગ્રંથકર્તાએ પોતેજ તૈયાર કર્યું છે, તે કોઈ ભેદો નથી, પણ સાધુચર્યાના નિયમો યુક્તિસર ગોઠવ્યા છે.

૪ નવગુપ્તિ: બ્રહ્મચર્યરૂપ કલ્પવૃક્ષના રક્ષણ માટે વાડ રૂપ નવગુપ્તિ શાસ્ત્ર કારે બતાવી છે તે આ પ્રમાણે છે.

(આ પુરૂષ આશ્રયી લખેલ છે. સ્ત્રીએ સ્ત્રી જગાએ પુરૂષ સમ્પદ સમજ લેવો.

૧ મશુ નપુંસક સ્ત્રી સહિત સ્થાનકે રહેવું.

૨ સ્ત્રી સંબંધી વાર્તા રાગ સહિત કરવી નહિ.

૩ સ્ત્રી જે આસને બેસી હોય ત્યાં બે ઘડા મુધી બેસવું નહિ.

૪ સ્ત્રીનાં અંગાપાંગ રાગપૂર્વક ધારી ધારીને જોવાં નહિ.

૫ જીવને આંતરે સ્ત્રી પુરૂષ મુતાં હોય અથવા કામભોગની વાતો કરતાં હોય ત્યાં મુવું કે બેસવું નહિ.

૬ પૂર્વઅવસ્થામાં પોતે કાનભાંગ તેવા હોય તે વાદ કરવાં નહિ.

૭ સ્વરસ માદક આહાર લેવો નહિ.

૮ નિરસ આહાર મનુ વધારે પડતો લેવો નહિ.

૯ સ્ત્રીરત્ની કામા-વિનુદા કરવી નહિ.

“મારે પ્રકારના આદારનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, દિવસના સર્વ
 “પ્રકારના દોષ વચરનો અને શાસ્ત્રમાં નર્મવૃત્તો અને સંયમયાત્રા
 “બરાબર વહન કરવા માટે ભ્રેષ્ઠને તેરતો જ શુદ્ધ આદાર લે છે,
 “પોતાનું આચરણ પાંચસમિતિ અને ત્રણ શુભિષી બરાબર યુક્ત
 “રાખે છે, અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો છાંને બળાદુરીથી આમળ
 “વધતા ત્યજે છે, અકલ્યાણ મિત્રનો જરા પણ સંબંધ કરતા

૧ આર આભારઃ જ્ઞાન (સંપેક્ષી વસ્તુઓ), ધ્યાન (પાત્રી), આ-
 દીપ મોક્ષાદ-પ્રજ્ઞાદિ અને દેવાદીપ (ધ્યાન સોપારી વિગેરે મુખવાસ). આ આર
 પ્રકારનો આદાર હ્રદયાય છે. અવિદ્યાર કરનાર એ આર પ્રકારના આદારનો
 રાત્રીએ ત્યાગ કરે છે.

૨ આદાર દોષઃ આદારને અંગે કરવાક દોષો મુનિએ વર્જવા ભ્રેષ્ઠને તેની
 વિગત માટે જુઓ પ્રવચનસારાદાર દ્વાર ૯૫-૯૬-૧૧૨

૩ પાંચસમિતિ ત્રણશુભિઃ સાધુએ સર્વે પાંચસમિતિ અને ત્રણશુભિ
 પાળવી ભ્રેષ્ઠને. એને આઠ પ્રવચનમાતા હ્રદયમાં આવે છે. એ નીચે પ્રમાણે છે.

ધર્મસમિતિ-આલ્પી વખત ચાર દાયક પ્રમાણ આમળ બૂમિ ભ્રેષ્ઠને માણવું.
 ભાષાસમિતિ-વિચારીને સત્-ત્રિપ-દ્વિત અને પચ વચન માણવું.

એવળાસમિતિ-આદાર પાત્રી વિગેરે નિરવલ લેવાં. (૪૨ દોષરહિત લેવાં.)
 આદાનલંઠમતનિરેપળાસમિતિ-કોષપણ વસ્તુ લેવાં, મૂકવાં, ફેરવવાં
 પ્રમાણ કરી છવોની યતના કરવી.

પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ-વસ્તુ નાખી દેવાં બવિષ્યમાં છવેતપતિ ન થાય
 તેવી તેની રિપતિ કરી છવરદિત ભૂમિએ તેનો નિષ્ક્રમ કરવો.

મનોશુભિ-મનપર મગજનું અંકુસ. વચનશુભિ-વચનપર ચોખ્ખું અંકુસ.
 કાંચશુભિ-શરીરની પ્રવૃત્તિપર રીતસરનો કાંચ.

એ આઠ પ્રવચનમાતા સાધુએ આખો વખત ધ્યાનમાં રાખી પાળવાની છે.
 બાદ અને અંતરંગ સર્વ પ્રવૃત્તિ ઉપર તેથી ધણે અંકુસ આવી ત્યજે છે.
 (આવકને એ પ્રવચનમાતા સામાયક પોસદ વખતે તો જરૂર પાળવી એવો
 આદેશ છે.)

૪ અભિગ્રહઃ સાધુઓ જુદા જુદા પ્રકારના અભિગ્રહ (નિયમ) લે છે-આમુક વસ્તુ
 મળશે તોજ તે આદારમાં લઇ-ત્યાં સુધી લેખવાસ. તીર પરમહમાનો વિગતવાર
 અભિગ્રહ વિચારવા યોગ્ય છેઃ શાન્તબાળા, દાસી ચણેલી, પગમાં બેડી, મુપડાના,
 ખુલામાં બાકળા લઇને આંખમાં આંસુ સાથે વહેવારે તો ખજે-આવે અભિગ્રહ
 છ માસે પૂરો થયેા. અનેક પ્રકારે એકરતી આદિ તપા વસ્તુના અભિગ્રહો દાલ
 પણ સાધુઓ કરવાં ભેવામાં આવ્યા છે.

૫ અકલ્યાણમિત્રઃ-પોતાનું શ્રેય ન થાય-ખરાબ થાય તેવા કોષપણ
 પ્રકારના સંબંધ સાધુઓ ભેદતા નથી. સુંદર સંયોગો સાથે સુચેત્ર થાય તેને
 શાસ્ત્રકાર યોગાવંચકપણું કહે છે.

“ નથી, સંજ્ઞન પુરૂષો જાણે પોતા રૂપ જ હોય તેવો મીઠો ભાવ
 “ તેઓ તરફ બતાવે છે, પોતાને યોગ્ય જે સ્થિતિ હોય તેનું જરા
 “ પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી, લોકમાર્ગની-વ્યવહાર પદ્ધતિની અપેક્ષા નિ
 “ રંતર ધ્યાનમાં રાખ્યા કરે છે, ગુરુમહારાજના વર્ગને-^૩વડીલ વર્ગને
 “ સારી રીતે માન આપે છે, તેઓ (વડીલો) જેવા પ્રકારની આજ્ઞા
 “ કરે તે અનુસાર ચાલે છે-વર્તે છે, ભગવાનના આગમનું સારી રીતે
 “ શ્રવણ^૪ કરે છે, મહાયત્ન પૂર્વક ત્રતોની ભાવના ભાવે છે, વ્યવહાર
 “ ગમે તે પ્રકારની આપત્તિ આવી પડે ત્યારે ઘણીજ ધીરજ ધારણ
 “ કરે છે, ભવિષ્યમાં પોતાને કોઈ પણ પ્રકારનાં દુઃખ પડવાનાં હોય
 “ તેનો પ્રથમથી વિચાર કરીને તેનો ઉપાય સમજણ પહોંચે ત્યાં
 “ સુધી કરી રાખે છે, પોતાને અનુકૂળ સંયોગો^૫ દરમિયાન વારંવાર
 “ બહુજ સંભાળ રાખે છે, પોતાના ચિત્તનો પ્રવાહ કંઈ દિશાએ જાય
 “ છે તે બહુ લક્ષ્યપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખે છે, મનનું વલણ ગમે ત્યાં
 “ જાય તે પહેલાં તેની સામેનો ઉપાય પોતે તૈયાર કરી મૂકે છે, અ-
 “ સંગપણના^૬ અલ્યાસમાં જાત્રત રહીને આખો વખત મનને નિર્મળ

૧ એટલે સાધુના ૨૭ ગુણો પાળવામાં અને વિક્ષાવવામાં અપ્રમાદી રહે છે અને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય ન હોય એવું જરા પણ આચરણ આચરતા નથી.

૨ લોકમાર્ગઃ મતલબ એ છે કે એકદમ નિશ્ચયમાર્ગી થઈ જતા નથી; વ્યવહાર ઉપર પણ બરાબર નજર રાખે છે. સાધુ એકાંત નિશ્ચયમાર્ગી થઈ જાય તો તે પોતાની જાતને અને શાસનને ઘણું નુકસાન કરી નાખે. વ્યવહાર ન લોપવા માટે શાસ્ત્રમાં વારંવાર વિસ્તારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

૩ વહિલને માનઃ વિનયના પર પ્રકાર પ્ર. સા. ગ્રંથના ૬૫ માં દ્વારમાં બતાવ્યા છે. તેમાં તીર્થંકરાદિક તેર પ્રકારના વડીલોની આશાતના ન કરવી, બની રાકે તેટલી ભક્તિ કરવી, અંતરંગથી બહુમાન કરવું અને તેઓની કીર્તિનો પ્રસાર કરવો-એ ચાર બાબતપર ખાસ ધ્યાન આપવું. વિનયનો એ માર્ગ છે અને તે પ્રકારે ૧૩ ને ચાર ગુણો કરતા વિનયના પર ભેદ થાય છે. (પૃ. ૧૫૯-૧૬૦ સદર ગ્રંથ.)

૪ શ્રવણઃ સાંતળવું તે. શ્રવણની મુખ્યતા કરવાનું કારણ સાંપ્રત્તિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તે દ્વારાજ થાય છે તે છે.

૫ વિરજ સંયોગોમાં તો પ્રાણી ધીરજ રાખે છે, પણ અનુકૂળ સંયોગો વાત ત્યારે તેમાં હુમ્મય થઈ જાય છે. અનુકૂળ સંયોગોને માટે ખાસ ધ્યાન રાખવાની તેથી જરૂર પડે છે.

૬ અસંગપણઃ વિનયે કોઈ પણ સાંત્તારિક વસ્તુમાં ચોંટવા ન દેવું તે અસંગપણ.

“રાખ્યા કરે છે, યોગમાર્ગનો અભ્યાસ કરે છે, પરમાત્માને પોતાના
 “ચિત્તમાં સ્થાપન કરે છે, તેના ઉપર પોતાની ધારણા^૧ બરાબર
 “બાંધે છે, બહારની કોઈ પણ બાબતો પોતાને વિદ્યેય કરે એમ કદિ
 “થવા દેતા નથી, પરમાત્મા ઉપર એકતાન લાગે તેવા પ્રકારનું યો-
 “તાના અંતઃકરણનું વલણ કરી દે છે, યોગની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવા
 “માટે યત્ન કરે છે, શુદ્ધ ધ્યાન આદરે છે, પોતાનો આત્મા શરીર
 “અને ઇન્દ્રિયથી તદ્દન જૂદો છે એમ પ્રત્યક્ષ જુએ છે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રકા-
 “રની સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનું વર્તન એકંદરે એવું વિશુદ્ધ
 “કરી નાખે છે અને માનસિક નિર્ભગતા એટલી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની સાધે
 “છે કે શરીરમાં રહ્યા છતાં પણ મોક્ષના મુખને પોતે યોગ્ય છે એવી
 “રૂપે પ્રતીતિ ઉપજાવે છે.

“એવી રીતે હે રાજન્! ઉપર મળ્યાવ્યા તે પ્રમાણે પરપીડા-

“વર્જનથી માંડીને છેલ્લા મોક્ષ મુખને યોગ્ય આત્મ-

અંતરંગ શુભોને “સ્થિતિ સાધવા મુખીનાં અપ્રમાદયંત્રનાં સર્વ ઉપ-
 દાબનાર કાણુ. “કરણો મુનિઓ દરેક કાણુ ઉપયોગમાં લે છે અને

“મુનિ જેમ જેમ એ ઉપકરણોનો વધારે ને વધારે

“ઉપયોગ કરે છે તેમ તેમ અપ્રમાદયંત્ર વધારે મજબૂત થતું જાય છે.

“તેઓ આવી રીતે અપ્રમાદયંત્રને મજબૂત બનાવે છે તેને લીધે પેલા

“રૂપરંગ અને અકુશળમાળા તથા તેના જેવા બીજા જે અંતરંગના

“દુષ્ટ લોકો દોષ છે તેઓને દાબી દેવાને તેઓ પૂરતી શક્તિવાળા થાય છે

“અને એ અપ્રમાદયંત્રથી જો દુષ્ટ અંતરંગ લોકોને એક વાર દાબી

“દીધા હોય તો પછી તેઓ કદિ પણ ઊભા થઈ શકતા નથી. તેથી

“હે રાજન્! તમારા મનમાં એ દુષ્ટ લોકોને દાબી દેવાનો ખરેખરો

“વિચાર થયો હોય તો તમારે ઉપર જાણાવું તેવું અપ્રમાદયંત્ર ધા-

“રાવું કરવું અને તમારા પોતાના ભેર (વીર્ય-શક્તિ) ઉપર આધાર

“રાખી તમારે જાતે જ તેઓને દાબી દેવા. એ કામમાં તમારે મંત્રીને

“તુકમ આપવો યોગ્ય નથી. કદાચ કોઈ બીજા માણસો એને દાબી

“દે તો તેથી તેઓ પરમાર્થથી બરાબર દબાતા નથી. બીજા પ્રાણી

“દાબે તો તેના સંબંધમાં તેઓ દબાય છે, પણ તેથી તમને તેના

“લાભ મળતો નથી. તમારે તેમને તમારા સંબંધમાં દબાવવા હોય

“તો તમારા પોતાના બળનો જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ.”

અપ્રમાદયંત્ર અને ભાવદીક્ષાને સંબંધ.

મનીષીના દીક્ષા લેવાના પરિણામ.

ભગવાનનો જવાબ અને નિરૂપણ.

આચાર્ય મહારાજ પ્રબોધનરતિ આ પ્રમાણે રાજને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા તે વખતે ભગવાનના વચન રૂપ પવનથી કર્મરૂપ કાષ્ટને બાળી નાખે તેવો શુભપરિણામ રૂપ અગ્નિ મનીષીના મનમાં વધારે સળગ્યો, પોતાની ઉત્તતિ કરવાના વિચારો વધારે દઢ થયા; પણ ભગવાને અગાઉ દીક્ષા લેવાની વાત કહી અને પછવાડે અપ્રમાદયંત્રની વાત કરી તે બન્નેનો સંબંધ તે બરાબર સમજ્યો નહિ, તેથી પોતાનો સંદેહ પૂછવા સારૂ હાથ જોડીને તેણે ભગવાનને આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી “ભગવન્! આપે પ્રથમ એમ કહ્યું કે ભાવદીક્ષા લેવાથી આત્મબળનો ઘણો વધારો થાય છે અને તેથી પુરૂષનું ઉત્કૃષ્ટપણું સધાય છે અને છેવટે આપે દુષ્ટ અંતરંગ લોકોને દાબી દેવાને સમર્થ અને પોતાના વીર્યપર આધાર રાખતું અપ્રમાદયંત્ર બતાવ્યું- સારે એ ભાવદીક્ષા અને અપ્રમાદયંત્ર એ બન્નેમાં અરસપરસ શો તફાવત છે તે જણાવવા કૃપા કરો.”

આચાર્ય—“તે બન્નેમાં જરા પણ તફાવત નથી, માત્ર રાષ્ટ્ર-નોજ ભેદ છે. હુંકામાં કહીએ તો અપ્રમાદયંત્ર એજ ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા સમજવી.”

મનીષી—“જે એમજ હોય તો ભગવન્! હું તે ભાવદીક્ષાને યોગ્ય હોઉં તો મને તે જરૂર આપવા કૃપા કરો.”

આચાર્ય—“તું તેને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે; તને તે સર્વ પ્રકારે અવશ્ય આપવામાં આવશે.”

મનીષી સાથે શત્રુમર્દન રાજાની ઓળખાણ.

અંતરંગ રાજ્યને અંગે રાજાની નવી ચિંતા.

ચલસ્થ ધર્મની ઓળખાણ અને નિર્ણય.

શત્રુમર્દન—“ભગવન્! મેં અનેક મોટી લડાઈમાં સાહસ કરી મોટા પરાક્રમી તરીકે નામ મેળવ્યું છે તેવાને આપની પાસેથી સાંભળેલા અપ્રમાદયંત્રની હરીફત સાંભળીને તેનું અનુદાન કરવાની મુશ્કેલીથી મનમાં ધ્રુજ ઉત્પન્ન થાય છે! સારે આ મહાત્મા કોણ છે ?

ક્યાંથી આવેલા છે? તેઓને તો જાણે મોટું મહારાજ્ય હતવાની ઇચ્છા થઇ હોય તેમ જ્ઞાનદેવી તે અપ્રમાદયંત્રને આદરવા ઇચ્છા થઇ છે! એ મહાપુરુષ કોણ છે?”

આચાર્ય—“એનું નામ મનીષી છે અને તે આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો જ રહેનાર છે.”

રાજા શત્રુઘ્નને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જ્યારે પેલા પાપી બાળને મેં મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો હતો તે વખતે લોકોને મનીષી નામના તેના ભાઈની પ્રશંસા કરતાં સાંભળ્યા હતા. તેઓ એમ બોલતા હતા કે અહો એકજ બાપના બે દીકરા છે, છતાં આ બાળ અને મનીષી વચ્ચેનો તફાવત તો જુઓ! એકનું આત્મ ખરાબ વર્તન છે અને તે સર્વ પ્રકારે તિરસ્કારને યોગ્ય છે, ત્યારે બીજો મહાત્મા છે અને સર્વ રીતે પ્રશંસાને પાત્ર છે. આ તેજ મનીષી હોવો જોઈએ. તો સાથે સાથે એના સંબંધનો ખુલાસો પણ આચાર્ય મહારાજને પૂછી લઉં. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને રાજા શત્રુઘ્નને બોલ્યા. “મહારાજ! આ નગરમાં એના માળાપ કોણ છે અને તેના બીજા સગા સંબંધીઓ કોણ છે?”

આચાર્ય—“આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો સ્વામી કર્મવિલાસ નામનો મોટો રાજા છે તે આ મનીષીનો પિતા થાય છે અને તેને શુભમુંદરી નામની પટરાણી છે જે આ મનીષીની માતા થાય છે. વળી તેજ કર્મવિલાસ રાજાને એક બીજી અકુશળભાળા નામની સ્ત્રી છે તેના પેલો બાળ નામનો પુત્ર છે. વળી મનીષીની પાસે એક બીજો પુરુષ હોય છે તે સદરહુ રાજાની એક ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી છે તેનો દીકરો મધ્યમબુદ્ધિ છે. એના સગાઓમાંથી આટલા હાલ તો અહીં છે. બાકીના એના ઘણા સગાઓ તો દેશાંતરમાં છે, તેની વાર્તા કરવાનું હાલ આપણને કાંઈ પ્રયોજન નથી.”

શત્રુઘ્ન—“ત્યારે મહારાજ! શું આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો ભોક્તા (સ્વામી) એ કર્મવિલાસ છે? હું નહિ?”

૧ પોતાની ઉપર વાવ આવી ત્યાં મૂજ બાળતને મૂકી દઇ પ્રાણી કેવો બીજ સવાહરે હતરી જાય છે તેનું આ દશાન્ત છે. અહીં મનીષીની વાત પેહલો રાત્રી-પર વાવ આવી એટલે મનીષીની વાવ અહીં લટકી મઈ અને રાત્ર કાલુ છે તે વાત આવી. મનુષ્ય સ્વચાર જ એવો છે. પગ નીચે રેલો આવે ત્યારે એનું અસહ સ્વરૂપ પ્રગટી છે.

આચાર્ય—“ તમે નહિ. ”

શત્રુમર્દન—“ તે કેવી રીતે ? ”

આચાર્ય—“ સાંભળો:—

અંતરંગ રાજ્યની પરિક્રિયા.

કર્મવિલાસનું અખંડ સામ્રાજ્ય;

બુદ્ધિદૃષ્ટિએ તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ.

“ એનું કારણ એ છે કે એ કર્મવિલાસ મહારાજ જે જે હુકમો કરે છે તે તે સર્વ ભયથી કંપિત થઈ ગયેલા મનવાળા સર્વ નગરવાસીઓ કદિ પણ ઉલ્લંઘી શકતા નથી; જે જે હુકમ તે મહારાજ ફરમાવે છે તેમાં જરા પણ ફેરફાર કરવાની તેઓ હિમત પણ કરી શકતા નથી. તારૂં પોતાનું રાજ્ય તારી પાસેથી હરણુ કરી લેવું હોય, બીજા કોઈને આપી દેવું હોય કે તને પોતાને રાજ તરીકે આજુ રાખવો હોય તે સર્વ કાર્ય કરવાને તે કર્મવિલાસ રાજ સમર્થ છે. એ સર્વ બાબતમાં તારો હુકમ ચાલી શકતો નથી, પણ તે રાજનો હુકમ ચાલે છે. તેટલા માટે આ નગરીનો પરમાર્થથી તે કર્મવિલાસ જ રાજ છે. રાજાઓની મોટાઈ તેઓ આજ્ઞા કરી શકે, હુકમ ફરમાવી શકે અને તેનો બરાબર અમલ થઈ શકે તેમાં છે. જે રાજ આજ્ઞા કરી શકતો ન હોય અથવા તેનો અમલ થતો ન હોય તો તેનામાં પ્રભુપણું રહી શકતું નથી.”

શત્રુમર્દન—“ ભગવન! જે આપ કહો છો તેમ તે કર્મવિલાસ આ નગરનો રાજ હોય તો પછી તે અહીં દેખાતો કેમ નથી ? ”

આચાર્ય—“ એ કર્મવિલાસ રાજ અહીં દેખાતો નથી તેનું કારણ તું સાંભળ: એ કર્મવિલાસ અંતરંગનો મોટો રાજ હોવાથી તારા જીવાને તે કદિ દેખાતો નથી. જે અંતરંગ લોક છે તેમની પ્રકૃતિ એવા પ્રકારની હોય છે કે તેઓ ગુપ્ત રૂપે અંદર રહીને સર્વ કાર્યો કરે છે. થીરજવાળા બહાદુર પ્રાણીઓ તેવા અંતરંગ લોકને બુદ્ધિદૃષ્ટિથી માત્ર જોઈ શકે છે અને બીજા પ્રાણીઓના સંબંધમાં પણ તેઓને પ્રકટ થયેલા તેઓ સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકે છે. તારે આ હકીકતને લઈને કાંઈ પણ ખેદ લાવવાની (દીવંગીરી કરવાની) જરૂર નથી, કારણ કે એ રાજાએ તને એકલાનેજ છોડેલા છે એમ

નથી, પણ આ સંસારના ઉદરમાં રહેનારા સર્વે રાજાઓને અને શે-
ઠીઆઓને એ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની શક્તિથી વશ કરી
લીધેલા છે.”

વાતનું સ્વરૂપ સમજી જઇને સુષુદ્ધિમંત્રીએ રાજાને ઉદ્દેશીને
કહ્યું “મહારાજ! આચાર્ય મહારાજે હમણાં જ રાજાનું વર્ણન કર્યું
તેને મેં પણ બરાબર ઓળખી લીધો છે. હું આપસાહેબને વધારે
સારી રીતે તે રાજાનું સ્વરૂપ કહી સંભળાવીશ, અને ભગવાને (આ-
ચાર્યશ્રીએ) જ અમાઉ એ રાજાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું હતું. આપે એ
સંબંધમાં ચિંતા કરવાની જરૂર નથી.”

શુદ્ધસ્થધર્મનું સ્વરૂપ અને આદર.

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે અવસર લેઇને
મધ્યમસુદ્ધિએ પોતાનું મસ્તક નમાવી આચાર્યશ્રીને વિરક્તિપૂર્વક
પૂછ્યું “ભગવન! આપે થોડા વખત પહેલાં વાત કરી હતી કે
શુદ્ધસ્થનો ધર્મ સંસારને ઓછો કરનાર છે, તો તે ધર્મને જો હું યોગ્ય
દોઢ તો અને તે આપો.”

આચાર્ય—“ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા સંબંધી ઉપદેશ સાં-
ભળીને તારા જેવા જે દોઢ તેને આદરવાને શક્તિમાન ન હોય તેઓએ
શુદ્ધસ્થધર્મનો આદર કરવો એ બરાબર ઉચિત છે, યોગ્ય છે, કરવા
લાયક છે.”

રાત્રુમર્દન—“ભગવન! એ ‘શુદ્ધસ્થધર્મ’ કેવા પ્રકારનો છે તે
અને પાત્ર કૃપા કરીને સમજાવો! મારે તે અમજવાની બહુ ઇચ્છા છે.”

આચાર્ય—“જો એમ છે તો રાજન! શુદ્ધસ્થધર્મનું સ્વરૂપ
સાંભળ.”

ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજે મોક્ષરૂપ હૃદયવૃક્ષને ઉખાડનાર
સમ્યગ્દર્શનરૂપી પીજ કેવા પ્રકારનું હોય છે તેનું પ્રથમ વર્ણન
કર્યું. ત્યાર પછી સંસારવૃક્ષના મૂળનો થોડા વખતમાં છેદ કરનાર
અને સ્વર્ગ અને મોક્ષના માર્ગ સાથે સંબંધ કરાવી આપનાર

૧ સમ્યગ્દર્શનના શબ્દ દેવ, શબ્દ કો અને શબ્દ ધર્મ પર વિસ્તૃત વક્ષા પ્રાણ
ગુપ્તી પ્રાણને જરૂર લઈ લેવ ■ તેથી મોક્ષ રૂપ જ્ઞાના નિરપદન બીજ વડી
તેને સમજાવતા આદરે ૨ જે બીજ જાણ્યા પછી જરૂર હોય છે.

‘આણુમત, ગુણુમત અને શિક્ષામતનું વર્ણન કર્યું, અને તેને લીધે તે વખતે આવરણ કમોનો કાંઈક નાશ અને કાંઈક ઉપશમ થવાથી રાજાને પણ દેશવિરતિ^૨ ગ્રહણ કરવાના ભાવ થયા. તેના મનમાં એમ આવ્યું કે આવો ગૃહસ્થધર્મ તો આપણા જેવાથી પણ થઈ શકે ખરો. પછી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શત્રુમર્દન રાજા બોલ્યા, “ભગવન્! આપે વર્ણન કર્યો તેવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મને પણ આપીને મારા ઉપર અનુગૃહ કરો.”

આચાર્ય મહારાજે ઉત્તરમાં કહ્યું “રાજન્! તે ધર્મ તમને સારી રીતે આપું છું.” પછી આચાર્ય મહારાજે શત્રુમર્દન રાજાને અને મધ્યમશુદ્ધિને ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિપૂર્વક આપ્યો.^૩

૧ આણુમત: પાંચ આણુમત છે. સ્થૂળપણે જીવવધ ન કરવો, પાંચ મોઢાં ન ખોલવા, સ્થૂળ ચોરી ન કરવી, સ્વસ્ત્રીમાં સંતોષ રાખી પરસ્ત્રીનો લાગ કરવો અને પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરવું—હદ બાંધવી—એ પાંચને ‘આણુમત’ કહેવામાં આવે છે. સાધુના પાંચ મહામત કરતાં એ ઓછાં છે, પણ પગથીઆં જેવાં છે. જુદી જુદી દિશાઓમાં કેટલે દૂર જવું તેનું પ્રમાણ કરવું, (દિગ્મત) ખાવાની વસ્તુઓમાં લાગભાવ કરવો, રાત્રીભોજન કરવું નહિ અને કર્માદાનના વ્યાપાર કરવા નહિ (ભોગોપભોગ મત) અને રાજકથા, સ્ત્રીકથા, નાટક, પ્રમાદાચારણ વિગેરે નકામાં પાપો સેવવાં નહિ (અનર્થદંડ)—એ ત્રણ ગુણુમત કહેવાય છે. જે ધડિ સ્થીર ચિત્તે જેસી જ્ઞાન મેળવવું કે ધ્યાન કરવું (સામાયિકમત), અચુક વખતમાટે સર્વ વસ્તુ તથા દિશાઓનો સંક્ષેપ કરવો (દેશાવગાસિકમત), ચાર કે આઠ પહોર સાધુધર્મની ભાવના કરી સંસારથી દૂર રહેવું (પૌષ્ઠમત) અને અતિથિ સાધુની યોગ્ય આદરપૂર્વક જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી (અતિથિસંવિભાગમત)—આ ચારને શિક્ષામત કહેવામાં આવે છે. વિસ્તાર માટે જુઓ ખારમતની ટીપ.

૨ દેશવિરતિ: થોડો લાગ કરવાનો નિયમ ધરવો તેને દેશવિરતિ કહે છે. સાધુ ‘સર્વવિરતિ’ હોય છે, કારણ તેઓ બાહ્ય સંસર્ગનો સર્વથા લાગ કરવાનો નિયમ (પરચખ્ખાણ) કરે છે. દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ વચ્ચેનો આ તફાવત ખરાબર ધ્યાનમાં રાખવો.

૩ વિધિ: ગૃહસ્થધર્મ આપવાનો વિધિ કર્યો એટલે ખારમત ઉચરાવ્યા એમ સમજાય છે. ગૃહસ્થધર્મનો વિષય કહાય છે, નિર્ણય થયા પછી તેનો વિધિ-પૂર્વક આદર થાય છે. શરૂસાક્ષીએ તે સર્વ થાય છે. તેનો વિધિ ચરણ ગ્રંથોમાં ખતાવવામાં આવેલ છે. જુઓ શ્રાદ્ધવિધિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રભોદ.

આ

આર્ય મહારાજ પ્રબોધનરતિ મનીષીને દીક્ષા દેવા તૈયાર થયા તે વખતે શત્રુમર્દન રાજાએ આચાર્યના પગમાં પડીને વિરૂપિ કરી “ભગવન! આ મનીષીએ ભાવથી તો ભગવાનના મતની દીક્ષા લઈ જ લીધી છે તેથી તે ખરેખર કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલ છે. એ મનીષીને ઉદ્દેશીને અમારો સંતોષ જલદેર કરવાને માટે અમે કાંઈક જલદેર દેખાવ કરવાની (અર્થાત્ તેનો દીક્ષા મહોત્સવ કરવાની) જરૂર રાખીએ છીએ તો તેમ કરવાની આપ અમને આશા આપો!”

દ્રવ્યસ્તવ અને શુદ્ધિઓ,

શત્રુમર્દન રાજાની આવી માગણી સાંભળીને આચાર્ય મહારાજ મૌન રહ્યા. તે વખતે મુશુદ્ધિ મંત્રીએ રાજાને કહ્યું “જ્યારે તમારે ‘દ્રવ્યસ્તવ’માં પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય ત્યારે શુદ્ધમહારાજને પૂછવું નહિ. એથી બાબતમાં આદેશ આપવાનો ભગવાનનો અધિકાર નથી. તમારા જેવાએ દ્રવ્યસ્તવ યોગ્ય અવસર જોઈને ઉચિત લાગે તે પ્રમાણે કરવું જોઈએ. તેઓથી તો માત્ર દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના કરે છે એટલે બીજા કોઈ દ્રવ્યસ્તવ કરે તો તે હકીકતને તેના યથાર્થરૂપમાં બતાવે છે, તેના વખાણુ કરે છે, તેને યોગ્ય સ્થાન આપવાની સૂચના-ભજામળુ કરે છે. એવા દ્રવ્યસ્તવને યોગ્ય ઉપદેશ તેઓ અવસરે આપે છે. દાખલા તરીકે તેઓ ઉપદેશના ગર્ભમાં જણાવે છે કે મોટા પાપા ઉપર દેવની પૂજા કરવા યોગ્ય છે. દેવની પૂજા સિવાય ધનનો

૧ દ્રવ્યસ્તવ: સ્થૂળ વ્યવહાર ધર્મનું સ્વરૂપ. જાણ ઉપકરણદ્વારા ધર્મના સાધનો કરવાનો પ્રચાર. દ્રવ્યપૂજા, શુદ્ધિ ઉપકરણદાન, આદારદાન, ઉજમલું વિગેરેનો ‘દ્રવ્યસ્તવ’માં સમાવેશ થાય છે.

અય કરવા માટે બીજું વધારે હોયું કોઈ પણ સ્થાન નથી. માટે બાબતમાં ઘટતું હોય-ચોગ્ય લાગતું હોય તે આપ જાતેજ કરો મહારાજ એ સંબંધી આજ્ઞા આપે નહિ. આપણે મનીષીને વિનંતિ કે દીક્ષા લેવામાં તે જરા ઢીલ કરે જેથી દ્રવ્યસ્તવ-મહોત્સવ કરી શકશો.” શત્રુમર્દન રાજાએ તેમ કરવાની સંમતિ બતાવી.

ત્યાર પછી ચોગ્ય માનપૂર્વક રાજમંત્રીએ મનીષીને વિનંતિ ‘રાજાનો વિચાર દીક્ષાનો મહોત્સવ કરવાનો છે તેથી જરા વખત સંસારમાં રહેવું.’ મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ધર્મની બાબતમાં વખત કાઢવો એ ઠીક નથી, છતાં મોટા માણસે બાબતમાં વિનંતિ કરે તેમને ના પાડવી એ પણ અવિવેક અને અવિવેક કરવાનું પણ પોતાથી બને તેવું નથી એવા વિચારો તેણે રાજા તથા મંત્રીની માગણી સ્વીકારી.^૧

અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની દ્રવ્ય શુદ્ધિ, દેવવિમાન રચના, પરમાત્માના ઊંચાનું સિંહાસનમાં સ્થાપન, મનીષીને જ્ઞાન, પરમાત્માને અલિપેક, અલિપેકમાં ચારિત્રને અગ્રસ્થાન, ધન્ય નરોની પ્રભુકિરતા.

ત્યાર પછી રાજાએ પોતાના સર્વ મંત્રીઓને એકદમ કામે ગાડી દીધા અને કામ જલદી કરવા માટે સર્વને ઘણી સ્પષ્ટ રીતે કમો આપી દીધા. તે સર્વ મંત્રી સામંતોએ આખા જિનમંદિરની તરફ અને ઉપર એવા સુંદર પડદાઓ (વસ્ત્રો) લટકાવી દીધાં કે મંદિરમાં કોઈ પણ પ્રકારે ગરમી થાય નહિ, તડકો લાગે નહિ અને તે શોભામાં હાની થાય નહિ. કસ્તુરી, કેશર, ચંદન અને કર્પૂરનું મિશ્ર કરી તે મંદિર અને આંગણાનું તળીઉં સુંદર લેપથી અતિ સુશોભિત કરી દીધું. ગુંજરવ કરતાં ભમરાઓથી સેવાતા સંગીતનો સુંદર સ્વ આપનાર પાંચ જાતનાં અતિ સુગંધી ફુલો મંદિરમાં ઘુંટણુ સુધી પાયર દીધાં. અત્યંત કિમતી વસ્ત્રોના ચંદરવો બંધાવી દીધો જેને સોનાના થાંભલા મૂકીને તેની ઉપર સ્થિત કર્યો, તે ચંદરવા નીચે મણિઓ અને નાના નાના કાચ લટકાવી દીધા અને તેની ચોતરફ વધારે શોભા માટે મોતીની માળાઓ લટકાવી દીધી. ચારે બાજુએ એટલાં રત્નો

^૧ આમાં દ્રવ્યસ્તવને અંગે શરૂકર્તવ્ય અને મનીષીનું આંતર ઔદાર્ય અને દાક્ષિણ્ય અનુકરણીય છે, વિચારણીય છે, પ્રશસ્ય છે.

તટાપી દીપાં કે તેને લઈને અંધારૂં આરંભે સંજ્ઞે તે તટન દરજ્જા થઈ ગયો અને કુખ્યાગરને ધ્રુવ એટલે મુંદર અને સારી રીતે કરવામાં આવ્યો કે ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારની દુર્બંધની વાત પણ રહી શકે નહિ. પટોપાંદડી જેવા શુદ્ધો દ્રવ્યના કલાવથી તેમજ મુંદરના દેવતાની મુંદર અંધથી તે જિનમંદિરની અંદર જવાર તથા આગપાસ રહેત રેવકોથી પણ વધારે શુદ્ધ આવવા લાગી અને મુંદર સીંચ્યા આન કરે તેવાં રાત્રે પોખ ગ્રામને ત્યાં તેવાર કરીને દેવ-પૂજન માટે તે જિનમંદિરને સારી રીતે તૈયાર કરી દીધું. ત્યાર પછી તેઓએ (શાશ્વતોચ્ચાચ) "દેવવિમાનો બનાવ્યાં તતાં તેને પારિજાતક" મંદાર," નમેશ," દરિઅંદન," સંતાનક" દેવતાઓના સમૂહ" અને અનેક પ્રકારનાં હમળોપી બરી દીપાં અને તે બધું આકાશમાં ઊડાનાં આ-કાશને સોખાવતાં હોય તેવી રીતે મંદિરની ઉપર મોટાથી દીપાં અને પછી હુંદુભિ આદિ રવર્તીય વાજિત્રો વમાદતાં તેઓ જિનમંદિર તરફ વાજતે ગાજતે આવ્યા. તેઓએ એવી સારી રીતે તૈયાર થયેલા એક લોકો તેઓની સામે બેઠા રહ્યા અને તેઓ અત્યંત આનંદમાં આવી જમદશુક્ર થી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. તેઓએ વિધિત પ્રકારના રમરામપૂર્વક એવી મુંદર રીતે પૂજા કરવાની શોધવાનું કરી કે લોકો તેઓની સામું આંખ ફરકાવ્યા વગર લાંબા વખત ત્રુધી બેઠજ રહ્યા અને તે એટલું બારીકોથી અનિમેષ પણે જેવા લાખ્યા કે બાને તેઓ ખરેખર દેવતાજ હોય તેમ સોજવા લાખ્યા. ત્યાર પછી ભગવાનના અનંત શુભરૂપ આનંદથી ચિત્તમાં ભરપૂર થઈ જઈને રાત્રે રાત્રે લોકોની સાથે જિનેશ્વર દેવની સારી વાણી વટે સ્તુતિ કરી અને મુંદર સિદ્ધાસન ઉપર એટલે એક પર્વત જેવા હોવા ભદ્રાસનમાં જિનેશ્વર ભગવાનના બિંબને પધરાવ્યું. પછી મનીષીને વિધિપૂર્વક આન કરાવવા માટે ગયા.

૧ મંદિરને સોખા કરવા ઉપરાંત અહીં મંત્રીઓએ દેવતાઓ વિમાનમાં બેસી પૂજન કરવા આવતા હોય તેવી રચના કરી તેનું આ વર્ણન છે.

૨ પારિજાતકઃ પારિજાત નામનું દેવલોકનું ગાડ.

૩ મંદારઃ પારિમદ્ર નામનું દેવલોકનું ગાડ.

૪ નમેશઃ સુરપુત્રાન નામનું દેવલોકનું ગાડ.

૫ દરિઅંદનઃ ઠેશ.

૬ સંતાનકઃ હંપરૂશ.

૭ રચના સંપર્ક બનાવવાને વિમાનોમાં દેવાનાં રૂપને પણ ગ્રહણવામાં આવ્યાં.

૮ દેવતાઓની આંખ ઉધારબંધ થતી નથી, તેઓ અનિમેષ >

પણ અહીં આંખો મટકાવવા ન હોવાથી દેવતા જેવા લાગે એવી

મનીષીને ઉત્તમ પ્રકારે સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું, સારા વસ્ત્રો પા-
રવામાં આવ્યાં, મુગટ અને આભુચંદ્ર તેના અંગ પર ધારણ કરાવે
ગોરુંદનથી તેને વિલેપન કર્યું, તેના ગળામાં મુંદર મોટા મુગ-
ટ નાખવામાં આવ્યો, કાનમાં કુંડળ એવા મુંદર નાખવામાં આવે
કે તેથી તેના ગાત્ર ઉપર પણ તેનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો અને સર્વ
દેહ દેવ તેને મુંદર તેને મંત્રીઓએ વસ્ત્રાભૂષણ વિગેરેથી સન્મા-
નિષી, હતાં મનીષીના બહારના સર્વ વિકારો તદ્દન શાંત થઈ ગયા
હતા અને મન પણ તદ્દન પવિત્ર થઈ ગયું હતું. તેવા મનીષી
સંગે રાજા રાજમર્દને જે મહાભાગ્યશાળી છે, પૂજન કરવા
વેળાએ રા. એણે આત્મન મુશ્કેલ ભગવતી દીક્ષા લેવાને અંતઃકરણ
નિર્ણય કર્યો છે' એમ જોડતાં જોડતાં મનીષીને જિતરનાત્ર કરવા
કર્મમાં પ્રથમ સ્થાને' સ્થાપન કર્યો અને મુંદર તીર્થોના બળથી ભરેલ
સુવર્ણના જનાલેત્ર, મનને હરણ કરે તેવા, મુંદર ધર્મના સાર રૂપ
નિર્મિત મુદ્રવ જેવા નિર્મળ, ગોરુંદન અને મુખરથી તથા દિશા
મોટાથી કરેલા મુખવાળા અને જેની ચાતરક મુંદર મંદનના કામ
સમર્થક છે એવા સજ્જારનો હેટ કરનાર દિવ્ય કુંભ (કનક કુંભ)
રાજા રાજમર્દને પાતે મનીષીને આપ્યા. મનમાં આત્યંત આનંદ લાગીને
આત્મા સરીરે સેવાયે પૂજક ભક્તિ કરવા તત્પર થયેલા રાજમર્દ
રાજાએ જોયે સ્વયંદગ્ધ પાતાના હાથમાં લીધા. તે વખતે પવિત્ર
અમરમુદ્રિ અને રાજમર્દને રાજાનો કુંવર મુલોચન પણ ભગવાનને
આર્પણ કરવાને તૈયાર થઈ ગયા અને તેઓ પણ રાજાની રાજી
દીક્ષા મંદની જેવી આત્મન સ્વચ્છ કમિને વારણ કરનાર વામદ હાથમાં
હાથે ભગવાનની સ્થાની આવડુએ મદનકંદથી લીધી રાજા જે માર
સંગેની સ્થાને સેવક પાતાવતી તામની તેના લેવાજ આકાંક્ષાથી બીજે
પાતલએ જોયે આનંદ હરને મદનકંદથીની આવડુમાં લીધી રાજા
મનમાં આત્મન આનંદ પૂરક અને સ્ત્રીજને આનંદ વધારે તેટલું કરી
કરનાર મુશ્કેલ મળી મુનરને મુખકેલ બાંધીને પાતાના હાથમાં પક-
ડી રાજા સંગેની સ્થાનકના આનંદને દિવ્ય રહેલ. સાર પછી રાજા
સર્વને બોલે પાતાવતી કાંઈના સેવક મોટા મંત્રીઓ અને મુખ
મારકેલને સેવનના મનને રાજાએ સેવકી દીધા.

生 2: 我同意。因为如果一个人没有理想，那么他就没有了前进的动力，也就没有了自己的人生目标。

અરેખર! આ સંસ્કારમાં શકે થતું જેની મોટર તરીકે સેવા કરે છે તેવા ભગવાનના મંદિરમાં જે પ્રાણીઓ મોટરપણું-કારના રી-કારે છે તેઓ અરેખરના આગમ્યો છે, તેઓને જન્મ માર્ગ મળે છે, તેઓનું સમૃદ્ધ થકું થતું સાર્થક છે, તેઓ કુળ, જાતન કે વિજ્ઞાનના સાથા જન્યાસી છે, તેઓ અરેખરના દ્રવ્યવાળા છે, તેઓ અરેખરના રૂપવાળા છે, તેઓ સાથા સુરવીર છે, તેઓ પિતાનાં કુતને જાણતું જેવા છે, તેઓ સર્વશુભપૂર્ણ છે, તેઓ જન્મ જીવનમાં પ્રસારાને પાત્ર છે અને તેઓનું અભિષેકમાં શામેલતાનું કલાણું થવાનું છે !

ત્યાર પછી ભગવાનના અભિષેકનો મહોત્સવ શકે મળે દેવતા-ઓનાં હુંડભિનાદ જેવા ચાઇત્રોના અવાજો મારે
અભિષેક રિયાઓને પૂરવા લાગ્યાં. ઐદ અવાજ કરતા ઢોલના
ચંદન પ્રતિયોગ સાથે પડંપડો પાડનાર સરખાડના નિનિધ
પ્રકારના અવાજ મનુષ્યોના કાનને અદેશ કરી મૂક્યા

લાગ્યા. કાંસીનો અવાજ ઉચ્ચાર કરતા રવ (અવાજ)ની મિથ અ-વ્યક્ત અને મધુર મોટા યોગ સાથે યોગતરફ ફેલાઈ રહ્યો સાંતિના અતિ સુંદર સુખરસનો અનુભવ કરાવે તેવા, ભગવાનના અને સાધુઓના ઉત્તમ ગુણોનાં વર્ણનથી અરેલાં અને સાંભળવાથી ઘૂંટણમાં ધડો આનંદ ઉત્પન્ન કરે તેવાં ગીતો વચ્ચે વચ્ચે મનાવાં લાગ્યાં. સર્વજ મહારાજો બતાવેલાં વચ્ચેનાં ઉત્તત કરે તેવાં અને રામદેવ વિગેરે જન-ચંકર સર્પોને બંધુલી મંત્ર જેવાં અર્થભાવયુક્ત મોટાં મોટાં રતોત્રો શુદ્ધ અને જંબીર અવાજથી વચ્ચે વચ્ચે બોલાવાં લાગ્યાં. જૂદી જૂદી ઉદ્દિષ્ટોના તેમજ હાય પૂજના હલનચલન (લેડેકા) પૂર્વેક અનેક પ્રકારના નાચો અંતઃકરાળના પ્રભાદને સૂચવતા નચાવા લાગ્યા. એવી રીતે મેરૂપર્વત ઉપર જેમ દેવતાઓ અને અશુરો ભગવાનનો અભિષેક અત્યંત કાઠ પૂર્વેક કરે છે તેવી રીતે પ્રભુનો અભિષેક મહોત્સવ કરીને શનુમર્દન રાજાએ તથા બીજા સર્વેએ શ્રીઆદિનાથ પ્રભુ જેઓ મૂળ નાપક હતા તેમની વિશેષ પ્રકારે પૂજાભક્તિ કરી, તેમજ તે વખતે કરવા યોગ્ય બાકીનાં સર્વ યથોચિત કૃત્યો કરીને સર્વ સાધુઓને વંદન કર્યું, પુષ્કળ દાન આપવામાં આવ્યું, સાધર્મી બંધુઓને ખાસ કરીને વિશેષ સન્માન આપવામાં આવ્યું. ત્યાર પછી મનીષીને પોતાના મુકામપર લઈ જવાને માટે પોતાનો જયકુંજર નામનો હાથી મંગાવી તેના ઉપર મનીષીને બેસાડવામાં આવ્યો. રાજાએ પોતે તેની પછવાડે બેસી છત્ર ધારણ કર્યું અને તે વખતે આખા સરીરમાં હર્ષના રોમાંચ પૂર્વેક રાજાએ મોટે સ્વરે આ પ્રમાણે ઉદ્ધોષણ કરી “ અરે સામંતો અને મંત્રીઓ !

તમે સાંભળોઃ આ સંસારમાં યોતાના સત્ત્વને પ્રગટ કરવું એ વગર શકે પ્રાણીની મોટામાં મોટી સંપત્તિ છે, આત્મિક મિલકત છે અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞ મહારાજ વારંવાર કહી ચકા છે.
 રાજાએ કરેલી યો- તેથી આ સંસારમાં અહીં જે પ્રાણીનું સત્ત્વ સં-
 ય્ય હૃદયોપણા. વધી વધારે પ્રકાશે છે તે સર્વનો રાજા થવાને
 અને સર્વપર યોતાની પ્રભુતા સ્થાપન કરવાને
 વાસ્તવિક રીતે હકદાર થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ઘણી પ્રગતિ કરાવે તેવા ઉત્કર્ષને સાધનાર આ મહાત્મા મનીષીનું મહાત્મ્ય કેટલું છે તે તમે સર્વેએ સારી રીતે સ્પષ્ટપણે જોઈ લીધું છે. જુઓ, ત્યારે ભગવાને પેલા અપ્રમાદયંત્રની વાત કરી ત્યારે તે મારા જેવાને પણ બહુ આકર્ષે પડશે અને જાળવવું ઘણું મુશ્કેલ પડશે એ વિચારથી ઘણો ત્રાસ થયો હતો તે તમારા સર્વના ધ્યાનમાં છે. એવું યંત્ર યોતાને આપવા માટે આ મહાત્માએ તુરત જ ભગવાન પાસે વિનંતિ કરી એ સર્વ તમારા લક્ષ્યમાં હશે. તેટલા માટે એનામાં અસાધારણ સત્ત્વ-આત્મિક વીર્ય-છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી. આપણા સર્વના આગ્રહથી જ્યાંસુધી તે ઘરમાં રહે, આપણી સાથે રહે, સાંસુધી તે આપણો સ્વામી છે, તે આપણો દેવ છે, તે આપણો ગુરુ છે, તે આપણો પિતા છે, એમ ધારીને એવા વડીલ તરીકે આપણે સર્વેએ તેની સાથે વર્તન કરવું. આપણે સર્વેએ તેની નોકરી સ્વીકારવી અને આપણા આત્માનાં પાપો ધોવા પ્રયત્ન કરવો. ઉત્તમનો-વિનય કરવાથી આત્માનાં પાપો ધોવાઈ જાય છે માટે તેમ કરવું આપણને સર્વને યોગ્ય છે.”^૧ રાજાના આવાં વચન સાંભળી અત્યંત પ્રમોદમાં આવી સર્વ સામંતો અને મોટા મંત્રીઓ બોલવા લાગ્યાં “આપ સાહેબ કહેા છે તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપ સરખા રાજા કહે તે કોને પસંદ ન આવે? આપનું વચન અમને સર્વને પ્રમાણ છે.”

મનીષીના હૃદયમાં શુભ મુંદરી.

મનીષીનો નગર પ્રવેશ અને હર્ષ.

સહસ્રસ્થાનપ્રવેશ, સ્નાન, પૂજન, ભોજન.

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તે વખતે મનીષીના શરીરમાં યોગરાક્તિકારા રહેલી તેની માતા શુભમુંદરી વધારે નિકાસ પામી

^૧ યોતાનું સત્ત્વ પ્રગટ કરવું એ સ્પષ્ટપણે-સંક્રાં વગર-વિરોધ વગર આ સંસારમાં મોટી સંપત્તિ છે.

^૨ રાજા આ સર્વ સમ્યક્ષ પ્રાપ્ત થવાના પ્રમોદથી બોલે છે તે હમણાં ૨૫૪ કહે.

અને પોતાની ચોખ શક્તિ વધારે બતાવવા લાગી. તે વખતે મની-
ધીના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો: સાધારણ મનુષ્યોને સંસારમાં કોઈ
પણ જગોએ મળવી તદ્દન અશક્ય એવી આત્મિક તેમજ બહિર્ લ-
ક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને અને રાજના સામંતોથી તથા મંત્રીઓથી પરવરીને
તે વખતે મનીધી વધારે શોભવા લાગ્યો. તે વખતે મુબુદ્દિ, મંત્રી
તેની વધારે વધારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. અધ્યમુબુદ્દિ પણ તે પ્રસંગે
મનીધીની સાથેજ હતો. પછી હાથીઉપર આરૂઢ થયેલ અને રાજથી
છત્ર કરાયેલ મનીધી એવી રીતે નગરના દરવાજા મુધી આવી પહોંચ્યો.

નગરવાસી જનોએ આખા શહેરમાં મોટી ધ્વજો આંધી દીધી
હતી, દુકાનોને અત્યંત સુંદર રીતે રાણુગારી હતી અને સર્વ મુખ્ય
સ્થાનો પાણીના છંટકાવ કરીને તથા કચરો દૂર કરીને સુંદર કરી
દીધા હતા. એવી રીતે નગરને રાણુગારીને શહેરીઓ મનીધીને
લેવા માટે અત્યંત હર્ષપૂર્વક સામા આવ્યા. તેઓએ અનેક પ્રકારે
સ્તુતિ કરીને તેને (મનીધીને) નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેઓ સર્વ
બોલવા લાગ્યા કે “આ મનીધી ખરેખર ધન્ય છે, નસીબદાર છે,
ભાગ્યશાળી છે, મહાત્મા છે, મનુષ્યોમાં અતિ ઉત્તમ છે; એના જન્મ
ખરેખરે સફળ છે, એણે પૃથ્વીને પણ શોભાવી છે, દિપાવી છે અને
એના જેવા મહાત્માના અમારા નગરમાં આવવાથી અમે પણ ખરે-
ખરા નસીબદાર થયા છીએ, કારણકે નસીબ વગરના પ્રાણીઓ કદિ
રત્નપુંજના સંબંધમાં આવી શકતા નથી.”

ત્યાર પછી પોતાના દેવ જેવા રૂપથી અનેક સ્ત્રીઓનાં નેત્રોને
અત્યંત આનંદ આપતો અને દ્રવ્યાર્થી પ્રાણીઓને મોડું દાન આ-
પતો તેમજ પોતાની સારી રીતભાતથી વિશુદ્ધ ધર્મમાં સ્થિત થયેલા
મનુષ્યો તરફ વિશેષ પક્ષપાત દેખાડતો મનીધી કુમાર આખા નગ-
રમાં ફર્યો. લોકોનાં મોટા સમૂહની વચ્ચે થઈને અનુક્રમે તે રાજમંદિરમાં
આવી પહોંચ્યો. રાજમંદિરને પણ રત્નરાશિથી એવું સુંદર બનાવી
દીધું હતું કે તેની છાયાથી (રત્નના તેજથી) જાણે આકાશમાં ઇંદ્રનું
ધનુષ્ય બંધાઈ ગયું હોય નહિ! એવું સુંદર અને રંગબેરંગી તે દેખાતું
હતું. રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં રાજપરિવારના અનેક માણસોએ
તેમજ ખુદ શત્રુમર્દન રાજાએ કુમારનું જાતું સન્માન કર્યું અને અનેક
યુવાન રસીક લલનાઓએ પોતાની ચપળ આંખોથી તેને વધાવી લીધા.
રાજમંદિરમાં તે વખતે ગીતો અને નાચો એટલાં ચાલતાં હતાં કે જાણે
તે મંદિર દેવતાઓનું સ્થાન કે ઇંદ્રજીવન હોય તેવું શોભતું હતું.

પછી પ્રથમ રાજકચેરીમાં જઈ થોડો વખત બેસી થાક ઉતારી કુમારે સર્વને આનંદ આપ્યો. મનમાં જરા પણ અભિમાન લાગ્યા વગર જો કે પોતાને કોઈ પણ પ્રકારનો રાગ નહોતો તો પણ રાજને સંતોષ આપવાના હેતુથી રાજસભામાંથી ઉઠીને મનીષી મન્નજનરાજ (સ્નાન ગૃહ)માં ગયો. સ્નાનગૃહમાં રાણી મદનકંદળીએ અત્યંત ગૌરવપૂર્વક જાણે કે તે પોતાનો અતિ વહાલો ભાઈ હોય અથવા દીકરો હોય તેમ તેના શરીરને ચોળીને સ્નાન કરાવ્યું. વળી અંતઃપુરની બીજી રાણીઓ તેમજ દાસીઓ જેઓ સ્નાન સંબંધી સર્વ કાર્યમાં ઘણી પ્રવીણ હતી તેઓ મીઠા મધુર અવાજ કરતી તેની ચાતરફ વીંટાઈ વળી. હીરા પાના રત્ન અને માણેકની કાંતિથી શોભી રહેલી મુંદર વાવડીના નિર્મળ પાણીમાં મનીષીએ ત્યાર પછી સ્નાન કર્યું.

પછી સર્પની કાંચળી જેવાં ઝીણાં અને તદ્દન સફેદ મુંદર વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કરીને મનીષી મનોહર દેવજીવનમાં ગયા. એ દેવ મંદિરમાં સુખ્યુદ્ધિ મંત્રીએ ચિત્તને અત્યંત આનંદ આપે તેવી રચના કરાવેલી હતી. મનીષી ઘણા વખતથી માર્ગપર તો આવી ગયેલ હતો, તેના હૃદયમાં જિનપરમાત્માનું સ્વરૂપ આલેખાઈ ગયું હતું, છતાં તે દિવસે પ્રબોધનરતિ આચાર્યના ઉપદેશથી વીતરાગનું સ્વરૂપ વિશેષ કરીને તેને પ્રાપ્ત થયું હતું, વધારે સ્પષ્ટ થયું હતું તેથી તે દિવસે રાજ દ્રેષ અને મોહના ઝેરનો નાશ કરનાર ભગવાનના દેહસ્થ અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપપર સ્થિર ચિત્તે તેણે વધારેને વધારે વિચાર કર્યો.

જિનમંદિરમાં એવી રીતે દ્રવ્ય અને ભાવ પૂજન કરીને અહાર નીકળ્યા પછી માણસો ઓછા થતા ગયા. મનીષી કુમારને ત્યાર પછી ભોજન મંડપમાં લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં પ્રથમથીજ મુંદર ભોજનની સર્વ સામગ્રીઓ અને સાધનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. અનેક પ્રકારનાં મનને અને હૃલને આનંદ આપે તેવા ખાવાના તથા પીવાના પદાર્થોને ગોઠવીને પીરસી રાખ્યા હતા. રાજ મનીષીને તે અતાવતા ગયા અને મનીષી રાજને સાફ લાગે તેટલા ખાતર પોતાને ખપે તેવા આહારને તે વખતે વાપરવા લાગ્યા, પરંતુ તેમાં તેને રાગ તથા પ્રીતિ જરા પણ હતી નહિ. પોતાની તંદુરસ્તીને વધારે તેવો અને તેટલો આહાર લઈને મનીષી કુમાર ઊભા થયા.

ત્યાર પછી રાજના અત્યંત આગ્રહથી તેણે પાંચ મુગન્ધી વસ્તુઓથી મિશ્રતંબોળ લીધું. તેના શરીરપર ચંદનનું, કસ્તુરી ને કેશરનું વિલેપન કરવામાં આવ્યું, શરીરપર મુંદર અલકારો અને ઈંચી જતનાં વસ્ત્રો તેણે ધારણ કર્યા, મુગન્ધીથી ભભરાઓને પણ પોતાની તરફ ખેંચે તેવી મુગન્ધી પુ-

પોની માળાઓ ગળામાં પહેરી અને તેની રીતે તેવાર થયા પછી જાગ્યે મનીષીને મહા મૂલ્યવાન સિદ્ધાસનપર બેસાડ્યો.

ત્યાર પછી એક સામનો. આવીને તેના અરણ્યમાં નમન કરી પા, તેમના મુકુટમાં રહેલ રત્નની પ્રભાથી મનીષીના પગ લાલ ખાવા લાગ્યા. તે વખતે મોટા સ્વચ્છી બંદીલોકો-ભાસ્વારઓ ની રત્નિ કરવા લાગ્યા. આવી રીતે શુભવાનને યોગ્ય સ્થાન^૧ મનીષીને આપીને રાત્રિ રાત્રિમર્દન પોતાના મનમાં બહુજ રાહ ગયા અને હી મુશુદ્ધિ મંત્રીને કહેવા લાગ્યા.

મુશુદ્ધિને અભિનંદન.

રાત્રિ રાત્રિમર્દન કહે છે—“મિત્ર !” આજે અમને આ કારણપર-
શ પ્રાપ્ત થઈ છે તે સર્વ તારે લીધે છે. એમાં તારે અરેખર પ્રતાપ, કારણ કે ભગવાનને વંદન કરવા માટે તે જ અમને પ્રેરણા કરી છે. જો ! તારે લીધે મેં આજે ત્રાણ જમતને આનંદ આપનાર નાથને પા અતે ભક્તિપૂર્વક અત્યંત આનંદ સાથે તે ત્રાણ બુલવના નાથ દીશ્વર ભગવાનને વંદન કર્યું, તેમની પૂજા કરી, તેમનો સનાતન મ-
ત્સય કર્યો, વળી કષ્ટપૂર્ણ જેવા આચાર્ય પ્રબોધનરતિ મહારાજને મુ આનંદ પૂર્વક જોયા અને વળી વધારામાં સંસારને કાપી નાખે એ ભગવાનનો ધર્મ પણ મને પ્રાપ્ત થયો, વળી આવા મહા પુરુષ (મનીષી) સાથે મારે મળવાનું પણ મનું અને એણે તો અરેખર અ-
સ હૃદયમાં અરેખરે ઉત્સાહ કરી દીધો છે. આ પ્રમાણે તું કરે માં નવાઈ પણ શું છે ? કારણકે મહાત્મા પુરુષો તો પરમા-
ઓને હૃદયેશ સંતોષના વધારનારજ ધાય છે, તેઓનું પોતાનું મ પણ બીજા માણસને પ્રીતિ ઉપજાવે તેવુંજ હોય છે. પુણ્ય-
ન પ્રાણીઓના સંબંધમાં તેમણે એમ કર્યું એ તો તદ્દન યોગ્ય જ પણ મારે માટે તે ઘણું નવાઈ જેવું છે ! નહિ તો ક્યાં સંસારજ

૧ રાત્રિ મનીષીને પોતાથી પણ વધારે માન આપીને આવો માણસ રા-
ત્રી પણ વધારે યોગ્ય છે એમ બતાવી આપ્યું.

૨ રાત્રિ મંત્રીને ‘મિત્ર’ કહે છે તે ખાસ વિચારણીય છે. યોગ્ય નોંધર સાથે તે સંબંધ રાખવો જોઈએ. મુશુદ્ધિ અંતરંગ રાત્રિ રાત્રિ સદસદ્વિવેકશક્તિ (conscience) છે તે પણ જ્ઞાનમાં રાખવું.

૩ સંસાર વસના આદ્ય પ્રમાણ માપાને ઉપાદી સહે નહિ, કારણ કે તેનું અરપર્ય જણાય છે. છતાં મારા જેવાને આવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ એ મોટી વાત ક ટોમ્સ : ક તિલાદકમ્ એ વાક્યપ્રયોગ (idiom) છે. ‘ક્યાં રાત્રિ ભોજન અને મંત્રી તેલી’ એવા તેનો અર્થ સંબંધ પરથી જણાય છે. ગરીબને ઘર પેસવું મિલ્ય હોય, ત્યાં જળી માલ મરાણા તે ક્યાંથી હોય ? આવો બાવ રહેલો છે.

અને ક્યાં તલનું મોટું માપું ? અહો મિત્ર ! તે આ પ્રમાણે કરીને મને તો કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે. લોકોમાં એમ કહેવાય છે કે મંત્રી હમેશા રાજનું હિત કરે છે તે પ્રમાણે તારું મંત્રીપણું બરાબર સાર્થક થયું છે. વળી તારું નામ સુખ્યુદ્ધિ છે તે પણ બરાબર નામ પ્રમાણે ગુણવાળું થયું છે. ખરેખર ! તને આ બાબતમાં ઘણી સાચાસી ઘટે છે.”

સુખ્યુદ્ધિ મંત્રીએ જવાબમાં કહ્યું “મહારાજ ! આપ એ પ્રમાણે કહો નહિ. અમારા જેવાનું જીવન તમારા પુણ્યના જોરથી આવે છે, તો તેવા નોકર માણસને માટે આપ આટલી બધી માનની લાગણી બતાવો છો તે યોગ્ય નથી. આવી આવી સુંદર બાબતો આપને મેળવી આપનાર અમે તે કોણ ? એવી કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત કરવાને દેવ પોતેજ યોગ્ય છે. નિર્મળ આકાશમાં પ્રકાશ કરતી સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ જોઈને કોઈને આશ્ચર્યભુક્તિ ઉત્પન્ન થતીજ નથી, મતલબ આકાશ ને વાદળો વગરનું હોય છે તો તેમાં અનેક નક્ષત્રો અને તારાઓ સ્પષ્ટપણે દેખાય જ છે; નિર્મળ આકાશનો જ એ પ્રતાપ છે.”

મનીષી—“મહારાજ ! પ્રભુની તમારા ઉપર કૃપા થઈ છે તો અત્યારે તમને જે કલ્યાણ પ્રાપ્ત થયું છે તે તો કોણ માત્ર છે ? તમારા હૃદયરૂપ નિર્મળ આકાશમાં અનન્ત જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાનો છે તેનો હજી આ તો અરણોદય છે એમ સમજો. કેવળ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદયને પરિણામે પરમ પદ (મોક્ષ) ના કલ્પનાતીત આનંદનો યોગ થશે તેની આગાહી કરનાર તરીકે હજી તો તમને માત્ર શરૂઆતનો સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી થયેલ આ તો પ્રમોદ માત્ર છે; બાકી જ્યારે તમારા નિર્મળ અંતઃકરણરૂપ આકાશમાં કેવળાલોકરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થશે ત્યારે તો તમને અદ્ભુત કલ્યાણ પ્રાપ્ત થશે. હજી તો તેની શરૂઆતજ થઈ છે.”

શત્રુમર્દન—“ખરેખર, નાથ ! મારાપર મોટી કૃપા થઈ છે ! આપ કહો છો એમાં કશો સંદેહ નથી. તમને અનુસરનારાઓને કઈ

૧ સુખ્યુદ્ધિ મંત્રી એ રાજની પોતાની જ સદ્અસુદ્ધિવેકશક્તિ (conscience) છે એમ ઉપર જણાવ્યું છે તે અહિં વધારે સ્પષ્ટ થાય છે.

૨ નિર્મળ આકાશપ્રદેશમાં સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ સંભવિતજ છે, રાજને નિર્મળ આકાશ સાથે અત્ર સરખાવેલ છે.

૩ આપનો આત્મા પવિત્ર છે તેથી તેમાં આ સર્વ કલ્યાણપરંપરા પ્રવૃત્તિ થાય તે સ્વાભાવિક છે.

જમણા પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ મથી છે." (જ્યારે પછી કુતુહલિ મંત્રી તરફ ફરી શાળાએ ફર્યું) "અત્રી! આ અમુકના અમુકની જમણા ને આમને જ પારખવે. ઉપરના પાંચેણાં છે અને જમણા જેવા છે. જ્યાં એવામાં ફેરવે. વિરેક અને કાંઈ અમુકના આવી જમણા છે તે તે જુએ."

મંત્રી—"અમારાજાં જેવાં જવાદ ને જુએ છે તેમ જાણ જ અનીપી છે તે મને કાંઈ જાણ છે. અનીપી જેવાં જુદાં જાણે. પાળા અદાપુરેનાં જેવાં આપ જાણે છે. જેવા અદાપુરેનાં ના જમણા જેવાં અને કાંઈ અમુકનાજાણ જ દોષ છે. જેવાંને જમણા કરવામાં જુદાં ના જાણ નિમિત્તજનક જાણ છે. આજી પાળાપિર દીતે તે તેવા જવાજ જાણ જાણે જાણ છે."

પ્રકરણ ૧૬ મું. નિજવિલસિતઉદ્યાનપ્રભાવ,

નીપીને મહોત્સવપૂર્વક અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે રાજ-
મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો તેજ વખતે રાજના હુકમથી
સુબુદ્ધિ મંત્રીએ મધ્યમબુદ્ધિને પણ પોતાનો સાધર્મી-
ભાઈ જાણીને આત્મીય સદનમાં (પોતાના ઘરમાં)
પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. મધ્યમબુદ્ધિ ત્યાં આવ્યો

તે સંબંધમાં તેણે ઘણું આનંદ બતાવ્યો હતો અને ઉચિત દાનો
પણ આપવામાં આવ્યાં હતાં. મંત્રીના આત્મસદનમાં આવ્યા પછી
મધ્યમબુદ્ધિએ સ્નાન કરી લીધું, લોજન કર્યું, પાનસોપારી ખાધાં,
શરીરે વિલેપન કર્યું, શરીરપર અલંકારો ધારણ કર્યાં, યોગ્ય શરીર-
શોભા કરી, શરીરપર માળા ધારણ કરી. સુબુદ્ધિએ
પોતાનાં માણસો તેને સોંપી દીધા હતા. તેઓનાં પ્રેમ-
પૂર્વક મીઠાં સ્તુતિનાં વચનો સાંભળીને તેની ઇન્દ્રિયોને
તથા હૃદયને આનંદ થયો. એ પ્રમાણે બધું કામ
પરવારીને તે પણ રાજસભામાં તે વખતે આવી પહોંચ્યો. તેણે આ-
વતાની સાથે જ યોગ્ય માનપૂર્વક મનીષીને નમસ્કાર કર્યો અને તેના
સિંહાસનની બાજુમાં એક મોટી બેઠક તેને આપવામાં આવી તેની
ઉપર તે બેઠો.

મધ્યમબુદ્ધિ
આગમન.

મધ્યમબુદ્ધિનો પણ ઉપકાર.
રાજની મધ્યમ જનોમાં ગણના.
મનીષી મધ્યમ જનોની તુલના.

૧ સુબુદ્ધિ-આત્મીય સદન-વિગેરે રાખેા બહુ ગૂઢ અર્થમાં અત્ર વપરાયલા છે
તે વિચારતાં સમજાઈ જશે.

૨ સુબુદ્ધિ સદ્અસદ્ વિવેકશક્તિ છે અને મધ્યમ વર્તન રાજનું છે તેવું રૂપક
સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિ છે. આ વાત સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સર્વ વાર્તા
વિદુર નંદિવર્ધન કુમાર પાસે સંગતિના પરિણામ બતાવવા સાદ કહે છે અને
સદાગમ પાસે સંસારીજીવ પોતાનો અનુભવ કહી બતાવે છે.

મધ્યમ બુદ્ધિને હૃદયેશીને રાત્રુમર્દન રાજાએ મુખ્યદ્વિ મંત્રીને કહ્યું
“મિત્ર! આ મધ્યમબુદ્ધિએ પણ અમારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે!”

મુખ્યદ્વિ—“તે કેવી રીતે?”

રાત્રુમર્દન—“સાંભળ. આચાર્ય મહારાજે આજે ત્યારે અપ્રમાદ
ચંત્રના સંબંધમાં ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે ભયંકર લગાઇના મેદાનમાં બી-
કણ માણસને જેમ આકુળવ્યાકુળતા થઈ જાય તેવી વ્યાકુળતા મને
થઈ આવી હતી, કારણ કે મને તે વખતે એમ લાગ્યું હતું કે એ
અપ્રમાદચંત્રને અંદણ કરીને તદનુસાર વર્તન કરવું તે મારા જેવા માટે
ઘણું મુશ્કેલ હતું; તે વખતે આ મધ્યમબુદ્ધિ મહાત્માએ આચાર્ય
ભગવાનને ગૃહસ્થધર્મે પોતાને આપવાની માગણી કરી અને તે મારાથી
પણ અંદણ થઈ શકે તેવા પ્રકારનો છે એવી બુદ્ધિ મારામાં ઉત્પન્ન કરીને
મને આશ્વાસન આપ્યું અને મારી વ્યાકુળતા દૂર કરી. ગૃહસ્થધર્મ
અંગીકાર કરવાથી મારા મનમાં પણ ઘણી ધીરજ આવી, મને મોટો
ટોકો મળ્યો અને મારા ચિત્તમાં ઘણો આનંદ થયો. તે સર્વનું કારણ
એ મધ્યમબુદ્ધિની સૂચના અને પ્રશ્ન હતો. એથી એણે પણ મારા
ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે.”

મુખ્યદ્વિ—“એ મધ્યમબુદ્ધિ યથાર્થ નામવાળો છે. લોકોમાં એવી
કહેવત પણ છે કે સરખા ગુણ, વર્તન, સુખ અને દુઃખવાળાને
જ પ્રાપ્તિ દોસ્તી થાય છે. જેસાકું તેસા મિલે, તેસાકું મીલે તાઇ.
એનું વર્તન મધ્યમ પ્રકારનું હોવાથી તે મધ્યમ સ્થિતિના માણસોને
આશ્વાસન આપે તે ઉચિત છે.”

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! મારા મનમાં
અભ્યારમુધી એવું મિથ્યા અભિમાન હતું કે હું રાજા છું તેથી સર્વ
પુરોમાં શ્રેષ્ઠ છું અને અભ્યારે આ મુખ્યદ્વિ મંત્રીએ યુક્તિપૂર્વક
વાત કરીને ‘અર્થાપત્તિથી મને મધ્યમ જન (સામાન્ય માણસ-
બહુ હાથો નહિ અને તદન નિર્માણ નહિ-વચલા વર્ગના મનુષ્ય)ની
ગણનામાં મૂકી આપ્યો. ખરેખર મારા મિથ્યા અભિમાનને ધિક્કાર
છે! અને એનું અભિમાન કરનાર મને પણ ધિક્કાર છે! અથવા તો
ખરેખર વસ્તુસ્થિતિ એવી જ છે તો પછી મારે તેમાં દિલગીર થવા જેવું

૧ હજો ૫૪૫ પા. ત્યાં મધ્યમબુદ્ધિએ ગૃહસ્થધર્મ સંબંધી પ્રશ્ન આચાર્યને કર્યો છે.

૨ By inference, અનુમાન પરંપરાથી.

નથી; કારણ કે મોટો હાથી ત્યાંસુધી જ શૂરવીર અને ત્રાસ આપનાર દેખાય છે કે ત્યાંસુધી વિકાળ દાઢવાળો સિંહ દેખાતો નથી; પણ જેવી હાથીને દૂરથી સિંહની ગંધ પણ આવે છે તે તુરત તે ધૂળ ઉઠે છે અને પછી તે બીકણુ બાયલા જેવો લાગે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મનીષીની અપેક્ષાએ તો મારી મધ્યમરૂપત યોગ્યજ છે. એ મહાભાગ્યશાળી માણસ ખરેખરો સિંહ છે અને તેની અપેક્ષાએ મારા જેવા બીકણુ હાથીઓજ છે. તેથી મારે આ બાબતમાં દિલગીરી કરવી યોગ્ય નથી; કારણ કે ઉત્તમ પુરૂષની ગણનામાં નથી તો મધ્યમ પુરૂષોની ગણનામાં આવવું તે પણ મારા જેવા પ્રાણીઓ માટે તો મોટું સહભાગ્ય ગણાય. મધ્યમવર્ગનો અશક્ત પ્રાણી હોય અને કદિ પોતાનાં કાર્યો પૂરાં કરે તો સર્વોત્તમ થઈ શકે, પણ જન્ય હોય તે તો કદિ એકદમ સર્વોત્તમ થઈ શકતો નથી. મારા મનમાં અગાઉ હું સર્વોત્તમ છું એવું એક જ મિથ્યા અભિમાન ન હોતું, પણ બીજી ઘણી બાબતોનાં મિથ્યા અભિમાનો હતાં. પણ હવે તેની ચિતા કરવાથી ફળ શું?

ધર્માનુષ્ઠાનનિમિત્તકની ઉપકારિતા.

નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો મહા પ્રભાવ.

વ્યક્તિભેદ વિચિત્ર પ્રકારનો ક્ષેત્રસ્વભાવ.

રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રી બોલ્યો “આપના ઉપર એ મોટો ઉપકાર કરનાર છે એ વિચાર આપે બહુ સારો કયો: કારણ કે જૈન ધર્મના અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે કોઈ જરા માત્ર પણ નિમિત્તભૂત થાય તેના જેવો મોટો ઉપકાર કરનાર આ દુનિયામાં બીજો કોઈ પ્રાણી નથી.”

શત્રુમર્દન—“ખરેખર, એ બાબત તું કહે છે તેજ પ્રમાણે છે. હવે એક બીજી વાત કહું. મારા મનમાં એક વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે. આચાર્ય મહારાજના વચનને વારંવાર સંભારી તેનું નિરાકરણ મારા મનમાં વારંવાર કર્યા કરે છું તો પણ ભિક્ષા માગનાર લાજ વગરના આદ્યણની જેઠ વારંવાર તે વિચાર મારા મનમાં આવ્યાજ કરે છે. હવે એ મારી શંકા તારે દૂર કરવી નોંધએ.”

સુબુદ્ધિ—“તે વિચાર કેવા પ્રકારનો છે તે જણાવવા આપ કૃપા કરશો?”

શાનુમર્દન—“સાંભળ! આપણે આજે સવારે જ્યારે પ્રમોદશે-
ખર જ્યેષ્ઠમાં દાખલ થયા કે તરતજ મારા મનમાં જે કાંઈ કલહ કંકાસ
વિગેરે હતા તે સર્વ દૂર થઈ ગયા, સંન્યતાં કાર્યો કરવા રૂપ ચિંતા-
પિસાચીને જાણે કોઈએ ઉખેડી નાખી હોય તેમ અદૃશ્ય થઈ ગઈ, મોહ
ની સર્વ જાણો ત્રુટી ગયા જેવી થઈ ગઈ, પ્રબળ રાગ રૂપ અગ્નિ
જાણે જ્વાલવાઈ ગયો હોય તેવો થઈ ગયો, દ્વેષ રૂપ વૈતાળ નાશી
ગયા જેવો થઈ ગયો, વસ્તુને ઉલટી સમજાવનાર દુરામદરૂપ જૂત
જાણે પલાયન કરી ગયો હોય તેમ થઈ ગયું, આખા શરીર ઉપર
જાણે અમૃતનો વરસાદ વરસ્યો હોય એવી શાંતિ થઈ ગઈ અને હૃદય
જાણે સુખસાગરમાં ડૂબી ગયું હોય તેમ એક ક્ષણ માત્રમાં અનુ-
ભવ થવા લાગ્યો. આ સર્વ હકીકત મેં જાતે અનુભવી હતી. ત્યાર
પછી ભુવનગુરુ આદિનાથને પ્રણામ કર્યા, ગુરુ મહારાજને ચરણે
નમસ્કાર કર્યા અને મુનિ મહારાજને વંદના કરી તેમજ ભગવા-
નનાં વચન સાંભળ્યાં, તે વખતે જે આનંદનો મેં આજે સવારે અનુ-
ભવ કર્યો તે વાણીથી કહી શકાય તેવો નથી. આવા અપ્રતિમ જૈન
મંદિરમાં, એવા અચિંત્ય પ્રભાવવાળા ગુરુમહારાજ પાસે હોવા છતાં,
તેઓ રાગરૂંડેર કેવી રીતે રામાવરૂંડેર તેનો ઉપદેશ કરતા છતાં, શાંત
ચિત્તવાળા તપસ્વી લોક પાસે હોવા છતાં અને માણસોનો એટલો
મોટો સમુદાય હાજર હોવા છતાં પણ પેલા બાળને અત્યંત અધમ
આચરણ કરવાનો અધ્યવસાય કેવી રીતે થયો હશે?”

મુધુદિ—“એ મંદિરમાં આપસાહેબે પ્રવેશ કર્યો કે તુરતજ
આપને એક ક્ષણવારમાં ન કહી શકાય તેવા શુભોનો આવિર્ભાવ
થયો એમ આપસાહેબે કહ્યું તેમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. એ ભગ-
વાનના મંદિરનું નામ જ પ્રમોદશેખર છે. એ મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં
એવા શુભો અવિર્ભાવ પામે તે સ્વાભાવિક છે તેથી આપને જે
અનુભવ થયો છે તેમાં જરા પણ નવાઈ પામવા જેવું નથી. પણ
આવા પ્રકારના સંયોગો છતાં બાળના મનમાં અતિ તુચ્છ અધ્યવસાય
કેમ થયો એમ આજે પુછ્યું તેનું કારણ તો આચાર્ય ભગવાને અગાઉ
જ જણાવી દીધું છે. તેના સંબંધનું (તેનું) નામ વિચારવાથીજ એ
બાળતની સંકા તો દૂર થઈ જાય છે. તેનું નામ બાળ છે અને પાપને
અટકાવવાની સર્વ સામગ્રી હાજર હોય છતાં બાળ જીવો પાપનું
આચરણ કરે છે એ બાળપ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે. વળી ભગવાનનાં

કથનો વિચારતાં એ પણ સમજાય તેમ છે કે પ્રાણીને શુભ અથવા અશુભ પરિણામો થાય છે તેમાં તેને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવની અગેક્ષા રહે છે, એટલે પ્રાણીને જે જે વિચારો, અધ્યવસાયો કે પરિણતિ થાય તેમાં એ પાંચે આપતો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે. આળને તે વખતે જે અધ્યવસાય થયો તે ક્ષેત્રને લઈને થયો હોય એમ મને લાગે છે.”

શત્રુમર્દન—“જે ક્ષેત્રના ઉપર તું આટલો બધો ભાર મૂકતો હો તો એ જૈન મંદિર તો પવિત્રમાં પવિત્ર ક્ષેત્ર હતું ! અને એજ ક્ષેત્રમાં એ બનાવ બન્યો, તો આવું સુંદર ક્ષેત્ર આળના સંબંધમાં એવા અશુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ કેવી રીતે થઈ શકે ?”

સુષુદ્ધિ—“મહારાજ ! એમાં મંદિરનો દોષ નહોતો, પણ ઉદ્યાન (ઉપવન) નો દોષ હતો. દેવમંદિર પણ ઉદ્યાનમાં આવી રહેલું છે, તેથી ઉદ્યાન સામાન્ય ક્ષેત્ર છે અને એ ઉદ્યાન આળના અશુભ અધ્યવસાયનું કારણ છે.”

શત્રુમર્દન—“જે એ ઉદ્યાન ખરાબ અધ્યવસાયનું કારણ હોય તો અમે પણ તેજ ઉદ્યાનમાં હતા તો અમને તે ખરાબ અધ્યવસાયનું કારણ કેમ ન થયું ?”

સુષુદ્ધિ—“એ ઉદ્યાન ઘણા વિચિત્ર સ્વભાવવાળું છે અને જૂના જૂના માણસોને અંગે તે અનેક પ્રકારનાં પરિણામો નિપજવનારૂં-કારકરવનારૂં થઈ શકે છે. એ પ્રમાણે હોવાથીજ તેનું નામ ‘નિજવિલસિ’ પાડવામાં આવ્યું છે. તે જૂના જૂના પ્રકારનાં સહકારી કારણો લઈને ભિન્નભિન્ન પ્રાણીમાં જુદી જુદી પ્રકારનાં વિલસિત પ્રકટ કરે છે

૧ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવ: દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ પોતે, ક્ષેત્ર એટલે સ્થાન કાળ એટલે સમય, ભાવ એટલે સંયોગો અને ભવ એટલે એક જન્મ અને મરણ વચ્ચેનો સમય (તેના સંયોગો સાથે એટલે ગતિ અને ત્યાં તલોગ્ય નામકર્મો વિગેરે.)

૨ Common ground.

૩ એ ઉદ્યાનનું નામજ નિજવિલસિત છે. દરેક પ્રાણીનો વિલાસ જુદા પ્રકારનો હોય છે તેથી આવિર્ભાવ પણ પ્રયક્ પ્રયક્ થાય છે. આજીવ્યાજીવી વસ્તુઓ વિલાસ અને વિકાસપણે પરિણમી જાય છે અને તેને સહકારી કારણ ગણવામાં આવે છે.

૪ તેના વર્ણનમાટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૬૩.

૫ સહકારી: સાધેના, મદદ કરનાર.

૬ વિલસિત: લીલા, ગમ્મત.

એના આપણે પ્રત્યક્ષ દાખલા જોઈએ. બાળની સદાકારી કારણે; સાથે સ્પર્શન મિત્ર અને આકુશનમાળા વના તેથી તેના સર્વનીજરીઆવ. જોવામાં જ્યારે મદનકંદળી આવી ત્યારે તે ઉદ્યાને તેના મનમાં મદનકંદળી સાથે વિષયબોજ વોગ-વચના અને એને લગતા બીજા વિચારો ઉત્પન્ન કર્યા. અહીં સ્પર્શન અને આકુશનમાળાનો સ્પર્શબોજ અને મદનકંદળીનું દર્શન સદાકારી કારણો સમજવામાં. મનીષી, મધ્યમજુદ્ધિ અને આપના જેવા પુણ્યશાળી વિશિષ્ટ પુરુષોને જ્યારે સુરિ મહારાજના પાદપ્રભુમનનો અવસર મળ્યો ત્યારે તેજ ક્ષેત્રે (ઉદ્યાને) તમારા મનમાં સર્વવિરતિ દેશવિરતિ અંગીકાર કરવાની અને એવી બીજી ઉત્તમ બાવનાઓ ઉત્પન્ન કરી. અહીં સુરિપાદપ્રભુમ સદાકારી કારણ સમજવું. જો કે કોઈ પણ કાર્ય થવામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, નિયતિ, પુરુષકાર વિગેરે કારણો કેટલાંક પ્રકટપણે અને કેટલાંક અપ્રકટપણે સર્વ એક સાથે મળીનેજ તે કાર્યના કારણપણને પામે છે અને તેઓમાંનું માત્ર એકજ કારણ સ્વતંત્ર રીતે કોઈ દિવસ પણ કોઈ કાર્યનું કારણ થઈ શકતું નથી, સર્વ સાથે હોય ત્યારેજ એક કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય છે, છતાં પણ એક કારણની જ. એકને અંગે વાત ચાલતી હોય અને તેની મુખ્યતા અથવાથી મુખ્યતા. હોય તો સર્વમાંથી તેને એક મુખ્ય કારણ તરીકે કહી શકાય છે. ખરી રીતે તો સર્વ કારણો એકઠાં થાય ત્યારેજ કાર્ય થાય છે, પણ અમુક અમુક અપેક્ષાએ એક એકની મુખ્યતા દેખાઈ આવે છે. એ વખતે ઉદ્યાનના વિચિત્ર પ્રકારના ભાવો હૃદયપર વધારે અસર કરનાર હોવાથી ક્ષેત્રનું કારણ તરીકે મુખ્યપણે આપની પાસે નિવેદન કર્યું છે.”

શત્રુમર્દન—“મિત્ર ! એ વાત તો તે બહુ સારી કરી. હવે એક બીજી વાત તને પૂછું ! આચાર્ય મહારાજની પાસે પેલા કર્મવિલાસ રાજ સંબંધી વાત નીકળી ત્યારે તે કહ્યું હતું કે તું તેનું બહુ સ્વરૂપ સારી

૧ કારણો: કોઈ પણ કાર્ય થવા માટે પાંચ કારણ એકઠાં મળવાં જોઈએ: કાળ પરિપક્વ થવો જોઈએ; વસ્તુનો તે સ્વભાવ જોઈએ; વસ્તુ તે પ્રકારે બનતી હોવી જોઈએ (નિષ્પત્તિ); કર્મ તેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ અને તે માટેના ઉદ્યોગ હોવો જોઈએ. એ પાંચમાંથી એક પણ કારણ મંદ હોય તો કોઈ કામ થઈ શકતું નથી. દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રનો સમાવેશ સ્વભાવમાં થઈ જાય છે. મૂળ મુખ્ય કારણો પાંચ છે: કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ (સવિતવ્યતા), કર્મ અને ઉદ્યોગ.

૨ જુઓ ૫૪ પા. ૧૧. ત્યાં સંક્ષેપમાં આચાર્ય કર્મવિલાસનું સ્વરૂપ કહ્યું હતું; પણ વધારે સ્વરૂપ જણાવવાનું સુષુદ્ધિ મંત્રીએ રાખને જયન આપ્યું હતું.

રીતે જાણે છે અને આગળ ઉપર તે મને તું કહી સંભળાવીશ. તે સ્વરૂપ હવે તું મને જણાવ ! મને તે સાંભળવાની ઘણી જ ઇચ્છા છે તે વખતથી થયેલી છે.”

મુખ્યુદ્ધિ—“ જો એમજ આપની ઇચ્છા હોય તો આપ એકાન્તમાં જોશો એટલે આપની સાથે વાત કરું.”

કર્મવિલાસ રાજાનું વાસ્તવ સ્વરૂપ.

તેના આખા પરિવારપર વિચારણા.

સ્પર્શદ્રિય સંબંધ અને ગુરૂપદેશનું રહસ્ય.

ત્યાર પછી મનીષીની રજા લઈને રાજા તથા મંત્રી રાજસભામાંથી ઊઠીને બાહ્યના એકાન્ત ઓરડામાં ગયા, ત્યાં મુખ્યુદ્ધિ મંત્રીએ કહેવા માંડ્યું “ રાજન્ ! આચાર્ય મહારાજે જે વાત કરી તેનો પરમાર્થ-કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે હતો જે આપ ધ્યાન રાખીને સાંભળો. તમને યાદ હશે કે ભગવાન આચાર્ય મહારાજે ત્યાર પ્રકારના પુરૂષો બતાવ્યા હતા તેમાં જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પુરૂષો છે તે સર્વ કર્મના પ્રપંચથી રહિત હોવાથી તેઓને સિદ્ધ અથવા ‘મુક્ત’ કહેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ છવો ક્લાસ તે અનુક્રમે બાળ મધ્યમમુદ્ધિ અને મનીષી (મુદ્ધિશાળી) સમજવા. હવે આચાર્યમહારાજે જે કર્મવિલાસ રાજાની વાત કરી હતી તે પ્રાણીઓનાં એવા પ્રકારનાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપનો જનક (ઉત્પન્ન કરનાર પિતા) પોતપોતાના કર્મનો ઉદય સમજવો. એ કર્મોની બહુ જબરી શક્તિ છે અને તેજ સંબંધમાં આચાર્ય મહારાજ પાસે વાત થઈ હતી, બીજા કોઈના સંબંધમાં નહિ. એ રાજાની શુભ અશુભ અને મિશ્ર (શુભાશુભ) એવી ત્રણ પ્રકારની પરિણતિ છે. એ ત્રણે પ્રકારની વૃત્તિઓને અનુક્રમે શુભસુંદરી, અકુશળમાળા અને સામાન્યરૂપાનું નામ આપીને એને મનીષી બાળ અને મધ્યમમુદ્ધિની

૧ આવા ઉત્તમ વિચારો અને ખાસ કરીને સ્વરૂપ જ્ઞાન એકાન્તમાં જ થાય છે. ચિત્તની એકાગ્રતા એકાન્ત વગર થવી લગભગ અશક્ય છે. રાજાને પોતાની મુખ્યુદ્ધિ સાથે એકાગ્રતા કરી નિર્ણયપર આવડું છે.

૨ ત્યાર પ્રકારના પુરૂષોનો હેવાલ આ પ્રસ્તાવના પ્ર. ૧૨ માં માં પૃષ્ઠ ૪૭૭ થી શરૂ થાય છે અને તેનું વર્ણન પૃષ્ઠ ૪૮૮ સુધી ચાલેલ છે. તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

૩ એટલે કર્મ એ ત્રણ વર્ગના પ્રાણીઓના પિતા થયા. બાળ, મધ્યમમુદ્ધિ અને મનીષીના પિતા કર્મવિલાસ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જુઓ પૃ. ૩૭૪.

માતાઓ તરીકે બતાવવામાં આવી છે, કારણ કે એ ત્રણ વર્ગના પુ-
રોને એવા સ્વરૂપમાં તેજ માતાઓ (પરિણતિઓ) જન્મ આપે છે.”

શત્રુમર્દન—“ સારે બાળ જીવોનો મિત્ર કોણ છે ? તે પાળુ તું
મને જણાવ.”

મુખ્યુદ્ધિ—“ સર્વ અનર્થને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રેલો દૂર હોયો છે તે
સ્પર્શેન્દ્રિય નામનો તેઓનો મિત્ર સમજવો.”

શત્રુમર્દન રાજાએ આ હકીકત સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર
ક્યો કે અહો ! ભગવાને આ સર્વ વાત કહી તે મેં
આં ત ર પાળુ સાંભળી હતી, પણ તે સંબંધમાં મેં સારી રીતે
વિચારણા. વિચાર ક્યો નહોતો. આ મુખ્યુદ્ધિએ પોતાના મનમાં
વિચાર કરીને હકીકતનો મેળ બરાબર મેળવ્યો છે.
મને એમ લાગે છે કે એવા પ્રકારનો સારો માર્ગ બતાવનાર અને
બોધ આપનાર ખરા સાધુઓ સાથે મુખ્યુદ્ધિને લાંબા વખતથી પરિ-
ચય છે તે કારણને લઈને જ તે આ હકીકત બરાબર સમજી ગયો.
અહાહા ! એણે કેવી મજાની અને સારા રાજદોમાં વાંત કરી ! ભગ-
વાને પણ કેવી યુક્તિથી નામ આપ્યા વગર આ મનીષી વિગેરે સર્વનાં
અરિત્રો કહી દીધાં હતાં ! તેઓએ પણ ખુબ સુંદર રીતે દેશના દીધી
હતી ! પણ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે ? તેઓનું નામ જ પ્રયો-
ધનરતિ છે એટલે તેઓને અન્ય પ્રાણીઓને બોધ આપવામાં જ
આનંદ આવે તે તેઓના નામને બરાબર યોગ્ય છે.

મનીષીને વિલંબ કરવા રાજાની આગળી.

મુખ્યુદ્ધિનો દીક્ષા સંબંધી વિચારણીય જવાબ.

ગુણ પક્ષપાત અને ખોરા સ્નેહનાં પરિણામો.

રાજાએ મુખ્યુદ્ધિ મંત્રીને કહ્યું “ મિત્ર ! હવે વાત પૂરી કર, તારે
વધારે તરફી લેવાની જરૂર નથી. એ હકીકત તો મારા સમજવામાં
બરાબર આવી ગઈ. હવે હું તને એક બીજી વાત કહે ! જો, સાંભળ !
જો આ મનીષી થોડો વખત સંસારમાં રહી વિષયોની સાથે સંબંધ
કરે તો ત્યાર પછી અને પાનુ તેની સાથે દીક્ષા લઈએ. એનું કારણ
એ છે કે ત્યારથી મેં એને લેવો છે ત્યારથી જ એના ઉપર મને ધણો
ઐહ ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી તેનાથી છટા પડતાં જાણે તેનો વિરહ
સહન જ નહિ થઈ શકે એમ ધારીને કુદય તેની પાસેથી ખસતું જ
નથી; એને જોતાં જોતાં અને એના વદનકમળને નિરખતાં નિરખતાં

નેત્ર પાછાં હઠી શકતાં નથી-આ પ્રમાણે હોવાથી એનો વિરહ એ ક્ષણવાર પણ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. એને આવી રીતે છોડી શકાય તેમ નથી અને જે પ્રમાણે તે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઈ ગયો છે તે પ્રમાણે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાને વિષયાનુકૂળતા કરવાની સૂચના. અમને અસારે પરિણામ થતા નથી; માટે તેની પાસે તું પ્રેમથી માગણી કર, ઉત્તમ શબ્દ (સંગીત) વિગેરે વિશિષ્ટ ભોગોતું સ્વરૂપ તેની પાસે રજી કર, તેને એમ જણાવી દે કે એ શબ્દ વિગેરે ભોગોના હવે તેજ ખરેખરો સ્વામી છે. તેને વજ્ર (હીરો), ઇંદ્રનીલ (પત્તું), મહાનીલ (એક જાતનો મણિ), કંકત (રત્ન), પદ્મરાગ (માણિક), મરકત (લીલો મણિ), વૈદૂર્ય (રત્ન), ચંદ્રકાન્ત (મણિ), પુષ્પરાગ (ચોખરાજ) વિગેરે અમૂલ્ય રત્નો આપણી પાસે છે તે બતાવ, દેવતાઓની આપસરાઓને પણ ભૂલાવે તેવી સુંદર રૂપવંત કન્યાઓ તેને દેખાડ અને એવું એવું સર્વ તેના સંબંધમાં ગોઠવીને તેને સંસાર તરફ એવા પ્રકારનો લોભ લગાડી દે કે જેથી તે કાંઈ પણ વધારે વિચાર ન કરતાં કેટલોક કાળ સંસારમાં રહી આપણી હોંસ પૂરી કરે.”

સુધુદિ—“જેવો મહારાજનો હુકમ ! પણ આ બાબતમાં મારે આપ સાહેબને જરા પ્રાર્થના કરવાની છે તે યોગ્ય હોય કે અયોગ્ય હોય તો પણ તેને માટે આપે મને ક્ષમા આપવી પડશે.”

શત્રુમર્દન—“તું તો હવે મને સારો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર થયો છે, તેથી તને તો મારા ઉપર મોટો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય; કારણ કે તું મારો ગુરુ થયો અને હું તારો શિષ્ય થયો. હવે તારે મારા સંબંધમાં કાંઈ પણ સંભ્રમ (વિચાર-ધ્રુવવણ) કરવાનો હોય જ નહિ. તારા મનમાં જે કાંઈ હોય તે જરા પણ ગભરાયા વગર તું વગર વિલંબે કહે.”

સુધુદિ—“જે એમ છે તો સાંભળો. આપ સાહેબે પ્રથમ કહ્યું કે આપને મનીષી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ આવે છે તે વાત તદ્દન યોગ્ય છે અને બનવા ભોગ છે, કારણ કે મહાપુરુષો હમેશા ગુણવાન તરફ જરૂર પક્ષપાત રાખે છે. એવા પ્રકારનો પક્ષપાત પાપના સમૂહને દણી નાખે છે, સારા આશયને વધારે પ્રકટ કરે છે, સજ્જનપણાને જન્મ આપે છે, આળસને વધારે છે, ધર્મને એકઠો કરે છે અને તેમ (એવો પક્ષપાત) કરનારની મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા છે એમ

ખતાવી આપે છે. ત્યાર પછી આપશ્રીએ કહ્યું કે કોઈ પણ રીતે તેને (મનીષીને) લોભમાં નાખીને ફેટકોડ વખત સંસારમાં રાખવો તે વાત મને યોગ્ય લાગતી નથી. એમ કરવાથી તેના ઉપર શુશ્રુષિનો જવાબ, તમે વાસ્તવિક સ્નેહ ખતાવતા નથી; પણ તેના હુ-દિસાની મદદતા. સ્મનની અરજ સારો છે; કારણ કે 'આ સંસાર મહા ભયંકર જંગલ-વન જેવો છે; તેમાંથી કોઈ બહાર નીકળી જવાની ઇચ્છાથી આખા જગતનું હિત કરનાર જૈન મતમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવા મનથી, વચનથી અને કાયાથી ઉદ્યમ કરતો હોય તો તેને જે પ્રાણી વધારે ઉત્સાહ આપે તેજ સ્નેહ સંબંધથી પ્રેરાયલ તેનો ખરેખરો બંધુ છે એમ સમજવું; અને ખોટા સ્નેહના મોહથી જે પ્રાણી એવી રીતે સંસારમાંથી નીકળી જવાની ઇચ્છા કરનારને વારે-અટકાવે તે ખરેખરી રીતે તેનું અહિત કરનારો હોવાથી પરમાર્થથી તે તેનો શત્રુ છે-દુરમન છે એમ સમજવું. એ મનીષી પોતાનું હિત કરવા તૈયાર થયો છે તેને તમારે વારવો નહિ, અટકાવવો નહિ. એ પ્રમાણે કરશો (એને નહિ અટકાવો) તો જ આપે ખરો સ્નેહ ક્યો ગણાશે. વળી એક ખીછ પણ વાત આપને કહું: મનીષીને લોભાવવા માટે તમે પાર્થિવ તો શું પણ કદાચ મોટા દૈવી વિષયો લાવો અને તે સંબંધમાં હંતરો પ્રયત્ન કરો તો પણ તેને ચળાવવો અશક્ય છે. એનો હેતુ એ છે કે એ મહાત્મા મનીષીને વિષયો રૂપ વિષ (ઝેર)ના વિષમ (ભયંકર) વિષાકને સમજાવનાર ભગવાનના વચન ઉપર સારી રીતે નિર્ણિત થયેલ વિશિષ્ટ બોધ થઈ ગયેલો છે, તેના હૃદયસરોવરમાં સર્વ પ્રકારની પાપરૂપ કહુપતાને ઘોઈ નાખનાર વિવેકરત્ન સ્ફુરણમાન થયું છે, વસ્તુઓના યથાયોગ્ય સ્વરૂપને જણાવનાર સમ્યગ્દર્શન તેના મનમાં વધારે ઉદ્ઘાસ પામ્યું છે અને સર્વ દોષોથી મુકાવે તેવા ચરણ (ચારિત્ર) ધર્મને મહણ કરવાના પરિણામ તેને થઈ ગયા છે. ભગવાનની કૃપાથી જ્યારે પ્રાણીમાં એવા મહાકલ્યાણ કરનાર સુણુસમૃદ્ધો જાત્રત યાય છે ત્યારે પછી તેનું ચિત્ત વિષયમાં રમણ કરતું જ નથી, આખો સંસારનો પ્રપંચ તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય તેને લાગે છે, આખા જગતના

૧ કીફા હેવા ઉધુજા વયેલાની સામે પડનારે આ વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

૨ પાર્થિવ: આ પૃથ્વી પરના-સાદા.

૩ દૈવી: દેવલોકના-અસાધારણ.

વિલાસો ઇંદ્રજીવ જેવા ખોટા અને ટુંકો વખત રહેનારા દેખાય છે અને ઇંદ્ર (વહાલાઓ)નો સંબંધ થોડીવાર રહેનારો હોવાથી સ્વપ્ન જેવો તેને લાગે છે. તેને મોક્ષ માર્ગ સાધવાની જે પ્રબળ યુદ્ધિ થઈ હોય છે તે બીજા કોઈના કહેવાથી પ્રલયકાળે પણ નાશ પામતી નથી એ આપે ચોક્કસ સમજવું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહારાજ ! જે આપના કહેવાથી કદિ અમે એને સંસારમાં રહેવા માટે લલચાવવા પ્રયત્ન કરશું તો તેની પાસે અમે અમારા ઉપર મોહની કેટલી સત્તા ચાલે છે તેનો પ્રકટ પુરાવો રજી કરશું, બાકી તમે તેમાં જે ધારણા રાખી છે તે કદિ પણ સિદ્ધ થવાની જરા પણ આશા નથી. માટે આવા ખોટા પ્રયત્નથી સર્યું !”

શત્રુમર્દન—“જે એમજ હોય તો પછી અત્યારે અવસરને યોગ્ય આપણે શું કરવું જોઈએ તે તું મને જણાવ.”

સુબ્રહ્મણ્ય—“એને માટે દીક્ષા લેવાનો સારો દિવસ જોવરાવીને દિવસને લગતા દિવસોએ વધારે પ્રમોદ થાય એવા ધાર્મિક મહોત્સવે કરો અને એ સંબંધમાં બંને તેટલો આદર બતાવો.”

શત્રુમર્દન—“તે તો સર્વ તું સારી રીતે જાણે છે, માટે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કર.”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નિષ્ક્રમણોત્સવ-દીક્ષા-દેશનાં.

દ્વાર્ય નામના જોશીને શત્રુમર્દન રાજાએ બોલાવ્યો. તે આવી પહોંચતાં રાજાએ તેને આરામ આપ્યું; યોગ્ય ક્રિયા ઉપચાર કરવામાં આવ્યા અને પછી તેને બોલાવવાનું પ્રયોજન કહી સંભળાવ્યું.

નિમિત્તિયાએ આપેલ મુદૂર્ત.

જોશીએ ભાર પછી ગણતરી કરીને કહ્યું કે 'આજથી નવમે દિવસે ચાલુ માસના ચાલુ પખવાડીઆની શુદ્ધ તેરશ ને શુક્રવારે ચંદ્ર-માનો ઉત્તરાશાદ્રપદ નક્ષત્ર સાથે યોગ થાય છે તે વખતે મહાકથાણુ કરનાર શિવયોગ થાય છે અને તે દિવસે સૂર્ય ઉગ્યા પછી 'સવા ભે પહોર' ગયે દુપલખ સાત ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને આવેલા હોય તેનું એકાન્ત નિરવધ થાય છે-તે વખત બાહુ સારો છે, શુભ કાર્ય કરવાનો તે બાહુ મુદૂર સમય છે, માટે તે વખતે તેને ચારિત્ર ગ્રહણુ કરાવવું. રાજાને અને મંત્રીને તે હકીકત ઘણી પસંદ આવી અને તે મુદૂર્ત તે-ઓએ સ્વીકાર્યું. ભાર પછી તે જોશીની યોગ્ય પ્રજ્ઞ કરી તેનો સત્કાર કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ આનંદમાં પસાર થઇ ગયો.

અઠામ્ મહોત્સવ.

ખીજ દિવસથી માંડીને રાજાએ પ્રમાદશેખર ચૈત્યમાં તેમજ નગરમાં આવેલાં ખીજ વિશાળ જૈન દેરાસરોમાં ઇંદ્રના મહોત્સવને પાત્ર બલાવી દે તેવો મોટો મહોત્સવ મંચવ્યો, તેમજ જેને જે જોઈએ તે હ્યો હ્યો-એવી મોટી ઘોષાના પૂર્વક મોટાં મોટાં દાન આપવામાં

આવ્યાં. એ મહોત્સવના આઠ દિવસ મનીષીને મોટા જયકરિત્રનામના હાથી પર બેસાડી નગરના ત્રીક, ચોક અને ચત્વરમાં ફેરવામાં આવ્યો. તે વખતે રાજ પોતે તેની આગળ મંત્રી સામંતોસહિત પગે ચાલતો હતો; તેથી જાણે ઇંદ્રમહારાજે ઐરાવત હાથીપર આરૂઢ કરેલ હોય એવી મનીષીની શોભા લાગતી હતી અને તે વખતે દેવતાનો આકાર ધારણ કરનારા શહેરીઓ અનેક પ્રકારે તેની સ્તુતિ કરતા હતા. આવી રીતે મનીષીને આખા નગરમાં ફેરવીને શત્રુમર્દન રાજાએ અપ્રતીમ વિલાસોનો તેને અનુભવ કરાવ્યો.

એ પ્રમાણે મહોત્સવ ચાલતાં આઠમો દિવસ આવી પહોંચ્યો.

શુભપ્રતાપ.

રાજસભામાં જૂદા જૂદા સર્વ માણસોને સન્માન આપતાં પ્રથમના એ પહોર પસાર થયાં. સૂર્યની આજાએ મનીષીનું ચરિત્રજ સૂચવતી હોય નહિ તેમ વખતે સમય જણાવનાર (ઇંદ્ર વગાડનાર પહોરેથી) દરવાને જણાવ્યું “લોકોમાં અંધકાર દૂર કરીને અને બુદ્ધિમાં “પ્રાણીઓને આનંદ ઉપજાવીને આ સૂર્ય હવે સર્વને મસ્તકે આવે છે” તે એમ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જેમ વધતા વધતા પ્રતાપ (વધારે તાપથી) હું સર્વની ઉપર આવી રહ્યો છું તેવી રીતે પોતાના “શુભથી સર્વ પ્રાણીઓ લોકોની ઉપર આવી શકે છે-સર્વની ઉપર” “પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપન કરે છે.”

નિષ્ક્રમણ મહોત્સવ.

સમય જણાવનારના આવા શબ્દો સાંભળી શત્રુમર્દન રાજાએ સુબુદ્ધિ મંત્રી વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “અહો! મૃદુર્તનો વખત હવે નજીક પહોંચ્યો છે તેથી હવે આચાર્ય મહારાજ પાસે જવાની સર્વ સામગ્રી એકદમ તૈયાર કરો!” સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહ્યું “મહારાજ! જાણે મનીષીની પુણ્યપરિપાટિ હોય તેમ આપની સર્વ સુબુદ્ધિની ખાતર સામગ્રી તૈયાર જ છે. સોના જેવા ઉજ્જવળ રથો જેને ઘોડા જોડવામાં આવ્યાં છે તે ઘણાઘણ અવાજ કરતા તૈયાર થઈને ચાલના મંડી ગયા છે. એની

૧ ત્રીક, ચત્વર, ચોક: ત્રણ રસ્તા મળે તેને ત્રીક અને ચાર એકઠાં મળે તેને ચત્વર કહે છે અને પહોર જગ્યાએ હોય તેને ચોક કહે છે.

૨ પ્રતાપ કહે છે: (૧) સર્વ સંબંધ સુખ તાપ અને (૨) મનીષી સંબંધ તેજ-શક્તિ.

પછનાટે રાજપુરોધી બીરાજમાન સંખ્યાલીત હાથીઓ જાણે રાજ-
 કાર પાસે આવીને ધન મર્જરવ કરતો દોષ તેમ મર્જરવ કરતા ડોષી
 રહ્યા છે. તેની પછનાટે જેના ઉપર મુંદર અચારો બેસી ગયા છે અને
 જેઓના મોઢાં કાંઈક આવતા જણાય છે તેવા મરેહવાળી દોષવાળા
 સંકરો ઘોડાઓ આકાશને જાણે પી જતાં હોય તેવો દેખાવ આપતા
 દેશરવ કરી રહ્યા છે. ત્યાર પછી આજના બનાવ સંબંધી હકીકત
 જાણી લઈને મદમરત પાયદળ લશ્કર મુંદર બેરા પહેરીને આવેલું
 આદી રથ છે તે જાણે શીરસમુદ્રનું જળ દોષ તેના જેવું થોભે છે.
 મુંદર રતનાં આભરણો ધારણ કરીને તેમજ મુંદર દ્રવ્ય સમૂહ સાથે
 લઈ મુંદર લોચનવાળા સ્ત્રીપુરુષોનાં ટોળાં આદી નીકળ્યાં છે. મહાત્મા
 મનીષીના મોટા પુત્રપથી એવાઈને અનેક દેવતાઓ આકાશમાર્ગમાં
 આવી આકાશને ચોભાવી રહ્યા છે, તે ઉપર નજર કરવાથી જણાઈ
 આવે તેમ છે. આ બાલુએ નગરના લોકો કીતુકથી અહીં મોરી
 સંખ્યામાં આવી પહોંચ્યા છે અને હવેના તરંગમાં એવા આવી ગયા
 છે કે જાણે સમુદ્રમાં મોટા ફોબ થયો હોય તેવો દેખાવ તેઓ બ-
 તાવતા જણાય છે. અથવા તો મોરી પાસેથી હકીકત સાંભળીને
 અને મનીષીના ગુણથી રીઝી જઈને તેમજ આપનો અભિપ્રાય જાણી
 જઈને પછી કોણ બાલુસ વાકો રહે? આવી બાબતમાં તો સર્વને
 હોંસથી ભાગ લેવાનું મન થાયજ એમાં કાંઈ શક જેવું નથી. માટે હવે
 આપ સાહેબે પણ ઉઠવું જોઈએ.”

મુખ્ય મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી રાજ તેમજ મનીષી બન્ને
 હિભા થયા અને દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. એક
 નિજ વિશિષ્ટ મુખ્ય રથ જેમાં ધુધરીઓના જળ ઘાતરફ વિરતા-
 વધાનને માર્ગે. રવામાં આવ્યાં હતાં તેની ઉપર મનીષી બેઠા. એવી
 રીતે મુંદર મુખરૂપ આસન ઉપર મનીષી કુમાર
 બીરાજમાન થયા ત્યારે તેના માથા ઉપર પહેરાવેલાં મુકુટનાં કિર-
 લોથી તેના મરતકને ભાગ જરા લાક્ષરંગવાળો જણાતો હતો, તેના
 કાનમાં પહેરેલાં કુડળો ઉંચાં નીચાં યથ રહ્યાં હતાં, તેની છાતી ઉપર
 ઘણાં મોટા ઉત્તમ મોતીઓની માળા ચોભી રહી હતી, તેના હાથમાં
 કડાં અને બાલુઓ મુંદર કાંતિને ધારણ કરી રહ્યાં હતાં, અતિ મુ-

૧ મૂળ ગ્રંથમાં આ વાક્ય થલું મોટું છે. તદ્દન વિચિત્ર રચના અને અદ્ભુત
 કાવ્ય ચાતુર્ય દર્શાવનાર વાક્ય છે. ધણે વિચાર અભ્યાસ અને વપાસ કરી તેનું
 અવતરણ કર્યું છે. એનાપર વિશેષ પ્રકાશ પડશે તો ફેરફાર કરવામાં (પછની
 આશ્ચિમાં) આવશે. મો. ત્રિ. કા.

ગંધી તાંબુલ (પાન) અને અંગ વિલેપનથી તેની આજીવંત ઇન્દ્રિયોને પ્રસન્ન કરવામાં આવી હતી, તેના શરીરપર તદ્દન સ્વચ્છ અને મહા મુલ્યવાળાં વસ્ત્રો શોભી રહ્યાં હતાં, તેના શરીરપર ઊંચી નીચી થતી જૂદા જૂદા પ્રકારની કુલોની માળા શોભી રહી હતી, દરેક પ્રેમી માણસને મનોરથને પૂરે તેવા પ્રકારનું તેનું રૂપ થયું હતું, મહારાજ શત્રુમર્દન તેના રથના સારથી થઈને રથને ચલાવી રહ્યા હતા, તેના માથા ઉપર તેનાં યશ જેવું શ્વેત છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું, સુંદર સ્ત્રીઓના હાથમાં ધારણ કરેલા ચંદ્રની નિર્મળ કૌમુદીનાં કિરણો જેવા તદ્દન સફેદ ચામરો તેની બાજુમાં વીંજાતા હતા, ઘંટીજનો મોટા સ્વરથી સ્તુતિ કરતા સાથે ચાલતા હતા, બીજા બાજુએ જરા દૂર આનંદ-રસથી ભરપૂર વિલાસ કરનારી નાયિકાઓ નૃત્ય કરતી સાથે ચાલતી હતી, સુંદર વાજિત્રોમાંથી નીકળતો મધુર સ્વર ચોતરફ ફેલાઈ સર્વ દિશાઓને બહેરી કરી મૂકતો હતો, કિન્નર (ગાયન કરનાર)નો મોટો સમૂહ ગાન કરતો સાથે ચાલતો હતો, તેની સાથે દેવતાઓ હર્ષ-તિરેકથી સિંહનાદ જેવા મોટા શબ્દો કરતા આકાશમાં ચાલતા હતા, નગરના અનેક લોકો વખાણ કરતા સાથે ચાલતા હતા, નગરવાસી સ્ત્રીઓ પોતાનાં મુખ બારીમાંથી બહાર કાઢીને તેની સામું જોઈ રહી હતી, કેટલીક તો તેને દેવકુમાર ધારીને કૌતુકથી તેની સામું જોઈ રહી હતી અને તેને નીરખીનીરખીને જોવામાં પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતી હતી, કેટલીક એ પોતાની સામી નજર કરે છે તેવા ખ્યાલથી હર્ષમાં આવી ગઈ હતી, તે સ્ત્રીઓએ અનુપમ શૃંગાર ધારણ કર્યો હતો, તેઓ મદનના રસથી હૃદયને વશ કરે તેવી સુંદર હતી, નાના પ્રકારના વિલાસ કરવામાં કુશળ હતી અને એ જરૂર પોતાની તરફ છુપી રીતે પણ પોતાની મેળે જોશે એવા પોતાના રૂપનો ગર્વ ધરનારી છતાં એક બીજાતરફ રૂપના સંબંધમાં ઘણી ઇર્ષ્યા રાખનારી હતી અને પોતાના વડીલો પોતાને એવી રીતે બારીએથી જોતાં જોઈ જશે તે વિચારથી જરા શરમાઈ જતી દેખાતી હતી અને આવો રૂપસૌંદર્યવાળો મનુષ્ય સંસાર છોડી જશે એ વિચારથી દિલગીર થતી હતી અને જે સંસારમાંથી આના જેવો રૂપાળો પુરૂષ ચાલ્યો જાય છે તેવા સંસારનું કામ પણ શું છે એવા વૈરાગ્યના રસમાં આવી ગયેલી નગરવાસી સ્ત્રીઓ પોતાના હૃદયમાં રહેલા અનેક પ્રકારના રસોને અને ભાવોને બતાવતી બારીમાંથી તેને અભિનંદન દેતી હતી, આકાશમાં તેની સાથે દેવસુંદરીઓ અને અપ્સરાઓ ચાલતી હતી, તેની પછવાડેના બીજા રથમાં બેસીને તેના જેવાજ રૂપવાળો અને જાણે

તેની છબી જ હોય તેવાં મધ્યમણ્ડિ તેને અનુસરતો હતો. તેની સાથે અનેક રથ હાથીઓ અને ઘોડાના સમૂહો અત્યંત આનંદસાથે ઘણાં હર્ષથી ચાલતા હતા. એવી રીતે ચાલતાં અનુક્રમે મનીષી નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. રથમાંથી જોવા તે નીચે ઉતર્યો કે તુરત જ રાજપરિવાર તેની આજુ બાજુ વીટવાઈ વળ્યા. સ્વાર પછી તે થોડો વખત 'પ્રમોદશેખર' ચેલના દરવાજા પાસે ઊભો રહ્યો.

ઉદાત્ત અનુકરણ.

રાજાની દીક્ષેષ્ઠા.

સંખંધીઓના જવાબ.

મનીષી રથમાં બેઠો સ્વારથી માંડીને તેનામાં કેટલું આત્મબળ છે તેની પરીક્ષા કરવા આ રાત્રિમંદન રાત્રિ વધારે વધારે તેના રવ-રૂપનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવા લાગ્યા હતા અને તેની હીલચાલ-પર ખાસ ધ્યાન આપતા હતા. રાત્રિએ જોયું કે ઘણાં હર્ષમાં આવી જવાનાં કારણો મોજાદ હતાં છતાં અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોથી મનીષીના મનનો મેલ ધોવાઈ ગયેલ હોવાને લીધે રાત્રિનું અવલોકન. તેના મનમાં જરા પણ વિકાર જણાતો નહોતો એ દીક્ષાના પરિણામ. ટકું જ નહિ પણ સંસારના ચિત્રવિચિત્ર વિલાસોના દર્શનથી જેમ હાર માટી અને અગ્નિના પુટથી રત્ન (હીરા) વધારે નિર્મળ થાય તેમ તેનું ચિત્તરત્ન વધારે વધારે નિર્મળ થતું હતું. રાત્રિએ વધારે બારીકીથી અવલોકન કરીને જોયું તો જણાયું કે ત્યારે મૂર્ચનો હૃદય થાય ત્યારે જેમ તેનાં કિરણોનાં તેજથી તારાઓનો સમૂહ પ્રકાશતો નથી તેમ મનીષીના (આત્મિક) તેજ પાસે પોતાનું આખું રાત્રિમંડળ જરા પણ પ્રકાશ કરી શકતું નથી. આવી રીતે તેના શુભનું બાહુમાન કરતાં કરતાં રાત્રિ તેમાં એટલો બધો લીન થઈ ગયો કે તેને પરિણામે સંસારમાં બંધન કરાવનાર

૧ નિજવિલાસમાં-આત્મરમણતા કરતી વખતે પ્રમોદ વાય છે તે પર આ આખું રૂપ છે.

૨ હીરા-રત્નને માટી અને હારથી અથવા દવામાં નાંખી ગમ કરીને મેલ વચરના કરી શકાય છે તેમ સંસારના વિચિત્ર વિલાસોના દર્શન પર હાર-માટી વિશેષથી તેનું મન નિર્મળ થયું હતું.

૩ નિર્મળ: મેલ વચરનું. 'મેલ' રહેલ છે: (૧) હીરા-રત્ન પદ્મે-દરમ; (૨) મનીષી પદ્મે-પાપ.

કર્મનું જાણું હતું તે ત્રુટી ગયું અને તેને પોતાને પણ ચારિત્ર (દીક્ષા) લેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ. એ ઉત્તમ ઇચ્છા ઉદ્યાનમાં આવતાં તુરંતજ તેણે સુશુદ્ધિ મંત્રીશ્વરને, મધ્યમશુદ્ધિને, રાણી મદનકંદળીને અને સર્વ સામંતોને કહી સંભળાવી. મહાત્મા પુરૂષોનાં પડખાં સેવવાને આચ્છિત્ય પ્રભાવ હોવાને લીધે, કર્મનેા ક્ષયોપશમ વિચિત્ર રીતે કામ કરતો હોવાને લીધે અને સર્વ મનીષીના અકૃત્રિમ શુભો તરફ રંજિત થઈ ગયેલા હોવાને લીધે તે સર્વનું આત્મવીર્ય પણ ઉછળ્યું તેથી તે- જોએ રાજનો અભિપ્રાય જાણીને જવાબમાં કહ્યું કે “સાહેબ! આજે બહુ સારી વાત કરી, તમારા જેવાએ તેમ જ કરવું નિશ્ચય અને પ્રસન્ન થોગ્ય છે કારણ કે વિવેકી પ્રાણીઓને સંસારમાં ખીણ જાનુરૂપસંભાવણું કાંઈ પણ શ્રેષ્ઠ જણાતું જ નથી. પ્રભુ! આ સંસારમાં જે કાંઈ પણ વસ્તુ રમણીક હોય, વખાણ કરવા યોગ્ય હોય, સાર ભૂત હોય, અહણ કરવા યોગ્ય હોય કે મુંદર હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજનારા વિશાળ બુદ્ધિવાળા મહા પુરૂષો કે જે આપ જેવાને પણ પૂજ્ય છે તેઓ સંસારનો સામાટે ત્યાગ કરે? ! આવા મોટા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કેદખાના જેવા સંસારનો ત્યાગ કરતા જણાયા છે તેથી એમ સહજ જણાઈ આવે છે કે આ સંસારમાં સાર જેવું કાંઈ પણ નથી. આવો સંસાર જે અનેક પ્રકારના મોટા ભયોને વારંવાર ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે તેનો જ્યારે મનીષી પણ ત્યાગ કરે છે ત્યારે જાણી, વિચારી, સમજીને ડાઘા માળુ- સોએ તેમાં પડી રહેવું યોગ્ય નથી. અમે સર્વેએ મનીષીનું ચિત્ત બરાબર અભ્યાસ કરીને હમણા હમણા જોયું છે તેથી હવે અમારું મન પણ સંસાર તરફ રમણ કરતું નથી. જેવી રીતે તેના પ્રભાવથી દીક્ષા લેવાના વિચારો કરવા અમે હોંસવાળા થયા છીએ તેવીજ રીતે તેના વરેજ અમે સર્વ કાર્ય સંપાદન કરશું અને તેના વરેજ પરિ- પૂર્ણતા પામશું એમ અમને લાગે છે. તેથી ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવના મનની અત્યંત નિર્મળ અને સંસારને કાપી નાખનાર દીક્ષા અમે પણ લેવા ઇચ્છીએ છીએ તેથી તેને માટે આપશ્રી અમને રત્ન આપો.”

રાત્રુમર્દન રાત્ર—“ધન્ય છે તમારા વિવેકને! અને ધન્ય છે તમારા નંતીર ચિત્તને! તમારું વચન આતુર્ય તેમજ આત્મવ્રત બરેબર વખાણને પાત્ર છે. તમે જાણો સારો વિચાર કર્યો છે અને અમને આવાં વચન બોલી આપનાર ઉત્સાહ આપ્યો તે પણ અહુ સાદું કંઈ છે.

તમે આમ એક જાણવારમાં સંસારપીજરને કાપી નાખ્યું તે બહુ હિતમ કહ્યું છે.”

એવી રીતે સર્વને સામાન્ય રીતે ઉદેશીને ધન્યવાદ આપ્યા પછી રાત્રુમદન રાજાએ વધારે હરખમાં આવી એક એકને મુખ્યદેને ઉદેશીને કહેવા માંડ્યું. પ્રથમ મુખ્યદિ મંત્રીને ઉદેશીને કહ્યું, “અહો મારા મિત્ર ! તને તો સંસારનો સ્વભાવ સારી રીતે જણાયલો હતો અને આટલો વખત તું સંસારમાં માત્ર મારી રાહ જોઈને જ રહ્યો હતો; તારે સંસારમાં પડ્યા રહેવાનું બીજું કારણ પણ શું હોઈ રહે ! કેમકે એક પ્રાણીને રાજ્યનો હાલ મળવાનો સંભવ હોય તો તે કદિ ચંડાળપણ રૂપીકારે ખરે ? ખરેખર, મિત્ર તે બહુ સાફ કહ્યું છે, મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે અને આ પ્રમાણે અત્યાર મુખી આચરણ કરીને અને હવે મારી સાથે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય બતાવીને આપણી મૈત્રી સાચી હતી એમ બરાબર બતાવી આવ્યું છે.”

મધ્યમમુદિ તરફ નજર કરીને રાત્રુમદન રાજાએ પોતાનું સંભાળુ આગળ ચલાવ્યું, “તારે તો પ્રથમથી જ મનીષી સાથે જોગત હોવાથી તું તો ખરેખર ભાગ્યશાળી છે ! જે પ્રાણીને કલ્પવૃક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તેને પછી કોઈ જાતનું દુઃખ ખરેખર રહેતું જ નથી. હાલમાં વળી એના ચારિત્ર લેવાના વિષય ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાથી તેને અનુસરવાનો વિચાર કરીને તું પણ તારા ભાઈ જેવો છે એમ તે બતાવી આવ્યું છે તે ધણું સાફ કહ્યું છે. આપણા વૃક્ષો કહે છે કે ‘સૌ સાફ જેવું છેવટ સાફ’ એ કહેવત તને બરાબર લાગુ પડે છે.”

ભાર પછી રાણી મદનકંદણીને ઉદેશીને રાજાએ કહેવા માંડ્યું “રાણી ! મુખર્જી અને પદ્મકમળ જેવું તમારું ચિત્ર મદનકંદણને. ખરેખર અતિ સુંદર અને નાનુક છે. તેવા મનને લઈને જ તમે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે. લોકોમાં તમને મારી વહેવાર રીતે ધર્મપત્ની (સી) કહેવામાં આવતા હતા તે વાત ધર્મની બાબતમાં પણ મારી સાથે જોડવાનો વિચાર કરીને ખરેખર કર્તવ્ય કરી બતાવીને આજે તમે સહ કરી આપી છે. તેટલા માટે દેવી ! તમે ઘણો સારો નિર્ણય કર્યો છે. સંસારકારામકમાં સપડાઈ ગયેલા શુભને માટે એનાથી વધારે સાફ બીજું કોઈ પણ કાર્ય નથી.”

તે વખતે પોતાના સામન્તોમાંથી અને નગરવાસી વિગેરેમાંથી પણ જે જે દીક્ષા લેવા માટે ભાવથી તૈયાર થઇ અર્ચા સર્વસામાન્યપ્રત્યે. હતાં તે પ્રત્યેકને મધુર વાક્યથી રાજાએ સંતોષ આપવા અને ઉત્સાહ દેવા માંડ્યો. રાજા બોલ્યા “અહો! તમે જેઓ પરમાત્માના મતની દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છે તે સર્વ ખરેખરા ભાગ્યશાળીઓ, મહાત્માઓ, ઉત્તમ મનુષ્યો છો અને કૃતકૃત છો! (તમારૂં કાર્ય જરૂર સાંઝે થવાનું છે એવા છો). તમે સર્વ બધું સાંઝે કરો છો, તમારા જેવાએ એમ કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે, તમે આ લોકમાં મારા ખરેખરા ભાઈઓ છો.”

સુલોચનને રાજ્ય-સર્વની દીક્ષા.

તે વખતે પોતાના સુલોચન કુમારને પોતાનાં સર્વ રાજ્યચિહ્નો (દંડ, છત્ર, છડિ વિગેરે) સોંપી દઇને તેને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરવામાં આવ્યો, રાજ્યચિહ્નો સોંપવા એનેજ ગાદી સોંપ્યા બરાબર ગણવામાં આવ્યું અને તે સિવાય બીજાં પોતાને કરવાનાં કામો હતાં તે સર્વ તુરતમાં આટોપી લઇને રાજા જિનમંદિરમાં આવ્યા. પછી બાકીનાં બીજાં સર્વ કાર્યો કરીને અને જગદ્ગુરુ શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા કરીને સર્વેએ ગુરુમહારાજ પાસે આવી પોતાના વિચાર ગુરુમહારાજશ્રી પ્રભોધનરતિ આચાર્યને જણાવ્યા. ગુરુમહારાજે બહુ મધુર શબ્દોમાં મીઠાશથી કહ્યું કે “આ બાબતમાં હવે જરા પણ વિલંબ કરી સંસારમાં રહેવું ઠીક નથી.” પછી કેટલાક મુંદર શબ્દોવડે સર્વે ધન્યવાદ આપ્યો અને જેમનાં પાપો ધોવાઈ ગયેલાં હતાં એવા ગુરુમહારાજે જૈન આગમમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે સર્વને તુરતજ દીક્ષા આપી. તે વખતે સર્વનો વૈરાગ્ય વધારવા માટે અને તે પ્રમાણે કરવું શાસ્ત્રાનુસાર હોવાથી આચાર્ય મહારાજે હુંડી દેશના આપી.

આચાર્ય મહારાજની દેશના.

“આદિ અને અંત વગરનો આ સંસાર જેમાં જન્મમરણ વારં વાર થતાં હોવાથી જે ઘણો ભયંકર લાગે છે તેમાં તીર્થંકર મહા-
“રાજના મતની દીક્ષા લેવી તે પ્રાણીને માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. એ

૧ નિર્મિથ્યા: શબ્દ અત્ર મૂળમાં છે. જેનામાંથી નિથ્યાત્વનો ભાવ નાકે મળી ગયો છે તેવા.

૨ તે પ્રમાણે કરવાનો ‘કલ્પ’ હોવાથી. વૈરાગ્યમાં સ્થિર કરવા એ ગુરુમહારાજની દેશના છે.

“દીક્ષા અત્યંત નિર્મળ છે અને સર્વ સાવધ (પાપ બંધાવનાર) મન
 “વચન કાયાના યોગે પર અંકુશ આપનાર છે. એ અત્યંત દુર્લભ
 “દીક્ષા ન્યાં મુખી પ્રાણીને હૃદયમાં આવતી નથી, ન્યાં મુખી પ્રાણી
 “તેનો લાભ મેળવી શકતો નથી, ત્યાં મુખી તેને અનેક પ્રકારનાં પા-
 “રાવાર દુઃખો થાય છે, ત્યાં મુખી રાગ દ્વેષ અને તેનાં ભયંકર પરિ-
 “ણામો તેના પર પોતાની અસર જતા ન્યાં કરે છે, ત્યાં મુખી કર્મો
 “પોતાને પ્રભાવ તેના પર સ્પષ્ટ પણે દાખવ્યા કરે છે, ત્યાં મુખી
 “જન્મ મરણના ફેરા થયા કરે છે, ત્યાં મુખી અનેક પ્રકારની આપ-
 “તિઓ આપ્યા કરે છે, ત્યાં મુખી અનેક પ્રકારની પીડાઓ અને
 “ઉપાધિઓ થયા કરે છે, ત્યાં મુખી પ્રાણી બીજા માણસો પાસે બરીબ
 “રૂક-આપડો-બીચારો થઈને બોલે છે, ત્યાં મુખી દુર્ગતિમાં જઈ
 “અનેક દુઃખો સહન કરવાનો સંભવ રહે છે, ત્યાં મુખી અનેક પ્રકા-
 “રના રોગો થાય છે અને ત્યાં મુખી અનેક પ્રકારના ક્ષેત્રોથી ભરપૂર
 “ભયંકર સંસાર સમુદ્રને અવકાશ મળ્યા કરે છે. ન્યારે કર્મ ભાગે
 “આપે અને લોકનાથ શ્રી ભગવાન દેવની કૃપા થાય ત્યારે તિથિકર
 “મહારાજ શ્રી જિનેશ્વર દેવની ખતાવેલી દીક્ષા પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે
 “અને પછી પ્રાણીનાં સર્વ પાપો ધોવાઈ જતાં જાય છે. તેથી
 “પ્રાણી છેવટે ન્યાં સર્વ પ્રકારનાં આનંદ નિરંતર વર્તી રહેલ છે અને
 “દુનિયાંના સર્વ કલેશોની ન્યાં અંધપણુ નથી એવી ઉત્તમોત્તમ
 “ગતિએ પહોંચી જાય છે અને ત્યાર પછી જે જે ભયંકર ઉપદ્રવોનું
 “અગાઉ વર્ણન કર્યું તેવી સંસાર સંબંધી સર્વ ઉપાધિઓ તેનાથી દૂર
 “ચાલી જાય છે. આ સંસારમાં રહીને જે પ્રાણીઓ દીક્ષા પ્રાપ્ત
 “કરે છે તેઓ ખરેખર અમૃતરસનું પાન કરે છે, તેઓને આ ભવમાં
 “પણુ કોઈ પ્રકારની અસહ્ય થતી નથી અને તેઓ મુખથી ભરપૂર
 “રહે છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવના મતની આપી દીક્ષા આજે
 “તમને પ્રાપ્ત થઈ છે, તમે તે રાજ્યપુશીથી સ્વીકારી છે અને તેમ
 “કરીને આ ભવસમુદ્રમાં પ્રાણીએ જે ખાસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે
 “તે તમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. મારે તમને ખાસ બલામણુ કરીને કહેવાનું
 “એ જ છે કે હવે તમારે સર્વ પ્રમાદને છોડી દઈને એ દીક્ષા પાળવા
 “માટે અને આત્માની પ્રગતિ કરવા માટે વારંવાર આખી હંદગી
 “મુખી પ્રયત્ન કર્યા કરવો, કારણ કે દીક્ષા લીધી હોય છતાં પણ કમ
 “ભાગ્યવાળા અધમ પુરુષો પ્રમાદ વશ થવાથી તેનો પાર પામી
 “શકતા નથી. જે પ્રાણીઓ મનુષ્યોમાં ઉત્તમ હોય છે તેજ તેના
 “પાર પામે છે.”

શુર મહારાજની આ પ્રમાણેની દેશના સાંભળ્યા પછી સર્વેએ એક સાથે શુર મહારાજને કહ્યું “સાહેબ ! આપ અમને આજ્ઞા આપો, આપનો હુકમ ઉઠાવવા અમે તૈયાર છીએ.”

રાજર્ષિ શત્રુમર્દનનું શંકા સમાધન.

શુભસુંદરી અને અકુશળમાળાના પુત્રો.

સામાન્યરૂપાના વિચિત્ર બાળકોની મોટી સંખ્યા.

કર્મવિલાસના સર્વ પુત્રો અને તેના ત્રણ પ્રકાર.

સામાન્ય કર્તવ્ય પ્રેરણા અને ચોગ્ય રૂપશ્રીકરણ.

તે વખતે પોતાના મુખ ઉપર સુહૃપત્તિ^૧ રાખીને અત્યંત આનંદમાં આવી શત્રુમર્દન સાધુએ આચાર્ય મહારાજને સવાલ કર્યો “હે પ્રભુ ! મનીષીનું ચિત્ત ઘણું વિશાળ, મેલ વગરનું, ધીર, ગંભીર, ઉદાર, દયા-તત્પર, ચિતા વગરનું, દ્વેષના સંબંધ વગરનું, અચંચળ, જગતને આનંદ આપનાર અને હુકમમાં કહીએ તો વાણીથી જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તેવું છે. તો તેવું ચિત્ત શું બીજા કોઈનું હોય ખરું ? અહો ! એવું એવું સુંદર ચિત્ત જોઈને અને તેનું વર્તન વિલોકીને અમારાં સર્વ સાંસારિક બંધનો શિથિળ થઈ ગયાં અને આ ભયંકર સંસારકારાગ્રહમાંથી સર્વ મુક્ત થઈ ગયા ! પ્રભુ ! એવું ચિત્ત કોઈનું હોય ખરું ? નહિ તે અમને સમજાવો.”

શુર મહારાજ બોલ્યા “એ મનીષીની માતા શુભસુંદરીનું નામ તો તમે અગાઉ સાંભળ્યું છે. એ શુભસુંદરીના જોડલાં છોકરાં છે તે સર્વેનું એવાજ પ્રકારનું નિર્મળ મન હોય છે.”

રાજા પોતે તો હવે તેનું તત્ત્વ કાંઈક કાંઈક સમજી ગયો હતો તો પણ ભોળા લોકોને બોધ થવા માટે મસ્તક નમાવીને શત્રુમર્દન

૧ દીક્ષા લીધા પછી કોઈ પણ કાર્ય પોતાની મરજીથી કરાવું નથી, શુરમહારાજની પ્રત્યેક કાર્ય માટે અને સામાન્ય ચાલુ બાજત માટે પણ આજ્ઞા લેવી પડે છે. એ સંપ્રદાય અનુસાર રુદ્ધામો ગ્રણમઝ્ઝી એટલે ‘આપ આજ્ઞા કરો’ ‘હું આ પનાથી અનુશાસન કરાવવા છત્તું’ એમ કહી શિશ્ય દરરોજ આદેશો માગે છે નિયંત્રણ માટે આ રિવાજ બહુ ઉપયોગી છે.

૨ સુખવચ્ચિકાઃ સુખની પાસે હાથમાં નાનું વસ્ત્ર જીવદયા વિગેરે અને વિશાળ હેતુથી રાખવામાં આવે છે તેને ‘સુહૃપત્તિ’ કહેવામાં આવે છે. વધારે અપદ્મરૂપ થતાં તેને ‘મિમલી’ પણ કહેવામાં આવે છે. તેનું પ્રમાણ ૧૬ અંગુલનું મારણ હોય છે. તેને ઘડ વાળીને રાખવામાં આવે છે.

સાધુએ ફરીને સવાલ કર્યો “ ત્યારે શું મહારાજ એ શુભસુંદરીનાપુત્રો. શુભસુંદરીને વળી ઘણાંએ છોકરાઓ છે? અમે તો એના આ એક જ છોકરાને (મનીષીને) ઓળખીએ છીએ અને તે તેને એકનો એક જ છોકરો છે એમ જાણીએ છીએ.”

શુભહારાજ તેના જવાબમાં કહેવા લાગ્યા “એ શુભસુંદરીને તો ઘણાંએ છોકરાં છે. આ ત્રિભુવનમાં જે જે પ્રાણીઓ મનીષી જેવાં દેખાય છે તે સર્વે શુભસુંદરીનાં છોકરાંઓ છે એમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી. આ દુનિયામાં જે પ્રાણીઓ ઉત્તમ છે-જેઓ મહા સત્વવાળા પ્રાણીઓને મારે ચાલનારાં છે, તેઓ-મનીષી જેવાં શુભ-સુંદરીનાં જ બચ્ચાંઓ છે એમ જાણવું.”

શત્રુમર્દન રાજપિં—“ત્યારે મહારાજ! આપે પેલા બાળની માતા અકુરાજમાળાનું વર્ણન કર્યું તેને પણ બાળ સિવાય બીજા પુત્રો હશે?”

શુભહારાજ—“હા, તેને પણ ઘણાં છોકરાં છે. આ ત્રિભુવનમાં અધમ કિલ્લ હલકા સ્વભાવના મનુષ્યો જે જે જ-અકુરાજમાળાના પુત્રો. હાથ તે તે સર્વે અકુરાજમાળાનાં છોકરાઓ છે એમ સમજવું. એ બાળત પણ શંકા વગરની છે. બાળના જેવું અધમ આચરણ કરે તેટલા ઉપરથી તેમને ઓળખી દેવાં કે તેઓ અકુરાજમાળાનાં છોકરાઓ છે.”

શત્રુમર્દન રાજપિં—“સામાન્યરૂપાને પણ મધ્યમશુદ્ધિ જેવાં બીજાં છોકરાંઓ હશે?”

શુભહારાજ—“અરે, એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણાંજ છોકરાઓ છે. આ દુનિયામાં કેટલાંક મનીષી જેવા અત્યુત્તમ સામાન્યરૂપાના ચરિત્રવાળાં હોય છે અને કેટલાંક બાળ જેવાં અત્યંત ક્ષીણ અધમ ચરિત્રવાળાં હોય છે, તે સિવાયના બીજાં બધાં પ્રાણીઓ એ મધ્યમશુદ્ધિનાજ બાઇઓ છે એમ સમજવું. જેઓ મધ્યમશુદ્ધિ જેવાં હોઇ વિચિત્ર પ્રકારના આ ચારેને અમલમાં ચૂકનારાં હોય છે તેવાં આ ત્રિભુવનમાં રહેલાં પ્રાણીઓ સામાન્યરૂપાનાં બાળકો છે એમ સમજવું. મનીષી અને બાળ જેવાં જીવોની સાથે સરખાવતાં જો આવાં મધ્યમશુદ્ધિ જેવાં જીવોની ગણતરી કરવામાં આવી હોય તો તે અનંતવલી વધારે થાય તેમ છે; તેથી જ તમને ઉપર જણાવ્યું કે એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણાંજ છોકરાંઓ છે.”

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—“જ્યારે એમ છે તો ભગવન! મારા મનમાં એક વિચાર સ્ફુરે છે. આપ કહો છો તે વાતનો કર્મવિલાસનો સાર તો એ થયો કે કર્મવિલાસ રાજત્યે ત્રણ સ્ત્રીઓથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કર્યાં. તેવી રીતે તો આ આખું જગત્ કર્મવિલાસ મહારાજનું કુટુંબી જ થયું! એ વાત બરાબર છે?”

ગુરુમહારાજ—“તમે જે કહ્યું તે તદ્દન બરાબર છે. તમે તેનો ભાવ બરાબર સમજી ગયા છો. તમારા જેવાની બુદ્ધિ તુરત જ ખરા રસ્તાપર આવી જાય છે. એમાં હકીકત એમ છે કે સર્વ યોનિઓમાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનાં પ્રાણીઓ હોય છે તો ખરા, પરંતુ તેઓ પોતાના ખરા રૂપમાં મનુષ્યપણામાં જ વ્યક્ત થાય છે. મનુષ્યપણામાં તો એ આખું કુટુંબ સર્વત્ર ફેલાઈને સ્પષ્ટ જણાઈ રહ્યું છે.

“હવે સમજી માણસે શું કરવું જોઈએ તે સંબંધમાં સંક્ષેપથી મુદ્દાની હકીકત કહી બતાવું તે તમે સાંભળો. બાળકું કર્તવ્યોપદેશ. ચરિત્ર તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેથી તેના જેવું આચરણ કોઈએ કરવું નહિ અને તેની સાથે વધારે સમાગમ પણ કરવો નહિ. જે પ્રાણી સુખ ઇચ્છતો હોય તેણે મનીષીના ચરિત્રનો આદર કરવો અને તેના જેવા થવા પ્રયત્ન કરવો. એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઘણા ખરા જીવો બહુધા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા હોય છે અને તેઓ જો રીતસરનું વર્તન અને અનુદાન કરે તો મનીષી-બુદ્ધિવંત (ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણી) પ્રયત્નથી થઈ શકે છે. એટલા માટે જ હે ભગ્ય પ્રાણીઓ! તમને વારંવાર કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારા વચનને અનુસરીને તમારે મનીષીના ચરિત્રનું અનુકરણ કરવું અને ખાસ પ્રયત્ન કરીને તમારે પાપમિત્રનો પરિચય છોડી દેવો; કારણ કે એ સ્પર્શનની સાથેના સંબંધને લીધે બાળ આખરે હેરાન હેરાન થઈ ગયો અને એનો ત્યાગ કરવાથી આ મનીષી લોકોમાં મુસ્પષ્ટ પ્રસિદ્ધ મોટાઈ મેજબીને આખરે મોક્ષને સાધનારો થયો. આ પ્રમાણે હોવાથી પોતાનું હિત ઇચ્છનાર પ્રાણીઓ પવિત્ર મિત્રો સાથે સોખત કરવી. મનમાં અંતઃકરણ પૂર્વક સમજવું કે એવી પવિત્ર માણસો સાથેની મૈત્રી આ ભવમાં અને પરભવમાં સર્વ પ્રકારની સંપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત છે. કોઈ પણ ખરાબ માણસ સાથે સોખત કરવી તે આ ભવમાં પણ દુઃખને માટે થાય છે અને સારા માણસસાથે સોખત કરવી તે મુખને માટે થાય છે. એ બન્ને હકીકત તમે મધ્યમબુદ્ધિના સંબંધમાં બહુ સારી રીતે જોઈ છે. જુઓ, જ્યાં મુઘી એણે બાળનો

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કનકશેખર.

સ્પર્શ

શૈનની વાર્તા કુસંગથી થતા ગેરકાયદા બતાવવા માટે વિદુરે પ્રકરણ ત્રીજીથી શરૂ કરી હતી. જ્યારે વિદુરને રાજાએ નંદિવર્ધન કુમારની પાસે બીજીવાર મોકલ્યો ત્યારે તેને કુમારે પૂછ્યું હતું કે ગઈ કાલે કેમ દેખાયા નહિ? તેના જવાબમાં પોતે એક આશ્ચર્યકારક વાર્તા સાંભળવામાં રોકાઈ જવાનું કહ્યું એટલે કુમારે એ વાત કહેવાનું કહેવાથી વિદુરે સ્પર્શનની વાત શરૂ કરી હતી. તે વાત પૂરી થયા પછી વિદુર અને રાજાકુમાર નંદિવર્ધન વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ—

કથાનકની કુમારપર અસર.

વિદુર—“કુમારશ્રી! મેં ગઈ કાલે આ વાર્તા સાંભળી, તે જા મોટી હોવાથી મારો તો આખો દિવસ તેમાંજ ચાલ્યો ગયો તેથી હું આપની પાસે આવી શક્યો નહીં તે ક્ષમા કરશો.”

નંદિવર્ધન—“ભાઈ! બાલુ સાફ ક્યું, વાર્તા બાલુ મજાની છે! સાંભળતાં તેમાં બાલુ રસ જામે છે અને વળી સાથે મોઢ પાડુ મળે છે. ખરેખર! પાપી મિત્રો સાથે મોખત કરવી એ બાલુ ખરાબ છે. લુએને! પેલા આખે સ્પર્શન જેવા દુષ્ટ મિત્ર સાથે દોસ્તી કરી તો તેને આ ભવમાં અને પર ભવમાં અનેક પ્રકારની પીડાઓ-કષાયોઓ અને દુઃખપરંપરા પ્રાપ્ત થયાં! એ દુઃખોનું કારણ એવી ખરાબ દોસ્તી-મોખત જ હતું, બીજું કંઈ પાડુ નહિ.”

વિદુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ચાલો! એક વાત તો

૧ હવે વાર્તા ચાલે છે તે સંસારીજીવ (નંદિવર્ધન)ની છે. સંસારીજીવ જેનેજ તે કહી સંભળાવે છે અને હવે જ્યાં જ્યાં પડેલો પુરુષ આવે ત્યાં જ તે તે કથનના સંસારીજીવના મનને જાગે તેને પોતાને કહેવાને અગાઉ મનમાં એક સમજૂતી આ પ્રેરનાવમાં પ્રથમ કહેવનો હવે કથનના ચાલુ ભાગે તેને નિવર્ધન માટે સમજાવે.

શીક થઈ ! આ કુમાર કથાનો હેતુ અને આશય તથા તેનો સાર બરાબર સમજ્યો તો જણાય છે ! હવે મારે કદાચ તેને વધારે કહેવું પડશે તો તે સાંભળશે એમ લાગે છે. જોઈએ તો ખરા, શો રંગ થાય છે તે !

સમજ્યો તો ખરો, પણ પદ્યર ઉપર પાણી.

આવેશના કષ્ણભાં, વૈદ્યાનરના તાળામાં.

વિદુરને તમાચો, વડાનો આહાર-અસર.

હવે તે વખતે મારી નજીકમાં જ (નંદિવર્ધનનો) પેટો વૈદ્યાનર મિત્ર જોડો હતો તેણે મેં (નંદિવર્ધન કુમારે) વિદુરને જે વચન કહ્યું તે સાંભળ્યું અને સાંભળતાં જ તેને ઝટકો વાગ્યો હોય તેમ તે વિચારવા લાગ્યો કે અરે આ તો બહુ ઉધી વાત બોલવા લાગ્યો જણાય છે ! વિદુરે તો એને બરાબર પાક પડાવી દીધા ! એ તો સારી વાત ન થઈ. એ બેનો વધારે પરિચય થાય તે પણ મારે માટે સારું નથી. એ વિદુર ઘણો બટકબોલો અને ઊંડી હકીકત સમજનારો છે અને તેથી મારું ખરું સ્વરૂપ કુમારને જરૂર જણાવી દેશે તો તો બહુ હુંડું થશે.

વિદુરે મનમાં વિચાર કરીને કુમારને જવાબ આપ્યો “ બરાબર છે ! તમે વાત તો બરાબર સમજી ગયા જણાવ્યો છો. વળી એક બીજી વાત તમને કહું તે સાંભળો. આ ગ્રાણીની એવી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે જ્યારે કોઈ પણ જગાએ તે કાંઈ જુએ છે અથવા સાંભળે છે ત્યારે તે બનતાં ઝુધી તે બાબતને પોતાની બાબતમાં જોડી દઈને વિચાર કરે છે, તેથી મેં પણ એ વાર્તા સાંભળીને મારા મનમાં વિચાર કર્યો હતો કે રાજકુમાર નંદિવર્ધનને પણ કોઈ પાપી મિત્રનો સંબંધ ન થાય તો બહુ જ સારું થાય.”

નંદિવર્ધન—“ એવી બાબતમાં ભદ્ર ! તારે વિચાર શામાટે કરવો પડ્યો ? મારી પાસે કોઈ પાપી મિત્રના સંબંધની ગંધ અત્યારે જ નહિ અને ભવિષ્યમાં કદિ થવાની પણ નથી.”

વિદુર—“ અમારી પણ આપની પાસે એજ વિશ્વસિ છે”

આ પ્રમાણે કહીને પછી વિદુર મારા કાનની નજીક આગ્યો અને જરા ધીમે ધીમે કોઈ બાજુમાં ન સાંભળે તેમ કહેવા લાગ્યો “ જુઓ ! બાઈ ! એક વાત તમને કહેવાની છે. પેટો વૈદ્યાનર છે તે લોકોના કહેવા

પ્રમાણે ઘણી ખરાબ પ્રકૃતિવાળો સંભળાય છે, માટે તમારે તેની ખરાબર પરીક્ષા કરવી. જેવી રીતે સ્પર્શનની સોળતથી બાળને અને અનર્થો પ્રાપ્ત થયા તેવી રીતે એ વૈશ્વાનર આપને અનર્થનું કારણ થાય એ બાળત આપે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે.”

આ હકીકત સાંભળીને તદ્દન નજીકમાં રહેલા વૈશ્વાનર મિત્ર મારી સામું ધરાદા પૂર્વક જોયું. તેના મુખ ઉપર આવેશમાં વિવેકનું હું સમજી ગયો કે વિદુરનાં વચનથી તેના મનમાં ભૂલી ગયો. ઘણુંજ દુઃખ લાગ્યું છે. અગાઉ તેણે એક સંજોગે (નિશાની) મને સમજાવી રાખી હતી તેવી નિશાની સૂચનારૂપે મને તેણે (વૈશ્વાનરે) કરી અને મને કુરચિત્ત નામનું એ વડું આપી દીધું; અને મેં પણ તેજ વખતે તે વડું ખાઈ લીધું. જે એ વડું મેં ખાધું કે તુરતજ તેના પ્રભાવથી મારો અંતરનો તો એકદમ વધવા લાગ્યો, આખા શરીરપર ગુસ્સાને લીધે પરસેવા ઝરીઓ વળી ગઈ, આખું શરીર ક્રોધને લીધે ચણોઠી જેવું લાલચે બની ગયું, દાંતો વડે હોઠ દબાઈને આવેશનો ભાવ બતાવવા લાગ્યો અને કપાળ ઉપર ક્રોધની કરચલીઓ અતિ ભયંકર દેખાવા લાગ્યાં. તે વખતે મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે આપેલા પેલા વડાના પ્રભાવથી એટલો બધો તેને વશ થઈ ગયો કે મેં પાપીએ વિદુરનો મારા એટલો પ્રેમ અને એટલી વત્સલતા હતા તેને વિસારી દીધા, તેણે જે હતું તે મારા હિત ખાતર જ કહ્યું હતું તે વાતને પણ ભૂલી ગયો, તે સાથે ઘણા વખતનો સંબંધ હતો તેને ગણ્યો નહિ, તેની સાથે એ ભાવ હતો તેનો ભાગ કરી દીધો, દુર્જનપણું સ્વીકારી લીધું અને અત્યંત આકરા અને નિર્દય વચનો વડે વિદુરનો તિરસ્કાર કરતાં જોડ્યો—“ અરે દુરાત્મા ! લાજ વગરના ! શું તું મને બાળ^૩ને ગણે છે ? અને શું પેલા ન કદપી શકાય તેવા પ્રભાવવાળા અને મારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપકાર કરનાર અંતરંગમાં રહેલા મારા હૃદય વત્સલ વૈશ્વાનરને તું પેલા દુષ્ટ પાપી સ્પર્શન જેવો ગણે છે ? ”

૧ જ્યારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે શરીરનો આવોજ દેખાવ થાય છે. ક્રોધ નાશનું નિરીક્ષણ કરવાથી તે ખરાબર જોઈ શકાશે.

૨ પ્રો. જેકોબીએ છપાવેલા ડૉ. એ. સોનો ખાસ ભાગ અહીં પૃષ્ઠ ૪ છે. હવે પ્રથમતા છાપેલા ભાગનું પૃ. ૩૪૧ અહીંથી શરૂ થાય છે.

૩ સ્પર્શનના દયાન્તનો અધમ પાત્ર. એની કથા હમણાજ પૂરી થઈ છે ખ્યાલમાં હશે.

વિદુદે એનો કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. અને તેથી એટલે બધો ચુરચો ચઢ્યો કે તેનો આજ તોડી નાખે એવો એક તમાશો મેં તને કાગાથી દીધો અને એક મોટું પાટિયું ઉપાડીને તેને મારવા દોડ્યો; એટલે બધી તેનું આખું સરીર ધ્રુજવા લાગ્યું અને બીકમંતે બીકમાં તે નાચવા લાગ્યો; બાળીને તે મારા પિતાથી પામે ગયો અને તેમને સર્વ દષ્ટીકૃત કરી સંભળાવી. તે વખતે અત્યંત દિક્ષમીરી સાથે મારા પિતાથીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે તને દોડવો (તું પોતે) વૈધાનર (પાપી મિત્ર)ની મોખત હાંટે એમ બનવું કલમગત લલન અને તેવું લાગતું નથી. જે માથ તે ખરું, આપણે તો તને એ બાળ-તમાં મોન જ ધારણ કરવું-આવે નિમ્ન મારા પિતા પદારાજને પોતાના મનમાં કર્યો.

નંદિવર્ધનનું યૌવન.

હવે આ બાળુએ બાળીની કજાનો અભ્યાસ મેં થોડા વખતમાં પૂરો કર્યો, એટલે એક સારો દિવસ મોથી કાઢીને તે દિવસે મારા શિક્ષામુરની કજાસાળામાંથી મારા પિતાથી પદમ રાજ રામદા અને લઈ જવામાં આવ્યો, મારા પિતાએ કજાચાર્યની પૂજા કરી, અનેક પ્રકારનાં મોટાં દાનો તેને આપ્યાં અને મેં અભ્યાસ પૂરો કર્યો. મારા પિતાએ માતાએ અને બાળીના સર્વ લોકોએ અને અભ્યાસ પૂરો કરવા માટે ધન્યવાદ આપ્યો. મારે માટે એક ભૂદો રાજમહેલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. સાં 'તને સુખ આવે તેમ રહેજે' એમ કહી મારે માટે ભૂદા માળુસોની નિમણુક કરી આપી અને મારા ભોગ કપભોગ માટે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે તે સર્વ પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આપી.

દેવતાઓની પેઠે અનેક પ્રકારના આનંદનો અનુભવ કરતો હું રાજમંદિરમાં રહેવા લાગ્યો. અનુક્રમે ત્રણ યુવનને યૌવન લોભમાં નાખે તેવો સમુદ્રનો જાણે અમૃતરસ હોય, વર્જન. સર્વ લોકની આંખોને આનંદ આપનાર રાત્રીને સમયે યથેજ જાણે ચંદ્રનો ઉદય હોય, અનેક પ્રકારના રા-
ગના^૧ વિકારોથી લાડુ યથેજ શોભાસાના વખતનું જાણે મેઘધનુષ્ય

૧ લોભા: રથેષ છે. (૧) સાગર પદ્મે-આકાંક્ષા, પ્રાપ્તિની ઇચ્છા; (૨) યૌવન પદ્મે-આરામ.

૨ આનંદ: રથેષ છે. (૧) ચંદ્રોદય પદ્મે-પુરો; (૨) યૌવન પદ્મે-હવે.

૩ રાગ: રથેષ છે. (૧) મેઘધનુષ્ય પદ્મે-રંગ. મેઘધનુષ્યમાં ધણી રંગો સ્પષ્ટ દેખાય છે; (૨) યૌવન પદ્મે-પ્રેમ.

હોય અને કામદેવના હથિયાર રૂપ થયેલા કલ્પવૃક્ષમાંથી જાણે 'કુલોનો સમૂહ બહાર પડેલો હોય તેવું, કમળના વનમાં સુંદર લાલ રંગવાળો જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવું દેખાતું, અને મોરના વિવિધ પ્રકારના નાચ અને વિલાસનો સમૂહ હોય તેવું યૌવન મને પ્રાપ્ત થયું, મારી યુવાવસ્થાનો તે વખતે આરંભ થયો; માફે શરીર તેથી ઘણું સુંદર અને આકર્ષક થયું, મારી છાતીનો ભાગ વધારે પહોળો થયો, સાથળો બન્ને ભરાઈ ગયા, કેડનો ભાગ પાતળો થવા લાગ્યો, નિતંબનો ભાગ વધારે સ્થૂળ થવા લાગ્યો, જાણે મારો પોતાનો પ્રતાપ હોય તેમ શરીરપર રોમ-ખાલની પંક્તિઓ કુટી નીકળી, આંખોમાં નિર્મળ પાણું આવ્યું, બન્ને હાથો વધારે દીર્ઘ થયા અને એ જુવાનીના ભરથી કામદેવે પણ આવીને મારા અંતઃકરણમાં નિવાસ કર્યો.

હું મારા જૂદા રાજજીવનમાંથી બહાર નીકળીને દરરોજ સવારે અપોરે અને સાંજે વડીલોને વંદન કરવા રાજકુળમાં જતો હતો. એવી રીતે એક દિવસ હું મારા માતાપિતા પાસે સવારમાં ગયો અને તેમને બન્નેને પગે પડી નમસ્કાર કર્યા. તેઓએ મને આશીર્વાદ આપ્યો. તેમની પાસે હું થોડો વખત બેઠો. ત્યાર પછી તેઓની રજા લઈ હું મારા રાજજીવનમાં આવ્યો અને મારા સિંહાસન ઉપર બેઠો.

કનકશેખરનું જયસ્થળ નગરે આગમન.

તે વખતે રાજકુળમાંથી એકાએક મોટો અવાજ ઉઠ્યો. એ ડોળાહળ શેનો હતો તેની મને ખબર ન હોવાથી એવા અકાળે થયેલા ડોળાહળ માટે મારા મનમાં કાંઈક વિચાર થવા માંડ્યો અને તે ડોળાહળ તરફ જવાની હું ઇચ્છા કરવા ગયો, તેવામાં તો ધવળ નામનો બળવાન સેનાપતિ રાજકુળમાંથી નીકળી મારી તરફ આવતો દેખાયો. તે મારી નજીક આવ્યો અને મને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યો—

પિતાનો
સંદેશો.

“કુમાર! દેવ (પદ્મરાજ) આપને આ પ્રમાણે સંદેશો કહેવરાવે છે તે સાંભળો: ‘તું જેવો આજ સવારે (હમણાં) અમારી પાસેથી નીકળીને બહાર ગયો તેવો જ એક દૂત અમારી પાસે આવ્યો અને

૧ કુલ: સ્તેષ છે. (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે-પુષ્પ અને (૨) યૌવન પક્ષે-નાજીકતાનું રૂપક.

૨ રંગ: સ્તેષ છે. જુઓ નોટ નં. ૩ અગાઉના પૃષ્ઠમાં.

૩ યૌવન: જુવાની, યુવાવસ્થા. સદૃષ્યોગ થાય તો તેનું નામ ‘જેખન’ કહેવાય છે; દુરપયોગ થાય તો તેનું નામ ‘ગદ્દાપચ્ચીશી’ કહેવાય છે.

તેણે જણાવ્યું કે રાજા કનકચુડનો પુત્ર કનકશેખર કુશાવર્તપુર નગરથી પોતાના પિતાએ કરેલા અપમાનને લીધે રીસાઈને નીકળ્યો છે તે અહીંથી માત્ર એક ગાઉ દૂર આવેલા ચંદનવનમાં આવી પહોંચ્યો છે. માટે હવે મને યોગ્ય લાગે તેમ મારે કરવું. તે આપણે ઘેર પરોણા તરીકે આવતો હોવાથી, નજીકનો સગો હોવાથી અને મોટો માણસ હોવાથી તેને સામા તેડવા જવું સર્વ રીતે યોગ્ય છે અને જરૂરનું છે. આ વિચાર સભામાં બેઠેલા સર્વ સભ્યોને જણાવી હું પોતે તેને તેડી લાવવામાટે તેની સામે બર્ડહું અને કુમારે પણ તુરતજ સામા આવવું. આ પ્રમાણે કહીને મને આપને જોલાવવા માટે પિતાશ્રીએ મોકલ્યો છે. માટે આપ સાહેબ હવે જલ્દી પધારો.”

‘પિતાશ્રીના જોવો હુકમ’—એમ કહીને હું પણ મારા પરિવારને લઈને આવ્યો અને પિતાશ્રીની સવારી લેજો. થઈ ગયો. પછી પેલા ધવળ સેનાપતિને મેં પૂછ્યું કે ‘આ સમયે કનકશેખર અમારો સગો કેવી રીતે યાય છે?’ ધવળે કહ્યું ‘કુમાર સાહેબ! આપની માતા, નંદા અને એ કુમારના પિતા કનકચુડ સગા ભાઈ બંદેન યાય, તેથી એ કનકશેખર આપના મામાનો દિકરો છે, તેથી તે તમારો ભાઈ યાય.’

આ પ્રમાણે વાત કરતાં કરતાં અમે સર્વે કનકશેખરની નજીક આવી પહોંચ્યા. તે મારા પિતાશ્રીને પગે પડ્યો. પ્રવેશ અને પછી હું અને મારા પિતા બન્ને તેને પ્રેમથી બેઠ્યા. આદરણીય. એક બીજાને યોગ્ય ઝોરવ અરુપરસ કર્યું. અને પછી બહુ આનંદ સાથે કનકશેખરને જયસ્થળ નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. મારા પિતાએ અને માતાએ કનકશેખરને કહ્યું— ‘વત્સ! તારૂં મુખકમળ અમને બતાવીને કહી પલુ ન રાકીએ એવો આનંદ અમને કરાવવામાં તે બહુ સાફ કર્યું! આ રાગ્ય, તારા પિતાનુંજ છે એમ સમજવું અને અહીં રહેવામાં તારે જરા પણ સંકલ્પ કરવો નહિ.’ મારા પિતામાતાનાં આવાં વચન સાંભળી કનકશેખર બહુ રાહ ચલ્યો. મારા રાત્ર્યધુવનમાં એક મુંદર પ્રારાદ ખાલી હતો તે કનકશેખરને રહેવા સાફ પિતાશ્રીએ આપ્યો. તે ત્યાં આનંદથી રહ્યો. ધીમેધીમે તેને મારા ઉપર એક વધતો ગયો અને તેને મારામાં વિશ્વાસ પણ બેસતો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ખાપરી દુર્મુખ અને કનકશેખર.

કનકશેખરે જ્ઞાનદેવી જ્યારેથી નવરત્નો મારી મારી રહેલાં પડ્યાં તે વિશેષ રવચ્છ મળ્યા પછી કિંમત જાણે અને મલે કોડતા કોડાડતા તે વખતે તે કનકશેખરે "કાલુ" માથે સંભળવાનાં એમ જ્ઞાનું છે તે તોયે વિદ્યાર્જુને તારે જ્યારેમાન કર્યું તેથી જ્યારેમાનને હરે જારે કનકશેખરે જ્ઞાનું છે, તો તારા પિતાએ તારે કેવું અને તો કનકશેખરે જ્ઞાનું છે તે કહીકત સંભળવાની મારી કમળ છે." કનકશેખરે કહ્યું "સાંભળો—"

કનકશેખરની પૂર્વ વાર્તા.

કનકશેખરે જ્ઞાનમાં કનકનિ.

કનકશેખરે જ્ઞાન અને જ્ઞાન.

દેખાતા હતા. તેમને જોઈને કુદરતી રીતે અને તેમના ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ, એટલે હું તેમની નજીક ગયો, તેમને મેં વંદન કર્યું અને પછી શ્રવણંતુ નગરની શુદ્ધ જમીન જોઈને હું તેની ઉપર બેઠો. મારા મિત્રો મારી સાથે રમત કરવા આવ્યા હતા તેઓ પણ મુનિમહારાજને નમસ્કાર કરીને મારી બાજુમાં વિનય પૂર્વક મસ્તક નમાવીને બેઠા.

એ સાધુ મહારાજનું નામ દત્ત હતું. તેઓએ યોગાતું ધ્યાન પૂરું કરીને અમને સર્વને ધર્મજ્ઞાનનો આશીર્વાદ આપ્યો અને બધાઓની સાથે યોગ્ય સંભાષણ કર્યું. તેઓનાં મધુર વચનપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવાથી મેં નમ્રપણે તેઓથી કહ્યું ‘ભગવન! તમારા દર્શનમાં ધર્મ દેવા પ્રકારનો બતાવ્યો છે?’ આવો મારો પ્રશ્ન સાંભળીને અત્યંત મુદ્દર સ્વરથી મારા અને સર્વના મનને આનંદ પમાડતાં તે મુનિમહારાજે જિનેશ્વર ભગવાનનો ધર્મ કાંઈક વિગત સાથે અમને સર્વને કહી સંભળાવ્યો. એમાં પણ તેઓથી પ્રથમ સાધુધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને સ્વાર પછી વિસ્તાર પૂર્વક શ્રાવકધર્મપર વિવેચન કર્યું. તેમણે કહ્યું કે ‘શ્રાવકનો ધર્મ કલ્પવૃક્ષ જેવો છે, સમ્યગ્દર્શન’ એ કલ્પવૃક્ષનું મૂળ છે, બાર વ્રત રૂપ એ વૃક્ષને ડાળીઓછે, સમ, સંવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકંપા એ વૃક્ષની નાની શાખાઓ છે, મોક્ષ એ વૃક્ષનું ફળ છે-વિગેરે’ તે સાંભળીને એવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મેં અને મારા મિત્રોએ તરતજ શ્રદ્ધા કર્યો. પછી મુનિમહારાજ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. હું પણ ઘરે આવીને ગૃહસ્થધર્મનું પ્રતિપાલન કરવા લાગ્યો.

અતિ ઉપયોગી પ્રશ્ન.

તે દત્ત મુનિમહારાજ જેમણે અને ગૃહસ્થધર્મ આપ્યો હતો તેઓ યોગ્ય વખત પછી ફરતા ફરતા પાછા અમારા નગરની નજીકમાં આવ્યા. ધર્મ મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી અને અન્ય અન્ય શ્રાવકોની સોબતથી હું જરા ધર્મની બાબતમાં પ્રવીણ થઈ ગયો હતો. હું તુરતજ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં તેમની પાસે ગયો, તે મુનિમહારાજને વંદન કર્યું અને પછી શુરમહારાજને પૂછ્યું કે ‘સાહેબ! જૈન શાસ્ત્રનો સાર શો છે-તેનું ખરેખરું સહસ્ય શું છે તે અને સમજવો.’

જૈન ધર્મનો સાર.

શુર મહારાજે ઉત્તરમાં કહ્યું—“(૧) અહિંસા (૨) ધ્યાનયોગ (૩) રાગ વિગેરે દુરમનોપર અંકુશ અને (૪) સાધર્મી બંધુઓ. “પર પ્રેમ એ જૈન આગમનો સાર છે.”

સારપર વિચારણા.

શુર મહારાજનો આવો જવાળ સાંભળીને (કનકશેખર કુમાર કહે છે કે) મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા જેવો પ્રાણી સર્વ પ્રકારના આરંભ સમારંભમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહેલો છે તેને પ્રાણીની સર્વથા હિંસા ન કરવી એ તો ઘણું મુશ્કેલ કામ છે, લગભગ અશક્ત જેવું છે. ત્યાર પછી શુર મહારાજે ધ્યાનયોગ માટે ભલામણ કરી, પણ મારી જેવા જીવો તો વિષયની લાલસામાં મુંઝાઈ રહેલા હોય છે અને ધ્યાનયોગ તો સ્થિર મન હોય તોજ સાધી શકાય તેવો છે તેથી મારા જેવા માટે તો તે પણ દૂરથી દૂર-વધારે દૂર જાય છે. ત્યાર પછી શુર મહારાજે રાગ વિગેરે શત્રુઓનો નિઝહ કરવાની વાત કરી પણ એ તો જે પ્રાણીઓ તત્ત્વપરાયણ હોય અને જરા પણ પ્રમાદ કરનારા ન હોય તેઓથી જ સાધી શકાય છે, મારા જેવાથી રાગાદિ ઉપર વિજય મેળવવાનું પણ બની શકે તેમ મને લાગતું નથી. ત્યાર પછી સ્વધર્મી (સાધર્મી) અંધુઓપર પ્રીતિ રાખવી-પ્રેમ રાખવો અને તેઓનું વાત્સલ્ય કરવું એ છેલ્લી સૂચના મહાત્મા શુર મહારાજે કરી તે કદાચ મારા જેવાથી બની શકે તેવું મને લાગ્યું. તેથી હવે મારે એ બાબતમાં મારી શક્તિ હોય તેટલો પ્રયત્ન જરૂર કરવો એમ મેં નિર્ધાર કર્યો; કારણ જે પ્રાણી પોતાનું હિત ધૃષ્ટતા હોય તેણે સારભૂત બાબત સમજીને તેનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ, આ નિશ્ચય કરીને તેમજ શુર મહારાજને વારંવાર વંદન કરીને મારા સંવેગને વધારી દેતો હું રાજમંદિરમાં આવ્યો.

વિચારણાનું
પરિણામ.

‘સાધર્મીવાત્સલ્ય (કનકશેખરકૃત).

મારા પિતાશ્રીને હું એકનો એક પુત્ર હોવાથી પોતાના જીવ કરતાં પણ મને તે વધારે ચાહતા હતા. મારા પિતાની મારા ઉપર ઘણી કૃપા હોવાને લીધે મારી જે ધૃષ્ટતા થાય તે પૂરી પાડવાને તે શક્તિવાન હતા, છતાં પણ હું તો રાજ્યનીતિને અને વિનયને અનુ-

૧ સાધર્મીવાત્સલ્ય: કોમળા આગેવાન ધર્મીષ્ઠ ભાવીભદ્રોએ આ વિભાગ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે. ખરું સાધર્મીવાત્સલ્ય ક્યાં છે તે સમજનાર અને બતાવનાર બહુ અલ્પ હોય છે તેથી આવા ગ્રંથોમાંથી તે સમજવું વિશેષ યોગ્ય થશે. યાદ રાખવું કે આ ધર્મને સાર છે, અત્યારે ઘણાં કાંકાં મારવામાં આવે છે, પણ રહસ્યને પકડવામાં બેચેનતાણ થાય છે. ઉપકારી પૂર્વપુરો સાચી વાત લખી ગયા છે તે સમજવી જરૂરી છે. ગો. ગિ. કા.

સરીનેજ કામ લેનારો હતો, કદિપણ ઉતાવળો થઈ જતો નહોતો. રાજ્યનિયમને અનુસરીને મેં એક દિવસ મારા પિતાને નમીને કહ્યું “પિતાશ્રી! જૈનધર્મને અનુસરનારાઓનું બની શકે તેટલું વારસા કરવાની હું ઇચ્છા રાખું છું તો તેમ કરવા માટે આપ મને રત્ન આપશો.” મારી સાથે પિતાશ્રી પણ જૈનશાસન તરફ ભદ્રકલાવ^૧ ધારણ કરનારા થયા હતા તેથી તેમને મારી એ પ્રાર્થના પસંદ આવી. તેઓએ જ-વાળમાં કહ્યું “વત્સ! આ રાજ્ય તારું છે, મારું જીવન પણ તને જીવે જ છે, તેથી તને ઇચ્છા થઈ દોષ તે ખુશીથી કર, એમાં તારે મને પૂછવાની જરૂર નથી.” પિતાશ્રીનો આવો અનુક્રમ જવાળ સાંભળીને મને ઘણુંજ આનંદ થયો અને હું તેઓશ્રીને ‘પત્રે પત્રો અને ‘ઘણી કૃપા કરી’ એમ બોલતો મનમાં રાજ મવા લાગ્યો. ત્યાર પછી નવકાર મંત્રના ધારણ કરનાર મારા આખા દેશમાં મમે તે દોષ, પછી તે ‘અંતઃજ દોષ કે બીજે મમે તેવો દોષ તે મારો ભાઈ છે એમ હું માનવા લાગ્યો અને તેમના તરફ ઘણા પ્રેમથી જોવા લાગ્યો, તેમને જોઈએ તેટલું ‘ખાનપાન’ આપીને, વસ્ત્રો આપીને, ‘આમ્રપણો’ આપીને, જવાહીર આપીને અને દ્રવ્ય આપીને તેઓને રાજ રાખવા લાગ્યો. વળી તે ઉપરાંત મેં આખા દેશમાં રાંડી રીપાવી કે ‘જે કોઈ જૈનધર્મનો પાળનાર હશે તેની પાસેથી કોઈ પણ પ્રકારનો કર લેવામાં આવશે નહિ, તેમને માથેથી કરનો ખાલે મારું કરવામાં આવ્યો છે.’ વળી મેં ઉદ્દેશિયલુ કરાવી તેમાં વિશેષ એમ પણ જણાવ્યું કે ‘રામુએ મારા પરમાત્મા છે, આવીએ મારી પરમ દેવીએ છે, આવકો મારા જુદ છે.’ આવી રીતે મેં સ્વપદપણે સર્વે હકીકત સ્વતંત્ર કરી. ત્યાર પછી તીર્થંકર મહારાજના શાસન તરફ જે કોઈ ભક્તિભાવ બતાવે તેના તરફ આનંદજળથી ભરેલી આંખોએ જોઈ તે-
 સાધમાં મની બહુ બહુ પ્રકારે હું સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે
 પ્રેમ. વખત પછી જન ધર્મે પાળનારા સમગ્રન પુરુષો
 યાત્રા કરવામાં. સનાત મહોત્સવ કરવામાં તથા મારા

૧ ભદ્રકલાવા તે પત્રે સારો છે એવું જાણી આવ્યા.

૨ અંતર્યામિ: શુદ્ધ-દેહના વર્ણનો મનુષ્ય આદિના ઉપરથી એમ પાત્રી દર્શાવ છે કે નમસ્કાર મંત્રનો ધારણ કરનાર વને તે જૈન દોષ તેના તરફ અનુભવ રાખ-વાનો છે. આ વાત ખાસ નિયમવા બેઠી છે. મૂળ ગ્રંથમાં અંતર્યામિ સ્વપદ વાપરેલો છે.

૩ ખાનપાનના સાધર્મીવા-સાધના જમણનો નિયમ નહીં જમણનો, તેનું માર અમલવાને સાધર્મીવાસનાર જમણનો: અનુવદ ન હોઈ પણ જરૂર દોષ ત્યા ખાનપાન અપાઈ-આ સર્વે પ્રકારે ખસ હાંકવા દ. જવા બેસા છે.

દાન દેવામાં વધારે પ્રમોદ (હર્ષ) લાવીને પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. જેએ નવા નવા જૈન ધર્મમાં આગ્યા તેમની ભાવના પૂર્વક મેં વિશેષ પ્રકાર પૂજા (સેવા) કરવા માંડી.^૧ મને ધર્મમાં વિશેષ તત્પર જોઈને લોકો પણ ધર્મતત્પર વધારે વધારે થવા લાગ્યા. કહેવત છે કે 'યથા રાજ તથા પ્રજા' જેવા રાજ હોય છે તેવી રીતે થાય છે-થતી ભય છે.

ખટપટીની જાળ;

ખળભુજંગનો ક્રમ;

રાજના કાનમાં ઝેર.

કનકશેખર નંદિવર્ધનને પોતાની વાત આગળ ચલાવતાં કહે છે કે આવી રીતે કુમારને (મને) જૈન શાસન ઉપર અત્યંત રાગવાળો જોઈને અમારો દુર્મુખ નામનો કારભારી-અમાલ્ય હતો તે કુમાર (મારી) ઉપર ઘણો દ્વેષ કરવા લાગ્યો. એ અત્યંત અહિત કરનાર દુરાત્મા જે ઘણો પક્ષો અને લુચ્ચો હતો તેણે પિતાજી કનકચૂડને એકાંતમાં એક વખત કહ્યું 'સાહેબ ! અમે તો આપના થકી છીએ.' આ પ્રમાણે રાજ સાથે પોતાનો એકીભાવ બતાવી તેણે પોતાના હૃદયની વાત કહેવા માંડી "સાહેબ ! આવી રીતે રાજ્યને નભાવવું ઘણું મુશ્કેલ થઈ પડશે એમ જણાય છે; કારણ કે કુમાર સાહેબે તો પ્રજાલોકને તદ્દન ઉદ્ધત બનાવી દીધેલા છે. લોકોને માથે જ્યાં સુધી કર આપવાની ખીક હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ હદને આલંબી જતા નથી; પણ જ્યારે એકવાર કર આપવાની ખીકથી તેઓને મુક્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ તદ્દન છુટા થઈ જાય છે અને છુટો માણસ સર્વ અનર્થોને કરે છે. જેવી રીતે અંકુશ^૨ વગરનો હાથી આડે અવળે રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય તે દંડના ભયથી ઠેકાણે આવે છે તેવી રીતે અંકુશ વગરના ખોટે રસ્તે જનારા લોકો દંડના ભયથી ઠેકાણે આવે છે. જ્યારે લોકો પોતાની મરજીમાં આવે તેમ આડાઅવળા વર્તે છે અને આર્ય પુરુષોને યોગ્ય ન હોય તેવાં કામ કરે છે ત્યારે રાજના પ્રતાપની હાનિ થાય છે અને તે તેને ઘણું હલકું લગાડનાર થઈ પડે છે. વળી એક ખીજ પણ વાત કહું તે સાંભળો: હાલ જે ઘણા લોકો જૈન

૧ સેવાધર્મ. નવીન ધર્મ સ્વીકારનારને ખાસ સગવડ કરી આપવાની જરૂર છે જેથી નવીન આપનાર ધર્મમાં સ્થિર થઈ જાય. Missionary Spirit જૈનમાં કેટલો હતો તે અત્યારે ઘટતી વસ્તીના વળતરમાં ખાસ વિચારવા જેવું છે.

૨ અંકુશ: શ્લેષ છે. (૧) હાથી પક્ષે-અંકુશ; (૨) મનુષ્ય પક્ષે-દખાણ.

૩ દંડ: શ્લેષ છે. (૧) હાથી પક્ષે-અંકુશ-આંકડી; (૨) મનુષ્ય પક્ષે-સજા.

ભય લોકોને માથેથી નીકળી જાય છે એટલે પછી લોકો અંકુશ વગરના થઈ જાય છે અને પછી ખરાબ આચરણને માર્ગે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કર લઈને અને સજા કરીને લોકોને જે રાજા પ્રથમથી જ અનુશાસન કરી શકતો નથી, જે રાજા કર અને દંડદ્વારા રાજ્યનો નિભાવ કરી શકતો નથી તેણે પરમાર્થથી વાસ્તવીક રીતે ધર્મનો નાશ કર્યો છે. એમ સમજવું. કુમાર! આપ અભારે જે રસ્તો લઈ બેઠા છો તેમાં રાજધર્મનો નાશ થાય છે માટે મેં તમને જે હકીકત કહી છે તે જાણી-વિચારી-સમજીને તમારા જેવાએ ખોટું સ્વામીવાત્સલ્ય કરવું યોગ્ય નથી.”

દુર્નુખના આવા વિચારો સાંભળી દોષને લીધે માફ મન વિહ્વળ થઈ ગયું તો પણ ઉપર ઉપરથી મારો દોષ શમાવી દઈ આકાર ગોપવીને મેં તેને જવાબ આપ્યો “આર્ય! જો હું કોઈ પાપી કે હુન્ન આ લોકો તરફ સન્માન બતાવતો હોઉં કે તેઓની પૂજા કરતો હોઉં તો તમે બોલો છો તે બોલવું યોગ્ય ગણાય, પરંતુ જે કુમારનું તંત્ર કરવાનું ધોરણ પ્રાણીઓમાં શુભો એટલી હદ સુધી વૃદ્ધિ પામે હોય છે કે જે તેને લીધે દેવતાઓને પણ પૂજન હોય, તેઓને જ્યારે યથેચ્છ દાનમાન વિગેરે આવામાં આવે ત્યારે, તેઓના સંબંધમાં આવું વચન બોલવું ઘટતું નથી એ જિનમતને અનુસરનારા લોકો તો સ્વભાવથીજ ચોરી, પરદાર ગમન વિગેરે સર્વ દુષ્ટ વર્તનોથી પાછા હઠી જઈને વગર કલે પોતાના જ સારે રસ્તે ચાલે છે-એવા મહાત્મા પુરૂષોનો દંડ શામાટે કરવો એવા મનુષ્યોને સજા કરવાની જેઓની બુદ્ધિ થાય તેઓજ ખરેખર સજાને પાત્ર છે. જે પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવાની જરૂર પડતી હોય જેની ચોક્કી કરવી પડતી હોય, તેઓના માથા ઉપર કરનો બીજો ન ખવો હોય તો ઉચિત ગણાય, પરંતુ જૈન લોકો તો પોતાના શુભોચી રક્ષાયલા છે, તેથી તેઓના ઉપર કરનો બોલે પાડવો ઉચિત નથી રાજાઓએ તેટલા માટે તેવા લોકોનું દાસત્વ છોડીને બીજું કંઈ પણ કરવું ઉચિત નથી અને અમે પણ તેમજ કરીએ છીએ-મતલબ જૈન

૧ કનકરોખર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે જયસ્થળ નગરે રીસાઈને આવતાં કારણ કહે છે.

૨ કુમાર જવાબ દેવામાં ધીમે ધીમે કેવો પ્રક્રમ થતો આવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

કોડો તરફ રાજ્યે સેવા કરવી જ પડે છે અને તેવી રીતે હું તેઓની સેવા કરું છું. ત્રણ છુપનના નાથ શ્રીજગતનાથ જેમના નાથ હોય તેઓના જે નોકર થાય તે આ દુનિયામાં ખરેખરા રાજા છે અને માફીના સર્વ નોકરો છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મેં અત્યાર યુધીમાં જે આચરણ કર્યું છે તેમાં રાજનીતિનું શું ઉલ્લંઘન કર્યું છે કે જેથી તમે ઉપર જણાવ્યા તેવા આકરા સજ્જો મને કહેવા તૈયાર થઈ ગયા છો? હું જે ધર્મવાત્સલ્ય કરું છું તે ખોટું છે એમ કહીને તો સાચું કહું તો તમે તમારું નામ દુર્મુખ છે તે પ્રમાણે સાચેસાચું તમારા આત્માનું દુર્મુખપણું સ્પષ્ટ કર્યું છે!”

પ્રખંચી સરળતા.

આ પ્રમાણે મેં દુર્મુખને જવાબ આપ્યો એટલે તે મારો અભિપ્રાય સમજી ગયો; તેથી તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-જૈન દર્શન ઉપર આ કુમારને અત્યંત પ્રેમ લાગે છે. એના મનપર તે બાબતની ઘણીજ અસર થઈ ગઈ જણાય છે. અને મારા વચનથી તે મારા ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયા જણાય છે, તેથી હાલ એ બાબત વધારે ઘેડવામાં કાંઈ માલ નથી. રાજાને મેં આ બાબતમાં પ્રથમથી જ સીધાં કહ્યાં છે તો આને પણ આગળ જતાં અનુક્રમે બરાબર ઠેકાણે લાવીરા. હાલ તો એને પણ ક્રોધલાગે એટલે કામ કરવાની મજા આવશે-આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને દુર્મુખ બોલ્યો “શાબાશ! કુમાર શાબાશ! તમારો જૈનધર્મ ઉપર પ્રેમ તો ખરેખરો છે એમાં શક નહિ! તમારી ધર્મની બાબતમાં સ્થીરતા વખાણવા લાયક છે. તમારા મનમાં ધર્મપર પ્રેમ અને સ્થીરતા દેવાં છે, કેટલાં છે, તેની પરીક્ષા કરવા માટે જ આ સર્વ વાત મેં ઉઠાવી હતી. અત્યારે મારા મનમાં બરાબર ખાતરી થઈ છે કે સ્થીરતાની બાબતમાં તમારું મન મેરૂ પર્યંતને પણ હઠાવી દે તેવું છે; તો હવે મારી વિનિમિત્તિ એટલીજ છે કે મેં જે વચનો આપને (કુમારને) સંભળાવ્યાં છે તે આપે મનપર લેવાં નહિ અને બીજા અર્થમાં સમજવાં નહિ.” મેં પણ તેવો જ મુકો જવાબ આપ્યો “આર્ય! એમાં તે શું કહેવું! તમારે માટે બીજું ધારવાનું અસંભવ જ છે.” આટલી વાતચીત કરીને દુર્મુખ મારી પાસેથી બહાર ગયો.

દુર્મુખના ગયા પછી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે-દુર્મુખ હુલ્લો છે અને પાપી છે, માટે એના આચરણમાં અને બોલવામાં

પોતાના ભેરથી જ દુર્યુધન આત્મ વર્નન કરતો દોન તો તો તેની પુષ્-
તાનું કૃત્ય મરણપર ચખાડી આપના; પણ કોઈ અન્ય માણસ કોઈ
કાર્ય કરે અને તેના નિર્ણય કરવામાં ન આવે તો તેમાં સંમતિ જ
ગણાય. એવો નિયમ દોષાધી પિતાએ આ આજનમાં આંખ આડા
કાન કપા અને દુર્યુધનને એકું કામ કરતાં રાષ્ટ્રે નહિ તેથી પિતાએની
પાત્ર એ આજનમાં સંમતિ જ જણાય છે. અન્યથાને કમું છે કે માતા-
પિતાના ઉપકારનો બાંહેધ વળે તેમ નથી, માટે અન્યાયની આજ્ઞા
પ્રમાણે પિતાએ સાથે લ઼ાતું ધામ્ય નથી અને કાલ જે કામ આવવા
લાગ્યું છે-ધાવકોપર કર અને દંડી વગીરન ફરી મોઝાણ છે તેને
તેણે આકારમાં કું કોણરીતે એવું ચક્ર તેમ નથી, તેથી અડીધી સાધ્યા
જવું એજ રાઈ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કોણે પળ જાણ્યા
વગર માત્ર થોડા આરા નિયોને સાથે લઈને કું લાંબી નીકળી ગયો
અને આઠી આવ્યો. આઠ નંદિવર્ષની આ પ્રમાણે પિતાએ આરૂ અ-
પમાન કમું છે એ વાત તારા સમજવામાં આવી મઠ હશે."

૧ જયસ્થળ નજરમાં નંદિવર્ષન પાસે કનકશેખરે આ પ્રમાણે પોતાના
અપમાનની કથા કહી સંજાવી તે ૫ પૃષ્ઠ થી યર થયેલ છે. આ સર્વ દર્શકલ
સંસારીએ સદાગમ આજન કહે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

વિમલાનના અને રત્નવતી.

દિવર્ચન કુમારે કનકશેખરની પૂર્વવાર્તા સાંભળી સહાનુ-
ભુતિ દર્શાવતાં કહ્યું “ભાઈ ! જણાવ્યું તેવા સંયોગોમાં
તેં ભાંધી ચાલી નીકળવાનું કામ તો બહુ સાફ કર્યું !
જેઓ પોતાનું સ્વમાન શું છે તે સમજતા હોય તેવા
પુરુષોએ માનની હાનિ કરનારના સંબંધમાં વધારે વખત
રહેવું કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. લોકોમાં ફેલાય છે કે—
સ્વમાનના વિચાર.

भास्करस्तावदेवास्ते गगने तेजसां निधिः,
निर्झर्य तिमिरं यावत्कुरुते स जनोत्सवम् ।
यदा तु लक्षयत्येष तमसोऽपि महोदयम्,
तदा परसमुद्रादौ गत्वा कालं प्रतीक्षते ।

“તેજનો ભંડાર સૂર્ય અંધકારને દૂર કરીને લોકોનાં મનને ઉત્સવ
કરી શકે છે ભાંધીજ તે આકાશમાં રહે છે, જ્યારે તે મોટા
અંધકારનો ઉદય નજરે જુએ છે ત્યારે બીજા કોઈ સમુદ્રમાં
પેસી જઈને રાહ જુએ છે (અને વળી લાગ આવે છે ત્યારે
અંધકારનો નાશ કરીને પોતાના પૂર જોરમાં પ્રકાશે છે.)”

કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા દૂતો.

મેં આવાં વચનો જ્યારે કનકશેખરને કહ્યા ત્યારે તે બહુ ખુશી
થયો. આવી રીતે અમે સર્વ પ્રકારના આનંદ અને વાર્તાવિનોદ કરતા
હતા. તેવી રીતે દશ રાતદિવસ પસાર થઈ ગયા.

પછી અગ્યારમે દિવસે મારા વાસભુવનમાં અમે બન્ને બેઠા
હતા તે વખતે મારા પિતાશ્રી તરફથી સંદેશો લઈને એક માણસ
આવ્યો અને અમને બન્નેને પ્રણામ કરીને તેણે કહ્યું “મહારાજ સાહેબે
આપ બન્ને રાજકુમારોને આજ્ઞા કરી છે કે તમારે બન્નેએ મહારાજ

૧ આ આખી અન્યોક્તિ છે. અંધકારનો ઉદય થાય છે ત્યારે સૂર્ય સમુદ્રમાં
પેસી જાય છે. અહીં અંધકાર સાથે કુમુંખ, સૂર્ય સાથે કનકશેખર, પરસમુદ્ર સાથે
જયસ્થળ નગર અને રાહ જોવાની વાત સામાન્ય સમજાવી.

પાસે તુરત આવ્યું.” “જેવો પિતાશ્રીનો હુકમ !” એમ કહી અમે અને પિતાશ્રીની પાસે જવા સાડ નીકળ્યા. અમે હજુ પિતાશ્રી સન્મુખ પહોંચીએ છીએ ત્યાં તો પિતાશ્રીના સભામંડપમાંથી ત્રણ પુરષો બહાર આવ્યા, તેઓની આંખોમાંથી એટલાં હર્ષનાં આંસુ નીકળત-હતાં કે તેના પ્રવાહથી તેઓની આંખો ધોવાઈ ગઈ હતી. તેઓ કનકશેખરના પગમાં પડ્યા. તેઓ કનકશેખરને શોધવા નીકળેલા પ્રધાન પુરષો દેખાતા હતા. મને એ હકીકત જોઈને ઘણી નવાઈ લાગી તેથી મેં પૂછ્યું કે ‘ભાઈ ! આ પુરષો કોણ છે ?’ તેના જવાબમાં ‘એ તો મુમતિ, વરાંગ અને કેશરી છે’ એમ બોલતાં બોલતાં કનકશેખરે તેઓને સ્નેહપૂર્વક ઢીલા કર્યા અને તેને લેઈ પછો. વળી મેં ફરીને પૂછ્યું કે ‘એ કોણ છે ?’ તેના જવાબમાં કનકશેખર કુમારે જણાવ્યું કે ‘એતો મારા પિતાના મોટા પ્રધાનો છે.’ અરસ્પરસ પ્રણામ થઈ ગયા પછી અમે સર્વે પિતાશ્રી પાસે રાજસભામાં આવ્યા અને ત્યાં બેઠા.

પદ્મરાજએ કહેલો હતોનો સંદેશો.

પછી મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજએ કનકશેખરને કહ્યું “ભાઈ કનકશેખર ! આ તારા પિતાના મંત્રીઓએ મને જે વાત કરી છે તે સાંભળ. ‘તેઓ જણાવે છે કે પિતાજીને (કનકચૂડરાજને) કાંઈ પણ હકીકત જણાવ્યા વગર કુમાર (કનકશેખર) ધરની બહાર નીકળી ગયા પછી તુરતમાં જ નોકર ચાકરો પાસેથી તેઓ-કનકના જવાબી શ્રીને ખબર પડીકે રાજકુમાર મંદિરમાં કોઈ જગોએ માવપિલાની દયા દેખાતા નથી, એ હકીકત સાંભળતાં જ જાણે તેઓ ઉપર કોઈએ અકરમાત્ વજ્રનો પ્રહાર કર્યો હોય, જાણે તેઓ દળાઈ ગયા હોય, જાણે તેઓ બીજા જ યઈ ગયા હોય, જાણે ગાંડા યઈ ગયા હોય, જાણે મૂર્છા પામી ગયા હોય, તેમ કાંઈ પણ ચેતના વગરના યઈ ગયા અને સહી ચૂતમંજરી પણ અત્યંત મુંઝાઈ જઈને જાણે મરવા પડ્યા હોય અથવા તો મરી જ ગયા હોય એમ જે ઘડી તો સ્પષ્ટ યઈને પડી જ રહ્યા. સાર પછી માણસોએ તેઓને કેટલોએ પવન નાંખ્યો, ચંદનનાં વિલેપન કર્યા અને એવા એવા બીજા ઉપચારો કર્યા સારે તેઓને કાંઈક ધીરજ આવી અને તેઓની મૂર્છા વળી. સાર પછી ‘અરેરે પુત્ર ! તું ક્યાં ગયો ? ક્યાં ગયો ?’ એમ મહારાજ અને દેવી રડીરડીને બોલવા લાગ્યા અને તેઓને રડતાં જોઈને નોકર ચાકર બાયાતો તથા આમું રાજસ્થાન રહ્યા લાગ્યું, તેથી મોટી રડારોજ યઈ રહી. તે વખતે રાજનું કારભારી-

મંડળ મળ્યું અને તેઓએ રાજને ધીરજ દેવા માંડી. તેઓએ કહ્યું કે 'આપ કરો છો તે કાંઈ કુમારને મળવાનો ઉપાય નથી, માટે દીલગીરી છોડી દો, ધીરજ રાખો અને કુમારને શોધવાનો પ્રયત્ન કરો. રાજાએ તેઓનું તે વચન જરા પણ સાંભળ્યું જ નહિ અને પોતે વધારે વધારે દીલગીરી કરવા લાગ્યા.

“એવી હકીકત જોઈને કુમારના સેવક ચતુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે-રાજા એટલો બધો શોક અત્યારે કરે કુમારનો પત્નો અને છે કે જો એમને એમ ચાલશે તો જરૂર એમનાં દુર્મુખને દેશવટા. પ્રાણ જશે, માટે હવે એ આખતમાં બેદરકારી રાખવી ઠીક નથી-એવો વિચાર કરીને તે તુરંત જ રાજાને પગે પડ્યો અને ‘કુમાર અહીંથી કારણસર બહાર ચાલ્યા ગયા છે.’ એટલી હકીકત જણાવી. ‘કુમાર હજી ચાક્રસ હવે છે-એટલી ખાત્રી થતાંજ રાજાને ફરીવાર શુદ્ધિ આવી. પછી તેમણે ચતુરને પૂછ્યું કે ‘કુમાર શા માટે અને ક્યાં ગયો છે?’ ચતુરે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે ‘અહીંથી ચાલ્યા જવાનું કારણ મને કુમારશ્રીએ જણાવ્યું નથી. ખાત્રી જરા ચતુર (કાલો) હોવાથી મેં તે ક્યાં ગયા છે તે જાણી લીધું છે; તેટલા ઉપરથી અટકળ કરીને કહું છું કે એ જયસ્થળ નગરે પોતાની ફાઇ પાસે ગયેલા હશે. નંદા બા (નંદિવર્ધનની માતા)ને કુમાર ઉપર બહુ પ્રેમ છે અને પદ્મરાજ પણ તેમનાપર બહુ હેત રાખે છે. કુમારની સાથે મારે વધારે પરિચય હોવાથી આટલી હકીકત હું અટકળથી ધારું છું અને મને ખાતરી છે કે જો તે અહીંથી ચાલ્યા જાય તો તેના મનને સંતોષ મળે તેવું સ્થાન નંદાબાનું રાજ્ય જ છે, સિવાય બીજા કોઈ જગાએ કુમારશ્રી જાય એમ મને લાગતું નથી.’ રાજાએ તે વખતે ચતુરના વખાણ કરીને તેને ઇનામમાં મોટું દાન આપ્યું. રાજાને તપાસ કરતાં જણાયું કે એ સર્વ અનર્થનું કારણ પેલો દુર્મુખ મંત્રી જ છે એટલે તેના આખા કુટુંબ સાથે તેને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો. વળી તેજ વખતે પિતાશ્રી કનકચૂડ રાજાએ તથા દેવી ચૂત-મંજરીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે ‘જ્યાં સુધી આપણે કુમારનું મ્હોટું જોઈએ નહિ ત્યાં સુધી આપણે આહાર લેવો નહિ અને શરીરે નહાવું ધોવું કે બીજા કાંઈ પણ સંસ્કાર કરવા નહિ.’

“હવે વળી તેજ દિવસે એક દૂત^૧ ત્યાં (કુશાવર્તપુરમાં) આવી

૧ કનકચૂડના દૂતોએ પોતાને જણાવેલી હકીકત પદ્મરાજ કનકશેખર કુમાર પાસે કહી સંભળાવે છે અને નંદિવર્ધન બાબુમાં બેસી સાંભળે છે.

૨ આ દૂતનું નામ વિકટ છે તે પ્રગણ ૨૩ માં જણાવે.

હોંચો. તેણે રીતસર નમસ્કારાદિના વિવેક કરીને કનકચૂડ રાખને
 વેસિ કરી જણાવ્યું કે દેવા વિશાળા નામની નગરી છે, ત્યાં નંદન
 નામના રાજા રાજ્ય કરે છે, તેમને પ્રભાવતી અને
 વિશાળાથી પદ્માવતી નામની બે રાણીઓ છે. તે બંને રાણી-
 આવેલા હવે. ઓથી રાજાને બે પુત્રીઓ થઈ છે, તેઓનાં નામ
 અનુક્રમે વિમલાનના અને રતવતી છે. હવે એ
 રાજાની બે રાણીઓ પૈકી પ્રભાવતી રાણીનો બાઈ પ્રભાકર નામનો
 કનકપુરનો રાજા છે, તેને બંધુમુંદરી નામની રાણી છે. તેનાથી તેને
 વિભાકર નામનો પુત્ર થયો છે. એ બાઈ બહેન પ્રભાકર અને પ્રભાવતીને
 ત્યાં અનુક્રમે વિભાકર અને વિમલાનના જન્મ્યા તે પહેલાં તેઓ બંનેએ
 એવો વિચાર કર્યો હતો કે જો આપણા બંનેમાંથી કોઈને દીકરી થાય
 અને બીજાને દીકરો આવે તો એકે પોતાની દીકરી, બીજાના દીકરાને
 દેવી. ત્યાર પછી રાણી પ્રભાવતી જોને વિશાળા નગરીના નંદનરાજા
 સાથે પરણાવ્યા હતા તેમને વિમલાનના નામની દીકરી થઈ અને તેના
 બાઈ પ્રભાકરને વિભાકર નામનો પુત્ર થયો. તેથી ઉપર જણાવેલી
 ચરત પ્રમાણે વિભાકર અને વિમલાનનાનું જન્મ પહેલાં વેવિશાળ થઈ
 ચૂક્યું હતું અને વિમલાનના વિભાકરને દેવાઈ ગયેલી હતી. હવે એ
 વિમલાનનાએ એક વખતે બંદી જતોના મુખેથી કુમાર કનકચેખરનું
 નામ સાંભળ્યું, તે સાથે બંદીજનો તેના અનેક ચુલો ખાટે બાકુ મોટેથી
 વખાણ કરતા હતા તે તેણે સાંભળ્યા. કનકચેખર કુમારના એવા
 વખાણ સાંભળીને વિમલાનનાને તેના ઉપર પલ્લેજ રાગ ઉત્પન્ન થયો
 તેથી બાળે પોતાના ટોળાથી છૂટી પડી ગયેલી હરણી દોષ, પોતાના
 સહચર (પતિ)થી વિયોગ પામેલી ચક્રવાકી દોષ, સ્વર્ગલોકમાંથી
 બહાર કાઢી ચૂકેલી બાળે દેવાંતના દોષ, માનસ સરોવરની પામે
 ચૂકી દઈને દૂર ગયેલી કલ્પહંતી દોષ, બુદ્ધિ રમનારી સ્ત્રી બાળે
 તેના સાધન વગરની થઈ ગઈ દોષ, તેથી રીતે તે તદ્દન મુન્ય પુદ્ગલ

૧ વિશાળા નગરીના હતો કનકચેખરના પિતા પાસે વાવ રહે છે તે
 માણ છે. કનકચેખરની પાસે તેના પિતાના હતોએ રહેલી વાવ પદ્મરાજ્ય રાણી
 સંભારે છે, નંદિવર્ધન કુમાર દાગર છે-આખી વાલું સુંસારીસુંસાર સદામમ
 સમસ રાણી સંભારે છે.

૨ ચક્રવાક અને તેની સ્ત્રી નિરવર સાદેજ રહે છે અને વિયોગ વાવ તારે
 મોટેથી રજા કરે છે.

૩ હંસે માનસ સરોવર પાછ રહે છે. ત્યાંથી દૂર જઈ તે તેમને નમસ્કાર
 નથી, તેના બીજે રાણી દેવદાસ નથી.

વાળી થઈ ગઈ અને અત્યંત મુંઝવણમાં આવી પડી હોય તેવી જણાવા લાગી; પછી તો તે વીણા પણ વગાડે નહિ, દડો ઉડાડવાનું રમત કરે નહિ, શરીરપર મેંદી કે ચંદનનાં ચિત્રો કાઢે નહિ, ચિત્રકથા તથા બીજી કળાઓ પર જરા પણ લક્ષ્ય આપે નહિ, શરીર ઉપર શણગાર સજે નહિ, કોઈ કાંઈ પૂછે તો તેને કાંઈ ઉત્તર આપે નહિ. દિવસ છે કે રાત છે તેના વિચાર પણ કરે નહિ; માત્ર જાણે પોતે જોગણુ (યોગિની) ^૧ હોય તેમ આંખોને જરા પણ હજાવ્યા વગર કે મટમટાવ્યા વગર કોઈને પણ અવલંબન કર્યા વગર નિશ્ચળ આંખે કોઈ વસ્તુનું ધ્યાન કરીને બેસી રહેવા લાગી. આવી હકીકત જોઈને તેમણે વર્ણવેલી માણસો સર્વ ગભરાઈ ગયા, પણ આવો મોટો ફેર વિમલાનનાની ફાર એકદમ શા કારણે થઈ ગયો તે સમજી શક્યા નહિ. તેઓ સર્વદા પ્રેમપૂર્વક તેની નજીક રહેનારા તેનાં કારણો હોવાથી તેઓને વિચાર કરતાં કરતાં યાદ આવ્યું કે-કુમાર શ્રીકનકશેખરનું નામ સાંભળ્યા પછી બહેનની આવી સ્થિતિ એકાએક થઈ આવી છે-તેટલા ઉપરથી ચોક્કસ એમ જ લાગે છે કે એ કનકશેખરે આ બહેનનું મન ચોર્યું હશે. માટે આપણે વખત વિચારીને આ હકીકત પિતાજી નંદન રાજને જણાવવી કે જેથી બહેનના ચિત્તને ચોરવાનો^૨ ગુન્હો કરનારને એ રાજ અવશ્ય પકડી પાડી બરાબર સપાટામાં લે-(કારણ ચોરને પકડવો એ રાજધર્મ છે)-એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ સર્વ હકીકત નંદન રાજને જણાવી. પિતાએ વિચાર કર્યો કે-એની માએ (પોતાની સ્ત્રી પ્રભાવતીએ) તો એને જન્મ પહેલાં વિભાકર સાથે વેવિશાળ સંબંધથી જોડી દીધી છે, પણ જો હાલ હું એ દીકરીના સંબંધમાં કાંઈ નહિ કરું તો એના પ્રાણ રહેવા પણ મુશ્કેલ છે, માટે એને કનકશેખર પાસે મોકલાવી દઉં-એ એની મેળે કનકશેખરને વરશે (પરણશે); આવી અવસ્થામાં તેના સંબંધમાં વખત કાઢવો ઠીક નથી, પછવાડેથી વિભાકરને સંભાળી લેવાશે-આવો વિચાર કરી તેઓ તુરત જ વિમલાનના પાસે આવી કહેવા લાગ્યા ‘દીકરી! જરા ધીરી થા, દીકરી ન થા, તું કુસાવર્તનગરે કનકશેખર પાસે જા.’ એ પ્રમાણે મધુર વચનથી દીકરીને વાત કરીને

અવહાર

પિતા.

૧ યોગિની સાલંબન કે નિરાલંબન ધ્યાન કરે છે ત્યારે આવી એકાગ્રચિત્તિ કરે છે, સાધ્યમાં ફેર છે, પણ બાહ્ય વર્તન તો યોગની જેવું જ છે.

૨ અહીં ચોરી અલંકારિક અર્થમાં સમજવાની છે.

નંદન રાત્રીએ તેને કુશવર્તપુરે મોકલવાનો હુકમ કર્યો. એ વખતે વિમલાનનાની બહેન રત્નવતીએ પણ પિતાને વિનંતિ કરી કે 'પિતાજી ! હું મારી બહેન વિમલાનના વગર એક ક્ષણ રત્નવતીને પણ રહી શકું તેમ નથી, માટે આપ રજા આપો તો હું પણ બહેનની સાથે જઈ. માત્ર વાત એટલી કે હું કનકશેખરને વરીને મારી બહેનની શોક નહિ માડું !

સીઓમાં અરસ્થરસ ગમે તેટલો પ્રેમ હોય પણ જો તેઓને શોક તરીકે રહેવું પડે તો સનેહ જરૂર તુટી જાય છે. માટે વિમલાનના પતિના કોઈ વહાલા મિત્રની હું સ્ત્રી થઈશ.' રત્નવતીના આવા વિચારો સાંભળી નંદનરાત્રીએ કહ્યું- 'દીકરી ! તને ગમે તે કર. મને ખાતરી છે કે મારી દીકરી પિતાની જાતે કદિ પણ અગુચિત કામ કરશે જ નહિ.' રત્નવતીએ પિતાની હકીકત મારે ચઢાવી અને તે પણ વિમલાનનાની સાથે આવી નીકળી. 'સાંચી રાતદિવસ પ્રયાણ કરતાં, મહારાજ ! વિમલાનના અને રત્નવતી આજે અહીં આવી પહોંચ્યા છે અને નમરની બહાર બગીચામાં રોકાયા છે. આ હકીકત આપ મહારાજને નિવેદન કરવા તેમજે મને મોકલ્યો છે. હવે આપ તે બાબતમાં યોગ્ય લાગે તેમ ફરમાવો.'

"મહારાજ 'કનકચૂડે આ હકીકત સાંભળી એટલે એમને એક તરફથી ધણો હર્ષ થયો અને બીજી તરફથી અત્યંત ખેદ થયો. પછી આર પ્રધાનમંત્રી શૂરસેનને તેમજે આજ્ઞા કરી કે તેણે આવેલી કન્યાઓને સારો ઉતારો આપવો અને તેની યોગ્ય ખાતર બરદાસ્ત કરવી અને અમને મુખતિ વરંગ અને કેશરીને બોલાવીને દુવંચેપણ આ પ્રમાણે કહ્યું 'અરે પ્રધાનો ! નંદન રાત્રીની બે દીકરીઓ આપણે સાં આવી રીતે કુમારને અને તેના મિત્રને વરવા માટે આવી છે તે ઘણા આનંદની વાત થઈ છે, પણ અભારે કનકશેખર કુમારનો વિરહ હોવાથી તે વાત વિરહની અગ્નિમાં જાળે વધારે ધી હોમાતું હોય તેવી અથવા ઘા ઉપર લુણ (મીઠું) મૂકવા જેવી લાગે છે. માટે તમે ત્રણે જયસ્થળ નગરે (પદ્મરાજની રાજધાનીએ) જાઓ. મને ખાતરી છે કે કુમાર સાંજ ગયેલ છે. તમે

૧ નંદનરાત્રીના દેવે કનકચૂડે રાત્રીને એ સર્વ વાત કહેલ છે તે કનકચૂડના પ્રધાનોએ પદ્મરાત્રીને કહેલ છે તે સર્વ વાત કનકશેખર અને નંદિવર્ધન પાસે પદ્મરાત્રી તેજ સંબોધમાં કહી સંભળાવે છે.

૨ મહારાજ પદ્મરાત્રી કનકચૂડના દેવોએ રજુ કરેલી હકીકત કનકશેખર કુમારને આગળ જણાવતાં કહે છે.

મારા બનેલી પદ્મરાજને મારી અવસ્થા કેવી થઈ છે અને કન્યાઓ (વિમલાનતા અને રતવતી) અહીં આવેલી છે તે સંબંધી વિગતવાર સમાચાર નિવેદન કરો. મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે એ બંને કારણે સમજી જઈને પદ્મરાજ કનકશેખર કુમારને તુરંતજ અહીં મોકલ આપશે. વળી તમારે પદ્મરાજની રજા મેળવીને કુમાર નંદિવર્ધન પણ અહીં સાથે તેડતા આવવો, કારણ કે મારા વિચાર પ્રમાણે રતવતીનો વર થવાને તે જ યોગ્ય છે! કનકચૂડ રાજનાં આવાં વચને સાંભળી (ફૂતો કહે છે કે) અમે તેની આજ્ઞા માથે ચઢાવી. આ હેતુથી અમે અત્રે આવ્યા છીએ,

“કુમાર કનકશેખર! આ પ્રમાણે તારા પિતાના ત્રણે ફૂતોએ અમને લખાણથી હકીકત કહી સંભળાવી છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હવે તું અહીંથી સત્વર જા. જોકે તેમ થવાથી તારો વિરહ અમને થશે તે અમારું હૃદય કબૂલ કરે તેમ નથી અને તેથી અમે મ્હોઢે બોલી શકીએ તેમ નથી, તોપણ જવાનું કારણ પ્રખળ હોવાથી અને હકીકત ગંભીર હોવાથી અમારે દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે તમારે હવે જરા પણ વખત અહીં કાઢવો નહિ. અહીંથી એકદમ કુશાવર્તનગરે જવું અને તમારે બંનેએ સર્વ પ્રકારે કનકચૂડ રાજના મનને આનંદ ઉપજાવવો.”

બંને કુમારોનું પ્રયાણ.

પિતાશ્રીનો એવો હુકમ સાંભળીને એમ થવાથી અમારો બંનેનો પરસ્પર વિયોગ થશે નહિ એટલે પિતાએ આજ્ઞા પણ બહુ સારી કરી-એવું વિચારતાં મેં અને કુમાર કનકશેખરે પિતાશ્રીને કહ્યું-‘જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા.’ એ જ વખતે પિતાશ્રીએ આનંદમાં આવીને પ્રયાણ કરવા યોગ્ય ચતુરંગ સેનાને તૈયાર કરવાનો હુકમ આપ્યો અને તેના ઉપર પ્રધાન પુરોહિની નીમણુક કરી આપી અને પ્રયાણ યોગ્ય ઉચિત મંજૂ કરીને અમને બંનેને વિદાય કર્યા. મેં જ્યારે પ્રયાણ કર્યું ત્યારે મારી સાથે મારા અંતરંગ રાજ્યમાં રહેલા વૈશ્વાનરે પણ મારી સાથે પ્રયાણ કર્યું. તેની સાથે વળી શુભ રૂપે પુણ્યોદય મિત્રે પણ સાથેજ પ્રયાણ કર્યું. આવી રીતે પ્રયાણ કરતાં કરતાં અમે કેટલોક રસ્તો કાપી નાખ્યો.

૧ ફૂતોએ કહેલી હકીકત પદ્મરાજ કનકશેખર પાસે ફરી કહે છે. જુઓ પૃ. ૫૬૪

૨ ફૂતોએ કહેલી વાત પૂરી કરીને હવે પદ્મરાજ પોતે કનકશેખર કુમારને કહે છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

‘રૌદ્રચિત્તે હિંસાલક્ષ.’

એ આવતાં આવતાં રૌદ્રચિત્ત નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તે નગરનું વર્ણન તેમજ તેના અધિરાજ અને તેના નજીકના પરિવારનું વર્ણન ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. જાતુ વિચારણીય હોવાથી અત્ર વિસ્તારથી તે આપવામાં આવ્યું છે.

રૌદ્રચિત્ત નગર.

હવે એક ચારની પશ્ચી ભેડું રૌદ્રચિત્ત નામનું નગર છે. તે દુષ્ટ લોકોને રહેવાનું સ્થાન છે, અનર્થ રૂપ વૈતાળોની જન્મભૂમિ છે, નરકનું દ્વાર છે અને આખા બ્રુવનને સંતાપનું કારણભૂત છે.

કોઈને રેસી નાખવા, કોઈનાં માથાં કાપી નાખવાં, કોઈને યંત્રમાં ખીલીને દાખી દેવા, કોઈને મારી નાખવા-આવા આવા ને ભાવે પ્રાણીઓને બંધકર સંતાપ ઉત્પન્ન કરનાર છે તે ભાવ રૂપ લોકો એ રૌદ્રચિત્ત નગરમાં સદાને માટે રહેતા હોવાથી એ નગરને ‘દુષ્ટ લોકોને રહેવાનું સ્થાન’ કહેવામાં આવ્યું છે.

કલ્હની વૃદ્ધિ, પ્રીતિનો ઉદ્, ધેરનું સાંધણ, માખાપને અને છાકરાં વિગેરેને મારવામાં નિપુરતા વિગેરે વિગેરે અનેક અનર્થ ને લોકોમાં માનવા પાત્ર મુરકેલ પટે તેવા દોષ છે તે કોઈ પણ ભતના આંચકા વગર આ રૌદ્રચિત્ત નગરમાં પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા માટે એ નગરને ‘અનર્થ રૂપ વૈતાળોની જન્મભૂમિ’ કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે તે નગરને ‘નરકનું દ્વાર’ સામાટે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ કહે છે: પોતાનાં પાપના બાળથી ને પ્રાણીઓ નર-

બાળી નાખે છે અને બોગા લોકો એને સંતોષ આપવાના-એની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવાના કાંઈ ઉપાય થોડ પળ સકતા નથી તેટલા માટે તેને 'સ્વભાવધીજ ઊંઘી પ્રકૃતિવાળો' કહેવામાં આવ્યો છે.

આ સંસારમાં જ્યાં મુઘી દુષ્ટાભિસંધિ રાજ વચ્ચે પડી નીતિનો વિયોગ સદાને માટે કરાવતો નથી ત્યાં મુઘી દુનિયામાં નીતિ ચાલે છે, પણ જ્યારે એ મહારાજ પ્રગટ થાય છે એટલે નીતિ અને મર્મ કોઈ બીજી જગ્યાએ જ પડાવન કરી જાય છે તેથી ભુક્ષિમાન અનુભવીઓએ તેને 'નીતિના રસ્તાઓના લોપ કરનાર' તરીકે વર્ણવેલો છે.

નિષ્કર્ણુતા રાણી.

પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી, પાપના રસ્તાઓમાં કુશળ, ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી અને પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત (આસક્ત) અને અગ્નિ જેવો પ્રજ્વલિત આકાર ધારણ કરનારી (તે દુષ્ટાભિસંધિ મહારાજને) નિષ્કર્ણુતા નામની મહાદેવી છે.

{સદરાસુ દુષ્ટાભિસંધિ રાજ લોકોને જુદા જુદા પ્રકારની કદરવનાઓ ઉપજાવ્યા કરે છે. તે વખતે તેવી રીતે પીડા પામતા લોકોને જોઈને તેઓની ઉપર દયા લાવવાને બદલે આ રાણી મોટેથી હસેછે અને લોકોને પીડા પામતાં જોઈને વધારે રાજ થાય છે અને તેમ કરીને તેઓને ઉલટી વધારે પીડા ઉપજાવે છે માટે તે મહાદેવીને ' પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી ' તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

આંખોનું ફોડી નાંખવું, મસ્તકનો છેદ કરવો, તાક કાન કાપી નાખવાં, ચામડી કતારી નાખવી, અંગ તોડી નાખવા, ખેરના લાકડાની જેમ શરીરને કુટવું-એ અને એવા એવા પ્રાણીઓને પીડા આપવાના બીજા જે જે પ્રકારો છે તે સર્વમાં એ મહાદેવીએ ધણી ઉસ્તાદી મેળવેલી હોવાથી તે દેવીને ' પાપના રસ્તાઓમાં કુશળ ' તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

આખા ભુવનને મોટો સંતાપ કરનારા અને પરદ્રોહ^૧ વિગેરે અધમ ચેષ્ટાઓ કરનારા દુષ્ટ લોકો એ સૈદ્ધાંતિક નગરમાં રહે છે તે સર્વ ઉપર એ મહાદેવીના ઘણા પ્રેમ છે અને તેને જાતે

૧ પરદ્રોહઃ અનિષ્ઠ ચિન્તન, જે સર્વ અપકાર.

પોતાના ખાસ જમાદારો બનાવે છે તેથી 'ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી' તરીકે એ મહાદેવીને વર્ણવવામાં આવેલી છે.

પોતાના પતિમાં પરાયણ તે મહાદેવી દુષ્ટાભિસન્ધિ સગવડ પરમાત્મા જેવો ગણે છે અને તેની તેહનાતમાં સતદિવસ હાજર રહે છે, તેનું શરીર કે તેનું પડખું કદિપણ છોડતી નથી અને તેના બળને એકદું કરી આગે છે-તેટલા માટે તે મહાદેવીને 'પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત' તરીકે ઉપર વર્ણવવામાં આવી છે.

હિંસા દીકરી

એ નિષ્કરુણતા મહાદેવીને એ રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમાં ઘણા મોટા વધારો કરનારી, તે નગરમાં રહેનારા લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનારી, માત પિતા તરફ વિનયવાળી અને રૂપમાં વૃજીજ ભવંકર આકૃતિવાળી સાક્ષાત જાણે કાળકૂટ ઝેરનીજ બનાવેલી હોય તેવી એક હિંસા નામની દીકરી છે.

જ્યારથી એ દીકરીનો જન્મ થયો છે ત્યારથી રૌદ્રચિત્તપુર નગર આગળ વધવા માંડ્યું, રાજા શરીરે રૂદ્ર પુદ્ર થયો, મહાદેવી પણ પુદ્ર થયાં અને લોકો પોતાનાં નિધ કર્મમાં વધારે વધારે પ્રવર્તવા લાગ્યા તેટલા માટે એ કન્યાને રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમાં ઘણા મોટા વધારો કરનારી' તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

કન્યા, દ્રેષ, મત્સરતા, ક્રોધીપણ, અશાંતિ વિગેરે વિગેરે એ રૌદ્રચિત્તપુરના મોટા મોટા શહેરીઓ પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાળા અને માણીતા હતા તેઓને મહારાજાની આ હિંસા નામની દીકરી ઘણા સ્વનંદ આપનારી જણાતી હતી; એકતા બેળામાંથી કાઢી બોલના શહેરીના બાળામાં તે બેસી જતી હતી અને એક સરોવર તેને બાળાના હાથ પરથી બીજાના હાથપર આપતો હતો. આવી રીતે એક બેળાથી બીજાનાં અને એક હાથથી બીજા હાથમાં આવતે તે જતી જાય તે લોકો તેને વહાવણી કુળન કરતા હતા અને તેની રીતે નવરજ્જોનાના પિતાની ઘેર પ્રવેશી તે દરમિયાન તેટલા માટે 'તે નગરમાં રહેનાર લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનારી' તે હોય તેનું કહેવાનું આવ્યું છે.

દુષ્કામિસન્ધિ રાત્રી તેને કાંઈ પાનુ હુકમ કરે તેનો તે દીકરી કદિ પાનુ અનાદર કરતી નહોતી અને નિષ્ક્રાન્તતા માતા જે કાંઈ ફરમાવે તેને પાનુ બરાબર અનુસરતી હતી, પોતાના મા-આપની બની રાંકે તેટલી ચાકરી કરવા તે નિરંતર તત્પર રહેતી હતી તેટલા માટે તેને 'માત પિતા તરફ વિનયવાળી' કહેવામાં આવી છે.

હવે તે હિંસા પુત્રીને 'રૂપમાં ઘણીજ ભયંકર આકૃતિવાળી' સામાદે કહેવામાં આવી છે તેનું કારણ કુંડુ હું તે સાંભળોઃ એ દીકરીનું નામજ એટલું ભયંકર હતું કે તે સાંભળવાથી લોકોનાં મનમાં ત્રાસ થઈ જાય તો પછી તેને જ્યારે સાક્ષાત્ નજરે લુએ ત્યારે તો તે કેટલી ભયંકર લાગતી હશે તેના ખ્યાલ તમેજ કરો. પોતાનું માથું નીચું કરીને તેનાવડે પ્રાણીને ધક્કો મારી નરકરૂપ મહા હોંડા ભયંકર ખાણમાં તે નાખી દેછે અને ત્યાં પ્રાણીને અત્યંત સંતાપનું કારણ બને છે. એ સર્વ પ્રકારનાં પાપનું મૂળ છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરનારી છે, એ અંતરમાં તાપ લાવનારી છે અને એની શાસ્ત્રકારોએ વારંવાર નિંદા કરેલી છે- ઘણું શું કહેવું ! હુંકામાં કહીએ તો જેવી ભયંકર આકૃતિવાળી એ હિંસા દીકરી છે તેના જેટલી ભયંકર આઃ દુનિયામાં બીજી કોઈ સ્ત્રી નથી.

નામસચિત્ત નગરનો પરિવાર.

હવે એક નામસચિત્ત નામનું નગર છે. ત્યાં મહામોહુ નરપતિનો દ્વેષગજેન્દ્ર નામનો છોકરો રહે છે. અઝાઉ વાર્તામાં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે મારો મિત્ર વૈશ્યાનર અવિવેકિતા નામની પ્રાણહીનો દીકરો છે. એ અવિવેકિતા પ્રાણહી આ દ્વેષગજેન્દ્રની સ્ત્રી થાય છે; મતલબ મારો વૈશ્યાનર મિત્ર આ દ્વેષગજેન્દ્રનો દીકરો થાય છે. હવે વાત એમ બની હતી કે મારો મિત્ર વૈશ્યાનર જ્યારે એ અવિવેકિતાના પેટમાં હતો ત્યારે કોઈ કારણને લઈને એ અવિવેકિતા દેવી પોતાના નામસ-

૧ અહીં સૈદ્રચિત્તપુર અને નામસચિત્ત નગરની સ્પષ્ટતા વાંચનારે કરી લેવી. સૈદ્રચિત્ત નગરમાં હિંસાને લગતી વાર્તા આવશે. એનો દુષ્કામિસન્ધિ રાત્રી ફર છે, કશ્ચા પગરની નિષ્ક્રાન્તતા રાત્રી છે અને હિંસા દીકરી છે. એ પ્રથમ પાપસ્થાનકને વહેંચે છે. નામસચિત્ત નગરમાં ક્રોધ-પ્રથમ કપાય મુખ્યપણે વહેંચે અને તેની સર્વ દશીકલ એ નગરને અને આવશે. વૈશ્યાનર એ ક્રોધ છે. અહીં હિંસા અને ક્રોધના વિષયને સાથે લીધેલ છે એ જ્ઞાનમાં રાખવું.

૨ જુઓ અઝાઉ પૃ. ૩૪૬.

ચિત્ત નગરથી નીકળીને રૌદ્રચિત્ત નગરમાં આવી હતી. એ તામર ચિત્ત નગર કેવું છે, એ દ્વેષગળ્લેન્દ્ર રાજા કેવો છે, તેની અવિવેકિત રાણી કેવી છે અને તામરચિત્ત નગરથી રૌદ્રચિત્તપુર નગરમાં એ અવિવેકિતાને જવાનું કારણ શું બન્યું હતું તે સર્વ અમે આગળ જત કહીશું.^૧ ભદ્રે અગૃહિતસંકેતે! આ બધી હકીકતની મને તે વખતે તો જરા ખબર પણ પડી નહોતી અને મને એ વાતની ગંધ પણ આવી નહોતી; આ સદાગમ મહાત્માની કૃપાથી હમણા એ સર્વ હકીકત મારા સમજવામાં આવી છે તે હું તને કહું છું. વાત ઘણી આશ્ચર્ય ઉપજાવે અને વિચારમાં નાખી દે તેવી છે તેથી તે બરાબર સાંભળજે અને પછી વિચારજે.

હિંસા સાથે નંદિવર્ધનનું લગ્ન.

એ અવિવેકિતા રૌદ્રચિત્ત નગરમાં આવીને કેટલોક વખત રહી તેને દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા સાથે વધારે ગાઢ પરિચય થયો. અસલમાં વાત એમ હતી આ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા જે પદ્વીપતિ હતો તે અવિવેકિતાના પતિ દ્વેષગળ્લેન્દ્રનો ખાસ સંબંધી હતો તેથી તે રાણી અવિવેકિતાનો દાસ હોય તેમ વર્તતો હતો. હું જ્યારે મનુજગતિ નગરીમાં આવ્યો છું એમ એ અવિવેકિતા ગ્રાહ્યણીને ખબર પડી ત્યારે તેને મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોવાથી રૌદ્રચિત્ત નગરથી નીકળીને તે મારી પાસે મનુજગતિ નગરીમાં આવી પહોંચી અને જે દિવસે મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે તેણે વૈશ્વાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. જેમ હું વધતો ગયો તેમ તે વૈશ્વાનર પણ મોટો થવા લાગ્યો. જ્યારે વૈશ્વાનર સમજણો થયો ત્યારે પોતાના સોહીઓ સંબંધીઓ કોણ કોણ હતા તે સર્વ હકીકત અવિવેકિતાએ તેને કહી બતાવી હતી. વૈશ્વાનર તો મારી સાથે જ રહેતો.

હવે અમે જ્યારે કુશાવર્તપુરે જવા માટે પ્રયાણ કરતા અરથેક રસ્તે આવ્યા ત્યારે મારા પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરના વૈશ્વાનરસાથે મનમાં એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ કે-આ નંદિવર્ધન રૌદ્રચિત્તપુરે. હુમારને રૌદ્રચિત્ત નગરે લઈ જઈ અને મહેનત કરી દુષ્ટાભિસન્ધિને સમજાવી તેની હિંસા નામની

૧ જુઓ પ્રસ્તાવ ચોથો, પ્રકરણ ત્રીજું; ત્યાં દ્વેષગળ્લેન્દ્રનું પણ વર્ણન આવ્યો.

૨ સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ પોતાની વાત અગૃહિતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે.

૩ એટલે જ્યારે હું મનુષ્ય થયા ત્યારે અવિવેક અને ક્રોધ સાથે જ જન્મ્યા. જુઓ પૃ. ૩૪૬.

દીકરીનું લક્ષ મારા તે મિત્ર સાથે કરાવી આપું. જો-એ બન્નેનાં લક્ષ થઈ નય તો મારાં સર્વ (ધારેલાં) કાર્યો કરતાં કુમાર જરા પણ આંચકો ખાય નહિ અને માફ કામ બરાબર સિદ્ધ થઈ નય-આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તેણે મને કશું કે 'ચાલો, આપણે સૌદ્રચિત્ત નગરે જઈએ.' એ જવાબમાં કશું કે 'ભલે! પણ કનકશેખર વિગેરેને પણ સાથે લઈએ.' વૈશ્વાનરે કશું 'એ નગરમાં તેઓ પ્રવેશ કરી શકશે નહિ, કારણ કે સૌદ્રચિત્ત નગર અંતરંગમાં આવેલું છે, તેથી તારા સુગા એહી કે. માણસો વગર. માત્ર મારી મદદથીજ ત્યાં તું એકલો જઈ શકીશ.' આવાં તેનાં વચન સાંભળીને કુમાર (હું પોતે) તેનું વચન ઉત્તાપી શકતો ન હોવાને લીધે, તેના ઉપર મારો ઘણો એક હોવાને લીધે, માફ મન અસાનમાં તરબોળ થયેલું હોવાને લીધે, તે માણસ મારો ખરેખરો દુશ્મન છે એ હકીકત હું તે વખતે સમજતો ન હોવાને લીધે, પોતાના આત્માનું ખરું હિત અને અહિત શેમાં અને ક્યાં રહું છે તેનો મને તે વખતે વિચાર ન હોવાને લીધે અને ભવિષ્યમાં એથી કેટલા ત્રાસો અને હેરાનગતિઓ થશે તે પ્રથમથી બહેલ ન હોવાને લીધે હે અમૃહીતસંકેતા! હું મારા મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે સૌદ્રચિત્ત નગરે ગયો, ત્યાં મેં મહારાજા દુષ્પ્રાબિસન્ધિને જોયા, વૈશ્વાનરે તેની સાથે વાતચીત કરીને તેની કન્યા હિંસા સાથે મારા વિવાહનું નક્કી કર્યું અને અનુક્રમે અમારાં (મારાં અને હિંસાનાં) લક્ષ થયાં. લક્ષને યોગ્ય જે ઉચિત ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ તે સર્વ તે વખતે કરવામાં આવી.

હિંસાપ્રેમી નંદિવર્ધન.

પ્રેમ વધારવાના ઉપાયો.

ઉપાયની સાધનાનાં પરિણામો.

આવી રીતે દુષ્પ્રાબિસન્ધિ રાજાએ મને પરણાવીને વિદાય કર્યો. ત્યાંથી વૈશ્વાનર અને હિંસા બન્નેને સાથે લઈને હું કનકશેખર અને અમારા લરકર જોગો થઈ ગયો. ત્યાં જતાં રસ્તામાં અત્યંત આનંદમાં આવી જઈ વૈશ્વાનરે મારી સાથે વાતો કરવા માંડી.

વૈશ્વાનર—“મિત્ર નંદિવર્ધન! હું આજે ખરેખરે ભાગ્યશાળી થયો!”

નંદિવર્ધન (હું પોતે)—“તે કેવી રીતે?”

વૈશ્વાનર—“તું આ હિંસા કેવીને પરણ્યો તે બહુ સાફ કામ થઈ ગયું! હવે તને મારી એકજ વધારે પ્રાર્થના છે કે કોઈ પણ રીતે હવે તે તારા ઉપર ઘણી પ્રેમવાળી રહે અને તે પ્રેમ આજ રહે તેવી રીતે તારે નિરંતર વર્તવું.”

નંદિવર્ધન—“ એ હિંસાદેવી મારા ઉપર ઘણી અનુરક્ત (પ્રેમ-વાળી) રહે તેનો ઉપાય શો છે ? ”

વૈશ્વાનર—“ કોઈ પણ પ્રાણીએ અપરાધ કર્યો હોય કે ન કર્યો હોય પરંતુ તેને મારી નાખવામાં તારે જરા પણ વિચાર કરવો નહિ-આહું અવળું જોઈું નહિ-એ હિંસા દેવીને પોતાપર આસક્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય છે. ”

નંદિવર્ધન—“ એમ ધારો કે હિંસાદેવીનો મારા પર ઘણોજ પ્રેમ થાય અને તે મારા ઉપર આસક્ત રહે તો પછી તેનું પરિણામ શું આવે ? ”

વૈશ્વાનર—“ અરે ભાઈ નંદિવર્ધન ! મારા કરતાંએ એનો પ્રભાવ તો ઘણો જબરો છે ! વાત એમ છે કે જ્યારે હું પુરૂષના અંતરંગ રાજ્યમાં આવું છું ત્યારે તો પ્રાણીમાં એક લાલ રંગનું તેજ આવી જાય છે તેના જોરથી તે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ત્રાસ^૧ બેસાડી શકે છે, પરંતુ આ હિંસા જો પ્રાણી ઉપર આસક્ત થઈ ખૂબ પ્રેમથી ભેટી પડે તો તેનો પ્રભાવ ઘણો વધારે હોવાથી દર્શન માત્રથી જ તે પ્રાણીના પ્રાણનો નાશ કરે છે. તેટલા માટે ગમે તેમ કરીને એ (હિંસા) તારા ઉપર વધારે પ્રસન્ન થાય એમ વર્તવા મારી વિનંતિ છે. ”

નંદિવર્ધન—“ વાહ, એમ વર્તીશ. ”

વૈશ્વાનર—“ ઘણી મહેરબાની ! ”

ત્યાર પછી રસ્તે ચાલતાં હરણ, સુવર, ઊંઠ, સાબર (એક જાતના મૃગ), સારંગ (હરણની જાત) વિગેરે જંગલમાં રહેનારા અનેક જનાવરોને ઘસઘસા પ્રમાણે હું મારવા લાગ્યો. એ જનાવરોને એટલી મોટી સંખ્યામાં મારવા લાગ્યો કે કોઈવાર સેંકડો અને કોઈવાર હજારોનો નાશ કરવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં મારો હેતુ મારા દોસ્તદાર વૈશ્વાનરની શિખામણુ પ્રમાણે ચાલવાનો હતો. એ પ્રમાણે કરવાથી મારી નવપરિણિત સ્ત્રી હિંસાદેવી મારી ઉપર ઘણી રાજી થઈ અને મારાપર આસક્ત ચિત્તવાળી થઈ. છેવટે વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મને જોઈને પ્રાણીમાત્ર ત્રાસથી ધ્રુજવા લાગ્યા અને કોઈ કોઈ જોવાના તો પ્રાણુ મને જોઈને જ નીકળી જવા લાગ્યા. મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે મને હિંસાનો પ્રભાવ કહોજ હતો તે પ્રમાણે દર્શન માત્રથી તે અન્યતઃ પ્રાણુનો નાશ કરશે તે વાતમાં મને હવે બરાબર વિશ્વાસ પડ્યો.

૧ ક્રોધથી સામા પ્રાણી ઉપર ધાક બેસે છે.

૨ હિંસાના પરિણામે પ્રાણુ ચાલ્યા જાય છે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અંબરીપ બહારવટીઆનો નાશ અને લભ.

નકશેખર અને હું (નંદિવર્ધન) લશ્કર સાથે આગળ
આવતાં આવતાં કનકચૂડ (કનકશેખરના પિતા-કુ-
શાવર્તપુરના રાજા)ના દેરાના સિમારાં લગભગ
આવી પહોંચ્યા. ત્યાં એક વિપમકૂટ નામનો પર્વત
હતો. એ પર્વત ઉપર મહારાજ કનકચૂડના મંડળને
મોટા ઉપદ્રવ કરતાર અંબરીપ^૧ નામના બહારવટીઆ વસતા હતા. તે
બહારવટીઆઓને અગાઉ કનકચૂડ રાજાએ ઘણા પ્રકારની પીડાઓ
ઉત્પન્ન કરી હતી અને તેમને બહુ ત્રાસ આપ્યો હતો.
વિપમકૂટ તે બાળતનું તે બહારવટીઆ ઘણું વૈર રાખતા હતા
અંબરીપા. અને તે વૈર કરવાનો પ્રસંગ ચોધતાં હતા. તેઓને
ખબર પડી કે પિતાના દુશ્મન કનકચૂડ રાજાનો પાટથી
કુમાર કનકશેખર એ રસ્તે યદને કુશાવર્તપુરે જવાનો છે એટલે
તુરતજ તેઓ રસ્તો રોકીને બેઠા. અમારૂં અને એ બહારવટીઆનું
લશ્કર એક બીજાની નજીક યઇ ગયું એટલે તુરત જ કલકલ રાખ્દ
કરતાં બહારવટીઆ અમારા લશ્કર પર વટી પડ્યા. તે વખતે અમારા
લશ્કર અને બહારવટીઆના મોટા ટોળા વચ્ચે લડાઇ સરૂ થઇ.

સંબંધે લગાઈ.

તે વખતે એક પછી એક આવી પરતાં તીરોના વરસાદથી
વીધાયકા હાથીઓના કુબચ્ચજમાંથી નીકળતાં ચેત મોતીઓના ઢગ-
લાથી જમીનનો સર્વ ભાગ ઢંકાઈ ગયો.

તે કુહ મોટા તળાવ^૨ એવું લાગતું હતું-તે કુહરૂપ તળાવમાં

૧ અંબરીપનો અર્થ રસ્તાનો પાવ છે. તે નામના પરમાખાથી છે. મવડબ
અથમ અવના માનુસીને આ રાખ્દ લાગુ પડે છે.

૨ તળાવનું કુહ બરાબર વિચારવા ચોચ છે. તેનાં કમજ, જન અને
દંસને બરાબર ધ્યાનમાં છે.

લડનારા વીર યોદ્ધાનાં પહેલાં માથાંઓ રક્ત કમળની નકલ કરી રહ્યા હતા, તેમાં લોહીરૂપ લાલ પાણી ભરેલું દેખાતું હતું અને તેમાં દોઝો અશ્વો (દેંકવાનાં હથિયારો) અને છત્રના સમૂહો હંસ જેવાં દેખાતા હતાં-એવું એ તળાવ જેવું યુદ્ધ બન્ને પક્ષ વચ્ચે ચાલતું હતું.

પ્રવરસેન બહારવટીઆની હાર.

તે વખતે બહારવટીઆઓ બહુ મોટી સંખ્યામાં હોવાથી કનક શેખર વિગેરે લગભગ હારી જવાની અણીપર આવી ગયા. પરંતુ તુરતમાંજ એ બહારવટીઆઓના ઉપરી પ્રવરસેન નામના પટ્ટીપતિ સાથે મારે^૧ લડાઈ ચાલી. તે વખતે મારા મિત્ર પૈ વૈદ્યાનરની આસર તથા. ધ્યાનરે મને દૂરથી સંજ્ઞા (ઇસારત) કરી એટલે તેની સૂચના પ્રમાણે મેં કુરચિત્ત નામનું એક વડું ખાખ્રી લીધું;^૨ તેને પરિણામે મારા ચિત્તમાં જે અંદરનો સંતાપ (ક્રોધ) હતો તેમાં ઘણો વધારો થઈ ગયો અને મારે કપાળ બવાંઓથી ભરાઈ ગયું તેમજ આખા શરીરે પરસેવાસાથે જુરસો દેખાવા લાગ્યો. તે પ્રવરસેન તીરંબાણ (ધનુર્વેદ)માં ઘણુંજ કસબ હતો, તરવારથી પટ્ટાઆણ ખેલવામાં સુસંપન્ન સાહસવાળો હતો, સર્વ દેંકવાનાં હથિયારો (અશ્વો)નો ઉપયોગ કરવાની કળામાં ધનુર્નિપુણ હતો, રાત્રિવિદ્યાના ગર્વવાળો હતો અને દેવતાની તેના હાથે કૃપા હોવાથી સર્વ રીતે બળવાન ગણાતો હતો. પ્રવરસેનની આંખો અધી ખ્યાતિ છતાં મારી બાજુમાં મારો મિત્ર પુણ્યોદય રહેલો હોવાથી તે પટ્ટીપતિ મારી તરફ ગમે તેટલાં તીરે મારે પણ તેમાંનું એક પણ મને જાનતું નહોતું, તેનાં મંત્રેલાં શબ્દો મારા ઉપર કશો પ્રભાવ બતાવી શકતાં નહિ, તેની વિદ્યા મારા ઉપર કાંઈ અસર કરી શકતી નહિ અને તેના યોગાવેશ દેવતાઓ પણ મારા સંજોગમાં કાંઈ પણ કરી શકતા નહિ. આવો મારા પુણ્યોદય મિત્રને પ્રભાવ^૩ હોવા છતાં હું તો મારા મનમાં માનતો હતો કે અદો ! મિત્ર વૈદ્ય નરનો પ્રભાવ તો જુઓ ! તેની નજર નાગથી આ મારા રાત્રિના મારી સામે નજર નાખવાની પણ દિશત કરી શકતા નથી. નર

૧ સંહિરૂપ કનક શેખરે તેવાની વાતો અરહીવચ્ચેનાં કદેરસેન સદાશન વગર જે કો તે વખતે તે સંજ્ઞાથી કવચ નામની માળવાય છે.

૨ મારું દિલ્લે બને ક્રોધ બને એક હાથે વાળની અંદર તળાવે છે. કનક શેખર વિગેરે વડે જાય છે તે કદેરસેનના અનુભવનો મિત્ર છે.

૩ ૧૫૫૫-૧૫૫૬ સુધી સમગ્ર સમયે નરે, કાં તો તે પાળાનો નરકી જેવો છે અથવા વિદ્યાને હું કદેરસેનના અનુભવનો મિત્ર છે.

ઉપર તે વખતે 'વૈશ્વાનરનાં' યજ્ઞંદ્રિ ભરાજર અસર કરી તેના પરિ-
ભ્રમને આખરે પ્રવરચેનનું પ્રત્યક્ષ ભાંતી ગયું અને તેનાં ખાકીનાં સર્વ
સંસ્કૃત નાશ પામી ગયાં એટલે તે જ્ઞાનાના ત્યાગમાં ઝવઝવતી તરવાર
લઈને રથમાંથી નીચે ઉતર્યો અને મારી સામે આંખો.

તે વખતે મારી નવપરિણિત પત્ની શ્રીમતી દ્વિસાદેવી જે મારી
ખાણુમાં હતી તેણે મારી તરફ નજર કરી એટલે
દ્વિસાદેવીની મારાં પરિભ્રમો ધાતુજ બંધકર (ચંદ્ર) થઈ ગયાં
અસર થયે. અને મારા કાન મુઠી ખેંચીને જે અપયન્દ્રલસિનું
ખાણુ પ્રવરચેનપર ઊભું, જે બાળે સામા આવતા
પ્રવરચેનનું ખાણું ઉડાવી રીધું. તે વખતે અમારા લશ્કરમાં આનંદને
હાંપવનિ દેગાઈ રહ્યો, દેવતાઓએ મારા ઉપર આકાશમાંથી કુલની
વૃષ્ટિ કરી, મુખંધી જળનો વરસાદ થયો અને હુંદુભિઆ વાગવા માંડી,
તેમજ આરે તરફ 'જય જય' સંજ્ઞાનો નાદ બપાવી રહ્યો. પોતાનો
ઉપરી મરાઈ જતાં પ્રવરચેનનું લશ્કર નાકમેદ થઈ ગયું. અને લગાઈ
બંધ કરીને તે સર્વે લશ્કર મારે સરણે આવ્યું. મેં એ સર્વે ચાર લોકોનો
સત્કાર કર્યો એટલે લગાઈ બંધ થઈ, મુલેહસાંતિ પ્રકટ થઈ અને સર્વે
બહારવટીઆઓએ મારી નોકરીનો રથીકાર કર્યો.

પુણ્યોદયનું સર્વ માન રવીને!

મેં મારા મનમાં તે વખતે વિચાર કર્યો કે અહો ! દ્વિસાદેવીની
શક્તિ તો મારે જબરી જલાય છે ! જુઓ તો ખરા ! એણે હજુ મારી
તરફ જરા નજર કરી ત્યાં તો આટલો બધો રસ્તો સરળ થઈ ગયો અને
મારી આંખરૂ આટલી બધી બધી પડી કે જેથી ચાર લોકો (દુરમન
છતાં) પણ મારી નોકરીમાં સજી ખુશીથી લેગાઈ ગયા ! કનકશેખરે
પણ એ મારા નવીન નોકરવર્ગને યોગ્ય સન્માન આપ્યું.

કનકચૂડનો આનંદ અને મહોત્સવ.

વિમલાનના-કનકશેખર લગ્ન.

નંદિવર્ધન-રત્નવતી લગ્ન.

અમે ત્યાર પછી તુરંતજ વિષમકુટ પર્વતથી આમળ પ્રયાણ કર્યું
અને અનુક્રમે સર્વે કૃષાવર્તપુરે આવી પહોંચ્યા.

કનકચૂડ રાજ પોતાના પુત્ર કનકશેખરના આવી પહોંચવાની
ખબર પડતાં ઘણાજ આનંદમાં આવી ગયા અને મને સાથે લેઈને
બાહુજ સંતોષ પામ્યા. આનંદને ઉજવવાને માટે રાજાએ મહોત્સવ
કર્યો અને પોતાના સંબંધી વર્ગનું યોગ્ય સન્માન કર્યું.

વિમલસાનના અને રત્નવતીના વિવાહ માટે એક દિવસ મુક કરવામાં આવ્યો. અનુક્રમે તે દિવસ આવી પહોંચ્યો. લગ્નને યોગ્ય ક્રિયાઓ કરવામાં આવી: મોટાં મોટાં દાન દેવામાં આવ્યાં, કોતું યોગ્ય સન્માન કરવામાં આવ્યું, યોગ્ય પ્રકારના કુળાચારો કરવા આવ્યા, માન્યવર મહાપુરુષોની યોગ્ય સેવા શાકરી કરવામાં આવી, શહેરમાં ખાવા, પીવા, ગાવા, અન્તવવા અને લહેર કરવા આખા શહેરમાં ખાવા, પીવા, ગાવા, અન્તવવા અને લહેર કરવા પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી અને એવા આનંદની વચ્ચે કનકશેખર વિમલસાનના પરણ્યો અને મારાં રત્નવતી સાથે લગ્ન થયાં.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

વિભાકર સાથે મહાયુદ્ધ.

લગ્નને યોગ્ય કર્તવ્યો પૂરાં થઈ ગયાં, વિવાહનો આનંદ પ્રસાર થઈ ગયો અને તે વાતને ત્રણ દિવસ થઈ ગયા પછી વિમલસાનના અને રત્નવતીએ અમારું કુશાવર્તનગર જોયેલું ન હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ પહોંચી મુંદર અને આકર્ષક હોવાને લીધે, જુવાનીના કુશાવર્તનગરમાં નહીં જઈને કુશાવર્તનગર સાધારણ રીતે સર્વમાં વધારે મુંદર હોવાને લીધે, તેમણે અમારામાં ઘણો વિશ્વાસ કર્યો અને સમયસર રત્નવતી હોવાને લીધે, અમારી રત્નવતીને તમારું મોર્ચું બચ્ચું. જેવા માટે માણસોને સાથે લઈને અને સ્ત્રીઓ બચ્ચું કરવા માટે નીકળી પડી. તેઓએ ઘણી તપાસ કરી હકીકતો જોઈ તેથી તેઓનાં મનનાં ઘણાં આનંદ થઈ ગયો. આનંદ તેઓ કરતાં કરતાં મુન્યમુન્ય નામના જમીયામાં આવી પહોંચ્યા અને તેની અંદર દાખલ થઈ દીકરા કરવા લાગ્યા. હું અને કનકશેખર તે તે વખતે કનકશેખર રત્નવતી સમયસરનામાં જોઈ હતા એવામાં એકાએક મોટો કોળાવો ઊઠ્યો અને દારીઓ બોલેથી પેદાર કરવા લાગ્યા. સમયસરના આવી વિચારમાં પડી ગઈ. તરતજ સમાજ સમાજના આવી તે વખતે કોઈ વિમલસાનના અને રત્નવતીને હાથે જાહેર-કોળાવો જાય છે એવો વાત આવવા લાગી.

તેજ વખતે અમારું કનકશેખર એકાએક તપાસ કરાવવામાં આવ્યું અને અમારું તેઓ હું પહોંચી.

વિભાંકરનું મોઢું લશ્કર.

સમરસેન દુમની સહાય.

મહાયુદ્ધનું અદ્ભુત પરિણામ.

જે લશ્કર વિમલાનના અને રત્નપતીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હરી ગયું હતું તે ઘણા દિવસની કુચને લઇને યાત્રી ગયેલું હોવાને લીધે અને અમારું લશ્કર ઘણું તેજ અને ઉત્સાહવાળું હોવાને લીધે અમારા લશ્કરે દુરમનના લશ્કરની કેટલેક દૂર મુઠ્ઠી પુંક પકડી તેને (સામેના લશ્કરને) પકડી પાલ્યું. અમે દૂરથી વિભાંકર રાજાના નામની બિરુદાવળીઓ બાટ લોકોને મુખે ઊંચેથી બોલાતી સાંભળી એટલે નિરંધાર ક્યો કે અહો ! આતો પ્રભાંકર અને બંધુમુંદરીનો દીકરો વિભાંકર નેની સાથે પ્રભાવતીએ વિમલામનાને જન્મ અગાઉ વરાવી દીધી હતી તેજ આવી પહોંચ્યો જણાય છે.^૧ પદ્મરાજ પાસે કનકચૂડના મંત્રીઓ આવ્યા ત્યારે તેમણે આ વાર્તા બહુ સારી રીતે વિગતવાર જણાવી હતી. ‘એ પાપી આપણી અવજ્ઞા કરીને બન્ને કુળવધૂઓનું હરણ કરી નાથ છે માટે ચાલો ! એની તો બરાબર ખબર લેવી જોઈએ !’ હું આવો વિચાર મારા મતમાં કરતો હતો તે વખતે મારા વૈશ્યાનર મિત્રે મને સંજ્ઞા કરી, એટલે તેની સૂચના અનુસાર મેં કુરચિત નામનું એક વડું ખાઈ લીધું. એ વરાતા પરિણામે મારી મનોવૃત્તિ ઘણી ભરંકર થઈ ગઈ તેની અસર તળે હું બોલ્યો ‘અરે અધમ નીચ હુઝ્યા વિભાંકર ! પારકી સ્ત્રીઓના ચોર ! બાપલા ! ક્યાં ભાગતો ફરે છે ! જરા માણસ થા ! અને હીન્નકારાપણું છોડી દઈ સામે આવ !’

આવાં તિરસ્કારનાં વચન સાંભળીને ગંગાનો પ્રવાહ જેમ ત્રણ^૨ બાળુએથી વહન કરે છે તેમ દુરમનનું લશ્કર અ-
વિભેદા મારી તરફ ત્રણ બાળુએથી વ્યૂહરચનાના આકાર-
રમાં ફરી પડ્યું. એ ત્રણે લશ્કરના ત્રણ નાથકો પાણુ

૧ આ દીક્ષિત નંદન રાજના દ્વિતી (ચિત્ર) અગાઉ કનકચૂડને જણાવી હતી અને તે સર્વ વાત કનકચૂડ રાજના ત્રણ મંત્રીઓએ પદ્મરાજને જણાવી હતી અને પદ્મ રાજએ તે સર્વ વાત નંદિવર્ધન અને કનકચોબર સન્મુખ હતી સંસ-
ળાવી હતી. જુઓ પૃ. ૫૬૫

૨ પ્રવાહ પાસે ત્રિવેણી સંગમ થાય છે : ત્યાં ઉપર વરુણી ગંગા, દક્ષિણથી ચમુના અને વચ્ચે સરસ્વતી એમ ત્રણ પ્રવાહો એકઠા થાય છે. તેનાપર આ દર્શિત છે.

નૂદા નૂદા જાણવા લાગ્યા. એટલે હું પોતે, મહારાજ કનકચૂડ અને અંધુ કનકશેખર એ ત્રણે સામેના ત્રણે સૈન્યનાયકની સાથે વાને તૈયાર થઈ ગયા.

અગાઉ કનકચૂડ રાજાને બન્ને કન્યાઓ આવી પહોંચી છે એ હકિકત જાહેર કરવાને જે દૂત^૧ આવ્યો હતો તે આ વખતે મારી બાજુ માંજ હતો, તેને મેં પૂછ્યું “અરે વિકટ! આ ત્રણ સરદારો આપ સામે નૂદા નૂદા લડવા આવ્યા છે તે કોણ છે? તેમને તું આજે છે?” વિકટે જવાબમાં કહ્યું “હાજી! હું બરાબર જાણું છું. આ આ

સાહેબની બરાબર સામે અને દુર્શ્મનના લશ્કરમાં ડાબી બાજુએ આવી રહેલ છે તે કલિંગ દેશનો રાજા સમરસેન છે. એના જોર ઉપર જ આ મોટી લડાઈ વિભાકરે આદરી છે. એ સમરસેન પાસે લશ્કરમાં બળ ઘણું મોટું હોવાથી વિભાકરના પિતા પ્રભાકરનો જાણે તે સરદાર હોય તેવી રીતે વર્તે છે. મહારાજ કનકચૂડની બરાબર સામે અને દુર્શ્મનના લશ્કરની વચ્ચે આવી રહેલ છે તે વિભાકરનો મામે વંગ દેશનો અધિપતિ મહારાજ દુમ છે. ત્યાર પછી ત્રીજો જમણા હાથપર આવી રહેલ કનકશેખરની સામે લડવા તૈયાર બેભેલો જણ છે તે વિભાકર પોતે છે.”

વિકટ આ પ્રમાણે જાણખાણ આપતો હતો ત્યાં તો પરસ્પર લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ. તીરનાં જળાંઓ દૃષ્ટિપથમાં ઢાંકી દેવાં લાગ્યાં, પંથના રોકાણને લીધે લડવૈયાઓ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા, કરોડો લડવૈયાઓ હાથીઓના કુંભસ્થળોને તોડી નાખવા લાગ્યા, હાથીઓનાં શરીરો તટનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં, મુંદર હાથીઓની હારો મુંદર રીતે રચાયલી દેખાવા લાગી, એ હાથીઓની હારમાં વચ્ચે આવી ગયેલા બીકણ માણસોની ચીસો સંભળાવા લાગી, મોટા ડોળાહળના અવાજ પર્વતો અને દિશાઓના ખાલી ભાગોમાં બરાબર જવા લાગ્યા, મુંદર શસ્ત્રોને સામેથી આવતાં અટકાવવાને રાજાઓ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, રાજાઓના નૂદા નૂદા મંદને સારી રીતે અવકાશ આપે તેવો તેઓનો શત્રુસમુદાય દેખાવા લાગ્યો, નુદા નુદા સમુદાયનો જય આકાશમાં ચાલનારા (દેવ અને ત્રિવલ્લભ) દૂરથી પોકારવા લાગ્યા, પોતપોતાનો વિજય કરવાના કામમાં અત્યંત

આસક્ત થયેલા સૈકરો ચોદાઓથી યુદ્ધ ચાલતું જણાવા લાગ્યું, મુંદર ચંપળ ઘોડાઓ મરણ-શરણ થતા દેખાવા લાગ્યા, હાથમાંથી છાંડેલાં તીરોના સમૂહથી રથો ભાંગવા લાગ્યા, દુર્ભનના રથો ભાંગવાથી અવાજમાં મોટો વધારો થવા લાગ્યો, બળવાન મહાયોદ્ધાઓ મોટેથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને તે વખતે મોટો લાવ રંગનો લોહીની નદીનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો.

આવી રીતે મોટી લડાઈ ચાલતી હતી તેવામાં મોટો અવાજ કરીને દુર્ભનો અમારા ઉપર મોટા ભેરથી તૂટી પડ્યા અને તેને પરિણામે અમારા લશ્કરમાં ભંગાણ પડ્યું. એ ભંગાણ ભેદને દુર્ભનના લશ્કરે આનંદનો અવાજ કર્યો, છતાં અમે એક ડગલું સમરસેન પડ્યો. પણ પાછા હડ્યા નહિ. અમારી બાલુના ત્રણે નાયકો (કનકચૂડ, કનકશેખર અને હું ગોતે-કુમાર નંદિવર્ધન) સામી બાલુના ત્રણે નાયકો (દુમ, વિલાકર અને સમરસેન) ની સામે બરાબર તૈયાર થઈને લડવા લાગ્યા. વળી તે વખતે વૈશ્યાનરે મારી તરફ એકવાર ફરીને ઇસારત કરી એટલે કૂરચિત નામનું એક બીજું વડુ-મેં ખાઇ લીધું જેને લઈને મારા પરિણામ ઘણા તીવ્ર થઈ ગયા. મારી સામે તે વખતે સમરસેન રાજા લડતો હતો તેને મેં મારી બરાબર સામે બોલાવ્યો અને આહ્વાન કરતાં તેણે મારી ઉપર ફેંકવાના હથિયારોનો વરસાદ વરસાવી મૂક્યો, પરંતુ મારો પુણ્યોદય મિત્ર મારી સાથે હોવાને લીધે તેનું એક અસ્ત્ર પણ મારી ઉપર ગોતાનો પ્રભાવ બતાવી શક્યું નહિ. વળી તે વખતે રાણી હિંસાદેવીએ મારી તરફ નજર કરી તેથી મારા પરિણામ અને ભાવ ઘણાજ બચંકર થઈ ગયા. તે વખતે દુર્ભનને મારી નાખે તેવી શક્તિને મેં મારા હાથમાં લીધી અને તેના વડે સમરસેનને ઘાયલ કર્યો, જેના પરિણામે સમરસેન પંચત્વને પામી ગયો. સમરસેન પડ્યો એટલે તેના લશ્કરમાં મોટું ભંગાણ પડ્યું.

સમરસેનનું લશ્કર પાછું હડતાંજ હું તુરત દુમ તરફ વળ્યો.

તે મહારાજ કનકચૂડ સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો.

દુમનો વધ. તેના તરફ ફરીને હું બોલ્યો “અરે! તને હણવા

માટે પિતાઈને (વડીલને) તરફી આપવાની રી

જરૂર છે? શિયાળ અને સિંહની લડાઈ સરખી ન કહેવાય! માટે તું

મારી સામે આવી ઘ.” મારાં આવાં વચન સાંભળીને દુમ રાજા

મારી તરફ વળ્યો. તે વખતે વળી હિંસાદેવીએ મારી તરફ ન કરી. તેજ વખતે દુરથીજ તેના ઉપર મેં અર્ધચંદ્ર ખાણુ ફેંક્યું, તે તે કુમ્ભ રાજગુરું માથું ઉઠાવી દીધું એટલે. તેના લશ્કરમાં પણ ભંગ પડ્યું. અખમે રાજાઓ ઉપર આવી રીતે મેં વિજય મેળવ્યો તેથી રાજાશમાં રહેલા સિદ્ધો, વિદ્યાધરો અને બીજાઓએ જય જય શબ્દો ઉચ્ચાર કર્યો.

હવે ત્રીજી ખાણુ વિલાકર હતો તે અંધુ કનકશેખરની સાથે લડતો હતો. રાજાશમાં અનેક પ્રકારનાં તીરોનો વરસાદ વરસાવ

પછી તેણે કનકશેખર ઉપર અશ્વચ્છ સપત્તિ વિગે વિલાકરની હાર. મંત્રિત અશ્વો મૂકવા માંડ્યાં, પણ તેની સામે વા

ણાશ્વ, ગોરૂાશ્વ વિગેરે મૂકીને કનકશેખરે એ સર્વ યથાયાગ્ય નિવારણ કર્યું. તે વખતે પોતાના હાથમાં તરવાર લઈ વિલાકર રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. રથમાં બેઠેલો જમીનપર ચાલનાર સાથે યુદ્ધ કરે તે વાજબી ન હોવાથી કનકશેખર પણ હાથમાં તરવાર લઈ તુરત પોતાના રથમાંથી જમીન પર ઉતરી આવ્યો. પછી અને પ્રકારની કુશળ પદ્ધતિઓ બેલતાં અને મર્મભાગ ઉપર પ્રહાર કરવાનું અનુકૂળતા શોધતાં અને સામેના પ્રહારોથી પોતાની જાતને બચાવતો તેઓની તરવાર સાથેની પદ્ધતિઓ ઘણા વખત સુધી ચાલી, છેવટે કનકશેખરે લાગ જોઈને એક ઝટકે વિલાકરના ખભા ઉપર લગાવી દીધો જેના જોરથી વિલાકર જમીનપર પડી ગયો અને તેને મૂર્છા આવી ગઈ. તે વખતે કનકશેખરના લશ્કરમાં આનંદનો ધ્વનિ થઈ રહ્યો, પરંતુ મહાનુભાવ કનકશેખરે તેને^૧ અટકાવી દઈને વિલાકરના શરીર ઉપર પુવન અને પાણી સીંચાવી મૂર્છા વાળવા પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું “અહો! રાજપુત્ર! ધન્ય છે તને! ખરેખર તું પુરૂષપણાનો-નરપણાનો ભાગ કર્યો જ નહિ, દીનતા અંગીકાર કરી નહિ, તારા વડીલો-પૂર્વ પુરૂષોની સ્થિતિ વધારે ઉજ્જવળ કરી બતાવી અને તારૂં પોતાનું નામ ચંદ્રમાં લખાવી દીધું!” માટે ઉઠ અને લડવું હોય તો તૈયાર થા.” વિલાકરે

૧ અગાઉ ધર્મયુદ્ધ જ ચાલતા હતા તે આ ઉપરથી જણાય છે. ખેદકારી કે બીજી કોઈ દુશ્મનની નબળાઈનો લાભ લેતો તેને હીનકારાપણું મનાવું હવું. અર્વાચીન કાળના યુદ્ધમાં આ સર્વ વિચારો ઉલટાઈ ગયા દેખાય છે.

૨ મર્મભાગ: શરીરનો નાબુક ભાગ.

૩ આ બીજી ધર્મભાવના પણ વિચારવા યોગ્ય છે. પડેલાપર પ્રહાર કરવો એ ધર્મયુદ્ધના નિયમોથી વિરુદ્ધ છે.

૪ ચંદ્ર ઉપર નામ લખાવવું એટલે નામ અમર કરવું.

ગીતાના મનમાં કનકશેખરના દીવની મોટાઈ માટે, નંબીરપાણ માટે, શ્રીરામ માટે અને મુંદર વચ્ચેનાં આર માટે ઘણા ઉમદા ખ્યાલ ક્યો અને પછી મોટેથી બોલ્યો “આર્થ ! હવે લડવાથી સર્વ ! ખરેખર, તમે મને આજે તરવારથી તો જીતવો છે એટલું જ નહિ પણ ગીતાના મુંદર ચારિત્ર (વર્તન)થી પણ જીતી લીધો છે.”

ખાનદાન વર્તન. આર્થાં મુંદર વચ્ચેનાં સાંભળીને કનકશેખરે વિભાકરને જાણ્યું તે ગીતાનો પરમ બંધુ દોષ તેમ કરીને ગીતાના રથમાં બેસાડ્યો અને મુંદર વચ્ચેનાં તેને બોલાવ્યો. આ પ્રમાણે યતાં લાઈ પૂરી થઈ. દુરમનનું આમું તરકર કનકશેખરના રોષકર થઈ ગયું. લાઈમાં શું થયે તેના વિચારથી આખા સરીરે બાધી ધ્રુજતી ચિમ્બાનના અને રક્તવતીને તે વખતે ત્યાં લાગવામાં આવ્યાં, તેઓને મંદુર વાળ્યોથી સાંત કરવામાં આવ્યાં અને વિજયપતાકા. મહારાજા કનકચૂડે બંધે તે બંનેને તેઓના પતિના રથમાં બેસાડ્યા. આવી રીતે વિજયપતાકા મેળવીને અમે પાછા કુસાવર્તનગરમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયા.

જીત સાધે નગર પ્રવેશ.

નિર્ધવર્ધનું માન નંદિવર્ધનને.

નંદિવર્ધનના મનની સ્થિતિ.

સર્વથી અમારી ઇંદ્રનીપેઠે શોભતા રાજા કનકચૂડ હાથીની અંખાડી-પર બેસી પુષ્કળ દાન આપતાં આપતાં ગીતાના રાજમંદિરમાં દાખલ થયા. તેની પછવાડે બંધુ કનકશેખર આનંદમાં આવી ગયેલા લોકોની ઉંચિચિત નજર નીચે ધરીને ગીતાના મહેલમાં ગયો. તેની પછવાડે રક્તવતીની સાથે રથમાં બેસીને ધીમે ધીમે હું મારા ઉતારા તરફ જતો હતો તે વખતે નગરની સ્ત્રીઓમાં થતી વાતચીતના ધ્વનિ મારે કાને આવવા લાગ્યા. તેઓ આજની જયશ્રી મારા ઉપર હોંસથી આવા સંજોગમાં જાહેર કરતી હતી: “અહો ! સમરસેન અને દુમ જેવા મોટા રાજાઓ તેની સાથે લડી શકે તેવા સામા મહો આ દુનિયામાં કોઈ નથી, તેવાઓને પણ જીતનાર આ રાજકુમાર નંદિવર્ધનને ખરો ધન્યવાદ પડે છે. ધન્ય છે એના શૂરવીરપણાને ! ધન્ય છે એની શક્તિને ! સાબાસ છે એના કુશળપણાને અને ધન્ય છે તેના ગુણોને ! ખરેખર, આ નંદિવર્ધન સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ કોઈ દેવાંશી પુરુષ જણાય છે ! આ રક્તવતીને એની બાર્યા (પત્ની) થવાનો વખત આવ્યો છે તે ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને આપણે તેને આજે આપણી નજરે લેઈએ છીએ તેથી આપણે પણ ખરેખર ભાગ્યશાળી જ છીએ; અથવા તો આ

સાહસ કરનાર યજ્ઞવાન પરાક્રમી મહાનુભાવ નંદિવર્ધને અહીં પરીને આપણા નગરને અલંકૃત કર્યું છે, શોભાવ્યું છે, તેથી આપણું આ નગર ભાગ્યશાળી થયું છે.”

લોકોમાં આવી આવી વાતો ચાલતી હતી તે સાંભળતાં મનમાં મહામોહને લઇને નીચે પ્રમાણે વિચારો વારંવાર આવવા લાગે—અહો મારા મનને અત્યંત આનંદ આપનાર અને મારી ઉન્નતિ કરનાર સાધારણ રીતે મળવો મુશ્કેલ, આવો સારો પ્રવાદ (લોકવાયકા સામાન્ય અભિપ્રાય) મારા સંબંધમાં લોકોમાં ચાલવા લાગ્યો છે તે ખરેખર કારણ માફ અનેક પ્રકારે હિત કરનાર મારો પરમ મિત્ર વૈશ્વાનર જ છે તેમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, છતાં માં એટલું તો માનવું જ નેહએ કે મારી વહાલી પત્ની હિંસાએ મારા સામે નેહને પ્રેરણા કરી તેને લઇને જ આ સર્વ મને મળ્યું છે. ધન છે મારી હિંસાદેવીના પ્રભાવને ! શાબાશ છે એના મારા ઉપર આ સક્તપણાને ! વાહવાહ છે એ મારી પ્રિયાના કલ્યાણ કરવાના શુભને અને રંગછે એના સર્વત્ર શુભગ્રાહીપણાને ! ખરેખર ! મારા સુખ મિત્ર મિત્ર વૈશ્વાનરે જેવું એ મારી વહાલી સ્ત્રીનું લક્ષ્મ થયા પહેલાં વર્ણન કર્યું હતું તેવી જ તે ભલી અને શુભ કરનારી નીવડી છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી—અહો અગૃહીતસંકેતા ! ખરેખર વાત તો એમ હતી કે આ સર્વ અનુકૂળ પરિણામ નિપજવનાર મારો મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પરંતુ તે વખતે પાપથી માફ મન ઘેરાઈ ગયેલ હોવાને લીધે પરમાર્થથી મને ખરૂં હિત કરનાર મારો મિત્ર પુણ્યોદય છે તે વાત મારા ધ્યાનમાં પણ ન આવી અને તે મેં જાણવાની તરફી પણ ન લીધી.

આવી રીતે મિત્ર વૈશ્વાનર અને પ્રિયા હિંસામાં અત્યંત આસક્ત રહી ઉપર જણાવ્યા તેવા વિચારો કરતો તેઓ તરફ હું વધારે વધારે દોરાવા લાગ્યો અને તે સિવાય બીજી કોઈ પણ વાત જાણે જાણતો જ ન હોઈ તેમ દિનરાત પસાર કરવા લાગ્યો. આવી રીતે બનતાં થઈને લોકોના દિલમાં થતા ચમત્કાર સાંભળતો મારો રથ દરબારગઢની નજીક આવી પહોંચ્યો.

૧ નંદિવર્ધન સંસારીજીવ તરીકે અગૃહીતસંકેતા પાસે વાત કરતાં આવતેનું નામ લે છે. વાર્તા ચાલુ છે.

૨ નંદિવર્ધનકુમાર સંસારીજીવ તરીકે પોતાનું ચરિત્ર સદાગમ આગળ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહેતાં આગળ ચલાવે છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

કનકમંજરી.

ઘ લોકોના 'રાજ' જયવર્માની દીકરી દેવી મલય-
મંજરી નામની મહારાજા કનકચૂડની વહાલી રાણી
હતી. એ રાણીથી મહારાજા કનકચૂડને કામદેવની પેટી
જેવી એક કનકમંજરી નામની પુત્રી થઈ હતી, તે
પણ ભુવનના સર્વ સૌંદર્યનું જાણે. મંદીર હોય તેવી
મંદર દેખાતી હતી.

તારામૈત્રક.

મારો રથ જેવો રાજગદ તરફ આવી પહોંચ્યો તેવોજ કનકમંજ-
રીએ ગોખમાં ઊભા ઊભા મને દૂરથી જોયો અને મને જોતાંજ કામ-
દેવના બાળુથી તે વિધાઈ ગઈ. હું પણ સાધારણ રીતે ચારે તરફ
જેવા કરતો હતો તેથી કુતૂહલથી એ જ ગોખ તરફ મેં નજર કરી
એટલે તે અતિ આકર્ષણીય કન્યા મારી નજરે પડી. બની ગયું એવું
કે મારી અને કનકમંજરીની દષ્ટિ બરાબર મળી ગઈ, તારામૈત્રક
થઈ ગયું અને ફાળુવાર તો મારી નજર પણ ત્યાં એવી ચોંટી ગઈ કે
જાણે તેને ખીલાવડે જડી લીધી હોય તેમ કનકમંજરીની આંખની
કીકીઓ સાથે એકરૂપ થઈ ગઈ. તેણીએ પણ આંખનું મટકું માર્યા
લિવાય મારી દષ્ટિ સાથે પોતાની નજર મેળવી અને જાણે તે મારી
દષ્ટિને પી જતી હોય તેમ ઊભી જ રહી. તેના શરીર ઉપર આવતાં
પરચેવાથી, અંગોમાં ઉપજતી ધ્રુજથી અને સ્પર્શ જણાતાં રોમાંચથી
તેના શરીરનાં કામદેવ વ્યાપી ગયા હોય એમ ગોખનું જણાવા લાગ્યું.

૧ મુદ્રા: એક દેવના લોકોનું નામ છે. કાલિદાસ મુદ્રા મારે કહે છે કે
આના મરાઠન. મુદ્રાજાપમાનિવ રેકમ્પે (- ૧. ૪. ૫૫) આ મુદ્રા દેવ વંશની
પ્રથમ આજ્ઞા હતા, તેથી રાજમાણી તાલ્લિકન. અત્યારે કાર્ય નરીના કાલિદાસ
'વનપ્ર' છે '૧' ન હોઈ જોઈએ (આજે ૧ ૧૧૬૧.)

સારથિની અવલોકના.

આવી રીતે અમારી આંખો મળી અમારું તારામૈત્રક થયું. તે હકીકતથી અમને આનંદ થયો તે સર્વ બહુ સારી રીતે મારે રથિ (રથ હાંકનાર) જોઈ ગયો અને તેનું રહસ્ય તેના સમજવા આવી ગયું. રથ હાંકનારે એ બનાવ પોતાની આંખોએ જોઈને મન વિચાર કર્યો કે-અહો ! મહારાજ નંદિવર્ધન અને કુંવરી કનકમંજરી આવી રીતે અસ્પરસ પ્રેમ થાય તો તો તે ખરેખર રતિ અને કામ દેવના સંબંધ જેવો યોગ્ય ગણાય તેમ છે, પરંતુ લોકોના દેખ આ નંદિવર્ધન જો તેની સામે વધારે વખત એકી નજરે જોઈ રહે તો લોકો હલકા હોવાથી તેની ખોટી વાતો કરશે અને તેને લોકો એની હલકાઈ થશે. વળી કદાચ રત્નવતીને પણ એ કારણથી ઠેક કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. માટે મારે આ બાબતમાં બેદરકારી કરી મારા અન્નદાતાનું ખરાબ થાય તેમ થવા દેવું ન જોઈએ-આવા વિચાર પરિણામે સારથિએ ડચકારો કરી રથને એકદમ ચલાવ્યો.

મદનમંજરીને ધારી ધારીને જોતાં જાણે હું લાવણ્યરૂપ અમર તના કાદવમાં ચોંટી ગયો હોઉં અથવા તો મારા મુશ્કેલીએ મા-દૃષ્ટિ કામદેવના બાણની સળીઓથી વિધાઈ ગઈ હોય અથવા તો તેના સૌભાગ્યના ગુણોથી સીવાઈ ગઈ હોય એવું મને લાગતું હતું. એવા રસથી તેને જોઈ રહેલ મારી દૃષ્ટિને ગમે તેમ કરી મહા મુશ્કેલીએ પાછી ખેંચીને મહા મુશીબતે હું મારે મંદિરે તો આવી પહોંચ્યો પણ માંડ હૃદય તે કનકમંજરીમાં જ મૂકતો આવ્યો.

નંદિવર્ધનની વિરહ સ્થિતિ.

મનની તીવ્ર વ્યાકુળતા.

ઉંઘ વગરની રાત્રિ.

૧ સારથિ: રથ હાંકનાર વહાણ દરમિયાન હોય છે. એનાં લક્ષણ બતાવતાં મત્સ્યપુરાણમાં કહ્યું છે કે નિમિત્ત અને શુકન બાણનાર, વાદાની સિદ્ધાન્તો, ઉચ્ચ વાદાની દવામાં ધણે પ્રવીણ, જમીન (topography)ના લાગણી ભાવિત, સ્વામીભક્ત, ધણે ઉત્સાહી, પ્રિય જોડનાર, શુરવીર અને વિદ્વાન્-સારથિનાં જોડાણ હોય છે. દૃષ્ટાન્ત સારથિપણું હુપ્રસિદ્ધ છે. આ પ્રકરણમાં જ સારથિ જોડાણી દરમિયાન બતાવી આવશે.

૨ નંદિવર્ધનની લાલો, જેની સાથે હમણાજ તેનાં લગ્ન થયાં છે અને જેને હમણાં વડે દઈ દે.

મારે મંદિરે આવીને મારું ઘૃદય શૂન્ય હોવા છતાં દિવસ યોગ્ય સર્વ કાર્યો જેમ તેમ આટોપી લઈ તું મારા ઉત્તારના મંદિરના ઉપરચે માગે ચઢ્યો. ત્યાં ગયા પછી મારા સર્વ નોકર ચાકરોને રજા આપી દીધી અને મારા પલંગમાં એકલો પડી રહ્યો. તે વખતે મને એક પછી એક વિચાર કનકમંજરીના સંબંધમાં આવવા લાગ્યા, અનેક તર્ક વિતર્ક થયા લાગ્યા, સંકેતપૂર્ણ ધુંધાવા લાગી અને તેવા કલ્પનાતરંગમાં એટલો બધો હું અટવાઈ ગયો કે મને ખબર પડી નહિ કે હું તે મથોળું કે આવ્યોહું ! હું તે ત્યાં બેઠોહું કે અહિ બેઠો હું ! એકલો હું કે મારા પરિવાર નોકર ચાકરો સાથે હું ! મને સમજતું નહિ કે હું તે હિંદુ હું કે જાતુંહું ! કે હું તે રહુ હું કે હમુ હું ! કે આ તે સુખ થાય છે કે દુઃખ થાય છે ! આ તે પ્રેમને માટે આતુરતા છે કે કોઈ ભત્રીસા રોગ થયો છે ! કે આ તે મોટો ઔશ્ધન થઈ રહ્યો છે કે માથે કોઈ મોટી આપત્તિ આવી પડી છે ! અરે મને એટલી પણ ખબર ન પડી કે આતે રાત છે કે દિવસ છે ! કે હું તે ખરેખર જીવું છું કે મરણ પામી ગયો છું ! વળી મને સહજ ચેતના (consciousness) આવી ત્યારે હું વિચારવા લાગ્યો કે અરેરે ! હવે હું ક્યાં જાઉં ? શું કરું ? શું સાંભળું ? શું જોઉં ? શું બોલું ? અને કોને કહું ? આ મારા દુઃખનો ઉપાય શું કરું ?

આવી રીતે મારા મનમાં અત્યંત વ્યાકુળતા થતી હતી, મેં મારા સર્વ નોકરોને અંદર આવવા સમ્મત મનાઈ કરી હતી અને હું જરીકવાર એક પકળે અને જરીકવાર બીજે પકળે આળોટતો હતો. અને મનમાં મુંઝાતો હતો. એમ નારહીની જેમ સમ્મત દુઃખને સહન કરતો હું આખી રાત સપ્થામાં પડી રહ્યો પણ આખી રાતમાં મને એક ફાળુવાર પણ ઉંઘ આવી નહિ, મેં આંખનું મટકું પણ માર્યું નહિ અને તેવા દુઃખમાં આખી રાત પસાર થઈ. પ્રભાત થતાં સૂર્યનેા ઉદય થયો પણ રાત્રિ જેવા જ દુઃખમાં બીજા દિવસની સવારનો અડધો પહોર પણ પસાર થયો.

સારથિનો સીદ્ધો પ્રશ્ન.

કુમારનો ગોરાળીઓ જવાળ.

વ્યાધિનો સારથિદર્શિત ઉપાય.

તે વખતે મારો સારથિ મારા મંદિરમાં આવ્યો. તે મારો ઘણો માનીતો નોકર હોવાને લીધે દોહાંએ તેને મારી પાસે આવતાં અટકાવ્યો નહિ. તે મારી પાસે આવ્યો, મારે મને પૂછ્યો અને જમીનપર

બેઠો; પછી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો—“આપ સાહેબ સારી જાણો છો કે નીચ પુરુષોમાં ચપળતા ઘણી હોય છે, તેવી ચપળતા અનુસરીને મારે આપને કાંઈ વિનંતિ કરવાની ઇચ્છા છે તે સહાય કે ખરાબ હોય પણ આપ સાહેબ જરૂર તે સાંભળવા મારા ઉપર મહેરબાની કરશો.” નંદિવર્ધન કુમારે (મેં) જવાબ આપ્યો “ભાઈ સારથિ ! તારે જે કહેવું હોય તે બહુ સુખેથી વિશ્વાસપૂર્વક કહે તારે માટે કોઈ જાતનો વાંધો હોય જ નહિ. આટલું સામાન્ય વિચાર સરવું વચન^૧ બોલવાની પણ તારે જરૂર નહોતી.” ત્યાર પછી અમલોની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

સારથિ—“જે એમ છે તો સાહેબ ! બરાબર સાંભળો. આપના બીજા નોકરો પાસેથી સાંભળ્યું કે આપ સાહેબ રથમાં ગઈ કાલે ઉતર્યા ત્યારથી કોણ જાણે શા કારણથી ઘણા ઉદ્વેગમાં પડ્યા છો, ઘણી ચિંતા કરો છો, નોકર ચાકરોને પોતાની પાસે આવવા પણ આપે તદ્દન મનાઈ કરી છે અને આપ પલંગમાં પડી રહ્યા છો. કાલે તો આપે મોટો વિજય મેળવ્યો અને આજે આવી સ્થિતિ થઈ તે તો ઘણું વિચિત્ર કહેવાય ! મારે પણ સાહેબ ! એવું થયું, રથમાં ઘોડા છોડ્યા પછી તેની સારવાર કરવામાં કાલનો બાકીનો દિવસ પસાર થઈ ગયો. રાત્રી પડી ત્યારે મારા મનમાં ચિંતા થઈ કે મારા અન્ન દાતાને આટલો બધો ઉદ્વેગ થઈ ગયો છે તેવું કારણ શું હોવું જોઈએ. આવા પ્રકારની ચિંતામાં ને ચિંતામાં મેં ઉદ્વેગના કારણ સંબંધી ઘણું વિચાર કર્યો પણ મને કાંઈ સૂઝ પડી નહિ. એ જ ચિંતામાં મેં આખી રાત પસાર કરી. સવારે ઉઠીને હું અહીં આવતો હતો ત્યાં તો વળી એક મોટું કારણ^૨ આવી પહોંચ્યું. તે કામ પતાવવામાં જરા વખત રોકાઈને હું આપસાહેબ સમક્ષ હાજર થયો છું. આપના શરીરની કુશળતા ઉપર અમારા જેવાનું તો જીવંત લટકેલું હોય છે તેથી આ અધમ ક્રિકર (નોકર)ને મહેરબાની કરીને આપની આવી શરીરસ્થિતિ થઈ જવાનું કારણ જણાવવાની કૃપા કરો.”

આ પ્રમાણે બોલતો મારો સારથિ મારે પગે પડ્યો. તે વખતે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—આનો (સારથિનો) મારા ઉપર અરે-

૧ આકૃર્ચ્શોમા-એટલે દાદીની શોભા. કરેલા દાદીવાળા માણસો કાવડું વિવેકસરવું બોલે તે. ઉપર ઉપરના વાણીના આડંબર માટે આ શબ્દ વપરાય છે. અંદર વાતમાં દમ ન હોય અને માણસ દાદી જળરી રાખે તેવો ઉપર ઉપરનો દંભ હોય તે માટે આ શબ્દ વપરાય છે. ‘વિવેકસરના વચન’ માટે આ શબ્દ મૂળમાં વપરાયેલો છે.

૨. આ કારણ શું હોય તે સારથિ પોતેજ આગળ જણાવશે.

પરો ભક્તિભાવ છે અને એની બોલવાની કુશળતા પણ ઘણી સારી. માટે જે હકીકત વાસ્તવિક રીતે બની છે તે એને બરાબર જણાવી લેઈએ—છતાં મદન (કામદેવ)નો વિકાર અને તેનો પ્રભાવ વિચિત્ર રીતે પાથી સીધો જવાબ આપવાને બદલે મેં તેને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો.

નંદિવર્ધન—“ભલા સારથિ ! મારા સારીસની અને મનની આવી સ્થિતિ થવાનું કારણ શું છે તે મને બરાબર સમજાતું નથી. માત્ર મને એટલું યાદ છે કે બજારનો રસ્તો પૂરો કરીને રાજમાર્ગ તરફ જ્યારથી મું રથને ગઈ કાલે લઈ આવ્યો અને ત્યાં તે રથને કેટલોક વખત ઊભો રાખ્યો ત્યારથી મારા સર્વ અવયવો વંદી જાય છે, અંદરનો તાપ (તાવ) વધારે વધારે જોર કરતો જાય છે, રાજ્યજીવન જાણે સળગી ઊઠ્યું હોય તેમ લાગે છે, લોકો બોલે છે તે જરા પણ ગમતું નથી, મનમાં તાવવોપ થયા કરે છે, નકામી ચિંતા થયા કરે છે અને હૃદય જાણે તદ્દન મૃત્યુ પડી ગયું હોય તેમ લાગે છે. અત્યારે તો મારી સ્થિતિ એવી થઈ ગઈ છે કે આ દુઃખ શું છે તે મને સમજાતું નથી અને તેનો કોઈ ઉપાય પણ મને મુજબતો નથી !”

સારથિ—“જે એમજ હોય તો તો આ દુઃખ શું છે અને તેનું ઔષધ શું છે તે બંને મારા સમજવામાં આવી ગયાં છે. આપસાહેબે હવે એ સંબંધમાં જરા પણ ચિંતા કરવી નહિ.”

નંદિવર્ધન—“તે કેવી રીતે ?”

સારથિ—“આપને જે દુઃખ થયું છે તેનું કારણ નજરબંધી છે, અશુદ્ધિ છે.”

નંદિવર્ધન—“મને કોની નજર લાગી છે ?”

સારથિ—“આજે એને જ જોઈ છે કે નહિ તેની મને બરાબર ખબર નથી, પરંતુ રાજકુળના છેલ્લા મહેલમાં એક મોટી છોકરી આંધી આંધી આંખે આપ સાહેબના તરફ ધરાદાપૂર્વક ઘણા વખત મુઠી જોઈ રહી હતી તેને મેં બરાબર જોઈ હતી. એ તો વાંકી નજરે આપનાં અંગ ઉપાંગ બેંચાંજ કરતી હતી. તેથી જરૂર નિશ્ચય યાવ છે કે આપને જે દુઃખ થયું છે તે એ છોકરીની દષ્ટિના જ હોય છે, સાહેબ ! જેઓ હલકા સ્વભાવનાં હોય છે તેઓની નજર ખુબુ ભવ્યંકર અને વક્ર હોય છે.”

૧ સારથિ પગા પકા છે. એ પુનિતર ૬૦-૭૦ વર્ષ બાલ છે. અને પ્રમ અને વિનય પદામ્ભવા પાત્ર છે.

મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે— આ સારથિ ઘણો પક્ષો (લીમખાજ) જણાય છે. એ મારા મનનો ભાવ બરાબર સમજી મેં છે. એણે મારી વહાલીને ઘણા વખત સુધી બરાબર જોઈ છે તેથી તો ખરો ભાગ્યશાળી ગણાય તેમ છે. વળી તેણે હમણા જ મને જણાવ્યું કે મારા દુઃખનું ઔષધ પણ એને મળી ગયું છે તેથી મારા કામવિકારના તાવને દૂર કરનાર પેલી કન્યાને તે જરૂર મારે માટે મળવી આપશે એમાં મને સંદેહ લાગતો નથી. ખરેખર એણે આ મારો જીવ બચાવ્યો છે—આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં (નંદિવર્ધન) તેને મારા પલંગપર જોરથી બેસાડ્યો^૧. ત્યાર પછી મેં તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

નંદિવર્ધન—“વારૂ તેતલિ! તં મારા રોગનું કારણ તો ભણે શોધી કાઢ્યું! હવે તેનું ઔષધ શું કરવાનું થાયું છે તે કહે.”

સારથિ—“જ્યારે કોઈની નજર લાગી હોય ત્યારે તેના અંકુશ ઉપાય છે: એક તો વૃદ્ધ હુશિયાર ડોશીએને બોલાવી તેમની પાસેથી મીઠું ઉતારાવવું,^૨ મંત્રમાં કુશળ માણસો પાસે^૩ અપમાર્જન કરાવવું, રાખની રક્ષા કરવી,^૪ કાંટાને શરીર પર આંધવા, અને બીજા આનંદ ઉજાણીના પ્રસંગો હાથ ધરવા. વળી લોકોમાં એવી વાત પણ કહેવાય છે કે ગમે તેવી સખત ડાકણ વળગી હોય પણ જો તેને બરાબર ગાળ ગલોચથી ધમકાવી કાઢી હોય તો તેનું જોર એકદમ નરમ પડી જાય છે, માટે તે છોકરીની પાસે જઈને તેને ખૂબ આકરાં વચનો સંભળાવીને તેને સારી રીતે તુચ્છકારવી, તેને ગાળો આપવી અને તેને ધમકાવવી. તેને મારા જેવાએ કહેવું કે ‘અરે અધમ પાપી સ્ત્રી! તેં અમારા પ્રભુ (શેઠ-દેવ) ઉપર વક્ષ દષ્ટિ કરી છે અને અત્યારે ડાહી ડમરી થઈને બેસી ગઈ છે, પણ યાદ રાખજે કે અમારા પ્રભુને એક વાળ પણ

૧ કોઈ નોકર વર્ગના માણસને પોતાની સત્યાપર બેસાડવા તે તેને મોઢામાં મોઢું માન આપવા તુલ્ય ગણાવે હવું.

૨ મીઠું ઉતારવું: લવણ-હણ અગ્નિમાં નાખીને ઉતારે છે તેથી દષ્ટિદોષ ચાલ્યો જાય છે એવી ધરણીઓની માન્યતા છે.

૩ અપમાર્જન: મંત્રથી અમુક બાબત દૂર દૂંડી દેવામાં આવે છે, તેને વાળી ઝુડીને સાફ કરવામાં આવે છે.

૪ રાખની રક્ષા: રાખ કાનની બાજુમાં લગાડવામાં આવે છે, તેથી લાગેલી નજર મટી જાય છે અને નવી નજર લાગતી નથી એવી વૃદ્ધોની માન્યતા હાલ પણ જોવામાં આવે છે.

વાડો થયો તો તારી છંદમી એક ઘડિ પણ ટકનાર નથી.' આ પ્રમાણે કરસો કરાવસો એટલે આપને જે એ છોકરીની નજર લાગી છે તેનો દોષ એકદમ દૂર થઈ જશે. આપના પૂછવાથી આપના વ્યાધિનું ઔષધ મેં આપને જણાવ્યું છે."

નંદિવર્ધન (હસીને)—“હવે મશ્કરીની વાત જવા દે! બાઈ તેતલિ! મારા દુઃખને દૂર કરવાનો ખરો ઉપાય તો જે શોધી રાખ્યો હોય તે હવે મને બરાબર કહે.

સારથિ—“સાહેબ! આપના મનમાં આટલો બધો ઉદ્વેગ થતો હોય તે વખતે જો તે ઉદ્વેગનું ખરું ઔષધ અમને મળ્યું ન હોય તો આપની ચિંતાના વખતમાં આપની પાસે આનંદથી વાત કરવાની અમારા જેવામાં તાકાત પણ હોય ખરી! માટે આપ સાહેબ જરા પણ ચિંતા કરસો નહિ. આપની ઇચ્છા સર્વે પૂર્ણ થઈ ચૂકી છે. આપસાહેબના મનમાં જે ઉદ્વેગ થાય છે તે દૂર કરવા માટે જ આટલી મશ્કરી કરવાનું સાદસ વહોરું છે."

નંદિવર્ધન—“મારી ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ ચૂકી છે તે મને તું હવે બરાબર જણાવી કહે."

સારથિ—“પ્રભુ! મેં અહીં આવતાવેતજ આપને કશું હતું કે તું અહીં આવતો હતો તે વખતે મને મોટું કારણ આવી પશ્યું હતું તેને લઈને આજનો અરધો પહોર મારો તે કામમાં ધસાર થઈ ગયો.

જે જે કારણ આવી પશ્યું હતું તે આપશ્રીની ઇચ્છાને પાર પાડવાને લગતુંજ હતું. નહિ તો એવા કામને

ઈશ્વરિન્દ્રો
સાચો માર્ગ.

મોટું કામ એમ મારાથી કહી જ કેમ રાકાય? હકીકત એમ છે કે રાણી મલયમંજરી (કનકચૂડ રાજાની

રાણી)ની ખાસ સંબંધવાળી કપિજલા નામની દાસી છે. તેને મારી સાથે ઝોળખાણુ છે. આજે સવારે હું હજી તો મારી પધારીમાંથી બિચ્છો ન હોતો ત્યાં તો મારા ઘરમાં આવીને તે બેરથી પોકાર કરવા લાગી ‘વત્સ! બચાવ બચાવ!!’ એનાં બયનું કારણ મારા સમજવામાં જરા પણ આવ્યું નહિ, તેથી મેં તેને (કપિજલાને) પૂછ્યું ‘બાઈ કપિજલા! તને કોનાથી ભય પ્રાપ્ત થયો છે?’ ત્યારે તેણે જવાબમાં કહ્યું કે ‘મને કામદેવ તરફથી ભય થયો છે.’ મેં તેને જવાબ આપ્યો ‘અરે તારૂં શરીર તો ખરેખર સ્મશાનનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવું છે: સ્મશાન જેમ શિયાળના રૂદનથી ભયંકર લાગે

છે તેમ તારૂં શરીર ખડખડતાં હાડકાંના અવાજથી ભયંકર લાગે
સ્મશાન જેમ લપસી જવાય તેવા કાદવથી ભય લગાડે છે તેમ
શરીરમાં એટલાં બધાં વળીચાં, કાળાં ચાઠાં અને જાળાંઓ છે કે
તે સર્વને બીક લગાડે છે અને લાંબા માંસ વગરનાં મહદા જેવાં લટ
જાડાં સ્તનથી તે જોનારને ચીડ ઉત્પન્ન કરે તેવું છે. એવું સ્મ
જેવું તારૂં શરીર જોઈને મને તો ખાતરી છે કે ખૂદ કામદેવ પોતે
બીકણુ માણસની પેઠે રાડ પાડીને તારાથી તો દૂર ભાગી જાય અને
કહે છે કે કામદેવથી તને ભય થયો છે ! અરે ! તને તે કામદેવથી
ભય થવાનો હતો ? એ તો તારી નજીક પણ આવે નહિ !' સાર પ
કપિંજલા અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઈ:-

મદનમંજરીની કામવિહ્વલ સ્થિતિ.

મુંઝવણ-બાહ્ય ઉપાયની નિષ્ફળતા.

સાચો ઉપાય, મેળાપ અને ગોઠવણ.

“કપિંજલા—‘અરે જુઠ્ઠા ભોળા ! તું જાણી જોઈને મારા કં
વાનો ભાવાર્થ સમજતો નથી અથવા નહિ સમજવાનો હો
કરે છે ! ત્યારે મારે હવે તને ચોખ્ખે ચોખ્ખું સમજાવી દે
પડશે. જો સાંભળ ! મને કામદેવથી કેવી રીતે ભય થયો
તે હું તને કહી સંભળાવું.’

“સારથિ—‘હા હા ! તું મને બરાબર જણાવ.’

“કપિંજલા—‘જો ! તું સારી રીતે જાણે છે કે મલયમંજરી
નામની મારી શેઠાણી છે જે મહારાજા કનકચૂડની રાણી છે
તેને એક કનકમંજરી નામની દીકરી છે.’

(સારથિએ કનકમંજરીનું નામ દીધું, એ સાંભળતાં નંદિવર્ધનની

કનકમંજરીના ના- જમણી આંખ સ્ફુરવા લાગી, હોઠ ઢાંચા નીચા થવા
મપર ગાંઠો થયેલા લાગ્યા, હૃદયમાં લોહી વધારે જોરથી ચાલવા લાગ્યું
નંદિવર્ધન. તેથી તે ધડક ધડક થવા લાગ્યું, આખા શરીરપર

રોમાંચ ખડાં થઈ ગયાં અને મનમાં જે ઉદ્વેગ યતો
હતો તે જાણે ચાલ્યો ગયો. નંદિવર્ધને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો
કે પોતાના મનમાં જે પ્રિયતમાએ વાસ કર્યો છે તે કનકમંજરી
જણાય છે; તેથી નંદિવર્ધને બહુ ઉત્સાહમાં આ
‘પછી પછી—વાત આગળ ચલાવ ! કપિં

૧ સારથિ આ સર્વ વાત નંદિવર્ધન પાસે
મની. તે વાત આગળ ચાલે છે.

સારથિ નંદિવર્ધનનો ભાવ સમજી ગયો તેથી તેણે ચોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! વહાલીના નામોચ્ચારરૂપ મંત્રનો મહિમા તો ભારે જખાય છે! સાર પછી કપિંજલાએ ચોતાને જે વાત કરી હતી તેનું અનુસંધાન મેળવતાં સારથિએ વાત આગળ ચલાવી.)

“કપિંજલા—‘લાઈ સારથિ! એ કનકમંજરી મારાં રતનનું પાન કરીને મોટી મઠ છે એટલે હું તેની ધાવમાતા છું. મને તેના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે જાણે તે માફ કૃદય હોય, અરે જાણે માફ જીવિત જ હોય અને સ્વરૂપથી જાણે મારાથી કોઈ પણ પ્રકારે ભૂદી ન હોય તેવી મને તે લાગે છે. અત્યારે એ બાપડી કામદેવથી પીડાય છે. હવે એ કનકમંજરીને જે ભય કામદેવથી યાપ છે તે પરમાર્થથી મને ચોતાને જ ભય છે તેથી મેં તને કશું કે ‘કામદેવથી મને ભય થયો છે.’ હવે મારા કહેવાનો આશય તું સમજ્યો?’

(કપિંજલા એ કહેલી કનકમંજરીની આવી સ્થિતિની હકીકત સાંભળતાં નંદિવર્ધન એકદમ જીભો ધ્રુવો, તરવાર કામદેવપર નંદિ- મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી અને મોટેથી બોલવા લાગ્યો વર્ધનનો કોપ. ‘અરે ખુની છુટ્ટા પાપી કામદેવ! હરામખોર! મારી વહાલીનો છેડો છોડી દે! જરા પુરૂષ થા!

યાદ રાખજે કે હવે તારૂં જીવતર જરા વખત પણ ટકવાનું નથી.’ આમ કહી તરવાર ફેરવતો નંદિવર્ધન આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. તેને (મને- નંદિવર્ધનને) શાંત કરતો તેતલિ (સારથિ) કહેવા લાગ્યો “અરે સા- દેવ! આપ દયાળુ દેવ જ્યાં મુઠી વિદ્યમાન છે ત્યાં મુઠી કુમારી કનકમંજરીને પાપી કામદેવ તરફથી કે બીજા કોઈ પણ તરફથી ભયની ગંધ પણ આવવાની નથી એ ચોક્કસ વાત છે. આ તો કથાનક-વાર્તા માત્ર છે તેથી પછવાડે શું બન્યું તે સર્વે આપ સાંભળો.” તેતલિનાં આવાં વચન સાંભળીને, નંદિવર્ધન કહે છે કે, મને જરા શાંતિ થઈ, મારી ચેતના ઠેકાણે આવી અને હું જમીનપર બેઠો. પછી કપિંજલા અને તેતલિ વચ્ચે જે વધારે વાતચીત થઈ હતી તે આગળ ચલાવતાં સારથિ બોલ્યો.)

“સારથિ—અરે કપિંજલા! શું કારણને લઈને કનકમંજરી ઉપર પેલો કામદેવ આટલું બધું ભેર પછાડી રહ્યો છે?”

“કપિંજલા—એ તેતલિ! સાંભળ. ગઈ કાલે વિમલાનના અને રતવતીને હરણ કરવાનો બનાવ બન્યો તે તો તારા ધ્યાનમાં

હશે. સાર પછી મહારાજ કનકચૂડ અને દુરમનો વચ્ચે લડાઈ થઈ. લડાઈમાં મહારાજ કનકચૂડ, કુમાર કનક અને નંદિવર્ધનનો જય થયો અને તેઓ જયધ્વજ સાથે પ્રવેશ કરતા હતા તે વખતે મને કાંઈક કુતૂહળ થયું બજારમાં તેમને જોવા ગઈ હતી. તેમનો નગરપ્રવેશ તસવ થઈ રહ્યો એટલે હું પાછી કનકમંજરીના મંદિરે અને ઉપરને માળે ગઈ. ત્યાં જઈને જોઈ છું તો કનકમંજરીની

કનકમંજરીની
શરીર સ્થિતિ.

આવી રહેલું હતું, તેની દૃષ્ટિની હોય તદ્દન અંધ થઈ ગઈ હતી, નજર શૂન્ય ગઈ હતી અને જાણે તેને ચિત્રમાં ચિત્ર

હોય, અથવા તો પત્થરની ઘડી કાઢેલી હોય અથવા યોગ સાધેલી પરમ યોગિની હોય, તેમ તેનાં શરીરનાં સર્વ ઉપાંગ અને અવયવોની ચેષ્ટા તદ્દન અંધ પડી ગયેલી જ હતી. આવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં તદ્દન મંદ દશામાં આ બે બેલી રહેલી કનકમંજરીને જોઈને આ તે એને શું થઈ હશે? એમ વિચાર કરતાં ગભરાટમાં ‘અરે પુત્રિ! કનકમંજરી એમ વારંવાર મેં તેને બોલાવી, પરંતુ આછા નશીબવાળી એ કુંવરીએ કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે વખતે એક કદલિકા નામની દાસી બેલી હતી તેને મેં પૂછ્યું ‘કદલિકા! શા કારણથી કુંવરી કનકમંજરીની આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે?’ કદલિકાએ જવાબમાં કહ્યું ‘માણ! મને કાંઈ ખરાબર ખબર પડતી નથી. માત્ર જ્યારે રસ્તા ઉપર થઈને કુમાર નંદિવર્ધન પસાર થયા અને એ કુંવરીસાહેબ જોવામાં આવ્યા તે વખતે જાણે કુંવરીસાહેબ બહુ હરખાયાં હોય, જાણે તેમને અનેક મહામૂલ્યવાન રત્નોની પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ હોય, જાણે તેમના શરીરપર અમૃતતું સિંચન થયું હોય, જાણે તેમને કોઈ મોટો ઉદય પ્રાપ્ત થઈ ગયો હોય, તેમ વર્ણુન ન થઈ શકે એવા રસમાં ન્હાતાં તેમને મેં જોયાં હતાં અને જ્યારે તે કુમાર તેની નજરથી દૂર થઈ ગયા ત્યારથી તેમની આવી અવસ્થા થઈ ગઈ છે.’ આ હઝીકત સાંભળીને જો આનો ખરાબર ઉપાય કરવામાં નહિ આવે તો શોકથી વ્યાકુળ થઈને કુંવરી જરૂર મરી જશે એવા વિચારથી તુરતજ

‘હા હા રવ કરી મુજો. મારો જખરો ગોઠાર સાંજીને કુવરીની માતા મલયમંજરી ત્યાં તુરતજ આવી પહોંચ્યાં. તેમણે પણ ‘અરે કપિજલા ! આ શું છે ? શું છે ?’ એમ પૂછ્યું અને કનકમંજરીની સાથું જોઈને તે પણ રડવાં લાગ્યાં. ત્યાં ‘મુગંધીનો સારી રીતે વધારો પચેલો દોવાથી, કનકમંજરીના હૃદયમાં પોતાની માતા ઉપર ધણે પ્રેમ દોવાથી તેમજ તેણે વિનયશુભનો સારી રીતે અભ્યાસ કરેલો દોવાથી તેને જરા એતના આવી, તેણે સારીરને જરા મરણું, અને બગાસાં

આવાં માણ્યાં. પછી મલયમંજરીએ કુવરીને
 બાલ દંડ પોતાના ખોળામાં બેસાડી અને પૂછવા માંડ્યું.
 ઉપધારો. ‘રીકરી કનકમંજરી ! તને શું ગાય છે ?’ કન-
 કમંજરીએ જવાબ આપ્યો ‘માતાજી ! મને

બીજી કાંઈ પણ ખબર પડતી નથી. મારા સારીરને માત્ર દાહજવર^૧ પીડા કરે છે.’ અમે તો સર્વ આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયાં હતાં તેથી તેના સારીર ઉપર ચંદનનું વિલેપન કરવા લાગ્યાં, કપૂરના દંડ પાણીના છાંટણાનુકૂળ પંખાદ્વારા તેના અંગ અને અવયવપર દોરે પવન નાખવા લાગ્યાં, તેના સારીરપર દોરે તાડછાનો પંખો લઈને ડંડક કરવા લાગ્યાં, નાગરવેલના પાનની બીડીઓમાં કપૂર નાખીને વારંવાર તેને આપવા લાગ્યાં અને બીજી અનેક પ્રકારે તેને ટાઢક કરવા લાગ્યાં. તે વખતે સૂર્ય આથમી ગયો, રાત્રીનો પતિ ચન્દ્ર ઉદય પામ્યો અને ચાંદનીએ આકાશને છાઈ દીધું. તે વખતે મેં (કપિજલાએ) માતા મલયમંજરીને કહ્યું ‘બા ! આ સ્થાન બંધીઆર હોઈને જરા મરમ વધારે છે, માટે કુવરીને જરા વધારે હવાવાળા ઉધારા સ્થાનમાં લઈ જઈએ તો વધારે સારું.’ સહીનો તેમ કરવાનો હુકમ થવાથી તે સજમહેલની અગાશી જે વિસાળ હિમાચળ પર્વતની શિલાનો વિશ્રમ ઉત્પન્ન

૧ કપિજલા દાસી આ વાત સારણેને કહે છે-સારણે તે વાત નંદિવર્ધન કુમારને કહે છે અને સુંસારી છવ પોતાનો અનુભવ સદાયમ સમક્ષ કહે છે.

૨ કનકમંજરીને સાવધ કરવા પછી મુગંધી દ્રવ્યો એકઠાં કરવામાં આગ્યાં દર્વા, તેથી ચોપાસ સુગંધ પસરી રહી હતી. સુગંધથી સાવધાની આવે છે, એ એક સાવધ કરવાનો ભણીતો નાલ ઉપચાર છે.

૩ દાહજવર સખ્ત તાપ, તાપ.

કરે તેવી હતી અને જેમાં અમૃતના જેવો ઘોળો ચોખ્ખો પ્રકાશ પડેલો શોભી રહ્યો હતો. ત્યાં હાથનો ટેકો અને કનકમંજરીને લઈ ગયા અને ત્યાં ઘણા ઠંડા કમળનાં પાંખોની શય્યા તેને માટે તૈયાર કરાવી. તેના ઉપર તેને ડીને તેના બન્ને હાથ ઉપર કમળની નાળનાં વલયો બેસાડી તેની છાતી ઉપર સિંદુવાર (નગોડ)^૧ વૃક્ષના પુષ્પનો આંધો, તેને સ્પર્શ કરવાને માટે એવા ઠંડા મણિઓ પાસે લાવવામાં આવ્યા કે જેને પાણીમાં મૂકવાથી સરોવર જેવું પાણી ઊભી જાય. ઉપરાંત, એ પ્રદેશ જ એવો સુંદર હતો ત્યાં બળવાન માણસોના પાણી રોમાંચ ઊભા થાય અને કચકચાવે તેવો તીક્ષ્ણ ઠંડો પવન સતત વાયો કરે.—અ સુંદર શીતળ અગાશીમાં કનકમંજરીને લાવ્યા પછી મંજરીએ તેને પૂછ્યું ‘દીકરી કનકમંજરી ! હવે તને ગરમ ને પીડા થતી હતી અને દાહજ્વરની જે બળતરા થતી હતી તે કાંઈ મટી ?’

“કનકમંજરીએ માતાને જવાબ આપ્યો ‘નહિ માતાજી ! મને કંઈ નથી. હવે તો ઉલટું મને એમ લાગે છે કનકમંજરીને કે મને જેટલી બળતરા થતી હતી તે વધારે પીડા કરતાં અત્યંત વધારે થઈ ગઈ છે. એ પેલો ચંદ્રમા આકાશમાં લટકી રહ્યો છે તે જાણે ખેરના અંગારાનો મોટો ઢગલો હોય નહિ તે મારી તરફ બળતી જવાળા ફેંકતો જણાય છે, ચંદ્રની ચંદ્રિકા મોટા ભડકા જેવી જણાય છે, આકાશમાં આવી રહેલા તારાઓ જાણે અગ્નિનાં છૂટા છૂટા હજારો અબજો તણખાઓ હોય તેવાં જણાય છે, આ કમળના દાંડાઓનું ખીછાનું જાળું મને બાળી મૂકતું હોય એમ લાગે છે અને સિંદુવારનો હાર મને ઊભીને ઊભી સળગાવી મૂકતો જણાય છે. અરે !

૧ સિંદુવાર: જાપામાં નગોડના ઝાટ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એનું નગોડનું તેજ વાય છે.

૨ ઠંડા મણિ: એવાં ત્રણ આવતાં હતાં કે જેને હાથમાં લેવાથી ઠંડક થઈ જાય, જેને સરોવરમાં મૂકવાથી આખા સરોવરનું પાણી ઠંડી જાય, થોડું જાય, બીજું થઈ જાય. આવું ઠંડા મણિ હાથ લેવામાં આવતા નથી.

મા ! હું તને શું કહું ? મારું આખું શરીર બહુ અગ્નિનો પિંડ હોય નહિ તેવું સળગતું લાગે છે.'

કનકમંજરીનો આવો નહિ ધારેલો જવાબ સાંભળીને મલયમંજરીએ કહ્યું 'કપિજલા ! આ તે શું ? મારી દીકરીને આવો સખત

દાહજ્વર એકદમ થઇ આવ્યો તેવું કારણ

આપિનું

કાંઈ તારા ધારવામાં આવે છે ?' તે વખતે

કારણ.

મેં (કપિજલાએ) મલયમંજરીની પાસે જઇ

તેના કાનમાં કદલિકાએ મને જે વાત કરી

હતી તે કહી સંભળાવી.

એ વાત સાંભળીને મલયમંજરીએ જવાબમાં કહ્યું 'જે એમજ હોય તો મછી આ અવસરે આપણે શું કરવું યોગ્ય મણાય ?' એજ વખતે રસ્તામાં રાજમાર્ગ ઉપર કોઇએ શબ્દ કર્યો 'અરે ! એ કામ તો સિદ્ધ થયું. હવે તો માત્ર જરા વખતની જ વાર છે.'

તે વખતે આનંદમાં આવીને મેં કહ્યું 'અરે બા સાહેબ ! તમે રસ્તા ઉપરથી અચાનક ગોતાની મેળે નીકળી પડેલો કોઇનો શબ્દ સાંભળ્યો ?' મલયમંજરીએ કહ્યું 'હા બરાબર સાંભળ્યો !' મેં (કપિજલાએ) કહ્યું 'જે એમજ હોય તો કુવરી કનકમંજરીની ઇચ્છા જરૂર પૂરી થઇ જ એમ સમજવું.' વળી અત્યારે મારી રાખી આંખ પણ ફરકે છે, માટે મને તો એ બાબતમાં જરા પણ શંકા લાગતી નથી.'

મલયમંજરીએ જવાબમાં કહ્યું 'એમાં શંકા લાવવા જેવું શું છે ? એ કામ તો જરૂર સિદ્ધ થશે.'

હવે કનકમંજરીને મણિમંજરી નામની મોટી લાવના સિદ્ધિ બહેન હતી, તે તે વખતે મહેલની અગા-
નો વિષમ માથે. શીમાં આવીને અત્યંત આનંદમાં ગરકાવ
યેલેલી અમારી સામે બેઠી.

મેં (કપિજલાએ) મણિમંજરીને કહ્યું 'બીજાના મુખદુઃખની તારા મનપર જરા પણ અસર થતી જણાતી નથી તેથી તું મણી કઠોર જણાય છે.' તેના જવાબમાં મણિમંજરીએ કહ્યું 'એમ શા

માટે કહે છે?' મેં કહ્યું 'અરે શું તું જોતી નથી કે અમે આટલા બધા દિલગીર અવસ્થામાં છીએ અને તું આનંદનગરકાવ થઈને બેઠી છે! તને કાંઈ લાગતું પણ નથી?'

મણિમંજરી—'અરેરે! શું કંઈ? મારા હૃદયનું કારણ એટલું મોટું છે કે હું ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરું છતાં હું તેને કોઈ રીતે છુપાવી શકતી નથી.'

મેં પૂછ્યું 'ત્યારે વળી એવું તે શું આનંદનું કારણ છે તે તો કહે!'

મણિમંજરી—'હું આજે પિતાજીની પાસે ગઈ હતી. તેમણે મને લાડથી બોલાવીને પોતાના બોળામાં બેસાડી. તે વખતે ભાઈ કનકશેખર^૧ પણ પિતાજીની પાસેજ હતા, તેને પિતાશ્રીએ આ પ્રમાણે કહ્યું:—

'ભાઈ કનકશેખર! તું જાણે છે કે સમરસેન અને દુમ્મ બહાબખવાન હતા, છતાં તેમને કુમાર નંદિવર્ધન એક સપાટામાં મારી નાખ્યા તે કાંઈ સાધારણ વાત ન કહેવાય! એટલા ભૂપરથી જણાય છે કે કુમાર નંદિવર્ધન કાંઈ સાધારણ પુત્ર નથી. એણે એથી આપણા ઉપ એટલો મોટો પાડ કર્યો છે કે અપણે કુમાર નંદિવર્ધનને તેના બહામાં આપણી જાંદગી આપીએ તો પણ તેનો પૂરતો બદલો વળે નહિ. તેથી મારો આ પ્રમાણે વિચારાય છે કે મણિમંજરી અને કનકમંજરી મારી બંને પુત્રીઓ મને મારા જીવ કરતાં પણ વધારે વહાલી છે એમાંથી^૨ આ મણિમંજરીને તો સેનાપતિના ભાઈ શીલવર્ધન સાથે અગાઉથી આપણે આખી ચૂક્યા છીએ માટે કનકમંજરીને આપણે નંદિવર્ધન સાથે પરણાવીએ.'

કનકમંજરીના વિચારો પાછા માટે પિતાના વિચારો.

'કનકશેખરે પિતાશ્રીના યોગ્ય વિચારો સાંભળી જવાબમાં કહ્યું 'પિતાશ્રીએ ઘણો યોગ્ય વિચાર કર્યો છે. આપ અવસરે ઉચિત શું કરવું તે બરાબર સારી રીતે જાણો છો. માટે આપણે બહેનને નંદિવર્ધન સાથે જરૂર પર

૧ આ મણિમંજરી તે કનકશેખરની બહેન યાય અને કનકચૂડ તે જાની દીકરી યાય.

૨ પોતાના બોળામાં બેઠેલી (તે વખતે).

પ્રાપ્તી.^૧ આ પ્રમાણે વાતચીત કરી બાપ દીકરાએ-રાત્રી અને કુવરે-પોતાના મનમાં નિર્ભય કંઈ કે બહેન કનકમંજરીનાં લક્ષ કુવર નંદિવર્ધન સાથે કરવાં.

(મણિમંજરી કપિજલાને આવળ કહે છે કે) ‘આ પ્રમાણે પિતાછ અને બાઈ કનકચેખર વાત કરતા હતા તે વખતે હું પિતાછના ખોજામાંથી છાતી છમી યાદ અને અહીં આવવા લાગી. આવતાં આવતાં મેં (મણિમંજરીએ) મનમાં વિચાર કંઈ કે અદો હું ખરી બામ્બરાળી છું, મારે દેવની અનુકૂળતા પણ સર્વ બહુ સારી યાદ અહીં! પિતામીના વિચાર કરીને કાળ કરવાના નિર્ણયને પણ રંચ છે! અને બાઈ કનકચેખરના વિનયમુખને પણ રંચ છે! હવે તો મારી બહેન કનકમંજરી અને મારે આખી છંદગી મુઠી સાથે રહેવાનું થયે! અને અમે બન્ને સાથે રહીને અનેક પ્રકારની આનંદની લહેરો કરશું. આવા આવા વિચારોને પરિણામે મને એટલો અધી આનંદ થઈ ગયો છે કે તે બહાર પણ જવાઈ આવે છે. મને અભારે મનમાં જે બહુ આનંદ યાદ આવે છે તેનું કારણ કપિજલા! હવે તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું હશે. !

મણિમંજરીની આ વાત સાંભળીને માતા મલયમંજરીએ કહ્યું ‘અરે કપિજલા! નિમિત્ત શબ્દ આપણે હમણા સાંભળ્યો તેમાં કાર્યસિદ્ધિ બતાવી હતી, માત્ર વખત જરા બાકી છે એમ કહ્યું હતું તે તું યાદ કર.’

મેં (કપિજલાએ) જવાબમાં કહ્યું ‘એમાં શું શક છે? એવી દેવી વાલી જરૂર ભવિષ્ય સૂચવનારીજ હોય છે. હવે દીકરી કનકમંજરી! તું દીલગીરી છોડી દે, અને ધીરજ ધારણ કર. તારી ઇચ્છા છે તે બરાબર હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે એમ સમજ. તને જે દાહજવરની બજારના થઈ આવી છે તેનું કારણ હવે દૂર થઈ ગયું છે. પુત્રી-વતસલ પિતા કનકચૂડે તને અભાર અમાઉ જ તારા

૧ દીલવર્ધન એ નંદિવર્ધનના સેનાપતિનો લાઇ હોવા બેઠ્યો. તેનું નામ જાહ આવ્યું તપી પણ જે નંદિવર્ધનના સંસ્વમા તે હોય તો જ મણિમંજરી અને નકમંજરીનો અવિયોગ રહી શકે.

હૃદયને આનંદ કરનાર તારા હૃદયના નાથ કુમાર નંદિવર્ધનને આપી દીધી છે.

આ હકીકત સાંભળીને હે તેતલિ !^૧ કનકમંજરીને પોતાના

કનકમંજરીનો

અવિશ્વાસ.

હૃદયમાં કાંઈક વિશ્વાસ પણ આવ્યો

અને નિરાંત વળી ગઈ, તો પણ

કામદેવની રીતભાત હમેશા આવી

અવળી હોવાથી મારા સામું જોઈ ભવાં ચઢાવીને મને

ઠપકો આપતી હોય તેમ કહેવા લાગી, 'અરેરે મારી!

આવાં ખોટાં ખોટાં વચનો બોલીને મારા ઉપર ખોટું

આજ શા માટે ચઢાવો છો? આમું ઢંગ ધડા વગરનું

ઠેકાણું વગરનું બોલીને તમે બધાએ તો માફ માફ

ફેરવી નાંખ્યું!' મલયમંજરીની માતાએ કહ્યું 'દીકરી!

એવું બોલ નહિ! વાત તદ્દન સાચી છે, બાપુ! તારે

એથી જૂદી હકીકતનો ખ્યાલ પણ કરવો નહિ.'

'અરે મારાં એવાં નશીબ તે ક્યાંથી હોય?' એમ ધીમે ધીમે

મનમાં બોલતી કનકમંજરી નીચું મોઢું કરીને ઊભી રહી.

અમે આખી રાત કનકમંજરી પાસે પોતાના પતિમાં

અત્યંત આસક્ત સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર કહેવામાં પસાર

કરી અને તેમ કરીને તેને વિનોદ ઉત્પન્ન કરવાનો યત્નો

પ્રયત્ન કર્યો. અરે બાઈ તેતલિ! અત્યારે સવાર પડી

છે તો પણ હજી કનકમંજરીનો દાહજવર સાંત થતો

નથી. આથી મેં (કર્પિજલાએ) મારા મનમાં વિચાર

કર્યો કે-આને રીતસર (પાણીપ્રહણ પ્રસંગે) નંદિવર્ધન

નનાં દર્શન થશે તેટલા વખતમાં તો કદાચ આ કુંવરી

જરૂર મરવા પડશે અથવા મરી જશે, માટે ચાલ

તેતલિને જ મળું! કુમારને તેના ઉપર સારો પ્રેમ છે

તેથી તે કુમારને વિસત્તિ કરી શકશે અને કોઈ રીતે

તેને કુમારનાં આજ જ દર્શન થાય તો તેનો બચાવ થઈ

શકશે-આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હે સારથિ!^૨ હું તારી

૧ સારથિ આવ્યો આ સર્વ વાત કર્પિજલા કહે છે અને તે વાત સારથિ કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહી સંભળાવે છે.

૨ નાગાની ભાષા નિમ્ન છે. કહેવાનો આશય લેવડો છે. ભાગ્યે વચન છે.

૩ કર્પિજલાએ પૃ. ૫૩૬ થી કનકમંજરીની સારીરિક નિવૃત્તિ સંબંધી કહ્યું છે. સારથિને કહેવા માંડે દરેક તે દરમ્યાન પૂરું થયું. સારથિએ તે સર્વ વાત કુમાર નંદિવર્ધનને કહેવા માંડે દરેક તે વ્યાખ્યાના સમયે.

સમીપે સવારના પહોરમાં આવી છું. આ પ્રમાણે હોવાથી હે તેતલિ ! મેં તને કશું કે કામદેવ મને મોટો ભય ઉત્પન્ન કરે છે. તેં મારી વાત તો બરાબર જાણી, હવે તું કહે તેમ કરીએ.’

મેં તેને (કપિજલાને) જવાબ આપ્યો ‘ અરે ! કપિજલા ! ને. કે અમારા કુમારસાહેબને ઇદ્રિયો ‘સર્વ વશ છે અને ને કે તેઓ સ્ત્રીને તૃણતુલ્ય ગણે છે કારણ કે પોતે મહા પુરુષ છે, છતાં હું તારી ખાતર તેમને વિ-
રસિ કરીશ કે તેમણે પોતાનું દર્શન
વરવપૂતા મેળાપ- આપીને રાજકુવરીના પ્રાણ બચા-
રખાનનો સંકેત. વધા. તારે અને કુવરીએ રતિમન્મથ
નામના બગીચામાં અમારા કુમારને

મળવા માટે આવવું.’

કપિજલા મારી આ હકીકત સાંભળીને બોલી ‘ ઘણો ઉપકાર થયો, આપનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.’

“ મહારાજ નંદિવર્ધન !” આ પ્રમાણે કહી તે કપિજલા મારે પગે પડી, મારો ઘણો ઘણો આભાર માન્યો અને કુવરીના મંદિર તરફથી હું અહીં આંચો. તેથી આપત્રીને જે આધિ થયો છે તેનું આ ઔ-
ષધ પછુ હું સાથે લેતો આંચો છું.”

નંદિવર્ધન (હું)—“ બહે તેતલિ ! બહે ! તેં બહુ સાફ કર્યું ! કેવી રીતે બોલવું તે પછુ તું સારી રીતે જાણે છે.”

અતુર સારથિને યોગ્ય ઇનામ.

આ પ્રમાણે કહીને તેના મળામાં મેં મારો હાર કાઢી પહેરાવી દીધો અને તેના હાથમાં મારાં કડાં અને બાબુબંધ પહેરાવી દીધાં. તેતલિએ કશું “ સાહેબ ! આ તુલ્ય દારા ઉપર આટલી બધી કૃપા આપ સા-
હેબે કરી તે ઉચિત લાગતું નથી.” મેં જવાબમાં કશું કે “ બાઈ,

૧ અન્યની પાસે પોતાના ચેકની આબર નોકર કેવી વધારે છે તે સારથિના દર્શાવથી સમજવા યોગ્ય છે. ખરી વાત તે બહુતો હતો કે ચેકને પણ પરણ-
વાની એટલી જ જરૂર છે.

૨ વાત આગળ ચલાવતાં રથકાર નંદિવર્ધન કુમારને કહે છે.

૩ બુઝો પૃ. ૫૬૩ થી ૫૬૫ સુધી છે કે તેને આધિનિદાન અને ઓસડ બંને મળી વધા છે. અહીં તે વાત બરાબર ૨૫૯ થઈ.

હા ભાગેમાં, નાગરવેલનાં આરાસગૃહોમાં, કમળનાં સરોવરોની
પાળ ઉપર અને બીજી ઘણી સુંદર જગોએ ક્યો, વારંવાર તેની તે
જગોએ ગયો, પરંતુ એ મૃગનયનાને મેં કોઈ પણ જગોએ લેઈ નહિ.
તે વખતે મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે-જરૂર તેતલિએ મને છે-
ત્યો જણાય છે ! અમાલ વિમળ મારી પાસે આવીને કન્યાનું પ્રાણિ-
પહલુ કરવાનું કહી ગયો તે પણ તેનો માયાપ્રપંચ હોવો લેઈએ.
એવી અદ્ભુત નવયૌવનાના દર્શન કરવા જેટલું પણ નશીબ મારા
જવાને ક્યાંથી હોય !

આવા આવા અસ્વસ્થ વિચારો હું કરતો હતો તેવામાં બગીચાના
હાડા ભાગમાંથી સુંદર પગનાં ઝાંઝરનાં અવાજ મારા
શોભસ્વ સાંભળવામાં આવ્યો. એ વખતે હું તેતલિની આ-
સુદરી બુએથી ખસી જઈને જે હાથમાંથી તે અવાજ
આવતો હતો ત્યાં ગયો તો દૂરથી વાંસનાં ઝાડની
નીચે બળે સ્વર્ગથી બ્રહ્મ યજ્ઞે આવી પહોંચેલી કોઈ દેવાંગના હોય,
અથવા તો પોતાના ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂકેલી મહા રૂપવંત નાગ-
કન્યા હોય, અથવા કામદેવના વિરહથી ભયમાં આવી પડેલી સાક્ષાત્
રતિ હોય તેવી શોકમાં પડેલી કનકમંજરીને મેં ઊભેલી લેઈ.

દૂરથી જોતાં મને જણાયું કે તે ચપળ નજરે ચાર દિશાએ તરફ
જેઈ રહી છે પણ તેના લેવામાં કોઈ મનુષ્ય આવતું
નથી. આખરે બોલતી સંભળાઈ. “અહો વનદેવતાઓ !
મુંદરીના તમે સાક્ષી રહેજો. તેતલિએ મારી ધાવમાતા પાસે
જૂલ ક્યું હતું કે મારા ઇષ્ટ પુદયનાથને તુરત તે
મારી પાસે લઈ આવશે, વળી આ રતિમન્મથ બગીચામાં મળવાનો
સંકેત પણ તેણે જ ક્યો હતો. એ ‘ઘરડી બિલાડીએ (કપિજલાએ)
મને ઠગીને અહીં આણી છે. હવે અહીં તો તે માખુરા (મારા પુદ-
યનાથ) મળતા નથી એટલે પોતે તેને શોધવા જવાનું બહાનું કાઢીને
તે ઠોકરી અહીંથી છટકી ગઈ છે અને મને એકલીને અહીં મૂકીને
ક્યાંક ચાલી ગઈ છે તેનો પતો પણ લાગતો નથી. મોટી ઇંદ્રજાની
રચના કરવામાં ચતુર એ કપિજલાએ મને આજે આવી રીતે ઠગી

૧ ‘દગડું લોટી ઉવાલદારનું’ એ કહેવત વિચારવા યોગ્ય છે. નંદિવર્ધને
પણ રથદારનો વાક કાઢ્યો હતો, કનકમંજરી તો પાવમાતા ઉપર આકરા
ચબોટાની પુષ્પરશ્મિ પણ કરે છે. સાધનસંપન્ન અને આશ્રિતોનો આ સંબંધ દર-
રાજના અનુભવનો વિષય છે.

છે. અરેરે ! હું એક તો મારા હૃદયનાથ પ્રેમમૂર્તિના વિરહથી
ગયેલી છું અને વળી મારા સ્નેહી સંબંધીઓ મને છેતરે છે !
મંદભાગ્યવાળી સ્ત્રીએ જીવતર ધારણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ?
વનદેવતાઓની કૃપાથી હું એટલું માગું છું કે આવતા ભવમાં પણ
હૃદયનાથ મારા પતિ થાઓ !!” આ પ્રમાણે બોલતી તે કનકમંજરીને
એક રાફડા ઉપર ચઢી અને વાંસના ઝાડ સાથે દોરડું બાંધ્યું.
તેની ઉપર પોતાની ડોકને બાંધીને લટકાવી, પછી જેવું પોતાનું ર
લટકાવવા જાય છે ત્યાં તો ‘અરે સુંદરિ ! સાહસ કર નહિ’
બોલતો. હું તેની પાસે પહોંચી ગયો અને ડાબા હાથથી તેની
ભાગ પકડીને તેના પડતા શરીરને મેં થોભાવી રાખ્યું અને જ
હાથે છરીવડે પાસ તોડી નાંખ્યો. મારી વહાલીને પછી મેં પ
નાંખ્યો અને તેને જ્યારે જરા આશ્વાસન મ
લ્યારે હું બોલ્યો ‘અરે દેવિ ! આનું અઘટિત
આદરી બેઠાં છો ? આ મનુષ્ય તમારે આધીન
માટે સર્વ પ્રકારના કલેશ દુઃખ કે વિષાદ છોડી દે

કનકમંજરીને
જીવિત દાન.

આખરે દંપતી મેળાપ.

યોગ્ય લગ્ન અને પ્રેમ.

આશ્વાસન અને શાંતિ.

તે વખતે કનકમંજરીની આંખો કાંઈક મીંચાતી અને કાંઈક
ચપળ મારા જોવામાં આવી. તે મારા સામું જોઈ રહી હતી અ
તેનું સ્વરૂપ જોઈએ તો જાણે તે અનેક પ્રકારના રસોને^૧ એક સા
અનુભવતી હોય, અને જાણે મહારાજ કામદેવનાં ચિત્તો એક
કરતી હોય તેવું લાગતું હતું અને એકંદર તેનું સ્વરૂપ એવું અગા
જણાતું હતું કે જાણે કવિઓથી વાણીવડે તેનું વર્ણન થતું અસા
હતું. પોતે તદ્દન એકલી હોવાથી કાંઈક તેને ખીક લાગતી હત
અને તે જ પુરૂષ છે એવા વિચારથી તેને આનં
અનેક રસોમાં થતો હતો; એ અહીં આવી જગોએ પોતાન
અવગાહન. મેળે કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા હશે તે બાબતન
તેના મનમાં શંકા થયા કરતી હતી; એ ઘણા સ્વરૂ
પવાન છે એ વિચારથી તેના મનમાં જરા ગભરાટ થતો હતો; પોતે
ચાલી ચલવીને અહીં આવી પહોંચી હતી તે વિચારથી તેના મનમાં

૧ અનેક પ્રકારના રસોનો અહેવાલ આની પછીના વાક્યમાં જોઈ શકાયો.
કેટલા રસો મિત્ર યાપ છે તે ખાસ વિચારવા જેવું છે.

લજ્જા થતી હતી; પોતે અર્ધા એકાંતમાં આવી રહી છે તેના ખ્યાલથી
 આરે દિશાઓમાં આંખો ફેરવતી હતી; પોતાને આ જ જંતુમાં મગ-
 વાનો સંકેત કયો હતો એ વિચારથી તેના મનમાં કાંઈક વિચાર પા-
 આવતો હતો; પોતે કાંઈ ખાઈને આપણા કરતી હતી તે એ જાણ
 થયા છે એ ખ્યાલથી તે મનમાં ઘણી મુંઝાતી હતી; તેના આખા
 સરીર પર યથેચ્છા મુંઢવ પરંપરાના જંતુથી તે નડાઈ ગઈ હતી તેથી
 સમુદ્રનું મન્યન કરીને ત્યાં જુરતમાં જ બહાર કાઢેલી 'લૂંમી' દોષ
 તેથી તે દેખાતી હતી; તેના સરીર ઉપર ચારંચાર રોમાંચ ખડાં થતાં
 હતાં તેથી તે કંઈના પ્રુપ્તમુદનું આચરણ કરતી દોષ તેની મુંઢર દે-
 ખાતી હતી; પ્રથમ મેળાપના રચનાત્મક નમ્મચરને કીર્તિ તેનાં સર્વ અંગ-
 યથા એટલાં બધાં મુજતાં હતાં કે ત્યાં પવનના ભરપી હાલની માંજર
 જેમ ટોલતી દોષ તેમ તેનું આખું સરીર બીકથી ગરબર કંપનું હતું અને
 તેની આંખો બંધ થઈ ગઈ હતી, તે જરા પણ હાલતી આવતી ન દોતી
 તેથી બાંહે તે આનંદના દરિયામાં ફળી ગઈ દોષ એમ લાગતું હતું.

આવી સ્થિતિમાં કનકમંજરી લજ્જાના ભરપી ન સમજાય તેવા
 અરપણ અધારો બોલતી દેખાઈ 'અરે! કોર
 નંદિવંનતાં પ્રેમવચન મૂલ્યગ્રાણા! મને ઊઠ, ઊઠ! તારે માફે કશું
 પણ કામ નથી.' આ પ્રમાણે બોલીને મારા હા-
 થમાંથી છટકી જવાનો તેણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.
 તેણે એવો પ્રયત્ન લેઈને મેં તેને દુર્વા (ધરો) એકલી યથેચ્છા હતી
 તેના તકીઆ પર બેસાડી. હું તેની નજીકમાં બસાવ્યો તેની સામે
 બેઠો અને પછી બોલવા લાગ્યો 'અરે મુદરિ! હવે સરમ છોડી દે,
 ક્રોધને શાન્ત કર, હું તો તારા હુકમને તાબે છું, તેના ઉપર તારે
 આટલો બધો ક્રોધ કરવો યોગ્ય નથી.' હું એવી રીતે બોલતો
 હતો તે વખતે તેને કાંઈક બોલવાનો વિચાર તો થયો પણ ઘણો
 માનસિક પ્રયત્ન કરવા છતાં સરમને લઈને તે મારી સાથે કાંઈ બોલી
 શકી નહિ; માત્ર તેના માલ જરા જરા હાલતા આવતા હતા તેથી
 મનમાં જરા તે મંદહાસ્ય કરતી દોષ એમ લાગતું હતું, પણ બાહ્ય
 રીતે તો ઠબા હાથના અચુકાથી જમીનને ખાતી નીચું મોઢું કરીને
 તે બેસી જ રહી. વળી મેં બાપણુ આગળ ચલાવ્યું:—

૧ દરીઆમાંથી ચોદ રત્નો દેવાએ દંતકથા પ્રમાણે કાઢ્યા તેમાં પ્રથમ રત્ન
 લૂંમી હતું.

૨ દરીઆમાંથી ઉરવળી કાઢેલી લૂંમીના આખા સરીર પર જંતુ દોષ તે
 રચનાત્મક છે.

[illegible]

પ્રતાપના અંતઃકરણમાં અત્યંત પ્રાપ્તિ દેવાથી જ્યારે રાજ
સીએ મારા આ વાળો સાંભળ્યા ત્યારે તે બાળે કોઈ અતિ મુંદર
રસના સમુદ્રમાં પડી ગયા હોય એમ જણાયા આવ્યું. એ કુવરી
તરૂન બીજાજ હોય-બીજાજ હોય તેવી યહ મઠઃ ઘડીકમાં જાણે
પર અનુભવો વરસાદ વરસ્યા હોય તેની અસર તે બતાવવા આ
ઘડીકમાં જાણે તેને કોઈએ મુખસાગરમાં ડૂબાળી દીધી હોય તે
અસર બતાવવા આગી અને ઘડીકમાં જાણે તેને મોટું રાજ્ય પ્ર
પ્યું હોય તેવો આનંદ તેના ચહેરા પર બતાવવા આગી.

मंजरीना पितासुं आह्वान.

રંગમાં ભંગ અને ગમન.

मदनविद्यारमां मानदी शांति.

આવી રસાવગાદતા ચાલતી હતી ત્યાં મને શોધવા નીકળી પડે
કંપિજલા જૂદા જૂદા બગીચાના વિભાગમાં શોધીને અમે હતા
વિભાગની નજીક આવી પહોંચી.

પહેલાં તેણે તેતલિ (સારથિ) ને જ્ઞેયો ઓટલે તુરત જ બોલ્યા.

ઉઠી “મિત્ર ! ભલે પધાર્યા ! પણ આપણા હુમ

સારથિ અને શ્યાં છે ? ” તેતલિચે જવાબમાં જણાવ્યું કે હુમ

(નંદિવર્ધન-હું પોતે) વનના ગહન ભાગમાં આવેલ

અગીચામાં ગયા છે. આવી વાતચીત થયા પછી

અને અમે જે જગ્યાએ હતા તે તરફ આવવા આજ્ઞા. અમારે નેહ

તેઓએ દ્વરથી ન્નેયું એટલે તેમને અહીં જ આનંદ થયો. સંપૂર્ણ બાળક

“આહો ! જે દેવે આતું મુંદર યોગ્ય અનુકૂળ બોડલું મેળવી આપ્યું

તેને નમસ્કાર છે !” તેતલિ બોલ્યો “ અરે કપિજલા ! કામદેવ (મન્મથ) અને રતિ એ બન્નેના જેવો આ બન્નેનો (નંદિવર્ધન અને કનકમંજરીનો) અહીં આ બગીચામાં આલે યોગ થયો તેથી આ ઉદ્યાનનું રતિમન્મથ નામ છે તે આલે બરાબર સાચા અર્થવાણું થયું. અત્યાર સુધી એનું નામ હતું તે તો નકામું હતું, અર્થ વગરનું હતું, ભૂકું હતું. ” આ પ્રમાણે વાત કરતાં કરતાં કપિજલા અને તેતલિ અમે હતા તે બગીચાના વિભાગની નજીક આવી પહોંચ્યા.

એમને જોઇને કનકમંજરી એકદમ હાશી થઇ ગઇ એટલે કપિજલાએ કહ્યું ‘ દીકરી ! બહેન ! બેસી જા, ગભરાવાનું કંઇ પણ કારણ નથી. ’ પછી અમે ચારે એકથી ભરપૂર અને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી વિશ્વાસની વાતો કરતાં અમૃતના સમૂહ જેવા દુર્વાના ઘાસના તકીઆપર થોડી વાર બેઠા.

એ પ્રમાણે અમારી આનંદની વાતો ચાલતી હતી તેવામાં યોગન્ધર નામનો કન્યાના અંતઃપુરનો દ્વારપાળ (કંચુકી)
 કંચુકી સાં આવી પહોંચ્યો. તેણે મને પ્રણામ કરીને કનક-
 યોગન્ધર મંજરીને બોલાવી. એટલે કપિજલાએ કંચુકીને પૂ-
 છ્યું ‘ ભાઈ યોગન્ધર ! આવી રીતે એકદમ કુવ-
 રીને બોલાવવાનું શું કારણ છે ? ’ જવાબમાં કંચુકીએ કહ્યું “ મહા-
 રાજા સાહેબે (કનકચૂડે) સાંભળ્યું કે બહેનને સરીરે રાત્રે સાફ ન-
 હોતું, તેથી પ્રભાતમાંજ કુવરીને લેવા માટે તેઓ શ્રી પધાર્યા હતા. કુવરીના મંદીરમાં જોતાં સાં કુવરીસાહેબ તેઓશ્રીને મળ્યાં નહિ, તેથી મહારાજા સાહેબ જરા ઝુંચવાયા અને મને બોલાવીને હુકમ કર્યો કે ‘ અરે કંચુકી ! તું જા અને કુવરી જ્યાં હોય ત્યાંથી તેનો પત્તો મેળવીને તેને મારી પાસે લઇ આવ. ’ આટલા માટે હું કુવરીસાહેબને બોલાવવા આવ્યો છું. ” પિતાનું વચન કદિ પણ ઉલ્લંઘી શકાય નહિ તેમ કનકમંજરી માનતી હોવાથી મારા તરફ વારંવાર વાંકી નજરે જોતી અને આજસ મરહતી વખતમને કપિજલાની સાથે ત્યાંથી નીકળી અને મારી નજરથી દૂર થઇ.

કનકમંજરી ત્યાંથી વિદાય થયા પછી સારથિએ મને કહ્યું “ પ્રભુ ! અહીં હવે વધારે વખત રહેવાની જરૂર નથી. ” ત્યાર પછી કનકમંજરીનો બનાવટી કોપવાળો ચ-
 હેરો, “ અરે કહોર પૂદયવાળા ! મને છોડ છોડ ! ” એવાં તેનાં વચનો, વિચાર કરતા દાંતોનાં ફિર-

ણુથી રંગાયલા તેના હોઠો, અંતરંગમાં રહેલ હૃદયને બતાવતું સ્મિત હાસ્ય કરતું તેનું આનંદી મુખ, અંતરંગના પ્રેમને સૂચવનાર લગ્નપૂર્વક પગના અંગુઠાથી તેનું જમીનનું ખણવું, આહું અવળું જોવાના બહાને અંતઃકરણની અભિલાષાને બતાવનાર તેનું મારી સામું જોઈ લેવું અને એની એવી બીજી મદનમંજરી સંબંધી અનેલી અનેક વાતો જોડે મદનના તીવ્ર દાહને વધારનાર હતી તોપણ મોહને લઈને હું તેને દાહને રામાનાર અમૃત જેવી માનતો હોઈને તેને વારંવાર મનમાં યાદ કરતો મારા મંદિરે પહોંચ્યો. દિવસને યોગ્ય મેં સર્વ કામ ત્યાર પછી પતાવી દીધું.

લગ્ન.

બરાબર મધ્યાહ્ને દાસી કંદલિકા મારી પાસે મારે મંદિરે આવી અને મને કહેવા લાગી “ પ્રભુ ! મહારાજ સાહેબ રાજનો સંદેશો અને તેજ દિવસે લગ્ન.”

કનકચૂડે મારી સાથે કહેવરાવ્યું છે કે ‘ મેં આજે જો શીને બોલાવી લગ્નનો દિવસ પૂછ્યો તો જણાય છે કે આજ સાંજે લગ્ન બહુ સાડે આવે છે.’” આવાં કંદલિકાનાં વચન સાંભળીને હું રતિસમુદ્રમાં ડૂબી ગયો અને આવા વધામણીના સમાચાર લાવવા માટે મેં કંદલિકાને મોકલ્યો. યોડો વખત થયો ત્યાં તો હાથમાં કળશ લઈને સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી અને તેમણે મને જ્ઞાન કરાવ્યું. પછી મંગળ માટે મારે હાથે હસ્તસૂત્ર^૧ બાંધ્યું. ત્યાર પછી મોટાં મોટાં દાન આપવામાં આવ્યાં, બંદીખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યાં, નગરદેવ તોલું પૂજન કરવામાં આવ્યું, વૃદ્ધ-વડીલ પુરુષોનું યોગ્ય સન્માન કરવામાં આવ્યું, બજારમાં ખાસ શોભા કરવામાં આવી, મોટા રસ્તાઓ વાળી જુડીને સાફ કરવામાં આવ્યા, પ્રેમી પુરુષોને પૂરતો સંતોષ આપવામાં આવ્યો. વળી તે પ્રસંગે રાજમાતાઓ ગીતો ગાવા લાગી, અંતઃપુરની દાસીઓ નાચવા લાગી, રાજ્યવલ્લભ પુરુષો વિલાસ કરવા લાગ્યા. આવા વાતાવરણમાં તે વખતે અત્યંત આનંદ સાથે હું રાજ્યભુવનમાં દાખલ થયો. કનકચૂડ મહારાજના કુટુંબમાં મુસલતાડના^૨ (સાંબેલું મારવું-અથડાવવું) વિગેરે જે જે આચારો થતા હતા તે તે સર્વ કરવામાં આવ્યા.

૧ હાલ મીઠોળ બાંધવામાં આવે છે તેને મંગળસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

૨ મુસલતાડના: વર તથા કન્યાના કુટુંબના રિવાજ પ્રમાણે આવા અનેક આચારો કરવા પ્રચલિત છે. મુસલ તાડનામાં કન્યા તથા વર પરસ્પર મુસલ (સાંબેલું) મારવાનો દેખાવ કરે છે. એવીજ રીતે કોરડા મારવાનો રિવાજ પણ અન્યત્ર સાંભળ્યો છે.

સાર પછી મને લક્ષ્મીપદમાં ખાસ રહેલા માતૃશુદ્ધ (મા-
યસ) માં દાખલ કરવામાં આવ્યો. ત્યાં મેં કનક-
મંજરીનો મંજરીને ભેદ. તેના અતિથય રૂપને લીધે તે-આમર
દસમેવાપ. ઉપાસનાર^૧ સ્ત્રીઓને પણ હાંપી પાડી દેતી હતી,
ઇન્દ્રિયજન્ય વિલાસોની બાજતમાં મદનપ્રિયા ર-
વિધી પણ વધી બધ તેવી દેખાતી હતી, તેના કેશના ગુચ્છા લાંબા
જળાતા હતા; તેના બન્ને ગુદક જોગ મટેજ સ્તનો ચક્રવાક ચક્રવા-
કીના ભેદવાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતા હતા, તેના નાકની હાંડી બરાબર
ધાટસર માપવાળી અને ચોન્ન આકારમાં આવી રહેલી જણાતી હતી,
સાંતા અશોકની નવીન કુદેલી હાંડી જેવા આકારવાળા, તેના હાથે
અત્યંત દીપતા હતા, તેની આંખો સાતા કમળનાં પાંદડાં જેવી મુંદર
દેખાતી હતી, હાથીની મુંદના આકારને ધારણ કરનાર તેની નંધે
અત્યંત મેંચાણુકારક લાગતી હતી, તેના નિતંબો અત્યંત વિસ્તારવાળા
બધ દેખાતા હતા, તેની કેશના ભાગમાં પેટ ઉપર વાટા પડતા
હતા, તેના અંબોધનાં બાલ તદ્દન કાળા, સ્ત્રીકાસદાર અને ગુચ્છાદાર
હતા, તેના બન્ને પગે બાણે જમીનપર ઉગેલ કમળતું ભેદલું હોય તેવા
શોભતા હતા; આતું તેનું રૂપ ભેદને મારાં વિવેકનેત્રો બંધ થઇ
નયાં; તેને લીધે મને એમ લાગ્યું કે બાણે તે કામદેવના રસની તળા
વડી છે, બાણે મુખની મોટી રાશિ છે, બાણે રતિનો નિધાન (ભં-
યાર) છે, અને રૂપ અને આનંદની ખાણ છે-આવી મુનિ-
ઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ આકર્ષા શકે તેવી મુંદર અવસ્થાનો
અતુભવ કરાવતી કનકમંજરી મારા જોવામાં આવી. પછી અત્યંત
આનંદ પૂર્વક મુખ્ય ન્યોતિષી (જેશી) ના કહેવા પ્રમાણે અમારો
હસ્તમેળાપ કરવામાં આવ્યો, ચકો દ્રવવામાં આવ્યાં, વિધિ પ્રમાણે
આચારો કરવામાં આવ્યાં, લોકોના ઉપચાર-ઉભાણી વિગેરે કરવામાં
આવ્યા. એમ અત્યંત આનંદપૂર્વક અમારો લક્ષ્મીનો યજ્ઞ પૂર્ણ થયો. પછી
ખાસ વાસબુવન કે જે શોભામાં દેવબુવનને પણ હસી કાઢે તેનું
હતું અને ત્યાં કનકમંજરી રહેતી હતી ત્યાં ગ્રેમરૂપ અમૃતસમુદ્રમાં
ફૂળથી મારતો હું દાખલ થયો. અમારો અરસ્પરસનો ગ્રેમ વધતો
ગયો અને તેવી રીતે અમે કેટલાક દિવસો એ વાસબુવનમાં અત્યંત
આનંદમાં પીતાહ્યા.

૧ આમર વાંજનાર સ્ત્રીઓ દંમેલા પછી મુંદર હોય છે. વેશ્યા બલિમાંથી
મુંદર સ્ત્રીઓને તે કામ માટે પગાર દઇને રાખવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

હિંસાની અસર તળે.

મારી સાથે લડનાર વિભાકરને લડાઈમાં ઘા વાગ્યો હતો તે હવે રૂઝાઈ ગયા હતા, તેનું શરીર પણ રૂઝાઈ ગયું હતું, તેને મારા ઉપર સારો શ્રેષ્ઠ અંધારો ગયો હતો અને મારામાં વિશ્વાસ પણ ઉત્પન્ન થયેલો હતો. તેને થોડા દિવસ રાખીને ઘણા માનપૂર્વક તેના પરિવાર સાથે તેના દેશ તરફ મહારાજા કનકચૂડે વિદાય ક્યો બીજા વીરસેન વિગેરે અંગરીય જાતિના ચોરો હતા તેઓ તેઓના નાયક પ્રવરસેનના મરવાથી મારા દાસ થઈને મારી સાથે રહ્યા હતા તેઓને પણ યોગ્ય સન્માન આપીને તેઓનાં સ્થાન તરફ વિદાય કરી દીધા. હવે મારા મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રહી ન હોતી, મને કોઈ તરફથી સંતાપ થાય એવો ભય પણ ન હોતો—એવા સર્વથા અત્યુક્ત સંયોગોમાં મારી પ્રેમાળ ભાયાઓ—રત્નવતી અને કનકમંજરીની સાથે આનંદસમુદ્રમાં કલ્પોલ કરતો કનકચૂડ રાજના કુશાવર્તપુર નગરમાં હું કેટલોક વખત રહ્યો.

નંદિવર્ધનની ખોટી સમજણ.

હિંસાદેવીના ખોટાં માનપાન.

પુણ્યોદયનું તદ્દન વિસ્મરણ.

આવી રીતે મને સર્વ પ્રકારે આનંદ થતો હતો તેનું ખરેખર કારણ તો મારો મિત્ર પુણ્યોદય જ હતો, પરંતુ મહામોહને લઈને મારે મન તદ્દન અંધકારમય દશામાં આથકતું હોવાને લીધે મને તો હમેશાં એમજ લાગતું હતું કે અહો ! હિંસા ભાર્યા અને મિત્ર વૈશ્યાનરનો પ્રભાવ તો જુઓ ! એ બંનેના પ્રભાવથી આવી કનકમંજરી જેવી

૧ જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૨૩ મું.

૨ પ્રવરસેનને લડાઈમાં નંદિવર્ધન માર્યો હતો. જુઓ આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૨૨ મું. સાર પછી અંગરીય ચોરોનો નાયક વીરસેન થયો હશે એમ જણાય છે.

સુંદર ભાષા જે ખરેખર ઉપમા ન આપી શકાય તેવા આનંદ અમૃત રસના કૂપ જેવી છે તેની પ્રાપ્તિ થઈ. મહારાજ કનકમૂડે : મણિમંજરીને ગીતે જ કહ્યું હતું કે કુમ અને સમરશેન બંને ઘણા બળવાન મોહાઓ હતા છતાં તેઓને રમતભાત્રમાં કુમાર નંદિવર્ધને (મેં) પાડી દીધા તેટલા માટે તેની સાથે કુંવરી કનકમંજરીનાં લગ્ન કરવાં જોઈએ—આ વાત મણિમંજરીએ કપિજલાને કહી હતી, કપિજલાએ સારથિને કહી હતી અને સારથિએ મને કહી હતી.^૧ હવે એ કુમ અને સમરશેન જેવા મહારથીઓને મેં હિસાદેવી અને વૈશ્વાનર મિત્રના પ્રભાવથી જ મારી હાલ્યા એમાં જરા પણ શક નથી. તેટલા માટે મને આ કનકમંજરી અપાવનાર ખરેખરા તો એ હિસા અને વૈશ્વાનર જ છે. તેઓનો મારા ઉપર ઓટા ઉપકાર છે. આવા આવા વિચાર કરતાં મારા મનમાં હિસા અને વૈશ્વાનર ઉપર ઝેડ વધારે વધારે પાતો ગયો.

વૈશ્વાનર મિત્ર પર અત્યંત પ્રેમ હોવાને લીધે તે સ્ત્રી નિરંતર કૂરચિત્ત નામનાં વડાં ખાવા માટે આદેશો હતો પ્રથમ વૈશ્વાનરે અને હું તે દરરોજ ખાતો હતો, તેને લઈને મારામાં સરઆવ કરી. ચંદ્રપલાનો-કંઠારતાનો ભાવ આવવા લાગ્યો, અસહિષ્ણુતા દેખાવા લાગી, ભયંકરતા જણાવા લાગી, પ્રકાશભાવ હતો તે દૂર થઈ ગયો અને કૂરતા તો મને હારોહાડ વ્યાપી ગઈ. કુંકામાં કહું તો માફ ગીતાનું સ્વરૂપ^૨ તે વખતે લય પામી ગયું અને હું ખરેખરો વૈશ્વાનરરૂપ થઈ ગયો. વાત આગળ જતાં તો એટલી વધી ગઈ કે પછી મારે પેલાં વડાં ખાવાની પણ જરૂર રહી નહિ. હું તો સર્વદા ક્રોધથી ધ્રુવધ્રુવમતો રહી જો કોઈ મારી સાથે દિતની વાતો કરે તો તેને પણ ઉધડા લઈ લઉં, અને મારા નોકર ચાકરોને પણ વાંકવગર મારવા મંડી લઉં. વૈશ્વાનરે મારી આવી સ્થિતિ કરી મૂકી.

શિકારનું વ્યવસ્થા

અનુક્રમે હિસાદેવીએ ગીતાનો વધારે પ્રભાવ દેખાડવા માંડ્યો. મને વારંવાર બેટી બેટીને તોળું મને શિકારનો શોખ પડી દિસાદેવીનો પ્રભાવ. લગાડ્યો અને પરિણામે દરરોજ અનેક શિકારો હું વધ કરવા લાગ્યો. મને શિકારનું વ્યવસ્થા^૩ પડ્યું છે એ વાતની જાણ કનકમંજરીને ખબર પડી એટલે

૧ ગુર્મા ૪ ૪૩૯-૪૪૦.

૨ અલગ રચરૂપે હવે જ્ઞાન દર્શન વારિવાદિ નવું રૂપ મેં.

૩ અપરંપર ખાલી દેવ.

તેને વિચાર થયો કે અહો ! આ નંદિવર્ધનનું વર્તન તો ભારે ગોટાળીનું જણાય છે ! એમ કેમ થયું હશે ! એ નંદિવર્ધન સુંદર છે, ઉત્તમ કેળવણીમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, મહા શૂરવીર છે, ભણેલો ગણેલો છે, મહારથી છે, છતાં તે મારા આનંદમાં જરા પણ વધારો કરતો નથી, કારણ કે હિંસાદેવીએ એની સાથે આલિંગન કર્યું છે અને વૈશ્વાનરના પ્રેમમાં એ પડ્યો છે, તેથી બીજા યોગ્ય વિચારો. પ્રાણીઓને નિરંતર હેરાન કર્યા કરે છે અને ધર્મથી તો દૂરનો દૂર થતો જાય છે; પરંતુ મારો એ બંધુ છે તેથી મારે તેની ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત નથી. તેના હિતનું વચન તેને કહું અને તે પ્રમાણે જો તે વર્તન કરે તો તેનું બહુ સાફ થાય; પણ વખત છે ને એકલા કહેવાથી એ મારી શિખામણ માન્ય ન કરે, માટે મારે એને કાંઈ કહેવું તે પિતાશ્રીની સમક્ષ જ કહેવું જોઈએ તે કાંઈ નહિ લેવાથી શ્રીની લજ્જા ખાતર પણ સીધે રસ્તે આવી જશે. માટે હિંસાદેવીની સમક્ષ તેને એવી રીતે કહું કે જેને પરિણામે તે હિંસા અને વૈશ્વાનરનો ભાગ કરી શુણ્ણનો આદર કરે.

રાજસભામાં નંદિવર્ધન.

કોવંથી છરી ખેંચી કાઢવી;

અવગણના અને તિરસ્કાર.

કનકશેખરે સાર પછી પોતાના પિતા મહારાજ કનકચંદ્રને એ વાત જણાવી દીધી. સાર પછી એક દિવસ હું રાજ કનકશેખરની સભામાં ગયો. કનકચંદ્ર રાજાએ વખત જોઈને મારા સાથે શિખામણ વખાણ કર્યાં. તે વખતે કનકશેખર બોલ્યો “ પિતાજી ! આપ કહો છો તેમ સર્વ રીતે સ્વરૂપથી તો આ નંદિવર્ધન ભાઈ વખાણને યોગ્ય છે; માત્ર તેના સુંદર રૂપમાં મને તો એક જ વાતનો વાંધો લાગે છે અને તે એ છે કે તે સમજાવતું રૂપો નિદા કરે તેવાઓની સોબત કરે છે ” મહારાજ કનકચંદ્ર પૂછ્યું “ વળી એવી તે કોની કુસોબત તેને લાગેલી છે ? ” તેના જવાબમાં કનકશેખરે કહ્યું “ તાત ! સ્વરૂપથી એકંદરે સર્વ પ્રકારના ઉપતાપને ઉત્પન્ન કરનાર અનેક અનર્થોનો ઉત્પન્ન એક વૈશ્વાનર નામનો તેને મિત્ર છે. વળી જે એમ પણ સાંભળ્યું છે કે આખી દુનિયાને માટે ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર અને માનું પાપ બંધાવનાર હિંસા નામની અંતરંગ પત્ની સાથે પણ તેને વહેણ સંબંધ છે. આ બન્નેની સાથે તે

ત્યાં મુખી દોષ ત્યાં મુખી તેનામાં યમે તેટલા ગુણો હોય તો પણ કાસકુમુમ (શેરડીના ફુલ ખી) જે તે સર્વ ગુણો નકામા છે.” કનકચૂડ મહારાજ બોલ્યા “જો એમ હોય તો તો જો બન્ને પાપીઓનો ત્યાગ કરવો એ જ સાફ છે. તેવા સાથે સંબંધ રાખવામાં લાભ નથી, કાસકુ કે જે માખુસ પોતાનું હિત હાથેથી હોય તેવું સંબંધ એવા સાથે કરવો જોઈએ કે જે આ જીવમાં અને પરજીવમાં હિત કરે અને બન્ને લોકોને મુદારે. વળી સ્વહિતેષુ માખુસે એવી જ સીસાથે લાભ કરવું જોઈએ કે જે લોકોને આનંદ આપે અને ધર્મસાધન કરવામાં મદારે કારણભૂત અને; પરંતુ જે સ્ત્રીની ચેષ્ટા મૂળથી ખરાબ હોય તેની સાથે કદિ સંબંધ કરવો ન જોઈએ.”

હું તો હમેશાં ક્રોધાગ્નિથી ધમધમેલો રહેતો હતો, તે અગ્નિમાં મહારાજ કનકચૂડ અને કુમાર કનકશેખરના વચનથી થી હોમાયું, એટલે મારો ક્રોધાગ્નિ વધારે સજાગી ઉઠ્યો. તેના જોસથી મેં માંદે માયું હવાયું, જમીનપર હાથ પછાડ્યા, પ્રલયકાલ વખતે થાય તેવો મોટો કુંકાર કર્યો અને ભયંકર ચકળ વકળ યતી નજરે રાજા અને રાજકુવર તરફ જોયા પછી રાજા કનકચૂડને ઉદ્દેશીને મોટેથી કહ્યું “અરે મૃતકે! મારા જીવતર જેવા વૈશ્યાનર અને હિંસાને તું પાપી કહેનાર

કોણ થાય છે? તને એટલું પણ જ્ઞાન નથી કે કોની શિખામણ આપ. કૃપાથી આ રાજા તને પાછું મળ્યું છે? જો આ મારો નારાયણ કોય. મિત્ર વૈશ્યાનર ન હોત તો તારો જાપ પણ મહા સમર્થ બળવાન સમરસેનને અને દુમને મારી નાખવાને કદિ પણ શક્તિવાન થાત ખરો? અરે તેઓમાંથી એકને પણ મારી દેશો તેવો તારી પાસે કોણ છે? તે તો તું મને બતાવ.” પછી કુમાર કનકશેખરને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું “અરે નીચ વંડળ! શું તું મારાથી પણ મોટો પંડિત થઈ ગયો છે કે અભારે મને શિખામણ દેવાને નીકળી આવ્યો છે?

આ બતાવ નજરે લેઈને અને મારાં વચન સાંભળીને રાજા કનકચૂડને તો મોટું આશ્ચર્ય થઈ આવ્યું અને કુમાર કનકશેખરે કાંઈક પોતાનું મોટું મહાકાવ્યું. તેઓના મુખ પર આવો રંગ લેઈને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—અહો! આ તો મને ગળતા પણ નથી! તેજ

૧ કાસકુમુમ: શેરડીના ફુલ ધોળા દોષ છે પણ કાજ પાનુ ઉપયોગમાં આવતાં નથી, વદન નકામા દોષ છે.

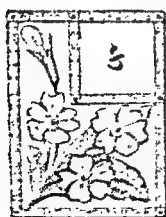
૨ મૃતક: મરતું, જાવણને ઉદ્દેશીને કહેવાતો શબ્દ.

વખતે મેં ચક્રમકતી છરી ખેંચી કાઢી અને મોઢેથી
કનકશેખર પર ધસારો. કહ્યું “ અરે ઘરમાં ખેસીને વાતો કરનારા બાયલાઓ!
તમે જુઓ ! જરાક વારમાં મારો અને મારા મિત્ર
વૈશ્વાનરનો કેવો ચમત્કાર છે તેની વાનકી તમને
હમણાજ બતાવું છું. તમારા હાથમાં તમારે જોઈએ તે હથિયાર લઈ
તૈયાર થાઓ.”

તે વખતે હાથમાં ઉઘાડી છરી અને મોઢેથી બોલવાને લીધે
ફાટી જતી જીભવાળો મને જોઈને રાજસભાના સભ્યો તો સર્વ દુર
થઈ ગયા, આઘાપાછા થઈ ગયા. મહારાજ કનકચૂડ અને કુમાર કન-
કશેખર તો પોતાના સ્થાનથી જરા પણ હાથા ચાલ્યા નહિ. તે વખતે
પુણ્યોદય હજી મારી સાથે હોવાને લીધે અને મહારાજ કનકચૂડ તથા
કુમાર કનકશેખરનો પ્રતાપ ઘણો હોવાને લીધે તે-
મજ ભવિતવ્યતાનો યોગ પણ તેવા પ્રકારનો હોવાને
કનકચૂડ કનકશે- લીધે કોઈના ઉપર ઘા કર્યા વગર હું રાજસભાસ્થા-
નમાંથી બહાર નીકળી ગયો અને મારે મંદિરે આવ્યો.
ભાર પછી મહારાજ કનકચૂડે અને તેના કુમારે મારા વિષે અવગણના
કરી દીધી અને હું પણ તે બંનેને મારા દુરમન જેવા લેખવા લાગ્યો.
અમારા વચ્ચે જે સાધારણ લોકવ્યવહાર હોવો જોઈએ તે પણ નુકી ગયો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પુણ્યોદયથી વંગાધિપતિપર વિજય.

કનકચૂડ મહારાજ અને કનકશેખર સાથે મારે લગ-
ભગ અબોલા થયા, કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર રજો
નહિ અને હું તે નગર છોડી જવાનો વિચાર કરતો
હતો તે દરમિયાન તુરતમાંજ મારા પિતાના નગર
જયસ્થળથી દારુક નામનો દૂત આવ્યો. મેં તેને
બરાબર યોગ્યા પછી તેણે મને વાત કહેવા માંડી. અનારી વચ્ચે
નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

જયસ્થળના સમાચાર

દૂત—“ કુમારશ્રી ! મને પ્રધાનોએ તમારી પાસે મોકલ્યા છે.”

મારા મનમાં તે વખતે સંકા થઈ કે અરે! આ દૂતને પિતાશ્રીએ ન મોકલ્યો અને પ્રધાનોએ મારી પાસે મોકલ્યો તેનું શું કારણ હશે? આવી સંકા મારા મનમાં થવાથી મેં તેને પૂછ્યું—“અરે! દારુક! પિતાશ્રી તો ફેમકુશળ છે ને?”

દૂત—“હાશ્રી! પિતાશ્રી તો કુશળ છે! વાત એમ છે કે ‘વંચ-’ દેશનો યવન નામનો રાજા છે જે આપના ધ્યાનમાં હશે. તેણે આવીને પોતાનાં મોટાં બળથી આપણાં નગરની આરે તરફ મોટો ઘેરો ઘાલ્યો છે, આપણા મઢની બહારનો આપણો આખો પ્રદેશ તેણે છતી લીધો છે, આપણાં અનેક સ્થાનકો સર કર્યા છે અને આપણે ઘારા અને ખોરા- કનો ન્યાં સંગ્રહ કર્યા હતા તે સ્થાનો પણ તેણે તોડી નાખ્યાં છે. એ યવનરાજને હાથવાનો ઉપાય કોઈ પણ હાથમાં રહ્યો નહિ તેથી તમારા પિતાશ્રી (પદ્મારાજ) ક્ષીર સમુદ્રના જેવા અંશીર વૃદ્ધયવાળા હોવા છતાં પણ યોદ્ધા ધનુ વિહળ થઈ ગયા, મંત્રીઓ બધા વિપાદ પામી ગયા, પ્રધાનોનાં મન હાંચાં થઈ ગયાં, નગરલોકો સર્વ ત્રાસ પામી ગયા; અરે સાહેબ! કેટલી વાત કહું? હવે શું થશે એ વિચારમાં આખું નગર દૈવને સરણે પડી ગયું. બધા લોકો નસીબ જે કરે તે એવાશે એવો વિચાર કરવા લાગ્યા. તે વખતે મંત્રીએ અને પ્રધા- નોએ મળીને ઘણો વિચાર કર્યા પછી નિશ્ચય કર્યો કે આ યવનરાજ જેવા મોટા સત્રુને તો કુમાર નંદિવર્ધન જ ઉખેડીને ફેંકી દઈ સંકે, ખીબ કોઈનાનાં એવા પ્રકારની સજ્જિ એવામાં આવતી નથી. મંત્રી- ઓમાં પછી નીચે પ્રમાણે સલાહ થઈ:—

મતિધન—‘હાલ જે વિચાર (નિર્ણય) ઉપર આપણે આગ્યા છીએ તે મહારાજા પદ્મારાજને જાણાવવો.’

બુદ્ધિવિદ્યાળ—‘નહિ! નહિ! આ વાત મહારાજાને તો જાણા- વવી જ નહિ.’

મતિધન—‘કેનું નિર્ણય કરવાનાં શું વાંચા છે?’

બુદ્ધિવિદ્યાળ—‘પદ્મારાજને પોતાના પુત્ર કપટ ધાંતો પ્રેમ છે તેથી આગા સંકેટના વખતના પોતાનો પુત્ર અહીં આરે તે વાત સંતોષ લીધે કદાચ તેમને મહારાજાને પચાટ નહિ આવે,

૧ પૂર્વે જણાવેલા પ્રકરણ

૨ પદ્મારાજના આર કાંકરીકાદ. આગા નામ નવનુમે અવિનન, બુદ્ધિ- વિદ્યાળ, પ્રમાણ અને સંપર્કસંકેટ દર્શાવે

૩ પિતાશ્રીના

તેટલા માટે આ હકીકત મહારાજને ન જણાવવી એજ વધારે સાફ છે.’

પ્રજાકર—‘અરે મતિધન ! આ બુદ્ધિવિશાળે જે વાત કરી છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અને તે વાત મને તો ખરેખર જણાય છે. એ આખતમાં ઘણા વિકલ્પો કરવામાં શું ફળ છે ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો મહારાજને કાંઈ પણ ખબર આપ્યા વગર ખાનગી રીતે જ ફૂતને કુમારની પાસે મોકલી આપવો અને તેને સર્વ સમાચાર જણાવી તેઓશ્રીને અહીં જલ્દી તેડાવી મંગાવવા, જેથી સર્વ જગોએ એકદમ શાંતિ ફેલાઈ જાય.’

મતિધન—‘ભલે, એમ કરવું તે મને પણ ઠીક લાગે છે.’

મહારાજ નંદિવર્ધન ! આ પ્રમાણે પ્રધાનવર્ગમાં વાતચીત થયા પછી સર્વરોચક પ્રધાને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે.”

નંદિવર્ધનનું જયસ્થળ તરફ પ્રયાણ.

વૈદ્યાનરની સતત બળવાન અસર.

વડાના પ્રયોગની જરૂર ન રહી.

ફૂતની આટલી વાત સાંભળી એટલે મારા શરીરમાં રહેલ વૈદ્યાનર મિત્ર જાગૃત થઈ ગયો. વળી પોતાને ઘણી સારી તક મળશે એ વિચારથી મારી હિંસાદેવી પણ ખૂબ હસી. મેં મોટેથી કહ્યું “અરે લશ્કરને ઉપડવાની ભેરી વગારો ! કુચ કરવા માટે રણુશીંગડું ફુંકો !” આરે પ્રકારની મારી સેનાને તૈયાર કરો !” મારી આવી ઇચ્છા જાણીને મારા અધિકારીઓએ એકદમ સર્વ તૈયારી કરી દીધી. મારા તમામ લશ્કરને તૈયાર કરીને હું તેની સાથે ચાલી નીકળ્યો. મેં ક્રોધને વશ થઈને મહારાજ કનકચૂડને કે કુમાર કનકશેખરને એક શબ્દ પણ કહેવડાવ્યો નહિ. માત્ર કનકમંજરી ઉપર પ્રેમ હોવાને લીધે મણિમંજરી અમારી સાથે આવવા તૈયાર થઈ. અમે તો દરમંજલે કુચમુક્ત કરતાં ઘણા જલ્દી જયસ્થળનગરની સમીપ બહુ યોગ દિવસોમાં આવી પહોંચ્યા.

ત્યાર પછી મેં વૈદ્યાનર મિત્રને કહ્યું “મિત્ર ! મારામાં હવે તો આખો વખત તેજ રહ્યા જ કરે છે તેથી વડાનો પ્રયોગ કરવાની તો

૧ આર પ્રકારની સેનાને ચતુર સેના કહે છે. તેમાં હાથી, (Cavalry) અને પાવન (Infantry) નો સમાવેશ થાય.

૨ ક્રોધ-રોષ.

મને કાંઈ જરૂર પાનું પડતી નથી. અનાડે તેજ જાવવા માટે વડું લેતું હતું હતું. આટલો બધો ફરકાર થઈ જવાનું શું કારણ હતું ? ” વંચાનરે મને જવાબ આપ્યો “ મિત્ર ! કૃત્રિમતા વગરની ભક્તિને અમે માને થઈ જઈએ છીએ અને ખોટી ભક્તિની અમે બહુ યોડી દરકાર કરીએ છીએ. કુમારની અમારા ઉપર અંતઃકરણની ઊંડી ભક્તિ છે. આશ વીરથી થયેલા એ કૂરચિત્ત નામનાં વડાં જે પ્રાણીની અમારા પર ભક્તિ હોય છે તેઓનાંજ ચિત્તમાં પ્રવેશ કરે છે. આવી રીતે તારા ચિત્તમાં ગયેલાં વડાં હવે તો તારામથ થઈ ગયાં છે, તું અને વડાં એકરૂપ થઈ ગયાં છે, તેથી ટુંકામાં કહું તો હવે તો મિત્ર ! તું વચના પ્રતાપથી વીર્યની આબતમાં લગભગ તદ્દન મારા જેવો જ થઈ ગયો છે. વંશી મારાં વચનને અનુસરીને આ હિંસાદેવી પણ તને સાક્ષાત્ મંચી ગઈ છે અને તારા જેવી જ થઈ ગઈ છે. તારૂં શરીર વૈશ્વાનરમથ અને તું પિતે હિંસામથ થઈ ગયો છે. તારે હવે કોઈ પાનું પ્રકારનો સંદેહ રાખવો નહિ.” મેં તેને જવાબ આપ્યો “ એક સંદેહ હજી પાનું છે.....”

• વંગરાજ સાથે મહાયુદ્ધ—વર્ણન.

અમારી બે વચ્ચે આવી વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં તો દુરમનનું લરંકર અમારી નજરે દેખાવાં લાગ્યું. એ લરંકરે પણ અમારું લરંકર ફરથી લેઈ લીધું. તુરત જ દુરમનનું લરંકર બૂહરા આકારમાં મોઢાઈ ગયું અને અમારી સામે જલવા માટે સામે આવવા લાગ્યું. અમારા લરંકરની અને દુરમનના લરંકરની વચ્ચે તે વખતે જ મોટું તુમુળ ધુન્ધ શરૂ થયું. રથના ધુધરાના મોટા અવાજોથી તે ગાજવા લાગ્યું, હાથીઓની મોટી ગર્જનાથી વિકાળ દેખાવા લાગ્યું, મોટા ઘોડાઓના હેવારવથી (ખોંખારાથી) ધમાધમવાળું દેખાવા લાગ્યું અને પાયદળના અવાજથી તે ભયંકર દેખાવા લાગ્યું. યોડી વારમાં તો ‘રથ નીચેના ચક્રો તેમજ ધોસરાઓ ભાંગી જવા લાગ્યા, મોટા મોટા મદોન્મેત હાથીઓ બેદાઈ જવા લાગ્યા, ઘોડાની પંક્તિઓ નાથ વગરની થઈ જવા લાગી, પાયદળ લરંકરનાં માથાંઓ ધરોધર પડવા લાગ્યાં, લરંકર ઓછું અને ઓછું થવા લાગ્યું, આકારમાં દેવ અને દાનવો પણ નાસભાગ કરવા મંડી ગયા, માથાં પડ્યાં છતાં ધરો હાથમાં તરવાર લઈને અહીં તહીં રણક્ષેત્રમાં નાચવાં લાગ્યાં. આવી રીતે લ-

૧ ચક્રકુબરઃ સખ્દ મૂળમાં છે. ચક્રની નામિ, પેડાની વચ્ચેનો ભાગ.

૨ તેની ઉપર બેસનાર ઘોડેસાર રણમાં મરવાને લીધે અનાથ.

ડતાં લડતાં યવનરાજે અમારી સેનાને હડાવી દીધી. તે વખતે તેમ
લશ્કરમાં જય શબ્દનો કોળાહળ થયો; એટલે હું એકલો તેની સામે
ગયો. યવનરાજ પણ એકલો જ મારી સામે લડવાને આવ્યો. લડવાની
ગડમથલમાં અમારા બંનેના રથો એકદમ ઘણા નજીક આવી ગયા.
તે વખતે ઘોસરાના આગળના ભાગ ઉપર ઊભા રહીને મેં એક
મોટો કુદકો માર્યો અને હું તેના રથમાં પડ્યો-પડતાની સાથે જ યવન-
રાજનું માથું મારે હાથેજ મેં કાપી નાખ્યું. તે વખતે અમારે લશ્કર
જે પાછું હઠતું જતું હતું તેણે મોટો સંતોષસૂચક જયશબ્દ કર્યો અને
મારી તરફ પાછું ફર્યું.

માતાપિતા અને નાગરિકો સાથે હર્ષમેળાપ.

તે વખતે દેવતાઓ, ગાંધર્વો અને રાક્ષસો મારા પરાક્રમનું વર્ણન
કરતાં સુગન્ધી જળ અને કુલનો મારા ઉપર વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા.
સામી બાળુના લશ્કરના નાયકનો નાશ થયેલો હોવાને લીધે તે આપું
લશ્કર જરા પણ મુશ્કેલી વગર મારા હુકમને ઉઠાવનાર દાસપણને
પામી ગયું. મારા પિતા તથા માતા આ સમાચાર સાંભળીને નગર
બહાર નીકળીને મને મળવા આવ્યા, સાથે પોતાના આખા બંધુવર્ગને
પણ તેડતા આવ્યા અને નગરવાસી જનો પોતાના બાળકોને લઈને
મને ધન્યવાદ આપવા ત્યાં હાજર થઈ ગયા.

તે વખતે રથમાંથી ઉતરીને હું પિતાજીને પગે પડ્યો. પિતાએ
મારે ખભે હાથ મૂકીને મને ઊભો કર્યો અને હર્ષનાં આંસુ વર્ષાવતાં
મને પિતાજી ભેટી પડ્યા અને મારા મસ્તકને વારંવાર ચુંબન કરવા
લાગ્યા.^૧ તે વખતે મેં દૂરથી મારા માતાજીને જોયા એટલે તુરત જ હું
તેમને પગે પડ્યો; તેઓ મને ભેટ્યા અને મારા મસ્તકને ચુંબન કર્યું
અને આંખમાં હર્ષના અશ્રુ લાવતાં તેઓ ગદ્ગદ વાણીથી મને ક-
હેવા લાગ્યા ‘ભાઈ ! તારી માતાનું હૃદય તો ખરેખર વજની શિલાના
કંટકાથી ઘડાયલું હોય એમ જણાય છે કારણ કે તારો આટલા બધા
વખતથી વિયોગ થયો છતાં હજી સુધી તે સોચાર ફાટી ગયું નથી.
અહોહો ! અહિં તો પ્રાણી જેમ ગર્ભાવાસમાં સપડાઈ જાય તેમ અમે

૧ પુત્ર અથવા નાની વયના માણસ ઉપર વાત્સલ્ય દર્શાવવા માટે તેણે
મસ્તક ચુંબવાની રીત અત્યારે પણ બંગાળામાં પ્રવર્તે છે. આ રિવાજ પહેલાં સર્વત્ર
પ્રચલિત હતો એમ ઘણા કથાપ્રસંગોમાં જોવામાં આવ્યું છે. એવીજ રીતે મસ્તકને
ચુંબન કરવાનો રિવાજ પણ માન આપવાને અંગે વાત્સલ્યભાવ બતાવે છે.

અને નમરોદેશમાં સ્થપાય છે તથા હજી તેમાંથી અમને સંતેને તે બાદે
હોયલા અદો ! આમ આયુષ્યથી પશુ તું વધારે ડર !

મારી બાનુશીના આવા હાલથીના સજ્જો માંજાઈને તું જરા ગ-
રમાઈ નથી અને ને જમીન તરફ જવું અને મને તાર પછી રથનાં
આરંભ થયા.

છત્ર સાથે જયરથમાં પ્રવેશ.

હવેને એથી રીતે ખરી લાજવાથી અને મારો મેળાપ મવાથી
સજ્જોથી ધાતુ લક્ષ્યમાં આવી નવા અને મનુનાગથી પોતાને મને
આનંદ અનેક રીતે અનુવયા લાગ્યા હોઈ હાલ અનુવયા લાગ્યા, હોઈ
અનુવયા લાગ્યા નામન કરવા લાગ્યા, હોઈ બેરીના મોટા અવાજ સાથે
આનંદપૂર્વક નામવા લાગ્યા, હેરલાક મંદુર લક્ષ્યદ કરવા લાગ્યા, હેર-
લાક માટેથી જય જય હરાર કરવા લાગ્યા, હેરલાક હેરાર અને મુખ-
રતું મુખે લક્ષ્યમાં લઈને ઉડાવવા લાગ્યા, હેરલાક રમોતો વરલાદ વર-
લાકવા લાગ્યા, હેરલાક અરરરરરર પ્રેમથી જગમીને પ્રાપ્તપ્રાપ્તોને લો-
સાથી લઈ જવા લાગ્યા, નમરના લોકો સર્વ સહ સહ થઈ થયા,
કુળમાં અને પામન લોકો નામવા કુદવા લાગ્યા અને અંતઃપુરના લક્ષ્ય-
રીઆઓ હાંમી હાંમી લાપ કરીને નૃત્ય કરવા લાગ્યા—આથી રીતે
અત્યંત આનંદપૂર્વક પિતાના સજનનરમાં (જયસ્થળ નમરમાં) મારો
પ્રવેશ થયો. હું તાર પછી મોટો વખત રાજસ્થાનમાં રોકાઈને પછી
મારે મંદિરે ગયો.

વૈધાનર હિંસામાં વધારે આસક્તિ.

મનોવિકાર તથે રાત્રુ મિત્રનો નિર્જય.

પુરુષોદય તરફ મંલીર બેદરકારી.

મારા મંદિરમાં નવા પછી ત્યાં દિવસને યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યો ક્યાં.
અનેક પ્રકારના અદ્ભુત બનાવો ધાતુ મોટા પાયા ઉપર અનેલા લો-
વાથી મારા મનમાં ધણા આનંદ થયો. તાર પછી આનંદમાં ને આનં-
દમાં કનકમજરી સાથે રાત્રીએ સપ્થામાં મુતો મુતો મહામોહને વરા

૧ મારે બાકીનુ આયુષ્ય અને બાકી દરે એથી તારા આયુષ્ય કરતાં પણ
તેથી વધારે હવ-આવો આવ છે.

૨ અત્યંત આનંદને પ્રસન્ને તારા મગાવાર લાવનારને સુદર વરતુઓ એક
પાત્રમાં બરી બે આપવામાં આવે છે તેને ' પદ્મપાત્ર ' કહેવામાં આવે છે
આપ્તે.

થઈને હું મારા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો મારા મિત્ર મહા
ત્મા વૈશ્વાનરનો પ્રભાવ તો કાંઈ અલૌકિક જણાય છે ! તેણે મને
ઉત્સાહ આપ્યો અને પ્રેરણા કરી તેને લઈને મારા સંબંધમાં આટલો
કથાણુપરંપરા થઈ આવી : તેને લઈને અને તેની પ્રેરણાથી હું આ
આવ્યો, મારામાં આટલું બધું તેજ પ્રગટ થયું, મારા પિતા માતા
આટલો બધો સંતોષ થયો અને મેં વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી ! એ
વળી મહાદેવી હિંસાનો પ્રભાવ પણ અજબ છે ! તે તો એક નજર
માત્ર કરીને ઘણી ઉતાવળથી શત્રુઓનો કચ્ચરઘાણ કરી નાખે છે
આ મહાદેવી હિંસા જેટલું પ્રત્યક્ષ રૂપ આપે છે તેનાથી વધારે પ્રભાવ
ભાવવાળી વૃદ્ધિનું કોઈ કારણ હોય એમ મને લાગતું નથી. આવી રીતે
વિચાર કરીને હું વૈશ્વાનર અને હિંસાદેવીમાં વધારે વધારે આસ્થા
સક્ત થવા લાગ્યો-અને તે વખતે મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો કે-એ
બન્ને (મિત્ર વૈશ્વાનર અને દેવી હિંસા) મારા ખરેખરા સગાં છે, એ
મારા મોટા દેવતા છે અને તે બન્ને માં ખરેખર હિત કરનારા છે.
એ બાબત મારા મનમાં હવે વધારે ચોક્કસ થઈ. તેથી વળી વધારે
નિશ્ચય એ પણ થયો કે જે કોઈ પ્રાણી એ બન્નેની પ્રશંસા કરે તેને જ
મારો ખરો બંધુ સમજવો અને તેજ મારો ખરો મિત્ર થઈ શકે
અને જે મૂર્ખ પ્રાણી એ બન્ને ઉપર દ્વેષ રાખે તેને મારો ખરેખરો
દુશ્મન સમજવો. કમનસીબે મહામોહને વશ થઈને હું તે વખતે જાન
ણતો નહોતો કે સર્વ પ્રકારનો મને જે જે લાભ મળ્યો છે તે તે મારા
પુણ્યોદય મિત્રના યોગને લીધે મળ્યો છે. આવી રીતે હિંસા અને
વૈશ્વાનરમાં આસક્ત થઈને અને પુણ્યોદયથી ઉલટી દિશાએ કામ કર
વા માંડીને હું ધર્મમાર્ગથી-સાચા-શુદ્ધ-સરળ માર્ગથી વધારે ને વધારે
દૂર થવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

દયાકુમારી.

તપિતાના સન્માન સાથે અને નાગરિકોના પ્રેમ વચ્ચે નગરમાં પ્રવેશ કરી દિવસ આનંદમાં અને વહાલી હિંસાના વિચારમાં પૂરે કર્યો. તેજ રાત્રિએ થોડું જાગ્યા પછી સત જ્યારે થોડી બાકી રહી ત્યારે મારા મનમાં પાછું પાપ પ્રગટ થયું એટલે મારા પિતા-

શ્રીને અને માતૃશ્રીને રીતસર પ્રભાતવંદન કર્યો વગર જ હું અટવી (જંગલ) માં ચાલ્યો ગયો. આખા દિવસમાં મેં અનેક નાના મોટા પ્રાણીઓનો શિકાર કર્યો અને સંધ્યાનો વખત થયો એટલે હું મારે મંદિરે પાછો ફર્યો.

પિતાના વિચારો.

વિદુરની સૂચના.

નિમિત્તકેના બેસ.

લગભગ સાંજને વખતે પિતાજીએ વિદુરને પૂછ્યું કે “બાઈ વિદુર! આજે કુમાર આજો દિવસ કેમ દેખાયો જ નહિ? જરા તપાસ તો કર.” જવાબમાં વિદુરે કહ્યું “પ્રભુ! હું મારી કુમારશ્રી સાથેની જુની દોસ્તી” યાદ કરીને આજે સવારે જ કુમારને મળવા ગયો હતો. ત્યાં કુમારશ્રીના નોકરવર્ગે મને જાણાવ્યું કે કુમાર તો થોડી રાત્રી બાકી હતી ત્યારના શિકાર કરવા માટે અટવીમાં ચાલ્યા ગયા હતા. ત્યારે મેં કુમારના હબ્બુરીઆઓને પૂછ્યું કે ‘મૃગયા કરવાને કુમારશ્રી આજે જ ગયા છે કે દરરોજ તેવી જ રીતે જંગલમાં તેઓશ્રી જાય છે?’ તેના જવાબમાં મને નોકરે જાણાવ્યું કે ‘જે દિવસથી કુમાર અહીંથી વિદાય થઈને રસ્તામાં હિંસા દેવીને પરજ્યા ત્યારથી દરરોજ શિકાર કરવા જાય છે. જે શિકાર કરવા જતા નથી તો તેઓને જરા પાપુ

૧ વાંચનારને યાદ દેશે કે રૂપશંકરની આખી કથા કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહેનાર આ વિદુરજ દત્તો.

એન પડતું નથી અને વાત એટલે સુધી વધી ગઈ છે કે આ મૃત્યુ કરવાનો શોખ કુમારને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો થઈ પડ્યો છે. મહારાજ! આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને મેં મારા મનમાં

વિચાર કર્યો કે અહો! આ તો દેવે અમને સગવડો
વૈશ્વાનર- ફટકો માર્યો! મારા મનમાં તે વખતે આ કહેવત
નો ફટકો. યાદ આવી ગઈ: ઊંટની પીઠ ઉપર જે સમાધ ન

શકે તે તેને ગળે બંધાવવામાં આવે છે, અરેરે!

કુમારને પેલા પાપી મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે યોગ થયો તેને પરિણામે અમે તો ઠાર થઈ ગયા! કારણ કે એ પાપીની દોસ્તીને પરિણામે વળી હિંસા દેવી કુમારશ્રીની ભાર્યા થઈ પડી! આ બાબતના વિચારમાં જ આજનો મારો આખો દિવસ પસાર થઈ ગયો. મહારાજ! આ કારણથી કુમાર આપની પાસે આજે આવ્યા નથી એમ જણાય છે."

મહારાજ પદ્મરાજએ વિદુરનો આવો જવાબ સાંભળી વિચારમાં પડી જઈ કહ્યું "વિદુર! આ શિકારનો શોખ મહા પાપનું કારણ છે અને તેમ હોવાથી જ અમારા વંશના કોઈ પણ રાજાએ તેવો શોખ અત્યાર સુધી કર્યો નથી. માટે જો કોઈ પણ પ્રકારે કરીને એ શિકારના શોખના કારણ તરીકે રહેલી પેલી તેની હિંસા નામની સ્ત્રી છે તેને કુમારથી દૂર કરાય તો બહુ સાફ થાય!"

વિદુરે જવાબમાં મારા પિતાજીને કહ્યું "સાહેબ! પેલા વૈશ્વાનરની પેઠે એ હિંસા દેવી પણ અંતરંગ રાજ્યમાં રહેતી હોવાને લીધે એકદમ આપણાથી પહોંચી શકાય તેવી નથી એ મોટી પંચાતની બાબત છે. પરંતુ સાહેબ! આજે એમ સાંભળ્યું છે કે પેલા જિતમત્સ નિમિત્તીઆ હતો તે અહીં ફરીવાર આવેલ છે. જો આપની ઇચ્છા હોય તો તેનેજ બોલાવીને પૂછીએ કે હવે આ બાબતમાં આપણે શું કરવું ઉચિત છે." રાજાએ જણાવ્યું કે "ત્યારે તો તે નિમિત્તીઆને અહીંજ બોલાવો."

૧ વિદુર પદ્મરાજ પાસે વાત કરે છે.

૨ જેટલો બોલે ઊંટની પીઠપર નખાય તેટલો નાંખવો, પછી વધે તો તેને મળે હટકાવી દેવો; વૈશ્વાનર પણ આજ રસ્તો લીધો જણાય છે. પોતે જાતે હુકમન કર્યું અને વધારામાં વળી આ હિંસા દેવીને કુમારને મળે વળગાડવું (પરજાલ્યા)-આવો ભાર્યા છે. વચ્ચેનસ જુદા ન માત્ર તત્કાલે નિવૃત્તિ એને મળતી રહી રહી કહેવત બાબતમાં આવતી નથી.

૩ જિતમત્સ નિમિત્તીઆના પૂર્વવર્તન મારે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૧૧.

નિમિત્તીઆએ શિકારનો ખતાવેલ ઉપાય.

રાજના હુકમ પ્રમાણે વિદુર જિનમતણ નિમિત્તીઆને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખતમાં તેને બોલાવીને પાછો આંચો. રાજાએ (મારા પિતાએ) નિમિત્તીઆને થોડા પ્રણામ કરી, યથોચિત માન આપીને તેને બોલાવવાનું કારણ કહી સંભળાવ્યું. નિમિત્તીઆએ બુદ્ધિનાડીને સંચાર બરાબર તપાસીને પછી વિચારપૂર્વક તાતને કહ્યું “ મહારાજ ! આ બાબતમાં એક ઘણો સારો ઉપાય છે. જો એ પ્રમાણે બની આવે તો કુમારને જે સ્ત્રી ઉપર આટલો બધો પ્રેમ લાગ્યો છે તે મહા અનર્થ કરનાર હિંસા દેવી ચોતાની મેળે જ દૂર નાસી જાય.”

પદ્મરાજ—“ એ ઉપાય શું છે તેં આર્ય ! આપ અમને સમજાવો,”

નિમિત્તીઆ—“ મેં આપની સમક્ષ અગાઉજ કહ્યું હતું કે સર્વ ઉપદ્રવથી રક્ષિત, સર્વ શુભોનું નિવાસસ્થાન, કુશાલપરંપરાનું કારણ અને મંદભાગીઓને મળવું મુશ્કેલ એક ચિત્તસૌંદર્ય^૧ નામનું નગર છે. તે નગરમાં લોકોનું હિત કરનાર, દુષ્ટોને નિમ્મલ કરવામાં મહા ઉદ્યોગી, સારા માણસોનું પરિપાલન કરવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોરાં તથા દંડથી સમૃદ્ધ થયેલ શુભપરિણામ^૨ નામનો રાજા છે. એ રાજાને જ્ઞાન્તિ નામની પુત્રીને જન્મ આપનાર નિઃપ્રકંપતા^૩ નામની દેવીનું પ્રથમ વર્ણન કર્યું હતું તેવીજ તે મહારાજને એક બીજી ચાક્રા નામની રાણી છે. તે લોકોના હિતને કરનારી, સર્વ જ્ઞાસના અર્થની કસોટિ જેવી, સારાં અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી અને પાપથી દૂર રહેનારી છે.

ચાક્રા રાણી.

જ્યાં મુખી પ્રાણી એ ચાક્રા દેવીનું સમ્યક્ પ્રકારે સેવન કરતા નથી ત્યાં મુખી જ આ સંસારમાં તેઓ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે અને ત્યાં મુખીજ તેઓ સ્વર્ન અને મોક્ષનો મુંદર માર્ગ લઈ શકતા નથી—પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જ્યારે પ્રાણીઓ એ મહાદેવીની વિધાનપૂર્વક સારી રીતે સેવના કરે છે ત્યારે

૧ ચિત્તસૌંદર્યના વર્ણન માટે જુલો ૨. ૩૧૧-૨

૨ શુભપરિણામ રાજનાં વિવેચનાર વર્ણન માટે જુલો ૫. ૩૬૨-૩.

૩ જ્ઞાન્તિના વર્ણન માટે જુલો ૫. ૩૬૪-૭, નિઃપ્રકંપતાના વર્ણન માટે જુલો ૫. ૩૬૩-૫

તેઓ અનેક પ્રકારના કલ્યાણસમૂહને પ્રાપ્ત કરીને આખરે જરૂર મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે—આટલા માટે એ ચારૂતા દેવી ‘લોકોના હિતને કરનારી’ છે એમ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે.

આ લોકમાં અને પરલોકમાં મહાત્મા પુરૂષોને સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર જે જે મોટાં શાસ્ત્રો છે તે સર્વમાં બુદ્ધિશાળી તત્ત્વ વિચારકોએ આ મહાદેવીને આદરવા યોગ્ય વ્યક્તિ તરીકે વારંવાર વર્ણવેલી છે—એટલે તત્ત્વજ્ઞ સર્વ શાસ્ત્રકારો ભલામણ કરે છે કે એ દેવીનો આદર કરો. તેટલા માટે જ તે ચારૂતા દેવીને સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ કરાવે તેવી કહેવામાં આવી છે, મતલબ કહેવાની એ છે કે એ દેવીની ગેરહાજરી હોય તો શાસ્ત્રની સર્વ બાબત અસદ્બુદ્ધિના સમૂહ જેવી લાગે છે. અમુક શાસ્ત્ર તત્ત્વને બરાબર બતાવે છે કે નહિ તેની કસોટિ એ દેવીની બાબતમાં તે શાસ્ત્રે શું કહ્યું છે તે પરથી થાય છે. આથી તે દેવીને ‘સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ જેવી’ કહેવામાં આવી છે.

લોકોમાં દાન, શીલ, તપ, ધ્યાન, ગુરૂપૂજા, શમ, દમ વિગેરે સારા અનુષ્ઠાનો—શુભ કાર્યો ગણાય છે તે સર્વને એ મહાદેવી પોતાના બળથી પ્રગટ કરાવે છે—પ્રવર્તાવે છે; તેટલા માટે તેને ‘સારાં અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી’ કહેવામાં આવી છે.

આ લોકમાં કામ (વિષયેચ્છા), ક્રોધ, ભય, દ્રોહ (વિશ્વાસ-ઘાત), મોહ, મત્સર (અદેખાઈ), વિભ્રમ (ભ્રાંતિ), શકતા (કુ-ચ્ચાર્થ), ચાડીઆપણું, રાગ વિગેરે જે જે પાપના હેતુઓ છે એટલે જે સર્વથી પાપ બંધાય છે તે અને આ ચારૂતાદેવી કદિ એક સાથે ત્રણ ભુવનમાં પણ રહેતા નથી તેથી એ ચારૂતાદેવીને ‘પાપથી દૂર રહેનારી’ કહેવામાં આવી છે.

દયાકુમારી.

એ શુભપરિણામ રાખતે સદરહુ ચારૂતા દેવીથી એક દયા નામની પુત્રી વધેલી છે; જે દુનિયાને આનંદનું કારણ છે, રૂપથી વણી જ મુંદર છે, સગા સંબંધીઓને વણી વહાલી છે અને આનંદપરંપરાનું કારણ હોઈને સી છતાં મુનિઓના દ્વંદ્વમાં પણ નિરંતર રહેનારી છે.

[આ સંસારભુવનમાં સર્વ ચરાચર પ્રાણીઓ હનિશા દુઃખને અને મરણને કદિ પણ ઇચ્છતા નથી, દરેક પ્રાણી અંતઃકરણથી]

હમ્મે છે કે તેને કોઈ પણ પ્રકારનું સ્પૂળ કે માનસિક દુઃખ ન થાઓ અને મરણ ન થાઓ. આ દયાકુમારી પ્રાણીઓનાં દુઃખ અને મરણને અટકાવે છે તેથી અનિદ્રને અટકાવનાર હોવાથી તે 'દુનિયાને આનંદનું કારણ છે' એવું વિશેષણ તેને આપવામાં આવ્યું છે.

એ દયાના મુખમાંથી વારંવાર 'ભય પામે નહિ-ભય પામે નહિ' એવા શબ્દો નિરંતર નીકળ્યા કરે છે, તેનું મુખ અત્યંત ઉત્તમ અને ચંદ્રના આકારને ધારણ કરનાર છે, વળી તેને સદાન^૧ અને દુઃખગ્રાણી^૨ નામના ગોળમટોળ મુંદર સ્તને છે, ખૂબ વિસ્તીર્ણ અને જગતને આનંદ આપે તેવા શમ^૩ નામનો કેટલી નીચેનો ભાગ છે અથવા ટુંકમાં કહીએ તો રામા પ્રાણીને પસંદ ન પડે તેવા તેના સરીરનો કોઈ પણ ભાગ નથી તેટલા માટે મહાત્મા પુરુષોએ તેને 'રૂપથી ઘણી જ મુંદર છે' એમ કહીને વર્ણવી છે.

ચાર પહી તે દયાકુમારી. 'સગા સંબંધીઓને ઘણી વહાલી છે' એમ કહેવામાં આવ્યું તેનું કારણ સાંભળો. એ દયાના સગા સંબંધીઓમાં શાંતિ^૪ છે, શુભપરિણામ છે, ચારતા છે, નિષ્પ્રકંપતા છે, શીઘ્ર છે, સંતોષ છે અને ધૈર્ય વિગેરે મહા ગુણો છે; તેઓને એ મૂલ્યમાં રહીને બહુ જ આનંદ આપ્યા કરે છે. તેટલા માટે જોતાના અંધુવર્ગને એ ઘણી આહ્વાદ કરનારી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

સ્વર્ગલોકમાં મનુષ્યલોકમાં અને છેવટે મોક્ષમાં જે કાંઈ મુખની શ્રેણી છે તે સર્વે દયાતત્પર પ્રાણીઓના હાથમાં જ હોય છે તેટલા માટે તે કન્યા 'આનંદ પરંપરાનું કારણ છે' એમ કહેવામાં આવ્યું છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી તે સ્ત્રી છતાં પણ મહામુનિઓનાં દૃઢ્યમાં નિરંતર રહેનારી છે એમ સમજવું.

૧ સદાન: મુંદર દાંત આપવા તે

૨ દુઃખગ્રાણી: દુઃખથી બચાવ.

૩ શમ: શાંતિ, પ્રસન્ન.

૪ શાંતિ દયાની બદેન ચાલે, 'શુભપરિણામ' સ્થળ એના પિતા ચાલે છે, 'ચારતા' એની સગી માતા છે, 'નિષ્પ્રકંપતા' એની ચોરમાન માતા છે-આ સર્વે દયાનાં બધુવર્ગ છે. સંતોષ વિગેરે સાંભળું તેનું સમગ્ર શોધા પ્રસ્તાવના વધારા.

દયાની ઉપાદયતા

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓ આગળ કહે છે કે “લોકમાં દયા ખરેખરે હિત કરનારી છે, દયા સર્વ ગુણોને ખેંચી લાવનારી છે, દયા ધર્મનું સર્વસ્વ છે, દયા દોષોને કાપી નાખનારી છે, દુઃસ્વમાં થતા સર્વ સંતાપને શાંત કરવાની શક્તિને ધારણ કરનારી છે અને એ જેનામાં હોય છે તેને અનેક પ્રકારની દુર્મનાવટની પરંપરા કદિ પ્રાપ્ત થતી નથી. એનું કેટલું વર્ણન કરું? એ કમળની જેવી આંખોવાળી દયાકુમારી એટલા ગુણો ધારણ કરે છે કે તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કોણ કરી શકે? મહારાજ! મારે તમને કહેવાની મતલબ એ છે કે આ દુનિયામાં હિંસાને નાશ કરવાનો એક સિવાય બીજો કોઈ પણ અન્ય ઉપાય નથી અને તે એ જ છે કે જ્યારે ધીરવીર કુમાર એ દયાકુમારી સાથે લગ્ન કરશે એટલે તુરત જ તેની પેલી દુષ્ટ ભાર્યા હિંસા નાશ પામી જશે-ભાગી જશે. જુઓ, મહારાજ! એ હિંસા તો મહાપાપી છે અને બહુ બહુ થઈ રહેલી છે ત્યારે પેલી દયાકુમારી તો મહાશુદ્ધ છે અને અરફના જેવી ઠંડી છે. એ હિંસા અને દયામાં અગ્નિ અને જળ તેટલો તફાવત છે.”

દયા સાથે લગ્નની ચિંતા.

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાએ પૂછ્યું “આર્ય! ત્યારે કુમાર નંદિવર્ધન એ કન્યા સાથે આરે પરણશે?”

નિમિત્તીઓ—“મહારાજ! જ્યારે શુભપરિણામ રાજા પોતાની ઠીકરીને તમારા છોકરા સાથે પરણાવવા ઇચ્છશે ત્યારે.”

પદ્મરાજ—“ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા આરે પોતાની ઠીકરી તેને આપશે?”

નિમિત્તીઓ—“જ્યારે તે રાજા કુમાર તરફ સીધો ચાતરો ત્યારે અથવા કુમારને તે શુભપરિણામ રાજા અનુકૂળ થશે ત્યારે.”

પદ્મરાજ—“ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા કુમારને અનુકૂળ થાય એનો કોઈ ઉપાય ખરો કે નહિ?”

નિમિત્તીઓ—“મેં તમને અગાઉ જ જણાવ્યું છે કે એ શુભપરિણામ રાજાને અનુકૂળ કરી શકે તેવો કોઈ દોષ તો તેના ઉપરી

કર્મપરિણામ રાજી જ છે, બીજો કોઈ તે કામ કરી શકે તેમ નથી; મારણ કે આ શુભપરિણામ રાજી પેલા કર્મપરિણામ રાજી ઉપર જ આધાર રાખીને રહેલો છે. માટે હાલ વિશેષ પ્રયત્ન શું કામ કરવો? જુઓ વાત એમ છે કે જ્યારે એ કર્મપરિણામ રાજીની મહેરબાની કુમાર નંદિવર્ધન પર યશે ત્યારે એના હાથ નીચેના શુભપરિણામ રાજી પોતાની કુવરી દયાકુમારીને પોતાને હાથે જ કુમારને પરણાવશે. માટે હવે એ આખતમાં ચિંતા કરવામાં ફળ નથી. વળી કુમારીની ભગવાત ધ્યાનમાં રાખીને નિમિત્તને જોરે અને યુક્તિના યોગથી હું એટલું પણ કહી શકું છું કે ભવિષ્યમાં કોઈ વખતે પણ જરૂર કુમાર ઉપર કર્મપરિણામ રાજીની કૃપા યશે એમાં જરા પણ સંદેહ જોતું નથી. એવો જ્યારે વખત આવશે ત્યારે કર્મપરિણામ રાજી પોતાની મોટી બહેન લોકસ્થિતિને પૂછી જોશે, પોતાની સ્ત્રી કાળપરિણતિની સાથે વિચાર કરશે, પોતાના મુખ્ય સંરદાર સ્વભાવને તે વાત કહી જોશે, આ નંદિવર્ધન કુમારની પાસે જ રહેલી તેના સર્વ ભાવોના અંતરમાં શુભપણે વાસો કરનારી અંતરંગ ભાર્યા ભવિત્યતા છે તેને એ વાતની ખબર કરશે, નિયતિ (આ વસ્તુ આમ જ થવી જોઈએ એવો કુદરતી નિયમ) યદ્યપિ વિગેરેને પૂછીને કુમારમાં વીર્ય કેટલું છે તેની ખાત્રી કરશે, એ પ્રમાણે સર્વને પૂછીને સર્વની સાથે સલાહ મેળવીને એ મહારાજા નિર્ણય કરશે કે કુમાર હવે દયાકુમારીને યોગ્ય થયો છે, અને એવો નિર્ણય કરીને પછી એ પોતે જ દયાકુમારીના કુમાર સાથે લગ્ન કરશે. આ હકીકતમાં જરા પણ સંદેહ જોતું નથી માટે વ્યાકુળતા છોડી દો."

મૌન રહેવાની સલાહ.

પદ્મરાજ—"ત્યારે હાલ અમારે શું કરવું?"

૧ જુઓ પૃ. ૩૬૬-૭૦. ત્યાં કર્મપરિણામ રાજી અને કાળપરિણતિ બંને પોતાના તાબામાં રહેનાર આ શુભપરિણામ રાજીના સંબંધમાં કેવી રીતે કામ લે છે તે વિગતવાર સમજાવ્યું છે.

૨ ભગ્ય પ્રાણીની મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા છે તેને અંગે આ વાત છે. અપેક્ષિત વચન છે. વ્યવહાર રાશિના આવેલા ભગ્ય પ્રાણીને એવી એવવાઈ યોગ્ય છે જ મળે એમ સમજવું. નિમિત્તીએ ભગ્યતાના જોશથી જ જવાબ આપે છે.

૩ કોઈ પણ કાર્યે યજ્ઞ માટે પાંચ સત્રવાથી કારણે એકમેક પુરવાર, અને, ભવિત્યતા, કાળ અને સ્વભાવ. આ હકીકત પર અહીં રજૂ છે. લોકરિષિ એ સામાન્ય વચન છે—આજી બાબુના સર્વ સુખોએનો સરવાળો છે. પાંચ કારણ માટે જુઓ પૃ. ૩૦૮ ની નોટ ન. ૩.

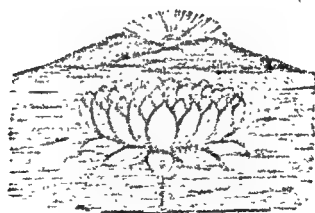
નિમિત્તીઓ—“ મૌન ધારણ કરવું અને તેની (નંદિવધન) તરફ ઉપેક્ષા રાખવી.”

પદ્મરાજ—“ એ વાત ખરી, પણ પોતાના દિકરા તરફ કંઈ બેદરકારી રાખી શકાય ? અને તે રહી શકે પણ ખરી ? ”

નિમિત્તીઓ—“ તો તમે બીજું કરી પણ શું શકશો ? જે નુમારને હાલ ઉપદ્રવ થાય છે તે બહારના-સ્થૂળ દેશમાં થતો હોત-આપણે તેને સ્પર્શ કરી શકીએ કે પકડી શકીએ તેવા કોઈ બહારના પ્રાણી તરફથી તેને હેરાનગતિ થતી હોત તો તો તમે તે સંબંધમાં બેદરકારી ન કરો તે ચાલી શકે, પણ આ તો અંતરંગનો ઉપદ્રવ છે; માટે તમે હાલ એ સંબંધમાં ઉપેક્ષા રાખશો તો પણ તમને કોઈ પણ પ્રકારનો કપકો રહેશે નહિ. અને તે સંબંધમાં દરકાર કરીને તમે કંઈ કરી શકો તેમ પણ નથી.”

પદ્મરાજ—“ જેવી આપની આજ્ઞા ! ”

હ્યાર પછી રાજાએ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓની પૂજા કરી તેને ત્યાંથી વિદાય કર્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

વૈશ્વાનરહિંસાની ભયંકર અસર તળે.

પરની^૧ વાતચીત થયાને કેટલાક દિવસો અતીત થયાં. એક વખત રાતના મનમાં વિચાર થયો કે કુમાર નંદિવર્ધનને 'યુવરાજપદે' સ્થાપન કરવો; તે વાત તેણે ગોતાના સરદારને કરી એટલે તેઓએ સ્વીકારી લીધી. ત્યાર પછી તેને માટે સારો દિવસ મુકરર

કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ માટે યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવી. (નંદિવર્ધન કહે છે કે)

યુવરાજપદ-ની તૈયારી.
મને તે માટે રાજસભામાં યોજાયેલામાં આવ્યો. મારે માટે એક મુંદર બદાશન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. તે દિવસે ત્યાં સર્વ સામંતો એકઠા થયા, નમરના આગે-

વાન શહેરીઓ પણ સર્વ હાજર થઈ ગયા, સર્વ પ્રકારના મંત્રણાપચાર કરવામાં આવ્યા, દરેક ભાતની સાસમાં સારી ચીજો વાપર્યા માટે કાઢવામાં આવી અને અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ વિગેરે પણ ત્યાં હાજર થઈ ગઈ.

૧ અહીંથી નંદિવર્ધનના ચરિત્રમાં મેટા ફરફાર થાય છે. પુરોહિતવર્ગ એક પછી બચે છે, તેની સંખ્યા મંદ પડી જાય છે. પાપમાં પડેલાં માણસ એક પછી એક કેટલાં પાપો કરે છ તે દરે એવાનું છે. ચેતસીવરના પ્રવચનના નાટકમાં આવેલ પ્રતાપ બને છે. એક મૂન કર્યા પછી પૂર્ણ ખૂનો કરવા વાકે એકબેથ દોરવાય છે. આગળ ચરિત્ર વાચતાં મનોવિહારનું એક રંગ છે તે બરાબર જણાયે અને ત્યાં બરાબર એવાયે કે બ્રહ્મચરિત્રનાં ચરિત્ર વિનિયતો પ્રમુખાનીને પડવા અગ્રિય પણ પાર વિનાનું પડવાનું થાય છે. ચરિત્ર બરાબર સમજીને ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

૨ યુવરાજપદના રાખતી પછી મારીએ એસનાર (પ્રીતિ નિર્મલ વેદ) નું ૧૬ બચાવ મહેલસવરૂપે આપવામાં આવતું હતું. યુવરાજ નિર્મલ પણ બચે તેથી રાખના મારણ વખતે અગ્નિવરૂપે પડી અટકાઈ જાય છે. પૂર્ણ રાખને વાનપરેષ પડા યુવરાજને રાજપદ આપી દેવા હતા.

મદનમંજૂપાના વેવિશાળ માટે કહેણ.

નજીવી બાળતમાં ક્રોધ, પ્રધાનનું ખૂન,
પુણ્યોદયનું પલાયન, અનર્થપરંપરા.

એ વખતે^૧ પ્રતિહારી અંદર દાખલ થઈ અને મારા પિતા મહારાજ પદ્મરાજને પગે પડી અને બન્ને હાથનો સંપુટ બનાવી પોતાના કપાળે લગાડ્યો—મતલબ રાજને પગે લાગી પ્રણામ કરી બોલી “દેવ! અરિદમન રાજનો સ્ફુટવચન નામનો મોટો પ્રધાન આપશ્રીને મળવા માગે છે અને હાલ તે બહારના દરવાજા પર બિભેલ છે, તેના સંબંધમાં દેવનો જોવો હુકમ!” રાજાએ તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવવાનો હુકમ આપ્યો એટલે સ્ફુટવચનને લઈને પ્રતિહારી અંદર આવી. દૂતે મારા પિતાને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યું “મહારાજ! મેં હમણાજ સાંભળ્યું કે આજે અત્યારે રાજપાણિગ્રહણ માટે કહેણ. કુમાર નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ ચાલે છે, તેથી અત્યારે બહુ સાંઝે સુદૂત છે એમ ધારીને જે કામ માટે હું અહીં આવ્યો છું તેને માટે એકદમ ઉતાવળથી રાજસભામાં હું દાખલ થયો છું.”

પદ્મરાજ—“એ તો બહુ સાંઝે ક્યું; હવે તમારે અહીં આવવાનું પ્રયોજન શું છે તે જણાવો.”

સ્ફુટવચન દૂત—“આપશ્રીના સારી રીતે જાણવામાં છે કે શાર્દૂલપુરમાં પ્રભાતસ્મરણીય અરિદમન નામના રાજા છે, તેમને કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ છતી લે તેવી રતિચૂડા નામની મહારાણી છે, તે રાણીથી રાજાને એક મદનમંજૂપા નામની પુત્રી થઈ છે જે નર્ચીતવી રાકાય તેવા અનેક ગુણોની પેટી હોય તેવી શોભી રહી છે. એ મદનમંજૂપાએ લોકોમાં ચાલતી નંદિવર્ધન કુમારનાં પરાક્રમની ઘણી વાતો સાંભળી તેથી તેને કુમારશ્રી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેને પરાણવાનો પોતાના મનમાં કુવરીએ નિશ્ચય કર્યો. ત્યાર પછી પોતાનો જે અભિપ્રાય થયો તે તેણે પોતાની માતા રતિચૂડાને જણાવ્યો અને તેની માએ તે મહારાજ અરિદમનને જણાવ્યો, આ પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પોતાની કુ-

૧ ‘આદ્યો અધવચ રહે’ લીધેલા કોનાં આ હાથમાંજ રહી ગયે અને આ જગાએ કાનડો છે. હવે સામગ્રી યુવરાજપદની હાજર જ્યાં તે વાત રહી ગયે છે અને તરવા કાનડાના પૂનો આવે છે તે હવે જોઈએ.

પરી મદનમંત્રીના કુમારશ્રી નંદિવર્ધનને વેરે આપવાના
વેવિશાળની મા. કુદેરાથી મહારાજા અરિદમને 'મને' આપની પાસે
જાણે સ્વીકાર. મોકલ્યો છે. તરે આ પ્રમાણેની મારી વિનતી સાંભ-
ળીને આપશ્રી તે સંબંધી યોગ્ય હુકમ ફરમાવો!"

સ્ફુટવચનનાં આવાં વચન સાંભળી મારા પિતા પદ્મરાજએ
મતિધન મંત્રીની સામુ જોયું. મતિધન મંત્રીએ કહ્યું "મહારાજ! અરિ-
દમન તો ખરેખર એક પ્રભાવશાળી મહાન વ્યક્તિ છે. આપશ્રીનો
અને તેમનો સંબંધ થાય તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે; માટે જે માગણી
સ્ફુટવચને કરી છે તેનો આપ સ્વીકાર કરો એમ મારી પણ વિનતિ
છે." મંત્રીની આ પ્રમાણે સલાહ મળવાથી મારા પિતાશ્રીએ તેમ
ફરમાવી હા પાડી. અર્થાત્ વેવિશાળ કબુલ કર્યું.

રૂઝમાં લેંગ.

જે વખતે મેં કહ્યું "અરે સ્ફુટવચન! અહીંથી તમારે શા-
દૂલપુર કેટલું દૂર!"

સ્ફુટવચન—"સાહેબ! અમારે શાદૂલપુર ૨૫૦ યોજન દૂર છે."
નંદિવર્ધન (હું પોતે)—"એ વાત જોતી છે. તમારે એમ ન
કહેવું જોઈએ."

સ્ફુટવચન—"તારે કેટલું દૂર છે તે આપ સાહેબ પોતે જ કહો."

નંદિવર્ધન—"અહીંનો યોજનમાં એક ગાઉ આપું."

સ્ફુટવચન—"એમ ધારવાતું આપ પાસે શું કારણ છે?"

નંદિવર્ધન—"હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે મેં સાંભળ્યું હતું."

સ્ફુટવચન—"આપે એ હકીકત બરાબર જાણી નથી."

નંદિવર્ધન—"ત્યારે તું કહે છે તે સાચું અને હું કહું છું તે ખોટું
એમ માનવાતું તારી પાસે શું કારણ છે?"

સ્ફુટવચન—"મેં મારા પગલાથી બરાબર ગણતરી કાઢેલી છે."

નંદિવર્ધન—"મોટા આધાર રાખવા યોગ્ય માણસો હતા તેની
પાસેથી મેં પણ નિશ્ચય કર્યો છે કે તું જે કહે છે તે તદ્દન ખોટું છે
અને મારે કહેવું તે સંબંધમાં છે તે બરાબર સાચું છે."

* અહીં જ. રા. એ સોસાયટીવાળી ગ્રંથ ૫. ૮૦૧ સર થાય છે.

† નંદિવર્ધને-આખી વાર્તા નંદિવર્ધન કહે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૧ ગાઉને માટે મળ્યુત સખ્દ છે. બે કોસનો એક મળ્યુત થાય છે. આઠ દ-
બર લાખનો અપવા ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો એક કોસ, ચાર કોસનો એક યોજન, યોજન
સમસન આઠથી નવ માઈલ થવા બધું છે.

સ્ફુટવચન—“કુમારશ્રી ! આપને કોઈએ બરાબર છેતર્યા જણાય છે. મેં જે માપ કર્યું છે તેમાં તલનો ત્રીજો ભાગ પણ વધારે કે ઘટારે થઈ શકે તેવું નથી એવું એ ચોક્કસ માન છે અને મેં તે માપ કર્યું છે. એમાં જરા પણ ફેરફાર કદિ થવો સંભવિત નથી.”
પુણ્યોદય રીસાયો.

આ તો હરામખોર રાજસભામાં લોકોના દેખતાં મને જાણ પાડે છે—એવો મારા મનમાં વિચાર આવતાં અંતરંગમાં રહેલ પૈશ્ય નરે ઝણઝણાટી કરી, હિંસાદેવી જરા હસી અને પોતાની શ્રેયશક્તિ મારાપર ચલાવી અને તુરતજ એ બંનેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો; તેથી જાણે પ્રલયકાળનો સાક્ષાત્ અગ્નિ જ હોઈ તેવો થઈ ગયો, માંડે શરીર લાલચોળ થઈ ગયું, આંખોમાંથી અંગારા નીકળવા લાગ્યા, શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું અને મ્યાનમાંથી સૂર્યકિરણ સમૂહ જેવી ભયંકર તરવાર મેં ખેંચી કાઢી. તે વખતે પુણ્યોદયે વિચાર કર્યો કે હવે આપણો વખત પૂરો થઈ ગયો, ભવિતવ્યતાના હુકમથી અત્યાર સુધી તો હું અહીં રહ્યો અને તેના હુકમનું પાલન કર્યું, પરંતુ હવે નંદિવર્ધન કુમાર મારા સંબંધને જરા પણ યોગ્ય^૧ રહ્યો નથી, માટે હવે તો અહીંથી ચાલ્યા જવું સાચું છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પુણ્યોદય નામનો મારો ખાસ મિત્ર મારી પાસેથી તે વખતે ચાલ્યો ગયો.

પુનઃપર ચઢેલો નંદિવર્ધન.

મેં તો આવેશમાં આવી જઈને એક મોટી રાડ પાડી-હોકારે કર્યો અને સભાજનોની દેખતાંજ આ કર્તવ્ય છે કે નહિ તેના જરા પણ વિચાર કર્યા વગર તરવારના એક ઝટકાથી સ્ફુટવચન ના શરીરના બે ટુકડા કરી નાંખ્યા જેથી આખી સભામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો.

તે વખતે મારા પિતાશ્રી પદ્મારાજ જેઓ રાજ્યાસનપર બીરાજ માન થયા હતા તેઓ “અરે અરે ! પુત્ર ! તું આ શું કાર્ય કરી રહ્યો છે? અરે તેં બહુ ભુંડું કર્યું !” એમ બોલતા સિંહાસન પરથી ઊભા થઈ ગયા અને એકદમ મારી તરફ આવવા લાગ્યા. પિતાશ્રીને મારી તરફ

૧ પૂર્વ પુણ્ય હતું તે વાપરી ખાધું, તેમાં વધારો કર્યો નહિ, તેથી તે પૂર્વ થયું એટલે સર્વ રાજસત્તા, અધિકાર અને અનુકૂળતાઓ એક પછી એક નાંખવા લાગ્યા. પાપનો અનુબંધ કરાવે તેવા ‘પાપાનુબંધી પુણ્ય’ નો ઉદય હોવા સારે આ પ્રમાણે જ થાય છે.

આજના એકને મેં વિચાર કર્યો કે આ (મારા પિતા) પિતાનું પૂરું પાત્ર એના જેવા જ દુરાત્મા બન્યા છે ! અને તે જ કારણને કીધે તેઓ મારા કાંપને અકાંપ તરીકે જ બુદ્ધિ છે ! તેઓ જો એના પદ્મકાર ન દેત તો મારા કાંપને કોઈ પ્રાણી પાત્ર જ બોલત નહિ-આમ વિચારીને કપાડી તરવાર લઈને હું મારા પિતા તરફ દોડ્યો. રાજસભામાં મારા અભિરેક ખાટે ઢાળર (વેશા સંખ્યાબંધ રાજપુત્રો અને નાનરીક લોકોએ તો મારે તરફથી પ્રહાર કરી મૂક્યો અને માંતરક મોટી મુશ્કેલી થઈ ગઈ, તેમજ તેઓ પ્રવે એકદમ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. મેં પણ તે વખતે મારો પુત્રધર્મ* વેશારી દીધો, પદ્મરાજ મારા પિતા ગામ છે તે વાત બૂધી ગયો, તેઓનો મારા ઉપર કેટલો બધો એક હતો તેની પણ ગળુના કરી નહિ, તેઓનો મારા ઉપર મોટો ઉપહાર હતો તે વાત પણ લક્ષ્યમાં લીધી નહિ અને હું જે અકાંપે કરવા મંજ્યો છું તેથી મને મોટું પાપ બંધાયો તેનો પણ વિચાર કર્યો નહિ. હું તો તે વખતે વૈજ્ઞાનર મિત્ર અને હિસાદેવીને એટલો બધો વશ થઈ ગયો કે બાળે હું 'કર્મચંડાળ' દોડ તેવો બની ગયો અને પિતાજી હજી તો કાંઈક તેવા જ પ્રકારનું વધારે બોલવા જતા હતા તેવામાં તો તરવારના એક ઝાટકાથી મેં તેઓનું મસ્તક પણ ઉડાડી દીધું.

તે વખતે " અરે દીકરા ! દીકરા ! સાહસ કરી નહિ ! સાહસ કર નહિ ! અરે લોકો ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો ! ! " એ પ્રમાણે ઘણા હિંચા સ્વરથી કરણસ્વરે બોલતી મારી માતા મારા હાથમાંથી તરવાર ઉઘાડવા સાથે ઉતાવળથી આવીને મારે હાથે વળગી પડી. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે મારા રાત્રીને મારવા તત્પર થયેલા મારી ઉપર આવી મૂખાઈ ભરેલી રીતે લપ્પન છપ્પન કરનાર મારી માતા પણ ખરેખર મારી દુશ્મન જ છે. આવો સાહસ ભરેલો વિચાર કરીને મારી માતાના શરીરના પણ તરવારથી બે ટુકડા મેં તે જ વખતે કરી નાખ્યા.

તે વખતે મારો સામત શીલવર્ધન જેની સાથે મારી સાજી

* પુત્રધર્મ : પુત્રની પિતા તરફની શ્રદ્ધા.

૧ કર્મચંડાળ : ચંડાળને મરે જન્મે તે બલિચંડાળ કહેવાય છે, અધમ કાર્ય કરે તે કર્મચંડાળ કહેવાય છે.

મણિમંજરી' નું હાથે જરવામાં આવ્યું હતું તે, ત્યાં
 રસી જ્યેષ્ઠ મણિ- મણિમંજરી અને મારી બાપી સ્વામી એનું ક્રમે મં-
 નજરી અને રત્ન- ઉદેશ સાચાં ' હે આજી ! હે હમાર ! હે આર્યપુત્ર !
 રત્નનાં ગુણ. આ તમે શું આવરી ખેડા છો ? આ પ્રમાણે બો-
 લતાં મને આજે જરવાથી અવકાશવાને માટે તે મને
 જણ્યું એક સત્યે મારે હાથે વેળગી પડ્યા. મેં મારા મનમાં વિચાર
 કર્યો કે આ રાત્રે કુચલમા (માપી) જોઈને મારી વિરહ એકસરખો
 તિથો વિચાર કર્યો જણાય છે. એ વિચારથી મારો પ્રેમ વધારે ઉછળ્યો
 તે વધારે જરમ થયો અને તે વખતે એક એક તરવારના થાપી એક
 સાથે જમરાખના મંદિરે પધોચાડી દીધા.

તે વખતે આલો અધરિત બતાવ નેહને ' અરે આર્યપુત્ર ! આ
 શું ? આ શું ? આ પ્રમાણે વિદ્વાપ કરતી મારી
 કનકમંજરીનું ખાન. સંવંધી વધારે વધારી પત્ની કનકમંજરી ત્યાં આવી
 પહોંચી. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ અંધમ
 ઝી આવ્યા શબ્દો બોલે છે તેથી જરૂર તે પણ સં-
 જુને જ મળી ગયેલી હોવી નેહએ. અહો ! માફ હૃદયે પણ આસારે
 તો માફ શત્રુ થઈ ગયેલ જણાય છે ! એ પણ કોકાણે વાતસલ્યભાવ
 કરવા દોરવાઈ ગઈ છે તો તેના એવા મુખાઈ ભરેલા વત્સળભાવને
 દૂર કરવો જ નેહએ. આ વિચારને પરિણામે કનકમંજરી ઉપર પ્રેમ
 હતો તે ગળી ગયો, તેનો વિરહ સહન થઈ શકશે કે નહિ તે વાત
 સ્મૃતિમાંથી નીકળી ગઈ, તેની સાથે એકાંતમાં કેવી કેવી મીઠી વાતો
 કરી હતી અને તેને કેવાં કેવાં વચનો આપ્યાં હતાં તેની હૃદયમાં
 સ્ફુરણા પણ થઈ નહિ, તેની સાથે અનેક પ્રકારનાં કામભોગનાં સુખો
 ભોગવ્યાં હતાં તે સર્વ ભૂલી ગયો અને તેની ઉપર ઉપમા ન આપી
 શકાય તેવો પ્રેમનો ગંધ હતો તે સંબંધી જરા પણ વિચાર ન કર્યો.
 વૈશ્વાનરે મારી બુદ્ધિને તે વખતે એટલી અંધ બતાવી દીધી હતી
 અને મારા હૃદયમાં હિંસાદેવીએ એવું પ્રયળ સ્થાન લીધું હતું કે

૧ કુશાવર્તપુરના કનકચૂડ રાગની મોટી દીકરી, કનકમંજરીની મોટી બહેન.
 ૨ નંદિવર્ધને હૃદયને સ્થાને કનકમંજરીને ગણી હતી અને તેનાપર તેને સર્વથી
 વધારે પ્રેમ હતો. યોગ એવો બન્યો કે સર્વ સંબંધીઓ એક સાથે સભામાં હા-
 જર હતા અને આવેશપર ચઢેલા નંદિવર્ધનને વિચાર કરવાનો અવકાશ હતો નહિ.
 વૈશ્વાનરની આ અસરમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી; અવલોકન કરવાથી અથવા
 વિચારણાથી આ વાત ચોક્કસ જણાઈ આવે તેમ છે.

આગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર ન કરતાં આપડી કનકમંજરીને પણ તેજ વખતે મેં તરવારના ઘાથી મારી નાખી.

એ વખતે ધમાધમમાં મારી કેડ ઉપર બાંધેલું વસ્ત્ર છૂટી ગયું અને જમીન પર પડ્યું. વળી માફે ઉત્તરીય વસ્ત્ર બીજાં અનેક (ઘોઢવાનું વસ્ત્ર) હતું. તેપણ જમીનપર પડી ગયું. એને પરિણામે હું જન્મ્યો ત્યારે હતો તેવો થઇ ગયો. મતલબ તદ્દન નાગો થઇ ગયો. વળી મારા બાલ પણ છુટા થઇ ગયા તેથી બાણે સાક્ષાત્ વૈતાળ જ હોઉં તેવો હું દેખાવા લાગ્યો. મને આવો રાક્ષસ જેવો વિચિત્ર પ્રકારનો જોઇને દૂર રમત કરતા છોકરાંઓ તાણી તાણીને મશ્કરી કરતાં ખડ ખડ હસવા લાગ્યા અને તેઓએ કલકલ અવાજ કરી મૂક્યો. આથી વળી હું વધારે ગુસ્સે થયો અને એ છોકરાંઓને મારવા માટે તેના તરફ દોડ્યો તે વખતે મારા બાઇઓ બહેનો સમાસબંધીઓ અને સામંતો સર્વે મને ઈછીઆથે અટકાવવા માટે વળગી પડ્યા. પરંતુ યમરાજા જેમ સર્વની ઉપર એક સરખી રીતે જુએ તેમ તે સર્વને હણતો હણતો હું કેટલેક દૂર નીકળી ગયો અને રસ્તે જતાં જરા પણ સામે થવાની નિરાની બતાવે તેને મારી નાખતો ગયો. છેવટે મારી સામે લોકો ઘણા થયેલા હોવાથી જંગલી હાથીની પેઠે મને ઘણા પ્રકારે મુંઝવીને મહા મુશ્કેલીએ આખરે પકડી લીધો, મારી પાછેથી બંધકર તરવાર ખુચવી લીધી અને મારા હાથોને પછવાડે લઇને મને પાંચમોડીએ બાંધ્યો. પછી મારા તરફ નહિ જોતવા જેવાં ખરાબ વચનો બોલીને મને કેદખાનામાં નાખ્યો.

એક માસ કેદખાનામાં.

અકસ્માત છુટકારો.

નગરદાહ, નાસલાગ.

લોકોને મને સખ્ત બંધને બાંધી કેદખાનામાં પૂર્વે અને તેનાં બારણાં નજીબત બંધ કરી દીધાં. પછી લોકો મને અનેક પ્રકારનાં દુર્વચનો સંભળાવવા લાગ્યા તેનાથી રાજગી જતો, ન સાંભળી ગુફાવ તેથી

૧ જંગલી હાથીને પકડેલા હોવા ત્યારે તેને ખૂબ રવડાને છે, ઘણા પ્રકારે ઈરાલો આપે છે અને પછી તેને શુદ્ધિથી ખાસમાં નાખીને કે સોપીઆનો પત્રમાં નાંખીને પકડી લે છે.

સંતાપમાં
ગરકાવ.

ભાષામાં આહું અવળું બોલતો, કેદખાનાનાં બારણું સાથે માથું અફાળતો, કુધાથી પીડાતો, તૃષાથી હેરાન થતો, અંતરના સંતાપથી બળી જતો, નારકીન પેઠે અનેક પ્રકારના દુઃખ ખમતો—એજ સ્થિતિમાં એક માસ સુધી કેદખાનામાં રહ્યો. ત્યાં મને તેટલો વખત જરા પણ ઉંઘ આવી નહિ, કોઈએ મારાં અંધન જરા પણ છોડ્યાં નહિ અને મારી તરફ નજર પણ કરી નહિ. મહા દુઃખમાં એ સર્વ કાળ મેં તો પસાર કર્યો.

આવી રીતે બુખ્યો અને તરસ્યો એક માસ સુધી કેદખાનામાં રહેવાથી હું તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયો. એક દિવસ લગભગ મધ્યરાત્રીએ મને એક વાર અત્યંત ક્ષીણતાને પરિણામે જરા ઉંઘ આવી. તે વખતે ઉંદરે આવીને મારે હાથે તથા પગે બાંધેલાં અંધનને તોડી નાંખ્યું તેથી હું છુટો થઈ ગયો. મેં તુરત જ કેદખાનાનાં બારણું ઉઘાડ્યાં અને બહાર નીકળી આવ્યો. તે વખતે બપોર પડી કે મને રાજમહેલમાં જ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો.

મધ્યરાત્રી હોવાથી ચોકીદાર વિગેરે સર્વ સુઈ ગયા હતા. કોઈ હાલતું ચાલતું પણ ન હોતું. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે—આ આખું રાજકુળ અને આખું નગર આ કોઈએ આવેશમાં લાગે મારે ખરેખરે દુશ્મન થઈ ગયું છે. એ સર્વ લોકોએ મને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો દેવામાં કાંઈ બાકી રાખી નથી—આમ વિચારે હું તેવામાં મારા અંતરમાં રહેલા મારા વૈશ્વાનર મિત્રે ઝણઝણાટી કરી અને હિંસાએ આનંદમાં આવી જઈ ખોંખારો ખાધો; એટલે એ બંનેનું મારામાં ભેર વધી ગયું. તે વખતે નજીકમાં એક અગ્નિનો કુંડ સળગી રહ્યો હતો તે મારા બેવામાં આવ્યો; એટલે મેં વિચાર કર્યો કે—અહો ! શત્રુને મારવાનો ઉપાય તો અહીં હાજર છે ! હવે એટલું જ કરવાનું છે કે એક શંકોડે લઈને તેમાં અંગારા ભરી લઈ અને પછી તેમાંથી થોડા રાજમહેલમાં અને થોડા નગરના બીજા ભાગોમાં મૂકી દઈ; ખાસ કરીને જલદી સળગી ઉડે તેવાં સ્થાનકો શોધીને તેમાં જ અગ્નિ લગાવી દઈ કે જેથી થોડા અંગારાથી પણ ધારેલ કામ થઈ જાય. આમ કરવાથી આખું રાજકુળ અને આખું નગર બંને પોતાની મેળે જ નાશ પામી જશે—આવો અધમ વિચાર કરીને મેં તે જ પ્રમાણે કર્યું, એક

દમ સળગી ઉઠે તેવાં સ્થાનો રાજકુળમાં તથા આખા નગરમાં હું જાણુતો હતો, તેને આરે જાણુએથી મેં સળગાવી મુક્યાં તેથી એટલી મોટી અગ્નિ સળગી. ઉઠી કે હું પણ નગરમાંથી બળતો બળતો માત્ર ભવિત્યતાના યોગથી જ બહાર નીકળી શક્યો. હું બહાર નીકળતો હતો તે વખતે નગરના લોકોનો મોટો અરેરાટીનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. સુલટ લોકો બોલવા લાગ્યા કે 'અરે દોડો, દોડો!' તેઓના મનમાં કાંઈક એવી પણ શંકા આવી કે દુર્ભનના લશ્કરે એ અતિ અધમ કાર્ય કર્યું છે. એ વખતે માફ શરીર તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયેલ હોવાને લીધે અને શરીરની ક્ષીણતાની અસર મનપર પણ થતી હોવાને લીધે આંખરે હું મારી સર્વ ધીરજ ખોઈ બેઠો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ખૂનીકોધીનો રખડપાટો.

આ જયસ્થળ નગરને સળગાવી મૂક્યું તેથી મારા મનમાં પણ ભય ઉત્પન્ન થયો અને જંગલ તરફ મેં નાસવા માંડ્યું. નાસતાં નાસતાં મેં મોટા જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી મને બહુ પીડાઓ થઈ: કાંટાઓથી હું વીધાંણો, ખીલાઓથી ઘાપલ થયો, રસ્તો બુલ્લી ગયો, ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો, ઊંચા ઢોળાવપરથી લટકી પડ્યો, ઊંધે માથે નીચા પ્રદેશમાં પડ્યો, મારાં અંગેપાંગ ભાંગીને ચૂરેચૂરાં થઈ ગયાં અને મને એટલું સખત વાગ્યું કે પગ પછી ઉઠવાની શક્તિપણ મારામાં રહી નહિ.

અટવાનો
નાસો.

ચોરની પછીમાં.

એવી રીતે હું મહા અટવીમાં પડેલો હતો તે વખતે ભાં ચોરો આવ્યા. તેઓએ મને એવી અવસ્થામાં પડેલો જોયો. તેઓ મને જોઈને બોલવા લાગ્યા કે—અરે! આ તો જાણ પાયા જેવી દાવાવાળો માણસ જાણાય છે, માટે એને લઈ જઈને કોઈ સારી જગ્યાએ વેચશું.

૧ નંદિવર્ધન આપું જામ સળગાવ્યું ન બાકે. પણ ત્યુ દર્જ, એ માણસ પણ બચવા પામ્યા ન દોરે તે આવળ કયા પરથી જણાયો.

તો એનું ઘણું મૂલ આવશે; માટે પાટો એને ઉપાડીને આપણા સ્થાન
(પટ્ટીપતિ) પાસે લઈ જઈએ !” ચારોને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળીને
માસા મનમાં કંઈક કંડો પડેલો વેચાનર (મિત્ર) એકદમ સ
જાગી ડક્યો અને હું એકે ગઈ ગયો. એટલે ચારોમાંના એક કશું અરે
લાઈએ ! આનો વિચાર ખરાબ જણાય છે, તે આપણી સાથે લડવા
માનેછે અથવા ભાગી જવા માગે છે, માટે એ હરામખોર પાડને
એકદમ બાંધી લો, નહિ તો એને પકડવો મુશ્કેલ થઈ પડશે.” પછી
ચારોએ મને ધનુષ્યવડે સારી ગેડે કુટ્યો, ખૂબ માર માર્યો અને પછી
વાટે હાથ કરીને ગને પાંચમોડીએ બાંધી લીધો; હું મ્હોઢામાંથી
ગાળો દીધા કરતો હતો તેથી મારું મ્હોઢું પણ બાંધી લીધું. પછી
ભાંધી મને ઉપાડ્યો, મારા શરીર પર તદ્દન ફાટેલું તૂટેલું હરણ કપડું
મ્હોઢાશું અને વારંવાર ગોઠા મારતાં, ધમકી આપતાં અને દમ દેતાં

કનકપુરના

સીમાડામાં.

તેઓ મને કનકપુર નગરની નજીકમાં આવેલી ભી-
મનિકેતન નામની ચોરની પટ્ટીમાં લઈ ગયા. ભી-
મને રણવીર નામના પટ્ટીપતિની પાસે રજુ કરવામાં
આવ્યો. પટ્ટીપતિએ હુકમ આપ્યો કે—“અરે! આ

માણસને બહુ સારી રીતે ખવરાવો પીવરાવો, તેમ કરવાથી જો તે
પાડા જેવો જાડો થશે તો તેના પૈસા બહુ વધારે આવશે.” ચોરના
સ્વામીની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવીને એક ચોર મને પોતાને ઘરે
લઈ ગયો.

તે ચોરે મને પોતાને ઘરે લઈ જઈને મારે મ્હોઢેથી બંધ છોડ્યા

અને મને મોકળો કર્યો. એટલે હું તો મ્હોઢામાંથી

કોધીના ક-

ડવી છવા.

મમો ચચો બોલવા મંડી પડ્યો, તેથી તે ચોર મારા

ઉપર ઘણો જ ગુસ્સે થયો, તેણે મને લાકડીઓથી

ખૂબ ડોક્યો, માત્ર પોતાના સ્વામીએ મને સોંપેલો

હોવાથી જ મારી નાખ્યો નહિ. મારી બોલીમાં કડવાશ તો એટલી

હતી કે તે સાંભળીને મને કોઈ પણ માણસ જરૂર મારી જ નાખે.

માત્ર મારી કડવી બોલીને લઈને તેણે મને તદ્દન તુચ્છ ભોજન આ-

પવા માંડ્યું. આથી હું વધારે ને વધારે ભૂખ્યો રહેતો હોવાથી તદ્દન

લેવાઈ ગયો અને મારા મ્હોં ઉપર પણ દીનતા આવી ગઈ. પહેલાં

૧ કનકપુર: અગાઉ આ નગરનો રાજા પ્રભાકર હતો. વિભાકર આ
નગરના રાજાનો તે વખતે વારસ હતો. વિભાકરની સાથે વિમલાનનાના સંબંધમાં
મોટું યુદ્ધ થયું હતું તે માટે જુઓ આ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૨૩ મું. પૃ. ૫૮૩ થી.

તો તે તુચ્છ લોકના આપેતો તે ખાવાની મેં ચાખી ના પાડી, પણ
અંતે ભુખને લીધે તે પણ મેં ખાવા માંડ્યું. પણ એવા કળથી વિગેરે
તુચ્છ અવથી માફે પેટ કાંઈ ભરાયું નહિ. તેથી નિરંતર મનનો ઉદ્વેગ
પણ વધવા લાગ્યો.

આવી રીતે ભુખમાં અને દુઃખમાં મારા કેટલાક દિવસો પસાર
થઈ ગયા અને હું દુઃખનો થતો ગયો. એક દિવસે
ભુખનાં પક્ષીપતિ રણપીરે હું કેટલો બડો થયો છું ? વિગેરે
દુઃખમાં પ્રશ્ન મારા પાણન કરનારા ચારને પૂછ્યા. તેના જ-
વાબમાં તેણે જણાવ્યું કે “ સાહેબ, એનાપર મહે-
નત તો ઘણી કરવામાં આવે છે, પણ કોઈ રીતે એનામાં બળ વધતું
નથી.” સાર પછી ભુખમાં અને દુઃખમાં તે ચારને ઘેર એ જ રીતે
હું ઘણો વખત રહ્યો.

એક વખત ચારો ઉપર કનકપુર નગરથી પક્ષી છોડી જવાનો
હુકમ આવ્યો, જેની ખબર ચારોને પડતાં તેઓ
રાત્ર્યાંધ. પક્ષીમાંથી બાગી ગયા. કનકપુરના રાજાના હુકમથી
તે પક્ષીને લુંટી લેવામાં આવી-કબજે કરવામાં આવી
અને જેટલાને પકડી શકાયા તેટલા ચારોને પકડી લેવામાં આવ્યા.
પકડાયલા સર્વને કનકપુર લઈ જવામાં આવ્યા. હું પણ પકડાઈ જ-
નારાઓમાંનો એક હતો.

વિભાકર સમક્ષ નંદિવર્ધન.

માન આપનાર પર ક્રોધ.

ઉપકાર કરનારનું ખૂન.

કનકપુરે.

મને એક ચાર તરીકે મહારાજા વિભાકર પાસે કનકપુર નગરમાં
રણ કરવામાં આવ્યો. વિભાકર મને બેતાંજ કાંઈક આજખી ગયો
અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે આ તે શું નવાઈ !
આ પુરૂષ બળેલા છાત્રાના બાદા જેવો થઈ ગયો છે અને તેના શ-
રીરપર માત્ર હાટકાં અને ચાનડી જ રહ્યાં છે તોપણ તે બરાબર કુમાર
નંદિવર્ધનનો આકાર ધારણ કરે છે અને બાલે તે જ હોય તેવો દે-

૧ કળથી તુચ્છ લોકના વડીકે આજખાય છે, તરવેશ અધમ રાંડા છે અને
માણસો દુઃખ એવા પ્રસંગ વચર ખુસીયા તે ખાવા નથી

ખાય છે તેનું કારણ શું હશે ! આવો વિચાર કરીને પછી તેણે નખ
માંડીને શિખા પર્યંત મને ધારી ધારીને જોયો. એમ કરતાં તેના

આખરે
જોળખ્યો.

નમાં ખાત્રી થઇ ગઇ કે આ તો કુમાર નંદિવર્ધન
છે. વળી તેણે વિચાર કર્યો કે—અહીં નંદિવર્ધન કુમાર
આવા આકારમાં આવે એવો સંભવ પણ જણાતો
નથી. પણ ખરેખર નસીબની રીતો કાંઇ આરમ્ભ

પ્રકારની છે ! એને (કર્મને—વિધિને—નસીબને) વશ પડેલા પ્રાણીઓના
સંબંધમાં શું શું નથી બનતું ? જે મોટા રાજાને પગે અનેક મુગર

વિધાત્રીના
લેખ.

ધારી રાજાઓ નમસ્કાર કરી તેના પગની પૂજા
કરે છે અને જે કાંઇપણ વચન બોલે તે પ્રત્યેકને
લોકો ‘ જય દેવ, જય દેવ ! ’ એવા શબ્દોથી વ-
ધાવી લે છે, તે જ રાજા તે જ ભવમાં નસીબને લઇને

લીખારીના આકાર ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના દુઃખ પામતો
જોવામાં આવે છે—માટે આ હાડપિંજર થઇ ગયેલો પુરુષ મને તો
કુમાર નંદિવર્ધન જ લાગે છે. તેમાં જરા પણ શક નથી—એવો વિચાર
કર્યા પછી પોતે મારી સાથે અગાઉ જે સ્નેહભાવ^૧ કર્યો હતો તે યાદ
કર્યો અને તેથી આંખમાંથી ગાલ પર ઝરતાં આશુના પ્રવાહ સાથે
વિભાકર સિંહાસન પરથી ઉઠીને મને લેટી પડ્યો. તે વખતે એ બ-
નાવની વિચિત્રતા જોઇને આખું રાજકુળ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયું.

વિભાકર નરપતિએ તો મને પોતાના સિંહાસનપર અરધું આ-
સન આપીને પોતાની સાથે બેસાડ્યો અને પછી મને પૂછ્યું “ મિત્રા
આ તો શું ? ” વિભાકરના પૂછવાથી મેં તેને માફ સર્વ ચરિત્ર કહી
સંભળાવ્યું તે સાંભળીને વિભાકર બોલ્યો “ અરે ભાઈ ! તું આ તારા
માતા પિતા વિગેરેને મારી નાખવાનું તદ્દન દયા વગરનું કામ કર્યું તે

૧ વિભાકરે લડાઇનો પ્રસંગ યાદ ન કરતાં સ્નેહભાવ યાદ કર્યો તે તેની મો-
ટાઇ બતાવે છે. તેના મલમપટ્ટા નંદિવર્ધનને કર્યા હતા અને તેથી તેઓ વચ્ચે સ્નેહ-
ભાવ થયો હતો. જુઓ પૃ. ૬૧૪. વળી નંદિવર્ધનને તેને માનપૂર્વક કુશાવર્ત નગ-
રથી વિદાય કર્યો હતો. વિભાકર સારી પ્રકૃતિનો રાજા જણાય છે. લડાઇ પ્રસંગે
વિભાકર રાજવારસ હતો ! તેના પિતા પ્રભાકર રાજા તે વખતે રાજ્ય કરતા
હતા તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૨ પાપી માણસને કોઇ તેના પાપની કથા પૂછે તો તેને પોતાની ઉપર કોઇ
આવતો નથી પણ પૂછનારપર ક્રોધ આવે છે. નંદિવર્ધનને આવા પ્રકારનો ક્રોધ દેવ
સર્વ પૂછનાર પર આવશે તે કથામાં જોઇશું. પાપીઓના સંબંધમાં એવું જ થાય છે.

|| કાંઈ દીક ક્યું નહિ એ બાઈ ! એ બચંકર કામને પરિણામે તને
 રા. ભવમાં જ આટલો તો કલેશ પ્રાપ્ત થયો (અને પરભવમાં શું
 રો તેની તો તને ખબર પલ્લુ નથી.) એ સારું એ અકાર્યનું ફળ છે.”
 બાકરનાં આવાં દિનચયન સાંમગતાં જ મારા મનમાં રહેલા વૈષા-
 નર અને દ્વિંસા લામત થઈ ગયા અને મેં વિચાર
 દિવ હરનાર કપોં કે ખરેખર આ વિભાકર પલ્લુ મારા શત્રુના-
 ના કોપ. શના કાર્યને અકાર્ય માને છે તેથી તે પલ્લુ મારો દુ-
 રમન જ જણાય છે. એટલે તુરત જ તેને મારી નાખ-
 નો મારા મનમાં નિર્ણય થઈ ગયો. પરંતુ માફે શરીર પલ્લું દુબળું
 ઇ મરેકું હોવાને લીધે, વિભાકરનો રાજ્યપ્રતાપ પલ્લો મોટો હોવાને
 ધિ, નશ્કમાં રાજપુરોનો મોટો સમૂહ હાજર હોવાને લીધે, તેમજ
 ળના પહેરેનીરો અતિ નશ્ક હોવાને લીધે મેં વિભાકર રાજપર
 હાર ક્યોં નહિ, પરંતુ માફે મ્હોકું તદ્દન ‘બનારી દીધું’ વિભાકર
 રો અભિપ્રાય સમજી ગયો. તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે જે વાત
 િ છે તે મને જરા પલ્લુ પસંદ આવતી નથી તો પછી એ વાત
 િવાર યાદ કરીને કુમાર નંદિવર્ધનને શા માટે સંતાપ આપવો ? એ
 ચારને પરિણામે એ બાબતની વાતચીત વિભાકર રાજ્યે અંધ
 1 દીધી.

ત્યાર પછી તેજ વખતે વિભાકર રાજ્યે પોતાના સાંમંત અને
 સરદારોને આજ્ઞા કરી ‘આ નંદિવર્ધન કુમાર માફે
 નંદિવર્ધનને પોતાનું શરીર જ છે, માફે છવતર છે, માફે સર્વસ્વ છે,
 મોકું સન્માન તે મારો સગો છે, મારો બાઈ છે, મારે પૂજવા
 યોગ્ય છે, એના દર્શનથી આત્મે મને ઘણો આનંદ
 1 ગયો છે, માટે એહીજન મળે ત્યારે આપણે જે પ્રમાણે મોટા
 દોસ્તપ કરીએ છીએ તે પ્રમાણે સર્વ કરાવો.’ તેઓએ રાજ્ય-
 ળા માથે ચઢાવી. ત્યાર પછી રાજકુળમાં મોટો આનંદ પ્રસરી રહ્યો,
 1 નિધિપૂર્વક ન્હવરાવવામાં આવ્યો, મને દિવ્ય વસ્ત્રાભરણો પહે-
 વામાં આવ્યાં, અત્યંત સુંદર બોજન મને જમાડવામાં આવ્યું,
 રા આખા શરીરપર સુનંધી પદાર્થોનું વિલેપન કરવામાં આવ્યું,
 રા શરીર પર મહા મૂલ્યવાળાં અલંકારો ધારણ કરાવવામાં આવ્યાં

1 કોઈ વાત ન ગમે ત્યારે મ્હોદાને ‘અરીકું’ કરવામાં આવે છે તેવું. સુખ
 રી જ કોઈ બાધી રોકે કે આ બાઈને આ વાત ગમતી નથી, એવી મ્હોદાની આદૃષિ
 પ્રસંગે થઈ જાય છે.

અને છેવટે વિભાકર રાજાએ પોતે પોતાને હાથે મને મનોહર મુંડ પાન આપ્યું. વિભાકર રાજાએ આટલું આટલું મારે માટે કર્યું, પરંતુ મારા મનમાં તો એમજ લાગ્યા કરતું હતું કે અહો ! આણે મને એ કંઈ કે મારા માતાપિતા વિગેરેને મેં મારી નાખ્યા તે વાત હીક કરી નહિ; માટે લાગ આવે તો એ પાપીને મારી નાખું ! આવા ભયંકર વિચારને લીધે માંડે મન એટલું ડોળાઈ ગયું હતું કે મને તે રાજા બોલે આટલું બધું માન આપતો હતો તેના તરફ માંડે મન પણ ગયું નહિ. ત્યાર પછી ભોજનશાળામાંથી બહાર નીકળીને અમે સર્વે બેસવાના દિવાનખાતામાં આયા. ત્યાં વિભાકર રાજાના મંત્રી મતિશેખરે વાત ઉપાડી: “ અરે પ્રભાતમાં નામ લેવા યોગ્ય મહારાજા પ્રભાકરે દેવ લોક ગયા તેની તો આપને ખબર પડી હશે ?” મેં જવાબમાં માથું ટુણાવ્યું (ટુણાવ્યું કે હા, એ સમાચાર થોડા વખત પહેલાં જાણ્યો હતા). તે વખતે વિભાકરની આંખમાં આંસુ આવી ગયા અને તે બેઠી બોલ્યો “ મિત્ર ! પિતા તો પરલોકમાં ગયા હવે તારે પિતાનું સ્થાન લેવું જોઈએ. તેથી આ રાજ્ય અમે સર્વે અને આ સર્વે પ્રધાનમંડળ જે પિતાની કૃપામાં લહેર કરતું હતું તે સર્વે તારા નોકર છે અને તારી સેવામાં લાજર છે એમ સમજજો. તારી ખરબચડી આંખે તેની રીતે સર્વની સાથે તું કામ લેજો !” આટલી મુંઝડ અને હેરાન પ્રાર્થના વિભાકરે મને કરી, પરંતુ વૈશ્યાનરને હમેશાં કોઈ પણ પ્રશ્નનો સુણ હોતો જ નથી તેથી હું તો જરા પણ આભાર માનવાને બદલે મોન ધારણ કરીને સુપ બેસી રહ્યો.

હવે એની રીતે આનંદ વિલાસમાં તે દિવસ આવ્યો પરંતુ મને મનોહર મુંડ પાન મળ્યા. રાત્રીની સરઆતમાં રાજ્યમંડળ બરાબર મુંડ પાન તે પ્રભાતે બરાબરે વિરાજ્યન થયું. ત્યાર પછી મેં તાલી પ્રેમી શ્રીઆને પોતાની સાથે મુલાકાત કરવા નિયેવ કરીને મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ દેખાવે તેમ જાણવુંવનમાં આવેલી મહા મુલાકાતી એકજ રાત્રીમાં વિભાકર રાજા

૧. રાજા અને મારા બંને કે સર્વેને મુંડે માન મળ્યો છે.

૨. પ્રભાતે: વિભાકર રાજાના પિતા બહારેના મારે મુંડ પાન મળે. વિભાકરે અને હવેના કાલે તે મુંડે વિભાકર રાજાના મુંડ પાન મળે.

૩. રાજાના મુંડ પાન મળે.

મારી સાથે મુતો. અરે અચ્છિતસંકેતા ! તે વખતે હિંસા અને વૈશા-
નરે મારા મનને એટલું ચક્રોળે ચઢાવ્યું હતું કે વિભાકરે રાંત જેને
મારા ઉપર આઢલો બધો પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતા તેને મેં પાપીએ
રાત્રીમાં ઉઠીને નીચે પટથી પાણી અને મારી નાખ્યો. સાર પછી
માત્ર સરીરપર એક જ વસ્ત્ર પહેરીને હું કનકપુર નગરથી બહાર
નીકળી ગયો.

કનકચૂડનો આદર.

કનકશેખરનો પ્રશ્ન.

ખૂનો પ્રયત્ન-અચાનક.

કુશાવર્તપુરે.

ભયંકર રાત્રીમાં એકલો બહાર નીકળી હું મોટી અટવીમાં આવી
ચલ્યો. ભાં મેં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કર્યાં અનેક પ્રકારનાં
હવેશો અમતો ઉવટે હું કુશાવર્તપુરે આવી પહોંચ્યો. બહાર ઉધા-
નમાં રહ્યો ભાં મને કનકશેખરનાં નોકર ચાકરોએ લેઈ લીધાં તેથી તેણે
મારા આવવાના સમાચાર મહારાજા કનકચૂડને અને સુવરાજ કનકશે-
ખરને આપ્યાં. તેઓએ મનમાં વિચાર કર્યો કે નંદિવર્ધન કુમાર એક-
લો જ અહીં આવ્યો છે તેહું કાંઈ પણ કારણ હોયું લેઈએ. તેઓ પો-
તાના ખાસ માણસના પરિવારને સાથે લઈને બન્ને મારી પાસે આવ્યા.
ઉચિત માન અરસપરસ આપ્યું લીધું. સાર પછી હું અને કનકશેખર
ઉત્સારકમાં સાથે બેઠા પછી તેણે મને એકલા આવવાનું કારણ પૂછ્યું.
મને વિચાર થયો કે આને પણ મારું ચંરિત્ર પરાંદ આવતું હોય એમ
જણાતું નથી, માટે એવાને તે પેતાની વાત થું કામ કરવી લેઈએ ?
તેથી મેં કનકશેખરને કહ્યું 'એ વાત જવા દે ! એમાં કાંઈ દમ નથી.'
કનકશેખરને આવો જવાબ જરા વિચિત્ર લાગ્યો તેથી વળી બોલ્યો
'અરે ભાઈ ! મને પણ તારી વાત ન કહેવાય ? તું થું મારાથી આ-
ટથી બધી લૂદાઈ રાખે છે ?' મેં જવાબમાં કહ્યું 'ના ! એ વાત તો

૧ કુશાવર્તપુર : કનકચૂડ રાજની રાજધાની, કનકશેખરનું ગામ-અર્થાં રત્ન
નંદિવર્ધને લગણમા છવ મેળવી હતી અને કનકશેખરની બહેન કનકમંજરીને
પાંદયે હતો તે તેજ માનાડુ સહેર

૨ ઉત્સારક : એમાં સિખલા હવેઈની બહાર રહેલ મુકતે દોલ તેમાં
ચાલીયા નાખી પાંચમી જેવી બેસવાની જગ્યા.

૩ ૬૭ કુપી અચરસજ નગરનો દાદ. કનકમંજરી વધા વેચાણનેલાં
ખૂનો વાવ કુશાવર્તપુરે પહોંચી નથી એમ જણાય છે.

તેઓએ પછી મને આસનપર બેસાડ્યો અને આ સર્વ હકીકત દેખ બની આવી તે સંબંધી પ્રેમપૂર્વક પૂછવા લાગ્યા. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આતો મારે પંચાત થઈ ! જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં આવા પારકી યિત્તામાં બળનારા અને ઉપર ઉપરથી દેત-પત્સગતા બતાવનારા લોકો મળે છે અને જરા પણ મુખે બેસવા દેતા નથી. ચારોને ફરીવાર પણ મેં જણાવ ન આપ્યો તો પણ તેઓ ફરી ફરીને તે જ હકીકત પૂછવા લાગ્યા. આથી મને ઘણો કંટાળો આવ્યો. અંદર રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર તે વખતે તૈયાર થઈ ગયા એટલે ફેટલાક ચારોને મેં દાર કરી નાખ્યા. આવો પ્રત્યક્ષ અનુષ્ઠાનો બનાવ ભેદને ત્યાં તો મોટો કોળાકણ થઈ ગયો. ચારો મારી સામે ઘણી મોટી શંખ્યામાં હોવાથી તેઓએ મારા હાથમાંથી તરવાર લઈ લીધી. પોતાની જાતનો ભય લાગતો હોવાથી તેઓએ મને બાંધી લીધો.

હવે તે વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો, સર્વ જગ્યાએ અંધારૂં પસર્યું. ચારોએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે આ નંદિવર્ધને અગાઉ આપણા ઉપરી નાયક પ્રવરસેનને મારી નાખ્યો હતો અને હાલમાં આપણા ફેટલાક આગેવાન મુખ્ય ચારોને મારી નાખ્યા છે તેથી જણાય છે કે તે હજી આપણો પૂર્વ કાળનો (જુનો) દુરમન જ છે. આપણે તેની સર્વ હકીકત સારી છે એમ ગણીને તેના દાસ થઈને રહ્યા હતા, લોકોમાં એને આપણા સ્વામી તરીકે જણાવ્યો હતો અને એ વાત દૂર દેશાંતરમાં પણ પહોંચાડી લીધી હતી, તેથી જો હવે તેને આપણે મારી નાખશું તો દુનિયામાં આપણો ઘણો અવર્ણવાદ બોલાશે, અને જેમ અગ્નિને પોટલામાં બાંધી-ભારી સકાય નહિ તેમ તેને રાખવો પણ અશક્ય છે; વળી અહીં રાખીને એને ગમે એટલો મારવામાં આવશે તો પણ તે અટકે તેવો તો છે જ નહિ; માટે દૂર પ્રદેશમાં લઈ જઈને એને છોડી દેવો એજ વધારે સારું છે એમ તેઓએ અંદર અંદર વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો. પછી તેઓએ મને ગાઝમાં નાખી

૧ વિષમકટ પર લટાઈમાં પ્રવરસેન નાયકને નંદિવર્ધને માયોં હતો. જુઓ ૫. ૫૮૧. પ્રવરસેન પણ વીરચેન નાયકરવાને આવ્યો હતો.

૨ અતિરૂં પોટલુ બાંધી સકાવું નથી, તે તો પોટલામાં હોય તો પણ વધતો જાય છે; તેમ નંદિવર્ધનેને ચારે બાજુથી બાંધીને રાખવો એ મમ્મ બને તેવું નથી એવો ભાવ જણાય છે.

ગાડાં સાથે જ જકડીને બાંધ્યો અને મારા મ્હોઢા ઉપર સખત વસ્ત્ર બાંધવામાં આવ્યું. એ ગાડાની સાથે મનોવેગી અને પવનવેગી બળેડવામાં આવ્યા અને ગાડા સાથે કેટલાક માણસોને પણ મોકલ્યા. અમારૂં ગાડું ચાલ્યું અને રાત્રીમાં જ અમે બાર જોજન ભૂમિને ઉજીવી ગયા. એવી રીતે મંજલ દરમંજલ કુચ કરતા અમે સર્વે શાર્દૂલપુર નગરી નજીક આવી પહોંચ્યા. તે નગરની બહાર એક મહાવિલક નામનું ઉદ્યાન હતું ત્યાં ચોરોએ મને મૂકી દીધો અને ગાડું લઇને તેઓ સર્વે પોતાના પક્ષી તરફ પાછા વિદાય થયા.

શાર્દૂલપુરને પાદરે.

એ ગાડા વખતમાં ત્યાં કંડો પવન વાવા લાગ્યો, જે પ્રાણીઓમાં જન્મથી સહજ વૈર હતું તે પણ તેઓએ છોડી દીધું, આખા જન્મલમાં (ઉદ્યાનમાં) વિશાળ પૃથ્વીની લક્ષ્મી જાણે આવીને વસી હોય તેવું વિકસ્વર તે થઇ ગયું, સર્વે ઋતુઓ જાણે એક કાળે ત્યાં સાથે જ ઉતરી આવી હોય તેવો સુંદર દેખાવ વર્તી રહ્યો, પક્ષીના ટોળેટોળાં આનંદકલ્લોલ કરવા લાગ્યાં, ભમરાઓ સરલ તાલમાં મનને હરણ કરે તેવો અવાજ કરવા લાગ્યા, તે પ્રદેશમાં બહુ તાપ ન લાગે અને પ્રકાશ ઘણો થાય તેવી રીતે સૂર્ય ઉઘોત કરવા લાગ્યો. આવી રીતે આખી કુદરત એવી અનુકૂળ થતી જણાઇ કે મારૂં મન પણ જરા એ આખત તરફ ખેંચાયું અને મારા મનમાં થતો સંતાપ કાંઈક ઓછો થયો.

૧ જે શાર્દૂલપુરના અરિદમન રાજાએ સ્ફુટવચન પ્રધાનને પોતાની પુત્રી નંદિવર્ધનને આપવા સાદ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો તેજ આ નગર છે. જુઓ પૃ. ૬૩૪.

૨ મહાવિલક: મહા એટલે અજ્ઞાનનો મેલ તેનો વિલક એટલે નાશ. સ્થાનની પવિત્રતાથી જ જ્યાં અજ્ઞાનમેલનો નાશ થાય તેવી જગ્યા.

૩ મહાત્મા પુરુષોના પગલાં યાય ત્યાં કુદરત આવી રીતે અનુકૂળ યથા ભય છે. આ મહાત્મા કોણ છે તે હાલ તુરતમાં જ જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩૦ મું.*

મલવિલય ઉધાનમાં વિવેક કેવળી.

લવિલય ઉધાનમાં તે વખતે અનેક દેવો આવી પહોંચ્યા. તેઓએ શરીરપર ધારણ કરેલા આભૂષણોની પ્રભાના પ્રવાહ વડે દિશાઓમાં પ્રકાશ પડતો હતો. તેઓએ ઉધાનની જમીન સાફ કરી નાખી, મુગંધી જળનો ચારે તરફ છંટકાવ કર્યો, પાંચે વર્ણનો

મુંદર મનોહર કલો ચારે તરફ પાથરી દીધાં, એક મોટી વિશાળ અને રમણીય ભૂમિકાને રત્નોથી વિભૂષિત કરી દીધી, તેના ઉપર 'સુવર્ણ' કમળની રચના કરી, તેના ઉપર દેવદુધ (વશ) નો અતિ મુંદર ચંદરવો આંધ્યો, તે ચંદરવાને મોતીઓની શેરો ચારે તરફ છટકાવી દીધી. એવી રીતે સર્વ મુંદર રચનાઓ દેવતાએ તૈ-

વિવેક કેવળીનું ચાર કરી દીધી. પછી બાંહેધે પથેષ્ટ^૧ કૃષ્ણ આપનાર હોવાથી સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જ હોય નહિ, સ્થિરતા મુળે કરીને બાંહેધે સાક્ષાત્ મેરૂ પર્વત જ હોય નહિ, અનેક સુવર્ણનો^૨ ખાલુ હોવાથી બાંહેધે સાક્ષાત્ ક્ષીર સમુદ્ર જ હોય નહિ, શીતલેશ્ય^૩ હોવાથી બાંહેધે સાક્ષાત્ ચંદ્ર જ હોય નહિ, ધણો

* આ અને આવતાં બે પ્રકરણો સાથેજ યજુર્વાનાં છે, માત્ર સમવડ ખાતર થયું પ્રકરણ પાઠવામાં આવ્યા છે.

૧ લીંબકર મહાશયને મટિ દેવો સમવસરભૂતી રચના કરે છે, સામાન્ય દેવળી મટિ હન્ગા યાવ તો બ્રહ્માનાથથી દેવો કમળની રચના કરે છે. સામાન્ય કેવળીને સમવસરભૂ હોય નહિ એવો કલ્પ છે.

૨ કૃષ્ણ: પથેષ્ટ છે: (૧) કલ્પવૃક્ષ પદ્મ સ્વૂળ વસ્તુ; (૨) આચારે પદ્મ મોહા-સ્વર્ન વિગેરે કૃષ્ણ.

૩ સ્થિરતા: પથેષ્ટ છે: (૧) નેરપર્વત પદ્મ-દાંડે ચાલે નહિ તે બાવ; (૨) આચાર પદ્મ-દંડે નહિ તેવા નિશ્ચય ગુણ.

૪ ક્ષીર પથેષ્ટ છે: (૧) સમુદ્રમાં ત્યાં હોય છે. (૨) દેવળીમાં અનેક કોના મુપ્રતિદ્વડ.

૫ શીતલેશ્ય પથેષ્ટ છે: (૧) ચંદ્ર પદ્મ-દાંડાપત્રનો સ્વભાવ છે એવો; (૨) આચાર પદ્મ-શીતલેશ્ય-દાંડા સ્વભાવર-દાંડા.

અરિદમન રાજની સ્તુતિ.

હુને એ શાંદલપુર નગરમાં અરિદમન નામનો રાજા હતો, તેણે લોકોને મુખેથી વિવેકાચાર્ય બહાર ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે એવા સમાચાર સાંભળ્યા એટલે કેવળી મહારાજને વંદન કરવા સારૂ તે નગર બહાર નીકળ્યો. પૂર્વે તેની જે દીકરી મદનમંજૂષાનું પાણિમહાનુ કરવા સારૂ તેણે પોતાના પ્રધાન પુરુષ સ્ફુટચયનને મારી પાથે મોકલ્યો હતો તે કન્યા પણ તેની સાથે ત્યાં આવી હતી અને અરિદમન રાજની શણી અને મદનમંજૂષાની માતા રતિચૂડા પણ સાથે જ આવી હતી. અરિદમન રાજાએ રાજ્યનાં પાંચ ચિહ્નો બહાર છોડી દીધાં, કેવળી ઉપર મનમાં અત્યંત બક્ષિ દેખાડી અને ઉત્તરાસંગ^૩ ધારણ કરી સુરિમહારાજના અવમહામાં તે દાખલ થયો. ત્યાર પછી સુરિ-મહારાજના ચરણમાં પંચાંગ પ્રણામ પૂર્વક નમસ્કાર કરીને પોતાના હાથ લેડી કપાળે લગાડી મુખેથી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

“અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરનાર હે સૂર્ય ! રાગ રૂપ સંતાપનો નાશ કરનાર હે ચંદ્ર ! તમને નમસ્કાર છે. હે કંઈલાસમુદ્ર ! તમારા પવિત્ર પગલાં આજે દર્શન કરાવી, સંસારનો નાશ કરાવીને અમને પાપથી મુક્ત કરી દીધા છે. આજે જ ખરેખર મારો જન્મ થયો છે, આજે જ ખરેખર રાજ્ય મને પ્રાપ્ત થયું છે, મારી અવળેન્દ્રિય આજે જ કૃતાર્થ થઈ છે અને આંખોવડે આજે જ હું દેખતો થયો છું ! ધારણ કે સર્વ પ્રકારના સંતાપો, પાપો અને અશુભને દેવ આપનાર અને મારા મહાભાગ્યને સૂચવનાર આજે આપશ્રીનું દર્શન મને થયું છે.” સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર મહાત્મા આચાર્ય મહારાજની આવા મુંદર શબ્દોમાં સ્તુતિ કર્યા પછી અરિદમન રાજાએ બીજા સર્વ સાધુઓને વંદના કરી અને ત્યાર પછી નિર્જીવ જૂમિને લેઈને પોતે જમીનપર બેઠા. તે વખતે સ્વર્ગ અને મોક્ષ રૂપ વસ્તુઓને પ્ર-

૧ જુઓ ૫૯ ૬૩૪.

૨ છપ, ચામર, પાટુકા, છડી અને તરવાર આ પાંચ રાજ્યચિહ્નો છે. દેવ-વંદનભાષ્ય ગાથા ૨૧ મીમાં છડીને સ્થાને મુનટ કહેલ છે.

૩ ઉત્તરાસંગ એટલે એવું વસ્ત્ર. મોટા માણસ પાસે જતી વખતે ઉત્તરાસંગ ધારણ કરવું જોઈએ એવો વિશ્વાચાર છે.

૪ સૂર્ય અંધકારનો નાશ કરે છે; આચાર્ય અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે.

૫ ચંદ્ર વાપનો નાશ કરે છે; આચાર્ય રાગરૂપ રાગ વાપનો નાશ કરે છે.

લક્ષ કરાવતા હોય તેવી રીતે આચાર્ય મહારાજે તેમજ સર્વ સાધુઓ
રાજને ધર્મલાભ દીધો. ત્યાર પછી બીજા સર્વ લોકોએ આચાર્ય મહારાજને
રાજને અને મુનિઓને વંદના કરી. સર્વ એસી ગયા પછી લોકોમાં
કરવા ઉદ્યુક્ત ગયેલા આચાર્ય મહારાજે દેશના દેવા માંડી.

વિવેક કેવળીની દશના.

“ અહો ભગ્ય પ્રાણીઓ ! કોઈ પણ પ્રકારનો થાક આપો વગર
“ પ્રાણી આ સંસારઅટવિમાં ભટક્યા કરે છે. તેને સર્વજ્ઞ મહારાજે
“ બતાવેલ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. એમ કહેવાતું
“ કારણ એ છે કે જ્ઞાનચક્રથી જોતાં આ સંસાર અનાદિ કાળથી
“ આવેને આવો વર્તે છે, લોક પણ પ્રવાહથી અનાદિ છે અને જો
“ પણ અનાદિ કાળથી છે. હવે એ પ્રાણીઓને અનાદિ કાળની
“ રખડપટ્ટીમાં કોઈ પણ વખત સર્વજ્ઞ બતાવેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ
“ હોતી નથી અને તેને લઈને તેઓ બાપડા સંસારમાં રખડ્યા જ
“ કરે છે અને તેમની રખડપટ્ટીનો છેલો કદિ આવતો નથી. જો તે
“ જોને કદિ પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો પછી તેઓને સંસારમાં
“ રહેવાનું જ રહેતું હોય ? અગ્નિના મેળાપમાં તરખલાનો સંભવ કે
“ અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોઈ શકે ? તેટલા માટે હે રાજા ! તીવર
“ હારજો બતાવેલ ધર્મ આ પ્રાણીઓ પૂર્વે કદિ પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી
“ એવો ચાક્રસ નિર્ભય યાવ છે અને તે સંજોગમાં જરા પણ સંભવ
“ રહેતી નથી. જેવી રીતે મત્સ્યો સમુદ્રમાં ડોળાયા કરે છે તેમ પ્રાણીઓ
“ આ અનાદિ સંસારરૂપ સમુદ્ર જે નિરંતર ઘુમથી ભરેલો છે
“ તેમાં ડોળાયા કરે છે, આવીથી તરફી મત્સ્યની પેઠે ઘસાયા કરે છે
“ અને નિરંતર અડવાયા કરે છે; એવી રીતે ભટકતાં જવારે સ્વકર્મનો
“ અને જન્મપાપનો પરિપાક યાવ, મનુષ્યભવાદિ જ્ઞાત્રી મળી
“ આવે, સંભવ (કાળ)ની અગુદ્રજતા યાવ ત્યારે તેના કાગર મહારાજ
“ રાજા કરનાર અચિત્ત સંક્રિયાની પ્રભુની કૃપા યાવ છે અને તેને
“ પરિણામે મહા મુશ્કેલીએ જાની સહાય તેવી પ્રેર્યોના મિત્ર કોઈ
“ નહીંને ક્યાં નહીંને) સર્વ કલેશને તાલ કરનાર જિવેન્દ ભવપ્રપંચ

૧. રાજા કરનાર અચિત્ત જે નિરંતર સંતોષાવવામાં છે; એના કલેશોને તાલ
નહીંને ક્યાં નહીંને) સર્વ કલેશને તાલ કરનાર જિવેન્દ ભવપ્રપંચ
૨. રાજા કરનાર અચિત્ત સંક્રિયાની પ્રભુની કૃપા યાવ છે અને તેને
પરિણામે મહા મુશ્કેલીએ જાની સહાય તેવી પ્રેર્યોના મિત્ર કોઈ
નહીંને ક્યાં નહીંને) સર્વ કલેશને તાલ કરનાર જિવેન્દ ભવપ્રપંચ

૩. રાજા કરનાર અચિત્ત સંક્રિયાની પ્રભુની કૃપા યાવ છે અને તેને
પરિણામે મહા મુશ્કેલીએ જાની સહાય તેવી પ્રેર્યોના મિત્ર કોઈ
નહીંને ક્યાં નહીંને) સર્વ કલેશને તાલ કરનાર જિવેન્દ ભવપ્રપંચ

“નનાં તત્ત્વનું દર્શન પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પ્રાપ્તિ તી-
 “ધર મહારાજે જતાવેલ સર્વ દુઃખનો નાશ કરનાર ગૃહસ્થધર્મનો
 “અથવા સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. આવા પ્રકારની સામગ્રી પ્રા-
 “પ્તિને મળવી ઘણી મુશ્કેલ છે અને તેટલા માટે સધાવેધનું સાધનું
 “જેમ ઘણું જ મુશ્કેલ છે તેમ ધર્મની પ્રાપ્તિ યધી તે પણ ઘણી જ
 “મુશ્કેલ છે એમ વારંવાર કહેવામાં આવ્યું છે. હવે જો તમને શુદ્ધ
 “ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ છે તો તેને પાળવામાં અને તેટલો ઉદ્યમ કરો.
 “અને એ ધર્મની જોડે અંશે પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય તેટલો અંશે મેળ-
 “વવાને માટે હે ભદ્ર છવો! તમે પ્રયાસ કરો.”

અરિદમન પૂછેલા નંદિવર્ધનસંબંધી સવાલો.

એ વખતે અરિદમન રાજાએ વિચાર કર્યો કે—આ આચાર્ય ભગ-
 વાન તો કેવળજ્ઞાનરૂપ સાક્ષાત્ સૂર્ય છે, તેઓથી તો કોઈ પણ વાત
 અજાણી હોય જ નહિ, માટે આ ભગવાનને મારા મનમાં જે સંશય છે
 તે પૂછી જોઉં. અથવા તો આચાર્યમહારાજને કેવળજ્ઞાન છે તો તેઓ
 મારા મનમાં રહેલો સંશય પોતે પોતાથી જ જાણી શકશે અને મને જે
 હકીકત જાણવાની હતી થઈ છે તે સમજી જશે અને મારા ઉપર
 કૃપા કરીને સર્વ હકીકત પોતે જ કહી જતાવશે. રાજા આ પ્રમાણે
 વિચારે છે તેવામાં ભગ્ય પ્રાપ્તિઓને વિશુદ્ધ બોધ કરવાના ઉદ્દેશથી
 રાજાને સંબોધીને કેવળી ભગવાને કહ્યું:—

વિવેકાચાર્ય—“અરિદમન મહારાજા! તમારા મનમાં જે સંદેહ
 છે તે વાલીથી પૂછો.”

અરિદમન—“ભગવન! હકીકત એમ છે કે આ નણકમાં જે
 ઠેકી મદનમંજુષા નામની મારી દીકરી છે. તેનો સંબંધ પદ્મરાજના
 કુમાર નંદિવર્ધન સાથે કરવા માટે યોગ્ય વખત પહેલાં અહીંથી મારા
 એક સ્ફુટવચન નામના અધિકારીને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો.
 તેને ગયાને ઘણા વખત થયા છતાં જ્યારે તે પાછો આવ્યો નહિ
 ત્યારે તેનું શું થયું તે સંબંધી તપાસ કરવાને અહીંથી મેં કેટલાક મા-
 નુસોને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા. યોગ્ય વખત પછી
 જયસ્થળ નગરે એ પ્રમાણે તપાસ કરવા મોકલેલા પુરોએ પાછો
 આવ્યો. આથીને જાણવું કે એ જયસ્થળ નગર તો બળીને
 ભરેલ થઈને ગયું છે અને જગજગે જેમ દવ લાગ્યો

૧ સધાવેધા નામ અથવા કુંતા ત્યાર ત્યાર મહાનંદી વચ્ચેથી નીચે તે-
 લી કદામાં જેલ જાણને સિદ્ધ રીતે પતાર કરત કે જેલ ઉપર રહેલ સધા ના
 મની પુરુષોની કાલી બાંધને તેવાથી ના. જ ના પ્રવાસ ખેડે જ મુરોલ

હોય તેમ આખું ભાડો થઈ ગયું છે.^૧ વળી જંગલને દવ લાગે સ
જેમ તેની આસપાસનું મંડળ (ચારે બાજુનો પ્રદેશ) પણ બળી
તેમ તે જયસ્થળ નગરની નજીકનાં નાનાં ગામો અને શહેરો
બળીને નાશ પામી ગયાં છે. તે સર્વ બળીને એનો એવો ભાડો
ગયેલ છે કે હાલ તે જાણે એક જંગલ હોય તેવું જ દેખાય છે.
તપાસ કરવા ગયેલા મારા માણસોને એક પણ એવો માણસ ન મળ
કે જેને એ સર્વ હકીકત કેમ બની કે શું થઈ ગયું તે સંબંધી સમ
ચાર પણ પૂછી શકાય! આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને મેં મા
મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો અહો! આ તો મોટી ઉપાધિ ઉત્પન્ન થઈ
અરે પણ આ પ્રમાણે થવાનું કારણ શું હશે? અરે શું સાં તે એ
દમ અચાનક ઉત્પાત થયો હશે અને તેને પરિણામે અંગારાનો વરસા
થયો હશે! અથવા તો અગાઉ ગુસ્સે થયેલા ડોઢ દેવતાએ એ નગરને
બાળીને ભાડો કરી નાંખ્યું હશે! અથવા તો ડોઢ તાપસાદિકે ક્રોધમ
આવી જઈને શાપ દઈને એ નગરને બાળી મૂક્યું હશે! અથવા તો
ક્ષેમ અગ્નિવડે અથવા ચારોએ તેને બાળી મૂક્યું હશે! આ હકીકતનું
ખરેખરે સ્વરૂપ ન સમજવાથી મનમાં શોક પામતો ઘણા વખતથી હું
તે સંબંધી મુંઝવણમાં પડેલો હતો. હવે આપશ્રીના દર્શન થવાથી મારા
શોકનો આજે નાશ થયો છે, પરંતુ મારા મનમાં જે સંદેહ ઉત્પન્ન
થયો હતો તેનું હજી પણ નિવારણ થયું નથી; હવે આપસાહેબ મારો
તે સંશય દૂર કરવા કૃપા કરો.”

વિવેકાચાર્ય—“રાજન! આ પર્યટાની નજીક એક પુરૂષ એડેલો
છે જેના હાથપગ પછવાડેથી મજબૂત બાંધેલા છે, જેના મોઢા ઉપર
મોટો ટુચો મારવામાં આવેલો છે અને જે વાંકો વળી ગયેલો છે તેને
તમે જુઓ છો?”

અરિદમન—“હા સાહેબ! એ પુરૂષને હું બરાબર જોઈ છું.”

વિવેકાચાર્ય—“મહારાજ! જયસ્થળનગર એ પુરૂષે બાળી
નાખ્યું છે.”

૧ નંદિવર્ધને જયસ્થળનાંથી નીકળતી વખતે આગ નૂત્રી હતી તેનું આગં પ
રિણામ આખું હજી જુએલું પૃ. ૬૪૧.

૨ ક્ષેમ અગ્નિ: કેટલાક લોકો દાવાનળ સજવાવવાને ‘ધર્મદીપ’ કહે છે.
સમાસ્તેથી મરતી વખત માને છે કે અહીં ધર્મદીપ કર્યું. ધર્મદીપથી પરવાર
આપમાને વેપ કરી વિત્ત તેવો માને છે. આને ક્ષેમ અગ્નિ-ધર્મદીપ કહે છે. વાંકો
ચોરી કરી આગ નૂત્રે છે અને લોકોનું આગમાં ધ્વન રહે સાં પાતે પલાવત રહ
જવ છે તેવા પ્રકારે અગ્નિ વત્ત આ પદનેથી અનુદાય છે.

અરિદમન—“અહો ! સાહેબ ! એજ પુરૂષ જયસ્થળને સજ-
માવી દીધું ? ત્યારે મહારાજ ! એ પુરૂષ કોણ છે ?”

વિવેકાચાર્ય—“રાજન્ ! તમે જેને જમાઈ કરવા ધાર્યો હતો
તે જ આ કુમાર નંદિવર્ધન છે.”

અરિદમન—“અરે સાહેબ ! એ તે શું વાત ! શું નંદિવર્ધને
પાતે જ એ કામ કર્યું ? આવા પ્રકારનું કામ એણે શા માટે કર્યું ? વળી
અત્યારે તે આવી અત્યંત માઠી અવસ્થામાં શા કારણે આવી ગયેલો
જણાય છે ?”

ત્યાર પછી આચાર્ય ભગવાને સ્ફુટવચન પ્રધાન જયસ્થળનમરે
પદ્મરાજની સભામાં ગયો અને ત્યાં નંદિવર્ધન સાથે
નંદિવર્ધનની નજીવી બાબતમાં હોંસાતોંસી થઈ ત્યારથી માંડીને
કર્મકથા. ચારેએ બાંધી ઉપાડી શાદૂલપુર નગરની બહારના
જંગલમાં (મને) છોડી દીધો ત્યાં સુધીની સર્વે વાર્તા
વિમતવાર કહી સંભળાવી. માફે આવું ચિત્ર વિચિત્ર સ્વરૂપ સાંભળીને
રાજાને તેમજ આખી મંડળીને ઘણી નવાઈ લાગી. અરિદમન રાજાએ
વિચાર કર્યો કે તેનું (નંદિવર્ધનનું) મોહકું બધેલું છે તે છોડી નાંખું ?
અથવા તો એના હાથો છૂટા કરે ? અથવા તો નહિ નહિ ! હમણાજ
આચાર્ય મહારાજે એનું ચરિત્ર નિવેદન કર્યું છે, તે જોતાં એને હમ-
ણાજ છૂટા કરીશ તો અત્યારે જ તે કાંઈક નકારી ધમાધમ જીભ
કરીને કેવળી ભગવાન પાસે અમને આવી મલતની ધર્મકથા સાંભળ-
વાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં કાંઈ વિગત જીવું કરશે. માટે
હવે તો તે જેમ પડેલો છે તેમજ ગુરૂ મહારાજની કપા ચાલે ત્યાં
સુધી તેને રહેવા દેવો એ વધારે સાફ છે. ધર્મકથાનું શ્રવણ પૂર્ણ
થયા પછી તેના સંબંધમાં ઘટતું કરવામાં આવશે. જે પ્રાણીનું આવું
અઘોર પાપચરિત્ર છે તેના ઉપર એકદમ વધારે પડતી દયા કરી
દેવી તે પણ એક રીતે તદ્દન અયોગ્ય છે. હવે તો કેવળી ભગવાનને
એક બીજો પણ સવાલ પૂછી લઉં.

અરિદમનના નંદિવર્ધન સંબંધી વધારે પ્રશ્નો.

અરિદમન—“મહારાજ ! અમે તો અજાણ કુમાર નંદિવર્ધન
માટે ઘણી સારી અને માટી માટી વાતો સાંભળી હતી અને તે મહા
શુભવાન છે એમ જાણવામાં આવ્યું હતું. અમે તો સાંભળ્યું હતું કે તે
ઘણો બહાદુર છે, કાબલ છે, હરેલ છે, સમજબુદ્ધ છે, મહારાજ-
વાન છે, દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો છે, રૂપવત છે, રાજનીતિનો જાણુનાર છે,

સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ છે, સર્વ ગુણોની લગભગ કરોડિ જેવો છે એ બહુ મોટી વિખ્યાતિ પામેલ અસાધારણ પુરૂષ છે—આવી આવી વાતો તેના સંબંધમાં અમે સાંભળી હતી, છતાં એણે આવી અત્યંત પાપયુક્ત ચેષ્ટા શામાટે કરી હશે તે કાંઈ સમજતું નથી !”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! એ આપકોનો એમાં કાંઈ પણ દાવ નથી, તમે એના જે જે ગુણોનું વર્ણન કર્યું તે સર્વ ગુણોથી યુક્ત તે પોતાના સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે બરાબર વર્તે છે. ”

અરિદમન—“ સારે સાહેબ ! એવા ચરિત્ર માટે જો એનો કાંઈ દોષ નથી તો તે સર્વ દોષ કોનો છે તે આપ મને કૃપા કરીને સમજાવો. ”

વિવેકાચાર્ય—“ પેલા તેનાથી થોડે છેટે એ તદ્દન કાળા રૂપવાળા મનુષ્યો એકલા છે તેનો એ સર્વ દોષ છે. ”

રાજાએ પોતાની આંખો વિકસ્વર કરીને આચાર્ય તરફ પુંક કરીને એકલા પેલા એ કાળા મનુષ્યો તરફ નજર કરી અને પછી તે બન્ને મનુષ્યોને ધારી ધારીને વારંવાર જોયા.

અરિદમન—“ મહારાજ ! દૂરથી જોતાં તો એ એ કાળા વર્ણના મનુષ્યોમાં એક પુરૂષ દેખાય છે અને બીજી સ્ત્રી દેખાય છે. ”

વિવેકાચાર્ય—“ તેં જોયું તે તદ્દન બરાબર છે. ”

અરિદમન—“ મહારાજ ! એ પુરૂષ કોણ છે ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ રાજન્ ! એ પુરૂષ મહામોહ રાજાનો પૌત્ર (દીકરાનો દીકરો) થાય છે, અને દ્વેષગર્જેદ્રનો પુત્ર (દીકરાનો દીકરો) થાય છે, એની માતાનું નામ અવિવેકિતા છે તાત્ત્વિક સ્વરૂપ. અને એનું પોતાનું નામ વૈશ્વાનર કહેવાય છે. એનો જ્યારે દ્વેષગર્જેદ્રને ઘરે અવિવેકિતાની કુક્ષીએ જન્મ થયો ત્યારે તો પ્રથમ તેનું ક્રોધ એનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું પણ સાર પછી એનામાં જેમ જેમ ગુણો (?) વધતા ગયા તેમ તેમ તેના માબાપે જ સગા સંબંધીઓને બોલાવીને તેઓને સર્વને પસંદ આવે તેવું ‘ગુણપુરૂષ’ ‘વૈશ્વાનર’ નામ સ્થાપન કર્યું. ”

અરિદમન—“ સારે સાહેબ ! એ પુરૂષ સાચે બીજી સ્ત્રી એકલી છે તે કોણ છે ? ”

૧ પોતાના સ્વરૂપે ચેતનમાં અનંત ગુણો છે. કર્મને લીધે ગુણપર આવરણ થાય છે.

૨ વૈશ્વાનર એટલે અગ્નિ. ક્રોધી માણસ નિરંતર બળ્યાજ કરે છે, ક્રોધના ધમધમાટમાં જ રહે છે અને તેનો મગજ સર્વથા તેજ જ રહે છે.

વિવેકાચાર્ય—“દ્રેષ્યગર્જેન્દ્રનો સંબંધી એક દુષ્ટાભિસંધિ. સબ છે, તેની સહી નિષ્કરણતા નામે છે, તેની એ દીકરી છે. તેનું નામ હિંસા છે.”

અરિદમન—“આ નંદિવર્ધન કુમાર સાથે એ બન્નેનો (વૈશ્યાનર અને હિંસાનો) સંબંધ ક્યાંથી અને કેવી રીતે થયો?”

વિવેકાચાર્ય—“અરે એ બન્ને કુમાર નંદિવર્ધનના અંતરંગ રાજ્યમાં મિત્ર અને સ્ત્રીપણે રહેલ છે—વૈશ્યાનર પોતાને દિસારવૈશ્યાનર- તેના મિત્ર તરીકે જણાવે છે અને હિંસા તેની સ્ત્રી ૧૪ વિષયાંસ. થઈને રહી છે. નંદિવર્ધને પણ પોતાનું મુદ્દય એ બન્નેને એટલું બધું આપી દીધું છે કે તેનો સંબંધ થયા પછી અમુક બાબતમાં પોતાનો અર્થ સરે છે કે સરતો નથી તે વિચારતો નથી, અમુક બાબતમાં ધર્મ થાય છે કે અધર્મ થાય છે તેની દરકાર કરતો નથી, અમુક પદાર્થ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું લક્ષ્ય રાખતો નથી, અમુક પદાર્થ પીવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની વિચારણા કરતો નથી, અમુક બાબત બોલવા યોગ્ય છે કે નહિ તે જાણતો નથી, અમુક પદાર્થ કે સ્ત્રી તરફ જવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની તુલના કરતો નથી અને અમુક કાર્ય કરવાથી પરિણામે પોતાને કેટલું હિત થશે અથવા કેટલું ગુણના થશે તેનો વિવેક કરતો નથી—આવી સ્થિતિ થયા પછી પોતામાં કેટલાક ગુણોને અમલમાં મૂકવાની દેવ તેણે પાડેલી હતી તેને પણ તે ભૂલી ગયો છે, અને તેનો આત્મા બળે રાજ દો-પોનો હમલોજ હોય તેવો થઈ ગયો છે. એ બન્નેને મુદ્દયમાં ધારણ કરવાથી નંદિવર્ધન પોતાની નાની વયમાં સાથે અભ્યાસ કરનાર નિર-પરાધી બાળકોને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપતો હતો, અભ્યાસ કરા-વનાર કળાચાર્યને વારંવાર દમ દેતો હતો અને દિતોપદેશ આપનાર વિદુરને પણ તેણે એક વખત લાત મારી દીધી હતી. ખરાબ સંજ-તમાં પડવાથી બાળકાળમાં આવા ધંધા કર્યા પછી જ્યારે તે જુવા-નીમાં આવ્યો ત્યારે તો એ બંનેની સાથેથી અનેક પ્રાણીઓનો પ્યાનુ કાઢી નાખતો હતો, એટલી એટલી લગાડેલી કરીને આવી દુનિયાને

૧ ગુણ ૪ ૩૫૧ (જાત પ્રત્યાન-કે ૧ હ)

૨ ગુણ ૪ ૩૫૨

૩ ગુણ ૪ ૫૫૧.

૪ ગુણ ૪ ૫૫૮

૫ વિષય-૧૮૫૪ ૩૫૫ માટે ગુણ ૪ ૫૫૧. સંજ-તનું દમ લાગે બાલે ગુણ ૨ ૫૪૪-૫.

મોઢો સંતાપ ઉત્પન્ન કરતો હતો. એ અંનેને વશ થવાથી તેણે પોતાની ઉપર અત્યંત ઉપકાર કરનાર પોતાના તદ્દન નજીકના સગા સંબંધીઓને પણ મારી નાખ્યા, પોતાના ઉપર પ્રેમ રાખનાર મહારાજા કનકેશ્વર અને કુમારશ્રી કનકેશ્વરની અવગણના કરી, એણે સ્ફુટવચન સાથે અકાળે મિથ્યા વિવાદ કર્યો, કારણુ વગર તેને મારી નાખ્યો, તેમજ પોતાના માતા પિતા ભાઈ બહેન અને છેવટે પોતાની અત્યંત પ્રિય સ્ત્રીનાં ખૂન કર્યો, આખા નગરને સળગાવી મૂક્યું અને સ્નેહથી ભરપૂર મિત્ર અને નોકરને મારી નાખ્યા. આ સર્વ હકીકત તો તમે હમણાજ જાણી છે. આ સર્વ દોષસમૂહ જે અલારે નંદિવર્ધનમાં દેખાય છે તે સર્વનું કારણુ તેનો પેલો વૈધાનર જે મિત્ર થઈને રહ્યો છે અને હિંસા જે તેની સ્ત્રી થઈને રહેલી છે તે બે જ છે. એમાં આ આપણા નંદિવર્ધન કુમારનો કંઈ દોષ નથી; એ તો પોતાનાં અસલ સ્વરૂપે અનંત જ્ઞાનનું સ્થાન છે, અનંત દર્શનનું ભાગ્ય છે, અનંત વીર્યનું પાત્ર છે, અનંત સુખનું દેકાણું છે અને ન ગણી શકાય તેટલા શુભોનું વાસભુવન છે! એ આપણે પોતાનું આત્મ સુદર આત્મસ્વરૂપ છે તેને અલારે જાણતો નથી અને તેને લઈને જ આખા અત્યંત પાપી મિત્ર અને સ્ત્રી જેણે તેના સ્વરૂપમાં આટલો મોટો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે તેની સોળતમાં પડી જઈને તેઓને ત્યાં રહે છે અને તેવી અવસ્થામાં રહીને અનેક દુઃખપરંપરાના અનુભવ કરે છે.”

અરિદમન—“ મહારાજ! અમે સ્ફુટવચન પ્રધાનને આવીથી અમારી દીકરીને આપવા સારૂ જયસ્થળ નગરે માં મિત્ર ભાઈ સો- કહેવો તે પહેલાં અમે ઘણા મનુષ્યોની પાસે સાંભળ્યું હતું કે જ્યારે એ નંદિવર્ધન કુમારનો જન્મ થયો ત્યારે પદ્મરાજના આખા રાજકુળમાં ઘણો જ આનંદ થઈ રહ્યો હતો, રાજવના ભંડારમાં અને સમૃદ્ધિમાં ઘણો વધારો થયો હતો અને આખા નગરને ઘણો આનંદ થયો હતો. ત્યાર પછી તે નં-

૧ જુઓ પૃ. ૬૧૭. રાજસભામાં કનકેશ્વરનું માંડે અપમાન કર્યું અને ૬૧૭ માં કુશાવર્તકુર હેમલતી વખતે તેમની રજા પણ ન લીધી. બીજી વખત આખો ત્યારે ઘરવાર કમામી. જુઓ ૫ ૬૪૮.

૨ માં બહેન નંદિવર્ધનને હતાં એવી મૂળ કથામાં દર્શાવેલ આવેલ નથી.

૩ આ વિવાદ રાજવના પ્રસંગને લઈને છે. જુઓ પૃ. ૬૪૬.

૪ પદ્મરાજ રાજકુળ ઉપર કંઈક આક્રમણને મૂક્યો છે. જુઓ પૃ. ૬૪૭. નંદિવર્ધન કોઈને તે વધારે કંઈક કહે છે. જુઓ ૫ ૬૪૮-૬૪૯.

દિવ્યન. કુમાર મોટા થયો. સારે તે રાજ્યના પ્રધાન ગુરુગોને મળે
આનંદ આપતો હતો, તેના ગુણોની વાતો આરે તરફ ઘણી ફેલાઈ
હતી અને પોતાના પ્રતાપથી તેને આખી દુનિયાને વશ કરી લીધી
હતી, સમુદ્રોપર ધણી હતો મેળવી હતી, વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી
હતી, યશનો ડોક વંચાણ્યો હતો અને તેને લઈને આ પૃથ્વીતળપર
એક સિંહની જેવું પરાક્રમ તેને કરી બતાવ્યું હતું. છેવટે તેને ગુપ્ત-
સમુદ્રમાં આનંદ કરતો સાંભળ્યો હતો. આવી આવી અનેક સુંદર
વાતો કુમાર નંદિવર્ધનના સંબંધમાં અમે અગાઉ સાંભળી હતી. તેથી
મહારાજ! આ તેનો પાપી મિત્ર અને દૂર ભાઈ જે અસારે તેને
આટલું બધું દુઃખ આપે છે તે તે વખતે તેની સાથે ન હોતા? શું
તેઓ હુમાયુન તેના સંબંધમાં આવ્યા છે?”

વિવેકાચાર્ય—“રાજા! તે વખતે પણ આ મિત્ર અને ભાઈ
તો તેની સાથેજ હતા, પણ વળી તે વખતે તેનું એટલું બધું શીક
કહેવાતું હતું અને દેખાતું હતું તેનું એક બીજું કારણ હતું.”

અરિહમન—“સાહેબ! તે શું કારણ હતું?”

વિવેકાચાર્ય—“તે વખતે તેની સાથે એક પુણ્યોદય નામનો
મિત્ર હતો જે નિરંતર કુમારની સાથે રહેતો હતો.

પુણ્યોદયનું પદ્મરાજના આખા કુટુંબને આનંદ થયો અને બીજું
સદચરણ. જે જે સર્વ થયું, જેની તમે હમણાં વાત કરી તે સ-
ર્વનું કારણ એ પુણ્યોદય મિત્ર હતો. જ્યાં તે હોય છે

ત્યાં તે પોતાના પ્રભાવથી આનંદ આનંદ કરી મૂકે છે અને યશવિસ્તાર
આરે તરફ ફેલાવે છે; પણ કમનસીબે વાત એવી બની કે પુણ્યોદયથી
એ સર્વ સારાં વાનાં થતાં હતાં છતાં મોહને વશ પડેલ હોવાથી કુમારને
તે વાતની ખબર પડતી ન હોતી, એટલુંજ નહિ પણ વાત એવી હાથી
થતી હતી કે પુણ્યોદયના પ્રતાપથી તેને જે જે લાભ થાય, તેનું સાફ
થાય, તેની આબરૂ વધે, તે સર્વ તેના વૈધાનર મિત્ર અને ભાઈ
હિંસાના પ્રતાપથી થયેલ છે એમ જ તે માનતો હતો. આથી પુણ્યોદય
મિત્રને ધીમે ધીમે જણાયું કે આ ભાઈથી કાંઈ તેનો ગુણુ માને
તેના કે વધારે સમજણવાળા છે જ નહિ. આવા વિચારથી ધીમે
ધીમે તે કુમાર ઉપરનો પ્રેમ ઓછો કરતો ગયો, તેનાથી ધીમે ધીમે
દૂર થવા લાગ્યો અને જ્યારે આ નંદિવર્ધને વિનાકારણે રાજસભામાં
સ્ફુટવચનનું માણું ઉડાવી દીધું ત્યારે તે એક દિસાએ રહેતો માપી

ગયો અર્થાત્ તેનાથી તદ્દન છૂટો પડી ગયો. સાર પછી તે પુણ્યેઈ વગરનો થઈ પડ્યો, જોટલો તો હિંસા અને વૈશ્વાનરે પોતાનો દાર એ ઉપર વધારે ચલાવવા માંડ્યો અને તેથી અનેક પ્રકારનાં પાપ કરીને તેના ઉપર અનેક અનર્થના પ્રસંગો આણ્યા.”

અરિદમન—“ મહારાજ ! સારે આ નંદિવર્ધનને એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની સાથે કેટલા વખતથી સંબંધ થયેલો છે ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ એ નંદિવર્ધન કુમારને હિંસા અને વૈશ્વાનર સાથે અનાદિકાળથી પરિચય છે. માત્ર પદ્મરાજને ઘરે જ્યારે એનો જન્મ થયો સારે પેલા બંને વધારે સ્પષ્ટ રીતે તેનામાં પ્રગટ થયાં. અગાઉ તે બંને છુપાઈને રહ્યા હતાં.”

નંદિવર્ધનનું અનાદિ સ્વરૂપ.

અરિદમન—“ સારે સાહેબ ! આ નંદિવર્ધન કુમાર અનાદિકાળનો છે ? ”

વિવેકાચાર્ય—“ હા, તેમજ છે.”

અરિદમન—“ સારે એ પદ્મરાજના પુત્ર તરીકે શામાટે પ્રસિદ્ધ થયો છે ? અનાદિકાળનો હોય તો પછી તે છે જ એમ કહેવું બેઠ્યું.”

વિવેકાચાર્ય—“ હું પદ્મરાજનો પુત્ર છું એવું તેને મિથ્યા અભિમાન (ખોટું આત્મજ્ઞાન) થયું છે. એવા ખોટા અભિમાન ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો મદાર બાંધવો નહિ.”

અરિદમન—“ સારે પરમાર્થથી આ નંદિવર્ધન કુમાર કોણ છે અને કોનો પુત્ર છે ? તે આપ બરાબર સમજાવો.”

વિવેકાચાર્ય—“ અસલમાં આ નંદિવર્ધન કુમાર અસંવ્યવહાર નગરનો રહેનારો છે અને તેથી તે અસંવ્યવહારી કુંડુંબનો ગણાય છે. એનું ‘સંસારીજીવ નામ છે. કર્મપરિણામ મહારાજના હુકમથી લોક-સ્થિતિ’ અને તન્નિયોગને અનુસરીને તેને પોતાની ભાર્યા ભવિતવ્યતા’

૧ પ્રશ્ન એ પ્રકારનો છે. આત્મા તરીકે અથવા નંદિવર્ધન તરીકે. રાજાએ તો સામાન્ય પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે શું અનાદિકાળથી આ નંદિકુમાર છે ?

૨ જુઓ પૃ. ૩૦૦.

૩ જુઓ પૃ. ૨૯૮.

૪ લોકસ્થિતિ અને તન્નિયોગ દ્વંતના કંતવ્યપર પૃ. ૩૦૩ પર વિવેચન થઈ ગયું. સાં આપેલી નોટ પણ જુઓ પૃ. ૩૦૪.

૫ જુઓ પૃ. ૩૦૮. સાં તેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

સાથે અસંખ્યવદાર નગરથી બહાર કાઢવામાં આવે છે ત્યારથી એ મેદ દેશાળેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે રખડ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે મારે તેના સંબંધમાં રામજનું.”

અરિદમન—“સાહેબ ! એ સર્વ કેવી રીતે મનું નમે અને એના સંબંધમાં કેવી રીતે મનું છે તે સર્વ વિસ્તારથી સાંભળવાની મને ઇચ્છા કે તો આપ કૃપા કરીને મને તે સર્વ કહો.”

વિવેકાચાર્ય—“જે તારી ઇચ્છા છે તે બરાબર સાંભળ.”

પછી આચાર્ય મહારાજે મારે સર્વ દેશાલ વિસ્તારથી અરિદમન રાત રામજ કદી સંભળાવે. અરિદમનરાજ કેવળી ભવપ્રપંચ આચાર્ય ભગવાનના દર્શનથી મળી ગયેલ હોવાને લીધે, બોધ ધાતો રપટ અને શુદ્ધ હોવાને લીધે, ભગવાનનાં વચન વિચાર હપજવે તેવાં હોવાને લીધે, તેના આત્મા વધુકર્મી હોવાને લીધે તથા ચોરા વખતમાં તેનું કલ્યાણ થવાનું હોવાને લીધે તેને (રાત અરિદમનને) મનમાં રુદુરણુ થઈ આવી કે ‘આ-ચાર્ય મહારાજે કેવળજ્ઞાનથી નંદિવર્ધન સંબંધી અને તેના સંસાર પરિપ્રમાણ સંબંધી સર્વ હકીકત જાણી છે તે પ્રસંગને લઈને તે બદાને સર્વ ભવપ્રપંચ મને બતાવવા ઇચ્છા રાખી હોય એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ આત્માને લીધે વિચાર કરી પછી તેણે ભગવાનને પૂછ્યું “સાહેબ ! એ હકીકત જે પ્રમાણે મેં મારા મનમાં ધારી છે તે પ્રમાણે જ છે કે બીજું કોઈ રીતે છે ?”

વિવેકાચાર્ય—“રાજા ! તે તેજ પ્રમાણે છે. તમારી બુદ્ધિ બરા-બર રસ્તાપર આવી ગયેલી છે (માર્ગાનુસારિણી^૧ થઈ ગઈ છે) તેથી હવે તમારી ધારણામાં ખોટી હકીકત આવવાનો સંભવ નથી.”

૧ પૃષ્ઠ ૩૧૩ માં સંસારીછવને અસંખ્યવદાર નગરથી બહાર કાઢવામાં આવે છે તેનું વર્ણન વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું છે.

૨ ‘માર્ગાનુસારી’ એ જૈનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સમ્યકત્વપ્રાપ્તિ પ-દેશમાં ખોટા રસ્તાપરથી સાચા રસ્તાપર આવે અને નીતિનિયમોનું પાલન કરે તેને માર્ગાનુસારી કહેવામાં આવે છે. તેના શુભો નાટ જુઓ ચોગસાસ-કર્તા શ્રીમાન દેમચંદ્રાચાર્ય.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યધર્મદુર્લભતા.

આચાર્યશ્રી વિવેક દેવળીએ જ્યારે અરિદમનરામ જણાવ્યું કે તેની બુદ્ધિ માર્ગાનુસારિણી થઈ છે એટલે રાજાને ઘણો આનંદ થયો, તત્ત્વ સમજવાનો વિશેષ જિજ્ઞાસા થઈ અને સન્મુખભાવમાં મોટો વધારો થયો. પછી રાજાએ સવાલ કર્યો “સાહેબ આપશ્રીએ હમણા જે વાત જણાવી તે નંદિવર્ધનની ખાસ છે પીળા કોઈ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ તેનું જ બને છે.” સવાલ પૂછ્યા પહેલાં જ રાજાના મનમાં ભવપ્રપંચનો ખ્યાલ થઈ ગયો હતો, જ્યાં થું મળશે તેનું સહજ દર્શન થઈ ગયું હતું અને વિશેષ સ્પષ્ટતાની જરૂર હતી. આ અતિ મહત્વની બાબતપર આચાર્યશ્રીએ ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો:—

પ્રાણીઓનો ઉત્કાન્તિક્રમ.

મનુષ્યપણની દુર્લભતા.

ભવપ્રપંચની વિચિત્રતા.

શુદ્ધ ધર્મપ્રાપ્તિની દુર્લભતા.

વિવેકાચાર્ય—“રાજા! આ સંસારમાં રહેલા સર્વ પ્રાણીઓના સંબંધમાં એવાજ પ્રકારનો હેવાલ ઘણું ખરું બને છે. તે આ પ્રમાણે છે: સર્વ પ્રાણીઓ અસંવ્યવહારિક રાશિમાં પ્રાપ્તે અનાદિગ્રંથથી રહેતા હોય છે. પ્રાણી જ્યારે ત્યાં વસતા હોય છે ત્યારે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે આશ્રવદ્વારો^૧ તેના અંતરંગના સગા સંબંધીઓ હોય છે. વિશુદ્ધ જૈન આગમ ગ્રંથોમાં બતાવેલાં અનુયાય કરીને વિશુદ્ધ માર્ગપર આવી જેટલા પ્રાણીઓ કર્મથી મુક્તિ પામે છે. શુદ્ધ યાત્ર છે તેટલાજ પ્રાણીઓ એ અસંવ્યવહાર અવસ્થામાંથી બહાર નીકળે છે (અવહાર રાશિમાં આવે છે) એ પ્રમાણે કેવળમાનથી સર્વ વસ્તુઓ દેખી સકનારનું વચન છે. એ અસંવ્યવહાર રાશિમાંથી બહાર નીકળેલા હવે એકદ્રિષ જાતિમાં અનેક પ્રકારથી વિવિધતાએ ખગલા દેરાનવની ભાગવે છે, વિવેકદ્રિષમાં નાનકડાં

૧ જે ક્રોધ, માન, માયા તે ‘આશ્રવદ્વાર’ કહેવાય છે.

૨ એકદ્રિષ, બેકદ્રિષ અને ત્રેકદ્રિષ હોવાનું સનુચ્ય વાત ‘વિવેકદ્રિષ’ ક.

“કારનાં નાટકો કરે છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળું નિર્મલું કરે છે.
 “અમણુ કરે છે, ત્યાં સર્વત્ર તે અનેક પ્રકારનાં ફળો કરે છે.
 “જૂદા જૂદા ભવમાં સહન કરવા માટે બંધનું નેકું કરે છે.
 “જોનાં પરિણામો ભોગવતાં ચારેવાર નવાં નવાં ફેલું કરે છે.
 “યોગે ધારણુ કરે છે, અરથદૃષ્ટી (રેટ)ના નિર્ણય કરે છે.
 “કરે છે અને ત્યાં તેજોનાં સહન અને ધારણુ કરે છે.
 “પાંખાં ઘણાં રૂપો થાય છે અને વળી તેજો કરે છે.
 “રૂપ લે છે, કોઈ વખત પાણીનું (અપૂદયનું) રૂપ લે છે.
 “શિનું રૂપ લે છે, કોઈ વાર વાયુનો દેહ ધારણુ કરે છે.
 “રૂપતિનું શરીર ધારણુ કરે છે. કોઈ વાર મેદોદ્રિય કરે છે.
 “ત્રણ ઇન્દ્રિય ધારણુ કરે છે, કોઈ વાર ચાર ઇન્દ્રિય કરે છે.
 “કોઈ વાર અસંતી પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય છે, કોઈ વાર
 “પંચેન્દ્રિય તિર્યચ થાય છે, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં રૂપ લે છે.
 “(મત્સ્યાદિક) થાય છે, કોઈ વાર જમીનપર ચાલવાનું કરે છે.
 “કોઈ વાર આકાશચારી (પક્ષી)નું રૂપ લે છે.
 “રૂપો લઈને પ્રત્યેક સ્થાનમાં અનંતી વાર ભટકે છે.
 “જગ્યાએ વિચિત્ર રૂપોવડે ભટકતાં ભટકતાં, અનંતી વાર ભટકે છે.
 “જેમ કદાચ રત્નદ્વીપની પ્રાપ્તિ થઈ જાય, મહાદેવ તે જોઈને
 “જયા પછી જેમ કોઈને મહા સ્વૈયં (અનંત) કરે છે.
 “જાય, જેરથી મોટી મૂર્છા આવી નેચા પછી ફરીને જાય.
 “ગાડીને જેમ યોગ થઈ જાય અથવા તે ઇન્દ્રિય કરે છે.
 “રાઈ ગયેલા પ્રાણીને જેમ અચાનક વિદ્યુત્ક્રોધ કરે છે.
 “તે પ્રમાણે ઘણી મુશ્કેલીએ મળી શકે છે.
 “જાય છે. ત્યાં પણ મોટા ધનના ભંડાર કરે છે.
 “જાય છે તેમ મનુષ્યભવમાં વિદ્યુત્ક્રોધ કરે છે.
 “બહુ બહુ પ્રકારની દેશનમણિઓ કરે છે.
 “મહાનિઠામાં પડી ગયેલા મનવાણા મહા દેવતા જેવા રાંક પ્રા-

૧ મહા ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૨ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૩ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૪ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૫ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૬ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૭ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૮ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૯ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.
 ૧૦ આ ઉપર નીચે મુજબ અનેક નોંધો કરેલ છે.

“હીઓ તો તદન હેરાન થઈ ભવ હારી જવા જેવા થઈ જા
 “એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક ઊંચી હદના પ્રાણીઓ કે જેઓ
 “મહારાજે બતાવેલ આ ભવપ્રપંચ સારી રીતે સમજેલા
 “છે, જેઓનાં હૃદયમંદિરમાં જિનવચનરૂપ દીપકનો પ્રકાશ
 “હોય છે, જેઓ તેને લઈને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થવો કેટલો મુશ્કેલ
 “સમજતા હોય છે, જેઓ સંસારસાગરને તારતાર એક પ્રતેજ
 “એમ બરાબર જાણતા હોય છે અને જેઓ કાંઈક સંવેદન થ
 “(સમ્યગ્જ્ઞાનયોગે) ભગવાને બતાવેલ ઉપદેશનો અર્થ પોતાના અનુભ
 “જાણતા હોય છે અને જેઓએ પોતાના પરમ આત્મદેહ સ્થાપિ
 “દશા છે એમ નિર્ણય કરેલો હોય છે તેવાઓ પણ નાના બ્રાહ્મ
 “વેડે બીજાઓને ત્રાસ આપવા મંડી જાય છે, અર્થથી તેવાઈ બ્ર
 “બીજા પ્રાણીઓને છેતરવા મંડી જાય છે, પૈસા પૈસા કરપ
 “પ્રત્યક્ષ આવે સારે રાજી રાજી થઈ જાય છે, અનેક પ્રાણીઓને મ
 “નામે છે (મારવા પડે તેવો ધંધો કરે છે અથવા ત્રાસ કરે છે
 “એટલું જાણે છે, મારકા પૈસા ક્રિયાપત્ર કરે છે, ક્રિયાના નિર્મા
 “ઉપનિષદ કરવામાં આસક્ત બની જાય છે, મોટો સંગ્રહ (પરિમા
 “એકઠો કરે છે, સુગ્રીવોજન કરે છે; તેમજ વળી તેવા પદ
 “સાન દેવા છતાં સારા શબ્દ સાંભળવામાં મોઢ પામી જાય
 “મુંદર રૂપ લેવાનાં મુંઝાઈ જાય છે, સાસ રચવામાં પદાર્થો
 “વામાં આસક્ત થઈ જાય છે, મુખવચામાં પદાર્થો મુખવાચમાં જાય
 “જાય છે, મુંદર રૂપમાં પદાર્થો વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓને જેમણે બિ
 “વેપરે છે, વળગી પડે છે, અને પોતાને પચાઈ ન આવે તેવા સમ
 “વેપ રસ નેષ કે સંવેદનામાં પદાર્થ કે પ્રાણીવદ દેવ કરે છે, તેમ
 “સામું નિરસ્તકારથી નજરથી જુએ છે, તેની અવગતિ થઈ જ
 “પરસ્પરાનંદોનો અનાદરજન નિરંતર અનુભવ કરાવે છે, માથે ફેર
 “(મિલકત આસક્ત કેવર) કોઈ પણ કદાચનો અંજુવા ન કાનડો જેવ
 “અવળાં આવે તેમ મોઢા કરે છે. સારીરને વડન કેટલું અવળાં થઈ જ
 “અને વપરવા કરવાથી તે દૂર નાસવા કરે છે. આ મનુષ્યનો મન
 “કરને તેથી અવગતિ નિર્માણ આસક્તિ પ્રચાર કરવામાં થઈ જ
 “વેપર દેવા છતાં કે અનુભવ કે દર પ્રમાણે વર્તણૂક કરે છે તેમજ
 “અનુભવના આસક્તિ કરાવે - મરણીય કોઈકે તેમ કલેશજનક
 “આ મનુષ્ય નાક પોતેને જાણે નહીં મનુષ્યના નાકે જાણે નહીં
 “જાણે નહીં તેમજ મુંદર રૂપ કુલજમાં મુંદર રૂપ મુંદર રૂપ
 “કેવર નહીં જાણે કે જાણે નહીં તેમજ મુંદર રૂપ મુંદર રૂપ મુંદર રૂપ

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ત્રણ કુંડુંબો.

રિદમન રાજનો સવાલ ઘણો મુદ્દાસરનો હતો, આખી પર્યદા સવાલનો જવાબ સાંભળવા આતુર થઈ રહી હતી, વિવેક કેવળી મહારાજ પણ અત્યારે સર્વ હકીકત સ્ફુટ કરી સમજાવવા ઉચુક્ત થયા હતા અને આરે આજીએથી જમાવટ બરાબર થઈ હતી. વિવેક કેવળીએ તે વખતે મધુર સ્વરે ત્રણ કુંડુંબની હકીકત કહી સંભળાવી અને રાજાએ તે પર પ્રશ્નાવળિ કરી તેનો વિગતવાર હેવાલ નીચે પ્રમાણે છે:—

ત્રણ કુંડુંબ વર્ણન.

ક્ષાંતિમાર્દવાદિ (અંતરંગ.)

ક્રોધ રાગદ્વેષાદિ (અંતરંગ.)

માતાપિતા શરીરાદિ (બાહ્ય.)

વિવેકાચાર્ય—“રાજા! દરેક પ્રાણીને ત્રણ ત્રણ કુંડુંબો હોય છે તે આ પ્રમાણે: પ્રથમ કુંડુંબમાં ક્ષાંતિ, માર્દવ (માનનો ભાગ), આર્જવ (સરળતા-માયાનો ભાગ), મુક્તિ (લોભનો ભાગ), જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, સુખ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રતા-બાહ્ય અને અભ્યંતર), તપ અને સંતોષ વિગેરે કુંડુંબીઓ (ઘરના માણસો) હોય છે; બીજા કુંડુંબમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, શોક, ભય, અવિરતિ (તત્ત્વ નિયમનો અભાવ) વિગેરે કુંડુંબીઓ (ઘરના માણસો) હોય છે; અને આ શરીર, તેને ઉત્પન્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષ (માતાપિતા) અને બીજા તેવાજ પ્રકારના લોકો (ભાઈ બહેન વિગેરે) સંબંધી તરીકે હોય છે તે ત્રીજું કુંડુંબ કહેવાય છે. આ ત્રણ કુંડુંબ બદ્ધારા દરેક પ્રાણીનાં સંખ્યાવગરનાં સગાં સંબંધીઓ થાય છે.

“આમાં જે ક્ષાંતિ માર્દવ આર્જવ વિગેરે પ્રથમ કુંડુંબ કહેવાનાં આચ્યું તે આ પ્રાણીનું સ્વાભાવિક કુંડુંબ છે, અનાદિકાળથી તેની સાથે રહેલું હોય છે, તેનો કદિ છોડો આવતો નથી, સર્વથા તાત્પર્ય

“ મતો નથી; તે નિરંતર પ્રાણીનું હિત કરવામાં તત્પર રહે છે, તે
 “ કોઈ વખત યુપાઈ બન્ય છે અને કોઈ વખત બહાર પ્રગટપણે નીકળી
 “ આવે છે-તેવો તેનો સ્વભાવ છે, તે અંતરંગમાં રહે છે અને પ્રાણીને
 “ તે શોધપ્રાપ્તિ કરાવી આપે તેવી શક્તિવાળું છે, તેનું કારણ એ છે
 “ કે તે પોતાની પ્રકૃતિથી જ પ્રાણીને ડાંચે લઈ બન્ય છે.

“ ત્યાર પછી કોથ માન વિગેરે બીલું કુટુંબ પ્રાણીના સંબંધમાં
 “ કહેવામાં આવ્યું તે તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, પરંતુ કમનસીબે હકી-
 “ કત એવી બને છે કે વસ્તુસ્વરૂપ નહિ સમજનાર પ્રાણી તેને જાણે
 “ પોતાનું સ્વાભાવિક કુટુંબ હોય તેમ માનીને તેના ઉપર ઘણો જ
 “ પ્રેમ રાખે છે; આ બીજા પ્રકારનું (કોથ માન રાગ દ્વેષ રૂપ) કુટુંબ
 “ અભવ્યોના સંબંધમાં અનાદિકાળથી છે અને તેનો છેડો તેને કદિ-
 “ પણ આવે તેમ નથી તેથી અનંત છે. કેટલાક બન્ય પ્રાણીઓને
 “ (આસન્નસિદ્ધિ જીવોને) તે અનાદિકાળથી છે પણ તેનો છેડો
 “ નહકમાં આવે તેવા સ્વભાવવાળું હોય છે; એ કુટુંબ કોઈ પણ અ-
 “ પવાદ વગર એકાંતે પ્રાણીનું ઘણું જ અહિત કરનાર છે, પ્રથમ કુટું-
 “ બની પેઠે તે પણ કોઈ વખત યુપાઈ બન્ય અને કોઈ વખત બહાર
 “ નીકળી પડે તેવા સ્વભાવવાળું છે અને અંતરંગમાં રહે છે; પ્રાણીને
 “ જેટલો અને તેટલો સંસારવૃદ્ધિનો લાભ કરાવી સંસારને વધારી
 “ આપવો તે તેનો ધર્મ છે, કારણ કે પ્રાણીને ઉચ્ચકીને ઉપરથી નીચે
 “ (ડાંચા) પડકવા એ તેનો સ્વભાવ છે.

“ ત્યાર પછી પ્રાણીનું ત્રીલું કુટુંબ જે ઉપર કહેવામાં આવ્યું તે
 “ તે તદ્દન દેખીતી રીતે જ અસ્વાભાવિક છે, તે તે શોધ વખત પહેલાં
 “ શરૂ થયેલું હોય છે અને શોધ વખત પછી તેની સાથેના સંબંધનો
 “ છેડો આવનાર હોય છે અને તેથી તેનું અસ્તિત્વ તદ્દન અસ્થિર
 “ હોય છે, તે કોઈ પણ રીતે ચોક્કસ કે સ્થિર રહી શકતું નથી; બન્ય
 “ પ્રાણીને કોઈ વખત તે કુટુંબ હિત કરે છે અને કોઈ વખત અહિત

૧ ઉચ્ચગતિમાં, ઉચ્ચ ભાવના, આત્માના યજ્ઞ સ્વરૂપમાં.

૨ સર્વ જીવો શોધ જવાના નથી, જેમને સામગ્રીનો સદ્ભાષણ થવાનો નથી, એવા અભવ્યની કોટ વજ્રેશ્વરને લલિતબલ્ય કહેવામાં આવે છે. આથી અહીં ‘કેટલાક બન્ય’ એમ સંદેહ વાપર્યો છે.

૩ આ ત્રીજા કુટુંબમાં પ્રાણીનું સરીર માત્રાપ વધા સદાસંબંધી અને કુટુંબી અન્ય માણસોનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં તેા યદ્યપિ થવા કરે છે અને મરણ વખતે સંબંધનો એકદમ છેડો આવે છે.

“પણ કરે છે. તેનો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ધર્મ છે અને તે જીવ
 “પ્રદેશમાં જ વર્તતું હોય છે. ભવ્ય પ્રાણીને તે સંસાર અથવા મે
 “કારણ થાય છે ત્યારે અભવ્ય પ્રાણીને માત્ર સંસારનું જ કારણ
 “છે. આ બાદ કુંડુંબ ઘણે ભાગે ઉપર જણાવેલા કોઈ માનવ
 “બીજા કુંડુંબને પોષનાર અને ટેકો આપનાર હોવાથી ઘણે ભાગે
 “સંસારવૃદ્ધિનું જ કારણ બને છે; કદાચ કોઈ ભાગ્યવાન પ્રાણી
 “માર્દવ વિગેરે પ્રથમના કુંડુંબને અનુસરે છે તો ત્રીજું બાકી
 “તેને સહાય પણ કરે છે. એ પ્રમાણે બને છે ત્યારે આ ત્રીજું
 “કુંડુંબ મોક્ષનું કારણ પણ કહેવાય છે. રાજન્! આ પ્રમાણે લોક
 “બીજા પ્રકારના કુંડુંબના એક અંગભૂત તરીકે રહેલો વૈયાનર
 “સંસારીજીવોનો મિત્ર થઈને રહે છે અને તે જ કારણથી હિંસાર
 “સંસારીજીવોની સ્ત્રી થાય છે. આ બાબતમાં જરા પણ સંદેહ ન
 “નૈતું નથી.”

પ્રથમ કુંડુંબજ દખાયલી સ્થિતિમાં.

તેના અનાદરનાં કારણોપર વિવેચન.

બીજા કુંડુંબનો સહચાર સ્નેહ સંબંધ.

અરિદમન—“મહારાજ! આગે ક્ષાંતિ માર્દવાદિ પ્રથમ કુંડુંબ
 સંબંધમાં કહ્યું કે તે પ્રાણીને સ્વાભાવિક કુંડુંબ છે, પ્રાણીનું મિત્ર ક
 નાર છે અને તેને મોક્ષમાં લઈ જવાનું કારણ બ
 છે; એમ છે ત્યારે પ્રાણીઓ એ કુંડુંબનો બહુ પ્રેમ
 પૂર્વક કેમ આદર કરતા નહિ હોય? વળી મહારાજ
 જેનું કોઈમાન રાગદ્વેષ વિગેરે બીજું કુંડુંબ જેવા
 સંબંધમાં આગે જણાવ્યું કે તે પ્રાણીને તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, એમ
 તેનું અહિત કરનાર છે અને સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ છે-એ પ્રમાણે
 છે, છતાં પ્રાણીઓ ઘણા પ્રેમપૂર્વક એવા અથમ કુંડુંબની પાપણા રખ
 માટે કરતા હશે?”

વિવેચનાર્થ—

“રાજન્! પ્રાણીઓ મિત્ર કરનાર કુંડુંબને કેવ
 “અસાધ્ય અદરતા નથી અને અહિત કરનારની વિરોધ પેદા કર
 “માટે કરે છે તેનું કારણ તું અસાધ્ય સાંભળ. વૃક્ષકત એવી છે કે
 “કનકાભિવિનરે પ્રથમ કુંડુંબ અને કૈવરમાદિ બીજા કુંડુંબ
 “અને અનાદરનાથી વેર માતા કરે છે. અને કુંડુંબ અદરના જ
 “વેરમાદરનાં રહેલા છે. પણ એ કનકાભિ બીજા અથમ કુંડુંબને
 “પ્રકરનાં ભરે કુંડુંબ જેવાને કહેવું જ રહે છે. આથી વિ

"અનાદિ સંસારમાં બીજું કુંડળ વધારે જોર મેળવી જાય છે અને
 "પ્રથમનું કુંડળ દબાઈ ગયેલી સ્થિતિમાં રહે છે; એને ત્રણે એ
 "પ્રથમનું કુંડળ એટલું ધુપાઈ જાય છે કે બધી તે પોતાનું દર્શન
 "પાનુ પ્રાણીને દેખી શકતું નથી; આથી તેનું સ્વપ્ન દર્શન પ્રાણીને
 "પાનુ નથી. હવે એવી રીતે એ અદ્ભુત અંતરંગ કુંડળનાં દર્શન પણ
 "ન થવાને લીધે તેનામાં કેટલા અને કેવા ગુણો છે તે આ પ્રાણીના
 "જાણવામાં પાનુ આવતું નથી. અને એ પ્રમાણે યથાથી પ્રાણીને તેના
 "ઉપર પાનુ આદરભાવ થતો નથી. આનું કુંડળ પોતાના અંતરંગ
 "સંજ્ઞામાં વર્તતું હોય છે. છતાં જાણે તેનું કોઈ કુંડળ પોતામાં વસતું
 "જ નથી એમ પ્રાણી માને છે. તાત એટલે ગુપ્તી વર્તી પડે છે કે
 "અમારા જેવા અંતરંગમાં રહેલા વિશુદ્ધ કુંડળના ગુણોનું વર્ણન કરે
 "છે તે તેની પણ કાંઈ ખાતુના કરવામાં આવતી નથી. આની સાથે
 "વળી એવું બને છે કે તે બીજા પ્રકારનું અધમ કુંડળ પોતા પ્રથમ
 "પ્રકારના વિશુદ્ધ અંતરંગ કુંડળને અનાદિ સંસારમાં મારી હાવી
 "તેના ઉપર વિજયપતાકા મેળવે છે અને તેને પરિણામે પોતાનો
 "દોર વધારે અજબૂતપણે મલાવી પ્રાણીને દૃઢપણે વળગી રહે છે
 "અને પ્રગટપણે પ્રલસા યઈ તેનું ધણીરણી યઈ પડે છે-તેવી
 "સ્થિતિમાં સ્વપ્ન થાય છે. આથી પ્રાણીનાં, દર્શન એ બીજા અધમ
 "કુંડળની સાથે દરરોજ થાય છે. દરરોજ સાથે રહેવાથી પ્રાણીને
 "તેના ઉપર પ્રેમસંબંધ વધારે વધારે થતો જાય છે, તેને જોઈને,
 "પ્રાણીને મનમાં સંતોષ-આનંદ થાય છે, તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ
 "ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સાથે ગાઢ દોસ્તી-સંબંધ ઉત્પન્ન થાય
 "છે. આવી રીતે એ ક્રોધ તથા રાગ દ્વેષના સમૂહવાળા બીજા અધમ
 "કુંડળ ઉપર પ્રાણીની નિરંતર આસક્તિ વધતી જતી હોવાને પરિ-
 "ણામે એનામાં જે અનેક દોષો હોય છે તે પ્રાણી જોઈ શકતો નથી
 "અને પ્રેમને લઈને તેનામાં જે ગુણો નથી હોતા તે પણ તેનામાં
 "છે એવો મિથ્યા આરોપ કરે છે. આ કારણને લઈને ખોટા પ્રેમને
 "પરિણામે પ્રાણી એ દ્વિતીય અધમ કુંડળની પોપણા વધારે ને
 "વધારે કરતો જાય છે. વળી તે અંતઃકરણપૂર્વક માને છે કે આ
 "અધમ કુંડળ જ પોતાનું ખરેખરું સત્ય છે, તેથી તેના ઉપર
 "પરમ પ્રેમપૂર્વક બંધુબુદ્ધિ તે પ્રગટ કરે છે અને અમારા જેવા (સા-
 "ધુઓ-વિશુદ્ધ ઉપદેશકો) એ કદિ તે કુંડળના દોષો તેની પાસે
 "પ્રકાશમાં મૂકે છે તે ઉલટો અમારા જેવાને તે પોતાના દુર્મન
 "ગણે છે."

અંતરંગ કુંડુંબ ગુણદોષજ્ઞાનની જરૂર.

અરિદ્ધમન—“ક્ષાંતિ માર્દવાદિ વિશુદ્ધ અંતરંગ કુંડુંબ અને રાગાદિ અંતરંગ અધમ કુંડુંબમાં રહેલા ગુણદોષોને બીચારા પ્રાણ સ્પર્શી રીતે જાણે તો બહુ સાફ થાય ! એથી એ બંને કુંડુંબમાં તફાવત પણ તેઓના ધ્યાનમાં આવે.”

વિવેકાચાર્ય—“એથી વધારે સાફ બીજું શું હોઈ શકે ? જે પોતાનું સર્વથા કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે અવશ્ય પહેલાં અને બીજા પ્રકારના કુંડુંબના ગુણદોષનું સવિશેષ જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અમે પ્રાણીને ધર્મકથા કરવામાં—ઉપદેશ આપવામાં આ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખીએ છીએ.^૧ જૂદી જૂદી ઉપદેશ પદ્ધતિથી પ્રાણીને અંતરંગ કુંડુંબોને ઓળખે એ જ અમારા જેવા ઉપદેશકોનું સા હોય છે. વાત એવી છે કે ન્યાં સુધી પ્રાણીમાં બરાબર યોગ્ય આવડતી નથી ત્યાં સુધી એ બંને કુંડુંબ વચ્ચેના તફાવત પ્રાણી કે પછી રીતે જાણી શકતો નથી; અને જે પ્રાણીઓ અયોગ્ય હોય છે તે સંબંધમાં અમે પણ ઉપેક્ષા કરીએ છીએ. વળી જો સર્વ પ્રાણીઓ અંતરંગમાં રહેલા બંને કુંડુંબોનાં ગુણદોષો જાણી શકે—જાણી જાય તે આ સંસારનો મૂળથી જ ઉચ્છેદ થઈ જાય. કારણકે બંને કુંડુંબના ગુણ દોષજ્ઞાનને પરિણામે બીજા અધમ કુંડુંબનો તિરસ્કાર કરી તેને મારી હાલી સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષે જ આલ્યા જાય.”

અરિદ્ધમન—“સર્વ પ્રાણીઓને એ બંને અંતરંગ કુંડુંબોના ગુણ દોષનું જ્ઞાન થવું અથવા કરાવવું એ ન થઈ શકે તેવી બાબત છે તેથી એ ચિંતા આપણે શું કામ કરવી જોઈએ ? અમે તો આપ સાહેબની કૃપાથી એ બંને અંતરંગ કુંડુંબના ગુણદોષો જાણી ગયા છીએ, સમજી ગયા છીએ, તેથી અમારું કાર્ય તો સિદ્ધ^૨ થઈ ગયું છે. અવહારમાં કહે છે કે બુદ્ધિમાન માણસમાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેણે બનતો પર ઉપકાર કરવો જોઈએ અને પરોપકાર કરવાની પોતામાં જો શક્તિ ન હોય તો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં બનતો આદર કરવો જોઈએ.”

૧ આ કથા પણ એ જ ઉદ્દેશથી રચાયેલી છે અને આખા જૈનશાસ્ત્રનું રહસ્ય પણ એજ છે કે સ્વને ઓળખો અને પરનો ત્યાગ કરો. એના વિવેચનમાં શાસ્ત્રવિસ્તાર છે. ભા. ૬.

૨ રાજા એમ સમજે છે કે જે જ્ઞાન બીજાને અસાધ્ય છે તે તેને થઈ ગયું તેથી હવે તે તો જરૂર મોક્ષે જવાનો છે. આટલી વાત પરથી રાજાના મનમાં નિર્ણય થઈ ગયો જણાય છે.

જ્ઞાન સાથે વર્તનની જરૂરીયાત.

વિવેકાચાર્ય—“રાજન્! એકબું જ્ઞાન કાર્યસિદ્ધિ માટે પૂરતું નથી.”

અરિદમન—“એ બીજી પાત્ર કોઈ જાળતની જરૂરીયાત દોષ તો આપણાદેશ તે ફરમાવે.”

વિવેકાચાર્ય—“તે ઉપરાંત (જ્ઞાન ઉપરાંત) બીજી એ જાળત કરવાની છે, અને તે મદ્દાન (આસ્થા) અને અનુદાન (ક્રિયા-વર્તન-ચારિત્ર) છે. આ બેમાંથી તમારામાં મદ્દાન તો છે, એટલે જે તાર્તા કહી તે સાચ છે એવી પ્રતીતિ તમારા મનમાં છે. હવે તમારે તે પ્રમાણે અનુદાન કરવાની જરૂર છે. એ જ્ઞાનના વિગપને અવલોકી વર્તનમાં મૂકવાની જરૂર છે. એમ કરશે એટલે તમારાં સર્વ મનોચાંછિત સિદ્ધિ પશે એમાં જરા પાત્ર સંદેહ રહેતું નથી. રાજન્! તમારે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે અનુદાન કરવામાં તમારે પાત્રાં નિર્દય કામ કરવા પડશે.”

અનાદિ કુંડો વચ્ચે તુમુલ, યુદ્ધ.

સામસામે લગાડેલા યોધાઓ અને રાત્રો.

યુદ્ધમાં નિર્દય સંહાર અને પરિણામ.

અરિદમન—“મહારાજ! એ કામ કેવા પ્રકારનાં છે?”

વિવેકાચાર્ય—“એ કામ એવા પ્રકારનાં છે કે જેવાં કામ અમારા સર્વ સાધુઓ નિરંતર કરી જ કરે છે.”

અરિદમન—“સાધુઓ જે કામ નિરંતર કરે છે તે સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તો આપ કૃપા કરીને મને સર્વ કહો.”

વિવેકાચાર્ય—“રાજન્! સાંભળો! આ સાધુઓને બીજા “અધમ કુંડું સાથે ઘણા વખતથી-અનાદિકાળથી એક સંબંધ “લાગેલો હોય છે; તેઓ તેની અધમતા સમજ્યા પછી જાતે અત્યંત “ભયંકરપણું ધારણ કરી એ અધમ કુંડુંને પહેલા વિશુદ્ધ કુંડું “સાથે રાત દિવસ સંઘટ્ટ કરાવે છે, લડાવે છે અને બન્ને વચ્ચે મોટો “સંહાર જમાવે છે. એ બીજા પ્રકારનું કુંડું જેનો દાદો મહામોહ “નામનો છે અને જેનાથી એ કુંડું જન્મ્યું છે, પ્રગટ થયું છે, તેને “આ સાધુઓ જ્ઞાનને પરિણામે જ્ઞાનવરે જ હણે છે, તેથી તેઓ ખરે- “ખરા નિર્દય જણાય છે. એ અધમ કુંડુંના સર્વ તંત્ર ચલાવનાર “મહા બળવાન રાગ નામનો સરદાર છે તેના આ સાધુઓ ‘વૈરાગ્ય’

૧ આ નિર્દય ચપ્પ બીજા અંતરન કુંડળના વિનાશને અંગે વાપ્યો છે.

૨ મહામોહની નજરે.

વિવેકાચાર્ય—“રાજન! તમે બરાબર હકીકત જાણી છે. મહા-
મોહ (અત્યંત અજ્ઞાન) વગર કોણ કાશી માણસ એવા પ્રકારની
ચેષ્ટા કરે?”

અરિદમન—“મારે આપને એક બીજો પણ સવાલ પૂછવાનો
છે: ધારે કે કોઈ પ્રાણી પોતાનામાં બીજા અધમ અંતરંગ કુટુંબને
મારી હાવવાની શક્તિ છે કે નહિ એ સંબંધના ગોટાળામાં પડી જાય
અને તેથી કરીને તે અધમ કુટુંબનો નાશ કરવાને શક્તિમાન થાય
નહિ તેવો પ્રાણી કદાચ ત્રીજા બાલ કુટુંબનો ભાગ કરે તો તેને તેથી
શું ફળ થાય? આપે ઉપર જણાવ્યો તેવો મુક્તિપ્રાપ્તિનો લાભ તેને
થાય કે નહિ તે આપ મને વિવેચનપૂર્વક જણાવો.”

વિવેકાચાર્ય—“રાજન! જે પ્રાણી બીજા અધમ અંતરંગ કુટું-
બને મારી હાવતો નથી તે કદિ ત્રીજા સંસારી બાલ કુટુંબનો ભાગ
કરે તો તેથી તેને માત્ર આત્મવિરંબના જ થાય છે. ત્રીજા કુટુંબનો
ભાગ કરી આકુળબાકુળપણું છોડી દઈ જે પ્રાણી બીજા અધમ
કુટુંબને મારી હાવે છે તેનોજ ત્રીજા બાલ કુટુંબનો ભાગ સફળ છે
અને જે તેમ ન થાય તો તે તદ્દન નકામો અને નિષ્ફળ છે એ
ધ્યાનમાં રાખવું.”

૧ સંસાર જ્ઞાન કરી પાછા બીજા બાલકારના કપાય કે નોકપાયો કરવા તે
સાચકારની વિવેકાદિએ આત્મવિરંબના છે એ બાબત બહુ સમજવા ધ્યાન્ય છે.
ધર્મીવાર માત્ર બાલભાવના જ પરિપૂર્ણતા માનવામાં આવે છે તેમજ આ વિવેક
ધ્યાનમાં રાખવો. જ્ઞાનવગર મુક્તિ નથી પણ અધ્યાત્મને ઉત્તરવા મંત્રુ પાપ નથી
જ્ઞાનભાવનો દાવો કરનાર પાતેલી લોકો વિદ્યુત્ત અંતરંગ આત્મરક્ષાની અવેશ
રાખે તે તદ્દન સવાનાતિ.

“ થઈ ગયા છે, સર્વ વિરોધી ભાવોથી દૂર થઈ ગયા છે અને
 “ સ્વાભાવિક રૂપમાં આવી જઈ મોક્ષમાં રહ્યા રહ્યા આનંદ
 “ આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્ ! જે કર્મની અહીં આખ્યા કરી
 “ જેને માટે ઉપદેશ આપ્યો તે કરવામાં જરા કંકણુ તો છે
 “ પરિણામે ઘણાં મુંદર છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે. હવે તમને
 “ લાગે તેમ કરો.”

અનંત બાહ્યકુંડુબ સંબંધ.

મહા મોહની રમત.

ત્યાગ પહેલાં તૈયારી.

અરિદમન—“ સાહેબ ! આપે જણાવ્યું કે પ્રથમના બન્ને અંતર
 કુંડુબો આ અનાદિ સંસારમાં અવિચ્છિન્ન પ્રવાહવાળા છે એટલે જે
 પ્રવાહ કદિ અટકતો નથી તેવા છે અને ત્રીજા કુંડુબને માટે આ
 શ્રીએ જણાવ્યું કે તેનો તો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વળતોવળત વ્યવ
 કરે છે; ત્યારે સાહેબ ! આ જે ત્રીજું કુંડુબ છે તે તો દરેક કાલે ન
 નવું થયા કરતું હશે ?”

વિવેકચાર્ય—“ રાજન્ ! એ ત્રીજું બાહ્ય કુંડુબ છે તે દરેક જ
 નમાં પ્રાણીને નવું નવું થયા જ કરે છે.”

અરિદમન—“ મહારાજ ! જે એમ હોય તો આ અનાદિ સંસાર
 રમાં પ્રાણીએ અનંતાં કુંડુબોને અત્યાર અગાઉ પ્રાપ્ત કરીને છોડી
 દીધેલાં હોવા જોઈએ.”

વિવેકચાર્ય—“ રાજન્ ! તું કહે છે તેમજ છે. આ પ્રાણીએ બાહ્ય
 કુંડુબી તો અનંતાં કર્યા અને છોડી દીધાં એ બાબતમાં જરા પણ સંશય
 જેવું નથી. હકીકત એવી છે કે આ સંસારમાં રૂપરૂપાદેશ કરનારા સર્વ
 હવે કમળન મુચ્ચકર જેવા છે, મુચ્ચકરની જેમ દરેક ભવમાં આ
 પ્રાણી નવાં નવાં કુંડુબો સાથે સંબંધ જોડે છે અને પાછો જેમ કેમ
 બદલે તેમ તેમને છોડી દઈને બીજા બીજા દેહોમાં-સરીસૃપમાં-કી
 ર્મિમાં સ્થાવર કરે છે.”

અરિદમન—“ એ સાહેબ ! એમ છે તો તો એ ત્રીજા કુંડુબ
 કૌણ એક સંબંધ કરતો તે મહામોહની રમત જેવું છે. એમ અલગ
 રૂપ રૂપના કુંડુબને જાન જ્વાલે જરૂર ચરાતો જ છે એમ તેમજ
 તેમ-તેમના કુંડુબો સિતે અને અન્યકે કરતો કે કતાં મનુષ્યના જે
 કે તેમનાં જાતને-જાતને (અનાદિ સંસાર) હવે હવે સિતે.”

છે અને જેનો ત્યાગ ન કરવાનો દુઃખના દરિયા આવી પડે છે તેનો ત્યાગ કોઈ યાદો આજુબ ન કરે ?”

વિવેકાચાર્ય—“જે પ્રાણીને સત્કારનો જરૂર હોય અને જેના સમજવામાં શાસ્ત્ર તત્ત્વ આવી પડે તેને દોષ તેવું જે વસ્તુ કામો અત્યંત કરવા યોગ્ય છે: (પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબનો સ્વીકાર-બીજા અંતરંગ કુટુંબપર વિજય અને ત્રીજા અંતરંગ કુટુંબનો ત્યાગ-)”

અરિદમન—“ત્યારે સાહેબ ! જેવું ખરું તત્ત્વ જાણું ન દોષ તેવા પ્રાણીને આપે કનું તે પ્રભાણે પ્રવર્તિ કરવાનો કાંઈ અધિકાર આ સર્વજ્ઞશાસનમાં છે કે નહિ ?”

વિવેકાચાર્ય—“નહિ, રાજા ! બીજકુલ નહિ.”

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે—મેં તો શુરભદ્રાસજ પા-
મેથી તત્ત્વ જાણું છે અને તેના ઉપર મારી પ્રજ્ઞા પાત્ર બરાબર ચોટી
છે તેથી શુરભદ્રાસજ જે કામ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે કરવાનો
અધિકાર મને પ્રાપ્ત થયો જણાય છે—આમ વિચારતાં રાજાને તે વખતે
વીર્યોદ્ધારા યુધો, અંતરાત્માની પ્રસન્નતા થઈ અને તેથી તે શુરભદ્રાસજ
કેવળી બ્રમવાન વિવેકાચાર્યને પગે પડ્યો અને હાથ ભેટી આ પ્રભાણે
કહેવા લાગ્યો: “મહારાજ ! આપસાહેબની આજ્ઞા હોય તો આપ-
શ્રીએ લખ્યા જે આપંત નિર્દય કામ કરવાની વાત કહી છે તે કામ
કરવાની મારી હજી છે !”

વિવેકાચાર્ય—“મહાવીર ! તમારા જેવાએ તેમ કરવું યોગ્ય જ
છે. તમે તત્ત્વ જાણું છે અને તમને તેની ઉપર રૂચિ થઈ છે, તેથી
તે બાબતમાં મારી પૂરેપૂરી સંમતિ છે.”

તે વખતે રાજા અરિદમન પોતાની બાજુમાં રહેલ વિમળા મંત્રી
ઉપર પોતાની નજર કરી; એટલે વધારે નમ્રતા બતાવીને ‘ફરમાવો
સાહેબ’ એમ મંત્રીશ્વર બોલ્યા.

અરિદમન—“આર્ય ! મારે રાજ્ય, સગારસંબંધી અને સરીસો
સંગ હોડી દેવો છે, આ આચાર્ય મહારાજના ઉપદેશ પ્રમાણે રાગદ્વેષ
વિગેરે કુટુંબીઓને મારી હડાવવા છે, જ્ઞાન વિગેરે અંતરંગ વિશુદ્ધ
કુટુંબની નિરંતર પોષણ કરવી છે અને સર્વજ્ઞશાસનની દીક્ષા લેવી છે
તેથી આ વખતે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ જલદી કરો.”

૧ મહાવીર્ય: પ્રબળ આત્મચક્તિને પ્રગટ કરી રાકનાર.

૨ નલે તેને કાંઈ કહેતું છે એવો ભાવ બતાવનારી સુખસુદા.

વિમળમતિ—“જેવો દેવનો હુકમ ! પરંતુ સાહેબ ! મારે એ જોજ આ વખતે જે ઉચિત કરવાનું હોય તે વાતું છે એમ નથી પણ આ આપનું અંતઃકૃતિ તેની અંદર રહેનાર સર્વેએ (રાણીઓ તથા કાજ કરનાર માણસોએ), આ આપનો સામંત છે તેમણે, તેમજ આપનો ખીલો રાજ્યવર્ગ છે તેમ અને સંક્ષેપમાં કહું તો આ આખી સભાએ આ વખતને ઉચિત કરવાનું છે.”

રાજ્યમાં પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મેં તો આ મંત્રીને એ હુકમ કર્યો હતો કે મારે દીક્ષા લેવાનો વિચાર છે તેથી તેને પોતે જિનસ્નાત્ર, જિનપૂજા, દાન, મહોત્સવ વિગેરે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ કરે. તેના જવાબમાં આ શું બોલે છે ? એના બોલવામાં કે ઊંડો ભાવાર્થ હોય એમ જણાય છે. આમ વિચારીને રાજ્યમાં મંત્રી કહ્યું “અત્યારે જે જે કામો કરવાનાં છે તે તે સર્વ તારેજ કરવાનાં છે, કરવાં તે તારા અધિકારનો વિષય છે અને તું તે સર્વ કરી શકે તેટલું શક્તિવાળો છે; તારે પછી તે ગણાવ્યાં તે સર્વ ખીલનાં આ સમયને ઉચિત વળી ખીલું તે શું કરવાનાં હતાં ?”

વિમળમતિ—“સાહેબ ! આપસાહેબે જે કરવાનો આરંભ કર્યો છે તેવું જ કાંઈ કરવું એ અમારે સર્વને પણ આ વખતે ઉચિત ગણાય તેથી તે અમારે સૌએ મળીને કરવું જોઈએ, ખીલું કાંઈ નહિ. કારણ ન્યાય તો સર્વને માટે સરખો જ હોવો જોઈએ. ભગવાન આચાર્ય મહારાજે હમણા જ આપણને સર્વને સમન્તવ્યું છે કે સર્વ ઊવેતા દરેકના ત્રણ ત્રણ હુંડા હોય છે. એ પ્રમાણે છે તેથી અમારે સર્વેએ પણ આ વખતને ઉચિત આપની ધારણા પ્રમાણે કરવું જોઈએ—એટલે કે પ્રથમ અંતરંગ હુંડા ક્ષમા માર્દવ આર્જવ વિગેરેની પોષણ કરવી જોઈએ, ખીલ અંતરંગ હુંડા રાગદ્વેષનો વિનાશ કરવો જોઈએ અને ત્રીજા બાહ્ય હુંડાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.”

અરિદમન—“જો તમે કહો છો તે સર્વ પણ એ વાતને અંગીકાર કરતા હોય તો ઘાતું સાકું !”

વિમળમતિ—“આપ જે કર્તવ્ય કરવાના છો તે સર્વને શાંતિ આપનાર છે તેથી તેઓ સર્વ તે આદરે તેમાં સવાજ જ થો છે !”

પ્રધાનને આવો જવાબ સાંભળીને તે સભામાં જે બારેકમી

જીવો હતા તેઓ પોતાના મનમાં ભયથી કંપવા લાગ્યા કે રખેને આ મંત્રી તેમને પસણે દીક્ષા અ-
 સન સાથે લાગ. પાલી દેશે; આથી બાયલા જેવા નિર્બળ પ્રાણીઓ
 ભયથી થરથરવા લાગ્યા, નીચ પ્રકૃતિના જીવો હતા તે
 તે સ્ત્રાંથી નાસી જવા લાગ્યા, વિષયમાં અત્યંત આસક્ત પ્રાણીઓ હતા તે
 તે મુંઝાઈ ગયા, જેઓ પોતાના મોટા કુટુંબની જાળમાં ફસાઈ ગયેલા
 હતા તેને પરસેવાની ઝરીઓ આવી ગઈ, પણ જેઓ લઘુકર્મી હતા તેઓ
 બહુ રાજ થયા અને જેઓ ધીર અને શાંત પ્રકૃતિવાળા સમજી
 પ્રાણીઓ હતા તે પ્રધાનના વચનપર વિચાર કરી તેને અનુસરવા સં-
 ખંધી યોગ્યાયોગ્યતાનો ખ્યાલ કરવા લાગ્યા. એવા લઘુકર્મી ધીર
 પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓએ પ્રગટપણે કહ્યું કે “જે પ્રમાણે મહારાજને
 હુકમ થાય તે પ્રમાણે કરવા અમે સૌ તૈયાર છીએ. આવો સર્વ પ્રકારની
 સામગ્રીના સંપૂર્ણ લાભ મળ્યા હતાં એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે જે
 આવો કારો સધવારો છોડી દે?” રાજા આવાં વચનો સાંભળી પો-
 તાના મનમાં ઘણો રાજ થયો.

પ્રમોદવર્ધનમાં મહોત્સવ.

પછી સ્ત્રાં નજીકમાં પ્રમોદવર્ધન નામનું જિનમંદિર હતું ત્યાં રાજા
 અને બીજા સર્વ ગયા. સ્ત્રાં એ અત્યંત વિશાળ દેરાસરમાં રહેલાં જિન
 પ્રિયોને આન કરાવવા આવ્યું એટલે પ્રભુને જન્માભિષેક કરવામાં
 આવ્યો, પછી પ્રભુની મુંદર પૂજા કરવામાં આવી, અનેક પ્રકારનાં મુંદર
 દાન આપવામાં આવ્યાં, કેદીઓને કેદખાનામાંથી છોડાયા અને એવાં
 એવાં સમયોચિત સર્વ કામો કરવામાં આવ્યાં. એ અરિદમન રાજાને
 શ્રીધર નામનો પુત્ર હતો તેને નગરમાંથી સ્ત્રાં બોલાવવામાં આવ્યો.

અને રાજાએ પોતાનું રાજ્ય તેને સોંપી દીધું. જેન
 દીક્ષા. શાસ્ત્રમાં જતાવેલી વિધિ પ્રમાણે વિવેકચાર્ય સર્વને
 (રાજા અને તેના સાથવાળાને) દીક્ષા આપી. સાર

પછી આ સંસારના પ્રપંચપર વિશેષ ખેદ આવે અને નોક્ષપ્રાપ્તિ
 કરવાની હઠ્ઠામાં વધારો થાય તેવા પ્રકારની દેશના આચાર્ય મહા-
 રાજે આપી. પછી દેવતાઓ વિગેરે દેશના સાંજળવા માટે અને
 સ્ત્રાંની આચાર્યને વંદન કરવા માટે આવ્યા હતા તે સર્વ પોતપોતાને
 સ્થાનકે ગયા.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

નંદિવર્ધન ભરણ-ઉપસંહાર.

પર જણાવેલ રીતે અરિદમન રાજાનો સંસારલાભ થઈ થયો; તેના પ્રકૃતિવર્ગ અને અંતઃપુર તેમાં સામેલ થયા, સ્વરૂપદર્શન પ્રત્યક્ષ થયું, અનુકરણ કરવા યોગ્ય બનાવો મારી સામે બન્યા અને અગૃહીત સંકેતા !^૧ વિવેકાચાર્યે રાજાની મહારાજે અમૃત જેવા

વચનો કહ્યાં તેની એક જરા પણ અસર મારા ઉપર થઈ નહિ. થોડા વખતમાં જ પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવી દૂર ગયા હતા તે પાછા મારી નજીકમાં આવ્યા અને બંનેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. અરિદમન રાજા દીક્ષા લેવાના હતા તેથી સર્વ મનુષ્યોને બંધનથી છૂટા કરવાનો હુકમ તેમણે રાજપુરુષોને આપ્યો હતો તેથી તે

ભારેકર્મી
નંદિવર્ધન.

ઓએ મને પણ બંધનથી મુક્ત કર્યો. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સાધુએ (વિવેકાચાર્યે) મને લોક મધ્યે નાહક વગોવ્યો. એવા વિચારથી મારા મનમાં તેમના ઉપર ઘણો ધમધમાટ થયો અને આવી રીતે જે સ્થાને લોકમાં વગોવણી થઈ હોય ત્યાં રહેવામાં લાલ શું એમ માનતો હું ત્યાંથી વિજયપુર નગર તરફ જવાને ચાલી નીકળ્યો અને તે નગર તરફનો કેટલોક રસ્તો ઓળંગી પણ ગયો.

ધરાધર સાથે લડાઈ-નંદિવર્ધનનું ભરણ.

હવે એ વિજયપુર નગરના શિખરી નામના રાજાનો એક ધરાધર નામનો પુત્ર હતો. તેના ઉપર પણ વૈશ્વાનર અને હિંસાએ મારી પેડે ઘણો જ દોર ચલાવેલો હોવાથી પિતાએ તે ધરાધરને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. એ ધરાધર પણ મને મુસાફરીમાં એક જંગલમાં બરાબર સામે મળ્યો. મેં તેને વિજયપુર નગરનો રસ્તો પૂછ્યો પરંતુ તે વખતે તેના મનમાં ઘણી વ્યાકુળતા હોવાથી મારે

^૧ સંસારીજન પોતાપર વાંતેની સર્વ વાતાં સલામત સમજ અગૃહીત-
કેદેશીને કહે છે.

જ્યન તેના સાંમજવામાં આવ્યું નહિ. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ આપણાદેવ મારી તરફ કાંઈક અવગણનાની-એદરકારીની નજરથી જુએ છે. એ વિચારની સાથે જ મારા શરીરમાં રહેલ દિવસ અને વૈશ્વાનર કંઈથી પડ્યા એકસે તેની ફેઠમાંથી ને છરી (જુમીઆ) ખેંચી લીધી. તેનામાં રહેલ વૈશ્વાનર પણ એકદમ બગૃત થઈ જતા તેણે પણ પોતાની તરવાર ખેંચી. અમે બન્નેએ એક બીજાને એક જ વખતે સખ્ત ઝટકા માર્યા અને બન્નેનાં શરીરો ઘાવત્ત થયાં.

એ વખતે એક બચમાં વેદી સકાષ તેવી જે ગોળી મારી અને તેની પાસે હલી તે બન્નેની એકસાથે છલું થઈ ગઈ-પૂરી થઈ ગઈ. તે વખતે ભવિત્યતાએ અમને બન્નેને એકેક નવી નવી ગોળી આપી.

છુરી નારકીએ નંદિવર્ધન.

હવે એક પાપિષ્ઠનિવાસ^૧ નામની નગરી છે તેમાં એક બીજાની ઉપરાઉપર સાત પરાઓ છે. એ નગરમાં પાપિષ્ઠ નામના કુળપુત્રો જ રહે છે, બીજા કોઈના તે નગરીમાં નિવાસ થતો નથી. ભવિત્યતાએ આપેલી ગોળીની શક્તિથી મને અને ધરાધરને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના તમસ^૨ નામના છઠ્ઠા પાટામાં લઈ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં રહેનાર કુળપુત્રનું રૂપ આપીને ત્યાંના રહેનાર તરીકે અમને સ્થાપન કર્યાં. ત્યાં ગયા પછી અમારી બેની વચ્ચે વેર ઘણું જ વધી ગયું; એક બીજાને અનેક પ્રકારે ખીણ ઉપલવતા વારંવાર માર ખાતા અને ત્યાં બાવીશ સાગરોપમ^૩ યુધી રહ્યા અને મોટા દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગયા.

સંસારપરિભ્રમણ.

એટલો વખત પૂરો થયો ત્યારે વળી ભવિત્યતાએ અમને બન્નેને એક નવી ગોળી આપી અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં પાછી લઈ

૧ પાપિષ્ઠનિવાસઃ સાત નરકનું સમુચ્ચય નામ છે. એનું વર્ણન મોયા પ્રસ્તાવમાં આવ્યો.

૨ તમસઃ સાત નારકીને સાત પાટા-મોહોહીનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. તમસ નામની છઠી નારકી છે.

૩ સાગરોપમમાં અસંખ્ય વરસો આવે છે. એના સમયના માત્ર માટે જુઓ કર્મરંધ મોચો. આ મંચની પૂ. ૮૨ ની નોટમાં પણ કાંઈક લખીકત આપી છે.

૪ નારકી મરીને વળતે જ બને નારકી થાય નહિ, અન્યત્રતિમાં જઈ આવી પાછો નારકી થઈ સહે એવો નિયમ છે.

આવી અને ત્યાં ગોળીના પ્રભાવથી અમારું બંનેનું ગર્ભજ સર્પ (એ) નું રૂપ થયું. ત્યાં પણ પૂર્વના વૈરને લીધે પરસ્પર અમારે બંનેને વૈર ચાલ્યા કર્યું.

(૧) એવી રીતે લડતાં લડતાં અમને આપેલી ગોળી છૂંક થઈ ગઈ એટલે પાછો નવી ગોળીનો પ્રયોગ કરીને ભવિતવ્યતા અમને બંનેને પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના ધુમ્રપ્રભા^૧ નામના પાંચમા પાડામાં લઈ ગઈ. અમે ત્યાં પણ અસ્પર્શ ખૂબ લઈ અને મહા દુઃખમાં અમારા સત્તર સાગરોપમ પસાર થયા. ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડાઓને અમારે અનુભવ કરવો પડ્યો.

ત્યાંથી વળી ભવિતવ્યતા અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઈ આવી અને ગોળીના પ્રયોગથી અમારું બંનેનું સિંહનું રૂપ બતાવ્યું. સિંહ તરીકે પણ અમે ઘણું લઈ.

એવી રીતે લડતાં લડતાં આખરે અમે જ્યારે સિંહનું રૂપ છોડી દીધું (મરણ પામ્યા) એટલે વળી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના પંક્રભા^૨ નામના ચોથા પાડામાં અમને ભવિતવ્યતા લઈ આવી. ત્યાં અમે બંને ક્રોધને સારી રીતે માર્ગ આપવા લાગ્યા. એવી રીતે અસ્પર્શ કુટાતાં ટીપાતાં અમારા દશ સાગરોપમ ત્યાં પસાર થયા જે દરમ્યાન વાણીથી કહેવું પણ મુશ્કેલ પડે તેવું દુઃખ અમે હાથે કરીને સહન કર્યું.

વળી ત્યાંથી ઉપાડીને અમને બંનેને ભવિતવ્યતાએ બાળપક્ષીનું રૂપ આપ્યું. અમારા બંનેમાં રહેલો વૈશ્વાનર તે વખતે એટલો બધો ઉછળી પડ્યો કે અમારે મોઢી મોઢી લડાઈઓ થઈ.

વળી ભવિતવ્યતા નવીન ગોળીનો પ્રયોગ કરીને પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના વાલુકાપ્રભા^૩ નામના ત્રીજા પાડામાં અમને લઈ આવી. ત્યાં પણ અમે અનેક પ્રકારે એક બીજાને તાડના તર્જના કરતા હતા; એ ઉપરાંત ત્યાં ક્ષેત્રની પણ ઘણી પીડાઓ થઈ, વળી પરમાધામી^૪ દેવતાઓએ ત્યાં અમને ઘણો ત્રાસ આપ્યો. એવી અનેક પીડાઓ અમતાં અમારા સાત સાગરોપમ ત્યાં પસાર થયા.

૧ સર્પ પાંચમી નરક સુધી જ જાય છે. ધુમ્રપ્રભા પાંચ

૨ સિંહ ચોથી નરક સુધી જ જાય છે. પંક્રભા

૩ પક્ષી ત્રીજી નરક સુધી જ જાય છે. વાલુકાપ્રભ

૪ પ્રથમની ત્રણ નારકીમાં એક અધમ મતના અરુ કહેવામાં આવે છે તેઓ નારકોને બહુ દુઃખ આપે છે, તે તેમાં બહુ આનંદ આવે છે. એ દેવો ચોથી નારકીથી હો

ત્યાર પછી વળી એક નવીન ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઈ આવી અને અમને તેણે ગોળીઆનું રૂપ આપ્યું. આટલા અમે હેરાન થયા તો પણ એક બીજા પરનો અમારો ક્રોધ અને ઇર્ષ્યા જરા પણ ઝોછા થયા નહિ. ગોળીઆ તરીકે પણ એક બીજાને પરસ્પર લાંતો મારતા અને પ્રહાર કરતા અમે અમારા શરીરને લોહીલોહાણુ બનાવી દેતા હતાં.

એમ કરતાં કરતાં અમને આગેલી ગોળીઓ છાત્રું ધઈ એટલે વળી નવીન ગોળી તેણે (ભવિતવ્યતાએ) અમને આપી. વળી સાંધી તે ગોળીના પ્રભાવથી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના શકુરાત્રભાઈ નામના બીજા પાશમાં ભવિતવ્યતા અમને લઈ આવી. ત્યાં વળી અમારું ખત્તેનું પાતું ભંધકર રૂપ કરવામાં આવ્યું, અમે પણ એક બીજાનો ટોટો પીસતા હતા અને પરમાધામી દેવતાઓ પણ અમને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપતા હતા તેમજ ક્ષેત્રની વેદના પણ પાસાવાર હતી; તેને અનુભવતાં અમે મહા મુશીબતે ત્રણ સાગરોપમનો કાળ ત્યાં પૂર્ણ કર્યો.

આવી રીતે એક વખત પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં અને એક વખત પાપિષ્ઠનિવાસ નગરમાં અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી અહીં પકેલા ખાતા અને પેલા ધરાધર સાથે ચેર ખેડતાં ભવિતવ્યતાના ચોગ્રે મેં અનેક નવાં નવાં રૂપો ધારાનું કર્યાં. અહો ભદ્રે અચ્છીતરકિતે ! એક ગોળી પૂરી થાય કે વળી કુતૂહલથી એક બીજી ગોળી કર્મપરિણામ રાજા તરફથી મને આપવામાં આવે અને ભવિતવ્યતા પણ એ ગોળી માટે એવી ઘોળના કરે કે મને અસંખ્યવહાર નગર શિવાય બીજા સર્વ નગરોમાં વારંવાર રખડતું પડે. આવી રીતે ધાત્રીમાં જેમ તલ અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ફરવા કરીને પીલાવા કરે તેમ એક (અસંખ્યવહાર) નગર શિવાય સર્વે રખડતાં પહોંચતાં મારો અનંત કાળ ગયો.

* * * * *

૧ બુદ્ધપરિણિર્વ પીઠ નરક કુપી અવ ઉ. શકુરાત્રભાઈ ખેડ નામની ઉ. સાગર નારકામોના નામ નીચે પ્રમાણે ઉ: ૫૫૫, ૪૨૫, ૨૯૫, ૧૬૫, ૩૫, મયા અને માધવની તેઓના ચોરના નામ નીચે પ્રમાણે અનુક્રમે ઉ: (૧) ૧૪૨૫, (૨) ૨૮૨૫, (૩) ૪૨૫, (૪) ૫૬૫, (૫) ૭૦૫, (૬) ૮૪૫, (૭) ૯૮૫, (૮) ૧૧૨૫, (૯) ૧૨૬૫, (૧૦) ૧૪૦૫.

૨ પ્રાપ્તે અસંખ્યવહાર નગરથી નીકળ્યા પછી પહોંચેલાં નિવાસમાં અવ તે પછી તે અવહારી કહેવાય છે, કારણ કે તેનો અવહાર વેડુ છે.

પ્રજ્ઞાવિશાલાની ચિંતવના

આ પ્રમાણે સંસારીજીવ જોલતો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાલા વિચાર કર્યો કે એ ક્રોધ (વૈશ્વાનર) તો ઘણા ભયંકર (આકરા) રાખેલા જણાય છે ! અને હિંસા તો વળી તેનાથી પણ વધારે ભયંકર જણાય છે ! દાખલા તરીકે આ મહા ભયંકર સંસારસમુદ્ર એ સંસારીજીવે ઘણી મુશ્કેલીએ પાર ઉતરીને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કર્યો તોપણ પાછા એ વૈશ્વાનર હિંસાને તાબે પડી જઈને તેણે સ્વતઃ જણાવ્યું તેવાં મહા ભયંકર કર્મો કર્યાં, ભગવાનના વચનને પણ યોગ્ય માન્યાપ્યું નહિ, મનુષ્યનો આખો ભવ હારી ગયો, ઉલટી મોટી વૈર (કુશ્મનાંધ) ની શ્રેણીઓ ઊભી કરી દીધી, પરિણામે સંસારસાગરમાં અનેક પ્રકારની વિડંબના પામ્યો, અનેક દુઃખસમૂહનો હાથે કરીને સ્વીકાર કર્યો. એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની શત્રુતા અનુભવથી સિદ્ધ છે અને આગમ (શાસ્ત્ર) માં વારંવાર બતાવવામાં આવી છે એ બરાબર જણાયા છતાં પણ પ્રાણીઓ જાણે પોતાના જ શત્રુ હોય (આત્મવૈરી હોય) તેમ વળી પાછા તે જ ક્રોધ કરે છે અને તે જ હિંસા દેવીતું અનુવર્તન કરે છે. જેઓ આ પ્રમાણે જાણતાં છતાં એમ જ કર્યા કરે છે તે બાપડા જરૂર નંદિવર્ધનના જેવીજ અનર્થપરંપરા પામે છે અને પામશે. આ વિચારથી મારા મનમાં ઘણો ખેદ થાય છે.

* * * * *

ચૈતપુરમાં આહેર; પુણ્યોદયનું સહચરત્વ.

સંસારીજીવ અમૃતહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ ભવ્ય-
પુરુષ અને પ્રજ્ઞાવિસાલાની હાજરીમાં પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં
બોલ્યો: ભદ્રે! અમૃતહીતસંકેતે! એવી રીતે અનંત કાળ અનેક જ-
ગ્યાએ રખાણીને એક વખત ભવિતવ્યતા મને ચૈતપુર નામના નગ-
રમાં લઇ ગઇ અને મને આહેરનું રૂપ આપ્યું. એ રૂપ ધારણ કર્યું તે
વખતે જેલો વૈશ્વાનર મિત્ર હતો તે છુપાઇ ગયો અને હું કાંઇક સાંત
રૂપવાળો થયો. તેથી મને કાંઇક દાન દેવાની બુદ્ધિ કુદરતી રીતે જ
ઉત્પન્ન થઇ. જોકે વિશિષ્ટ પ્રકારના વર્તન (શીલ) ની પ્રક્રિયા ત્યાં કર-
વામાં આવી નહિ, ખોરા મોટા પ્રકારના સંયમનું અનુકરણ કરી શક્યો
નહિ તો પણ ધર્મ્યજુષ્ઠન ન્યાયથી હું ત્યાં કાંઇક મધ્યમ શુભવાળો
થયો. મને આવી રીતે સુધરેલો જોઇ ભવિતવ્યતા મારી ઉપર પ્રસન્ન
થઇ. તેથી તેણે મારા પૂર્વના દોસ્તદાર પુણ્યોદયને પાછો જાગૃત કર્યો
અને મને સહચર (મિત્ર) તરીકે આપ્યો. વળી તેણે મને ઉઘાડી રીતે
કહ્યું “આર્યપુત્ર! તમે હવે સિદ્ધાર્થપુર નગરે સીધાવો અને ત્યાં આનં-
દથી રહેજો. આ પુણ્યોદય તમારી સાથે ત્યાં આવશે અને તમારા
મિત્ર અને સેવક તરીકે કામ કરશે.” મેં મારી મક્કમ વિચારની બા-
ધાનું વચન સ્વીકાર્યું. તે વખતે એક ભવમાં ચાલે તેવી ગોળી* છાંયું
થઇ જવાથી ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી આખા ભવ સુધી ચાલે
તેવી નવીન ગોળી આપી.

* * * * *

- ૧ વૈશ્વાનરનું છુપાવું: અહીં કોઇનો નાશ થયો નથી પણ ઉદયમાં બંધ થયો, સત્તામાં પડ્યો હતો તેથી તે છુપાઈ ગયો એમ કહ્યું. કોઇનો સર્વથા ઉદય-
માંથી નાશ દરાને શુભરચાનકે ધાય છે અને સત્તામાંથી બારમે નાશ યાયછે.
- ૨ ધર્મ્યજુષ્ઠન ન્યાય: નહિનાં પડાવા પીડાવા પથ્થર જેમ ગોળ થઇ
જાય છે, ઠાઠ નહીના ગોળમટાળ પથ્થરને પડવા જઇ નથી—તેને ‘ધર્મ્યજુષ્ઠન
ન્યાય’ કહે છે. એવી રીતે પ્રાણી પણ વિકાસક્રમમાં અથડાવાં પછડાવાં ટેકાણે
આવતો જાય છે. એવા વિકાસમાં વખત ધ્વજો જ (અનંતો) જાય છે.
- ૩ ગોળી: એક ભવમાં વેદવા ચોન્દ કમનો સમૂહ.

અંતિમ નિવેદન.

મો મહ્યાઃ પ્રવિહાય મોહલલિતં યુષ્માભિરાકર્ણતા
મેકાન્તેન હિતં મદીયવચનં કૃત્વા વિશુદ્ધં મનઃ ।
રાધાવેધસમં કથન્નિદતુલં લબ્ધ્વાપિ માનુષ્યકં,
હિંસાક્રોધવશાનુગૈરિદમહો જીવૈઃ પુરા હારિતમ્ ॥

“ અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમારું સર્વનું એકાન્તે હિત થાય તેડું
“ વચન કહું છું તે તમે મોહની ચેષ્ટાઓ છોડી દઇને મનને વિશુદ્ધ કરો
“ રીને બરાબર સાંભળો. આ મનુષ્યપણું જેની પ્રાપ્તિ થવી સધાવેધ
“ સાધવાની પેઠે ઘણી મુશ્કેલ છે તે અનેક મુશીબતોને પરિણામે
“ મેળવીને પ્રાણી હિંસા અને ક્રોધને વશ પડીને અગાઉ ઘણી વખત
“ હારી ગયો છે-મુશ્કેલીએ મેળવેલ મનુષ્યપણાનો કાંઈ પણ લાભ
“ મેળવી શક્યો નથી.

અનાદિસંસારમહાપ્રપન્ને,
કચ્છિત્પુનઃ સ્પર્શવશેન મૃદૈઃ ।
અનન્તવારાન્ પરમાર્થશૂન્યૈ-
ર્વિનાશિતં માનુષજન્મ જીવૈઃ ॥

“ વળી આ અનાદિ સંસારના મોટા પ્રપંચમાં કેઈ વાર પ્રાણીને
“ મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયું હશે અને સરવાળે તો અનેકવાર મળ્યું હશે
“ તોપણ સ્પર્શનને વશ પડીને તેને મૂર્ખ અને રહસ્ય નહિ સમજનાર
“ પ્રાણીએ નકામું બનાવી દીધું છે.

एतन्निवेदितमिदं प्रकटं ततो मो-
क्षां स्पर्शकोपपरतापमतिं विहाय ।
शान्ताः कुलध्वजध्वजा कुशलानुबन्ध-
मज्ञाय लंघयथ येन भवप्रपञ्चम् ।

“ ઉપર પ્રમાણે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આવી છે તેથી
 “ સ્પર્શ (મુખ), ક્રોધ (ક્રોધ) અને પરતાપ (હિંસા) ની બુદ્ધિ ઊડી
 “ હૃદયે હૃદયે તમે સાંત યાઓ અને પુણ્યબંધ કરો કે બેથી તમે આ
 “ સંસારનો પ્રપંચ શિખ ઓળખી શકો.

इत्युपमितभवप्रपञ्चायां कथायां क्रोधहिंसास्पर्श-
 द्रियविपाकवर्णनस्तृतीयः प्रस्तावः ।

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામાં ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ક્રોધ, હિંસા
 અને સ્પર્શદ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કર્યું.

इति तृतीयः प्रस्तावः ।

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the
Nirnaya-Sagar Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shah Kuverji Anandji, for Jain
Dharmaprasarak Sabha, Bhavnagar.

1

2

3

4